

T.C.

**HATAY MUSTAFA KEMAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI**

**RUS KAYNAKLARINA GÖRE KAFKASLARDA
RUS-ALMAN NÜFUZ MÜCADELESİ
(1933-1945)**

DOKTORA TEZİ

Hazırlayan

İsmail GÖRGEN

Tez Danışmanı

Dr. Öğr. Üyesi Süleyman HATİPOĞLU

Hatay-2021

T.C.

**HATAY MUSTAFA KEMAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI**

**RUS KAYNAKLARINA GÖRE KAFKASLARDA
RUS-ALMAN NÜFUZ MÜCADELESİ
(1933-1945)**

DOKTORA TEZİ

Hazırlayan

İsmail GÖRGEN

Tez Danışmanı

Dr. Öğr. Üyesi Süleyman HATİPOĞLU

Hatay-2021

ONAY

İSMAİL GÖRGEN tarafından hazırlanan “*RUS KAYNAKLARINA GÖRE KAFKASLARDA RUS-ALMAN NÜFUZ MÜCADELESİ 1933-1945*” adlı bu çalışma jüri tarafından lisansüstü öğretim yönetmeliğinin ilgili maddelerine göre değerlendirilip oybirliği / oyçokluğu ile *TARİH ANA BİLİM DALINDA DOKTORA TEZİ* olarak kabul edilmiştir.

25/02/2021

Jüri Üyeleri	İmza
Dr. Öğretim Üyesi Süleyman HATİPOĞLU (Tez Danışmanı - Başkan)	
Prof. Dr. Orhan DOĞAN (Üye)	
Prof. Dr. Ahmet GÜNDÜZ (Üye)	
Doç. Dr. Olcay ÖZKAYA DUMAN (Üye)	
Doç. Dr. Haydar ÇORUH (Üye)	

İsmail GÖRGEN Tarafından Hazırlanan “*Rus Kaynaklarına Göre Kafkaslarda Rus-Alman Nüfuz Mücadelesi 1933-1945*” adlı tez çalışmasının yukarıda imzaları bulunan jüri üyelerince kabul edildiğini **onaylarım.**

Doç. Dr. Mustafa Onur KAN
Enstitü Müdürü

T.C.
HATAY MUSTAFA KEMAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE
(ETİK BEYAN)

Bu belge ile bu tezde yer alan bilgilerin tamamının akademik kurallara ve etik ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Söz konusu kural ve ilkelerin gereği olarak tezde yararlandığım eserlerin tamamına uygun bir şekilde atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. 25/02/2021

İsmail GÖRGEN

ÖNSÖZ

Doğuda Hazar Denizi, batıda Karadeniz, kuzeyde Kuban Nehri, güneyde ise Türkiye ve İran ile sınırlı bir bölgeyi oluşturan Kafkasya, Asya, Avrupa, Ortadoğu ve Rusya'yı birbirine bağlayan bir köprüdür.

Uluslararası ticaret yollarının kesişme noktası olduğu kadar yer altı zenginliklerine de sahip olan Kafkasya, pek çok milletin ve devletin dikkatini çekmiştir. XX. yüzyılda sanayi endüstrisinin hızla gelişmesi Kafkasya'da ve Hazar Denizi'nde var olan zengin maden ve petrol yataklarına ilgiyi artırmıştır. Bu yüzden hakimiyet savaşlarına sahne olan Kafkasya'da son nüfuz mücadelesi Rusya ve Almanya arasında yaşanmıştır.

Rusya yüzyıllardır sıcak denizlere, Hindistan'a ve Hint Okyanusu'na çıkmak için her fırsatı değerlendirmenin çabasında olmuştur. Almanya ise Kafkasya'nın siyasi, askeri ve ekonomik imkânlarından yararlanmak ve Rusya'nın güneye inmesini engellemek için bölge ile ilgili birtakım planlar yapmaya başlamıştır. Kafkasya'da Rusya ile Almanya arasında ilk nüfuz mücadelesi Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarında yaşanmıştır. Savaş sonlarında Rusya'nın Kafkasya'dan çekilmesiyle bu boşluğu doldurmak isteyen Almanya bu planında bir başarı sağlayamamış ve savaşın bitmesiyle de bölgeden çekilmek zorunda kalmıştır. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra gücünü yeniden toparlayan Rusya Kafkasya'daki nüfuzunu yeniden artırmıştır.

Almanya'nın Kafkasya planı Hitler'in iktidara gelmesiyle yeniden gündeme gelmiştir. Nazi Almanyasının Kafkaslardaki önceliği bölgenin petrol merkezlerinin ana üssü olan Azerbaycan'daki Bakü ve Çeçenistan'daki Grozni'nin ele geçirilmesi olmuştur. Bu durumda Nazi Almanyası, Kafkasya'daki hedefine ulaşmak için Rusya'nın baskısı altında ezilen Kafkas halklarını amacı doğrultusunda kullanmak istemiştir. Nitekim Almanya, Kafkasya halklarına bağımsızlık vereceği vaadinde bulunarak bu halkların Rusya'ya karşı Almanların saflarında yer almalarını sağlamaya çalışmıştır.

Almanya'nın ve Rusya'nın Kafkasya halkları üzerinde yürüttükleri politikalar bu çalışmanın temelini oluşturmaktadır. Yapılan çalışmada Rusya ve Almanya'nın Kafkasyadaki siyasi, askeri ve sosyo-ekonomik nüfuz mücadelesi ele alınmıştır. Bu çalışma dört bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölümde Rus çarlarının plan ve uygulamalarıyla beraber Lenin ve Stalin'in Kafkasya'yı Rusya'nın nüfuzu altına alma siyaseti bütün yönleriyle ele

alınmıştır. Bu süreçte Rusya'nın bölgeyi nasıl kolonileştirdiği ortaya konulmuştur. Rusya'nın bu politikalarına karşılık Almanya'nın Kafkasya halkları, özellikle Gürcistan üzerinden bölgedeki varlığını korumaya çalışma politikası "Almanya'nın Doğu Politikası" çerçevesinde ele alınmıştır.

İkinci bölümde İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması, Kırım'da, Kafkasya'da Almanya ve Rusya arasında yaşanan mücadeleler ele alınmıştır. Almanya'nın Kafkasya'yı işgaline ve Kafkasya'nın ekonomik kaynaklarının bu iki ülkenin savaş ekonomisi üzerindeki etkisine değinilmiştir.

Üçüncü bölümde Kafkas halkları üzerinde Almanya ve Rusya'nın geliştirdiği politikalar ortaya konulmuştur. Bu bölümde ayrıca Almanya'nın Rusya'ya karşı Kafkas halklarını kendi çıkarlarına hizmet edecek şekilde teşkilatlandırması üzerinde durulmuştur. Bunun yanısıra Almanya ve Rusya'nın Kafkasya'ya nüfuz etmek için Türkiye'ye karşı yürüttükleri politikalar ele alınmıştır.

Dördüncü bölümde Almanya'nın "Doğu Politikası"nda gelinen aşama ve Alman birliklerinin Kafkasya'dan çekilmesi üzerinde durulmuştur. Almanların çekilmesiyle de Rusya'nın Kafkasya halklarına uyguladığı politikalar ele alınmıştır. Savaşın sonucunu belirleyen konferanslar ve Alman saflarında savaşmak zorunda kalan Kafkas halklarının akıbeti bütün yönleriyle işlenmiştir. Rusya'nın Kafkasya'da nüfuzunu yeniden nasıl tesis ettiği bu bölümün alt başlıklarında tüm ayrıntılarıyla ele alınmıştır.

Sonuç itibarıyla Kafkasya'da 1933-1945 yıllarında Almanya ile Rusya arasında yaşanan nüfuz mücadelesi belge ve bilgiler ışığında bütün yönleriyle ele alınmıştır.

Bu çalışmanın konusunun belirlenmesinde ve eseri hazırlarken karşılaştığım her güçlükte bana yol gösteren, yardımlarını esirgemeyen danışman hocam Dr. Öğretim Üyesi Süleyman HATİPOĞLU'na ve katkılarından dolayı hocalarım Prof. Dr. Orhan DOĞAN, Prof. Dr. Ahmet GÜNDÜZ, Doç. Dr. Olcay ÖZKAYA DUMAN, Doç. Dr. Haydar ÇORUH, Doç. Dr. İsa KALAYCI'ya, gerek çalışmamıza yaptığı bilimsel destekten gerekse Rusça konusundaki desteklerinden dolayı Dr. Öğretim Üyesi Ayna ASKEROĞLU ARSLAN'a ayrıca eseri edebi açıdan gözden geçiren ağabeyim (Edebiyatçı) İbrahim GÖRGEN'e teşekkürü bir borç bilirim.

RUS KAYNAKLARINA GÖRE KAFKASLARDA RUS-ALMAN NÜFUZ MÜCADELESİ (1933-1945)

İsmail GÖRGEN

Tarih Ana Bilim Dalı Doktora Tezi 2021

Danışman: Dr. Öğretim Üyesi Süleyman HATİPOĞLU

ÖZET

Bu çalışmada 1933-1945 yılları arasında Rusya ile Almanya'nın Kafkasya'daki siyasi, askeri ve ekonomik nüfuz mücadelesi ele alınmıştır. Çalışmada bu iki ülke arasında Kafkasya'da yaşanan mücadelenin bölge halkları ve devletleri üzerindeki etkisinin ortaya konulması amaçlanmıştır.

Bu amaç doğrultusunda çalışmada tarih biliminin araştırma yöntemi kullanılmıştır. Bu doğrultuda kaynak taraması, tasnif, tahlil, tenkit ve terkip yapılarak objektif bir sonuca varılmaya çalışılmıştır. Çalışmanın hazırlanmasında arşiv kaynakları ve birinci el kaynaklar kullanılmış bunların yeterli olmadığı durumlarda ise ikinci el kaynaklardan da yararlanılmıştır.

Yapılan çalışma sonucunda Rusya ve Almanya'nın 1933-1945 yılları arasında Kafkasya için verdikleri mücadele bölge halklarını siyasi, askeri, sosyokültürel ve ekonomik açıdan olumsuz yönde etkilemiştir. Hatta bu mücadele Kafkasya devletlerini ve halklarını topluca bir felakete sürüklemiştir. Bu felakete Rusya'nın ve Almanya'nın sebep olduğu her iki devlet yetkilileri tarafından da itiraf edilmiştir. Kafkasya haklarının yaşadığı mağduriyetin giderilmesi için buradaki halklara siyasi, milli, askeri ve ekonomik haklar yeniden tanınmıştır. Ancak tüm değerleri büyük tahribata uğramış olan Kafkasya halklarının kendilerini yeniden toparlaması yıllar almıştır.

Rusya ve Almanya arasında Kafkasya'da yaşanan güç mücadelesinden en fazla zarar gören tarafın bölge halkları ve devletleri olduğu sonucuna varılmıştır. Kafkasya'da barışın ve huzurun devam edebilmesi için bölge halkları üzerinden bir politika yürütülmemesi gerektiği anlaşılmıştır. Kafkasya halklarının ve devletlerinin de birbirine karşı hoşgörülü olması kendi aralarındaki barışın korunmasına katkı sağlayacağı gibi dış aktörlerin de bölgeye müdahale etmesinin önüne de geçmiştir olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kafkasya, İkinci Dünya Savaşı, Rusya, Almanya

**THE RUSSIAN-GERMAN STRUGGLE OF INFLUENCE IN CAUCASIA
ACCORDING TO RUSSIAN SOURCES (1933-1945)**

İsmail GÖRGEN

The Department of History Doctoral Thesis 2021

Supervisor: Ast. Prof. Dr. Süleyman HATİPOĞLU

ABSTRACT

The political, military and economical struggle of influence of Russia and Germany in Caucasia between 1933 and 1945 was addressed in this study. The aim of this study was to reveal the effect of struggle between these two countries in Caucasia on regional communities and governments.

Accordingly, the historical research method was used in this study. The literature review, classification, assessment, criticism and combination methods were used to obtain an objective result. Archive sources and the first-hand sources were used in the preparation process of this study and if these were not sufficient, second-hand sources were used.

It was found in this study that Russia increased its influence on the region during the that the struggle put up by Russia and Germany for Caucasia between 1933 and 1945. A struggle of influence between these two states in Caucasia negatively affected the regional communities politically, militarily, socio-culturally and economically. Furthermore, this struggle dragged the Caucasian governments and societies into a disaster. Both authorities admitted that Russia and Germany caused this disaster. To compensate for the victimization of Caucasian communities, political, civil, military and economic rights were once more granted to these communities. However, it took years for Caucasian communities whose values were destroyed, to recover themselves.

It was concluded that regional communities and governments were damaged by the struggle of influence between Russia and Germany in Caucasia the most. It was understood that no political action should be conducted on regional communities for the continuance of peace and serenity in Caucasia. The tolerant relationships of the Caucasian communities and governments will contribute to maintaining the peace and serenity between themselves as well as preventing the external agents to interfere in the area.

Keywords: Caucasia, World War II, Russia, Germany

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	I
ÖZET VE ANAHTAR KELİMELEER	III
ABSTRACT AND KEYWORDS	IV
İÇİNDEKİLER	V
EKLER VE HARİTALAR LİSTESİ	IX
KISALTMALAR	X

GİRİŞ	1
Kafkasya'nın Jeopolitik Önemi	3
Kafkasya Halkları ve Etnik Yapı.....	6

BİRİNCİ BÖLÜM

RUSYA VE ALMANYA'NIN KAFKASYA POLİTİKASI

1.1. Kafkasya'nın Rus Nüfuzuna Girişi	12
1.2. Rusya'da Stalinizm'in Doğuşu	19
1.3. Rusya'nın Kafkasya'daki Ekonomik Hedefleri	27
1.3.1. Kafkas Halklarının Topraksızlaştırılması.....	27
1.3.2. Rusya'nın Kafkas Demiryolları Politikası	37
1.3.3. Rusya'nın Kafkas Petrolleri Politikası	44
1.4. Rusya'nın Kafkas Halkları Politikası.....	51
1.4.1. Rusya'nın Güney Kafkasya Politikası.....	56
1.4.1.1. Rusya'nın Azerbaycan Politikası	59
1.4.1.1.1 Nahçıvan ve Karabağ Meselesi.....	66
1.4.1.2. Rusya'nın Ermenistan Politikası	70
1.4.1.3. Rusya'nın Gürcistan Politikası	74
1.4.1.3.1 Abhazya Özerk Cumhuriyeti'nin Kurulması	78
1.4.1.3.2. Acara Özerk Cumhuriyeti'nin Kurulması	81
1.4.1.3.3. Rusya'nın Ahıska (Mesket) Türkleri Politikası	82
1.4.1.4. Güney Osetya Özerk Cumhuriyeti'nin Kurulması.	84
1.4.1.5. Kuzey Osetya Özerk Cumhuriyetinin Kurulması	85
1.4.2. Rusya'nın Kuzey Kafkasya Politikası.....	86
1.4.2.1. Adige Özerk Cumhuriyeti'nin Kurulması	92

1.4.2.2. Çeçen-İnguş Özerk Cumhuriyeti'nin Kurulması.....	94
1.4.2.3. Dağıstan Özerk Cumhuriyeti'nin Kurulması.....	97
1.4.2.4. Kabardey-Balkar Özerk Cumhuriyeti'nin Kurulması	99
1.4.2.5. Karaçay-Çerkes Özerk Cumhuriyeti'nin Kurulması	101
1.4.2.6. Rusya'nın Volga (İdil) Tatarları Politikası.....	104
1.4.3. Rusya'nın Kırım Tatarları Politikası	105
1.4.4. Rusya'nın Volga Almanları Politikası	108
1.5. Almanya'nın Doğu Politikası.....	110
1.5.1. Nazi Almanya'sının Doğuşu.....	110
1.5.2. Adolf Hitler'in Doğu Politikası	116
1.5.3. Adolf Hitler'in Rusya Planı	120
1.5.4. Almanya'nın Kafkasya Politikası	124
1.5.5. Alman Yayılmacılığı Karşısında Rusya'nın Tutumu	133

İKİNCİ BÖLÜM

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA KAFKASYA

2.1. İkinci Dünya Savaşı'nın Dinamikleri	138
2.2. Rus-Alman Saldırmazlık Paktı (23 Ağustos 1939).....	147
2.3. İkinci Dünya Savaşı'nın Başlaması (1 Eylül 1939)	156
2.4. Rusya'nın Savaş Ekonomisi.....	161
2.5. Almanya'nın Savaş Ekonomisi	172
2.6. Rusya'nın Kafkas Halklarına Uyguladığı Politika.....	179
2.7. Rusya'nın Alman Yayılmacılığını Önleme Çabası.....	182
2.8. Rus Dışişleri Bakanı Molotov'un Berlin Ziyareti (12-13 Kasım 1940)	193
2.9. Almanya'nın Güneydoğu Cephesini Güvene Alma Çabası	198
2.10. Almanya'nın Rusya'ya Karşı Barbarossa Harekat Planı	203
2.11. Almanya'nın Rusya'ya Savaş Açması (22 Haziran 1941)	207
2.12. Rusya'nın Almanya'ya Karşı Kafkasya'da Aldığı Savaş Tedbirleri	215
2.13. Almanya'nın Kırım Harekâtı (23 Temmuz 1941)	217
2.14. Leningrad (ST. Petersburg) Kuşatması (Eylül 1941).....	226
2.15. Moskova Meydan Muharebesi (22 Temmuz-9 Ocak 1942)	228
2.16. Alman Doğu Bakanlığı ve Alfred Rosenberg'in Doğu Siyaseti	234
2.17. Almanya'nın Kafkasya Harekât Planı.....	239
2.18. Almanya'nın Kırım ve Karadeniz'deki Durumunu Güçlendirmesi.....	242

2.19. Alman Birliklerinin Kafkasya'yı İşgali.....	248
3.20. Alman İlerleyişi Karşısında Rusya'nın Uluslararası Destek Arayışı.....	263

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA ALMANYA'NIN

DOĞU HALKLARI POLİTİKASI

3.1. Almanya'nın, Savaş Esirleri ve Kafkas Halkları Politikası	270
3.1.1. Azerbaycan Milli Komitesi ve Azerbaycan Lejyonu	279
3.1.2. Ermeni Lejyonu	286
3.1.3. Gürcü Lejyonu.....	287
3.1.4. İdil-Ural Türk-Tatarları Birliği ve Lejyonu	289
3.1.5. Kalmuk ve Kazak Lejyonları	290
3.1.6. Kırım Tatarları Lejyonu	291
3.1.7. Kuzey Kafkasya Milli Komitesi ve Lejyonu.....	293
3.1.8. Türkistan Milli Komitesi ve Lejyonu	295
3.2. Almanya'nın Tutsak Rus Generali Vlasov Komutasındaki Slav Ordusu	298
3.3. Rusya'nın Milli Lejyonlar Karşısındaki Tutumu.....	302
3.3.1. Rusya'nın Panslavizm Politikası	304
3.4. Milli Komite Birliklerinin (Lejyonerlerin) İtalya Cephesi'ne Gönderilmesi....	308
3.5. Rusya ve Almanya'nın Kafkasya Politikasında Türkiye Faktörü.....	310
3.5.1. Franz Von Papen'e Suikast Girişimi (24 Şubat 1942)	330

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ALMAN BİRLİKLERİNİN DOĞU CEPHESİNDEN ÇEKİLMESİ

4.1. Stalingrad Muharebesi (Eylül 1942- Şubat 1943).....	334
4.2. Alman Birliklerinin Kafkasya'dan Çekilmesi.....	347
4.3. Rusya'nın Kafkas Halklarını Sürgün Etmesi	353
4.4. Kursk Muharebesi (Temmuz 1943)	361
4.5. Alman Birliklerinin Kırım'dan Çıkarılması.....	363
4.6. Alman Birliklerinin Doğu Avrupa'dan Çekilmesi.....	371
4.7. Moskova ve Tahran Konferansı	376
4.8. Almanya'ya Karşı İkinci Cephenin Açılması	381
4.9. Hitler'e Suikast Girişiminde Bulunulması (20 Temmuz 1944)	388
4.10. Yalta Konferansı (Kırım Konferansı, 4-11 Şubat 1945)	391

4.11. Berlin'in Düşüşü (1 Mayıs 1945).....	395
4.12. Dünya Siyasetinde Rusya'nın Nüfuzunun Yeniden Artması.....	407
4.12.1. Potsdam Konferansı (17 Temmuz - 2 Ağustos 1945).....	407
4.12.2. Rusya'nın Uzakdoğu Harekâtı (Ağustos 1945)	412
4.12.3. Birleşmiş Milletlerin Kurulması (24 Ekim 1945).....	416
4.13. Rusya'nın Kafkasya'da Yeni Ermenistan Projesi	418
4.14. Alman Saflarında Savaşın Kafkas Birliklerinin Akıbeti	422
4.15. Rusya'nın Kafkasya'da Türk-İslam Karşısındaki Tutumu	433
SONUÇ	444
KAYNAKÇA	449
EKLER VE HARİTALAR	475

EKLER VE HARİTALAR LİSTESİ

Ekler

Ek-1: Rusya'nın Kafkasya'daki Türklere Karşı Takip Ettiği Politikayı Gösteren Belge.....	475
Ek-2: Alman Büyükelçisi Von Papen'in Türk Hükümetinin İngiliz ve Fransızlarla Yaptığı Anlaşmaları Uygulanamaz Hale Getirmek İçin Birtakım Faaliyette Bulunduğuna Dair Alınan Haber.....	477
Ek-3: Rusların Ele Geçirdiği Alman Uçaklarını Tamir Ederek Kafkasya'da Türkiye Sınırlarında Yaptıkları Uçuş Hareketlerinin Tespiti İle İlgili Belge.....	478
Ek-4: Türkiye'nin 2 Ağustos 1944'te Almanya ile Siyasi ve İktisadi İlişkileri Kesmesine Dair TBMM'de Alınan Karar.....	479
Ek-5: Azerbaycan Topraklarının Bir Kısımının Ermenistan'a Verilmesi ile İlgili Belge.....	480
Ek-6: Almanya ile Rusya Arasında 23 Ağustos 1939 da Yapılan Saldırmazlık Paktı ile İlgili Belge.....	485
Ek-7: Almanya'nın Türkiye Büyükelçisi Franz Von Papen'in Türkiye, Rusya ve Kafkasya ile İlgili Görüşlerini İçeren Belge.....	487
Ek-8: Rus Dışişleri Bakanı Molotov'un İkinci Dünya Savaşı Sonunda Almanya'ya Karşı Uygulanacak Politikayla İlgili Verdiği Demeç.....	493

Haritalar

Harita-1: Ülkelere Göre Kafkasya Haritası.....	494
Harita-2: Başkentlerine Göre Kafkasya Haritası.....	495
Harita-3: Kafkasya ve Rusya'daki Endüstri Merkezleri ve Demiryolları Haritası.....	496
Harita-4: İkinci Dünya Savaşı'nda Kafkasya'da ve Doğu Cephesi'nde Rus-Alman Birliklerinin Cephedeki Konumunu Gösteren Harita.....	497

KISALTMALAR

ABD	:Amerika Birleşik Devletleri
BCA	:Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
Bkz.	:Bakınız
BM	:Birleşmiş Milletler
BSSC	:Beyaz-Rusya Sosyalist Sovyet Cumhuriyeti
DAC	:Demokratik Alman Cumhuriyeti
DKÖV	:Dağlık Karabağ Özerk Vilayeti
DÖSSR	:Dağıstan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
FAC	:Federal Almanya Cumhuriyet
RSFSC	:Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti
RSFSR	:Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti
SSCB	:Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TBMM	:Türkiye Büyük Millet Meclisi
TC	:Türkiye Cumhuriyeti
TİKA	:Türk İşbirliği Kalkınma Ajansı
TSFSC	:Trans-Kafkasya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti
TTK	:Türk Tarih Kurumu
USSC	:Ukrayna Sosyalist Sovyet Cumhuriyeti
ZSFSR	:Zakafkasya Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
ZSFSRMİK	:Zakafkasya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti Merkezi İcra Komitesi

GİRİŞ

İnsanoğlu gibi devletler de var olabilmek için tarih boyunca siyasi, askeri, sosyo-ekonomik ve kültürel açıdan birbiriyle mücadele içinde olmuştur. Devletlerarasındaki bu var olma mücadelesinde zaman zaman insani değerlere dikkat edilirken çoğu zaman da bu değerler yok sayılmıştır.

Devletlerler arasında yaşanan en şiddetli çatışmalara sahne olan Kafkasya, Ruslar ile diğer devletlerin jeopolitik çıkarlarının çatıştığı bir coğrafya olmuştur. Bu çatışma son üç yüz yıl boyunca Rusya'nın Kafkasya üzerinden sıcak denizlere çıkma politikalarını engellemek üzerine kurulmuştur.

Rusya'nın bu jeopolitik hedefleri olan İngiltere, Türkiye ve İranlılar tarafından da bir tehdit olarak algılanmıştır. tehdit olarak algılanmıştır. Bu durum Rus-Türk, Rus-İran savaşlarının da temelini oluşturmuştur. Ancak bütün engellemelere rağmen gerek Çarlık Rusya'sı gerekse Sovyet Rusya'sı Kafkasya'daki jeopolitik durumu kendi lehine çevirmeyi başarmıştır. Bu çerçevede Rusya, Karadeniz'in doğu kıyıları ve Hazar Denizi'nin büyük bir bölümü üzerinde kontrolünü pekiştirmiş olsa da İngiltere engeli sebebiyle büyük hedefi olan okyanusa ulaşma amacını gerçekleştirememiştir.

XX. yüzyılda endüstrileşmenin hızla gelişmesine paralel olarak petrol büyük bir önem kazanmıştır. Bu durum Kafkasya'nın öneminin artmasına yol açmıştır.¹ Kafkasya petroleri Almanların ilgisini de çekmiştir. Böylece Kafkasya Rus-Alman nüfuz mücadelesi sahasına dönmüştür. Bu iki devlet arasında yaşanan mücadelenin temelleri Birinci Dünya Savaşı'na kadar uzanmaktadır. Bu savaş sonucunda Almanlar, Osmanlı birliklerini Ruslara karşı Kafkaslardan harekete geçirirken kendi birlikleri de Karadeniz'den ve Karadeniz'in kuzeyinden Rusya'nın içlerine doğru ilerlemiştir. Almanların bu ilerleyişi Ruslar tarafından 3 Mart 1918'de Brest-Litovsk Antlaşması'nın imzalanmasıyla durdurulmuştur.²

Bolşevik Rusya'sı Birinci Dışişleri Halk Komiseri Troçki önderliğinde, Çarlık Rusya'sının İtilaf Devletleriyle yaptığı gizli anlaşmaları, Birinci Dünya Savaşı'nın bitmesiyle birlikte dünya kamuoyuna duyurmuştur. Bu durum İtilaf Devletleriyle Rusya arasında soğuk rüzgarların esmesine sebep olmuştur. Rusya da Mart 1919'da Komünist Enternasyonel'i (Komintern) kurarak büyük bir dönüşüm

¹ Aleksandr Dugin, *Rus Jeopolitiği: Avrasyacı Yaklaşım*, (Çev.: Vügar İmanov), Küre Yayınları, İstanbul 2003, s. 365.

² Andrey Gromiko, *Anılarım*, (Çev.: Merve Arkan), Yazılama Yayınevi, İstanbul 2008, s. 39.

başlatmaya karar vermiştir. Rusya’da komünizmin bir devlet düzeni olarak kabul edilmesini bir endişe kaynağı olarak gören Avrupa devletleri, Rusya’ya karşı temkinli olma yolunu seçmişlerdir.

Avrupa’nın tavrı karşısında ve en azından yeni bir düşman kazanmaması gerektiği fikrine varmıştır. Bu düşüncelerle hareket eden Rusya’nın ilk ortağı, savaş sonrasında dışlanan Almanya olmuştur. 1922 Nisan’ında iki ülke Rapallo’da diplomatik ve ticari ilişkileri hızlandıracak ve on yıldan fazla sürecek olan gizli bir anlaşma imzalamışlardır. Bu anlaşmaya göre kendi ülkesinde askeri üs kurması Versay Antlaşması’yla engellenen Alman Ordusu, (Reichswehr) Rusya’daki askeri üsleri kullanmış, aynı zamanda Alman sanayicileri Sovyet topraklarında gizli silah fabrikaları kurmuştur. Bunlar hem Almanya’nın yeniden toparlanmasına hem de Rusya’nın gelişmiş Alman teknolojisinden, özellikle kimya ve havacılık sanayisinden yararlanmasını sağlamıştır.³Rusya, Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra bir yandan büyük devletlere karşı Almanya’yı yanına çekmeye, diğer yandan da Kafkasya’daki nüfuzunu güçlendirmeye çalışmıştır.

Rusya’da yaşanan Bolşevik Devrimi’nde ve onu takip eden yıllarda Güney Kafkasya’da Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan ve Kuzey Kafkasya bağımsızlığını kazanmıştır. Bu arada Kırım Tatarları da bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Ancak 1920’lerde bu devletler teker teker Bolşevik ordusu tarafından işgal edilmiş ve ulusal hükümet yetkilileri sürgüne gönderilmiştir.⁴

Rusya ile Almanya arasında 24 Nisan 1926’da imzalanan Tarafsızlık Paketi Hitler’in iktidara gelmesiyle 5 Mayıs 1933’te yeniden onaylanmıştır. Almanya ile Rusya arasında 1933’te Hitler’in iktidarının pekiştiği döneme kadar birçok anlaşma imzalanmıştır. Nazi anlayışının yönetime gelmesiyle Alman Komünist Partisi üzerindeki baskının artırmasına rağmen iki ülke arasındaki ekonomik ilişkiler bu durumdan pek etkilenmemiştir. Alman Komünist Partisi üzerindeki Hitler’in baskısı Rusya’yı tedirgin etmiştir. Rusya, Batılı devletlerle yakınlaşma ihtiyacı duymuş ve 1934’te Milletler Cemiyeti’ne girmiştir. Almanya’ya karşı büyük devletleri yanına çekme planı doğrultusunda Mayıs 1935’te Fransa ve Çekoslovakya ile karşılıklı yardım anlaşması imzalamıştır. Yine Mart 1936’da Moğolistan Halk Cumhuriyeti ile Karşılıklı Yardım Anlaşması, Ağustos 1937’de ise Çin ile bir

³ Geoffrey Hosking, *Rusya ve Ruslar: Erken Dönemden 21. Yüzyıla*, (Çev.: Kezban Acar), İletişim Yayınları, İstanbul 2011, s. 672.

⁴ Charles King, *Karadeniz*, (Çev.: Zülal Kılıç), Kitap Yayınevi, İstanbul 2008, s. 273.

saldırmazlık anlaşması imzalamıştır. Son olarak Almanya ve Rusya arasında 23 Ağustos 1939'da Doğu Avrupa'da kendi nüfuz alanlarını tespit etmek için Molotov-Ribbentrop Anlaşması yapılmıştır.⁵

Görüldüğü gibi Rusya, kendi çıkarları doğrultusunda Almanya'nın yayılmacı politikasından endişe duyarak diğer devletleri yanına çekmeye çalışmakta diğer yandan da Almanya ile anlaşmalar yaparak bu ülkenin Rusya'yı ve Kafkasya'yı hedef almasını engellemeye çalışmıştır. Alman siyasetinin Kafkasya'yı hedef almasının en önemli sebebi buranın stratejik, ekonomik ve kültürel açıdan Alman çıkarlarına hizmet edebilecek potansiyele sahip olduğunun düşünülmesidir.

Kafkasya'nın Jeopolitik Önemi

Kafkasya, kaynaklarda çeşitli şekillerde ifade edilmiştir. Kafkasya teriminin kökeni hakkındaki yerel anlayışın bulunduğu kaynaklardan biri Eshilos Trajedisi'dir. Eshilos Trajedisi'nde Kafkasya, dağlarda ve yüksek kulelerde yaşayan insanların bulunduğu yer olarak ifade edilmiştir. Diğer bir kaynak ise 'Kartlis Tshovreba'dır. Kartlis Tshovreba'ya göre Kafkasya, Karadeniz'den Terek nehrine kadar uzanan, Targamos'un oğlu Kafkas'a verilen Kuzey Kafkasya'nın batı kısmını kapsayan bölgedir. Herodot'a göre ise Kafkasya, Hazar Denizi'nin batısında kalan bölgeyi ifade etmektedir. Bu bölgenin tam ortasında yer alan Strabon (Kafkas Dağı), Karadeniz ve Hazar Denizi arasındaki bölgeyi kuzeybatıdan güneydoğu istikametinde ikiye bölmektedir.⁶ Karadeniz'den başlayarak Hazar Denizi'ne kadar uzanan Kafkas Dağlarının uzunluğu yaklaşık 1000 km'dir.⁷

Ruslar 1772'de Kafkasya'da Dağıstan kıyılarını işgal etmiş ve işgal edilen bu bölgeyi tanımlamak için 1. Petro'nun Petersburg şehrinde kurduğu İmparatorluk İlimler Akademisi'nin bilim adamları "Kavkasos" ismini kullanmıştır. Ruslar, Kuzey Kafkasya'ya Güney Kafkasya'dan daha önce nüfuz etmişlerdir. Karadeniz'den Hazar Denizi'ne kadar uzanan sıradağlara ve kuzeyindeki bölgeye "Kavkaz" adını vermişlerdir. Bu dağların güneyindeki Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan

⁵ A. Yurchenko, "The İdeological Basis of Soviet Expansionism", *Studies on the Soviet Union*, Institute for the Study of the USSR, Munich 1960, No 4, s. 20; *Berlin Hakkında Sovyet Notası: Bir Tahlil*, Amerikan Haberler Merkezi, Ankara 1959, s. 7; Josef V. Stalin, *Leninizmin Sorunları*, (Çev.: Muzaffer Ardos), İlk yaz Basımevi, Ankara 1977, s. 696.

⁶ Aleksandr Rusetski, "Çok Kutuplu Dünya'da Güney Kafkasya'nın Büyük ve Küçük Boyutu", *Yeni Türkiye: Kafkasya Özel Sayısı*, (Çev.: Semih Işık), Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi, Ankara 2015, C. 5, S. 75, s. 99; Paul B. Henze, "Kafkasya'da Çatışma: Geçmiş, Sorunlar ve Gelecek İçin Öngörüler", *Avrasya Etüdleri*, Ankara 1994, C. 1, S. 1, s. 66.

⁷ John F. Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilas ve Şeyh Şamil*, (Çev.: Sedat Özden), Kayıhan Yayınları, İstanbul 1994, s. 20.

topraklarını kapsayan bölge için Güney Kafkasya, Kafkas Ötesi anlamına gelen “Zakavkaz yada Kavkazos adı kullanılmıştır.”⁸

Kafkasya’da 5000 metreden yüksek birçok dağ bulunmaktadır. Burada yer alan Elbruz 5642 metre yüksekliğinde iken Kazber de 5043 metre yüksekliğindedir. Kafkasya, Asya ile Avrupa’yı, Ortadoğu ile Rusya ve Sibiry’a’yı birbirine bağlayan köprü vazifesi görmekle beraber Orta Asya’yı Karadeniz limanları yoluyla önce Boğazlara sonra da Akdeniz’e ulaştıran yolun kapısıdır.⁹ Bu yol, kuzeyde Hazar Denizi’ne akan Volga (İdil) Irmağı ve Karadeniz’e akan Don, Dinyeper, Dinyester Irmakları ve batıda yine Karadeniz’e akan Tuna Nehri vasıtasıyla Avrupa’nın, güneyde ise Akdeniz’e akan Nil Nehri vasıtasıyla Afrika’nın kara kısımlarının içlerine kadar uzanma fırsatı sunmaktadır. Bu durumdan dolayı Kafkasya, kuzey-güney, doğu-batı yollarının birleştiği bir bölge konumundadır. Kafkasya’nın bu coğrafi konumu, bölgedeki zengin etnolojik oluşumlara ve gelişmelere büyük katkı sunduğu gibi tarihin akışını yönlendiren bir bölge olarak da göze çarpmaktadır.¹⁰

Kafkasya, maddi değerler bakımından kıymetli görüldüğü kadar manevi değerler bakımından da kıymetli kabul edilmektedir. Nitekim Nuh Peygamberin büyük tufandan sonra gemisinin burada karaya oturduğu düşünülmektedir. Eski Yunanlılar, bölgeyi, medeniyetin sınırını belirleyen, gökyüzünü tutan dünyanın dört ana sütunundan biri olarak kabul etmişlerdir.¹¹

Kafkasya, coğrafi açıdan Avrupa ve Orta Asya’yı ayıran sınır olarak kabul edilmekle birlikte Avrupa ile Asya arasında adeta bir köprü niteliği de taşımaktadır. Kafkasya dağları arasında 4 geçit mevcuttur. Bunlar Derbent – “Demirkapı”, Daryal – Gürcistan Askeri Yolu, Mamison - Osetya Askeri Yolu ve Gluhor’dur.¹²

Kafkas Dağlarının ortasında bulunan Darial Geçidi, kuzeydeki bozkırlardan Kura Vadisi’nin yukarı kısımlarına yani Gürcistan’a doğru bir geçiş sağlamaktadır. Kafkasya’nın doğusundaki sıradağlar ile Hazar Denizi arasında uzanan dar kara

⁸ Ufuk Tavkul, “Tarihi ve Etnik Yapısıyla Kafkasya”, *Yeni Türkiye*, Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi, Ankara 1997, S. 16, s. 1898.

⁹ Alexandre Grigorianz, *Kafkasya Halkları: Tarihi ve Etnografik Bir Sentez*, (Çev.: Doğan Yurdakul), Sabah Kitapları, İstanbul 1999, s. 13-16.

¹⁰ Tavkul, *a.g.m.*, s. 1899.

¹¹ Lan Johnson, *Münih’te Bir Cami: Naziler, CIA ve Müslüman Kardeşlerin Batıdaki Doğuşu*, (Çev.: Serhat Ataman), Mikado Yayınları, İstanbul 2012, s. 20.

¹² Ruslan Hasbulatov, “Rusya ve Kafkasya’da Geçmiş ve Gelecek”, *Kafkasya ve Orta Asya: Bağımsızlıktan Sonra Geçmiş ve Gelecek Konferansı*, 25-27 Mayıs 1995, TİKA, Ankara 1996, s. 34.

parçası biçimindeki Derbent Geçidi ise kuzeye açılan kapı görevi görmektedir.¹³ Kuzey Kafkasya'yı Güney Kafkasya'ya bağlayan en önemli geçit Kuzey Osetya'daki Daryal geçidi ve 2385 metre yükseklikteki Croix Tepesi'nden geçerek Gürcistan'daki Tiflis'e giden ünlü Gürcistan Askeri Yolu'dur.¹⁴ Bu önemli geçit ve yollara sahip olan Kafkasya, tarih boyunca ticari önemini muhafaza etmiştir. Dumezil, tarihi kaynaklarda Kafkasya açısından büyük önem arz eden ve Hazar Denizi üzerinden geçen bir ticaret yolundan bahsetmektedir. Bu yolun başlangıç noktası doğuda, yani Batı Türkistan'da bulunan Uzbor Kanalı kıyısındaki bir limandır. Bu kanal vasıtasıyla Amuderya Nehri Hazar Denizi'ne ulaşmaktadır. Hazar Denizi'nin batı kıyısında ise Aras Nehri'nin ağzında kurulmuş bir ticari yerleşim olan Albania, İberya ve Kolkhis üzerinden Karadeniz kıyısındaki limanlara ulaşım sağlanmıştır. Bir diğer ticaret yolu da Kuban Nehri'nin aşağı kısımlarından başlayıp Roma topraklarına ulaşabilmek için Karadeniz kıyısındaki sahili takip eden yoldur.¹⁵ Bütün bu güzergahların kavşak noktasında yer alan Kafkasya, tarih boyunca sayısız askeri mücadelelere sahne olmuş ve bu süreçte Persler, Araplar, Türkler (Hunlar, Selçuklular, Osmanlılar) ve son olarak da Ruslar bu coğrafyaya hükmetmişlerdir.¹⁶

Rusya'nın bölgeye hükmetmesiyle birlikte yukarıda bahsettiğimiz "Kafkas Ötesi" tabiri aslında Kafkasya'nın kuzey ve güney kısımlarında yaşayan yerli halkın bölünmek istenmesi ve Rusya'nın Kafkasya'daki politik amacının bir sonucudur. Daha sonra Sovyetler Birliği'nin yıkılmasıyla Kafkas Ötesi adının yerini alan ve üç yeni bağımsız devletin ortaya çıktığı Güney Kafkasya ismi kullanılmaya başlanmıştır.¹⁷

Kuzey Kafkasya coğrafyası kuzeyde Don Nehri'nden, güneyde Azerbaycan ve Gürcistan sınırlarına, batıda Karadeniz, doğuda Hazar Denizi'ne kadar uzanmaktadır.¹⁸ Aslına bakılırsa Kafkasya jeopolitik açıdan bir bütündür. Bu coğrafyanın Kuzey ve Güney Kafkasya diye ikiye bölünmesi siyasi ve coğrafi açıdan her ne kadar mümkün görünse de buranın sosyo-kültürel açıdan bölünmesi mümkün değildir. Bu çerçevede Kuzey Kafkasya'nın hatta tüm Kafkasya haklarının bölgesel,

¹³ Georges Dumezil, *Kafkas Halkları Mitolojisi*, (Çev.: Musa Yaşar Sağlam), Ayraç Yayınları, Ankara 2000, s. 5.

¹⁴ Grigorianz, *a.g.e.*, s. 16.

¹⁵ Dumezil, *a.g.e.*, s. 9.

¹⁶ Mustafa Budak, "Rusya'nın Kafkasya'da Yayılma Siyaseti", *Genel Türk Tarihi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, C. 9, s. 642.

¹⁷ Rusetski, *a.g.m.*, s. 99.

¹⁸ Barasbi Baytugan, *Kuzey Kafkasya:1917-1970*, Yedi Yıldız Yayınları, Samsun 1998, s. 1.

sosyo-kültürel ve idari olarak bir bütün olduğunu söylemek mümkündür.¹⁹ Sonuç olarak Kafkasya bir bütündür. Bu coğrafyayı bir bütün olarak kabul etmek bölgenin gerçek değerinin anlaşılmasını kolaylaştıracaktır.

Kafkasya Halkları ve Etnik Yapı

Kafkasya halklarının sosyo-kültürel yapılarının tarihi ve etnik kökenleri, Kafkasya'yı dışarıdan etkileyen çeşitli medeniyet ve kavimlerle yakından ilişkilidir. Tarihin çeşitli dönemlerinde Orta Asya, Sibirya, Güney Rusya bozkırları yoluyla kuzeyden; Anadolu, Ön Asya, Mezopotamya yolu ile güneyden; Karadeniz yoluyla batıdan gelen çeşitli kavim ve medeniyetler beraberlerinde getirdikleri kültürel özelliklerini ve etnik yapılarını Kafkasya'ya miras olarak bırakmışlardır. Kafkasya'nın yerli unsurlarıyla karışan bu sosyo-kültürel özellikler Kafkasya halklarının sosyo-kültürel yapısının oluşmasında ve gelişmesinde büyük rol oynamıştır.²⁰

Hazar Denizi ile Karadeniz arasında uzanan ve Kafkasya'yı oluşturan dağlık kesimde çok sayıda değişik halklar yaşamaktadır. Kimileri burada çok eskilerden beri yaşarken kimileri, farklı zamanlarda, kuzeydeki ve güneydeki ovaları işgal edenlerin baskısından kaçarak Kafkaslara yerleşmişlerdir.

Hunların ve diğer Türk boylarının batıya ilerlemeleri sonucunda IV. yüzyılın ikinci yarısında Kafkaslarda önemli değişiklikler yaşanmıştır. Hunların bu topraklara girişi, bazı İran kavimlerinin, özellikle de Alanların bir kısmının Kafkas dağlarının kuzey yamaçlarındaki bölgelere çekilmelerine yol açmıştır. Alanların bir diğer kısmı ise Güney Rusya'da yeni ortaya çıkan Slavlar ve diğer halklarla birleşmişlerdir. Hun kavimleri Kafkasya'da yalnızca Almania bölgesine yerleşmişlerdir. Önce Güney Rusya'da kurulan ve daha sonra Güneydoğu Avrupa'da siyasi ağırlık kazanan Attila'nın Hun İmparatorluğu Kafkasya'nın güneyinde kalan bölgelere zaman zaman akınlar yapmıştır.

Avarlar Batı Türkistan'dan gelerek Orta Kafkasya'daki Darial geçidini aşmış ve Güney Rusya'da bir imparatorluk kurmuşlardır. Araplar da VII. yüzyılın birinci yarısında Kafkaslara gelerek Gürcistan'ı hakimiyet altına almışlardır. Bu tarihten sonra Kafkasya'da İslam kültürünün temelleri atılmaya başlanmıştır. Daha sonra bölgenin önemli bir kısmı Roma İmparatorluğu'nun nüfuzu altına girmiş, bu çerçevede Roma ve Pers İmparatorlukları arasında gerçekleşen çatışmalar da

¹⁹ Hasbulatov, *a.g.m.*, s. 34; Grigorianz, *a.g.e.*, s. 13.

²⁰ Tavkul, *a.g.m.*, s. 1899.

Kafkasya'nın siyasi yapısını şekillendiren gelişmelerden biri olarak ortaya çıkmıştır.²¹ Yaşanan gelişmeler sonucunda Kafkasya'nın milli ve kültürel yapısı şekillenmiştir. Kafkasya'da yerli milletlerin büyük çoğunluğu Türk, Ermeni, Gürcü ve Çeçendir. Kuzey Kafkasya'da eski çağlardan itibaren yaşayan çok fazla etnik grup mevcuttur. Bu etnik gruba Abhazlar ve çeşitli Çerkes alt grupları, Çeçenlerin kuzenleri olan Inguşlar ve Avarlar, Lezgiler ve Dağıstan'daki diğer gruplar da girmektedir. Bu grupların hepsi Kafkasya'nın etnik yapısını oluşturmaktadır.²²

Azerbaycan Türklerinden Nogay ve Kumuklar dünyanın ilk bin yıllık döneminde Kafkasya'da ortaya çıkan Türk boyları arasında yer almaktadır. Bölgede daha küçük Türk grupları da vardır. Gürcistan'ın Mesket Türkleri bunlardan sadece birisidir.²³

Kuzey Kafkasya'nın merkezinde oturan Osetler ise Farsçaya yakın bir dil konuşmaktadırlar. Başka küçük İrani gruplar da mevcuttur. Yunan gruplar da eski çağlardan beri Kafkasya'da yaşamıştır. Kafkasya'da Kürtler, çeşitli Yahudi grupları, Asurlular, son olarak da Slavlar yaşamışlardır. Diğer halklarla karşılaştırıldığında Slavlar bölgeye daha sonradan gelmişlerdir.²⁴

Kafkas halklarının, Hint-Avrupa ve Moğol-Tatar (Türk) kökenli toplulukların oluşturduğu iki değişik ırktan oldukları kabul edilmektedir.²⁵

A) Hint-Avrupa ırkından gelen Kafkas Halkları dört alt gruba ayrılmıştır.

1. Gürcüler: Bu halk arasında sayılan Kartveliler, Tiflis bölgesinde, İmeretler biraz daha doğuda, Megreller batıda ve Svanlar, Kevsurlar, Pşavlar veya Tuşiniler gibi diğer dağlı halklar ve kabileler de güney bölgelerde yaşamaktadır.

2. Osetler: Kazbek Dağı'nın batısındaki Orta Kafkasların yüksek vadilerinde yaşayan Alan soyundan gelmişlerdir.

3. Batı Bölgesindeki Kafkas halkları:

a) Kuzeydoğu Karadeniz kıyı şeridinde ve Suhumi bölgesinin Artülke dağlarında yaşayan Abhazlar

b) Kafkas sıradağlarının kuzey etekleri ile Terek Irmağı ve Viladikafkas kentinin batısında yaşayan Çerkesler ve Kabardeyler.

²¹ Dumezil, *a.g.e.*, s. 11-30.

²² Paul B. Henze, "Kafkasya'da Çatışma: Geçmiş, Sorunlar ve Gelecek İçin Öngörüler", *Avrasya Etüdleri*, Ankara 1994, C. 1, S. 1, s. 68.

²³ Paul B. Henze, "Kafkasya'da Çatışma: Geçmiş, Sorunlar ve Gelecek İçin Öngörüler", *Avrasya Etüdleri*, Ankara 1994, C. 1, S. 1, s. 68.

²⁴ Paul B. Henze, "Kafkasya'da Çatışma: Geçmiş, Sorunlar ve Gelecek İçin Öngörüler", *Avrasya Etüdleri*, Ankara 1994, C. 1, S. 1, s. 68.

²⁵ Grigorianz, *a.g.e.*, s. 15.

4. Doğu Kafkas halkları:

a) Aynı dili konuşan Çeçenler ve İnguşlar,

b) Kumuk ve Avar dillerini konuşan Tabasaranlar, Dargiler ve Laklar gibi bazı Dağıstan halkları.

B) Türk asıllı topluluklar iki gruptur:

1. Kuzey Kafkasların batı bölümünde bulunan Nogay, Karaçay ve Balkar Türkleri ile Dağıstan bölgesinin doğusunda yaşayan Kumuklar ve Avarlar

2. Azerbaycan Türkleridir.

Bütün bu halkların üzerinde, ataları olan İskitler, Sarmatlar ve Alanlar yada Hazarların etkisinin yanı sıra bölgeyi bir süre hakimiyetleri altına alan Hunlar, Araplar, Moğollar ve Tatarların güçlü etkileri görülmektedir. Dolayısıyla bölgede yaşayan halklar atalarının geleneklerini, göreneklerini ve toplumsal yaşam kurallarını miras almış ya da dışarıdan gelerek bölgeye hükmeden devlet ve milletlerin dil ve dinlerini bazen gönüllü bazen de zorla benimsemişlerdir.²⁶

XI. yüzyılda Anadolu'da kendi devletlerini kuran Anadolu Selçukluları Kafkasya'da büyük etnik değişikliklere yol açmıştır. XI. yüzyılın ikinci yarısında Ermenistan topraklarının büyük bir kısmı ve Gürcistan topraklarının bir bölümü Anadolu Selçuklularının eline geçmiştir. Bu tarihten itibaren Kafkasya yoğun bir şekilde Türklerin hakimiyet kurduğu bir coğrafya haline gelmiş, Selçuklulardan sonra ise Osmanlı Devleti, Türklerin bölgedeki hakimiyetinin devam etmesini sağlamıştır.²⁷ Bu durum özellikle halkların İslam dinini benimsemeleriyle kendini göstermiştir. Gerek Çerkesler gerekse Osetlerin büyük bölümü XVI. ve XVII. yüzyılda İslam dinini benimsemişlerdir. Ayrıca Terek Nehri'nin yukarı kısımlarında yaşayan Çeçenler de XVI. yüzyılda Hristiyanlık'ı bırakıp İslam dinini kabul etmişlerdir. Osetlerin Hristiyan kalmaya devam eden bir bölümü dışında Kafkasya halkı çok kısa bir süre içinde İslam dinini benimsemişlerdir.²⁸

Kuzey Kafkasya XIX. yüzyılın ikinci yarısında Rusya tarafından işgal edilinceye kadar Çerkes halklarının yurdu olmuştur. Bu birliğin üyesi olanlar batıdan doğuya doğru, Abhazlar, Abazalar, Karadeniz kıyısındaki Abıhlar ve bir de iç bölgede Dağıstan'ın kuzeyine kadar uzanan bölgede yaşayan birçok zaman Adige olarak anılan Çerkeslerdir. Çerkesler çok sayıda halkın (Abaza, Şapsug, Natuhay,

²⁶ Grigorianz, *a.g.e.*, s. 15.

²⁷ Peter Boravski, "Kafkasya'nın Etnik Sorunu Müslüman Meshiler", *Kafkasya Yazıları*, (Çev.: Kemal Ertekin), Çivi Yazıları, İstanbul 1998, s. 124.

²⁸ Dumezil, *a.g.e.*, s. 33.

Kemirgoy, Bjeduh vs.) oluşturduğu Batı Çerkesleri ve doğu Çerkesleri (Besleney, Kabardey) olmak üzere kendi içinde iki büyük gruba ayrılmıştır. 1864 yılından sonra Batı Çerkeslerinin büyük çoğunluğunu oluşturan Ubıhlar ile Besleneylelerin neredeyse tamamı ile pek çok Abhaz ve Kabardey, Rusya'nın saldırısından ve zulmünden kurtulmak için Türkiye'ye göç etmişlerdir. Kafkasya'daki diğer bir halk grubu ise Çeçenler ve İnguşlardır. İnguşların yaşadığı bölgelerin güneyinde ise Digorlar ve İronlar olmak üzere ikiye ayrılan Osetler yaşamaktadır. Osetler Ortaçağdaki Alanların son temsilcileridir. Alanlar da İskit-Sarmat halkları birliğine mensuptur.²⁹

1939 nüfus sayımına göre Kafkasya'da yaşayan milletlerin ve boylarının bir kısmının nüfusu aşağıdaki gibidir.

<u>Milletler</u>	<u>Nüfus</u>
Azerbaycan Türkleri	2.274.805
Gürcüler	2.248.566
Ermeniler	2.151.884
<u>Boylar</u>	
Dağıstanlılar	857.371
Çeçenler	407.690
Osetler	354.547
Kabardeyler	164.106
İnguşlar	92.074
Edige Çerkesleri	87.973
Karaçaylılar	75.737
Abazalar	58.969
Balkarlar	42.666

Bu rakamlar, İkinci Dünya Savaşı'nın başladığı yıl olan 1939'da Rusya'nın yapmış olduğu nüfus sayımı sonuçlarıdır. Bu tarihte Sovyetler Birliği nüfusunun yaklaşık 170 milyon olduğu belirtilmektedir. Bu nüfus sayımına göre Müslüman toplulukları bölgesinde 20.660.525 kişi yaşamaktadır. Kafkasya Türkleri büyük çoğunlukla Azerbaycan Türklerinden oluşmakta ve İran'ın Kuzeybatısına kadar olan bölgede yaşamaktadırlar. Azerbaycan Türkleri, Türkiye, İran ve Türkistan Türkleri arasında kurulan bağın en önemli halkalarından birini oluşturmaktadır.³⁰

²⁹ Dumezil, *a.g.e.*, s. 33.

³⁰ Charles Warran Hostler, *Türkler ve Sovyetler: Türklerin Bu Günün Dünyasında Tarihsel Durumu ve Politik Önemi*, (Çev.: Mithat San), Şanal Matbaası, Ankara 1976, s. 53; William C. Bullitt, *Asıl*

Kuzey Kafkasya halkları Rusya Federasyonu içinde Dağıstan, Çeçen, İnguş, Kuzey Osetya, Kabardey-Balkar, Karaçay-Çerkes ve Adige olmak üzere başlıca yedi cumhuriyette ayrılmıştır. Gürcistan içerisinde ise Güney Osetya ve Abhazya olmak üzere iki özerk cumhuriyet yer almaktadır. Bütün bu idari birimlerde birden fazla etnik grup yaşamaktadır.³¹

Kuzey Kafkasya'daki Etnik Gruplar ise şu şekildedir.³²

<u>Milliyet</u>	<u>Etnik Grup</u>	<u>Yaşadığı Yer</u>	<u>Dini İnanç</u>
1.Vaynahlar			
Çeçenler	Kafkasyalı	Çeçenistan %81	Müslüman
İnguşlar	Kafkasyalı	Rusya %90	Müslüman
2.Adigeler			
Adigeler	Kafkasyalı	Adige%79	Müslüman
Abazalar	Kafkasyalı	Karaçay-Çerkes%73	Müslüman
Çerkesler	Kafkasyalı	Karaçay-Çerkes%73	Müslüman
Kabartaylar	Kafkasyalı	Kabartay-Balkar %96	Müslüman
3.Karaçaylar-Balkarlar			
Balkarlar	Türk	Karaçay-Çerkes%82	Müslüman
Karaçaylar	Türk	Karaçay-Çerkes%83	Müslüman
4.Osetler			
	İranlı	Rusya%65	Müslüman%30
		Gürcistan%30	Hristiyan%70
5.Dağıstanlılar			
Kumuklar	Türk	Dağıstan%87	Müslüman
Nogaylar	Türk	Dağıstan%42	Müslüman
		Stavrapo%42	
Avarlar	Kafkasyalı	Dağıstan%87	Müslüman
Lezgiler	Kafkasyalı	Dağıstan%49	Müslüman
		Azerbaycan%41	
Dargiler	Kafkasyalı	Dağıstan%87	Müslüman
Laklar	Kafkasyalı	Dağıstan%83	Müslüman

Büyük Dünya, (Çev.: Halit Çakır), Nebioğlu Yayınevi, İstanbul 1995, s. 78; Roland Gaucher, *Sovyet Rusya'da 50 Yıllık Muhalefet ve Siyasi Cinayetler*, (Çev.: Reşat Uzman), Yeni Yayınlar, İstanbul 1980, s. 163.

³¹ Tavkul, *a.g.m.*, s. 1896; Johanna Nichols, "Azınlıklar Yol Ayrımında", *Kafkasya Yazıları*, (Çev.: Perit Kumuk), İstanbul 2000, S. 8, s. 14.

³² Georgiy Cangava, "Kuzey Kafkasya Tarih Tekrarlanır mı?", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, (Çev.:?), İstanbul 2002, S. 60, s. 105.

Tabasaranlar	Kafkasyalı	Dağıstan%98	Müslüman
Tatlar	İranlı	Azerbaycan%39	Müslüman
		Dağıstan%33	
Rutullar	Kafkasyalı	Dağıstan%96	Müslüman
Tsahurlar	Kafkasyalı	Azerbaycan%63	Müslüman ³³

Kafkas dilleri başlıca iki ana dil grubuna ayrılmıştır. Bunlardan Orta Dağıstan'daki Lak, Avar ve Dargilerin; Güney Dağıstan'daki Lezgi, Tabasaran ve Rutulların ve Çeçen ve İnguşların oluşturduğu kuzeydoğu kolu ile Kabardey, Adige ve Çerkes diyalektlerinden oluşan Çerkes dilleri ile Abazaları da içine alan Abhaz dillerinin oluşturduğu kuzeybatı koludur. Diğerleri ise özellikle batı Türkçesi veya Nogay, Kumuk, Karaçay ve Balkarların konuştuğu Kıpçak Türkçesini konuşmaktadırlar. Azerbaycan Türklerinin konuştuğu dil de Türk dil ailesinin Oğuz koluna aittir. Osetler ise İran koluna ait olan Osetçe konuşmaktadır.³⁴ Hasbulatov'a göre Yunan ve Romalı coğrafyacılar Kafkasya'da yüzden fazla dil kullanıldığını belirtmişlerdir. Bu yüzden İslamiyet'ten sonra Kafkasya'ya giden Arap gezginler buraya "Diller Dağı" demişlerdir.³⁵

Etnik yapı ve etnik ilişkiler açısından zannedilenin aksine Kafkasya halkları arasında büyük ölçüde etnik karışım ve bütünleşme olduğu görülmektedir. Bir etnik grubu diğerlerinden ayıran biyolojik, sosyo-kültürel ve linguistik özellikler bakımından ele alındığında Kafkasya halkları biyolojik ve sosyo-kültürel açıdan birbirinden tamamen farklı etnik gruplar olarak ayırmak mümkün değildir. Kafkasya halklarının aralarındaki farklılık linguistik özelliklere dayanmaktadır. Bunun dışında Kafkasya halkları her yönden birbirleriyle kaynaşıp akraba topluluklar haline gelmiştir.³⁶

Aslında bir bütün olan fakat kendi içinde küçük farklılıklarla zenginlik olarak görülen Kafkasya'daki milli ve kültürel sistem, maalesef ki bölgeye dışarıdan müdahale etmek isteyenlerin elinde bir koz olarak kullanılmaya çalışılmıştır.

³³ Cangava, *a.g.m.*, s. 105.

³⁴ Johanna Nichols, "Azınlıklar Yol Ayrımında", *Kafkasya Yazıları*, (Çev.: Perit Kumuk), İstanbul 2000, S. 8, s. 26.

³⁵ Hasbulatov, *a.g.m.*, s. 34; Grigorianz, *a.g.e.*, s. 13.

³⁶ Tavkul, *a.g.m.*, s. 1917.

BİRİNCİ BÖLÜM

RUSYA VE ALMANYA’NIN KAFKASYA POLİTİKASI

1.1. Kafkasya’nın Rus Nüfuzuna Girişi

Rusya, bir devlet olarak ortaya çıkmasıyla birlikte sıcak memleketlere ve açık denizlere doğru yayılma ideali gütmeye başlamıştır. Rusya bu idealini gerçekleştirmek için öncelikle Balkanlara ve İstanbul’a hakim olmaya çalışmıştır. Fakat Rusya güçlendikçe idealindeki alan da Karadeniz’in doğusunu ve Kafkasya’yı kapsayacak şekilde genişlemiştir. Gelişen süreçte Rusya’nın asıl hedefinin bu coğrafyanın da ötesinde olduğu ve bu amacına ulaşmak için de Kafkasya’nın bir üs olarak kullanılabileceği anlaşılmıştır. Nitekim Rus yetkililer tarafından Kafkasya, Rusya’yı idealine ulaştıracak bir köprü olarak görülmüştür. Rusya, Kafkasya’ya hakim oluncaya kadar Karadeniz’in batısında ve Hazar Denizi’nin doğusunda ciddi bir faaliyet gösterememiştir. Rusya bu bölgelerde nüfuz sahibi olabilmek için XV. yüzyılın başlarından itibaren Kafkasya’ya olan ilgisini artırmıştır.³⁷

Moskova Knezliği, XVI. yüzyılda güçlenerek diğer Rus knezliklerine hakimiyetini kabul ettirmiştir.³⁸ Bu durumda Moskova Knezliği etrafında birleşerek güçlenen Ruslar topraklarını genişletmeye çalışmışlardır. Ancak Altınordu Devleti, Rusya’nın yayılmasının önünde bir engeldi.³⁹ Altınordu Devleti’nin parçalanarak zayıflaması ise Rusya için bir fırsat olarak görülmüş nitekim Kafkasya’nın kuzeyinde yer alan Kazanlılar, Altınordu Devleti’nden ayrılmışlardır. Güneydoğu Kafkasya’da da Kırım Hanlığı Altınordu’dan ayrılarak kendi hakimiyetini ilan etmiştir. Bu bölünmeden yararlanmaya çalışan Rusya, Kafkasya’ya nüfuz etmenin altyapısını oluşturmaya başlamıştır.⁴⁰ XVI. yüzyılda Altınordu Devleti dağılırken Rusya’nın, Kafkasların kuzeyine olan ilgisi de artmaya başlamıştır. Ruslar sınırlarını korumak ve genişletmek için sınır boylarına Kazaklardan oluşturulan özel askeri birlikler yerleştirmiştir.⁴¹

³⁷ İsmail Berkok, “Sovyet Rusya’da Kafkasların İmhası ve Kafkasya’nın Ruslaştırılmasına Doğru”, *Kafkasya Dergisi*, İstanbul 1953, S. 3, s. 5.

³⁸ Arthur Sagadaev, “Rusya ve Büyük Güç İdeolojisi”, *Avrasya Dosyası*, (Çev.: Cemalettin Tüney), Ankara 1994, C. 1, S. 2, s. 29; Danlel C. Matuszewski, “İmparatorluk, Uluslar, Sınırlar: Sovyet Kazançları ve Kayıpları”, *Stratejik Açından Sovyet Müslümanları ve Diğer Azınlıklar*, (Haz.: S. Enders Wimbush), (Çev.: Yuluğ Tekin Kurat), Forum Yayınları, Ankara 1988, s. 135; Grigoriantz, *a.g.e.*, s. 20.

³⁹ Berkok, *a.g.m.*, s. 5.

⁴⁰ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Dönem 1, Devre 1, İctima 1, C. 1, 28 Nisan 1920, s. 16

⁴¹ Johanna Nichols, “Azınlıklar Yol Ayrımında”, *Kafkasya Yazıları*, (Çev.: Perit Kumuk), İstanbul 2000, S. 8, s. 16.

Bu gelişmeler çerçevesinde denize çıkışı bulunmayan Moskova için Baltık Denizi'ne ve güneyde Karadeniz'e çıkan bir yol bulmak en önemli siyasi hedeflerden biri olmuştur. Çar IV. İvan, 1552'de Kazan ve 1556'da Astrahan Hanlıklarını işgal etmiştir. Birer Tatar Hanlığı olan Kazan ve Astrahan'ın Rusların eline geçmesiyle Volga yolu Ruslara açılmıştır.⁴²Böylece Rusya, Hazar Denizi kıyılarına ulaşarak Tatar Hanlığı'nı zayıflattıktan sonra Volga Nehri boyunca nüfuzunu genişletmeye başlamıştır. Büyük Katerina döneminde de Karadeniz'in kuzey kıyıları ile Kırım, Rusların hakimiyetine girmiştir. Böylece Rusya Kafkasya'nın batısında da tam anlamıyla hakimiyeti ele geçirmiştir.⁴³Rusya, bu tarihten itibaren doğu pazarlarına deniz yolları dışında karayolu bağlantılarıyla ulaşmak için yeni güzergah arayan ve Karadeniz'in kuzeyini kullanmak isteyen İngilizlere destek olmaya çalışmıştır. İngilizlerin de isteği doğu ticaret yolunun Rusya üzerinden geçmesi ve İngiliz tüccarların Rusya'da serbestçe ticari faaliyette bulunmalarını sağlamak olmuştur. Bu amaçla ünlü İngiliz tüccarı Anthony Jenkinson, Rus çarı ile görüşüp kendisinden VI. Edward'a hitaben İngiliz tüccarlarını memleketine davet eden ve serbest pazar vadeden bir mektup almayı başarmıştır. Daha sonra İngilizler bu güzergahtan ticari faaliyetlerin yürütülmesi için Moscovy Company adlı bir şirket kurmuştur.⁴⁴

Bu arada Rusya'nın asıl yayılmacı hedeflerini I. Petro tespit edip, bunu da bir vasiyet olarak bırakmıştır. I.Petro bu vasiyetnamede kısaca şöyle demiştir:

“Rus milleti bütün Avrupa'ya hükmetmekle muzaffer kılınmıştır. Her fırsatta Avrupa'nın içişlerine müdahale edilmelidir. İstanbul'a ve Doğu Hindistan'a mümkün olduğu kadar fazla yaklaşılabilecek, buralara hükmeden dünyanın efendisi olacaktır. Bu maksatla kah İran'la kah Anadolu'daki Türklerle savaşlar çıkarılacaktır. Karadeniz'le Baltık Denizi adım adım ele geçirilecektir. Yukarıda belirtilen amaca ulaşmak için Basra Körfezi'ne ilerlenecek. Eğer mümkünse Suriye üzerinden geçen eski ticaret yolu ihya edilecek ve Hindistan'a bu en kısa yoldan gidilecektir.”

Petronun vasiyetinde geçen planların gerçekleştirilmesi için ilk aşamada Kafkasya'nın işgal edilmesi gerekmektedir. Ancak Ruslar burada istiklallerinden vazgeçmek istemeyen Kafkasya halklarının mukavemetiyle karşılaşmışlardır.⁴⁵ Kafkas halklarının mücadelelerine rağmen Rus birlikleri I. Petro zamanında 1722'de Hazar sahillerini işgal ettikten sonra çeşitli bölgelerden getirilen Hristiyanlar Hazar kıyılarına yerleştirilmiştir. Bu iskan politikasında özellikle Ermenilerin kullanılmasının en önemli sebebi Osmanlı ve İran coğrafyasında yaşayan

⁴² Dumezil, a.g.e., s. 23.

⁴³ Sagadaev, a.g.m., s. 29; Matuszewski, a.g.m., s. 135; Grigorianz, a.g.e., s. 20.

⁴⁴ Mustafa Budak, “Rusya'nın Kafkasya'da Yayılma Siyaseti”, *Genel Türk Tarihi, Yeni Türkiye Yayınları*, Ankara 2002, C. 9, s. 643.

⁴⁵ A. Magoma, “Rus Yayılışının Yolları Üzerinde”, *Kafkasya: Derkaukasus*, Münih 1952, No 7, s. 8.

Ermenilerin, Rusya'nın Kafkasya politikasını desteklemelerini sağlamaktır. Böylece Rusya, İran ve Osmanlı Devleti'ne karşı Kafkasya'da üstünlük sağlamak istemiştir.⁴⁶

I. Petro, Rus ticaret yolu olan Volga Yolu'nu Astrahan üzerinden üsler aracılığıyla güneye doğru uzatmak istemiştir. Ancak Dağıstan ve Şirvan'daki Osmanlı hakimiyeti Rus planlarına engel olmuştur.⁴⁷ Osmanlı Devleti, Rusya'nın Kafkasya, Kırım ve Türkistan'a ilerleyişini durdurmak ve Karadeniz'in kuzeyinden gerçekleşecek olan İngiliz ticaretini kontrol etmek amacıyla Don ve Volga nehirlerini bir kanalla birleştirmeyi planlamıştır. Ancak bu plan o zamanın koşullarında mümkün olmamıştır.⁴⁸

I. Petro gibi yayılmacı bir politika izleyen II. Katerina, Kuzey Kafkasya'ya karşı sistematik bir istila çalışması başlatmıştır. Buralara Rus kolonistlerini yerleştirerek bu koloniler üzerinden Kafkasya'nın Rus nüfuzuna girmesinin önünü açmıştır.⁴⁹ 1774 Osmanlı-Rus savaşından sonra iki devlet arasında yapılan Küçük Kaynarca Antlaşması'yla Rusya büyük bir güç olarak ortaya çıkmıştır.⁵⁰ Ruslar, 1763-1793 yılları arasında Kafkasları boydan boya kateden bir kale hattı inşa etmiştir. Rusya bu hazırlıklar çerçevesinde 1780'de yaptıkları saldırılarla Dağıstan, İnguş ve Çeçen topraklarının bazı bölgelerini işgal etmiştir.⁵¹ Daha sonra da yurtları işgal edilen Çerkesler, Kuban şehrinin batı kıyısından sürülmüş ve buralara Ruslar yerleştirilmiştir.⁵²

Rusya, XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren gerçek anlamda Kuzey Kafkasya'ya yerleşmeye başlamıştır.⁵³ Polonya'nın parçalanması ve Kırım'ın 1783'te ilhakla beraber Rusya'nın Kafkasya'ya yaptığı saldırılar hızlanmaya başlamıştır. Böylece 1785'te şiddetlenmeye başlayan ve 1864'e kadar sürecek olan Kuzey Kafkasya çatışmaları başlamıştır. Bu zaman diliminde Şeyh Mansur,

⁴⁶ Musa Marcanlı, *Armyanstvo-Rassiya-Kavkaz*, İzdatelstvo Flinta, Moskva 2011, s. 8-12.

⁴⁷ Georges Dumezil, *a.g.e.*, s. 24.

⁴⁸ Mustafa Budak, "Rusya'nın Kafkasya'da Yayılma Siyaseti", *Genel Türk Tarihi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, C. 9, s. 643.

⁴⁹ A. Magoma, "Rus Yayılışının Yolları Üzerinde", *Kafkasya: Derkaukasus*, Münih 1952, No 7, s. 9.

⁵⁰ Malika Sultanovna Arsanukaeva, "Organizatsiya Upravleniya Gorskimi Narodami Severnova Kavkaza V XIX. Naçala XX VV.: Asnovnie Etapı, Asobennosti i Problemy (Kuzey Kafkasya Dağlılarının XIX. Yüzyıl Sonu ve XX. Yüzyıl başlarında Yönetim Yapısı: Esasa Aşamaları, Özellikleri ve Zorlukları)", *Yeni Türkiye*, Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi, Ankara 2015, S. 79, s. 28.

⁵¹ Johanna Nichols, "Azınlıklar Yol Ayrımında", *Kafkasya Yazıları*, (Çev.: Perit Kumuk), İstanbul 2000, S. 8, s. 16.

⁵² A. Magoma, "Rus Yayılışının Yolları Üzerinde", *Kafkasya: Derkaukasus*, Münih 1952, No 7, s. 9.

⁵³ Arsanukaeva, *a.g.e.*, s. 28.

Gazimolla, Hamza Bey ve Şeyh Şamil önderliğinde birleşen Kuzey Kafkasya halkları Rusya'nın bölgeyi işgal girişimine karşı çetin mücadelelere girişmişlerdir.⁵⁴

Rusya'nın ilerleyişine karşı Kuzey Kafkasya'da ilk sistematik örgütlenme Şeyh Mansur'un dini ve politik liderliği altında gerçekleşmiştir. Mansur yönetimindeki 20 bin kişiden oluşan Kafkas birliği Ruslara karşı direnişe geçmiş ancak Şeyh Mansur Ruslara esir düşünce Kafkasya askeri birliği geri çekilmek zorunda kalmıştır. Böylece Oset ve Kabardey bölgesi de Rusların eline geçmiştir. Bu gelişmelerden sonra Rusya gelecekteki kolonizasyon faaliyetlerine stratejik merkez olması dolayısıyla Vladikavkaz Kalesi'ni ve Gürcü Askeri Yolu'nu inşa etmiştir. Bu yol Oset ve Gürcü topraklarını birbirine bağlamıştır. İnşa edilen kaleler ve yapılan bu yollar vasıtasıyla Gürcistan 1801 yılında Ruslar tarafından işgal edilmiştir.⁵⁵ 1828'de ise Azerbaycan ve bütün Güney Kafkasya Rusların nüfuzu altına girmiştir. Rusların bölgeyi işgaline yardım edenler ise Ermeniler olmuştur. Ruslar Kafkasya'ya geldiklerinde Ermeni ve Gürcülerin Hristiyanlık duygularından ve Müslüman olan Türklere düşmanlıklarından faydalanmaya çalışmıştır.⁵⁶ Nitekim Rusya, Kafkasya'yı işgal etme ve nüfuz altına alma konusunda Ermenileri ve Gürcüleri doğal müttefiki olarak görmüştür.⁵⁷ Ruslar, Güney Kafkasya'yı işgal ederek İran sınırına dayanmıştır. Kafkasya'da İran ile Rusya arasında yaşanan mücadele sonrası bu iki devlet arasında 1813'te Gülistan Barış Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmayla İran Safevi Devleti, Kafkasya'dan vazgeçerek Derbent ve Bakü'yü Rus nüfuzuna bırakmıştır. İki ülke arasında 1829'da imzalanan Türkmençay Anlaşması'yla da Aras Nehri'nin kuzeyinde bulunan bölgenin tümü Rus nüfuzu olarak kabul edilmiştir.⁵⁸

Rusya'nın Kafkasya'daki işgali yerli halklar tarafından yürütülen büyük bir dirençle karşılaşmıştır. Ruslar tarafından Kafkasya'daki askeri hareket Çeçenistan ve Dağıstan dahil olmak üzere iki ana bölgede, özellikle Abaza, Şapsug ve Ubih aşiretlerinin yaşadığı batıda yoğunlaşmıştır. Rusya'nın Kafkasya nüfuzu "imamat"

---

⁵⁴ B. B. Trepavlov, *Vayna i İslam na Severnom Kavkaze XIX-XX vv.*, Rossiyskaya Akademiya Nauk Institut Rossiyskoy İstorii, Moskva 2000, s. 37; A. Magoma, "The Northern Caucasian", *Problems of the Peoples of the USSR*, League for the Liberation of the Peoples of the USSR, Munich 1960, S. 6, s. 10.

⁵⁵ Johanna Nichols, "Azınlıklar Yol Ayrımında", *Kafkasya Yazıları*, (Çev.: Perit Kumuk), İstanbul 2000, S. 8, s. 16.

⁵⁶ Cabbar Ertürk, *Kızıldoru'dan Kafkas Milli Lejyonu'na Bir Türk'ün II. Dünya Harbi Hatıraları*, (Haz.: Erol Cihangir), Turan Kültür Vakfı Yayınları, İstanbul 2005, s. 41.

⁵⁷ Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün: Osmanlı Müslümanlarının Etkin Yıkımı (1821-1922)*, (Çev.: Fatma Sarıkaya), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2012, s. 31.

⁵⁸ Dumezil, a.g.e., s. 25; Paul B. Henze, "Kafkasya'da Çatışma: Geçmiş, Sorunlar ve Gelecek İçin Öngörüler", *Avrasya Etüdlere*, Ankara 1994, C. 1, S. 1, s. 67.

adını taşıyan dini-askeri birliğin oluşmasına yol açmıştır. Nitekim XVIII. yüzyılın sonundan itibaren Kuzey Kafkasya halklarının dini liderleri, Ruslara karşı bir çeşit cihat yürütmüşlerdir. Çeçenler, Lezgiler ve Dağıstanlılar Ruslarla savaşmak üzere bu imamların önderliğinde birleşmişlerdir. Dini lider Şeyh Şamil, Rusların bölgedeki nüfuzunu kırmak için Çeçenistan ve Dağıstan'ın bir kısmını kendi liderliğinde birleştirmiştir. Kafkasya'da Rus nüfuzuna karşı verilen mücadele Şeyh Şamil'le birlikte büyük bir güç ve nitelik kazanmıştır.⁵⁹ Şeyh Şamil, Rus generali Klugenau'ya şunları yazmıştır: “Şimdiye kadar hiç kimse benden yalan işitmemiş ve hıyanet görmemiştir. İleride de böyle olacaktır. Ben vatanımın hürriyetine tecavüz edenlerden başka hiç kimseyi öldürmek niyetinde değilim...” Burada Şeyh Şamil, Rusya'ya karşı verdiği mücadelenin asıl sebebinin Rusya'nın kendi yurtlarını işgal etmesi olduğunu ve bu mücadeleye kendisini Rusya'nın mecbur bıraktığını belirtmiştir.⁶⁰

Osmanlı Devleti ile Rusya arasında yaşanan Kırım Savaşı'ndan sonra Rusya, Kafkasya'ya aktif bir biçimde yönelmiştir. Rusya'nın Kafkasya'ya yönelmesi ve bölgeye nüfuz etme girişimi silah zoruyla olmuştur. Nitekim 1859'da Şeyh Şamil birliklerinin 25 Ağustos'ta Ruslar tarafından yenilmesiyle Rusya'nın Kafkasya politikalarının önündeki en büyük siyasi ve askeri engel de ortadan kaldırılmıştır.⁶¹ Kafkasya'da Rusya'ya karşı Şeyh Şamil önderliğinde yürütülen bu mücadele 1859 yılına kadar tam 30 yıl sürmüştür.⁶² Onun esaretinden sonra bile Batı Kafkasya'da devam eden savaş ancak 1864'te son bulmuştur.⁶³ Bu gelişmeler sonucunda 1863'te Abazalar, 1864'te de Şapsıglar ve Ubıhlar silahlarını bırakmak zorunda kalmış ve Kafkasya'da Rusların nüfuzu kurulmuştur.⁶⁴ Büyük oranda Müslüman olan Kuzey Kafkasya bütün baskılara rağmen 1860'lara kadar Ruslara boyun eğmemiştir. Bunun yanı sıra bölge halklarının çoğunluğu hiçbir zaman Rus hakimiyetini kabul etmemiş ve bölge halkı her fırsatta Ruslara karşı ayaklanmıştır.⁶⁵

⁵⁹ Cangava, *a.g.m.*, s. 105; Dumezil, *a.g.e.*, s. 29.

⁶⁰ A. Magoma, “Rus Yayılışının Yolları Üzerinde”, *Kafkasya: Derkaukasus*, Münih 1952, No 7, s. 10.

⁶¹ Trepavlov, *a.g.e.*, s. 40; Cangava, *a.g.m.*, s. 105.

⁶² Baddeley, *a.g.e.*, s. 446.

⁶³ A. Magoma, “Rus Yayılışının Yolları Üzerinde”, *Kafkasya: Derkaukasus*, Münih 1952, No 7, s. 10.

⁶⁴ Cangava, *a.g.m.*, s. 105.

⁶⁵ Paul B. Henze, “Kafkasya'da Çatışma: Geçmiş, Sorunlar ve Gelecek İçin Öngörüler”, *Avrasya Etüdleri*, Ankara 1994, C. 1, S. 1, s. 67.

Ruslarla Kafkasya halkları arasında yaşanan savaşın bitmesinden sonra Rusya'ya boyun eğmeyenler ya sürgün edilmiş ya da baskılar karşısında göç etmeye mecbur bırakılmıştır. Nitekim 1860-1865 yılları arasında 750.000 Çerkes, 100.000 Abhaz ve 60.000 kadar Çeçen yerleşmek üzere Türkiye'ye göç etmek durumunda kalmıştır.⁶⁶Berkok'un ifadesine göre de 1860'larda bir buçuk ile iki milyon arasında Kafkasyalı kendi yurtlarından sürülerek Türkiye, Trakya, Makedonya, Arnavutluk, Irak, Mısır ve Suriye'ye göç etmiştir.⁶⁷ Rusya, 1864'ten sonra bölgede nüfuzu tam anlamıyla sağlamak ve Türkiye ile arasındaki muhtemel bir savaşta halkın yeniden silaha sarılmasını önlemek için bir milyondan fazla Çerkesi kısmen imha etmiş, kısmen de Osmanlı Devleti topraklarına sürgün etmiştir. Çerkeslerden bir kısmının sürgün sırasında Karadeniz'de batırılması hadisesi tüm dünyada büyük bir yankı uyandırmıştır. Böylece boşalan topraklara da Rus kolonistleri yerleştirilmiştir. Rus hükümeti tarafından bölgeye yerleştirilen her askere 30 hektar, subaya 50 hektar, kurmay subaya da 150 hektar arazi tahsis edilmiştir.⁶⁸

Azerbaycan işgal edilir edilmez Karabağ ve Batı Azerbaycan'a da sınır kuvveti olarak Ermeniler yerleştirilmiştir. Bölgedeki bütün Türk okulları kapatılarak Ermeni okullarına dönüştürülmüştür. Ruslar, Türkiye ile Azerbaycan'ı birbirinden ayırmak ve milli bağlantıyı koparmak için de Azerbaycan'ın Türkiye ve İran sınır bölgelerine Ermenileri yerleştirmeye ve Türkleri Türk ve İran hudutlarından uzaklaştırmaya çalışmıştır. Rusya tarafından eski Erivan Türk Hanlığı'nın ismi, Ermenistan olarak değiştirilmiş ve burada bir Ermeni idaresi kurulmuştur. Ruslar Türkçe eğitim yapan okulları kapatıp yasaklamış, Ermenice ve Rusça eğitim yapan okullar açmış ve Ermenilerden Türklüğe düşman bilim insanı ve yöneticiler yetiştirmeye başlamıştır. Bunun dışında Türklerden hiç kimse Rus askeri okullarına alınmadığı gibi silah kullanmasını bilmesinler diye askerliğe dahi alınmamışlardır.⁶⁹ Böylece Rusya'nın Kafkasya'ya nüfuzu XIX. yüzyılda hız kazanmış ve Rusya bölgede kalıcı olabilmek için burada kendi yönetim mekanizmasını uygulamaya başlamıştır.⁷⁰

⁶⁶ A. Magoma, "The Northern Caucasian", *Problems of the Peoples of the USSR, League for the Liberation of the Peoples of the USSR*, Munich 1960, S. 6, s. 10; Grigorianz, *a.g.e.*, s. 26.

⁶⁷ Berkok, *a.g.m.*, s. 7.

⁶⁸ A. Magoma, "Rus Yayılışının Yolları Üzerinde", *Kafkasya: Derkaukasus*, Münih 1952, No 7, s. 10.

⁶⁹ Ertürk, *a.g.e.*, s. 41.

⁷⁰ Arsanukaeva, *a.g.e.*, s. 28.

Ruslar, XIX. yüzyıl sonuna gelindiğinde Kazakistan, Orta Asya, Kafkaslar, Azerbaycan, Tataristan, Başkurdistan ve Kırım'ı içine alan 4.5 milyon km² genişliğinde bir coğrafyayı kendi nüfuzlarına almışlardır.⁷¹Ruslar, nüfuz ettikleri bu bölgelere kendi milletlerini yerleştirmekle kalmamış, işgal ettikleri bölgenin ismini de değiştirmişlerdir. Nitekim Ruslar, Türk-İslam dil ve kültüründeki adı "İdil" olan nehrin ismini bu bölgeyi işgal edince "Volga" olarak değiştirmiştir.⁷²Rusya, Kafkasya'daki ulusal ve etnik bağlılıkların yerine geçecek yeni bir Sovyet kimliği oluşturmaya çalışmıştır. Bu hedefi gerçekleştirmek için Sovyet yetkililer, Kafkas halklarını kendi topraklarından sürmek, öz dillerini kullanmalarını önleyerek gelenek, etnik tarih ve diğer kültür birikimlerinin yeni kuşaklara aktarmalarını engellemek üzere zora dayalı ve çoğunlukla şiddet içeren yöntemlere başvurmuştur.

Her açıdan Kafkasya'yı kontrolü altına alan Rusya, 1871'in sonunda yönünü Kafkasya'nın güneyine çevirmiş, Türkiye'ye karşı savaşın fikri temellerini oluşturmak için Türkiye ile ilgili bilgi toplama ve değerlendirme programı hazırlamıştır. Böylece "Kafkasya Ötesinde Savaş İhtimali Hakkında Düşünceler" adı altında Kafkasya cephesinde Türkiye'ye karşı savaş stratejisinin hazırlıklarına başlanmıştır.⁷³ Rusya'nın Kafkasya ve güneyindeki hedefler doğrultusunda yaşanan 1877-1878 Türk-Rus savaşı sonucunda Rusya bölgedeki nüfuz alanını Anadolu istikametinde genişletip Kars, Ardahan ve Batum'u işgal ederek Türkiye'deki Rus askeri istihbaratının geliştirilmesi ile ilgili düşüncelerine devam etmiştir. Haziran 1879'da Rusya'nın Kafkasya Askeri Bölge Karargahı, Anadolu'ya gönderilen "Gizli Askeri Ajanlar İçin Yönetmelik" adlı askeri ajanların faaliyetlerini düzenleyen özel bir belge hazırlamıştır.⁷⁴ Bu gelişmeler Rusya'nın Birinci Dünya Savaşı'nda uygulayacağı politikanın temelini oluşturmuştur.

Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Rusya, Kafkasya'nın tamamında olduğu gibi Ermenilerin yaşadığı bölgeleri de işgal ettiğinden Ermenilerde de Ruslara karşı büyük bir nefret oluşmuştur. Ancak Birinci Dünya Savaşı Ruslarla Ermenileri birbirine yaklaştırmıştır. Nitekim savaşın başlamasıyla Rusya, Eçmiyazin

⁷¹ Arthur Sagadaev, "Rusya ve Büyük Güç İdeolojisi", *Avrasya Dosyası*, (Çev.: Cemalettin Tüney), Ankara 1994, C. 1, S. 2, s. 29.

⁷² *TBMM Zabıt Ceridesi*, Dönem 1, Devre 1, İçtima 1, C. 1, 28 Nisan 1920, s. 16.

⁷³ Comins and Richmond, "Sovyetlerin Türk Halklarını Sürgün Etmesi", (Çev.: Erhan Yükselci), *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, C. 18, s. 872.

⁷⁴ *Türkiye'de Ermeni Meselesi (Rus Genelkurmay Başkanlığı Belgeleri)*, (Haz.: Mihail Bashanov), (Çev.: İlyas Kemaloğlu (Kamalov)), Türk Tarih Kurumu, Ankara 2013, s. 3-7.

Manastırı'nın daha önceden müsadere edilmiş bütün mallarını iade etmiş ve Ermeni siyasi mahkumları için genel af ilan etmiştir.⁷⁵

Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkasya'dan Anadolu topraklarına saldıran Rus ordusunda Ermeni gönüllülerin oluşturduğu “Durijinalar” adı verilen biner kişilik Ermeni birlikleri savaşta Rus ordusuna öncülük etmiştir. Bu birliğin idaresine aslen Ermeni olan Rus ordusu subaylarından General Nazarbekov getirilmiştir. Bu durumda Rus ordusu karşısında Türk ordusunun çok zayıf düşmesi Doğu Anadolu'nun Ruslar tarafından işgaline, ayrıca Taşnaklar tarafından örgütlenen Ermenilerin Osmanlı Devleti'ne karşı isyanına yol açmıştır. Ruslardan destek alan Ermenilerin oluşturdukları çetelerle Türk ordusunu arkadan vurmaya hazırlanmaları Osmanlı Hükümeti'ni tedbirler almaya mecbur bırakmıştır. Bu durumda Türk ordusunun gerisinde tehlike oluşturan Ermeniler, 27 Mayıs 1915'ten itibaren savaş alanı dışına Osmanlı Devleti'nin kendi sınırları içinde olan Suriye dolaylarına nakledilmişlerdir.⁷⁶

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti ile ittifak halinde olan Almanya'nın nüfuz politikaları bu iki devleti Kafkasya'da karşı karşıya getirmiştir. Bu savaşta Almanya, Kafkasya'nın ekonomik kaynaklarına sahip olmak isterken Rus Kafkas Ordusu, 1916 yazında yaptığı taarruzla Anadolu'da Bitlis, Muş, Erzincan ve Trabzon hattını ele geçirerek Kafkasya'daki nüfuzunu sağlamlaştırmaya çalışmıştır. Rusya, 1917 ilkbaharında da Rus Kafkas Ordusu bünyesinde Sivas ve Sinop'a kadar olan İç ve Doğu Anadolu topraklarını işgal ederek güneye doğru ilerleyip Musul üzerinden hareketle Irak'taki müttefik İngiliz ordularıyla birleşmeyi planlamıştır.⁷⁷

Böylece Rusya'nın Birinci Dünya Savaşı'nda tam anlamıyla Kafkasya'ya nüfuz etmek istemesinin asıl maksadının ne olduğu ortaya çıkmıştır. Çünkü bu süreçte bir yandan Anadolu coğrafyasıyla Akdeniz'e diğer yandan da İran ve Irak üzerinden Basra Körfezi ve Hindistan'a ulaşmaya çalışmıştır.

1.2. Rusya'da Stalinizm'in Doğuşu

Vladimir İ. Lenin tarafından 1895 yılında Petersburg'da kurulan ve ülkedeki sosyal-demokrat örgütleri çevresinde toplayan “İşçi Sınıfının Kurtuluşu İçin Savaş Birliği” Komünist Parti'nin temelini oluşturmuştur. 1903 yılında yapılan II.

⁷⁵ Cemal Paşa, *Anılarım 1913-1922*, (Haz.: Fahri Parin), Paraf Yayınları, İstanbul 2010, s. 382.

⁷⁶ Halil Bal, *Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Kuruluş Mücadelesi ve Kafkas İslam Ordusu*, İdil Yayıncılık, İstanbul 2014, s. 36.

⁷⁷ Mustafa Çolak, *Alman İmparatorluğu'nun Doğu Siyaseti Çerçevesinde Kafkasya Politikası (1914-1918)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014, s. 154.

Kongrede ise Vladimir Lenin tarafından hazırlanan ideolojik, politik ve örgütsel ilkeler üzerinde Komünist Partisi'nin kuruluşu tamamlanmıştır.⁷⁸

Savaştan bıkmış olan Rus halkı askeri birliklerin de katılımıyla 12 Mart'ta "İşçi ve Askerin Sovyeti" adı altında birleşmişlerdir. Baskılar sonucu Çar II. Nikola 16 Mart 1917'de istifa etmiştir. Böylece Rusya'deki 300 yıllık Romanov hükümlanlığı da sona ermiştir.⁷⁹ Bolşeviklerin 1917 Ekim'inde Petrograd'da iktidarı ele geçirmesiyle ilk halk komiserleri kurulu oluşturulmuştur. 5 Kasım 1917'de de Bolşeviklerin iktidara gelmesiyle Lenin Hükümeti kurulmuştur. Böylece Lenin, Başbakan; Troçki Dışişleri Bakanı; Jozef Dugasvili Stalin Mahalli İşler Bakanı olmuştur.⁸⁰

Ruslar Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra toparlanarak Kızıl Ordu'yu kurmuşlardır. Bu süreçte Rusya kendini toparlarken Almanya'da gerçekleşen devrim sonrasında II. Wilhelm hükümeti yıkılmış ve Almanya'daki bu siyasi boşluktan istifade etmek isteyen Rusya, 13 Kasım 1918'de kendisine insani ve maddi kaynaklar açısından büyük zararlar verdiği gerekçesiyle Brest-Litovsk Anlaşması'nı iptal kararı almıştır.⁸¹ Almanya ve Rusya arasında 19 Nisan 1920'de yapılan ek anlaşmayla her iki ülkenin savaş esirlerinin ülkelerine dönmeleri yönünde karar alınmıştır. Rusya ile Almanya arasında 6 Mayıs 1921'de Berlin'de geçici bir anlaşma imzalanarak iki ülke arasındaki ticari ve siyasi ilişkilerin geliştirilmesi kararı alınmıştır.⁸²

30 Aralık 1922'de 1. Birleşik Sovyet Kongresi yapılmıştır. Bu Kongrede, Lenin ve Stalin'in önerisi üzerine Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) kurulmuştur. SSCB, ilk başta Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti (RSFSC), Trans-Kafkasya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti (TSFSC) Ukrayna Sosyalist Sovyet Cumhuriyeti (USSC) ve Beyaz-Rusya Sosyalist Sovyet Cumhuriyeti'nden (BSSC) oluşmuştur. Kısa süre sonra Orta Asya'da bağımsız Özbek, Türkmen ve Tacik Sovyet Cumhuriyetleri kurulmuştur. Böylece bütün bu

---

⁷⁸ *Ekim Devriminin 60 Yılı*, Novosti Press Ajansı Araştırma Kurulu (Çev.: H. Aksoy), Ser Yayınevi, Ankara 1977, s. 75.

⁷⁹ Çolak, *a.g.e.*, s. 154.

⁸⁰ Lev Troçki, *Troçki Stalin'i Anlatıyor*, (Çev.: Nadir Güzel), Refet Zaimlar Kitabevi, İstanbul 1948, s. 223.

⁸¹ Gromiko, *a.g.e.*, s. 39.

⁸² *Dokumenti Vneşney Politiki CCCR*, Tom 4, Ministerstva İnastrannih Del SSSR Gosudarstvennoe İzdateľstvo Političeskoj Literaturı, Moskva 1960, s. 105.

cumhuriyetler SSCB’de birleştirilmiş ve bütün cumhuriyetlerin Sovyetler Birliği’nden serbestçe ayrılabilme hakları korunmuştur.⁸³

Bu gelişmeler olurken, Sovyetler Birliği⁸⁴ “Komünist Gençlik Birliği” (Komsomol) en geniş Sovyet gençlik örgütü olarak Ekim 1918’de kurulmuş birkaç yıl sonra da üye sayısını 36.3 milyona çıkarmıştır. Komünist Partisi her kesime ve her yaş grubundan insana ulaşmaya çalışarak kendi otoritesini sağlamlaştırmaya çalışmıştır. Nitekim “V. İ. Lenin Sovyetler Birliği İzci Örgütü” de 25 milyondan fazla çocuğu bir araya getiren kitlesel çocuk örgütü olarak 19 Mayıs 1922’de kurulmuştur.⁸⁵

Rusya’da komünist enternasyonalin ilk zamanlardan itibaren dikkate alıp uygulamaya çalıştığı iki önemli mesele vardır. Bunlardan biri Rusya’da her şehirde bir yer altı (gayri kanuni) komünist teşkilatın bulunması, diğeri ise bütün komünist partilerin bütün imkanlarla Sovyet Rusya’ya destek olmasıdır.⁸⁶ Troçki de bu anlayışa sahip olmadığı gerekçesiyle Stalin tarafından suçlanmıştır. Stalin’e göre Troçki, Lenin’e ve Merkez Komitesinin Leninist çoğunluğuna karşı bir mücadele başlatmıştır. Troçki, sendikalarda demokrasinin yaygınlaştırılmasına ve sendika organlarının seçimle gelmesi ilkesine karşı olmuştur. Troçkistler, işçi sınıfı

⁸³ Josef V. Stalin, *Eserler-1938*, (Çev.: İsmail Yarkın), İnter Yayınları, İstanbul 1990, C. 15, s. 297; V. Nicholas Riasanovsky ve Mark D. Steinberg, *Rusya Tarihi*, (Çev.: Figen Dereli), İnkılap Yayınları, İstanbul 2011, s. 523.

⁸⁴ Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti 7 Kasım 1917’de kurulmuştur. Başkenti Moskova’dır. Rusya Federasyonu, Baltık Denizi’nden Pasifik kıyılarına Kuzey Kutup Dairesi’nden Orta Asya çöllerine kadar uzmaktadır. Rusya’nın iki kıta üzerinde Avrupa ve Asya’da yer alan çok çeşitli bölgeleri içine alır. Moskova’yla sanayi merkezi Leningrad’la Kuzey batı bölgesi, devasa düzlüklere sahip topraklar buğday ve petrol zengini Volga boyu, verimli Kuban ve sıcak Karadeniz kıyılarıyla Kuzey Kafkaslar, zengin maden yataklarıyla zenginleşmiş Urallar, Sibirya, Taygaları (kozalıklı bitkilerden oluşan orman) ve Kuril Adaları ile zengin Uzak Doğu’ya kadar uzanan bölgeyi kapsamaktadır. Bkz: Novosti Press Ajansı Araştırma Kurulu, *a.g.e.*, s. 225; Rusya, Çarlık döneminden sonra Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) olarak isimlendirilmiştir. Çok uluslu olan bu yapı, onbeş ayrı cumhuriyetten oluşup bu cumhuriyetlerden bazılarının sınırları içinde özerk cumhuriyetler, özerk vilayetler ve özerk bölgeler bulunmaktadır. Sovyetler Birliği’nde en yüksek yargı organı SSCB Yüksek Sovyeti’dir. Birleşik Cumhuriyet ise Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’ndeki diğer Sovyet cumhuriyetleri ile birleşen bağımsız bir Sovyet Sosyalist devlettir. Birleşik Cumhuriyetin kendi anayasası vardır ve bu anayasa SSCB anayasası ile uyum içindedir. Birleşik cumhuriyetin en yüksek yargı organı ise Birleşik Cumhuriyet Yüksek Sovyeti’dir. Özerk Cumhuriyet ise Birleşik Cumhuriyet’in bir parçasıdır. Özerk cumhuriyet SSCB’nin ve Birleşik cumhuriyetlerin hakları dışında kendi hukuki sınırları içindeki problemleri bağımsız olarak çözüme kavuşturma hakkına sahiptir. Özerk Cumhuriyetin kendine özgü anayasası SSCB anayasası ve Birleşik Cumhuriyetin anayasası ile uyum içindedir. Özerk Cumhuriyetin en yüksek yargı organı Özerk Cumhuriyet Yüksek Sovyeti’dir. Özerk vilayet ve Özerk bölgeler de Birleşik Cumhuriyetin bir parçasıdır. Bkz: Shirin Akiner, *Sovyet Müslümanları*, (Çev.: Tufan Buzpınar ve Ahmet Mutu), İnsan Yayınları, 1995, s. 22

⁸⁵ Novosti Press Ajansı Araştırma Kurulu, *a.g.e.*, s. 87-88.

⁸⁶ David J. Dallin, *Sovyet Casusları*, (Çev.: Nüşet Baba), Yarın Yayınları, Ankara 1968, s. 18.

örgütlerinin ikna yönteminin yerine zor kullanma yöntemini önermiştir. Troçkistler bu politikalarıyla, sendikaların yönetimine geldikleri her yerde sendikaların içine çatışma, bölünme ve çözülmeyi taşımışlardır. Troçkistler politikalarıyla, partisiz işçi kitlelerini partiye karşı kışkırtmaya, işçi sınıfını bölmeye çalışmışlardır. Buna bağlı olarak Lenin taraftarları, ana darbelerini parti düşmanı gruplaşmaların ana gücü olarak Troçkistler üzerinde yoğunlaştırmışlardır. Lenin, partiyi düzenbazlardan, bürokratlaşmışlardan, dürüst olmayanlardan, istikrarsız komünistlerden ve dış görünüşlerini değiştiren ama kalben Menşevik kalanlardan temizlenme kararı almıştır. Bu amaçla 1921'de yapılan temizlik sonunda yaklaşık 170.000 kişi, yani tüm parti üyelerinin yaklaşık yüzde 25'i, partiden ihraç edilmiştir.⁸⁷ Troçki, partinin lideri Lenin'in hasta düştüğü sırada Bolşevik partiye karşı saldırısını başlatmış, parti içindeki bütün Anti-Leninist unsurları etrafında toplamış ve parti politikasına karşı muhalif bir platform oluşturmuştur. Platforma "46 Muhalifin Açıklaması" adı verilmiştir.⁸⁸

Komünist Parti'nin kurucusu ve lideri Lenin 21 Ocak 1924'te hayatını kaybetmiştir. Troçki, Lenin'in ölümünden hemen sonra iktidar talebinde bulunmuştur. Mayıs 1924'te parti kongresinde Lenin'in halefinin Stalin'in değil kendisi olduğunun kabul edilmesini istemiştir.⁸⁹ Stalin, Troçki tarafından ileri sürülen tezlerin Leninizm'e aykırı olduğunu ileri sürmüştür. Mayısta yapılan 3. Sovyetler Kongresi'nde sosyalizmin milli karakter taşıyacak biçimde kurulabileceği kabul edilmiş ve Troçki'nin tezleri yanlış bulunarak reddedilmiştir.⁹⁰ 31 Aralık 1925'te Komünist Partisi'nin 14. kongresinde Zinovyev'nin temsil ettiği muhalefet grubu da lağvedilmiş, bunun yerine Troçki, Zinovyef ve Kamenev'in oluşturduğu yeni bir muhalefet grubu kurulmuştur.⁹¹ Bu arada Stalin kendi nüfuzunu kullanarak Troçki'nin politik komiserler arasındaki desteğini Zinovyev'in Leningrad ve Kamenev'in Moskova parti teşkilatındaki güçlerini zayıflatmak için kullanmıştır. Troçki, Zinovyev ve Kamenev birleşik muhalefet oluşturmak için biraraya geldiklerinde Stalin, kendi nüfuzunu kullanarak onları destekleyen birçok kişiyi

⁸⁷ Josef V. Stalin, *Eserler-1938*, (Çev.: İsmail Yarkın), İnter Yayınları, İstanbul 1990, C. 15, s. 287-295.

⁸⁸ Josef V. Stalin, *Eserler-1938*, (Çev.: İsmail Yarkın), İnter Yayınları, İstanbul 1990, C. 15, s. 302-325.

⁸⁹ Michael Sayers ve Albert E. Kahn, *Sovyetlere Karşı Büyük Komplo 1917-1947*, (Çev.: İsmail Aydın), Yurt Kitap Yayınları, Ankara 1990, s. 192.

⁹⁰ Aragon ve Andre Maurois, *B. Amerika - S. Rusya 1917-1960 Paralel Tarih ve Görüşmeler*, (Çev.: Galip Üstün), Cem Yayınevi, İstanbul 1968, s. 415.

⁹¹ Troçki, *a.g.e.*, s. 226.

görevden almıştır. Bu kişilerin halka açık toplantılarını dağıtmak için kendi milis güçlerini kullanmaktan da çekinmemiştir. Bu kişilerin Lenin'in ve partinin mirasına ihanet ettikleri propagandası yapılmıştır.⁹² Bu gelişmeler üzerine Troçki, parti meclisinde sorunun oylanmasını tavsiye etmiştir. Kongrede yapılan oylama sonucu 748 Bolşevik delege Stalin'in Genel Sekreter olarak kalması yönünde oy kullanmıştır.⁹³ 14 Kasım 1927'de Merkez Komitesi ve Merkez Kontrol Komisyonu birleşik oturumda Troçki ile Zinovyev'i partiden ihraç etmiştir.⁹⁴

Stalin iktidarını sağlamlaştırmak için kendine muhalif olarak gördüğü veya ileride kendisine isyan edebilecek kişileri çeşitli yollarla bertaraf etmeye çalışmıştır. Nitekim merkez komite teşkilatı içinde Soltz, Jaroslavski ve Skriatov'un idare ettikleri bir istihbarat teşkilatı da Stalin'in hesabına çalışmakla görevlendirilmiştir. Bu istihbarat grubu muhalif olan üyelerin bir kara listesini yapmak, bu kimselerin mazisini gerekirse Çarlık dönemine ait zabıt arşivlerine başvurularak araştırmakla görevlendirilmiştir. Kurşçev'in ifadesine göre Stalin, Sovyetlere mensup her şahıs hakkında her çeşit belgenin bulunduğu arşive sahiptir. Stalin, muhaliflerin Rusya'ya karşı İngilizlerle işbirliği yaptığını, bu kişilerin Rusya'ya düşman olduklarını ifade etmiştir. Ayrıca Stalin, kendisine ve Lenin'e muhalif olarak gördüğü Troçki, Zinoviev ve Kamenev ile Yahudi oldukları için değil muhalif oldukları için onlarla mücadele ettiğini belirtmiştir.⁹⁵ Dolayısıyla Moskova hükümeti, Troçkistleri teşkilat mensuplarını Sovyet hükümetini yıkmaya yönelik bir faaliyete girişmek, Almanya, Polonya ve Japonya ile işbirliği yapmakla suçlamıştır.⁹⁶

19 Aralık 1927'de kurulan Polit Büro'da Buharin, Vorosilov, Kalinin, Kuybiçev, Molotov, Rikov, Rudzutak, Stalin ve Tolski yer almıştır.⁹⁷ 27 Aralık 1927 yılında toplanan 15. Komünist Partisi Birliği Kongresi'nde alınan kararla Stalin tüm eski rakipleri istifa etmiş veya sürgün edilmiştir.⁹⁸ Troçki, Çin sınırı yakınına Sibirya'daki Kazak Sovyet Cumhuriyeti'nin Başkenti Alma Ata'ya sürgün edilmiştir. Fakat Troçki'nin sürgün edilmesi, onu Stalin ve taraftarları aleyhine faaliyet yürütmekten alıkoyamamıştır. 27 Aralık 1927'de Troçkist stratejistlerin en

---

⁹² Hosking, *a.g.e.*, s. 615.

⁹³ Sayers ve Kahn, *a.g.e.*, s. 192.

⁹⁴ Josef V. Stalin, *Eserler-1938*, (Çev.: İsmail Yarkın), İnter Yayınları, İstanbul 1990, C. 15, s. 302-325.

⁹⁵ Troçki, *a.g.e.*, s. 185-198; Riasanovsky ve Steinberg, *a.g.e.*, s. 531.

⁹⁶ George Vernadsky, *Rusya Tarihi*, (Çev.: Doğukan Mızrak ve Egemen Ç. Mızrak), Selenge Yayınları, İstanbul 2009, s. 451.

⁹⁷ Aragon ve Andre Maurois, *a.g.e.*, s. 419.

⁹⁸ Riasanovsky ve Steinberg, *a.g.e.*, s. 531.

etkililerinden olan Alman ajanı ve diplomat Nikolay Krestinski, Troçki'ye gelecek yıllarda izlenmesi gereken stratejiyi anlatan bir mektup göndermiştir. Plana göre Troçkistler ajitasyon yapmak yerine partiye dönmeye çalışmalı, Sovyet hükümetinde kilit noktaları ele geçirmeli ve iktidar mücadelesini hükümet aygıtlarının içinde sürdürmelidir. Bu plan Troçki tarafından makul karşılanmış ve cezası bittikten sonra partiye geri dönmüştür.⁹⁹

Rusya'da 1927'de Stalin'in yönetime gelmesiyle büyük ölçekli ve zorla sanayileşme gerçekleşirken, yerinden edilmeler, zorluklar ve bazı ekonomik gelişmeler gerçekleşmiştir. Bu yıllarda tarım zorunlu olarak kamulaştırılmış, modernleşmenin yanında, kıtlık ve ölüm oranında büyük artış yaşanmıştır.¹⁰⁰ 1928'in ortalarında Buharin ve taraftarları ile Stalin arasında özellikle tarım ve hububat konularında şiddetli tartışmalar yaşanmıştır. Buharin özellikle sanayileşmenin hızlandırılmasından yana olmadığını, sanayileşme sürecinin işçi sınıfı ile köylüler arasındaki ittifakı bozduğunu ifade etmiştir. Troçki, Merkez Komitesi'ne ve Enternasyonel bürosuna yazdığı mektuplarda da Stalin yönetimini şiddetler eleştirmiştir. Troçki, 20 Ocak 1929'da Rusya aleyhine gizli bir parti kurmak ve faaliyette bulunmak ve Rus Hükümetine karşı silahlı bir ayaklanma hazırlamakla suçlanmıştır.¹⁰¹ Troçki, parti içi muhalefeti, tutum ve davranışları yüzünden 22 Ocak 1929'da Sovyetler Birliği sınırları dışına sürgün edilmiştir. Bu sürgünle beraber 12 Şubat'ta İstanbul'a gelmiş ve ailesiyle beraber Büyüka'da'ya yerleşmiştir.¹⁰² Nitekim bu sürecin ardından Troçki'nin İstanbul adalarından sonra Fransa, Norveç ve nihayet Meksika serüveni başlamıştır.¹⁰³ Ancak Stalin'in Troçkistlerle mücadelesi burada sonra ermemiş 1923'te başlamış olan bu mücadele 1933'e kadar sürmüştür.¹⁰⁴

Stalin, başta Mareşal Tuhaçevski olmak üzere, birçok generali ortadan kaldırmıştır. İleri gelen bilim insanlarını, yazarları, sanatçıları ve sanayi kollarında yetişmiş en tecrübeli idarecileri muhalif oldukları gerekçesiyle tasfiye etmiştir. Milli cumhuriyetlerin hükümet ve Komünist Parti Merkez Komite kadrolarını kurşuna

⁹⁹ Troçki, *a.g.e.*, s. 226; Sayers ve Kahn, *a.g.e.*, s. 199-203; Abdurakhman Avtorkhanov, *Stalin and the Soviet Communist Party*, İnstitute For The Study of The USSS, Münich 1959, s. 27.

¹⁰⁰ Christopher Andrew and Vasili Mitrokhin, *The Mitrokhin Archive-The KGB in Europe and the West*, The Pengues Press, London 1999, s. 52; Riasanovsky ve Steinberg, *a.g.e.*, s. 535.

¹⁰¹ Aragon ve Andre Maurois, *a.g.e.*, s. 421.

¹⁰² Troçki, *a.g.e.*, s. 226; Sayers ve Kahn, *a.g.e.*, s. 199-203.

¹⁰³ Gaucher, *a.g.e.*, s. 208; Kaynakların belirttiğine göre Troçki 1940 yılında Meksika'da, Stalin'in suikastine kurban gitmiştir. Daha detaylı bilgi için Bkz: V. Nicholas Riasanovsky ve Mark D. Steinberg, *Rusya Tarihi*, (Çev.: Figen Dereli), İnkılap Yayınları, İstanbul 2011, s. 531.

¹⁰⁴ K. İvanov, *Lenincilik ve Sovyetler Birliği Dış Politikası*, Konuk Yayınları, İstanbul 1976, s. 63.

dizdirmiştir. 10 milyonu aşan Sovyet vatandaşını toplama kamplarına göndermiştir. Uygulanan politikalar sonucu 7 milyona yakın Ukrayna, Kırım, Belarus ve Kuzey Kafkasya halkı 1932-1933 yıllarında açlıktan ölmüştür.¹⁰⁵

Almanya'da Hitler'in 1933'te iktidara gelmesiyle Almanya ile Rusya arasında gerginlikler yaşanmaya başlamıştır. İki ülke arasındaki bu gerilim Rusya ile diğer büyük devletler arasındaki diyalogun hızlanmasına yol açmıştır. Nitekim 1934'te Rusya Milletler Cemiyeti'ne girmiş, 1935'te de Fransa ile karşılıklı yardım anlaşması imzalamıştır.¹⁰⁶

1936-1937 yıllarında ve daha önce parti içinde yapılan temizlik esnasında, sözde burjuva-milliyetçileri, halk düşmanları ve hatta Sovyet rejiminin kuruluşuna katılmış olan yüksek parti yöneticileri dahi tasfiye edilmiş ya da ortadan kaldırılmıştır.¹⁰⁷ 1935-1938 yılları arasında da 1.116.500 kişi partiden uzaklaştırılıp tutuklanmıştır.¹⁰⁸ Tasfiye edilen ve tutuklananların birçoğu Sibiry'a gibi uzak bölgelerdeki çalışma kamplarına gönderilmiştir. 1930'larda uygulanan büyük tasfiye hareketi zorunlu çalışma kamplarını doldurmuştur. 1936-1938 yılları arasında devrim öncesi Bolşevik liderlerinin neredeyse tümü ortadan kaldırılmıştır.¹⁰⁹

Stalin, casus, katil ve sabotajcı olarak suçladığı birçok kişiyi Komünist Parti'den ve Sovyet organlarından kovmuştur. 1937'de Tuhaçevski, Yakir ve Uboreviç, bir yıl sonra da Rezengolz, Rikov, Buharin ve bunun yanı sıra birçok kişi kurşuna dizilmiştir. Stalin bu suçlamaları sonucu yaptığı temizliklerle iktidarını güçlendirmeye çalışmıştır.¹¹⁰

Stalin tasfiye hareketlerini yürütürken Rusya'nın gizli istihbarat ağından büyük ölçüde istifade etmiştir. Nitekim Lenin'in ve Kızıl Ordu'nun temizleme operasyonlarını yerine getiren ÇEKA (Bütün Rusya'nın Karşı İhtilalciler ve Sabotajlarla Savaşan Fevkalade Komisyonu) birçok karşı devrimci komployu, ayaklanmayı açığa çıkartmıştır. ÇEKA daha sonra gizli polis teşkilatı haline dönüştürülmüştür. Daha sonra da Rus Dışişleri (NKVD) ve Rus İçişleri Bakanlığı

¹⁰⁵ G. Kostyuk, "İkinci Dünya Savaşı'nın Hazırlanmasında Molotov-Ribbentrop Paketi'nin Önemi", *Dergi: Sovyetler Birliği'ni Öğrenme Enstitüsü*, Münih 1960, S. 19, s. 80.

¹⁰⁶ *Berlin Hakkında Sovyet Notası: Bir Tahlil*, Amerikan Haberler Merkezi, Ankara 1959, s. 3.

¹⁰⁷ Ramazan Traho, "Rusya Federasyonu İçinde Adige Muhtar Eyaleti Kuruluşunun 40. Yıldönümü", *Dergi: Sovyetler Birliği Öğrenme Enstitüsü*, Münih 1962, S. 30, s. 90.

¹⁰⁸ Abdurakhman Avtorkhanov, *Stalin and the Soviet Communist Party*, Institute For The Study of The USSR, Munich 1959, s. 281.

¹⁰⁹ Riasanovsky ve Steinberg, *a.g.e.*, s. 548.

¹¹⁰ Josef V. Stalin, *Leninizmin Sorunları*, (Çev.: Muzaffer Ardos), İlkay Basımevi, Ankara 1977, s. 715; L. İ. "L. Medvedko, 3. Mehlic:Vistupavşii İz Teni Vojda", *Perekrestki Epoh*, (Re.: V. İ. Şeremet, İ. A. Kuzin), Tehnoloğışekaya Şkola Biznesa, Moskva 1998, Tom. 2, s. 220.

(MVD) bünyesinde idare edilen bu teşkilat Stalin'in temizlik hareketlerinde da aktif rol oynamıştır. Bu teşkilattaki istihbarat elemanları, apartmanlarda, bürolarda, fabrikalarda açıkçası her alanda gizli görevler yürüterek Stalin'in iktidarının pekişmesine hizmet etmiştir. Bu istihbarat teşkilatının adı daha sonra KGB (Devlet Güvenlik Teşkilatı) adını almıştır.¹¹¹ Stalin, Rusya'da Sovyet Genelkurmayı Haber Alma Teşkilatı (GRU) ve Sivil Haberalma ve Karşı Casusluk Teşkilatı (STB)'ni kullanarak iktidarını sağlamlaştırmıştır. Nitekim 1937-1938 yıllarında Stalin'in emriyle ayda, yaklaşık olarak, 40.000 insan idam edilmiştir. Bu sayılar, Rusya'da Stalin eliyle yapılan temizlik hareketinin boyutlarının somut bir şekilde ortaya konulması açısından önemlidir.¹¹²Bu dönemde, kitaplar, eğitim, sinema ve radyo yayınları yalnız komünist dünya görüşüne göre ayarlanmış, Stalin'in hoşuna gitmeyen bütün kültür ve sanat hareketleri büyük sansüre maruz kalmıştır. Böylece Rus gençlerinin kafası gerçeklere yalnız bir açıdan yaklaşan bir boyuta getirilmiştir. Rusya'da kurulan Komünist Akademisi'ne göre bunun en önemli amacı da Komünizm'in kurulması ve tüm dünyaya yayılması olarak belirtilmiştir. Bütün dünyada komünizmin egemenliğini sağlamak için de iki yol belirlenmiştir:¹¹³

1. Bütün devletlerin içine ihtilal tohumları ekerek komünizm taraftarı olan grupların dışında kalanları tasfiye etmek.
2. Komünist olmayan devletleri ya işgal ederek veya orada kurulacak kukla hükümetler yoluyla ele geçirip daha uzaklara sıçramak için stratejik noktalar elde etmek.

Bullet bu durumu şöyle ifade etmektedir:¹¹⁴

"Komünizm son amacına erişmek için yalnız Sovyetler Birliği'nin askeri, siyasi ve iktisadi imkanlarını kullanmakla yetinmez. Beşinci kolları (Hedef ülke sınırları içinde bulunan ve diğer devletlere çalışan resmi yada sivil istihbarat örgütleri) bütün devletlerin en mahrem köşelerine kadar sokar. Bu adamlar Moskova'dan aldıkları emre göre hareket ederler. Demokrat memleketlerde bu teşkilat kendisini Komünist Partisi maskesi altında saklar. Demokrat devlet sisteminin kendisine verdiği basın hürriyeti gibi bütün hürriyetleri yine bu demokrat devleti yıkmak için kullanır."

Rusya'nın ve komünizmin uyguladığı bu politikayı Kafkasya politikasında da görmek mümkündür. Nitekim Rusya'nın ve komünizmin bölgedeki siyasi ve

¹¹¹ Vladimir Sakharov, *Yüksek Seviyeli Bir Sovyet Diplomatinin İnşaatı: Ortadoğu'da Kızıl Çember*, (Çev.: Ali Toker), Yeni Asya Yayınları, İstanbul 1981, s. 10; V. A. Karpinski, *SSCB Toplum ve Devlet Düzeni Stalinist Anayasa 1917-1947*, (Çev.: Selim Yanyeli), Varyos Yayınları, İstanbul 1991, s. 28; Bullitt, *a.g.e.*, s. 72.

¹¹² A. Soljenitsyne, A. Sakharov, L. Pliutch, ve M. Cemiloğlu, *Sovyet Rusya'da Hürriyet Mücadelesi*, (Çev.: Vecdi Bürün), Yağmur Yayınları, İstanbul 1977, s. 80-102.

¹¹³ Bullitt, *a.g.e.*, s. 80-88.

¹¹⁴ Bullitt, *a.g.e.*, s. 80-88.

askeri nüfuzu, beraberinde kolonizasyon sistemini getirmiştir. Bu durum aşağıdaki başlık altında tüm yönleriyle ortaya konulmuştur.

1.3. Rusya'nın Kafkasya'daki Ekonomik Hedefleri

1.3.1. Kafkas Halklarının Topraksızlaştırılması

1920 yılında Rusya'da toplam tarım üretimi savaş öncesi üretimin ancak yarısı kadardır. Tamamen bozulan sanayinin durumu da oldukça kötü durumdadır. Büyük sanayi üretimi 1920 yılında savaş öncesi üretimin yedide birinin biraz üzerindedir. Fabrika ve işletmelerin çoğu çalışmaz duruma gelmiştir. Madenler ve kömür ocakları yıkılmış, demir-çelik üretiminde de aşırı bir düşüş yaşanmıştır. Yakıt sıkıntısı baş göstermiş, ulaşım tamamen bozulmuş, ülkenin tekstil ve metal stokları neredeyse tükenmiştir. Temel ihtiyaç maddelerinin temininde büyük sıkıntılar yaşanmıştır. İç savaş yıllarında işçi sınıfı ile köylüler arasında askeri, siyasi bir ittifak ortaya çıkmıştır. Rusya teslim yükümlülüğü sayesinde köylülerin tüm fazla mallarını ülke savunmasının ihtiyaçları için toplamıştır. Savaş yıllarında köylüler teslim yükümlülüğünü kabullenmiş ve mal yetersizliğine aldırmamışlardır. Fakat savaş sona erdiği ve çiftlik sahiplerinin geri dönüşünün başlamasıyla köylüler, bütün ürün fazlalarının ellerinden alınmasına, teslim yükümlülüğü sisteminden yakınmaya ve yeterli miktarda mal talep etmeye başlamışlardır.¹¹⁵

İskenderov'un ifadesine göre Komünist Partisi'nin Ekim Devrimi'nden sonra idareyi tamamen ele geçirmesiyle beraber sahip olunan topraklar üzerinde sovhos denen devlet çiftliklerinin oluşturulmasına başlanmıştır. Lenin önderliğindeki Komünist Partisi yetkililerinin talimatlarıyla sovhos idaresi Kuzey Kafkasya'da da oluşturulmuştur.¹¹⁶

Rus hükümeti, 1921'de Yeni Ekonomik Politika (NEP) ile ağır sanayi, ulaşım, bankalar, toprak, iç ve dış ticaret gibi bütün iktisadi argümanları elinde tutma politikasına girişmiştir.¹¹⁷ Rusya'nın bütün ekonomik idareyi kendi tekeline tutma politikasına, bütün Kafkasya halkları gibi 1924'te Gürcistan'da da karşı bir isyan

¹¹⁵ Josef V. Stalin, *Eserler-1938*, (Çev.: İsmail Yarkın), İnter Yayınları, İstanbul 1990, C. 15, s. 284.

¹¹⁶ G. A. İskenderov, "Arhivno-Dokümentalni i Statistiçeski Istoçniki pa İstorii Savhoznova Stroitelctva v Dagistane (1920-1937)", *Vaprosı İstoçnikovedeniya İstorii Dagestana*, (Ed.: A. C. Gadjiiev, Z. G. Zulpukarov, M. A. G., G. Ş. Kaymarazov, A. N. Osmanov), Dagestanskii Filial an CCCP, Mahaçkala 1990, s. 24.

¹¹⁷ Josef V. Stalin, *Eserler-1938*, (Çev.: İsmail Yarkın), İnter Yayınları, İstanbul 1990, C. 15, s. 287-295.

başlamıştır.¹¹⁸ Rusya'nın Kafkasya'da yürüttüğü kolonizasyon siyasetine karşı birçok halk ayaklanması baş göstermiştir. Nitekim pişman olmuş komünistlerden olan Nazır Katğan, etrafında toplanan isyancılar Rus idaresinin uygulamalarına karşı ayaklanmışlardır. İsyan öncelikle Nalçık ve Beştav bölgelerinde başlamış kısa bir sürede etki alanını genişletmiştir. 1926-1927 kışında isyanın çıktığı bölgenin ¾'ü Rus işgalinden kurtarılmıştır. Çok geçmeden Rus hükümeti bölgeye Rostov'dan hava kuvvetleri ve motorlu birliklerle kuvvetlendirilmiş iki büyük tümen göndermiştir. İsyan şiddetle bastırılarak isyancılara ve bölge halkına idam, sürgün ve hapis cezaları uygulanmıştır.¹¹⁹

Bu sırada 15. Komünist Kongresi 2 Ocak 1927 tarihinde toplanmış ve merkez komitesinin raporu Stalin tarafından okunmuştur. Bu rapora göre dış politikada barışçıl olunması, içeride sanayinin geliştirilmesi için disiplinli bir çalışmanın yapılması planlanmıştır. Bundan dolayı tarımın kolektifleştirilmesi ve kulakların¹²⁰ (zengin toprak sahibi) ekonomik hakimiyetlerine son verilmesine karar verilmiştir. Kendi istekleriyle kooperatiflere katılan köylüler sayesinde kolhozların¹²¹ geliştirilmesine karar verilmiştir.¹²² Nihayetinde Sovyetler Birliği'nde kolektifleştirme, Sovyetler Birliği Merkez İcra Komiserler heyetinin aldığı kararla 16 Mart 1927 de başlamıştır. "Kolektif ziraat" adıyla uygulanmaya başlanan bu karar, Azerbaycan'da bir mukavemetle karşılaşmıştır.¹²³

2-19 Aralık 1927'de 15. Bolşevik Parti Kongresi'nde, tarımda kolektifleştirmeyi çok yönlü geliştirme ve Birinci Beş yıllık planın hazırlanması yolunda karar alınmıştır.¹²⁴ Kolektifleştirmeye ilk olarak Kuzey Kafkasya (Kuban, Don, Terek), Orta Volga ve Aşağı Volga bölgelerinde uygulanmaya başlanmıştır. Kolektifleştirmede gönüllülük ilkesi ihlal edilmiş, bazı bölgelerde gönüllülüğün aksine kolektifleştirmeye karşı çıkanların mallarına el konulmuş dahası

¹¹⁸ Mehmet Emin Resulzade, "Kafkasya Konfederasyon Hareketi", *Kafkasya (Der Kaukasus)*, Münih 1951, No 2-3, s. 3.

¹¹⁹ Ahmet Hazer Hızal, "Kuzey Kafkasya'da Hürriyet Mücadelesi ve Sovyet-Rus Müstemlekeçiliği", *Azerbaycan*, Bakü 1961, S. 12, s. 7.

¹²⁰ Rusya'da zengin toprak sahiplerine verilen isim Bkz: Aragon ve Andre Maurois, *a.g.e.*, s. 419.

¹²¹ Rusya'da birkaç köyü bünyesinde barındıran tarımsal birlik. Bkz: Josef V. Stalin, *Eserler-1938*, (Çev.: İsmail Yarkın), İnter Yayınları, İstanbul 1990, C. 15, s. 336-338; Riasanovsky ve Steinberg, *a.g.e.*, s. 539-544.

¹²² Aragon ve Andre Maurois, *a.g.e.*, s. 419.

¹²³ V. Dubrovskiy, "Sovyet Gözlüğü ile Bugünkü Azerbaycan", *Dergi: Sovyetler Birliği Öğrenme Enstitüsü*, Münih 1962, S. 30, s. 67.

¹²⁴ Josef V. Stalin, *Eserler-1938*, (Çev.: İsmail Yarkın), İnter Yayınları, İstanbul 1990, C. 15, s. 132.

kolektifleştirmeye katılım zorunlu hale getirilmiştir.¹²⁵ 15. Komünist Parti Kongresi'nin direktifleri uyarınca kulaklara karşı sert tedbirler alınmaya başlanmıştır. Kulakların tahıl fazlalarının devlete sabit fiyattan satmayı reddetmelerine yanıt olarak parti ve hükümet ceza kanunnamesinin 107. maddesini uygulamaya koymuştur. Buna göre, kulakların sahip olduğu tahıl fazlasını sabit fiyattan devlete satmayı reddettiklerinde tahıllarının belirli bir miktarına el konulmuştur.¹²⁶ Bu uygulama ile komünist rejim zenginlere savaş açmıştır. Zenginler, işçi ve köylüleri sömüren suçlu topluluk olarak değerlendirilmiştir. Hatta bu tutumları bahane edilerek birtakım zengin ve burjuvalar Sibirya'ya sürgün edilmiştir. Mal sahiplerinin bir kısmı Sibirya'ya sürülmemek için ya hayvanlarını yetkililer görmeden gizlice satmış ya devlete vermiş yada Köy birliğine (Kolhoz) dahil olmuşlardır. Topraklar artık devletin malı olarak kabul edildiği için orada çalışanlar da gündelikçi işçi sayılmışlardır. Hasat zamanı alınan ürünün yüzde sekseni devlete verilmiş yüzde yirmisinin satılmasından elde edilen para da çalışan köylülerin çalışma gününe göre taksim edilmiştir.¹²⁷ Bütün bunların yanı sıra 1927-28 yıllarında bütün taşınmazlar (toprak, su, orman ve tüm sanayi) devletleştirilmiştir. Bu arada yeni bazı işletmelerde kolektif idare sistemi oluşturulmuştur. Toprak sahipleri zorla ortaklığa sokulmuş bu durum bir süre sonra da kolektivizasyona dönüştürülmüştür.¹²⁸

Rus hükümeti Yeni Ekonomik Politika (YEP) ile istediği sonucu elde edemeyince “Tam kolektifleştirme” ve bir sınıf olarak kulakların, ortadan kaldırılmasına karar verilmiştir. Bu uygulamayla tüm üreticiler devlete bağlı kolektif çiftliklerde toplanarak tarım sektörü kontrol altına alınmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte piyasa devre dışı bırakılarak kırsal kesimde devletin ihtiyacı olan tahıla el konulmasını sağlayacak uygulamalara geçilmiştir.¹²⁹ Ancak kolektifleştirme ve yeniden yapılanma başlamadan önce Rus yetkililer halkın eski ideolojilerden, özellikle din temeline dayanan ideolojilerden, uzaklaştırılması gerekliliğini

¹²⁵ Josef V. Stalin, *Eserler-1938*, (Çev.: İsmail Yarkın), İnter Yayınları, İstanbul 1990, C. 15, s. 349.

¹²⁶ Josef V. Stalin, *Eserler-1938*, (Çev.: İsmail Yarkın), İnter Yayınları, İstanbul 1990, C. 15, s. 132.

¹²⁷ Cabbar Ertürk, *Kızıldoru'dan Kafkas Milli Lejyonu'na Bir Türk'ün II. Dünya Harbi Hatıraları*, (Haz.: Erol Cihangir), Turan Kültür Vakfı Yayınları, İstanbul 2005, s. 57; Josef V. Stalin, *Eserler-1938*, (Çev.: İsmail Yarkın), İnter Yayınları, İstanbul 1990, C. 15, s. 338; Riasanovsky ve Steinberg, *a.g.e.*, s. 545.

¹²⁸ Musa Ramazan, *Bir Kafkas Göçmeninin Anıları*, (Haz.: Gökhan M. Menteş), Kafkas Derneği Yayınları, Ankara 2001, s. 17.

¹²⁹ Boris Kagarlitsky, *Çevrenin İmparatorluğu: Rusya ve Dünya Sistemi*, (Çev.: Esin Soğancolar), Phoenix Yayınevi, Ankara 2007, s. 413.

düşünmüştür. Bunun için camiler ve kiliseler tahrip edilerek bu dini mabetler ambar ve kulüplere çevrilmiştir. Ayrıca molla ve rahipler tutuklanarak sürgün edilmişlerdir. Köylülerin silahtan arındırılması politikası ile arazilerinin, tarım araçlarının, hayvanlarının ve en sonunda da evlerinin kamulaştırılmasına başlanmıştır.¹³⁰

Kafkasya’da da 1929’da mecburi kolektifleştirme, kolhoz ve sovhöz¹³¹ sistemi ciddi şekilde uygulanmaya başlanmıştır. Moskova yönetimi halkların elindeki mal, mülk ve arazisini devlete vermesi, kolhoz teşkilatına girmesi hakkında bir kararname çıkarmıştır.¹³² 1929’da kolhozların sayısının artırılmasıyla birlikte Stalin’in önemle üzerinde durduğu konu olan köylerin kulaklardan temizlenmesi planı da gerçekleşmeye başlamıştır.¹³³ Alınan bu kararın uygulanması için köylerde bulunan Komünist Partisi Gençlik Hareketi’nin (Komsomol) kullanılmasına karar verilmiştir. Bu hareketteki kişiler genelde fakir ailelerden olup zengin ailelerin geleneksel hakimiyet ve uygulamaları yüzünden dışlanmış kimselerden oluşmuştur. Bu uygulama Rus yetkililerce, kolektifleştirmenin uygulanması için bulunmaz bir fırsat olarak görülmüştür. Plana göre fakir köylüler ve Komsomol’daki kişiler, zengin köylüleri “kulak” oldukları gerekçesiyle yetkililere ihbar edecek; sonra tehdit ve hile ile diğerlerini kolektif çiftliklere (kolhoz) katılmaları için imza atmaya ikna edeceklerdir.¹³⁴

Dönemin parolası “Başarısız olmaksızın, aşırıya kaçmak çok daha iyidir” olmuştur. Nitekim uygulamalarda aşırıya kaçmaktan da geri durulmamıştır. Komünist Partisi’nden gelen aracılar, komsomollar ve köylü işçiler eşliğinde köyleri dolaşarak zengin kişilerin evlerinde arama yapmışlar, arama yapıldığı süre zarfında ele geçirilen kişisel eşyalar dahil bir çok eşyaya kolhozlar ve arama yapanlar tarafından el konulmuştur. Kendilerine de böyle bir ziyaretin yapılacağını düşünen bazı kulaklar bütün değerli eşyalarını satmışlar, hayvanlarını kesmişler el konulacağından şüphe duydukları gıda maddelerini de yakınlarına verdikleri ziyafetlerle tüketmişlerdir. Bazıları da milislerin gözünden kaçmak için yaşadığı yeri

¹³⁰ Ramazan Traho, *Orta Asya Yolculuğu Çerkesler*, (Çev.: Gülden Kangal, Attila Tuygan), Belge Yayınları, İstanbul 2007, s. 101.

¹³¹ Rusyada devlet çiftliklerine verilen isim. Bkz: G. A. İskenderov, “Arhivno-Dokümentalni i Statistiçeski İstoçniki pa İstorii Savhoznova Stroitelctva v Dagistane (1920-1937)”, *Vaprosi İstoçnikovedeniya İstorii Dagestana*, (Ed.: A. C. Gadjev, Z. G. Zulpukarov, M. A. G., G. Ş. Kaymarazov, A. N. Osmanov), Dagestanskii Filial an CCCP, Mahaçkala 1990, s. 24.

¹³² Ahmet Hazer Hızal, “Kuzey Kafkasya’da Hürriyet Mücadelesi ve Sovyet-Rus Müstemlekeciligi”, *Azerbaycan*, Bakü 1961, S. 12, s. 7.

¹³³ N. Semenov, *Sovetskoi Sud i Karatılınaya Politika*, İnstitute for the Study of the History and Institutions of the USSR, München 1952, s. 25; Aragon ve Andre Maurois, *a.g.e.*, s. 421.

¹³⁴ Hosking, *a.g.e.*, s. 619.

terk ederek kasabaya yerleşmişlerdir. Yaşadığı yerden ayrılmayanların bütün mallarına el konulmuştur. Bunlardan bir kısmına çevre köylerden kıraç topraklar verilmiştir. Kulaklar da hayvanların taşındığı vagonlara bindirilerek yeni çiftlikler kurmak için Kazakistan veya Sibiry'a'nın uzak ve nüfusu az bölgelerine veya halen inşa edilmekte olan kasabalara gönderilmiştir. Bu kişiler derme çatma meskenlerde yaşamaya mahkum edilmiştir.¹³⁵

Kolektifleştirme ve kolhozlaştırma çerçevesinde bu kuruluşlara girmeyenlere ağır vergiler uygulanmış ve 1929 yılından itibaren özel mülk sahiplerine devlet kurumlarınca hazırlanan ayakkabı, giyim eşyası, tuz, kibrit, gaz ve diğer hayati yaşam maddelerin satışı yasaklanmıştır. Buna uymayanlar ağır cezaya çarptırılmıştır. Başka türlü yaşama imkanı bulamayan halk kolhozlara sığınmak durumunda kalmış bütün mal ve mülklerini devlete teslim ederek kendileri de özel mülkiyet sahipliklerinden devletin amele ve işçileri durumuna düşmüşlerdir. Köylünün kolhoza verdiği malının karşılığını almak bir yana, kendisi devlet idaresinde işçi olarak çalıştığı halde emeği karşılığında ücreti tam olarak verilmemiş, ancak yıl sonunda hayatını güçlükle idame edecek miktarda gıda, sadaka nispetinde verilmiştir.¹³⁶ Bu durumda köylüler hasattan sonra ihtiyaçları olan gıda teminini sağlamak için tarlalardan arta kalan patates vesaire yiyecekleri toplamak durumunda kalmışlardır. 7 Ağustos yasasıyla "kolhoz" arazilerinin yağması suçunu işleyenlere 10 yıl hapis veya kurşuna dizilme cezası getirilmiştir. Yaşam için gıda sıkıntısı çeken halk bu yasaya karşı gelmiş ancak karşı gelenlerden binlercesi cezaevlerine veya toplama kamplarına gönderilmiştir. Komünizm'in bu uygulamalarına karşı 1920'lerin sonunda Çerkes topraklarında bir dizi kitlesel silahlı halk ayaklanması yaşanmıştır.¹³⁷ Büyükbaş Hayvancılığın yaygın olduğu Kuzey Kafkasya'da kolektifleştirme, göçebe hayatı yaşayan halkların savaşçı duruşlarının sembolü olan atlarına el konulmasını kapsadığından halk tarafından şiddetli tepkilere sebep olmuştur. Çeçenistan'da İnguşya'da, Dağıstan'da, Osetya'da, Kabardiya'da, Balkarya'da ve Karaçay bölgesinde kolektifleştirmeye karşı silahlı isyanlar baş göstermiştir. Rus Kuzey Kafkasya Askeri Bölgesi isyancılar üzerine dört piyade ve üç topçu birliğinden oluşan kuvvetler göndermiş fakat bölgede Rus birlikleri

¹³⁵ Hosking, *a.g.e.*, s. 619.

¹³⁶ Mahmut Aslanbek, *Karaçay ve Malkar Türklerinin Faciası*, Çankaya Matbaası, Ankara 1952, s. 36

¹³⁷ Ramazan Traho, *Orta Asya Yolculuğu Çerkesler*, (Çev.: Gülten Kangal, Attila Tuygan), Belge Yayınları, İstanbul 2007, s. 102.

Kafkasya halkının direncini kıramamıştır. Rus birlikleri birçok alanı kontrol altına alırken bazı yerlerde halkın atlarını muhafaza etmesine izin verilmiştir. Kolektifleştirme sırasında Rusya'nın Kafkasya'da uyguladığı operasyonlar sebebiyle yaklaşık 2.700 kolektifleştirme karşıtı hayatını kaybetmiştir.¹³⁸Rusya'nın kontrolündeki Dağıstan mahkemesinin aldığı karar gereği uygulamalara karşı gelenlerden İshrina kardeşler, Harshim ve Mualim ölüm cezasına çarptırılmışlardır. Bu kişiler ölüm cezasına çarptırılanların sadece birkaçıdır. Karabek İbrahim, Yakup Mirzaoğlu ve Yakhtona Velata gibi birçok kişi de hapse mahkum edilmiştir.¹³⁹

Rusya'nın bölge halkına uyguladığı politikaya karşı olan halk mücadele için direniş gruplarına katılmaya başlamıştır. Bu gruplardan en önemlilerinden biri ise İslam Kosak ve İsmail Kerti'nin kumandasındaki gruplardır. 1930'un ilkbaharında bu direnişi kırmak için Rostov bölgesi kumandanı General Neçosef, tank ve uçakların yanı sıra en modern şekilde teçhiz edilmiş, tam donanımlı iki tümen askerle harekete geçmiştir. Bu mücadelede Bolşevikler büyük kayıp vermiş, Neçosev ve Kurmay Başkanı General Vinogradov da hayatını kaybetmiştir. Bu durum direnişçileri cesaretlendirirken Moskova yönetiminin prestijini sarsmıştır. Ancak iki yıl devam eden mücadelelerden sonra İslam Kosok ve İsmail Kerti hayatlarını kaybetmişlerdir. Bu isyanın bastırılmasıyla on binlerce Kafkasyalı aile Sibirya'nın esir kamplarına sürgün edilmiştir.¹⁴⁰

Uygulamalara karşı gelenlerin bir kısmı da Ukrayna'ya götürülüp devlet çiftliklerinde çalışmaya mahkum edilmişlerdir. Kolektifleştirmeye karşı gelenlerin bir kısmı da KGB tarafından zindanlara atılmış bunların büyük bir kısmı da ailelerinden bihaber bir şekilde zindanlarda çürümüşlerdir. KGB tarafından zindana atılanlar Sovyet düşmanı diye damgalandıkları için bir daha dışarı çıkarılmamışlardır. Çoğu kez bu insanların çocukları da suçlu kabul edilmiştir. Mahkum edilenlerin çocukları üniversitelere kabul edilmedikleri için bunlar ancak isimlerini değiştirerek başka bir yöreye gittiklerinde üniversiteye girebilmişlerdir.¹⁴¹

¹³⁸ Hosking, *a.g.e.*, s. 622; Mehmet Emin Resulzade, "Kafkasya Konfederasyon Hareketi", *Kafkasya (Der Kaukasus)*, Münih 1951, No 2-3, s. 3.

¹³⁹ R. Takoev, "The Fortieth Anniversary of the Sovietization of Daghestan, Kabardino-Balkaria and North Osetia", *Caucasian Review* 10, Institute for the Study of the USSR, Munich 1960, No 10, s. 37.

¹⁴⁰ Ahmet Hazer Hızal, "Kuzey Kafkasya'da Hürriyet Mücadelesi ve Sovyet-Rus Müstemlekeçiliği", *Azerbaycan*, Bakü 1961, S. 12, s. 7.

¹⁴¹ Hüseyin İkrâm Han, *Bir Türkistanlının 2. Dünya Savaşı Hatıraları*, Bedir Yayınları, İstanbul 1999, s. 76.

Rus Beslenme Halk Komiserliği, zengin köylülere karşı büyük bir mücadele yürüterek Kızıl Ordu'ya gıda maddeleri sağlamakla görevlendirilmiştir. Bu dönemde toprak beyleri sınıfı tamamen, şehirlerde tacir ve işadamları, köylerde ise kulakların neredeyse tamamı tasfiye edilerek varlıklarına devlet tarafında el konulmuştur.¹⁴² Uygulanan politikalar ve kolektivizasyon politikaları ile Azerbaycan'da yalnız 1930'da kolektif çiftlik olarak kabul edilen 591 adet kolhoz kurulmuştur.¹⁴³ Bir zamanlar mülk sahibi olan Azerbaycan halkı kolхозlarda çalışan birer işçi durumuna düşmüştür. El konulan mal ve eşyalar sovhoz (devlet çiftlikleri) yada kolhozlar yararına kullanılmıştır.¹⁴⁴

Sovyet Rusya'nın sömürgeci anlayış ve uygulamalarına karşı milletlerin direnmeleri 1920-1930 yılları arasında da boykot, yardımlaşma, silahlı ayaklanma ve çete savaşları şeklinde cereyan etmiştir. 1930-1931 yıllarında Kafkasyalılar, Sovyet sömürgeciliğine ve zorla kolektifleştirmeye karşı büyük bir direnç göstermiştir.¹⁴⁵ 1920'lerde ve 1930'lu yılların başında uygulamalara direnen 30.000 ile 40.000 Kırım Tatarı kolektifleştirme sonucunda Urallara ve Sibirya'ya sürülmüştür.¹⁴⁶ Kırımlı olan Dağcı, kolhozlaştırmanın yansımalarını şöyle aktarmıştır,¹⁴⁷

“Halk toprak sevgisini bir kenara itmek zorunda kalarak hayatta kalabilmek ve ailelerinin ölmemesi için 1931-1932 yıllarında ayda birkaç kilo un karşılığında bir işçi olarak kendi toprağında çalışmak durumunda bırakılmıştır. Bu uygulamaya en ufak bir tepki gösteren ve rejime karşı en ufak bir söz söyleyenler tutuklanmış ya da kendi yurtlarından çıkarılmış ve bir daha eski yerlerine dönmelerine de izin verilmemiştir.”

1931-1932 yıllarında Kabardey'den Dağıstan'a, Elbruz'dan Karadeniz'e kadar Kuzey Kafkasya'nın tamamında bir silahlı ayaklanmalar zinciri yaşanmıştır. Rus silahlı birlikleri Krasnadar, Armavir, Vladikavkaz ve Nalçik kentlerinde kolektifleştirmeye karşı yapılan isyanları bastırmak için askeri harekatlara girişmiştir.¹⁴⁸

¹⁴² Karpinski, *a.g.e.*, s. 28.

¹⁴³ Audrey L. Altstadt, *The Azerbaijani Turks: Power and Identity Under Russian Rule*, Hoover Institution Press, California 1992, s. 140.

¹⁴⁴ Vernadsky, *a.g.e.*, s. 455.

¹⁴⁵ Włodzimierz Baczkowski, “Rus Sömürgeciliği, Çar ve Sovyet İmparatorluğu VI”, (Çev.: Y. Uralgiray), *Emel*, İstanbul 1973, S. 79, s. 24.

¹⁴⁶ Sir Alof Caroe, *Sovyet İmparatorluğu Sömürülen Milletler*, (Çev.: Zerhan Yüksel), Tercüman Gazetesi Yayınları, İstanbul (t.y.), s. 376; Soljenitsyne, Sakharov, Plutch ve Cemiloğlu, *a.g.e.*, s. 253.

¹⁴⁷ Cengiz Dağcı, *Hatıralarda Cengiz Dağcı: Yazarın Kendi Kaleminden*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1998 s. 29.

¹⁴⁸ Ramazan Traho, *Orta Asya Yolculuğu Çerkesler*, (Çev.: Gülden Kangal, Attila Tuygan), Belge Yayınları, İstanbul 2007, s. 101.

Yaşanan sanayileşme ve zorla kolektifleştirme yıllarında, en verimli köy çiftlikleri tahrip edilmiş, köylülerin tarlaları, tarım aletleri, büyük ve küçük hayvanları, evleri ellerinden alınmıştır. Bunun sonunda da en çalışkan ve varlıklı köylüler seçme ve seçilme haklarından yoksun bırakılarak kolhoz hareketinin düşmanı ilan edilmiştir Aynı yıllarda Bolşevikler, kulüp veya kolhoz ambarı yapmak suretiyle cami ve kiliselerin tahribine ve din adamlarının takip ve tehcirine başlamıştır. 1930-1933 suni açlık yıllarında insanlar kitleler halinde hayatını kaybetmiştir. Traho'nun düşüncesine göre aç bırakılmadaki amaç, köylülerin mukavemetini kırmaktır. 1933 yılının sonbaharına kadar, hiçbir zaman açlığın ne olduğunu bilmeyen Kuzey Kafkasya sokakları açlıktan ölen insanların cesetleriyle dolmuştur. Sokaklardan büyük gecikmelerle toplanan cesetlerin kime ait olduğu araştırılmadan bunlar umumi çukurlara atılmıştır.¹⁴⁹ Rus Hükümeti 1932-1933 kışında yönetime karşı duran Ukrayna ve Kuban köylülerinin bütün ürünlerini zorla ellerinden almıştır. Hükümet tarafından kasten yapılan bu uygulama yüzünden tam beş milyon insan hayatını kaybetmiştir.¹⁵⁰ Bu arada 1934'te Karaçay ve Balkar bölgesi ile beraber birçok bölgede Rus yetkililerin uygulamalarına karşı isyan ve sabotajlar baş göstermiştir. Buna karşılık Kızıl Ordu da zengin toprak sahiplerinin son kalıntıları olarak gördüğü binlerce aileyi Orta Asya'ya sürgün etmiştir. Geri kalanlar ise kolhoz birimleri altında hayatlarını idame etmek zorunda kalmışlardır.¹⁵¹

Rusya'nın 1937'de kolhoz çiftlikleri bünyesinde 16-59 yaş arası 36 milyon kişi çalıştırılmıştır.¹⁵² Bu arada kolhozlaştırma o denli şiddetli uygulanmıştır ki kırsal bölgelerde ekim neredeyse durma noktasına gelmiştir. Stalin'in ifadesine göre 1933-1938 yılları arasında kırsal kesimdeki tahıl ekim alanı 15.700.000 hektardan 600.000 hektara düşmüştür.¹⁵³ Bu rakamlar Kafkasya halklarının neredeyse %90'ının kırsal bölgelerde yaşadığı göze ününe alındığında Kafkasya halkının kolektifleştirmeden nasıl etkilendiğini açıkça göstermektedir.

Rusya'da 1930'larda yaklaşık 20 milyon kırsal bölge insanı zorunlu olarak şehirlere göç ettirilmiştir. Ancak bu kişilerin kent yaşamına ayak uydurmaları çok

¹⁴⁹ Ramazan Traho, "Rusya Federasyonu İçinde Adige Muhtar Eyaleti Kuruluşunun 40. Yıldönümü", *Dergi: Sovyetler Birliği Öğrenme Enstitüsü*, Münih 1962, S. 30, s. 90.

¹⁵⁰ Bullitt, *a.g.e.*, s. 71.

¹⁵¹ Mahmut Aslanbek, *Karaçay ve Malkar Türklerinin Faciası*, Çankaya Matbaası, Ankara 1952, s. 36; Takoev, *a.g.m.*, s. 38.

¹⁵² C. Dyaçenko, *Po Vaprosam Organizatsii Kolhozov v SSSR*, İstitut po İzuçenniyyu İstorii i Kulturi SSSR, Munhen 1955, s. 9.

¹⁵³ Josef V. Stalin, *Leninizmin Sorunları*, (Çev.: Muzaffer Ardos), İlkayaz Basımevi, Ankara 1977, s. 703.

zor olmuştur. Bu kişiler uzun bir süre kendi köklerinden koparılmıştır. Bu kişiler fabrikalarda çalışma düzenine zorla alıştırılmış ve disiplinle kontrol altında tutulmuştur.¹⁵⁴1936 tarihli Sovyet Anayasası'nın 14. Maddesine göre; Sovyetler Birliği dahilindeki arazinin kullanım ve tanziminin Sovyet Merkez Federal Hükümeti'ne verilmesiyle muhtar veya müstakil cumhuriyetlerin topraklarına istendiği zaman ve arzu edilen sayıda Rus muhaciri iskan etme yetkisi verilmiştir.¹⁵⁵5 Aralık 1936 anayasası ile kişisel mülkiyet anlayışı yeniden şekillenmiştir. Buna göre her Sovyet yurttaşı günlük kullanım eşyalarının yanı sıra kendisine ait bir eve, bahçeye, binek otomobile ve kişisel ihtiyaçlarının giderilmesi için gerekli diğer mallara sahip olabilir. Ancak hiç kimse fabrika, ticari firma ve gelir getiren çok katlı ev sahibi olamaz. Kazanç sağlamaya bağlı özel işverenlik Sovyetler Birliği'nde yasaklanmıştır. Yasa, sadece sahibinin kişisel emeğine dayanan köylülerin eve bitişik yardımcı bahçe ekonomisine izin vermiştir.¹⁵⁶ Sovyetler Birliği'nde toprak devletin malıdır. Satılamaz ve satın alınamaz. Tarımsal toprakların büyük bölümü kolektif köylü ekonomilerine yani kolhozlara ve devlet tarım işletmelerine yani sovhozlara kullanmak üzere verilmiştir.¹⁵⁷

Dolayısıyla yapılan uygulamalara bakıldığında Kafkasya, Türkistan, İdil-Ural, Ukrayna ve Sovyet Rusya sınırları dahilindeki diğer milletler yaşadıkları ana toprakları üzerinde dahi mülkiyet hakkına sahip olamamışlardır. Çünkü uygulamalar gereği hiçbir millet kendi vatanı üzerinde tarihi ve milli hak iddia edememiştir. Sovyet Hükümeti Komünist Parti'nin arazi üzerindeki mülkiyet prensibi çerçevesinde hareket ederek bu toprakları zapt, müsadere ve iskan etme hakkına sahip olduğu gibi buralarda yaşayan milletleri tehcir etme hakkına da sahip olmuştur. Sovyet Hükümeti muhtar vilayet veya müstakil cumhuriyet dahilinde ekilmemiş boş arazi tespit ettiğinde Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti buraya herhangi bir Rus vatandaşını yerleştirmiştir. Hedef ise Rus olmayan milletleri bu gibi uygulamalarla yok etmek ve bu milletlerin tarihi ve milli yurtlarını Merkez Rusya'dan muhacirler getirerek buralara yerleştirmek olmuştur.¹⁵⁸

¹⁵⁴ İsaac Deutscher, *Bitmemiş Devrim: Sovyet Rusya 1917-1967*, (Çev.: Seçkin Çağan), Habora Kitabevi, İstanbul 1969, s. 67-71.

¹⁵⁵ Mirza Bala, "Azerbaycan'da Sovyet Kolonizasyon Siyaseti", *Azerbaycan*, Azerbaycan Kültür Derneği Yayını, Ankara 1977, S. 223, s. 11.

¹⁵⁶ *Novosti Press Ajansı Araştırma Kurulu, a.g.e.*, s. 32.

¹⁵⁷ *Novosti Press Ajansı Araştırma Kurulu, a.g.e.*, s. 121.

¹⁵⁸ Bala, *a.g.m.*, s. 7.

1739 yılında imzalanan Belgrad Anlaşması'na göre Kuzey Kafkasya'nın bağımsızlığı tanındığı zaman buranın yüzölçümü 270.000 km araziye ve 5 milyon nüfusa sahipti. Ancak Rusya'nın bölgede uyguladığı işgal ve sürgün politikası sonucu durum kafkas halklarının aleyhinde değişmiştir. Nitekim İkinci Dünya Savaşı'nın başladığı yıllarda yüzölçümü 108.083 km'ye, nüfusu da 2.957.000'e düşmüştür.¹⁵⁹ Bu rakamlar Rusya'nın Kafkasya'da uyguladığı politikanın sonuçlarını açıkça ortaya koymaktadır.

Kafkasyalılar son yüzyıl boyunca yüksek dağlardan düzlüklere sürüklenmişlerdir. El sanatları yerini endüstriye bırakmış, bölge Sovyetler Birliği'nin diğer bölgelerine tamamen bağımlı hale getirilmiştir. Devasa hidroelektrik santralleri küçük ama yeterli olan bölgesel enerji çözümlerinin yerini almıştır. Bölgenin petrol, maden ve endüstri ürünleri Sovyetler Birliği'nin diğer bölgelerine sevk edilmiştir. Enerji tesisleri, petrol sahaları, maden rezervleri ve fabrikalara rağmen bölgenin büyük bir kısmı, özellikle Kafkasya'nın doğusu, eski Sovyetler Birliği'nde en fakir kalan bölgelerden biri olarak kabul edilmiştir.¹⁶⁰ Nihayetinde 1920'li yıllarda gerçekleştirilen kolektifleştirme ile Kafkasya halkı topraksızlaştırıldığı gibi aynı zamanda da silahsızlandırılmıştır. Bu uygulamalar 1930'larda da halkın Rusya'ya karşı zaman zaman isyan etmesine yol açmıştır. Nitekim İkinci Dünya Savaşı'nın başladığı sıralarda dahi Kafkasya'daki huzursuz ve gergin durum varlığını korumuştur.¹⁶¹

Sovyetler Birliği'nin tamamında uygulanan politikalar tarımsal kolektivizasyon ve sanayileşme, çevresel kirlenmeye ve kaynaklarının bilinçsizce tüketilmesine sebep olmuştur. Böylece Sovyetler Birliği'nin diğer bölgeleri gibi Kafkasya da bozuk bir ekonomi; yerel ihtiyaçlara yeteri kadar hizmet etmeyen, batıdaki benzer kuruluşlara göre üç veya dört kat daha fazla enerji tüketen verimsiz fabrikalar ile beraber petrol üretilen bölgelerde büyük bir çevre tahribatına yol açmıştır.¹⁶² Yapılan yanlışlıkları Rus yetkililer de kabul etmiştir. Bu durumu Nikita Sergeyeviç Kruşçev şöyle ifade etmiştir:¹⁶³

¹⁵⁹ A. Magoma, "Rus Yayılışının Yolları Üzerinde", *Kafkasya: Derkaukasus*, Münih 1952, No 7, s. 11.

¹⁶⁰ Johanna Nichols, "Azınlıklar Yol Ayrımında", *Kafkasya Yazıları*, (Çev.: Perit Kumuk), İstanbul 2000, S. 8, s. 13.

¹⁶¹ Trepavlov, *a.g.e.*, s. 44.

¹⁶² Paul B. Henze, "Kafkasya'da Çatışma: Geçmiş, Sorunlar ve Gelecek İçin Öngörüler", *Avrasya Etüdleri*, Ankara 1994, C. 1, S. 1, s. 70.

¹⁶³ Nikita Sergeyeviç Kruşçev, *Kruşçev'in Anıları*, (Çev.: Mehmet Harmancı), Milliyet Gazetesi Yayınları, İstanbul 1971, s. 98.

“Kesin olan iki nokta vardır. Stalin tipi kolektifleştirme bize üzüntü ve vahşetten başka bir şey getirmemiştir. İkincisi de o sıralarda ülkemizin liderliğinde karar verici rolde olan Stalin’dir. Rikov, Zinoviev ve Kamenev makamlarından alınmışlardır. Troçki ise zaten sürgündeydi. Şu halde bir sorumlu arayacak olursak bunu Stalin’in omuzlarına yükleyebiliriz. O zaman gerçeği bilmiyorduk. Stalin’e inanıyor ve güveniyorduk.”

Suçluyu tesbit ederek vicdanları rahatlatmaya çalışmak bir çözüm olmamıştır.

Çünkü uygulanan yanlış politikalar Kafkasya’nın siyasi, milli, kültürel ve ekonomik yapısına büyük zararlar vermiştir. Bu zararın giderilmesi ve birdaha bu yanlışlara düşülmemesi bölge barışının devam etmesi açısından büyük önem taşımaktadır.

1.3.2. Rusya’nın Kafkas Demiryolları Politikası

Asya ile Avrupa arasında bulunan Kafkasya, transit ticaret yollarının kesiştiği bir coğrafya olduğu için potansiyel ticaret merkezi olarak önemini daima korumuştur. Eski çağlardan beri ticari zenginliğe sahip olan Kafkasya pek çok milletin ve devletin sahip olmak istediği bölge olmuştur. Orta Asya, Hindistan ve Çin’den gelen ipek ve baharat mallarının Karadeniz limanlarına ulaşmasında önemli rol oynamıştır. Aynı zamanda maden ve petrol yönünden de zengin bir bölge olması buraya olan ilgiyi de artırmıştır.¹⁶⁴Bu zenginliklere sahip olan Kafkasya’nın Rus nüfuzuna girmesi bölge halkları için farklı süreçlerin yaşanmasına sebep olmuştur. Askeri kolonizasyon sonrası Rusya açısından bölgenin ekonomik gelişimi hızlanmıştır. Fakat Transkafkasya bölgesinde yeterli ulaşım yollarının olmaması bölgede Rusya açısından ekonomik ve ticari ilişkilerin gelişmesini ve güçlenmesini yavaşlatmıştır. Bu durum hem diğer bölgelerle hem de Merkezi Rusya ile bağlantının kurulmasını olumsuz yönde etkilemiştir. Rus burjuva sınıfı, güney Kafkasya’yı hammadde üssüne ve Rusya’nın merkezi bölgelerinin endüstriyel ürünlerin pazar yeri durumuna getirmeyi planlamıştır. Bu durumda Rusya açısından Kafkasya’da kolonizasyon sisteminin başarıya ulaştırılması için demiryolları inşasının yapılmasına başlanmıştır.¹⁶⁵İlk olarak Poti-Tiflis (1872) ve Bakü-Tiflis-Batum demiryolları hatları yapılıp işletilmeye başlanmıştır.¹⁶⁶

Bu arada Osmanlı Devleti tarafından Bağdat Demiryolu yapımının 1888’de Almanya’ya verilmesi Rusya’yı büyük bir endişeye sevk etmiştir. Rusya, Bağdat Demiryolu’nun yapılması ile Anadolu’nun doğusu, İran coğrafyası ve Kafkasya’daki

¹⁶⁴ Mehmet Saray, “Türkiye’nin Kafkasya Siyaseti”, *Kafkas Araştırmaları III*, İstanbul 1997, S. 3, s. 219.

¹⁶⁵ Almaz İsmailova Musayevna, “Demiryolu İnşası ve Transkafkasya Bölgesi’nin Sosyo-Ekonomik Hayatına Etkisi (19 Yy’ın İkinci Yarısı - 20. Yy’ın Başı)”, *Yeni Türkiye*, (Çev.: Semih Işık), Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi, Ankara 2015, S. 79, s. 89.

¹⁶⁶ Musayevna, *a.g.m.*, s. 89-96.

Rusya'nın siyasi, askeri ve ticari faaliyetlerine zarar vereceğini düşünmüştür. Bu açıdan Rusya her fırsatta Bağdat Demiryolu projesini engellemeye çalışmıştır. İlk projeye göre Ankara-Sivas-Diyarbakır-Musul ve oradan da Bağdat'a uzanacak olan Bağdat Demiryolu hattı Rusya'nın itirazı sonucu Haydarpaşa-Ankara-Konya-Adana-Halep-Musul-Bağdat oradan da Basra Körfezi'ne ulaşmasına karar verilmiştir. Osmanlı Devleti projeye engel olmaması için Rusya'nın da doğu Karadeniz kıyısı ve Erzurum-Kars bölgesinde demiryolu hattı yapmasına izin vermiştir.¹⁶⁷ Kars bölgesi demiryolu (Tiflis'ten Kars'a kadar) 1899 yılında yapılmıştır.¹⁶⁸ Bu demiryolu hatlarının yapımı Kafkasya'da Rusya'ya büyük bir avantaj sağlamıştır.

Kafkasya açısından 1883 yılına kadar ihraç edilen maddelerin başında ziraat mahsulleri ile Çiatur manganezi yer alırken 1883'ten itibaren birinci sırayı petrol ve petrol mamulleri almaya başlamıştır. Dolayısıyla Kafkasya madenlerinin taşınmasında bu demiryolları büyük ölçüde kullanılmıştır. 1880'de Güney Kafkasya'nın doğu kısmında Azerbaycan'ın petrol bölgesi olan Apşeron Yarımadası'nda dahi ilk lokomotifler faaliyete başlamıştır. Bu lokomotifler petrol ocaklarına malzeme nakletmekle işe başlamış, daha sonra üretilen petrol Bakü-Sabuna, Sabunçı-Surahani, Bakü-Balahanı ve diğer hatlarla Bakü limanına sevk edilmiştir.¹⁶⁹ Bakü petrol tesislerinin büyük bir hızla gelişmesi üzerine, Volga yolunda kış aylarında ulaşımın elverişli olmayışı üzerine petrolü Rusya'nın merkezlerine ulaştırabilecek alternatif yeni yollar yapılmasına gerek duyulmuştur. Bunun üzerine 1894'te Beslan-Petrovsk-Port arasında demiryolu hattı işletmeye açılmıştır. 1900'de ise bu hat Derbend'e ulaşmıştır. Böylece Moskova'dan hareket edendemiryolu Bakü ve Tiflis'e kadar gelebilme imkanına kavuşmuştur.¹⁷⁰

Rusya, Nahçıvan'a tam anlamıyla hakim olup Güney Azerbaycan ve Ortadoğu'ya açılabilmek için de 1900'de Aras nehri üzerinde Çulfa ile Tebriz istikametinden Hamedan'a ve oradan Tahran'a kadar bir tren yolu inşasına başlama

---

¹⁶⁷ Hatipoğlu, Süleyman, "Rusya'nın Bağdat Demiryolu ve Doğu Anadolu Siyaseti", *Yakın Tarihimizde Kars ve Doğu Anadolu Sempozyumu*, Kars-17-21 Haziran 1991-Kars, Ankara 1992, s.150.

¹⁶⁸ Musayevna, a.g.m., s. 89-96.

¹⁶⁹ A. Uselis, "Güney Kafkasya'nın Demiryol Nakliyatı", *Dergi: Sovyetler Birliği Öğrenme Enstitüsü*, Münih 1956, C. 3, S. 7, s. 88-102.

¹⁷⁰ A. Uselis, "Şimali Kafkasya Demiryolları", *Dergi: Sovyetler Birliği Öğrenme Enstitüsü*, Münih 1958, C. 3, S. 8, s. 42.

kararı almıştır.¹⁷¹ Böylce Kafkasya’da hakimiyet sağladığını düşünen Rusya, İran’ı da tamamen Rus nüfuzu altına alarak Basra Körfezi’ne ulaşmaya çalışmıştır.

Rusya, Almanya’nın Berlin’den başlayarak Anadolu’yu baştan başa kat edecek olan Bağdat Demiryolu’nu da kendi Kafkasya siyasetine bir engel olarak görmüştür. Rusya bu demiryolunun yapımını tamamen engelleyemeyeceğini düşünerek, Bağdat Demiryolu’nu engellememe karşılığında Almanya’dan tazminat koparmanın çabasında olmuştur. Hatta Bazı Rus yetkililer, Rusya’nın Bağdat Demiryolu’na ortak olması gerektiğini düşünürken Rus Maliye Bakanlığı ise ülkesinin Bağdat Demiryolu inşasına katılmasını uygun görmemiştir. Bağdat Demiryolu’nun yan hatlarının özellikle İran topraklarından devam ettirilmesi Rus yetkililerce Rusya’nın etki alanına direkt tehdit olarak görülmüştür. Çünkü bu durumun Kuzey İran piyasalarına Avrupalı malların girmesine yol açacağı düşünülmüştür. Rus yetkililerin aldığı karar gereği İngiltere ve Almanya ile yapılacak görüşmelerde Bağdat Demiryolu’na engel olmaktan vazgeçme karşılığında Rusya, aşağıdaki şartları öne sürmüştür:

1. Almanya’nın Hanekin tarafına tasarladığı yan demiryolu gibi, İran’ın sınırına giden yan hatların inşa edilmeyeceği hususunda garanti verilecektir.

2. İngiltere ve Almanya ile işbirliğinden faydalanarak, İran Şahı’ndan Kuzey İran’da demiryollarının inşa edilmemesi konusunda 1910’da sona eren yükümlülüklerin en az on yıl sürdürülmesi sağlanacak yoksa bu yükümlülükler değiştirilecektir. Bu değişiklikle de Rus etki alanlarında bulunan bölgelerdeki demir yolları yalnız Rus hükümetinden izin alınarak ve Rusya’nın menfaatleri doğrultusunda inşa edilebilecektir.

3. Anadolu’nun Kuzey kısmındaki demiryollarının inşa edilmesine ilişkin anlaşma Rusya’nın çıkarlarına uygun şekilde değiştirilecektir.

Rus yetkililer nihayetinde stratejik bakımdan Bağdat Demiryolu’nun Rusya için olumsuz sonuçlar doğuracağı kanaatine varmıştır. Rusya açısından stratejik bakımdan Kafkasya demir yolları ağının genişletilmesi ve sınır bölgelerinde ordu birliklerinin güçlendirilmesiyle Bağdat Demiryolu’nun Türkiye ve Almanya’ya sağlayacağı avantajlara karşı bir denge sağlanması düşüncesi ön plana çıkmıştır.¹⁷²

¹⁷¹ *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Nahçıvan*, (Haz:Yusuf Sarımay), Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, İstanbul 2011, s. 233.

¹⁷² Alexandre Vasilyev, “XIX. yy Sonunda ve XX. yy Başlangıcında Kafkasya ve Doğu Anadolu’daki Demiryollarının İnşaat Projeleri ve Rus Siyasetine Etkileri”, *CIEPO Uluslararası Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Tarihi Araştırmaları 6. Ara Dönem Sempozyum Bildirileri*, 14-16

Rusya, bu düşünceler doğrultusunda 1912 yılında Kars-Sarıkamış demiryolu yapımına başlamıştır.¹⁷³

Birinci Dünya Savaşı esnasında Alyat İstasyonu'ndan itibaren Bakü-Culfa demiryolunun inşasına girilmişse de ray döşenmesine Milli Azerbaycan Cumhuriyeti zamanında başlanmıştır. Nihayetinde Bakü-Culfa Demiryolu tamamlandıktan sonra 455 kilometre uzunluğa ulaşmıştır. Bu zaman zarfında Alyat'tan itibaren 90 kilometre kadar inşa edilen bu yolun inşasına Sovyet hakimiyeti devrinde devam edilmiştir.¹⁷⁴

Rusya tarafından Kafkasya'nın Karadeniz sahillerine demiryolu inşasına başlanmasıyla 1923'te Tuapse-Soçi yolunun yapımı da tamamlanmıştır.¹⁷⁵ Güney Kafkasya demiryolu hatları teknik bakımdan Sovyetler Birliği için birinci derecede önem arz etmiştir. Demiryollarına elektrik hattı döşenmesine de ilk olarak burada başlanmıştır. Henüz 1924'te de Bakü bölgesinde elektrikli yolcu trenleri faaliyete girmiştir.¹⁷⁶

Daha önce tamamlanmış olan Tuapse-Soçi Yolu 1927 yılında Soçi'den Adler'e buradan da Matsesta'ya uzatılmıştır. 1928 yılında ise Step bölgelerinden hububat ihracatı maksadıyla Petrovskoye Selo-Blagodarnoye ve Çerkask–Nevinnomisk hattı inşa edilmiştir.¹⁷⁷

1930'da Güney Kafkasya demiryollarının uzunluğu 2145 kilometreye ulaşmıştır. Bu demiryollarıyla 1930'da hububat % 6.8, maden kömürü %1.4, petrol %29, odun %2.6, kereste %7.8, inşaat malzemeleri %11.6, hammadde %7, ve diğerleri %33.8 (makine, muhtelif eliş mamulleri, meyve, çay, pamuk) nakledilmiştir.¹⁷⁸

Kafkasya, eski çağlardan beri mineral zenginlikleriyle tanınmıştır. Ancak XIX. yüzyılın sonlarında çıkarılmaya başlanmış olan Azerbaycan petrolü, Sovyet

---

Nisan 2011, (Haz.: Adnan Şişman, Tuncer Baykara ve Mehmet Karayaman), Uşak İli Kalkınma Vakfı, Uşak 2011, s. 1282.

¹⁷³ Musayevna, *a.g.m.*, s. 89-96.

¹⁷⁴ A. Uselis, "Güney Kafkasya'nın Demiryol Nakliyatı", *Dergi: Sovyetler Birliği Öğrenme Enstitüsü*, Münih 1956, C. 3, S. 7, s. 88.

¹⁷⁵ A. Uselis, "Şimali Kafkasya Demiryolları", *Dergi: Sovyetler Birliği Öğrenme Enstitüsü*, Münih 1958, C. 3, S. 8, s. 42.

¹⁷⁶ A. Uselis, "Güney Kafkasya'nın Demiryol Nakliyatı", *Dergi: Sovyetler Birliği Öğrenme Enstitüsü*, Münih 1956, C. 3, S. 7, s. 89.

¹⁷⁷ A. Uselis, "Şimali Kafkasya Demiryolları", *Dergi: Sovyetler Birliği Öğrenme Enstitüsü*, Münih 1958, C. 3, S. 8, s. 42.

¹⁷⁸ A. Uselis, "Güney Kafkasya'nın Demiryol Nakliyatı", *Dergi: Sovyetler Birliği Öğrenme Enstitüsü*, Münih 1956, C. 3, S. 7, s. 89.

döneminde Rus ekonomisinin büyük oranda gelişmesini sağlamıştır.¹⁷⁹ Bu da Rusya'nın Kafkasya'ya neden bu kadar ilgi duyduğunu açık bir şekilde göstermektedir.

Ekonomik ve askeri amaçlar doğrultusunda 1931-32 yıllarında Vinodelnoye-Divnoye, Komsomolskaya-Neftegorsk, Maykop-Hocoh, Dargkoh-Alagir hatları inşa edilmiştir.¹⁸⁰ Rusya'da demiryolları ağının uzunluğu 1933'e kadar 6500 km'yi bulmuştur. Sibirya'yı Türkistan'a ve Kafkasya'ya bağlayan yollar sayesinde yeni kurulmuş olan fabrikalara gerekli kömür ve demir bu yollar vasıtasıyla taşınmıştır. Bu sayede Sibirya'da ve Urallarda sanayi tesisleri hızla gelişmeye başlamış, bu ulaşım ağının etkisiyle sanayi üretiminde iki kat artış yaşanmıştır. Ukrayna'da maden ocakları ve elektrik santralleri kurulmuş, böylece ağır sanayi için gerekli olan enerji kaynakları oluşturulmuştur.¹⁸¹

Rusya, yaptığı demiryolları ve çeşitli yatırımlarla Kafkasya'da ekonomik nüfuzunu artırırken, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Kafkasya'da tutunamayan Almanya da İran üzerinden Kafkasya'daki nüfuzunu artırmaya çalışmıştır. Nitekim Almanya henüz 1930'larda Alman demiryolları işletmesine büyük oranda personel almış ve bu arada 1937'de İran Yol ve Ulaştırma Bakanlığı vasıtasıyla İran'dan gelen birkaç kişi Berlin'de, demiryolu ve ulaşım konusunda eğitilip yetiştirilmiştir. Bu gelişmeler sonucunda 1939-1940 yıllarında Almanya'dan İran'a Lokomotif sevkıyatı yapılmış ve buradaki demiryollarının ıslahına çalışılmıştır. Bu arada Almanya İran'a otomobil ve hava aracı da satmıştır. Almanya İran'da demiryolu ağının yanı sıra havayolu taşımacılığının da geliştirilmesine çalışmıştır. Bu çerçevede Junkers şirketini yeniden canlandırmak için 1937'de Deutsche Lufthansa şirketini kurmuştur. Böylece Berlin-Bağdat-Tahran bağlantısı bu defa havayolu ile birbirine bağlanmıştır. Böylece Almanya Birinci Dünya Savaşı'ndan önce hayata geçirdiği Berlin-Bağdat demiryolunu bu defa Tahran'ı da içine katarak Berlin-Tahran-Bağdat Havayolu şeklinde yeniden kurgulamıştır. Hitler'in talimatıyla Almanya-İran ticareti de dokuz kat artırılmıştır. Hitler Almanya'sı, bu yolla İran'ı Rus nüfuzundan kurtarıp burada Alman nüfuzunu hakim kılmaya çalışmıştır. Ayrıca Almanya, Doğuya doğru olan bu politikasına Tahran'ı da katarak Kafkasya hedefine daha kolay ulaşacağını

¹⁷⁹ Paul B. Henze, "Kafkasya'da Çatışma: Geçmiş, Sorunlar ve Gelecek İçin Öngörüler", *Avrasya Etüdleri*, Ankara 1994, C. 1, S. 1, s. 66.

¹⁸⁰ A. Uselis, "Şimali Kafkasya Demiryolları", *Dergi: Sovyetler Birliği Öğrenme Enstitüsü*, Münih 1958, C. 3, S. 8, s. 42.

¹⁸¹ Aragon ve Andre Maurois, *a.g.e.*, s. 426.

düşünmüştür.¹⁸² Almanya'nın İran'daki ekonomik nüfuzundan rahatsız olan Rusya, buradaki petrolün de Almanların eline geçmesi ihtimalinden büyük endişe duymuş, bütün bunlar Rusya'nın bölgeye olan ilgisini daha da artırmıştır.¹⁸³

Sovyetler Birliği'nde 1940'ta demiryollarının toplam uzunluğu 100 bin km'ye ulaşmıştır. Bu yollar sayesinde demiryolunun ticaret ve ulaşım üzerindeki katkısı da artmıştır. Moskova-Donets gibi yeni hatların devreye sokulmasıyla Kafkasların ekonomik değerlere sahip mallarının Moskova'ya daha kolay bir şekilde taşınması sağlanmıştır.¹⁸⁴ Demiryolları Rusya'nın merkezini Karadeniz ve Hazar denizi arasında bir hat oluşturarak birçok bölgeyi birbirine bağlamıştır. Rusya'nın kapitalist ekonomisinin artan gereksinimleri, sürekli ülkedeki demiryolu ulaşımının gelişmesine yol açmıştır. Demiryolları ağı ülkede sosyo-ekonomik sürecin güçlü bir taşıyıcısı olmuş ve imparatorluğun askeri-stratejik potansiyelini önemli ölçüde artırmıştır.¹⁸⁵

1941-42 yıllarında Alman birliklerinin Kuzey Kafkasya'ya saldırısı sonucu Güney Kafkasya'yı Rusya'nın merkezlerine bağlayan ana hatlar tahrip edilmiştir. Savaş şartları altında çok kısa bir sürede Kızlar-Astrahan hattı inşa edilerek savaş dolayısıyla ayrı düşmüş bölgelerin Moskova'ya demiryollarıyla bağlanması sağlanmıştır. 1943 yılında Maveray-ı Kafkasya'dan Adler'e kadar yeni bir hat inşa edilerek Kuzey ve Güney Kafkasya demiryolları ikinci kez birleştirilmiştir. Alman birliklerinin Taman Yarımadası'na çekilmesiyle Kırımskaya-Starotitarovskaya hattı inşasına başlanarak bu hat 1944'te tamamlanmıştır.¹⁸⁶

İkinci Dünya Savaşı sırasında Karadeniz sahili boyunca Şuhum'dan Adler'e doğru inşa edilen demiryolu Güney Kafkasya için büyük bir öneme sahiptir. Bu demiryolu Güney Kafkasya'yı Sovyetler Birliği'nin merkezine bağlayan ikinci hat olarak görülmüştür. Bu hat Bakü-Derbent üzerinden geçen yoldan 1000 kilometre daha kısadır. Stratejik önemi olan yollardan biri de Gürcistan'daki Haşuri-Ahalsık

---

¹⁸² George Lenczowski, *Russia and the West in Iran 1918-1948*, Cornell University, İthaca 1949, s. 154.

¹⁸³ Camil Gasanlı, *SSSR-İran:Azerbaycanskii Krizis i Naçala Holadnay Vaynu (1941-1946)*, Geroy Oteçestva, Moskva 2006, s. 15.

¹⁸⁴ Vernadsky, *a.g.e.*, s.450.

¹⁸⁵ Musayevna, *a.g.m.*, s. 95.

¹⁸⁶ A. Uselis, "Şimali Kafkasya Demiryolları", *Dergi: Sovyetler Birliği Öğrenme Enstitüsü*, Münih 1958, C. 3, S. 8, s. 43.

hattıdır. Güney Kafkasya’da ihtilalden sonra yapılan ve stratejik öneme sahip Baku–Tiflis ve Bakü–Derbent demiryolları Sovyet devrinde iki hat haline getirilmiştir.¹⁸⁷

1942’den 1944 yılına kadar Güney Kafkasya demiryollarının en gergin noktasını Tiflis-Tshakaya hattı teşkil etmiştir. Doğu’dan Tiflis’e ikmal, yakıt, mühimmat ve erzak dolu vagonlar getirilmiştir. Kafkasya’nın güneyinden İran demiryollarıyla nakledilen yardım maddeleri ise Kafkas demiryolları aracılığıyla Rus birliklerine ulaştırılmıştır. Şuhum’dan Adler’e doğru inşa edilmekte olan demiryoluna makine ve inşaat malzemesi Tiflis-Tshakaya hattı aracılığıyla taşınmıştır. İkinci Dünya Savaşı sırasında Karadeniz’in birkaç doğu limanına hizmet eden hatların birleştiği Samtredia’dan karşı istikamete boş vagon katarları gitmiş, hurda demir, silâh ve mühimmata mahsus teçhizat, sıhhiye malzemeleri ve harp sahasından çıkarılması gereken ne varsa hepsi bu yollarla taşınmıştır.¹⁸⁸ Gerçek olan şu ki kapsamlı bir ulaşım ağı sistemi olmadan bu kaynakların Rusya’ya ulaşması mümkün olamazdı. Yukarıda bahsettiğimiz bölgelerdeki kaynakların Rusya’nın yararına kullanılmasını ve Moskova’ya akmasını sağlayan en önemli vasıta daha önce kurulmuş olan demiryolları ağı sistemidir.

Rusya özellikle Güney Kafkasya Cumhuriyetlerinde kuvvetli bir sanayi oluşturmuştur. Azerbaycan’da petrol sanayisi artırılmış, Gürcistan’da manganez, kömür gibi maden sanayi büyük bir ivme kazanmış, Ermenistan’da ise bakır ve kimya endüstrisi kurulmuştur. Üretim alanlarının %80’i kollektivize edilmiş, pamuk, çay üzüm, tütün gibi teknik ve sanayi hammaddeye sahip ürünlerin verimi Rusya yararına artırılmaya çalışılmıştır. Böylece Kafkasya Rus sanayisini karşılıksız olarak besleyen bir hammadde deposu haline getirilmiştir.¹⁸⁹ Nitekim Rusya’nın tütün ihtiyacının yüzde 52’si Abazya bölgesinden; çay ve meyve ihtiyacının da çoğu Gürcistan’dan karşılanmıştır.¹⁹⁰ Bu kaynaklar bahsi geçen ulaşım ağlarıyla Moskova’ya taşınmıştır. Demiryollarının Kafkasya’ya doğru ilerlemesiyle bölgedeki yer altı ve yer üstü zenginliklerinin Rusya’nın içlerine taşınmasını kolaylaştırdığı gibi bölgede maden yataklarının bulunup işletilmesini de mümkün kılmıştır.

¹⁸⁷ A. Uselis, “Güney Kafkasya’nın Demiryol Nakliyatı”, *Dergi: Sovyetler Birliği Öğrenme Enstitüsü*, Münih 1956, C. 3, S. 7, s. 87.

¹⁸⁸ A. Uselis, “Güney Kafkasya’nın Demiryol Nakliyatı”, *Dergi: Sovyetler Birliği Öğrenme Enstitüsü*, Münih 1956, C. 3, S. 7, s. 96.

¹⁸⁹ Mirza, “Maverayı Kafkasya Federasyonu Neden Dağıldı?”, *Kurtuluş*, Milli Azerbaycan Neşriyatı, Berlin 1936, S. 21, s. 15.

¹⁹⁰ Ronald Grigor Suny, *The Making of the Georgian Nation*, I.B. Tauris & Co Ltd Publishers, London 1989, s. 268.

Demiryollarının sunduğu imkanlarla ikinci dünya savaşı sırasında Yablon deresinde, sonradan da Tuymaz'larda petrol kuyuları bulunup işletilmeye başlanmıştır.¹⁹¹

Mehmedzade, "Rusya İkinci Dünya Savaşı'ndan önce ve savaş sürecinde Azerbaycan petrolü, Türkistan'ın pamuğu, yünü; Kuzey Kafkasya ile Ukrayna'nın erzağı ve taş kömürü; İdil-Ural'ın demiri, altını ve diğer madenleri olmadan Rusya'nın ayakta kalması mümkün olamazdı" demiştir.¹⁹² Bu kaynakların işletilmesi ve Rusya'nın yararına kullanılması için demiryolları da azımsanamayacak derecede önemli rol üslenmiştir.

1.3.3. Rusya'nın Kafkas Petrolleri Politikası

Kafkasya'daki petrol varlığı ilk defa XIX. yüzyılın başında Bakü'de ve buranın Rus dükalığı olduğu dönemde keşfedilmiştir. 1870'lerin başında ilk defa bir Rus girişimci petrol kazısında makine kullanmıştır. 1873 itibarıyla de Bakü'de yirmi kadar küçük petrol rafinerisi faaliyete geçmiştir. Aynı yıl Robert Noel adında İsveçli bir kimyager Robert tüfek dipçığı üretimi için gerekli olan Rus ceviz kerestesi satın almak için Bakü'ye gelmiştir. Robert, Bakü'ye ayak basar basmaz ortağı olan kardeşi Ludwig'e danışmadan Bakü'de küçük bir petrol rafineri satın almıştır. Daha sonra bu iki kardeş Bakü'de Nobel kardeşler petrol şirketini kurmuştur. 1880'lerin sonuna doğru Nobel petrol kuyuları Rus ham petrolünün 23 milyon varilini üretir duruma gelmiştir. Üretilen bu petrolün Avrupa'ya taşınması için 1883 yılında Bakü'den Kafkaslar boyunca uzanıp Batum'a ulaşan bir demiryolu inşa ederek bu burada üretilen petrolün Karadeniz limanına ulaşmasını sağlamışlardır.¹⁹³ Bakü'den sonra da XX. yüzyılın başında, Çeçenya'nın Grozny şehri civarındaki petrol sahalarında üretime başlanmıştır.¹⁹⁴

Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru Mart 1917'de Rusya'da Çar II. Nicholas'ı bir ihtilalle deviren Rus devrimcileri, Çarlık taraftarlarıyla mücadele edebilmek ve askeri birliklerini bu mücadelede kullanabilmek için 3 Mart 1918'de

¹⁹¹ G. Vvedensky, "İdil-Ural, Azerbaycan ve Türkistan'da Petrol İstihali", *Dergi: Sovyetler Birliği Öğrenme Enstitüsü*, Münih 1965, S. 39, s. 41.

¹⁹² M. B. Mehmedzade, "Azerbaycan'da Üçüncü Beş Yıllık Plan", *Kurtuluş*, Milli Azerbaycan Neşriyatı, Berlin 1937, S. 34, s. 20.

¹⁹³ Lutz Kleveman, *Yeni Büyük Oyun: Orta Asya'da Kan ve Petrol*, (Çev.: Hür Güldü), Everest Yayınları, İstanbul 2004, 20.

¹⁹⁴ Paul B. Henze, "Kafkasya'da Çatışma: Geçmiş, Sorunlar ve Gelecek İçin Öngörüler", *Avrasya Etüdleri*, Ankara 1994, C. 1, S. 1, s. 66.

Brest-Litovsk Barış Antlaşması'nı imzalayarak kendileri açısından Birinci Dünya Savaşı'na son vermişlerdir.¹⁹⁵

28 Mayıs 1918'de istiklalini ilan eden Azerbaycan Cumhuriyeti bu istiklalini korumak ve kendisine yönelecek düşman unsurları bertaraf edebilmek için Batum'da Osmanlı Devleti ile bir anlaşma imzalayarak askeri yardım temin etmiştir. Böylece Nuri Paşa komutasındaki Kafkas İslam Ordusu oluşturularak Bakü'nün kurtarılması için harekete geçilmiştir.¹⁹⁶ Bu durumda bölgenin petrol kaynakları için endişeye kapılan Rusya, Haziran 1918'de Kafkasya'daki petrol sahalarını millileştirmiş, Petrol endüstrisini denetlemek, ekonomiyi tamamen Rus konseyi çatısı altında bulundurmak için "Petrol Komitesi" kurmuştur.¹⁹⁷ Bakü petrollerinin, Osmanlı-Azerbaycan birliklerinin eline geçmesini istemeyen Sovyet Hükümeti, Azerbaycan'ı dolayısıyla bütün Kafkasya'yı elden çıkarmamak için Almanya'nın yardımına başvurmuştur. Nihayetinde Berlin'de 27 Ağustos 1918'de Brest-Litovsk Antlaşması'na ek olarak imzalanan Rus-Alman Anlaşması'na göre "Almanya, üçüncü bir devlet ordusunun belirtilen hattı geçmemesi" konusunda Rusya'ya bazı taahhütlerde bulunmuştur. Anlaşmada adı geçmeyen bu üçüncü devlet şüphesiz ki Osmanlı Devleti, yani Türkiye'dir. Bu anlaşmada Rus hükümeti de buna karşılık olarak Bakü bölgesinde ham petrol üretimini artırmak için elinden geleni yapacak ve üretilen miktarın dörtte birini veya daha sonra kararlaştırılacak bir miktarını her ay Almanya'ya verecektir. Eğer Bakü bölgesinin üretimi kararlaştırılan miktar için yeterli gelmezse ya da başka amaçlarla kullanılırsa başka yerlerde üretilen petrole bu eksik tamamlanacaktır. Bu anlaşma çerçevesinde Almanya da Bakü'nün Kür nehrine kadar olan kısmını Ruslara bırakmayı kabul etmiştir.¹⁹⁸ Ancak 31 Temmuz'dan itibaren Bakü Rusların elinden çıkmış ve 31 Ağustos'tan itibaren Rusya'nın kendisi bile Bakü'den petrol alamaz duruma gelmiştir. Yani Rusya, Almanya'ya kendisinin sahip olmadığı Bakü petrollerinden pay vermeyi taahhüt etmiştir. Ancak Almanya Rusya'nın kendisinin dahi Bakü petrollerinden yararlanmadığını daha sonra

---

¹⁹⁵ Kleveman, *a.g.e.*, s. 20.

¹⁹⁶ Halil Bal, "Azerbaycan'da Petrol ve Petrol Endüstrisine Genel Bir Bakış", *Kafkas Araştırmaları IV*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkiye Cumhuriyeti Tarih Anabilim Dalı, İstanbul 1998, s. 27.

¹⁹⁷ Resul Gouliev, *Petrol ve Politika: Petrol Üreten Ülkeler Arasındaki Yeni İlişkiler Azerbaycan, Rusya, Kazakistan ve Batı Ülkeleri*, (Çev.: Fatma Feran), Ar Matbaacılık, İstanbul 1997, s. 32.

¹⁹⁸ Halil Bal, "Azerbaycan'da Petrol ve Petrol Endüstrisine Genel Bir Bakış", *Kafkas Araştırmaları IV*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkiye Cumhuriyeti Tarih Anabilim Dalı, İstanbul 1998, s. 27.

öğrenmiştir.¹⁹⁹ Bu durumda Alman yatkililer Bakü petroleri için harekete geçme kararı almıştır. Bu süreçte Alman birlikleri ile birlikte hareket eden Türk birliklerinin Kafkasya'daki en önemli petrol merkezi olan Bakü'ye doğru ilerlemeleri Almanları endişelendirmiştir. Bunun üzerine Alman Genelkurmay Başkanı Von Ludendorff, Kafkas petrollerinin doğrudan Almanların yararına bırakılması için Türklerin geri planda tutulmasını istemiştir. Ancak Türk birlikleri 1918 Temmuz ve Ağustos aylarında Bakü'yü kuşatarak birçok petrol bölgesini ele geçirmiştir. Bölgedeki petroler üzerine planlar yapan Von Ludendorff'un çabaları da bir sonuç vermemiştir.²⁰⁰

Kafkasya'da ortak hareket edebilmek için Rusya ve Almanya arasında yapılan anlaşma Osmanlı tarafından büyük bir tepkiyle karşılandığı gibi Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Şura Başkanı Mehmed Emin Resulzade de 12 Eylül 1918'de Almanya ve Müttefiklerine ve tarafsız devletlere bir nota vererek bu Alman-Rus Anlaşması'nı protesto etmiştir. Bu arada Kafkas İslam Ordusu 15 Eylül 1918'de Bakü'yü ele geçirmiştir. Azerbaycan Hükümeti de Gence'den Bakü'ye nakladılmıştır. Bakü'nin kurtarılmasından sonra Kafkas İslam Ordusu savunmanın bir bütün halinde yapılmasını sağlamak için tedbirler alırken bir kısım Osmanlı kuvvetleri Dağıstan'a geçmiş ve Terek Nehri'ne kadar Kuzey Kafkasya'yı kontrolü altına almıştır.²⁰¹

Osmanlı birliklerinin ilerleyişini durdurmak için Almanya lehine büyük fedakarlıklar yapılması gerektiğini düşünen Bolşevik müzakereci Vladimir İliç Lenin, Baltın bölgesini, Finlandiya'yı ve Ukrayna'yı Almanlara bırakmayı kabul etmiştir.²⁰² Dolayısıyla Rusya Kafkasya petrollerini Ukrayna ve Baltık bölgesine tercih etmiştir.²⁰³

Azerbaycan'ın yardımına koşan ve bütün Kafkasya'yı Bolşeviklerden temizleyen Osmanlı birlikleri, 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi sonucunda Kafkasya'yı tahliye etmek durumunda kalmıştır.²⁰⁴

---

¹⁹⁹ Çolak, *a.g.e.*, s. 236.

²⁰⁰ Kleveman, *a.g.e.*, s. 17-21.

²⁰¹ Halil Bal, "Azerbaycan'da Petrol ve Petrol Endüstrisine Genel Bir Bakış", *Kafkas Araştırmaları IV*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkiye Cumhuriyeti Tarih Anabilim Dalı, İstanbul 1998, s. 27.

²⁰² Kleveman, *a.g.e.*, s. 17-21.

²⁰³ H. A. Duşkavoy, *İstoriya Rassii so Vtaroy Palavini XIX v. do Naçala Btaroy Miravoy Vaynı*, Gasudarstvennyy Komitet Rassiskoy Federatsii po Vışşemu Abrazovaniyu, Voronej 1995, s. 103.

²⁰⁴ Halil Bal, "Azerbaycan'da Petrol ve Petrol Endüstrisine Genel Bir Bakış", *Kafkas Araştırmaları IV*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkiye Cumhuriyeti Tarih Anabilim Dalı, İstanbul 1998, s. 27.

11 Kasım 1918’de Almanya’nın savaştan çekilmesiyle Birinci Dünya Savaşı sonuçlanmış ve Almanların Kafkaslardaki birinci etap petrol politikası da hüsrana uğramıştır.²⁰⁵ Alman birlikleri Kafkasya’dan çekilse de Karadeniz’in Kuzeyinde askeri varlığını kurumanın çabasında olmuştur. Bunun için Alman birlikleri Ukrayna’ya 1 Şubat 1919’da işgal etmiştir.²⁰⁶

Rusya, Birinci Dünya Savaşı sonlarında petrolün değerini daha iyi anlamış ve 1920 Şubat’ında Lenin, petrole verdiği önem çerçevesinde Kafkasya Cephesi’nin Devrimci Savaş Konseyi üyeleri olan I. Smilge ve Ordzhonikidze’ye bir telgraf göndermiştir. Lenin bu telgrafta; “Petrole ihtiyacımız var; Maikop’u ve özellikle Grozni’yi Rusya’ya veren herkese özgürlük bahşedeceğiz” demiştir. Bu ifadeyle o bölgelerde yaşayan halklara özgür kalmak istiyorsanız petrolünüzü bize vereceksiniz denmiştir. Ancak 1918 sonbaharından 1920 baharına kadar önemli bölgelerde asıl kontrol Bağımsız Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti’nin eline geçmiştir. Kuzey Kafkasya’daki Bolşevik zaferinden ve Nisan 1920’de Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti’nin tasfiyesinden sonra eski Rus İmparatorluğu’nun petrol bölgelerinin esas kontrolü yeniden Bolşeviklerin eline geçmiştir. Artık tamamen Rusya’nın nüfuzuna giren Kafkasya’da 1921-1930 yılları arasında petrol endüstrisinin işletilmesi ve geliştirilmesi için birçok yabancı şirkete imtiyazlar verilmiştir.²⁰⁷ Böylece tüm Kafkasya gibi Azerbaycan’a da yerleşen Rus nüfuzu, bölgede siyasi terör havası estirerek mümkün olduğu kadar çok petrolü Moskova’ya taşımının çabasında olmuştur. Bu doğrultuda Bakü depolarında mevcut 300 bin pud (pud:16 kg) benzin, 25 milyon pud gazyağı, 2 milyon pud gazolin, 1.250.000 pud makine yağı, 115 milyon pud saf ve 30 milyon pud ham petrol karşılıksız olarak Moskova’ya sevk edilmiştir.²⁰⁸

1920’lerin sonlarında Ural bölgesinde önemli petrol yataklarının keşfedilmesiyle burası “İkinci Bakü” olarak anılmaya başlanmıştır.²⁰⁹ Bölgede keşfedilen yeni petrol sahaları ise Apşeron Yarımadası’nı aşarak Şirvan, Kuba ve Salyan bölgelerine kadar uzanmıştır.²¹⁰ Sovyet yönetimi, Kafkasya petrollerinden

---

²⁰⁵ Kleveman, *a.g.e.*, s. 21.

²⁰⁶ Duşkavoy, *a.g.e.*, s. 103.

²⁰⁷ Gouliev, *a.g.e.*, s. 34.

²⁰⁸ Halil Bal, “Azerbaycan’da Petrol ve Petrol Endüstrisine Genel Bir Bakış”, *Kafkas Araştırmaları IV*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkiye Cumhuriyeti Tarih Anabilim Dalı, İstanbul 1998, s. 29.

²⁰⁹ Gouliev, *a.g.e.*, s. 36.

²¹⁰ M. B. Mehmedzade, “Azerbaycan’da Üçüncü Beş Yıllık Plan”, *Kurtuluş, Milli Azerbaycan Neşriyatı*, Berlin 1937, S. 33-34, s. 21.

maksimum düzeyde istifade edebilmek için Bakü-Batum arasında ikinci bir petrol boru hattının inşasına 1928’de başlamıştır. Şubat 1930’da hizmete açılan bu yeni boru hattının uzunluğu 822 km’dir. Ancak İkinci Dünya Savaşı’nda petrolün Astrahan’dan Saratov’a taşınması maksadıyla ikinci Bakü-Batum boru hattı sökülerek Astarahan-Saratov arasına döşenmiştir.²¹¹

1931 yılında Kafkasya ile beraber tüm Sovyet Cumhuriyetlerinde petrol, kömür ve maden yatakları bulmak amacıyla 2000 heyet bilimsel çalışmalar yapmıştır.²¹² 1929-1933 yılları arasında idil-Ural bölgesinde ilk defa kazılar yapılırken 1932 de İşimbay bölgesinde de ilk kez petrol kuyuları açılmıştır. İdil boyu, Kuybişev bölgesindeki Samarskaya Luka’da 1933 yılı sonlarında petrol çıkarılmaya başlanmıştır.²¹³

Birinci Beş Yıllık Plan’ın uygulanmasına kadar 9 yıl zarfında Rusya Bakü’den 40.000.000 ton petrol çıkarmıştır. Birinci Beş Yıllık Palan’ın ilk dört yılında çıkarılan petrol 48 milyon tona ulaşmıştır. 1935’in başlarına doğru Rusya’nın Azerbaycan’dan çıkarıp Moskova’ya gönderdiği petrol yaklaşık olarak 140 milyon tona ulaşmıştır.²¹⁴ Bunların arasında 5 milyon ton benzin, 2 milyon ton ligroin, 24 milyon ton gazyağı ve 6,5 milyon ton makine yağı vardır.²¹⁵

Bakü, Kafkasya’da petrol açısından en zengin yataklara sahip olan bölge olarak kabul edilmiştir. 1938’de SSCB’de çıkarılan petrolün %70’i Azerbaycan bölgesinden elde edilmiş, İkinci Dünya Savaşı’nda Azerbaycan’da çıkarılan petrol, Rus savaş gücünün ihtiyacı olan petrolün yaklaşık %85’ini karşılamıştır. Buradaki üretim yıllara göre değişiklik göstermiştir. Nitekim burada 1918’deki üretim 2,670 milyon ton iken, sürekli artış göstererek 1940’ta 22,2 milyon tona, 1941’ de ise 23,481 milyon tona çıkmıştır.²¹⁶ Diğer bir kaynağa göre ise Rusya, savaş boyunca Bakü’den 75 milyon ton yakıt, 22 milyon ton gaz ve diğer petrol ürünleri olmak üzere savaş boyunca Rusya yakıt ihtiyacının yüzde 70-75’ini Bakü petrollerinden

---

²¹¹ Halil Bal, “Azerbaycan’da Petrol ve Petrol Endüstrisine Genel Bir Bakış”, *Kafkas Araştırmaları IV*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkiye Cumhuriyeti Tarih Anabilim Dalı, İstanbul 1998, s. 32.

²¹² Aragon ve Andre Maurois, *a.g.e.*, s. 426.

²¹³ G. Vvedensky, “İdil-Ural, Azerbaycan ve Türkistan’da Petrol İstihali”, *Dergi: Sovyetler Birliği Öğrenme Enstitüsü*, Münih 1965, S. 39, s. 41.

²¹⁴ M. B. Mehmedzade, “Azerbaycan’da Üçüncü Beş Yıllık Plan”, Kurtuluş, *Milli Azerbaycan Neşriyatı*, Berlin 1937, S. 33-34, s. 20.

²¹⁵ Halil Bal, “Azerbaycan’da Petrol ve Petrol Endüstrisine Genel Bir Bakış”, *Kafkas Araştırmaları IV*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkiye Cumhuriyeti Tarih Anabilim Dalı, İstanbul 1998, s. 32.

²¹⁶ Gouliev, *a.g.e.*, s. 37.

karşılamiştir.²¹⁷ İki kaynağın verdiği rakamlarda küçük farklar olsa bu durum Rusya'nın savaş sırasında petrol ihtiyacının çok büyük bir kısmını Bakü'den temin etmiştir.

Rusya ve İran, 1920, 1921, 1927, 1935 yıllarında yaptıkları anlaşmalarla Hazar Denizi'nin her iki devlet tarafından ortak kullanılması kararı almışlardır. 25 Mart 1940'ta her iki devlet arasında imzalanan "Ticaret ve Seyrüsefer Anlaşması" ile Hazar Denizi'nin uluslararası hukuki statüsüne biraz daha açıklık getirilmiştir. Bu anlaşma çerçevesinde Hazar Denizi'nin SSCB ve İran'a ait kapalı bir "Sovyet-İran Denizi" olduğu vurgulanmış ve Hazar'ın iki ülkenin ortak egemenliğinde olduğu ve bu durumun büyük önem taşıdığı vurgulanmıştır. Alınan bu kararlar Hazar Denizi dış müdahalelere kapatılmak istenmiştir. Bu anlaşmalarla Rusya bir yandan Kafkasya'nın Rusya açısından güvenliğini garantiye almış, diğer yandan da Doğu Kafkasya'da, dolayısıyla Batı Hazar'da bulunan petrol ve madenleri daha kolay bir şekilde çıkartıp işleme avantajı elde etmiştir.²¹⁸

Petrol açısından bu denli zenginliğe sahip olan bir bölge, Hitler Almanyası'nın dikkatinden de kaçmamıştır. Nitekim Alman sanayisi ürettiği mamuller için büyük oranda petrole ihtiyaç duymuştur. Almanya'da 1940'tan itibaren sentetik benzin imal eden 25 kadar büyük fabrika tam faaliyetle çalışmayı sürdürmüştür. Aynı yıl Almanya dahilinde suni akaryakıt üretim miktarı yaklaşık 5.000.000 tonu bulmuştur. Bütün bu üretimin kaynağı petroldür. Hitlerlere göre de 1942'den itibaren veya en geç 1943'te Almanya'nın petrol ve benzin kaynaklarını tüketeyeceği düşünülmüştür.²¹⁹

Hitler'in aklında Almanya'nın petrol ihtiyacını karşılayacak bir bölge vardı. Orası da Kafkasya bölgesiydi. Almanya Rusya'ya savaş açtıktan sonra 1942'de Adolf Hitler, Alman ordularına Kafkasya'ya yönelmeleri emri vermiştir. Hitler, Alman motorize birliklerinin doğudaki yıldırım saldırılarına devam edebilmesi ve Rusları yıkıma uğratabilmesi için Kafkasya petrol kaynaklarının biran önce ele geçirilmesi gerektiğini düşünmüştür.²²⁰

Almanya'nın Rusya'ya savaş açması ve Kafkaslara doğru ilerlemesiyle Rusya, Timoşenko komutasındaki orduyu Maikop-Grosny'in kuzeyindeki ve

---

²¹⁷ Altstadt, *a.g.e.*, s. 152.

²¹⁸ Sinan Oğan, "Yeni Küresel Oyun ve Hazar'ın Statüsü", *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, C. 18, s. 919.

²¹⁹ F. O. Miksche, *Hitlerin Stratejik Hataları*, (Çev.: Zeki Erkmen), Genelkurmay Başkanlığı, Ankara 1952, s. 72.

²²⁰ Kleveman, *a.g.e.*, s. 20.

Bakü'deki petrol sahalarını korumakla görevlendirmiştir. Urallardaki petrol endüstrisi de Rusya açısından büyük öneme sahiptir. Çünkü Rusya bu bölgelerden büyük miktarda petrol elde etmekteydi. Nitekim Rusya, Grozny-Tuapse-Rostov petrol boru hattıyla yıllık yaklaşık 4 milyon ton; Transkafkasya'daki Bakü-Batum petrol boru hattıyla da 25 milyon ton petrol taşımaktaydı. Bütün bu petrol, Rus ordusu ve sanayisi için kullanılmaktaydı. Bu kaynakların elden çıkması Rusya için adeta bir yıkım olurdu.²²¹

Hitler'in, Rosenberg, Lammers ve Göring ile yaptığı 16 Temmuz 1941 tarihli görüşmede Kırım, Bakü petrol bölgesi ile Volga bölgesinin Alman askerî sömürgeleri olmasını istemiştir. Bu arada Hitler, Kafkasya petroleri konusunda Türkiye ile birlikte hareket etmenin Alman çıkarlarına zarar vereceğini düşünmüştür. Dolayısıyla Almanya Kafkasya'daki zenginliklerin sadece Almanya'nın yararına kullanılabileceğini savunmuştur. 1941'in ilk yarısında Göring'in direktifi ile 99 yıl için Sovyetler Birliği toprakları üzerindeki tüm petrol kaynaklarının işletilmesi hakkı "Kontinentale Öl-AG" adlı Alman şirketine verilmiştir. Şirketin denetim kurulunda General Thomas, İktisat Bakanı Funk ve IG-Farben'den Hainrich Bütefisch vardır. "Büro NW7" Kafkasya'da petrol ve doğalgaz konusundaki incelemelerini 29 Nisan 1942'de tamamlamış ve Alman yetkililer bu kişi ve şirketleri 8 Temmuzda bölgenin geri kalan yer altı kaynaklarına yönlendirmiştir. Alman birlikleri 1942-1943 kışında Kafkasya'nın bir bölümünü işgal etmiştir. Bu işgalle birlikte Kafkasya'nın petrollerinin Alman ordusu yararına kullanılmaya başlaması için Alman yetkililer büyük çaba sarfetmiştir.²²² Bu arada Rusya'nın Kafkasya'nın en zengin petrol bölgesi olan Bakü'den elde ettiği petrol Almanya'nın Kafkaslara doğru yaptığı saldırıyla birlikte yarı yarıya düşmüştür.²²³

Alman hücum birliklerinin Kafkas dağlarında yakıtı tükenmiş ve Alman araçları birkaç gün dağlarda mahsur kalarak yakıt beklemiştir. Tanker kamyonlarının da yakıtı bittiğinden Almanlar, petrolü develere yükledikleri teneke kutularla taşımak zorunda kalmıştır. Alman 6. Ordu 1942-1943 kışında Stalingrad'da Ruslar tarafından kuşatıldığından Hitler ilk başta Kafkaslardan çekilmeyi reddetmiştir. Hitler, Field Marshal Erich Von Manstein'e "Tüm mesele Bakü'dür. Bakü'yü

---

²²¹ Maurice Edelman, *How Russia Prepared U.S.S.R. Beyond the Urals*, Penguin Books, Middlesex 1943, s. 55.

²²² Johannes Glasneck, *Türkiye'de Faşist Alman Propagandası*, (Çev.: Arif Gelen), Onur Yayınları, Ankara 1968, s. 200.

²²³ Gouliev, *a.g.e.*, s. 37.

alamazsak savaşı kaybettik demektir” diyerek Alman birliklerine oldukları yerde tutunma emri vermiştir.²²⁴ Ancak son çabalar da hiçbir şeyi değiştirmemiştir.

Görüldüğü gibi Alman siyasi ve askeri çevreleri Almanya’nın Birinci Dünya Savaşı’nda yarım kalan, Kafkasya petrollerini ele geçirme planını başarıya ulaştırmanın çabasında olmuş, bu plana ulaşmak için de Kafkasya halklarını dahi kullanmaya çalışmıştır. Almanya’nın Kafkasya siyaseti için Rusya’nın baskısı altında yaşayan Kafkasya halkları bulunmaz bir nimet olarak görülmüştür. Alman siyasetini böyle düşünmeye iten sebep nedir? Bu durumda Rusya’nın Birinci ve İkinci Dünya Savaşı arasındaki süreçte Kafkasya halkları politikasına değinilirse bu sorunun cevabı tüm yönleriyle ortaya konulmuş olacaktır.

1.4. Rusya’nın Kafkas Halkları Politikası

Bu konunun daha iyi anlaşılması bakımından Kafkasya, Kuzey ve Güney Kafkasya olmak üzere iki ana başlık altında ele alınacaktır. Güney Kafkasya, Hristiyan olan Gürcistan ve Ermenistan ile Müslüman olan Azerbaycan olmak üzere üç büyük bölümden oluşmaktadır. Kuzey Kafkasya ise çoğu Müslüman olan küçük fakat bağımsızlıklarına son derece düşkün olan Dağıstanlılar, Kalmuklar ve Çeçenler gibi birçok topluluktan meydana gelmiştir.²²⁵ Bu bölgeler Rusya’nın işgaliyle beraber Rus nüfuzuna girmiş ve böylece Çarlık Rusya’sının koyduğu kurallar çerçevesinde yaşamaya mecbur bırakılmışlardır. Birinci Dünya Savaşı ile beraber Kafkasya’da yeni bir anlayış oluşmaya başlamıştır. Nitekim Lenin ve Stalin 17 Aralık 1917’de hükümet adına doğudaki ve Rusya’daki Müslümanlara hitaben aşağıdaki şu mesajı yayımlamıştır:²²⁶

“Halkı soyan, zincire vuran hükümdarlık artık son bulmuştur... Rusya Müslümanları, Volga ve Kırım Tatarları, Kırgızlar, Sibiryalıları ve Türkistan...Kafkas dağlıları! Hepinizin mirası olan camiler ve şapeller yıkılmıştı. Adetler, inançlar, Çarlar ve Rusya’nın zalimleri tarafından ayaklar altına alınmıştı. Bundan böyle adetleriniz ve inançlarınız milli müesseseleriniz ve kültürleriniz serbesttir ve bu değerlere dokunulmayacaktır. Serbestçe milli varlığınızı düzenleyiniz!”

Bunun üzerine Kafkasya milletlerinin halk liderleri kendi milli birliklerini ve devletlerini oluşturmak için birtakım milli ve ideolojik faaliyetlere girişmişlerdir.²²⁷ Bu arada Lenin’in verdiği Nisan beyannamesi ile de azınlıkların tam

²²⁴ Kleveman, a.g.e., s. 21.

²²⁵ Johnson, a.g.e., s. 20.

²²⁶ Hans Kohn, *Panslavizm ve Rus Milliyetçiliği*, (Çev.: Agah Oktay Güner), Kervan Yayınları, İstanbul 1983, s. 238.

²²⁷ Sagadaev, a.g.m., s. 30.

bağımsızlıklarını kazanmalarının önündeki siyasi engel de kalkmıştır. Lenin, Bolşevik yönetiminin yanına Müslüman halkları çekebilmek için bu beyannameyi yayınlamıştır. Stalin de Ulusların Halk Komiserliği Dairesi'ne Turar Resulov, Feyzullah Hocayev, Mollanur Vahitov, Mir Said Sultan Galiyev, Neriman Nerimanov ve Halimcan İbrahimov'u getirerek müslümanların Bolşevik iktidarını desteklemelerini sağlamaya çalışmıştır.

İhtilalden hemen sonra 1917 yılının Kasım ve Aralık aylarında Müslüman alayları kurulmaya başlanmıştır. Bununla birlikte Stalin'in idaresindeki Ulusların Halk Komiserliği ile Troçki'nin idaresindeki Halkların Savunma Komiserliği'nin denetimi Sultan Galiyev'e verilmiştir. Ağustos 1918'de bütün Müslüman taburları Kızıl Ordu birlikleri içine alınmış, bu Müslüman Türk birliklerinin başına Tatar ve Başkur subayları getirilmiştir. Sayıları 50.000'e kadar yükselen Türk birlikleri Güney Cephesi'nde Denik'in ordusuna karşı Ukrayna'da ve Kafkasya'da mücadele etmek üzere görevlendirilmiştir.

6 Şubat 1919'da Sovyet Halk Komiserliği Kolçak'tan firar eden her Başkurt'ın affedileceğini bildirmiştir. Bunun üzerine 18 Şubat'ta subayları ile birlikte 2.000'e yakın Başkurt, Kızıl Ordu birlikleri tarafına geçmiştir. 19 Şubat'ta Zeki Velidov (Zeki Velidi Togan), Lenin ve Stalin ile imzaladığı bir anlaşma ile Sovyet ve Başkurt temsilcilerinden oluşan Başkurt Hükümeti'ni kurmuştur. Başkurt Milliyetçileri ile Bolşevikler arasındaki ittifak çok uzun sürmemiştir. Rus emperyalizmini fark eden Zeki Velidov ve arkadaşları 1920 Haziran'ında Türkistan'a giderek Basmacılar katılmışlar ve Kızıl Ordu'ya karşı savaşmışlardır.²²⁸

Bu arada Dağıstan, Çeçenya, Osetya ve Kabardey bölgelerini içine alan Şeyh Uzun Hacı önderliğinde "Kuzey Kafkasya Emirliği" adı altında bağımsız bir yapı oluşturulmuştur. Kızıl Ordu ile milliyetçi Beyazordu arasında kalan Uzun Hacı, kendisine özerklik vadeden Kızıl Ordu'yu desteklemiştir. Bir Kızıl Ordu'nun bir Beyazordu'nun üstünlüğü ele geçirdiği şiddetli savaşımlardan sonra zaferi kazanan Kızıl Ordu birlikleri olmuştur. Bunun üzerine Komünist Partisi, Kuzey Kafkasya Emirliği'ni lağvetmiştir. Daha sonra da Sovyet Dağlı Halkları Cumhuriyeti'ni oluşturacak olan Kafkasya Devrim Komitesi 1920'de Vladikafkas'ta kurulmuştur.²²⁹

²²⁸ Chantal L. Quelqejay, "İhtilal ve İç Savaş Sırasında Azınlıktaki Müslümanlar", *Açıdan Sovyet Müslümanları ve Diğer Azınlıklar*, (Haz.: S. Enders Wimbush), (Çev.: Yuluğ Tekin Kurat), Forum Yayınları, Ankara 1988, s. 94.

²²⁹ Johanna Nichols, "Azınlıklar Yol Ayrımında", *Kafkasya Yazıları*, (Çev.: Perit Kumuk), İstanbul 2000, S. 8, s. 18.

Görüldüğü gibi Rusya, Kafkasya'daki hammadde, kömür, çeşitli madenler, petrol, pamuk, tahıl ve diğer erzak maddelerinden vazgeçmek istememiştir. Ancak devrimle birlikte bu kaynaklar Rusya'ya aktarılamamış ve fabrikalar durmuş, insanlar açlıktan büyük sıkıntılar yaşamıştır. Zinovyev de “elden çıkan servet kaynaklarını geri almak ve hayatın milli iktisadi hayata dönmesi çok önemli bir meseledir. Ne var ki işler Azerbaycan petrolü Türkistan pamuğu olmadan yürümez. Bu ürünler Rusya için çok büyük önem taşır” diyerek bir anlamda Çarlık Rusya'sı sınırlarının yeniden elde edilmesi gerekliliğini savunmuştur.²³⁰

Nitekim Dugin de Rusya'nın Kafkaslarda uygulaması gereken politika konusunda önemli tespitlerde bulunmuştur. Dugin, Kafkasya'nın etnik bölgelerinin her türlü ayrışmanın desteklenmesi gerektiğini, bu doğrultuda Çeçenistan'ı Dağıstan ve İnguşetya'dan ayırarak Hazar Denizi'ne çıkışın kapatılması gerektiğini savunmuştur. Çeçenistan'a sadece güneyden bir çıkış bırakılması gerektiği, bu sayede Çeçenistan'ın kontrol altında tutularak Ortodoks Gürcistan üzerinden yönetilebileceğini savunmuştur. Dağıstan ve İnguşetya'nın Gürcistan'a bağlanmasının buralarda Rusya'nın kontrolü sağlamasını kolaylaştıracağını savunmuştur. Abhazya'nın da doğrudan Rusya'ya bağlanarak Karadeniz'e çıkışın kolaylaştırılması gerekliliğini düşünmüştür. Dugin bu planı “Kafkasya'da Yeni Jeopolitik Düzen” olarak adlandırmıştır.²³¹

Dolayısıyla Rus siyasi çevreleri, iki büyük bölge olan Kafkasya ve Orta Asya'nın kendilerine Çar yönetiminden miras kaldığını düşünerek buralardan kesinlikle vazgeçilmemesi gerektiğini bir politika olarak kabul etmişlerdir.²³² Bu düşünce çerçevesinde Kafkasya halklarının sindirilmesi süreci başlatılmıştır. 1923'te birçok halk önderi gibi Mirsait Sultan Galiyev de Sovyetlere karşı milliyetçi, karşı devrimci bir komplocu olduğu iddia edilerek tutuklanmıştır. Stalin 1923 sonbaharında Galiyev'in kurşuna dizilmesi emrini vermiştir.²³³

Rusya, 1924 yılına kadar Rusya'dan ayrılmış olan Kafkasya dahil bütün toprakları geri almış onları tekrar Rus hakimiyeti altında birleştirmiştir.²³⁴ Bunun üzerine Güney Kafkasya'da bulunan Türkler ve Müslümanlar da Kars, Ardahan ve

²³⁰ Wlodzimierz Baczkowski, “Rus Sömürgeciliği, Çar ve Sovyet İmparatorluğu V”, *Emel*, (Çev.: Y. Uralgiray), İstanbul 1973, S. 78, s. 24.

²³¹ Dugin, *a.g.e.*, s. 179.

²³² Johnson, *a.g.e.*, s. 20.

²³³ Sagadaev, *a.g.m.*, s. 30; Troçki, *a.g.e.*, s. 225.

²³⁴ Wlodzimierz Baczkowski, “Rus Sömürgeciliği, Çar ve Sovyet İmparatorluğu V”, *Emel*, (Çev.: Y. Uralgiray), İstanbul 1973, S. 78, s. 24.

Artvin gibi Türkiye'nin Kafkasya sınırındaki şehirlere göç etmek durumunda kalmışlardır. Ermenistan, Azerbaycan, Gürcistan ve Kafkasya'nın diğer bölgelerinden gelen mülteciler, Türkiye'nin sınır şehirlerinde iki ay kadar devlet tarafından işleri karşılandıktan sonra Mübadele İmar ve İskan Vekaleti aracılığıyla yaşamlarını daha iyi şartlarda sürdürebilmeleri için çeşitli yerlere nakledilmişlerdir.²³⁵

Görüldüğü gibi Güney Kafkasya'nın stratejik öneminin yanı sıra Azerbaycan petrol ve demir yataklarından, Gürcistan'daki Tkibuli ve Tkvarçeli kömür madenlerinden, Çiatura manganez madenlerinden ve Ermenistan'ın Bakır madenlerinden vazgeçemeyen Rusya, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra bölgedeki nüfuzunu yeniden sağlamıştır.²³⁶ Bu duruma karşı gelen Kafkasya halk liderleri birer birer tutuklanmaya başlanmıştır.1930'ların sonunda binlerce Tatar, Başkurd, Türkistanlı, Azerbaycan Türkü ve diğer Kafkasyalı üst düzey devlet görevlisi, din adamı, bilim insanları, burjuva milliyetçisi, Pan-Türkist, Pan-islamist, Anti Komünist, casus, işbirlikçi oldukları ithamlarıyla ya tasfiye edilmiş ve sürgün edilmiş ya da kurşuna dizilmiştir.²³⁷ Bunun üzerine Kafkasya halkları kendi topraklarında bulamadıkları hak arama davasını yurt dışında sürdürmek zorunda kalmışlardır. Nitekim 14 Temmuz 1934'te Brüksel'de Azerbaycan, Gürcistan ve Kuzey Kafkasya milli merkezleri Kafkasya Konfederasyonu Misakı imzalanmıştır.²³⁸ Kafkasya Konfederasyon Misakı'nda yer alan maddelere göre:

1-Kafkasya Konfederasyonu, işlerinde her Cumhuriyetin milli karakter ve idari varlığını koruyacak, cumhuriyetler adına uluslararası alanda tek bir devlet gibi hareket edilecektir.

2-Konfederasyona dahil cumhuriyetlerin harici siyaseti konfederasyonun yetkili organları tarafında idare edilecek.

3-Konfederasyon hudutlarının muhafazası Konfederasyon'a dahil cumhuriyetlerin birliklerinden oluşturulan Konfederasyon ordusuna verilecek ve bu ordu Konfederasyon müesseselerine bağlı tek bir kumanda altında idare edilecek.

---

²³⁵ Julide Akyüz Orat, Arslan, Oran Nebahat ve Mustafa Tanrıverdi, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kafkas Göçleri (1828-1943)*, Kafkas Üniversitesi, Kars 2011, s. 193.

²³⁶ İsa Kalaycı, *Atatürk Dönemi'nde Türk-Sovyet İlişkileri (1919-1938)*, Dijital Basımevi, Hatay 2014, s. 12.

²³⁷ Sagadaev, *a.g.m.*, s. 30.

²³⁸ Mirza, O. Nayman ve Kriçinski, "Kafkasya Konfederasyon İdaresi Tarihine Dair", *Şimali Kafkasya*, Ankara 1935, No 10, s. 2.

4-Konfederasyona dahil cumhuriyetler arasında çıkabilecek ve müzakere ile halledilemeyecek her türlü ihtilaf Konfederasyon Yüksek Mahkemesi'ne verilecektir. Konfederasyona dahil cumhuriyetler alınan kararları kabul etmek durumundadır.

5-Eksperler Komisyonu, yukarıda belirtildiği esaslardan hareketle Kafkasya Konfederasyonu Anayasası'nın projesini hazırlamakla sorumlu olacaktır. Bu proje her cumhuriyetin daha sonra toplanacak kurucu meclisinin faaliyeti için bir esas teşkil edecektir.

6-Misakta Ermenistan Cumhuriyeti için de yer bırakılmıştır.

Bu misakı, Azerbaycan Milli Başkanı Mehmed Emin Resulzade ve Azerbaycan Meclis Başkanı Ali Merdan B. Topçibaşı; Kuzey Kafkasya'yı temsilen Mehmet Giray Sunç, İbrahim Çulık ve Tausultan Şahman; Gürcistan adına ise Cumhurbaşkanı Noe Jordaniya ve Gürcistan Paris temsilcisi A. Çenkeli imzalamıştır.²³⁹ Gürcistan Cumhurbaşkanı Jordaniya'ya göre Kafkasya Konfederasyonu Rusya'ya karşı verilecek mücadelenin birlikte yürütülmesi için kurulmuştur.²⁴⁰

Kafkasya halk temsilcileri, milli oluşumlarının temellerini yeniden kurma çabasına girerken Rusya da Kafkasya'daki milli birlikleri tasfiye etmeye başlamıştır. Nitekim Rus Mareşali Vorosilov, 1938'de milli birliklerin kaldırılması ve bu birlik askerlerinin diğer birlikler arasında paylaştırılması emrini vermiştir.²⁴¹ Sovyet görevliler Kafkas halkları arasında bilinçli bir şekilde Moskova nüfuzunun uzantısını oluşturmak ve bu insanların kendi işlerini yönetebilme kapasitesini zayıflatmak amacıyla bölgede suni gerginlik ve çatışma ortamı oluşturmuştur.²⁴²

Stalin tarafında uygulanan büyük terör tüm Sovyet halklarını etkilemiştir. Ancak Balkarlar, Kırım Türkleri, Karaçaylar ve Ahıska Türkleri açıkçası Kafkasya'nın neredeyse bütün halkları küçük azınlıklar olduğu için tasfiye süreci özellikle bu toplulukları yıkıma uğratmıştır. Yerel yetkililer 1938'in başında tasfiye edilmiş ve Türk nüfuslu bölgeler Rus Gizli Haberalma Teşkilatı'nın yetkileri tarafından yönetilmeye başlanmıştır. Sadece Karaçay'da 875'i kadın en az 8000

²³⁹ "Kafkasya Konfederasyon Misakı", *Şimali Kafkasya*, Ankara 1934, No 3, s. 7-8.

²⁴⁰ Noy Jordaniya, "Kafkasya Konfederasyonu", *Şimali Kafkasya*, Ankara 1934, No 3, s. 12.

²⁴¹ Vincent Monteil, *Sovyet Müslümanları*, (Çev.: Mete Çamdereli), Pınar Yayınları, İstanbul 1992, s. 196.

²⁴² Paul B. Henze, "Gürcistan ve Ermenistan: Sıkıntılı Bağımsızlık", *Avrasya Etüdlere*, Ankara 1995, C. 2, S. 2, s. 26.

çiftçi tutuklanmış, tutuklananların çoğu idam edilmiş birçoğu da Kafkasya'daki çeşitli kamplara gönderilmiştir.²⁴³

İbereli'ye göre Rusya'nın Transkafkasya güvenlik sorumlusu Lavrenti Beria, Stalin'in gözüne girebilmek için Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'da yaşayan halklara karşı büyük bir katliama girişmiştir. Özellikle aydınlar sabaha karşı evlerinden alınıp mahkemeye dahi çıkarılmadan öldürülmüştür. Bu kişilerin yakınları ve çocukları ya çalıştıkları çeşitli işlerden atılmış ya da Sibiry'a'daki çalışma kamplarına sürülmüştür.²⁴⁴ Genel anlamda Rusya'nın Kafkasya politikası bu anlayış ürününe inşa edilirken Güney Kafkasya'da yaşananlar diğer detayları gözler önüne sermektedir.

1.4.1. Rusya'nın Güney Kafkasya Politikası

1917 ihtilalinden sonra Petnograd'da kurulan Güney Kafkasya Komitesi (OZAKOM) adlı komite, Kafkas ülkelerinden Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan aralarında özel bir idare kurmuştur. Bu arada, Rusya'da iç savaşın başlaması, bölge ülkelerini daha müstakil hareket etmeye sevk etmiştir. Gürcüler, Ermeniler ve Azerbaycan Türkleri bir araya gelerek "Demokratik Kafkasya Federasyonu"nu 28 Nisan 1918'de oluşturmuşlardır.²⁴⁵

Güney Kafkasya Federasyonu'nun merkezi olarak da Tiflis seçilmiştir. Böylece kurulan Güney Kafkasya Federasyonu'nda, Menşevikler (Gürcistan) 36, Musavat (Azerbaycan) 30 ve Taşnaksutyun (Ermenistan) 27 koltuk ile temsil edilmiştir. Alınan karar gereği bölgenin Rusya ile ilişkilerinin kesilmesine karar verilerek Evgani Gegeçkori'ye (Gürci Menşevik) hükümet kurma görevi verilmiştir. Maverayı Kafkasya Komiserliği'nde 11 bakanlıktan 3'er tanesini Azerbaycanlı, Gürcü ve Ermenileri temsil ederken 2'sini de Ruslar temsil etmiştir. Federasyon, Türkiye ile meseleleri barışçıl yollarla halletmek için Mart 1918'de Trabzon Konferansı çerçevesinde bir dizi görüşmede bulunmuştur.²⁴⁶

Birinci Dünya Savaşı sonunda, Çarlığın çökmesi üzerine, Kafkasya Milletleri kendi kaderlerini tayin etme hakkından faydalanarak istiklallerini ilan etmiş ve 26

²⁴³ Comins and Richmond, *a.g.e.*, s. 872.

²⁴⁴ Sandro İbereli, *Gürcü Halkının Tarihi*, (Haz.: Zeynep Aytakin), Cinius Yayınları, İstanbul 2014, s. 447.

²⁴⁵ Mehmet Saray, "Gürcistan ve Gürcüler", *Kafkas Araştırmaları III*, İstanbul 1997, S. 3, s. 22.

²⁴⁶ Enis Şahin, "Türkiye Maverayı Kafkasya'da", *Yeni Türkiye*, Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi, Ankara 2015, S. 73, s. 356; Ovanes Kaçazninu, *Taşnak Partisi'nin Yapacağı Bir Şey Yok: 1923 Parti Konferansı'na Rapor*, (Çev.: Arif Acaloğlu), Kaynak Yayınları, İstanbul 2008, s. 46.

Mayıs 1918’de Gürcistan, 28 Mayıs 1918 de Azerbaycan ile Ermenistan kendi milli devletlerini kurmuşlardır. Böylece Güney Kafkasya Federasyonu dağılmıştır. Bu devletler Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri tarafından tanınmıştır.²⁴⁷ Özellikle İngiltere, Kafkasya’da Menşevik Gürcü, Taşnak Ermeni ve Musavat Azerbaycan hükümetlerinden oluşan bir cephenin kurulmasını destekleyerek Türkiye’nin Bolşevik Rusya ile olan bağlantısını kesmeye çalışmıştır.²⁴⁸

Seçimler neticesinde şekillenen Kafkasya parlamentoları kendi milletlerinin ihtiyaç ve isteklerini karşılamak amacıyla her türlü hükümet teşkilatlarını kurarak uluslararası diplomatik ilişkilere girişmişlerdir. Başlangıçta milletlerin istiklallerinin bir hak olduğunu ilan eden Bolşevikler, bir süre sonra kendi milli geleceklerini ellerinde bulunduran Kafkasya halklarına karşı yeniden savaş açmıştır.²⁴⁹ Rusya, Kafkasya milletleri arasında yakınlaşma ve anlaşma siyaseti yerine uzaklaştırma ve birbiriyle çatıştırma yoluna gitmiş böylece bu milletlerin gelecekte anlaşma ihtimallerini de neredeyse imkansız hale getirmiştir.²⁵⁰

Moskova’da kurulan Lenin’in komünist iktidarı, İngiltere, Fransa ve Amerika himayesindeki Baltık ülkelerine, Polonya ve Romanya’ya karşı yeni bir saldırıyı göze alamamıştır. Fakat Kafkasya ve Türk ülkelerinin, büyük devletler tarafından desteklenmemesi ve Türk birliklerinin de bölgeden çekilmesi ile Ruslara buraları yeniden işgal etme fırsatı doğurmuştur.²⁵¹ Rus arşiv kaynaklarında, Rusya için Kafkasya’da Sovyet gücünün korunması ve geliştirilmesinin burada barışın korunmasından daha önemli olduğu açıkça vurgulanmıştır.²⁵² Bu anlayışla hareket eden Rusya, Güney Kafkasya’yı yeniden işgal ederek 1921’de Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetlerini kurmuştur.²⁵³ Mart 1920’de gerçekleşen Rus Komünist Partisi’nin 9. kongresinde, orduda milis sistemine geçme konusunda karar alınmıştır. Fakat Rus silahlı kuvvetlerinde bu sistemin uygulanmasına 1923-1924 yıllarında geçilmiştir. Milis sistemine geçişle

²⁴⁷ Mehmet Emin Resulzade, “Kafkasya Konfederasyon Hareketi”, *Kafkasya (Der Kaukasus)*, Münih 1951, No 2-3, s. 3-5.

²⁴⁸ Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimizde Enver Paşa ve İttihat Terakki Erkanı*, Tekin Yayınevi, İstanbul 1990, s. 10.

²⁴⁹ Mehmet Emin Resulzade, “Kafkasya Konfederasyon Hareketi”, *Kafkasya (Der Kaukasus)*, Münih 1951, No 2-3, s. 3-5.

²⁵⁰ Mirza, “Maverayı Kafkasya Federasyonu Neden Dağıldı?”, *Kurtuluş*, Milli Azerbaycan Neşriyatı, Berlin 1936, S. 21, s. 14.

²⁵¹ Ertürk, *a.g.e.*, s. 71.

²⁵² *Dokumenti Vneşney Politiki CCCR*, Tom 4, Ministerstva İnastrannih Del SSSR Gosudarstvennoe İzdatelctvo Politiceskoy Literaturı, Moskva 1960, s. 66.

²⁵³ H. A. Duşkavoy, *İstoriya Rassii So Vtaroy Palavini XIX v. Do Naçala Btaroy Miravoy Vayni*, Gasudarstvenniy Komitet Rassiskoy Federatsii Po Vışşemu Abrazovaniyu, Voronej 1995 s. 106.

beraber Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan gibi milli cumhuriyet ve muhtar eyaletlerde milli tümenler kurulmuş, Ukrayna ve Belarus'ta bu yolda hazırlıklara girişilmiştir. Ancak daha sonra savaş durumunda bu milli kuvvetlerin Rusya'ya karşı ayaklanabilecekleri düşünülmüş, bu düşünceyle Bolşevikler orduyu yeniden Çarlık prensiplerine göre teşkilatlandırma yoluna gitmiştir. Böylece daha önce kurulan mahalli milis ve milli askeri kıtaların bir süre sonra tasfiyesine karar verilmiştir. Bu tasfiye 1932'de başlamış ve 1938'e kadar devam etmiştir.²⁵⁴ Rus liderlerine göre Türklerin milli benliklerini yaşatmaları, bu duyguyla Türk birliği kurmaları Rusya için en büyük tehlikedir. Dahası Türklerin başına kuvvetli bir başkan geçtiği takdirde, Türklerin Rus sömürgesi olarak kalmasının mümkün olamayacağı düşünülmüştür.²⁵⁵ Bu düşünceyle 1936 da, Yeni Sovyetler Birliği kuruluşu esasına dayanılarak, Maveray-i Kafkasya (Güney Kafkasya) Sosyalist Sovyet Federasyonuna son verilmiştir. Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan Cumhuriyetleri yeniden, 11 Sovyet Cumhuriyeti (şimdi 16) ile birlikte ayrı birer devlet olarak Sovyetler Birliği'ne dahil edilmiştir.²⁵⁶

Güney Kafkasya, iki savaş arasında (Birinci ve İkinci Dünya Savaşı) bağımsızlık ve Rus nüfuzuna girme aşamalarında çeşitli isimler altında şekillendirilmiştir. Buna bağlı olarak tam bağımsız bir şekilde Nisan 1918-Mayıs 1918 tarihleri arasında Kafkas Ötesi Demokratik Federal Cumhuriyeti (ZDFR) olarak varlığını sürdürürken, 1922-1936 yılları arasında da Kafkas Ötesi Sosyalist Federal Sovyet Cumhuriyeti (ZSFCR) adı altında Rusya'nın nüfuzunda varlık göstermek durumunda kalmıştır.²⁵⁷

Rusya açısından 22 Ağustos 1937'de Tarihsel Sorunlarla İlgili Devlet Komisyonu'nun teklifiyle Müslüman Kafkas ve Orta Asya ülkeleri ile beraber sınır ülkelerinin ele geçirilmesi Pokrovsky'nin Ekolü'nde²⁵⁸ olduğu gibi “mutlak kötülük” şeklinde düşünülmemiştir. Bu yaklaşımda, Rusya'nın fetihlerinin o ülke insanlarını feci bir akıbetten; Türkiye, İran ve hatta İngiltere gibi diğer devletlerin hegemonyası altına girmekten koruduğu iddia edilmiştir. Dolayısıyla Rusya böyle bir söylem geliştirerek Kafkasya'daki nüfuzunu haklı gerekçelere dayandırmaya

²⁵⁴ V. Skuybida, “Sovyetler Birliği'nde Mahalli-Milis ve Milli Askeri Kıtalar”, *Dergi: Sovyetler Birliği Öğrenme Enstitüsü*, Münih 1958, S. 12, s. 67.

²⁵⁵ Ertürk, *a.g.e.*, s. 74.

²⁵⁶ M. E. Resulzade, “Bolşevik İstilas Altında Kafkasya”, *Kafkasya (Der Kaukasus)*, Münih 1952, No 10, s. 5.

²⁵⁷ Rusetski, *a.g.m.*, s. 102.

²⁵⁸ Bu ekol Rus sınırları dışındaki toprakları istila etmenin ve buraları Çarlık nüfuzuna katmanın emperyalist bir girişim ve mutlak bir felaket olduğunu savunmuştur. Bkz: Broxup, *a.g.m.*, s. 30.

çalışmıştır.²⁵⁹ Dahası Rusya, kendisini bütün Hristiyanların koruyucusu olarak görmüş, Gürcülerin ve Ermenilerin Hristiyanlığa bağlılığını kullanarak bu halkların dini ve milli koruyuculuğunun hamiliğine soyunmuştur.²⁶⁰ Rusya'nın, 1932-1938 yılları arasında Güney Kafkasya'daki politikasını da Transkafkasya Komünist Partisi Organizasyon Şefi L. P. Beria yürütmüştür.²⁶¹

Rusya tarafından 1939'da yapılan nüfus sayımına göre toplam nüfusu 194 milyon olan Sovyetler Birliğinde Azerbaycan'ın nüfusu 3.2 milyon iken Gürcistan'ın 3.5 milyon, Ermenistan'ın nüfusu ise 1.3 milyondur.²⁶² Rusya, Güney Kafkasya'daki bu nüfusu İkinci Dünya Savaşı öncesinde tam anlamıyla kontrol ederek savaş süresince bu nüfustan yararlanmaya çalışmıştır. Dolayısıyla savaşın ilk yıllarında Almanlara karşı yapılan savaşta Kafkasya halklarının ön saflarda cepheye sürülmüş olmaları Rusya'nın niyetini açıkça ortaya koymaktadır.

1.4.1.1. Rusya'nın Azerbaycan Politikası

Güneydoğu Kafkasya'da yer alan Azerbaycan, Hazar Denizi kıyısındadır. Güneyinde İran, kuzeyinde Dağıstan, kuzeybatısında Gürcistan, güneybatısında Ermenistan ve Türkiye bulunmaktadır. Başta Petrol ve doğalgaz olmak üzere yer altı kaynakları bakımından zengin ve önemli bir bölgedir. Azerbaycan Cumhuriyeti Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti ve Dağlık Karabağ Özerk vilayetini sınırları içinde barındırmaktadır.²⁶³ Apşeron Yarımadası ülkedeki en eski petrol yataklarının bulunduğu bölgedir.²⁶⁴

Azerbaycan halkı, 1828'de Rus hakimiyetine girdiği tarihten itibaren Rus subay okullarına alınmamıştır. Bu sebeple, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Rusların bölgeden çekilmesiyle Azerbaycan halkı, eline geçen topu, makineli tüfekleri kullanmasını bilmiyordu. Öte yandan, Azerbaycan'a saldıran Ermeniler yüz seneyi aşkın bir zamandan beri Rus harp okullarında, kurmay sınıflarında yetiştirilerek Kafkasya'da Türklere karşı çarların katliam birlikleri olmuşlardır. Daha

²⁵⁹ Broxup, *a.g.m.*, s. 30.

²⁶⁰ Paul B. Henze, "Kafkasya'da Çatışma: Geçmiş, Sorunlar ve Gelecek İçin Öngörüler", *Avrasya Etüdleri*, Ankara 1994, C. 1, S. 1, s. 69.

²⁶¹ David M. Lang, "A Century of Russian Impact on Georgia", *Russia and Asia*, (Ed.: Wayne S. Vucinich), Hoover Institution Press, California 1972, s. 236.

²⁶² Viktor Kozlov, *The Peoples of The Soviet Union*, (Çev.: Michael Rywkin, Paulien M. Tiffen), An Imprint of Century Hutchinson, London 1988, s. 47; Y. Mironenko, "The Question of Population Dynamics in the Soviet Union During the Period 1939-1956", *Caucasian Review* 5, Institute for the Study of the USSR, Munich 1957, No 5, s. 54.

²⁶³ Shirin Akiner, *Sovyet Müslümanları*, (Çev.: Ahmet Mutu ve Tufan Buzpınar), İnsan Yayınları, İstanbul 1995, s. 98.

²⁶⁴ *Novosti Press Ajansı Araştırma Kurulu, a.g.e.*, s. 232.

Birinci Dünya Savaşı yıllarında o zamanlar bir milyon bile olmayan Ermenilerden Rus ordusunda kurmaylar, generaller bulunduğu halde, o günlerde yirmi milyonu aşkın Türklerden bir teğmen bile yoktur.²⁶⁵ Azerbaycan Türkleri, Rusya'nın uyguladığı bu politikalar sonucunda kendi siyasi ve kültürel yapılanmayı hızlandırarak milli birliklerini muhafaza etmenin çabasında olmuşlardır. Nitekim Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Azerbaycan'da yaşanan kültürel uyanış, politik alanda da kendini göstermiş ve Azerbaycan'ın siyasi kimliğinin oluşmasında 1911'de kurulmuş olan milli demokratik "Musavat Partisi" önemli rol oynamıştır.²⁶⁶

1917'de Çarlığın çökmesiyle Kafkasya'daki Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan bir araya gelerek Maver-i Kafkasya Hükümeti'ni kurmuşlardır. Ancak Gürcistan'ın 26 Mayıs'ta bu yapıdan ayrılmasından iki gün sonra, yani 28 Mayıs 1918'de, dili Türk, dini İslam, başkenti Bakü olan Azerbaycan, Maver-i Kafkasya Hükümeti'nden ayrılarak bağımsızlığını ilan etmiştir.²⁶⁷ Ancak Bakü, Ağustos 1918'de General Dunsterville'nin komutasındaki İngiliz birliklerinin eline geçmiştir.²⁶⁸

Kafkas Rus Ordusu'nun dağılmasıyla bu ordunun bütün silah ve cephanelerine el koyan Ermeniler ve Gürcüler, Tiflis'teki İngiliz ve Fransız temsilcilerinin de desteğiyle kendi ordularını kurarak Kafkas cephesinde Türkiye'nin önünü kesmeyi planlamışlardır. Azerbaycan halkının kendi ordularını kurarak vatanlarını savunmak maksadıyla Tiflis'ten silah talebinde bulunmaları şüpheyle karşılandığı gibi bu isteklerine de cevap verilmemiştir. Bu sebeple Gence Milli Komitesi, Türk ordusuyla irtibat kurmayı planlamıştır. Gence Milli Komitesi Başkanı Nasip Yusufbeyli, İstanbul'a, Enver Paşa'ya bir heyet gönderilmesi ve Azerbaycan'a bir Türk ordusunun davet edilmesini uygun bulmuştur. Nihayetinde Türk Ordusunun daveti için Naki (Keykurun) Şeyhzamanlı'nın, Türk Hükümeti'ne ve Enver Paşa'ya temsilci olarak gönderilmesi kararlaştırılmıştır.²⁶⁹ Bu gelişmeler üzerine Kafkasyalı temsilciler İstanbul'a gelerek Kafkasya'daki, özellikle Bakü'deki, bu işgalin sonlandırılması için Osmanlı yetkililerinden yardım istemiştir. Böylece Harbiye Nazırı Enver Paşa, Kardeşi Yarbay Nuri Paşa'yı 22 Mart 1918'de Kafkasya'ya gidip

---

²⁶⁵ Ertürk, *a.g.e.*, s. 68.

²⁶⁶ Hostler, *a.g.e.*, s. 58.

²⁶⁷ BAytugan, *a.g.m.*, s. 13; A. Kantemir, "Kafkasya", *Kafkasya (Der Kaukasus)*, Münih 1951, No 1, s. 4.

²⁶⁸ Akiner, *a.g.e.*, s. 97.

²⁶⁹ Halil Bal, *Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Kuruluş Mücadelesi ve Kafkas İslam Ordusu*, İdil Yayıncılık, İstanbul 2014, s. 104.

orada Kafkas İslam ordusunu kurmakla görevlendirmiştir. Bu görev üzerine Nuri Paşa, 25 Mart 1918'de Musul'a ve oradan da 25 Mayıs'ta Gence'ye gelerek Kafkas İslam Ordusu'nu kurmaya başlamıştır.²⁷⁰ Kısa bir süre sonra İngilizler Nuri Paşa komutasındaki Türk kuvvetlerince Bakü'den çıkartılmış ve Nuri Paşa Eylül 1918'de şehri ele geçirmiştir. Ancak Mondros Mütarekesi maddeleri gereğince Nuri Paşa komutasındaki birliklerin bölgeden çekilmesiyle Kasım 1918'de Bakü, General Thomson komutasındaki müttefik (İngiliz, Fransız ve Amerikan) birliklerince tekrar işgal edilmiştir. Bu durumda müttefikler Müsavat Hükümeti'ni Azerbaycan'ın resmi temsilcisi olarak tanımıştır. Fakat müttefikler Kasım 1919'da şehri boşaltmak durumunda kalmışlardır.²⁷¹

Bu arada 1918 Kasım'ında oluşturulan Aras-Türk Cumhuriyeti ve onun savunma birlikleri Nahçıvan'ı Ermenilere karşı savunmuşlardır. Fakat Ruslara ve İngilizlere güvenen Ermeniler Azerbaycan bölgesindeki Türkleri katliama girişmişlerdir. Ermeniler, Nahçıvan'da Ermeni yönetimini kursalar da 25 Temmuz 1919'da Nahçıvan bölgesi halkı Ermenileri bölgelerinden püskürtmeyi başarmıştır. Ancak verilen bu mücadelelerde Nahçıvan halkının %38'i yani 73.727 kişi Ermeniler tarafından katledilmiş, buna rağmen halk Ermenilerin emellerini boşa çıkarmayı başarmıştır.²⁷² Ancak Rusya, Ermenistan'a Nahçıvan, Zengezur, Karabağ ve Gence gibi önemli bölgeleri vereceği vaadinde bulunmuştur.²⁷³ Verilen bu vaat doğrultusunda 1918 ile 1920 yılları arasında, 200.000 den fazla Azerbaycan Türkü, Ermenistan'daki Erivan Zangezur bölgelerinden zorla çıkarılmıştır.²⁷⁴ Bu gelişmeler olurken 1920'de Azerbaycan'da Gence'de çıkan isyan da Kırılordu birlikleri tarafından kanlı bir şekilde bastırılmıştır.²⁷⁵

Çarlığın çökmesinin ardından Rusya'da bir iç savaş başlamış, Çarlığa bağlı generaller, kurulan komünist idareye karşı ayaklanmış ve Lenin'in kurduğu Moskova Bolşevik Hükümeti'ni tanımadıklarını, Çarlığı yeniden kuracaklarını ilan etmişlerdir.

²⁷⁰ Mustafa Budak, "Nuri Paşa'nın Kafkas İslam Ordusu Hakkındaki Raporu", *Kafkas Araştırmaları IV*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkiye Cumhuriyeti Tarih Anabilim Dalı, İstanbul 1998, s. 69.

²⁷¹ Akiner, *a.g.e.*, s. 97.

²⁷² İsmayıl Hacıyev, "Ermenilerin Azerbaycan'a Yönelik Toprak İddiaları ve Kanlı Cinayetler", *Yeni Türkiye*, Yeni Yürkiye Stratejik Araştırma Merkezi, Ankara 2015, S. 76, s. 638; İsmayıl Hacıyev, "Ermenilerin Nahçıvan İddiaları: Hayal ve Gerçekler", *Yeni Türkiye*, Yeni Yürkiye Stratejik Araştırma Merkezi, Ankara 2015, S. 76, s. 649.

²⁷³ Mirza Bala Mehmetzade, *Milli Azerbaycan Hareketi*, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, Ankara 1991, s. 122.

²⁷⁴ Comins and Richmond, *a.g.e.*, s. 872.

²⁷⁵ Mehmet Emin Resulzade, "Kafkasya Konfederasyon Hareketi", *Kafkasya (Der Kaukasus)*, Münih 1951, No 2-3, s. 4.

Lenin'in işçi ve köylülerin idaresinde kurduğu sistem Çar generallerini mağlup etmiştir. 1920'li yılların başlarında Lenin ve kurduğu komünist iktidar Rusya ve Ukrayna hudutları içinde artık rahata kavuşmuş ve kendilerine karşı olanların imhasını da tamamlamıştır. Rusya, sanayinin can damarı olan Azerbaycan petroleri ve Türkistan'ın pamuk ve hayvansal ürünlerinden vazgeçmek istememiştir.²⁷⁶

Ruslara göre Bakü'yü elinde bulunduran güç, Kafkasya'ya da hakim olur. Bu anlayış, Bakü'nün Çarlık Rusya'sı ve Sovyet Rusya tarafından istila ediliş sebebini açıkça ortaya koymaktadır. Rusya Derbent–Lenkeran yolu üzerindeki, dolayısıyla Kafkasya'daki, konumundan dolayı Azerbaycan'a nüfuz edebilmek için bütün imkanlarını seferber etmiştir.²⁷⁷ Bakü'deki zengin petrol yataklarından dolayı Bolşevikler buraya büyük önem vermiştir. Bu yüzden Azerbaycan, Güney Kafkasya devletleri arasında saldırıya uğrayan ilk devlet olmuştur. 27 Nisan 1920'de General Livandowski komutasındaki Rus ordusu Azerbaycan'a saldırarak Bakü'yü işgal etmiş, Anton Dinikin tarafından savunulan Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti de Mihail Tuhaçevskiy kumandasındaki Kızıl Ordu birlikleri tarafından ele geçirilmiştir.²⁷⁸

Nihayetinde Nisan 1920'de Kızıl Ordu birlikleri Azerbaycan'ın başkenti Bakü'yü işgal etmiştir. Bakü'nün işgaliyle Azerbaycan'da 28 Nisan 1920'de Sovyet Sosyalist Azerbaycan Cumhuriyeti" kurulmuştur. ²⁷⁹ Rus birliklerinin Bakü'ye girmesiyle beraber bankalardan talan edilen mücevherat, para ve altın Astrahan'a taşınmış, bunun yanında 4.8 milyon litre petrol, 12 milyon kilo pamukla beraber ipek ve pek çok şey Rusya'nın içlerine taşınmıştır.²⁸⁰

Sovyet Sosyalist Azerbaycan Cumhuriyeti ile Rusya arasında 30 Eylül 1920'de Askeri ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır.²⁸¹ Böylece Azerbaycan'a Rus siyasi nüfuzunun yanı sıra ekonomik nüfuzu da daha kolay yerleşme fırsatı bulmuştur. Bu faaliyetleriyle Rusya, Derbent-Hazar yolundan Bakü'ye ve daha sonra 1921'de de bütün Maveray-ı Kafkasya'ya sokulmuştur.

---

²⁷⁶ Ertürk, *a.g.e.*, s. 70.

²⁷⁷ Vasiloviç Dubrovskiy, *Sovyet Tarihçiliği Gözünde Türk Dünyası*, (Haz.: Sebahattin Şimşir), IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2009, s. 107.

²⁷⁸ Włodzimierz Baczkowski, "Rus Sömürgeciliği, Çar ve Sovyet İmparatorluğu V", *Emel*, (Çev.: Y. Uralgiray), İstanbul 1973, S. 78, s. 23.

²⁷⁹ Hostler, *a.g.e.*, s. 64; Troçki, *a.g.e.*, s. 224; Akiner, *a.g.e.*, s. 97

²⁸⁰ Mehmet Emin Resulzade, *Azerbaycan Cumhuriyeti (Keyfiyeti-i Teşekkülü ve Şimdiki Vaziyeti*, (Haz.: Yavuz Akpınar, İ. M. Yıldırım ve S. Çağın), Azerbaycan Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği Yayınları, İstanbul 1990, s. 117.

²⁸¹ *Dokumenti Vneşney Politiki CCCR*, Tom 3, Ministerstva İnastrannih Del SSSR Gosudarstvennoe İzdatelectvo Politicheskoy Literaturı, Moskva 1959, s. 222.

Bolşevikler Yakınoğu'ya açılan bir güzergah sağlaması bakımından Azerbaycan'a "Doğunun Kapısı" adını vermişlerdir.²⁸²

Bu durumda Anadolu'da milli mücadeleye odaklanan Ankara Hükümeti Rusya ile Anlaşma yoluna gitmiş, 16 Mart 1921'de Rusya adına Yorgi Çiçerin ve Celal Korkmazov; Türkiye adına ise Yusuf Kemal, Rıza Nur ve Ali Fuad arasında yapılan mutabakat sonucunda Türkiye-Rusya arasında Moskova Antlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmayla Türkiye Kafkasya sınırını garantiye alırken Azerbaycan'a da devlet statüsü tanınmış ve Nahçıvan Azerbaycan'ın özerk bir bölgesi olarak kabul edilmiştir.²⁸³

Moskova Antlaşması'nın şartları 13 Ekim 1921'de Rus temsilcisinin katılımı ile Türkiye, Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan arasında imzalanan Kars Antlaşması ile de pekiştirilmiştir. Böylece Ermenistan, Nahçıvan'ın devlet arazisi ile ilgili maddelerini ihlal etmeyeceği hakkındaki hükmü de kabul etmiştir. Ancak Ermenistan ilerleyen süreçte Nahçıvan'ın dokuz köyü üzerinde hak iddia etmiştir.²⁸⁴

Rusya, Azerbaycan ve Nahçıvan üzerinde bu denli Ermeni nüfuzunu hakim kılmak istemesinin esas sebebi bu bölgelerin stratejik açıdan önemli olduğu kadar yer altı ve yer üstü zenginliklerinin hiç de azımsanmayacak bir boyutta olmasıdır. Nitekim Azerbaycan'daki bölgelerin %70'i petrol ve gaz yataklarıyla kaplıdır. Çünkü Azerbaycan'da yüz elli yıldan fazladır petrol yatakları işletilmektedir.²⁸⁵

Rusya'nın çabalarıyla 12 Mart 1922'de üç Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti olan Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan birleştirilerek Zakafkasya Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (ZSFSR) oluşturulmuştur.²⁸⁶ 7 Temmuz 1923'te Azerbaycan

²⁸² V. Dubrovskiy, "Sovyet Gözlüğü ile Bugünkü Azerbaycan", *Dergi: Sovyetler Birliği Öğrenme Enstitüsü*, Münih 1962, S. 30, s. 54.

²⁸³ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Dönem 1, İçtima 2, C. 9, 24 Mart 1921, s. 206; *Dokümentü Vneşney Politiki CCCR*, Tom 3, Ministerstva İnastrannih Del SSSR Gosudarstvennoe İzdatelectvo Politiceskoy Literaturı, Moskva 1959, s. 599.

²⁸⁴ *Dokümentü Vneşney Politiki CCCR*, Tom 4, Ministerstva İnastrannih Del SSSR Gosudarstvennoe İzdatelectvo Politiceskoy Literaturı, Moskva 1960, s. 425; İsmayıl Hacıyev, "Ermenilerin Azerbaycan'a Yönelik Toprak İddiaları ve Kanlı Cinayetler", *Yeni Türkiye*, Yeni Yürkiye Stratejik Araştırma Merkezi, Ankara 2015, S. 76, s. 638; İsmayıl Hacıyev, "Ermenilerin Nahçıvan İddiaları: Hayal ve Gerçekler", *Yeni Türkiye*, Yeni Yürkiye Stratejik Araştırma Merkezi, Ankara 2015, S. 76, s. 6409

²⁸⁵ Musa Qasımlı, "Azerbaycan Cumhuriyeti", *Yeni Türkiye: Kafkasya Özel Sayısı*, Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi, Ankara 2015, C. 5, S. 75, s. 159.

²⁸⁶ Hostler, *a.g.e.*, s. 65; Musa Qasımlı, "Ermenilerin Azerbaycan Topraklarına Yerleştirilmesi ve Sonuçları (1828-1988)", *Yeni Türkiye: Kafkasya Özel Sayısı*, Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi, Ankara 2015, C. 7, S. 77, s. 17.

Cumhuriyeti sınırları içinde Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi oluşturulmuş, 9 Şubat 1924'te Azerbaycan'a bağlı Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti kurulmuştur.²⁸⁷

Azerbaycan'daki Azeri aydınları, dönemin Azerbaycan genel valisi olan Rus asıllı I. Bağırov'un emri üzerine tutuklanıp hapse atılmış, bununla birlikte, Azerbaycan Türkleri kitlesel olarak Orta Asya'ya sürgün edilmiştir 1932 Mayıs'ında, Sovyetlerin kulaklardan (Zengin toprak sahipleri) temizlenmesi süreci büyük bir hızla devam etmiştir. Bu amaçla tarım sanayisindeki Sovyet karşıtı unsurların yok edilmesi hedeflenmiştir.²⁸⁸Rusya'nın uyguladığı politikalara karşı Müsavat Partisi 1936 Ağustos'unda yaptığı konferansta birtakım kararlar almıştır. Alınan bu kararlara göre;

1. Müsavat, Türk dünyasının ortak dili olan Türkçenin yeniden kabul edilmesini istemektedir.
2. Azerbaycan, okullarında milli kültüre ait derslerin okutulmasına ve genç nesillerin vatanına, hürriyet ve istiklaline bağlı bir şekilde büyümesine çalışmaktadır.
3. Azerbaycan'ın tek başına kurtulamayacağını ve yalnız Kafkasya Federasyonu bayrağı altında hürriyet ve istiklaline kavuşabileceği prensibinden hareket ederek Rus istilasına karşı Kafkasya milletleriyle beraber hareket etme prensibini benimsemiştir.
4. Mahkum Türk memleketleri arasındaki kültür bağlılığını güçlendirmeye çalışarak alfabe ve edebi dil gibi ortak değerler uğrunda hareket eder prensibini benimsemiştir.²⁸⁹

Müsavat Partisi milli bir ruh oluşturulması üzerinde dururken Rusya bu birliği parçalamaya çalışmıştır. 5Aralık 1936'da Moskova'da toplanan olağanüstü Sovyetler Birliği VIII. Sovyet Kongresi tarafından tasdik edilen 1936 tarihli yeni Sovyetler Birliği anayasasına göre, Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan cumhuriyetleri birbirlerinden ayrılarak "müttefik cumhuriyetler" adını taşımaya başlamışlardır. 14 Mart 1937 de Bakü'de toplanan Azerbaycan Sovyet Kongresi, Azerbaycan'ın anayasasını onaylamıştır.²⁹⁰

1937'de Azerbaycan'da hapisler, sürgünler ve ölüm cezaları doruk noktaya çıkmıştır. Cezalara çarptırılacak kişiler Türkçülük, hakimiyeti ele geçirme, suikast,

²⁸⁷ Akiner, *a.g.e.*, s. 98.

²⁸⁸ Comins and Richmond, *a.g.e.*, s. 872.

²⁸⁹ Mirza Bala Mehmetzade, *Milli Azerbaycan Hareketi*, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, Ankara 1991, s. 212.

²⁹⁰ V. Dubrovskiy, "Sovyet Gözlüğü ile Bugünkü Azerbaycan", *Dergi: Sovyetler Birliği Öğrenme Enstitüsü*, Münih 1962, S. 30, s. 67; Hostler, *a.g.e.*, s. 65.

sabotaj, Almanya adına casusluk ve Troçki sempatzanlığı ile itham edilmiştir. Bu uygulamaların yanı sıra 1930'lu yıllarda Rusya'nın uyguladığı kolektifleştirme girişimleri yüzünden Azerbaycan'dan kaçanların sayısının yaklaşık 15000 civarında olduğu ifade edilmektedir. Azerbaycan'dan kaçanların çoğu Türkiye'ye ve İran Azerbaycan'ına yerleşmişlerdir. Rus zulüm ve baskısından kaçıp Türkiye'ye sığınanların sayısının artmasında Resulzade'nin 1922'den itibaren Türkiye'de olmasının büyük etkisi olmuştur.²⁹¹

1937'de Azerbaycan Komünist Partisi mensupları hemen harekete geçerek her yere Kremlin'in emirlerini yetiştirmişler ve Azerbaycan halkının Türk olmadıkları propagandasını yaymaya başlamışlardır. Okullarda okutulan Türk tarihi kaldırılarak yerine Rus tarihi dersi okutulmaya başlanmıştır. Bu duruma itiraz edenler ise ya hemen tutuklanıp Sibiryaya kamplarına gönderilerek zor şartlarda yaşamaya mecbur edilmişler ya da ortadan kaldırılmışlardır. 1936-37 yıllarındaki Şairlerin, ediplerin, akademisyenlerin, tiyatro ve ses sanatçılarının toplu halde hapsedilmeleri de bu gerekçelere dayandırılmıştır.²⁹² Özellikler Azerbaycan idaresinde, Bolşevik Rus Hükümeti'nde (SOVNARKOM) yer almış pek çok kişi Rusya'nın Kafkasya politikasının önünde ve iç siyasette birer engel olarak görüldükleri için 1937-1938 yıllarında öldürülmüşlerdir.²⁹³

Azerbaycan Türklerine 1924 yılında Latin harflerini kullanma zorunluluğu getirilmiştir.²⁹⁴ Bakü'de 1926 da yapılan kurultayla da Latin alfabesinin Azerbaycan dil ve kültürüne nasıl adapte olacağı konusunda bir yol haritası belirlenmeye çalışılmıştır.²⁹⁵ 1939 yılında Moskova'nın emriyle 1924'ten itibaren kullanılan Latin alfabesi kaldırılarak Rusların kullandıkları Kiril alfabesinin kullanılması zorunlu hale getirilmiştir. Fakat Kremlin'in emri sadece Türk asıllı olan Azerbaycan Türkleriyle Türkistanlı/ Kırımli, Kazanlı Türklerin alfabesinin değiştirilmesiyle sınırlı tutulmuştur. Ancak Ruslar gibi Hristiyan olan Ermenilerin ve Gürcülerin alfabesine dokunulmamıştır. Burada asıl maksat Türkiye ile Kafkasya'daki Türklerin bağlarının

---

²⁹¹ Tadeusz Swietochowski, *Rusya ve Azerbaycan*, (Çev.: Lale Mircaferova, Beyler Hacıyev), Hazar Üniversitesi Neşriyatı, Bakü 2000, s. 177.

²⁹² Ertürk, *a.g.e.*, s. 70.

²⁹³ Altstadt, *a.g.e.*, s. 142.

²⁹⁴ Hostler, *a.g.e.*, s. 74.

²⁹⁵ M. Ş. Ragimov and A. K. Alekperov, "Covremennoe Sostayannie Perspektivi Razvitiya Azerbaydjankova Yazıka Znaniya", *Covetskaya Torkologiya*, Akademiya Nauk Azerbaydjankoy SSR, Bakü 1970, No 5, s. 4.

koparılmak istenmesidir.²⁹⁶ Azerbaycan asıllı Mehmetzade, Azerbaycan'da Rusların halk üzerindeki siyasetini şöyle ifade etmiştir;

1-Herkes okuyamaz. Yalnızca üst sınıftan olanlar okuyabilir. Sıradan okulların yanında bir de Komünist okullar vardır. Okullarda Marksizm-Leninizm dersleri mecburidir.

2-Milli program dahilinde hareket eden okullar yasaktır. Milli tarih, milli kültür, millet, vatan ve Türklük kavramları okulların eğitim programından çıkarılmıştır. Türkçe orta ve yüksek tahsil imkansızdır. Halkın kendi çocuklarını milli ruhla yetiştirmesi yasaktır.

3-Rusya'ya sadık memurlar yetiştirmek için Ruslaştırma siyaseti uygulanarak Rus dili, Rus edebiyatı, Rus tarihi ve Rus kültürü derslerine büyük önem verilmiştir.

Rusyanın uyguladığı bu politika sebebiyle, Azerbaycan'da yürüttükleri milli politikaları yüzünden Müsavatçılar Rusya'nın baş düşmanı olarak görülmüştür.²⁹⁷ Görüldüğü kadarıyla Rusya, adete bir ham madde deposu olarak gördüğü ve 1939 nüfus sayımına göre nüfusu 2.3 milyon olan Azerbaycan'ı elden çıkarmak istemediğinden burayı süratle maddeten ve manen Ruslaştırmaya çalışmıştır.²⁹⁸ Bu plan siyasi sosyal, kültürel ve ekonomik olmak üzere bütün alanlarda devreye sokulmuştur.

1.4.1.1.1 Nahçıvan ve Karabağ Meselesi

Nahçıvan, Azerbaycan'ın Aras nehri kıyısında yer alan ve son derece stratejik öneme sahip şehirlerden biridir. Özellikle Kafkasya'nın Anadolu'ya, güneyden de Ortadoğu'ya bağlantısını sağlayan tarihi ticaret yolları üzerinde yer almaktadır.²⁹⁹

Dağlık Karabağ da Nahçıvan gibi stratejik öneme sahiptir. Dolayısıyla Ermenilerin Azerbaycan'a karşı ortaya attıkları toprak iddialarının ve etnik saldırganlığının temelinde Azerbaycan topraklarında kendi devletini kurmak ve bu devleti genişleterek Büyük Ermenistan hayalini gerçekleştirme emeli yatmaktadır. Bu çerçevede Ermenilerin ilk hedefi Azerbaycan kontrolündeki Dağlık Karabağ ve Nahçıvan olmuştur. Ermeniler bu planlarını gerçekleştirmek için Kafkasya'da Ermeni nüfuzunu dolaylı yollarla artırmanın çabasında olmuştur. Bunun için XIX.

²⁹⁶ Ertürk, *a.g.e.*, s. 70.

²⁹⁷ Mirza Bala Mehmetzade, *Milli Azerbaycan Hareketi*, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, Ankara 1991, s. 206.

²⁹⁸ M. B. Mehmedzade, "Azerbaycan'da Üçüncü Beş Yıllık Plan", *Kurtuluş*, Milli Azerbaycan Neşriyatı, Berlin 1937, S. 33-34, s. 22; İ. A. Kurganov, "SSCB Milletleri ve Rus Sorunu II", *Belgelerle Türk Tarih Dergisi*, İstanbul 1999, S. 26, s. 119.

²⁹⁹ Erol Kürkcüoğlu, *Nahçıvan Tarihi*, Güneş Vakfı Yayınları, Erzurum 2007, s. 11.

yüzyıl sonlarında ve XX. yüzyıl başlarında binlerce Ermeni çeşitli bölgelerden getirilerek Güney Kafkasya'ya yerleştirilmiştir.³⁰⁰ Nitekim Genaral İ. Paskeviç, 29 Şubat 1828'de Ermenilerin ağırlıklı olarak Nahçıvan, Karabağ ve Erivan eyaletlerine yerleştirilmesi, özellikle Müslümanların yaşadığı köylere iskan edilmeleri ve bu köylerin Ermenilere verilmesi talimatı vermiştir. Böylece 1828-1830 yılları arasında 124 bin Ermeni Güney Kafkasya'ya yerleştirilmiştir.³⁰¹

1917'de Çarlık Rusya'sının yıkılışı Kafkasya'da dengelerin değişmesine yol açmıştır. Rusların boşalttığı yerlerdeki hakimiyet bölge halklarına geçmiştir. Azerbaycan Türkleri, Gürcüler ve Ermenilerden oluşan Tiflis merkezli Maverâyı Kafkasya Hükümeti her ne kadar bölgedeki boşluğu kısmen doldursa da birliği oluşturan milletlerin hedeflerinin farklı oluşu bu hükümetin dağılmasına, ardından da her üç milletinde de ayrı cumhuriyetlerini ilan etmesine yol açmıştır. Bağımsızlığını ilan eden bu üç devlet her biri bir diğerinin toprakları üzerinde hak iddia etmiş, dolayısıyla buradaki sorunlar bir türlü çözülememiştir. İğdır sınırından başlayarak Kamerli, Uluhanlu, Vedibasar, Şerur ve Ordubad'ı içerisine alan ve 18 Kasım 1918'de Kurulan Nahçıvan ve Sürmeli bölgesinde oluşturulan Aras Türk Hükümeti Ermenistan ile ciddi bir askeri mücadele içine girmiştir. Nüfusunun çok büyük bir kısmı Türk olan Nahçıvan'ın stratejik konumu, ekonomik açıdan zengin yapısı ve özellikle bölgedeki her hangi bir devlete bağlı olmaması Ermenileri harekete geçirmiştir.³⁰²

Ermenilerin yayılmacı politikaları karşısında 12-15 Ağustos 1919'ta toplanan Karabağ meclisi Azerbaycan'ın bir parçası olduğunu kabul etmiştir.³⁰³ 10 Ağustos 1920'de Rusya ile Ermenistan arasında imzalanan geçici anlaşmaya göre çoğunluğu Türk olan Şerur-Dereleyez kazası koşulsuz olarak Ermenistan'a verilmiştir. Dolayısıyla Zengezur'un bir bölümünün Ermenistan'a katılması Rusların yardımlarıyla gerçekleşmiştir.³⁰⁴ XX. yüzyılın başlarından itibaren Rusya'nın izlediği Kafkasya ve Azerbaycan politikasının sonucunda Türk coğrafyası olan Azerbaycan

³⁰⁰ Ali M. Hasanov, *Güney Kafkasya'nın Askeri-Jeostratejik Durumu ve Azerbaycan'ın Güvenlik Politikası*, (Çev.: Azad Ağaoğlu ve Fuad Şammedov), Ötüken Yayınları, İstanbul 2016, C. 3, s. 133.

³⁰¹ İsmayıl Hacıyev, "Ermenilerin Azerbaycan'a Yönelik Toprak İddiaları ve Kanlı Cinayetler", *Yeni Türkiye*, Yeni Yürkiye Stratejik Araştırma Merkezi, Ankara 2015, S. 76, s. 633.

³⁰² İbrahim Ethem Atnur, *Osmanlı Yönetiminden Sovyet Yönetimine Kadar Nahçıvan (1918-1921)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2010, s. 190.

³⁰³ Stefanos Yerasimos, *Milliyetler ve Sınırlar: Balkanlar, Kafkasya ve Orta-Doğu*, (Çev.: Şirin Tekeli), İletişim Yayınları, İstanbul 2009, s. 314.

³⁰⁴ Hacı Fahreddin Seferli, "XX. Yüzyılın 20'li Yıllarında Nahçıvan'ın Kayıp Toprakları", *Yeni Türkiye*, Yeni Yürkiye Stratejik Araştırma Merkezi, Ankara 2015, S. 76, s. 625.

ve Nahçıvan toprakları 1920 yılı başından itibaren Zengezur'un Ermenistan işgali altında olmasından dolayı birbirinden ayrılmıştır.³⁰⁵

Rusya, Ermenistan'ı Bolşevikleştirmek amacıyla Ermenilere Kafkaslarda üstün rol biçmiş, bu hususta ilk olarak 10 Ağustos 1920 tarihli anlaşma ile Ermenistan'a Şahtahtı-Nahçıvan-Culfa demiryolunun işletme hakkını vermiştir. Fakat Nahçıvan'daki Türk kumandan Veysel Bey, Ermenilerin bu demiryolunu kullanmasına izin vermemiştir.³⁰⁶ Bundan sonra Ermenilerin bölgedeki Türk İslam ahalisini yok etmek için giriştikleri saldırılar karşısında Müslüman Türk halkı, Nahçıvan'ı müdafaa etmek için harekete geçmiştir. Ermenilerin yaptığı zalimane tavırlardan dolayı Nahçıvan halkı bölgelerinin Azerbaycan Cumhuriyeti'ne ilhakını istemiştir.³⁰⁷

Kazım Karabekir'in 27 Eylül 1920'de Ermenistan'a yönelik başlattığı askeri harekatta Nahçıvan önemli bir merkez olmuştur. Bu harekatta Türk birlikleri Ermenileri mağlup ederek Erivan'ın içlerine kadar ilerlemiştir. Ermenilerin bu mağlubiyetiyle Nahçıvan istiklalini yeniden kazanmıştır. 3 Aralık'ta Gümrü'de Sovyet temsilcisi Midivani, Nahçıvan'ın Ermenistan'a iade edilmesi teklifinde bulunmuş fakat Türk heyeti bunu kabul etmemiştir.³⁰⁸ Ermeniler, Gümrü Antlaşması'yla Sevr Anlaşması'nın hükümsüzlüğünü resmen kabul etmişlerdir. Böylece Türkiye'nin Kafkasya ile olan bağlantısının koparılması girişimleri sonuçsuz bırakılmıştır.³⁰⁹ Gümrü Barış Antlaşması ile bölgeye yönelik Ermeni iddiaları ve saldırıları tamamen ortadan kaldırılmıştır. Türkiye, Nahçıvan'ı himayesine alarak bölgeye yönelik Sovyet beklentilerini ortadan kaldırmaya çalışmıştır.³¹⁰ 16 Mart 1921'de imzalanan Moskova ve 13 Ekim 1921'de imzalanan Kars Antlaşması'yla Nahçıvan, Azerbaycan'a bağlı özerk bir vilayet olduğu kabul edilmiştir. Bu özerklik o günden itibaren uygulanmış ve SSBC tarafından da onaylanmıştır.³¹¹ Türkiye, 13 Ekim 1921 tarihli Kars Antlaşması ile bölge ülkelerine de Nahçıvan'ın hukukunu onaylatmış böylece Rusya'yı yanına alan Ermenistan'ın

³⁰⁵ Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, s. 11.

³⁰⁶ Atnur, *a.g.e.*, s. 180-190.

³⁰⁷ *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Nahçıvan*, (Haz.: Yusuf Sarıncay), Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, İstanbul 2011 s. 338.

³⁰⁸ Atnur, *a.g.e.*, s. 190.

³⁰⁹ Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimizde Enver Paşa ve İttihat Terakki Erkanı*, Tekin Yayınevi, İstanbul 1990, s. 86.

³¹⁰ Atnur, *a.g.e.*, s. 180-190.

³¹¹ *Dokumenti Vneşney Politiki CCCR*, Tom 4, Ministerstva İnastrannih Del SSSR Gosudarstvennoe İzdatelctvo Politicheskoy Literaturı, Moskva 1960, s. 429; Musa Qasımlı, *Azerbaycan Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1920-1945)*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2006, s. 456.

Nahçıvan topraklarını Ermenistan topraklarına katma girişimi başarısızlığa uğratılmıştır.³¹² Ancak Ermeniler toprak iddialarından vazgeçmemişlerdir. Nitekim 7 Temmuz 1923'te Karabağ'ın dağlık kısmında Dağlık Karabağ Özerk Vilayeti oluşturulmuştur. Bu özerk vilayetin idare merkezi Hankenti olarak belirlenmiştir. Eylül 1923'te de şehrin adı değiştirilerek şehre, burada Türk halkına karşı düzenlenen soykırımın organizatörlerinden biri olan Bolşevik lideri Stepan Şaumyan'ın onuruna Stepanakent ismi verilmiştir.³¹³

Bu arada Güney Kafkas Merkezi İcra Komitesi de 8 Ocak 1924'te Nahçıvan'ın Azerbaycan dahilinde Özerk Sovyet Cumhuriyeti olmasına karar vermiştir.³¹⁴ Ancak Transkafkasya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyetleri Merkezi İcra Komitesi, 18 Şubat 1929 tarihli karar ile Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin on köyü, diğer bir ifadeyle 657 kilometrekarelik Azerbaycan toprağı Ermenistan'a verilmiştir. Böylece burada yaşayan Türk nüfusu Azerbaycan'a ve diğer yerlere zorla göç ettirilmiştir. Bu kararlarla, Nahçıvan'ın toprak bütünlüğünün güvencesi olan 16 Mart 1921 tarihli Moskova ve 13 Ekim 1921 tarihli Kars Antlaşmalarının şartları uluslararası hukuk kurallarına aykırı olarak bozulmuştur.³¹⁵

Şubat 1930'da, Azerbaycan'da olduğu gibi Nahçıvan'a bağlı Şahbuz, Ebrenunis ve Noraşen illerinde Sovyet Rusya'ya karşı ayaklanmalar baş göstermiştir. Bu ayaklanmalar Sovyetler tarafından büyük bir şiddetle bastırılmıştır. İsyanlar bastırıldıktan sonra 20 Eylül-15 Ekim 1930 tarihleri arasında 51 direnişçi kurşuna dizilmiş, 38 direnişçi ise çeşitli cezalara çarptırılmıştır.³¹⁶ Sovyet karşıtı unsurları yok etme bahanesiyle, Mayıs 1932'de Dağlık Karabağ ve çevre bölgelerde yaşayan Türkler, kulak (zengin toprak sahibi) ilan edilerek yanlarına yiyecek ve giyecek almalarına izin verilmeden hayvanların çektiği arabalara doldurularak uzak bölgelere sürgün edilmişlerdir.³¹⁷ Güney Kafkas Merkez İcra Komitesi, Nahçıvan'da 5 Mart 1938'de Ermeniler lehine aldığı kararla Şerur'un Sederek ve Kerki köylerinin bir

³¹² Atnur, *a.g.e.*, s. 190.

³¹³ Musa Qasımlı, "Ermenilerin Azerbaycan Topraklarına Yerleştirilmesi ve Sonuçları (1828-1988)", *Yeni Türkiye: Kafkasya Özel Sayısı*, Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi, Ankara 2015, C. 7, S. 77, s. 19.

³¹⁴ İsmail Hacıyev, ve Ebülfez Amanoğlu, *Tarihte ve Günümüzde Nahçıvan*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1998, s. 55.

³¹⁵ Seferli, *a.g.m.*, s. 626-629

³¹⁶ Musa Qasımlı, *Azerbaycan Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1920-1945)*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2006, s. 456.

³¹⁷ Walter Comins-Richmond, "Sovyetlerin Türk Halklarını Sürgün Etmesi", *Türkler*, (Çev.: Erhan Yükselci), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, C. 18, s. 872.

takım arazilerini Ermenistan'a vermiştir.³¹⁸ Nitekim Sovyetler Birliğinin dağılmasına kadar Nahçıvan ve Karabağ Ruslarla Ermenilerin baskısı altında varlığını koruma mücadelesi vermiştir.

1.4.1.2. Rusya'nın Ermenistan Politikası

Türkiye ile Rusya arasında gerçekleşen Erzincan Mütarekesi'nden sonra Rus Kafkas Ordusu 19 Aralık 1917'den itibaren terhis edilmeye ve Anadolu'nun doğusu ve Kafkasya'dan çekilmeye başlamıştır. Rus ordusunun bölgede bıraktığı boşluğu doldurmak üzere milli Ermeni ordusunun oluşturulmasına karar verilmiştir. Böylece Ermenilerden oluşturulan birliğin başına da General Ozanyan Andranik getirilmiştir. Ruslar bölgeden çekilirken cepheyi ve silahlarının çoğunu Rus ordusunda hizmet etmiş Ermeni gönüllü alaylarına ve milislerine bırakmışlardır. Kafkaslarda bulunan Rus birliklerinin bölgeden çekilmeye başladığında 500.000 kişilik Rus Kafkas ordusunda Ermenilerin sayısı yaklaşık olarak 40.000 kadardır. Bunlar Türklerin ilerlemesini durdurmakla ve savaş sırasında işgal edilmiş olan Türk topraklarında kontrolü ellerinde tutmakla görevlendirilmişlerdir.³¹⁹ Bu destekten güç alan Ermeniler 1917'de Çarlığın çökmesiyle Ermeniler bağımsızlıklarını ilan etmiştir.³²⁰

Ermeniler, Birinci Dünya Savaşı'nda hezimete uğrayan Rusya İmparatorluğu'nun dağılmasından sonra 28 Mayıs 1918'de Ararat Cumhuriyeti'ni kurarak bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Hint-Avrupa dili konuşan ve Hristiyan (Ermeni-Grigoryan) dinine mensup olan Ermeniler 29 Mayıs 1918'de Erivan şehri merkez olmak üzere Ermenistan Devleti'ni kurmuşlardır.³²¹ Ermenistan Parlamentosu, 1 Ağustos 1918'de Erivan'da çalışmalarına başlayarak ilk hükümetini oluşturmuştur. Federasyondaki meclis üyeleri yerlerini korumakla birlikte bu sayı üç katına çıkarılmış ayrıca mecliste 6 Müslüman, 1 Rus, 1 Kürt üye de yer almıştır. Ermenistan Devleti'nin ilk Başbakanlığına da Ovanes Kaçaznuni getirilmiştir.³²²

³¹⁸ İsmail Hacıyev, ve Ebülfez, *Tarihte ve Günümüzde Nahçıvan*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1998, s. 56.

³¹⁹ Halil Bal, *Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Kuruluş Mücadelesi ve Kafkas İslam Ordusu*, İdil Yayıncılık, İstanbul 2014, s. 93.

³²⁰ Ertürk, *a.g.e.*, s. 70.

³²¹ Musa Marcanlı, *Armyanstvo-Rassiya-Kavkaz*, İzdatelstvo Flinta, Moskva 2011, s. 30; Seferli, *a.g.m.*, s. 625-629; Barasbi Baytugan, *Kuzey Kafkasya:1917-1970*, Yedi Yıldız Yayınları, Samsun 1998, s. 13; A. Kantemir, "Kafkasya", *Kafkasya (Der Kaukasus)*, Münih 1951, No 1, s. 4; George A. Bournoutian, *Ermeni Tarihi*, (Çev.: Ender Abadoğlu ve Ohannes Kılıçdağı), Aras Yayıncılık, İstanbul 2011, s. 246.

³²² Ovanes Kaçaznini, *Taşnak Partisi'nin Yapacağı Bir Şey Yok: 1923 Parti Konferansı'na Rapor*, (Çev.: Arif Acaloğlu), Kaynak Yayınları, İstanbul 2008, s. 53.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Ocak 1919'da başlayan Paris Barış Konferansı'na Boğos Nubar Paşa başkanlığındaki Ermeni delegesi de katılarak burada birtakım girişimlerde bulunmuştur. Nubar Paşa, konferans boyunca Avrupa Devlet başkanları nezdinde yaptığı görüşmelerde kendine taraftar bularak Kilikya'nın (Adana) da Ermeni taleplerine dahil edilmesini istemiş ve Kafkasya'dan Akdeniz'e kadar uzanacak bir Ermenistan'ın kurulması için Paris Konferansı'nda bir dilekçe dahi sunmuştur. Ermenistan'da 1919'da yapılan seçimlerde Taşnak Partisi'nin oyların çoğunu alarak iktidara gelmesi de Ermeni propagandasının artmasına yol açmıştır.³²³

Ermenistan'ın büyük devlet olma hayalindeki harita Karadeniz'den Samsun'un doğusundan Akdeniz'e ve Doğu Anadolu'yu da içine alarak Hazar Denizi'ne kadar uzanmaktaydı. Ermenistan'ın bu hayali Rusya'nın sıcak denizlere inme hayaliyle örtüşmekteydi. İşte bu düşünceler Ruslarla Ermenileri tek amaç uğrunda bir araya getirmiştir.³²⁴ 10 Ağustos 1920'de Rusya ile Ermenistan arasında yapılan anlaşmaya göre Şerur-Dereleyez kazası Ermenistan'a verilmiştir.³²⁵

Ermenistan'ın 29 Kasım 1920'de yeniden Rus hakimiyetine girmesiyle Ermeniler toprak iddialarını daha da artırmıştır. Böylece Nahçıvan ve Yukarı Karabağ tekrar tartışmalı bir duruma gelmiştir. Zengezur, Kamerli Serdarabad, Vedi ve Zengibasar gibi ahalisinin neredeyse yüzde yüzü Türk olan bölgeler Ermenistan'a verilmiş ve böylece batı Azerbaycan Türklerden arındırılmak istenmiş ve Nahçıvan'ın Azerbaycan'dan bağlantısı koparılmaya çalışılmıştır.³²⁶ Bu gelişmeler üzerine Kasım 1920'de Kazım Karabekir kumandasındaki Türk birlikleri Gümrü'ye girmişlerdir. Bunun üzerine Türkiye ile görüşmeler yapılması gerektiğine inanan Ermenistan yetkilileri S. Vratsyan'a yeni bir hükümet kurdurmuştur.³²⁷ Kafkasya'da gelişen bu olaylar karşısında Türk birlikleri bölgeye bir hareket düzenleyerek Şarur ve Nahçıvan'ı ele geçirmişlerdir. Bozguna uğrayacağını anlayan Ermeni Hükümeti Khadisyan'ı Türklerle görüşmek üzere Aleksandrapol'a (Gümrü) göndermiştir. Yapılan görüşmelerde Türkiye, Ermenistan'dan Sevr'i reddeden bir anlaşma imzalamasını ayrıca Kars ve Ardahan dahil olmak üzere toprak iddialarından vazgeçmesini istemiştir. Türkiye'nin uyguladığı diplomasi politikası sayesinde

³²³ Bournoutian, *a.g.e.*, s. 249-254.

³²⁴ Marcanlı, *a.g.e.*, s. 32.

³²⁵ Seferli, *a.g.m.*, s. 628; BAytugan, *a.g.m.*, s. 13; A. Kantemir, "Kafkasya", Kafkasya (Der Kaukasus), Münih 1951, No 1, s. 4.

³²⁶ Ertürk, *a.g.e.*, s. 74-75.

³²⁷ Kaçazninu, *a.g.e.*, s. 64.

Ermenistan, Türklerin, Şarur ve Nahçıvan'daki yetkisini kabul etmek zorunda kalmıştır. Bu konular üzerine yapılan anlaşma gereği 3 Aralık 1920'de Türkiye ile Ermenistan arasında Gümrü Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre Ermenistan Şarur ve Nahçıvan'ı Azerbaycan'ın bir parçası olarak kabul etmek zorunda kalmıştır.³²⁸

Ermenistan'da Taşnaklar, 1921'de Sovyet yönetimini Türkiye'nin müdahalesine karşı bir garanti olarak görmüş ancak birkaç ay içinde Sovyet yönetimi Taşnaklar tarafından devrilince Kızıl Ordu müdahalesiyle 2 Nisan'da Erivan işgal edilerek yönetimi yeniden Rusya'nın idaresine girmiştir.³²⁹

Ermenistan'ın Türkiye üzerinden sıcak denizlere; Azerbaycan ve muhtemel yollar üzerinden Hazar Denizi'ne ve Asya'nın diğer bölgelerine açılan bir kapı olmasının yanı sıra Avrupa ve Ortadoğu arasında coğrafi açıdan önemli bir konuma sahip olmasından dolayı Rusya buradaki nüfuzundan vazgeçmek istememiştir.³³⁰ Dolayısıyla Rusya, 1921'de Ermenistan'ın başkentini ele geçirerek Güney Kafkasya'da nüfuzunu tekrar sağlamlaştırmıştır.³³¹ Ermenilerin muhacir komisyonunun 23 Mart 1923 tarihli Toprak Komiserliği yetkilisi Mesyaçev'in başkanlığında düzenlenen toplantıda 200 binden çok olmamak kaydıyla Ermenilerin Rusya topraklarına göç ettirilmesine ilişkin karar kabul edilmiştir. Bunlardan bin kişinin Güney Kafkasya'da iskan edilmesine karar verilmiştir. Bu konu Rusya Komünist (Bolşevik) Partisi Merkezi Komitesi Polit Bürosu'nda müzakere edilmiştir. Kabul edilen gizli karara göre 10 bin Ermeni Türkiye'den SSCB'ye getirilecektir. Sonuç itibarıyla diğer bölgelerden getirilen Ermenilerin bir kısmı Güney Kafkasya'ya yerleştirilmiştir. 1923 yılında Nahçıvan'ın 9 köyü Ermenistan'a verilmiştir. 7 Temmuz 1923 yılında Karabağ'ın dağlık bölgesinde, çoğunluğu Ermenilerden oluşan Dağlık Karabağ Özerk Vilayeti (DKÖV) kurulmuştur.³³² 1923

³²⁸ Bournoutian, *a.g.e.*, s. 261.

³²⁹ *Dokumenti Vneşney Politiki CCCR*, Tom 4, Ministerstva İnastrannih Del SSSR Gosudarstvennoe İzdatelctvo Politiceskoy Literaturı, Moskva 1960, s. 711; Riasanovsky ve Steinberg, *a.g.e.*, s. 523; Kaçazninu, *a.g.e.*, s. 72.

³³⁰ Paul B. Henze, "Gürcistan ve Ermenistan: Sıkıntılı Bağımsızlık", *Avrasya Etüdleri*, Ankara 1995, C. 2, S. 2, s. 25.

³³¹ Mehmet Emin Resulzade, "Kafkasya Konfederasyon Hareketi", *Kafkasya (Der Kaukasus)*, Münih 1951, No 2-3, s. 4.

³³² Musa Qasımlı, "Tarihi Kökenleri, Gelişim Seyri ve Barış İnsiyatifleri Bağlamında Ermenistan'ın Azerbaycan'a Yönelik İşgal Politikası (1987-2010)", *Yeni Türkiye: Kafkasya Özel Sayısı*, Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi, Ankara 2015, C. 7, S. 77, s. 33.

yılına gelindiğinde Erivan, Leninakan ve Zengezur bölgeleri hariç olmak üzere Sovyet Ermenistan'ı sınırları içerisinde 126.000 Ermeni göçmeni bulunmaktaydı.³³³

Rusya tarafından 1923 sonunda Taşnaksutyun'un Ermenistan'daki Resmi varlığına son verilerek üyeleri Komünist Parti'den atılırken, üyelerin bir kısmı da tutuklanmıştır.³³⁴ Daha sonra 19 Mayıs 1925 yılında Transkafkasya Merkezi Yürütme Komitesinde alınan kararla çok sayıda Ermeni Nahçıvan'a yerleştirilmiştir.³³⁵ Ermenistan'daki idari yönetimine 1925'te Miasnikyan'ın yerine Aşod Hovhannesyan getirilirken 1927'de de Hovhannesyan'ın yerine Hayg Hovsepyan getirilmiştir.³³⁶

1920-1930 yılları arasında diğer ülkelerden Ermenistan'a 42.200 Ermeni yerleştirilmiştir.³³⁷ Ermenilerin Güney Kafkasya'ya getirilip Azerbaycan Türklerine ait topraklara yerleştirilme faaliyeti 30'lu yıllarda da devam etmiştir. Komünist (Bolşevik) Partisi Merkez Komitesi Siyasi Bürosu'nun 10 Mayıs 1931 tarihli toplantısında Ermenilerin Zakafkas Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti (ZSFSR) topraklarına geri gelmelerinin destekleneceği ifade edilmiştir. SSCB Halk Harici işler Komiserliği (HHİK) 14 Mart 1932 tarihinde 263 sayılı tam gizli mektupla Zakafkasya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti Merkezi İcra Komitesi'den (ZSFSRMİK) Türkiye'den gelen Ermenilerin vatandaşlığa kabul etmelerini istemiştir. 1936 Mayıs'ında yalnız Paris'ten Ermenistan'a 20 bin Ermeni getirilmiştir. Böylece, Sovyet yönetiminin ilk yıllarından itibaren Ermeniler yabancı ülkelerden toplu şekilde getirilerek Ermenistan'a yerleştirilmiştir. Onlara uygun yaşam koşullarını oluşturmak için Azerbaycan Türkleri tarihi topraklarından zorla çıkarılmıştır.³³⁸ Uygulanan politikalar sonucu Sovyetler Birliği'nde 1939 tarihli nüfus sayımına göre Ermenilerin nüfusu 2.1 milyona ulaşmıştır.³³⁹

³³³ Seyit Sertçelik, *Rus ve Ermeni Kaynakları Işığında Ermeni Sorunu 1915-1923 Sömürge Savaşı*, SRT Yayınları, Ankara 2015, s. 449.

³³⁴ Bournoutian, *a.g.e.*, s. 269.

³³⁵ Musa Qasımlı, "Tarihi Kökenleri, Gelişim Seyri ve Barış İnsiyatifleri Bağlamında Ermenistan'ın Azerbaycan'a Yönelik İşgal Politikası (1987-2010)", *Yeni Türkiye: Kafkasya Özel Sayısı*, Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi, Ankara 2015, C. 7, S. 77, s. 33.

³³⁶ Bournoutian, *a.g.e.*, s. 269.

³³⁷ Seyit Sertçelik, *Rus ve Ermeni Kaynakları Işığında Ermeni Sorunu 1915-1923 Sömürge Savaşı*, SRT Yayınları, Ankara 2015, s. 449.

³³⁸ Musa Qasımlı, "Ermenilerin Azerbaycan Topraklarına Yerleştirilmesi ve Sonuçları (1828-1988)", *Yeni Türkiye: Kafkasya Özel Sayısı*, Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi, Ankara 2015, C. 7, S. 77, s. 19.

³³⁹ İ. A. Kurganov, "SSCB Milletleri ve Rus Sorunu II", *Belgelerle Türk Tarih Dergisi*, İstanbul 1999, S. 26, s. 119.

Ermenistan ve Gürcistan'daki Türk varlığının yok edilmesi için 1930'lardan itibaren Amerika, Fransa, Lübnan, Bulgaristan ve diğer Avrupa memleketlerine yerleşmiş olan Ermeniler göçmen olarak getirilip Türk bölgelerine yerleştirilmiş, Türklerin, Ermenistan bölgesi kabul edilen yerlerden gitmeleri için ise her türlü baskı yapılmıştır. Stalin ve Ermeniler kendi cumhuriyetleri içinde olan Türk varlığını yok ederek Türkiye ile Azerbaycan arasında bir duvar meydana getirmek istemişlerdir.³⁴⁰ Böylece hem Türkiye ile Azerbaycan arasındaki bağlantı koparılmış olacak hem de Rusya ve Ermenistan'ın Kafkasya ve sıcak denizlere inme gibi ortak düşüncelerine de bir adım daha yaklaşılmış olacaktır.

1.4.1.3. Rusya'nın Gürcistan Politikası

Gürcistan Kafkasya'nın merkezinde yer almaktadır. Batısında Karadeniz, doğusunda Azerbaycan, güneydoğusunda Ermenistan, güneybatısında Türkiye, kuzeyinde ise Kafkasya dağları ve Kuzey Kafkasya Özerk Cumhuriyetleri bulunmaktadır.³⁴¹ Bu bölge çiyatır manganez, kömür ve petrol vb. kaynaklar bakımından zengin bir bölgedir.³⁴²

Gürcistan, tarih boyunca İranlılar, Mısırlılar, Yunanlar, Hazarlar, Araplar, Türkler, Bizanslılar, Alanlar ve son olarak da Ruslar tarafından işgal edilmiştir. Gelen her kültür bu ülkede ve halklarında dini ve kültürel anlamda kendinde bir iz bırakmıştır.³⁴³

1917'de Çarlığın yıkılmasıyla bu yönetim altındaki birçok milli unsur gibi Kafkasya'da Gürcüler de bağımsızlıklarını ilan etmiştir.³⁴⁴ Rusya'da yaşanan ihtilalle birlikte yönetimi ele geçiren Bolşevikler Almanya ve Türkiye ile anlaşmanın gerekliliğine inanmışlardır. Bunun üzerine Rusya 3 Mart 1918'de Almanya, Avusturya-Macaristan ve Türkiye ile Brest-Litovsk Antlaşması'nı imzalamıştır. Bu antlaşmayla, Kars ve Ardahan'la birlikte Batum'un da Türkiye'ye iadesine karar verilmiştir. Ancak bu kararı başta Gürcü yetkililer olmak üzere Transkafkasya Federasyonu kabul etmemiştir. Böylece Türkiye-Rusya arasındaki sorun, dar anlamda Türkiye-Gürcistan; geniş anlamda ise Türkiye-Transkafkasya sorunu haline gelmiştir. Bu durumda Kafkasya'da Rusya'nın bıraktığı boşluktan yararlanmaya

³⁴⁰ Ertürk, a.g.e., s. 74.

³⁴¹ John F. R. Wriht, "The Geopolitics of Georgia", *Transcaucasian Boundaries*, (Ed.: Suzanne Goldenberg, John F. R. Wriht, Richard Schofield), UCL Press, London 1996, s. 135.

³⁴² *Novosti Press Ajansı Araştırma Kurulu*, a.g.e., s. 231.

³⁴³ Grigorianz, a.g.e., s. 200.

³⁴⁴ Ertürk, a.g.e., s. 70.

çalışan Almanya da Gürcistan'ın hamiliğine soyunmaya başlamıştır.³⁴⁵ Gürcistan'ın bağımsız olmasında Almanya'nın büyük etkisi olmuştur. Çünkü Almanya, Kafkaslara bu ülke üzerinden nüfuz etmeye çalışmıştır.³⁴⁶

Batum'da 20-21 Mayıs 1918 tarihlerinde bulunan Gürcü delegelerinden Zurab Avalişvili Akaki Çhenkeli, Niko Nikoladze ve P. Surguladze'nin Alman delegasyonu ile görüşükten sonra Gürcistan'ın bağımsızlığı için bir karar metni hazırlamışlardır.³⁴⁷

Çarlığın çökmesiyle Kafkaslarda Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'ın birleşerek kurduğu Maverai-i Kafkasya Hükümeti'nden 26 Mayıs 1918'de tek başına bağımsızlığını ilan eden ilk devlet Gürcistan olmuştur.³⁴⁸ Proto (aslî)-kafkas dilini konuşurken, Hristiyanlık (Ortodoks) dinine mensup olan Gürcistan'ın başkenti de Tiflis olmuştur.³⁴⁹ Kurulan yeni hükümetin Cumhurbaşkanlığına ve Başbakanlığa da Noe Jordania getirilmiştir. İçişleri Bakanlığına Noe Ramişvili, Dışişleri Bakanlığına Akaki Chkhenkeli ve Savunma Bakanlığı'na da G. Giorgadze getirilmiştir.³⁵⁰ Ekim devriminden itibaren Gürcistan, Menşeviklerin çoğunlukta olduğu bağımsız bir cumhuriyet statüsü kazanmıştır. Ancak Stalin, Gürcistan ile birlikte Ermenistan ve Azerbaycan'ı içine alan bir Kafkasya Federasyonu'nu oluşturma çabasına girmiştir. Böylece Rusya, federasyon içindeki etnik ayrılıklardan yararlanarak bölgedeki otoriteyi sağlamanın çabasında olmuştur.³⁵¹ Gürcistan'ın Kafkasya'dan Karadeniz'e çıkış imkanı vermesi Rusya'nın bu ülke üzerinde hakimiyet kurmak istemesinin en önemli sebeplerinden biridir.³⁵² Bu yüzden Rusya bütün dünyanın Gürcülere tanıdığı bu istiklali tanımamıştır. İç savaşta başarı sağlayan Kızıl Ordu, istiklaline kavuşmuş Orta Asya ve Kafkasya ülkelerini birer birer işgal etmiştir. Sovyet rejiminin önde gelen liderleri arasına giren ve Gürcü asıllı olan Stalin ve Ordjonikidze'nin istekleri ile Sovyet Kızıl Ordu birlikleri Gürcistan'ı işgal etmiş ve 25 Şubat 1921'de Gürcistan'da Menşevik Hükümeti'ni devirerek burada Moskova'ya bağlı yeni bir hükümet kurmuştur. Böylece Gürcistan diğer Kafkas ülkeleriyle birlikte oluşturulan

³⁴⁵ Mindia Lashauri, "Current Soviet Interpretations of XIX-XX Century Georgian History", *Caucasian Review* 3, Institute for the Study of the USSR, Munich 1956, No 3, s. 93.

³⁴⁶ Christian Neef, *Kafkasya-Rusya'nın Kanayan Yarısı*, (Çev.: Özalp Güneralp), Yeni Hayat Yayınları, İstanbul 2004, s. 82.

³⁴⁷ İbereli, *a.g.e.*, s. 370.

³⁴⁸ BAYtugan, *a.g.m.*, s. 13.

³⁴⁹ A. Kantemir, "Kafkasya", *Kafkasya (Der Kaukasus)*, Münih 1951, No 1, s. 4.

³⁵⁰ İbereli, *a.g.e.*, s. 373.

³⁵¹ Gaucher, *a.g.e.*, s. 159.

³⁵² Paul B. Henze, "Gürcistan ve Ermenistan: Sıkıntılı Bağımsızlık", *Avrasya Etüdleri*, Ankara 1995, C. 2, S. 2, s. 25.

Transkafkasya Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin bir üyesi haline getirilmiştir. Rus temsilci T. Şeynman, 14 Kasım 1921'de Tiflis'e gelerek Sovyet Sosyalist Gürcistan idaresiyle Ticaret Anlaşması imzalamıştır. Böylece Gürcistan'ı daha önce siyasi olarak nüfuz altına almış olan Rusya şimdi de burayı ekonomik nüfuzu altına almaya çalışmıştır.³⁵³

Gürcistan'da 28 Ağustos 1924'te ortaya çıkan isyan sonrası ülkenin yarısı Menşeviklerin kontrolüne geçmiştir. Ancak Kızıl Ordu birliklerinin yaptığı hareket sonrası Colonel Kaikhosro Cholakashvili önderliğinde çıkan ayaklanma kanlı bir şekilde bastırılmış ve bu olaylarda üç bin kişi hayatını kaybetmiştir.³⁵⁴

Rusya 1921'de Gürcistan idaresini Menşeviklerin elinden aldığıında Acara, Abhazya ve Osetya'ya kendi kaderlerini artık kendilerinin belirleyebilecekleri sözü vermiş³⁵⁵ ancak Stalin 1924'te Osetya, İnguşetya, Abhazya ve Acara bölgelerini kendi vatani Gürcistan'ın sömürgesi olarak kabul etmiştir.³⁵⁶

Gürcistan'da Rus idaresi kurulduğunda Stalin'in emriyle, Gürcü halkının dahi bulunmadığı Ahıska, Borçalı ve Ahılkele Gürcistan'a bağlanmış buradaki Türkler de Kazakistan'a sürgün edilirken, toprakları da Gürcülere verilmiştir.³⁵⁷ Böylece Ahıska ve Ahılkelele halklarının bir kısmı da Türkiye'ye iltica etmiştir. Bu durumu Kars vilayeti Valisi Cevdet Bey 1933 Ekim'inde İçişleri Bakanlığı'na yazdığı bir yazıyla şöyle ifade etmiştir.³⁵⁸

“Üç ay içinde Rusya'dan (Kafkasya) Türkiye'ye 1745 kişi iltica etmiştir. Gelen mültecilerin ifadelerine göre kaçma fırsatını bulan Ahıska ve Ahılkelele bölgesinde yarım milyon Türk nüfusunun Türkiye hududuna iltica edecekleri anlaşılmaktadır. Görünen sebep açlıktır. Alınan istihbarata göre Ermenistan ve Gürcistan Türkleri bölgeden kaçırmak için çeşitli yıldırma politikalarına başvurmaktadır. Türklerin terk ettiği yerlere de kendi prensiplerine göre kendi halklarını iskan ettirmektedirler.”

Rusya'nın uygulamaları, bölgedeki Türk halkları yıldırıldığı kadar Gürcüleri de çileden çıkarmıştır. Nitekim Rusya tarafından uygulanan genel kolektivizasyona

³⁵³ *Dokumenti Vneşney Politiki CCCR*, Tom 4, Ministerstva İnastrannih Del SSSR Gosudarstvennoe İzdatelectvo Politiceskoy Literaturı, Moskva 1960, s. 650; Mehmet Saray, “Gürcistan ve Gürcüler”, *Kafkas Araştırmaları III*, İstanbul 1997, S. 3, s. 23; BAytugan, *a.g.m.*, s. 23; Riasanovsky ve Steinberg, *a.g.e.*, s. 523.

³⁵⁴ Lang, *a.g.m.*, s. 233; Roland Gaucher, *Sovyet Rusya'da 50 Yıllık Muhalefet ve Siyasi Cinayetler*, (Çev.: Reşat Uzmen), Yeni Yayınlar, İstanbul 1980, s. 161; Włodzimierz Baczkowski, “Rus Sömürgeciligi, Çar ve Sovyet İmparatorluğu V”, *Emel*, (Çev.: Y. Uralgiray), İstanbul 1973, S. 78, s. 24.

³⁵⁵ *Dokumenti Vneşney Politiki CCCR*, Tom 3, Ministerstva İnastrannih Del SSSR Gosudarstvennoe İzdatelectvo Politiceskoy Literaturı, Moskva 1959, s. 528.

³⁵⁶ Christoph Zürcher, *The Post-Soviet War Rebellion, Ethnic Conflict and Nationhood in the Caucasus*, New York University Press, New York 2007, s. 26; Ertürk, *a.g.e.*, s. 196.

³⁵⁷ Ertürk, *a.g.e.*, s. 74.

³⁵⁸ *BCA-030.10.0.0/116.810.2*. (Rusya'nın Kafkasya'daki Türklere Karşı Takip Ettiği Politika)

karşı Gürcü halkı 1920'ler ve 30'larda bir dizi isyan hareketlerine girişmiştir. Bu gelişmeler karşısında Gürcü halkının önde gelen şahısları, bilim insanları ve yazarları özellikle 1936-38 yıllarında tutuklanmış, öldürülmüş veya Sibirya'ya sürgüne gönderilmiştir.³⁵⁹

Sovyet KGB Şefi Beria ve yandaşlarının tüm Sovyetler Birliği'ndeki aydınlara karşı uyguladığı terör 1930'larda doruk noktasına ulaşmıştır. Bu yıllarda binlerce yazar, öğretim üyesi ve sanatçı ya katledilmiş ya da Sibirya'ya sürgün edilmiştir. Bu kişilere karşı yapılan klasik suçlamalar ise "Milliyetçi ve Antisovyet" olmaktır. Bu gibi suçlamalarla 28 Mayıs 1931'de Tiflis Üniversitesi Rektörlerinden İvane Cavakhişvili'nin yanı sıra Andria Benaşvili, Pilipe Goçiaşvili ve Grigol Tsereteli gibi pek çok aydın üniversiteden uzaklaştırılmıştır.³⁶⁰

5 Aralık 1936 da Transkafkasya Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, Stalin'in talimatı üzerine dağılmıştır. Böylece Gürcistan, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetlerinin bir üyesi olmuştur. Gürcistan'ın Gori Şehrinde doğan Stalin'in talimatı ile Gürcistan için yeni bir Anayasa yapılmıştır. Böylece Gürcistan'a pek çok hak verilmiştir. Gürcistan'ın geçmişte çektiği sıkıntıları unutturmak için Stalin'in yakın ilgisi sebebiyle bu ülkeye kalkınma hamlelerinde öncelik verilmiştir. Stalin zamanında her türlü kalkınma imkanına kavuşan Gürcistan Cumhuriyeti, bilhassa dil, tarih ve kültürel alanda, Azerbaycan ve Orta Asya Cumhuriyetleri ile mukayese edilemeyecek derecede serbest olmuştur. Şüphesiz Stalin'in Gürcü olması bunda en büyük etkidir.³⁶¹

Gürcistan'ın güneybatısında Meshet bölgesindeki 212 Türk köyü 1937'de başka yerlere gönderilerek resmi kimlikleri ya Gürcü ya da Azeri olarak değiştirilmiştir. Burada kasıtlı olarak Türk kimliği yerine Azeri kimliği oluşturulmaya çalışıldığı açık bir şekilde görülmektedir.³⁶² Uygulanan politikalar sonucu Sovyetler Birliği 1939 nüfus sayımına göre Gürcü nüfusu 2.2 milyon'a

³⁵⁹ N. İmnaşvili, "The Fortieth Anniversary of the Subjugation of Georgia", *Problems of the Peoples of the USSR, League for the Liberation of the Peoples of the USSR*, Munich 1961, S. 9, s. 31.

³⁶⁰ İbereli, *a.g.e.*, s. 442.

³⁶¹ Mehmet Saray, "Gürcistan ve Gürcüler", *Kafkas Araştırmaları III*, İstanbul 1997, S. 3, s. 23-24; Troçki, *a.g.e.*, s. 217; John F. R. Wriht, "The Geopolitics of Georgia", *Transcaucasian Boundaries*, (Ed.: Suzanne Goldenberg, John F. R. Wriht, Richard Schofield), UCL Press, London 1996, s. 138.

³⁶² Comins and Richmond, *a.g.e.*, s. 873.

yükselmiştir.³⁶³ Bölgede Gürcülerin nüfusu hızla artarken Abhazya, Acara, Ahıska ve Osetya halklarının varlığı da yok sayılmıştır.

1.4.1.3.1 Abhazya Özerk Cumhuriyeti'nin Kurulması

Abhazya, güney Kafkasya'nın Kuzeybatısında Gürcistan Cumhuriyeti'nin sınırları içinde yer almaktadır. Abhazya bölgesinde Abhazlar nüfusun yarısından fazlasını oluşturmaktadır. Bununla birlikte bölgede Gürcüler, Ermeniler, Ruslar, Ukraynalılar ve diğer halklar da yaşamaktadır.³⁶⁴ Abhazya'da VIII. ve X. yüzyıllarda Leonides hanedanı, XIII. yüzyıldan Rus işgaline kadar da Çaçba hanedanı hüküm sürmüştür. 1810 yılında ise bağımsız Abhazya prensliği Gürcistan'dan ayrılmıştır.³⁶⁵

Abhazlar'ın XIV. ve XVI. yüzyıllarda doğuya yönelen ve burada komşularının etkisiyle İslam dinini benimseyen Abazalarla sıkı bağları vardır. Abazalar halen Karaçay-Çerkes Cumhuriyeti'nde yaşamaktadırlar. Bu iki halk 1860'lara kadar Karadeniz'in doğu kıyılarında yaşayan tek bir halk olarak görülmüştür. Abaza yerleşim alanı XIX. yüzyılın başlarında, Abhaz yerleşim alanı da 1864'te Rus işgaline uğramıştır.³⁶⁶

Kafkasya'nın batı kesiminde yer alan Abhazya, güneyden Karadeniz'e hakim yoğun ormanlar ve yüksek dağlarla kaplı bir bölgedir. Abhazya kıyıları tarih boyunca burada ticaret merkezleri kuran Yunanlar ve Cenovalılar tarafından kullanılmıştır. Daha sonra bu bölge ardı ardına Gürcülerin, Romalıların, Bizanslıların, Moğolların, İranlıların, Türklerin ve son olarak da Rusların egemenliği altına girmiştir.³⁶⁷ Rusya, Kafkasların işgalinden itibaren de Abhaz-Gürcü çatışmalarını kendi yararına kullanmaya başlamıştır.³⁶⁸

1917 Rus devrimi ile birlikte Sovyetler Birliği'nin bir parçası haline gelen Abhazlar, Abhaz Halkları Konseyi'ni kurmuşlardır.³⁶⁹ Abhazya Milli Meclis delegeleri ile Gürcistan hükümet yetkilileri arasında 8 Haziran 1918'de yapılan

³⁶³ İ. A. Kurganov, "SSCB Milletleri ve Rus Sorunu II", *Belgelerle Türk Tarih Dergisi*, İstanbul 1999, S. 26, s. 119.

³⁶⁴ Akiner, *a.g.e.*, s. 190.

³⁶⁵ Viacheslav Chirikba, "Devletlerarası Hukuk Açısından Abhazya Cumhuriyeti'nin Yasal Konumu ve Statüsü", *Abhazya'nın Bağımsızlığı ve Kafkasya'nın Geleceği*, 30-31 Mayıs 2009, (Ed.: Sezai Babakuş), CSA Global Yayıncılık, İstanbul 2010, s. 19.

³⁶⁶ Johanna Nichols, "Azınlıklar Yol Ayrımında", *Kafkasya Yazıları*, (Çev.: Perit Kumuk), İstanbul 2000, S. 8, s. 29.

³⁶⁷ Grigorianz, *a.g.e.*, s. 135.

³⁶⁸ Christian Neef, *Kafkasya-Rusya'nın Kanayan Yarası*, (Çev.: Özalp Güneralp), Yeni Hayat Yayınları, İstanbul 2004, s. 89.

³⁶⁹ Sula Benet, *Abhazlar: Kafkasların Uzun Ömürlü İnsanları*, (Çev.: Nuran Kılıçaslan), Kaf-Der Yayınları, Ankara 1994, s. 9; Grigorianz, *a.g.e.*, s. 134; Chirikba, *a.g.m.*, 19.

anlaşma ile Abhazya halkı Gürcistan sınırları içinde öz yönetim hakkı kazanmıştır. Bu gelişmeler çerçevesinde 1919'da Abhazya'da Halk Meclisi seçimleri yapılmış ve Abhazya Halk Meclisi'nin başkanı Emkhuvar'ın 20 Mart 1920'de Gürcistan Kurucu Meclisi'ne Abhazya'nın öz yönetim önerisini sunmasıyla Abhazya'nın öz yönetimi yasalaşmıştır.³⁷⁰

Kızıl Ordu'nun Kafkasları işgalinden sonra Mart 1921'de Abhazya Devrim Komitesi, Abhazya Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin kurulduğunu ilan etmiştir.³⁷¹ 1921 yılından (Rusya –Türkiye antlaşmasından) sonra Sovyet yönetimi Osetler ve Acaralarla birlikte Abhazlara da Özerk Cumhuriyet kurma hakkı tanımıştır.³⁷² 1922 Şubat'ında Gürcistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'yle birleşik olarak Abhazya Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kurulmuştur.³⁷³ Eski adı Suhumkale olan Sohum, Abhazya Özerk Bölgesi'nin başkenti olarak kabul edilmiştir.³⁷⁴

Rusya'da kontrolü tamamen ele geçiren Stalin, 1924'te Osetya ve İnguşetya ile birlikte Abhazya bölgesini de kendi vatani Gürcistan'a sömürge olarak vermiştir.³⁷⁵ Nihayetinde Abhazya, 1925 tarihli “Konfederal Birlik Anlaşması” kapsamında Gürcistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ile birleşmek zorunda bırakılmıştır.³⁷⁶ Abhazya, 1931 Şubat'ında ise Stalin'in emriyle Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti statüsünü kaybetmiş ve Gürcistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne bağlı özek bölge konumuna düşürülmüştür.³⁷⁷ Bu gelişmelerden sonra bütün Abhaz yönetim organları ortadan kaldırılmış, Abhaz okulları ile gazeteler kapatılmış, ayrıca Abhaz yerleşim bölgelerine Gürcü göçmenler için yeni köyler kurulmuştur. Çok sayıda Abhaz politikacı ve halkın önde gelenleri düşman ilan edilerek Gulag adalarına gönderilmiş ve işkence yapılarak öldürülmüştür.³⁷⁸

Başkenti Sohum olan Abhazya Özerk Bölgesi'nde yaşayan Abhaz halkına karşı Rusya'nın yürüttüğü asimilasyon politikası sonucu halkın maruz kaldığı uygulamaları eldeki veriler açıkça ortaya koymaktadır. Nitekim 1894 ile 1926 yılları

³⁷⁰ İbereli, *a.g.e.*, s. 381.

³⁷¹ Benet, *a.g.e.*, s. 9; Grigorianz, *a.g.e.*, s. 134; Chirikba, *a.g.m.*, 19.

³⁷² Seyfeddin Bentürk, “Sovyet Belgeleriyle 1944 Ahıska Sürgünü”, *Uluslararası Ahıska Türklerinin Hukuki ve Sosyal Sorunları Sempozyumu 14-15 Nisan 1914*, (Ed.: Rasim Bayraktar), Astana Yayınları, Giresun 2015, s. 87.

³⁷³ Akiner, *a.g.e.*, s. 189.

³⁷⁴ Benet, *a.g.e.*, s. 9; Grigorianz, *a.g.e.*, s. 134.

³⁷⁵ Ertürk, *a.g.e.*, s. 196.

³⁷⁶ Chirikba, *a.g.m.*, 19.

³⁷⁷ B. G. Hewitt, “Abkhazian: A Problem of Identity and Ownership”, *Transcaucasian Boundaries*, (Ed.: Suzanne Goldenberg, John F. R. Wriht, Richard Schofield), UCL Press, London 1996, s. 195; Chirikba, *a.g.m.*, 19.

³⁷⁸ Neef, *a.g.e.*, s. 90.

arasında Abhazya'daki Abhaz nüfusunda bir artış olmadığı gibi buna karşılık nüfusta bir azalma görülmüştür. 1857'de 58.697 olan Abhazya nüfusu 1926'da 55.918 kişiye düşmüştür. Rusya'nın 1939'da yapmış olduğu nüfus sayımına göre de Abhaz nüfusunda bir artış olmadığı gözlenmektedir. 1926-1939 yılları arasında Abhazya'daki nüfus değişimi aşağıdaki şekilde tespit edilmiştir:

Abhazlar	56.800'den 56.200'e düşmüştür.
Gürcüler	65.500'den 92.000'e yükselmiştir.
Ruslar	12.600'den 60.200'e yükselmiştir.
Ermeniler	25.700'den 49.700'e yükselmiştir.

Bu rakamlar politik ve ekonomik nedenlerden dolayı pek çok insanın dışarıdan getirilerek Abhazya bölgesine yerleştirildiklerini göstermektedir. Rusya'nın uyguladığı bu politikayla Abhazya'nın etnik yapısı Rusların lehine değişmiştir.³⁷⁹

Karadeniz kıyısında yaşanan en eski halklardan olan Abhazlar, Müslüman olmakla birlikte azda olsa Hristiyan olanlar da vardır. Abhaz Özerk Cumhuriyeti'nin dili Abhazcadır. Kuzeybatı Kafkas dilleri grubundan ve Abhazyan-Adige alt dil grubundandır.³⁸⁰

Rusya tarafından Abhazya halkına 1922 yılında Kiril alfabesi kullanılması zorunluluğu getirilmiş, 1938'de ise Gürcü Alfabesi kullanılmaya başlanmıştır. Okullarda anadil dersinin kaldırılması Abhaz halkının dil ve kültürünü ortadan kaldırmaya yönelik çalışmalar olarak kendini göstermiştir.³⁸¹ Abhaz okulları da kapatılarak Gürcüce eğitim zorunluluğu getirilmiştir. Abhazya Cumhuriyeti'nin yönetim makamlarına Gürcü asıllı kişiler yerleştirilmiştir.³⁸² Stalin'in emriyle 1930'ların sonunda Abhazya'daki bütün yerel politikacılar ve aydınlar ortadan kaldırılmıştır.³⁸³ Bütün bu uygulamalar Abhazya halkını milli, siyasi, sosyo-kültürel ve ekonomik açıdan olumsuz yönde etkilemiştir.

³⁷⁹ Yura G. Argun, *Abhazya'da Yaşam ve Kültür*, (Çev.: Hayri Ersoy, Yalçın Karadaş), Nart Yayıncılık, İstanbul 1990, s. 21.

³⁸⁰ Grigorianz, *a.g.e.*, s. 134-138; Akiner, *a.g.e.*, s. 193.

³⁸¹ Benet, *a.g.e.*, s. 5; Neef, *a.g.e.*, s. 90; Valeri Beygua, *Abhazya Tarihi*, (Çev.: Mahinur Tuna), Asyayın, İstanbul 1999, s. 148.

³⁸² Vadim Kojinov, "Abhaz Yazarı Bagrat Şinkuba ile Bir Söyleşi: Özgürlüğümüzü Savunuyoruz", *Kafkasya Gerçeği*, (Çev.: A. Fidarok), Sönmez Matbaa ve Yayınevi, Samsun 1993, S. 12, s. 60.

³⁸³ Vladislav Ardznba, "Gürcistan ve Abhazya Arasındaki Tarihi ve Hukuki İlişkiler", *Bülten*, Kafkasya Vakfı, İstanbul 1998, S. 3, s. 5.

1.4.1.3.2. Acara Özerk Cumhuriyeti'nin Kurulması

Karadeniz, Gürcistan ve Türkiye üçgeninde yer alan bu halk Türkler sayesinde İslam ile tanışarak bu dini benimsemişlerdir.³⁸⁴ Müslüman olan Acaralar Kafkas dillerinden olan Kartvelyan grubunun batılı bir formu olan Acarca'yı kullanmaktadır.1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında Gürcistan'ın Müslüman Gürcülerinin yaşadığı Acara bölgesi, Rus yönetimine geçmiştir. Bunun sonucu olarak Rusya idaresinde yaşamak istemeyen yüz binlerce Gürcü, Anadolu ya göç etmiştir.³⁸⁵

Acara, 1918 Nisan'ında Türkler tarafından ele geçirilmiş ve daha sonra 1918-1920 yılları arasında İngilizlerce işgal edilmiştir.³⁸⁶ Bu arada Acara halkı Haziran 1920'de Gürcülerin saldırıları karşısında bir Gürcü birliğini Hula yakınlarında bozguna uğratmış ve Gürcü birliğinden 11 Subay, 450 asker, iki top, 341 tüfek, 4 makineli tüfek, 48 hayvan ve 2 telefon makinesi ele geçirmişlerdir.³⁸⁷ Tiflis merkezli Gürcistan'da 1921'de Sovyet idaresi kurulduktan sonra 21 Mayıs 1921'de de Acara'nın bağımsızlığı da tanınmıştır.³⁸⁸ Gürcistan SSC yönetimin aldığı kararla 16 Temmuz 1921'de Acara Sovyet Sosyalist Özerk yönetimi kurulmuştur.³⁸⁹ Gürcistan'ın Rus idaresine girmesinden sonra 16 Temmuz 1922'de Acara, Gürcistan'ın bir parçası olarak kabul edilmiştir.³⁹⁰

Acara bölgesindeki halk, mülklerinin devletleştirilmesi, komünist örgütlerin halka uyguladığı ağır baskı ve camilerin kapatılması sonucu 1928 yılında ayaklanmıştı. Rus idaresi güç kullanarak bu ayaklanmayı zorla da olsa bastırmıştır. Bu gelişmelerden sonra 500 Acaralı Türkiye'ye göç etmek durumunda kalmıştır. Kaçamayanlar ise Kızıl Ordu birlikleri tarafından öldürülmüştür.³⁹¹ 1929 Nisan'ında Rus idaresine karşı ayaklanan Acaralar, Acara Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nden sürgün edilmişlerdir.³⁹² Bununla birlikte Acara Özerk Cumhuriyeti'nde mevcut olan müftülük de kaldırılmıştır. Bu arada 1929'dan itibaren gençler Rus okullarına gitmeye zorlanmıştır. 1930 yılında medreseler kapatılmış,

³⁸⁴ Yakov Kefeli, *Anılar 1916-1919*, (Çev.: Erdoğan Altınkaynak), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013, s. 62.

³⁸⁵ Zaza Tsursumia, "Gürcistan'da İslam: Tarihi ve Bugünü", *Yeni Türkiye: Kafkasya Özel Sayısı*, Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi, Ankara 2015, S. 8, s. 26.

³⁸⁶ Akiner, *a.g.e.*, s. 208.

³⁸⁷ Kazım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2014, C. 2, s. 869.

³⁸⁸ *Dokumentı Vneşney Politiki CCCR*, Tom 4, Ministerstva İnastrannih Del SSSR Gosudarstvennoe İzdateľstvo Političeskoy Literaturı, Moskva 1960, s. 710.

³⁸⁹ İbereli, *a.g.e.*, s. 422.

³⁹⁰ Akiner, *a.g.e.*, s. 208.

³⁹¹ İbereli, *a.g.e.*, s. 441.

³⁹² Akiner, *a.g.e.*, s. 208.

1931 yılında Acara müftüsü İskender Efendi gördüğü baskılar sonucu Türkiye'ye iltica etmek zorunda kalmıştır.³⁹³ Acara Özerk Cumhuriyet liderleri 1937'de casuslukla suçlanarak, bir kısmı tutuklanmış, bir kısmı da öldürülmüştür.³⁹⁴ Bu gelişmeler Müslüman Acara halkının siyasi dini, ve kültürel yapısına büyük darbe vurmuştur.

1.4.1.3.3. Rusya'nın Ahıska (Mesket) Türkleri Politikası

Ahıska Türklerinin (Mesket) etnik yapıları konusunda birkaç görüş ortaya atılmıştır. Birinci anlayışa göre Ahıskalılar XVII. ve XIX. yüzyılda güney Gürcistan'a yerleşen Osmanlı toplumunun bir uzantısıdır. İkinci anlayışa göre ise yüzyıllar boyunca Türklerin egemenliği altında kalmış olan yerli halkın Türkleşmesiyle Ahıska Türklerinin bu kimliği kazandıkları varsayılmıştır.³⁹⁵ Bir diğer anlayışa göre ise Ahıska Türklerinin Hun Türklerinin soyundan geldiği ifade edilmektedir. Ahıska Türkleri XIX. ve XX. yüzyılın başlarına ait kaynaklarda Müslümanlar, Türkler, Tatarlar ve Gürcistan Sünnileri olarak ifade edilmişlerdir. Özbekistan'a yapılan sürgünden sonra Ahıska Türklerine Mesket Türkleri, Türk-Mesketiya denirken Gürcistan'da bu halka Mesketler-Müslümanlar denmiştir.³⁹⁶

Rusya ile Osmanlı Devleti arasında 1829 tarihinde yapılan Edirne Antlaşması'na kadar Osmanlı idaresinde kalan Ahıska Eyaleti bu anlaşmayla Rusya'ya bırakılmıştır. Böylece Ahıska Türkleri ikiye bölünmüş Güneyi Osmanlı Devleti'nde kuzeyi ise Çarlık Rusya'sında kalmıştır. 1878'de Ormanlı-Rus savaşı sonucunda Ahıska, Ahılkel ve Batum'da yaşayan Türkler Türkiye'ye göç etmek zorunda kalmışlardır. Ahıska Türkleri, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Gürcü Menşevik ve Taşnak Ermenilerinin baskı ve katliamlarına maruz kalmışlardır. Osmanlı ordusunun Kafkasya'ya yaptığı hareketle biraz da olsa huzura kavuşmuşlardır.³⁹⁷

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra 13 Nisan 1918'de Batum Barış Konferansı'na katılan 40 Mesket Türkü Mesket Türklerinin yaşadığı acılardan dolayı Türkiye'ye katılma kararı aldıklarını açıklamışlardır. Batum'daki Anlaşmalardan sonra 4 Haziran 1918'de Türkiye ile Gürcistan arasında yapılan anlaşma gereği

³⁹³ Zaza Tsurtsumia, "Gürcistan'da İslam: Tarihi ve Bugünü", *Yeni Türkiye: Kafkasya Özel Sayısı*, Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi, Ankara 2015, S. 8, s. 26.

³⁹⁴ Suny, *a.g.e.*, s. 277.

³⁹⁵ Boravski, *a.g.m.*, 125.

³⁹⁶ Arif Yunusov, "Ahıska (Mesket) Türkleri: İki Kere Sürgün Edilen Halk", *Türkler*, (Çev.: Erhan Yükselci), Ankara 2002, C. 18, s. 877.

³⁹⁷ Kıyas Aslan, *Ahıska Türkleri*, Ahıska Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği, Ankara 1995, s. 6.

Gürcistan'ın Güneybatısında bulunan Mesketya bölgesinin bir kısmı Türkiye'ye dahil edilmiştir. Mondros Mütarekesi ile beraber Türk birliklerinin Kafkasya'dan çekilmesi sonucu 29 Ekim 1918'de Başkenti Kars, Hükümet Başkanı Ömer Faik Bey olmak üzere Ahıska Geçici Hükümeti kurulmuştur. Ahıska Türkleri 30 Kasım 1918'de Ermenistan ve Nahçıvan'daki Türklerle beraber Güneybatı Kafkas Cumhuriyeti'ni (Cenub-i Garb-i Kafkas Cumhuriyeti) kurmuşlardır. Bu gelişmeler karşısında Gürcistan hükümetinin İngiltere'den yardım istemesi sonucu 12 Nisan 1919'da İngiliz birlikleri Kars'ı işgal ederek Güneybatı Kafkas Cumhuriyeti'ne (Kars Cumhuriyeti) son vermişlerdir. Bu fırsattan istifade etmeye çalışan Gürcistan Nisan 1919'da Ahaltsihe (Ahıska) ve Ahalkeler şehirlerini işgal etmişlerdir.³⁹⁸ Gürcistan'ın 1920'de Ruslar tarafından işgaliyle Ahıska Türkleri için zor günler yeniden başlamıştır.³⁹⁹ Bu gelişmelere bağlı olarak 1921'de Gürcistan'ın Sovyetleştirilmesi Ahıskalılar üzerinde de belirleyici rol oynamıştır. Buna bağlı olarak 1920'li yıllarda Ahıskalılar Gürcistan'ın geri kalan nüfusundan soyutlanmışlardır.⁴⁰⁰

Türkiye ve Rusya arasında 16 Mart 1921'de yapılan Moskova Antlaşması sonrasında Sovyet yönetimi, Abhaz, Osetlere ve Acaralara Özerk Cumhuriyet kurma hakkı tanımıştır. Ancak Ruslar tarafından bu hak Ahıska Türklerine tanınmamıştır.⁴⁰¹ Ahıska bölgesinde 1927'de kolhozlar kurulmaya başlanmıştır. Bu uygulamaya karşı gelenler tutuklanıp hapse atılmıştır. 1920'li ve 1930'lu yıllarda uygulanan baskı ve şiddet sonucunda binlerce aydın ve din adamı Kemalist ve Pantürkist suçlaması ile hapse atılmıştır. Tutuklananların birçoğu da 1937-1938 yıllarında toplama kamplarında öldürülmüşlerdir.⁴⁰²

Ahıska Türklerine önce Arap harfleri yerine Latin Alfabesi, daha sonra da Kiril alfabesi kullanım zorunluluğu getirilmiştir. 1940'ta ise Menşeviklerin zoruyla Gürcü Alfabesi kullanmaya zorlanmışlardır. 1938-1940 yıllarında Ahıska ve çevresine Türkiye'ye sınır bölgelerin korunması adı altında on binlerce Rus askeri yerleştirilmiştir.⁴⁰³

Sovyetler Birliği'nde 1940'a kadar diğer özerk cumhuriyetlerden askere alımlar yapıldığı halde İkinci Dünya Savaşı öncesi toplam sayısı 165.000 olan

---

³⁹⁸Yunusov, *a.g.m.*, 881.

³⁹⁹ Aslan, *a.g.e.*, s. 6-7.

⁴⁰⁰ Boravski, *a.g.m.*, 125.

⁴⁰¹ Seyfeddin Bentürk, "Sovyet Belgeleriyle 1944 Ahıska Sürgünü", *Uluslararası Ahıska Türklerinin Hukuki ve Sosyal Sorunları Sempozyumu*, 14-15 Nisan 1914, (Ed.: Rasim Bayraktar), Astana Yayınları, Giresun 2015, s. 87.

⁴⁰² Yunusov, *a.g.m.*, 881; Aslan, *a.g.e.*, s. 6.

⁴⁰³ Aslan, *a.g.e.*, s. 67.

Ahıska Türkleri askere alınmamış ancak Rus-Alman savaşının başlamasından sonra bu halktan yaklaşık 40.000 kişi askere alınmıştır. Geride kalan kadın ve ihtiyarlar da demiryolu inşasında çalıştırılmıştır.⁴⁰⁴ Görüldüğü gibi bir yandan savaş bahane edilip bu halkın cephede Almanların önüne sürülerek imhası planlanırken diğer yandan da bu halkın Gürcüleştirilmesi propagandasına da göz yumulmuştur.

1.4.1.4. Güney Osetya Özerk Cumhuriyeti'nin Kurulması

Kafkas dağlarının kuzey ve güneyinde yar alan bölge Kuzey ve Güney Osetya olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Kafkas dağlarının önemli geçitlerinden olan Daryal geçidi de bu bölgede bulunmaktadır. Bu geçit Osetya'nın başkenti olan Vladikafkas'ı Gürcistan'ın başkenti Tiflis'e bağlamaktadır. Bölgenin en yüksek dağı Gürcistan'a bağlı Güney Osetya sınırları yakınında yer alan yüksekliği 5.047 metre olan Kazbek Dağı'dır.⁴⁰⁵

Osetler kendilerini "İron" olarak adlandırmaktadır.⁴⁰⁶ Etnograflara göre kuzey Hint-Avrupa ırkından olan Osetler, İron ve Digor olmak üzere iki dil konuşmaktadır. Osetlerin Medlerden geldiğini belirten Klaproth ve Bodenstedt'e göre kuzeyden gelen bu halk göç sırasında İranlılarla karışmıştır. Daha ağır basan bir düşünceye göre de Osetler, Alanların soyundan gelmektedir.⁴⁰⁷ Osetlerin büyük çoğunluğu Ortodoks Hristiyandır. Ancak Osetlerin Digorlar olarak bilinen kısmı ise Müslümandır. Osetlerde Hristiyanlık Gürcüler aracılığıyla yayılmıştır.

Osetler, Kafkasya sıradağlarının her iki tarafında da yaşamaktadır. Buradaki dağ sırtı bölgeyi doğal olarak iki idari bölüme ayırmıştır. Kuzey bölüm Rusya Federasyonu'na bağlı Kuzey Osetya Özerk Cumhuriyeti'ni oluştururken güneyde ve daha küçük olan bölüm ise Güney Oset Özerk Vilayeti olarak Gürcistan Cumhuriyeti'ne dahil edilmiştir. Burada Osetler nüfusun yarısından fazlasını oluşturmakla birlikte Gürcüler ve azda olsa diğer halklar da yaşamaktadır.⁴⁰⁸

Gürcistan'ın 1801'de Rusya tarafında işgaliyle birlikte Güney Osetya'da Rus hakimiyetine girmiş ve ilerleyen zaman diliminde Tiflis'a bağlı bir idare olarak kabul

⁴⁰⁴ Bentürk, *a.g.m.*, s. 87.

⁴⁰⁵ Ufuk Tavkul, "Tarihi ve Etnik Yapısıyla Kafkasya", *Yeni Türkiye*, Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi, Ankara 1997, S. 16, s. 1897.

⁴⁰⁶ Tavkul, *a.g.m.*, s. 1914.

⁴⁰⁷ Kozlov, *a.g.e.*, s. 226; Grigorianz, *a.g.e.*, s. 149.

⁴⁰⁸ Akiner, *a.g.e.*, s. 159; Tavkul, *a.g.m.*, s. 1914.

edilmiştir.⁴⁰⁹ Mayıs 1918’de Gürcistan’ın bağımsızlığıyla beraber Güney Osetya’da Gürcistan sınırları içinde kalmıştır. Ancak Rusya Komünist Partisi’ne mensup Oset üyeler 12 Haziran 1919’da Gürcistan’ın Cava bölgesinde gizli bir konferans düzenlemişlerdir. Bu konferans sonunda da Rusya Komünist Partisi mensupları “Güney Osetya Yöresel Komitesi”ni kurmuşlardır. Kurulan bu komiteye Demokratik Gürcistan Hükümeti’ni yıkmak için Oset halkını organize etme görevi verilmiştir. Bu gelişmelerden sonra çıkan ayaklanmalar sonucunda Kuzey ve Güney Osetyalılar Mayıs 1920’de “Sovyet Rejimi”ni kurmuşlardır.⁴¹⁰ Gürcistan’ın Ruslar tarafından işgaliyle birlikte Güney Osetya, resmi olarak 20 Nisan 1922’de Gürcistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti’ne bağlanmıştır.⁴¹¹ 1938’de Güney Osetya’da Gürcü Hükümeti tarafından Gürcü harfleri kullanılması zorunluluğu getirilmiştir.⁴¹² Böylece Müslüman Oset halkının milli Gürcistan kimliği altında asimile edilmesine çalışılmıştır.

1.4.1.5. Kuzey Osetya Özerk Cumhuriyeti’nin Kurulması

Kuzey Osetya’da halkın çoğunluğunu Osetler oluşturmakla birlikte bölge sınırları içinde İnguşlar, Ruslar, Ukraynalılar ve diğer halklardan insanlar da yaşamaktadır. Kuzey Osetya Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Kafkasya’nın orta bölgesinde bulunmaktadır. Doğusunda Dağıstan Cumhuriyeti, Güneyinde Gürcistan’a bağlı Güney Osetya Özerk Vilayeti, batısında ise Kabardey-Balkar Cumhuriyeti bulunmaktadır.⁴¹³ XIX. yüzyılın başlarında Vladikafkas’ı Kuzey Osetya’nın başkenti olarak kabul edilmiştir. Osetlerin bir kısmı Müslüman bir kısmı da Hristiyandır.⁴¹⁴ Kuzey Osetya 1861’de Rusya tarafından işgal edilmiş ve merkezi Vladikavkaz olmak üzere Terek bölgesinin bir parçası olarak kabul edilmiştir.⁴¹⁵

Önemli bir endüstri merkezi olan Osetya’nın endüstrileşmesi XIX. yüzyılın ortalarında kömür endüstrisinin gelişmesiyle başlamıştır. Sosyal demokratlar 1903’te

⁴⁰⁹ Julian Birch, “The Georgian/South Ossetian Territorial and Boundary Dispute”, *Transcaucasian Boundaries*, (Ed.: Suzanne Goldenberg, John F. R. Wriht, Richard Schofield), UCL Press, London 1996, s. 155.

⁴¹⁰ İberieli, *a.g.e.*, s. 385.

⁴¹¹ T. Trilati, “Literature on Ossetia and the Ossetians”, *Caucasian Review* 6, İnstitute For The Study Of USSR, Munich 1958, No 6, s. 109; Alexandre A. Bennigsen ve Chantal L. Quelquejay, *Step’de Ezan Sesleri: Sovyet Rejimi Altındaki İslam’ın 400 Yılı*, (Çev.: Nezih Uzel), Kent Basımevi, İstanbul 1981, s. 155.

⁴¹² Akiner, *a.g.e.*, s. 162.

⁴¹³ Akiner, *a.g.e.*, s. 156.

⁴¹⁴ Grigorianz, *a.g.e.*, s. 150.

⁴¹⁵ Birch, *a.g.m.*, s. 155.

Vladikavkas'da (Ordconikidze) üs kurmuşlardır.⁴¹⁶Almanya'nın yönlendirmesiyle 26 Mayıs 1918'de Gürcistan'ın bağımsızlığını ilan etmesine bağlı olarak Rus Bolşevik Partisi Transkafkasya Bürosu, Kuzey Kafkasya'nın Osetlerin çoğunlukta yaşadığı bölgeye taşınmıştır. Böylece bu bölgedeki Osetler, Rusya'nın yönlendirmesiyle Aleksi Gegeçkori önderliğinde Bağımsız Gürcistan Hükümeti'ne karşı ayaklanmışlardır.⁴¹⁷ Bu arada 1918-1920 yılları arasında Osetya bölgesinde Beyazordu (Denikin idaresinde), Kızıl Ordu (Ordconikidze idaresinde) ve Menşevikler arasında şiddetli çatışmalar yaşanmıştır. 1920 sonlarına doğru önce Kuzey Osetya'da daha sonra da Güney Osetya'da Bolşevikler üstün gelerek bölgeye hakim olmuşlardır. Kasım 1920'de Kuzey Osetya bölgesi oluşturularak Gorskaya (Dağlı) Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne bağlanmıştır.⁴¹⁸ Böylece Kuzey Oset Özerk Bölgesi Rusya'ya bağlanmış ve otonom bölge olarak 7 Temmuz 1925'te kurulmuştur. 5 Aralık 1936'da ise Kuzey Oset Otonom Cumhuriyeti adını almıştır.⁴¹⁹

Osetya bölgesinde 1923'te Latin harfleri kullanılmaya başlanmış, 1938'de Kuzey Osetye'da Rusya tarafından Kiril harfleri kullanılması zorunluluğu getirilmiştir.⁴²⁰ Rusya'nın Kafkasya'da uygulamaya koyduğu böl parçala ve yönet politikasından Oset halkı da nasibini almıştır. Böylece Kuzey ve Güney olmak üzere bölünen Oset halkının yarısı tamamen Rus nüfuzu altında varlığını sürdürmek zorunda kalırken güney kısmındaki diğer yarısı da Gürcistan'ın nüfuzunda varlıklarını sürdürmek durumunda kalmışlardır.

1.4.2. Rusya'nın Kuzey Kafkasya Politikası

Kuzey Kafkasya'nın coğrafi sınırları, kuzeyde Don nehrinden güneydoğu istikametinde Kuma nehrine kadar ve doğuda Hazar Denizi'ne kadar uzanmaktadır.⁴²¹ Kuzey Kafkasya birçok milli topluluğu bünyesinde barındırmaktadır. Bunlar; Çerkesler (Adıge), Çeçen-İnguşlar, Avarlar, Lezgilerdir. Bütün bu halklar proto-kafkas dilinde konuşmaktadır. Osetlerin dili İran kökenli, Kumuklar, Balkar-Karaçaylıların dilleri ise Türkçedir. Bir kısmı Ortodoks-Hristiyan olan Osetler müstesna olmak, üzere, bütün Şimalî Kafkasyalılar (Kuzey Kafkasya)

⁴¹⁶ Akiner, *a.g.e.*, s. 156.

⁴¹⁷ İberieli, *a.g.e.*, s. 383.

⁴¹⁸ Trilati, *a.g.m.*, s. 108; Akiner, *a.g.e.*, s. 156.

⁴¹⁹ Alexandre A. Bennigsen ve Chantal L. Quelquejay, *Step'de Ezan Sesleri: Sovyet Rejimi Altındaki İslam'ın 400 Yılı*, (Çev.:Nezih Uzel), Kent Basımevi, İstanbul 1981, s. 155.

⁴²⁰ Akiner, *a.g.e.*, s. 162.

⁴²¹ BAytugan, *a.g.m.*, s. 12-30; Mehmet Emin Resulzade, "Kafkasya Konfederasyon Hareketi", *Kafkasya (Der Kaukasus)*, Münih 1951, No 2-3, s. 3; Birch, *a.g.m.*, 157.

Müslümandır.⁴²² Kuzey Kafkasya’da varlıklarını sürdüren boylardan Karaçay, Balkar, Nogay ve Kumuklar Türk soyundandır.⁴²³

1917 Bolşevik İhtilaliyle Çar II. Nikola’nın iktidarının son bulduğu ve Rusya’nın dört bir yanında isyanlar patlak verdiği sırada Kuzey Kafkasya halkları da özgürlük mücadelesine girişmişlerdir. 1917 Mayıs’ında henüz Bolşevikler Ekim zaferini kazanmadan Dağıstan, Çeçenistan, İnguşetya, Kuzey Osetya ve Kabardey-Balkar halkları temsilcileri Abdülmecid Çermoyev başkanlığında bir araya gelerek Kuzey Kafkasya Birleşik Dağlılar Cumhuriyeti’ni kurmuşlardır. Vladikavkaz’da başkent olarak belirlenmiştir.⁴²⁴ Kuzey Kafkasya’nın merkezi Rus makamlarıyla her türlü bağlarını koparmışlardır. Böylece Kuzey Kafkasya’da yönetimi yerli halk konseyleri (Çeçen, İnguş, Oset, Kabartay-Balkar vd.) vasıtasıyla gerçekleştiren “Birleşik Kafkas Dağlıları Birliği Merkez Komitesi” yönetimi üslenmiştir.⁴²⁵ Kuzey Kafkasya Birleşik Dağlılar Cumhuriyeti’ne karşı da 1918 Mart’ında da Rusların desteğiyle Komünist yanlısı Terek Cumhuriyeti kurulmuştur. Bu cumhuriyet önce kurulan örgütlerle aynı topraklarda hak iddia etmiştir.⁴²⁶

11 Mayıs 1918’de de Kuzey Kafkasya bağımsızlığını ilan etmiş ve Abdülmecid Çermoy, Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti başkanlığına getirilmiştir.⁴²⁷ Bölgenin kontrolünün Denikin’in eline geçmesiyle 19 Mayıs 1919’da Kuzey Kafkasya’da tekrar Rus nüfuzuna girmiş, Kuzey Kafkasya parlamentosu ve hükümetinin faaliyetlerine son verilmiştir. Ancak Rusları bölgeden sürmek isteyen Kuzey Kafkasya halkları aynı yıl Çeçen asıllı Uzun Hacı önderliğinde yeniden bir araya gelerek Kuzey Kafkasya Emirliği’ni kurmuşlardır.⁴²⁸ Bu gelişmeler üzerine

⁴²² A. Kantemir, “Kafkasya”, *Kafkasya (Der Kaukasus)*, Münih 1951, No 1, s. 5.

⁴²³ Hostler, *a.g.e.*, s. 75.

⁴²⁴ Julietna Meskhidze, “The Events of November 1996 in Kabardino-Balkaria and Their Prehistory”, *Ethno-Nationalism, İslam and the State in the Caucasus: Post Soviet Disorder*, (Ed.: Moshe Gammmer), Routledge by Published, New York 2008, s. 76; Sebastian Smith, *Allahın Dağları Çeçenistan’da Savaş*, (Çev.: Hadiye Nugay), Sabancı Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2002, s. 102.

⁴²⁵ Malika Sultanovna Arsanukaeva, “Organizatsiya Upravleniya Gorskimi Narodami Severnova Kavkaza V XIX. Naçala XX VV.: Asnovnie Etapı, Asobennosti i Problemi (Kuzey Kafkasya Dağlılarının XIX. Yüzyıl Sonu ve XX. Yüzyıl başlarında Yönetim Yapısı: Esasa Aşamaları, Özellikleri ve Zorlukları)”, *Yeni Türkiye*, Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi, Ankara 2015, S. 79, s. 33; BAYtugan, *a.g.m.*, s. 15; Mehmet Emin Resulzade, “Kafkasya Konfederasyon Hareketi”, *Kafkasya (Der Kaukasus)*, Münih 1951, No 2-3, s. 3; Bennigsen, Quelquejay, *a.g.e.*, s. 154.

⁴²⁶ Smith, *a.g.e.*, s. 102.

⁴²⁷ BAYtugan, *a.g.m.*, s. 12-30; Mehmet Emin Resulzade, “Kafkasya Konfederasyon Hareketi”, *Kafkasya (Der Kaukasus)*, Münih 1951, No 2-3, s. 3.

⁴²⁸ BAYtugan, *a.g.m.*, s. 15; Mehmet Emin Resulzade, “Kafkasya Konfederasyon Hareketi”, *Kafkasya (Der Kaukasus)*, Münih 1951, No 2-3, s. 3; Smith, *a.g.e.*, s. 203.

Şeyh Uzun Hacı Ruslar tarafından tutuklanarak Sibiry'a sürgün edilmiştir.⁴²⁹ Bölgenin yeniden Rus kontrolüne girmesiyle de 20 Ocak 1920 tarihli bir kararname ile "Sovyet Sosyalist Dağıstan Muhtar Cumhuriyeti" kurulmuştur. Vladikafkas da bu devletin başkenti olarak kabul edilmiştir. Fakat asıl idare Rusların kontrolündeki Rostov'dan yürütülmüştür.⁴³⁰

Rusların idari sistemlerindeki baskıcı uygulamaları karşısında 1921'de Kuzey Kafkasya'da bir dizi isyan baş göstermiştir.⁴³¹ Kuzey Kafkasya halkının Rus yönetimine karşı isyan etmesi üzerine Rusya Merkez İcra Komitesi'nin 20 Ocak 1921 tarihli Kararnamesiyle Kuzey Kafkasya, "Tek ve Birleşik Kuzey Kafkasya" yerine "Dağıstan Özerk Sovyet Cumhuriyeti" ve İnguş, Kabardey, Balkar, Karaçay, Çeçen ve Oset bölgelerini içine alan "Dağlı Özerk Sovyet Cumhuriyeti" olmak üzere ikiye ayrılmıştır.⁴³² Rusya, bu gelişmelerden sonra Kuzey Kafkasya'da resmi komünist ideolojisini oluşturmaya başlamıştır.⁴³³

1 Eylül 1921'de Kabardey Bölgesi ayrı bir muhtar bölge olarak kurulmuştur. 1922'de ise Dağlık Muhtar Cumhuriyeti, Karaçay-Çerkes Muhtar Cumhuriyeti ve Balkar Milli Bölgesi oluşturularak Dağlık Muhtar Cumhuriyeti küçültülmüştür. Böylece bu cumhuriyette sadece Çeçen, İnguş ve Oset bölgeleri kalmıştır.⁴³⁴

Sovyetlerce yapılan idari taksimat şu hedefi güdüyordu: Dağlık Cumhuriyeti içindeki Çerkesleri, Karaçay-Balkar Türklerini ve diğer halkları birbirinden ayırmak ve onlardan Sovyetleştirilmiş yeni karma muhtar cumhuriyet ve eyaletler oluşturmak. Bunun için Adige Muhtar Eyaleti, Kabardey-Balkar Sovyet Cumhuriyeti ve Karaçay-Çerkes Muhtar Eyaleti Bolşeviklerce bu gaye ile kurulmuştur.⁴³⁵

Bölge halkı Dinikin'in Beyazordu'suna karşı Kızıl Ordu birlikleri ile işbirliği yapmıştır. Şubat 1922'de Kızıl Ordu ve Kuzey Kafkasya Bağımsızlık hareketleri

⁴²⁹ Trepavlov, *a.g.e.*, s. 43.

⁴³⁰ Gaucher, *a.g.e.*, s. 162.

⁴³¹ Mehmet Emin Resulzade, "Kafkasya Konfederasyon Hareketi", *Kafkasya (Der Kaukasus)*, Münih 1951, No 2-3, s. 4.

⁴³² BAytugan, *a.g.m.*, s. 15; Mehmet Emin Resulzade, "Kafkasya Konfederasyon Hareketi", *Kafkasya (Der Kaukasus)*, Münih 1951, No 2-3, s. 3; Johanna Nichols, "Azınlıklar Yol Ayrımında", *Kafkasya Yazıları*, (Çev.: Perit Kumuk), İstanbul 2000, S. 8, s. 18; Jane Ormrod, "North Caucasus: Frangmentation or Federation?", *Nation and Politics in the Soviet Successor States*, (Ed.: Lan Bremmer and Ray Taras), Cambridge University Press, New York 1994, s. 450; Ramazan Traho, "Rusya Federasyonu İçinde Adige Muhtar Eyaleti Kuruluşunun 40. Yıldönümü", *Dergi: Sovyetler Birliği Öğrenme Enstitüsü*, Münih 1962, S. 30, s. 87.

⁴³³ Trepavlov, *a.g.e.*, s. 43.

⁴³⁴ Nadir Devlet, "Kuzey Kafkasya'nın Dünü Bugünü", *Yeni Türkiye, Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi*, Ankara 1997, S. 16, s. 1924.

⁴³⁵ Ramazan Traho, "Rusya Federasyonu İçinde Adige Muhtar Eyaleti Kuruluşunun 40. Yıldönümü", *Dergi: Sovyetler Birliği Öğrenme Enstitüsü*, Münih 1962, S. 30, s. 87; Zürcher, *a.g.e.*, s. 27.

Dinikin'in Beyazordu'sunu bölgeden kovmuştur. Fakat Kuzey Kafkasya halkının umutları boşa çıkmış ve Kızıl Ordu Kafkasya'yı kuzeyden güneye doğru hızla işgal etmeye başlamıştır. Emirlik ve Dağ Cumhuriyetlerinden başka siyasi örgütlenmeler yasaklanmıştır.⁴³⁶ Sovyet rejimi kurulur kurulmaz 1921-1922 yıllarında halka yapılan baskılar artmıştır. Bu yıllarda müsadereler, idamlar olmuş, bunu takiben açlık ve şiddetle bastırılan köylü isyanları ortaya çıkmıştır.⁴³⁷ Kuzey Kafkasya'da Sovyet yapılanması çok çetin mücadele içinde geçmiştir. Sovyet iktidarına karşı mücadele eden farklı gruplar Dağıstan, Kabardey, Osetya, Çeçenistan ve İnguşetya'nın en ulaşılmaz dağlık ve ormanlık kesimlerinde gizlenmiştir.⁴³⁸ Bunun üzerine Rusya tarafından 1922 yılında bütün dağlı gruplar silahtan arındırılarak, cumhuriyet kademeli olarak Rusya federasyonu içinde bölgelere ayrılmıştır. Bir yıl sonra Dağlı Halkları Cumhuriyeti'nin içinde sadece Çeçen, İnguş ve Kuzey Osetleri kalmıştır. Çeçenler de ayrı bir özerk bölge durumuna getirilmiştir.⁴³⁹

1921-1924 yılları arasında Rusya Kuzey Kafkasya'da her grubu yavaş yavaş daha küçük daha denetlenebilir birimlere ya Sovyet Sosyalist Cumhuriyetlerine (Rusçada ASSR) yada daha düşük statülü Özerk Bölgelere (Rusçada AO) bölmeye başlamıştır.⁴⁴⁰

1924'de Dağlı Özerk Cumhuriyeti ortadan kaldırılmış ve Kuzey Kafkasya'da Dağıstan Özerk Cumhuriyeti'nden başka, günümüzde de varlığını sürdüren üç otonom Cumhuriyet (Çeçen-İnguş, Kuzey Osetya, Kabartay-Balkar) ve iki otonom bölge (Karaçay-Çerkes, Adige) ile temsil edilen birkaç özerk bölge kurulmuştur. Bu arada Karaçay-Çerkes Özerk Bölgesi idari bakımdan Stavropol eyaletine, Adige Özerk Bölgesi ise Krasnodar eyaletine bağlanmıştır. Dağıstan ile birlikte bütün Kuzey Kafkas Özerk Cumhuriyetleri doğrudan doğruya Moskova'ya bağlanmıştır.⁴⁴¹

Rusya tarafından 1930'ların ilk yıllarında ortak nitelik taşıyan bütün müesseseler ortadan kaldırılmaya başlanmıştır. Kuzey Kafkasya'da "İlmi Araştırma

---

⁴³⁶ Smith, *a.g.e.*, s. 104.

⁴³⁷ Ramazan Traho, "Rusya Federasyonu İçinde Adige Muhtar Eyaleti Kuruluşunun 40. Yıldönümü", *Dergi: Sovyetler Birliği Öğrenme Enstitüsü*, Münih 1962, S. 30, s. 89; Broxup, *a.g.m.*, s. 29.

⁴³⁸ Alexander Semenov, "Kuzey Kafkasya Dağlı Halkların Yaşam Alanlarında Yeni Yerel İktidarların Oluşturulması (1917-1920 Başları)", *Yeni Türkiye*, (Çev.: Uğur Büke), Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi, Ankara 2015, S. 79, s. 23.

⁴³⁹ Johanna Nichols, "Azınlıklar Yol Ayrımında", *Kafkasya Yazıları*, (Çev.: Perit Kumuk), İstanbul 2000, S. 8, s. 18.

⁴⁴⁰ Smith, *a.g.e.*, s. 216.

⁴⁴¹ Galina Yemelianova, "İslam in Russia: An Historical Perspective", *İslam in Post-Soviet Russia: Public and Private Face*, (Ed.: Pilkington, Hilary and Yemelianova, Galina), Routledge Curzon, London 2003, s. 45; BAytugan, *a.g.m.*, s. 29; Johanna Nichols, "Azınlıklar Yol Ayrımında", *Kafkasya Yazıları*, (Çev.: Perit Kumuk), İstanbul 2000, S. 8, s. 18.

Enstitüleri Merkezi” ve “Kuzey Kafkasya Araştırma Enstitüsü” kapatılmıştır. Kuzey Kafkas halklarının ortak müzesi kapatılarak, müze eşyalarının bir kısmı Moskova ya götürülmüştür. Fakat “Kuzey Kafkasya Birliği”ne indirilen en büyük darbe “Kuzey Kafkas Alfabelerini Birleştirme Komitesi”nin kapatılması olmuştur. 1920’ler Latin alfabesi kullanma zorunluluğu getirilirken 1930’ların sonunda da Moskova’nın baskısı ile Latin alfabesinin yerine Rus alfabesinin kullanılması zorunluluğu getirilmiştir. Böylece 1930’larda alfabelerin Ruslaştırılması ve Kuzey Kafkasya dillerine Sovyet ve milletlerarası terimlerin, zorlu Rus telaffuzunun da sokulması ile başlayan “Ruslaştırma siyaseti” devreye sokulmuştur.⁴⁴² 1934’te ise Kuzey Kafkasya’daki Çerkesce, Çeçence, İnguşça ve Türk-Tatar şivelerindeki bütün okullar Stalin’in emriyle kapatılmıştır.⁴⁴³ Yalnız Dağıstan’ın en ücra dağ bölgelerinde sadece ilköğrenim yılında eğitim ana dilde yapılmıştır. Diğer bütün bölgelerde de ana dil sadece bir ders olarak okutulmaya başlanmıştır.⁴⁴⁴

Kuzey Kafkasya’da basının yerel dillerde yayın yapması yasaklanmıştır. Bununla da yetinilmemiş, buradaki okulların bütün öğretim kadrosuyla, basın mensupları Sibiry ile Kazakistan bozkırlarına sürülerek zor şartlarda yaşamaya ve ölüme mahkum edilmiştir. 1934’te Kremlin’in Kuzey Kafkasya milletlerine karşı yaptığı uygulamalar, Kafkas milletlerine komünistliğin Çarlıktan farksız olduğu kanaati vermiştir.⁴⁴⁵

1936 yılında da yeni Sovyet yönetimi Dağıstan, Kuzey Osetya, Kabardey-Balkar, Çeçen-İnguş ve Abhazya gibi özerk Cumhuriyetlere ve Güney Osetya, Karaçay-Çerkes ve Adige gibi özerk bölgelere ayrılmıştır.⁴⁴⁶

1936’da Transkafkasya Federal Cumhuriyeti feshedilmiş ve bu Cumhuriyet Kuzey Kafkasya’nın çeşitli etnik bölgelerine yapılan dayatmalarla Sovyetler Birliği’nin sonuna kadar yaşayacak olan idare şeklinin kabulü için zorlanmıştır. Böylece Rusya, Kafkasya’nın çeşitli bölgelerini tek başına merkezden yönetmeye başlamıştır. Bölge sınırları, bölge halklarını işbirliğine ve aralarındaki anlaşmazlıkları gidermeye sağlayacak biçimde değil, bilakis merkezin kontrolünü

---

⁴⁴² BAytugan, *a.g.m.*, s. 29.

⁴⁴³ Ertürk, *a.g.e.*, s. 196.

⁴⁴⁴ BAytugan, *a.g.m.*, s. 31.

⁴⁴⁵ Ertürk, *a.g.e.*, s. 196.

⁴⁴⁶ Johanna Nichols, “Azınlıklar Yol Ayrımında”, *Kafkasya Yazıları*, (Çev.: Perit Kumuk), İstanbul 2000, S. 8, s. 19.

kolaylaştıracak şekilde çizilmiştir. Böylece Kafkasya halkları arasındaki rekabet ve uyumsuzluk her fırsatta körüklenmiştir.⁴⁴⁷

ASSR'ler ve AO'lar yalnız sözde ayrı etnik anavatan olarak kalmıştır. ASSR hükümetleri, aynen bölgeler gibi doğrudan Moskova'ya bağlanmış ve buralar ancak Rus kökenli idareciler tarafından yönetilmiş ve yerli halkın yönetime katılımına titiz incelemeler ve zorluk çıkararak izin verilmiştir.⁴⁴⁸ Bu özerk bölgelerin idaresi de neredeyse tamamen Rus memurların yetkisine verilmiştir. 1930 yılında Kuzey Kafkasya bölgesindeki yüksek kademedeki 1310 memurdan sadece 17'si Kafkasya asıllı olması bu gerçeği açıkça ortaya koymaktadır.⁴⁴⁹

İkinci Dünya Savaşı'nın başlangıcına kadar, Komünist Partisi'nin Kuzey Kafkasya Cumhuriyetleri Bölge Komiteleri birinci sekreterlerinden hiçbiri, yerli değildir. Yalnız Kabartay-Balkar'da Eyalet Komitesi birinci sekreteri Betal Kalmikov bir istisna teşkil etmiştir.⁴⁵⁰ Özerk bölgelerde ise kendi iç işlerinde neredeyse hiç söz hakkı bulunmayan bu etnik azınlık bölgeleri, Stavropol yada Krasnodar Rus bölgelerine bağlanmıştır. Sovyet planlayıcıları iç bölünmelere ait sınır çizgilerini durmadan yeni baştan çizdikleri için ASSR ve AO haritası sürekli değişmiştir. 1936 yılındaki son planla birbirleriyle ilgisi olmayan hatta rakip etnik gruplar bir araya getirilerek yapay bütünlükler oluşturulmaya çalışılmıştır. Böylece Çar imparatorluğunun "böl ve yönet" ilkesine uygun şekilde hareket edilerek, halklar Sovyet birleştiriciliğinin kabulüne zorlanmıştır.⁴⁵¹ Ruslar eliyle bölgede yeni ulusal yapılanmaların örgütlenmesi ve kurulması aşamasına girilmiştir. Bu dönemde Kuzey Kafkasya'daki iktidar örgütlenmelerinin ön plana çıktığı da görülmektedir. Bununla birlikte Komünist Parti'nin ve devlet organlarının Kuzey Kafkasya'da uyguladıkları etnik, sosyal ve ideolojik model politikası, Kuzey Kafkasya'da yaşayan Dağlıların ciddi direnişleriyle karşılaşmasına yol açmıştır. Genel olarak, Kuzey Kafkasya Dağlı halklarının bilincinde olduğu Rusya'nın genel politikası, bölgedeki etnik toplulukları Rusya içinde entegre etmek ve bu toplulukların ulusal yaşamı üstünde kesin bir denetim kurmak isteyen eski, geleneksel Rus devlet politikasının devamı olarak kendini göstermiştir. Rusya'nın bölgedeki klasik nüfuz politikasında bir sonraki aşama ise sosyo-kültürel ve etnik asimilasyon uygulaması olmuştur. Dağlı halkların

⁴⁴⁷ Paul B. Henze, "Kafkasya'da Çatışma: Geçmiş, Sorunlar ve Gelecek İçin Öngörüler", *Avrasya Etüdleri*, Ankara 1994, C. 1, S. 1, s. 70.

⁴⁴⁸ Smith, *a.g.e.*, s. 216.

⁴⁴⁹ Gaucher, *a.g.e.*, s. 162.

⁴⁵⁰ BAytugan, *a.g.m.*, s. 29.

⁴⁵¹ Smith, *a.g.e.*, s. 216.

bilincine yerleşmiş bu yargıların sonucunda, Dağlılar bu emir ve yaptırımların etkisizleştirilmesi amacıyla bir dizi önlem almak mecburiyetinde kalmışlardır.⁴⁵²

Rusya'nın Kafkaslarda uyguladığı, halkları küçük birimlere bölme politikası, milli ve kültürel hassasiyetlerden ziyade Rusya'nın ekonomik hedeflerine hizmet etmiştir. Nitekim Rusya Bilimler Akademisi Etnoloji ve Antropoloji Enstitüsü tarafından yayımlanan rapora göre Kuzeybatı Kafkasya (Rostov Bölgesi, Krasnodar ve Stavropol eyaletleri, Adigey, Kabardey-Balkar, Karaçay-Çerkes Cumhuriyetleri) jeopolitik konum, yüksek ekonomik potansiyel, gelişmiş ulaşım sistemi, Rus sınırına yakınlık, sosyo-ekonomik ve politik süreçlerin tek tip olması gibi koşullara sahip bir bölge olarak değerlendirilmiştir. Bu raporda ilgi çeken nokta, bölgenin Rusya'nın ekonomisi açısından önemli bir bölge olduğunun vurgulanmış olmasıdır.⁴⁵³ Bu rapor bizlere Rusya'nın Kafkasya nüfuzundan kolay kolay vazgeçmeyeceğini göstermektedir.

1.4.2.1. Adige Özerk Cumhuriyeti'nin Kurulması

Kaynaklara göre Adigelerin kökeni Kimmerlere, Sarmat-Alanlar'a ve Türklere dayanmaktadır. Adigelerin ataları Kuzeybatı Kafkasya'da yaşamıştır.⁴⁵⁴ Adige Özerk Cumhuriyeti'nde yaşayanlar için "Adige" ismi kullanılırken, Karaçay-Çerkes Özerk Cumhuriyeti'nde yaşayan Adigeler için ise "Çerkes" ismi kullanılmıştır.⁴⁵⁵ Günümüzde Çerkes, Adige ve Kabardeyler yabancılar tarafından farklı halklar olarak kabul edilse de aslında Kuzey Kafkasya kökenli tek bir halkın parçalarıdır.⁴⁵⁶ Adige dilinde konuşan ve bir arada yaşayarak genel Çerkes adı altında tanınan Besleney, Şapsug, Ubiş, Kabartay ve diğer bütün Çerkes kabileleri kendilerini Adige diye adlandırmaktadır.⁴⁵⁷

⁴⁵² Alexander Semenov, "Kuzey Kafkasya Dağlı Halkların Yaşam Alanlarında Yeni Yerel İktidarların Oluşturulması (1917-1920 Başları)", *Yeni Türkiye*, (Çev.: Uğur Büke), Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi, Ankara 2015, S. 79, s. 22.

⁴⁵³ V. A. Tişkov ve E. İ. Filippova, *Eski Sovyet Ülkelerinde Etnik İlişkiler ve Sorunlar: Kuzey Kafkasya*, ASAM Yayınları, Ankara 1997, s. 84.

⁴⁵⁴ Tamara V. Polovinkina, *Çerkesya, Gönül Yaram*, (Çev.: Orhan Uravelli), Kafdan Yayınları, Ankara 2007, s. 14.

⁴⁵⁵ Akiner, *a.g.e.*, s. 185.

⁴⁵⁶ Johanna Nichols, "Azınlıklar Yol Ayrımında", *Kafkasya Yazıları*, (Çev.: Perit Kumuk), İstanbul 2000, S. 8, s. 29.

⁴⁵⁷ Ramazan Traho, "Rusya Federasyonu İçinde Adige Muhtar Eyaleti Kuruluşunun 40. Yıldönümü", *Dergi: Sovyetler Birliği Öğrenme Enstitüsü*, Münih 1962, S. 30, s. 86; Alexander Semenov, "Kuzey Kafkasya Dağlı Halkların Yaşam Alanlarında Yeni Yerel İktidarların Oluşturulması (1917-1920 Başları)", *Yeni Türkiye*, (Çev.: Uğur Büke), Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi, Ankara 2015, S. 79, s. 25; Feodor Feodoroviç Tornau, *Bir Rus Subayı'nın Kafkasya Anıları*, (Çev.: Keriman Vurdem), Kafkas Derneği Yayınları, Ankara 1999, s. 95.

Adigeler 1864 yılında Rus işgaline uğrayarak siyasi ve sosyal yapıları tamamen tahrip edilmiştir. Bu dönemde Adigelerin %90'ı Osmanlı topraklarına sürülmüştür.⁴⁵⁸ Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra 1920 ilkbaharında Şimali Kafkasya (Dağlık) Cumhuriyeti'ni istila eden Bolşevikler, Moskova'ya tabi ayrı ayrı cumhuriyet ve eyaletler kurmak suretiyle, bu cumhuriyeti de parçalara ayırmışlardır. Bu parçalanmadan en fazla etkilenen Çerkes halkı (bir başka deyimle Adige halkı) ve Karaçay-Balkar Türkleri olmuştur. Sovyet döneminin ilk yıllarında iki ayrı Edige bölgesi oluşturulmuştur. 1 Ocak 1922'de kurulan Çerkes Özerk Vilayeti diğeri ise Adige Özerk Bölgesi'dir. Bu özerk bölge 27 Temmuz 1922 tarihinde Kuban-Karadeniz bölgesinin Maykop ve Ekaterinograd sancaklarından oluşturulmuştur.⁴⁵⁹ Fakat daha sonra bu özerk vilayetler tekrar birleştirilmiştir. 1928 Ağustos'unda ise Adige-Çerkes Özerk Vilayeti'nden "Çerkes" ismi çıkarılmış ve sadece Adige Özerk Vilayeti olarak anılmaya başlanmıştır. Çerkes Özerk Vilayeti de Karaçay Özerk Vilayeti ile birleştirilerek Karaçay-Çerkes Özerk Vilayeti oluşturulmuştur. 1936 Ağustosunda ise Maykop ve Giagin bölgeleri de Adige Özerk Vilayetine dahil edilmiştir.⁴⁶⁰ Adige Muhtar Eyaleti'nin 1936 yılına kadarki idari merkezi Krasnodar şehri olmuştur. 1936 yılından sonra eyaletin merkezi Maykop şehri olarak kabul edilmiştir.⁴⁶¹

Adigelerin dili Kuzey Kafkasya dil ailesinin Adige-Abhaz grubuna aittir.⁴⁶² Bu dil Kuzeybatı Kafkas dillerindendir. Bu dilin Çerkes ve Abhaz dillerine yakınlığı vardır. Müslüman olan ve Arap alfabesini kullanan Adige halkı 1927'de Latin alfabesini kullanmaya başlamış bu halka 1938'de ise Kiril alfabesini kullanmaları zorunluluğu getirilmiştir.⁴⁶³ Böylece Rusya'nın dil ve kültürü bu halk üzerinde Rus nüfuzunu kabul eden ve benimseyen bir neslin oluşturulmasına çalışılmıştır.

⁴⁵⁸ Johanna Nichols, "Azınlıklar Yol Ayrımında", *Kafkasya Yazıları*, (Çev.: Perit Kumuk), İstanbul 2000, S. 8, s. 30.

⁴⁵⁹ Ramazan Traho, "Rusya Federasyonu İçinde Adige Muhtar Eyaleti Kuruluşunun 40. Yıldönümü", *Dergi: Sovyetler Birliği Öğrenme Enstitüsü*, Münih 1962, S. 30, s. 86; Alexander Semenov, "Kuzey Kafkasya Dağlı Halkların Yaşam Alanlarında Yeni Yerel İktidarların Oluşturulması (1917-1920 Başları)", *Yeni Türkiye*, (Çev.: Uğur Büke), Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi, Ankara 2015, S. 79, s. 25; Tişkov ve Filippova, *a.g.e.*, s. 98.

⁴⁶⁰ Akiner, *a.g.e.*, s. 184.

⁴⁶¹ Ramazan Traho, "Rusya Federasyonu İçinde Adige Muhtar Eyaleti Kuruluşunun 40. Yıldönümü", *Dergi: Sovyetler Birliği Öğrenme Enstitüsü*, Münih 1962, S. 30, s. 86; Alexander Semenov, "Kuzey Kafkasya Dağlı Halkların Yaşam Alanlarında Yeni Yerel İktidarların Oluşturulması (1917-1920 Başları)", *Yeni Türkiye*, (Çev.: Uğur Büke), Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi, Ankara 2015, S. 79, s. 25; Tişkov ve Filippova, *a.g.e.*, s. 98.

⁴⁶² Polovinkina, *a.g.e.*, s. 15.

⁴⁶³ Akiner, *a.g.e.*, s. 188.

1.4.2.2. Çeçen-İnguş Özerk Cumhuriyeti'nin Kurulması

Çeçen terimi bir Çeçen köyünün adından gelmektedir. Çeçenya tabiri de bu kelimedenden türetilmiştir. Çeçenler kendilerini Nohçij olarak adlandırmışlardır. Çeçenya'nın Çeçence adı İçkerya'dır. Bu ismi, Çeçenya'nın doğu etekleri ve orta yüksek kısımlarındaki bir bölgenin isminden almıştır. Çeçenlerle yakın bölgelerde yaşayan İnguş halkı kendilerine verdiği bir ad olmayıp Anguş köyüne istinaden Rusların yaptığı bir adlandırmadır. İnguşlar kendilerini Ğalğay olarak adlandırmaktadırlar. İnguşlarla Çeçenleri birlikte ifade eden yerli sözcük de "Bizim Halkımız" anlamına gelen Vaynah'tır. İnguşya'nın İnguşçadaki adı olan Ğalğayçüo orta ve yukarı Assa Vadisi'nin geleneksel adıdır.⁴⁶⁴

İnguşlar ve Çeçenler aynı halkın parçasıdır. Ancak İnguşlar, İnguş dilinde dağlarda oturanlar anlamına gelen "Lamur" adını da kullanmışlardır. Kafkasya savaşı sırasında İnguş dilini bilen Ruslar onlar için "Dağlı Çeçenler" ismini kullanmıştır. İnguşların toprakları Kabardey ile Çeçenistan arasında bulunmaktadır.⁴⁶⁵ Kafkas dağlarının kuzey yamaçlarında bulunan bu bölgenin Gürcistan ve Kabardey-Balkar Cumhuriyetlerine sınırı bulunmaktadır.⁴⁶⁶ Çeçenler, Kuzey Kafkasya'nın en büyük, bütün Kafkasya'nın ise Gürcülerden sonra ikinci kalabalık halkıdır.⁴⁶⁷

Çeçenistan'ın batıda İnguşetya'ya, doğuda Dağıstan'a, güneyde Gürcistan'a ve kuzeyde Stavrapol bölgesine sınırı bulunmaktadır. Çeçenistan'daki etnik gruplar ise Çeçenler, Ruslar, Ukraynalılar, Tatlar, Azerbaycan Türkleri, Avarlar, Nogaylar, Kumuklar, Gürcüler, Ermeniler ve Yahudilerdir. Ülkenin başkenti Covhar (eski adı Grozni)'dir.

Zelimhan Yandarbiyev'in⁴⁶⁸ ifadesine göre Kuzey Kafkasya'nın en kalabalık nüfusa sahip Çeçenlerin yaşadığı bölgelerde petrolün yanı sıra orman ürünleri, yer altı madenleri ve verimli toprakları bakımından önemli zenginliğe sahiptir. Kuzey Kafkasya'nın merkezinde yer almasından dolayı bu bölge stratejik bir öneme sahiptir.⁴⁶⁹ Bu bölgenin stratejik önemi Rusya'nın bu bölgeye olan ilgisini artırmıştır.

⁴⁶⁴ Johanna Nichols, "Vaynahlar, Çeçenlar ve İnguşlar", *Kafkasya Yazıları*, (Çev.: Ali Ekber Yıldırım), İstanbul 2000, S. 8, s. 45.

⁴⁶⁵ Grigorianz, *a.g.e.*, s. 177.

⁴⁶⁶ Tişkov ve Filippova, *a.g.e.*, s. 22.

⁴⁶⁷ Johanna Nichols, "Vaynahlar, Çeçenlar ve İnguşlar", *Kafkasya Yazıları*, (Çev.: Ali Ekber Yıldırım), İstanbul 2000, S. 8, s. 46.

⁴⁶⁸ İçkerya-Çeçen Cumhuriyeti'nin Eski Cumhurbaşkanı Bkz: Zelimhan Yandarbiyev, "Rusya'nın Kafkasya'daki Varlığı Barışı ve İstikrarı Tehdittir", *Yeni Türkiye*, Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi, Ankara 1997, S. 16, s. 2034.

⁴⁶⁹ Zelimhan Yandarbiyev, "Rusya'nın Kafkasya'daki Varlığı Barışı ve İstikrarı Tehdittir", *Yeni Türkiye*, Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi, Ankara 1997, S. 16, s. 2034; Cevher Dudayev,

Çeçenistan ile Kuzey Osetya arasındaki bölgede yaşayan İnguşlar 1810'da Rus egemenliğine girerken⁴⁷⁰ Çeçenlerin yaşadığı bölgeler de 1859'de Rusya tarafından işgal edilmiştir.⁴⁷¹ Çarlığın yıkılmasından sonra Kızıl Ordu birlikleri 1917'de Çeçenistan'ı işgal etmiş ve 1918 Mart'ında burada Rusya Federasyonu'na bağlı Terek Sovyet Cumhuriyeti'ni kurmuşlardır.⁴⁷² Ancak Bağımsızlıklarına düşkün olan Çeçenler milli bilinçle biraraya gelerek 1918'de Şeyh Uzun Hacı önderliğinde Kuzey Kafkasya Emirliği adında bir İslam devletini kurmuşlardır. Çeçen halkı 1919'da Dinikin Beyaz Ordularına karşı da mücadele etmiştir.⁴⁷³ Beyazordu birlikleri 1919'da bölgeyi işgal etmiş ancak daha sonra Kızıl Ordu birlikleri bölgeye hakim olmuş ve 1920'de bölgede yeniden Sovyet idaresi kurulmuştur. İnguşların yaşadığı bölgede de 1920'de Sovyet idaresi kurulmuştur. Ancak Ocak 1921'de Çeçen ve İnguş toprakları Gorskaya (Dağ) Özerk Cumhuriyetine katılmıştır. 30 Kasım 1922'de RSFSR bünyesinde Çeçen Özerk Bölgesi kurulmuştur. 1922'de Çeçen ve birkaç bölge bu özerk cumhuriyetten ayrılınca bu Özerk Cumhuriyet de 7 Temmuz 1924'te dağılmıştır. Gorskaya Cumhuriyeti, 1924'te ortadan kaldırılmasıyla İnguş bölgesi ayrı bir Özerk Vilayete dönüştürülmüştür.⁴⁷⁴

Çeçenistan'da zengin doğal kaynakların bulunmasından dolayı Rusya bu bölgede nüfuz kazanmaya ve bu hükümranlığını korumak için burada askeri güçleriyle sömürü siyasetini etkin duruma getirmeye önem vermiştir. Böylece uzun süren savaşlar ve baskı politikası, halkta Rusya'ya karşı bir güvensizlik oluşturmuştur. Bundan dolayı ülkede Rus idaresine karşı bir dizi isyan ortaya çıkmıştır.⁴⁷⁵ Sovyetler 1924 yılında, tarım alanındaki kolektivizasyona paralel olarak, ayrılıkçılığın potansiyel kaynağını ortadan kaldırmak amacıyla bölgede İslamiyet'e karşı bir tutum sergilemişlerdir. 1924-1926 yıllarında da Kafkasya Sıkıyönetim Komutanlığı 10 bin Çeçen, İnguş aydınını hapsetmiştir. Çeçenistan'da Medreseler ve Kuran kursları kapatılmış, 1928'de Latin alfabesine geçilmesi zorunluluğu

---

Özgürlük Kolay Değil, (Çev.: Cihangir Muhammed), Turan Kültür Vakfı Yayınları, İstanbul 1996, s. 26.

⁴⁷⁰ Neef, *a.g.e.*, s. 31.

⁴⁷¹ A. Archimowich, "Plant Propaganda in the Northern Caucasus", *Caucasian Review* 9, Institute for the Study of the USSR, Munich 1959, No 9, s. 41; Tişkov ve Filippova, *a.g.e.*, s. 57; Bennigsen, Quelquejay, *a.g.e.*, s. 154.

⁴⁷² Akiner, *a.g.e.*, s. 151.

⁴⁷³ Dudayev, *a.g.e.*, s. 151; Grigorianz, *a.g.e.*, s. 19.

⁴⁷⁴ Archimowich, *a.g.m.*, s. 41; Tişkov ve Filippova, *a.g.e.*, s. 57; Bennigsen, Quelquejay, *a.g.e.*, s. 154; Bennigsen, Quelquejay, *a.g.e.*, s. 154.

⁴⁷⁵ Tişkov ve Filippova, *a.g.e.*, s. 73.

getirilerek Arap alfabesinin kullanımı yasaklanmıştır.⁴⁷⁶ Bu gelişmeler üzerine bölgede kurulan olağanüstü Rus idaresi tarafından, bilhassa aydın ve din adamları sürgün edilmiş veya kurşuna dizilmiştir.⁴⁷⁷

1929'da Kafkasya Harp Komutanlığı Çeçenistan'da kolhozlaştırma (halkın topraklarına el koyma) hareketi başlatmıştır. Bu çerçevede Çeçen-İnguş bölgesinde 400 bin hektarlık alan halkın elinden alınarak kolhozlara devredilmiştir.⁴⁷⁸ Bu duruma Çeçenler Şit İstanbulov önderliğinde başkaldırmıştır. Rusya, İstanbulov başkanlığındaki bu mücadeleciyle anlaşma yoluna giderek Çeçen-İnguşların haklarına saygı duyacağını belirtmiştir. Ancak KGB 1931'de anlaşmayı bozarak Şit İstanbulov ve arkadaşlarını kurşuna dizmiştir. Daha sonra yerine kardeşi Hasan İstanbulov geçmiş ve Kızıl Ordu ile mücadelelere devam edilmiştir.⁴⁷⁹

1932'de Çeçen milli Cephesi'ni kurmak ve içinde yer almak suçundan toplam 3 bin kişi tutuklanmıştır. Milli cephe kurma ve Sovyet rejimine karşı ayaklanma suçundan yargılanan bu insanlar NKVD tarafından ortadan kaldırılmıştır. Çeçenistan Komünist Partisi Başkanı Evdokimov ve Çermoyev 1934 yılında halkı isyana teşvik etme suçundan yargılanmış, yine aynı suçla yargılanan Abdulkadirov, Şamilev, Kurbanov, Motsa Hacı Sotayev ve Beymurzayev kurşuna dizilmişlerdir. Birçok kişi de hapse mahkum edilmiştir.⁴⁸⁰

15 Ocak 1934'te Çeçen-İnguş Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti olarak birleştirilmişler ve Başkentleri de Grozni olmuştur. Böylece İnguşlar Gürcü Asker Yolu'nun kapısı durumda olan Vladikavkazdan uzaklaştırılmıştır. Daha sonra bu halklar Rusya vasıtasıyla birbirinden ayrılmıştır.⁴⁸¹ Ancak 5 Aralık 1936'da yeniden Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyet haline gelmiştir.⁴⁸² Çeçen ve İnguşlar bu zengin bölgeyi kolonizasyon haline getirmek isteyen Rus saldırılarına boyun eğmemişler, Stalin'in uygulamaları çerçevesinde yürütülen kolektifleştirmeye karşı gelip Kızıl

⁴⁷⁶ Trepavlov, *a.g.e.*, s. 44; Bruno de Cordier, "İslamiyetin Kuzey Kafkasya'daki Etnik Milliyetçilik Üzerindeki Etkisi: Çeçenistan ve Dağıstan'ın Durumu", *Avrasya Etüdleri*, Ankara 1996, C. 3, S. 1, s. 33; Dudayev, *a.g.e.*, s. 152.

⁴⁷⁷ Dudayev, *a.g.e.*, s. 151.

⁴⁷⁸ Abdurahman Avtorkhanov, "The Chechens and the Ingush During the Soviet Period and Its Antecedents", *The North Caucasus Barrier*, (Ed.: Marie Bennigsen Broxup), Hurst & Company, London 1992, s. 146.

⁴⁷⁹ Dudayev, *a.g.e.*, s. 152.

⁴⁸⁰ İslam Saïdaev, *Çeçenistan Gerçeği Çeçenistan ve Dağıstan Olayları*, (Çev.: Zaza Tsurtsuamia), CIBE-Kafkasya Enformasyon Bürosu, Tiflis (t.y.) s. 56.

⁴⁸¹ Neef, *a.g.e.*, 2004, s. 31.

⁴⁸² Archimowich, *a.g.m.*, s. 41; Akiner, *a.g.e.*, s. 151; Tişkov ve Filippova, *a.g.e.*, s. 57; Cordier, *a.g.m.*, s. 33.

Ordu'ya karşı ayaklanarak çete savaşı başlatmışlardır.⁴⁸³ Uygulamalara karşı gelen halk Yerjovcılık (Yejovişçina) adını taşıyan ve Komünist Partisi'ne dahil bütün aydın kesimi hedef almıştır. Yalnız Çeçen-İnguş Muhtar Cumhuriyeti'nde 1937'nin 31 Temmuz'unu 1 Ağustos'a bağlayan gece 14.000 kişi tutuklanmış, tutuklananların kimi idam edilmiş kimi ise Sibirya'ya sürgün edilmiştir.⁴⁸⁴ 1940 yılında da bu halkı sürgün eden Ruslara karşı Hasan İstanbulov liderliğinde başlayan ayaklanma bütün halkı birleştirmiştir. Ruslar her ne kadar bu direnişi askeri manevralarla bastırmak istese de İstanbulov ve taraftarlarını ortadan kaldıramamışlardır.⁴⁸⁵

Çeçenceyi dil olarak kullanan ve çoğunluğu Müslüman olan halk 1928'e kadar Arap alfabesini kullanmıştır. Ancak bu halka 1928'de Latin alfabesi kullanım zorunluluğu getirilirken 1938'de ise Kiril alfabesi kullanım zorunluluğu getirilmiştir.⁴⁸⁶ Görüldüğü gibi diğer Kafkasya halkları gibi Çeçen-İnguş halkının da sadece siyasi ve ekonomik varlıkları hedef alınmamış, bununla birlikte dilleri ve kültürleri de hedef alınmıştır.

1.4.2.3. Dağıstan Özerk Cumhuriyeti'nin Kurulması

Dağıstan, alan ve nüfus olarak Kuzey Kafkasya'daki en büyük cumhuriyettir. Bu özerk cumhuriyetin başkenti büyük demiryolları kavşağında ve Rusya'nın Hazar Denizi'nde en önemli ticari ve askeri liman kenti olan Mahaçkale'dir. Ülkenin kuzeyinde Kalmuk Cumhuriyeti, Stavropol Bölgesi ve Çeçenistan Cumhuriyeti bulunmaktadır. Güney ve Güneydoğusunda ise Azerbaycan ve Gürcistan ile sınırdır. Hazar Denizi'ne kıyısı olması bu cumhuriyete stratejik değer katmaktadır. Dağıstan'daki nüfusun %28'ini Avarlar, %16,2'sini Darginler, %13'ünü Kumuklar, %12,5'ini Lezgiler, %5'ini Laklar, %4,7'sini Tabasaranlar, %0,8'ini Rotollar, %0,8'ini Ağullar, %0,3'ünü Çahurlar, %1,6 Nogaylar, 0,4'ünü Tatlar, %7,1'ini Ruslar, %4,3'ünü Azerbaycan Türkleri ve %4,5'ini de Çeçenler oluşturmaktadır. Dağıstan Cumhuriyeti büyüklüğüne kıyasla dünyanın en fazla farklı etnik nüfusuna sahip bölgesidir. Bu farklılık dile de yansımıştır. Burada temsil edilen anadil grupları; Türk ve Hint-Avrupa (Slav ve İran) dilleridir.⁴⁸⁷

⁴⁸³ Neef, *a.g.e.*, s. 50.

⁴⁸⁴ Ahmet Hazer Hızal, "Kuzey Kafkasya'da Hürriyet Mücadelesi ve Sovyet-Rus Müstemlekeçiliği", Azerbaycan, Bakü 1961, S. 10-11-12, s. 9; Smith, *a.g.e.*, s. 106; Anatol Lieven, *Chechnya: Tombstone of Russian Power*, Yale University Press, London 1993, s. 318.

⁴⁸⁵ Dudayev, *a.g.e.*, s. 152.

⁴⁸⁶ Akiner, *a.g.e.*, s. 155.

⁴⁸⁷ Tişkov ve Filippova, *a.g.e.*, s. 3; Akiner, *a.g.e.*, s. 116.

Dağıstan ve Çeçenistan'ın üçüncü imamı, dağlıların özgürlük hareketinin lideri Şeyh Şamil 1859'da Ruslara esir düştükten sonra Dağıstan Rusya'nın bir vilayeti konumuna getirilmiştir.⁴⁸⁸ 1917'de Çarlığın çökmesiyle bu yönetim altındaki birçok milli unsur gibi Dağıstanlılar da bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir.⁴⁸⁹

Dağıstan'dan vazgeçmek istemeyen Rusya, 1917'de G. D. Korkmazov başkanlığında Dağıstan Bölge Komitesi Sosyalist Grubu'nu oluşturmuştur. Korkmazov, 1920'de Kuzey Kafkasya Dağıstan Sovyet Savunma Komitesi başkanlığına getirilmiştir.⁴⁹⁰

Dağıstan'daki bağımsızlık konusunda ilk hareket iki dini lider tarafından başlatılmıştır. Bunlardan biri 1917 Mayıs'ında Dağıstan Şeyhülislam'ı olarak seçilmiş olan Avar kökenli Gotsinski şehrinden İmam Necmeddin'dir. Bir diğeri ise Saltı Köyü'nün yerlilerinden Şeyh Uzun Hacı'dır. Uzun Hacı Caltinskiy, Ali Hacı Akuşinski, Hacı İbrahim diğer beş kişi ile birlikte yürütülen bu mücadelenin bel kemiğini oluşturmuşlardır. Bu şahıslar önderliğinde Dağıstan halkı 1917-1920 yılları arasında hem Bolşeviklere hem de Denikin'in Beyazordularına karşı mücadele verdikleri gibi Biçerekov ve Terek Kazaklarına karşı da savaşmışlardır. Uzun Hacı 1919'da Yukarı Çeçenistan'da bir emirlik kurarak bu devletin Osmanlı Halifesi'ne bağlı olduğunu ilan etmiştir. 1920 başlarında 11. Kızıl Ordu birliği Dağıstan'ın aşağı bölgesini işgal etmiş daha sonra Ağustos'ta da Dağıstan adeta bir çember içine alınmıştır.⁴⁹¹ 13 Kasım 1920'de Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti (RSFSR) içinde Dağıstan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (DÖSSR) ilan edilmiştir.⁴⁹²

1920 Ağustos'undan sonra Dağıstan'ın savunulması görevini halk önderleri olan Gotsinskili Necmeddin, Şeyh Hacı Şeraceddin, Ansaltalı Seyid Emin, Andılı Derviş Hacı Muhammed, Balakhanili Muhammed ve İbrahim Kurçi üstlenmiştir. 21 Şubat 1921 de Dağıstanlı 9640 kişiye karşı harekete geçen yaklaşık 40 bin kişilik

⁴⁸⁸ Tişkov ve Filippova, *a.g.e.*, s. 3; Akiner, *a.g.e.*, s. 116.

⁴⁸⁹ Ertürk, *a.g.e.*, s. 70.

⁴⁹⁰ Yusup Magomedovich İdrisov, "İz İstorii Atnoşeniy Kumikov s Karaçaevtsami Balkartsami i Nogaytsami v XV.-XX. vv. (XVI-XX. Yüzyıllarda Kumuklar, Karaçay Balkarlar ve Nogaylar ve Nogayca ile İlişkileri Tarihi)", *Yeni Türkiye*, Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi, Ankara 2015, S. 79, s. 63.

⁴⁹¹ M. M. Barabov, "Bulletini Revolyutsionnaya Coveta Aboronı: Kak İstoçnik Po İstorii Grajdanskoy Vaynı", *Vaprosı İstoçnikovedeniya İstorii Dagestana*, (Ed.: A. C. Gadjiev, Z. G. Zulpukarov, M. A. G., G. Ş. Kaymarazov, A. N. Osmanov), Dagestanskii Filial an CCCP, Mahaçkala 1990, s. 6; Quelqejay, *a.g.m.*, s. 98.

⁴⁹² Tişkov ve Filippova, *a.g.e.*, s. 3; Troçki, *a.g.e.*, s. 224; Cordier, *a.g.m.*, s. 37; Akiner, *a.g.e.*, s. 111.

Kızıl Ordu birlikleri Mayıs'ta bölgedeki kontrolü ele geçirmiştir. Bu savaşta dini ve askeri liderlerin çoğu ölmüştür.⁴⁹³

Dağıstan Özerk Cumhuriyeti kurulduktan sonra Rusya, buranın halkını kontrol altında tutabilmek için zorla ovalara ve düzlük arazilere iskan ettirmiştir. Bunun sonucunda ova yaşantısına alışık olmayan göçmenlerin birçoğu sıtma hastalığına yakalanarak ölmüş, sağ kalanlar ise paniğe kapılarak tekrar dağlık bölgelere kaçmıştır. Rusya'nın uyguladığı bu emrivaki göç girişimleri İkinci Dünya Savaşı'na kadar devam etmiş ve bu girişimlerin tamamı başarısızlıkla sonuçlanmıştır.⁴⁹⁴ Dağıstan'da 1927'de dini ve milli baskılara karşı halk isyanları yaşanırken 1929-1930 yıllarında da kolektifleştirmeye karşı bölgede ayaklanmalar çıkmıştır.⁴⁹⁵

Nüfusunun çoğunluğu Müslüman olan Dağıstan Cumhuriyeti 1928'e kadar Arap harflerini kullanırken bu tarihte Latin alfabesinin kullanımı, 1938'de ise Kiril alfabesi kullanımı Rusya tarafından zorunlu hale getirilmiştir.⁴⁹⁶ Görüldüğü kadarıyla dağlardaki yerleşim yerlerinden zorla düzlüklere yerleştirilerek kontrol altına alınmaya çalışılan bu halk dil ve kültürlerinden de edilerek Rusya'nın nüfuzuna boyun eğen bir halk durumuna getirilmeye çalışılmıştır.

1.4.2.4. Kabardey-Balkar Özerk Cumhuriyeti'nin Kurulması

Kabardeyler kendilerini Adige olarak isimlendirmişlerdir. Bu halk Kafkasya kavimlerinden olup Kabardeyler, Çerkesler ve Edigeler olmak üzere üç ayrı birime bölünmüştür. Bu halkların hapsi de Adige ismini kullanmışlardır.⁴⁹⁷ Kabardeyler, Adige kabilelerinin en kalabalık ve sosyal-siyasi açıdan da en örgütlü halk topluluğudur. Kafkasların zirvesi olan Elbruz (Mingi Tav) ve çevresindeki yüksek dağlık arazide yaşayan Balkarlar ise Kafkasya'da bir zamanlar hüküm süren Kimmer, İskit, Hun, Bulgar, Alan, Hazar ve Kıpçak gibi proto-Türk ve eski Türk kavimleri ile çeşitli Kafkas halklarının etnik ve sosyo-kültürel bütünleşmesinden şekillenmiş bir Kafkasya halkıdır. Bu halk Elbruz Dağı'nın doğu eteklerinde Bashan Vadisi ile daha doğuya doğru yer alan Çegem, Holam-Bızıngı ve Balkar vadilerinin

⁴⁹³ Chantal L. Quelqejay, "İhtilal ve İç Savaş Sırasında Azınlıktaki Müslümanlar", *Açıdan Sovyet Müslümanları ve Diğer Azınlıklar*, (Haz.: S. Enders Wimbush), (Çev.: Yuluğ Tekin Kurat), Forum Yayınları, Ankara 1988, s. 99.

⁴⁹⁴ Tişkov ve Filippova, *a.g.e.*, s. 8.

⁴⁹⁵ Smith, *a.g.e.*, s. 106.

⁴⁹⁶ Akiner, *a.g.e.*, s. 116.

⁴⁹⁷ Akiner, *a.g.e.*, s. 164.

yukarı kısımları ile Köndelen, Aksuv, Hasaniye, Kaşha Tav, Karasuv ve Gergepej köylerinde yaşamaktadır.⁴⁹⁸

Rusya Federasyonu içinde yer alan Kabardey-Balkar Cumhuriyeti doğu ve güneydoğuda Kuzey Osetya, güneybatıda Gürcistan, batıda ise Karaçay-Çerkes Özerk Cumhuriyeti ile sınırdır. Kabardey-Balkar Cumhuriyeti sınırları içinde Kabardeyler ve Balkarlar başta olmak üzere, Osetyalılar, Ruslar, Ukraynalılar az da olsa diğer halklar yaşamaktadır. Kabardeylerin milli dili Kabardaca'dır. Kafkas dillerinin Kuzeybatı gruplarından, Abhaz-Adige alt grubuna bağlıdır. Bu dil Kabardey-Çerkes dili olarak da bilinmektedir. Çünkü bu iki dilin (Kabardey-Çerkes) tek edebi dili oluşturduğu kabul edilmektedir. Çok yakın olan diğer diller ise Abazin ve Adige dilidir. Bu halkların tamamı da Müslüman'dır.⁴⁹⁹Rusya'nın bölgede yürüttüğü işgal politikasıyla Balkar Bölgesi Georgievsk, Piatigorsk ve Nalçik olarak bölünüp parçalanmış 1870'lerde ise komiteleri dağıtılıp bağımsızlıkları ellerinden alınmıştır.⁵⁰⁰

Rus ihtilalinden sonra Kabardey bölgesi Bolşevikler, Menşevikler ve Beyazordu birliklerinin mücadele sahası olmuştur. Bu mücadeleler sonucu 1918'de Kabardey Bolşeviklerin eline geçmiştir.⁵⁰¹ Bölgenin Kızıl Ordu birliklerinin eline geçmesiyle beraber 20 Ocak 1920'de Dağlık Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti dahilinde Kabardey ve Balkar sancakları oluşturulmuştur. Rusya Merkez İcra Komitesi'nin 1 Eylül 1921'de aldığı karar gereği Kabardey Sancağı, Dağlık Muhtar Sovyet Cumhuriyeti'nden ayrılmış ve Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti bünyesinde Kabardey Muhtar Eyaleti adı altında yeniden kurulmuştur.⁵⁰² Ancak Rusya tarafından 6 Ocak 1922'de Kabardey-Balkar Özerk vilayeti durumuna

⁴⁹⁸ Ufuk Tavkul, "Tarihi ve Etnik Yapısıyla Kafkasya", *Yeni Türkiye*, Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi, Ankara 1997, S. 16, s. 1912.

⁴⁹⁹ Akiner, *a.g.e.*, s. 164.

⁵⁰⁰ Julietna Meskhidze, "The Events of November 1996 in Kabardino-Balkaria and Their Prehistory", *Ethno-Nationalism, İslam and the State in the Caucasus: Post Soviet Disorder*, (Ed.: Moshe Gammer), Routledge by Published, New York 2008, s. 73.

⁵⁰¹ Alexander Semenov, "Kuzey Kafkasya Dağlı Halkların Yaşam Alanlarında Yeni Yerel İktidarların Oluşturulması (1917-1920 Başları)", *Yeni Türkiye*, (Çev.: Uğur Büke), Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi, Ankara 2015, S. 79, s. 25; Akiner, *a.g.e.*, s. 163; Ramazan Traho, "Rusya Federasyonu İçinde Adige Muhtar Eyaleti Kuruluşunun 40. Yıldönümü", *Dergi: Sovyetler Birliği Öğrenme Enstitüsü*, Münih 1962, S. 30, s. 87.

⁵⁰² Ramazan Traho, "Rusya Federasyonu İçinde Adige Muhtar Eyaleti Kuruluşunun 40. Yıldönümü", *Dergi: Sovyetler Birliği Öğrenme Enstitüsü*, Münih 1962, S. 30, s. 87; Alexander Semenov, "Kuzey Kafkasya Dağlı Halkların Yaşam Alanlarında Yeni Yerel İktidarların Oluşturulması (1917-1920 Başları)", *Yeni Türkiye*, (Çev.: Uğur Büke), Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi, Ankara 2015, S. 79, s. 25.

getirilmiştir.⁵⁰³ Sovyetler Birliği “Yüksek Şurası’nın 5 Aralık 1936 tarihinde olağanüstü kongrede kabul edilen “Stalin Anayasası”ndan sonra, Kabardey-Balkar Muhtar Eyaleti, Kabardey-Balkar Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyetine dönüştürülmüştür.⁵⁰⁴ Çoğunluğunu Kabardey ve Balkarların oluşturduğu bu cumhuriyetin başkenti de Nalçik olarak belirlenmiştir.⁵⁰⁵

Rusya’nın uygulaması sonucu bu halklarda 1923’te Arap alfabesinin yerini Latin alfabesi almış, 1936’da ise Kiril alfabesi kullanımı zorunluluğu getirilmiştir.⁵⁰⁶ Böylece bu özek cumhuriyet üzerinde Rusya’nın milli ve kültürel baskısı açıkça hissedilmeye başlanmıştır.

1.4.2.5. Karaçay-Çerkes Özerk Cumhuriyeti’nin Kurulması

Karaçay-Çerkes Cumhuriyeti, Kafkas Dağlarının kuzey eteklerinde yer almaktadır. Güneydoğusunda Kabardey-Balkar Cumhuriyeti, güneyinde ise Gürcistan yer almaktadır. Başkenti de Çerkesk’tir. Bu bölgede yaşayan Karaçaylar ve Çerkesler nüfusun çoğunluğunu oluşturmakla birlikte, bölgede Abazinler, Nogaylar, Ruslar, Ukraynalılar ve diğer halklar da yaşamaktadır.⁵⁰⁷

Kafkasların zirvesi olan Elbruz (Mingi Tav) ve çevresindeki yüksek dağlık arazide yaşayan Karaçaylar Kafkasya’da bir zamanlar hüküm süren Kimmer, İskit, Hun, Bulgar, Alan, Hazar ve Kıpçak gibi proto-Türk ve eski Türk kavimleri ile çeşitli Kafkas halklarının etnik ve sosyo-kültürel bütünleşmesinden şekillenmiş bir Kafkasya halkıdır.⁵⁰⁸

Kafkasya’da yaşayan Çerkeslerin yarıdan biraz fazlası Adige kimliği altında Adige Cumhuriyeti’nde yaşarken, bu halkın toplamının dörtte biri kadarı da Karaçay-Çerkes Cumhuriyeti’nde yaşamaktadır. Çerkeslerin geri kalanları ise kırsal alan nüfusunun olduğu Rus eyaletleri olan Krasnadar ve Stavropol’da yaşamaktadır.⁵⁰⁹

⁵⁰³ Alexander Semenov, “Kuzey Kafkasya Dağlı Halkların Yaşam Alanlarında Yeni Yerel İktidarların Oluşturulması (1917-1920 Başları)”, *Yeni Türkiye*, (Çev.: Uğur Büke), Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi, Ankara 2015, S. 79, s. 25; Akiner, *a.g.e.*, s. 163; Ramazan Traho, “Rusya Federasyonu İçinde Adige Muhtar Eyaleti Kuruluşunun 40. Yıldönümü”, *Dergi: Sovyetler Birliği Öğrenme Enstitüsü*, Münih 1962, S. 30, s. 87.

⁵⁰⁴ Archimowich, *a.g.m.*, s. 41; Ramazan Traho, “Rusya Federasyonu İçinde Adige Muhtar Eyaleti Kuruluşunun 40. Yıldönümü”, *Dergi: Sovyetler Birliği Öğrenme Enstitüsü*, Münih 1962, S. 30, s. 87; Bennigsen, Quelquejay, *a.g.e.*, s. 154.

⁵⁰⁵ Tişkov ve Filippova, *a.g.e.*, s. 102; Akiner, *a.g.e.*, s. 194.

⁵⁰⁶ Akiner, *a.g.e.*, s. 167.

⁵⁰⁷ Akiner, *a.g.e.*, s. 174.

⁵⁰⁸ Ufuk Tavkul, “Tarihi ve Etnik Yapısıyla Kafkasya”, *Yeni Türkiye*, Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi, Ankara 1997, S. 16, s. 1913.

⁵⁰⁹ Johanna Nichols, “Azınlıklar Yol Ayrımında”, *Kafkasya Yazıları*, (Çev.: Perit Kumuk), İstanbul 2000, S. 8, s. 30.

Çerkesler, Adige grubuna ait bir halktır. Ruslar genelde Kabardeyler hariç bütün Adige halkları için “Çerkes” tabiri kullanılmıştır. Nitekim Karaçay-Çerkes Cumhuriyeti’nde yaşayanlar ve Adigeler için de “Çerkes” tabiri kullanılmıştır. Çerkes halkının kullandığı dil Çerkesce olup Kabardey diliyle ortak bir edebi dil oluşturduğu kabul edilmiş bu dil de Kabardey-Çerkes olarak adlandırılmıştır.⁵¹⁰

Ruslar, 1828’de Karaçay ülkesini işgal etmiştir. Karaçaylar 1859’da Şeyh Şamil Ruslara esir düşene kadar bu halk önderi ile birlikte Ruslara karşı mücadele etmiştir. 1918’de Kuzey Kafkasya Birleşik Cumhuriyeti çerçevesinde özgürlük mücadelesi veren Karaçaylar, Beyazordu ve Kızıl Ordu birliklerine karşı büyük mücadeleler vermiştir. 1920 Ağustos’unda yurtlarına girmeye çalışan Rus askerlerine karşı daha çetin bir mücadeleye girişmişler, bu gelişmeler üzerine Rus yetkililer Karaçaylılara geniş haklar verecekleri vadinde bulunarak bu halkın kendilerine karşı mücadelelerini bırakmalarını istemiştir. Ancak Ruslar bu söylemlerinin aksine Kafkasya hükümetini dağıtarak Karaçay halkına ağır bir darbe vurmuşlardır. Böylece Rus yetkililer Karaçayların önde gelenlerini ve birçok subayı ya kurşuna dizmiş ya da Sibirya’ya sürgüne göndermiştir.⁵¹¹

Dağlık Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti bünyesinde 20 Ocak 1921 de Çerkes ve Karaçay sancakları kurulmuştur. 12 Ocak 1922 de ise Dağlık (Şimalî Kafkasya) Muhtar Sovyet Cumhuriyeti bünyesinden çıkarılan bu iki sancaktan Karaçay-Çerkes Muhtar Eyaleti oluşturulmuştur.⁵¹² Başkenti Çerkesk olan bu cumhuriyet doğal gaz, petrol, bakır, polimetaller ve taş kömür yatakları açısından zengin olduğundan Rusya bu bölgeyi her açıdan kontrol altına almaya çalışmıştır.⁵¹³ Rusya bölgede kontrolü daha iyi sağlayabilmek için 1926 yılında bu bölgeyi Karaçay Özerk Bölgesi, Çerkes Etnik Bölgesi ve Kazakların yerleşik olduğu Battalpaşa Bölgelerine ayrılmıştır.⁵¹⁴

Bu otonom bölgelerin kurulmasındaki ekonomik kaygılar açık bir şekilde kendini göstermiştir. Ancak bütün bunlar yapılırken Karaçay ve Balkarların kökenlerinin ve dillerinin yakın olduğu ve neredeyse tercümeyle gerek kalmadan

---

⁵¹⁰ Akiner, *a.g.e.*, s. 197.

⁵¹¹ Mahmut Aslanbek, *Karaçay ve Malkar Türklerinin Faciası*, Çankaya Matbaası, Ankara 1952, s. 105.

⁵¹² Archimowich, *a.g.m.*, s. 41; Ramazan Traho, “Rusya Federasyonu İçinde Adige Muhtar Eyaleti Kuruluşunun 40. Yıldönümü”, *Dergi: Sovyetler Birliği Öğrenme Enstitüsü*, Münih 1962, S. 30, s. 88; Alexander Semenov, “Kuzey Kafkasya Dağlı Halkların Yaşam Alanlarında Yeni Yerel İktidarların Oluşturulması (1917-1920 Başları)”, *Yeni Türkiye*, (Çev.: Uğur Büke), Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi, Ankara 2015, S. 79, s. 25.

⁵¹³ Tişkov ve Filippova, *a.g.e.*, s. 100.

⁵¹⁴ Tişkov ve Filippova, *a.g.e.*, s. 100; Akiner, *a.g.e.*, s. 172.

birbirleriyle anlaşabildikleri göz ardı edilmiştir. Aynı durum tek bir kökenden geldikleri kanıtlanan Çerkeslerle Kabardeyler için de gerçekleşmiştir. Ruslar tarafından aynı dil ve kültüre sahip olan halklar kasıtlı olarak birbirlerinde ayrılmıştır. Dolayısıyla bu parçalanmışlık Rusya'nın Kafkaslardaki nüfuzunu kolaylaştırmıştır.⁵¹⁵ Rusya'nın uygulamalarına karşı gelenlerse çeşitli cezalara çarptırılmıştır. Nitekim 1926'da Karaçay'ın önde gelenlerinden 34 din mensubu tutuklanmıştır. Dini ve milli eğitim yasaklanmıştır.⁵¹⁶

Karaçay-Çerkes halkları 1929-1930 yıllarında yaşanan kolektifleştirmeye karşı da ayaklanmışlardır.⁵¹⁷ Bunun üzerine 1929 yılında köylü ve şehirli mülk sahiplerinden %25'i burjuva sayılarak tutuklanmıştır. Özel mülklerine de devlet tarafından el konulmuştur. Geri kalan halk kitlesi de tasfiyeye uğramıştır. Bu uygulamalara daha fazla dayanamayan Karaçay-Çerkes ve Balkar halkı 1930'da Abdülkerim Hasan önderliğinde bir mücadele başlatarak Rus idaresini bölgelerinden kovmuşlardır. Ancak daha sonra güçlü bir şekilde dönen ve tanklarla, uçaklarla desteklenen Kızıl Ordu'ya karşı mücadele edemeyeceğini anlayan halk dağlara çekilmek zorunda kalmıştır. Gelişmeler çerçevesinde Kızıl Ordu, 3000 kişiyi kurşuna dizmiş, 17000 kişiyi de Sibiry'a sürgün etmiştir. 1932-1934 yıllarında da halkın isyanının en önemli sebeplerinden biri olan kolektifleştirme hızla devam etmiştir.

Karaçaylar kendi dilleri olan Karaçayca'yi kullanmaktadır. Rusların baskısıyla Karaçay halkı 1924'te Arap harfleri yerine Latin harflerini kullanmaya başlamıştır. 1936'da ise Kiril alfabesi kullanım zorunluluğu getirilmiştir.⁵¹⁸ Karaçay halkının dil ve alfabe yapısına uygulanan bu değişiklik Çerkes halkına da uygulanmış ve bu halkların Türkiye ve diğer ülkelerle olan münasebetleri tamamen kesilerek diğer ülkelerle iletişim içinde olmak siyasi bir suç sayılmıştır.⁵¹⁹

Bu uygulamalar halkın büyük tepkisine yol açmıştır. Bunun üzerine 1936-1938 yıllarında, Karaçay-Çerkes bölgesinde NKVD teşkilatı tarafından yaklaşık 7.000 Karaçaylı kurşuna dizilmiş, tutuklanmış, işkenceye maruz kalmış yada sürgün edilmiştir. Muhtar idaredeki milli müesseselere Rus ve diğer unsurlar yerleştirilmiştir. Yerli halktan da göstermelik birkaç kişiyi de yanlarına

⁵¹⁵ Alexander Semenov, "Kuzey Kafkasya Dağlı Halkların Yaşam Alanlarında Yeni Yerel İktidarların Oluşturulması (1917-1920 Başları)", *Yeni Türkiye*, (Çev.: Uğur Büke), Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi, Ankara 2015, S. 79, s. 25.

⁵¹⁶ Mahmut Aslanbek, *Karaçay ve Malkar Türklerinin Faciası*, Çankaya Matbaası, Ankara 1952, s. 29.

⁵¹⁷ Smith, *a.g.e.*, s. 106.

⁵¹⁸ Akiner, *a.g.e.*, s. 177.

⁵¹⁹ Smith, *a.g.e.*, s. 106.

almışlardır. Kurulan Rus idaresi halkın tarihi ve edebi eserlerinden başlayarak dil, coğrafya ve diğer okul kitaplarına varıncaya kadar her kültür malzemesini meydanlarda yakmıştır. Uzun yıllar büyük masraf ve çabalarla basılan lügatler, imla ve terim kılavuzları yabancı dillerden çevrilen eserler birer birer imha edilmiştir.⁵²⁰ Böylece bir halkın hafızası tamamen silinmeye çalışılmıştır.

1.4.2.6. Rusya'nın Volga (İdil) Tatarları Politikası

Rusya'da yaşanan Ekim Devrimi'nden kısa bir süre sonra Tatarlar, İdil-Ural olarak da bilinen Kazan Tatar Hanlığı'nı kurmuşlardır. Rusya tarafından 22 Mart 1918'de Tatar-Başkır Sovyet Cumhuriyeti'nin kuruluşu kabul edilmiş, Tatarların milli ve dini özgürlüklerine saygı duyulacağı bildirilmiştir. Ancak Tatar-Başkır Sovyet Özerk Cumhuriyeti kurulduktan bir ay sonra Stalin'in emriyle Tatarlara karşı saldırıya geçilmiştir. Daha sonra Rusya Tatar Otonom Sosyalist Cumhuriyeti kurulmuş ve Mir Seyit Sultan Galiyev de bu cumhuriyetin başına getirilmiştir. Rusya, Volga Tatarları'nın yanı sıra tüm Kafkasya ve Orta Asya'da Sultan Galiyev aracılığıyla Bolşevik rejiminin sağlamlaştırılacağını düşünmüştür. Hatta 1918 ve 1919 yıllarında iki Komünizm Müslümanları Kongresi onun başkanlığında toplanmıştır. Sultan Galiyev, Lenin ile görüşerek Türkistan'da Türk askerlerinin varlığının kabul edilmesini ve Rus askerlerinin Türkistan'dan çekilmesini istemiştir. Ancak Lenin bunu kabul etmemiştir. Hatta Galiyev'in Müslümanları milli ve dini çerçevede tek çatı altında toplama düşüncesi Moskova'nın Galiyev'e bakışının değişmesine sebep olmuştur.⁵²¹ Bunun üzerine Rusya 1920'de bu cumhuriyeti Tataristan Muhtar Cumhuriyeti ve Başkurt Muhtar Cumhuriyeti olarak ikiye ayırmıştır.⁵²² Bu gelişmeler üzerine 1923'te yapılan Komünist Partisi 12. Kongresi'nde Sultan Galiyev'in tutuklanmasına karar verilmiştir. Rusya, Volga bölgesinde kendi nüfuzunu sağlamlaştırmak için 1923-24 yıllarında da Tatar Cumhuriyeti'nin merkezi olan Kazan'daki camileri kapatmaya ve yıkmaya başlamıştır. Volga Tatarlarının dini ve kültürel hakları görmezden gelinmiştir. Böylece 50,000 Tatar nüfusun yaşadığı bölgede sadece bir cami kalmıştır. Bu

⁵²⁰ Mahmut Aslanbek, *Karaçay ve Malkar Türklerinin Faciası*, Çankaya Matbaası, Ankara 1952, s. 39.

⁵²¹ J. G. Tewari, *Muslims Under the Czars and the Soviets*, Academy of Islamic Research Publications, Lucknow 1984, s. 96.

⁵²² G. A. Von Stackelberg, "Sovyetlerin Komünist Emperyalizmi Tecrübesi ve Sovyetler Birliğindeki Müslümanlar", *Birlik*, Ankara 1977, S. 8, s. 609.

gelişmeler çerçevesinde Volga Tatarlarının yaşadığı bölgede 1930-1937 yılları arasında büyük sıkıntılar yaşanmıştır.

Rusya, binlerce Volga Tatarını sürgün ederken ve binlerce tatar da Donets Basın'deki maden ocaklarında işçi olarak çalışmaya mahkum etmiştir. Buradaki üretimi Birinci Dünya Savaşı'ndakinin iki katına çıkarmak için en az 60,000 Volga Tatarını Donets Basın'deki maden ocaklarında işçi olarak çalıştırmıştır. Uygulamalara direnen 20,000 Tatar ise daha zor şartlarda çalıştırılmak üzere Sibirya'nın Kuznest Basın maden ocağına götürülmüştür.⁵²³

1.4.3. Rusya'nın Kırım Tatarları Politikası

Kırım Tatarları (Türkleri), Bolşevik ihtilaliyle birlikte 1917'de bağımsız bir devlet kurmak için girişimlerde bulunmuştur. Nitekim Kırım Türkleri, Aralık 1917'de Cafer Seyidahmet öncülüğünde Birinci Kırım Müslümanları Kurultayı'nı toplamıştır. Bu kurultayda alınan kararla Kırım Tatar Cumhuriyeti kurulmuştur.⁵²⁴ Kırım'ın bağımsızlığını tanıyan ilk devletlerden biri de Türkiye olmuştur. Fakat aradan çok zaman geçmeden Bolşevikler, Kırım Hükümeti'ni son vermiştir. Daha sonra Bolşevikler, Nisan 1918'de Almanlar tarafından bölgeden çıkarılmış ve Kırım, Almanların hakimiyetine girmiştir. Haziran 1919'de ise General Dinikin ve Baron Wrangel komutasındaki Beyazordu birlikleri Kırım'da idareyi ele geçirmiştir. Kızıl Ordu 1920'nin sonlarında Kırım'ı Beyazordu birliklerinin elinden geri almıştır.⁵²⁵ Böylece Kırım, Kasım 1920'de Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'ne dahil edilmiştir.⁵²⁶ Buranın idaresi Macar Komünisti Bela Kuhn'a devredilmiştir. Bu kişi halka korku salarak yaklaşık 70.000 Kırımlı'yı kurşuna dizdirmiştir. Kırım Türklerine uygulanan siyaset karşısında Kırım Tatarları gerilla birlikleri kurarak Kırım dağlarında silahlı mücadeleye girişmişlerdir. Bu mukavemet ve aynı zamanda Rus hükümetinin halkın sempatisini kazanma arzusu Kırım Türklerine bazı haklarının verilmesine sebep olmuş ve 18 Ekim 1921'de Kırım Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin kurulmasını sağlamıştır. 7 Kasım 1921'de ise Kırım Sovyet Sosyalist Muhtar Cumhuriyeti'nin idaresi yerli Türk halkının temsilcilerine devredilmiştir. Böylece Rusçanın yanı sıra Kırım Türklerinin dili de Kırım'ın devlet dili olarak tanınmıştır. Kırım Sovyet Muhtar Hükümeti, 1922-1927 yıllarında

---

⁵²³ Tewari, *a.g.e.*, s. 96.

⁵²⁴ C. M. Çervonnaya, *Kagda Yeşelonı sı Deportirovannımı Narodami Şli na Boctok*, İzdatelstva Odjak, Simferepol 2003, s. 10.

⁵²⁵ Akiner, *a.g.e.*, s. 80.

⁵²⁶ Duşkavoy, *a.g.e.*, s. 106.

kendisine verilen haklardan geniş ölçüde faydalanarak birçok milli müessese (okullar, müzeler, kütüphaneler, tiyatrolar vb.) kurmuş, kısa bir sürede genç milli aydınlar kadrosu oluşturmuş, milli basın ve edebiyat geliştirmiş ve yerli ekonominin gelişmesi sağlamıştır.⁵²⁷

Kırım Tatarları, Rusya'dan mücadeleler sonucunda özerklik alması, Rus yetkilileri rahatsız etmiştir. Bu durumda Kırım Tatarlarını zor duruma sokacak bütün planlar devreye sokulmuştur. Nitekim Bolşevikler tarafından Kırım'da uygulanan suni açlık 1921 Kasım'ında başlayıp 1922 Haziran'ına kadar devam etmiştir. Kırım'a yetecek miktardaki mahsulün Kırım dışına çıkarılması sonucu yaşanan açlık esnasında İtalya Kızılhaç'ı tarafından gönderilen yardım Rus yetkilileri tarafından reddedildiği gibi Türkiye'den bu bölgeye gönderilen yardım da Rus yetkililer tarafından Kırım'dan başka bölgelere sevk edilmiştir. Rusya'nın Kırım'da uyguladığı bu politika sonucu 60.000'i Kırım Türkü olmak üzere 100.000 Kırımlı açlıktan hayatını kaybetmiştir.⁵²⁸

Stalin, Moskova'da yönetimi ele aldıktan sonra Rus Hükümeti, 1928 başlarında Kırım siyasetini tamamen değiştirmiş ve kısa bir sürede Kırım'ın milli muhtariyetini tamamen ortadan kaldırmıştır. Bu değişikliklerle beraber Kırım'ın yerli halkına karşı terör hareketleri de başlamıştır.⁵²⁹

Joseph Stalin, Sovyetler Birliği'ndeki tüm azınlıkların tek bir ulusüstü varlık olacak şekilde asimile edilmesi gereğini düşünmüştür. Bunun için tüm Kafkasya ile beraber Kırım'daki Türk halklarını yok etmeye yönelik özel bir çaba içine girmiştir. Dolayısıyla Karadeniz'in kontrolü ve Karadeniz'e erişim konusunda gelecekte çıkacağına kesin gözüyle baktığı bir savaşta bu halkların Türkiye'nin yanında yer alabileceği düşüncesi Stalin'in bu halklar üzerinde yürüttüğü politikada etkili olmuştur.⁵³⁰

Stalin döneminde Kafkasya halklarını sindirmek için yapılan temizlik hareketlerinden Kırım Tatarları da nasibini almıştır. Nitekim 1927'de Kırım Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti İcra Komitesi başkanı Veli İbrahimov'da tutuklanarak

⁵²⁷ E. Kırımlı, "Sovyet Rusya Hakimiyeti Altında Kırım", *Dergi: Sovyetler Birliği Öğrenme Enstitüsü*, Münih 1967, S. 49, s. 59; Edige Kırımlı, *Kırım'da Türk Katliamı*, (Çev.: Kemal Vehbi Gül), Toprak Yayınları, İstanbul 1962, s. 17; Gwendolyn Sasse, *The Crimean Question: Identity, Transition and Conflict*, Harvard Ukrainian Research Institute Press, Massachusetts 2007, s. 92; Caroe, *a.g.e.*, s. 375.

⁵²⁸ Soljenitsyne, Sakharov, Plüch ve Cemiloğlu, *a.g.e.*, s. 253; Caroe, *a.g.e.*, s. 375.

⁵²⁹ E. Kırımlı, "Sovyet Rusya Hakimiyeti Altında Kırım", *Dergi: Sovyetler Birliği Öğrenme Enstitüsü*, Münih 1967, S. 49, s. 59.

⁵³⁰ Comins and Richmond, *a.g.e.*, s. 872.

idam edilmiştir.⁵³¹ Kırım'da 1928 yılında Kırım Muhtar Bölgesi'nin Rusya tarafından tasfiyesine karşı ayaklanan 3500 Kırımlıdan bazıları tutuklanmış, bazıları da sürgün edilmiştir.⁵³² Bu gelişmeler çerçevesinde 1938 yılına kadar camiler ve Kuran kursları kapatılmış, vakıf malları devletleştirilmiş ve Müslüman din adamları sabotajcı, Alman ve Japon casusu suçlamalarıyla itham edilerek tutuklanmış, sürgüne gönderilmiş veya idam edilmiştir.⁵³³

Kırım Tatarları zorla yerlerinden edilmiş onların yerine Rusların yanı sıra Ukraynalılar ve Yahudiler yerleştirilmiştir. Bunun dışında her yıl Rus Karadeniz donanmasından ve ordudan terhis edilmiş çok sayıda asker ve subay Kırımı yerleşmeye teşvik edilmiştir.⁵³⁴

1929-1930 yıllarında Kırım'da yürütülen kolektifleştirme politikası sonucu "Kulaklar", çiftlik sahibi olan yaklaşık 40.000 Kırım Türkü Ural ve Sibirya'daki işçi kamplarına çalıştırılmak üzere götürülmüştür. Bu kişilerin önemli bir kısmı da sürgünde hayatını kaybetmiştir. Kırım'da yürütülen kolektifleştirme politikası sonucunda Kırım Tatarları 1931 yılından 1933 yılına kadar devam eden ikinci bir açlığa mahkum edilmiştir.⁵³⁵

Kırımda kıtlık sonucunda yaşanan ölümler ve Rusya'nın uyguladığı sürgünler burada yaşayan Kırım Türklerinin nüfusunu olumsuz yönde etkilemiştir. Böylece kritik bölgedeki demografik yapı Rusya'nın lehine dönüşmeye başlamıştır. Her ay onlarca, hatta yüzlerce Kırım aydınının idam edildiği bu uygulama 1936-1938 yıllarında doruk noktasına ulaşmıştır. Son darbe, 17 Nisan 1938'de gerçekleşmiş ve Tatarların büyük bir bölümü kurşuna dizilmiştir.⁵³⁶ Bu dönemde Kırım'da başta Profesörler, doktorlar, öğretmenler, gazeteciler, yazarlar, şairler, artistler, ressamalar ve diğer halkın önde gelen aydınları tutuklanmış, sürgün edilmiş yada idam edilmiştir.⁵³⁷

---

⁵³¹ Caroe, *a.g.e.*, s. 375.

⁵³² Soljenitsyne, Sakharov, Pliutch ve Cemiloğlu, *a.g.e.*, s. 253.

⁵³³ Alexander Bennigsen, "Sovyet Müslümanları ve İslam Dünyası", Stratejik Açidan Sovyet Müslümanları ve Diğer Azınlıklar, (Haz.: S. Enders Wimbush), (Çev.: Yuluğ Tekin Kurat), Forum Yayınları, Ankara 1988, s. 69.

⁵³⁴ Valeri Vozgrin, "Bolşevik İhtilalinden Sonra Kırım" *Yeni Türkiye*, Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi, Ankara 2015, S. 81, s. 415.

⁵³⁵ Edige Kırimal, *Kırım'da Türk Katliamı*, (Çev.: Kemal Vehbi Gül), Toprak Yayınları, İstanbul 1962, s. 15.

⁵³⁶ Vozgrin, *a.g.m.*, s. 415.

⁵³⁷ E. Kırimal, "Sovyet Rusya Hakimiyeti Altında Kırım", *Dergi: Sovyetler Birliği Öğrenme Enstitüsü*, Münih 1967, S. 49, s. 59.

Milli dilleri olan Kırım Tatarca'sı konuşan ve Arap harflerini kullanan Müslüman Kırım Halkı 1929'da Latin harflerine geçmeye zorlanırken 1938'de ise Kiril alfabesini kullanma zorunluluğu getirilmiştir.⁵³⁸ Kırım Türkleri üzerinde maddi-manevi bir imha siyaseti uygulanmıştır. Kırım'ın Rus işgali altında kaldığı yirmi yıl içinde (1921-1941) 160.000 ile 170.000 Kırım Türkü öldürülmüş ya da sürgüne gönderilmiştir. Kırım'a göre bu sayı da Kırım Türklerinin yarısına tekabül etmektedir. 1941'de Rus-Alman harbi başlamadan önce Kırım Türklerinin düzeni bozulmuş, milli kültür, yazı ve din hürriyetleri ellerinden alınmıştır. Halkın önde gelenleri ortadan kaldırılmış, halkın arazileri ellerinden alınarak özel mülkiyet hakkı kaldırılmıştır. Bu dönemde halk üzerindeki sosyal ve milli baskı son haddine ulaşmıştır.⁵³⁹ Bu süreçte İkinci Dünya Savaşı ile birlikte Rus-Alman çatışması da başlamıştır. Bu durum Kırım Tatarları için yeni bir dramın başlangıcı olmuştur.

1.4.4. Rusya'nın Volga Almanları Politikası

Rusya ile Almanya arasında ciddi anlamda ilk siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkilerin temsilcileri Volga Almanları olmuştur. Ertürk'e göre "Türk asıllıların okul açarak münevver yetiştirmesinin ilerde tehlike yaratacağını Ruslara tavsiye edenler Almanlar olmuştur. Türk illerinin istilasını planlayan Rus ordu birliklerine kendi subaylarını verenler de yine Almanlardır."⁵⁴⁰ Rusya'nın gelişmesinin ardında Rusya'daki Almanlar olduğunu Hitler de açıkça ifade etmiştir.⁵⁴¹ Bu ifadeler Rusya'nın Kafkasya halkları üzerindeki politikasında Alman düşüncesinin hakim olduğunu göstermektedir. Almanya ile Rusya'nın Birinci ve İkinci Dünya Savaşı sürecinde Kafkasya halkları üzerindeki politikalarının benzerliği Ertürk'ün ifadesini desteklemektedir. Volga Almanlarının tarihsel seyri de Rusya ile Almanya arasındaki dostluğun ve düşmanlığın küçük bir versiyonur. II. Katerina, Rus topraklarını tarıma açmak ve geliştirmek için Almanya'dan işçi getirme ihtiyacı duymuştur. Rusya'yı bu insanlara cazip kılmak için de toprak, hayvan, tarım aleti, özel vergi indirimi ve askerlikten muafiyet gibi imkanlar sunulmuştur.⁵⁴² Nitekim II Katerina, 1762'de Almanya'da Protestan kilisesinin zulmü altında yaşayanları da Rusya'ya davet

⁵³⁸ Akiner, *a.g.e.*, s. 83.

⁵³⁹ Edige Kırimal, *Kırım'da Türk Katliamı*, (Çev.: Kemal Vehbi Gül), Toprak Yayınları, İstanbul 1962, s. 13.

⁵⁴⁰ Ertürk, *a.g.e.*, s. 64.

⁵⁴¹ Adolf Hitler, *Kavgam (Mein Kampf)*, (Çev.: Refik Özdek), İstanbul Dağıtım, İstanbul 2005, s. 604.

⁵⁴² Seyit Tuğul, *SSCB'de Sürgün Edilen Halklar*, Çivi Yazıları Yayınevi, İstanbul 2003, s. 37.

etmiştir.⁵⁴³ Bunun üzerine 1764-1768 yılları arasında Rusya'ya 30 bin Alman gelmiştir. Gelen bu kişilerin çoğunluğu Volga bölgesine bir kısmı da Rusya'nın batısındaki topraklara yerleştirilmiştir.⁵⁴⁴ II. Katerina tarafından Volga'ya yerleştirilen bu Almanlara 70 ile 150 dönüm yer tahsis edilmiştir. Bu kişilere din özgürlüğü tanınmasının yanı sıra bunlardan vergi de alınmamıştır.⁵⁴⁵ Rusya nüfuzundaki Kuzey Kafkasya, Kırım ve Ukrayna'da geniş imkanlarla iyi bir yaşam süren bu Alman kolonilerinin sayısı 304'e, toplam nüfusları ise 2 milyona ulaşmıştır.⁵⁴⁶ Yerleştikleri bölgede ziraatla meşgul olan Almanlar kısa sürede büyük bir gelişim sağlayarak toprak sahibi olma ve üretim bakımından Rus köylülerini ve çiftçileri geride bırakmışlardır.⁵⁴⁷ Hızla gelişmeleri karşısında Rus Hükümeti, Volga Almanlarının vergi ve askerlik muafiyetlerine son vermiştir. Bu durumdan hoşnut olmayan onlarca Alman köyü Pugaçev önderliğinde bir isyan başlatmıştır. Bu gelişmelere bağlı olarak yüz binlerce Alman, Rus topraklarını terk etmiştir. 1914 yılında Rusya'da sadece 1 milyon 600 bin Alman kalmıştır.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Lenin, 1918'de Almanlara Volga bölgesinde "Özerk İşçi Topluluğu" statüsü daha sonra da özerk cumhuriyet statüsü vermiştir. 1924 yılında Volga bölgesinde "Sovyet Sosyalist Alman Özerk Cumhuriyeti" kurulmuştur.⁵⁴⁸ Daha sonra Volga Almanlarının toprakları komünizm çerçevesinde küçültülmeye başlanınca Volga Almanları, Rusya'nın uyguladığı bu politikaya karşı gelmeye başlamış ve komünizme karşı şiddetle direnmişlerdir. Volga Almanları topraklarının ellerinden alınacağını düşünerek Rusya tarafından uygulanan NEP ve kolektivizasyon uygulamalarına da karşı çıkmıştır. Hatta varlıklarının Rusya'nın eline geçmesini istemeyen bu halk ürünlerini yakmış ve hayvanlarını da kesmiştir. Bu gelişmeler Alman yetkililerinin dikkatinden kaçmamıştır. Bu arada Almanya'nın Moskova elçisi Von Schulenberg, Rus Hükümetiyle görüşerek Alman Evangelist Kilisesi'nin Volga Alman Cumhuriyeti ile kontak kurması ve orada misyonerlik faaliyetlerinde bulunması hususunda izin almıştır. Böylece Dients im Ausland bölgeye gönderilerek Volga Almanları arasında Alman ve Nazi propagandasına başlamıştır. Almanya'nın Volga Almanları arasında misyonerlik faaliyetleri dışında yürüttüğü Alman ve Nazi propaganda faaliyetleri Rus yetkililer

---

⁵⁴³ Edelman, *a.g.e.*, s. 31.

⁵⁴⁴ Tuğul, *a.g.e.*, s. 37.

⁵⁴⁵ Edelman, *a.g.e.*, s. 31.

⁵⁴⁶ Tuğul, *a.g.e.*, s. 38.

⁵⁴⁷ Edelman, *a.g.e.*, s. 31.

⁵⁴⁸ Tuğul, *a.g.e.*, s. 39.

tarafından fark edilmiş ve birçok kişi Alman casusu olmakla suçlanıp tutuklanmıştır. Bu arada İkinci Dünya Savaşı başlamadan önce Volga Almanlarının nüfus olarak en fazla bulundukları şehirler Engels, Marxstand, Rekord ve Arbeiter'dir. Savaşın başlamasıyla bu halkı büyük bir huzursuzluk sarmıştır.⁵⁴⁹

Almanya'nın Rusya'ya saldırmasıyla birlikte Stalin'in kararı gereği Eylül-Ekim 1941'de Volga Almanlarından yüz binlercesi Sibirya ve Kazakistan'a sürgün edilmiştir.⁵⁵⁰ Rusya'nın Volga Almanlarını sürgünü burada bitmemiş, Alman birlikleri Kafkasya ve Volga boylarından çekildikten sonra Volga Almanları toplu olarak Sibirya ve Orta Asya'ya sürgün etmiştir.

1.5. Almanya'nın Doğu Politikası

1.5.1. Nazi Almanya'sının Doğuşu

Hitler kendi geleceğini sağlama almak için harekete geçerek 1922'de Schutz Staffel (SS) teşkilatını kurmuştur. Hitler SS'yi özel muhafız teşkilatı olarak tasarlamıştır. Bu teşkilat sağlam yapılı, seçme Nazilerden oluşturulmuştur. Bu teşkilatın asıl görevi Hitler'i ve ileri gelen Nazi şeflerini korumak, onlara karşı yapılacak bir suikastı önlemektir. Bunların sayısı 200 bine kadar yükselmiş, ordu komutanlarının bile tedirgin olduğu bir sayıya yükselmiştir. SS mensupları aynen ordular gibi talim yaparak silahlandırılmıştır.⁵⁵¹ Hitler kendi teşkilatını kurmasına rağmen Hindenburg'un siyasi yönü ağır basmış, nihayetinde Hindenburg 1925'te Cumhurbaşkanı olmuştur.⁵⁵² Buna rağmen Hitler, teşkilatlanmayı bırakmamıştır. 1925'te 27 bin olan Nazi Partisi üye sayısı 1928 yılı sonunda 178 bine yükselmiştir. Nazi Partisi 1928 Mayıs'ında yapılan seçimlerde 800 bin oy alarak 491 kişilik parlamentoda 12 sandalyeye sahip olmayı başarmıştır. Bu sayı ile mecliste parti olarak 9. sıraya yerleşmiştir. Bu arada Hitler, Alfred Hugenberg'in de desteğini sağlamayı başarmıştır.⁵⁵³

Hitler Ocak 1929'da Himmler'i SS Başkanı olarak atamıştır. Himmler ile Reinhard Heydrich, SS içinde kurduğu gizli bir istihbaratla Nazi Partisi'ne ve Hitlerlere karşı olanları kendi yöntemleriyle tespit edip bunların bir listesini Hitlerle

⁵⁴⁹ Edelman, *a.g.e.*, s. 31.

⁵⁵⁰ Tuğul, *a.g.e.*, s. 36.

⁵⁵¹ Heinrich Fraenkel, "S.S. Teşkilatı ve Himmler I", *Hayat Tarih Mecmuası*, (Çev.: Özaydın Dokur), İstanbul 1970, C. 2, S. 8, s. 75.

⁵⁵² Franz Von Papen, *Beni Hitler'i Başbakan Yapmakla Suçluyorlar: Franz Von Papen'in Anılarından*, (Çev.: Anais M. Martin), (Derl.: Necip Azakoğlu), Tarihçi Kitabevi Yayınları, İstanbul 2015, s. 154.

⁵⁵³ Alan Bulluck, "Hitler İktidara Nasıl Geldi: Hapishaneden Başkanlığa", *Hayat Tarih Mecmuası*, (Çev.: Özaydın Dokur), 1970, C. 6, S. 4, s. 70.

sunmuşlardır. Sonuçta alınan onay üzerine 1930 Haziran'ında yapılan temizlik hareketiyle binlerce kişi ortadan kaldırılmıştır. Von Papen'de bu temizlik hareketinden zor kurtulmuş ancak baş yardımcısı Bose makamında SS'ler tarafından öldürülmüştür. Papen, Başbakan Yardımcısı olmasına rağmen bir süre evinde iki SS subayı tarafından göz hapsinde tutulmuştur.⁵⁵⁴

1929 yılında Amerika'da başlayan ekonomik kriz Avrupa'ya da sıçramış, bundan en fazla etkilenen ülke de Almanya olmuştur. Buna bağlı olarak işsizlik sayısı hızla artmış ve 1929 Eylül'ünde 1.320.000 olan işsizlik sayısı 1931'de 5,5 milyona çıkmıştır. Krizden işçiler kadar alt ve orta sınıf da zarar görmüştür.⁵⁵⁵ Hitler bütün bu koşulları lehine kullanmış ve Paul Von Hindenburg'un Cumhurbaşkanı ve Heinrich Brüning'in Başbakan olduğu Almanya'da 14 Eylül 1930 seçimlerinde 30 milyon Alman sandık başına gitmiş, bu seçim sonucunda Hitler 1928'de aldığı 810 bin oya karşın 1930 seçimlerinde bu sayıyı 6,5 milyon'a çıkarmıştır. Böylece Naziler parlamentoda 12 sandalyeden 107 sandalyeye çıkmışlardır. Dokuzuncu parti olan Nazi Partisi bu defa ikinci parti seviyesine yükselmiştir. Komünist Parti ise 77 sandalye kazanmıştır. 143 sandalyeye sahip olan Sosyal Demokratlar, Nazilerin Hükümette yer almasını engellemek için Brüning'in kabinesine dışarıdan destek vermişlerdir.⁵⁵⁶

13 Mart 1932'deki Başkanlık seçiminde Hindenburg, Düstenberg, Hitler ve bir de komünistlerin adayı seçim yarışına katılmıştır. Hitler yaklaşık olarak 12 milyon, Hindenburg ise 19 milyon oy almıştır. Ancak Başkanlık için gerekli olan oydan %0.4 oranında daha az oy alınmıştır. Bunun üzerine 10 Nisan'da yeniden seçime gidilmesi kararı alınmıştır. 10 Nisan 1932'de yapılan seçimlerde ise Hitler oylarını yaklaşık olarak 2 milyon artırarak oyların %37'sini, yani 13,5 milyona yakın oy almıştır. Hindenburg ise oyların %53'üne denk gelen 19.5 milyona yakın oy almıştır. Komünist adayı Thaelmann oyların %13.2'sini, Düstenberg ise %6.8'ini almıştır.⁵⁵⁷ 30 Mayıs 1932'de Brüning istifa etmiş ve Başkan Hindenburg, istifayı kabul edip Franz Von Papen'i yeni hükümeti kurmakla görevlendirmiştir.

⁵⁵⁴ Heinrich Fraenkel, "S.S. Teşkilatı ve Himmler I", *Hayat Tarih Mecmuası*, (Çev.: Özaydın Dokur), İstanbul 1970, C. 2, S. 8, s. 75.

⁵⁵⁵ Bulluck, *a.g.m.*, s. 70.

⁵⁵⁶ Antony Best, Just M. Hanhimaki, Joseph A. Maiolo ve Kirsten E. Schulze, *Uluslararası Siyasi Tarih 20. Yüzyıl*, (Çev.: Taciser Ulaş Belge, Emel Kurt), Yayınodası Yayınları, İstanbul 2012, s. 155; Bulluck, *a.g.m.*, 70.

⁵⁵⁷ Papen, *a.g.e.*, s. 154; Bulluck, *a.g.m.*, 71.

1932 Haziran'ının ilk haftası ile 20 Temmuz arası Almanya'nın neredeyse en karışık günleri yaşanmıştır. Bu zaman diliminde birçok çatışma yaşanmış, yüzlerce kişi ölmüş, bir o kadar kişi de ağır yaralanmıştır. Bütün yasağa rağmen Alman milliyetçileriyle komünistler arasında sokak çatışmaları kanlı bir şekilde devam etmiştir. Bu atmosfer içinde 31 Temmuz 1932'de meclis seçimleri yapılmış ve Naziler 13.745.000 oy alarak mecliste 230 sandalye kazanmışlardır. Böylece mecliste en güçlü parti durumuna gelmiştir. Sosyal Demokratlar 8 milyon, Komünistler ise 5,5 milyona yakın oy almışlardır. Seçimlerden hemen sonra Schleicher parti başkanlarıyla bir toplantı yapıp koalisyon fikrini savunmuştur. Hitler bunu reddederek tek başına hükümet kurmak istemiştir.⁵⁵⁸

31 Temmuz 1932'de seçimler yenilenmiştir. Nasyonal Sosyalist Partisi için büyük bir zafer olmuştur. Naziler bu seçimde yaklaşık olarak 14 milyon oy alarak Alman parlamentosunda 608 sandalyenin 230'unu alabilmişlerdir. Görünüşe göre Hitler genel oyların yüzde 37'sini alabilmiştir. Alınan bu sonuç üzerine Hitler, 5 Ağustos'ta Berlin yakınlarındaki Fuerstenberg kışlasında General Von Schleicher'e kendisinin başbakan olması gerektiğini, içişleri ve adalet bakanlığı gibi önemli bakanlıkların kendi partisine verilmesini, kendisine de Savunma bakanlığı görevini verebileceğini belirtmiştir.⁵⁵⁹

1932 başkanlık seçimlerinde ise Brüning'de Hitler'e karşı Hindenburg'u desteklemiştir. Ancak Hindenburg, Brüning'in Sosyalistlerle işbirliği yapmasından rahatsız olmuş, bir de buna iflas etmiş aristokratların mülklerine topraksız köylülerin yerleştirilmesini önermesi Hindenburg'u öfkelenmiştir. Bunun üzerine Mayıs 1932'de Savunma Bakanı General Kurt Von Schleicher'in tavsiyesiyle Hindenburg, Franz von Papen'i Başbakanlığa atamıştır. Ancak Hindenburg'un beklentisinin aksine Papen kendi bağımsızlığını ilan edince Cumhurbaşkanı'nın gözünden düşmüştür.⁵⁶⁰

Von Papen'e göre Birinci Dünya Savaşı sonrası Almanya'ya dayatılan Versay Antlaşması ile ülkeleri ikinci sınıf ülke durumuna düşmüş, egemenliğinin ve hükümrancılığının büyük bir kısmı sınırlandırılmıştır. Baskıyla Almanya'nın savunma silahları sınırlandırılmış dahası Ren bölgesi askerden arındırılmıştır. Alman

⁵⁵⁸ Bulluck, *a.g.m.*, 72.

⁵⁵⁹ William Shirer, *Nazi İmparatorluğu: Doğuşu, Yükselişi ve Çöküşü*, (Çev.: Rasim Güran), Ağaoğlu Yayınları, İstanbul 1969, C. 1, s. 266.

⁵⁶⁰ Antony Best, Just M. Hanhimaki, Joseph A. Maiolo ve Kirsten E. Schulze, *Uluslararası Siyasi Tarih 20. Yüzyıl*, (Çev.: Taciser Ulaş Belge, Emel Kurt), Yayıncı Yayınları, İstanbul 2012, s. 156.

yetkililerin bu itirazları üzerine 6 Haziran-9 Temmuz 1932 tarihleri arasında İsviçre'nin Lozan kentinde İngiltere, Fransa, İtalya ve Almanya temsilcilerinin katılımıyla bir konferans düzenlenerek Versay Antlaşması'yla Almanya'ya imzalatılan savaş tazminatı ödemesinin yeniden düzenlenmesine karar verilmiştir. Almanya içine düştüğü çöküşten dolayı 121 milyar mark olan borcunu ödeyemeyeceğini bildirmiştir. Borç miktarı yapılan anlaşma ile 5 milyara düşürülmüştür. Hitler iktidar olunca bu borcu da ödeyemeyeceğini bildirmiştir.⁵⁶¹

Bu arada Hitler, Komünist vekilleri de yanına alarak Başbakan Papen'i devirmek istemiştir. Hitler kendi milletvekillerinden, Komünist önergesinden yana oy kullanmalarını ve Başbakan "Reichstag"ı dağıtmadan önce Papen Hükümetini devirmelerini istemiştir. Nihayetinde yapılan güven oylaması sonucu 32'ye karşı 513 oyla Papen Hükümeti devrilmiştir. Bu durumda "Reichstag" dağılma kararını kabul etmiş ve yeni seçimlerin 6 Kasım'da yapılmasına karar vermiştir. Böylece 6 Kasım'da yapılan seçimlerde Naziler iki milyon oy kaybederek sandalye sayıları 133'ten 121'e düşmüştür. 17 Kasım'da Papen hükümeti istifa etmiş ve Başkan Hindenburg, Hitler'i yanına çağırarak ona, çoğunluğu elde edebiliyorsa başbakan olabilecek ya da cumhurbaşkanlığının başkanlığında Papen'in kuracağı ve ülkeyi olağanüstü kararnamelerle yönetecek yeni bir kabinede başbakan yardımcısı olmayı önermiştir. Ancak Hitler bu önerileri kabul etmemiştir. Hitler Cumhurbaşkanlığı kararnameleriyle ülkeyi yönetecek bir kabinede Başbakan olmakta ısrar etmiştir. Cumhurbaşkanı ise böyle bir kabinenin parti diktatörlüğüne yol açacağını söyleyerek bu teklifi reddetmiştir.⁵⁶²

Cumhurbaşkanı Hindenburg, Papen'le Hitler arasındaki çekişmenin büyük sorunlara yol açabileceğine kanaat getirerek 2 Aralık'ta, Başbakanlık görevine Von Schleicher'ı getirmiştir. General Schleicher tarafından aldatıldığını düşünen Franz von Papen, Baron von Schroeder vasıtasıyla Schleicher'a karşı Hitler'le bir görüşmede bulunmuştur. Papen bu görüşmede Hitler'e destek verebileceğini ifade etmiştir.⁵⁶³

Bu arada Başbakan Schleicher de Parlamento çoğunluğunu sağlamaktan ümidini kesince başında Hitler'in olduğu bir cumhurbaşkanlığı kabinesi

---

⁵⁶¹ Papen, *a.g.e.*, s. 182.

⁵⁶² William Shirer, *Nazi İmparatorluğu: Doğuşu, Yükselişi ve Çöküşü*, (Çev.: Rasim Güran), Ağaoğlu Yayınları, İstanbul 1969, C. 1, s. 274.

⁵⁶³ William Shirer, *Nazi İmparatorluğu: Doğuşu, Yükselişi ve Çöküşü*, (Çev.: Rasim Güran), Ağaoğlu Yayınları, İstanbul 1969, C. 1, s. 253; Papen, *a.g.e.*, s. 195.

kurulmasının tek çözüm olacağına kanaat getirmiştir.⁵⁶⁴ Schleicher'den intikam almak ve tekrar göreve gelmek isteyen Papen, Hitler ile ittifak yapmaya karar vermiştir. Nihayetinde Papen'in çabalarıyla Hindenburg, Hitler'i Başbakan olarak atamayı kabul etmiştir. Bu iki rakip Ocak 1933'te de Hitler-Papen kabinesi kurmak üzere anlaşmıştır. Papen, Hindenburg'u Schleicher'den uzaklaştırmakla kalmamış, onu Schleicher'ın kendisine bir darbe planladığına da inandırmıştır.⁵⁶⁵ Bu gelişmelerden haberdar olan Başbakan Schleicher 28 Ocak 1933'te Cumhurbaşkanı Hindenburg'un huzuruna çıkarak hükümetin istifasını istemiştir. Bunun üzerine cumhurbaşkanı yakın ve samimi olduğu Papen'e Hitler Başkanlığında "Anayasaya uygun" bir hükümet kurma imkanını araştırmasını istemiştir.⁵⁶⁶

Bu gelişmeler üzerine 28 Ocak 1933'te Schleicher istifa etmek durumunda kalmıştır. Cumhurbaşkanı da 30 Ocak'ta Hitler'i başbakan olarak atamıştır. Papen de Başbakan yardımcısı olmuştur.⁵⁶⁷ Böylece Hitler, büyük entrikalarla ve Papen'in desteğiyle 30 Ocak'ta hükümet kurma görevini almıştır. Bu hükümette Papen Başbakan Yardımcısı ve Prusya Başbakanı olarak atanmıştır.⁵⁶⁸ Hitler başbakan olduktan hemen sonra askeri danışmanlarını toplayarak onlara kısa ve uzun vadeli planlarını aktarmıştır. Hitler ilk iş olarak Versay Antlaşması'nın Almanya'ya uyguladığı dayatmalardan, komünizm ve Faşizm'den kurtulmayı planlamıştır. İkinci aşamada ise Almanya'nın askeri gücünü artırmayı hedeflemiştir. Bu durumda Alman Komünist Partisi de Hitler Hükümeti ile mücadele kararı almıştır.⁵⁶⁹

Hitler Hükümeti, 5 Mart seçimleri yaklaşırken Şubat başlarında bütün komünist toplantıları ve komünist yanlısı basın yasaklamıştır. Hitler, Komünist Parti'nin Almanya'da iktidarı ele geçireceği korkusu yaymış bunun üzerine dört bin kadar komünist ve birçok sosyal demokrat tutuklanmıştır. Komünist basın ile yapılacak toplantılar da yasaklanmıştır.

5 Mart 1933 seçimlerinde Merkez Partisi 4.424.600, Sosyal Demokratlar 7.181.629, Komünist Partisi 4.848.058, Papen ile Hugenberg Milliyetçileri 3.136.760

⁵⁶⁴ Papen, *a.g.e.*, s. 255.

⁵⁶⁵ Best, Hanhimaki, Maiolo ve Schulze, *a.g.e.*, s. 156.

⁵⁶⁶ William Shirer, *Nazi İmparatorluğu: Doğuşu, Yükselişi ve Çöküşü*, (Çev.: Rasim Güran), Ağaoğlu Yayınları, İstanbul 1969, C. 1, s. 253; Papen, *a.g.e.*, s. 195.

⁵⁶⁷ Best, Hanhimaki, Maiolo ve Schulze, *a.g.e.*, s. 156.

⁵⁶⁸ William Shirer, *Nazi İmparatorluğu: Doğuşu, Yükselişi ve Çöküşü*, (Çev.: Rasim Güran), Ağaoğlu Yayınları, İstanbul 1969, C. 1, s. 253; Papen, *a.g.e.*, s. 195.

⁵⁶⁹ III. *Enternasyonal'de Faşizm Üzerine Tartışmalar Belgeler I (Komünist Enternasyonal'in 3,4,5,6. Kongre Tutanakları)*(Çev.: İsmail Yarkin), Dönüşüm Yayınları, İstanbul 1991, s. 156; Jürgen Förster, "The German Military's Image of Russia", *Russia War, Peace and Diplomacy*, (Ed.: Ljubica Erickson and Mark Erickson), Weidenfeld & Nicolson, London 2004, s. 120.

oy alırken Hitler yaptığı propaganda sayesinde yaklaşık 17.277.180 oy alarak seçimin galibi olmuştur. Bu durumda oyların %44'ünü almayı başarmıştır.⁵⁷⁰ Bu başarı üzerine bütün yetkileri kendinde toplamak isteyen Hitler'in çabalarıyla "Tam Yetki Kanunu" çıkarılmıştır. Böylece Hitler bu kanunla kendi otoritesini sağlamlaştırmıştır.⁵⁷¹

Moskova, Avrupa devletleri içinde Komünist Partisi'nin en kuvvetli olduğu yer olan Berlin'de Alman Komünist Partisi'nin 1933'te iktidara geleceği ümidi beslemiştir. Bu durumda Almanya'da iktidar olacak olan Komünist Parti diğer Avrupa devletlerini de etkileyecek böylece Sovyetlere karşı olan nefret ortadan kalkacağı gibi, Rus tesiri Avrupa devletlerinde hızla yayılacaktır. Fakat Almanya'da, Hitlerin Nazi Partisi'nin iktidara gelmesi, Alman Komünist Partisi'nin sonu olmuştur. Rusya'nın planlarını fark eden Hitler, İngiliz, Fransız ve Amerikan düşmanlığını bir tarafa bırakarak ilk başta Almanya'nın iç düzenini sağlamakla ve Komünist Partisi'nin Almanya'yı Rus nüfuzu altına alma planlarını yok etmekle işe başlamıştır. İlk olarak Almanya'da Komünist Partisi kapatılmış ve Alman Komünist Partisi lideri Thelma ile birlikte bütün komünist liderler tutuklanarak toplama kamplarına gönderilmiştir. Hitler iktidarıyla birlikte Alman basını da komünizme karşı savaş açmıştır.⁵⁷²

Hitler 29 Haziran 1934'te kendisine karşı ayaklanacaklarını düşündüğü askeri ve siyasi görevlerde yer alan H. Himmler, R. Heydrich, H. Göring ve E. Röhm'ün öldürülmesi emrini vermiştir. Bu olaylarla bağlantılı olduğu düşünülerek Papen'de birkaç gün göz hapsinde tutulmuştur. Çünkü Göbels, Himmler ve Heydrich gibi Papen de Hitler'den kurtulmak istemiştir.

Cumhurbaşkanı Hindenburg, 2 Ağustos 1934'te ölünce Hitler'in tek söz sahibi olması önündeki engel de kalkmıştır. Bunun üzerine Hitler'in çabalarıyla kabinede cumhurbaşkanının ayrıcalıklı haklarının başbakan olarak kendisine tanınması yönünde ikinci bir kanun çıkarılmıştır. Papen ise bu olayı bir hükümet darbesi olarak değerlendirmiştir.⁵⁷³ Böylece Hitler, hem hükümet başkanı hem de devlet başkanlığı görevini üslenmiştir.

---

⁵⁷⁰ William Shirer, *Nazi İmparatorluğu: Doğuşu, Yükselişi ve Çöküşü*, (Çev.: Rasim Güran), Ağaoğlu Yayınları, İstanbul 1969, C. 1, s. 281.

⁵⁷¹ Papen, *a.g.e.*, s. 291.

⁵⁷² Ertürk, *a.g.e.*, s. 81.

⁵⁷³ Papen, *a.g.e.*, s. 326.

Hitler'in dünya görüşünü belirleyen iki önemli kavram vardır; bunlardan biri "ırk", bir diğeri ise "alan"dır. Hitlerlere göre insanlık tarihi ırklar arasındaki mücadelenin tarihidir. Üstün ırklar gelişmiş ya da yok olmuştur. Ona göre üstün ırklar büyümek için biyolojik farklılıklarını korumak ve daima kendi yaşam alanlarını genişletmek için fetihler yapmak zorundadır. Hitler'e göre kader kendisine Alman ırkını aristokratların elinden kurtarma sorumluluğu yüklemiştir.⁵⁷⁴

Hitler, 5 Kasım 1937'de Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Göring'in de olduğu toplantıda Alman politikasının hedefini şöyle açıklamıştır:⁵⁷⁵

"Hedef, Alman halkının emniyetinin sağlanması, beslenmesi ve bu halkın çoğaltılmasıdır. Bu nedenle de yer meselesi söz konusudur. Avrupa'da insan sayısı ve yerleşme alanı bakımından yoğun ve saf bir ırk çekirdeği görünümü veren Alman toplumu 65 milyondur. Böyle bir ırkın benzerine başka hiçbir ülkede rastlanamaz. Alman ırkı diğer milletlerden daha büyük yaşam alanı hakkına sahiptir."

Görüldüğü kadarıyla Hitler, Alman ırkının asil bir ırk olduğunu bu ırkın korunmasının ancak Almanya'nın dünya hakimiyetini sağlanmasıyla başarıya ulaşacağını savunmuştur.⁵⁷⁶ Dolayısıyla Hitler önderliğindeki Nazilerin Almanya'da iktidara gelmeleriyle bu devletin milletlere bakış açısı farklı bir boyut kazanmıştır. Nazi Almanyasının sahip olduğu kendinden başkasını yok sayma anlayışı bütün dünyayı içinden çıkılmaz bir felakete doğru sürüklemiştir.

1.5.2. Adolf Hitler'in Doğu Politikası

Almanya'nın doğu politikası henüz 1932'de "Hayat Sahası'nın Şark Politikası" adı altında Darre tarafından belirlenmiştir. Darre'nin tabiri ile "Şark Politikası"nın tayini hakkında belli başlı hatlarıyla Bohemya, Moravya, Avusturya, bu büyük devleti tamamlayacak Baltık devletleri, Kuzey denizinden ayrılmış bir Polonya, büyümüş bir Macaristan, birbirinden ayrılmış bir Sırbistan ve Hırvatistan, küçük bir Romanya, birçok ülkelere bölünmüş bir Ukranya, Rusya'nın Kafkasya ve güney devletleri, Almanya'nın tam kuvvetini bulacağı birleşik Reich (Büyük Almanya Devleti) projesini ifade etmekteydi. Kuzeydoğuda Finlandiya; güneydoğuda Gürcistan, dolayısıyla Kafkasya, bütün bunlar Büyük Almanya'ya müşterek bir ordu, müşterek bir mali ve ekonomik destek imkanı sunabileceği düşünülmüştür. Raushning'in ifadesine göre Hitler şöyle demiştir: "Bize Tanrı

⁵⁷⁴ Best, Hanhimaki, Maiolo ve Schulze, *a.g.e.*, s. 158.

⁵⁷⁵ Hermann Göring, "Adım Adım İkinci Dünya Harbine Gidiş: Hitler'in Alman Silahlı Kuvvetlerine İlk Demeci (1933) ve Generallerle 10 Kasım 1937 Tarihli Gizli Oturum", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, (Çev.: İbrahim Ulus), İstanbul 2001, S. 55, s. 45.

⁵⁷⁶ Adolf Hitler, *Kavgam (Mein Kampf)*, (Çev.: Refik Özdek), İstanbul Dağıtım, İstanbul 2005, s. 266.

tarafından verilen vazife öteki milletlere boyun eğdirmektir. Alman milleti dünyaya Almanya'nın yeni hakim sınıflarını vermeye davet edilmiştir.”⁵⁷⁷

Hitler'in düşüncesine göre doğu halkları asla Almanlarla eşit olamazlardı. Doğu halkları sadece Alman ırkına iş gücü olarak hizmet edebilir bu halkların toprakları ve varlıkları da Alman halkına aittir.⁵⁷⁸ Hitler'in bu düşünceleri Rus yetkililerin dikkatinden kaçmamıştır. Molotov'a göre Almanya ordularını ve silahlarını barışçıl ülkelere yönelik saldırılar için hazırlamakla birlikte Hitlerizm ile Alman ırk ideolojisini diğer uluslar üzerinde egemen kılmaya çalışmıştır.⁵⁷⁹

Hitler, Alman siyasetinde 1933'te yönetime geldiğinde Almanya'nın hemen derlenip toparlanması gerektiğini, aksi takdirde Almanya'nın gelişmesini sağlayacak bütün imkanlardan vazgeçmiş olacağını ifade etmiştir. Böylece Hitler'e göre Almanya, gelecekte karşılaşacağı tehlikelerden kurtulamayacaktır. Almanya gelecekte dünya endüstrisine ve ticaretine büyük ölçüde iştirak etme niyetindedir. Bunun için Almanya büyük bir ticaret filosuna, gemileri için kömür istasyonlarına ve dış ülkelerde üslere sahip olmak zorundadır. Almanya, sadece dış pazarlara ihtiyaç duymamakta, aynı zamanda kendi sömürüleri olan ham madde kaynaklarına sahip olmak zorundadır.⁵⁸⁰

Alman yetkililerine göre Almanya'nın, “Doğuya Doğru” yayılmacı politika güderken bu hedefine ulaşmak için bu planın altyapısını oluşturması gerekiyordu. Bu çerçevede ilk olarak ulaşım ağlarının iyileştirmesi gerektiğine, ikinci olarak Almanya'ya sermaye ve kaynak akışının sağlanmasına, üçüncü olarak ekonomik durumu iyi kavrayıp hedef bölgelerde siyasi nüfuz kullanılması ve son olarak da yapılacak askeri bir hareketle hedef bölge ve ülkenin Almanya'nın hakimiyetine girmesine çalışılacaktır.⁵⁸¹

Hitlere göre “Almanya bir dünya devleti olmak durumundadır. Şayet Almanya dünya devleti olmak istiyorsa halkına yaşama imkanı kazandıracak kadar geniş topraklara muhtaçtır.” Hitler, Almanya'nın topraklarını genişletmek için

⁵⁷⁷ Hermann Raushning, *Hitler Bana Dedi Ki: Führer Dünyaya Nasıl Hakim Olacağını Anlatıyor*, (Çev.: Selami İzzet), Remzi Kitabevi, İstanbul 1940, s. 30.

⁵⁷⁸ D. Karov, *Partizanskoe Dvijenie v CCCP v 1941-1945*, Institut Po İzuçeniyu İstorii i Kulturi CCCP, Münhen 1954, s. 26.

⁵⁷⁹ V. M. Molotov, *Vaprosı Vneşney Politiki: Reçi i Zayavleniya April 1945-İyun 1948 g.*, Gasudarstvennoe İzdatelstva Politiceskoy Literaturı, Agiz 1948, s. 10.

⁵⁸⁰ Adolf Hitler, *Tek Kurtuluş Yolu*, (Çev.: İlhami Kaya), Eskin Batbaası, İstanbul 1970, s. 317.

⁵⁸¹ Lenczowski, *a.g.e.*, s. 152.

yönünü doğuya çevireceğini belirtmiştir. Hitler hedefinin yeni topraklar olduğundan bahsederken Rusya'ya sınır ülkeleri ilk hedefe koymuştur.⁵⁸²

Hitler'in, "Doğuya Doğru" yayılma politikasındaki hedefinde Rus kökenli olmayan halkların yaşadığı Rus bölgeleri bulunmaktaydı. Hitler'e göre bu toprakların mutlaka Almanya'nın eline geçmesi gerekiyordu. Almanya'ya dahil edilmesi gereken bölgelerin başında Baltık Devletleri, Belarus, önce Batı Ukrayna (Galiçya) ve Kırım daha sonra ise Ukrayna'nın tamamı ve Kafkaslar'ın bazı kesimler geliyordu.

Hitler "Doğuya Doğru" politikasında Ukrayna'nın ham madde bölgelerini ve Donets havzasının teçhizat kaynaklarını, özellikle Kafkas petrol sahasını ele geçirmek istemiştir. Bu bölgelerin ele geçirilmesiyle Rusya'nın savaş iktisadiyatı felce uğratılmış olacaktı.⁵⁸³

Hitler, Sovyet uluslarının çoğunu aşağı ırk olarak görmüştür. Ancak Baltık ulusları Almanlaşma ihtimali görülen bir millet olarak görülmüştür. Asya kökenli halklar ise Moğol olarak adlandırılmış ve Slavlar kadar tehlikeli olmadıkları varsayılmıştır. Naziler, Ermenilerin ticarete eğilimlerinden dolayı bu halkın biyolojik olarak Yahudilerle karışmış olduklarını varsaymışlardır. Ancak Gürcüler Ari ırk olduklarından Almanya, Gürcülere büyük bir değer vermiştir.⁵⁸⁴

Hitler, "doğuda nüfuzumuzu Kafkasya'ya, daha da uzağa genişletmeliyiz. Batıda Fransa sahilleri lazım. Finlandiya ve Hollanda lazım. Bunlardan önce de İsveç lazımdır, bir müstemleke devleti olmalıyız" demiştir.⁵⁸⁵

Hitler'in en yakınındaki mesai arkadaşı Hermand Raushning'in ifadesine göre Hitler, "bir iki dakikada Fransa, Polonya Avusturya, Çekoslovakya idarecilerinden mahrum kalacaklar fakat "ben çok daha önceden benim istediğim hükümeti kuracaklarla müzakereye girişmiş olacağım. Böyle adamları her yerde buluruz. Onları satın almaya da hacet kalmaz. Onlar, ihtirasın açgözlülüğün, azametinin, taraftarlık anlaşmazlığının tesiri ile kendilerinden gelip bizi bulurlar ve sulh, harp patlamadan imza edilir" demiştir.

⁵⁸² Adolf Hitler, *Kavgam (Mein Kampf)*, (Çev.: Refik Özdek), İstanbul Dağıtım, İstanbul 2005, s. 603.

⁵⁸³ Erich Von Manstein, *Kaybedilen Zaferler*, (Çev.: ?), K.K.K. İstanbul Askeri Basımevi, İstanbul 1962, s. 165.

⁵⁸⁴ Alexander R. Alexiev, "Saldırıya Uğrayan Sovyet Ulusları: İkinci Dünya Savaşı'nın Getirdiği Tecrübe", *Stratejik Açidan Sovyet Müslümanları ve Diğer Azınlıklar*, (Haz.: S. Enders Wimbush), (Çev.: Yuluğ Tekin Kurat), Forum Yayınları, Ankara 1988, s. 117.

⁵⁸⁵ Raushning, *a.g.e.*, s. 109.

Hitler; “Almanya, Avrupa olduğu zaman hakikaten Almanya sayılacaktır. Avrupa’ya hükmedemediğimiz müddetçe ancak sefil bir hayat süreceğiz. Bize Avrupa ve müstemlekeleri lazımdır. Biz bu vazife ile mükellefiz” demiştir.⁵⁸⁶

Birinci Dünya Savaşı’na atıfta bulunan Hitler: “Kaybedilen topraklar yaygaracı parlamenterlerin keskin dilleri ile geri alınmaz, bu topraklar ancak keskin kılıçlarla, kanlı kavgalarla alınır .” demiştir.⁵⁸⁷

Almanya 1930’larda dünya egemenliği için yeni bir silahlı çatışmaya hazırlandığı sırada, tüm Güneydoğu Avrupa’yı ideal bir ekonomik ham madde deposu olarak görmüştür. Bu sahayı Anadolu’ya doğru, alabildiğine genişletmek ve Macaristan’dan Afganistan’a kadar Alman savaş sanayisi için ham madde satıcıları elde etmek gerekliliği düşünülmüştür. Hitler’in iktisat bakanı Schacht, 1936’da Balkanlara, Ankara’ya ve Tahran’a bu amaçla bir dizi seyahatte bulunmuştur. Çünkü Almanya gelecekte çıkabilecek savaş için Türkiye’de üs elde etmek gibi stratejik bir amaç da gütmüştür. Bu doğrultuda Almanya açısından Türkiye, coğrafi konumu itibariyle özel bir öneme sahiptir. Türkiye önce Alman silahlanması için önemli olan, başta krom cevheri ve pamuk olmak üzere, ham maddelere sahiptir. Öte yandan, Yakındoğu’daki İngiliz ve Fransız bölgelerine, ayrıca bunların Kuzey ve Güney Hindistan ile olan bağlantılarına buradan ulaşılabilir. Buradan Rusya’nın güneyine, yani Kafkaslara ulaşmak da mümkündür.⁵⁸⁸

Hitler, Kırım ve Ukrayna ile ilgili politikasını şöyle ifade etmiştir.⁵⁸⁹

“Ukrayna’nın güney bölgelerini, bilhassa Kırım’ı elde edeceğiz. Buraları Alman kolonisi yapacağız. Avrupa’nın muhtaç olduğu hububatı biz sağlayacağız. Kırım havzası turunçgil ve diğer meyve çeşitlerinden olan ihtiyacımızı karşılayacak; pamuk ve kauçuk elde edeceğimiz 439.000 dönümlük araziye sahip olmak bağımsızlığımız için yeterli gelecektir. Bu sahalarda yaşayan halkı tahliye etmeye gerek yoktur. Alman kolonisi bir asker köylü olacak ve bu maksatla profesyonel askerleri seçeceğiz. Tamamıyla teçhizatlandırılmış çiftlikler kurulacak, topraklar için hiçbir bedel ödemeyecek, yalnızca gerekli binaları inşa edeceğiz. Silahlandırılmış olan asker köylüler dış saldırılara karşı kendilerini koruyabilecekler. Avusturya, doğunun insanlarını nasıl kontrol altında tutuyorsa bizler de aynısını yapacağız.”

Alman sermaye çevreleri de Rusya’nın nüfuz alanlarındaki toprakları birer ham madde kaynağı olarak görmüş ve bu kaynakları Alman halkının yararına işletmenin gayretinde olmuşlardır. Bu konuda Alman hükümetini de teşvik

⁵⁸⁶ Raushning, a.g.e., s. 8.

⁵⁸⁷ Adolf Hitler, *Kavgam (Mein Kampf)*, (Çev.: Refik Özdek), İstanbul Dağıtım, İstanbul 2005, s. 578.

⁵⁸⁸ Glasneck, a.g.e., s. 63.

⁵⁸⁹ N. Cameron ve R. H. Stevens, “Hitler’in Gizli Konuşmaları”, *Hayat Tarih Mecmuası*, (Çev.: Osman Erdeniz), İstanbul 1972, C. 6, S. 11, s. 23.

etmişlerdir.⁵⁹⁰ Almanya'nın "Doğuya Doğru" yayılma politikasındaki hedefler Alman yetkililerin iştahını kabartırken en büyük endişeleri ise doğu ve batı olmak üzere iki cephede savaşmak zorunda kalma ihtimali olmuştur.⁵⁹¹ Birinci Dünya Savaşı'nda olduğu gibi iki cephe arasında sıkışmak Almanya'nın en büyük korkusu olmuştur.

1.5.3. Adolf Hitler'in Rusya Planı

Almanlara göre komünizm, ulusu kanlı bir iç savaşa sokmuş, düzenli bir toplumu yıkıntıya uğratmış ve ekonomiyi altüst etmiştir. Bu açıdan komünizm, Hitler ve Nazi Partisi'nin yanı sıra subayların birçoğu için yok edilmesi gereken bir tehdit olarak değerlendirilmiştir.⁵⁹² Hitler, Başbakan olduğunun ertesi günü 31 Ocak 1933'te Goebbels ile beraber Rusya'ya karşı yapacakları savaşın esaslarını tespit etmiştir. Buna göre belirli bir süre cephede doğrudan bir tedbir almaktan kaçınılması, Bolşevik ihtilal teşebbüsünün kışkırtılması daha sonra elverişli an geldiğinde de Rusya'ya son darbenin indirilmesi planlanmıştır.⁵⁹³ Hitler bir ifadesinde şöyle demiştir:

*"Yahudiler, Almanya'nın gerçek anlamda tam olarak bir bozguna uğraması için çalışmaktadır. Bütün dünyada Almanya aleyhine yayımlanan ne varsa hepsi Yahudiler tarafından yazılmıştır. Yahudilerin maksadı bellidir. Bu maksat Almanya'nın Bolşevikleştirilmesi, yani Alman milliyetçilik şuurunun tamamen yok edilmesi, Almanya'nın üretim gücünü Yahudi maliyesinin boyunduruğu altına sokulmasıdır. Bu, Yahudilerin hayal ettiği dünya hakimiyetine yayılma planıdır. Almanya, bu düşünceye karşı yürütülen mücadelenin mihveri olacaktır."*⁵⁹⁴

*"Yahudiler muhakkak toplanmalı ve Avrupa'dan izleri silinmelidir. Bırakınız Rusya'ya gitsinler...Yahudiler daima milletleri birbirine düşüren bir toplumdur. Sadece kendi çıkarları için başka milletlerin sinesine çöreklenir, utanmadan sadece kendileri için ülkenin asıl efendisi olan halkı sömürmekten zevk alırlar. Ayrıca birbirlerine bağlı toplumlar arasında fesat tohumları ekmeyi kendi çıkarları için elzem görürler."*⁵⁹⁵

Ayrıca Hitler'in düşüncesine göre "Rus Devleti'nin teşkilatlanması asla Rusya'daki Slavizm politikasının başarısının sonucu değildir, Azınlıktaki bir ırkın

⁵⁹⁰ Yuri Kondukof, Vsevolod Klovov, Stanislav Kulchitsky, Andrei Likholat, Vitaly Sarbey, Grigory Sergiyenko and Pavel Sokhan, *A Short History Of The Ukraine*, (Ed.:Yuri Kondufor), (Çev.: Lev Bovrov), Naukova Dumka Publishers, Kiev 1986, s. 213.

⁵⁹¹ M. P. Tolçenov, *Za Kulisami Podgatovki Btaroga Fronta:İz İstorii Vtaroy Miravoy Vayni*, Vsyosoyuznoe Obşestva Po Rasprostraneniyu Političeskix i Naučnix Znanii, Mockva 1947, s. 5.

⁵⁹² Kenneth John Macksey, *II. Dünya Savaşı'nda Askeri Hatalar*, (Çev.: M. Tanju Akad), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012, s. 50.

⁵⁹³ William Shirer, *Nazi İmparatorluğu: Doğuşu, Yükselişi ve Çöküşü*, (Çev.: Rasim Güran), Ağaoğlu Yayınları, İstanbul 1969, C. 1, s. 305.

⁵⁹⁴ Adolf Hitler, *Kavgam (Mein Kampf)*, (Çev.: Refik Özdek), İstanbul Dağıtım, İstanbul 2005, s. 573.

⁵⁹⁵ Cameron ve Stevens, *a.g.e.*, s. 29.

arasındaki Alman unsurun çabalarının bir sonucudur. Ancak sonraları Rusya'daki Alman asıllı bu idareci sınıf kaybolmuştur. Onun yerini Yahudiler almıştır. Ruslar kendi imkanları ile Yahudilerin boyunduruğundan kurtulmaları mümkün olmadığı gibi uzun süre Yahudiler de bu idareyi ellerinde tutamayacaklardır. Rusya'da Yahudi hakimiyetinin sonu Rusya'nın da sonu olacaktır.” Hitler'in ifadesine göre bu durumda Almanya'nın harekete geçmek için hazır durumda olması gerekmektedir.⁵⁹⁶

Hitler, Rusların boş durmadığını savaş için bir plan yaptıklarını düşünmüştür. Almanların düşüncesine göre Rusya'nın amacı, Romanya üzerinden Balkanlara inmek, Macaristan yolu ile Avrupa'yı istila etmektir. Rusya'nın maksadı yalnız komünizmin Avrupa'ya yayılması değil, bunun yanı sıra Avrupa'yı hakimiyetleri altına alarak burada eski medeniyet adına ne varsa hepsinin kökünü kazımdır.⁵⁹⁷ Bu düşüncelerle Hitler, Sovyetler Birliği'ni ele geçirerek komünizmi ortadan kaldırmayı bir görev kabul etmiştir. Hitler iktidara gelir gelmez güçlü bir ordu kurma çabasına girmiştir. Böylece bu güçlü orduyla Rusya'yı yok edebileceğini düşünmüştür.⁵⁹⁸

Kahn'ın düşüncesine göre Hitler, Rusya hakkında hedefine ulaşmak için Troçki üzerinden Rusya'yı kendi nüfuz ve yayılma alanı haline getirmeye çalışmıştır. Nihayetinde Alman Nazi yönetimi, Rusya'dan sürgün edilen Stalin'in düşmanı Troçki ile bir anlaşmaya varmıştır. Anlaşmaya göre Troçki, Almanya'nın Rusya'da Troçkistlerin iktidara gelmesini desteklemesine karşılık şu şartları kabul etmiştir:

1-Uluslararası meselelerde Alman hükümeti lehinde kararlar alarak işbirliğini garanti etmiştir.

2-Ukrayna'yı Almanya'nın nüfuz alanı olarak kabul etmiştir.

3-Alman sanayicilerinin ayrıcalıklı biçimde SSCB'deki işletmelerden (demir, manganez, petrol, altın, kereste v.s.) yararlanmasına izin verilecektir.

4-SSCB'de Alman özel girişimcilerinin faaliyetleri için elverişli koşullar oluşturulacaktır.

5-Savaş sırasında, savaş sanayi işletmelerinde ve cephede yaygın oyalama faaliyetleri geliştirilecektir.⁵⁹⁹

Hitlere en yakın kişilerden biri olan Hermann Raushning'un ifadesine göre Sovyetlerle ilgili olarak Hitler şöyle demiştir:⁶⁰⁰

⁵⁹⁶ Adolf Hitler, *Kavgam (Mein Kampf)*, (Çev.: Refik Özdek), İstanbul Dağıtım, İstanbul 2005, s. 604.

⁵⁹⁷ *İkinci Dünya Savaşı'nın Gizli Belgeleri: Almanya Dışişleri Bakanlığı Arşivinden Almanya'nın Türkiye Politikası:1941-1943*, (Derl.: Mehmet Ali Yalçın), (Çev.: Muammer Sencer), May Yayınları, İstanbul 1968, s. 177.

⁵⁹⁸ Kruşçev, *a.g.e.*, s. 38; Förster, *a.g.m.*, s. 124.

⁵⁹⁹ Sayers ve Kahn, *a.g.e.*, s. 266.

“Belki Rusya ile anlaşmaktan çekinmem. Fakat bu imkanı son koz olarak saklayacağım. Fakat bunun şurada burada dile düşmesi ve vaktinden önce oynanmaması lazımdır. Ancak bir gün Rusya’ya yönelmek istersem batıdaki hedeflerime ulaştıktan sonra geri dönüp ona taarruz etmeme hiçbir şey engel olamaz. Fakat şimdilik resmi anlaşmamızı muhafaza edip Bolşevikliği amansız düşmanımız olarak kabul etmemeye devam edeceğiz. Birinci Dünya Savaşı’nda ordularımızın durduğu yerden (Kafkasya) taarruza geçmeye devam edeceğiz. Başlıca hedefimiz emperyalist Panslavizm’in kütlesini bir daha ayağa kalkamayacak şekilde imha etmektir.”

Adolf Hitler, 12 Eylül 1936’da Nazi Partisi Kongresi’nde binlerce askere hitap ederken: “Her an hazırız! Kapımın dibinde yıkılmış devletlere izin veremem. Haddi hesabı olmayan ham madde yatağı hazineleri ile Ural Dağları, geniş ormanlarıyla Sibiry ve büyük buğday tarlalarıyla Ukrayna elimde olsaydı Almanya ve Nasyonel Sosyalist önderlik bolluk içinde yüzerdi.” diyerek Rusya’yı işgal etme niyetini açıkça ortaya koymuştur.⁶⁰¹ Plana göre Almanya, Balkanları ele geçirerek stratejik bir üs elde etmenin yanı sıra yönünü Akdeniz’e çevirerek hedefinin Rusya değil, Akdeniz olduğunu ortaya koymuştur. Böylece Almanya, Rusya ile ilişkilerin gerilmesini engellemiş olacaktır. Hatta Almanya böyle yaparak Rusya ile yapılacak olası savaşı geciktirerek, Almanya’nın bu savaşa politik, ekonomik ve stratejik açıdan en iyi şekilde hazırlanmasını sağlayacaktır. Böylece Mihver ile Rusya arasında bir savaş patlak verirse bu durumda Mihver avantajlı bir hareket üstünlüğüne sahip olacaktır. Bu durumda Taarruz cephesi, yalnız Kuzey Buz Denizi’nden Baltık ve Polonya ülkelerinden geçerek Karadeniz’den daha uzaklara Hazar denizine, Ermenistan ve İran’a kadar yarım daire şeklinde uzanmış olacaktır. Bu suretle Kafkasya bir savaş sahnesi olacaktı. Almanlar, sağ kanatları ile Türkistan stepleri içinde bir çevirme hareketi yaparak Bakü ve Stalingrad’a batıdan değil de doğudan taarruz etme imkanına sahip olacaktır.⁶⁰²

Hitler, Rusya’yı “Almanya’nın Hindistan’ı” olarak adlandırmıştır. Bu ülkeye sahip olmakla Urallara kadar Almanların kontrolleri altında olacaktır. Böylece Almanya’nın politik sınırları yeniden oluşturulacak, işgal edilen topraklardaki etnik gruplar yeniden organize edilecektir.” demiştir.⁶⁰³

Hitler, Karadeniz’in kuzeyinden Rostov istikametini takip ederek Kafkasya ve Volga ile Rusların bütün hatlarını kesip ordularını benzinsiz bırakmayı

---

⁶⁰⁰ Raushning, a.g.e., s. 119.

⁶⁰¹ Sayers ve Kahn, a.g.e., s. 268.

⁶⁰² Miksche, a.g.e., s. 174.

⁶⁰³ Lan Johnson, *Münih’te Bir Cami: Naziler, CIA ve Müslüman Kardeşlerin Batıdaki Doğuşu*, (Çev.: Serhat Ataman), Mikado Yayınları, İstanbul 2012, s. 34.

planlamıştır. Böylece Almanya, Rusya'nın bağlantı hatlarını kesecek ve geriye Moskova'nın bir tek Sibirya yani Vladivostok demiryolu hattı kalacaktır.⁶⁰⁴

Hitler, Leningrad, Moskova ve Ukrayna'nın hızla ele geçirilmesine büyük önem vermiştir. Böylece stratejik açıdan önemli olan bölgelerin işgali ile Sovyetler Birliği'nin direnişi kırılmış olacaktı.⁶⁰⁵

Almanya, somut anlamda Rusya'ya karşı gerçekleştireceği çevirme hareketını 1936 Kasım'ında, Rusya'ya karşı Japonya ile Anti-Komintern Paketi'nin imzalanmasıyla uygulamaya koymuştur. Böylece Almanya Rusya'yı doğudan da kuşatarak iki cephe arasında sıkıştırmayı planlamıştır.⁶⁰⁶ Japonya'yı da yanına alarak Rusya'yı iki cephe arasında sıkıştırmak isteyen Hitler, Rusya'ya karşı girişmek istediği hareketla ilgili şunları ifade etmiştir: "Rusya'ya karşı açılacak savaş bir ideoloji ve ırk ayrımı kavgasıdır ve şimdiye kadar görülmemiş merhametsiz ve amansız bir sertlikte yürütülecektir."⁶⁰⁷

Almanya'nın, Rusya hakkındaki planlarını devreye sokması için Almanya'nın Rusya Büyükelçisi M. Schulenburg'a büyük bir görev atfedilmiştir. Nitekim Schulenburg'un Rusya'daki görevi, Alman birliklerinin Romanya'ya gönderilmesini haklı bir gerekçeye dayandırmak, Tuna Nehri meselesinde anlaşma taraftarı bir imaj çizmek, Rus-Alman anlaşmasını hızlandırmak ve Rusya'yı İran üzerine yönlendirerek, üçlü pakta girmesini sağlamak olmuştur.⁶⁰⁸

Hitler, General Erkiel ile yaptığı görüşmede Erkiel'e Rusya hakkında şu söylemlerde bulunmuştur:⁶⁰⁹

"Sovyetlerin emelleri Romanya üzerinden Balkanlara inmek, Doğu Prusya ve Macaristan yoluyla Almanya ve Avrupa'yı istila etmektir. Eğer biz birkaç hafta gecikseydik Ruslar bu fikir ve maksatlarını yürütmek için bize taarruz edecekti. Bütün kuvvetlerini taarruz maksadıyla sınıra yığmışlardı. Ruslarla yaptığımız ilk büyük muharebenin sınırlarda olması bundandır. Ruslar bizi 200 yıldan beri tazyik ediyorlar. Her fırsatta arkamızdan vurdular. Biz bundan kurtulmak istiyoruz. Bunun için Rusya'yı bir daha kalkamayacak şekilde mağlup edeceğiz."

⁶⁰⁴ İkinci Dünya Savaşı'nın Gizli Belgeleri: Almanya Dışişleri Bakanlığı Arşivinden Almanya'nın Türkiye Politikası:1941-1943, (Derl.: Mehmet Ali Yalçın), (Çev.: Muammer Sencer), May Yayınları, İstanbul 1968, s. 135; H. Emir Erkiel, Şark Cephesinde Gördüklerim, (Çev.: Zühtü Gökçeeren), Tan Basımevi, İstanbul 1943, s. 221.

⁶⁰⁵ S. S., Lototski, Sovyet Ordusu Sovyet Savaş Tarihi Askerlik Bilimi Doktrini Sanatı Stratejisi, (Çev.: Nahit Tören), Sorun Yayınları, İstanbul 1978, s. 133.

⁶⁰⁶ Riasanovsky ve Steinberg, a.g.e., s. 558.

⁶⁰⁷ William Shirer, Nazi İmparatorluğu: Doğuşu, Yükselişi ve Çöküşü, (Çev.: Rasim Güran), Ağaoğlu Yayınları, İstanbul 1969, C. 3, s. 1282.

⁶⁰⁸ Gregoire Gafenco, Rus-Alman Harbinin İçyüzü, (Çev.: Tevfik Sadullah ve Yekta Teksel), Tasvir Neşriyatı, İstanbul 1943, s. 61.

⁶⁰⁹ Erkiel, a.g.e., s. 221.

Rusya’da teşekkül etmiş askeri bir kuvvet kalmayıncaya kadar onunla muharebeye devam edeceğiz.”

Hitler, “Biz Napolyon’un yaptığı hatayı tekrarlamak istemiyoruz. Moskova’ya oradan tekrar çıkıp gitmek için girmek niyetinde değiliz. Molotov, Berlin ziyaretinde bize Rusya’nın Boğazlar üzerindeki emellerinden bahsetmiştir. Ruslar Avrupa’yı hem siyaseten hem de Bolşeviklik ideallerini yaymak için istilaya hazırlanmışlardır.” demiştir.⁶¹⁰

Hitler, 18 Eylül 1941’de yaptığı konuşmasında Rusya hakkındaki planlarını şöyle ifade etmiştir:⁶¹¹

“Rus topraklarının Avrupa yararına işgaline karar verilecektir. Böylece Avrupa nüfuz edilemez bir hale gelecek ve her türlü kuşatmadan uzak kalacaktır. Slavlar da hakimiyet altına alınacaklardır. Böylece Alman pilotları Slav bir ırka mensup olan geniş Rus topraklarında manevra yapma şansı bulacak ve Alman havacılığı muhtaç olduğu semalara kavuşmuş olacaktır.”

Plana göre Rus bozkırlarının karakterini silecek ve oraya Avrupalı bir görünüm kazandırılacaktır. Bunun için modern yollar inşa edilerek en güneyde Kırım’a ve Kafkaslar’a kadar ulaşım sağlanacaktır. Bu yollar boylu boyunca Alman kasabalarıyla bağlanacak ve kasabalarda Alman milletinin asıl sahipleri yaşayacaktır. Büyük Petro tarafından kurulmuş olan St. Petersburg şehrinin tek bir iz kalmayacak şekilde yeryüzünden silinmesi ve Moskova’nın yok edilmesi düşünülmüştür. Bununla birlikte Rus halkı da Sibiry’a doğru sürülecektir.

Hitler, 27 Haziran 1941’de yaptığı konuşmada:⁶¹²

“Doğu Bölgelerini 250.000 kişilik bir yönetici ve çok iyi bir idareci kadrosuyla kontrol edebilmeliyiz. İngiltere’den ders alalım. 50.000 asker de dahil olmak üzere 250.000 memurdan ibaret bir yönetici kadrosu 400 milyonluk Hindistan’ı idare ediyorlar. Bu miktar bizim için Rusya’yı yönetmeye yeterlidir. İngiltere için Hindistan ne ise Rus toprakları da Almanya için aynı olacaktır.”

Hitlerin bu ifadeleri Almanya’nın Rusya hakkındaki düşüncelerini ve planlarını bütün yönleriyle ortaya koymaktadır.

1.5.4. Almanya’nın Kafkasya Politikası

Almanya’da sanayinin gelişmesiyle birlikte ucuz Alman malları bütün dünya pazarlarında olduğu gibi Osmanlı pazarında da diğer devletlerin mallarını piyasadan silmeye başlamıştır. Böylece Osmanlı Devleti’nin dış ticaretinde Almanlar büyük pay sahibi olmuş, Almanya’nın dış borçlar ve dış yatırımlar alanındaki payı de artmıştır. Bu gelişmeler çerçevesinde büyük devletlerle sömürü yarışına girmeye

⁶¹⁰ *İkinci Dünya Savaşı’nın Gizli Belgeleri: Almanya Dışişleri Bakanlığı Arşivinden Almanya’nın Türkiye Politikası:1941-1943*, (Derl.: Mehmet Ali Yalçın), (Çev.: Muammer Sencer), May Yayınları, İstanbul 1968, s. 179.

⁶¹¹ Cameron ve Stevens, *a.g.e.*, s. 23-26.

⁶¹² Cameron ve Stevens, *a.g.e.*, s. 23-26.

başlayan Almanya, Osmanlı coğrafyası üzerinde ekonomik çıkarlar elde etmeyi kendisine ilk hedef olarak belirlemiştir. Bu düşünce çerçevesinde Almanya'nın en önemli icraatı 3B (B.B.B.:Berlin-Byzantium-Bağdat) diğer bir ifadeyle Bağdat Demiryolu projesi olmuştur.⁶¹³ Dolayısıyla bu projeyle Berlin'den başlatılan demiryolu İstanbul'a, buradan da Bağdat'a ulaşmıştır. Bu demiryolu ile Osmanlı coğrafyası olan Ortadoğu'da siyasi, askeri ve ekonomik nüfuz sahibi olmayı planlayan Almanya, İngiltere'nin, Fransa'nın ve ABD'nin yürüttüğü mücadeleyle baş etmeye çalışmıştır. Nihayetinde bu mücadele Birinci Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla sonuçlanmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nda Ortadoğu'da aradığını bulamayan Almanya savaşın sonlarına doğru Kafkasya'ya yönelmiştir. Almanya, Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'ni bir an önce bu savaşa dahil ederek Karadeniz vasıtasıyla Kafkasya'ya çıkmanın yollarını aramıştır. İlk etapta iki Alman savaş gemisi boğazlardan geçip Karadeniz'de manevralar yaptıysa da bu strateji tam anlamıyla başarıya ulaşamamıştır. Bu sıralarda Alman sanayicilerinin Kafkasya'ya olan ilgisi devam etmiştir. Nitekim Birinci Dünya Savaşı'nın henüz başında Alman sanayisinin önde gelen isimlerinden August Thyssen, Alman Başbakanlığına bir mektup göndererek Kafkasya'nın zengin demir yatakları, Bakü petroleri ve stratejik öneminden dolayı bu bölgenin Alman nüfuzuna girmesi gerektiğini bildirmiştir. Alman Ekonomik Birliği de Alman meclisine ve başbakana aynı yönde taleplerini iletmiştir.⁶¹⁴ Bu gelişmeler çerçevesinde Alman hükümeti, Birinci Dünya Savaşı'nda savaş ekonomisinde önemli olan Kafkasya'nın kaynaklarını elde etmek için Kafkasya halklarını Rusya'ya karşı kışkırtarak buradaki hedefine ulaşmak istemiştir.⁶¹⁵

Alman hükümeti Birinci Dünya Savaşı'nın henüz başında 1915'te İstanbul'daki Alman elçiliğine Kafkasya'da ihtilal çıkarma hazırlıklarını yapması talimatını vermiştir. Bu savaşta düşmanı olarak gördüğü Rusya'ya karşı Rusya'nın baskısı altındaki milletlerle işbirliği yaparak bu ülkeye bir darbe indirmeye çalışmıştır. Bu dönemde Almanya, Kafkasya'da, Gürcistan üzerinden nüfuz kazanmaya çalışmıştır. Gürcü milliyetçiler de milli bağımsızlıklarını elde etmek için Almanya'ya büyük bir ilgi duymuştur. Bu dönemde Gürcistan milli bağımsızlık fikirlerinin hayata geçirilmesi için Mihail Tsereteli ve Kereselidze kardeşler

---

⁶¹³ Süleyman Hatipoğlu, *Çukurova'da Ermeni Mezalimi*, Hatay Folklor Araştırmaları Derneği Yayını, Antakya 2006, s. 17.

⁶¹⁴ Çolak, a.g.e., s. 54.

⁶¹⁵ Çolak, a.g.e., s. 71.

Berlin’de “Tetri Georgi” hareketini kurarak bu konudaki faaliyetlerini hızlandırmışlardır.⁶¹⁶

Almanya Kafkasya’da, özellikler Gürcülerle yakından ilgilenmiş, onları sadece ayaklanmaya teşvik etmekle kalmamış Almanya’daki savaş esirleri kampındaki Gürcü kökenli subaylar ile gönüllü birlikler oluşturmuş ve Gürcü lejyonunun kuruluşunu desteklemiştir.⁶¹⁷

Birçok milletin, özellikle Kafkasya’daki milletlerin, Rusya’dan koptuğu 1917 Şubat ve Ekim ihtilallerinden sonra bölgedeki siyasi ve askeri boşluğu doldurma konusunda Almanya büyük bir fırsat yakalamıştır.⁶¹⁸ Rusya’da yaşanan ihtilalle beraber Kırım Tatar Cumhuriyeti, Kuzey Kafkasya ve Transkafkasya Cumhuriyetleri, Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan ve diğer devletler bağımsızlık sürecine girmiştir.⁶¹⁹

Birinci Dünya Savaşı’nın sonlarında Almanya’ya getirilmiş olan çok sayıda Tatar savaş esirinden 1917 yılında bir Tatar Lejyonu dahi kurulmuş ve Berlin’de “Cihad-ı İslam” adını taşıyan bir de dergi çıkarılmıştır. Böylece ilk defa Rusya ile savaşan bir devlet, Kafkasya halklarını bu ülkeye karşı kullanmıştır.⁶²⁰

Baltıklardaki ve Ukrayna’daki halklar gibi Kafkasya halkları Rusların yüzyıllardır uyguladığı politikalar sonucu Rus hükümetine sürekli bir husumet beslemiştir. Rusya’nın uygulamalarına karşın Almanya, Ermeniler hariç Kafkas halklarının büyük bir çoğunluğunu Slavlardan daha üstün görmüştür. Gürcüler ise tam bir üstün ırk olarak kabul edilmiştir.

Alman politikası, Kafkaslarda iki temel prensibe dayandırılmıştır: İlk olarak Kafkas bölgesindeki Türklerin koruyucusu olarak kabul edilen Türkiye ile iyi ilişkiler içinde olunması gerektiği düşünülmüştür. İkinci olarak ise Ukrayna ve Baltık devletlerinde olduğu gibi hedefteki Kafkasya’da da yönetimin sivil idareye verilmeyip Alman silahlı kuvvetlerinin elinde kalması gerekliliğine inanılmıştır.⁶²¹

Bu gelişmeler çerçevesinde bağımsızlıklarla beraber Kafkasya’nın ekonomik zenginliklerine karşı duyulan Alman ilgisi daha da artmıştır. Azerbaycan halkının

⁶¹⁶ Patrik Von Zur Mühlen, *Gamalıhaç ile Kızılyıldız Arasında İkinci Dünya Savaşı’nda Sovyet Doğu Halklarının Milliyetçiliği*, (Çev.: Eşref Bengi Özbilen), Mavi Yayınlar, Ankara 1984, s. 27.

⁶¹⁷ Çolak, a.g.e., s. 74-81.

⁶¹⁸ Mühlen, a.g.e., s. 27.

⁶¹⁹ Riasanovsky ve Steinberg, a.g.e., s. 522.

⁶²⁰ Bennigsen, a.g.m., s. 306.

⁶²¹ Alexander R. Alexiev, “Saldırıya Uğrayan Sovyet Ulusları: İkinci Dünya Savaşı’nın Getirdiği Tecrübe”, *Stratejik Açidan Sovyet Müslümanları ve Diğer Azınlıklar*, (Haz.: S. Enders Wimbush), (Çev.: Yuluğ Tekin Kurat), Forum Yayınları, Ankara 1988, s. 121.

isteği üzerine Türk birlikleri Kafkaslara doğru ilerlerken Alman birlikleri kendi menfaat alanlarının, müttefikleri olan Türkiye'nin eline geçmesini önlemek için Brest-Litovsk Anlaşması'nı ihlal ederek Gürcistan'ı nüfuzu altına almıştır.⁶²² Almanya, Gürcistan'ı işgal ederek Türkiye ile Kafkasya halkları arasındaki bağı koparmaya çalışmıştır. Çünkü Almanya'nın amacı Kafkasya'daki siyasi ve askeri boşluğun Türkiye tarafından doldurulmasını engelleyerek bölgenin zenginliklerini Alman halkı yararına kullanmaktır.⁶²³

Bu arada Gürcülerin, Batum'u Türklere karşı savunmak için yaptıkları yoğun faaliyetleri yakından takip eden III. Ordu Kumandanı Vehib Paşa, Gürcülerin hazırlıklarını tamamlamadan önce Batum'un alınmasını uygun bulmuştur. Enver Paşa da Batum'a yapılacak hareketin 4 Nisan 1918'de başlaması emrini vermiştir.

Rusya, Osmanlı Devleti'nin Maverayı Kafkas Hükümeti'ne Batum'u teslim etmesi için gönderdiği ultimatomu protesto etmiştir. Dahası Rusya, Çiçerin ve Karahan imzasıyla 13 Nisan'da Almanya'ya başvurarak Türklerin Ermenileri yok edeceğini, onlardan intikam alacaklarını öne sürerek, oluşacak katliamdan Almanların sorumlu tutulacağını bu sebeple Almanya hükümetinden Türklerin Kafkasya'ya doğru ilerlemelerini engellemesini istemiştir.

Bu gelişmeler çerçevesinde Batum'un Türklere teslim edilmesine bir cevap alamayan Türk birlikleri 12 Nisan'da ileri harekate geçmiştir. Batum'un Türklerin eline geçeceğini anlayan Maverayı Kafkasya Meclisi aldığı kararla Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmiştir. Almanya, Rusya ve Gürcistan'ın kışkırtmasıyla birlikte Maverayı Kafkasya hükümetinin Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmesiyle bu hükümetle yapılan Trabzon Konferansı da sona ermiştir. Ancak bütün engellemelere rağmen 14 Nisan'da Türk birlikleri 40 yıl aradan sonra Batum'u tekrar ele geçirmiştir.⁶²⁴ Batum'un Türkler tarafından ele geçirilmesine Almanya, ilk etapta sessiz kalmış ancak burada uzun süreli Türk varlığını hem Kafkasya'nın petrolü ve madenleri hem de Orta Asya ve İran'a giden yolların güvenliği açısından bir tehdit olarak görmeye başlamıştır. Alman yetkililer bu düşüncelerle Trabzon Konferansı'na katılmamış olmaktan hayıflanarak, bundan sonra Türkiye ve Maverayı Kafkasya arasında yapılacak müzakerelere kesinlikle katılmak gerektiğine kanaat getirmiştir.

⁶²² Mühlen, *a.g.e.*, s. 28.

⁶²³ Gulzhaukhar Kokebayeva, "The Place of Turkestan in the Foreign Political Strategy of Germany in the First Half of the 20th Century", *Bilig: Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, Ankara 2016, S. 76, s. 121.

⁶²⁴ Mustafa Sarı, *Türkiye-Kafkasya İlişkilerinde Batum (1917-1921)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014, s. 112.

Alman hükümeti, Nisan 1918’de yaptığı toplantılarla Batum’da yapılacak müzakerelere katılacak Alman temsilcilere bir taslak hazırlamıştır. İstanbul Büyükelçisi Bernstorf aracılığıyla Batum’a gidecek heyete verilen taslakta özet olarak, Batum’da, dolayısıyla Kafkasya’da, Alman çıkarlarının korunması talimatı verilmiştir.⁶²⁵

Almanya’nın Kafkasya’daki nüfuzunu genişletmek için 11 Mayıs’ta başlayan Batum Konferansı için hazırlanan taslak, bölgede Türklerin hakimiyet alanlarını sınırlandırırken Gürcülerin çıkarlarını korumaktaydı. Gürcüler de Almanya’yı kendileri için bir hamî olarak görmüşlerdir. Bu yüzden Batum Konferansı’nda ciddi bir şekilde Alman-Gürcü yaklaşması olmuştur. Bu arada Gürcü Milli Konseyi Başkanı Noy Jordanya, Alman temsilci Lossow’dan Almanya’nın Gürcistan üzerindeki korumasını genişletmesini, Kafkasya’ya askeri birlikler göndermesini ve Gürcistan’ın siyasi ve askeri oluşumuna destek vermesini istemiştir. Bu gelişmeler çerçevesinde 23 Mayıs’ta Alman temsilcileriyle Gürcü temsilcileri Batum Limanı ve Gürcistan’ın diğer limanlarının kullanımı ile alakalı bir anlaşma tasarısı imzalamıştır. Böylece, Gürcistan Almanya’nın güdümünde Maveray-ı Kafkasya Federasyonu’ndan ayrılma yoluna gitmiştir. Nihayetinde 26 Mayıs’ta Gürcistan Maveray-ı Kafkasya Federasyonu’ndan ayrılarak bağımsızlığını ilan etmiştir.⁶²⁶ Bunun üzerine Almanya, Gürcistan’ın bağımsızlığı için kullanılmak üzere 726 bin ruble tahsis etmiştir. Bunun haricinde Azerbaycan için 300 bin, Kuzey Kafkasya için de 300 bin ruble kaynak ayrılmıştır. Almanya bütün bu yardımları, Kafkasya’nın yer altı zenginliklerinden faydalanmanın zeminini hazırlamak için yapmıştır.

Almanya, Kafkasya meselesinden kazançlı çıkabilmek için planlar yaparken Enver Paşa da Zeki Paşa’ya çektiği telgrafla Osmanlı Devleti’nin 1878 öncesi Doğu Anadolu’daki sınırlarına kavuşması (Kars, Ardahan ve Batum’un Türkiye’nin bir parçası olduğunun kabul edilmesi) için Alman Orduları Yüksek Komutanlığı nezdinde girişimlerde bulunmasını istemiştir. Ancak Maçabelli, Batum’un politik ve ekonomik yönden Gürcistan için çok önemli olduğunu ve Gürcülerin burayı savunmaya hazır olduklarını belirterek, Türkleri Batum’u almaktan vazgeçirmek için Alman Dışişlerinin baskı yapması gerektiğini savunmuştur.⁶²⁷

---

⁶²⁵ Enis Şahin, *Trabzon ve Batum Konferansları ve Antlaşmaları (1917-1918)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2002, s. 538.

⁶²⁶ Sarı, a.g.e., s. 137

⁶²⁷ Çolak, a.g.e., s. 175.

Kısa ömürlü olan Trans-Kafkasya Federatif Cumhuriyeti'nin yıkılmasından sonra Gürcistan başkanı, ülkesini bir Alman prensinin idaresi altında Alman imparatorluğuna ilhak etmeyi teklif etmiştir. Bu gelişmeler üzerine 1918 Mayıs'ında Kuzey Kafkasyalı ve Ermeni çevreler de Almanya ile temasa geçip bu ülkenin himayesini talep etmişlerdir. Bu süreçte Ermeni çeteler Tiflis'te, "Deutsch-Armenische Gesellschaft" (Alman-Ermeni Derneği) adında bir dernek kurmuşlardır. Bu gelişmelerden sonra derneğin Berlin Şubesi, Almanya'da oturan bütün Ermeniler için buluşma merkezi olmuştur. Bu dernek Nazi döneminde de aynı vizyonu devam ettirmiştir. Berlin'de oluşturulan diğer bir merkez de Tatar, Türkist ve Azerbaycan dergilerinin yazı heyetlerinin temsilcilerinin olduğu bürolardır. Bütün bu gruplar, Alman menfaatlerine bir zararları dokunmadığından varlıklarını sürdürmeye devam etmişlerdir.⁶²⁸

Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle Kırım Tatar Cumhuriyeti, Transkafkasya Cumhuriyetleri, Başkırt, Kırgız ve Kohand Cumhuriyetleri ile Buhara ve Kiva emirlikleri kurulmuştur. Ukrayna Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını ilan etmesiyle Sovyet yönetimi bu cumhuriyeti tanımış fakat daha sonra 1918 Şubat'ında Kızıl Ordu, Rada'nın yönetimine son vermiştir. 1918 baharında kurulan Sovyet yönetimi ise yine ilerleyen Alman ordusu tarafından ortadan kaldırılmıştır. Almanlar Ukrayna'da ilk basta Rada idaresini kabul etse de daha sonra Pavlo Skoropadski başkanlığında yeni bir hükümet kurulmasını desteklemişlerdir. Savaşın sonunda Almanların ülkeyi terk etmesiyle beraber Rada yönetimi, Aralık 1918'de Skoropadski'yi devirmiş ve kısa süre sonra Denikin'in Beyaz kuvvetleri Ukrayna'ya hâkim olmuştur. Böylece Ukrayna'da Sovyet yönetimi yeniden kurulmuştur. Ukrayna daha sonra Rusya ve Polonya arasında bölüşülmüştür.⁶²⁹

Bütün bu gelişmelere rağmen Almanya Kafkas halkları ile irtibatını koparmamıştır. 1920'de Almanya'da yaklaşık 80 kadar Azerbaycanlı üniversite öğrencisi teşkilatlanmış, 1924'te de Mehmet Emin Resulzade'ye yakın olan "Aserbeidschanische Unabhangigkeitskomitee"yi (Azerbaycan Bağımsızlık Komitesi) kurmuşlardır. Diğer bazı dernek ve kuruluşların da Almanya'nın menfaatlerine bir zararları dokunmadığından 1930'lu yıllarda da dergilerinin yayımlanmasına müsaade edilmiştir.⁶³⁰ Bu arada Ukrayna'nın elden çıkmasıyla

---

⁶²⁸ Mühlen, *a.g.e.*, s. 28.

⁶²⁹ Riasanovsky ve Steinberg, *a.g.e.*, s. 522.

⁶³⁰ Mühlen, *a.g.e.*, s. 28.

Kafkaslara giden yolu Ukrayna ve Karadeniz’de kesilen Almanya, İran üzerinden Kafkasya’ya nüfuz etmenin yollarını aramıştır. Nitekim Almanya bu amaçla 1928’de Rıza Şah idaresindeki İran ile bir anlaşma yaparak, bu ülkede demiryolları inşası ve ekonomik yatırım yapma avantajı elde etmiştir. Nitekim İran da Almanya’nın desteğini alarak üzerindeki Rus ve İngiliz baskısını azaltmaya çalışmıştır.⁶³¹

Almanya gerek İran üzerinden gerekse Kafkasya üzerinden Rusya’ya yönelik faaliyetler yürütmeye devam etmiştir. Nikolay Krestinski, 1923’ten itibaren Alman askeri istihbarat elemanı olarak görev yapmıştır. Arkady Rosengolte’de 1923’te itibaren Alman Yüksek Komutanlığı adına casusluk yapmaya başlamıştır. Stanislav Raaçak Almanlar tarafından Rusya’ya gönderilmiş ve Urallarda Rusya tarafından kurulmakta olan sanayi tesislerinde sabotaj ve casusluk faaliyetleri yürütmüştür. Bununla beraber İvan Hraşe, Aleksey Şestoy ve Mikhail Çernov gibi pek çok casus Rusya’ya ve Kafkaslara gönderilerek Almanya adına sabotaj, istihbarat ve çeşitli eylemelerde bulunmuşlardır. Almanya, Troçki üzerinden de Rusya’yı kontrol etme eğiliminde olmuş, bu sebeple Stalin’e karşı Troçki’yi desteklemiştir. Nitekim 1930’a kadar Troçki’nin elemanı Krestinski, Troçkistler tarafından Alman Askeri İstihbaratı’na verilen casusluk bilgileri karşılığında, Rusya’daki Troçkistlerin faaliyetlerini finansa etmek üzere Alman Genelkurmayı’ndan yaklaşık olarak 2.000.000 mark almıştır.⁶³² Almanya adına çalışan casuslar Rus nüfuz bölgelerine gönderilirken, Hitlerin 1933’te iktidara gelmesiyle Rusya adına Berlin’de ajanlık faaliyetleri yürüten Yugoslavyalı Markovitch’yi sınır dışı etmiştir.⁶³³

Almanya’da Nazi yönetimi, Rusya meseleleriyle ilgili teşkilatlar kurmaya başlayınca Almanya’daki Kafkas milletleri üzerinde de sistematik bir disiplin uygulamaya başlamıştır. Bunun için Alman Güvenlik Teşkilatı bir yandan mültecileri toplayıp kendi işlerinde kullanmak, diğer taraftan da onları göz altında tutup kontrol etmek için 1936’dan itibaren irtibat daireleri (Vertrauensstell) kurmuştur. Ruslar ve Ukraynalılar için böyle bir büronun olmasının yanı sıra Ermeni Jirayr Fırıncıyan ve Gürcü Lado Ahmeteli’nin idare ettiği bir de Kafkas İrtibat Dairesi kurulmuştur. Bu grupları kontrol altında tutmak isteyen Almanya, karşı istihbarat teşkilatı ile de Sovyetler Birliği’nde yaşayan milletlerin mültecileriyle işbirliği yapma yoluna

---

⁶³¹ L. C. Vasilev, *İstoriya Vostoka 2*, Federalnaya Tselevaya Programma Knigaidaniye Russii, Moskva 1994, s. 162.

⁶³² Sayers ve Kahn, *a.g.e.*, s. 210.

⁶³³ David J. Dallin, *Sovyet Casusları*, (Çev.: Nüşet Baba), Yarın Yayınları, Ankara 1968, s. 29.

gitmiştir. Bunlar Almanya'daki sayıları Kafkasyalılar ve Türk-Tatarlardan daha çok olan Ukraynalılardan oluşmuştur.⁶³⁴

Dış devletlerin istihbarat birimlerinin Azerbaycan'a rahatça müdahale edebileceği en uygun yer İran'dır. Bu sırada Almanya, İran'ın ekonomik ve siyasi yaşamına nüfuz etmeye başlamıştır. Öte yandan İran'da göçmenler, özellikle de Müsavatçılar bulunmaktaydı. Azerbaycan'da yakınları bulunan Müsavatçılar, özellikle Sovyet karşıtı birliklerle yakın temas halindeydi.⁶³⁵ Bakü'de yaşayan ve daha önce de resmi görevli olarak çalışmış Alman kökenli Emmerih Nikolas Aleksandroviç, yanına 15 Alman'ı da alarak Sovyet karşıtı propagandaya başlamıştır. İstihbarat kayıtlarına göre, Almanya Gizli Servisi ile bağlantıları olan bazı şahıslar 1939 yılında Azerbaycan'daki faaliyetlerini sürdürmeye devam etmişlerdir. Bu görev çerçevesinde Slavyanka köyünde okul müdürü olan Alman kökenli Schultz, Tiflis'ten gelen Alman casusu Franke Bruno ile sıkı irtibat kurarak faaliyetlerini yürütmüştür. Schultz, Alman kızlarıyla evlenen Azerbaycanlıların listesini tutmuştur. Bu bilgilerin Kafkasya'da Almanya yararına kullanılması planlanmıştır. Schultz, enformasyon ağını genişletmek için Komünist Parti üyesi olmak için büyük çaba harcamıştır.

Almanya, Kafkasya ve diğer ülkelerdeki istihbarat faaliyetlerini, Amiral Wilhelm Canaris'in başkanlığındaki Alman Askeri Gizli Hizmet Servisi ve Tuğgeneral Walter Schellenberg'in idaresindeki Siyasi Gizli Hizmet Servisi aracılığıyla yürütmüştür. Schellenberg'in idaresi altında bulunan 6. Daire, tarafsız ülkelerle düşman ülkelerdeki siyasi haber alma görevini yerine getirmiştir.⁶³⁶

Hitler, Kafkasya'daki petrol yataklarına sahip olan gücün savaşın gidişatını da belirleyeceği düşüncesinde olmuştur. Kafkasya'nın petrol yatakları, özellikle Almanya açısından önemliydi. Kafkas petrollerine verdiği önemden anlaşılacağı gibi Hitlerin kararları sadece ekonomik koşulların göz önünde bulundurulmasından ibarettir.⁶³⁷

Nazi Partisinin propaganda şefi Paul Joseph Goebbels'in ifadesine göre Almanya, Rusya'ya karşı uygulayacağı planı o kadar gizli tutmuştur ki Almanya'nın

---

⁶³⁴ Mühlen, *a.g.e.*, s. 31.

⁶³⁵ Musa Qasımlı, *Azerbaycan Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1920-1945)*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2006, s. 629.

⁶³⁶ Walter Hagen, *Gizli Cephe: Alman Gizli Hizmetinin Teşkilatı, İdare Edenleri ve Faaliyetleri*, (Çev.: Zeki İlter), Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara 1951, s. 1.

⁶³⁷ Reinhard Gehlen, *Federal Almanya İstihbarat Servisi Kurucusu Gehlen'in Anıları 1942-1971*, (Derl.: Suat Akgül), Berikan Yayınları, Ankara 2001, s. 28.

Moskova Büyükelçisi Kont von Der Schulenburg dahi bu konu hakkında bilgilendirilmemiştir. Hitler'in planında ilk hedef Moskova değildi. Onun önceliği, Rusya'nın Kafkaslarla bağlantısını kesmek ve bu suretle Rusya'yı en zayıf noktasından vurmaktır.⁶³⁸

Raushning'e göre Hitler, Rusya'nın parçalanmasını veya ademi merkeziyetçi bir yapıya sürüklenmesini kurguluyordu. Bu plan çerçevesinde Gürcistan, Moskova'dan ayrılmış bir Ukrayna ve serbest bir Volga Cumhuriyeti'nin kurulması planlamıştır.⁶³⁹

Hitler bir an önce Kafkaslara ulaşip buradaki halkları Rusya'ya karşı ayaklandırmanın çabasında olmuştur. Nitekim Almanların bu düşüncesi yeni değildir. Almanya'nın Kafkas halklarıyla irtibatı yukarıda da belirttiğimiz gibi Birinci Dünya Savaşı yıllarına dayanmaktadır. Almanya Birinci Dünya Savaşı'nda da Rusların baskısı altında yaşayan Kafkas halklarını bu devlete karşı kışkırtarak, Rusya'ya buradan bir darbe indirmeye çalışmıştır. Hitler de çıkacak yeni bir savaşta elindeki bu kozu kullanmanın yollarını aramıştır.⁶⁴⁰

Papen, Almanya'nın bölgede mümkün olduğu kadar kuvvetli bir devlet kurarak, Rusya'nın daima tehdit altında tutulması gerektiğini düşünmüştür. Papen'le aynı görüşte olan Hitler ise Rusya'nın sadece Ukrayna üzerinden tehdit edilmesinin istenen başarıyı sağlayamayacağını düşünmüştür. Hitler'in düşüncesine göre Ukraynalılar Slavdı ve Sırlar gibi her an Ruslarla olan ortak geçmişlerini hatırlayabilirlerdi. Bu durumda Hitler, dikkatini Kafkasya halkları üzerine yoğunlaştırmıştır.⁶⁴¹

Görüldüğü gibi Almanya, Kafkasya konusunda hedefine ulaşmak için siyasi, askeri ve istihbari bütün argümanlarını devreye sokmuştur. Nitekim savaş öncesinde olduğu gibi İkinci Dünya Savaşı'nda, gerek bölge halklarından gerekse diğer devletlerdeki uzantılarından bilgi toplamayı başarmıştır.⁶⁴² Almanya Rusya ve Kafkasya'ya saldırmadan önce bütün istihbari bilgilere sahip olmuş ancak bu savaşın kış şartlarında nasıl sürdürüleceği konusunu hiç hesaba katmamıştır.

---

⁶³⁸ Paul Joseph Goebbels, *Savaş Notları*, (Çev.: Latif Uğurdıkan), Milli Hareket Dergisi Yayınları, İstanbul 1968 s. 27.

⁶³⁹ Raushning, *a.g.e.*, s. 58.

⁶⁴⁰ Mühlen, *a.g.e.*, s. 27.

⁶⁴¹ *Dokumenti Ministerstva İnostrannix Del Germanii: Germanskaya Politika v Turtsii (1941-1943) II*, Arhivnoe Upravlenie Ministerstva İnostrannih Del Soyuzu SSR, Moskva 1946, s. 38.

⁶⁴² Paul Carell, *Barbarossa Harekatı: 1941-1945 Alman Sovyet Savaşı*, (Çev.: Hüsnü Erentok), Sinan Yayınları, İstanbul 1973, s. 361.

1.5.5. Alman Yayılmacılığı Karşısında Rusya'nın Tutumu

Rusya, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Kafkasya'daki devletleri teker teker kendi nüfuzu altına almış, bölgedeki Alman nüfuzunu kırmak için bütün imkanlarını seferber etmiştir. Nitekim 13 Aralık 1925'te Batum, Poti ve Bakü'de casusluk yapmakla itham edilen 4 Alman vatandaşı tutuklanmıştır. SSCB'deki Alman Büyükelçiliği 17, 21 ve 24 Aralık tarihli notalarında, tutuklanan Kernelzen ve Shmitsin Alman konsolosluğu adına çalıştıklarını açıklasa da SSCB Halk Dışişleri Komiserliği, 25 Aralık tarihli yanıt notasıyla bu şehirlerde konsoloslukların açılmasına müsaade etmediğini belirtmiştir. Casuslukla suçlanan Alman vatandaşlarının tutuklanmasına da devam edilmiştir.⁶⁴³

Rusya, Almanya'nın casusluk faaliyetlerine karşı, kendi casusluk teşkilatını devreye sokmuştur. Başlangıçtan itibaren casusluk faaliyetlerini Gizli Polis Teşkilatının dış departmanı ve Sovyet Genelkurmayı'nın Gizli Haber alma servisleri yürütmüştür. Rus gizli haber alma servislerinin en önemlilerinden biri de "ÇEKA"⁶⁴⁴ dır. Bu örgüt sonraları da çeşitli şekilde isimlendirilmiş olsa da son olarak KGB olarak adlandırılmıştır. Rusya'nın ikinci Haber alma teşkilatı ise Kızıl Ordu Genelkurmay Dördüncü Dairesi'dir. Bu dairenin Rusça adı; "Glavnoye Razvenyvatelnoye Uprdvlenie" (RGU) Haber Alma Genel İdaresi'dir. İkinci Dünya Savaşı'nda GRU'nun yurt dışı elçiliğini İlan Berzin yürütmüştür. Ordular, deniz kuvvetleri, seferberlik planları ve yeni silahlar GRU'nun kontrol alanına girerken, Rusya'nın aleyhine karşı hareket ve eğilimler, anlaşmalar, gizli görüşmeler ÇEKA'nın uzantısı olan KGB'nin sorumluluk alanındadır.⁶⁴⁵

Rusya bir yandan Almanya ile anlaşmalar imzalarken, diğer yandan da Avrupa'daki istihbarat çalışmalarına büyük önem vermiştir. Nitekim Sovyetler Birliği ve Komünist Parti'nin bir organı olan Politbüro yetkilileri, 30 Ocak 1930'da bir toplantı yaparak Almanya, Fransa, İngiltere, Polonya, Romanya, Finlandiya ve Baltık ülkelerinde istihbarat faaliyetlerinin artırılması kararı almıştır.⁶⁴⁶

⁶⁴³ Musa Qasımlı, *Azerbaycan Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1920-1945)*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2006, s. 626.

⁶⁴⁴ ÇEKA: Chrezvyyehainaya Kommissiya po Berbe's Kontr-Revolutisiei isabotazhem (Sabotaj ve İhtilale Karşı Mücadele Olaganüstü Komisyonu) anlamına gelmektedir. Bu teşkilat 1922'de yeniden organize edilmesiyle GPU yani "Devlet Politik İdaresi", daha sonra OGPU "Birleşik Devlet Politik İdaresi" adını almıştır. OGPU 1934'te lağv edilerek görevini GUGBEZ'e, daha sonra NKVD, NKBG, KBG ve nihayetinde GRU'ya devretmiştir. Daha fazla bilgi için bkz; David J. Dallin, *Sovyet Casusları*, (Çev.: Nüşet Baba), Yarın Yayınları, Ankara 1968, s. 14.

⁶⁴⁵ David J. Dallin, *Sovyet Casusları*, (Çev.: Nüşet Baba), Yarın Yayınları, Ankara 1968, s. 14.

⁶⁴⁶ Andrew and Mitrokhin, *a.g.e.*, s. 55.

Rusya'ya karşı Almanya ve İtalya'nın oluşturduğu tehdit karşısında endişeler hızla artmış bu gelişmeler üzerine Rus diplomasisi ciddi bir yön değişikliği yaşamıştır. Rusya, Alman yayılcılığına karşı İngiltere, Fransa ve ABD'nin desteğini arama eğiliminde olmuştur. Rusya'nın bu girişimlerine karşı Batı, Alman işgalinin durdurulmasındansa Hitlerin memnun edilmesi gerektiği düşüncesinde olmuştur.⁶⁴⁷

Batılı devletlerden istediği desteği bulamayan Rusya, 24 Nisan 1926'da Almanya ile tarafsızlık paktı imzalamıştır. Bu pakt ile taraflardan biri saldırıya uğrayacak olursa karşı taraf bu durumda tarafsız kalacaktır. Her iki taraf da saldırıya uğrarsa, biri diğeri aleyhine herhangi bir koalisyona iştirak etmeyecek veya Milletler Cemiyeti tarafından ekonomik yaptırımlar uygulamaya konulduğu taktirde taraflardan biri diğeri aleyhine bu yaptırımlara iştirak etmeyecektir. Bu tarafsızlık paktı, 24 Haziran 1931'de uzatılmış ve bu durum Hitler'in iktidara gelmesinden sonra 4 Mayıs 1933'te de onaylanmıştır.⁶⁴⁸

İki ülke arasında yaşanan olumlu gelişmeler üzerine, Alman-Rus Merkezi yer altı ajanları 1933 yılına kadar birlikte çalışmıştır. Bu ajanlardan çoğu Moskova'daki özel okullarda eğitim görüp diploma almış ve yüksek mevki sahibi olmuşlardır. Bunlardan biri de gazete muhabiri olarak Japonya'ya giden Richard Sorge'dir. Bir diğeri ajan da Batı Alman Polis Müdürü Wilhelm Zaisser'dir. Dolayısıyla Sovyet casusluğunun başarısında Almanya'nın büyük payı olmuştur. 1933 yılına kadar teşkilat beklenmedik ölçüde büyümüş ve gelişmiştir. Bu süreçte biri Moskova, diğeri Berlin bir diğeri de Amerika'da olmak üzere sahte pasaport ile uğraşan üç imalathane görev yapmıştır. Fakat Berlin'deki Pass-Zentrale bunlardan üstün olarak kabul edilmiştir.

Almanya'da, 1933'te 600 Alman komünist, Rusya'nın desteğiyle kanun dışı faaliyetlere hazırlanmış, bunların tamamına sahte pasaport hazırlanarak ikamet adresleri yanlış beyan edilmiştir. Almanya'daki seçimlerde bu kişiler seçmen kütüklerine ikişer defa kayıt ettirilmiştir. Dolayısıyla bu kişiler biri kendi isimleriyle, diğeri de sahte isimleriyle olmak üzere iki defa oy kullanmışlardır.

Pass-Zentrale için Hitler'in iktidara gelişi bir yıkım olmuştur. 1933'te Alman polisi büyük bir sahte pasaport deposunu basmış, bu arada Richard Grasskopf tutuklanarak 12 yıl hapse mahkum edilmiştir. Bu durumda Rusya'nın Almanya'daki

⁶⁴⁷ Riasanovsky ve Steinberg, *a.g.e.*, s. 558.

⁶⁴⁸ *Berlin Hakkında Sovyet Notası: Bir Tahlil*, Amerikan Haberler Merkezi, Ankara 1959, s. 3.

istihbarat çalışmalarına büyük bir darbe vurulmuştur. Bu gelişmeler üzerine Rusya, Almanya'daki ajanlık faaliyetlerini Yugoslavya asıllı Markovitch aracılığıyla sürdürmeye başlamıştır.⁶⁴⁹

9 Mart 1938 yılında SSCB yönetimi, İran topraklarında Alman şirketlerinin faaliyetlerine itiraz ederek bu konuda yetkililere uyarıda bulunmuştur. SSCB Halk Dışişleri Komiser Yardımcısı Stomonyakov, İran'daki yetkili A. S. Çernih'a, 5 Nisan 1938 yılında acele bir telgraf çekerek Güney Azerbaycan'da Almanya'nın yürüttüğü faaliyetlerin durdurulmasını istemiştir. Stomonyakov, İran yetkilileriyle Tahran'da 9 Nisan'da bir görüşme gerçekleştirerek Almanya'nın ülkede artan nüfuzuna karşı itirazını bu kez açıkça ifade etmiştir. Litvinov, A. Çernih'a çektiği 11 Haziran 1938 tarihli telgrafta Alman güçlerinin Sovyet sınırında toplanmasına izin verilmemesi için İran hükümetinin bir kez daha uyarılmasını istemiştir. Rusya, 24 Haziran 1938 tarihinde alınan karar gereği bu tarihten sonra Kafkasya'ya İran sınırından geçenleri Alman yada İngiliz casusu olmakla suçlamıştır.⁶⁵⁰

Azerbaycan'da, 1934-1938 yılları arasında Alman istihbaratıyla bağlantısı olduğu iddia edilen 430 kişi tutuklanmıştır. Bunlardan çoğu 1918-1920 yıllarında Almanya'da eğitim görmüş ve 1920 sonrası Azerbaycan'a dönmüş kişilerdir. Bunlardan bazıları Tiflis'teki Alman konsolosluguyla bağlantıları bulunduğu için suçlanmıştır. İstihbarat çalışmalarını hızlandıran Sovyet yetkilileri, 1938 yılında Azerbaycanda 59 yabancıyı; 1939 yılının ilk yarısında ise 12 yabancıyı casusluk şüphesiyle tutuklamıştır. Halk İçişleri Komiserliği, Güney Kafkasya'da Alman istihbaratının bir kolunun izini ele geçirmiştir. Araştırmalar, Alman vatandaşı Franke Bruno'nun ve Tiflis'teki Alman eski askeri misyon çalışanı Chakert'in Güney Kafkasya'da "Yabancı Ülkelerdeki Almanların Birliği" adlı gizli bir dernek kurduğunu ortaya koymuştur. Franke, Azerbaycan ve Gürcistan'da, Sovyet karşıtı psikolojiye sahip Almanlar arasında nasyonal-sosyalist propagandalar yürütmekteydi. Ancak Sovyet birimleri Franke'yi tutuklayamamıştır. Bu kişi, Rus istihbarat görevlileri harekete geçene kadar Almanya'ya dönmeyi başarmıştır. Onun amcası Wilhelm Schultz da Sovyet karşıtı propagandalar yapmaktaydı. Ancak Sovyet istihbaratı bu kişiyi tutuklamayı başarmıştır. Bakü'de nasyonal-sosyalist görüşlü gruplar dağıtılmış ve Sovyet karşıtı propaganda yürüten şahıslar

⁶⁴⁹ David J. Dallin, *Sovyet Casusları*, (Çev.: Nüşet Baba), Yarın Yayınları, Ankara 1968, s. 29.

⁶⁵⁰ Musa Qasımlı, *Azerbaycan Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1920-1945)*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2006, s. 628.

tutuklanmıştır. 1940 yılında ise Almanya adına casusluk yapmakla itham edilen 14 kişi gözaltına alınmıştır. Bunlar, 1918'de Almanya birlikleri Kafkasya'da bulunurken onlarla bağlantı içinde olan Alman kökenli vatandaşlardır. Örneğin, 1940 yılında Hanlar'da 16 kişinin katıldığı bir grubun izi ortaya çıkarılmıştır. Soruşturma sırasında onların birçoğunun Moskova'daki Alman Büyükelçiliği çalışanı Mechker'le bağlantıları ortaya çıkarılmıştır.⁶⁵¹

Fransa'nın 1940'ta Alman işgaline uğramasıyla birlikte Rus-Alman ilişkileri bozulmaya başlamış ve bu durum her geçen gün biraz daha kötüye gitmiştir. Bu gelişmeler çerçevesinde Rus gizli haber alma faaliyetleri de giderek artmıştır. Bu süreçte Rus Gizli Haberalma Teşkilatı'nın (NKVD) başına Yezhov'un yerine Lavrenti Pavlovich Beria geçmiştir.⁶⁵² Beria bu görevinin yanı sıra İçişleri Bakanlığı'nın Halkla İlişkiler Şefliği görevini de yürütmüştür.⁶⁵³ Beria, NKVD'nin enformasyon daire şefi Vladimir Dekanozov'u Berlin'e büyükelçi olarak atarken Boğdan Kabulov'u da Elçilik müsteşarı olarak görevlendirmiştir. Rus-Alman savaşının başlamasıyla Rus diplomatları olan Kabulov, Erdberg ve Shakhanov Almanya'dan ayrılmak zorunda kalmış, böylece Rusya'nın Almanya'dan aldığı istihbarat da kesintiye uğramıştır. Rusya bu istihbarat açığını kapatmak için Almanya'da Abwerh, Rote Kapelle ve Almanya'daki diğer Ruslar tarafından "Schulze-Boysen-Harnack Grubu" diye adlandırılan casusluk şebekesi tesis edilmiştir. Bu grup, Almanya'nın 1941'in birinci yarısında Rusya'ya karşı bir saldırı hazırlığı yaptığına dair Almanya'da topladığı istihbarat bilgilerini ve bu konudaki endişelerini Rus yetkililere bildirmiştir. Bu arada Almanya'da Leopold Trepper, Victor Sukulov ve Alexander, Rusya adına çalışan bir diğer istihbarat kaynağı olarak varlığını sürdürmüştür.⁶⁵⁴ Nitekim Goebbels'in idaresindeki Alman Propaganda Bakanlığı'nda, Dışişleri Bakanlığında, Çalışma Bakanlığında, Berlin Belediyesi'nde ve Alman Yüksek Halk Okullarında çalışan birçok kişi Rus istihbaratı tarafından kullanılmıştır. Bu kaynaklar vasıtasıyla toplanan istihbari bilgiler, Berlin şebekesi tarafından ya doğrudan ya da Brüksel üzerinden Moskova'ya aktarılmıştır.⁶⁵⁵

⁶⁵¹ Musa Qasımlı, *Azerbaycan Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1920-1945)*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2006, s. 628.

⁶⁵² Andrew and Mitrokhin, *a.g.e.*, s. 106; David J. Dallin, *Sovyet Casusları*, (Çev.: Nüşet Baba), Yarı Yayınları, Ankara 1968, s. 53.

⁶⁵³ Alan Williams, *Beria'nın Anıları: Rus Gizli Polis Şefinin Romanı*, (Çev.: İvi Özerel), Nebioğlu Yayınevi, İstanbul 1973, s. 101.

⁶⁵⁴ Andrew and Mitrokhin, *a.g.e.*, s. 121; David J. Dallin, *Sovyet Casusları*, (Çev.: Nüşet Baba), Yarı Yayınları, Ankara 1968, s. 53.

⁶⁵⁵ David J. Dallin, *Sovyet Casusları*, (Çev.: Nüşet Baba), Yarı Yayınları, Ankara 1968, s. 53.

Rus Genelkurmayı, İkinci Dünya Savaşı boyunca Almanya konusundaki istihbari bilgileri, Tokyo'nun Alman elçiliğindeki görevli olan Dr. Richar Sorge'den, Berlin Hava Ulaştırma Bakanlığı'ndaki ajan Üsteğmen Schulze-Bolzen'den, İsviçre'deki ajan şefi Alexander Rode'den ve Paris'teki ajan Gilbert'ten almıştır.⁶⁵⁶

Rusya'nın Berlin'de yaptığı istihbarat çalışmaları, Alman yetkililerin gözünden kaçmamıştır. Rote Kapelle ve beraberindekiler yakalanarak 1943'te hakim karşısına çıkarılmış ve nihayetinde 55 kişi idam edilmiştir. Ancak Rusya savaş boyunca paraşütle ve çeşitli vasıtalarla Berlin'e yeni ajanlar göndermeye devam etmiştir.⁶⁵⁷ Rusya bu yollarla Almanya'nın gizli planını çözerek ona göre tedbirler almaya çalışmıştır.

---

⁶⁵⁶ Carell, *a.g.e.*, s. 361.

⁶⁵⁷ David J. Dallin, *Sovyet Casusları*, (Çev.: Nüşet Baba), Yarın Yayınları, Ankara 1968, s. 55.

İKİNCİ BÖLÜM

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA KAFKASYA

2.1. İkinci Dünya Savaşı'nın Dinamikleri

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Almanya ile İtilaf Devletlerinin yaptığı Versay Antlaşması'na göre Almanya'ya askeri açıdan kısıtlama getirilmiştir. Almanya, 1920'lerde dünyada yaşanan silahlanma yarışından vazgeçilerek silahlanmanın Almanya'nın silahlanması seviyesine indirilmesini ya da Almanya'nın silahlanmasının diğer milletlerin seviyesine çıkartılmasını istemiştir. Bunun üzerine Mart 1928'de Rus temsilcisi Litvinov, bütün orduların birliklerini terk etmelerini ve bütün silahların tahrip edilmesini istemiştir. Amerika Birleşik Devletleri temsilcisi Gibson, Başkan Hoover adına 1932'de milletlerarasında bir anlaşmaya varmak için Amerika'nın kendi donanmasının bir kısmını imha edebileceğini açıklamıştır.⁶⁵⁸ Bu arada 1931'de Japonya'nın Kuzeydoğu Çin'i işgal etmesi ve orada kendine bağlı bir hükümet tesis etmesi tüm dünyada yaşanan gerginliğin bir kat daha artmasına sebep olmuştur.⁶⁵⁹

Bu dönemde tüm dünyada yaşanan siyasi hareketlilik Rusya'yı birtakım tedbirler almaya itmiştir. Rusya 21 Ocak 1932'de Finlandiya, 5 Şubat'ta Letonya, 4 Mayıs'ta Estonya ve 25 Temmuz'da Polonya ile sınır güvenliklerini tehdit etmemeye yönelik karşılıklı taahhütlerde bulunmuştur. Rusya, 29 Kasım'da da Fransa ile birbirlerinin ülkesinde tahriklerde ve propagandalarda bulunmayacaklarına dair birbirlerine güvence vermişlerdir. Rusya, 1932-33 yıllarında yapılan Cenevre Silahsızlanma Konferansı'nda da kendi sınır güvenliğinin garantisi için bazı devletlerle de görüşmelerde bulunmuştur.⁶⁶⁰

Alman Dışişleri Bakanı Baron von Neurant "Volk und Reich" adlı bir gazetede yayımlanan makalesinde de bu tutumunun esas sebebini şöyle ifade etmiştir:⁶⁶¹

"Silahlanma serbestisi konusunda Almanya'ya diğer devletlerle eşit hak ve statü tanınmalıdır. Almanya'nın ordusu 100 bin kişi ile sınırlandırılmıştır.

⁶⁵⁸ Miksche, a.g.e., s. 54.

⁶⁵⁹ C. A. Margoyt i K. V. Fedarov, *Vtoraya Mirovaya Vayna 1939-1945 gg.: Priçini, Harakter, Uroki*, İzdatelstva MG TU, Moskva 1995, s. 3.

⁶⁶⁰ Peter Sager, *Çalınmış Hudutlar: Sovyet Rusya'nın Bozduğu Muahedelerin Fihristi*, (Çev.: M. Lütfi İkiz), Hedef Yayınları, Ankara 1963, s. 8.

⁶⁶¹ BCA-030. 10. 0.0/228.532.30. (Alman Dışişleri Bakanı Baron Von Neurant'ın "Volk und Reich" Adlı Bir Gazetede Cenevre Konferansı Hakkında Yayımlanan Makalesi); BCA-030.10.0.0/231.554.16. (Alman Dışişleri Bakanı Baron Von Neurant'ın Bir Gazeteye Verdiği Mülakat)

Almanya'nın ağır topları, tankları ve uçakları yoktur. Herhangi bir düşman saldırısına karşı Almanya'nın bir güvencesi yoktur. Dolayısıyla diğer devletler Almanya'yı bu durumda kolayca işgal edebilirler. İsteğimiz, Almanya'ya da diğer devletlerle eşit haklar tanınmasıdır."

Almanya'nın bu teklifine karşılık müttefikler, silahlarının Almanya'nın seviyesine indirilmesi için sekiz yıllık bir süre istemiş, bu gelişmeler üzerine Hitler eşit haklar tanınmadığı için 14 Ekim 1933'te Cenevre Silahsızlanma Konferansı'ndan ve Milletler Cemiyeti'nden çekileceğini açıklamıştır.⁶⁶² Bu açıklamadan hemen sonra ise Hitler, 21 Ekim 1933'te verdiği bir nutukla Almanya'nın Silahsızlanma Konferansı'ndan ve aynı zamanda Milletler Cemiyeti'nden çekildiğini bildirmiştir. Bunun üzerine de Almanya Dışişleri Bakanı Baron von Neurant bundan sonra silahsızlanma konferansının kendileri için bir anlamının olmadığını ifade etmesi üzerine⁶⁶³ Alman delegeleri 14 Aralık 1933'te silahsızlanma konferansını terk etmiştir. Bir yandan silahsızlanma ile ilgili tartışmalar sürerken diğer yandan da 1930'larda dünyanın farklı kesimlerinde devletler ve milletler arasında askeri çekişmeler de söz konusu olmuştur. Bu olaylardan biri de 1931'de Japonya'nın Çin'e saldırarak Mançurya'yı işgal etmesi hadisesidir. Japonya'nın bu yayılmacı politikası, Rusya tarafından bir tehdit olarak algılanmıştır. Uzak doğudaki bu gelişmelere paralel olarak 1933'te Almanya'da Nazilerin iktidara gelmesiyle Orta Avrupa'da yeni bir savaş riski ortaya çıkmıştır.⁶⁶⁴

Hitler, Alman ırkının yayılmasını ve nihayetinde Almanların dünya siyasetini ele geçirmesini planlamıştır. Mussolini de İtalyanların yaşam alanı ve hakkı olarak gördüğü Akdeniz'i ve okyanusa açılan bölgeleri ele geçirip yeni bir Roma İmparatorluğu kurmayı hedeflemiştir.⁶⁶⁵

Bu gelişmeler karşısında Rusya, sınırlarını güçlendirmek, Kızıl Ordu'nun ve Kızıl Donanma'nın savaş gücünü artırmak için çalışmalara hız vermiştir. Kendini güvence altına almak isteyen Rusya, Eylül 1934'te Milletler Cemiyeti'ne katılmıştır.⁶⁶⁶

Hitler Almanya'sının iktidara gelmesi ve Almanya'nın devlet politikasının hızla değişmesi, Polonya siyasi çevrelerinde bağımsız Polonya'nın mevcudiyeti için

⁶⁶² William Shirer, *Nazi İmparatorluğu: Doğuşu, Yükselişi ve Çöküşü*, (Çev.: Rasim Güran), Ağaoğlu Yayınları, İstanbul 1969, C. 1, s. 335.

⁶⁶³ Miksche, *a.g.e.*, s. 54.

⁶⁶⁴ Lototski, *a.g.e.*, s. 110.

⁶⁶⁵ Best, Hanhimaki, Maiolo ve Schulze, *a.g.e.*, s. 161.

⁶⁶⁶ Josef V. Stalin, *Eserler-1938*, (Çev.: İsmail Yarkın), İnter Yayınları, İstanbul 1990, C. 15, s. 379; Vernadsky, *a.g.e.*, s. 440.

bir tehlike olarak görülmüştür. Bunun üzerine Polonya devlet başkanı Mareşel Josef Pilsudki, henüz Hitler Almanya'sının askeri kuvvet meydana getirmedığı 1934 yılında Fransa ve İngiltere'ye, Almanya'ya karşı önleyici bir savaş planı sunmuştur. Ancak Fransa bu planı reddetmiştir. Bunun üzerine Polonya Hükümeti, Almanya ile Sovyetler Birliği arasında Polonya'nın zararına herhangi bir anlaşma ihtimalini önlemek maksadıyla 1935'te Polonya-Almanya Saldırmazlık Paktı'nı imzalamayı tercih etmiştir.⁶⁶⁷

Birinci Dünya Savaşı sonrası imzalamak zorunda kaldığı Versay Antlaşması ile de epey sarsılan Almanya, Japonya ve İtalya ile bir ittifak kurarak Avrupa'daki topraklarını genişletmek ve Birinci Dünya Savaşı'nda kaybettiği toprakları ve statüyü yeniden kazanmak için planlar yapmaya başlamıştır.⁶⁶⁸

Rus Dışişleri Bakanı Molotov da İkinci Dünya Savaşı'nı tetikleyen en önemli faktör olarak Birinci Dünya Savaşı sonunda İngiltere ve Fransa'nın Almanya'ya dayatıtları Versay Antlaşması'ndan kaynaklandığını belirtmiştir.⁶⁶⁹ Molotov böyle düşünürken Stalin'e göre ise Alman faşistleri, iç politikalarında işçi sınıfını gaddarca ezerek, işçi sınıfının özgürlüklerini yıkarak, burjuva sınıfını yıkarak ve demokratik özgürlükleri kaldırarak; dış politikalarında da Milletler Cemiyeti'nden çekilerek, Avrupa devletlerinin sınırlarının Almanya lehine zorla değiştirilmesi için açıkça savaş hazırlığı yapmıştır. Böylece Alman faşistlerinin oyunları Avrupa'da ikinci bir savaş durumu ortaya çıkmıştır. Bunun üzerine Rusya, Batı'daki gelişmeleri dikkatle izlemeye ve Rusya'nın batı sınırındaki savunma gücünü takviye etmeye başlamıştır.⁶⁷⁰

Rus Hükümeti, bir yandan Almanya'nın günün birinde Rusya'ya karşı saldırıya geçeceğinden endişe ederken bir yandan da çeşitli dünya ülkelerinde komünist propaganda yapıp kendi nüfuzunu kuvvetlendirmek üzere harekete geçmiş, uluslararası mevcut durumdan ve askeri anlaşmazlıklardan faydalanmanın yollarını aramıştır. Böylece kendini Hitler'in saldırgan politikasından korumak isteyen Rusya, 1934'te Hitler'e iki ülke arasında bir saldırmazlık anlaşması yapmayı teklif etmiş

⁶⁶⁷ P. Fedenko, "İkinci Dünya Savaşı'nın Sorumluluğu Meselesi", *Dergi: Sovyetler Birliği Öğrenme Enstitüsü*, Münih 1970, S. 59, s. 56.

⁶⁶⁸ Josef V. Stalin, *Leninizmin Sorunları*, (Çev.: Muzaffer Ardos), İlkayaz Basımevi, Ankara 1977, s. 689.

⁶⁶⁹ V. Molotov, *Sovyetler Birliğinin Harici Siyaseti Hakkında: Sovyetler Birliği Yüksek Sovyetinin Fevkalade Halk Komiserleri Heyeti Reisi ve Hariciye Halk Komiserinin Nutku*, (Çev.: Naci Tımaz), Ecnebi Dillerde Neşriyat Evi, Moskova 1939, s. 10.

⁶⁷⁰ Josef V. Stalin, *Eserler-1938*, (Çev.: İsmail Yarkın), İnter Yayınları, İstanbul 1990, C. 15, s. 346.

ancak Hitler bu teklifi kabul etmemiştir.⁶⁷¹ Bu arada Hitler ordu hizmetlerini kurma ve bu hizmetlere silah sağlama programına aralıksız devam etmiştir. Nitekim orduya, kuvvetlerini sayıca üç misline çıkarmalarını emretmiştir. Bunun üzerine Alman ordusundaki asker sayısı 1 Ekim 1934'te 100,000'den 300,000'e çıkarılmıştır. Ayrıca Hitler, 1 Nisan 1935'te mecburi askerlik ilan ederek Versay Antlaşması'nın askeri sınırlamalarının kaldırılacağını Genel Kurmay Başkanı General Ludwig Beck'e bildirmiştir.⁶⁷² Hitler, 1935'te Alman Hava Kuvvetlerinin varlığını ilan etmiştir. Versay Antlaşması'nın tek taraflı ihlallerine karşılık İngiltere, Fransa ve İtalya nisan ayında bir protesto yayımlamıştır.⁶⁷³ Bu gelişmeler çerçevesinde Mayıs 1935'te de Fransa ile Rusya muhtemel bir saldırıya karşı yardım anlaşması imzalamıştır. Bu arada Rusya, Çekoslovakya ile de benzer bir anlaşma imzalamıştır.⁶⁷⁴

Hitler, İngiltere'yi galip devletlerin Almanya'ya karşı olan cephesinden ayırmak için bu devletle 18 Haziran 1935'te Deniz Silahlanma Anlaşması imzalamıştır. Bu anlaşmaya göre Almanya, İngiliz deniz kuvvetinin %35'i kadar savaş gemisi inşa edebilme hakkı elde etmiştir. Almanya'nın bütün gemi kategorilerinde kapasitesi İngiliz gemi tonajının en çok %35'i kadar olacaktır. Yalnız denizaltı tonajına %45 oranında müsaade edilmiştir. Böylece Hitler, İngiliz düşmanlığını da bertaraf etmiştir. Almanya bu anlaşmayla İngiltere'ye herhangi bir saldırı düşüncesi olmadığı izlenimini de vermiştir.⁶⁷⁵

Bu arada 1936 Şubat'ında Paris'te yenilenen Rus-Fransız Anlaşması'ndan rahatsız olan Almanya, askerden tecrit edilmiş olan Sarre bölgesini işgal etmiştir. Bunun yanı sıra Rusya, çok yakında çıkacağı tahmin edilen İkinci Dünya Savaşı'na hazırlıksız girmek için askeri alanda bazı tedbirler almaya başlamıştır. Tedbirlerin artırılmasına yönelik olarak 1 Şubat 1936'da Mikoyan ve Çubar, Rus Polit Bürosu başkanlığına getirilmiştir. 1936 Nisan'ında İngiliz Dışişleri Bakanı Anthony Eden, Moskova'ya gelmiş ve genel savunma ilkesini kabul ettiğini bildiren bir tebliğ yayımlamıştır.⁶⁷⁶ Bu arada tüm dünyada yaşanan bu gergin süreçte İtalya birlikleri 2

---

⁶⁷¹ Fedenko, *a.g.m.*, s. 58.

⁶⁷² William Shirer, *Nazi İmparatorluğu: Doğuşu, Yükselişi ve Çöküşü*, (Çev.: Rasim Güran), Ağaoğlu Yayınları, İstanbul 1969, C. 1, s. 444.

⁶⁷³ Best, Hanhimaki, Maiolo ve Schulze, *a.g.e.*, s. 162.

⁶⁷⁴ Josef V. Stalin, *Eserler-1938*, (Çev.: İsmail Yarkın), İnter Yayınları, İstanbul 1990, C. 15, s. 379.

⁶⁷⁵ Karl Dönitz, *Büyükamiral Karl Dönitz'in Hatıraları*, (Çev.: Muzaffer Elaldi), Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Yayınları, Ankara 1976, s. 7; Best, Hanhimaki, Maiolo ve Schulze, *a.g.e.*, s. 167.

⁶⁷⁶ Aragon ve Andre Maurois, *a.g.e.*, s. 433.

Mayıs 1936'da Habeşistan'ın başkenti Adis Ababa'ya saldırmışlardır.⁶⁷⁷ Bu saldırı, sadece Habeşistan'a değil aynı zamanda İngiltere'ye, onun Avrupa'dan Hindistan'a ve genel olarak Asya'ya uzanan deniz yollarına indirilmiş bir darbe olarak algılanmıştır. Daha sonra İtalya, serbestçe hareket edebilmek amacıyla Milletler Cemiyeti'nden çekilmiş ve yoğun bir şekilde silahlanmaya başlamıştır.⁶⁷⁸ Almanya da Versay Antlaşması'nı ihlal ederek Fransa'ya saldırmak için bir köprü vazifesi görecektir. Ren Bölgesi'ni silahlandırmıştır.⁶⁷⁹

16 Temmuz'da da Franco, İspanya'da askeri bir isyan çıkarmıştır. Bu durumda İspanya'da bir iç savaş patlak vermiştir.⁶⁸⁰ Nihayetinde 1936 yazında Almanya ve İtalya'nın çabalarıyla İspanya'da faşist bir ayaklanma tertiplendikten sonra buraya yapılacak saldırının gerekçesi de oluşturulmaya çalışılmıştır.⁶⁸¹ Bu gelişmelerden istifade etmek isteyen Almanya, İspanya'nın kuzeyine İtalya ise İspanya'nın güneyine ve Balear adalarına asker çıkarmıştır.⁶⁸² Böylece İtalya ve Almanya, İspanyol toprakları üzerine, yani Fransa'nın yanı başına üstü kapalı biçimde asker çıkarma ve donanmasını sokma fırsatı bulmuştur.⁶⁸³ Bu olaylarda İspanya Komünist Partisi, cumhuriyetçi hükümete tam destek vermiş ve derhal Komintern İcra Komitesi'ne yani Rusya'ya yardım için başvurmuştur. Bunun üzerine sınırlı bir hareket kararı alınarak Sovyet gönüllüleri askeri teçhizat ve diğer malzemelerle İspanya'ya gönderilmiştir. Ancak hiçbir çaba İspanya'da Almanya ve İtalya'nın nüfuzunu kıramamıştır.⁶⁸⁴

1936'da Almanya ve Japonya, bir yıl sonra da İtalya'nın katılacağı Anti-Kominter Paktı'nı imzalanmıştır. Böylece dünyada saldırgan politikalar güden üç devlet bir çatı altında birleşmiştir. Bu birlikten güç bulan Japonya 1937'de Uzak Doğu'ya, Çin'e karşı, bir saldırı başlatmıştır. Milletler Cemiyeti bu gelişmeyi ancak

⁶⁷⁷ William Shirer, *Nazi İmparatorluğu: Doğuşu, Yükselişi ve Çöküşü*, (Çev.: Rasim Güran), Ağaoğlu Yayınları, İstanbul 1969, C. 1, s. 468.

⁶⁷⁸ Josef V. Stalin, *Eserler-1938*, (Çev.: İsmail Yarkin), İnter Yayınları, İstanbul 1990, C. 15, s. 376; *Sovyetler Birliği Komünist Partisi Tarihi (Bolşevik)*, (Haz.: SBKB: Merkez Komitesinin Bir Komisyonu), (Yönt.: Ömer Özürtut), Aydınlik Yayınları, Ankara 1970, s. 389.

⁶⁷⁹ Georgi Dimitrov, *Faşizme Karşı Birleşik Cephe*, (Çev.: Ali Özer), May Yayınları, İstanbul 1975, s. 177.

⁶⁸⁰ William Shirer, *Nazi İmparatorluğu: Doğuşu, Yükselişi ve Çöküşü*, (Çev.: Rasim Güran), Ağaoğlu Yayınları, İstanbul 1969, C. 1, s. 469.

⁶⁸¹ Dimitrov, *a.g.e.*, s. 178.

⁶⁸² Josef V. Stalin, *Leninizmin Sorunları*, (Çev.: Muzaffer Ardos), İlkay Basımevi, Ankara 1977, s. 690.

⁶⁸³ Josef V. Stalin, *Eserler-1938*, (Çev.: İsmail Yarkin), İnter Yayınları, İstanbul 1990, C. 15, s. 376; *Sovyetler Birliği Komünist Partisi Tarihi (Bolşevik)*, (Haz.: SBKB: Merkez Komitesinin Bir Komisyonu), (Yönt.: Ömer Özürtut), Aydınlik Yayınları, Ankara 1970, s. 389.

⁶⁸⁴ Vernadsky, *a.g.e.*, s. 450.

kınamakla yetinmiş ve olanlara sadece seyirci kalmıştır.⁶⁸⁵ Japonya, Çin'e açtığı bu savaşta Şanghay'ı ele geçirmiştir. Bu arada 2-11 Ağustos 1938 arası süreçte devam eden Japon-Sovyet ihtilafı da yaklaşan dünya savaşına karşı Rusya'nın da hazırlıklara girmesine yol açmıştır.⁶⁸⁶ 27 Ağustos'ta Almanya-İtalya-Japonya arasında "Üç Devlet Paketi"nin imzalanması da savaş durumunun daha da kısılcımlanmasına yol açmıştır.⁶⁸⁷ Bu anlaşma çerçevesinde Almanya ve İtalya karşılıklı olarak kendi menfaat sahalarını tayin ederek bunları kendi aralarında paylaşmışlardır. Miksche'ye göre Almanya'nın dikkati Avrupa'nın kuzey bölgesine ve Avrupa'nın merkez batı ve doğu bölgelerine çevrilmişken İtalya'nın hakimiyet alanı Yunanistan ve Balkanlar olarak belirlenmiştir.⁶⁸⁸

Mihver ittifakı yapılıp devletlerin işgal edeceği bölgeler belirlenirken İngiltere de dikkatini Polonya'ya yönlendirerek Almanya'nın yayılma alanını kapatmaya çalışmıştır. Ancak İngiltere'nin Polonya ile ilgilenmeye başlaması Almanya'nın gözünden kaçmamıştır. Bu durumda Almanya, İngiltere'yi etkisiz kılmadan Avrupa'nın tamamına nüfuz edemeyeceğini anlamıştır.⁶⁸⁹ Hitler, Baltık Denizi'nde bir Rus filosunun varlığından rahatsız olduğunu bildirerek, denizaltı konusunda Almanların İngilizlerle aynı haklara sahip olması gerektiği üzerinde ısrar etmeye başlamıştır.⁶⁹⁰

Hitler, 4 Şubat 1938'de Savaş Bakanı Marşal von Blomberg ile Kara Kuvvetleri komutanı Orgeneral Von Fritsch'i görevden uzaklaştırarak silahlı kuvvetlerin sevk ve idaresini doğrudan üzerine almıştır. Böylece Hitler gelecekte çıkacak savaşta başkomutanlık yetkilerini kendi üzerinde toplamayı planlamıştır. Bunun yanı sıra Von Neurath'ı Dışişleri Bakanlığı görevinden alarak yerine Ribbentrop'u atamıştır.⁶⁹¹ Bu gelişmelerden sonra Alman birlikleri 1938 başlarında

⁶⁸⁵ Lototski, *a.g.e.*, s. 110; Abdurahman Avtorhanov, "İkinci Dünya Savaşı'nda Almanya-Sovyetler Birliği Antlaşmalarının Gizli Yönleri ve Gelişmeler", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, (Haz.: Ömer Barış), İstanbul 2004, S. 88, s. 109.

⁶⁸⁶ G. Kostyuk, "İkinci Dünya Savaşı'nın Hazırlanmasında Molotov-Ribbentrop Paketi'nin Önemi", *Dergi: Sovyetler Birliği'ni Öğrenme Enstitüsü*, Münih 1960, S. 19, s. 78; Josef V. Stalin, *Eserler-1938*, (Çev.: İsmail Yarkın), İnter Yayınları, İstanbul 1990, C. 15, s. 377.

⁶⁸⁷ Abdurahman Avtorhanov, "İkinci Dünya Savaşı'nda Almanya-Sovyetler Birliği Antlaşmalarının Gizli Yönleri ve Gelişmeler", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, (Haz.: Ömer Barış), İstanbul 2004, S. 88, s. 109.

⁶⁸⁸ Miksche, *a.g.e.*, s. 158.

⁶⁸⁹ *Dokumanti i Materiali Kanuna Vtoroy Miravoy Boynu Arhiv Dirksena II (1938-1939)*, Ministerstva İnastrannih Del SSSR, Moskva 1948, s. 157.

⁶⁹⁰ Aragon ve Andre Maurois, *a.g.e.*, s. 435.

⁶⁹¹ Hermann Göring, "İkinci Dünya Savaşı'na Nasıl Başladık? Nasıl İdare Ettik, Niçin Kaybettik? I", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, (Çev.: İbrahim Ulus), İstanbul 2001, S. 35, s. 116.

Avusturya'yı ilhak etmiş, böylelikle Orta Tuna boylarına yerleşmiş ve Avrupa'nın güneyine, Adriyatik Denizine doğru yayılma planları yapmıştır.⁶⁹²

Nitekim 13 Mart 1938'de Viyana'da yayımlanan beş maddelik bir kanunla Avusturya'nın Almanya ile birleştiği ve buranın Almanya'nın bir parçası olduğu ilan edilmiştir. İngiltere ve Fransa bu durumu kabul etmezken İtalya ise Almanya'nın bu kararına saygı duyduğunu ifade etmiştir. Avusturya'nın Almanya'ya ilhakından sonra Çekoslovakya'da bir huzursuzluk ortaya çıkmıştır. Bu duruma çözüm arayan İngiliz Başbakanı Chamberlain'in girişimleriyle 29 Eylül 1938'de Münih'te İngiltere'yi temsilen Chamberlain'in, Fransa'yı temsilen Daladier'in ve İtalya'yı temsilen Mussolini'nin katıldığı bir görüşme gerçekleştirilmiştir. Münih Konferansı adı verilen bu görüşmelerde İngiltere, Fransa ve İtalya Sudet arazisinin Almanya'ya verilmesi konusunda anlaşmaya varmıştır.

Münih Konferansı'ndan sonra Almanya ile İngiltere arasında 30 Eylül'de Münih'te bir deklarasyon imzalanmıştır. Bu deklarasyonla Almanya ve İngiltere bundan sonra asla birbirleriyle savaşmayacaklarını taahhüt etmişlerdir.⁶⁹³

Görüldüğü gibi Sovyetler Birliği'nin güçlendiği ve Rusların sosyalizmi inşa etmeye başladığı 1930'lu yıllarda uluslararası atmosfer bir çatışma ortamına doğru sürüklenmeye başlamıştır. Bu düşünceyle 1938 Eylül'ünde İngiltere ve Almanya arasında imzalanan Münih Anlaşmasıyla İngiltere kendini güvence altına almaya çalışmıştır. Gromiko'ya göre İkinci Dünya Savaşı yolunda Almanya, İtalya ve Japonya'nın saldırganlığı karşısında ülkeler çaresiz duruma düşmüşlerdir. İngiltere, Fransa ve ABD kendilerince bir yandan olayları yatıştırma politikası güderken diğer yandan da kendilerine dönük bir saldırıyı SSCB'ye yönlendirmenin yollarını aramışlardır.⁶⁹⁴

Almanya ile İngiltere arasında yapılan anlaşmayı Almanya-Fransa anlaşması takip etmiştir. 6 Aralık 1938'de Paris'te Almanya adına Dışişleri Bakanı Von Ribbentrop, Fransa adına Dışişleri Bakanı George Bonnet tarafından imzalanan bir deklarasyonla iki devlet, aralarındaki sınıra ait hiçbir sorunun kalmadığını kabul

⁶⁹² Josef V. Stalin, *Eserler-1938*, (Çev.: İsmail Yarkın), İnter Yayınları, İstanbul 1990, C. 15, s. 377.

⁶⁹³ *Dokumantı i Materialı Kanuna Vtoroy Miravoy Boynu Arhiv Dirksena II (1938-1939)*, Moskva:Ministerstva İnastrannih Del SSSR, Moskva 1948, s. 174; Dimitrov, *a.g.e.*, s. 178; M. B. Mehmedzade, "Münih Anlaşması", *Kurtuluş*, Berlin: Milli Azerbaycan Neşriyatı, 1938, S. 47, s. 4.

⁶⁹⁴ Gromiko, *a.g.e.*, s. 53; Andrew and Mitrokhin, *a.g.e.*, s. 108.

etmişlerdir.⁶⁹⁵ Bu anlaşmalarla batısını güvence altına alan Almanya'nın "Doğuya Doğru" yürüyeceği de açıkça anlaşılmıştır.⁶⁹⁶

Südetler'in işgalinden sonra Faşist ittifak tarafından yayınlanan harita, Almanya'nın planlarını açıkça ortaya koymuştur. Bu harita üzerinde işaretlenen tarihlere göre 1938 baharında Avusturya'nın geleceğinin belirlenmesi, aynı yılın sonbaharında Çekoslovakya'nın işgali, 1939 baharında Macaristan'ın, 1939 sonbaharında Polonya'nın işgali planlanmıştır. Yine bu haritadaki plana göre 1940 baharında da Yugoslavya, aynı yılın sonbaharında da Romanya ve Bulgaristan'ın işgali planlanmıştır. 1941 Baharında da Fransa, Belçika, Danimarka ve İsviçre'ye saldırı planlanmıştır. Almanya, 1941 sonbaharında da Rusya'ya saldırıyı bu haritada programına almıştır. Almanya aynı haritada, İspanya'nın büyük bir kısmını, Fransa'nın güney kesimini, Yunanistan'ı, Türkiye'nin büyük bir kısmını, Suriye'yi, Filistin'i ve Kuzey Afrika'yı İtalya'ya bırakmıştır.⁶⁹⁷

Plan çerçevesinde Alman birlikleri 15 Mart 1939'da Çekoslovakya'nın başkenti Prag'a girmişlerdir. Böylece İtalya'nınkinden üç kat büyük bir silah sanayisini kapsayan Skoda levazım malzemeleri tesisi ve diğer 23 silah fabrikası Almanların eline geçmiştir. Çekoslovakya ordu komutanlarından General Jan Sirovy dayanıklı binaları, bin uçağı ve birinci sınıf askeri donanımın tümünü Almanlara teslim etmiştir.⁶⁹⁸ Ancak bu durum İngiltere, Fransa ve Rusya tarafından endişeyle karşılanmıştır. Almanların bu girişimine karşı Rusya, Alman Hükümeti'nin davranışlarının genel barışı tehdit ettiğini belirterek bu hareketlerin Avrupa'da siyasi istikrarı bozduğunu ve milletlerin güvenliğine zarar verdiğini ifade etmiştir.⁶⁹⁹

Çekoslovakya toprakları bir taraftan Almanlar tarafından işgal edilirken diğer taraftan da aynı gün Macarlar kendi topraklarına tecavüz ettikleri gerekçesiyle Karpatlaraltı Rutenyasını işgale başlamışlardır. Bunun üzerine Polonyalılar da Techen bölgesinde hak iddia ederek burayı işgal etmiştir. Çekoslovakya olayından savaşın başladığı güne kadar geçen süre içinde bir taraftan Almanya-İtalya ve Almanya-Rusya arasında diğer taraftan da İngiltere-Fransa, İngiltere-Polonya,

⁶⁹⁵ *İkinci Dünya Savaşı'nın Gizli Belgeleri: Almanya Dışişleri Bakanlığı Arşivinden Almanya'nın Türkiye Politikası: 1941-1943*, (Derl.: Mehmet Ali Yalçın), (Çev.: Muammer Sencer), May Yayınları, İstanbul 1968, s. 192.

⁶⁹⁶ Vernadsky, *a.g.e.*, s. 457.

⁶⁹⁷ Dimitrov, *a.g.e.*, s. 181.

⁶⁹⁸ Sayers ve Kahn, *a.g.e.*, s. 307; Hagen, *a.g.e.*, s. 54.

⁶⁹⁹ *İkinci Dünya Savaşı'nın Gizli Belgeleri: Almanya Dışişleri Bakanlığı Arşivinden Almanya'nın Türkiye Politikası: 1941-1943*, (Derl.: Mehmet Ali Yalçın), (Çev.: Muammer Sencer), May Yayınları, İstanbul 1968, s. 198; Miksche, *a.g.e.*, s. 98.

İngiltere-Fransa-Rusya arasında politik ve askeri temaslar yaşanmıştır. Bütün bu gelişmeler çıkacak yeni bir dünya savaşının habercisi olmuştur. Nitekim Almanya ile Polonya arasındaki Danzig anlaşmazlığı gittikçe büyümüş, Almanya ile Polonya arasındaki gerginlik artarken Balkanlar gittikçe savaş ortamına sürüklenmeye başlanmıştır.⁷⁰⁰

Almanya'nın yayılmasını engellemek isteyen İngiltere ve Fransa, 31 Mart 1939'da Polonya'ya topraklarının kendileri tarafından saldırıya uğramayacağı, dahası bu devletler tarafından korunacağı garantisi vermişlerdir. Polonya topraklarında nüfuz elde etmek isteyen Almanya, bu durumdan rahatsız olmuş ve tepki olarak 28 Nisan'da Alman-İngiliz Deniz Anlaşması'nı ve Alman-Polonya Saldırmazlık Pakti'ni feshettiğini açıklamıştır. Bu gelişmeler üzerine Almanya, Polonya konusunda daha rahat hareket edebilmek için Rusya'ya yaklaşmıştır.⁷⁰¹

İtalya'nın 7 Nisan 1939'da Arnavutluk'a saldırması ve burayı işgal etmesi üzerine İngiltere ve Fransa, Polonya'da yaptıkları gibi Yunanistan'a ve Romanya'ya da garanti vermişlerdir. Böylece Balkanlardaki tansiyon uluslararası bir boyut kazanmıştır.⁷⁰² Bu durum İtalya ile Almanya'yı birbirine daha da yaklaştırmıştır.⁷⁰³

Rusya, Nazi Almanya'sının Doğu Avrupa'daki yayılması karşısında yeni tedbirler alma çabasına girmiştir. Rusya'nın endişesi Almanya'nın sadece Balkanlarda nüfuzunu genişletmesi değil, aynı zamanda Almanya'nın Kafkasya'ya yönelik bir hareket planının varlığı düşüncesi Rusya'yı endişelendirmiştir.⁷⁰⁴

Tüm bu gelişmeler İkinci Dünya Savaşı'nın kapıda olduğunun açık bir göstergesi olmuştur. Çıkacak bu savaş planları herhangi bir savaş ilanı olmaksızın perde arkasında yürütülmüştür. Devletler ve halklar adım adım ikinci emperyalist savaşın içine sürüklenmiştir.⁷⁰⁵

⁷⁰⁰ *İkinci Dünya Savaşı'nın Gizli Belgeleri: Almanya Dışişleri Bakanlığı Arşivinden Almanya'nın Türkiye Politikası: 1941-1943*, (Derl.: Mehmet Ali Yalçın), (Çev.: Muammer Sencer), May Yayınları, İstanbul 1968, s. 194; Glasneck, *a.g.e.*, s. 96; BCA-030.01.0.0/11.63.8. (Başbakan Şükrü Saraçoğlu'nun Beyanatı)

⁷⁰¹ Hermann Göring, "İkinci Dünya Savaşı'na Nasıl Başladık? Nasıl İdare Ettik, Niçin Kaybettik? I", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, (Çev.: İbrahim Ulus), İstanbul 2001, S. 35, s. 117; Best, Hanhimaki, Maiolo ve Schulze, *a.g.e.*, s. 173.

⁷⁰² BCA- 030.1.0.0/11.63.8. (Başbakan Şükrü Saraçoğlu'nun Beyanatı); Aragon ve Andre Maurois, *a.g.e.*, s. 436.

⁷⁰³ Best, Hanhimaki, Maiolo ve Schulze, *a.g.e.*, s. 189.

⁷⁰⁴ *İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye Üzerine Gizli Pazarlıklar 1939-1944: SSCB Dışişleri Bakanlığı, Almanya Dışişleri Bakanlığı Belgeleri*, (Haz.: Fatma Güngören), (Çev.: L. Konyar ve N. Uğurlu), Örgün Yayınevi, İstanbul 2003, s. 36.

⁷⁰⁵ Josef V. Stalin, *Eserler-1938*, (Çev.: İsmail Yarkın), İnter Yayınları, İstanbul 1990, C. 15, s. 379.

Stalin'e göre, İngiltere, Amerika ve Fransa saldırgan olarak adlandırılan Almanya, İtalya ve Japonya'ya karşı ortak direnme siyasetinden vazgeçmişlerdir. Bu durumda bu devletler özellikle Almanya'ya Avrupa'nın içlerine doğru sokulma, Rusya'yı hedef alma fırsatı vermişlerdir. Böylece bu ülkeler, Almanya ve Rusya'nın birbirlerini güçten düşürüp tüketmelerine fırsat verilecek, yeterince güçten düştiklerinde de taze güçlerle sahneye çıkıp güçten düşmüş enerjisi tükenmiş bu ülkelere kendi şartlarını kabul ettirmenin düşüncesinde olmuşlardır. Yine Stalin'e göre İngiliz, Fransız ve Amerikan basını, Alman birliklerinin Rusya'nın hakimiyetindeki Ukrayna bölgesine doğru askeri bir harekete hazırlandıkları konusunda haberler yaparak Rusya ile Almanya arasını bozmaya çalıştıklarını, hatta bu iki devleti savaşa sürüklemek için bu basın organlarının böyle yayınlar yaptığını savunmuştur.⁷⁰⁶

Tolçenov'un ifadesine göre de Avrupa'da faşizmin kışkırtılmasını destekleyen taraflar vardır. Bu kişiler Avrupa'da yeni bir savaşın çıkmasıyla ABD'nin, Avrupa ve dünya siyasetinde daha etkin bir yer edineceğini düşünmüşlerdir. Dolayısıyla Stalin'in ABD ve İngiltere'ye karşı güvensizliğinin bundan kaynaklanıyor olabileceği de düşünülmüştür.⁷⁰⁷

Görüldüğü kadarıyla 1930'lu yıllarda hiçbir devletin bir diğerine güveni kalmamıştır. Yayılmacı devletler kendi çıkarları doğrultusunda saldırgan politikalar güderken diğer devletler de bu karışıklıkta kârlı çıkmanın yollarını aramıştır. Bu durumda bir dünya savaşının çıkması da kaçınılmaz olmuştur.

2.2. Rus-Alman Saldırmazlık Paktı (23 Ağustos 1939)

Rusya, gizli bir şekilde Almanya ile görüşmeler yürütürken bir yandan da Rusya Dışişleri Halk Komiseri 17 Nisan 1939'da İngiltere'nin SSCB büyükelçisine şu önerileri sunmuştur.⁷⁰⁸

1. İngiltere, Fransa ve SSCB'nin ortak bir anlaşma yapması. Bu anlaşmaya taraf devletlerden birine karşı, Avrupa'dan gelebilecek bir saldırıda askeri yardım da dahil olmak üzere karşılıklı olarak her türlü yardımı yapmayı zorunlu kılacak beş ya da on yıllık bir anlaşma imzalamak

⁷⁰⁶ Josef V. Stalin, *Leninizmin Sorunları*, (Çev.: Muzaffer Ardos), İlkay Basımevi, Ankara 1977, s. 693.

⁷⁰⁷ M. P. Tolçenov, *Za Kulisami Podgatovki Btaroga Fronta: İz İstorii Vtaroy Miravoy Vaynı, Vsyeysoyuznoye Obşestva Po Rasprostraneniyu Politiceskix i Nauçnıx Znaniı*, Moskva 1947, s. 11.

⁷⁰⁸ SSCB Dışişleri Bakanlığı *Stalin, Roosevelt ve Churchill'in Gizli Yazışmalarında Türkiye 1941-1944 ve İkinci Dünya Savaşı Öncesi Sovyet Barış Çabaları ve Türkiye 1938-1939*, (Çev.: Levent Konyar), Havass Yayınları, İstanbul 1981, s. 30.

2. İngiltere, Fransa ve SSCB'nin, bir saldırı halinde Baltık Denizi'yle Karadeniz arasındaki ve SSCB'ne sınırı olan Doğu Avrupa Devletleri'ne askeri destek de dahil her türlü yardımı taahhüt altına almak

3. İngiltere Hükümeti'nin Polonya'ya vaat ettiği yardımın sadece Almanya tarafından gelebilecek saldırıya ilişkin olduğunu açıklaması

4. Üç devlet'in de ortak rızası olmaksızın saldırganlarla herhangi bir görüşmeye girmemeleri ve barış antlaşması imzalamamaları.

5. İngiltere, Fransa ve SSCB'nin karşılıklı özel bir yardım antlaşması için Türkiye'yle birlikte görüşmelere girmesinin gerekliliğinin kabul edilmesi.

Bu durumda Rusya, İngiltere ve Fransa ile yukarıdaki maddeleri içeren bir anlaşma yaparak Almanya'nın saldırgan tutumuna karşı bu iki devleti yanına çekmeye çalışmıştır.⁷⁰⁹ Bu arada İngiliz-Fransız yetkililer Moskova'ya gelip Rus yetkililerle görüşmeye başlayınca, Rusya ile bir anlaşma yapmanın gerekliliğini düşünen Hitler, Moskova'daki Almanya Büyükelçisi Schulenburg'a Rus yetkililerle müzakerelere başlaması için talimat vermiştir. Bu durumda Moskova bütün büyük Avrupa devletlerinin en hararetle siyasi oyun merkezi haline gelmeye başlamıştır.

Stalin'in, 18. Komünist Partisi Kongresinde Versay Antlaşması'nda Almanya'nın mağdur edildiği konusunda Hitler'in düşüncelerini desteklemiştir. Ayrıca Stalin, Avrupa devletlerini, kasten savaşı tahrik etmekle suçlamıştır. Bütün bu gelişmeler, Hitler-Stalin anlaşması için oldukça elverişli bit zeminin oluşmasına sebep olmuştur. Alman diplomatların da bu istikamette bir tutum sergilemeleri iki ülke arasında bir yakınlaşmaya sebep olmuştur. Bu gelişmeler üzerine Alman yetkililer de Stalin'le bir şekilde anlaşma imkanı aramaya başlamışlardır.⁷¹⁰

Bu süreçte 29 Nisan 1939'da Almanya, 1934 tarihli Almanya-Leh Anlaşması'nı iptal etmiştir. Polonya ise bu durumu protesto ederek Almanya'nın tek taraflı fesih hakkı olmadığını belirtmiştir. Polonya ile sıkıntılar yaşayan Almanya bu konuda Rusya'yı yanına çekmenin yollarını aramıştır.⁷¹¹

Rusya ile bir anlaşma yapmayı düşünen Hitler ve Ribbentrop, Yahudi asıllı ve İngiltere yanlısı Rus Dışişleri bakanı Litvinov ile müzakere masasına oturmak

⁷⁰⁹ Hosking, a.g.e., s. 675.

⁷¹⁰ G. Kostyuk, "İkinci Dünya Savaşı'nın Hazırlanmasında Molotov-Ribbentrop Paketi'nin Önemi", *Dergi: Sovyetler Birliği'ni Öğrenme Enstitüsü*, Münih 1960, S. 19, s. 78; Abdurahman Avtorhanov, "İkinci Dünya Savaşı'nda Almanya-Sovyetler Birliği Antlaşmalarının Gizli Yönleri ve Gelişmeler", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, (Haz.: Ömer Barış), İstanbul 2004, S. 88, s. 114.

⁷¹¹ *İkinci Dünya Savaşı'nın Gizli Belgeleri: Almanya Dışişleri Bakanlığı Arşivinden Almanya'nın Türkiye Politikası: 1941-1943*, (Derl.: Mehmet Ali Yalçın), (Çev.: Muammer Sencer), May Yayınları, İstanbul 1968, s. 194.

istememiştir. Bunun üzerine Stalin tarafından, 4 Mayıs 1939'da Rus Dışışleri Bakanlığı'na Molotov getirilmiştir. Stalin, Molotov'a Alman yetkilileri ile diplomatik ilişkiler kurması talimatı vermiştir. 20 Mayıs'ta da Almanya'nın Moskova elçisi Kont Von Schulenberg'in de katılımıyla Alman-Rus gizli görüşmeleri dışışleri bakanları düzeyinde yapılmaya başlanmıştır.⁷¹²

Rusya ile Almanya arasında ticari ilişkiler konusundaki görüşmelerin yeniden başladığı 1939 yılında, Rus Dışışleri Bakanı V. Molotov, Moskova'daki Alman elçisi Kont Schulenberg ile 28 Haziran 1939'da yaptığı görüşmede, Rus Hükümeti'nin, Almanya da dahil olmak üzere bütün ülkelerle karşılıklı dost ilişkiler kurmak niyetinde olduğunu bildirmiştir.⁷¹³

Schulenberg, Almanya'dan aldığı talimatla, Almanya'nın Sovyetlere karşı hiçbir saldırganlık arzusu beslemediğini, Rusya'nın Baltık'taki menfaatlerine zarar getirmek niyetinde olmadıklarını ve bütün menfaatlerine saygı duyduklarını Rus Dışışleri Bakanı Molotov'a bildirmiştir. Molotov ise Almanya'nın Anti-Komintern Paktına girdiğini ve Japonya'ya büyük cesaret verdiğini ifade etmiştir. Bunun üzerine Schulenberg, Anti-Komintern Paktı'nın Rusya'ya karşı olmayıp İngiltere'ye karşı yapılmış olduğunu ifade etmiştir. Schulenberg, Almanya'nın Moskova ile iyi ilişkiler kurmak istediğini fakat Rusya'nın, Almanya'nın düşmanı olan İngiltere ve Fransa ile ittifak kurarsa bunun kendi aralarında kurulacak dostluğa zarar vereceğini ifade etmiştir. Molotov'da Rusya'nın Almanya ile münasebetlerini iyileştirmek istediğini fakat Rusya'nın kendisine yönelecek saldırıları önlemek için takip ettiği politikayı sürdüreceğini belirtmiştir.⁷¹⁴

Rusya bir yandan Almanya ile görüşmeleri yürütürken diğer yandan da Rus Hükümeti adına Molotov, Moskova'daki İngiliz ve Fransız elçilerine Alman saldırganlığına karşı üçlü bir ittifak kurulması üzerine görüşmelerini sürdürmüştür. İngiltere adına Moskova'daki görüşmeleri William Strang yürütmüştür.⁷¹⁵ Yapılan görüşmeler sonucunda 17 Temmuz 1939'da İngiltere, Fransa ve Rusya arasında bir anlaşmanın yapılması kararı alınmıştır. Yapılacak anlaşmaya göre bu devletlerden birinin Avrupa devletleri ile savaşa girmesi halinde birbirine yardımda bulunacakları

⁷¹² Abdurrahman Avtorhanov, "İkinci Dünya Savaşı'nda Almanya-Sovyetler Birliği Antlaşmalarının Gizli Yönleri ve Gelişmeler", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, (Haz.: Ömer Barış), İstanbul 2004, S. 88, s. 115; P. Fedenko, "İkinci Dünya Savaşı'nın Sorumluluğu Meselesi", *Dergi: Sovyetler Birliği Öğrenme Enstitüsü*, Münih 1970, S. 59, s. 64.

⁷¹³ Fedenko, *a.g.m.*, s. 60.

⁷¹⁴ Charler E. Bohlen, *Tarihe Tanık 1929-1969*, (Çev.: Semra Tekdağ), Som Grafik Teknik Matbaacılık, İstanbul 1977, C. 1, s. 69.

⁷¹⁵ Vernadsky, *a.g.e.*, s. 461.

üzerinde durulmuştur.⁷¹⁶ Ön anlaşmaya göre, Türkiye, Yunanistan, Romanya, Polonya, Belçika, Estonya, Letonya ve Finlandiya da anlaşmaya taraf üç devlet arasında varılacak mutabakat ile revizyona dahil olacaklardır.⁷¹⁷ Bu görüşmede Ruslar, Polonya'nın ve Baltık ülkelerinin doğrudan veya dolaylı bir saldırıya karşı güvence altına alınmasında ısrar etmiş, İngiltere de Rus birliklerine Avrupa yolunun açılmasını sağlayacağından, bu ülkenin Polonya ve Baltık ülkelerinde oluşabilecek bir askeri varlığından endişe duymuştur.⁷¹⁸ Nitekim 1939 Ağustos'unda Moskova'da, İngiliz, Fransız ve Rus yetkilileri arasında yapılan askeri görüşmelerde Rusya, kendi askeri birliklerinin Polonya'dan serbest bir şekilde geçmesi ve Polonya topraklarını kullanma isteğini İngiliz ve Fransız yetkililere kabul ettirememiştir.⁷¹⁹

Rus yetkililerin düşüncesine göre Avrupa, özellikle İngiltere, Rusya'nın Komünizm üzerinden Avrupa'ya yayılmasından büyük endişe duymuştur. Nitekim İngiltere Başbakanı Neville Chamberlain, Rusya'ya duyduğu nefretten dolayı Eylül 1938'de Münih Anlaşması'na destek vermiştir. Chamberlain, SSCB ile yapılacak bir ittifakın Kızıl Ordu birliklerini Romanya, Polonya ve Baltık devletlerine, bu ülkelerin hiçbir onayı olmaksızın göndermesi için yeşil ışık yakmak anlamına geleceğini düşünmüştür. Bu gelişmelerden dolayı Rusya, İngiltere ve Fransa arasında 1939 yazında ilişkiler kesilmiştir. Bu durum Rusya'yı Almanya'ya daha da yaklaştırmıştır. Almanya da İngiltere ve Fransa'ya karşı Rusya'yı yanına çekmek için birtakım girişimlerde bulunmuştur. Bütün bu gelişmeler tam da Almanya'nın istediği bir durumu ortaya çıkarmıştır.⁷²⁰ Bu süreçte Rusya'nın, İngiltere ve Fransa ile de görüşmeler yapması Almanya'yı rahatsız etmiştir. Almanya'nın bu rahatsızlığının farkında olan Rus yetkililer, şayet Almanya Rusya'nın taleplerini kabul ederse Rusya'nın da İngiltere ve Fransa ile görüşmeleri sonlandırabileceğini bildirmiştir.⁷²¹

Alman dışişleri bakanı Rusya'yı yanına çekebilmek için 14 Ağustos 1939'da Molotov'a verilmek üzere Almanya'nın Rusya'daki büyükelçiye şu telgrafi

---

⁷¹⁶ *İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye Üzerine Gizli Pazarlıklar 1939-1944: SSCB Dışişleri Bakanlığı, Almanya Dışişleri Bakanlığı Belgeleri, (Haz.: Fatma Güngören), (Çev.: L. Konyar ve N. Uğurlu), Örgün Yayınevi, İstanbul 2003, s. 61; Charler E. Bohlen, Tarihe Tanık 1929-1969, (Çev.: Semra Tekdağ), Som Grafik Teknik Matbaacılık, İstanbul 1977, C. 1, s. 67.*

⁷¹⁷ *SSCB Dışişleri Bakanlığı Stalin, Roosevelt ve Churchill'in Gizli Yazışmalarında Türkiye 1941-1944 ve İkinci Dünya Savaşı Öncesi Sovyet Barış Çabaları ve Türkiye 1938-1939, (Çev.: Levent Konyar), Havass Yayınları, İstanbul 1981, s. 53.*

⁷¹⁸ Vernadsky, *a.g.e.*, s. 461.

⁷¹⁹ Aragon ve Andre Maurois, *a.g.e.*, s. 437.

⁷²⁰ Hosking, *a.g.e.*, s. 675.

⁷²¹ Margoyt and Fedarov, *a.g.e.*, s. 7.

çekmiştir.⁷²² “İngiltere ve Fransa aynen 1914’te yaptıkları gibi Rusya’yı Almanya ile birbirine düşürmek istemektedir. Almanya ve Rusya’nın verdikleri karşılıklı mücadeleden sadece Batılı güçler karlı çıkacaktır.”

Alman yetkililer böyle düşünürken Molotov, 14 Ağustos 1939 tarihli görüşmesinde Kont Schulenburg’a Rusya’nın ilişkilerin normalleşmesini arzu ettiğini bildirmiş, Schulenburg ise o sıralar çok gergin olan Alman-Polonya ilişkileri meselesine değinmiştir. Schulenburg ayrıca Almanya ile Polonya arasında bir savaş çıkabileceğini ima ederek böyle bir savaş halinde Hitler hükümetinin bütün Rus çıkarlarını korumaya ve bu konuda Rus hükümeti ile anlaşmaya hazır olduğunu bildirmiştir. Rusya ise çıkacak bu savaştan ne gibi faydalar sağlayabileceği üzerine yoğunlaşmıştır. Bu gelişmeler üzerine Hitler, Rus Hükümetine, İngiliz ve Fransız hükümetlerinin aksine, Rusya’nın Doğu Avrupa’ya dair bütün isteklerine olumlu yaklaşmıştır. Bu durum Rusya’yı İngiltere ve Fransa’dan uzaklaştırarak Almanya’ya yaklaştırmıştır.⁷²³

Yaşanan gelişmeler üzerine 19 Ağustos 1939’da Rusya ile Almanya arasında Ticaret Anlaşması imzalanmıştır. Bu ticaret anlaşmasına göre Almanya, Rusya’dan tahıl, ham petrol, kereste, platin, fosfat ve bunun yanı sıra birçok ham madde ithal edecektir.⁷²⁴ Rusya ile yapılan ticaret anlaşmasından sonra Hitler, Ağustos 1939’da Ribbentrop’u daha kapsamlı görüşmeler yapması için Moskova’ya göndermiştir.⁷²⁵ Yapılan görüşmeler neticesinde 23 Ağustos 1939’da da Moskova’da Alman-Sovyet Saldırmazlık Paketi imzalanmıştır.⁷²⁶

Molotov-Ribbentrop Anlaşması olarak da bilinen bu pakta göre Rusya, Almanlara belirli bir miktarda buğday, petrol ve diğer ürünlerden vermeyi taahhüt etmiş ve Rusya bu teslimatı tam zamanında yapmıştır. Hitler de buna karşılık Rusya’ya bir savaş kruvazörü göndereceği sözünü vermiştir. Almanya, Rusya’ya bu

⁷²² Abdurrahman Avtorhanov, “İkinci Dünya Savaşı’nda Almanya-Sovyetler Birliği Antlaşmalarının Gizli Yönleri ve Gelişmeler”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, (Haz.: Ömer Barış), İstanbul 2004, S. 88, s. 115.

⁷²³ Fedenko, *a.g.m.*, s. 60.

⁷²⁴ Abdurrahman Avtorhanov, “İkinci Dünya Savaşı’nda Almanya-Sovyetler Birliği Antlaşmalarının Gizli Yönleri ve Gelişmeler”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, (Haz.: Ömer Barış), İstanbul 2004, S. 88, s. 115.

⁷²⁵ Kruşçev, *a.g.e.*, s. 165.

⁷²⁶ *İkinci Dünya Savaşı’nın Gizli Belgeleri: Almanya Dışişleri Bakanlığı Arşivinden Almanya’nın Türkiye Politikası:1941-1943*, (Derl.: Mehmet Ali Yalçın), (Çev.: Muammer Sencer), May Yayınları, İstanbul 1968, s. 197; Abdurrahman Avtorhanov, “İkinci Dünya Savaşı’nda Almanya-Sovyetler Birliği Antlaşmalarının Gizli Yönleri ve Gelişmeler”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, (Haz.: Ömer Barış), İstanbul 2004, S. 88, s. 115; C. A. Margoyt i K. V. Fedarov, *Vtoraya Mirovaya Vayna 1939-1945 gg.: Priçini, Harakter, Uroki*, İzdatelstva MGUTU, Moskva 1995, s. 7.

krvazörü donatmak için uzman ekip de yollamıştır. Kruşçev'e göre ise Hitler, kravazörün donanımı bitmeden Sovyetler Birliği'ni işgal etmeyi ve kravazörünü yeniden ele geçirmeyi planlamıştır.⁷²⁷

İki ülke arasında yapılan Dostluk va Saldırmazlık Paktı'nda "ek gizli protokol" de imzalanmıştır. Bu protokolde şu ifadelere yer verilmiştir:

1. Polonya Devleti'ne ait olan bölgelerde yeni baştan siyasi toprak düzenlemeleri yapıldığı takdirde, Almanya ile Rusya'nın nüfuz sahası Narev, Visla ve Sana nehirleri hattından geçirilecektir. Bağımsız Polonya Devleti'nin muhafazası ve onun hangi sınırlar dahilinde kurulması gerektiği, karşılıklı çıkarlara uygun olup olmadığı meselesi ileride yaşanacak siyasi gelişmeler sürecinde nihai bir çözüme kavuşturulacaktır.

2. Baltık Devletleri'ne (Finlandiya, Estonya, Letonya, Litvanya) ait bölgelerde yeniden birtakım siyasi toprak düzenlemeleri yapıldığı takdirde Litvanya'nın kuzey sınırı Almanya ile Rusya'nın çıkarlarının sınırını teşkil edecektir.⁷²⁸

Görüldüğü gibi bu anlaşmaya, Polonya'nın, Baltık devletlerinin, Basarabya'nın ve Finlandiya'nın bir kısmının Rusya tarafından ilhakını öngören bir de gizli protokol eklenmiştir. Böylece Hitler, Rusya'ya bazı tavizler vererek batı ile savaşmak için kendi doğusunu güvenceye almıştır. Üstelik bunun için gerekli önemli stratejik maddeler de Rusya'dan temin edilmiştir.⁷²⁹

Rusya, Almanya ile yaptığı bu anlaşma ile batıya doğru genişleyip Baltıklardan açık denizlere ve boğazlara doğru uzanarak Çarlık Rusya'nın planlarını yeniden uygulamaya başlamıştır. Stalin de denizlere ve Avrupa sınırlarına ulaşip buralarda nüfuz sahibi olabilmek için Katerina'nın kullanmış olduğu politikanın neredeyse aynısını uygulamaya çalışmıştır. Prusya Kralının tekliflerinin büyüüne kapılan Katerina gibi o da Almanya'nın kendisine sunduğu Avrupa sınırlarındaki ve Baltıklardaki birkaç parça toprak vaadine büyük bir hevesle sahip çıkarak siyasi emellerini gerçekleştirmeye çalışmıştır.⁷³⁰

---

⁷²⁷ Kruşçev, *a.g.e.*, s. 167.

⁷²⁸ Fedenko, *a.g.m.*, s. 61.

⁷²⁹ Manstein, *a.g.e.*, s. 12; Abdurrahman Avtorhanov, "İkinci Dünya Savaşı'nda Almanya-Sovyetler Birliği Antlaşmalarının Gizli Yönleri ve Gelişmeler", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, (Haz.: Ömer Barış), İstanbul 2004, S. 88, s. 117; Hosking, *a.g.e.*, s. 675.

⁷³⁰ Gafenco, *a.g.e.*, s. 135.

Molotov-Ribbentrop Anlaşması'yla bu iki devlet çıkacak bir savaşta tarafsız kalacak ve kuvvetlerini boş yere harcamamış olacaklardı.⁷³¹ Molotov'a göre bu anlaşmayla Rusya ile Almanya arasında yıllardır süren çekişmelere son verilmiştir. Rusya ile Almanya arasında bazı Avrupa devletleri tarafından her fırsatta körüklenmeye çalışılan husumet, yerini dostluk münasebetlerine bırakmıştır. Bu dostluk 28 Eylül'de Rusya ile Almanya arasında Moskova'da yapılan Dostluk ve Sınır Anlaşması'yla daha da güçlenmiştir.⁷³²

Kruşçev'e göre Almanya ise bu anlaşmayı zaman kazanmak için bir fırsat olarak görmüştür. Almanya'nın asıl amacı Birinci Dünya Savaşı'nda Almanlara karşı birleşmiş olan ve tekrar birleşebilecek ulusları bölmek ve ele geçirmektir. Hitler, düşmanlarıyla teker teker hesaplaşmak istemiştir. Nazi yönetimi Almanya'nın Birinci Dünya Savaşı'nda iki cephede birden savaşmasının Almanya'yı yenilgiye götürdüğüne inanmışlardır. Rusya ile yapılan bu anlaşmayla Almanya, çıkacak savaşta mücadeleyi tek bir cephede sürdürmenin çabasında olmuştur.⁷³³ Hitler, bu durumu "Kavgam" adlı eserinde şöyle ifade etmiştir:⁷³⁴ "Alman milleti, kendisini Avrupa'dan silmekle tehdit eden tehlikeleri yok etmek istiyorsa Birinci Dünya Savaşı'ndan önce düştüğü hataya tekrar düşmemeli, bütün dünyayı kendine düşman etmemelidir."

Ruslara göre de 1939 Rus-Alman Anlaşması, Hitlerin saldırganlığını engellemek için Rusya'ya katılmayı reddeden, savaşa yeşil ışık yakan birçok batılı gücün politikalarının bir sonucu olarak görülmüştür. Rusya çıkabilecek bir savaşta Almanya'ya karşı kendini güvenceye almak istemiştir. Özellikle Stalin, Hitlerin bu anlaşmaya uyacağını Almanya'nın Rusya'ya saldırmayacağını düşünmüştür.⁷³⁵

Miksche göre de Moskova için bu anlaşma, Alman hükümeti ile gerçek bir ittifak ve dostluk anlamı taşımamıştır. Bu anlaşma daha ziyade zamanın şartlarına uygun ve batılı devletlerin hareket tarzı yüzünden Rusya'nın içine düştüğü zor durumdan kurtulmak için bir çıkış yolu olarak görülmüştür.⁷³⁶

---

⁷³¹ Kruşçev, *a.g.e.*, s. 165.

⁷³² V. Molotov, *Sovyetler Birliğinin Harici Siyaseti Hakkında: Sovyetler Birliği Yüksek Sovyetinin Fevkalade Halk Komiserleri Heyeti Reisi ve Hariciye Halk Komiserinin Nutku*, (Çev.: Naci Tımaz), Ecnebi Dillerde Neşriyat Evi, Moskova 1939, s. 5.

⁷³³ Kruşçev, *a.g.e.*, s. 165.

⁷³⁴ Adolf Hitler, *Kavgam (Mein Kampf)*, (Çev.: Refik Özdek), İstanbul Dağıtım, İstanbul 2005, s. 579.

⁷³⁵ Gromiko, *a.g.e.*, s. 69.

⁷³⁶ Miksche, *a.g.e.*, s. 105.

Rus tarih araştırmacısı Avtorhanov'a göre Sovyet tarihçileri Ribbentrop-Molotov Anlaşması'nı dile getirmemeye büyük özen göstermişlerdir. Çünkü söz konusu anlaşmaya göre Polonya, Rusya ve Almanya arasında bölüşülerek ortak sınır meydana getirilmiştir. Bu anlaşmaya göre SSCB'ye ait stratejik ham maddeler Almanya'nın emrine verilmiştir. Dolayısıyla Hitler, İkinci Dünya Savaşı'na giretikten sonra batılı devletler Rusya ile askeri bir anlaşma arayışına girmişler ancak Rusya ile Almanya arasında yapılan anlaşma sonucu İngiltere ve Fransa bu görüşmeleri askıya almıştır. Bütün bunlar olurken Stalin, 1939'da Komünist Parti'nin 18. kongresinde Almanya ile Rusya'nın çıkarlarının aynı yönde olduğunu ve Batılı devletlerin iki tarafı da kışkırtarak Almanya ve Rusya'yı karşı karşıya getirmek istediğini belirtmiştir. Bu anlaşmayla Rusya, kendisine yapılacak bir Alman saldırısını batıya yönlendirmenin çabasında olmuştur.⁷³⁷ İngiltere ve Fransa ise Hitler'i Sovyetler Birliği'ne saldırıya geçmeye teşvik etmiştir. Böylece Batı Avrupa, Almanya'nın saldırgan tutumundan uzak kalmış olacak, dahası İngiltere ve Fransa bu iki devletin birbirini tüketmesini uzaktan seyredeceklerdi. Bu planları bilen Rusya, Molotov-Ribbentrop Anlaşması'yla Batılı güçlerin Rusya'nın başına gelmesini ümit ettikleri bu çatışmadan uzak durmak için Almanya ile anlaşma yoluna gitmiştir.⁷³⁸

Daha önce Rusya'da görüşmelerde bulunmak üzere gelen İngiliz ve Fransız heyetleri Rus-Alman Saldırmazlık Paketi'nin imzalanmasıyla bu anlaşmayı kaygı verici bularak Rusya ile müzakereleri kesmişler ve Moskova'dan ayrılmışlardır. Molotov, İngiliz ve Fransız heyetlerinin hilelerinden ve düşüncesizliklerinden bahsederek, bu anlaşmayla Stalin'in akıllıca hareket etmiş olduğunu belirtmiştir. Bu sayede, Almanya ile Rusya'yı çarpıştırmak isteyen Batı Avrupa siyasetlerinin çevirdikleri entrika açığa çıkmış, Almanya'nın Ukrayna Sovyet Cumhuriyeti'ni istila planları etrafında İngiliz, Fransız ve Amerikan basınının Sovyet-Alman anlaşmasına karşı şiddetli hücumlarına yol açmıştır.⁷³⁹

Rus-Alman Anlaşması batıda olduğu kadar Japonya'da da büyük bir endişeye sebep olmuştur. Japonya, Berlin elçisi Oshima aracılığıyla Alman yetkililere bir nota vermiştir. Japonya bu notada, yapılan bu anlaşmanın Almanya, İtalya ve Japonya

---

⁷³⁷ Abdurahman Avtorhanov, "İkinci Dünya Savaşı'nda Almanya-Sovyetler Birliği Antlaşmalarının Gizli Yönleri ve Gelişmeler", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, (Haz.: Ömer Barış), İstanbul 2004, S. 88, s. 117.

⁷³⁸ Kruşçev, *a.g.e.*, s. 165.

⁷³⁹ Lototski, *a.g.e.*, s. 122.

arasındaki anlaşmayı etkisiz kıldığını bildirmiştir.⁷⁴⁰Bu anlaşma ABD’li yetkililerin ifadesine göre ise Doğu Avrupa’da ortak askeri işgallere zemin hazırlamıştır.⁷⁴¹

Johannes Glasneck’e göre ise Batılı devletler, Almanya’yı Sovyetler Birliği ile bir savaşa itmek isterken, Alman ordusu komutanları da aynı şeyi İngiltere ve Fransa için yapmak istemiştir. Fransız Başbakanı Daladier 11 Ocak 1940’ta “Rus petrol bölgelerinin yok edilmesini sağlayacak bir müdahale için muhtıra hazırlanması emrini vermiştir. Dolayısıyla Sovyet petrol üretiminin yüzde 75’ini sağlayan başta Bakü olmak üzere Kafkasya petrolerinin tahribi ile Fransız ve İngilizler bir taşla iki kuş vurmak istemiştir. Bu durum Sovyetler Birliği’ni tam bir çöküşe doğru götürecektir, sonra da bir abluka ile doğu kapatılarak Alman ilerlemesi durdurulup Almanya dize getirilecektir.”⁷⁴²

Weygand kumandasındaki Fransız birlikleri 1940’ta Güney Kafkasya’ya doğru bir saldırıya geçmişlerdir. Ayrıca Fransa, Suriye’ye hareket edecek bir kolordunun Bakü ve Batum’u alması ile Rusya’nın Almanya’ya yaptığı petrol sevkiyatını önlemeyi planlamıştır. İngiltere ve Fransa askeri birliklerinin Irak üzerinden Kafkasya’ya sevkini kolaylaştırmak maksadıyla Kafkasya’daki Müslüman halkları Rusya’ya karşı ayaklandırmayı da düşünmüşlerdir. İngiltere ve Fransa’nın Kafkas petrolünün Almanya’ya teslimini engelleme planları, Almanya tarafında büyük bir endişe ile karşılanmıştır. Almanya’nın Yakın Doğu istihbarat ajanı Leverkuehn, İran’dan Berlin’e gönderdiği raporda, Dağlık ve step bölgelerinde hareket yapmak üzere tam donanımlı iki tümenle Suriye ve Irak’tan Bakü’ye ulaşmak ve petrol bölgesini tamamıyla tahrip etmek imkanına sahip olduklarını bildirmiştir. Ancak Alman birliklerinin 1940 Mayıs’ında Fransa’yı işgal etmesiyle bu plan uygulamaya konulamamıştır. Fransa’nın Almanya tarafından işgal edilmesi üzerine Rus Hükümeti Hitler’e Fransa’yı işgalde gösterdiği başarısından dolayı tebrik mesajı göndermiştir.⁷⁴³

Bu gelişmeler Almanya ile Rusya arasında yapılan anlaşmanın sebep ve sonuçlarını açıkça ortaya koymaktadır. Almanya ve Rusya’yı karşı karşıya getiren meselelerin başında Kafkasya nüfuz mücadelesi geldiği gibi bu iki devletin

⁷⁴⁰ A. De Belot, *Pasifik Hava Deniz Harbi 1941-1945*, (Çev.: Akif Fırat), Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, İstanbul 1955, s. 8.

⁷⁴¹ *Berlin Hakkında Sovyet Notası: Bir Tahlil*, Amerikan Haberler Merkezi, Ankara 1959, s. 3.

⁷⁴² Glasneck, *a.g.e.*, s. 117.

⁷⁴³ Fedenko, *a.g.m.*, s. 65.

dostluğunda da Kafkasya meselesi önemini korumaya devam etmiştir. Nitekim Fransa tarafından Rus-Alman düğümünün Kafkasya’da çözüleceği düşünülmüştür.

2.3. İkinci Dünya Savaşı’nın Başlaması (1 Eylül 1939)

Rusya ile bir anlaşma yaparak Polonya’ya artık askeri bir operasyonun yapılma zamanının geldiğini düşünen Alman yetkililer bu konuda harekete geçmeye karar vermişlerdir. İlk etapta Doğu Avrupa’da yayılma politikası güden Almanya adına Dışişleri Bakanı Joachim von Ribbentrop 21 Mart 1939’da, Polonya Büyükelçisi Jozef Lipski’yi makamına çağırarak Polonya’dan toprak taleplerini bildirmiştir. Alman Kara Kuvvetleri Komutanı General Walter Brauchitsch’ye “Polonya öyle bir yenilgiye uğratılmalıdır ki artık gelecek on yıl boyunca uluslararası ilişkilerde hesaba katılmasın” diyen Hitler, Alman Silahlı kuvvetlerine 3 Nisan’da Polonya’ya taarruz planının hazırlanması emrini vermiştir. Alman silahlı kuvvetleri tarafından hazırlanan plan 26 Nisan’da Hitler’in onayına sunulmuştur.⁷⁴⁴

Sovyet-Alman Anlaşması’nın Moskova ve Berlin’de onaylanmasından hemen sonra Hitler, Lehistan’a karşı savaş açmış ve aynı gün Almanya tarafından çıkarılan bir kararnameyle Danzig şehri Almanya’ya dahil edilmiştir.⁷⁴⁵ 1 Eylül’de sabah saatlerinde büyük Alman Krüvazörü Schleswig, Danzig’teki Westerplatte adlı askeri üssü bombardımana tutmuştur. Ayrıca Alman ordusunun büyük bir bölümünü oluşturan beş tank filosu hafif zırhlı ve motorlu birimlerden oluşan ellinin üzerindeki askeri bölük Polonya sınırını geçmeye başlamıştır.⁷⁴⁶ Böylece İkinci Dünya Savaşı, 1 Eylül 1939’da Almanya’nın Polonya’ya saldırmasıyla başlamıştır.⁷⁴⁷

1 Eylül 1939’da Alman Güvenlik Kurulu toplantısında Hitler, Sovyet Hükümeti ile aynı zamanda Alman Hükümeti’nin Sovyet-Alman saldırmazlık anlaşmasını tasdik ettiğini açıklamıştır.⁷⁴⁸ Gelişmeler karşısında SSCB yüksek kurulu toplantısında Rus Hükümeti, ülkesini Avrupa çatışmasının dışında tutan politikasını onaylamıştır.⁷⁴⁹ 1 Eylül 1939’da Rus Hükümeti’nin aldığı kararla ulusal askerlik kanunu kabul edilmiştir. Alınan bu kararla subayların izinleri kaldırılarak bütün

⁷⁴⁴ Marion Zgorniak, “1939’da Polonya İstihbarat Hizmeti; Durum Muhakemesi, Politik ve Askeri Kararlar Üzerindeki Etkisi”, *Askeri Tarih Bülteni*, (Çev.: H. Fahri Çeliker), Ankara 1989, C. 14, S. 26, s. 91.

⁷⁴⁵ Kostyuk, *a.g.m.*, s. 84

⁷⁴⁶ Best, Hanhimaki, Maiolo ve Schulze, *a.g.e.*, s. 184.

⁷⁴⁷ Abdurrahman Avtorhanov, “İkinci Dünya Savaşı’nda Almanya-Sovyetler Birliği Antlaşmalarının Gizli Yönleri ve Gelişmeler”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, (Haz.: Ömer Barış), İstanbul 2004, S. 88, s. 116.

⁷⁴⁸ Kostyuk, *a.g.m.*, s. 84.

⁷⁴⁹ Aragon, *Sovyet Rusya: 1939-1960*, (Çev.: Galip Üstün), Cem Yayınevi, İstanbul 1969, s. 5.

terhisler durdurulmuştur. Sovyet askeri bölgesi olan Leningrad, Kalinin, Moskova, Kharkov, Kiev ve Belarus'ta bütün birlikler savaşa hazır hale getirilmiştir.⁷⁵⁰

Almanya'nın Polonya'ya saldırmasıyla birlikte bu ülkeye daha önce koruma garantisi veren Fransa ve İngiltere 3 Eylül'de Almanya'ya savaş ilan etmiştir.⁷⁵¹ Molotov'a göre İngiltere ve Fransa'nın Polonya'yı Almanya'ya karşı koruması, Polonya Cumhuriyeti'ni ayakta tutmak istemekten ileri gelmemektedir. İngiltere ve Fransa'nın esas korkusu Versay Antlaşması kabuğunu kıran Almanya'nın, ileride bu devletlerin sömürgelerinde hak iddia edebilecek olmasıdır.⁷⁵²

Almanya, Rusya'nın da doğudan Polonya'ya saldırmasını teklif etmiş, Rus Dışişleri Bakanı Molotov ise 5 Eylül'de yazılı resmi cevapla bu saldırının daha uygun bir zamanda yapılacağını, henüz bunun vakti gelmediğini ifade etmiştir. Molotov, bu durumda acele etmenin Rusya'nın planlarını olumsuz yönde etkileyebileceğini düşünmenin yanı sıra Alman birliklerinin Rus-Alman paktının gizli maddelerinde belirtilen sınıra Almanların dikkat etmeleri gerektiği belirtmiştir. Rus yetkililer, Alman birliklerinin Polonya'yı daha uzun bir sürede alabileceklerini düşünerek işi aceleye getirmek istememiştir. Ancak Rusya, Almanya'nın bu ilerlemesinden büyük bir endişe duymuştur.⁷⁵³

Polonya'nın askeri yetersizliğinden faydalanan Alman birlikleri 5 Eylül 1939'da Polonya'nın başkenti Varşova'yı hava kuvvetlerinin desteğiyle bombardımana tutmuştur. Bu saldırılar karşısında Polonya hükümet yetkilileri ülke dışına kaçarken Polonya Dışişleri Bakanı Jozef Beck Romanya'ya sığınmıştır.⁷⁵⁴ Bu arada Polonya tamamen düşmüş ve Polonya ordusu Başkumandanı Smigly-Ryolz Varşova'yı terk etmiştir.⁷⁵⁵

15 Eylül'den itibaren Alman birlikleri Polonya'nın doğu sınırına yaklaşmışlardır. Polonya'nın işgali Rusya'da büyük bir endişeye sebep olmuştur. Bunun üzerine Rusya Ukrayna ve Belarus'taki askeri birliklerini takviye etmeye

⁷⁵⁰ Sergei M. Shtemenko, *İkinci Dünya Savaşı'nda Rus Harekatı 1941-1945*, (Çev.: Güven Korulsan ve Yaşar Uçar), Ararat Yayınevi, İstanbul 1971, s. 19.

⁷⁵¹ Abdurrahman Avtorhanov, "İkinci Dünya Savaşı'nda Almanya-Sovyetler Birliği Antlaşmalarının Gizli Yönleri ve Gelişmeler", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, (Haz.: Ömer Barış), İstanbul 2004, S. 88, s. 118.

⁷⁵² V. Molotov, *Sovyetler Birliğinin Harici Siyaseti Hakkında: Sovyetler Birliği Yüksek Sovyetinin Fevkalade Halk Komiserleri Heyeti Reisi ve Hariciye Halk Komiserinin Nutku*, (Çev.: Naci Tımaz), Ecnebi Dillerde Neşriyat Evi, Moskova 1939, s. 8.

⁷⁵³ William Shirer, *Nazi İmparatorluğu: Doğuşu, Yükselişi ve Çöküşü*, (Çev.: Rasim Güran), Ağaoğlu Yayınları, İstanbul 1969, C. 2, s. 970.

⁷⁵⁴ Aragon, a.g.e., s. 6

⁷⁵⁵ Shtemenko, a.g.e., s. 123.

başlamıştır.⁷⁵⁶ Rusya, 16 Eylül'de Polonya Hükümetine bir nota vererek Almanya-Polonya savaşı ile Polonya Devleti'nin ortadan kalktığını bu durumda Polonya'nın Rusya'ya karşı yapılacak bir işgal girişiminde üs olarak kullanılabileceğini belirterek bu ülkeye yapacağı saldırının sinyallerini vermiştir.⁷⁵⁷

İkinci Dünya Savaşı başladıktan bir müddet sonra İngiltere ve Fransa Rusya'yı da saflarına katabilmek için müzakerelere girişmişlerdir. Bu durumda Rusya eline geçen bu fırsatı kullanarak bir yandan batı cephesi ile müzakereler sürdürürken, bir taraftan da Almanya ile de gizli anlaşmalar yapmıştır. Almanya ile yaptığı anlaşmalar çerçevesinde öncelikle Polonya'nın doğu bölgelerini işgal etmiş, Estonya, Letonya ve Litvanya Hükümetlerini nüfuzu altına almış, daha sonra da Finlandiya'ya saldırmıştır. Bu gelişmeler üzerine Milletler Cemiyeti 14 Aralık 1939'da Rusya'yı üyelikten çıkarmıştır.⁷⁵⁸

Rus-Alman anlaşmasından sonra Almanya, Rusya'nın ilgisinin Baltık bölgesiyle sınırlı kalmayacağını, oradan Balkanlara uzanacağını düşünmüştür. Rusya'nın Baltık devletlerini kendi savunma sistemi içine çekmesi ve tüm bölgeyi hızlı bir şekilde kendi denetimi altında birleştirmesi Alman yetkilileri harekete geçirmiştir. Almanya, Fransa bozgunundan sonra Rusların batıya doğru genişlemelerini önlemek ve bir güvenlik ağı oluşturarak Rusya'yı Balkanlardan çıkarmak için harekete geçmeye karar vermiştir. Almanya, Rusya'ya Basarabya'da bazı haklar bırakmıştı. Rusya'nın Kuzey Bukovinayı işgali de Almanya'yı harekete geçirmiştir. Bu gelişmeler üzerine Almanya, Romanya üzerindeki nüfuzunu güçlendirmeye karar vermiştir.⁷⁵⁹ Verilen ultimatomla Basarabya'nın Rusya'nın kontrolüne geçmesi sonucu İngiltere ve Fransa cephelerinin çökmesiyle batıdaki desteğini kaybederek Romanya Hükümeti Balkan Antantı'ndan ayrılmıştır. Bu durumda savaş için çok önemli olan petrolün merkezi durumundaki Romanya Almanya'nın işgaline açık hale gelmiştir.⁷⁶⁰ Bu arada Nisan 1940'ta Almanya, Romanya petrolünün Alman ordusu yararına kullanılması için bu ülke ile bir anlaşma yapmıştır.⁷⁶¹ Bu arada Alman birlikleri 9 Nisan 1940'ta Danimarka'yı işgal ettikten

---

⁷⁵⁶ Aragon, a.g.e., s. 6.

⁷⁵⁷ *Berlin Hakkında Sovyet Notası: Bir Tahlil*, Amerikan Haberler Merkezi, Ankara 1959, s. 4.

⁷⁵⁸ Günvar Otmanbölük, "İkinci Dünya Savaşı'nda Boğazlar Üzerindeki Kabus", *Hayat Tarih Mecmuası*, Kent Basımevi, İstanbul 1977, C. 2, S. 12, s. 26.

⁷⁵⁹ Vernadsky, a.g.e., s. 496.

⁷⁶⁰ Gafenco, a.g.e., s. 77.

⁷⁶¹ Aragon, a.g.e., s. 16.

sonra⁷⁶² 10 Mayıs'ta Alman batı çıkarması yapılarak Hollanda, Belçika ve Fransa'ya karşı havadan ve karadan saldırı başlatmıştır. Haziranda ise Norveç kıyıları Almanların kontrolüne geçmiştir. Hitler Almanya'sının 1940'ta kazandığı bu zaferler Mussolini'yi savaşa girme konusunda heveslendirmiştir. Nihayetinde Mussolini liderliğindeki İtalya, 1940 Haziran'ında İngiltere ve Fransa'ya karşı savaş ilan etmiştir.⁷⁶³ İtalya'nın 10 Haziran 1940'ta İngiltere ve Fransa'ya savaş ilan etmesiyle İkinci Dünya Savaşı yeni bir boyut kazanmıştır. Bu fırsatla İtalya, Balkanlarda nüfuzunu güçlendirirken Almanya da Polonya'dan sonra Danimarka, Norveç, Belçika, Lüksemburg ve Hollanda'yı kısa bir sürede işgal etmiştir. Bu arada Almanya, Romanya ile anlaşarak Romanya'ya büyük miktarda askeri yığınak yapmıştır.⁷⁶⁴

Paris, 14 Haziran 1940'ta Alman birlikleri tarafından işgal edilmiştir.⁷⁶⁵ Hitler, Fransa'yı işgal ettikten sonra, 11 Kasım 1918'de Almanya'ya dikta ettirilen Versay Antlaşması'nın öcünü alırcasına, Fransız temsilci Compiègne'ye Versay Antlaşması'nın yapıldığı yerde, gamalı haçlı bayrakla örtülmüş Versay anıtı önünde ve aynı vagonda Fransa'nın teslimi anlaşmasını imzalatmıştır. Hitler, Fransa'nın mağlubiyetinden sonra İngiltere'nin de Alman nüfuzu altına girmesi için elverişli ortamın oluştuğunu düşünmüştür.⁷⁶⁶ İngiltere'nin, Avrupa'nın çeşitli bölgelerinde askeri nüfuz kazanma yolundaki gayretleri Almanya'nın bu bölgelerde toprak kazanma yönündeki gayretleriyle çatışınca Almanya ilk olarak İngiltere faktörünü bertaraf etmek istemiştir.⁷⁶⁷ Almanya, Temmuz 1940'ta "Deniz Aslanı Operasyonu" ile İngiltere'yi işgal girişimine başlamıştır. Ancak İngiliz Hava kuvvetleri karşısında çaresiz kalan Alman birlikleri, İngiltere'yi işgali sonraya bırakarak yönünü tekrar doğuya dönmüştür.⁷⁶⁸ Özellikle İngiltere'yi sadece hava saldırılarıyla alt edemeyeceğini anlayan Alman Deniz ve Kara Kuvvetleri Komutanlıkları Hitler'in dikkatini Akdeniz'e çekmişlerdir.⁷⁶⁹ Alman yetkililer Akdeniz havzasında ve

⁷⁶² Best, Hanhimaki, Maiolo ve Schulze, *a.g.e.*, s. 187; Sayers ve Kahn, *a.g.e.*, s. 314.

⁷⁶³ Best, Hanhimaki, Maiolo ve Schulze, *a.g.e.*, s. 187.

⁷⁶⁴ BCA- 030.1.0.0/11.63.8. (Başbakan Şükrü Saraçoğlu'nun Beyanatı)

⁷⁶⁵ Michael Sayers ve Albert E. Kahn, *Sovyetlere Karşı Büyük Komplo 1917-1947*, (Çev.: İsmail Aydın), Yurt Kitap Yayınları, Ankara 1990, s. 316.

⁷⁶⁶ Miksche, *a.g.e.*, s. 104; Manstein, *a.g.e.*, s. 139.

⁷⁶⁷ *İkinci Dünya Savaşı'nın Gizli Belgeleri: Almanya Dışişleri Bakanlığı Arşivinden Almanya'nın Türkiye Politikası: 1941-1943*, (Derl.: Mehmet Ali Yalçın), (Çev.: Muammer Sencer), May Yayınları, İstanbul 1968, s. 137.

⁷⁶⁸ Best, Hanhimaki, Maiolo ve Schulze, *a.g.e.*, s. 191.

⁷⁶⁹ Hermann Göring, "İkinci Dünya Savaşı'na Nasıl Başladık? Nasıl İdare Ettik, Niçin Kaybettik? I", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, (Çev.: İbrahim Ulus), İstanbul 2001, S. 35, s. 123.

İngiltere'nin nüfuzunda bulunan Malta Adası, Cebelitarık Boğazı, Mısır ve Yunanistan'ı işgal ederek bu imparatorluk ülkesine büyük bir darbe vurmaya planlamıştır.⁷⁷⁰

Bu arada İtalya 28 Ekim 1940'ta Yunanistan'a saldırmıştır.⁷⁷¹ Bunun üzerine Macaristan da 20 Kasım 1940'ta Almanların safında Üçlü Pakt'a katılmıştır. 23 Kasım'da da Romanya Mihver grubuna dahil olmuş, daha sonra Slovakya'da bu pakta girmiştir.⁷⁷² İtalya, 1940 kışında Balkanlarda yaptığı hareketlerde başarı sağlayamayınca Almanya, İtalya'nın açığını kapatmak için 1941'in ilkbaharında Balkan seferini başlatmıştır.⁷⁷³

Balkan devletlerinin teker teker üçlü ittifaka dahil olmaları Rusya'yı tedirgin etmiştir. Rusya, Bulgaristan'ın Üçlü pakta katılan diğer devletleri takip etmesinden büyük bir endişe duyarak, her fırsatta Bulgaristan'a uyarılarda bulunmuştur. Ancak gelişmeler Rusya'nın beklediği gibi olmamış ve Bulgar Kralı Boris, 1 Mart 1941'de Bulgaristan sınırlarının Ege Denizi'ne kadar uzatılması vaadinde bulunan Almanya'nın tarafına geçmiştir.

Alman Dışişleri Bakanı M. Ribbentrop, Mart 1941'de Yugoslavya yetkililerine bir bildiri göndererek, Üçlü Pakt'a mensup devletlerin Yugoslavya'nın istiklal haklarına riayet edeceklerini ve Yugoslavya topraklarından asker geçirmekten başka hiçbir istekte bulunmayacaklarını belirtmiştir. Yugoslavya yetkililerinin mihver ittifakına dahil olacağını anlayan Yugoslavya halkı 1941 Mart'ı sonlarında yönetim karşıtı isyan hareketine girişmiştir. Gafenco'ya göre bu isyanın çıkmasında Rusya'nın büyük payı olmuştur.

Gelişmelerden endişe duyan Yugoslav ve Rus yetkilileri arasında 6 Nisan 1941'de Dostluk ve Saldırmazlık Paktı imzalanmıştır.⁷⁷⁴ Bunun üzerine 1941 Nisan'ında Alman orduları Bulgaristan üzerinden Yugoslavya ve Yunanistan'a saldırmıştır. Alman birlikleri bölgeden İngiliz birliklerini çekilmeye mecbur ederek, Ege adalarını özellikle stratejik bir nokta olan Girit'i ele geçirirken⁷⁷⁵ 12 Nisan'da da

---

⁷⁷⁰ Manstein, *a.g.e.*, s. 152.

⁷⁷¹ BCA- 030.1.0.0/11.63.8. (Başbakan Şükrü Saraçoğlu'nun Beyanatı); Vernadsky, *a.g.e.*, s. 497.

⁷⁷² Gafenco, *a.g.e.*, s. 81.

⁷⁷³ Miksche, *a.g.e.*, s. 159.

⁷⁷⁴ Gafenco, *a.g.e.*, s. 85.

⁷⁷⁵ BCA- 030.1.0.0/11.63.8. (Başbakan Şükrü Saraçoğlu'nun Beyanatı); Vernadsky, *a.g.e.*, s. 497.

Belgrat işgal etmiştir.⁷⁷⁶ Böylece 1941'in Mart-Nisan aylarında Alman birlikleri Balkanları tamamen işgal etmiştir.⁷⁷⁷

Fedarov'a göre Almanya, Avrupa'da İngiltere, Fransa ve diğer devletlere karşı bir savaş yürütürken Stalin'in, Avrupa'da devam eden bu savaşın Avrupa devletlerini tüketeceğini ve nihayetinde savaşa daha sonra güçlü bir şekilde girecek olan Rusya'nın Avrupa'nın geleceğinde hakem rolünü üstlenebileceği düşüncesinde olduğunu bildirmiştir.⁷⁷⁸

Rusya bir yandan Avrupa'da yaşanan savaşı kendi lehine kullanmaya çalışırken diğer yandan da Almanya'nın Balkanları işgal ederek Boğazlara doğru ilerlemesi Rusya'yı endişeye sokmuştur. Bu durumda Rusya Almanya'nın "Doğuya Doğru" önünü kesmek için planlar yapmaya başlamıştır. Bu durumda Rus yetkililer ilk olarak Rusya'nın savaş gücünü artırmakla işe başlamıştır.

2.4. Rusya'nın Savaş Ekonomisi

Sovyetler Birliği'nin ekonomisi bir bütün ve yalnızca merkezden idare edilen bir ekonomi olarak kalmayıp aynı zamanda harp ekonomisi olarak da dizayn edilmiştir. Sovyet ekonomisinin askeri stratejik prensibi üzerine yapılmasının nedeni Komünist Parti'nin genel siyasetinden yani tüm dünyayı komünistleştirme siyasetinden kaynaklanmıştır. Rusya, sanayi merkezlerini sınırlardan uzak yerlere inşa etmiştir. Bu merkezler daha çok Volga, Ural ve Sibirya bölgelerindedir. Rusya tarafından Kafkasya'daki ve diğer bölgelerdeki insan kitlelerinin doğuya kaydırılmasının politik ve stratejik nedenlerinin yanı sıra ekonomik nedenleri de vardır. Rusya açısından savaş sanayisinin doğuya kaydırılması, onu tehlikeden uzak kılmış, düşman uçaklarını ve füzelerini daha etkisiz hale getirmiştir. Bununla birlikte çıkabilecek bir savaş iç savaşa dönüştüğü takdirde doğu "komünizmin kalesi" haline getirilmeye çalışılmıştır. Rusya, nüfuzu altında yaşayan bütün halkları tek bir millete dönüştürmek için bu milletler arasındaki sosyal ve ekonomik farkları ortadan kaldırmak gerektiğine inanmıştır. Komünist Partisi kendi idare biçimini yerleştirmek amacıyla Rus, Özbek, Beyaz Rus, Tatar, Ukraynalı ve Çeçen olmak üzere bütün halkları aynı toplumsal koşullar içine alan, yepyeni bir toplum düzen ortaya koymuştur. Bu çerçevede Sovyetler Birliği'nde özel sektöre son verilmiş ve burjuva adı verilen sanayiciler, bankerler, toprak sahipleri, tüccarlar v.b. yok edilmiştir.

⁷⁷⁶ Gafenco, *a.g.e.*, s. 85.

⁷⁷⁷ Glasneck, *a.g.e.*, s. 141.

⁷⁷⁸ Margoyt and Fedarov, *a.g.e.*, s. 9.

Böylece milliyeti ne olursa olsun tüm halk, devlet denen tek bir şirketin işçisi haline getirilmiştir. Bu arada ülkede endüstrileşme başlatılmış ve bununla birlikte işçi sınıfının sayısı artırılmıştır. Komünist ideolojiye göre, yeni düzende komünizmin sosyal temelini köylüler değil de işçiler teşkil etmiştir. Fakat bu dönemde Rusya bir tarım ülkesi olduğundan nüfusunun çoğunluğunu köylüler teşkil etmektedir. Önlemler çerçevesinde tarım kamulaştırılmış ve Rusya'nın topraklı köylü sınıfı yok edilmiştir. Kamulaştırma sonunda tüm cumhuriyetlerdeki köylüler kolhoz işçisi haline getirilmiştir. Özel sektörün yok edilmesi ve tarımın kamulaştırılması sonucu 5.600.000 burjuva sayılan sanayici, tüccar, işveren yok edilmiş ve 17.100.000 kadar da büyük toprak sahibi ve zenginler ortadan kaldırılmıştır.⁷⁷⁹ Aralık 1925'te toplanan Komünist Partisi, 14. Kongresi'nde ülkenin sanayileşmesi için yol haritası belirlemiştir.⁷⁸⁰

Rusya'da NEP (Yeni İktisadi Politika) yıllarında diğer ülkelerle ticari münasebetler kurmaya önem verilmiştir. Rusya bu doğrultuda batılı birçok ülkeyle ticaret anlaşmaları yaptığı gibi 1925'te de Almanya ve Japonya ile bir dizi ticaret anlaşmaları yapmıştır.⁷⁸¹ Sadece NEP'in uygulanmasıyla güçlü bir savaş ekonomisinin oluşturulamayacağını düşünen Moskova yönetimi Rusya'da yargı sisteminin yeniden yapılanmasına karar vermiştir. Böylece 1922-1927 yılları arasında yasal ve yargısal sistemde yapılan değişikliklerle Rusya'nın ekonomik sistemi desteklenmeye çalışılmıştır. Mahkemeler tarafından alınan karar gereği 1928-1929 yıllarında 10 binin üzerinde küçük ve orta ölçekli işletme tasfiye edilerek kaynak ve üretimin devlet organlarına yönlendirilmesi sağlanmıştır. Genelde hedef alınanlar ise orta sınıf ve köylüler olmuştur. Köylülerin elindeki mülklere el konmuş, bu uygulamaya karşı gelenler ise ağır vergilere ve tutuklamalara maruz kalmışlardır.⁷⁸² Bu uygulamalar çerçevesinde Rusya, 1927'ye kadar sanayi üretimini Birinci Dünya Savaşı öncesi düzeyine çıkarmayı başarmıştır.⁷⁸³

Rusya'da 1 Ekim 1928 ile 31 Aralık 1933 tarihleri arasında uygulanan ve adına Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı denen uygulamayla Rusya, ekonomik açıdan

⁷⁷⁹ İ. A. Kurganov, "SSCB Milletleri ve Rus Sorunu IV", *Belgelerle Türk Tarih Dergisi*, İstanbul 1999, S. 28, s. 115.

⁷⁸⁰ S. S., Lototski, *Sovyet Ordusu Sovyet Savaş Tarihi Askerlik Bilimi Doktrini Sanatı Stratejisi*, (Çev.: Nahit Tören), Sorun Yayınları, İstanbul 1978, s. 45.

⁷⁸¹ E. Glovinski, "Sovyetler Birliği'nin Dış Siyasetinde İktisadi Amillerin Rolü", *Dergi: Sovyetler Birliği Öğrenme Enstitüsü*, Münih 1959, S. 17, s. 29.

⁷⁸² N. Semenov, *Sovetskoi Sud i Karatlinaya Politika*, İnstitute for the Study of the History and Institutions of the USSR, München 1952, s. 22.

⁷⁸³ Novosti Press Ajansı Araştırma Kurulu, *a.g.e.*, s. 15.

büyük bir gelişim sürecine girmiştir. Bu dönemde tüm sanayi yatırımlarının %86'sı ağır sanayiye aktarılmıştır. Kimya, otomotiv, tarım makine, hayvancılık, makine alet ve elektrik sanayileri sıfırdan kurulmuştur. Bu dönemde 1500'den fazla yeni fabrika açılmıştır. Bunların yanı sıra bozkırın ortasında yeni şehirler kurulmuştur. Böylece tüm ülkede yeni, muazzam bir sanayi inşası gerçekleşmiştir. Dinyeper Hidroelektrik santralinin inşası hızla devam etmiştir. Donets havzasında, Kramatorsk ve Gorlovka demir-çelik işletmelerinin inşası, Lugansk lokomotif fabrikasının fizibilite çalışmaları başlamış, yeni maden ocakları ve yüksek fırınlar açılmıştır. Urallarda, Urallar makine yapım fabrikası; Berezniki ve Solikamsk'ta kimya kombinaları kurulmuştur. Magnitogorsk demir ve çelik işletmelerinin inşasına başlanmıştır. Moskova ve Gorki'de büyük otomobil fabrikalarının inşası tam hızla ilerlemiş, Don üzerindeki Rostov'da devasa büyüklükte traktör, biçerdöver ve büyük ölçekli bir tarım araçları fabrikası inşa edilmiştir. Sovyetler Birliği'nin ikinci kömür üssü olan Kuznetsk havzası genişletilmiştir. Bozkırın ortasında, Stalingrad'da 11 ay içinde büyük bir traktör fabrikası kurulmuştur. Dinyeper Hidroelektrik Santrali ve Stalingrad Traktör Fabrikası'nın inşasında önemli mesafeler alınmıştır.⁷⁸⁴

Rusya'da sanayinin gelişmesi ve üretimin artması ile yeni işgücüne ihtiyaç duyulmuştur. 1929 yılında hükümet, "Cezaevlerindeki Tutukluların İstihdam Edilmesi Meselesi" adında yeni bir karar almıştır. 21 Nisan 1930'da Halk Komiserleri Konseyi "Çalıştırma Kamplarının Meselesi" adlı yeni bir karar kabul etmiştir. 25 Nisan 1930'da Çalışma Kampları Genel Yönetimi (GULAG) kurulmuştur. Stalin döneminde çoğu suçlu mahkumlardan oluşmak üzere, çeşitli suçlara istinaden tutuklanan iki milyondan fazla insan çalışma kamplarına alınmıştır.⁷⁸⁵

İlk Mekanize Sovyet Tugayı 1930'da faaliyete geçmiş ve 1931'de iç savaş kahramanı K. B. Kalinovski'nin adını almıştır. Birinci beş yıllık plan döneminde Sovyet teknik planlayıcıları ve mühendisleri teknik üretimi geliştirerek, orduyu yeni tür makineler ve silahlarla donatmıştır.⁷⁸⁶ Bu dönemde Almanya ile Rusya arasındaki ticaret en üst noktaya çıkmıştır. Rus hükümeti Alman firmalarından makine satın almış, Alman teknisyenleri de Rus madencilik ve elektrik santralleri projeleri

⁷⁸⁴ Josef V. Stalin, *Eserler-1938*, (Çev.: İsmail Yarkin), İnter Yayınları, İstanbul 1990, C. 15, s. 336.

⁷⁸⁵ Nurbek Khairmukhanmedov, "Stalin Dönemindeki Siyasi Muhafifleri Tasfiye uygulamaları ve Çalıştırma Kampları", *Bilig: Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, Ankara 2007, S. 41, s. 161.

⁷⁸⁶ Lototski, *a.g.e.*, s. 110; Miksche, *a.g.e.*, s. 188.

alanında büyük işler almışlardır. Sovyet ticari temsilcileri Beş yıllık planla bağlantılı görevlerle Moskova-Berlin arasında adeta mekik dokumuşlardır.⁷⁸⁷

5 Ocak 1932’de Ulusal Ekonomi Konseyi değişikliğe uğramış ve Rus Ağır Sanayi Bakanı Orjonikidze olmuştur. Yapılan durum değerlendirmesi çerçevesinde 1932 planının demir sanayi, kömür çıkarılması ve çeşitli fabrikaların geliştirilmesinin büyük önem taşıdığına kanaat getirilmiştir. 1932 yılı için önemli miktarda elektrik üretiminin yapılmasına büyük önem verilmiştir. Planda besin maddesi işleyecek olan fabrikaların ve tekstil fabrikalarının yapımına hız verilmesi gerekliliği üzerinde durulmuştur.⁷⁸⁸ Görüldüğü kadarıyla Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda Moskova, Leningrad ve Donbas eski sanayi bölgesi olma özelliklerini muhafaza etmekle beraber, İdil bölgesi ve bu bölgenin gerilerinde de ağır sanayi bölgeleri kurulmuştur.⁷⁸⁹

Dünyada yaşanan iktisadi bunalım içinde sanayi üretiminde 1929 yılına oranla ABD’de %65, İngiltere’de %86, Almanya’da %66 ve Fransa’da %77 düşüş yaşanmıştır. Ancak uygulanan politikalar sonucu SSCB’de üretim iki katından fazla artmıştır. Nitekim 1933’de üretim 1929 yılına oranla %201 yükselmiştir.⁷⁹⁰ Özellikle Birinci Beş Yıllık Plan çerçevesinde ağır Sanayi, Birinci Dünya Savaşı’ndan önceki düzeyin yaklaşık sekiz katına çıkarılmıştır. Bu gelişmeler yeni siyasi ve askeri devlet teşekküllerinin oluşturulmasıyla da pekiştirilmiştir. Bu arada 1936’da Sovyet Devrimci Askeri Komitesi, Ordu ve Donanma komiserlikleri ile birleştirilerek Savunma Komiserliği kurulmuştur. Komiserliğin başkanlığına da Voroşilov getirilmiştir.⁷⁹¹

Hitler’in saldırısının uzak olmadığını anlayan Komünist Partisi ve Sovyet Hükümeti 17. Bolşevik Parti Kongresi’nde Molotov ve Kuybişev İkinci Beş Yıllık Plan konusunda bir rapor sunmuşlardır. Sunulan bu İkinci Beş Yıllık Plan döneminin

---

⁷⁸⁷ Sayers ve Kahn, *a.g.e.*, s. 211.

⁷⁸⁸ Aragon ve Andre Maurois, *a.g.e.*, s. 425.

⁷⁸⁹ N. Galay, “Sovyet Sanayinin Yeniden Teşkilatlandırılmasında Stratejinin Rolü”, *Dergi: Sovyetler Birliği Öğrenme Enstitüsü*, Münih 1957, S. 11, s. 47.

⁷⁹⁰ Josef V. Stalin, *Eserler-1938*, (Çev.: İsmail Yarkın), İnter Yayınları, İstanbul 1990, C. 15, s. 336. *Sovyetler Birliği Komünist Partisi Tarihi (Bolşevik)*, (Haz.: SBKB: Merkez Komitesinin Bir Komisyonu), (Yönt.: Ömer Özerturgut), Aydınlık Yayınları, Ankara 1970, s. 353.

⁷⁹¹ G. A. Vvedensky, “The New Economic Setup: The Organization of Soviet Industry 1917-58”, *Caucasian Review* 6, Institute For The Study Of USSR, Munich 1958, No 6, s. 39; Aragon ve Andre Maurois, *a.g.e.*, s. 429;

sonunda, yani 1937’de sanayi üretiminin savaş öncesinin yaklaşık sekiz katına çıkarılması hedeflenmiştir.⁷⁹²

1933 ve 1937 yılları arasında uygulanan İkinci Beş Yıllık Plan ile ağır sanayinin kurulmasına büyük önem verilmiştir. Bu dönemde tarımın zorunlu kamulaştırılması süreci de tamamlanmıştır. Bu dönemde askeri kaygılar ön plana çıkmıştır. Sanayileşmenin başından itibaren Stalin ve kurmayları hızlı bir şekilde güçlü bir sosyalist devlet kurmaları gerektiğini, bu durum on yıl gibi bir süre içinde başarılmazsa kapitalistler tarafından ezileceklerini düşünmüşlerdir. Sovyet liderler, Kızıl Ordu kuvvetlerini silahlandırmak ve onlara teçhizat sağlamak için ellerinden geleni yapmış ve sanayi tesislerini tedbir amaçlı olarak ülkenin iç kısımlarında Volga’nın doğusunda ve açık olan sınırların uzağında inşa etmişlerdir.⁷⁹³ 1935-1936’da Kiev, Belarus ve diğer askeri bölgelerde geniş çaplı savaş fabrikaları kurulmuştur. Rusya’da Ocak 1936’da sanayi tesislerinin sayısı 504.064’e çıkmıştır. Bunların 61.428’i ise ağır sanayi kuruluşudur.⁷⁹⁴

Sovyet Sanayisinin yıllık üretimi 1932’de 43 milyon rubleye çıkmışken, ikinci beş yıllık planın son yılı olan 1937 itibariyle bu rakam 93 milyon rubleye yükselmiştir. Bu dönemde Magnitogorsk Fabrikası, Kramatorsk Ağır Makine Fabrikası ve Chelyabinsk Traktör fabrikası gibi yatırımlar Sanayi alanındaki gelişmelere paralel olarak bu çalışmalar Rusya’yı askeri ve siyasi açıdan da güçlendirmiştir.⁷⁹⁵ İkinci Beş Yıllık Planla ülkenin batı kısmındaki eski sanayi merkezleri yerini ağır sanayi ve savunma sanayini doğuya nakletmek suretiyle Ural’daki ağır sanayinin kurulmasına başlanmıştır.⁷⁹⁶

Hitler’in yönetimi ele geçirmesiyle Almanya’nın Doğu Avrupa’da nüfuzunu arttırmaya başlaması Rusya’yı endişelendirmiştir. Rusya, Hitler Almanya’sının Doğu Avrupa’da yayılma çabasında olduğunu görünce ordu ve donanmayı yeniden silahlandırmanın ve ülkenin savunma gücünü arttırmanın maddi ve teknik temellerini oluşturarak devletin politik, ekonomik ve askeri gücünü arttırmaya çalışmıştır. Bu doğrultuda askeri malzeme üreten fabrikaların üretim miktarı artırılmıştır. 1931-1937 yılları arasında tankların ve uçakların yıllık ortalama üretim miktarı dört kattan fazla artmıştır. Üretimin artmasıyla ordu yeni tür makine ve silahlarla donatılmıştır.

⁷⁹² Josef V. Stalin, *Eserler-1938*, (Çev.: İsmail Yarkın), İnter Yayınları, İstanbul 1990, C. 15, s. 367; Lototski, *a.g.e.*, s. 225.

⁷⁹³ Riasanovsky ve Steinberg, *a.g.e.*, s. 544.

⁷⁹⁴ Lototski, *a.g.e.*, s. 110; Miksche, *a.g.e.*, s. 188.

⁷⁹⁵ Vernadsky, *a.g.e.*, s. 441.

⁷⁹⁶ Galay, *a.g.m.*, s. 47.

Savaştan önceki 12 yıl içinde askeri okullar ve akademiler 148.000 komutan, siyasi işçi ve askeri mühendise diploma vererek askeri kapasitenin kumanda gücünü artırmıştır. Uygulanan plan sonucu 1937’de gayri safi sanayi üretimi 1932 düzeyinin iki katına çıkmıştır. Sanayi fabrikalarının kurulmasıyla tarım makineleri üretilmeye başlanmış, 1937’de kolektif-çiftliklerde ve devlet çiftliklerinde çalışan 500.000 traktör, 123.500 tahıl hasat makinesi (biçer-döver) ve 142.000’den fazla kamyon tarımsal üretime katkı sağlamıştır.⁷⁹⁷ Dolayısıyla Rusya sanayisi bütün alanlarda gelişmesini sürdürerek 1937 yılının sonunda 1929 yılı üretiminin % 428 katından fazla artmıştır.⁷⁹⁸

Tarım’da 1937’den itibaren traktörlerin, biçerdöverlerin ve diğer tarım araçlarının kullanılmasıyla traktörlerin işlediği arazi hacmi 1933’te 35.2 milyon hektar iken bu rakam 1937’de yaklaşık olarak 203 milyon hektara çıkmıştır. Bu durumda Rusya, İkinci Dünya Savaşı öncesi halkını ve ordusunu istediği gibi doyurabilecek konuma gelmiştir.⁷⁹⁹

Rusya’da üretim kapasitesinin artırılması için sanayi sektörü 1938’de çeşitli birimlere ayrılmıştır. Bu birimler çerçevesinde yakıt endüstrisi, doğu kömür endüstrisi, Donbas, Ural ve Kafkas kömür endüstrisi kurulmuştur.⁸⁰⁰ Rusya’nın 1932-1938 yılları arasındaki ekonomik üretim kapasitesi aşağıda tablo şeklinde verilmiştir.⁸⁰¹

Sanayi Birim 1932 1938

Kömür	milyon ton	64	132
Petrol	milyon ton	22	32
Pik demir	milyon ton	6	14
Çelik	milyon ton	6	18
Otomobil	bin	23	211
Traktör	bin	50	176
Makine	milyar ruble	18	33
Kimya	milyar ruble	2	6
Pamuk dokuma	milyon metre	2.694	3.491

⁷⁹⁷ Lototski, *a.g.e.*, s. 110.

⁷⁹⁸ Josef V. Stalin, *Eserler-1938*, (Çev.: İsmail Yarkın), İnter Yayınları, İstanbul 1990, C. 15, s. 380.

⁷⁹⁹ C. Dyaçenko, *Po Vaprosam Organizatsii Kolhozov v SSSR*, İnstitut Po İzuçenniyu İstorii i Kulturi SSSR, Munhen 1955, s. 5.

⁸⁰⁰ G. A. Vvedensky, “The New Economic Setup: The Organization of Soviet Industry 1917-58”, *Caucasian Review* 6, İnstitute For The Study Of USSR, Munich 1958, No 6, s. 39.

⁸⁰¹ Vernadsky, *a.g.e.*, s. 454.

Yünlü dokuma	milyon metre	88	114
Ayakkabı	milyon çift	94	213
Kağıt	bin ton	479	834
Toz şeker	bin ton	828	2.530

Rusya, yaptığı uluslararası anlaşmalar doğrultusunda 1933-1938 yılları arasında yaptığı ihracat ve ithalat çizelgesi de aşağıda verilmiştir.⁸⁰²

İhracatİthalat

1933.....	494,900,000 Ruble	348,200,000 Ruble
1934.....	418,300,000 ”	232,400,000 ”
1935.....	367,400,000 ”	241,400,000 ”
1936.....	310,300,000 ”	308,800,000 ”
1937.....	396,600,000 ”	306,200,000 ”
1938.....	304,100,000 ”	320,500,000 ”

Rus sanayisinin 1933'teki hacmi 42.030 milyon ruble iken kapasite her geçen yıl artarak 1938'de 100.375 milyon rubleye ulaşmıştır. Rusya 1938'de 15 milyon ton dökme demir, 18 milyon ton çelik, 39 milyon kilovat-saat'ten fazla da elektrik üretmiştir. Ancak Almanya aynı yıl 18 milyon ton dökme demir üretmiştir. Stalin, Almanya'yı iktisadi açıdan geçmek için Rusya'nın 40-45 milyon ton dökme demir üretmesi gerektiğini düşünmüştür.⁸⁰³

1938 yılında başlayıp 1941'de Alman işgali ile sonuçsuz kalan Üçüncü Beş Yıllık Plan önceki planların yöntem ve amaçlarını tekrarlar mahiyette olmuştur. Bu planla Rusya büyük bir başarı yakalayarak ağır sanayi başta olmak üzere, sanayi birçok alanda geliştirilmiş ve tarım kamulaştırılmıştır. Üretim ciddi şekilde artmış, yeni sanayi kolları ortaya çıkmış, uzak olan ve daha önce ekonomik hayata katılmayan bölgeler ülkeyle bütünleşmiştir.⁸⁰⁴

Rusya 1939 Eylül'üne kadar Sibiry'a, Kazakistan'da, Urallarda o zamana kadar tespit edilmeyen petrol ve kömür rezervleri bularak bu rezervleri işlemeye başlamıştır. Ayrıca yeni elektrik santralleri, Dinyeprog's'te olduğu gibi büyük hidroelektrik santralleri ve kimya üretim fabrikaları kurulmaya başlanmıştır.⁸⁰⁵1930 düzeyi ile kıyaslanınca 1939'da Kızıl Ordu'nun silahlandırılması tanklarda 43,

⁸⁰² Glovinski, *a.g.m.*, s. 31.

⁸⁰³ Josef V. Stalin, *Leninizmin Sorunları*, (Çev.: Muzaffer Ardos), İlkay Basımevi, Ankara 1977, s. 701.

⁸⁰⁴ Riasanovsky ve Steinberg, *a.g.e.*, s. 544.

⁸⁰⁵ Aragon, *a.g.e.*, s. 5.

uçaklarda 6.5, toplarda yaklaşık 7, Küçük çaplı tank savar toplarda 5.5 kat artış yaşanmıştır. Donanmanın tonajı ise %130 artmıştır.⁸⁰⁶

1938'den 1940'a kadar 2900 yeni sanayi fabrikası faaliyete geçmiştir.⁸⁰⁷ 1940'ta batı ülkelerine yapılan ihracat 26 milyon doları bulmuştur. Almanya'ya yapılan ihracat ise yaklaşık olarak 200 milyon dolara ulaşmıştır.⁸⁰⁸ Bu gelişmeler çerçevesinde 1940'ta Sovyetler Birliği 165.9 milyon ton kömür, 31.1 milyon ton petrol, 14.9 milyon ton pik demir ve 18.3 milyon ton çelik üretmiştir. Savaşın önceki üç buçuk yılda yaklaşık 3000 büyük işletme faaliyete girmiştir. Rus Savunma Komitesi'nin kararıyla Stalingrad ve Çelyabinsk traktör fabrikaları tank fabrikalarına dönüştürülmüş, küçük silahlar, topçu, cephane ve barut fabrikalarının kapasitesi artırılmıştır. 1940'ta tank ve uçak sanayi daha öncekilerden çok üstün yeni savaş makineleri yapmaya başlamıştır. Önemli ölçüde yiyecek, yakıt, elektrik enerjisi, teçhizat gibi gereksinimlerin üretimi hızla artırılmıştır. Bu gelişmeler çerçevesinde İkinci Dünya Savaşı başlarında Rus Donanması, 3 zırhlı savaş gemisine, 7 kruvazöre, 59 dersoyere, 218 denizaltına, 269 torpido botu ve 2.581 uçağa sahip olmuştur.⁸⁰⁹

Rusya, 1940'ta gayri safi sanayi ürün miktarı 1913 yılına oranla 7.7 kat, makine yapım ürünleri ise 30 kat artmıştır. Böylece Rusya güçlü bir sanayi ülkesi haline gelmiştir. Güçlü sanayinin, makineleştirilmiş büyük bir tarımın kurulması Rusya için ekonomik bir temel oluşturmuştur.⁸¹⁰ Rus subayı Shtemenko Rusya'nın savaş ekonomisi ile ilgili olarak şunları ifade etmiştir.⁸¹¹

“Beş Yıllık Kalkınma Planları sayesinde teknik ve materyal gücümüz bir düşmanı defedecek ve harbi kazanacak kadar yeterliydi. O günlerde Alman demir ve çeliğinin seviyesinde tesfiye endüstrimiz vardı. 1940'ta Almanya 19 milyon tondan biraz daha fazla çelik imal ederken, biz 18 milyon ton imal ediyorduk. Almanların elektrik imalatı bizimkinden biraz fazlaydı. Fakat bizim petrol üretimimiz onlarınkinden çok daha fazlaydı. O kadar ki petrolümüz bütün Sovyet tank ve uçaklarının ikmalinden sonra elimizde fazladan petrol kalabiliyordu.”

Rusya'da elektrik enerjisi üretimi 1940 yılında 48,6 milyon kilovat saate yükselmiş, aynı yıl petrol üretimi 31,1 milyon ton olarak belirlenmiş, gaz üretimi 3,2 milyar m³'e ulaşmış, kömür üretimi 166 milyon ton, çelik üretimi 18,3 milyon ton;

⁸⁰⁶ Lototski, a.g.e., s. 122.

⁸⁰⁷ Miksche, a.g.e., s. 188; Lototski, a.g.e., s. 110.

⁸⁰⁸ Glovinski, a.g.m., s. 32.

⁸⁰⁹ Lototski, a.g.e., s. 223.

⁸¹⁰ Novosti Press Ajansı Araştırma Kurulu, a.g.e., s. 16.

⁸¹¹ Shtemenko, a.g.e., s. 27.

dokuma ise pamukluda 2715 milyon m², y nl de 155 milyon milyon m², ipekte 67 milyon m², ketende ise 272 milyon m²'ye yükselmiştir.⁸¹²

Sovyetler Birliği 1940 yılında 194 milyon nüfusa sahip olduğunda, gelişmek için ihtiyaç duyduğu insan gücüne de sahip olmuştur.⁸¹³ Sovyetler Birliği'nde 1938 yılında 50, 1939'da 58 ve 1940'ta ise 70 çalışma kampı mevcuttur. Çalışma kampları çok amaçlı iş yapmaya yöneliktir. Bazı kamplar hem demiryolu ve otoyol inşaatı, hem maden sanayi, hem ziraat hizmetleri hem de petrol sanayi hizmetleri sunmuştur. Bu  alışma kampları, Troçki sempatizanı olmaktan, vatana ihanetten, terörden, sabotajdan, casusluktan, devrim karşıtı örgütlere öncülük etmekten, Sovyetler Birliği aleyhine propaganda yapmaktan, vatan ihanetle suçlananların aile ferdi olmaktan ve daha bilinen ve bilinmeyen birçok sebepten dolayı suçlu bulunup tutuklananlarla dolmuştur.⁸¹⁴

1941'in üçüncü çeyreğinde savaş donatımı yapımında hızlı bir artış sağlayan Ulusal Ekonomi Seferberlik Planı yürürlüğe girmiştir. Bu planla devlet fabrikaları ve diğer işletmeler silah ve donatım yapımına hız verilmiştir.⁸¹⁵ Bu gelişmeler çerçevesinde 1941'de Rus endüstrisi 5 bin tank yapacak kapasiteye ulaşmıştır. Rusya 1938'de 5.469, 1939'da 10.382, 1940'ta 10.565 uçak imal etmiştir. Aynı yıllarda Almanya ise sırasıyla 5.235, 8.295 ve 10.826 uçak imal etmiştir.⁸¹⁶ Rus donanması 1941 Haziran'ında 1938'dekine göre yaklaşık %166 seviyesinde artırmıştır. Rusya 1941'de dünyanın en büyük denizaltı filosunu meydana getirmiştir.⁸¹⁷ Buna rağmen Almanya ile yaptığı savaşın ilk yılında Rusya, savaş ekonomisini çöküntüye uğratacak darbeler almıştır. Almanya, Barbarossa Harekatı ile Rusya'nın demiryolu ağlarının üçte birini, elektrik üretim kapasitesinin yüzde kırkını ve demir- elik üretiminin dörtte    n  ele geçirmiştir ve ve bu durum üretim büyük oranda düşmesine yol açmıştır.⁸¹⁸ Bu doğrultuda 1941'da Rus-Alman savaşının ilk üç ayında başta askeri sanayi tesisleri olmak üzere 1360 sanayi fabrikası uzak bölgelere tahliye edilmiştir. Bunlardan 455'i Ural'a, 250'si Orta Asya'ya ve 210'u da Batı Sibirya'ya taşınmıştır.⁸¹⁹ Binlerce işçi taşınan bu makinelerin ardından Volga havzası, Sibirya,

⁸¹² Novosti Press Ajansı Araştırma Kurulu, a.g.e., s. 109.

⁸¹³ Novosti Press Ajansı Araştırma Kurulu, a.g.e., s. 28.

⁸¹⁴ Khairmukhanmedov, a.g.e., s. 167.

⁸¹⁵ Lototski, a.g.e., s. 144.

⁸¹⁶ Shtemenko, a.g.e., s. 27.

⁸¹⁷ H. G. Dudley, "Sovyet Deniz Kuvvetinin İstikbaldeki Rolü", *Donanma Dergisi*, ( ev.: Sina  zdoğancı), İstanbul 1966, C. 79, S. 455, s. 44.

⁸¹⁸ Best, Hanhimaki, Maiolo ve Schulze, a.g.e., s. 198.

⁸¹⁹ Galay, a.g.m., s. 48.

Kazakistan veya Orta Asya'ya gitmişlerdir. Rusya'da yayımlanan bir emirle bütün nüfus savaş için seferber edilmiş, izin günleri ayda bir güne indirilerek zorunlu mesai uygulaması getirilmiştir.⁸²⁰

İnsan iş gücü, sanayi için seferber edilirken tarım ve ziraatın artırılması için de kolektif çiftliklerde çalışan işçilere de 1941'de zorunlu asgari iş günü uygulaması getirilmiştir. Bu çerçevede çalışma iş günü sayısı yetişkinler için yıllık 100-150 iş gününe ve 12 ila 16 yaş arasındaki gençler için ise yıllık 50 iş gününe çıkarılmıştır.⁸²¹

Almanya ile yapılan savaşta Rusya açısından önemli ham madde stoklarının gittikçe azalması önemli bir sorun teşkil etmiştir. Donetsk kömür havzasının kaybedilmesiyle Rusya büyük bir sanayi ve ulaşım krizinin eşiğine gelmiştir. Şayet savaş çıkmasaydı 1942'ye kadar Rusya'nın yıllık kömür üretimi 200 milyon tona ulaşacaktı. Ancak 1942'de üretim 80 milyon tona ulaşamamıştır. Rusya, normal olarak bu üretimin yarısını demir yolu yapım ve onarımına kullanmıştır. Geri kalanı da Moskova dahil olmak üzere Volga'nın orta ve kuzey bölgeleri ile Ural ve Sibirya'daki sanayi merkezleri tarafından kullanılmıştır. Dolayısıyla batıdaki sanayi merkezleri için kömürün temini çok zor olmuştur. Bu sıkıntılar sebebiyle Kuibyshev'deki çelik üretimi 1942 Mart ayında durdurulmak mecburiyetinde kalmıştır. Volga'da faaliyet yürüten gemilerin de yakıtları neredeyse tükenmiştir. Demiryolu hatlarında da çeşitli sorunlar ortaya çıkmıştı. Donetsk havzasındaki kok fabrikalarının kaybedilmesiyle de kok üretiminin savaş öncesindeki üretime göre yaklaşık % 60 düşmesi demir ve çelik üretimini büyük oranda etkilemiştir. Rusya, 40 milyon ton demir üretimi planlarken sadece 13 milyon ton üretebilmiştir.⁸²²

Rusya bütün bu olumsuzluklara rağmen 1942'nin ilk altı ayında 1.9 milyondan fazla tüfek ve karabina, 614.000'in üzerinde hafif makineli tüfek, 148.000 top ve havan topu, yaklaşık 11.200 tank ve 8.150 kadar savaş uçağı üreterek savaş gücünü takviye etmeyi başarmıştır. Savaş donatımının kalitesi de miktarına paralel olarak bir yükseliş göstermiştir. Birlikler yeni tip tank-savar topları, tüfekler ve daha üstün hafif makineli tüfeklerle donatılmaya başlanmıştır. T-34 tanklarının ve yeni tip

---

⁸²⁰ Hosking, *a.g.e.*, s. 684.

⁸²¹ C. Dyaçenko, *Po Vaprosam Organizatsii Kolhozov v SSSR*, İstitut Po İzüçenniyyu İstorii i Kulturi SSSR, Munhen 1955, s. 7.

⁸²² Gehlen, *a.g.e.*, s. 43; Bernd Wegner, "Almanların Stalingrad ve Kafkasya'ya Taarruzu Planlarken (1942), Sovyetler Birliği'ni Değerlendirmeleri", (Çev.: H. Fahri Çeliker), *Askeri Tarih Bülteni*, Ankara 1990, S. 28, s. 145.

savaş ve avcı uçaklarının geniş çapta üretimine geçilmesiyle Rus ordusu Alman ordusu karşısında güç kazanmaya başlamıştır.⁸²³

Rusya’da yürütülen savaş ekonomisi politikası çerçevesinde 1942 yazında aylık uçak üretim miktarı 2000’in üzerinde iken Alman endüstrisi aylık sadece 1200 uçak imal etmiştir. Aralık 1941’den Kasım 1942’ye kadar Sovyet cephesi savaş uçaklarının sayısı yaklaşık üç kat artmıştır. Bu dönemde Mihver hava kuvvetlerinin gücü 2000 kadar azalarak 3100 uçağa düşmüştür.⁸²⁴

İkinci Dünya Savaşı sürecinde Rusya’nın savaş gücünü her geçen yıl artırmasının en önemli sebebi de bu dönemde yaptığı uluslararası ticaretin sağladığı avantajlardan kaynaklanmıştır. Nitekim Rusya’nın 1940-1943 arasında yaptığı ithalat da bu durumu açık bir şekilde göstermektedir.⁸²⁵

<u>İhracat</u>	<u>İthalat</u>
1940.....1,412,000,000 Ruble	1,446,000,000 Ruble
1941.....1,412,000,000 ”	1,446,000,000 ”
1942.....399,000,000 ”	2,756,000,000 ”
1943.....373,000,000 ”	8,460,000,000 ”

Rus-Alman savaşı boyunca Rusya, 2250 büyük sanayi tesisi kurmuş ve bu işletmeler Rusya’nın savaş ekonomisini ayakta tutan en önemli unsurlardan olmuştur.⁸²⁶ Sovyet ekonomisi, savaş boyunca Mihver bloğu ülkelerinin ekonomisini geride bırakmıştır. Savaşın dört yılı boyunca Rusya, Almanya’nın ürettiğinden yaklaşık iki kat fazla savaş aracı üretmiştir. ABD ve İngiltere’nin ödünç silah ve kira yasasına göre Rusya’ya verdikleri silahlar da Rusya’yı Almanya karşısında güçlü duruma getirmiştir.⁸²⁷

Görüldüğü kadarıyla Rusya savaş ekonomisi politikasını 1927’de itibaren uygulamaya başlamış ve Almanya’da Hitler’in iktidara gelmesiyle bu politikasına hız vermiştir. Nitekim Hitler Almanyasına karşı güçlü olma düşüncesinin yanı sıra Çarlığın yayılma politikasına yeniden dönme düşüncesini gözden geçiren Bolşevikler hedeflerine ulaşmak ve Komünizmi yaymak için askeri güce ağırlık vermeleri gerektiğini düşünmüşlerdir. Bu düşüncelerle savaş ekonomisi gücünü tamamlayan

⁸²³ Lototski, *a.g.e.*, s. 180.

⁸²⁴ İ. V. Timokhovitch, “Sovyetlerin Büyük Kurtuluş Savaşı Sırasında Hava Üstünlüğü İçin Yapılan Mücadelede Sovyet Hava Kuvvetleri”, *Askeri Tarih Bülteni*, (Çev.: Münevver Gezzin), Genelkurmay Basımevi, Ankara 1983, S. 15, s. 116.

⁸²⁵ Glovinski, *a.g.m.*, s. 32.

⁸²⁶ N. Galay, “Sovyet Sanayinin Yeniden Teşkilatlandırılmasında Stratejinin Rolü”, *Dergi: Sovyetler Birliği Öğrenme Enstitüsü*, Münih 1957, S. 11, s. 48.

⁸²⁷ *Novosti Press Ajansı Araştırma Kurulu, a.g.e.*, 1977, s. 101.

Rusya İkinci Dünya Savaşı'na hazır bir şekilde girmiştir. Savaşın sonucuna bakıldığında bu hazır bulunma hali Rusya'yı yok olmaktan kurtarmıştır.

2.5. Almanya'nın Savaş Ekonomisi

Rusya, 1919 Mart'ında Komünist Enternasyonal'i (Komintern) kurarak büyük bir dönüşüm başlatmaya karar vermiştir. Komünizmi bir devlet düzeni olarak kabul eden ve ülkedeki karışıklığı bir endişe kaynağı olarak gören Avrupa devletleri Rusya'ya karşı temkinli olma yoluna gitmişlerdir. Bu durumda Rusya, yeni müttefikler bulması, hiç değilse düşman edinmemesi gerektiği fikrine varmıştır. Bu düşüncelerle hareket eden Rusya'nın ilk ortağı savaş sonrası düzenlemelerle dışlanmış olan Almanya olmuştur. 1922 Nisan'ında iki ülke Rapallo'da diplomatik ve ticari ilişkilerde bulunarak on yıldan fazla sürecek olan gizli bir anlaşma imzalamışlardır. Bu anlaşmaya göre Versay Antlaşması'yla kendi ülkesinde askeri üs kurması engellenen Alman Ordusu (Reichswehr) Rusya'daki askeri üsleri kullanmış, aynı zamanda Alman sanayiciler Sovyet topraklarında gizli silah fabrikaları kurmuşlar, bunlar hem Almanya'nın hem de Rusya'nın gelişmiş Alman teknolojisinden özellikle kimya ve havacılık sanayinden istifade etmesini sağlamıştır.⁸²⁸

1922-1934 yılları arasında Rusya, Alman Hava ve deniz kuvvetlerinin askerlerini Sovyet topraklarında özel okullarda yetiştirmiş ve Almanya'ya askeri araç ve mühimmatlar temin ederek Almanya'nın Versay Antlaşması'nı gizlice ihlal etmesini sağlamıştır. Almanya 24 Nisan 1926'da Rusya ile tarafsızlık anlaşması imzalayarak birbirleri aleyhine herhangi bir koalisyona iştirak etmemeye ve Milletler Cemiyeti'nin empoze edeceği herhangi bir ekonomik yaptırıma katılmayacakları teminatında birleşmişlerdir. 1931'de uzatılacak olan bu anlaşma Hitler'in iktidarı ele almasından sonra da 5 Mayıs 1933'te bir kez daha onaylanmıştır.⁸²⁹ Bu dönemden itibaren Versay Antlaşması'na muhalif olan güçlü bir Alman ordusunun yeniden kurulması için çabalara başlanmıştır. Bu amaçla Almanya'nın iç ve dış siyasette güçlendirilmesine, askeri gücünün yeniden kurulmasına, ağır sanayinin harekete geçirilmesine, Alman ekonomisinin kesin olarak gereksinim duyduğu dış pazarların yeniden ele geçirilmesine karar verilmiştir.⁸³⁰ Çinkoda %25, kurşunda %50, bakırda

---

⁸²⁸ Hosking, *a.g.e.*, s. 672.

⁸²⁹ *Berlin Hakkında Sovyet Notası: Bir Tahlil*, Amerikan Haberler Merkezi, Ankara 1959, s. 3.

⁸³⁰ Charles Bettelheim, *Nazizm Döneminde Alman Ekonomisi: Kapitalizmin Çöküşünün Bir Görünümü*, (Çev.: Kenan Somer), Savaş Yayınları, Ankara 1982, s. 22.

%80, kalayda %90, nikelde %95, boksitte %99, madeni yağda %65, kauçukta ise %80 dışı bağımlı olan Almanya bu bağımlılıktan kurtulmak için sömürüler ve pazar yerleri arayışına girişilmesi gerekliliğini düşünmüştür. Hitler, ilk etapta Versay Antlaşması'nın dayatmalarından kurtulmanın yollarını aramıştır.⁸³¹ Bu doğrultuda Almanya, 1933'ten itibaren Alman endüstrisinin geliştirilmesi için bütün imkanları seferber etmiştir.⁸³²

Almanya, 1933 yılında da Silahsızlanma Konferansı'ndan ve Milletler Cemiyeti'nden çekildiğini açıklamıştır. Almanya bütün bunları savaş ekonomisine ağırlık vereceği için uluslararası anlaşma ve kuruluşların engellemelerinden kurtulmak için yapmıştır. Buna bağlı olarak Alman donanması bir yıl sonra Versay Antlaşması'na göre en yüksek tonaj 16.000 ton olmasına rağmen, bu sınır aşılmış ve 26.000 tonluk iki savaş kruvazörü inşa etmeye başlamıştır. Versay Antlaşması'nın yasakladığı denizaltılar ise Finlandiya, Hollanda ve İspanya'da gizlice yapılmaya başlanmıştır. 1934 yılı başlarında Alman Savunma Kurulu Daimi Komitesi 240.000 kadar fabrikanın savaş siparişlerine göre seferber edilmesi talimatı vermiştir. 1934 sonlarında Almanya'da silahlanma bütün aşamalarıyla gelişerek diğer devletlerin gözünden saklanamaz duruma gelmiştir. Almanya Ruhr ve Ren sanayi bölgelerindeki silah fabrikalarını devreye sokmuştur. Alman topraklarını yapan Kupp ve kimya fabrikası olan I. G. Farben'de gece gündüz durmadan çalışmaya başlamıştır. Nazi Hükümeti, 1937'de I. G. Farben'e petrol ürününü 300.000 tona çıkarmasını sağlayacak kadar sipariş vermeye başlamıştır.⁸³³

Hitlere göre Almanya'nın ırksal devrimi, saldırgan ve devamlı dışı yayılma politikası takip edilmeksizin gerçekleşemezdi. Hitler'in programındaki ilk aşama yeniden silahlanmak, Orta ve Doğu Avrupa'daki nüfuz alanını genişleterek yeniden büyük güç haline gelmektir. Almanya'nın savaş ekonomisine bu denli önem vermesi, Rusya'nın batı topraklarının işgal edilmesi ve doğu topraklarının Alman milleti yararına kullanılması için bir ön hazırlık olarak görülmüştür. Hitler 1936 Eylül'ünde tam bir savaş ekonomisinin öngörüldüğü "Dört Yıllık Plan"ı yönetmesi için Mareşal

---

⁸³¹ Hermann Göring, "İkinci Dünya Savaşı'na Nasıl Başladık? Nasıl İdare Ettik, Niçin Kaybettik? IV", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, (Çev.: İbrahim Ulus), İstanbul 2001, S. 58, s. 118.

⁸³² Miksche, *a.g.e.*, s. 75.

⁸³³ William Shirer, *Nazi İmparatorluğu: Doğuşu, Yükselişi ve Çöküşü*, (Çev.: Rasim Güran), Ağaoğlu Yayınları, İstanbul 1969, C. 1, s. 447.

Göring'i görevlendirmiştir.⁸³⁴ Bu arada Almanya savaş araç ve gereci üretimini artırmak için 1938'da 18 milyon ton dökme demir üretmeyi başarmıştır.⁸³⁵

Almanya ile Rusya arasında 19 Ağustos 1939'da yapılan anlaşma doğrultusunda Rus Hükümeti, Almanya'ya 100 milyon mark değerinde ham madde gönderme vadinde bulunmuş, Rusya bu anlaşmayla Almanya'nın ihtiyaç duyduğu malların İran, Romanya, Afganistan ve Uzak Doğu ülkelerinden Almanya'ya sevkine yardım etmeyi kabul etmiştir. Bu vasıtaıyla Almanya'ya gelen ham madde ve işlenmiş mallar Almanya'nın savaş ekonomisini büyük ölçüde beslemiştir.⁸³⁶ Nazi Almanya'sının savaş için gerekli donanımını tamamlamak için Rusya ile ticaret ilişkilerine ağırlık vermesiyle 2 Şubat 1940'ta Rusya ve Almanya arasında yeni bir ekonomik anlaşma imzalanmıştır.⁸³⁷ Molotov'a göre bu anlaşma her iki devletin ekonomisinin gelişmesinde büyük yararlar sağlamıştır.⁸³⁸ Ancak bu anlaşma Almanya'ya daha büyük yarar sağlamıştır. Bu anlaşmaya göre Almanya makine ve donatım cinsinden kendi teslimatlarını 27 ay içinde Rusya'ya vermek zorunluluğunda iken, Rusya için mal veriş süresi 18 ay olarak saptanmıştır. Anlaşmaya göre Rusya, Almanya hesabına ham madde ve madenleri üçüncü memleketlerden de satın almak zorundaydı. Böylece Almanya, İngiliz ablukasının etkisinden kurtulmuş olacaktı. Bu durumda Almanya, Rusya'dan alabildiğince mal almak karşılığında bir o kadar az mal verme eğiliminde olmuştur. Çünkü Hitler, Rusya'ya saldırmayı daha önceden planladığı için bu savaşta her açıdan Stalin'den, dolayısıyla Rusya'dan daha güçlü olması gerektiğini düşünmüştür.⁸³⁹ Nihayetinde bu anlaşmalar doğrultusunda Almanya'nın 1940'ta Rusya'dan yaptığı ithalat 200 milyon dolara ulaşmıştır.⁸⁴⁰

⁸³⁴ Best, Hanhimaki, Maiolo ve Schulze, *a.g.e.*, s. 159.

⁸³⁵ Josef V. Stalin, *Leninizmin Sorunları*, (Çev.: Muzaffer Ardos), İlkay Basımevi, Ankara 1977, s. 701.

⁸³⁶ P. Fedenko, "İkinci Dünya Savaşı'nın Sorumluluğu Meselesi", *Dergi: Sovyetler Birliği Öğrenme Enstitüsü*, Münih 1970, S. 59, s. 67.

⁸³⁷ Abdurrahman Avtorhanov, "İkinci Dünya Savaşı'nda Almanya-Sovyetler Birliği Antlaşmalarının Gizli Yönleri ve Gelişmeler", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, (Haz.: Ömer Barış), İstanbul 2004, S. 88, s. 117.

⁸³⁸ V. Molotov, *Sovyetler Birliğinin Harici Siyaseti Hakkında: Sovyetler Birliği Yüksek Sovyetinin Fevkalade Halk Komiserleri Heyeti Reisi ve Hariciye Halk Komiserinin Nutku*, (Çev.: Naci Tımaz), Ecnebi Dillerde Neşriyat Evi, Moskova 1939, s. 11.

⁸³⁹ Abdurrahman Avtorhanov, "İkinci Dünya Savaşı'nda Almanya-Sovyetler Birliği Antlaşmalarının Gizli Yönleri ve Gelişmeler", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, (Haz.: Ömer Barış), İstanbul 2004, S. 88, s. 117.

⁸⁴⁰ Glovinski, *a.g.m.*, s. 32.

Almanya ile Rusya arasındaki ilişkiler tam da istenildiği gibi devam ederken her iki ülkenin de çıkarlarının Doğu Avrupa ve Kafkaslarda çakışması dostluk ilişkisini düşmanlığa bırakmıştır. Alman yetkililer 1940 sonlarına doğru Rusya'nın genişlemesinin yalnız güneye, Hint Okyanusuna doğru olması gerektiğini savunurken, Rus yetkililer ise Bakü, Batum, Ortadoğu ve Boğazlarda (İstanbul ve Çankale) üslere sahip olarak Finlandiya ve Bulgaristan'da yani Baltıklarda ve Balkanlarda yayılma politikası takip etmiştir. Asıl düşmanlığın sebebi de bu fikir ayrılığı olmuştur. Almanya bu fikir ayrılıklarına rağmen Ocak 1941'de Rusya ile yeni bir ekonomik anlaşma imzalayarak savaş için gerekli ham maddeyi temin etmeye çalışmıştır.⁸⁴¹ Bütün bunlara bağlı olarak Almanya 1940'ta 19 milyon ton çelik üretmeyi başarmıştır. Almanya, Rusya ile yapacağı savaşa tam anlamıyla hazırlık yapmak amacıyla 1938'de 5.235, 1939'da 8.295 ve 1940'ta 10.826 uçak imal etmiştir.⁸⁴² Fransa'nın düşüşünü izleyen 1940 yazında da Almanya, Sovyetler Birliği'ne bir saldırıya hazırlanmıştır.⁸⁴³

Almanya adına Moskova'daki ticaret görüşmelerini yürütmüş olan Schnurre, 5 Nisan 1941'de Hitler'e verdiği raporda şöyle demiştir.⁸⁴⁴

“Siyasi ilişkilerin soğuması yüzünden 1941'in Ocak ve Şubat'ında Rusya'nın teslimatında bir azalma görülmüş ancak Mart ayında özellikle buğday petrol, manganez cevheri, çeşitli metaller ve değerli maden sevkiyatında büyük bir artış olmuştur. Rus Hükümeti bizim isteğimiz üzerine kauçuk nakli için Mançurya sınırında Almanya için özel bir yük treni tahsis etti.”

Avrupa'nın bütün ekonomik meselelerinde en başta gelen Dr. Carl Augustus Clodius, Almanya Hükümeti için imzaladığı ticaret anlaşmalarında Alman çıkarları adına özel hükümler ve menfaatler sağlanmasında büyük katkılarda bulunmuştur. Clodius'un başında bulunduğu müdürlük 1940-1941 yılında Rusya ile büyük ölçüde yapılan anlaşmaları ve ticareti de organize ederek Almanya'ya önemli miktarda hububat, yağ ve ham madde sağlamıştır.⁸⁴⁵

Tuğul'un ifadesine göre Nazi Almanya'sı Batı Avrupa'yı işgali için ihtiyaç duyduğu ham maddeyi Rusya'dan karşılanmıştır. Rusya'dan Almanya'ya son yük treni Almanya'nın Rusya'ya saldırısından iki saat önce varmıştır. Nitekim bu dönemde iki ülke arasında yapılan anlaşmalara bağlı olarak Rusya'dan Almanya'ya

⁸⁴¹ *Berlin Hakkında Sovyet Notası: Bir Tahlil*, Amerikan Haberler Merkezi, Ankara 1959, s. 4; Bullitt, a.g.e., s. 92.

⁸⁴² Shtemenko, a.g.e., s. 27.

⁸⁴³ Lototski, a.g.e., s. 133.

⁸⁴⁴ William Shirer, *Nazi İmparatorluğu: Doğuşu, Yükselişi ve Çöküşü*, (Çev.: Rasim Güran), Ağaoğlu Yayınları, İstanbul 1969, C. 3, s. 1296.

⁸⁴⁵ David J. Dallin, *Rusya'nın Yeni İmparatorluğu*, Ulus Basımevi, Ankara 1951, s. 18.

864 bin ton petrol, 140 bin ton manganez, 14 bin ton bakır, 3 bin ton nikel, 26 bin ton krom, 15 bin ton amiyant, 184 bin ton fosfat, yaklaşık 2750 kg platin, 101 bin ton saf pamuk, 11 bin ton yün, 1 milyon tondan fazla ağaç ve yaklaşık olarak 1,5 milyon ton tahıl satışı yapılmıştır.⁸⁴⁶

Doğu eyaletlerinden alınan ham maddeler Rusya'nın demiryollarıyla Almanya'ya taşınmıştır. İngiltere ve Avrupa'nın diğer ülkelerinden satın alınan çinko ve kauçuk; ABD'den satın alınan pamuk Almanya'ya taşınmıştır. Bütün bu girdiler Almanya'nın savaş ekonomisine büyük katkı sağlamıştır.⁸⁴⁷

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'nın henüz başladığı sıralarda askeri ve iktisadi ihtiyaçlarını dünya zengini olduğu krom madeninin satışından karşılamayı düşünmüştür. Ülkenin o sırada en büyük ihtiyacı askeri araç ve gereçlerin kaynağı da Almanya ve İngiltere'ydi. Türkiye Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu, 1939'da İngiltere'ye yaptığı ziyarette öncelikle krom konusunu görüşmüş ve İngiltere'den 20 yıllık bir ithalat garantisi istemiştir. İngiltere bu teklife sıcak bakmayınca Türkiye ile Almanya arasında kromun Almanya'ya satışıyla ilgili bir anlaşma imzalanmıştır. Türkiye bu ihracatın karşılığını askeri malzeme olarak almış ve malzemeyi almadıkça maden sevkiyatı yapmamıştır.⁸⁴⁸

Türkiye ile Almanya arasında 25 Temmuz 1940 tarihinde bir ticaret anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre Alman malları Türkiye'ye yaklaşık 21.400.000 Türk Lirası ve Almanya'ya yapılacak Türk malları ihracatı için de yine aynı miktarda 21 400 000 Türk lirası değerinde bir ticaret hacminin yakalanacağı varsayılmıştır. Türk ve Alman malları anlaşma çerçevesinde A, B, C ve Al, Bl, Cl listelerine göre taksim edilmiştir. Türkiye A, B ve C listelerinin her birinde bunlara tekabül eden Al, Bl ve Cl listelerinde gösterilen malların ithaline karşılık bu malları ihraç edecektir.⁸⁴⁹

Almanya 18 Haziran 1941'de Türkiye ile imzalanan dostluk ve Saldırmazlık anlaşması⁸⁵⁰ ile Türkiye'yi yanına çekmenin ve savaş için gerekli olan ham maddeyi temin etmenin çabasında olmuştur. Türkiye ise kendisine karşı yönelebilecek herhangi bir saldırıyı bertaraf etmek için silaha ve teçhizata ihtiyaç duymuştur. Bunu da sattığı mallara karşılık Almanya'dan telafi etme yoluna gitmiştir.⁸⁵¹

---

⁸⁴⁶ Tuğul, *a.g.e.*, s. 16.

⁸⁴⁷ Margoyt and Fedarov, *a.g.e.*, s. 9.

⁸⁴⁸ Raymond Cartier, *İkinci Dünya Savaşı*, (Çev.: Safa Kılıçlıoğlu), Meydan Gazetecilik ve Neşriyat, İstanbul 1975, s. 313.

⁸⁴⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem 6, İçtima 1, C. 3, S. Sayısı 233, 7 Ağustos 1940, s. 1.

⁸⁵⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem 6, İçtima 2, C. 19, 25 Haziran 1941, s. 166.

⁸⁵¹ Glasneck, *a.g.e.*, s. 144.

Bu süreçte Almanya, Rusya'ya karşı yapılacak bir saldırıya hazırlanırken elindeki geniş kaynakları kullanmıştır. Almanya, İkinci Dünya Savaşı'nın ilk aşamasında birçok Avrupa ülkesini işgal ederek yüksek askeri-sınai potansiyelleri ve zengin stratejik askeri ham madde ve besin kaynaklarını ele geçirmiştir. Özellikle Fransa, Belçika, Avusturya ve Çekoslovakya'daki savaş donatım fabrikalarını, Romanya ve Macaristan'daki petrol alanlarını, Norveç'teki madenleri ele geçirmiş, bütün bunlar Almanya ve ordusu yararına kullanılmaya başlanmıştır. İşgal edilen ülkelerden zorla getirilen işçiler birçok alanda savaşa hazırlıkta hizmet için sanayi ve tarımda çalıştırılmıştır.⁸⁵²

Almanya'nın Rusya'ya saldırmasından bir yıl sonra Rusya'nın ikmal potansiyelinin yarısı Alman birliklerinin eline geçmiştir. Almanların işgalle ele geçirdiği miktar, Rusya'nın nüfusunun %41'ine, sanayi üretim bakımından %33'üne, ekili topraklar bakımından %47'sine, hayvan sayısı bakımından %45'ine ve demiryolu uzunluğu bakımından %55'ine tekabül etmiştir.⁸⁵³

Bu arada Alman birlikleri Avrupa'da ve Rus birlikleri karşısında büyük kazanımlar elde etmesine rağmen Alman politikası, Türkiye'yi kendi tarafına çekme konusunda başarılı olamamıştır. Ancak 9 Ekim 1941 ve 31 Aralık 1942 tarihli anlaşmalarla Türkiye'yi Rusya'dan uzak tutmaya çalışmıştır. Almanya ilk planda, çeliği iyileştiren krom cevherine ihtiyaç duyduğundan 1942 başlarında Alman silahlanma ekonomisi Türkiye'den kromun yanı sıra bakır ve pamuk alma ihtiyacı da duymuştur.⁸⁵⁴

Almanya, Doğu ve batı Avrupa'da yaptığı işgallerle Avrupa'nın insan gücü ve sanayi imkanlarını ele geçirerek Alman ordusuna büyük bir güç katmıştır. Almanya'nın savaş Ekonomisi'nin temeli olan sanayi beklenildiği ölçüde gelişerek 1942'de en üst noktaya çıkmıştır.⁸⁵⁵

Almanya savaş ekonomisinin bir kısmını da çok önem verdiği denizaltılara ayırmıştır. Nitekim Aralık 1942'de 9 yeni denizaltı cepheye sürülmüş, böylece 1 Ocak 1943'te cephedeki bot sayısı; Atlantik'te 164, Akdeniz'de 24, Kuzey Denizinde 21 ve Karadeniz'de 3'e çıkarılmıştır.⁸⁵⁶

---

⁸⁵² Lototski, *a.g.e.*, s. 133.

⁸⁵³ Abdurahman Avtorhanov, "İkinci Dünya Savaşı'nda Almanya-Sovyetler Birliği Antlaşmalarının Gizli Yönleri ve Gelişmeler", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, (Haz.: Ömer Barış), İstanbul 2004, S. 88, s. 119.

⁸⁵⁴ Glasneck, *a.g.e.*, s. 177.

⁸⁵⁵ Vernadsky, *a.g.e.*, s. 505.

⁸⁵⁶ Dönitz, *a.g.e.*, s. 249.

Almanya ile Türkiye arasında 9 Ekim 1941’de imzalanan anlaşmada, 31 Mart 1943’e kadar 96 milyon Türk lirası tutarında mal değiş tokuşunu öngörülmüştür. I sayılı listedeki Türk ham maddeleri (bunlar arasında 15 Ocak 1943’ten başlayarak verilecek 45.000 ton krom cevheri, 12.000 ton bakır, 8.000 ton zeytinyağı, 7.000 ton pamuk; merinos, ham deri, işlenmiş deri vb. vardır.) I A sayılı listede bulunan Alman malları ile (savaş malzemesi, demir ve çelik, makine, taşıt araçları bakır ürünleri ve ilaç) alışverişi yapılmıştır. Türkiye’nin 1943 yılında Almanya’ya vermekle yükümlü olduğu 180.000 ton krom cevheri ödenmiş olacaktı. Bu 180.000 tondan 45.000 tonu, 31 Mart 1943’e kadar 9 Ekim 1941 tarihli anlaşmadaki Alman ihracatını kapatmak için öngörülmüştür. 1 Nisan 1943’te başlayarak verilecek geri kalan 135.000 ton krom cevheri teslimi, Almanya’nın o zamana kadar 18 milyon liralık savaş malzemesi vermesine ve daha başka silahlar için bir anlaşmanın yapılması şartına bağlanmıştır.⁸⁵⁷

Almanya’nın bütün çabalarına rağmen 1943 yılında savaş sanayisi üretim yetersizliği ciddi endişeler yaratmaya başlamıştır. Bu gelişmeler üzerine Hitler, Silahlanma Bakanlığı’na Speer’i getirmiştir. Speer, kendisine verilen yetki gereği Almanya’da ve işgal edilmiş topraklardaki bütün işgücüne el koymuştur. Böylece silah ve mühimmat üretim kapasitesi artırılmaya çalışılmıştır. Bu arada Himmler de Kamplardaki esirlerden yararlanarak SS teşkilatının ihtiyacı olan silahı üretmek için özel mühimmat fabrikaları kurmuştur.⁸⁵⁸ Alman Silahlanma Bakanlığı, 1943’te bütün Alman endüstri kapasitesinin %83.3’ünü silahlanma ve cephane işlerine ayırmıştır. Geri kalan payın da %16.7’si Alman deniz ve hava kuvvetlerine aktarılmıştır.⁸⁵⁹ Alman endüstrisi 1942’de aylık 1200 uçak imal etmiştir.⁸⁶⁰ Ancak Hitler, 1943’te ayda 3000 avcı uçağının üretilmesi talimatını vermiş bu sayı Mart 1944’te 4000’e çıkarılmıştır.⁸⁶¹

Görüldüğü kadarıyla Almanya’nın savaş ekonomisinin gelişmesi Versay Antlaşması’nın kısıtlamalarına, Alman yetkililerin 1920’lerde itirazlarıyla başlamıştır. Hitler’in iktidara gelmesiyle Almanya’da savaş ekonomisine verilen destek artmıştır. Almanya İkinci Dünya Savaşı’nın öncesinde birçok ülke ile yaptığı

---

⁸⁵⁷ Glasneck, *a.g.e.*, s. 178.

⁸⁵⁸ Heinrick Fraenkel, “S.S. Teşkilatı ve Himmler 3”, *Hayat Tarih Mecmuası*, (Çev.: Özaydın Dokur), İstanbul 1970, C. 2, S.10, s. 84.

⁸⁵⁹ Dönitz, *a.g.e.*, s. 276.

⁸⁶⁰ Timokhovitch, *a.g.m.*, s. 116.

⁸⁶¹ Hermann Göring, “İkinci Dünya Savaşı’na Nasıl Başladık? Nasıl İdare Ettik, Niçin Kaybettik? IV”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, (Çev.:İbrahim Ulus), İstanbul 2001, S. 58, s. 117.

ekonomik anlaşmalarla sanayisini dolayısıyla savaş ekonomisini geliştirmiştir. İkinci Dünya Savaşı'nın ilk yıllarında işgal ettiği topraklardaki bütün ekonomik kaynaklar Almanya'nın yararına kullanılmaya başlanmıştır. Bu durum Almanya'yı adeta bir savaş makinesine çevirmiştir.

2.6. Rusya'nın Kafkas Halklarına Uyguladığı Politika

Kafkasya halklarının 1918'de kendi idarelerindeki bölgelerde kurdukları milli ordular 1930'lu yıllarda Moskova tarafından lağvedilmiş ve subay okulları kapatılmıştır.⁸⁶² Burada kurulan müslüman halkların askeri birliklerinin Rusya açısından ileride bir tehlike oluşturabilecekleri düşünülmüştür. Nitekim 1939'da Almanların, Polonya'ya saldırısına kadar Rus ordusuna alınan Türk sayısı yüzde beşi geçmemiştir. Askere alınanlar ise geri hizmetlerde ve istihkamlarda çalıştırılmıştır. Sembolik olarak harp okullarına alınan Türk asıllıların terfileri ise yapılmamıştır. Aynı yıl ve aynı devrede Rus harp okulundan mezun olan bir Türk, en fazla yüzbaşı olurken, onun sınıf arkadaşları olan Ermeni, Gürcü, Ukraynalı ve Rus asıllılara en az Albay rütbesi verilmiştir.⁸⁶³ Aynı süreçte 40 milyona yakın bir nüfusa sahip bulunan Türklerden ordu, kolordu, tümen, alay, tabur komutanı bir yana bölük komutanı dahi yapılmamıştır. Rus ordusundaki 177. alayda bulunan erlerin %70 oranındakiler Türkistanlı, Azerbaycanlı, Kırımli, Kazanlı ve Kuzey Kafkasyalı Türklerden olduğu halde, bütün subaylar Türk asıllı olmayanlardan seçilmiştir. O yıllarda toplam nüfusu 1,5 milyonu bile bulmayan Ermenilerden mareşalliğe yükselenler dahi olmuştur. Hatta Baltık Cephesi'nin ordu kumandanı olan Ermeni asıllı Mareşal Bagramyan da bunlardan biridir. Bu arada Rusya, Almanya'nın saldırgan tutumunun bir gün kendisine yöneleceğinden kuşkulunmuş ve tehlikenin içeriden değil de Avrupa'dan geleceğini anlaması üzerine askeri hazırlıklara başlamıştır. Fakat 1939'dan itibaren özellikle Azerbaycan'dan Türklerinden toplu halde askere alınmalara başlanmıştır. Savaş başlar başlamaz da 50 yaşına kadar olan bütün Kafkasyalılar ve Türk asıllılar Rusya tarafından toplu halde askere alınarak bir ay kadar kısa bir eğitime tabi tutulduktan sonra, hemen cepheye ateş hattına gönderilmiştir. Kafkasya halklarından askere alınanlar genellikle Alman birliklerinin önüne gelen Rus birliklerini süpürdüğü Polonya, Moldova ve Baltık cephelerine gönderilmişlerdir. Ertürk'e göre buradaki maksadın Türk gençliğinin imha edilmesi

---

⁸⁶² Ertürk, *a.g.e.*, s. 107.

⁸⁶³ Ertürk, *a.g.e.*, s. 73.

düşüncesidir.⁸⁶⁴ Rusyanın bu düşüncesinin farkına varan Kafkasya halklarından hiç kimse askere gitmek istememiştir. Ancak Rus yetkililer halkı silah altına almak veya savaş işlerinde çalıştırmak için zorla askere almıştır. Eğitimli köpeklerle asker kaçakları ev, ev aranmıştır.⁸⁶⁵

1 Eylül 1939'da İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Sovyet yönetimi içte yaşanabilecek her türlü olumsuzluktan kurtulmak için devrim karşıtı olan güçlere karşı en sert önlemleri almaya başlamıştır. 1939'da Azerbaycan Halk İçişleri Komiserliği üyelerinden oluşan toplam 1.011 kişiden bazıları casusluktan bazıları çetecilikten bazıları da çeşitli bahanelerle suçlanarak gözaltına alınmıştır. Sovyet karşıtı faaliyetlerinden dolayı tutuklananların 212'si devrim karşıtı propagandadan, 69'u milliyetçilikten, 45'i terör eylemi ve düşünceleri yaymaktan, 35'i eylem yapmaktan, 13'ü Müsavat'çı olmaktan, 12'si sağ Troçki destekçisi olmaktan, 3'ü devrim karşıtı ve dinci, 1 kişi Menşevik olmakla itham edilerek tutuklanmıştır.⁸⁶⁶ Kafkasya'da münevverler olarak adlandırılan halk önderleri ve ilim sahipleri Sibirya'ya sürülmüştür. Bunlardan biri olan Ramazan Traho bu durumu şöyle aktarmıştır.⁸⁶⁷

“Biz Kafkasyalı münevverleri de Kuzeye, Rusya'ya sürmeye başladılar. Bizi istif halinde hayvan vagonlarına taktılar ve nereye götürüldüğümüzü söylemeye bile lüzum görmediler. Ancak içimizde bulunan tecrübeli kimseler silah altına değil, geri hizmetlerde çalıştırılmak üzere toplattırıldığımızı tahminde gecikmediler. Rostov şehrine geldiğimiz zaman bize demiryolunun ve bazı köprülerin tahrip edildiği için bundan sonra yolumuza yaya olarak devam edeceğimizi bildirdiler. Böylece bizi vagonlardan indirdiler ve yolumuza yaya olarak devam ettik. Her gün 30-40 km yol alıyorduk. Kiev istikametine doğru gittiğimizi fark ettik. Bizim gibi sürülen kimselerin katılımıyla her gün yüzlerce ve binlerce kişi artarak mevcudumuz 20 bini buldu. Yolculuk sırasında su bulma konusunda sıkıntı çekiyorduk. Bizlere yemek de verilmiyordu. Herkes evinden aldığı veya geçtiğimiz civar köylerden temin ettiğimiz gıda maddeleriyle yetinmek zorundaydık. Üç ay süren yolculuktan sonra Poltava yakınlarına gelerek siper kazmakla görevlendirildik. Bastıran sonbahar soğuklarına rağmen yarı çıplak, aç-susuz bir vaziyette siper kazmaya devam ediyorduk. Bizi burada bir ay çalıştırdıktan sonra ilk olarak Harkov civarındaki Mirgorad şehrine, oradan da Stalingrad civarına götürdüler. Sürüldüğümüz her yerde de bize aynı iş, yani siper kazma işi yaptırıldı.”

Rus-Alman savaşı başlayana kadar Rus genelkurmayı özerk cumhuriyetlerden askere adam aldığı halde Ahıskalılar askere alınmamış ancak Rus-Alman savaşında yaklaşık 40.000 Ahıska Türkü, Alman birlikleriyle savaşmak üzere cepheye

⁸⁶⁴ Ertürk, a.g.e., s. 108.

⁸⁶⁵ Ramazan Traho, “Stalingrat'tan Berlin'e”, *Kafkasya (Derkaukasus)*, Münih 1951, No 2-3, s. 33.

⁸⁶⁶ Musa Qasımlı, *Azerbaycan Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1920-1945)*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2006, s. 638.

⁸⁶⁷ Ramazan Traho, “Stalingrat'tan Berlin'e”, *Kafkasya (Derkaukasus)*, Münih 1951, No 2-3, s. 34.

gönderilmiş ve geri kalan kadınlarla ihtiyarlar da demiryolu inşasında çalıştırılmıştır.⁸⁶⁸ Nitekim Kuzey Kafkasya ile birlikte Güney Kafkasya'nın tamamı da Rusya'nın askeri ve stratejik planlarına dahil edilmiştir. Güney Azerbaycan'ı da bu plana dahil eden Rusya, bu yolla Ortadoğu coğrafyasına derinlemesine nüfuz etmeye çalışmıştır. Ayrıca Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın Güney Kafkasya'ya nüfuz ederek kendisi için bir tehdit oluşturduğunu unutmayan Rusya, İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Almanya'nın Kafkasya konusunda aynı maceraya atılabileceğini düşündüğünden Kafkasya'nın Güney sınırını nüfuzu altında tutarak kendi güvenliğini sağlamaya çalışmıştır.⁸⁶⁹

Kafkasya'da 1938'da milli ordu birliklerini kendisine bir tehdit olarak görüp dağıtan Rusya, Almanların Kafkasya ve Rusya'ya doğru hızla ilerlemesi karşısında Kafkasya'daki halklara milli birlikler bağlamında yeniden ihtiyaç duymuştur. Böylece bu birlikler 1941'de yeniden kurulmuştur. Azerbaycan'dan ise yaklaşık yarım milyon kişi Rus ordusunda savaşmıştır. Ağustos 1941 ve Haziran 1942 tarihleri arasında 402., 233. ve 416. bölük olmak üzere üç yeni Azerbaycan bölüğü oluşturulmuştur. Rus ordusu bünyesinde, Azerbaycan Türklerinden başka, yine Kafkasya halklarından 409. bölük oluşturulmuştur. Rus ordusunun içinde savaşan 20.000 Gürcü, 10.000 Ermeni olmasına karşın Azerbaycan Türklerinin sayısı 45.000'e kadar çıkmıştır. Altstanst'a göre Kafkasya'da ve Stalingrad'da Almanlara karşı verilen mücadelede Kafkasya ve Asya halklarının oluşturduğu birlikler Rus birliklerinin yarısı kadar etkili olmuştur. Bu durum da bize Kafkasya halklarının Ruslarla birlikte Almanlara karşı mücadele verdiğinin açıkça göstermektedir.⁸⁷⁰

Rusya'nın donanma ve hava kuvvetleri gibi birlikleri çok uluslu bir yapı arz ederken, bazı piyade ve süvari tümenleri ile zırhlı tümenler tamamen milli birliklerden oluşmuştur. Stalin, Müslümanlara karşı olan tutumunu değiştirerek 10 Haziran 1942'de Ufa'da toplanan Sovyet Müslümanları Kongresi'nde Kafkasyalı Müslümanlardan Rusya için destek talebinde bulunmuştur. Bu kongrede Abdurrahman Rasulev, Sovyet Müslümanlarının başkanı olarak kabul edilmiştir. Bir yıl sonra Taşkent'te yapılan Sovyet Müslümanları Kongresinde de Rasulev, Sovyetler Birliği'ndeki bütün Müslümanların müftüsü seçilmiştir. Bütün bu

⁸⁶⁸ Bentürk, *a.g.m.*, s. 87; Yunusov, *a.g.m.*, 241.

⁸⁶⁹ Camil Gasanlı, *SSSR-İran:Azerbaycanskii Krizis i Naçala Holadnay Vaynu (1941-1946)*, Geroy Oteçestva, Moskva 2006, s. 15.

⁸⁷⁰ Audrey L. Altstadt, *The Azerbaijani Turks: Power and Identity Under Russian Rule*, Hoover Institution Press, California 1992, s. 153.

uygulamalar, Almanya'nın Rusya'ya savaş açması sonucu Rusya'nın Kafkasya halklarına olan tutum değişikliğinin bir sonucudur.

Stalin, Ermenilerin de sempatisini kazanmak için Ermeni Gregoryan Kilisesinin başı olan Ermeni Katolikosu ve Ecmiyadzin Patriği'ni makamında kabul ederek ona Ermenistan'ın yeniden tahsis olunacağı vaadinde bulunmuştur. Stalin Ermenilerin yanı sıra Gürcülerin de sempatisini kazanmaya çalışmıştır. Nitekim Gürcülere de Gürcü Ortodoks Kilisesi'nin Moskova Patrikliği'nden bağımsızlığı ve Gürcistan'ın muhtariyetinin tanınacağı bildirilmiştir. 1943'ten itibaren de milli birlik cumhuriyetlerinin kendi devlet organlarını oluşturmalarına müsaade edilmiştir. Bazı milli birliklerin üniformalarında yerel kıyafetlerden unsurlar kullanılmasına dahi müsaade edilmiştir. Rus yetkililer Dağıstan süvari bölüğü milli birliği askerlerinin milli kıyafeti olan "Çerkesya"yı giymelerine, Kafkas kaması taşımalarına müsaade etmiştir. Hatta Ruslar tarafından bir Kafkas zırlı birliğine Kuzey Kafkasya halklarının milli şuurlarında önemli yer tutan Şeyh Şamil'e atfen "Şamiliye" ismi verilmiştir. Ancak bu dönemde Kafkasya'nın milli kahramanı Şeyh Şamil'in torunu olan Said Şamil'in Berlin'de bulunarak Almanya'nın desteğiyle kurulan "Kuzey Kafkasya Milli Komisyonu"nda görev yapması Kafkasya Halkları ile Rusya'nın yaşadığı tarihsel hafızanın o güne yansımalarının en tipik örneğini teşkil etmiştir.⁸⁷¹

Görüldüğü gibi Rusya'nın Kafkasya halkları ile ilgili politikaları zamana ve şartlara göre büyük değişiklikler göstermiştir. Ancak İkinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru Rusya'nın Kafkasya halklarına karşı olan tutumunda ne gibi değişiklikler olacaktır? Bunu zamana ve şartlara göre hareket etmeyi bir devlet politikası olarak gören Rus temsilcilerin tutumu belirleyecektir.

2.7. Rusya'nın Alman Yayılmacılığını Önleme Çabası

Rus yetkililer Almanya'nın Avrupa'daki işgal ve "Doğuya Doğru" yayılma politikasının henüz 1938 sonlarında iken farkına varmışlardır. Nitekim 1938 Kasım'ında Rus yetkili Dimitrov şöyle demiştir:⁸⁷²

"Almanya'nın Sudet bölgesini işgal ettikten sonra yayınlanan bir harita Alman faşizminin planlarını apaçık göstermektedir. Bu haritada belirtilen takvim gereğince 1938 yılı ilkbaharında Avusturya'nın, aynı yılın sonbaharında Çekoslovakya'nın işgali planlanmıştır. 1939 yılı ilkbaharında Macaristan'a darbe indirilecek, 1939 yılı sonbaharında ise Polonya ganimet konusu olacaktır. 1940 yılı ilkbaharında Yugoslavya'ya, yine bu yılın sonbaharında ise Romanya

⁸⁷¹ Mühlen, a.g.e., s. 225.

⁸⁷² Vladimir İlic Lenin, Josef Stalin, Mao Zadong, ve Georgi Dimitrov, *Türkiye Üzerine*, (Çev.: Cafer Topçu), Aydınlık Yayınları, İstanbul 1977, s. 172.

ve Bulgaristan'a darbe indirilmesi planlanmıştır. 1941 yılı ilkbaharında Fransa, Belçika, Hollanda, Danimarka ve İsviçre Faşist saldırının hedefi olacaktır. 1941 yılında Almanya, Rusya'ya saldırıyı öngörmüştür. Yine bu haritada Almanya, İspanya'nın büyük bir kısmını, Fransa'nın güney kesimlerini, Yunanistan'ı, Türkiye'nin büyük bir kısmını, Suriye, Filistin ve Kuzey Afrika'yı İtalya'ya bırakmıştır."

Almanya bu plan ve program çerçevesinde hareket etmeye çalışırken Rusya da Birinci Dünya Savaşı sonunda elinden alınan Doğu Avrupa nüfuzunu yeniden sağlamlaştırmaya çalışmıştır. Lenin'in insiyatifiyle Aralık 1917'de Baltık bölgesi, Finlandiya, Batı Belarus ve Batı Ukrayna 1918'de yapılan Brest-Litovsk Anlaşması çerçevesinde Almanya tarafından Rusya'dan alınmıştır. Bu topraklar Almanya'nın yenilmesiyle Rusya'ya iade edilmemiş, üstelik Baltık ülkeleri ile beraber Polonya ve Finlandiya'nın bağımsızlığı kabul edilmiştir.⁸⁷³ 1920'de ise Polonya, Rusya'ya saldırarak Batı Belarus'u ve Batı Ukrayna'yı işgal etmiştir. Rusya ayrıca Basarabya'nın aslında kendi toprağı olduğunu, buranın Romanya tarafından işgal edildiğini ve buna da batı devletlerinin sıcak baktığını savunmuştur. Vernadsky'e göre Leningrad, Birinci Dünya Savaşı bittikten sonra Rusya'ya bırakılan tek Baltık limanıydı. Giderek gelişen Sovyet ekonomisi için tek bir limanla Baltık ticaretine hakim olmak kesinlikle mümkün değildi. Bu durum İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla daha da önem kazanmıştır. İngiltere ve Fransa Rusya'nın Baltık bölgesinde serbest hareket etmesine karşı çıkınca Rusya, Almanya ile 1939'da bir anlaşma yaparak buralara nüfuz etmenin çabasında olmuştur.⁸⁷⁴

Rusya yalnızlıktan kurtulmak ve Almanya'nın "Doğuya Doğru" ve Baltık ülkelerinde yayılmasının önünü kesmek için, İngiltere ve Fransa'ya yaklaşmış ancak bu devletler Rusya'nın Doğu Avrupa'daki isteklerine sıcak bakmayınca Rusya bu kez de Almanya'ya yaklaşmıştır. Rusya hem kendi hedefine ulaşmak hem de Almanya'nın doğu yönünü kapatmak için 23 Ağustos 1939'da Almanya ile bir anlaşma yapma gereğı duymuştur.⁸⁷⁵

Almanya ve Rusya arasında yapılan anlaşmanın gizli maddelerine göre Doğu Avrupa'daki Sovyet ve Alman nüfuz alanları belirlenirken Estonya ve Letonya Sovyet nüfuz alanı olarak kabul edilmiştir.⁸⁷⁶ Rusya, Alman birliklerinin Polonya'da hızla ilerlemesi üzerine Polonya'nın artık siyasi bir otorite olarak kabul edilemeyeceğini, dolayısıyla Polonya-Rus saldırmazlık paktının da yürürlükte

⁸⁷³ Kohn, *a.g.e.*, s. 227; Vernadsky, *a.g.e.*, s. 490.

⁸⁷⁴ Vernadsky, *a.g.e.*, s. 490.

⁸⁷⁵ Hosking, *a.g.e.*, s. 676.

⁸⁷⁶ Pascal Lorot, *Baltık Ülkeleri*, (Çev.: Hüsnü Dilli), İletişim Yayınları, İstanbul 1991, s. 76.

olmadığını, Rusya'nın gerek kendi gerekse Ukraynalı ve Belaruslu azınlıkların çıkarlarını koruması gerektiğini ifade etmiştir.⁸⁷⁷ Stalin, 16-17 Eylül 1939 gecesi Alman elçisi Schulenburg'u davet ederek Rus birliklerinin yakında Polonya'nın doğu sınırlarından bu ülkeye gireceğini bildirmiştir.⁸⁷⁸ Rus Hükümeti, 17 Eylül 1939'da Batı Ukrayna ve Batı Belarus sınırlarındaki S. K. Timoçenko ve M. P. Kovalev'in komutasındaki Belarus ve Ukrayna cephe birliklerine harekete geçme emri vermiştir.⁸⁷⁹

Rus Dışişleri Bakanı Molotov, 17 Eylül 1939'da radyo ile bütün dünyaya hitaben "Ortaya çıkan durum karşısında Rus Hükümeti artık tarafsız kalamayacağından Kızıl Ordu Başkomutanlığı ordulara, sınırı geçmeleri ve Batı Belarus ile Batı Ukrayna ahalisinin malını ve canını himayeleri altına almaları için emir verildiğini açıklamıştır."⁸⁸⁰

Rus birlikleri, Molotov-Ribbentrop Anlaşması'nın gizli maddelerine dayanarak Doğu Polonya'yı işgale başlamıştır.⁸⁸¹ Bunun üzerine Alman birlikleri yapılan anlaşmaya uygun olarak geri çekilmek durumunda kalmıştır.⁸⁸² 17 Eylül saldırısıyla Polonya içlerine ilerleyen Sovyet birlikleri, Kovel, Vladimir-Volynsk, Lvov, Tyshkovintsa, Stryj nehri, Dlina hattı ve Vüstula Irmağı'nın batı kıyısı boyunca ilerlemişlerdir.⁸⁸³

Rusya, 17 Eylül'de Polonya'ya girerek Bug Nehrine kadar olan eski Rus memleketlerini işgal etmiş, Lwow ile Doğu Galiçya'yı da almış ve Karpatlara kadar ilerlemiştir. Böylece Rus birlikleri Romanya'yı kuzeyden çember içine alarak burayı Galiçya üzerinden Almanlara bağlayan doğu yolunu kesmiştir.⁸⁸⁴ Bu hareketin Ruslara bedeli 246 ölü ve 503 yaralı olmuştur. Rus birlikleri Ukrayna Cephesi'nde de

⁸⁷⁷ William Shirer, *Nazi İmparatorluğu: Doğuşu, Yükselişi ve Çöküşü*, (Çev.: Rasim Güran), Ağaoğlu Yayınları, İstanbul 1969, C. 2, s. 972.

⁸⁷⁸ V. Molotov, *Sovyetler Birliğinin Harici Siyaseti Hakkında: Sovyetler Birliği Yüksek Sovyetinin Fevkalade Halk Komiserleri Heyeti Reisi ve Hariciye Halk Komiserinin Nutku*, (Çev.: Naci Tımaz), Ecnebi Dillerde Neşriyat Evi, Moskova 1939, s. 9; Fedenko, *a.g.m.*, s. 61.

⁸⁷⁹ Yurikondukof, Vsevolod Klovov, Stanislav Kulchitsky, Andrei Likholat, Vitaly Sarbey, Grigory Sergiyenko and Pavel Sokhan, *A Short History Of The Ukraine*, (Ed.: Yuri Kondufor), (Çev.: Lev Bovrov), Naukova Dumka Publishers, Kiev 1986, s. 208; Lototski, *a.g.e.*, s. 122; Shtemenko, *a.g.e.*, s. 19; Vernadsky, *a.g.e.*, s. 491.

⁸⁸⁰ Kostyuk, *a.g.m.*, s. 85.

⁸⁸¹ Kruşçev, *a.g.e.*, s. 173.

⁸⁸² Aragon, *a.g.e.*, s. 6.

⁸⁸³ Shtemenko, *a.g.e.*, s. 19; Vernadsky, *a.g.e.*, s. 491.

⁸⁸⁴ Gafenco, *a.g.e.*, s. 136.

491 ölü vermiş, 1359 kişi yaralanmıştır.⁸⁸⁵ Rus birliklerinin Polonya'yı işgali sırasında Doğu Polonya'da esir alınan 270.000 Polonyalı, açlık, idam edilme veya kötü muamele sonucu hayatını kaybetmiştir.⁸⁸⁶

Sovyet kuvvetleri geniş bir cephede sınırı geçmiş, Ukrayna ve Belarus toprakları üzerinde de hızla ilerleyerek buraları da ele geçirmeye başlamıştır. 12 gün içinde Sovyet kuvvetleri, 12 milyondan fazla nüfusa sahip olan 190.000 km² den büyük bir bölgeyi ele geçirmiştir. Böylece Alman birliklerinin doğuya doğru ilerlemesi bir süre durdurulmuştur.⁸⁸⁷ Rus yetkililerce, 24 Eylül'de Moskova, Kalininsk, Leningrad, Belarus, Kiev, Harkov ve Orlov eyaletlerinde askeri eğitimler sıkılaştırılmış, ihtiyat kuvvetlerinin seferber edildiklerine dair kararname yayınlanmıştır.⁸⁸⁸

Eylül sonlarında Polonya başkumandanı ile 8. Alman ordusu kumandanı Orgeneral Blaskowitz arasında teslim anlaşması imzalanmıştır. Polonya askeri ve siyasi yetkililerin onur ve şerefine zedelenmeyeceğini içeren anlaşma sonucu Varşova'da 120.000 Polonya askeri teslim olmuştur.⁸⁸⁹

Stalin, 24 Eylül 1939'da Almanya'nın Moskova Büyükelçisi Schulenburg'u Kremlin'e çağırmıştır. Burada yapılan görüşmeyle Stalin, sınır çizgisinin doğusunda kalan Bug Nehrine kadar uzanan bütün Varşova'nın Almanya'ya verilebileceği, karşılığında da Almanya'nın Litvanya'daki isteklerinden vazgeçmesini istemiştir. Burada Stalin'in, Baltık ülkelerine büyük önem verdiği açıkça görülmüştür. Çünkü Rus yetkililere göre bu devletler Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Rusya'nın elinden alınmıştır. Bu devletlerin coğrafi durumunun Almanya ve müttefiklerinin yapacağı herhangi bir saldırı karşısında Rusya'ya büyük bir koruma sağlayacağı düşünülmüştür.⁸⁹⁰

Alman Dışişleri Bakanı Ribbentrop, 27 Eylül'de Moskova'ya gelmiştir. Aynı gün yapılan görüşmede Stalin, Ribbentrop'a Almanya'nın iki yoldan birini seçmesi

---

⁸⁸⁵ V. Molotov, *Sovyetler Birliğinin Harici Siyaseti Hakkında: Sovyetler Birliği Yüksek Sovyetinin Fevkalade Halk Komiserleri Heyeti Reisi ve Hariciye Halk Komiserinin Nutku*, (Çev.: Naci Tımaz), Ecnebi Dillerde Neşriyat Evi, Moskova 1939, s. 11.

⁸⁸⁶ Williams, *a.g.e.*, s. 102.

⁸⁸⁷ Yurikondukof, Vsevolod Klovov, Stanislav Kulchitsky, Andrei Likholat, Vitaly Sarbey, Grigory Sergiyenko and Pavel Sokhan, *A Short History Of The Ukraine*, (Ed.: Yuri Kondufor), (Çev.: Lev Bovrov), Naukova Dumka Publishers, Kiev 1986, s. 208; Lototski, *a.g.e.*, s. 122; Shtemenko, *a.g.e.*, s. 19; Vernadsky, *a.g.e.*, s. 491.

⁸⁸⁸ Kostyuk, *a.g.m.*, s. 86.

⁸⁸⁹ Manstein, *a.g.e.*, s. 44.

⁸⁹⁰ William Shirer, *Nazi İmparatorluğu: Doğuşu, Yükselişi ve Çöküşü*, (Çev.: Rasim Güran), Ağaoğlu Yayınları, İstanbul 1969, C. 2, s. 975.

gerektiğini söylemiştir. Buna göre Almanlar ya ilk olarak çizilen Pissa, Narew, Vistül ve San Nehrinin çizdiği hattı kabul edecek ve Litvanya'yı Almanlar alacak ya da Polonya halkının neredeyse tamamının yaşadığı Polonya topraklarına (Lublin şehri ile Varşova'nın doğusundaki topraklar) karşılık Almanya, Rusya'ya Litvanya'yı bırakacaktı. Stalin ikinci plan üzerinde dikkatle durmuştur. Ribbentrop, Stalin'in bu teklifini Hitler'e bildirmiş Hitler de bu durumu kabul ettiğini belirtmiştir.⁸⁹¹

Molotov ile Ribbentrop 29 Eylül 1939⁸⁹² sabahı Alman-Sovyet Sınır ve Dostluk Anlaşması'nı imzalamışlardır. Bu anlaşma, iki ülkenin Polonya'daki çıkarlarının sınırını çizmiştir. Anlaşmadaki gizli maddeye göre Litvanya, Rusya'nın etki alanına bırakılırken, Lublin ve Doğu Varşova şehirleri de Alman nüfuz alanı olarak kabul edilmiştir. Böylelikle Polonya da Avusturya ve Çekoslovakya gibi Avrupa haritasından silinmiştir. Bu anlaşmayla Rusya, Polonya'nın yarısını alarak Baltık bölgesine yerleşmiştir. Böylece Rusya, Almanya'nın planladığı Ukrayna buğdayına ve Romanya petrollerine giden yolu tıkamıştır.⁸⁹³

Almanya ile Rusya arasında yapılan anlaşmaya göre karşı devletin nüfuz alanı olarak kabul edilen bölgelerde Polonya propagandasına müsaade edilmeyecektir. Her iki taraf kendi bölgelerinde buna benzer her türlü propaganda teşebbüslerine mani olacak ve bunun için alınacak gerekli tedbirler hakkında karşılıklı bilgi alışverişi yapılacaktır. Böylece Polonya halkının kendi bağımsızlığını yeniden kurma yolundaki gayretlerini bastırmak üzere siyasi polis ve teftiş organları olan Gestapo ve NKVD arasında işbirliği yapılacaktır.⁸⁹⁴

Bu gelişmeler İngiltere ve Fransa'yı rahatsız etmiştir. Rus Dışişleri Bakanı Molov da 1939 yılında verdiği nutukta, İngiltere ve Fransa'nın Polonya'ya boş yere

⁸⁹¹ William Shirer, *Nazi İmparatorluğu: Doğuşu, Yükselişi ve Çöküşü*, (Çev.: Rasim Güran), Ağaoğlu Yayınları, İstanbul 1969, C. 2, s. 976; Vernadsky, *a.g.e.*, s. 491.

⁸⁹² Anlaşma 29 Eylül sabahı saat 5'te imzalandığı halde resmiyette 28 Eylül tarihinde imzalanmış olduğu kabul edilir. Bkz: William Shirer, *Nazi İmparatorluğu: Doğuşu, Yükselişi ve Çöküşü*, (Çev.: Rasim Güran), Ağaoğlu Yayınları, İstanbul 1969, C. 2, s. 977.

⁸⁹³ V. Molotov, *Sovyetler Birliğinin Harici Siyaseti Hakkında: Sovyetler Birliği Yüksek Sovyetinin Fevkalade Halk Komiserleri Heyeti Reisi ve Hariciye Halk Komiserinin Nutku*, (Çev.: Naci Tımaz), Ecnebi Dillerde Neşriyat Evi, Moskova 1939, s. 10; Kostyuk, *a.g.m.*, s. 83; Abdurahman Avtorhanov, "İkinci Dünya Savaşı'nda Almanya-Sovyetler Birliği Antlaşmalarının Gizli Yönleri ve Gelişmeler", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, (Haz.: Ömer Barış), İstanbul 2004, S. 88, s. 115; Yurchenko, *a.g.m.*, s. 20; *Berlin Hakkında Sovyet Notası: Bir Tahlil*, Amerikan Haberler Merkezi, Ankara 1959, s. 4; Josef V. Stalin, *Leninizmin Sorunları*, (Çev.: Muzaffer Ardos), İlkayaz Basımevi, Ankara 1977, s. 696; William Shirer, *Nazi İmparatorluğu: Doğuşu, Yükselişi ve Çöküşü*, (Çev.: Rasim Güran), Ağaoğlu Yayınları, İstanbul 1969, C. 2, s. 977; *Berlin Hakkında Sovyet Notası: Bir Tahlil*, Amerikan Haberler Merkezi, Ankara 1959, s. 5.

⁸⁹⁴ Fedenko, *a.g.m.*, s. 63.

destek verdiklerini, bir daha Polonya Devleti'nin kurulamayacağını açıkça belirtmiştir. Bu ifadelerle Rusya, Polonya'da işgal ettiği yerlerden vazgeçmeyeceğini ifade etmiştir.⁸⁹⁵

Rusya bölgede insiyatifi ele geçirdikten hemen sonra Ukrayna'ya yönetici olarak atanan Kruşçev, Ukrayna'da bir sivil yönetim kurulması ve işgal edilen toprakların Sovyetleştirilmesiyle görevlendirilmiştir. Polonya ordusunu esir alıp Sovyet Rusya içlerindeki hapisane ve çalışma kamplarına nakletme görevi de Timoşenko komutasındaki Kızıl Ordu birliklerine verilmiştir.⁸⁹⁶ Kruşçev'in ikinci görevi ise Ukrayna'yı hızla Ruslaştırmak olmuştur. Bu görev uygulamaya konularak Rusya'ya bağlılıklarından şüphe edilen önemli mevkilerde bulunan bütün Ukraynalılar yerlerinden edilmiş, bu mevkilere Rus asıllı kişiler getirilmiştir. Ukrayna dilinin kullanılması yasaklanarak bunun yerine Rus dili kullanım zorunluluğu getirilmiştir.⁸⁹⁷ Kruşçev, Ukrayna halkını Ukrayna milliyetçisi ve Alman ajanı olarak gördüğünden, Rusya'nın buradaki uygulamalarının haklılığını savunmuştur.⁸⁹⁸

Rusya, 1939 Eylül'ü sonlarında Baltık hükümetlerinden, Polonya'nın yenilmesiyle ortaya çıkan durumu görüşmek üzere temsilcilerini Rusya'ya göndermelerini istemiştir. Bu görüşmelerden sonra Estonya, Rus birliklerinin topraklarında üslenmesini öngören karşılıklı yardım anlaşmasını Rusya ile imzalamıştır. Rusya buna benzer bir anlaşmayı 5 Ekimde Letonya, 10 Ekim'de de Litvanya imzalamıştır.⁸⁹⁹ Rusya'nın faaliyetleri sonucu 1939 Ekim'inde Batı Ukrayna ve Batı Belarus halk meclisleri oybirliğiyle Sovyet Hükümetlerini kurduklarını ilan etmişlerdir.⁹⁰⁰ Molotov, Baltık Denizi'nden gelen bir tehlikenin Baltık devletlerini tehdit etmesinin yanı sıra Rusya'yı da tehdit edebileceğini bu sebeple de Estonya, Letonya ve Litvanya topraklarında deniz ve hava üsleri kurulması gerekliliğini savunmuştur.⁹⁰¹ Anlaşma gereği Baltık Cumhuriyetlerine

---

⁸⁹⁵ V. Molotov, *Sovyetler Birliğinin Harici Siyaseti Hakkında: Sovyetler Birliği Yüksek Sovyetinin Fevkalade Halk Komiserleri Heyeti Reisi ve Hariciye Halk Komiserinin Nutku*, (Çev.: Naci Tımaz), Ecnebi Dillerde Neşriyat Evi, Moskova 1939, s. 7.

⁸⁹⁶ Kruşçev, *a.g.e.*, s. 173.

⁸⁹⁷ Kruşçev, *a.g.e.*, s. 134.

⁸⁹⁸ Kruşçev, *a.g.e.*, s. 180.

⁸⁹⁹ Lorot, *a.g.e.*, s. 77.

⁹⁰⁰ Lototski, *a.g.e.*, s. 122.

⁹⁰¹ V. Molotov, *Sovyetler Birliğinin Harici Siyaseti Hakkında: Sovyetler Birliği Yüksek Sovyetinin Fevkalade Halk Komiserleri Heyeti Reisi ve Hariciye Halk Komiserinin Nutku*, (Çev.: Naci Tımaz), Ecnebi Dillerde Neşriyat Evi, Moskova 1939, s. 13.

askeri yardımını yanı sıra mümkün olan her türlü yardımı yapmayı kabul eden Rusya, bu ülkelerin topraklarında askeri garnizonlar, deniz ve hava üsleri kurma hakkı elde etmiştir.⁹⁰²

28 Ekim 1939'da Alman, Rus, İtalyan ve Romen elçileri Bükreş'te bir toplantı yapmıştır. Rus heyeti bu toplantıda Tuna Nehri'nin ulaşım yapılabilen bütün kollarının idaresinin bir Rus-Romen heyetine verilmesini talep etmiştir. Romanya'nın Moskova Büyükelçisi Gafenco'ya göre Rusya, Romanya'yı kullanarak Tuna Nehri'nin kontrolünü elinde tutmaya çalışırken Almanya da Tuna Nehri'ni kendi kontrolü altına alarak Karadeniz'e bir su yolu ile bağlanmaya çalışmıştır. İşte bu durum Almanya ile Rusya'yı bir kez daha karşı karşıya getirmiştir.⁹⁰³

Rus yetkililer Almanya'ya karşı avantajlı konuma gelebilmek için 1939'da Finlandiya Körfezi'ndeki dört adanın, otuz yıl süre ile Rusya'ya kiralanmasını Finlandiya yetkililerinden talep etmiştir. Rus yetkililerin önerisine göre bu adalar sadece gözetleme ve posta merkezleri olarak kullanılacaktır. Bu sayede Leningrad deniz üzerinden kontrol altında tutulacaktır. Ancak Finlandiya Hükümeti, bu adaların Finlandiya'nın tasarrufunda olduğunu belirterek Rus yetkililerin bu talebini kabul etmemiştir.⁹⁰⁴ Rusya bu konuda diretince bu adalar sorunu Cemiyet-i Akvam'a taşınmıştır. Bu arada Hitler de Finlandiya yetkililerine yapılacak bir Rusya-Finlandiya anlaşmasının Almanya tarafından hiç de iyi karşılanmayacağını bildirmiştir. İngiltere de Finlandiya'ya Rusya ile anlaşmaması konusunda uyarılarda bulunmuştur. Bu arada ABD'de Finlandiya'ya Rusya karşısında ezilmemesi için 10 milyon dolarlık kredi açmıştır. Bu gelişmeler çerçevesinde Finlandiya da askeri tedbirler artırılırken halk için çalışma zorunluluğu getirilmiştir.⁹⁰⁵

Rusya'nın yayılmasını bir tehlike olarak gören ABD, İngiltere, Fransa ve Almanya'nın yanı sıra İsveç, İtalya, Belçika, Macaristan, Danimarka ve Norveç de Finlandiya'ya askeri yardımlarda bulunmuştur.⁹⁰⁶ Bu arada Finlandiya, Genelkurmayı Baron Karl Gustov von Mannerheim özellikle Alman başkomutanlığıyla gayet yakın ilişkiler içinde olmuştur.

---

⁹⁰² Lototski, *a.g.e.*, s. 122.

⁹⁰³ Gafenco, *a.g.e.*, s. 53.

⁹⁰⁴ C. G. E. Mannerheim, *Finlandiya Mareşali Mannerheim-Anılar*, (Çev.: Muammer Obuz), Kiralılı Matbaacılık, Ankara 1998, s. 165.

⁹⁰⁵ Aragon, *a.g.e.*, s. 8.

⁹⁰⁶ Mannerheim, *a.g.e.*, s. 244.

Alman subay ve mühendislerinin yardımıyla Finlandiya, Rusya'yı istila için bir üs olacak şekilde tahkim edilmiştir.⁹⁰⁷ ABD, Almanya ve İngiltere'den gelen uçaklarla Finlandiya'daki hava kuvvetleri sayısı neredeyse iki katına çıkarılmıştır. Finlandiya'ya bu ülkeler tarafından verilen silah ve cephanelerle de ordu güçlendirilmeye çalışılmıştır.⁹⁰⁸

Nitekim İngiliz Başbakanı Chamberlain, Finlandiya'ya göndermek üzere 144 İngiliz uçağı, 114 ağır silah, 185.000 mermi, 50.000 el bombası, 15.700 havadan atılan bomba ve 48 ambulans tahsis etmiştir. Fransız ordusu ise Rusya'ya karşı Finlandiya ordusuna 179 uçak, 472 tüfek, 795.000 mermi, 5.100 makineli tüfek ve 200.000 el bombası göndermiştir.⁹⁰⁹ Büyük devletlerin Finlandiya'ya verdikleri destek Rusya için Moskova'dan sonra en önemli şehir olan Leningrad'ın, Finlandiya sınırına 32 km mesafe uzaklığında olmasına bağlı olarak Rus yetkilileri endişelendirmiştir.⁹¹⁰ Bu arada İngiltere Başkomutanlığı Finlandiya'ya 100.000 asker göndermeyi planlarken, Fransız Başkomutanlığı, Yakın Doğu'daki Fransız bombardıman uçaklarının Bakü petrol yataklarını havaya uçurmaya hazır olduklarını açıkça belirterek, General Weygand önderliğinde, Kafkasya'ya eşzamanlı bir saldırı için hazırlıklar yapmıştır.⁹¹¹ Bu gelişmeler üzerine Rusya Finlandiya'daki siyasi ve ticari temsilcilerini geri çağırması, 1 Aralık 1939'da da Rus Ordusu Finlandiya'ya savaş açmıştır.⁹¹² Finlandiya birlikleri 30 Aralık 1939'da bozguna uğrattıkları 44. ve 163. Rus tümeninden çok sayıda askeri araç-gereç, silah ve cephane ele geçirmiştir. Bu teçhizatlar da Finlandiya ordusunun gücünü artırmıştır.⁹¹³ Bunun üzerine Rusya, 1939'da Estonya'ya 16 bin, Letonya'ya 25 bin ve Litvanya'ya da 24 bin asker konuşlandırarak Baltıklardaki gücünü sağlamlaştırmaya çalışmıştır.⁹¹⁴ Rus birlikleri Ocak 1940'ta Finlandiya'ya karşı kapsamlı bir saldırı hazırlığına başlamıştır. Ocak 1940'ta Finlandiya'ya karşı yapılan savaşın başkumandanı Timoçenko, Kara Kuvvetleri Komutanlığı'na atanmıştır. Doğu Cephesi'nde de 9, 14, ve 18. Ordular

---

⁹⁰⁷ Sayers ve Kahn, *a.g.e.*, s. 312.

⁹⁰⁸ Aragon, *a.g.e.*, s. 11.

⁹⁰⁹ Sayers ve Kahn, *a.g.e.*, s. 314.

⁹¹⁰ V. Molotov, *Sovyetler Birliğinin Harici Siyaseti Hakkında: Sovyetler Birliği Yüksek Sovyetinin Fevkalade Halk Komiserleri Heyeti Reisi ve Hariciye Halk Komiserinin Nutku*, (Çev.: Naci Tımaz), Ecnebi Dillerde Neşriyat Evi, Moskova 1939, s. 15.

⁹¹¹ Sayers ve Kahn, *a.g.e.*, s. 314.

⁹¹² Kostyuk, *a.g.m.*, s. 86; Mannerheim, *a.g.e.*, s. 186.

⁹¹³ Mannerheim, *a.g.e.*, s. 205.

⁹¹⁴ Margoyt and Fedarov, *a.g.e.*, s. 19.

Mareşal Stern komutasında ayrı bir grup oluşturmuştur. Rus Genelkurmayı bütün imkanlarını kullanarak Finlandiya'ya son darbeyi vurmaya hazırlanmıştır.⁹¹⁵

Rusya, Finlandiya'da kesin bir başarıya ulaşmak için 7 Ocak 1940'ta S. K. Timoçenko ve Askeri Konsey Üyesi A. A. Zdanov komutasında Kuzey Batı Cephesi'ni kurmuştur. Nihayet 11 Mart'ta Baltık Filosu tarafından desteklenen 7. Ordu birlikleri Viborg'a saldırarak bu şehri ele geçirmiştir. 12 Mart 1940'ta Finlandiya Hükümeti de yenilgiyi kabul ederek barış istemek zorunda kalmıştır. Bu durumda Rusya, Almanya'nın "Doğuya Doğru" yolunu neredeyse tamamen kapatmıştır.⁹¹⁶ Bu gelişmeler çerçevesinde Finlandiya, 1 Mart 1940'ta Rusya'ya barış görüşmelerinin başlaması talebinde bulunmuştur. İngiltere ve Fransa ise bu barışın yapılmasını engellemek için Finlandiya delegasyonunun yola çıkmasını bir süre engellemişlerdir. Fakat nihayetinde 12 Mart 1940'ta Moskova'da Rusya-Finlandiya Barış Antlaşması imzalanmıştır.⁹¹⁷ Bunun üzerine Finlandiya Mareşali Mannerheim, 13 Mart'ta Finlandiya ordu birliklerine Rusya ile barışın yapıldığını ve savaş alanlarının büyük bölümünü Rus birliklerine bırakıldığını bildirmiştir.⁹¹⁸ Bu gelişmeler üzerine Alman birlikleri 9 Nisan 1940'ta Danimarka ve Norveç'i işgal etmiştir.⁹¹⁹

Alman birliklerinin Paris'e girdikleri gün yani 14 Haziran'da, Rus Hükümeti Litvanya'ya dokuz saatlik bir süre vermiş bu süre içinde hükümetin çekilmesini, kilit noktalarda bulunan memurların tutuklanmasını ve ülkeye istenildiği kadar Rus askeri gönderme hakkının kabul edilmesini istemiştir. Litvanya Hükümeti bu ultimatomu kabul etmek zorunda kalmıştır. Birkaç gün sonra Letonya ve Estonya'ya da aynı şekilde Rus ultimatoları verilmiştir.⁹²⁰ Böylece Rusya Finlandiya'dan sonra, daha önce anlaşmalarla nüfuzuna aldığı Litvanya, Estonya ve Letonya'da Rus askerlerinin meçhul kişiler tarafından kaçırıldığını ve saldırıya uğradığını ifade ederek bu ülkelere muhtıra vermiştir. Bu durumu bahane eden Rusya, Haziran 1940'ta askeri hazırlıklara başlamış, bu gelişme üzerine Litvanya Cumhurbaşkanı Smetona ülkesinden kaçmak zorun kalmıştır. Ancak Estonya ve Letonya Cumhurbaşkanları

---

⁹¹⁵ Mannerheim, *a.g.e.*, s. 214.

⁹¹⁶ Lototski, *a.g.e.*, s. 117.

⁹¹⁷ Margoyt and Fedarov, *a.g.e.*, s. 18; Aragon, *a.g.e.*, s. 11.

⁹¹⁸ Mannerheim, *a.g.e.*, s. 227.

⁹¹⁹ Hermann Göring, "İkinci Dünya Savaşı'na Nasıl Başladık? Nasıl İdare Ettik, Niçin Kaybettik? I", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, (Çev.: İbrahim Ulus), İstanbul 2001, S. 35, s. 119.

⁹²⁰ William Shirer, *Nazi İmparatorluğu: Doğuşu, Yükselişi ve Çöküşü*, (Çev.: Rasim Güran), Ağaoğlu Yayınları, İstanbul 1969, C. 3, s. 1229.

kaçacak zaman bulamamışlar ve Rus birlikleri tarafından tutuklanıp Sibirya'ya sürgün edilmişlerdir. Daha sonra bu ülkeler de resmen Rusya'nın nüfuzuna girmiştir.⁹²¹

Molotov 17 Haziran'da Alman elçisi Schulenburg'u görüşme yapmak üzere makamına çağırmıştır. Elçiye Alman ordusunun başarıları karşısında Rus hükümetinin tebriklerini sunmuştur. Ayrıca Stalin, Rusya'nın Baltık ülkelerine karşı giriştiği hareketla ilgili olarak, İngiltere ile Fransa'nın Baltık Devletlerinde Almanya ile Rusya'nın arasını açmak istediklerini Rusya'nın da bu çabaları boşa çıkarmak için böyle bir hareketi yapmak zorunda kaldığını ifade etmiştir.⁹²²

Almanya'nın 1940 Nisan'ında Romanya Kralı Karol'u ikna ederek birliklerini Romanya'ya yığması ve bu ülkenin petrollerinin Alman askeri gücü yararına satın alınması ve kullanılacak olması Rusya'yı iyice telaşlandırmıştır. Bunun üzerine, Almanların bu ilerleyişini kırmak için Sovnarkov, (SSCB Halk Komiserleri Konseyi) Moskova'daki Romanya Büyükelçisi'ne 22 Haziran 1940'ta halkı Ukraynalı olan Kuzey Bukovina Bölgesinin ve Basarabya'nın Rusya'ya verilmesini istemiştir. Bunun üzerine Romanya Kralı Karol, Hitler'den yardım isteyerek toprak bütünlüğünün Rusya'ya karşı korunmasını istemiştir. Ancak Almanya, Fransa Cephesi'ne ağırlık vermesi ve henüz Rusya ile karşı karşıya gelmek istememesinden dolayı Romanya'nın bu talebine karşılık vermemiştir. Bunun üzerine 28 Haziran'da Rus birlikleri Basarabya ve Kuzey Bukovinaya girmiştir. Rus birlikleri 30 Haziran'da Prut Nehri'ni geçerek Basarabya'nın Moldova Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin bir parçası olduğunu ilan etmişlerdir. Böylece Rusya, Almanya'nın "Doğuya Doğru" yayılışını engellemek için Baltık Devletlerini, Basarabya'yı işgal ederek Rusya'nın Baltık, Karadeniz ve Tuna Nehri ağzındaki askeri varlığını çok daha güçlü hale getirmeye çalışmıştır.⁹²³

Rusya, Baltık cumhuriyetlerinin güvenliğini sağlamak amacıyla cumhuriyetlerin ulusal kuvvetlerini kapsayan Baltık Askeri Bölgesi Birimi'ni kurmuştur. Rus Deniz kuvvetleri Baltık Filosu'yla birleştirilmiştir. Kızıl Ordu

---

⁹²¹ Lorot, *a.g.e.*, s. 80.

⁹²² William Shirer, *Nazi İmparatorluğu: Doğuşu, Yükselişi ve Çöküşü*, (Çev.: Rasim Güran), Ağaoğlu Yayınları, İstanbul 1969, C. 3, s. 1227.

⁹²³ Yurchenko, *a.g.m.*, s. 20; *Berlin Hakkında Sovyet Notası: Bir Tahlil*, Amerikan Haberler Merkezi, Ankara 1959, s. 4; Josef V. Stalin, *Leninizmin Sorunları*, (Çev.: Muzaffer Ardos), İlkayaz Basımevi, Ankara 1977, s. 696; Hosking, *a.g.e.*, s. 676.

Birlikleri 28 Haziran 1940'ta Sovyet-Romanya anlaşmasına uygun olarak Dinyester Irmağı'nı geçerek 30 Haziran'da Prut'a ulaşmışlardır.⁹²⁴

Baltık ülkeleri Rusya tarafından ele geçirildikten sonra bu ülkelerdeki siyasi liderlerin tutuklanmasıyla birlikte Komünist Partisi dışındaki bütün partiler kanun dışı kabul edilmiştir. Litvanya, Estonya ve Letonya'da 14 Temmuz 1940'ta Rusya'nın kontrolünde seçimler yapılmıştır. Bu seçimler sonucu kurulan parlamentoların aldıkları karar gereği 3 Ağustos 1940'ta Litvanya, 5 Ağustos'ta Letonya ve 6 Ağustos'ta Estonya Sovyetler Birliği'ne katılma kararı almıştır.⁹²⁵ Bu arada Rusya, 1939'de Almanya ile yaptığı anlaşmayla bu ülkeyi Japonya'dan ayırdığı gibi Japonya'nın Rusya'ya yapmayı düşündüğü saldırıyı da başka yöne kaydırmayı başarmıştır. Bu gelişmeler kaçınılmaz olarak Rus-Japon yakınlaşmasını sağlamıştır.⁹²⁶

Rusya, bir savaş ihtimaline karşı iki ateş arasında kalma endişesine kapılarak kendini güvenceye almaya çalışmıştır. Bunun için Batıda büyük devletlerden destek ararken doğuda da Japonya konusundan emin olmak için bu devletle de bir dizi diplomatik ilişkilere girişilmiştir. Nitekim 1941 Mart'ında Japon Dışişleri Bakanı M. Matsuoka'nın Moskova'yı ziyaretinde Rusya, Pasifikte çıkabilecek bir savaş ihtimaline karşı Japonya'ya, Rusya'nın tarafsız olacağını, çıkabilecek bir Rus-Alman savaşında da Japonya'nın tarafsız kalması gerektiğini bildirmiştir. Bu durumun Japonya'nın yararına olacağını düşünen Matsuoka, 13 Nisan'da Rus yetkililerle belirtilen şartlar doğrultusunda Tarafsızlık Anlaşması imzalamıştır.⁹²⁷ Rusya, Japonya ile Tarafsızlık Anlaşması yaparak Mihver Devletlerinin kendisine karşı yapabilecekleri bir saldırıyı önceden yaptığı anlaşmalar ve iyi niyet gösterileriyle engellemeye çalışmıştır.⁹²⁸

Rusya, Japonya ile yaptığı anlaşmaya bağlı olarak doğusunu güvence altına almış olduğu için bütün askeri gücünü Almanya'nın önünü kesmek için batı cephesine aktarma fırsatı bulmuştur. Bu durum Japonya'nın da işine gelmiştir. Çünkü bu durumda Japonya Pasifikte Rus tehdidi olmadan planlarını uygulama

⁹²⁴ Yurikondukof, Vsevolod Klovov, Stanislav Kulchitsky, Andrei Likhlat, Vitaly Sarbey, Grigory Sergiyenko and Pavel Sokhan, *A Short History Of The Ukraine*, (Ed.: Yuri Kondufor), (Çev.: Lev Bovrov), Naukova Dumka Publishers, Kiev 1986, s. 209; Lototski, *a.g.e.*, s. 117.

⁹²⁵ William Shirer, *Nazi İmparatorluğu: Doğuşu, Yükselişi ve Çöküşü*, (Çev.: Rasim Güran), Ağaoğlu Yayınları, İstanbul 1969, C. 3, s. 1227.

⁹²⁶ Margoyt and Fedarov, *a.g.e.*, s. 9.

⁹²⁷ Gafenco, *a.g.e.*, s. 98.

⁹²⁸ *Berlin Hakkında Sovyet Notası: Bir Tahlil*, Amerikan Haberler Merkezi, Ankara 1959, s. 4; Bullitt, *a.g.e.*, s. 92.

fırsatı bulmuştur. Savaşın ilerleyen yıllarında Almanya, müttefiki Japonya'ya doğudan Rusya'ya karşı bir saldırı başlatması ısrarında bulunmuştur. Ancak Japonya daha önce Rusya ile yaptığı anlaşma çerçevesinde güvene aldığı batı cephesinde Rusya'nın askeri gücünü üzerine çekmek istememiştir. Japonya, Pasifikte kendi çıkarlarını korumak için Almanya'nın istediği gibi Rusya'ya değil, ABD'ye karşı bir savaş başlatmıştır.⁹²⁹Bu durum tam da Rusya'nın istediği gibi olmuştur. Çünkü bu durumda doğuda Japonya'nın dikkati kesin bir şekilde Rusya'nın üzerinden kalkmış ve ABD'ye yönelmiştir. Böylece doğusundan emin olan Rusya, Alman birliklerinin “Doğuya Doğru” yolunu engellemek için bütün askeri gücünü Batı Cephesi'ne aktarmıştır. Bu gelişmelerden sonra iki cephe arasında kalma endişesi bu defa Almanya'yı sarmaya başlamıştır.

2.8. Rus Dışişleri Bakanı Molotov'un Berlin Ziyareti (12-13 Kasım 1940)

Hitler, Rusya'nın Baltık devletlerini ve Romanya'nın iki şehrini kendi nüfuzuna almasını bir türlü hazmedememiştir. Bu durumda Rusya'nın batıya doğru ilerleyişinin engellenmesi gerektiğini düşünmüştür. İngiliz ablukası yüzünden ihtiyacı olan petrolü artık denizlerden getiremeyen Almanya için Romanya petrolleri hayati önem taşımaya başlamıştır. Macaristan ile Bulgaristan'ın da Romanya topraklarından pay istemesi Almanya açısından bu endişeyi daha da artırmıştır. Hitler böyle bir durumun Almanya'yı en büyük petrol kaynağından yoksun bırakacağını, hatta Rusya'nın bölgeyi işgale girişmesine yol açabileceğini düşünmeye başlamıştır. Bu gelişmeler üzerine Hitler, 1 Eylül 1940'ta beş panzer ve üç motorize tümenle paraşüt ve hava piyade kuvvetlerine Romanya petrollerini işgale hazır olmaları emrini vermiştir. Almanya, Romanya'nın bir parçası olan Transilvanya'nın yarısının Macaristan'a verilmesini kabul ederek, bu ülkeyi yanına çekmeye çalışmıştır. Daha sonra da Almanya ve İtalya Romanya'ya, geri kalan topraklarının güvence altına alınacağı sözü vermiştir. Rus Dışişleri Komiseri Molotov bu konudaki rahatsızlığını Moskova'daki Alman Büyükelçisi Schulenburg'a bildirmiştir. Molotov, Almanya'nın bu tutumla daha önce imzalanan Rus-Alman anlaşmasını ihlal ettiğini belirtmiştir. 3 Eylül'de Alman Dışişleri Bakanı Ribbentrop, Moskova'ya bir muhtıra göndererek Almanya'nın paktı bozduğu iddiasının asılsız olduğunu ve asıl Rusya'nın, Almanya'ya danışmadan Baltık devletlerini ve Romanya'nın bir kısmını kendi topraklarına katmak suretiyle anlaşmayı bozduğunu iddia etmiştir. Bu arada

---

⁹²⁹ Gafenco, *a.g.e.*, s. 125.

Almanya, İtalya ve Japonya 27 Eylül 1940'ta Berlin'de bir ittifak anlaşması imzalamışlardır. Anlaşmada temel olarak Japonya, Almanya ve İtalya'nın Avrupa'da yeni düzenin kurulmasındaki öncülüğünü kabul ederken Japonya'nın da Uzak Doğu'daki liderliği kabul edilmiştir. Bu anlaşmaya göre üç devletten herhangi biri ABD'nin saldırısına uğrarsa diğerleri ona yardım edeceklerdir. Almanya bu ittifakın hedefinin Rusya olmadığını Moskova'ya bir telgraf çekerek belirtmiş ve Rus yetkilileri yatıştırmaya çalışmıştır.⁹³⁰ Bu arada 27 Eylül 1940'ta Almanya ile Finlandiya aralarında bir anlaşma yapmıştır. Bu anlaşmada Finlandiya, Almanya askeri birliklerine kendi toprağını bir koridor olarak kullanma izni vermiştir.⁹³¹

Rusya, Almanya'nın Balkanlardaki, özellikle Polonya ve Romanya üzerindeki, nüfuz siyasetinden büyük endişe duymaya başlamıştır. Bu konuda Rus yetkililer Alman tehlikesinin bertaraf edilmesi için önlemler almak gerektiğini düşünmüşlerdir. Bu durumda Rus dış politikası ne olursa olsun Almanya ile savaşmamaya, şayet bu mümkün olmaz ise Rusya savaş için daha iyi hazırlanmış olana kadar çatışmayı engellemeye odaklanmıştır. Rusya yaşanabilecek herhangi bir kışkırtmadan kaçınmaya çalışmıştır.⁹³²

Rusya'nın asıl maksadının ne olduğunu anlamaya çalışan Alman Dışişleri Bakanı M. Ribbentrop, 9 Kasım 1940'ta Rus Dışişleri Bakanı Molotov'u Berlin'e davet etmiştir. Bu davet üzerine Molotov, 10 Kasım'da Moskova'dan ayrılmıştır.⁹³³ Ribbentrop, henüz Molotov Berlin'e gelmeden önce Almanya'nın Türkiye Büyükelçisi Von Papen'i "Hassas Bölgeler", özellikle Türkiye'nin sahip olduğu boğazlar meselesi, konusunda bilgi almak üzere Berlin'e çağırmıştır. Açıkçası Almanya, Rusya'yı yanında tutabilmek için onlara neler teklif edebileceğini bilmek istemiştir. Bu görüşmede Papen, Ribbentrop'a Türkiye'yi Avrupa'dan soyutlamamak gerektiğini ve Karadeniz kıyılarının Rusya'nın kontrolüne bırakılmaması gerektiğini bildirmiştir. Ancak Montrö Anlaşması'nın yeniden düzenlenmesi yoluna gidilerek Rusya'nın elde edilebileceğini söylemiştir.⁹³⁴ Berlin'e gelen Molotov, 12 Kasım 1940'ta Hitler ve Ribbentrop ile görüşmelere başlamıştır. Glasneck'e göre bu sırada Hitler ile Ribbentrop, Rusya'ya yapacakları Barbarossa Harekat planını gizlemeye, Sovyetler Birliği'ni diğer devletlerden soyutlamaya ve özellikle İngiltere ve Türkiye

⁹³⁰ William Shirer, *Nazi İmparatorluğu: Doğuşu, Yükselişi ve Çöküşü*, (Çev.: Rasim Güran), Ağaoğlu Yayınları, İstanbul 1969, C. 3, s. 1238.

⁹³¹ Gafenco, *a.g.e.*, s. 56.

⁹³² Vernadsky, *a.g.e.*, s. 497.

⁹³³ Gafenco, *a.g.e.*, s. 66.

⁹³⁴ Papen, *a.g.e.*, s. 436.

ile anlaşmazlık içine sokmaya çalışmıştır.⁹³⁵ Bu görüşmelerde Molotov, Hitler'e Almanya'nın Finlandiya'da bulunmasının sebebini sorarak Almanya'nın askerlerini Finlandiya'dan çekmesini istemiştir. Hitler'de cevaben buranın Alman askerleri tarafından işgal edilmemiş olduğunu ifade ederek askerlerin Finlandiya üzerinden Norveç'e gönderildiğini belirtmiştir. Molotov, Hitler'e Avrupa ve Asya'da "Yeni Düzen" in ne demek olduğunu ve SSCB'nin bu düzende oynayacağı rolün ne olacağını sormuştur.⁹³⁶ Ayrıca Molotov, Hitler'e Üçlü Pakt'ın kuruluş amacının ne olduğunu, Rusya'nın Bulgaristan, Romanya ve Türkiye ile ilgili olarak Balkanlar ve Karadeniz'deki çıkarlarının ne olacağını da sormuştur.⁹³⁷

Molotov, Rusya'nın Boğazlardan serbest bir geçiş hakkına ihtiyacı olduğunu, Almanya kabul etsin yada etmesin Rusya'nın kendi emniyeti açısından Çanakkale ve İstanbul Boğazındaki önemli üslerin kendi kontrollerinde olması gerektiğini belirtmiştir. Molotov'un bu isteğine Hitler, Almanya'nın Montrö (Montreux) Boğazlar Sözleşmesi'nin statüsünün Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin menfaatlerine uygun bir şekilde yeniden düzenlenmesine rıza gösterebileceğini ancak Boğazlardaki önemli üslere Rusya'nın el koymasının Almanya'nın çıkarlarıyla bağdaşmadığını belirtmiştir. Görüldüğü kadarıyla her iki devlet de birbirlerine karşı üstünlük kurabilmek için Boğazların⁹³⁸ siyasi ve askeri potansiyelini kullanmanın yollarını aramıştır.⁹³⁹

Hitler, Molotov'la yaptığı görüşmede Rusya'yı yanına çekebilmek için Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin özel maddeleri konusunda Rusya'ya destek verilebileceğini bildirmiştir. Hitler, Molotov'a verdiği bu sözü Almanya'nın Türkiye Büyükelçisi Papen ile paylaşmıştır. Bunun üzerine Papen de Hitler'e, Türklerin

---

⁹³⁵ Glasneck, *a.g.e.*, s. 129.

⁹³⁶ William Shirer, *Nazi İmparatorluğu: Doğuşu, Yükselişi ve Çöküşü*, (Çev.: Rasim Güran), Ağaoğlu Yayınları, İstanbul 1969, C. 3, s. 1244.

⁹³⁷ William Shirer, *Nazi İmparatorluğu: Doğuşu, Yükselişi ve Çöküşü*, (Çev.: Rasim Güran), Ağaoğlu Yayınları, İstanbul 1969, C. 3, s. 1244.

⁹³⁸ Gafenco'nun ifadesine göre Büyük devletlerin birbirlerine karşı boğazlar üzerinde yürüttükleri mücadele Türkiye'nin boğazlar ve İstanbul üzerindeki hükümlerlik haklarını kuvvetlendirerek sağlamlaştırmıştır. Türkiye'nin boğazlar üzerindeki hakimiyeti dünyayı daha büyük bir felakete sürükleyebilecek kuvvetlerin hareketine mani olmuştur. Türkiye'nin Boğazlar üzerindeki bu hakimiyeti geniş anlamda sulh ve barışın teminatı olmuştur. Bkz: Gafenco, *a.g.e.*, s. 73.

⁹³⁹ Boris Potshkveriya, "İkinci Dünya Harbi İçinde Sovyet-Türk İlişkileri İle İlgili Sovyet Arşiv Belgeleri", *XIV. Türk Tarih Kongresi*, 9-13 Eylül 2002, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2005, C. 3, s. 196; Gafenco, *a.g.e.*, s. 71; Fedenko, *a.g.m.*, s. 67; David J. Dallin, *Soviet Russia's Foreign Policy: 1939-1942*, (Transl.: Leon Dennen), New Yale University, Haven 1942, s. 274.

ellerinde bir tek asker kalsa bile kanlarının son damlasına kadar savaşıp Çanakkale'ye gedik açtırmayacaklarını bildirmiştir.⁹⁴⁰

Hitler, Molotov'la yaptığı görüşmede daha önemli konular olduğunu ifade ederek İngiltere meselesini konuşmanın daha doğru olacağını ifade etmiştir. Molotov ise görüşmelerin daha çok Romanya, Bulgaristan ve Türkiye meseleleri ile ilgili olması konusunda ısrar etmiştir. Molotov özellikle Almanya'nın Romanya'ya verdiği garantiyi iptal etmesini istemiş ancak Hitler bunu kabul etmemiştir.⁹⁴¹

Molotov, Sovyetler Birliği'nin güneyden ve güneybatıdan gelecek bir saldırıya karşı Rusya'nın güvenliğini sağlamak için Bulgaristan'a bir garanti vermek ve Türkiye ile Boğazların bir saldırıya karşı güvenliğini için anlaşmak istediğini bildirmiştir. Hitler, Almanya'nın, Sovyetler Birliği'ne gizli yürüyüş planlarını engelleyebileceği düşüncesiyle ne 12 ve 13 Kasım 1940'ta Berlin'de, ne de 26 Kasım'da Rusya'nın güvenliğinin sağlanması ile ilgili herhangi bir garanti vermeye yanaşmamıştır.⁹⁴²

Alman Dışişleri Bakanı, Molotov'u ikna etmeye çalışmak için daha önce yapılan Üçlü Pakt'ın Rusya'nın da katılımıyla Dörtlü Pakta dönüştürülmesi önerisinde bulunmuştur. Bu yeni pakta göre bu ülkelerin birbirini ilgilendiren anlaşmazlıklar barış yoluyla çözülecek ve bu devletlerden herhangi birine yönelecek saldırıya diğerleri katılmayacaktır. Anlaşmanın gizli maddesi çerçevesinde her ülkenin yayılma alanları da belirlenmiştir. Bu gizli maddeye göre de Ribbentrop, Molotov'a Rusya'nın yayılma alanının Sovyetler Birliği'nin ulusal topraklarının ortasında başlayarak güneye doğru Hint Okyanusu istikametinde uzanması gerektiğini belirtmiştir. Ancak Molotov, Rusya'yı ilgilendiren sorunun Avrupa ile Türklerin elinde olan Boğazlar olduğunu birkez daha ısrarla belirtmiştir.⁹⁴³

Hitler, Molotov'la yaptığı görüşmede Rusya'yı doğuya ve güneye doğru yönlendirmeye çalışırken Molotov ise Rusya'nın yönünü batıya döndüğünü farklı söylemlerle ifade etmeye çalışmıştır. Ancak Molotov'a Finlandiya ve Romanya'nın koruyuculuğunun Almanya tarafından sağlanacağını açık bir dille ifade etmiştir.⁹⁴⁴

---

⁹⁴⁰ Papen, *a.g.e.*, s. 436.

⁹⁴¹ William Shirer, *Nazi İmparatorluğu: Doğuşu, Yükselişi ve Çöküşü*, (Çev.: Rasim Güran), Ağaoğlu Yayınları, İstanbul 1969, C. 3, s. 1246.

⁹⁴² Glasneck, *a.g.e.*, s. 129.

⁹⁴³ William Shirer, *Nazi İmparatorluğu: Doğuşu, Yükselişi ve Çöküşü*, (Çev.: Rasim Güran), Ağaoğlu Yayınları, İstanbul 1969, C. 3, s. 1249.

⁹⁴⁴ Gafenco, *a.g.e.*, s. 71.

Hitler'e göre Alman-Fin çıkarları stratejik, lojistik ve ekonomik temellere dayanmaktaydı. Finlandiya her şeyden önce Almanya'dan politik statü garantisi sağlamaya çalışırken, Almanya, Petsamo'daki nikel stoklarından yararlanmaya, molibdeb ve bakır madeni ithaline ve Alman askeri birliklerinin Finlandiya üzerinden Norveç'e nakline büyük değer vermiştir. Üstelik Almanya 1940 Ağustos'unda Rusya'ya karşı Fin çıkarlarını koruyacağı garantisi vermiştir. Bunun üzerine Almanya, Finlandiya ordusuna askeri ve ekonomik malzeme yardımında da bulunmuştur. Ancak bu gelişmeler Rusya'yı rahatsız etmiştir.⁹⁴⁵

Berlin görüşmelerinin olduğu sırada Almanya, Balkanlara doğru bir askeri hareketin planlarını yapmıştır. Hitler yapılacak bu harekatı Rusya'ya kabul ettirebilmek ve gelecek tepkilerin önüne geçmek için Molotov'a Almanya'nın Güneydoğu Avrupa güzergahında herhangi bir işgal emelleri olmadığını belirtmiştir.

Almanya ile Rusya arasında Berlin'de yapılan bu görüşme siyasi anlamda önemli bir sonuç ortaya koymazken ticari anlamda kayda değer neticeler vermiştir. Yapılan görüşmeler sonucu her iki devlet Moskova'da devam etmekte olan ticaret anlaşması görüşmelerinde geniş ölçüde bir anlaşma imzalanması konusunda mutabık kalmışlardır. Almanya, Rusya ile yapılan ticari ilişkilere her şeyden daha çok önem vermiştir. Çünkü Almanya zor geçecek bir kışın öncesinde kendi halkının, işgali altında bulundurduğu memleketlerin ve Alman savaş ekonomisinin acil ihtiyacı olan gıda maddelerini temin etmek istemiştir. Rusya, Almanya ile yapılan ticari ilişkilerle siyasi sahada kaybettiği nüfuzu iktisadi sahada elde etmeye çalışmıştır.⁹⁴⁶

Molotov'un Almanya dönüşünden iki hafta sonra 26 Kasım'da Stalin, Rusya'nın aşağıdaki koşullar kabul edildiği taktirde dörtlü pakta girmeye hazır olduğunu Moskova'daki Alman elçisine bildirmiştir. Bu şartlar:

1. Alman askerleri Rus birliklerinin etki alanına giren Finlandiya'dan hemen çekileceklerdir.
2. SSCB ile Bulgaristan arasında karşılıklı bir yardım anlaşması imzalanacak ve uzun vadeli bir kiralama anlaşmasıyla İstanbul ve Çanakkale Boğazları çevresinde Rusya tarafından kara ve deniz üsleri kurularak Rusya'nın Boğazlardaki emniyeti birkaç ay içinde sağlanacaktır.

---

⁹⁴⁵ Michael Salewski, "Zamanın Hükümet İdaresi ve Silah Arkadaşlığı; 1941-1944 Yılları Alman-Fin Politikasının Problemleri", *Askeri Tarih Bülteni*, (Çev.: H. Fahri Çeliker), Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1989, C. 14, S. 26, s. 111.

⁹⁴⁶ Gafenco, *a.g.e.*, s. 75.

3. Batum ve Bakü'nün güneyinde İran Körfezi doğrultusundaki bölge Rusya'nın yayılma alanı olarak kabul edilecek.

4. Japonya, Kuzey Sahili'nde kömür ve petrol imtiyazlarından vazgeçecektir.

Ayrıca Stalin, Türkiye'nin her ihtimale karşı Rusların boğazlarda üsler kurmasına zorluk çıkarması halinde dört devletin bu ülkeye karşı askeri tedbirler de almasını istemiştir.

Hitler, Rusya'yı Avrupa'dan uzaklaştırmaya çalışırken; Stalin, Rusya'nın Kafkasya nüfuzunun Almanya tarafından kabul edilmesinin yanı sıra Finlandiya'yı, Bulgaristan'ı, Boğazların kontrolünü isterken, Avrupa'nın ihtiyacı olan petrolün büyük bir kısmını sağlayan Arabistan ve İran petrollerini de istemiştir.⁹⁴⁷

Rusya'nın geniş bir sahada yayılmacı politika gütmesi Almanya ile Rusya'nın yayılma alanlarının çakışmasına yol açmıştır. Bu durumda Hitler Rusya'yı büyük bir yenilgiye uğratmadan amacına ulaşamayacağını anlamıştır. Bunun üzerine Hitler, Rusya'ya saldırı tarihini 15 Mayıs 1941 olarak belirlemiş ve Genelkurmay'a "Barbarossa" adını verdiği askeri hazırlıkların hiç zaman kaybetmeden bir an önce tamamlanması talimatını vermiştir.⁹⁴⁸

2.9. Almanya'nın Güneydoğu Cephesini Güvene Alma Çabası

Alman genelkurmayı, Sovyetler Birliği üzerine saldırma konusunda kesin kararın başkomutanlıkta alınmasından önce, İngiltere'nin Akdeniz'deki durumu ile ilgili faaliyetlere girişme kararı almıştır. Almanya'nın bu planında dolaylı olarak Türkiye'de yer almıştır. Alman Generali Raeder 26 Eylül 1940'ta İngiltere'yi Akdeniz'den uzaklaştırmak için Libya'dan Süveyş Kanalı'na ve ayrıca Suriye üzerinden Türkiye'ye doğru bir harekât yapılması gerektiği üzerinde durmuştur. Diğer bir yol olan Bulgaristan ve Türkiye üzerinden Süveyş Kanalı'na bir hareket yapılması da düşünülmüştür. Ancak bu planın çok zaman alacağı ve büyük sıkıntılara yol açacağı için doğrudan Rusya'ya saldırma planına geçilmiştir. Alman askeri yetkililer Torosların Türkler tarafından şiddetli bir şekilde savunulacağını düşünmüştür. Bu konuda Alman Kurmay Başkanı Orgeneral Halder, 24 Kasım 1940'ta not defterine şunu yazmıştır: "Türkiye'ye, karşı harekete geçme düşüncesini bırakmazsak, Rusya karşısındaki olanakların yitirileceği açık bir gerçektir. Son görüşmemizde Führer bana şöyle dedi: "Ancak Rusya yenildikten sonra Boğazlara

⁹⁴⁷ William Shirer, *Nazi İmparatorluğu: Doğuşu, Yükselişi ve Çöküşü*, (Çev.: Rasim Güran), Ağaoğlu Yayınları, İstanbul 1969, C. 3, s. 1251.

⁹⁴⁸ Papen, *a.g.e.*, s. 437.

yürüyebiliriz. Rusya yenilmediği sürece Türkiye ile savaşmaktan kaçınmak zorundayız.”⁹⁴⁹

Almanya, 23 Kasım 1940'ta Ribbentrop aracılığıyla Yugoslavya'nın üçlü pakta girmesi halinde bu ülkenin Selanik üzerindeki emellerini tanıyacağını beyan etmiştir. Böylece Almanya, Rusya'ya karşı Yugoslavya'yı da yanına çekmeye çalışmıştır.⁹⁵⁰ Almanya, Rusya'ya saldırmadan ve Kafkaslara doğru ilerlemeden önce Balkanları güvenceye almaya çalışmıştır. Almanya, Polonya saldırısından sonra Ocak 1941'de Romanya'ya büyük kuvvetler sevk etmiştir.⁹⁵¹

Almanya, Barbarossa Harekatı'nı başlatmadan önce Balkanlar'da bulunan güney kanadını emniyet altına almak için 1941 Şubat sonlarına doğru Polonya'dan Karadeniz'e kadar uzanan ve buraya dört yüz elli kilometrelik bir sınırı bulunan Romanya-Ukrayna sınırına 680 bin kişilik kuvvetli bir ordu sevk etmiştir. Bu arada İngiltere'nin Kuzey Afrika'dan Yunanistan'a asker getirip Selanik merkezli bir cephe kurmalarından ve buradan Romanya petrollerinin tehdit edilme ihtimalinden büyük endişe duymuştur. Bu sebeple Almanya Bulgaristan'ı yanına çekmeye çalışmıştır. Bulgaristan da Almanya'nın savaşı kazanacağını varsayarak Yunanistan üzerinden Akdeniz'e inme hayaliyle Almanya'nın yanında yer almaya karar vermiştir. Bu çerçevede Şubat 1941'de Alman Mareşali List ile Bulgaristan Genelkurmayı arasında Alman askerlerinin Yunanistan harekatında Bulgaristan üzerinden geçmesi konusunda bir anlaşma imzalanmıştır. Bu çerçevede Alman ordusuna bağlı birlikler 28 Şubat'ta Romanya'dan harekete geçerek Tuna Nehri'ni aşmışlar ve Bulgaristan'daki stratejik noktalara yerleşmişlerdir.⁹⁵² Hitler'in Bulgar Kralı Boris'i ikna etmesi sonucu 1 Mart 1941'de Bulgaristan, Üçlü Pakt'a katılmıştır.⁹⁵³ Bu gelişmeler Türkiye'yi tedirgin etmiştir. Bunun üzerine Adolf Hitler asıl hedefin Türkiye olmadığını 4 Mart 1941'de İsmet İnönü'ye yazdığı mektupta şöyle ifade etmiştir:⁹⁵⁴

“Almanya'nın bu önlemleri hiçbir şekilde Türkiye'nin toprak bütünlüğüne veya siyasi yapısına yönelmiş değildir. Aksine birlikte yürüttüğümüz büyük ve

⁹⁴⁹ Glasneck, *a.g.e.*, s. 12.

⁹⁵⁰ Hagen, *a.g.e.*, s. 75.

⁹⁵¹ Daver Darend, *Sirenler Çalıyor: Bir Çocuk Gözüyle İkinci Dünya Savaşı Anılar Denemeler*, Duman Yayınları, Ankara 2005, s. 22.

⁹⁵² William Shirer, *Nazi İmparatorluğu: Doğuşu, Yükselişi ve Çöküşü*, (Çev.: Rasim Güran), Ağaoğlu Yayınları, İstanbul 1969, C. 3, s. 1271.

⁹⁵³ Darend, *a.g.e.*, s. 22; Hagen, *a.g.e.*, s. 76.

⁹⁵⁴ *İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye Üzerine Gizli Pazarlıklar 1939-1944: SSCB Dışişleri Bakanlığı, Almanya Dışişleri Bakanlığı Belgeleri*, (Haz.: Fatma Güngören), (Çev.: L. Konyar ve N. Uğurlu), Örgün Yayınevi, İstanbul 2003, s. 263; Glasneck, *a.g.e.*, s. 15.

hayati savaşın (Birinci Dünya Savaşı) hatıralarıyla ve bu savaşı izleyen ızdıraplı yılların hatıralarıyla dolu olarak size, Almanya ve Türkiye arasında gerçek dostluğa dayanan bir işbirliği için gelecekte dahi bütün koşulların var olduğuna kesin olarak inandığımı belirtmek isterim. Alman hükümetinin arzusu 3 Eylül 1939'daki İngiltere ve Fransa'nın savaş ilanı kararıyla Alman halkına empoze edilen savaşta, Alman Reich'in hedefi, Avrupa kıtasında İngiliz nüfuzunu bertaraf etmektir. İngiltere'nin, Avrupa'nın çeşitli bölgelerinde askeri nüfuz kazanma yolundaki çabaları, Almanya'yı bu bölgelerde önlemler almaya mecbur etmektedir. Almanya bu bölgelerde hiçbir toprak çıkarı peşinde değildir. Alman birlikleri, söz konusu tehlikelerin giderilmesinden hemen sonra Bulgaristan ve Romanya'yı terk edecektir. Savaşın sona ermesiyle Avrupa'nın yaralarını sarma yolunda başlayacak ekonomik gelişme, Almanya'yı ve Türkiye'yi zorunlu olarak, tekrar yakın ilişkiler içine sokacaktır."

Hitler, bir yandan Türkiye'yi teskin ederken diğer yandan da Almanya'nın Balkanlardaki nüfuzunu artırmaya çalışmıştır. Bulgaristan'ı kendi yanına çekmeyi başardıktan sonra Yugoslavya meselesini de çözüme kavuşturmaya çalışmıştır. 25 Mart 1941'de Belgrat'ta yapılan gösterilerden kaçıp Viyana'ya gelmiş olan Yugoslavya Başbakanı Dragiše Cvetković ile Dışişleri Bakanı Aleksander Cincar-Marković, Viyana'da Hitler ile Ribbentrop'un huzurunda Yugoslavya'nın Üçlü Pakt'a girmesini öngören anlaşmayı imzalamıştır. Ancak Yugoslavya yöneticilerinin Belgrat'a dönmelerinden sonra 26-27 Mart gecesi Belgrat'ta bir halk ayaklanması olmuştur. Bu ayaklanma ile hükümet devrilmiş, Yugoslav tahtının varisi Peter, kral ilan edilmiştir. Bu ülkedeki karışık durumun Almanya'nın Balkan ve Barbarossa harekatını tehlikeye düşürebileceği gerekçesiyle Almanya, Yugoslavya'yı askeri ve siyasi açıdan kontrol altına almaya karar vermiştir. Parçalanmasına karar verilen Yugoslavya'dan, Macaristan, Romanya, ve İtalya'ya pay ayrılacağı Ribbentrop aracılığıyla bildirilmiştir. Böylece Yugoslavya'da yalnızca Hırvat hükümetinin kurulmasına karar verilmiştir. Daha sonra Alman Generali Goering, Macaristan'daki hava alanlarından kalkacak bombardıman uçaklarının Belgrad'ı bombardımana tutmaları emrini vermiştir.⁹⁵⁵

Almanya'nın Yugoslavya'ya girmesinden bir gün önce Rusya, 5 Nisan 1941'de Almanya'nın ilerlemesini durdurabilmek adına yeni Yugoslav hükümeti ile "Saldırmazlık ve Dostluk Paktı" imzalamıştır. Ancak Almanya'nın Rusya Büyükelçisi Schulenburg, Rus Dışişleri Bakanı Molotov'a bu anlaşmanın manidar olduğunu ve bu durumun Almanya'yı rahatsız ettiğini belirtmiştir.⁹⁵⁶

⁹⁵⁵ Hagen, a.g.e., s. 76; Darende, a.g.e., s. 22; William Shirer, *Nazi İmparatorluğu: Doğuşu, Yükselişi ve Çöküşü*, (Çev.: Rasim Güran), Ağaoğlu Yayınları, İstanbul 1969, C. 3, s. 1273.

⁹⁵⁶ William Shirer, *Nazi İmparatorluğu: Doğuşu, Yükselişi ve Çöküşü*, (Çev.: Rasim Güran), Ağaoğlu Yayınları, İstanbul 1969, C. 3, s. 1297.

Verilen talimat üzerine Alman birlikleri 6 Nisan'da Bulgaristan ve Macaristan sınırlarını aşarak Yugoslavya ve Yunanistan saldırmıştır. Hitler'in talimatı üzerine Belgrat büyük bir harabeye çevrilerek 17 bin insan öldürülürken bu sayının birkaç katı insan da yaralanmıştır. 13 Nisan'da da Alman ve Macar birlikleri Belgrat'a girmişlerdir.⁹⁵⁷

Yunan birlikleri, ilerleyen Alman Generali List'in 12. Ordusu karşısında bozguna uğramıştır. İngiltere'nin de Libya'dan Yunanistan'a getirdiği 53 bin kişilik birlik de Mihver birlikleri karşısında bir şey yapamamıştır. Kuzeyde Yunan birlikleri 23 Nisan'da Alman ve İtalyanlara teslim olmuşlardır. 27 Nisan'da da Alman birlikleri Atina'ya girmiştir. 1941 Nisan'ında üç hafta içinde Mihver devletleri Balkanlara hakim olmuş, yalnız Girit kalmıştır. Mayıs sonlarında da havadan indirilen birlikler sayesinde buradaki İngiliz birlikleri Yunanistan'da olduğu gibi buradan da çekilmişlerdir.⁹⁵⁸

Alman Dışişleri Bakanı Ribbentrop, Almanya'nın Türkiye Büyükelçisine 17 Mayıs 1941'de çektiği telgrafta şöyle demiştir:⁹⁵⁹

“Türkiye ile resmi bir anlaşmaya varılmasıyla birlikte silahların ve savaş malzemesinin sınırsız olarak buradan geçirilmesini sağlayacak gizli bir anlaşma da imzalanacaktır. Gizli anlaşma Türkiye'nin, sözü edilen malzemeyi gerekli personelle taşımaya karşı durmayacağı biçimde düzenlenmelidir. Bu, silahlı kuvvetlerin, kılık değiştirerek geçirilmesine izin verilmesi anlamına gelecektir. Eğer Türkiye'de personelle birlikte savaş malzemesi ve silah nakli konusunda uygun bir eğilim görürsek, Edirne sınırında bir değişiklik yapılması ve bir Ege adasının Türkiye'ye verilmesi vaat edilebilir. İngiltere, Türkiye'ye yardım edecek durumda değildir. Rus tehlikesine karşı Türkiye'nin tatmin edilmesi gerekir. Türkiye bizimle anlaşma yoluyla Rusya'dan korunabilir. Size verilen direktiflere uygun olarak Türk Hükümetiyle hemen bir anlaşmaya varmak amacıyla görüşmelere başlamanızı rica ederim.”

27 Mayıs'ta Girit'in alınmasından sonra Barbaros hareketini desteklemeyen Alman Amirali Raeder, Mısır ve Süveyş'e karşı bir taarruzun hazırlanması gerektiğini 30 Mayıs'ta Hitler'e bildirmiştir. Ancak Hitler, Rusya'nın bertaraf edilmeden İngiltere'nin bozguna uğratılamayacağı ve Akdeniz'in kontrol altına alınamayacağını ifade ederek Raeder'in tavsiyesini kabul etmemiştir.⁹⁶⁰

⁹⁵⁷ Erkilet, a.g.e., s. 25; William Shirer, *Nazi İmparatorluğu: Doğuşu, Yükselişi ve Çöküşü*, (Çev.: Rasim Güran), Ağaoğlu Yayınları, İstanbul 1969, C. 3, s. 1275.

⁹⁵⁸ William Shirer, *Nazi İmparatorluğu: Doğuşu, Yükselişi ve Çöküşü*, (Çev.: Rasim Güran), Ağaoğlu Yayınları, İstanbul 1969, C. 3, s. 1276.

⁹⁵⁹ *İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye Üzerine Gizli Pazarlıklar 1939-1944: SSCB Dışişleri Bakanlığı, Almanya Dışişleri Bakanlığı Belgeleri*, (Haz.: Fatma Güngören), (Çev.: L. Konyar ve N. Uğurlu), Örgün Yayınevi, İstanbul 2003, s. 161.

⁹⁶⁰ William Shirer, *Nazi İmparatorluğu: Doğuşu, Yükselişi ve Çöküşü*, (Çev.: Rasim Güran), Ağaoğlu Yayınları, İstanbul 1969, C. 3, s. 1279.

Alman birlikleri Balkanları güvenceye aldıktan sonra savaşı devam ettirebilmek için Ukrayna'nın tarım bölgelerine, Kafkas ve Ural bölgelerindeki petrol ve her türlü maden kaynaklarına yönelmeyi planlamıştır. Erkilet'in ifadesine göre bu plan doğrultusunda hareket eden Almanya, Türkiye ile herhangi bir çatışmaya girmekten de kaçınmıştır.⁹⁶¹

Ribbentrop'a göre ise Türkiye yaklaşan Alman tehlikesine karşı kendini korumak düşüncesiyle bir yandan İngiltere'ye yakın olmaya çalışırken diğer yandan da Alman tehlikesini üzerine çekmek istememiştir. Türkiye'nin, Almanya'nın düşmanı olan İngiltere ile askeri bir anlaşma yapmasının Türkiye'yi Almanya'nın düşmanı durumuna getirebileceği düşünülmüştür.⁹⁶² Bu arada 1 Haziran'da da stratejik bir yer olan Girit kesin olarak Almanların kontrolüne geçmiştir.⁹⁶³ Balkanların ve adaların Almanların eline geçmesiyle Nazi tehlikesi Türkiye sınırlarına dayanmıştır. Bu durumda Türkiye tedbir amaçlı olarak Trakya'daki köprüleri yıkmış ve savunma tedbirlerini artırmıştır. Türkiye'nin bu tedbirleri alması üzerine Alman yetkililer Türkiye'nin niyetini anlamaya çalışmışlardır. Bu durumu Başbakan Şükrü Saraçoğlu şöyle ifade etmiştir:⁹⁶⁴

“Almanlar bize kendileriyle savaş yapmak niyetinde olup olmadığımızı sordular. Biz de cevaben kendilerine hareket tarzımızı onların tutumlarına göre belirleyeceğimizi bildirdik. Buna cevap olarak Almanlar, gerekmedikçe bizimle savaşmayacaklarını ve ordularına herhangi bir yanlış anlayışa yol açmayacak şekilde Türk hudutlarından uzak kalmaları için emir verdiklerini bildirdiler. Bunun üzerine Almanya, Türkiye'ye bir dostluk anlaşması yapmayı teklif etmiştir.”

Bu gelişmeler çerçevesinde Almanya ile Türkiye arasında 18 Haziran 1941'de her iki ülkenin de çıkarlarının korunduğu Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması imzalanmıştır. Böylece Almanya güneyden gelebilecek düşmanca hareketlerden korunmuş olurken Türkiye de Almanya'dan gelebilecek bir saldırıyı bu anlaşmayla bertaraf etmiştir.⁹⁶⁵ Bununla birlikte bu anlaşmayla Almanya, Rusya'ya karşı yapacağı bir saldırıda Balkan kanadını güvence altına almak istemiştir. Almanya'nın bir diğer hedefi ise Türkiye'yi Mihver devletlerine bağlamaktır. Ayrıca

⁹⁶¹ Erkilet, *a.g.e.*, s. 15.

⁹⁶² *İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye Üzerine Gizli Pazarlıklar 1939-1944: SSCB Dışişleri Bakanlığı, Almanya Dışişleri Bakanlığı Belgeleri*, (Haz.: Fatma Güngören), (Çev.: L. Konyar ve N. Uğurlu), Örgün Yayınevi, İstanbul 2003, s. 166.

⁹⁶³ Erkilet, *a.g.e.*, s. 15.

⁹⁶⁴ *BCA- 030.1.0.0/11.63.8*. (Başbakan Şükrü Saraçoğlu'nun Beyanatı)

⁹⁶⁵ Aleksandr Sotniçenko, “1945-1956 Yıllarında Türk-Sovyet Diplomatik Mücadelesi ve Sonuçları”, *Atatürk'ten Soğuk Savaş Dönemine Türk-Rus İlişkileri*, (Çev. ve Haz.: İlyas Kamalov, İrina Svistunova), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2011, s. 330; Glasneck, *a.g.e.*, s. 17; Lacob M. Landau, *Pantürkizm*, (Çev.: Mesut Akın), Sarmal Yayınları, İstanbul 1999, s. 166.

Irak'a silah sevkiyatını gerçekleştirmek için Türkiye'nin onayını almak istemiştir. Dolayısıyla bu tarihte Balkanlar ve Ege adaları Almanların elinde olduğu ve Almanya boğazlara dayandığı için Türkiye, Almanlarla böyle bir anlaşmayı yapma zorunluluğu hissetmiştir. Açıkçası Türkiye, Almanya'nın saldırgan politikasından bu yolla kurtulmaya çalışmıştır.⁹⁶⁶ Almanya tüm Avrupa'da olduğu gibi Balkanlarda ve Ege'de kazandığı askeri ve siyasi başarılarından sonra dikkatini tamamen Karadeniz'in kuzeyine, Rusya'ya ve Kafkaslara yöneltmiştir.

2.10. Almanya'nın Rusya'ya Karşı Barbarossa Harekat Planı

Henüz İkinci Dünya Savaşı başlamadan Halder'den önceki Alman Kurmay Başkanı General Ludwig Beck, Hitler'le ilgili bir incelemede; Hitler'in politikasının, ABD'nin de karışacağı bir dünya savaşına yol açacağı ve Almanya'nın bu savaş kaybetmesine neden olacağını ileri sürmüştür. Bu endişelerle Rus seferinin planlanması sırasında Başkomutan Feld Mareşal von Brauchitsch ve kurmay heyeti, Rusya'ya yapılacak bir sefer konusundaki kuşkularını Hitler'e iletmiştir. Hitler'e bu harekatla büyük lojistik sorunların ortaya çıkacağı uyarısında da bulunulmuştur. Bu uyarılara aldırmayan Hitler ise kış gelmeden birkaç hafta içinde Rusların bütün direncinin kırılacağını ileri sürmüştür.⁹⁶⁷

Hitler'in isteği doğrultusunda Alman Genelkurmayı 9 Ağustos 1940'ta harekat hazırlıklarının ciddi anlamda yapılması emrini vermiştir. Alman Yüksek Komutanlığı Kurmay Başkanı Jodl, 6 Eylül'de Doğu Cephesi'ndeki asker mevcudunun artırılması gerektiğini bildirmiş, ancak bu hazırlığın Rusya'ya, Almanya'nın doğuda bir saldırı hazırlığı yaptığı izlenimi vermemesi konusunda azami derecede hassas davranılması gerektiği talimatını vermiştir.

Alman Generali Halder, 5 Aralık 1940'ta Hitler'e sunduğu raporda, harekatın, Alman hava kuvvetlerinin Rusya'nın düzenli bir şekilde geri çekilmesini engelleyerek Rus sanayi ve endüstri bölgelerinin bombardımana tutulacak şekilde planlandığını ifade etmiştir. Burada Almanların ilk hedeflerinin Rus endüstrisi olduğu açıkça görülmektedir.⁹⁶⁸

Fransa'nın Almanya karşısında yenilgisi ve İngiliz ordusunun Manş Denizi'nin ötesinde sıkışmasına paralel olarak İngiltere'nin de artık çok yakında bu

⁹⁶⁶ Glasneck, *a.g.e.*, s. 146.

⁹⁶⁷ Gehlen, *a.g.e.*, s. 59; M. P. Tolçenov, *Za Kulisami Podgatovki Btaroga Fronta: İz İstorii Vtaroy Miravoy Vayni*, Vsyesoyuzyoe Obşestva PO Rasprostraneniyu Političeskix i Naučnix Znanii, Moskva 1947, s. 17.

⁹⁶⁸ Aragon, *a.g.e.*, s. 18.

savaşta yenileceğini düşünen Hitler, batı cephesindeki bu kazanımların verdiği düşünceyle artık doğuya yani Rusya'ya yönelme zamanının geldiğini düşünmüştür. Daha önce belirttiğimiz birçok sebebin yanı sıra Rusya'nın Haziran 1940'ta Baltık devletleri ile iki Roman şehrini ele geçirmesi Hitler'i bu devlete savaşmak üzere bir an önce hazırlık yapmaya itmiştir.⁹⁶⁹

Bu dönemde Alman askeri kuvvetlerinin emir ve komuta sisteminde Alman Genel Kara Kuvvetleri Başkumandanı General Feldmarschall von Brauchitsch'tir. Onun Kurmay Başkanı General Halder'dir. Reichs Marschalli Herman Göring Genel Hava Kuvvetleri, Büyük Amiral Raeder ise Deniz Kuvvetleri Başkomutanı'dır. Bunların da ayrı ayrı kurmay ve kurmay başkanları vardır. Bütün bu hiyerarşi de Alman askeri kuvvetleri komutanına yani Adolf Hitler'e bağlıdır.⁹⁷⁰ Dolayısıyla en yüksek komuta merkezi Hitler'dir. Hitlerin başkanlığını yaptığı Alman askeri yetkililerin 31 Temmuz 1940'ta yaptığı toplantıda Hitler'in ifadesi şöyledir:⁹⁷¹

“Başlangıçta iki yönden harekete geçilecek: Birincisi güneyde Kiev'e ve Dinyeper Nehri'ne doğru; İkincisi kuzeyde Baltık Devletleri üzerinden Moskova'ya doğru. Daha sonra iki ordu Moskova'da birleşecek, bundan sonra da gerekirse Bakü petrol kuyularını ele geçirmek için bir harekate daha girişilecektir.”

Hitler, Rus birliklerinin Pipet bataklıklarının kuzeyinde ve güneyinde yarılması ve Polonya'da olduğu gibi çevresi sarılarak imha edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. General Halder'e göre ise Moskova önemli değildir, önemli olan Rusya'nın hayati gücünü yok etmektir. Rusya'ya karşı yapılacak saldırı planına göre taarruza Romanya ile Finlandiya da katılacaktır. Macaristan girmeyecektir. General Dietl'in Navik'teki dağ tümeni Rusya'ya kutup bölgesinden saldırmak üzere Kuzey İsveç'ten Finlandiya'ya nakledilecektir. Plana göre Üçüncü Ordu Grubu bataklıkların güneyinden ve Ukrayna üzerinden Kiev'e ilerleyecek, öncelikli hedef olarak Dinyeper Nehri'nin batısında bulunan Rus askerleri kuşatılarak imha edilecektir. En güneyde ise Alman-Romen birlikleri ana harekatin sınırını koruyacak, Odesa'yı alıp oradan Karadeniz boyunca ilerleyecektir. Bir sonraki adımda ise Rus sanayisinin %60'ını barındıran Donets havzası ele geçirilecektir.⁹⁷²

⁹⁶⁹ William Shirer, *Nazi İmparatorluğu: Doğuşu, Yükselişi ve Çöküşü*, (Çev.: Rasim Güran), Ağaoğlu Yayınları, İstanbul 1969, C. 3, s. 1231.

⁹⁷⁰ Erkilet, *a.g.e.*, s. 216.

⁹⁷¹ William Shirer, *Nazi İmparatorluğu: Doğuşu, Yükselişi ve Çöküşü*, (Çev.: Rasim Güran), Ağaoğlu Yayınları, İstanbul 1969, C. 3, s. 1234.

⁹⁷² William Shirer, *Nazi İmparatorluğu: Doğuşu, Yükselişi ve Çöküşü*, (Çev.: Rasim Güran), Ağaoğlu Yayınları, İstanbul 1969, C. 3, s. 1234.

Barbarossa planının son hedefi Hazar Denizi'nin batı sahili ve Volga Irmağı boyunca, Arkhangelsk'ten geçerek 2.000 km'lik bir derinliğe ulaştırmaktı. Alman Planına göre çatışmaların başlamasından itibaren 40-60 gün içinde hedefe ulaşılacaktı.⁹⁷³ Hitler, 1941 kışı başlamadan Moskova'yı ve Donets havzasını ele geçirmeyi planlamıştır.⁹⁷⁴ Almanya, Kafkasya'yı işgal edip Bakü petrollerini ele geçirerek Kafkasya'dan Güneybatı Asya'ya da ulaşmayı planlamıştır.⁹⁷⁵

Hitler karşıtı koalisyon 1941'de yeniden şekillenmeye başlamış ve ABD dışişleri bakanlığı Mart 1941'de Rus Büyükelçisi Umanskova'ya, edinilen istihbari bilgiler sonucunda Almanya'nın Rusya'ya karşı savaş hazırlığı yaptığını bildirmiştir. ABD yetkililerinden birkaç ay sonra da İngiltere Dışişleri Bakanı Eden de Londra'daki Rus büyükelçisini yine aynı konuda uyarmıştır.⁹⁷⁶

Macksey'e göre Ruslar, Nisan 1941'de Almanların bir istila planladığını doğrulayan bilgilere sahiptir. Ancak yönetimde bütün yetkileri kendinde toplayan ve başkomutanlığı da üstlenmiş olan Stalin bu uyarıları dikkate almayarak ciddi anlamda tedbirler alma yoluna da gitmemiştir. Daha açık bir ifadeyle Stalin Almanya'nın Rusya'ya saldıracağına ihtimal bile vermemiştir.⁹⁷⁷

Alman Genel Kurmay Başkanı Jodl, 29 Haziran'da hareket dairesi kurmay subaylarıyla yaptığı toplantı sırasında 30 Nisan 1941'de Hitler'in Barbarossa Harekatı için 22 Haziran 1941 tarihini işaret ettiğini kurmaylarına bildirmiştir.⁹⁷⁸

Alman yetkililer kendilerince kusursuz bir savaş planı hazırlamışlardır. Planlı bir saldırıyla Kızıl Ordu'nun ana kuvvetlerinin yok edilmesini ve 1941 sonbaharında Volga'ya kadar uzanan Sovyet toprağının işgalini sağlayacak olan bu plana "Barborossa Planı" denmiştir. Alman Yüksek Komutanlığı Alman birliklerinin ani bir darbe indirerek sınır bölgesindeki Sovyet kuvvetlerini bozguna uğratacağını böylece askeri gerilemelerin Sovyet cephesini tümüyle çökerteceğin düşünmüştür.⁹⁷⁹

Alman Başkomutanlığı, yaptığı hareket planına göre "Kafkas petrol bölgesini ele geçirmeyi öngörmüştür. Kasım 1941'den başlayarak Kuzey Kafkasya'da bazı

---

⁹⁷³ Lototski, *a.g.e.*, s. 135.

⁹⁷⁴ Hermann Göring, "İkinci Dünya Savaşı'na Nasıl Başladık? Nasıl İdare Ettik, Niçin Kaybettik? II", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, (Çev.: İbrahim Ulus), İstanbul 2001, S. 56, s. 122.

⁹⁷⁵ Altstadt, *a.g.e.*, s. 152.

⁹⁷⁶ Margoyt and Fedarov, *a.g.e.*, s. 24.

⁹⁷⁷ Macksey, *a.g.e.*, s. 52.

⁹⁷⁸ William Shirer, *Nazi İmparatorluğu: Doğuşu, Yükselişi ve Çöküşü*, (Çev.: Rasim Güran), Ağaoğlu Yayınları, İstanbul 1969, C. 3, s. 1281.

⁹⁷⁹ Vladimir Petrov, *June 22, 1941: Soviet Historians and German Invasion*, University of South Carolina Press, (Transl.: A. M. Nekrich), Carolina 1968, s. 57; Lototski, *a.g.e.*, s. 133.

bölgeler ele geçirilecek ve Haziran 1942’de de Kafkasya üzerinden Rusya’nın içlerine doğru bir koridor açılacaktır.⁹⁸⁰

11 Haziran 1941 tarihli ve 32 sayılı “Barbarossa’dan sonrası için hazırlıklar” çerçevesinde Kafkasya’dan Irak’a doğru bir hareketle, Mısır yoluyla Libya’dan ve Türkiye yoluyla Bulgaristan’dan Süveyş Kanalı’na doğru bir saldırı yapılması da planlanmıştır. Bu plana göre de “Türkiye’yi siyasi alanda boyun eğdirmek ya da direncini silah gücü ile kırmak için Bulgaristan’da en kısa zamanda dikkate değer askeri birlik oluşturulması da düşünülmüştür.⁹⁸¹ Bu planın gizliliğinin sağlanması için plandan yalnızca sekiz kopya çıkarılarak deniz, hava ve kara kuvvetlerine birer nüsha verildikten sonra kalanlar Alman Genelkurmay karargahında saklanmıştır. Bu gizli plan çerçevesinde Rusya’ya saldırı hazırlığının 15 Mayıs 1941’e kadar bitirilmesi kararlaştırılmıştır.⁹⁸²

Almanlar, Sovyet direncinin kırılması için yalnızca askeri başarıların yetmeyeceğini, Rusya’nın siyasi olarak da çökertilmesi için Ukrayna’da muhtemel köylü isyanlarının desteklenmesi gerektiğini de düşünmüşlerdir. Rusya’nın uyguladığı kolektifleştirmeye karşı olanların önemli bir kısmının, Berlin’in desteğiyle, iç savaş boyunca ayrılıkçı hareketlerle Rusya açısından büyük yıkıma yol açabileceği düşünülmüştür.⁹⁸³

Kafkasya halkları da Rusya’ya karşı kullanılacak bir silah olarak değerlendirilmiştir. Görüldüğü kadarıyla Almanya bir yandan askeri saldırılarla Rusya’yı etkisiz kılmaya çalışırken bir yandan da iç isyanlarla bu hedefine ulaşmaya çalışmıştır. Bu arada Japonya’nın da doğudan Rusya’ya saldırmasını sağlayarak, bu ülkeyi iki ateş arasında bırakmaya çalışmıştır. Böylece ABD ve İngiltere’nin de doğudan Rusya’ya yapacakları yardımın önünün kesilmesi planlanmıştır.

Almanya, Rusya’ya savaş açmadan önce Japonya’yı Uzak Doğu’da harekete geçirerek İngiltere ve henüz savaşa girmemiş olan Amerika’nın dikkatinin Doğu Avrupa ve Rusya üzerinden Pasifik’e kaymasını istemiştir. Bu amaçla Ribbentrop, 23 Şubat 1941’de Japon elçisi General Hiroşi Oşima aracılığıyla Japon Dışişleri Bakanı Matsuoka’ya savaşın kazanıldığını ve Japonya’nın kendi çıkarı için bu savaşa bir an

---

⁹⁸⁰ Glasneck, *a.g.e.*, s. 156.

⁹⁸¹ Lototski, *a.g.e.*, s. 135.

⁹⁸² William Shirer, *Nazi İmparatorluğu: Doğuşu, Yükselişi ve Çöküşü*, (Çev.: Rasim Güran), Ağaoğlu Yayınları, İstanbul 1969, C. 3, s. 1254.

⁹⁸³ Vernadsky, *a.g.e.*, s. 498.

önce katılması gerektiğini söylemiştir.⁹⁸⁴ Ribbentrop'un Japon yetkililere Rusya'ya bir saldırıda bulunmaları talebini içeren mesajı özet olarak şu şekildedir.⁹⁸⁵

"Rus ordularını perişan bir duruma soktuk. Rusların en iyi tümenleri mağlup oldu ve esir alındı. Hava kuvvetleri de tahrip edilmek üzeredir. Bu durum Japonlar için önemli bir fırsattır. Japonya, Viladivostok'tan taarruz etmeli ve Sibiry'a'da Alman orduları ile birleşmek için batıya doğru ilerlemelidir. Bu durumda Mihver güçleneceğinden Amerika'nın savaşa girme arzusu da kalmayacaktır."

Hitler dahil bütün Alman siyasi ve askeri yetkililer Japonya'nın Singapur'a saldırması gerektiği konusunda birleşmişlerdir. Plana göre Japonya, Uzak Doğu'daki İngiliz deniz üslerini ele geçirmeli, ABD ile çatışmadan kaçınılmalı, şayet bu ülkenin savaşa girmesi durumunda ABD'nin de deniz üslerini Japonya ele geçirmeliydi.⁹⁸⁶ Böylece İngiltere, bölgedeki sömürgelerini Japonya'nın bu saldırısından korumak için harekete geçecek, bu durumda İngiltere'nin batı cephesindeki ağırlık merkezi Pasifik'e kaymış olacaktır. Almanya'nın bu durumda tek istediği ABD'yi savaşa dahil etmeden Rusya'yı dize getirebilmektir.⁹⁸⁷

Almanya'nın Rusya karşısındaki başarısı Japonya'nın tutumuna bağlıydı. Ancak Rusya da iki ateş arasında kalmamak ve Japon tehlikesini üzerine çekmemek için bütün diplomatik kanalları kullanmıştır. Rusya, Japonya ile bir dostluk anlaşması yaparak bu ülkenin saldırgan tutumunu kendinden uzak tutmayı başarsa da Alman tehlikesini bertaraf edememiştir.

2.11. Almanya'nın Rusya'ya Savaş Açması (22 Haziran 1941)

Hitler'in yardımcısı Rudolph Hess, Almanya'nın Avrupa'da serbest olması için İngiltere'nin Britanya Adası ve Rusya'nın da Asya toprakları ile sınırlandırılması gerektiğini düşünmüştür. Bu ülkeleri kendi kabuğunun dışına çıkamayacak hale getirmek isteyen Almanya, Rusya'ya karşı verilecek mücadelede İtalya'nın yanı sıra Fransa, Finlandiya, Slovakya, Macaristan, Romanya ve Hırvatistan'dan destek alabileceğini düşünmüştür.⁹⁸⁸

Almanya, Sovyet komutanlığını yanıltmak amacıyla, İngiltere'ye karşı büyük bir saldırı tasarladığı izlenimi vererek geniş çaplı bir yanlış bilgilendirme

⁹⁸⁴ William Shirer, *Nazi İmparatorluğu: Doğuşu, Yükselişi ve Çöküşü*, (Çev.: Rasim Güran), Ağaoğlu Yayınları, İstanbul 1969, C. 3, s. 1345.

⁹⁸⁵ Belot, *a.g.e.*, s. 9.

⁹⁸⁶ William Shirer, *Nazi İmparatorluğu: Doğuşu, Yükselişi ve Çöküşü*, (Çev.: Rasim Güran), Ağaoğlu Yayınları, İstanbul 1969, C. 3, s. 1346.

⁹⁸⁷ Lototski, *a.g.e.*, s. 135.

⁹⁸⁸ Vernadsky, *a.g.e.*, s. 498.

propagandasına girişmiştir.⁹⁸⁹ Savaş planında hedefin Rusya değil de Balkanlardan ilerleyerek Akdeniz olduğu izlenimi verilmeye çalışılmıştır.⁹⁹⁰ Ancak Alman Genelkurmayı tutum ve davranışlarıyla ister istemez Rusya'ya karşı bir saldırıda bulunacağı izlenimi uyandırmıştır. Rus Hükümeti, Alman uçaklarının Sovyet sınırını seksen defa geçmesini 22 Nisan 1941'de protesto etmiştir. Bu protestoya rağmen Rus Hükümeti, Almanya ile bir sürtüşmeden mümkün olduğu ölçüde kaçınmaya çalışmıştır. Nitekim Rus Hükümeti, askerlerine bu ihlaller çok sık tekrarlanmadığı müddetçe Rus toprakları üstünde uçan Alman uçaklarına ateş açılmaması emri vermiştir.

Shirer'e göre Stalin, Hitler'in saldırgan tavrını yatıştırmak ve Almanya'nın Rusya'ya karşı bir empati beslemesi için çaba sarf etmiştir. Nitekim Stalin, Almanya'ya bir jest olarak da 1941 Mayıs'ında Moskova'daki Belçika, Norveç, Yunanistan ve Yugoslavya elçi ve memurlarını sınır dışı etmiştir. Irak'taki Reşit Ali'nin Alman yanlısı hükümetini tanımış ve Almanya'nın kışkırtılmaması için de Rus basınına telkinlerde bulunmuştur. Ayrıca Rus yönetimi 14 Haziran'da radyoda Almanya'nın Rusya'ya savaş açacağı yönündeki söylentilerin yalan olduğunu ifade etmekten de geri durmamıştır. Ancak Hitler 14 Haziran'da kara, deniz ve hava kuvvet komutanlarını Barbaros Harekatı'nı son bir kez görüşmek üzere toplantıya çağırmıştır. Hitler bu toplantıda Rusya'ya saldırmak zorunda olduklarını Rusya'nın çökmesiyle İngiltere'nin de teslim olacağını ifade etmiştir.⁹⁹¹ Nihayetinde Hitler tarafından 21 Haziran'da saat 13'te genel kumandanlıklara Rusya'ya karşı yapılacak taarruzun ertesi sabah saat 3'te başlayacağına dair emir verilmiştir.⁹⁹²

Alman hava kuvvetleri 21 Haziran 1941'de Rus sınırlarını birkaç defa ihlal etmiştir. Bunun üzerine Rus Dışişleri Bakanı Molotov, Almanya Büyükelçisi Von Der Schulenburg'u makamına çağırarak Almanya'nın bu ihlallerinin sebebini sormuş, şayet bu bilinçli yapılıyorsa bu durumun Almanya'nın hangi hoşnutsuzluğundan kaynaklandığını sormuştur. Büyükelçi hiçbir şeyden haberi olmadığını bildirmiştir. Çünkü Almanya Rusya'ya yapacağı harekatı Rusya'daki

---

⁹⁸⁹ Lototski, *a.g.e.*, s. 135.

⁹⁹⁰ Miksche, *a.g.e.*, s. 174.

⁹⁹¹ William Shirer, *Nazi İmparatorluğu: Doğuşu, Yükselişi ve Çöküşü*, (Çev.: Rasim Güran), Ağaoğlu Yayınları, İstanbul 1969, C. 3, s. 1298.

⁹⁹² Manstein, *a.g.e.*, s. 170; Gordon A. Craig, *Germany 1866-1945*, Oxford University Press, New York 1980, s. 752.

Alman büyükelçisinden dahi gizlemiştir. Stalin dahi Almanya'nın Rusya'ya karşı böyle bir harekatta bulunacağına ihtimal dahi vermemiştir.⁹⁹³

Ribbentrop 21 Haziran'da Almanya'nın Moskova büyükelçisine çektiği telgrafın acilen Molotov'a iletilmesi telimatını vermiştir. Rus Dışişleri Bakanı Molotov'a verilen bu telgrafta şöyle denilmiştir:

1-Rusya, Almanya'yı ve Avrupa'yı ele geçirmek amacıyla giriştiği teşebbüslere devam etmekle kalmayıp bu tutumunu yoğunlaştırmıştır.

2-Alman düşmanı bir dış politika uygulamaya devam etmiştir.

3-Rusya, Alman sınırına askeri yığınak yapmıştır. Rus hükümeti, Almanya ile yaptığı anlaşmaları bozmuş ve Almanya'yı arkadan vurmaya hazırlanmıştır. Bu açıdan Hitler, Alman silahlı kuvvetlerine bu tehlikeyi bertaraf etmeleri için emir vermiştir." Bu ifadeleri duyan Molotov şaşkına dönerek "Bu savaş demek, bunu hak ettiğimizi düşünüyor musunuz?" demekle yetindi.⁹⁹⁴

Stalin'in yanı sıra Rus Savunma Komiseri Timoçenko ve Genelkurmay Başkanı Jukov'da bu konuda yanıldıklarının farkına geç de olsa varmışlardır.⁹⁹⁵

Moskova, batı cephesindeki birliklerine 21 Haziran 1941'de birkaç saat veya birkaç gün içinde savaşa hazır olunması emrini vermiştir. Aynı gün Alman cephesinden bir asker Rus cephesine sığınmış ve bu şahıs ertesi sabah saat üçte Alman birliklerinin Rus birliklerine saldıracağı iddiasında bulunmuştur. Böylece bu haber Moskova'dan gelen haberi de teyit etmiştir. Beklenildiği gibi de olmuş bir gün sonra Alman birlikleri Rus birliklerine karşı saldırıya geçmiştir. Kuruşçev'in anlattıklarına göre Alman birlikleri ilk istila hareketine giriştiği zaman Moskova'dan ateşe ateşle karşılık verilmemesi emri alınmıştır. Çünkü Hitlerin haberi olmadan, Alman komutanın kışkırtmak için böyle bir saldırıya geçmiş olabileceği de düşünülmüştür.⁹⁹⁶ Çünkü Stalin, Hitlerin iki ülke arasında daha önce yapılan anlaşmaya uyacağını ve Rusya'ya saldırmayacağı düşüncesindeydi. Ancak aynı günlerde Almanya 1939 Ağustos'unda Rusya ile imzaladığı saldırmazlık anlaşmasını tanımadığını açıklamıştır.⁹⁹⁷ Bu gelişmeler üzerine Almanya'nın Rusya'ya saldırısı

⁹⁹³ Aragon, *a.g.e.*, s. 29.

⁹⁹⁴ Gafenco, *a.g.e.*, s. 122; William Shirer, *Nazi İmparatorluğu: Doğuşu, Yükselişi ve Çöküşü*, (Çev.: Rasim Güran), Ağaoğlu Yayınları, İstanbul 1969, C. 3, s. 1308.

⁹⁹⁵ Aragon, *a.g.e.*, s. 29.

⁹⁹⁶ Kuruşçev, *a.g.e.*, s. 215.

⁹⁹⁷ Gromiko, *a.g.e.*, s. 75.

22 Haziran 1941'in ilk saatlerinde başlamış ve böylece Hitler'in asıl "Doğuya Doğru" harekatı başlamıştır.⁹⁹⁸

Lototski'nin ifadesine göre Hitler bu harekata katılan birliklere şu talimatı vermiştir: "Acımasız olun, başkalarından daha kararlı olun. Kadınlara ve çocuklara asla yumuşaklık gösterilemez, nüfusu azaltmak zorundayız. Bir nüfus azaltma tekniğini geliştirmek zorunda kalacağız. Eğer bana nüfus azaltmaktan ne anladığımı sorarsanız bütün ırk birimlerinin kaldırılması derim..."⁹⁹⁹ Tolçenov'un ifadesine göre Hitler bu düşünceler doğrultusunda, sahip olduğu 256 birliğin 179'unu Rusya ile savaşmak üzere Doğu Cephesine yönlendirmiştir.¹⁰⁰⁰

Almanlar Doğu Cephesi'nde Ruslara karşı başlattıkları bu harekatta 14 motorize tümen, 16 tank tümeni ve %70'i diğer kara birlikleri olmak üzere 152 tümen (yaklaşık 5.600.000 asker) kullanmıştır. Alman birliklerinin yanı sıra Finlandiya, Macar ve Romanyalılarla birlikte bu miktar 190 tümene ulaşmıştır.¹⁰⁰¹

Böylece son teknolojik silahlarla teçhiz edilmiş 3 milyonu aşan Almanların kumandasındaki Mihver birliği sınırları aşip Sovyetler Birliği'nin 4.750.000 mevcutlu ordusuna saldırmıştır.¹⁰⁰² Bu arada Hitler, Rusya'ya karşı savaş emri verirken iki cephede savaşmaktan ve ABD'yi karşısına almaktan kaçınmak için Alman Deniz kuvvetlerine ABD ile en kötü şartlarda dahi bir hadise yaratılmaması gerektiği uyarısında bulunmuştur.¹⁰⁰³

Mihver birlikleri 22 Haziran'da Minsk, Kiev, Kaunas ve Brest başta olmak üzere Sovyet şehirlerini bombardımana başlamıştır.¹⁰⁰⁴ Saldırının ilk günü Almanya'ya ait 3100 ve diğer müttefik ülke ordularına ait 1000'den fazla uçak Rusya'nın 1200 uçağını tahrip etmiştir.¹⁰⁰⁵

Bu gelişmeler üzerine Rusya, 14 askeri bölgenin topraklarında 23 Hazirandan itibaren yürürlüğe giren bir genel seferberlik ilan etmiştir. Almanya'nın saldırısıyla

⁹⁹⁸ Miksche, *a.g.e.*, s. 178; Kondukof, Klovov, Kulchitsky, Likhlat, Sarbey, Sergiyenko and Sokhan, *a.g.e.*, s. 213; Han, *a.g.e.*, s. 138; Abdurahman Avtorhanov, "İkinci Dünya Savaşı'nda Almanya-Sovyetler Birliği Antlaşmalarının Gizli Yönleri ve Gelişmeler", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, (Haz.: Ömer Barış), İstanbul 2004, S. 88, s. 119.

⁹⁹⁹ Lototski, *a.g.e.*, s. 143.

¹⁰⁰⁰ M. P. Tolçenov, *Za Kulisami Podgatovki Btaroga Fronta: İz İstorii Vtaroy Miravoy Vayni*, Vsyesoyuzoye Obşestva PO Rasprostraneniyyu Politicheskix i Nauçnix Znaniy, Moskva 1947, s. 3.

¹⁰⁰¹ Aragon, *a.g.e.*, s. 28.

¹⁰⁰² Han, *a.g.e.*, s. 25.

¹⁰⁰³ Dönitz, *a.g.e.*, s. 152.

¹⁰⁰⁴ Gromiko, *a.g.e.*, s. 67.

¹⁰⁰⁵ Aragon, *a.g.e.*, s. 28.

birlikte Rus birlikleri batı cephesi komutanlığına da Timoçenko getirilmiştir.¹⁰⁰⁶ Savaşın başlamasıyla Sovyetler Birliği, Batı Cephesi'nde toplam 2.9 milyonluk bir kuvvetten oluşan 170 tümen ve 2 tugayı kapsayan 5 sınır askeri bölgesine sahiptir. Bu birlikler 34.695 top ve önemli sayıda tank ve uçağa sahiptir.

Alman ordusu tank ve uçak üstünlüğünden yararlanarak Sovyet topraklarını kuşatmış, Rus birliklerini yok etmek için Rus birliklerinin Dinyeper ve Batı Divina'nın doğusuna çekilmesini önlemeye çalışarak Sovyet topraklarına derinlemesine girmiştir. Savaşın başlamasından itibaren Sovyetlerin batı sınır bölgesinde şiddetli savaşlar yaşanmıştır. Rus General F. I. Kuznetson, D. G. Pavlov ve M. P. Kirponos'un komutasındaki Kuzeybatı, Batı ve Güneybatı Cephesi birlikleri saldırıyı püskürtmeye ve Alman Feld Mareşal von Leeb, von Bock ve von Rundstedt komutasındaki Kuzey, Merkez ve güney Ordu Gruplarının güçlü panzer ve piyade kuvvetlerini durdurmaya çalışmışlardır.¹⁰⁰⁷ Bir süre sonra Alman uçakları Kiev'e yaklaşarak hava meydanını bombalamıştır. Mihver birlikleri hızla Ukrayna, Belarus ve Rus Federasyonu'na yayılmışlardır. Alman birlikleri Ukrayna'ya doğru yayılarak Rusya'yı maden ve tarım merkezlerinden yoksun bırakmaya çalışmıştır.¹⁰⁰⁸ Finlandiya da 12 Mart 1940'ta Rusya ile imzalamak zorunda kaldığı Moskova Barış Anlaşması'nı adeta Finlandiya'nın Versayı olarak değerlendirmiştir. Bu durumu kabul etmeyeceğini belirten Finlandiya, 25 Haziran 1941'de Almanya'nın yanında savaşa girmiştir.¹⁰⁰⁹

Alman Generali von Lein kumandasındaki bir grup, Baltık ülkeleri üzerinden Leningrad'a doğru harekete geçmiştir. Daha sonra bu gruba birkaç Alman tümeniyle beraber Finlandiya ordusu da katılmıştır. Von Bock'un kumandasındaki ve Guderian'ın tank ordusuyla takviye olunan ikinci grup, Belarus'dan Moskova istikametine yönelmiştir. Von Runstedt komutasındaki Romen, Macar, İtalyan ve diğer milletleri bünyesinde barındıran üçüncü ve en büyük grup da Ukrayna üzerinden Kafkasya'ya ve petrol bölgelerine doğru hareket etmiştir.¹⁰¹⁰ Böylece Baltık denizinden Karadeniz'e kadar uzanan Alman, Slovak, Macar ve Romenlerden oluşan bu Doğu Cephesi 1800 km uzunluğa ulaşmıştır.¹⁰¹¹ Mihver birliklerinin bu

¹⁰⁰⁶ Aragon, *a.g.e.*, s. 33; Lototski, *a.g.e.*, s. 137.

¹⁰⁰⁷ Lototski, *a.g.e.*, s. 137.

¹⁰⁰⁸ Kruşçev, *a.g.e.*, s. 215.

¹⁰⁰⁹ Salewski, *a.g.m.*, s. 113.

¹⁰¹⁰ Aytugan, "İkinci Dünya Savaşı ve Milliyetler Meselesi", *Kafkasya (Derkaukasus)*, Münih 1951, No 4-5, s. 10.

¹⁰¹¹ Erkilet, *a.g.e.*, s. 27.

geniş cephede ilerlemesinin durdurulması için 26 Haziran'da Sovyet Yüksek Şurası Merkez Komitesi ve hükümet tarafında alınan bir kararla bütün yetki Stalin'in başkanlığında ve Molotov, Vorosilov, Malenkov ile Beria'dan oluşan bir "Devlet Savunma Komitesi"nin bünyesinde toplanmıştır.¹⁰¹²

Minsk, 28 Haziran 1941'de Almanların eline geçmiş ve Sovyetler Birliği'nin 11. Taburu geri hatlara doğru çekilmek zorunda kalmıştır.¹⁰¹³ Alman birlikleri Rusya'nın içlerine doğru hızla ilerlerken 3 Temmuz'da Ribbentrop Tokyo'daki Alman elçisi General Eugen Ott'a bir telgraf çekerek Japonların, Rusya'ya arkadan saldırılarını sağlamak için elinden geleni yapmasını istemiştir. Ancak Japonya, Almanya'nın çabuk bir zafer kazanamayacağını düşünerek bu isteğin hemen yerine getirmek istememiştir.¹⁰¹⁴

Almanların İlerleyişi karşısında Stalin, 3 Temmuz 1941 tarihinde halka hitaben "Kardeşlerim!" Diyerek söze başladığı radyo konuşmasında, Litvanya, neredeyse bütün Letonya'nın, Belarus'un, Batı Ukrayna'nın ve Moldova'nın bir kısmının kaybedilmiş olduğunu; Murmansk, Orşa, Mohilev, Smolensk, Kiev, Odesa ve Sivastopol'un bombalandığını duyurmuştur. Stalin halka geri çekilmek zorunda kalınırsa demiryollarında kullanılan her şeyin alınmasını, düşmana bir tek lokomotif, bir tek vagon, bir kilo buğday ya da bir litre akaryakıt dahi bırakılmaması gerektiğini bildirmiştir. Stalin ayrıca gerilla hareketlerinin her tarafta teşvik edilmesi, köprüler ve yolların havaya uçurulması; ormanlar, ambarlar ve konvoyların ateşe verilmesi talimatı vermiştir.¹⁰¹⁵

Alman birlikleri Rus topraklarına doğru ilerledikçe, Hitlerin karargahında kutlamalar başlamıştır. Almanlar açısından bu olumlu havanın devam ettirilmesi için de Rus sınırı ve yakınlarındaki yerlerde istihbarat faaliyetlerinin yürütülmesi için genelkurmay bünyesinde ve Albay Eberhard Kinzel'in yönetiminde özel bir birim oluşturulmuştur.¹⁰¹⁶

Hitler, Doğu Cephesi ile ilgili bir teftiş gezisi yaptıktan sonra Feld Mareşal von Leep ile bir görüşmesinde şöyle demiştir: "Bazen kendimi düşmanın yerine koymaya çalışıyorum da düşman bu savaşı gerçekten şimdiden kaybetti..."¹⁰¹⁷ Görüldüğü

---

¹⁰¹² Aragon, *a.g.e.*, s. 32.

¹⁰¹³ Shtemenko, *a.g.e.*, s. 32.

¹⁰¹⁴ William Shirer, *Nazi İmparatorluğu: Doğuşu, Yükselişi ve Çöküşü*, (Çev.: Rasim Güran), Ağaoğlu Yayınları, İstanbul 1969, C. 3, s. 1354.

¹⁰¹⁵ Aragon, *a.g.e.*, s. 33.

¹⁰¹⁶ Gehlen, *a.g.e.*, s. 27.

¹⁰¹⁷ Lototski, *a.g.e.*, s. 143.

kadarıyla Ruslar açısından durum hiç de içler açıcı değildir. Çünkü Alman-Rus savaşının başlamasından üç hafta sonra Alman birlikleri Rusya'nın nüfuz alanlarındaki bölgelerde 350 ile 600 km ilerleyerek Baltık cumhuriyetlerini, Belarus, Moldova, ve Ukrayna'nın büyük bir kısmını işgal etmiştir.¹⁰¹⁸ Alman Feld-Mareşal Von Bock'un, 30 piyade tümeni ile 15 panzer ve motorize tümeninden oluşan Merkez Orduları Grubu, hareketin başladığı ilk üç haftası içinde Bialistok'tan Smolensk'e kadar uzayan 675 km'lik bir mesafe katetmiştir. Moskova'ya sadece 300 km kalmıştır. Kuzeyde ise Feld-Mareşal Von Leeb'in 21 piyade ve 6 zırhlı tümeninden oluşan ordu grubu, Baltık Devletlerinden geçerek hızla Leningrad üzerine doğru ilerlemiştir. Güneyde de Feld-Mareşal Rundstedt'in 21 piyade, 4 motorize, 4 dağ ve 5 panzer tümeninden oluşan ordu grubu da Dinyeper Nehri ile Hitler'in büyük önem verdiği Ukrayna'nın başkenti Kiev'e doğru ilerlemiştir. Hitler 28 Eylül'de Alman birliklerine Rusya'nın iki büyük şehri olan Leningrad ile Moskova teslim olsa dahi bu teslim şartı kabul edilmemesi emri vermiştir.¹⁰¹⁹

Von Leeb, komutasındaki Alman birlikleri Estonya'nın önemli bir kısmını ele geçirerek doğuya doğru ilerlemişlerdir. Rus birlikleri Almanların ilerleyişini durdurmak ve Alman birliklerini arkadan vurmak için saldırıya geçmişler fakat bu saldırı Rus birliklerinin Smolensk'te Alman birliklerince kuşatılmasıyla sonuçlanmıştır. Almanların bu kuşatmasından kurtulamayan Rus birlikleri Almanlara 310.000 esirle 3200 tank ve 3100 top bırakmak zorunda kalmıştır.¹⁰²⁰ Bu harekatlarda Alman birliklerinin imha etmeyi düşündüklerinin ilk sırasında komünistler, üst düzeydeki devlet ve parti yetkilileri ve Yahudiler bulunuyordu. Rus-Alman savaşının ilk haftalarında bu kategorilerden birine dahil olan yüzlerce, hatta binlerce esir yok edilmiştir. Yanlışlıkla bu kategoriden birine dahil edilip öldürülen esirler de mevcuttu. Bunlardan biri de Müslüman esirlerdi. Yahudilerin haricinde Müslümanların da sünnetli olmasından dolayı savaşın ilk safhalarında birçok Müslüman (Türkistanlı, Tatar ve Kafkasyalı) Yahudi zannedilerek kurşuna dizilmiştir.¹⁰²¹

20 Ekim 1941'de 1. Alman Dağ Tümeni, 12. Rus ordusunda bir gedik açarak Sovyetler Birliği'nin büyük endüstri alanını kapsayan Donetsk bölgesinin önemli

¹⁰¹⁸ Kondukof, Klovov, Kulchitsky, Likholat, Sarbey, Sergiyenko and Sokhan, *a.g.e.*, s. 214.

¹⁰¹⁹ William Shirer, *Nazi İmparatorluğu: Doğuşu, Yükselişi ve Çöküşü*, (Çev.: Rasim Güran), Ağaoğlu Yayınları, İstanbul 1969, C. 3, s. 1316.

¹⁰²⁰ Erkilet, *a.g.e.*, s. 32.

¹⁰²¹ Mühlen, *a.g.e.*, s. 41.

donatım şehri olan Stalino'yu ele geçirmiştir. 28 Ekimde ise Kleist, Stölpnagel'in 17. Ordusuyla Donetsk'teki Miusa'ya ulaşmıştır.¹⁰²²

Hitler'in Rusya'ya saldırmasından sonra Washington'daki Sovyet Büyük elçiliği Sovyetlerin ciddi bir şekilde sıkıntısını çektiği tank ve çeşitli silahlar konusunda ABD yönetiminden destek talebini belirten Stalin imzalı bir telgraf almıştır. Ancak ABD bu telgrafa karşılık hiçbir cevap vermemiştir. Çünkü Rusya'nın Amerika Büyükelçisi Andrey Gromiko'ya göre ABD, hala Sovyetler Birliği ve Almanya'nın birbirlerini yıpratması sonucu oluşan savaş sonrası ortamda, savaş meyvelerinin toplandığı sırada, ABD'nin son sözü söyleme şansının artacağını düşünmüştür.¹⁰²³

Japonya, ABD'ye karşı Pasifik'te vereceği mücadelede Almanya'nın Japonya'yı destekleyeceği konusundan Ribbentrop'tan bir garanti almasıyla 7 Aralık 1941 sabahı Pearl Harbour'daki Amerikan Pasifik donanmasına bir baskın düzenlemiştir. Bu durumda Almanya 11 Aralık'ta Japonya ile yaptığı anlaşma gereği ABD'ye savaş ilan etmek durumunda kalmıştır.¹⁰²⁴ Ancak Almanya bu durumdan tam anlamıyla hoşnut olmamıştır. Çünkü Almanya, Japonya'dan doğrudan ABD'ye saldırmasını beklememiştir. Almanya Japonya'yı Rusya'ya karşı saldırmaya ikna etmek için ABD'ye karşı bu ülkenin vereceği savaşı destekleme sözü vermiştir. Oysa Japonya, Almanya'nın beklediği gibi Rusya'ya değil de ABD'ye saldırmıştır. Böylece Almanya'nın en son isteyeceği gelişme ilk önce gerçekleşmiştir. Bunun sonucunda da Almanya istemeyerek de olsa ABD ile karşı karşıya gelmek durumunda kalmıştır. Amerika'nın düşüncesine göre ise SSCB, 1941 Nisan'ında Hitler'in müttefikleri Japonya ile tarafsızlık paktı imzalayarak Japonya'nın ABD'ye karşı Pearl Harbor baskınına yol açmıştır.¹⁰²⁵ Almanya'nın Rusya'ya savaş açtığı yıl askeri olarak her şey tam da istediği gibi gitmiştir. Ancak Almanya'nın, Rusya'yı iki ateş arasında bırakma çabası Rusya'nın Japonya ile dostluk anlaşması imzalaması ve Japonya'nın ABD'ye savaş açmasıyla sonuçsuz kalmıştır.

¹⁰²² Paul Carell, *Barbarossa Harekatı:1941-1945 Alman Sovyet Savaşı*, (Çev.: Hüsnü Erentok), Sinan Yayınları, İstanbul 1973, s. 33.

¹⁰²³ Gromiko, *a.g.e.*, s. 63.

¹⁰²⁴ Papen, *a.g.e.*, s. 445; Gromiko, *a.g.e.*, s. 63; William Shirer, *Nazi İmparatorluğu: Doğuşu, Yükselişi ve Çöküşü*, (Çev.: Rasim Güran), Ağaoğlu Yayınları, İstanbul 1969, C. 3, s. 1375.

¹⁰²⁵ Dönitz, *a.g.e.*, s. 156; *Berlin Hakkında Sovyet Notası: Bir Tahlil*, Amerikan Haberler Merkezi, Ankara 1959, s. 2.

2.12. Rusya'nın Almanya'ya Karşı Kafkasya'da Aldığı Savaş Tedbirleri

Joseph Stalin, henüz Alman saldırısından önce Rus yönetimini güçlendirmek, partiyi ve devlet kurumlarını koordine etmek amacıyla 7 Mayıs 1941'de Halk Komiserleri Konseyi Başkanlığı görevini üslenmiştir. Konseyin askeri temsilciliğine de Stalin'in danışmanı olan Mareşal Boris Şapaşnikov¹⁰²⁶ getirilmiştir. Ardından Stalin, kendisini Sovyet Silahlı Kuvvetleri'nin başkomutanı olarak atamıştır.¹⁰²⁷ Böylece kararların hızlıca alınıp uygulanmasını sağlamaya çalışmıştır.

Almanya'nın Rusya'ya savaş açmasıyla, batıda hızlı bir şekilde tedbirler alan Stalin diğer yandan da Almanya'nın Kafkasya'ya girişeceği hareket öncesi Rusya'nın bölgedeki siyasi ve askeri otoritesini sağlamlaştırmaya çalışmıştır. Çünkü Rusya 1928'den beri Almanya'nın İran'da siyasi ve ekonomik açıdan önemli bir nüfuz elde etmesinden rahatsızlık duymuştur.¹⁰²⁸

İkinci Dünya Savaşı sırasında İran hükümeti, müttefiklerin Rusya'ya kendi toprakları üzerinden silah sevkiyatı yapmalarına rıza göstermediği için¹⁰²⁹ Rusya, Almanların ilerlemesinden önce Kafkasya'daki hakimiyetini pekiştirmek için daha önce yapılan Rus-İran Anlaşması'nın ilgili maddesine dayanarak 25 Ağustos 1941 de Rus Generali D. T. Kozlov ve Cephe Karargah Komutanı F. I. Tolbukhin 44., 45., 46., ve 47. Rus orduları İran'a saldırmıştır.¹⁰³⁰ Rusya'nın Güney Kafkasya ordusu 27 Ağustos'ta İran'ın Dilman, Tebriz ve Erdebil şehirlerini işgal ederek Hazar Denizi'nin güney kıyılarına kadar ulaşmıştır.¹⁰³¹

Rusya, 1931 yılında Sovyet Rusya ile İran arasında imzalanan anlaşma gereğince buraları işgal ettiğini bildirmiştir. Çünkü anlaşma, taraflardan biri herhangi bir tehlikeyle karşılaşacak olursa diğerinin ona yardım etmesini öngörüyordu. İran'la Rusya arasında yapılan anlaşma gereği Hitler'in İran'a saldırması söz konusu olunca Rusya, Alman birlikleri İran üzerinden kolaylıkla Rusya'nın nüfuz alanı olan Kafkasya'ya kolayca geçebileceğini düşünerek birliklerini bölgeye göndermiştir. Almanya'nın Transkafkasya'yı elde etmesiyle bu bölgeden Kuzey Kafkasya ve Rusya'ya uzanabileceği gibi Hindistan'a ulaşmasını da kolaylaştırırdı. Bu yüzden

¹⁰²⁶ Yerine 1943 yılında ise Mareşal Aleksander Vasilevsky geçmiştir. Daha kapsamlı bilgi için Bkz: Vernadsky, *a.g.e.*, s. 499.

¹⁰²⁷ Vernadsky, *a.g.e.*, s. 499.

¹⁰²⁸ Vasilev, *a.g.e.*, s. 163.

¹⁰²⁹ Hostler, *a.g.e.*, s. 69.

¹⁰³⁰ Vasilev, *a.g.e.*, s. 163; Lenczowski, *a.g.e.*, s. 168; Vladimir Poyakov, "Kırım ve Kafkasya Halkları Sürgününün Asıl Sebepleri", *Yeni Türkiye: Kafkas Özel Sayısı*, Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi, Ankara 2015, C. 4, S. 74, s. 552.

¹⁰³¹ Gasanlı, *a.g.e.*, s. 19.

Almanya'nın İran'a saldırması Rusya'yı ilgilendirdiği kadar İngiltere'yi de ilgilendiren bir meseleydi. Dolayısıyla Almanya'nın saldırgan tutumu ve bölgeye nüfuz girişiminde bulunmasıyla İngiltere de birliklerini Güney Azerbaycan'a göndermiştir.¹⁰³² Böylece işgal edilen İran iki bölgeye ayrılmıştır. İran Azerbaycan'ı dahil olmak üzere Kuzeydeki beş eyalet Rusya'nın nüfuz alanı olarak kabul edilirken diğer bölgeler de İngiltere'nin nüfuz alanı olması kararlaştırılmıştır. Başkent Tahran da tarafsız bir bölge olarak kabul edilmiştir.¹⁰³³ Bu arada ele geçirilen topraklarda Mahabad Cumhuriyeti (Kürtler) ve Güney Azerbaycan Cumhuriyeti kurulmuştur.¹⁰³⁴ Bu gelişmelerden sonra Rusya, İran'daki durumla daha da yakından ilgilenmiştir. Bu konuda B. M. Shaposhnikov buradaki gelişmelerle ilgili düzenli olarak Sergei M. Shtemenko'yu bilgilendirmekle görevlendirilmiştir.

Rusya'nın 1941'de kurduğu Kafkas Ötesi Cephesi 45. ve 46. Ordulardan meydana gelmiştir. Daha sonra 44. Ordu da bu cepheye dahil edilmiştir. Ayrıca Kuzey Kafkasya Cephesi'nin de Kafkas ötesinin savunmasına yardım etmesi için planlar yapılmıştır. Bütün bu Rus kuvvetleri yeterli olmadığı için Orta Asya ve diğer bölgelerden Kafkaslara asker sevkıyatı başlatılmıştır. Sovyet-Türk sınırı 45. Rus ordusu tarafından gelecek herhangi bir tehlikeye karşı emniyete alınmıştır. Türkiye'nin İran üzerinden saldıracağı göz önüne alınarak Türkiye -İran sınırına sevk edilen ihtiyat kuvvetleri 15. Süvari taburu, piyade bölüğü ve tank tugayı tarafından desteklenerek hazır bekletilmiştir.

1941'de Almanların Kafkaslara Rostov'u alarak yürümeye başlamasıyla da Kafkas ötesini yalnız Türkiye üzerinden yapılacak bir saldırıya karşı değil aynı zamanda kuzeyden gelecek saldırılara karşı da korumak için planlar yeniden gözden geçirilmiştir.¹⁰³⁵ Rusya, ilerlemeye devam eden Alman ordularına karşı Terek Nehri kıyısında bir cephe hattı oluşturmak içinde Transkafkasya'da bulunan Kızıl Ordu birliklerini 1942 Temmuz'una kadar Kafkasya'da konuşlandırmıştır. Kızıl Ordu, Kafkasya'da stratejik önem taşıyan noktaları işgal ve tahkim ederken nizami birliklerin yerini almak ve yükünü hafifletmek için Ermenistan'da milli milis kuvvetleri oluşturmuştur. Erivan'da kurulan milislere Türkiye sınırındaki birlikleri destekleme veya tamamen onların yerini almaları görevi verilmiştir.¹⁰³⁶

¹⁰³² Shtemenko, *a.g.e.*, s. 53; Lenczowski, *a.g.e.*, s. 170.

¹⁰³³ Hostler, *a.g.e.*, s. 69.

¹⁰³⁴ Poyakov, *a.g.m.*, s. 548.

¹⁰³⁵ Shtemenko, *a.g.e.*, s. 53.

¹⁰³⁶ Mühlen, *a.g.e.*, s. 204.

Bu gelişmelerden sonra Rıza Şah'ın oğlu Muhammed Şah 1942 Şubat'ında Rusya ve İngiltere ile bir anlaşma yapmak zorunda kalmıştır. Bu anlaşmayla müttefiklerin Rusya'ya yapacakları yardımlarda İran topraklarının kullanılması sağlanmıştır.¹⁰³⁷

2.13. Almanya'nın Kırım Harekâtı (23 Temmuz 1941)

Kuruşçev, Almanya'nın Ukrayna ve Kırım bölgelerinde birtakım planlar peşinde olduğunu henüz Rus-Alman savaşı çıkmadan önce anladığını şu sözlerle ifade etmiştir:¹⁰³⁸

“Batı Ukrayna demiryollarını Avrupa'nın dar raylı sisteminden bizim geniş raylı sistemimizle değiştirirken Almanlarla yakın ilişkilerimiz vardı. Almanlar birkaç defa bize hatları değiştirmememizi öğütlediler. Ne düşündüklerini biliyordum. Stalin'e Almanların yakın bir gelecekte demiryollarını kendi taşımacılık işlemleri için kullanmayı planladıklarını bildirdim. Böylece Stalin de “Emir ver de rayları en kısa sürede tamamen değiştirsinler” demiştir. Bunun üzerine demiryolu çabucak değiştirilmiştir. Ancak bunun pek faydası olmamıştır. Çünkü Almanlar işgal ettikleri rayları eski şekline dönüştürmüşlerdir. Mihver birliklerinin ardından yol işçileri gelip hatları söküp genişleterek ilerlemeye devam etmişlerdir.”

Hitler, Rundstent komutasındaki birlikleri Karadeniz kıyılarını temizlemek, Rostov'u almak, Maikop petrolerini ele geçirmek, Volga üzerindeki Stalingrad'a doğru ilerlemek ve Rusya'nın Kafkaslarla bağlantısını koparmakla görevlendirmiştir.¹⁰³⁹ Alman Yetkililer özellikle Ukrayna'nın işgaline büyük önem vermiştir. Alman yetkililer tarafından Kafkasya yolunda ilk ele geçirilmesi gereken yerlerin Moskova, Leningrad ve Ukrayna, dolayısıyla Kırım olduğu düşünülmüştür. Moskova nasıl ki Rusya'nın siyasi merkez üssü olarak görülüyorsa Ukrayna da Rusya'nın ekonomik üssü olarak görülmüştür. Ukrayna'nın Almanya tarafında işgaliyle birlikte Rusya'nın ekonomik açıdan da çökeceği düşünülmüştür. Çünkü Ukrayna, Rusya'nın sanayisi için gerekli olan çelik üretiminin yarısını, metalürji ekipmanlarının ve pig demir üretiminin üçte ikisini, kömür üretiminin yarısından fazlasını karşılamaktaydı. Alman yetkililere göre Rusya'nın bütün bu kaynakları kaybetmesi savaşı da kaybetmesi anlamına gelirdir. Bütün bunlara bağlı olarak Almanya, Ukrayna ve Kırım'ı işgal edilmesi gereken en önemli hedeflerden biri olarak görmüştür.

¹⁰³⁷ Vasilev, a.g.e., s. 163.

¹⁰³⁸ Kuruşçev, a.g.e., s. 177.

¹⁰³⁹ William Shirer, *Nazi İmparatorluğu: Doğuşu, Yükselişi ve Çöküşü*, (Çev.: Rasim Güran), Ağaoğlu Yayınları, İstanbul 1969, C. 3, s. 1325.

Almanya'nın bu planını anlayan Rusya 1941 ilkbaharında Ukrayna, Kiev ve Kırım'ın savunulması için 80 bölük asker görevlendirmiştir. Bu arada iki buçuk milyon Ukrayna'lı Kızıl ordu birliklerine katılmıştır. Ukrayna halkından da 1.3 milyon kişilik milis birliği oluşturulmuştur.¹⁰⁴⁰ Almanların ilerleyişi üzerine 30 Haziran 1941'de Devlet Savunma Komitesi Stalin'in Başkanlığında toplanarak tedbir amaçlı kararlar almıştır.¹⁰⁴¹ 10 Temmuz 1941'de Devlet Savunma Komitesi, yüksek komutanlık genel Karargahını, Başkomutanlık Genel Karargahı halinde yeniden örgütlemiştir. Bu arada Başkomutanlık Genel Karargahı J. V. Stalin (Başkan), V. M. Molotov, S. K. Timoşenko, S. M. Budyonni, K. Y. Vorosilov, B. M. Şapoşnikov ve G. K. Jukov'dan oluşmuştur.¹⁰⁴² Bu durumda üç yüksek Başkumandanlıkta K. Y. Voroshilov Kuzeybatı orduları başkumandanı, S. K. Timoşenko Batı Orduları başkumandanı, S. M. Budyonny Güneybatı orduları başkumandanı görevlerini yürütmüşlerdir.¹⁰⁴³ Ukrayna Cephesi, Rusya adına Kruşçev tarafından idare edilmiştir. Kiev'e 37.000 asker konuşlanmıştır. Burada 30000 partizan da orduya katılmıştır. 50000'den fazla sivil de tahkimat işleri için askerlere yardım etmişlerdir. 160000 kişilik işçi ordusu da Alman ilerleyişini durdurmak için tank hendeği kazmakla görevlendirilmiştir.

Rusların 44 tümenine karşılık Alman birlikleri 38 tümen, 400 tank, 5500 top ve 700 uçağın himayesinde ilerlemiştir. Alman birlikleri 11 Temmuz 'da Kiev'in 20 km kadar yakınına gelmiştir.¹⁰⁴⁴ Hitler, 19 Temmuz 1941'deki 33 numaralı emrinde Güney Ordu Grubu'nun kuzey kısmının, Kiev bölgesindeki istihkamların ve Sovyetlerin 5. Ordusunun derhal kontrol altına alınmasını istemiştir. Hitler 5. Ordu'nun Dinyeper'in karşı yakasına atılması emrini vermiştir.¹⁰⁴⁵ Alman ilerleyişi karşısında Sovyet birlikleri, Ukrayna'da 1941 Temmuz'u boyunca Güney Batı Cephesi kuvvetleri Polesyen'in güneyinde, Kiev ve Korosten'de büyük mücadeleler vermiştir. Güney Cephesi, ilerleyen Alman birliklerinin yanı sıra Moldova ve Romen birliklerine karşı da savaşmışlardır.¹⁰⁴⁶ Hitler, 30 Temmuz'da Smolensk yakınlarında savunmaya geçerek Leningrad, Ukrayna ve Kırım'ı ele geçirmek suretiyle cepheyi düz bir çizgi şekline getirmek için merkez grubundan, özellikle bir kısım tankın

¹⁰⁴⁰ Kondukof, Klovov, Kulchitsky, Likhlat, Sarbey, Sergiyenko and Sokhan, *a.g.e.*, s. 213.

¹⁰⁴¹ Shtemenko, *a.g.e.*, s. 39.

¹⁰⁴² Lototski, *a.g.e.*, s. 145.

¹⁰⁴³ Shtemenko, *a.g.e.*, s. 38.

¹⁰⁴⁴ Aragon, *a.g.e.*, s. 36.

¹⁰⁴⁵ Shtemenko, *a.g.e.*, s. 38.

¹⁰⁴⁶ Lototski, *a.g.e.*, s. 162.

kuzey ve güney gruplarına aktarılması talimatını vermiştir. Çünkü Hitlerlere göre Harkov Sanayi Bölgesinin ele geçirilmesi önemliydi. Böylece yıldırım harbinin başarıya ulaşma ihtimali bir kat daha artmış olacaktı.¹⁰⁴⁷

Smolenks'in düşmesiyle Hoth ve Guderian komutasındaki Alman tankları Moskova'ya 300 km kadar yaklaşmıştır. Alman Genelkurmayı (OKH) Rusya'nın tamamen yok edilmesi için Moskova'nın alınması ve merkezi orduların yok edilmesi gerektiğine inanırken, Hitler ise aynı düşüncede değildir. Leningrad onun için birinci derece hedef teşkil etmiştir. Leningrad düşürüldükten sonra Alman orduları Ukrayna'yı işgal edecek daha sonra da Moskova'ya saldırılacaktı. Kara Kuvvetleri komutanı Mareşal von Brauchitsch ve Genelkurmay Başkanı Halder ise zırhlı birliklerin halen bulundukları stratejik durumu göz önüne alarak Moskova'ya saldırmanın gerekli olduğunu düşünmüşlerdir. Her şeyden önce Rusya'nın Moskova önlerinde sağlam bir savunma hattı hazırlamalarının önüne geçilmesi gerektiğine inanmışlardır. Kızıl ordu kendi başkenti önünde yenildikten ve Moskova işgal edildikten sonra Leningrad ve Ukrayna'nın alınmasının çok daha rahat olacağını düşünmüşlerdir. Bu arada Hitler, 4 Ağustos'ta fikirlerini açıklamak üzere Novy Borissov'da bulunan Merkez Grubu Karagahı'na gelerek generallerle bir görüşme yapmıştır.¹⁰⁴⁸

Hitler bu görüşmelerden sonra ordu gruplarına görev dağıtımını şöyle yapmıştır: Kuzey Ordu grubu ilerlemesini Leningrad'a doğru sürdürecektir. Merkez Ordu Grubu Smolensk bölgesindeki Sovyet kuvvetlerini kuşatacak ve yok edecektir. Güney Ordu Kuvvetlerinin bir kısmıyla Kiev üzerine ilerlemeyi sürdürürken ana kuvvetlerini Dinyeper'in batısında Sovyet Birliklerini kuşatmaya ayıracaktı.¹⁰⁴⁹

Hitler, 11 Ağustos 1941'de Kırım, Donets havzası ve Kafkas petrol bölgelerine doğru saldırıya geçilmesi emrini vermiştir. Böylece Rusya'nın petrol merkezleri ve endüstrisi ele geçirilerek savaşın seyrinin Almanya'nın lehinde gelişmesi sağlanmış olacaktır. Ayrıca Rus birliklerini güneyde iyice zayıflattıktan sonra Moskova'nın alınması daha kolay olacağı düşünülmüştür. Fakat Ruslar, işgal tehlikesi altındaki bölgelerde bulunan ağır sanayiye Uralların ötesine çoktan taşımış ve bu sanayi faaliyete dahi geçmiştir.

---

¹⁰⁴⁷ Aragon, a.g.e., s. 38.

¹⁰⁴⁸ Wolf Von Achen, "Hitler Moskova'yı Niçin Alamadı", (Çev.: Reşat Uzman), *Hayat Tarih Mecmuası*, 1971, S. 2, s. 79.

¹⁰⁴⁹ Lototski, a.g.e., s. 148.

Alman birlikleri Ağustos'ta Kiev'e saldırmıştır. Merkez ordular grubu generalleri Hitler'in öncelikle Ukrayna ve Kırım'ı işgal etme kararını öğrenince Mareşal von Bock, Guderian ve Halder Hitler'e gidip Moskova'ya doğru olacak bir saldırının bütün mantıki sebeplerini bir kez daha anlatmaya karar vermişlerdir. Nihayetinde Guderian Doğu Prusya'ya Hitler'in genel karargahına giderek Jodl, Keitel ve Schumundt'un da bulunduğu bir toplantıda zırhlı birliklerin durumuna ait bir rapor sunmuştur. Guderian bu görüşmede hareketin neden Kırım yönünde değil de Moskova yönünde olması gerektiğini bir kez daha kendi lisanıyla açıklamaya çalışmıştır. Ancak Guderian bu görüşmede de Hitler'i ikna edememiştir.

Verilen emir gereği Alman Merkezi Ordular Grubu'nun iki kolordu ve Guderian'ın 2. Zırhlı birliği ile katılmasına karar verilmiştir. Hitler bu kararı aldığı anda Rus General Andrey İvanoviç Yeremenko, Guderian'ın asıl hedefinin hala Moskova olduğunu sanmaktaydı. Ancak o gün bir hava irtibat subayı kendisine güney yönünde Starodub yolu üzerinde toplu halde zırhlıların ilerlemekte olduğunu söyleyince yanıldığını anlamıştır.¹⁰⁵⁰ Bu saldırıyla birlikte Alman 6. Ordu birlikleri tarafından izlenen 1. Panzer grubu Kiev'e girmiştir. Ancak burada durdurulmuştur. 12. Alman tümenini durduran ve böylece Kiev savunucularına yardım etmiş olan General M. I. Potarov'un, 5. Ordusu Korosten'in batısında savaşırken Kiev garnizonu Ukrayna'nın başkentini savunmaya devam etmiştir.

Rusya'nın Güneybatı Cephesi'nin ana kuvvetleri Dinyeper'in batısında 1941 Ağustos'unda büyük bir mücadele vermiştir. 6. 12. ve 26. Sovyet ordu birlikleri Almanya'nın Güney Ordu Grubu'na ciddi kayıplar verdirmiştir. Burada Von Kleist'in 1. Panzer Grubu tanklarının yarısını kaybetmiştir. Fakat ağustos başında giderek şiddetlenen hareket sonucu Mihver birlikleri, Uman'da 6. ve 12. Sovyet ordularını kuşatmıştır. Böylece denge Almanların lehine değişmiştir. Bu durum karşısında Sovyet Baş Komutanlık Karargahı, General M. I. Kirponos ve I. A. Tylenov komutasındaki, Güneybatı ve Batı Cepheleleri ordularına Dinyeper'in ötesine geçmeleri ve Kiev, Dnepropetrovsk ve batı yakadaki bazı köprübaşı mevzilerini tutarak Dinyeper'in doğu yakası boyunca savunmaya çekilmeleri emrini vermiştir. Ağustos sonunda Sovyet kuvvetleri Dinyeper'in doğusuna doğru geri çekilmişlerdir. Alman Merkez Ordu grubu, 2. Panzer Grubu'nu ve 2. Hareket Ordusu'nu Ukrayna'ya yönlendirmiştir. Daha sonra da Rus birlikleri tarafından Kiev ve

---

¹⁰⁵⁰ Achen, *a.g.m.*, s. 79; Gehlen, *a.g.e.*, s. 29.

Dinyeper'in doğusundaki Ukrayna topraklarının bir kısmı Almanların eline geçmiştir. Böylece Alman birlikleri Kırım sınırlarına ulaşmıştır.¹⁰⁵¹

Alman birlikleri 13 Ağustos'ta Odessa ve Bug Nehri'nin gerisinden Karadeniz kıyısına varmışlardır. Odessa sarılmış 14 Ağustos'ta da Nikolay Limanı Almanların eline geçmiştir. 18 Ağustos'ta da Alman birlikleri Dinyeper Nehri'nin batı yakasına varmışlardır.¹⁰⁵²

Gehlen'in ifadesine göre Almanlar tarafından ele geçirilen her yerde, özellikle Ukrayna'da, Basarabya'da halk tarafından Alman birlikleri sıcak bir ilgi ile karşılanmış ve bir kurtarıcı olarak selamlanmıştır.¹⁰⁵³

1941 Ağustos'unda Sovyet Başkomutanlık Karargahı, Odessa'daki birliklerini denizden tahliye etmeye ve aynı zamanda tehdit edilen Karadeniz filosunun ana üssü olan Sivastopol garnizonunu takviye etmeye çalışmıştır. Ancak kısa bir süre sonra batı cephesinde bir güç dengesi sağlanmıştır. Alman orduları bütün cephe boyunca durdurulmuş, ağır kayıplara uğratılmış ve savunmaya geçmek zorunda bırakılmıştır.¹⁰⁵⁴ Bu başarıya rağmen Rus birlikleri iki aylık bir sürece bakıldığında büyük darbe almışlardır. Nitekim iki aylık savaş hareketi boyunca Ruslar 1.250.000 askerini esir vermiş, 14.000 tank, 15.000 top ve 11.250 uçak kaybetmişlerdir.¹⁰⁵⁵ Bu mücadeleler sırasında Almanlar da tanklarının yarısını 1.284 uçak ve 100.000 asker kaybetmişlerdir.¹⁰⁵⁶

Ağır kayıplara rağmen, verdiği mücadele ile Rus birlikleri, Alman birliklerinin hızla ilerleyişini Kırım'da durdurduğu gibi Moskova'yı ele geçirme planlarını da engellemeyi başarmıştır. Böylece Alman birlikleri ilk kez savunmaya geçmek zorunda kalmıştır. Savaşın ilk günlerinde Naziler ortalama 30 km ilerlerken bu hız günde altı yedi kilometreye kadar düşmüştür. Böylece Rusya, Moskova'nın savunmasını güçlendirmek için zaman kazanmıştır.¹⁰⁵⁷

Ancak Alman birlikleri Ukrayna'daki ilerleyişini sürdürmekte kararlıydı. Eylül 1941'de Alman 2. Motorize kuvvetleri, 2. 6. ve 17. Ordu kuvvetleri ve Kleist'in tank grubu bir keşif hava desteğiyle Kiev sınırına konuşlanmışlardır. Sovyet birliklerinin 37. Ordusu bu saldırıya ancak 70 gün dayanabilmiştir. Almanlar 15 Eylül 1941'de

---

¹⁰⁵¹ Lototski, *a.g.e.*, s. 162.

¹⁰⁵² Erkilet, *a.g.e.*, s. 37.

¹⁰⁵³ Gehlen, *a.g.e.*, s. 29.

¹⁰⁵⁴ Lototski, *a.g.e.*, s. 149.

¹⁰⁵⁵ Erkilet, *a.g.e.*, s. 37.

¹⁰⁵⁶ Kondukof, Klovov, Kulchitsky, Likholat, Sarbey, Sergiyenko and Sokhan, *a.g.e.*, s. 217.

¹⁰⁵⁷ Lototski, *a.g.e.*, s. 149.

Guderian'ın ve Kleist'in komuta ettiği birliklerle Lokhvitsky bölgesinden ilerleyerek kuzey ve güneyden Kiev'e girmişlerdir. Sovyetlerin 37. 26. ve 5. Ordu kuvvetlerinin üçte biri ile 21. 38. Orduları Kiev'de Alman Birlikleri tarafından kuşatılmıştır. Bu birliklerin birçoğu Almanlarca esir alınmıştır.¹⁰⁵⁸ Alman-İtalyan birlikleri 1941 Eylül'ünde Dnyeperopetrovsk'ta birkaç Rus tümenini imha ederek Kırım sınırlarına ulaşmışlardır.¹⁰⁵⁹

Almanlar, Türklerin "Özi" adını verdikleri Dinyeper nehrinden doğuya doğru geçerek Rus birliklerini Nogay bozkırlarından Azak Denizi'nin kuzey sahillerine doğru geri çekilmeye zorladıktan sonra 24 Eylül'de Kırım'a taarruza başlamışlardır. Almanlar stratejik açıdan Kırım'a büyük önem vermiştir. Çünkü Kırım'da bulunan Rus ordusu özellikle Rus uçak üsleri Azak denizinden doğuya doğru ilerleyerek Alman güney kanadındaki orduları daima yanlardan ve gerilerden tehdit edebileceği düşünülmüştür. Bu yüzden Alman yetkililer Kırım'ın alınmasına büyük önem vermişlerdir.¹⁰⁶⁰ Hitler, bu planla Ukrayna'nın tahıl bölgelerini ele geçirmek, buradan da Kafkasya'ya ilerleyerek tarafsız olan Türkiye üzerinde bir baskı kurup Türkiye'nin, Almanya tarafında savaşa katılmasını sağlamayı planlamıştır. Aynı zamanda Hitler, Ukrayna'nın geri kalan kısımlarını özellikle Kırım'ı ve Ukrayna'nın tarım ve sanayi bölgelerini ele geçirerek Donets havzasına, daha ilerde Kafkasya'ya sahip olarak Rusya'nın savaş ekonomisine ait kömür, maden, petrol ve çeşitli madenleri elde etmeyi planlamıştır.¹⁰⁶¹

Almanlar açısından önemli olan diğer biz mesele de Rusya'nın Kırım üzerindeki büyük hava üslerinin Almanya açısından hayati derecede önemli olan Romen petrol bölgeleri için bir tehdit teşkil etmesiydi. Böylece Kırım alınarak hem bu tehlike ortadan kalkacak hem de Rostov üzerinden ileriye doğru yapılacak bir hareketle Kerç Boğazı üzerinden Kafkasya yolu Almanlara açılacaktı. Burayı ele geçirmek için Mareşal Antonescu kumandasındaki 11. Alman Ordusu'nun yanı sıra Romanya'dan gelen 3. ve 4. Müttefik kuvvetleri orduları da 11. Ordu bünyesinde hareket etmişlerdir. 11. Ordu 1941 Eylül'ünde Aşağı Dinyeper'in Berislavl geçidini ele geçirmiştir. General Hansen idaresindeki 54. Kolordu da Kırım'ın giriş kısmını ele geçirmiş ve Perekop istikametini kapatmıştır. Yunanistan'dan gelen 50. piyade

---

¹⁰⁵⁸ Shtemenko, *a.g.e.*, s. 42.

¹⁰⁵⁹ Erkilet, *a.g.e.*, s. 40.

¹⁰⁶⁰ Erkilet, *a.g.e.*, s. 134.

¹⁰⁶¹ Hermann Göring, "İkinci Dünya Savaşı'na Nasıl Başladık? Nasıl İdare Ettik, Niçin Kaybettik? II", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, (Çev.:İbrahim Ulus), İstanbul 2001, S. 56, s. 124.

tümeni ve 4 Romen ordusu Odessa önlerine gelerek Karadeniz sahilinde birkaç noktayı kısmen ele geçirmişlerdir. 3. Roman Ordusu da Dinyeper'in batısına geçmiştir. 24 Eylül'de 54. Kolordu, Perekop istikametine doğru saldırıya geçmiş, nihayetinde 26 Eylül'de Perekop Alman birliklerinin eline geçmiştir.¹⁰⁶² Rus birlikleri gafil avlanmakla birlikte bu arada Rus Teğmen A. V. Lopatin komutasındaki sınır devriye muhafızları Batı Ukrayna'daki Sokal kasabasında Almanlara karşı son kurşun kalana kadar tam on bir gün savaşmıştır. Rusya'nın Odessa garnizonu da son ana kadar savaşmıştır. Ancak 17 Ekim gecesi düzenli bir şekilde mevzilerini terk ederek limana doğru çekilmeye ve kendilerini götürmek için bekleyen gemilere binmişlerdir. Böylece Rus birliklerinin çekilmesiyle 73 gün süren Odessa savunması da sona ermiştir.¹⁰⁶³ 28 Ekim'de Alman birlikleri üstünlüğü ele geçirmiş ve 10 gün süren şiddetli çatışmalardan sonra Rus savunması kırılmış, Alman 11. Ordusu artık takibe başlamıştır.¹⁰⁶⁴ Rus birlikleri, Mihver birliklerini 1941 Ekim sonlarında Kırım Yarımadası'nın kapısı olan Perekop'ta da durduramamıştır. Bu durumda ilerlemeye devam eden Alman birlikleri 1 Kasım 1941'de Simferepol'u (Akmescit) işgal etmiştir.¹⁰⁶⁵ Kırım'ın doğu kesiminde Parpatsch'a ulaşılarak Rus birliklerinin Kırım'a ulaşan doğu yolu da kapanmıştır. Bu gelişmeler üzerine 170. Alman piyade tümenine bağlı birlikler 3 Kasım'da Fedosia şehri ile limanını ele geçirirken 15 Kasım'da ise Kerç işgal edilmiştir.¹⁰⁶⁶ Böylece 16 Kasım 1941'de Kırım, Sivastopol bölgesine kadar Almanların elime geçmiştir. Diğer taraftan 22. Alman piyade tümeninin Yarbay V. Boddien idaresindeki keşif kıtası dağlar üzerinden Yalta'ya kadar ilerlemiştir. Böylece Rus birliklerinin Sivastopol'a olan bütün çekilme yolları kapatılmıştır.¹⁰⁶⁷ Manstein, Sivastopol'un yılbaşından önce 11. Alman ordusu tarafından bir an önce ele geçirilip bu ordunun ikinci görevi olan Kafkaslara doğru saldırıya geçmesi gerektiğini düşünmüştür. Manstein'in bu düşüncesi doğrultusunda 17 Aralık'ta Sivastopol'a karşı saldırıya geçilmiştir. 23 Aralıkta da Alman 16. Piyade alayı Sivastopol'un dış savunma hatlarını ele geçirmiştir.¹⁰⁶⁸

---

¹⁰⁶² Manstein, *a.g.e.*, s. 205.

¹⁰⁶³ Lototski, *a.g.e.*, s. 144.

¹⁰⁶⁴ Manstein, *a.g.e.*, s. 217.

¹⁰⁶⁵ A. Musa, "İkinci Dünya Savaşı Döneminde Kırım", (Çev.: Abdülhakim Atanur), *Emel*, Ankara 1984, S. 140, s. 26.

¹⁰⁶⁶ Carell, *a.g.e.*, s. 15.

¹⁰⁶⁷ Manstein, *a.g.e.*, s. 220.

¹⁰⁶⁸ Kondukof, Klovov, Kulchitsky, Likholat, Sarbey, Sergiyenko and Sokhan, *a.g.e.*, s. 220; Carell, *a.g.e.*, s. 15.

Alman 11. Ordusu'nun Sivastopol'un kuzey cephesindeki savaşlarda başarıya ulaşacağı bir sırada, Rus birliklerinin Kerç Yarımadası'na çıkarılması talimatı aldıkları anlaşılmıştır. Nitekim Stalin'in plan ve emri gereğince Kırım'da kaybedilen yerlerin tekrar alınması ve Alman 11. Ordusu'nun imha edilmesi için Rus birlikleri harekete geçmişlerdir. Bunun üzerine Rus birlikleri 26 Aralık 1941'de Kerç Boğazı'nı aşarak Kerç şehrinin her iki tarafından karaya çıkmışlardır.¹⁰⁶⁹ Alman kumandanı Graf Sponeck ise 29 Aralık'ta 46. piyade tümenine Feodosiya'deki Rus birliklerinin bölgeden temizlenmesi emrini vermiştir.¹⁰⁷⁰ Bu arada 15 Ocak'ta Alman 30. ve 42. Kolorduları Feodosia cephesinde Rus birliklerine karşı yeni bir taarruz başlatmıştır. Böylece Feodosia, 18 Ocak'ta Almanların eline geçmiştir. Bu savaşta Rus birlikleri 6700 ölü, 10.000 esir verdikten sonra 177 top ve 85 tank kaybetmişlerdir. Almanlar Feodosia Limanı'nda da birçok Rus nakliye gemisini batırmıştır.

Sivastopol önlerinde bütün şiddetiyle devam eden savaş 3 Mart'a kadar devam etmiştir. 13 Mart 1942'de Rus birlikleri yeniden taarruza geçmişlerdir. Ancak Rus birlikleri bu saldırıdan da bir sonuç alamamıştır. Kırım savunmasında 11 Nisan'da Rus birlikleri ağır bir yenilgi yaşamıştır. 16 Mayıs'ta Kerç Şehri Alman 17 piyade tümeni ve 213. Alay tarafından ele geçirilmiştir. 18 Mayıs'ta da Kerç Yarımadası üzerindeki savaşlar sona ermiştir. Bu son savaşta Almanlar 170.000 esir almış, 1133 top ve 258 tank ele geçirmiştir.¹⁰⁷¹ Bu kayıplar Rusya'yı olumsuz yönde etkilemiştir. Buna bağlı olarak Sovyetler Birliği'nin durumu son derece kötüleşmiştir. Alman Birlikleri, Leningrad'a dayanmış Moskova'yı tehdit eder duruma gelerek Ukrayna ve Kırım'ın çoğunu işgal etmişlerdir. Önemli ekonomik bölgeler ve çok büyük zenginlik Almanların eline geçmiştir. Sovyetler Birliği güneydeki bütün metalürji fabrikalarını kaybetmiştir. Bu arada çok sayıda cephane fabrikası, diğer birçok fabrika ve imalathane yok edilmiştir.¹⁰⁷²

Almanlar, Sovyetler Birliğinin birçok ulustan meydana gelmesinden dolayı savaşın başlamasıyla Rusya'nın hemen çözüleceğini düşünmüştür. Almanya, Rusya'da bir milliyetçilik isyanının çıkmasını ve halk dayanışması merkezinin

---

¹⁰⁶⁹ Manstein, *a.g.e.*, s. 232.

¹⁰⁷⁰ Carell, *a.g.e.*, s. 17.

¹⁰⁷¹ Manstein, *a.g.e.*, s. 242.

¹⁰⁷² Lototski, *a.g.e.*, s. 165.

çökmesini beklemiştir. Bu düşünce Almanların Ukrayna ve Kırım'daki baskısının daha da artmasına sebep olmuştur.¹⁰⁷³

Ukrayna'daki halk, Almanları kendilerini Komünist rejimden kurtaracak özgürlükçüler olarak düşündükleri için ilk başta Alman birlikleri burada sıcak karşılanmıştır. Ukrayna ve Kırım'ın Almanların eline geçmesiyle "Özgür Ukrayna diye bir şey yoktur. Amacımız Ukraynalıların Almanya için çalışmasını sağlamaktır" diyen Eric Koch, Ukrayna ve Kırım'da ele geçirilen bölgenin valiliğine getirilmiştir. Bölgede Rusya tarafından kurulan Kolhozlar Alman işgaliyle birlikte bu defa da Alman çıkarına hizmet eden tesisler durumuna getirilmiştir. Sağlıklı erkekler ve kadınlar toplanıp Alman fabrikalarında ve madenlerde çalıştırılmak üzere zorla göç ettirilmiştir. Buna itiraz edenler ibret olması için herkesin gözü önünde asılmıştır. İşgal altındaki bölgelerde yaşayan milyonlarca insan askere ya da Almanlara çalışmış veya onlarla işbirliği yapmak zorunda bırakılmıştır.¹⁰⁷⁴

Nitekim bu durumu Almanya'ya zorla çalıştırılmak için götürülen Kırımlı Remziye Alper şöyle aktarmıştır: "Bizi trenlerle Alman askerleriyle beraber Romanya'ya oradan da Almanya'ya götürdüler. Daha sonra bizi Alman askerlerinden ayırdılar. Almanya'da biraz kaldık. Bize, sizler burada bize esir değilsiniz fakat misafir de değilsiniz, bize çalışacaksınız dediler. Onun için anne ve babamla birlikte bir çiftçinin yanına çalışmak üzere götürüldük."¹⁰⁷⁵

Alman yetkililer işgal ettikleri Ukrayna'da milliyetçi hareketleri yasaklanmıştır. Burada kurulan Nazi yönetimi Ukrayna halkını sürekli baskı altında tutmuş, Almanya'da çalıştırılmak üzere buradan zorla işçi gönderilmiş ve Ukrayna'nın ekonomik kaynakları sömürülmüştür. Hitler'in talimatıyla Ukrayna'daki eğitim de kısıtlanmıştır. Hitler bu durumu şöyle ifade etmiştir:

"Ruslara, Kırgızlara ve Ukraynalılara okuma-yazma öğretmek uzun vadede bizim için zararlı olur. Eğitim bunların arasındaki daha parlak zekalı kişilerin tarih okuyarak bir tarih şuuruna kavuşma imkanı kazandıracağından bunların sahip olacakları siyasal görüşler bizim çıkarlarımıza ters düşer."¹⁰⁷⁶

Goebbes'e göre "Ukraynalılar başlangıçta Hitler'i Avrupa'nın kurtarıcısı saymaya, Alman Ordusunu sevinçle karşılamaya hazırlanmışlardır. Fakat sonradan

---

¹⁰⁷³ Kruşçev, *a.g.e.*, s. 176.

¹⁰⁷⁴ Hosking, *a.g.e.*, s. 687; Matuszewski, *a.g.m.*, s. 148.

¹⁰⁷⁵ Neşe Sarısoy Karatay, *Gamalı Haç ile Kızıl Yıldız Arasında Türkler*, Sinemis Yayınları, Ankara 2011, s. 342.

¹⁰⁷⁶ Alexiev, *a.g.m.*, s. 120.

bu tutumları değişmiştir. Bunun sebebi, Rusların, bilhassa Ukraynalıların, başına fazla şiddetle vurduk. Zaten bizim adetimiz öyledir. Fakat unutmamalı ki haşın hareket her zaman ikna edici bir vasıta değildir” diyerek yapılan yanlışları kabul etmiştir.¹⁰⁷⁷ Yapılan bu yanlışlar bir yandan Almanya’nın sonunu getirmiş diğer yandan da işgal ettiği bölgelerdeki halkı madden ve manen büyük yıkıma sürüklemiştir.

2.14. Leningrad (ST. Petersburg) Kuşatması (Eylöl 1941)

Bir yandan Ukrayna ve Kırım saldırılarıyla Kafkasya yolunu açmaya çalışan Almanya diğer yandan da Leningrad’a saldırarak Moskova’ya giden yolu açmaya çalışmıştır. Bunun için 1941 yazında 11. ve 18. ordularla Leningrad’a saldırı planı yapmıştır. Hitler bu şehrin kolayca alınacağını düşünmüştür. Nitekim şehrin doğudan da kuşatılması ve şehir halkının aç bırakılmasıyla şehri teslim e çalışılacaktır.¹⁰⁷⁸ Almanya buraya saldırarak Rus birliklerinin bir kısmını Leningrad’ın savunulması için bölgede tutarken diğer yandan Kafkaslara doğru hareketinde kuzeyden gelecek Rus saldırı gücünü en aza indirmeyi planlamıştır.¹⁰⁷⁹ Hitler’in planlarından biri de Bolşevizm’in beşiği olarak gördüğü Leningrad’ı almak, ve bu suretler Finlilerle irtibatı sağlamak, aynı zamanda Baltık Denizi’nde hakimiyet kurabilmektir.¹⁰⁸⁰ Hitler’in planına göre Feld-Mareşal von Leeb, Kuzey’de Leningrad’ı alıp, şehri geçerek Finlilerle temas sağlayacak ve Murmansk demiryolu bağlantısını kesecekti.¹⁰⁸¹

Alman birliklerinin Sovyet topraklarında ilerleyişi karşısında Rus halkı, Leningrad’ı sonuna kadar savunmayı göze almıştır. 1941 Haziran’ında savunma için istihkamlar kurma planı hazırlanmıştır. Birlikler ve sivil halk tarafından Leningrad çevresine çeşitli halkalardan oluşan bir savunma sistemi kurulmuştur. Yaklaşık yarım milyon insan her gün savunma siperleri kazmaya yardımcı olmuştur. Kısa sürede Leningrad’da halk tarafından 10 milis tümeni de oluşturulmuştur.¹⁰⁸² 2. Rus ordusu

¹⁰⁷⁷ Paul Joseph Goebbels, *Savaş Notları*, (Çev.: Latif Uğurdıkan), Milli Hareket Dergisi Yayınları, İstanbul 1968, s. 177.

¹⁰⁷⁸ Manstein, *a.g.e.*, s. 287.

¹⁰⁷⁹ David J. Dallin, *Sovyet Casusları*, (Çev.: Nüşet Baba), Yarın Yayınları, Ankara 1968, s. 80.

¹⁰⁸⁰ Hermann Göring, “İkinci Dünya Savaşı’na Nasıl Başladık? Nasıl İdare Ettik, Niçin Kaybettik? II”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, (Çev.:İbrahim Ulus), İstanbul 2001, S. 56, s. 124; Manstein, *a.g.e.*, s. 165.

¹⁰⁸¹ William Shirer, *Nazi İmparatorluğu: Doğuşu, Yükselişi ve Çöküşü*, (Çev.: Rasim Güran), Ağaoğlu Yayınları, İstanbul 1969, C. 3, s. 1325.

¹⁰⁸² Lototski, *a.g.e.*, s. 152.

da 16 piyade tümeni, 9 piyade tugayı ve 5 zırhlı tugayı ile Leningrad savunmasını oluşturmuştur.¹⁰⁸³

1941 Temmuz'u sonlarında Baltık Devletlerini işgal eden¹⁰⁸⁴ Alman Kuzey Ordu birlikleri Ağustosun ikinci yarısında Leningrad yakınlarına doğru ilerlemeye başlamıştır. Toparlanan Alman birlikleri, son bir kesin saldırı yapma planı hazırlamıştır. Alman birlikleri 25 Ağustos'ta Kalpino bölüğünün olduğu bölgeye oradan da Schüsselburg'a ulaşmışlardır.

Almanlar, Leningrad'ı önce yıkıcı top atışına ve hava bombardımanına tutmuşlardır. Alman birlikleri 8 Eylül 1941 akşamında Leningrad'ı kuşatarak Poslavl, Poltava, Zaporozhye yanında Volkhov Irmağı ve İlman Gölü boyunca uzayan hatta ulaşmışlardır. Bunun üzerine Rus birlikleri Leningrad ile haberleşmeyi sadece havadan ve Lagoda Gölü üzerinden yürütülmüştür. Ancak Almanların şehre girmesi Sovyet birlikleri tarafından engellenmiştir.¹⁰⁸⁵

Almanya, Leningrad'da Rusya'ya karşı mücadele ederken 1941 Eylül'ünde Alman denizaltısı yanlışlıkla ABD denizaltısına iki torpido atmış Denizaltı Komutanlığı ancak ertesi gün hedefteki denizaltının ABD'ye ait olduğunu anlamıştır. Bunun üzerine ABD Bahriye Nazırı Knox, 15 Eylül 1941'de ABD filosuna, Mihver korsan gemilerinin bütün silahlarının tahrip edilmesi emrini vermiştir. Böylece 1941 Eylül'ünde Amerika ile Almanya arasında Atlantik Muharebesi başlamıştır.¹⁰⁸⁶ Almanya'nın Leningrad kuşatması sırasında ABD ile çatışmaya girmesi Almanya'nın askeri güç dengesinin Rusya üzerinden başka yönle kaymasına yol açmıştır. Ancak buna rağmen Almanya Leningrad'daki ablukasını devam ettirmiştir. 2 Ekim'e kadar yaşanan çatışmalarda Rusya'nın 7 piyade tümeni, 6 piyade tugayı ve 4 zırhlı tugayı imha edilmiştir. Alman birlikleri 12.000 esir almış, alınan esirlerin iki katı kadar da Rus askeri hayatını kaybetmiştir. Ayrıca 300'den fazla top, 500 bomba atıcı ve 242 tank Almanlar tarafından imha edilmiştir.¹⁰⁸⁷

Alman birlikleri son darbeyi vurmak üzere Kuzey Grubu Ocak 1942'de güneyden kuzeye doğru Ladoğa Gölü'yle Schlusselfurg bölgesi üzerinden Leningrad'ı tekrar kuşatmaya almışlardır. Leningrad'da yiyecek ve yakacak sevkiyatı son derece azalmıştır. Şehir içi ulaşım durma noktasına gelmiştir. Rus

---

¹⁰⁸³ Manstein, *a.g.e.*, s. 291.

¹⁰⁸⁴ Alexiev, *a.g.m.*, s. 118.

¹⁰⁸⁵ Lototski, *a.g.e.*, s. 154.

¹⁰⁸⁶ Dönitz, *a.g.e.*, s. 155.

¹⁰⁸⁷ Manstein, *a.g.e.*, s. 291.

genelkurmayının Leningrad'a iki ordu göndermesiyle asker sayısı ve savaş araç gereçleri bakımından durum Rus birliklerinin lehine dönmeye başlamıştır.¹⁰⁸⁸

Alman birlikleri Leningrad'ı almasalar da buradaki ablukayı devam ettirmişlerdir. Almanya bu sayede Kafkasya üzerine yapacağı saldırıda Rus birliklerinin Leningrad üzerinden hareketle Alaman birliklerini arkadan kuşatılmasının önüne geçmeye çalışmıştır. Bu sayede Almanya Kafkasya'daki hedefine ulaşmayı planlamıştır.

2.15. Moskova Meydan Muharebesi (22 Temmuz-9 Ocak 1942)

Hitler, öncelikle Rusya'nın Kafkasya ile bağlantısını keserek Rusya'yı en zayıf noktasından vurmak istemiştir. Kafkasya ve Leningrad işgal edildikten sonra Moskova'nın işgali planlanmıştır.¹⁰⁸⁹ Ancak Alman Genelkurmay Başkanı Halder ve askeri yetkili Brauchitsch, Rus birliklerinin bütün kuvvetiyle önce Moskova üzerine yürümesini istemiştir. Bu yetkililer Moskova'nın büyük bir silah üretim kaynağı olduğunu, dahası Rusya'daki bütün ulaşım ve muhabere yollarının burada kesiştiğini öne sürerek ilk olarak buranın ele geçirilmesini istemişlerdir. Moskova'nın ele geçirilmesiyle Rusya sadece silah kaynaklarını kaybetmekle kalmayacak aynı zamanda askeri birliklerini ve malzemelerini de uzak cephelere gönderemeyen Rus birlikleri cephelerdeki askeri gücünü yitirecektir.

Bütün bu düşüncelere rağmen Hitler aynı görüşte değildir. Hitlere göre kış gelmeden önce gerçekleştirilmesi gereken amaç Moskova'nın alınması değil, Kırım'ın, Donets havzasındaki sanayi ve maden kömürü bölgelerinin ele geçirilmesi, Rusların Kafkaslardan gelen petrollerden yoksun bırakılmasıydı.¹⁰⁹⁰ Ancak Hitler'in Alman generalleri tarafından ikna edilmesiyle Kafkasya'dan önce Moskova'ya bir hareket yapılması yönünde karar alınmıştır. Böylece Rusya'ya karşı zaferin kesin olacağına inanılmıştır. Alman yetkililer Moskova'ya yapılacak bu saldırıya "Tayfun" adını vermişlerdir.¹⁰⁹¹

Moskova'ya yapılacak bir saldırının önlenmesi için Stalin tarafından Mareşal Jukov, Moskova savunma hattının tahkim edilmesiyle görevlendirmiştir.¹⁰⁹² Rus ordusu Moskova savunmasını güçlendirirken Alman birlikleri 22 Temmuz 1941'de

¹⁰⁸⁸ Aragon, *a.g.e.*, s. 59.

¹⁰⁸⁹ Goebbels, *a.g.e.*, s. 50.

¹⁰⁹⁰ William Shirer, *Nazi İmparatorluğu: Doğuşu, Yükselişi ve Çöküşü*, (Çev.: Rasim Güran), Ağaoğlu Yayınları, İstanbul 1969, C. 3, s. 1321.

¹⁰⁹¹ Lototski, *a.g.e.*, s. 165.

¹⁰⁹² Vernadsky, *a.g.e.*, s. 500.

Moskova'ya ilk hava saldırısını başlatmışlardır.¹⁰⁹³ Rus komutan Yeremenko, 24 Ağustos'ta Rus Genel Karargahında Şapoşnikov'dan Alman birliklerinin Bryansk Cephesi'ne 25-26 Ağustos'ta bir saldırıda bulunacağı bilgisini almıştır. Yeremenko'dan bu saldırıya karşı koyması için gereken hazırlıklar yapması istenmiştir.¹⁰⁹⁴ Alman birlikleri Tayfun Harekatı'yla, Moskova kuzey ve güneyden kuşatılıp şehir merkezi bombardımana tutularak Moskova'ya güçlü darbenin indirilmesi planlanmıştır. Bu harekatın yürütülmesi görevi Feld Mareşal von Bock'un komutasındaki Merkez Ordu Grubu'na verilmiştir. Grup, 78 tümen, 1.700 tank, 14.000'den fazla top-havan ve 950 uçağın yanı sıra bir milyondan fazla subay ve askerden oluşmuştur. Bu durumda Alman birliklerinin tümenlerinden yarısına yakını zırh ve topçularının üçte birinden fazlasını Moskova önlerine konuşlandırılmıştır.

75 km'lik bir cephe üzerinde Merkez Ordu Grubuna karşı direnen üç Sovyet cephesi vardı: General I. S. Konev Komutasındaki Batı Cephesi; Mareşal S. M. Budyonni komutasındaki yedek cephe ve General A. I. Yeremenko komutasındaki Bryansk Cephesi'dir. Bu üç cephe yaklaşık 800.000 asker, 6.000 top-havan topu, 780 tank ve büyük kısmı eski model, yaklaşık 550 uçaktan oluşan bir kuvvete sahiptir.¹⁰⁹⁵

Mareşal von Bock komutasındaki Merkez Ordular Grubu Sovyetler Birliği'nin başkentini, aynı zamanda önemli ulaşım merkezi ve demiryolu kavşak noktasını ele geçirmek ve Kızıl ordu'ya son ve bitirici edici darbeyi indirmek amacıyla 30 Ağustos'ta Alman birlikleri Moskova'ya güçlü bir şekilde saldırmışlardır. 1941 Eylül sonuna kadar durum Rusların kontrolünden çıkmıştır.¹⁰⁹⁶ Alman birlikleri 30 Eylül 1941'de Bryansk Cephesine ve 2 Ekim'de de batı cephelerine ve yedek cepheye saldırmıştır. Ancak daha sonra Vyazma'da ilerleyen Alman birlikleri durdurulmuştur. Rusya trenlerle Sibirya'dan, Volga bölgesinden, Uzak Doğu'dan ve Kazakistan'dan cepheye hızla yeni birlikler getirmiştir. Çok geçmeden diğer 11 tümen, 16 tank tugayı, 40 topçu alayı ve diğer birlikler Moskova savaşına katılmıştır. Moskovalılar tarafında Mozhaisk istihkam hattı boyunca yeni

---

¹⁰⁹³ Shtemenko, *a.g.e.*, s. 38.

¹⁰⁹⁴ Achen, *a.g.m.*, s. 81.

¹⁰⁹⁵ Lototski, *a.g.e.*, s. 166.

¹⁰⁹⁶ Shtemenko, *a.g.e.*, s. 46.

bir savunma cephesi oluşturulmuştur. Bazı kesimlerde Alman birlikleri Moskova yakınlarına kadar gelmeyi başaramışlardır.¹⁰⁹⁷

Stalin, Cephedeki kumandanların yerlerini değiştirerek 10 Ekim’de Mareşal Timoşenko, Budieny’nin yerine, Orgeneral Jukov da Timoşenko’nun yerine Moskova savunma kumandanlığına atanmıştır.¹⁰⁹⁸

Ekim başlarında Alman kuvvetleri Rus savunma hatlarını yarmaya muvaffak olmuştur. 3 Ekimde Alman birlikleri Orel’de ağır kayıplar vermiştir. 6 Ekim’de Bryansk, 8 Ekim’de Orel, 12 Ekimde ise Kaluga Almanların eline geçmiştir.¹⁰⁹⁹ Bu gelişmeler üzerine Devlet Savunma Komitesi (GKO) Moskova’da sıkıyönetim ilan etmiştir. Bu arada Moskova’da sadece Devlet Savunma Komitesi, Genel Karargah ve Siyasi Büro kalmıştır. Milli Savunmanın büyük fabrikaları ile bilim ve kültür kuruluşları şehirden taşınmıştır. Şehrin giriş kapıları ve şehre giriş yolları barikatlarla ve tank hendekleriyle kapatılmıştır.¹¹⁰⁰ Alman birlikleri 20 Ekim’de Moskova’ya 60 km kadar yaklaşmışlardır.¹¹⁰¹ Durumun ciddiyeti karşısında 20 Ekim 1941’de Rus Devlet Savunma Komitesi, Moskova’nın kuşatma durumunda olduğunu ilan etmiştir. Böylece bütün Moskovalılar başkentini savunulmasına ve zapt edilemez bir istihkam oluşturmak için seferber olmuşlardır. 1941 Ekim sonu ve Kasım başında çok büyük çaba gösteren Sovyet kuvvetleri Almanları bütün kesimlerde durdurmayı başarmıştır. Alman birlikleri ekim ayı boyunca 250 km ilerledikten sonra, Moskova’dan 60-120 km kala savunmaya geçmek mecburiyetinde kalmışlardır. Bu durumdan yararlanan Rus birlikleri başkent çevresini daha da güçlendirmek için gereken zamanı kazanmıştır.¹¹⁰² Bu zaman zarfında Rusya sadece batı cephesine 34 yeni Sibirya Tümeni yerleştirmiştir. Ekim’de ellerindeki 78 tümenin 21’ini Merkez Ordular Grubu Karşına yerleştirmiştir. Bu arada Stalin’in Tokyo’daki başcasusu Richart Sorge, Alman yetkililerin ısrarına rağmen Japonya’nın Rusya’ya değil Amerika’ya karşı saldırıya geçeceği bilgisini vermiştir. Verilen bu bilgilerden emin olan Stalin, Uzak Doğu’daki bütün savaş güçlerini Moskova’ya sevk etmiştir.¹¹⁰³

¹⁰⁹⁷ Hermann Göring, “İkinci Dünya Savaşı’na Nasıl Başladık? Nasıl İdare Ettik, Niçin Kaybettik? II”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, (Çev.:İbrahim Ulus), İstanbul 2001, S. 56, s. 125; Lototski, *a.g.e.*, s. 165.

¹⁰⁹⁸ Achen, *a.g.m.*, s. 84.

¹⁰⁹⁹ Shtemenko, *a.g.e.*, s. 46.; William Shirer, *Nazi İmparatorluğu: Doğuşu, Yükselişi ve Çöküşü*, (Çev.: Rasim Güran), Ağaoğlu Yayınları, İstanbul 1969, C. 3, s. 1317.

¹¹⁰⁰ Aragon, *a.g.e.*, s. 49.

¹¹⁰¹ William Shirer, *Nazi İmparatorluğu: Doğuşu, Yükselişi ve Çöküşü*, (Çev.: Rasim Güran), Ağaoğlu Yayınları, İstanbul 1969, C. 3, s. 1325.

¹¹⁰² Lototski, *a.g.e.*, s. 167.

¹¹⁰³ Carell, *a.g.e.*, s. 46.

Alman birlikleri kasımda Moskova'ya kuzeyden, güneyden ve batıdan 30-40 km kadar yaklaşmayı başarmıştır. Böylece Rus topraklarında 750 km ilerleyen Alman birlikleri zafere ulaşmak için son 30 km mesafenin çok zorlanmadan aşılabileceğini düşünmüşlerdir.¹¹⁰⁴ Ancak durum hiç de beklenildiği gibi olmamıştır. Kasım'ın ilk günlerinde Alman birlikleri bütün cephelerde durdurulmuş ve Moskova'ya yapılan ilk büyük saldırı geri püskürtülmüştür.¹¹⁰⁵ Bu defa Moskova'ya giden ana yollar boyunca büyük kuvvetler toplamış olan Alman Komutanlığı, 15-16 Kasım 1941'de Moskova'ya karşı ikinci bir saldırı başlatmıştır.¹¹⁰⁶ Alman 9. Ordusu, İlmen Gölü'nü Kalinin'e bağlayan hattı ele geçirmiştir. 3. ve 4. Zırhlılar Kalinin'i geçip Moskova'ya giden demiryolunun diğer yakasına ulaşmışlardır. Fakat soğğun şiddeti gittikçe artmış ve bütün ülkeyi kar fırtınası kaplamıştır. Bu durumda araçlar yollarda kalmış ve cepheye zorlukla ulaştırılan yiyecekler de donmuş vaziyette olduğu için yenemez duruma gelmiştir.¹¹⁰⁷ Bu olumsuz şartlara rağmen 2 Aralık'ta Alman 258. Piyade Tümeni'nin keşif taburu Moskova'nın kenar mahallelerinden Himki'ye kadar sokulmayı başarmıştır. Ancak Rus birlikleri bir gün sonra da bu Alman taburunu buradan püskürtmüştür. Guderian'ın başında bulunduğu Alman İkinci Panzer Ordusunun, hava sıcaklığının eksi 31 dereceye düştüğü 4 Aralık'ta Moskova'yı güneyden ele geçirme teşebbüsü de başarısız olmuştur. Böylece Alman birlikleri, Moskova'nın etrafında çevirdikleri 300 km'lik yarım daire biçimindeki cephenin her yerinde durdurulmuştur.¹¹⁰⁸ 5 Aralık'ta Moskova'yı kuzeyden kuşatacak olan Alman 3. Zırhlı gruba bağlı tümenler, Moskova-Volga hattındaki Dimitrov'a kadar ulaşmışlardır. 4. Zırhlı birlik de Moskova çevresindeki Krasnaya Polyana'dan Svenigrod'a kadar uzanan bölgeye girmiştir. Almanların kuşattığı her noktada birliklerin Kremlin'e mesafesi en fazla 40 km kalmıştır. Aralığın ilk haftası Alman birlikleri bir taarruz girişiminde bulunmuşlardır.¹¹⁰⁹ 1-5 Aralık arasındaki şiddetli savaşta Narofominsk ve Zvenigorov kesimlerinde hareket yürüten Alman birlikleri ağır kayıplar vererek yenilgiye uğramışlardır. Batı cephesinin merkez kesimindeki bu başarı Sovyet kuvvetlerinin hareketlerinde bir dönüm noktası olmuştur. Kızıl Ordu böylece Moskova'ya yönelen ikinci Nazi saldırısını da bertaraf

¹¹⁰⁴ William Shirer, *Nazi İmparatorluğu: Doğuşu, Yükselişi ve Çöküşü*, (Çev.: Rasim Güran), Ağaoğlu Yayınları, İstanbul 1969, C. 3, s. 1330.

¹¹⁰⁵ Shtemenko, *a.g.e.*, s. 46.

¹¹⁰⁶ Lototski, *a.g.e.*, s. 172.

¹¹⁰⁷ Achen, *a.g.m.*, s. 84.

¹¹⁰⁸ William Shirer, *Nazi İmparatorluğu: Doğuşu, Yükselişi ve Çöküşü*, (Çev.: Rasim Güran), Ağaoğlu Yayınları, İstanbul 1969, C. 3, s. 1332.

¹¹⁰⁹ Carell, *a.g.e.*, s. 42.

etmiştir. 67 gün süren muharebelerde Kızıl Ordu, Alman birliklerini zayıflatarak yıpratmayı başarmıştır.¹¹¹⁰ Bu arada sıfırın altında 45-50 dereceyi bulan soğuklar insanları, hayvanları, motor ve silahları hareket edemez duruma getirmiştir.¹¹¹¹ Bu şartlar altında Rus birlikleri tarafından ilk karşı saldırı 5 Aralık 1941'de Kalinin Cephesi birlikleriyle yapılmıştır. Bu saldırıyı ertesi gün Batı ve Güneybatı Cepheleri takip etmiştir. İki günlük şiddetli çatışmalarda Sovyetlerin batı cephesinin sağ kanadı Almanların elindeki üç kasabayı ele geçirmiştir.¹¹¹²

Rus Merkez Cephesi Kumandanı General Georgi Jukov, 6 Aralık'ta Alman birliklerine son darbeyi indirmiştir. Moskova önündeki 300 km boyunca 200 tümendenden oluşan Rus birlikleri Almanlara karşı saldırıya geçmiştir. İndirilen bu darbe karşısında Alman birlikleri bir daha toparlanamamıştır. Savaşın başladığı günden beri zaferden zafere koşan Alman birlikleri ilk defa geri çekilmişlerdir.¹¹¹³ Moskova önlerinde 6 Aralık'ta başlayan Rus karşı saldırısı Alman Merkez Grubunda yeni bir panik havası oluşturmuştur. Sibirya birlikleri Alman 2. Ordusu birliklerini yararak bu orduyu Orel istikametine doğru yeri çekilmeye zorlamıştır. Bu arada Guderian'ın birlikleri de Tula şehrinde tutunmaya çalışmıştır. Rusların 2. Ordusu ve 2. Panzer ordusunu ayırma ve çevirme harekatı gittikçe başarıya ulaşmaya başlamıştır. Bunun üzerine Guderian, Hitler'den Yuyaoka'da tehlike altında bulunan birlikleri geri çekme izni istemiştir. Ancak Hitler, bu geri çekilme isteğine izin vermemiş ve her karış toprağın savunulmasını, askerlerin bulundukları yerlerde siper kazmalarını söylemiştir. Guderian ise toprağın donmuş olduğunu, siper kazılmasının mümkün olmadığını bildirince Hitler, ağır top mermileri ile yerde çukurlar açılarak siper oluşturulması emrini vermiştir.¹¹¹⁴ Ancak şartların daha da kötüleşmesi üzerine 13 Aralık'ta Hitler'in izniyle Alman birlikleri Kalinin doğusundaki mevzileri boşaltmışlardır. Şehrin doğu kıyısında Albay Hauser komutasındaki 2. Zırhlı ve 14. Motorize Piyade tümenlerinden düzenlenen savaş birlikleri geri çekilme esnasında Kalinin'den taşınacak bin yaralı ile ağır malzemenin güvenliğini sağlamakla görevlendirilmiştir. 1. Zırhlı Tümeni ise geri çekilme esnasında Alman birliklerini kuzeyden gelecek saldırıya karşı korumakla görevlendirilmiştir.¹¹¹⁵

---

¹¹¹⁰ Lototski, *a.g.e.*, s. 172.

¹¹¹¹ Carell, *a.g.e.*, s. 42.

¹¹¹² Lototski, *a.g.e.*, s. 179.

¹¹¹³ William Shirer, *Nazi İmparatorluğu: Doğuşu, Yükselişi ve Çöküşü*, (Çev.: Rasim Güran), Ağaoğlu Yayınları, İstanbul 1969, C. 3, s. 1333.

¹¹¹⁴ Achen, *a.g.m.*, s. 84.

¹¹¹⁵ Carell, *a.g.e.*, s. 53.

Moskova yenilgisi sonrası Hitler 19 Aralık 1941’de Halder’i çağırarak Başkomutanlığı kendi üzerine alacağını söylemiştir. Bu durumda Halder yine Kurmay Başkanı olarak kalabilecektir. Hitler, bundan sonra bütün Almanya olduğu gibi ordunun da kendi eliyle yönetileceğini bildirmiştir.¹¹¹⁶ Bu arada Rus birlikleri Alman birliklerine son bir ağır darbe vurmak için 9 Ocak 1942’de termometrelerin eksi 30 dereceyi gösterdiği bir günde büyük bir saldırıya geçmiştir.¹¹¹⁷

Alman birliklerinin geri çekilmesi Rus birliklerinin kuşatma ve yarma hareketleri yüzünden bozgun şeklini almıştır. Moskova yenilgisi ile 28 Şubat 1942’ye kadar Mihver Birliklerinin (Alman, Macar, Roman ve İtalyan) ölü, yaralı ve kayıp olmak üzere verdiği asker zayıyatının toplamı 1. 005. 636’yı bulmuştur.¹¹¹⁸

Goebbels’e göre Almanya’nın 22 Haziran 1941’den Şubat 1942’ye kadar Doğu Cephesi’nde verdikleri zayıyat 29.572’si subay olmak üzere 952.141’dir. 20 Şubat’a kadar soğuktan donup felce uğrayanların sayısı ise 112.627’dir.¹¹¹⁹

Bu kayıplar, Almanya’nın Rusya ve Kafkasya’yı işgal girişimindeki ilk büyük bozgunu olarak değerlendirilmektedir. Bu gelişmeler Almanya’yı Kafkasya ve Stalingrad’da daha ne gibi zorlukların beklediğinin habercisi olmuştur.

Moskova yenilgisiyle Alman birlikleri Moskova’dan 200 km, hatta daha da gerilere çekilmişlerdir. Bu zafer İkinci Dünya Savaşı’nda Nazi Almanya’sının uğradığı ilk büyük yenilgi olmuştur. Rusya’nın bu zaferi Hitler’in ordularının yenilmezliği anlayışını bütünüyle yıkmıştır. Böylece Almanya’nın Sovyetler birliğine karşı yürüttüğü “yıldırım savaşı” büyük bir tehlikeye girmiştir.

Kızıl Ordu’nun kazandığı zaferlerin uluslararası alanda da önemli etkileri olmuştur. Rus Hükümeti’nin ve silahlı kuvvetlerinin uluslararası saygınlığı büyük ölçüde artmıştır. Almanya tarafından işgal edilen ya da ona bağımlı olan ülkelerde ulusal kurtuluş hareketlerinin başlamasına yol açmıştır.¹¹²⁰ Rusya’nın bu galibiyeti Nazi Almanya’sının planlarını altüst edince 1 Ocak 1942’de 26 devlet Rusya ile beraber Nazi Almanya’sına karşı savaş bildirisi imzalamıştır.¹¹²¹

1942 yılı Nisan ayı başlarında genel askeri duruma bakıldığında zor koşullar altında geçen kış ayları boyunca Alman birlikleri önemli ölçüde zayıflamış fakat

¹¹¹⁶ William Shirer, *Nazi İmparatorluğu: Doğuşu, Yükselişi ve Çöküşü*, (Çev.: Rasim Güran), Ağaoğlu Yayınları, İstanbul 1969, C. 3, s. 1339.

¹¹¹⁷ Achen, *a.g.m.*, s. 84.

¹¹¹⁸ William Shirer, *Nazi İmparatorluğu: Doğuşu, Yükselişi ve Çöküşü*, (Çev.: Rasim Güran), Ağaoğlu Yayınları, İstanbul 1969, C. 3, s. 1339.

¹¹¹⁹ Goebbels, *a.g.e.*, s. 37.

¹¹²⁰ Lototski, *a.g.e.*, s. 179.

¹¹²¹ Shtemenko, *a.g.e.*, s. 52.

buna rağmen merkezi ve Kuzey ordu grupları tarafından tutulan kesimlerde eski durumlarını koruyabilmişlerdir. Ancak sınırdaki gerilemeler, Almanların önemli miktarda alan kaybetmesine sebep olmuştur. Alman birlikleri geri çekilmeler sırasında önemli ölçüde teçhizat kaybına uğramış ama hepsinden daha önemlisi ağır kış koşulları Alman askerleri üzerindeki olumsuz bir etki meydana getirmiştir. Alman birlikleri tam bir yenilgi yaşamasa da iki yıllık ilerlemenin durması ve geri çekilme hadisesi ilk defa yaşanmıştır.

Böylece Rus birliklerinin tamamen ele geçirilmesi planı başarısız olunca Almanların Rusya ile yapılan savaşın siyasi amaçlarının gerçekleşmeyeceği anlayışı oluşmaya başlamıştır. Sonbahar yağmurları ve kış şartları Alman birlikleri açısından yıkıcı olmuştur.

Kötü kış koşullar, önce çamur sonra eksi 56 derece soğuk, kış teçhizatının azlığı ve tümenlerin güçlerinin zayıflaması asıl sorunlar olmasına rağmen, psikolojik sorunlar Alman birliklerinin baş etmesi gereken meselelerden biri olmuştur. Savaşa verilen her ara Rusların 1941 yazı sırasında şiddetle azalan savaş gücünün yeniden artmasını sağlamıştır. 1942’de Ruslara Amerikan yardımının yapılması da bekleniyordu. Bu durumda Almanya, Birinci Dünya Savaşı sırasında 1917 baharında Alman Silahlı Kuvvetler Yüksek Komutanlığı’nın karşılaştığı durumla bir kere daha yüz yüze gelmiştir.¹¹²²

Hitler, kısa sürede Ukrayna’dan alınacak yiyecek maddeleriyle Alman ordusundaki gıda sıkıntısının giderilebileceğini düşünmüş ancak nakil araçlarının yetersizliği durumu daha da kötüleştirmiştir. Goebbels ise Alman birlikleri geçtikleri yerlerde her şeyi tahrip ettiğinden nakliye araçları olsa dahi Almanya’nın Ukrayna’dan yiyecek bakımından bir kazanç elde edemeyeceğini düşünmektedir.¹¹²³ Bütün bu olumsuz gelişmelere rağmen büyük görev ve sorumluluklar yüklenen Almanya’nın Doğu Bakanlığı acaba Mihver güçleri açısından bu olumsuz gidişatı tersine döndürebilecek miydi?

2.16. Alman Doğu Bakanlığı ve Alfred Rosenberg’in Doğu Siyaseti

Almanya’da Hitler’in iktidarıyla Dışişleri Bakanlığı ve Goebbels’in Propaganda Bakanlığı, Haberler ve Basın Dairesi yanında, özellikle 1939’da Dışişleri Bakanlığı’nda kurulan Enformasyon Dairesi, Almanya’nın uluslararası alandaki

---

¹¹²² Gehlen, *a.g.e.*, s. 27.

¹¹²³ Goebbels, *a.g.e.*, s. 47.

koordinasyon merkezi olmuştur. Bütün yurt dışı misyonlar bu vasıtalarla devreye sokulmuştur.¹¹²⁴

2 Ekim 1940'ta Gönşberg'de Albert Üniversitesi bünyesinde Doğu Ülkelerini Araştırma Enstitüsü kurulmuştur. Enstitünün müdürü Klumberg'a göre doğuda yeni siyasi dengelerin ortaya çıkışı enstitünün kuruluşunun asıl sebebinin oluşturmıştır. Enstitünün Gönşberg'de açılmasının en önemli sebebi ise burasının Sovyetler Birliği'ne yakın olmasından kaynaklanmaktadır. Böylece enstitü doğu ve özellikle Rusya hakkında daha kapsamlı bilgiler toplayabilecekti. Enstitü, bu ülkede barınan halkların yaşam tarzını, kültürlerini ve düşüncelerini araştırmayı öngörmüştür. Bu enstitünün açılışında Schultz “Sovyetler Birliği Ülkeleri ve Halkları” konulu bir konuşma gerçekleştirmiştir. Bu konuşmada, bu halklarla ilgili sorunlar, plan ve projeler dile getirilmiştir. 1940'ta Azerbaycan'daki Alman nüfusunun Almanya ile bağlantılarını araştırmak için istihbarat çalışmaları hızlandırılmış, çalışmalar sonucunda burada yaşayan Alman nüfusunda Faşist eğilimlerin olduğu ve onların Almanya'ya göç etmek istedikleri sonucuna varılmıştır.¹¹²⁵

Nisan 1941'de Almanya, “Doğuya Doğru” istila planları yaparken Alman Doğu Bakanlığı'nın (Ostministerium) kurulması planlanmıştır. Plana göre Almanya işgal edilen ülkelerde fazla kalmayacak ve buranın yönetimini en kısa sürede Doğu Bakanlığı'na bırakacaktır.¹¹²⁶

Almanya, barış zamanında Rus birliklerinin kapasitesini ve dağılımını tesbit etmek için her türlü bilgi kaynağından yararlanmıştır. Abwehr'in dosyaları, Alman askeri ataşesinin raporları ve Dışişleri Bakanlığı tarafından devlet kuruluşlarına ayrıca Doğu Bakanlığı dairesine gönderilen raporlar Almanya'ya Rusya ile ilgili önemli istihbarat kazandırmıştır. Rusya'nın bütün engelleme girişimlerine rağmen Albay Kinzel, Rus savunması, savaş düzeni, savaşa hazırlık durumu ve Moskova'nın stratejik planlaması hakkında önemli bilgiler toplamıştır. Nitekim Barbarossa Harekatı'nın planlaması da bu istihbari bilgiler ışığında hazırlanmıştır. Sovyet Silahlı Kuvvetleri askerleri ve ajanları aynı büyüklükteki Rus ve Alman birliklerinin mukayesesi, muharebe haritaları, telsizler, zehirli gaz depoları ve başlıca ilerleme

---

¹¹²⁴ Glasneck, *a.g.e.*, s. 12.

¹¹²⁵ Musa Qasımlı, *Azerbaycan Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1920-1945)*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2006, s. 629.

¹¹²⁶ Johnson, *a.g.e.*, s. 34.

noktaları hakkında binlerce dosya doldurularak bilgi toplanmış ve yüksek rütbeli Sovyet subaylarına ait son derece ayrıntılı biyografi fişleri hazırlanmıştır.¹¹²⁷

Alman Dışişleri Bakanlığı, Nisan 1941’de Doğu seferiyle ilgilenmeye başlamıştır. İşgal edilecek Rusya için yetkili olarak Rusya Komitesi’nin başkanlığına Georg Gosskopf getirilmiştir. Bu kurumun esas amacı SSCB’deki milletler ile ilgili çalışmalar ortaya koymaktır. Grosskopf’un idaresi altında, alanında uzman birçok kişi görev almıştır. Bunlardan biri de Kafkasya, Kırgız ve Tatar halkları meselelerinin araştırılmasıyla görevlendirilen Werner Otto von Hentig’dir.¹¹²⁸

Savaşın başlamasıyla Hitler, dış propagandanın bütün sorumluluğunu Ribbentrop’a vermiştir. Bunun yanında Rosenberg de Nazi Partisi’nin Dış Politika Dairesi ile birlikte, Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu’da Almanya’nın propagandasını yapmakla görevlendirilmiştir.¹¹²⁹

Hitler ve Rosenberg, Kafkasya’da Almanların gelecekteki durumu bakımından Turancılık hareketini bir tehlike olarak görmüşlerdir. Hentig, 27 Haziran 1941’de Almanya’ya sığınan Kafkas Türklerinin planlarını Türkiye’nin yardımı ile gerçekleştirmek istemelerini yanlış bir durum olarak görmüştür. Alman yetkililere göre Türkiye’nin Kafkasya’da olduğu gibi, Türklerin yaşadığı bölgelerde de çıkarları söz konusuydu. Açıkçası Almanya Kafkasya ve Kafkas halkları ile ilgili meselelere Türkiye’yi müdahil etmek istememiştir. Hitler’in Rosenberg, Lammers ve Göring ile yaptığı 16 Temmuz 1941 tarihli görüşmeden Hitler, Kırım, Bakü petrol bölgesi ile Volga bölgesinin Alman askeri sömürgeleri olmasını istemiştir.¹¹³⁰ Almanya buradaki zenginliklerin Alman yararına kullanılmasında Türkiye’yi bir tehdit olarak görmüştür. Hitler’in bu istekleri doğrultusunda Alman yetkililer, Bolşevik baskısına karşı direnen halkların yurtdışındaki temsilcileriyle özel bağlantılar kurmaya çalışmıştır. 1941 yılı sonlarında Berlin’de Alfred Rozenberg önderliğinde Almanya Doğu Bakanlığı oluşturulmuştur. Bakanlık bünyesinde SSCB halklarını temsilen şubeler kurulmuştur.¹¹³¹

Bakan Rosenberg, mültecilerden bir kısmının, işgal altındaki Doğu Bölgeleri Bakanlığı’nda var olan danışmanlık kadrolarına kabul edileceklerini bildirmiştir.

---

¹¹²⁷ Gehlen, *a.g.e.*, s. 31.

¹¹²⁸ Mühlen, *a.g.e.*, s. 66.

¹¹²⁹ Glasneck, *a.g.e.*, s. 12.

¹¹³⁰ Glasneck, *a.g.e.*, s. 199.

¹¹³¹ Johnson, *a.g.e.*, s. 34; Musa Qasımlı, *Azerbaycan Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1920-1945)*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2006, s. 647.

Ancak Kafkasyalı mülteciler adı geçen bakanlıkla işbirliği yapmış olmamak için bu öneriyi reddetmişlerdir.¹¹³²

Planlarından vazgeçmeyen Almanya, Doğu İşgal Bölgeleri Başkanı Alfred Rosenberg, Rusya'nın azınlık sorunlarından yararlanmanın faydalı olacağına düşünerek bu çerçevede planlar yapmaya devam etmiştir. Rusya'nın parçalanması adına Almanya'nın kontrolü altında kalmak üzere Büyük Rusya, Belarus, Ukrayna, Kırım, Baltık Devletleri, Don Bölgesi, Kafkas ve Türkistan gibi ayrı bölgelerin kurulması planlanmıştır.¹¹³³

Rosenberg'in düşüncesi çerçevesinde Almanya'nın doğu devletleri ve halkları politikası ile ilgili olarak Ukrayna, Almanya'nın müttefiki bir devlet durumuna getirilecektir. Daha Zengin petrol rezervlerine sahip olan Kafkasya, bir Alman yetkilisi tarafından yönetilecektir. Baltık devletleri ile Belarus, Alman İmparatorluğu'na dahil edilecektir. Litvanya ve Estonya'da geniş çaplı bir sürgün politikası uygulanarak, boşalan yerlere Almanlar yerleştirilerek Baltık Denizi bir Alman iç denizi durumuna getirilmesi planlanmıştır.¹¹³⁴

Alman silahlı kuvvetleri, Sovyetler Birliği'nin içlerine doğru ilerledikçe Almanlar tarafından savaş propagandası için milletler meselesi gittikçe önem kazanan bir durum ortaya çıkarmıştır. Alman Doğu Bakanlığı ve Propaganda Bakanlığı, Rus hakimiyetine karşı Kafkasya halklarının ananelerine saygı gösterilmesi gerektiğini savunmuştur. Kafkasya halklarına dini hassasiyetlerine hitap edip cami ve kiliselerin yeniden açılacağı vaadinde bulunulmuştur. Ayrıca Kafkas halklarına çeşitli vasıtalarla ulaştırılan broşürlerde milli farklılıklara da hitap edilerek Türkistanlıların, Azerbaycan halkının ve Gürcülerin dilinde "Almanya hürriyet getiriyor" ifadeleri kullanılmıştır. Doğu Bakanlığının planına göre Çerkes, Gürcü, Azerbaycan halkının ve bölgede yaşayan diğer halkların yaşadığı bölgelere uçaklardan el ilanları atılması kararlaştırılmıştır. Bu ilanlarda daha çok köylüler, işçiler, kolhoz ve fabrikaların Kızıl Ordu tarafından tahrip edilmesine halkın karşı koyması istenmiştir. Kafkasya halkına, Rus ordu komutanlarına itaat etmemeleri

---

¹¹³² *İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye Üzerine Gizli Pazarlıklar 1939-1944: SSCB Dışişleri Bakanlığı, Almanya Dışişleri Bakanlığı Belgeleri*, (Haz.: Fatma Güngören), (Çev.: L. Konyar ve N. Uğurlu), Örgün Yayınevi, İstanbul 2003, s. 211.

¹¹³³ Alexiev, *a.g.m.*, s. 121; Helene Carrere D'Encausse, *Decline of an Empire: The Soviet Socialist Republics in Revolt*, (Transl.: Martin Sokolinsky, Henry A. La Farge), Newsweek Books, New York 1981, s. 32.

¹¹³⁴ William Shirer, *Nazi İmparatorluğu: Doğuşu, Yükselişi ve Çöküşü*, (Çev.: Rasim Güran), Ağaoğlu Yayınları, İstanbul 1969, C. 3, s. 1285.

tavsiyesinde bulunulmuştur. Bu düşünceyle Almanlar Kafkasya petrol tesislerine zarara uğramadan sahip olmak istemiştir.¹¹³⁵

Ancak bölgedeki halklara el ilanları dağıtılması stratejisini hali hazırda Rus yetkililer de uygulamıştır. Bu iş için Rus birliklerinde görev yapan azınlıklardan bir grup seçilmiş, Garip Sultan başkanlığındaki bu grup düşman saflarına geçerek Alman birliklerinin olduğu yerlere Almanca propaganda ilanları atmakla görevlendirilmiştir. Plana göre Alman birlikleri el ilanlarını okuyup komutanlarına başkaldıracak ve teslim olacaklardı. Ancak Almanlar tarafından farkedilen bu grup peş peşe gelen Alman makineli tüfek atışları sonucu öldürülmüştür. Bu olaydan sağ kalıp geri dönen tek kişi Garip Sultan olmuştur. Ancak ilerleyen süreçte Sultan da Almanlara esir düşmüştür.¹¹³⁶

Almanya'nın doğu politikasında Pan-Türkizm hareketinin propagandasını teşvik edip yönlendirmek için Ocak 1942'de Hentig bu iş için görevlendirilmiştir. Pan-Türkizm'in en büyük savunucularından biri de Ankara'daki Alman elçisi Franz von Papen olmuştur. Papen, bu hareketin desteklenmesinin Almanya'ya getirileri ile ilgili Berlin'e birçok rapor göndermiştir.¹¹³⁷

Almanların Doğu İşleri Bakanlığı'nın Kafkasya ile ilgili dairesinin başında, Baltıklı Almanlar'dan olup daha sonra Almanya'ya yerleşmiş olan Profesör Von Mende adlı bir Türkolog bulunmaktaydı. Mende'nin yardımcılığına ise Azerbaycan'da Rusların yerleştirdikleri Almanlardan olan Rus okullarında yüksek tahsil yapmış Zeitleer getirilmiştir. Her ikisi de iyi derecede Rusça biliyordu. Prof. Von Mende Türkoloji ile uğraştığından biraz Türkçe de bilmekteydi.¹¹³⁸ Von Mende, Kafkasya için yapılan propagandada Gürcüleri ve Ermenileri tahrik etmemek için İslamiyet'e ve Türklüğe fazla ağırlık verilmemesi gerektiğini düşünmüştür. Diğer yandan Ermeniler için milliyetçi bir propagandada bulunmanın da Türkiye'yi ve Sovyetler Birliğindeki Tatarları (Türkleri) kızdırabileceği düşünülerek bu konuda hassas davranılmıştır. Sonuç olarak ise Alman Doğu Bakanlığı'nın kararına göre Pan-Türkizm'e hizmet eden herhangi bir propagandanın yapılması istenmemiştir.¹¹³⁹

---

¹¹³⁵ Mühlen, *a.g.e.*, s. 169.

¹¹³⁶ Johnson, *a.g.e.*, s. 18.

¹¹³⁷ Mühlen, *a.g.e.*, s. 66.

¹¹³⁸ N. A. Lilyazov, "Turkiy Faktor vo Bneşney Politike Germaniy Nakanune v Pervie Godı Vtoroy Voynı", *Materialı Mejdunarodnoy Nauçnoy Konferetsii-İstoriya Volga-Uralskova Regiona*, 10-12 Oktyabrya 2011-Ankara, İzdaniye Turetskova İstoriçeskova Obşestva, Ankara 2015, C. 2, s. 281; Ertürk, *a.g.e.*, s. 163.

¹¹³⁹ Mühlen, *a.g.e.*, s. 171.

Federal Alman İstihbarat Servisi Kurucusu Reinhard Gehlen, 1 Nisan 1942’de Alman Genelkurmayı’nın “Fremde Heere Ost” Doğu Cephesi İstihbarat Dairesi’ne başkan olarak atanmıştır. Bu dairenin başlıca görevi düşman olarak kabul edilen Sovyetler Birliği ile ilgili istihbarat toplamaktır. Gehlen bu göreve getirilmesindeki sebep, 1939 sonlarından 1940’ın başına kadar Orgeneral Halder’in karargahında bulunmuş olması ve dolayısıyla Gehlen’in daha önce Kafkasya’ya yapılacak saldırı planı üzerinde çalışmış olmasından kaynaklanmıştır.¹¹⁴⁰

Rosenberg, Kafkas bölgelerinin gelecek politik kuruluşuyla ilgili Hitler’e sunulmak üzere bir rapor hazırlamıştır. Rapor esas olarak Kafkasya’da sivil bir Alman yönetimi prensibine dayandırılmıştır. Bu rapora göre Kafkasya’nın tamamına hükmeden sivil makamların en yüksek temsilcisi, Almanya’nın bir komiseri değil, Gürcistan, Azerbaycan, Ermenistan, Kuzey Kafkasya’daki temsilciler Genel Delege unvanını taşıyacaklardır.¹¹⁴¹

Böylece bu halkların temsilcilerine delege hüviyeti kazandırılarak, milli duyguları okşanmaya çalışılacaktır. Bu durumda Kafkasya halkları gelecekte kendi yararları uğruna Alman çıkarlarına hizmet edecek, Almanya da Rusya karşısında Kafkasya konusunda hedefine daha kolay ulaşacaktır.

2.17. Almanya’nın Kafkasya Harekât Planı

Mihver devletlerinin Kafkasya hareketına başlamadan önce Rusya’ya karşı yaptığı harekatta Ocak 1942 tarihi itibarıyla Almanların tümen sayısı 176 iken Finlandiya, Romanya, Macaristan Slovakya ve İtalya askerlerinin toplam tümen sayısı ise 211’dir.¹¹⁴²

Bu askeri güç ile bir yıl içinde Ukrayna dahil Rusya’nın batı kuşağının Almanlar tarafından işgal edilmesiyle Rusya’nın ihtiyacı olan ham maddenin ve ağır sanayinin önemli bir kısmı Almanların eline geçmiştir. Ukrayna bölgesinde ve Baltık bölgesindeki demir çelik maden yataklarının ve fabrikaların Almanların eline geçmesi üzerine Rusya, ihtiyacının büyük bir kısmını Kafkasya’dan ve diğer bölgelerden karşılamıştır. Avrupa’da Portekiz’den sonra ikinci zengin tungsten ve molibden yatakları da Kafkasya’da bulunmaktadır. Sovyetler Birliği tungsten ve molibden ihtiyacının neredeyse tamamını Kafkaslardan karşılamıştır. Rusya’nın

¹¹⁴⁰ Gehlen, *a.g.e.*, s. 21.

¹¹⁴¹ *İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye Üzerine Gizli Pazarlıklar 1939-1944: SSCB Dışişleri Bakanlığı, Almanya Dışişleri Bakanlığı Belgeleri*, (Haz.: Fatma Güngören), (Çev.: L. Konyar ve N. Uğurlu), Örgün Yayınevi, İstanbul 2003, s. 211.

¹¹⁴² Miksche, *a.g.e.*, s. 201.

petrol ihtiyacının büyük bir kısmını karşılayan Kafkasya'daki petrol sahalarının kaybedilmesinin Sovyetlerin savaş gücünü 1943 ortalarına kadar etkilemeyeceği düşünülmüştür. Çünkü Rusya, Orta Asya'da oldukça büyük ölçüde Petrol stoklamıştır. Kafkasya petrolleri olmadan da Rusya Almanlara karşı bu savaşı sürdürebilirdi. Ancak Kafkaslardaki petrol Almanya açısından hayati derecede önemliydi.¹¹⁴³

Alman Doğu Orduları savaşın birinci yılında Barbarossa Harekat planında gösterilen hedeflerden hiçbirine ulaşamamıştır. Murmask demiryolu alınamamış, Leningrad ile Moskova ele geçirilememiş, Rus birliklerinin kış saldırıları Alman birliklerini zor durumda bırakmıştır. Barbarossa Harekatı'nın eksiksiz bir şekilde uygulanması için 1942 yılında Alman Genelkurmayı yeni bir plan üzerine yoğunlaşmıştır. Bu amaçla Alman Genelkurmay Başkanı Halder, hazırlamış olduğu savaş planıyla beraber 18 Mart 1942'de Rastenburg ormanlarındaki gizli bir yer olan Wolfsschanze'deki Hitlerin merkez karargahına gitmiştir. Halder, son günlerde Hitler ile yaptığı bütün durum görüşmelerinde onun tüm düşüncelerini niyet ve isteklerini bir taslak halinde planlamıştır. Bu planın esasını güneyde Kafkaslara yapılacak büyük saldırı meydana getirmiştir. Bu planda Rusların Donets ile Don arasındaki asli kuvvetlerini yok etmek, Kafkas geçitlerini ele geçirmek, sonra da Hazar Denizi'ndeki petrol bölgelerini işgal etmek vardır.¹¹⁴⁴

Kurmay Başkanı Halder, asıl taarruzun Moskova'ya yapılması gerektiğini düşünmekteydi. Yapacağı psikolojik etkilere ilaveten Moskova'nın ele geçirilmesi Sovyetler Birliği'ni politik merkezinden koparacaktı. Bu durum Rusların savaş gücünü tamamen önlemese bile onlar için büyük bir darbe olacaktı. Bu konuda Halder ile Hitler arasında önemli fikir ayrılıkları vardı. Hitler, Volga nehrinin bir su yolu olarak kullanılmasını önlemek için Stalingrad ve Kafkasya istikametine bir taarruz yapılması konusunda ısrar etmiştir. Hitler, Kafkasya'daki petrol yataklarının ele geçirilmesi halinde savaşın gidişatını yönlendirebilecekleri, petrol olmadan Almanya'nın yakıt stoklarının sadece altı ay dayanabileceği düşüncesindeydi.¹¹⁴⁵ Hitler Kafkasya harekatıyla buradaki petrol bölgelerini ele geçirmenin yanı sıra buradan İran'a doğru yönelmeyi de planlamıştır.

---

¹¹⁴³ Gehlen, *a.g.e.*, s. 43.

¹¹⁴⁴ Carell, *a.g.e.*, s. 228.

¹¹⁴⁵ Miksche, *a.g.e.*, s. 197; Gehlen, *a.g.e.*, s. 28.

Keitel, Jodl ve Halder'in de aralarında bulunduğu yetkililerle 28 Mart'ta bir toplantı yapan Hitler bu toplantıda kendi planının ana hatlarını şöyle ifade etmiştir:

1. Kharkov istikametinden Don boyunca ilerleyen birlikler, Taganrog bölgesinden doğuya doğru ilerleyen birlikler ile Stalingrad'ın batısında birleşecek ve Rusların güneydeki asli kuvvetleri bu kısaçla kapatılarak yok edilecektir.

2. Bundan sonra Karadeniz ile Hazar Denizi arasındaki 1100 km uzunluğundaki yüksek Kafkas dağlarına doğru hareket edilerek buradaki petrol bölgesi ele geçirilecektir.

Bu hareketin detayı Güney Ordular Grubu Komutanı Feld Mareşal von Bock'un sorumluluğuna bırakılmıştır. Nihayetinde bu plan 5 Nisan 1942'de Hitler'in 41 sayılı emri olarak yayımlanmıştır.¹¹⁴⁶ Bu durumda Hitler, Sovyetler Birliği'ne karşı Türkiye'yi savaşa sokabileceğini düşünerek Stalingrad'a Volga yoluyla ulaşmayı planlamıştır. Almanlar, Kafkaslara saldırının yanı sıra bütün Kırım'ı işgal etmeyi, Leningrad ve Novgorod'a, Kuzey Donets Irmağı üzerinden Moskova yönünde sınırlı saldırı planları yapmıştır.¹¹⁴⁷ Bu plan Alman gizli servisi tarafından Rusya'dan alınan istihbarat çerçevesinde yapılmıştır.¹¹⁴⁸

Almanya Kafkasya'ya yapacağı hareket için planlar yaptığı zaman dilimine kadar verdiği kayıp 1.167.835'e ulaşmıştır. Verilen kayıplar sonucu ordudaki bu eksikliğin giderilmesi için Alman Generali Keitel, Macaristan, Romanya ve İtalya'dan tam teçhizatlı birlikler istemiştir. Ancak Mussolini, Almanların İtalyan birliklerine top ve teçhizat vermesi durumunda Mart ayında Rusya'ya iki İtalyan tümeni göndereceğini söylemiştir. Bu desteklerle Hitler, Güney Cephesi'ni 27 Romen, 14 Finlandiya, 13 Macar, 9 İtalyan, 2 Slovak ve 1 İspanyol tümeninden oluşan birliklerle takviye etmeyi planlamıştır.¹¹⁴⁹

Avrupa'da ikinci bir cephenin olmayışından yararlanan Almanya, Kafkasya'ya yapacağı hareketi diğer cephelerden getirilen birliklerle de güçlendirmiştir. Mihver birliklerinin 1942 Mayıs'ında doğuda 226 tümeni ve 2.6 milyondan fazla askeri bulunmaktaydı. Yapılacak saldırı için cepheye 3.200'ün

---

¹¹⁴⁶ Carell, *a.g.e.*, s. 232.

¹¹⁴⁷ Lototski, *a.g.e.*, s. 182.

¹¹⁴⁸ Gehlen, *a.g.e.*, s. 44.

¹¹⁴⁹ Tolçenov, *a.g.e.*, s. 3; William Shirer, *Nazi İmparatorluğu: Doğuşu, Yükselişi ve Çöküşü*, (Çev.: Rasim Güran), Ağaoğlu Yayınları, İstanbul 1969, C. 3, s. 1403.

üzerinde tank ve hücum topu, yaklaşık 43 bin havan topu ve yaklaşık 3.400 savaş uçağı konuşlandırılmıştır.¹¹⁵⁰

Bu hazırlıklarla birlikte Alman başkomutanlığı tarafından 24 Ekim 1942’de alınan karar gereği Rusya’nın içlerine ve Önasya’ya (Anadolu, İran ve Mısır) yapılacak hareket öncesi Kafkasya’ya biran önce bir hareketin yapılmasına karar verilmiştir. Bu hareketin 1942 Temmuz’unda yapılması planlanmıştır. Alman başkumandanlığının düşüncesine göre Kafkasya’ya yapılacak bir hareket Türkiye’nin tutumunu Almanya açısından olumlu yönde etkileyecektir.¹¹⁵¹

Almanya’da Rusya adına çalışan Alman Abwehr, Almanya’nın yapacağı Kafkas taarruz planı, Alman Ordusunun yakıt miktarı, hava kuvvetlerinin miktarı Almanya’nın kayıpları ve diğer konularda Rus yetkilileri bilgilendirmiştir. Rusya bu casusluk ve istihbarat girişiyle, Almanya’nın Kafkasya’daki hedefinin ne olduğunu açıkça anlamıştır.¹¹⁵² Almanya, Kafkaslara sahip olarak Kafkas petrollerinin yanı sıra Donets havzasını, Kuban buğday arazilerini ele geçirecek ve Volga üzerinden Stalingrad’ı alacaktı. Almanya, Stalingrad’ı da almasıyla Hazar Denizi ve Volga üzerinden Rusya’nın içlerine doğru giden son petrol yolu da kesilecekti. Böylece birçok önemli hedefe birden ulaşılmış olacaktı.¹¹⁵³ Asya’ya sıçrama noktası olması bakımından Kafkasya, Almanya açısından büyük öneme sahipti.¹¹⁵⁴ Bu düşüncelerle Kafkasya hareketi için bütün planlar hazırlanmıştır. Ancak Kırım’ın tamamen Almanların nüfuzuna girmemiş olması Hitleri tedirgin etmiştir. Çünkü burası alınmadan Kafkasya’ya bir hareket yapılmasının Alman birliklerini tehlikeye düşürebileceği düşünülmüştür. Bunun için Hitler, Kafkasya hareketinden önce Kırım’ı tamamen ele geçirmeyi planlamıştır.

2.18. Almanya’nın Kırım ve Karadeniz’deki Durumunu Güçlendirmesi

Almanya’nın Doğu Bakanlığı’nın Kafkasya bölümünden sorumlu olan Mende, Nazi hiyerarşisi içinde Sovyet halklarına bir konum kazandırmak için irtibat büroları kurmuştur. Mende bu çalışmaları çerçevesinde Almanlara esir düşen Tatar asıllı Garip Sultan ile irtibat kurarak Almanya’nın Kırım’daki nüfuzunu pekiştirmeye çalışmıştır. 1942 yılı başlarında Doğu Bakanlığı ve Alman Silahlı kuvvetleri

¹¹⁵⁰ Lototski, *a.g.e.*, s. 182; Miksche, *a.g.e.*, s. 200.

¹¹⁵¹ Glasneck, *a.g.e.*, s. 157.

¹¹⁵² Shtemenko, *a.g.e.*, s. 61; David J. Dallin, *Sovyet Casusları*, (Çev.: Nüşet Baba), Yarın Yayınları, Ankara 1968, s. 82.

¹¹⁵³ William Shirer, *Nazi İmparatorluğu: Doğuşu, Yükselişi ve Çöküşü*, (Çev.: Rasim Güran), Ağaoğlu Yayınları, İstanbul 1969, C. 3, s. 1401.

¹¹⁵⁴ Shtemenko, *a.g.e.*, s. 61.

Kırım'da bir kampanya başlatmıştır. Tatarlardan askere almak üzere gönüllü arayışına başlanmıştır.

Savaşın başlarında Kırım'da yaklaşık 200.000 Tatar yaşamaktaydı ve bunların 10.000 kadarı Kızıl Ordu tarafından askere alınmıştır. Ancak Alman ordusuna yaklaşık 20.000 kişi gönüllü olarak başvurmuştur. Bunların tamamı Ruslar için savaşmak istemeyen kişilerden oluşmuştur.¹¹⁵⁵

Almanya'nın bu planına karşı Rus Generali İvan Andreyeviç Kozlov da Kırım'daki yeraltı örgütlerini harekete geçirmiştir. Bu arada Moskova'da Bulganin, Malenkov, Vorosilov, Beriya ve Strokach'ın katıldığı toplantıda Almanlar tarafından işgal edilen bölgelerde gerilla savaşlarının yürütülmesi ve bu bölgelerde Almanlara karşı sabotajların yapılması için bir merkez oluşturulmasına karar verilmiştir.¹¹⁵⁶

Hitler'in 41 nolu emrinden sonra Alman birliklerinin Kafkasya yolunda yapması gereken en önemli işlerden biri de Kırım ve Kerç Yarımadası'nı Ruslardan temizleyerek Sivastopol'u almak en önemli hedef olmuştur. Özellikle Kerç, Doğu Karadeniz kıyılarının ve Kafkasların giriş kapısından biri olduğundan Almanlar, buraya büyük önem vermişlerdir.¹¹⁵⁷

Alman birlikleri Kırım'da 8 Mayıs 1942'de Sovyet birliklerine karşı saldırıya geçmiştir. Bunun üzerine kontrolü kaybeden Sovyet birlikleri geri çekilmek zorunda kalmıştır. 12 gün süren mücadele sonucunda Rus birliklerinin Kırım Cephesi savunma hatları çökmüştür.¹¹⁵⁸

Manstein komutasındaki Alman birlikleri 16 Mayıs 1942'de Kerç'e varmışlardır. Alman birlikleri Ukrayna'da yapacakları kapsamlı bir taarruz planını 18 Mayıs olarak belirlemişlerdir. Ancak daha önce davranan Rus komutanı Timoçenko, 12 Mayıs'ta General Paulus'un 6. Ordusuna karşı saldırıya geçmiştir. Bu saldırıda Rus süvari birlikleri 16 Mayıs'ta Kharkov'un 100 km gerisine sarkarak Feld Mareşal von Bock'un baş karargahının bulunduğu Poltova'ya yaklaşmışlardır. General Paulus'un 6. Ordusu da olduğu yerde beklemek durumunda kalmıştır. Daha sonra durum Rus birliklerinin aleyhine gelişmiş ve Rusların savaş gücü kırılmıştır. Verilen mücadelede 6. ve 57. Rus ordularının başkomutanları olan Tümgeneral Gorodnjanski, Tümgeneral Podlas ve Kurmay subayları hayatlarını kaybetmiştir. Bu durumda Rus Generali Timoçenko, yenilgiye uğramış 20. avcı tümeni ile 7. süvari

---

¹¹⁵⁵ Johnson, *a.g.e.*, s. 36.

¹¹⁵⁶ Karov, *a.g.e.*, s. 33.

¹¹⁵⁷ Carell, *a.g.e.*, s. 237.

¹¹⁵⁸ Shtemenko, *a.g.e.*, s. 60.

tümeninin büyük bir kısmı ve 14 zırhlı tugay tamamen imha edilmiştir. Rusların, 1250 tank ve 2036 topu tahrip edilip, bir kısmı da ele geçirilirken 230.000 kişi de Almanlar tarafından esir alınmıştır. Kaharkov'daki bu yenilgi Rus birliklerine ağır bir darbe olmuştur. Carell'in ifadesine göre üç hafta süren iki büyük imha savaşında Kerç ile Kharkov'da 6 Rus ordusu bozguna uğramış, 409.000 esir alınmış, 3159 top ile 1508 tank tahrip edilerek bir kısmı da ele geçirilmiştir.¹¹⁵⁹

Rusya, Kırım Cephesi'nde de Mayıs 1942'de 150 binden fazla kayıp vermiştir.¹¹⁶⁰ Böylece Simferopol'den sonra Feodosiya (Kefe), Yevpatoriya, Yalta ve diğer Karadeniz sahilleri Alman birliklerinin eline geçmiştir. Geriye sadece Sivastopol ve Kerç kalmıştır.¹¹⁶¹

Rusya, Kırım Cephesini temel alarak 20 Mayıs 1942'de yeni bir cephe açmıştır. Buradaki kuvvetlere ve Kuzey Kafkasya'daki birliklere S. M. Budyonny kumandanlık yapmıştır. Budyonny, Azak Denizi'nin doğusu, Kerç Boğazı, Karadeniz kıyıları ve Sazarevskaya'ya kadar uzanan bölgenin savunmasıyla görevlendirilmiştir.

Rus birlikleri temelinde 1942'de Kırım'ı Almanlardan kurtarmak için Kırım Cephesi oluşturulmuştur. Mayıs ayında, Kerç Yarımada'sının dar bir bölgesini savunulmasını önem verilmiştir. Kırım Cephesi 44. 51. ve 74. Ordulardan da takviye kuvvetlerle desteklenmiştir. Bu cepheyi Tuğgeneral F. A. Shamanin ve Kurmay Başkanı F. I. Tolbukhin kumanda etmiştir. 1942 Şubat ve Mayıs aylarında Kırım Cephesi Karadeniz donanmasının da desteğiyle Almanlara karşı üç defa saldırıda bulunulmuştur. Ancak bu saldırılarda bir başarı sağlanamamıştır.

Nazi birliklerinin güneyde İran cephesini yararak Kafkas dağlarına sıçrayacağı kesinleştiği zaman Türkiye'nin takınacağı tutum Ruslar açısından tam bir bilinmez olarak kendini göstermiştir. 1942'nin ortalarına kadar Türkiye'nin Almanları destekleyip desteklemeyeceği meselesi de Ruslar için bir başka endişe kaynağı olmuştur. Gelişen olaylar karşısında Türkiye'nin kendi güvenliğini sağlamak için 26 Türk taburunu Güney Kafkas sınırında hazır bekletiyor olması Ruslar açısından da kaygı verici bir durum olarak görülmüştür.¹¹⁶² Ancak nasıl ki, Almanya'nın Balkanlarda Türk sınırlarına doğru ilerlemesi karşısında Türkiye

¹¹⁵⁹ Carell, *a.g.e.*, s. 244.

¹¹⁶⁰ L. İ. "L. Medvedko, 3. Mehlic: Vıstupavşii İz Teni Vojda", *Perekrestki Epoh*, (Re.: V. İ. Şeremet, İ. A. Kuzin), Tehnologiçeskaya Şkola Biznesa, Moskva 1998, Tom. 2, s. 222.

¹¹⁶¹ Musa, *a.g.m.*, s. 26.

¹¹⁶² Shtemenko, *a.g.e.*, s. 62.

Trakya sınırlarının güvenliği için buralara takviye birlikler gönderdiyse Kafkaslardan gelebilecek herhangi bir tehlikeye karşı buradaki sınır boylarını güçlendirme ihtiyacı duymuştur. Almanya'nın Karadeniz'in kuzeyinde Kafkaslara doğru ilerlemesi Türkiye'nin duyduğu endişeyi de artırmıştır.

Almanya, Kafkasya yolunda Karadeniz ve Kırım'daki emniyeti sağlamak için Sivastopol'un alınmasına büyük önem vermiştir. Çünkü burası elverişli bir doğal liman olmakla birlikte Rus savaş filosunun Karadeniz'deki ikmal limanıydı. Alman ordu komutanı Manstein, Sivastopol'a karşı yapılacak saldırıyı 3 Haziran 1942 olarak belirlemiştir. Manstein, beton ve zırhlı olan yüzlerce yapıyla toplamda 350 km'yi bulan avcı siperleriyle doldurulmuş güçlü Sivastopol mukavemetini yıkmak için hücum topları, topçu atışları, roket ve uçaksavar ile beş gün sürecek olan bir saldırı planı öngörmüştür.¹¹⁶³

Alman ilerleyişi karşısında Rus yetkililerce alınan karar gereği Mayıs ve Haziran 1942'de Yüksek Yönetim Komutanlıkları kaldırılmış ve cepheler doğrudan doğruya Genel Karargaha bağlanmıştır. Almanya'nın Sivastopol saldırısı 7 Haziran 1942'de başlamıştır.¹¹⁶⁴ Alman birlikleri bu saldırıyı Rus birliklerinin savunma hattına 1300 top ile başlatmıştır. Ruslar tarafından, Sivastopol 7 avcı tümeni, 1 süvari tümeni, 3 deniz tugayı ve çeşitli zırhlı taburlar olmak üzere toplamı 101.238 kişi tarafından savunulmuştur. Ruslar, kıyı savunmasında 600 top ve 2000 bomba topu ile Sivastopol'u savunmaya geçmiştir. Manstein ise 7 Alman 2 Romen tümeniyle burayı almak için bütün imkanlarını seferber etmiştir.¹¹⁶⁵ Alman birlikleri Sovyet savunma hattını yararak Feodosia'yı ele geçirmiştir. Rus General D. T. Kozlov ve başkomutan karargah temsilcisi L. Z. Mekhlic Alman birliklerinin ilerlemesini durduramamışlardır. Bu yenilgiyle yaklaşık 120.000 asker Almanlara esir düşmüştür.¹¹⁶⁶ Bu arada 23 Haziran 1942'de Rus Kafkas Ötesi Cephesi askeri konsülü bölgenin savunması için hazırlanmış bir planla Moskova'ya gelmiştir. Plan bölgedeki eksiklikleri bütün boyutlarıyla ortaya koymuştur. 44. Ordu ile hareket eden Bakü'deki birlikler, Terek Nehri'ne doğru ilerlerken esas Kafkasya tamamen savunmasız kalmıştır. Bu boşluğu doldurma görevi 46. Orduya verilmiştir. Kafkas Ötesi'nin ve geçitlerin savunulması için de yardımcı kuvvet gönderilmiştir.¹¹⁶⁷

---

¹¹⁶³ Carell, *a.g.e.*, s. 260.

¹¹⁶⁴ Lototski, *a.g.e.*, s. 183.

¹¹⁶⁵ Carell, *a.g.e.*, s. 260.

¹¹⁶⁶ Lototski, *a.g.e.*, s. 183.

¹¹⁶⁷ Shtemenko, *a.g.e.*, s. 62.

Ancak Rusların aldığı bu tedbirler de işe yaramamıştır. Nitekim 28 Haziran 1942’de Alman Weichs Ordu Grubu Kuvvetleri, Bryansk Cephesi savunma hatlarını yarmış ve Voronez yönünde ilerlemeye başlamıştır. Sovyet birlikleri Sivastopol’u bütün güçleri ile savunurken giderek güç kaybetmeye başlamıştır. Rus birliklerinin Sivastopol’u savunması 250 gün sürmüştür.¹¹⁶⁸ Nihayetinde Sivastopol 3 Temmuz’da Almanların eline geçmiştir. Bu savaşta 2 Rus ordusu imha edilirken 90.000 Rus askeri esir alınmıştır. Rus birliklerinden de 467 top, 758 bomba topu ile 155 tank ve uçaksavar topu ele geçirilmiştir. Bu galibiyetle Almanlara Kafkasya yolu açılmıştır.¹¹⁶⁹ 4 Temmuz 1942’de Sivastopol’un düşmesinden sonra bütün yarımada Alman birliklerinin eline geçmiştir.¹¹⁷⁰

Nihayetinde Sovyet Komutanlığı’nın emriyle Rus birlikleri 4 Temmuz’da şehri terk etmiştir. Sivastopol’un düşüşüne kadar Alman birlikleri uzun bir süre için durdurulmuş ve Alman birliklerinin Kafkaslara ve Rusya’nın içlerine doğru ilerlemesi en azından bir süre engellenebilmiştir. Ancak Kırım ve Harkov’da Rus birliklerinin geri çekilmesiyle birlikte Alman birlikleri Kafkasya yolunda inisiyatifi büyük oranda elle geçirmişlerdir.¹¹⁷¹ Almanların, Kırım ve Karadeniz’de hakimiyeti tamamen ele geçirmeleriyle Alman yetkililer bölgenin tamamen Almanlaştırılması için Kırım Tatarlarının başka yere gönderilmesi ile ilgili planı konuşup tartışmaya başlamıştır. Gerçekleştirilmesinin büyük güçlüklerle yol açacak olması ve Türklerin Almanlara cephe alması ihtimalinden dolayı bu plandan vazgeçilmiştir. Ukrayna bölgesiyle birlikte Kırım’ın yönetilmesi için Gaulaeiter Frauenfeld’in başkanlığında bir komiserlik oluşturulmuştur.¹¹⁷²

Almanya’nın 1942 yazında Karadeniz’in kuzeyinde kazandığı bu galibiyetle Rusya’nın bu bölgedeki kömür ve metal üretim sahası tamamen Almanların eline geçmiştir. Bu durumda Rusya metal, kömür ve elektrik enerjisi açısından büyük sıkıntılar yaşamaya başlamıştır.¹¹⁷³

Kırım’da bozguna uğrayan Rus birlikleri büyük zorluklarla geri çekilerek Taman Yarımadası’na ulaşmıştır. Bu yenilgi üzerine Rus yetkililer General Kozlov ve diğer yüksek rütbeli subaylar da görevlerinden alınarak rütbeleri

¹¹⁶⁸ Lototski, *a.g.e.*, s. 183; Glasneck, *a.g.e.*, s. 171.

¹¹⁶⁹ Carell, *a.g.e.*, s. 277.

¹¹⁷⁰ Shtemenko, *a.g.e.*, s. 59; Musa, *a.g.m.*, s. 26.

¹¹⁷¹ Lototski, *a.g.e.*, s. 183.

¹¹⁷² *İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye Üzerine Gizli Pazarlıklar 1939-1944: SSCB Dışişleri Bakanlığı, Almanya Dışişleri Bakanlığı Belgeleri*, (Haz.: Fatma Güngören), (Çev.: L. Konyar ve N. Uğurlu), Örgün Yayınevi, İstanbul 2003, s. 211.

¹¹⁷³ Kondukof, Klovov, Kulchitsky, Likholat, Sarbey, Sergiyenko and Sokhan, *a.g.e.*, s. 220.

düşürülmüştür.¹¹⁷⁴ Nihayet Kırım'da savaş bitmiş ancak her şey alt üst olmuş, yollar geçilemeyecek kadar bozulmuştur. Bu nedenle Almanlar tarafından alınan esirlerin büyük bir kısmı tamir işlerinde kullanılmaya başlanmıştır.

Kırım harbinin sona ermesiyle bölgede bulunan Alman askerlerinin bir bölümü Stalingrad'a, diğer bir bölümü de Simferopol'a doğru ilerlemeye başlamışlardır. Kırım'ın çeşitli bölgelerinde bulunan esir kampları Simferopol'da toplanmıştır.¹¹⁷⁵

Almanların bu ilerleyişi karşısında Rus memur ve askerleri Kırım'ı terk ederek gerilere doğru çekilmişlerdir. Özel olarak düzenlenmiş NKVD birlikleri çekilme esnasında kurumları, fabrika ve diğer iş yerlerini tahrip etmişlerdir. Ayrıca değirmenler, silolar ve tahıl ambarları ateşe verilmiştir. Binlerce büyükbaş hayvan da Kafkasya'ya sevk edilmiştir. Yükleme yetiştirilemeyen hayvanlar ise Kerç boyunda denizde boğulmuş ya da liman şehirlerinde açlıktan telef olmuştur. Böylece, Stalin'in emriyle yapılan bu uygulama sonucu terk edilen topraklarda yiyecek ve yakacak hiçbir şey bırakılmamıştır.

Rus birlikleri Kırım'ı terk etmeden önce hapishanelerdeki on binlerce tutsaktan yalnız cinayet suçundan tutuklananlar serbest bırakılmış geri kalan siyasi suçlular ise NKVD birlikleri tarafından kurşuna dizilmiştir. Simferopol'un işgalinden sonra NKVD binasının zemin katında yüzlerce kişi kafalarına kurşun sıkılmak suretiyle öldürülmüş olarak bulunmuştur.¹¹⁷⁶

Nihayetinde Alman Doğu Cephesinin, 1941 Ağustos'unda başlayan ilerlemesi Karadeniz'e ulaşmış ve 1942 Eylül ayına kadar geçen zaman diliminde bütün Karadeniz Alman birlikleri tarafından işgal edilmiştir. Türkiye'nin tarafsızlığı Karadeniz'e sahili olmayan devletlerin deniz kuvvetlerinin Çanakkale ve İstanbul Boğazlarından Karadeniz'e girmelerine engel olmuştur. Almanya'nın yanında savaşa giren ve Karadeniz'e kıyısı olan Romanya ve Bulgaristan'ın küçük çaptaki deniz kuvvetlerine karşı Rus Karadeniz filosu çok büyük üstünlük sağlamıştır. Ancak Alman deniz kuvvetlerinin Karadeniz'de hiçbir kuvveti yoktu. Almanya'nın Kırım'ı işgali ve Karadeniz'de birçok limanı ele geçirmesi bu limanların korunması meselesini ortaya çıkarmıştır.

---

¹¹⁷⁴ Shtemenko, *a.g.e.*, s. 59.

¹¹⁷⁵ Ramazan, *a.g.e.*, s. 36.

¹¹⁷⁶ Musa, *a.g.m.*, s. 27.

Almanların düşüncesine göre Kırım ve Kafkasya Cephesi ancak denizden ikmal yoluyla takviye edilebilirdi. Bunun üzerine Alman Büyük Amirali Reader tarafından, 1942 ilkbaharında Kuzey ve Baltık Denizi'nden gerekli olan savaş gemilerinin Elbe üzerinden Dresden'e kadar, oradan da karayoluyla Regensburg'a daha sonra da Tuna Nehri üzerinden Karadeniz'e nakledilmelerine başlanmıştır. 2400 km mesafedeki bu yol vasıtasıyla 1944'e kadar pek çok hücum bot, mayın tarayıcı, yardımcı gemiler ve denizaltılar sevk edilmiştir. Özellikle 1943'te Alman Karadeniz Donanma Komutanı Tümamiral Kieseritzky ve Kurmay Başkanı Albay Conrady'nın büyük bir ustalıklarla yaptığı sevk ve idare sayesinde Alman deniz gücü Karadeniz'de üstün duruma gelmeyi başarmıştır.¹¹⁷⁷ Kırım'ı işgal ettikten sonra büyük zorluklarla da olsa Karadeniz'deki askeri gücünü takviye etmesi Alman birliklerine Kafkasya yolunda büyük avantajlar sağlamıştır.

2.19. Alman Birliklerinin Kafkasya'yı İşgali

Alman Feld Mareşal von Bock, 1942 yazında Harkov, Kerç ve Sivastopol'da verdiği savaşlarda büyük başarılar sağlayarak, Stalingrad ve Kafkaslara yapılacak hareketin planlarının uygulanmasına başlamıştır. Doğuya doğru yapılacak bu harekate İtalya'nın 6, Güneydoğu Avrupa'nın 19 büyük birliği ile yaklaşık 60 tümenlik bir ordu gücünün destek vermesi planlanmıştır. Saldırı planıyla Rus ordusunun iki dayanağı olan Kafkas petroleriyle Donets ve Don arasındaki sanayi endüstrisinin ele geçirilmesi planlanmıştır. Ayrıca güneyden kuzeye doğru Volga üzerinde Stalingrad'a uzanan gemi ulaşımının kesilmesi de hedefler arasındadır.¹¹⁷⁸ Alman yetkililer bu planları yaparken Kafkaslarda Ruslarla Kafkasya halkları arasında çatışmalar da devam etmekteydi.

Henüz 1941'de Rus-Alman savaşı başlamadan önce Çeçen-İnguş bölgesinde huzursuzluklar baş göstermiştir. Bu dönemde Çeçen gazeteci Hasan İsrailov, Çeçen-İnguş bölgesinde Ruslara karşı bir isyan başlatmıştır. Nazi Almanyası Rusya'ya saldırdığında bölgedeki karışıklıklar devam etmekteydi. Bölgede Şubat 1942'de Mayirbek Şeripov'un liderliğinde ikinci bir ayaklanma ortaya çıkmıştır. Daha sonra Şeripov taraftarlarıyla beraber İsrailov'a katılmıştır. Böylece Çeçenlerle İnguşlar aralarında bir işbirliği yaparak geçici bir hükümet kurmuşlardır.¹¹⁷⁹ Bu gelişmeler üzerine Rus uçakları, Almanlar Kafkasya'ya gelmeden önce, 1942'de Çeçen

¹¹⁷⁷ Dönitz, *a.g.e.*, s. 304.

¹¹⁷⁸ Carell, *a.g.e.*, s. 278.

¹¹⁷⁹ Mühlen, *a.g.e.*, s. 200.

köylerini bombardımana tutmuştur.¹¹⁸⁰ Bu baskılara rağmen Kafkasya'nın diğer bölgelerinde de Rusya'nın işgal ve uygulamalarına karşı direnişler durmamıştır. Kafkasya'ya henüz Almanlar gelmeden Rus birliklerinin boşalttığı yerlerde yerel unsurlar iktidarı ele geçirmiştir. Karaçay-Çerkes Muhtar Bölgesi'nin başkenti Mikoyan-Şahar'da Macir Koçkarov idareyi ele almıştır.¹¹⁸¹ Görüldüğü gibi Kafkasya halkları ile Rusya arasında yüzyıllardır süren çatışmalar İkinci Dünya Savaşı sürecinde de devam etmiştir. Rusya, Alman birlikleri Kafkasya'ya saldırmadan önce bu bölgede kontrolü tamamen ele geçirmek istemiştir. Ancak Alman birlikleri adım adım Kafkasya'ya doğru yaklaşılmaya başlamışlardır. 1942 Haziran'ında Alman Generali von Mackensen komutasındaki 3. Zırhlı Kolordu, Donets'deki yüksek tepeler üzerinde mevzilenen Rus kuvvetlerini bozguna uğratarak 23.000 esir almıştır. Böylece General Paulus'un 1. Ordusunun Donets köprülerini ele geçirmesinin yolu açılmıştır.¹¹⁸²

19 Haziran 1942'de Almanlar açısında savaşın kaderini değiştirecek bir hadise yaşanmıştır. Carell'in aktardıklarına göre bu tarihte Alman Binbaşı Reichel, Kafkaslar ve Stalingrad'a yapılacak hareket planını ve bu plan üzerine hazırlanmış haritayı yanına alarak havadan bir dizi keşif uçuşuna çıkmıştır. Aynı gün Reichel'in dönüş yapmaması üzerine bir gün sonra 20 Haziran'da 336. Piyade Tümeni Reichel'in uçağının düşmüş veya zorunlu iniş yapmış olabileceği ihtimaline karşı Rus birlikleri sınır hatlarında arama faaliyetlerine girişmişlerdir. Uçak küçük bir vadide bulunmuş fakat içi boş olduğu için etrafta ne bir çanta nede savaş plan haritası vardır. Harita ve evrakın imha edilmiş olduğunu gösteren herhangi bir kağıt parçası olmadığı gibi binbaşının yakalandığı veya öldüğüne dair bir kan izi de bulunamamıştır. Uçağın benzin deposundaki kurşun deliği sayesinde bütün yakıt da akıp gitmiştir. Şayet Ruslar binbaşiyı ele geçirmişlerse onu konuşturabilir ve Almanların doğu hareketi ile ilgili bütün planları bilen bu komutandan Alman savaş planlarını öğrenebilirlerdi. Ölü ele geçirilmiş olsa dahi binbaşının yanındaki savaş planı ve harita Rusların eline geçerse zaten bütün plan Ruslar tarafından öğrenilmiş olurdu. Bu durumda Alman genelkurmayı bütün savaş planını tekrar değiştirmek zorunda mı kalacaktı? Ancak bu durumda savaşın bütün araç ve gereçleri, dahası birlikleri plana göre konuşlanmışlardı. Bundan sonra yapılacak bir değişiklikle savaş

¹¹⁸⁰ Gaucher, *a.g.e.*, s. 299.

¹¹⁸¹ Mühlen, *a.g.e.*, s. 191.

¹¹⁸² Carell, *a.g.e.*, s. 281.

düzeni bozulabilir, bu durum da Almanların hedeflediği başarı planını yok edebilirdi. Nihayetinde planın aynen uygulanmasına karar verilmiştir.

Ancak bütün bu olanlar Hitler'e nasıl aktarılacaktı? Çünkü Hitlerin emri gereğince hareket planının metni yüksek kademedeki komutanlara yalnız ağızdan söylenerek ulaştırılması gerekiyordu. Hitler'in 41 nolu emrinde de vurgulandığı gibi bundan sonra verilen emirlerin çok gizli tutulması yazılı olarak hiçbir bilginin verilmemesi gerektiği hatırlatılmıştır. Hiç kimseye büyük bir ihtiyaç olmadığı takdirde kendi görevini yapmaya yetecek kadar gerekli bilgiden fazlası verilmeyecekti. Konunun Hitler'e aktarılması sonucu yapılan bu hatadan sorumlu olduğu gerekçesiyle General Stumme ile Kurmay başkanı Yarbay Franz ve 23. Zırhlı Tümen Komutanı Boingburg-Lengsfeld görevlerinden alınarak yargılanmışlardır.

Stumme'nin görevden uzaklaştırılmasından sonra 40. Zırhlı Kolordu Komutanlığına General Baron Geyr von Schverppenburg getirilmiştir.¹¹⁸³

Planlandığı gibi Alman orduları 2. Grubu ve 2. Macar Ordusu Voronez'e saldırıya geçmiştir. Hoth'un 4. Zırhlı Ordusu da bu saldırı'nın bel kemiğini oluşturmuştur. Geyr, ilk olarak Oskol'a ulaşıldığı takdirde 48. Kolordu ile birleşerek Story Oskol bölgesindeki Rus birliklerinin kuşatılmasıyla görevlendirilmiştir. Ruslar da Mihver birliklerine karşı üç zırhlı kolordu ile bir kuşatma hareketine geçerek Voronez'i Tuğgeneral Fedorenko komutasında savunmuştur. Timoşenko, Voronez'in çevresine 40. Rus ordusunun büyük kısmını oluşturan 9 avcı tümeni, 4 avcı tugayı, 7 zırhlı tugay ve 2 tanksavar tugayı yerleştirmiştir. Böylece Voronez kuvvetli bir şekilde tahkim edilmiştir. Bu durumdan da Timoşenko'nun Reichalden ele geçirilen plandan yararlanarak böyle bir tedbir aldığı düşünülmüştür. Alınan bu tedbirle Almanların Güneydoğuya yapacakları saldırı geciktirilmeye çalışılmıştır. Çünkü Timoşenko için her geçen gün bir kazanç olarak değerlendirilmiştir. Rus birliklerinin kuvvetli karşı koymalarına rağmen Alman 3. ve 16. Motorize Piyade Tümenleri 7 Temmuzda 1942'de Voronez'in batı kesimini işgal etmişlerdir. Bu arada 7 Temmuz'da Feld Mareşal List, 11. ve 17. Ordularla 1. Zırhlı Ordu Başkomutanlığına atanmıştır. Daha sonra da geçici olarak 4. Zırhlı Ordu da emrine verilen List'in A. Ordular Grubu'na "Kafkas Cephesi" adı verilmiştir. Bock'un ayrılmasında sonra da 6. ve 2. Ordulardan oluşan B. Ordular Grubu Başkomutanlığı'na da Orgeneral Von Weich getirilmiştir. 9 Temmuzda da General

---

¹¹⁸³ Carell, *a.g.e.*, s. 285.

Ruoff'un komutasındaki 17. Orduyla Kleist'in komutasındaki 1. Zırhlı Ordunun güney istikametten kısaç hareketi başlamıştır. Bu gelişmeler üzerine Stalin, 13 Temmuz'da yapılan toplantıda Genelkurmay Başkanı Şapaşnikov'un tavsiyelerine uyarak Rus birliklerinin geri çekilmesini kabul etmiştir. Plana göre Rus birlikleri Volga ile Kafkaslara doğru geri çekilecekler, böylece Alman birlikleri yaklaşmakta olan kış mevsiminde barınaksız ve yaşanılması zor bölgelere sürüklenerek orada savunmaya geçilecekti. Bu tedbirlere bağlı olarak Urallardaki bütün önemli endüstri merkezleri de boşaltılarak Sibirya'ya taşınmaları kararı alınmıştır.¹¹⁸⁴

Hitler, 13 Temmuz'da Don'dan aşağıya, oradan da Stalingrad'a doğru ilerlemekte olan B Ordu Grubu'nun 4. Panzer Ordusu'nu bu bölgeden almış Kleist'in 1. Panzer Ordusu'na yardım etmesi için güneye yönlendirmiştir. Bu kuvvetlerle Rostov'un kıyısından ve Don'dan geçip Kafkaslar'a girerek bölgedeki petrol merkezlerinin ele geçirilmesi planlanmıştır.¹¹⁸⁵

Almanya'nın Kafkas'ya hareketinin başlaması Rusya'yı iyice endişelendirmiştir. Ruslar karşısında Almanların Kafkaslara doğru bu denli ilerleyişi İngiltere'yi de telaşlandırmıştır. Almanların Kafkaslardan güneye sarkması elbette İngiltere'nin çıkarlarına büyük darbe vuracaktı. Bu durumu gören W. Churchill, 18 Temmuz 1942'de S. V. Stalin'e yazdığı mektupta Rusya'ya yapılan askeri yardımın gemilerle İran Körfezine gönderilmek üzere hazırlandığını bu yardımların İran-Kafkas güzergahından yapılacağını bildirmiştir. Ayrıca Amerika'dan sağlanan araç ve gereçler de yine bu güzergahtan geçerek Ruslara ulaştırılacaktır.¹¹⁸⁶ New-York'tan Benderbuşir'e (Trans İran Demiryolu'nun güney hareket noktasına) kadar gelen Amerikan yardımı bundan sonra Hazar Denizi'ne kadar Dağları aşan demiryolu ile yapılmıştır. Hazar Denizi'nde ise nakliyat Astrakhan'da boşaltılacak küçük gemilerle yapılmıştır. Bunun yanı sıra nakliyatın kamyonlarla yapılması için bir de karayolu inşa edilmiştir. Böylece batının yardımı Rusya'ya ulaştırılmıştır.¹¹⁸⁷ Hitler Kafkasya ve Hazar Denizi üzerinden Rusya'ya ulaştırılan bu yardımı kesmeye çalışmıştır.

¹¹⁸⁴ Carell, *a.g.e.*, s. 290.

¹¹⁸⁵ William Shirer, *Nazi İmparatorluğu: Doğuşu, Yükselişi ve Çöküşü*, (Çev.: Rasim Güran), Ağaoğlu Yayınları, İstanbul 1969, C. 3, s. 1411.

¹¹⁸⁶ SSCB Dışişleri Bakanlığı Stalin, Roosevelt ve Churchill'in Gizli Yazışmalarında Türkiye 1941-1944 ve İkinci Dünya Savaşı Öncesi Sovyet Barış Çabaları ve Türkiye 1938-1939, (Çev.: Levent Konyar), Havass Yayınları, İstanbul 1981, s. 73.

¹¹⁸⁷ Miksche, *a.g.e.*, s. 189.

Hitler'e göre Ruslar, Leningrad bölgesi ile Moskova etrafında önemli kuvvetlere sahip oldukları gibi Rostov'da güçlü durumdaydılar. Almanya, Rusların Kafkasya ve Volga ile bütün nakil hatlarını kesmeyi planlamıştır. Almanların bu planı başarıya ulaşırsa Rus orduları artık benzin bulamayacaklardı. Böylece Moskova'nın diğer bölgelerle bir tek iletişim hattı yani Sibirya hattı Vladivostok demiryolu kalacaktı.¹¹⁸⁸

Bu arada şiddetli mücadeleden sonra Geyr komutasındaki Kolordu 20 Temmuz'da aşağı Don'a gelerek Konstantinovka ile Nikolayevka'da konuşlanmıştır. 1. Zırhlı Ordu da güneye doğru ilerleyerek Donets'i ele geçirmiştir. Bu ordu 17. Ordu ile birleşerek Rostov'a karşı saldırıya geçmiştir. 23 Temmuz'da da 421. Piyade Alayı birlikleri Rostov'un kuzey mahallelerine girmiştir.

Hitler 23 Temmuz'da Halder ile yaptığı görüşmeden sonra 45 sayılı emirnamesini yayımlamıştır. Hitler, daha önce yayımladığı 41 nolu emirnamesinde önce Stalingrad'ı almayı planlarken 45 nolu emirnamesinde şimdi de öncelik olarak Kafkaslara saldırarak Rus petrollerini ele geçirmeyi hedeflemiştir.

45 nolu emirnamede kısaca şu maddeler yer almıştır:

1. A Ordular grubu Don Nehrini geçerek Rus birliklerini Rostov'un güneyi ile güneydoğusunda kuşatarak imha edecektir. İleri sürülen birlikler de Tichonezh-Stalingrad demiryolunu kesmekle görevlendirilmiştir.

2. A Ordular grubunun diğer önemli görevlerinden biri de Karadeniz'in doğu kıyılarını işgal ederek düşman filosunun Karadeniz limanları ile bağlantısını kesmektir. Kuban bölgesindeki geçitler ele geçirildikten sonra Maikop ile Armavir dağlık bölgeleri işgal edilecektir.

3. A Ordular grubundaki seri birliklerden oluşan kuvvetler de Kafkas geçitlerini kapayarak Hazar Denizi boyunca ilerleyip Bakü bölgesini işgal edeceklerdir.

4. B Ordular Grubuna da Don Nehri bölgesinde savunma oluşturmak üzere Stalingrad'a karşı saldırıya geçip kenti işgal ettikten sonra Don-Volga arasındaki kara köprüsünün kapatılması görevi verilmiştir. Hitler 4. Ordunun büyük çoğunluğunu A. Ordular Grubu'ndan yani Kafkas Cephesi'nden alarak B Ordular

---

¹¹⁸⁸ *İkinci Dünya Savaşı'nın Gizli Belgeleri: Almanya Dışişleri Bakanlığı Arşivinden Almanya'nın Türkiye Politikası: 1941-1943*, (Derl.: Mehmet Ali Yalçın), (Çev.: Muammer Sencer), May Yayınları, İstanbul 1968, s. 177.

Grubu'na Stalingrad Cephesi'ne yönlendirmiştir.¹¹⁸⁹ Adolf Hitler'in kararı gereği hareket bir taraftan Volga, diğer taraftan Kafkas petrol sahasına yöneltilecek böylece 23 Temmuz 1942'de verilen 45 numaralı karar gereği Alman ordusu iki cephede savaşıyordu. Böylece Alman birlikleri bir yandan Kuzey yönünde saldırıya geçerken diğer yandan da Kafkaslardaki petrol kaynaklarına batılı müttefiklerin sahip olmasından önce ulaşılmış olacaktı.¹¹⁹⁰

Almanların Kafkaslara doğru ilerlemesi sırasında Çeçen halkı "Alman Doğu Toprakları Bakanlığı"nı uyarak Ukrayna'da uygulanmakta olan, halkın varlıklarını ellerinden alma siyaseti uygulaması halinde Almanlara karşı da mücadele edeceklerini ifade etmişlerdir.¹¹⁹¹ Bu uyarılara bağlı olarak Alman silahlı kuvvetleri, ordunun Kafkas milletlerini kendi yanlarına çekmesinin daha yararlı olabileceğini düşünmüştür. 1942 Temmuz'unda Alman Feld Mareşal von List, birliklere şu emri vermiştir:

1. Alman aleyhtarı harekette bulunmadıkça Kafkasya halkına dost ulus olarak bakılacak.
2. Halkın kolektif sistemden kurtulmak için verdiği çabanın önüne hiçbir şekilde geçilmeyecek.
3. Bütün mezheplere ait ibadethanelerin yeniden açılması dini örf ve adetlerin uygulanmasına izin verilecek.
4. Özel mülkiyete saygı gösterilecek ve müsadere edilen malların parası ödenecek.
5. Halkın güveni kazanılacak, dağlık arazideki halkın yardımı çok önemli olduğundan yapılacak işbirliği Alman ileri hareketini önemli ölçüde kolaylaştıracaktır.
6. Halkı zora sokan bütün savaş önlemleri nedenleri ile birlikte halka açıklanacak.
7. Kafkas kadınlarının namuslarının korunmasına bilhassa dikkat edilecek.¹¹⁹²

Alman ordusu Kafkasya'ya yaklaştığında, Sovyet hükümeti cepheye en yakın iki Kafkasya cumhuriyeti olan Karaçay ve Balkarya'da olağanüstü hal ilan etmiştir. Yaşları 18 ile 55 arasında değişen 15.000'i aşkın Karaçay erkeği seferber edilirken

¹¹⁸⁹ Carell, *a.g.e.*, s. 311.

¹¹⁹⁰ Wegner, *a.g.m.*, s. 149.

¹¹⁹¹ SSCB Dışişleri Bakanlığı Stalin, Roosevelt ve Churchill'in Gizli Yazışmalarında Türkiye 1941-1944 ve İkinci Dünya Savaşı Öncesi Sovyet Barış Çabaları ve Türkiye 1938-1939, (Çev.: Levent Konyar), Havass Yayınları, İstanbul 1981, s. 73.

¹¹⁹² Alexiev, *a.g.m.*, s. 122.

yaklaşık 2,000 kadın ve savaşamayacak durumdaki erkeklere de savunma görevleri verilmiştir.¹¹⁹³

Ruslar tarafından Almanlara karşı Kuzey Kafkasya'da süvari birlikleri kurulması da planlanmıştır. Gönüllü süvari birliğini süvari ordusuna dönüştürme fikri Kafkas Ötesi Cephesi kumandanı I. V. Tyulenev'den gelmiştir. Bunun için Don Kazakları'ndan seçilen süvarilerin manevraları ile bölgenin şartlarına karşı avantaj sağlanabileceği düşünülmüştür. Bu arada Sovyetler Birliği mareşali, hastalığından dolayı görevi bırakmış ve yerine Genelkurmay başkanlığı görevine A. M. Vasilevsky getirilmiştir.¹¹⁹⁴

Alman birlikleri, Temmuz 1942'de yaptıkları saldırılarla Don'un karşı kıyısına geçip Kuban şehrine bir saldırı gerçekleştirerek Kuzey Kafkasya'nın zengin petrol yataklarına ulaşmaya çalışmışlardır.¹¹⁹⁵ 1942'nin ortalarında Alman birlikleri Donets Basin'e arka arkaya yaptığı saldırılarla Güney Cephesi'ni Don Nehri'nin aşağı kısmına iterek çok yakın mesafede bulunan Kafkasya'yı ele geçirmek istemiştir.¹¹⁹⁶ 1942 Temmuz'una kadar Hitler'in Kafkasya'ya yaptığı taarruz, Almanya açısından büyük bir başarı olarak değerlendirilmiştir. Çünkü Voronej ele geçirilmiş, Don ve Volga Nehirleri boyunca ilerleyen Alman orduları Stalingrad önlerine varmıştır. Plana göre Alman kuvvetleri kış gelmeden Kafkasya'daki petrol yataklarını ele geçirmeyi ve Volga üzerindeki yerini sağlamlaştırmayı planlamıştır.¹¹⁹⁷

Bu arada Alman birlikleri Voronez'i işgal ettikten sonra Kafkaslara doğru ilerlemeye başlamışlardır. Sovyet Güney Cephesi birlikleri Donbas'ı terk ederek Don Irmağı hattına doğru çekilmeye başlamışlardır. 24 Temmuz 1942'de şiddetli çatışmalardan sonra Alman birlikleri Rostov'u ele geçirmiştir.¹¹⁹⁸ Rostov'un düşmesiyle Moskova-Rostov demiryolu, dolayısıyla ikmal hattı Almanların eline geçmiş ve Rusya'nın Volga'dan başka ulaşım ve ikmal yolu kalmamıştır.¹¹⁹⁹ Don Nehri üzerindeki köprüler Alman birlikleri tarafından kontrol altına alındığından İran'a giden yolların çıkış kapısı Almanlara açılmıştır.¹²⁰⁰ Bunun yanı sıra Alman

¹¹⁹³ Comins and Richmond, *a.g.e.*, s. 873.

¹¹⁹⁴ Shtemenko, *a.g.e.*, s. 76.

¹¹⁹⁵ Kondukof, Klovov, Kulchitsky, Likholat, Sarbey, Sergiyenko and Sokhan, *a.g.e.*, s. 221.

¹¹⁹⁶ Shtemenko, *a.g.e.*, s. 64.

¹¹⁹⁷ Gehlen, *a.g.e.*, s. 44.

¹¹⁹⁸ Lototski, *a.g.e.*, s. 84.

¹¹⁹⁹ Georges Lestien ve Roger Cere, *İki Dünya Savaşı: I. 1914-1918, II. 1939-1945*, (Çev.: Nihal Önal), Varlık Yayınları, İstanbul 1966, s. 194.

¹²⁰⁰ Carell, *a.g.e.*, s. 35.

birlikleri 24 Temmuz'da Kuban bölgesi ve Maykop petrol bölgelerini de ele geçirmişlerdir.¹²⁰¹ Alman Başkomutanlığı 25 Temmuz 1942'de henüz Volga'ya ulaşmadan önce Kafkasya üzerine ilerleme emri vermiştir.¹²⁰² Kuban bölgesi ile Sovyet kuvvetlerinin savunma hattındaki başarısızlığı ve geri çekilişi cephenin güney kanadında 170 km'lik çok büyük bir açıklık meydana gelmesine yol açmıştır. Bunun üzerine Alman birlikleri ana kuvvetleriyle Kafkasya'ya ve 6. Ordusu ile Stalingrad'a doğru ilerlemeye başlamıştır.¹²⁰³

Çift yönlü bu hareket Alman ordularını tehlikeye açık bir duruma getirmiştir. Alman 6. Ordusunun güney kanadı yukarı Don Nehri'nden Stalingrad'a oradan da Veronej'e kadar uzanan 525 km'lik hat saldırıya açık hale gelmiştir. Hitler bu açığı kapatmak için Veronej'in güneyine İkinci Macar Ordusu'nu, onun güneydoğusunda İtalyanların 8. Ordusunu, Stalingrad'ın hemen batısına da 3. Roman ordusunu yerleştirmiştir. Bu ordular Stalingrad'daki 6. Ordu ile 4. Panzer Ordusu'nun ve Kafkaslardaki A Ordu Grubu'nun tutunması için büyük öneme sahipti. Burada bulunan Don kanadı çökerse Almanların Stalingrad'daki birlikleri kuşatılmakla kalmayacak aynı zamanda Kafkaslardaki birliklerle irtibatı kesilecekti.¹²⁰⁴

Alman birlikleri 1942 yazında Voronez'i yarıp Stalingrad'a yaklaşarak Don kıyılarına yerleşmiştir. Bu arada Rus Genelkurmayı kuşatılan güney cephesi birliklerine Rostov'u terk edip Don'u geçerek geri çekilmeleri emri vermiştir. 25 Temmuz 1942'de Sovyet birlikleri nehrin batı kıyısına henüz varmıştı ki Alman birlikleri tankları piyadesi ve uçaklarıyla saldırıya geçip Sovyet birliklerini hattın gerisine atmıştır.¹²⁰⁵

Almanya'nın Kafkasya'ya doğru ilerleyen "A" Ordular Grubu'nun karşısından Rus Kafkas ordusu komutanı Malinovski'nin elinde yalnızca 20.000 asker ve 126 uçak vardır. Bu arada Rus Komutanı Budieni, Azak Denizi kıyısındaki birliklere ve Karadeniz filolarının tuttuğu Kuzey Kafkasya Cephesi'ne kumandanlık yapmaktadır. Gelişmeler üzerine Malinovski, Don havzasını terk ederek Kafkasya'ya doğru ilerlemiştir. Budieni ise Almanların Kerç'te Taman Yarımadası'na geçmelerini engellerken Kafkasya Cephesi de Kafkas geçitlerini ve bu çevredeki dağ yollarını savunmakla görevlendirilmiştir. Alman birliklerinin saldırısı 51. Rus ordusuna

¹²⁰¹ Glasneck, *a.g.e.*, s. 175.

¹²⁰² Glasneck, *a.g.e.*, s. 171.

¹²⁰³ Lototski, *a.g.e.*, s. 84.

¹²⁰⁴ William Shirer, *Nazi İmparatorluğu: Doğuşu, Yükselişi ve Çöküşü*, (Çev.: Rasim Güran), Ağaoğlu Yayınları, İstanbul 1969, C. 3, s. 1411.

¹²⁰⁵ Shtemenko, *a.g.e.*, s. 64.

yönelmiştir. Bu arada Rostov'dan bir Alman ordusu da Krasnodar'a doğru ilerlemiştir. Alman Birlikleri bu ilerleyişle Don'un doğu kıyılarındaki önemli noktalara birtakım müdahalelerde bulunarak Salsk'a, Stavrapol'a (Voroşilovsk) ve Armavir'e varmıştır.¹²⁰⁶

Rus birlikleri kontrolü kolayca sağlamak için Uruk ve Terek nehirleri civarına I. Maslennikov kumandasındaki Kuzey ordu grubunu yerleştirmiştir. Kafkaslarda Almanlara karşı V. N. Kundyumov kumandasında 44. Ordu da bulunuyordu. 28 Temmuz 1942'de öncü Güney Cephesi'ne bağlı ordular Kafkasya'ya çekilerek savaşa hazır duruma getirilmiştir. Bölgede Almanlara karşı iki askeri grup daha kurulmuştur. Biri Tuğgeneral R. Y. Malinovsky kumandasındaki Don Grubu, diğeri ise Y. T. Cherevichenko kumandasındaki sahil grubudur.¹²⁰⁷

Almanların ilerleyişi karşısında Kafkasya'nın savunulması aşamalı olarak Hazar Denizi'ne, Grozni, Armavir ve Orhonikidze gibi şehirlerin yakınlarına kadar uzanmıştır. Adeta bir buğday deposu olan Karasnodar'ın Alman birliklerinin eline geçmemesi için Komünist Parti'si aracılığıyla her tarafta örgütler oluşturulmuştur. Bütün önlemlere karşı Alman tank birlikleri 30 Temmuz 1942'de Stavrapol'a doğru 120 km ilerlemiştir. Bu durumda Rus 51. Ordusu Kafkasya Cephesi'nden alınarak Stalingrad Cephesi'ne bağlanmıştır.¹²⁰⁸ Bu arada Gürcistan'ın Gori kentinde oluşturulmuş olan 392. Milli Gürcü Tümeni 1 Ağustos 1942'de Kafkasya geçitlerinde Alman birliklerini geri püskürtmeyi başarmıştır.¹²⁰⁹ Alman 40. Zırhlı Kolordusu, Kafkasların kuzey eteğindeki Terek Nehri'ne kadar gelmiştir. Don'dan hareket eden 3. ve 57. Zırhlı kolordular Kalmuk steplerinden geçerek Maikop'a doğru harekete geçmişlerdir.¹²¹⁰ Direnişlere rağmen Alman birlikleri zengin Kuban Köylerini ele geçirerek Kafkasya Petrol alanları istikametinde hızla ilerlemiştir. Şiddetli savaşta güç kaybetmiş olan Sovyet birlikleri üstün Alman birliklerinin saldırısı karşısında tutunamamışlardır. Bunun üzerine Rus birlikleri güneye ve güneydoğuya doğru geri çekilmeye başlamıştır. 2 Ağustos 1942'de Alman birlikleri Armavir'i ele geçirerek ilerlemeye devam etmiştir. 2,5 milyon ton petrol çıkarılan Maikop petrol alanı 8 Ağustos'ta Alman birliklerince ele geçirilmiştir. Ancak

---

¹²⁰⁶ Aragon, *a.g.e.*, s. 71.

¹²⁰⁷ Shtemenko, *a.g.e.*, s. 64.

¹²⁰⁸ Aragon, *a.g.e.*, s. 72.

¹²⁰⁹ İbereli, *a.g.e.*, s. 449.

¹²¹⁰ Carell, *a.g.e.*, s. 330.

Almanlar, Maikop'a girmeden önce Rus birlikleri bu kaynakların Alman birliklerinin eline geçmesini önlemek için buradaki petrolü ve tesisleri yakıp yıkmışlardır.¹²¹¹

Hitler'in 45 numaralı emri gereği Don'u geçerek Rostov'un güneyi ile güneydoğu bölgesini kuşatmakla görevlendirilen Alman 17. Ordusuyla 1. Zırhlı Ordusuna bağlı tümenler Kagalnik'i işgal etmiştir. 5. Kolordu birlikleri 10 Ağustos 1942'de Krasnador'a kadar ilerlemişlerdir. Alman Generali Vetzels komutasındaki 5. Ordu Kuban Nehri'nin Kuzeyindeki 200.000 nüfuslu ve büyük petrol rafinerilerinin merkezi sayılan Krasnador'a saldırıya geçmiştir. Rus birlikleri şehrin her metrekaresi için mücadele verirken Kuban Nehri'nin diğer yakasına daha fazla insan ve özellikle malzeme geçirmek için şehir merkezindeki Kuban Köprüsü'nü ellerinde tutmak için büyük mücadele vermiştir.¹²¹² Ancak Sovyet birlikleri Krasnodar'ı terk etmek ve Kuban Irmağı'nın doğusuna çekilmek zorunda kalmıştır.¹²¹³

Kafkasların içlerine doğru yapılan hareketle doğu kanadını kapatmak üzere Alman Generali Eugen Ott komutasındaki 3. Kolordusuna bağlı 3 ile 370. piyade tümenleri geniş bir cephe ile Hazar Denizi doğrultusunda harekete geçmişlerdir. Kalmuk steplerindeki büyük bir şehir olan Elista 12 Ağustos 1942'de işgal edilmiştir. Hazar Denizi'ne kadar yaklaşan bir keşif birliği Gronsy-Astrahan demiryolunu havaya uçurmuştur. Bu arada 3. ve 23. zırhlı tümenler de güney doğrultusundaki akınlarını aralıksız sürdürmüşlerdir.¹²¹⁴

Bu arada Alman birlikleri 1942 Ağustos'unda Balkar Bölgesini ele geçirerek altı ay sonra bölgeden çıkana kadar buraları kontrolleri altında tutmuşlardır.¹²¹⁵

13 Ağustos'ta Alman 125. Piyade Tümeni Kuban Nehri'nin karşı yakasına geçmeyi başarmıştır. Bundan sonra 5. Kolordu Çerkes topraklarına ilerlemeye başlamıştır. Tümenler buradan da Novorossisk, Tuapse ve Sukhumu ile Batum limanlarına doğru ilerlemeye başlamışlardır. Böylece Almanlar Karadeniz'deki son kıyı şeridini ele geçirmekle kalmamış aynı zamanda Rusya, Karadeniz'deki son limanlarını da kaybetmiştir. Almanların Kafkas cephesindeki birliklerinin Karadeniz ile bağlantısı kesilmiştir. Ayrıca Kuzey İran'daki İngiliz-Rus ikmal bağlantısı

¹²¹¹ William Shirer, *Nazi İmparatorluğu: Doğuşu, Yükselişi ve Çöküşü*, (Çev.: Rasim Güran), Ağaoğlu Yayınları, İstanbul 1969, C. 3, s. 1408; Hermann Göring, "İkinci Dünya Savaşı'na Nasıl Başladık? Nasıl İdare Ettik, Niçin Kaybettik? II", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, (Çev.: İbrahim Ulus), İstanbul 2001, S. 56, s. 128. Lototski, *a.g.e.*, s. 175.

¹²¹² Carell, *a.g.e.*, s. 333.

¹²¹³ Lototski, *a.g.e.*, s. 175.

¹²¹⁴ Carell, *a.g.e.*, s. 329.

¹²¹⁵ Akiner, *a.g.e.*, s. 163.

çökeceğinden güneyde İran Körfezi ve Hazar Denizi yoluyla Amerika'nın Rusya'ya yaptığı silah yardımı yolları ve Volga üzerinden yapılan ikmal yolu da kesilmiştir.¹²¹⁶ Sovyet Genelkurmayı bu zor durum karşısından Kafkasya'daki durumunu takviye etmek için Karadeniz ve Hazar Denizi yoluyla takviye birlikler getirmiştir. Grozni'nin Çevresinde ve Orhonikidze ile Mahaçkale'nin yakınlarında savunma duvarları inşa edilmiştir.¹²¹⁷

Alman birlikleri, Grozni ve Bakü yönünde ilerleyerek, Novorossiysk'i deniz yoluyla sahil boyunca Batum'a ulaşıp ana Kafkaslardaki geçitleri ele geçirerek Sukhumi'ye doğru ilerleme planları yapmıştır. Alman birlikleri bu bölgeleri ele geçirmek için 18 Ağustos 1942'de Ruslarla şiddetli bir mücadeleye girişmiştir.¹²¹⁸ Alman birlikleri Kafkaslarda dağların güney yamaçlarından ilerleyerek Elbruz'un batısındaki bazı önemli geçitleri ele geçirmiştir. Rus birlikleri bu ilerleyişi önlemek için Baksan ve Terek Nehirleri üzerinde konuşlanmışlardır.¹²¹⁹

Alman 6. Ordusu, 21 Ağustos 1942'de Kafkas Dağlarının en yüksek noktası (5.500 m) olan Elbruz Dağı'na gamalı haç bayrağını dikmiştir.¹²²⁰ 1942 Ağustos sonlarına doğru Kafkas Ötesi Kuzey grubu da savaşa dahil olmuştur. Alman birlikleri Klukhor geçidini kısa zamanda ele geçirmişlerdir.

Rusya, Alman birliklerinin ilerlemesini önlemek için her planı gözden geçirmiştir. Bu durumla ilgili İkinci Dünya Savaşı'nda Kafkasya Rus ordu komutanı olan Shtemenko durumu şöyle ifade etmiştir:

"Bir gece F. Y. Bokov, Kremlinden telefon ederek Albay K. F. Vasilchenko ile benim çalıştığım haritaları da alarak acele yanına gelmemizi istedi. Hemen gittik ve Stalin'in ilk kattaki odasına alındık. Sıra bana geldiğinde yaptığımız planlarla ilgili olarak haritamı açarak Terek'i hangi kuvvetlerin savunduğunu, bölgeye hangi kuvvetlerin gidebileceğini, Bakü ve Gürcistan Askeri Yolu'nun nasıl kapanacağını izah ettim. Ayrıca esas Kafkas müfrezesinin karşısındaki kuvvetlerin geçitleri gerektiği gibi koruyamayacağını, Novorossiysk'teki tehlikeyi, Tuapse geçidinin ve savunma hatlarının derhal inşa edilmesi gerektiğini de söyledim. Stalin, Kafkaslara Orta Asya'dan ve İran bölgesinde kuvvet getirilmesinin önemine değinerek özellikle Bakü kesimine önem verilmesi gerektiğini ifade etti."

Bu görüşmeden sonra Rusya, Alman ilerleyişine karşı 24 Ağustos'ta Kuzeyden ilk gelen birlikleri Terek savunması için Novorossiysk ve Tuapse

¹²¹⁶ Carell, a.g.e., s. 335.

¹²¹⁷ Aragon, a.g.e., s. 75.

¹²¹⁸ Lototski, a.g.e., s. 175.

¹²¹⁹ Aragon, a.g.e., s. 75.

¹²²⁰ William Shirer, *Nazi İmparatorluğu: Doğuşu, Yükselişi ve Çöküşü*, (Çev.: Rasim Güran), Ağaoğlu Yayınları, İstanbul 1969, C. 3, s. 1408; Hermann Göring, "İkinci Dünya Savaşı'na Nasıl Başladık? Nasıl İdare Ettik, Niçin Kaybettik? II", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, (Çev.: İbrahim Ulus), İstanbul 2001, S. 56, s. 128.

birliklerinin bulunduğu Kafkas birliklerinin hemen yanına yerleştirmiştir.¹²²¹ Ancak Alman birlikleri 25 Ağustos'ta Mozdok'u ele geçirmiş ve birkaç gün sonra birkaç noktadan Terek ırmağını geçmişlerdir. Ancak burada durdurulmuşlardır.¹²²² 25 Ağustos 1942'de Alman birlikleri, Rus Kafkas birliklerinin konuşlandığı bölgelerde de durdurulmuştur. Alman birlikleri bir sonraki saldırıyı Tuapse'ye yapmayı planlamışlardır. Bu saldırıda başarılı olan Alman birlikleri Novorossisk'in büyük bir kısmını ele geçirmişlerdir. Karadeniz kıyılarını savunan 47. Ordu'nun durumu oldukça kritiktir.¹²²³ Almanların 5. Kolorduya bağlı olan birlikleri Ağustos sonlarında Karadeniz'in doğu kıyısında bulunan ve büyük soğuk hava depoları, tersaneleri, balık endüstrisi ve çimento fabrikasına sahip olan 95.000 nüfuslu Novorossisk'e taarruza geçmişlerdir.¹²²⁴ Almanların bu ilerleyişi karşısında silahlı işçi birlikleri dağlara çıkmış, Kafkasya halkı da ayaklanmıştır. Dolayısıyla Kafkaslardaki mücadele giderek şiddetlenmiştir. Ancak Rus birliklerinin direnişi karşısında Alman birlikleri durmak zorunda kalmıştır. Böylece Alman dağ birliklerinin yaptığı bütün saldırılar püskürtülmüştür. Fakat asıl şiddetli mücadele Almanların 1. Motorize ordusu ve birçok taburuyla saldırıya geçtiği Terek'te olmuştur. Naziler bu saldırıyla İran ve Gürcistan yolunu açmak istemişlerdir. Alman birlikleri buralarda bir başarı elde edemediği gibi Orjonikidze ve Grozny yakınındaki savaşlar da Alman birlikleri için tam bir felaket olmuştur. Bu kuvvetler Almanlara Bakü ve Grozni yolunu açamamış böylece Almanların planları da boşa çıkmaya başlamıştır.

Almanlar açısından Karadeniz kesiminde de işler iyi gitmemiştir. Alman birlikleri Tuapse civarındaki 18. Sovyet ordusunu kuşatıp yok etmek için harekete geçmişler ancak bunu başaramamışlardır. Bu arada Rus birlikleri tarafından Almanların bazı hücum kolları kuşatılıp imha edilmiştir. Bölge iyi eğitim görmüş dağ piyade taburları tarafından korunduğu için Alman birlikleri bir daha Tuapse'ye saldıramamıştır.

28 Ağustos'ta da Rus yetkililer Bakü'de 58. Orduyu kurmuşlardır. Bu çerçevede stratejik önemi büyük olan Bakü, Grozni ve Vladikafkas gibi merkezleri savunma bölgeleri oluşturulmaya çalışılmıştır.¹²²⁵

---

¹²²¹ Shtemenko, *a.g.e.*, s. 66.

¹²²² Lototski, *a.g.e.*, s. 175.

¹²²³ Shtemenko, *a.g.e.*, s. 68.

¹²²⁴ Carell, *a.g.e.*, s. 337.

¹²²⁵ Shtemenko, *a.g.e.*, s. 68.

Hitler, 31 Ağustos'ta Kafkas Orduları Komutanı Feld Mareşal List'ten kuvvetleriyle Grozni üzerine son bir taarruza girişmesini ve oradaki petrol kuyularını ele geçirmesini istemiştir.¹²²⁶ Fakat Almanların her hücumu asker bakımından büyük kayıplara yol açmıştır. Çünkü Almanların bu ilerleyişleriyle 1942 Ağustos sonlarına kadar bilanço 336 000'i ölü, 1 126 941 yaralı ve 75 990'ı ise kayıptan oluşuyordu. Yaralıların tedavisi olup iyileşmesi, yeni sınıfların askere alınması ve batıdan takviye birliklerin getirilmesi yoluyla cephe mevcudu 3 405 000'i bulmuştur.¹²²⁷

1942 Eylül'ünde Bolşeviklerin Kafkas halklarına olan baskısı da gittikçe artmaya başlamıştır. Sovyet başkomutanlığının gizli bir emriyle Karaçay, Balkar, Çeçen, İnguş ve diğer milli kıtaların asıl Rus ordu birliklerinden ayrılmaları emri verilmiştir. Bunun üzerine Grozni, Prohladnaya, Mineralniy-Vodı ve diğer bölgelerdeki büyük kırsallardan eğitim görmekte olan on binlerce Kafkasya halkına mensup askerin elbiseleri çıkartılıp amele taburlarına dahil edilerek Urallardaki kömür ocaklarına ve diğer sanayi bölgelerine çalıştırılmak üzere gönderilmişlerdir. Bu uygulamalar üzerine Rus birliklerinden firarlar hızlanmıştır. Yıllardır Rusya'nın bölgedeki halklara uyguladığı politikaya son yaşananların da eklenmesiyle Kafkasya hakkında iki farklı fikir ortaya çıkmıştır. Birinci fikre sahip olanlar Bolşeviklere karşı savaşa girilmesi taraftarı olmuştur. Bu grubun başında sayıları gittikçe artan Çeçenler bulunmaktaydı. İkinci grup ise 1918-1920 ve 1930'larda yaşanan hadiselerin tekrar etmemesi için zayıflamış küçük halkı büyük kuvvetlerin ateşine sokmamak için mücadelenin sonucunu beklemek gerektiğini düşünmüştür. Bu düşüncedeki kimseler savaşın başlangıcında Almanlara esir düşüp kamplarda kalan ve Almanların esirlere ve sivil halka kötü muamele yaptıklarını kendi gözleri ile görenlerdir. Bu yüzden Kafkas halkları Almanlarla ilgili fazla ümide kapılmamışlardır. Görüldüğü gibi kimileri Ruslar tarafından kolхозlarda köleleştirildiklerini, dinlerinin ve dillerinin ayaklar altına alınıp çiğnendiğini dahası mülklerinin ellerinden alındığını ileri sürerek Almanları bu uygulamalardan kurtuluşun anahtarı olarak görürken, diğerleri ise Almanların da Ruslardan farklı olmadıklarını, aynı uygulamayı Almanların da bölgeyi ele geçirmeleriyle uygulayabileceklerini düşünmüştür.¹²²⁸

¹²²⁶ William Shirer, *Nazi İmparatorluğu: Doğuşu, Yükselişi ve Çöküşü*, (Çev.: Rasim Güran), Ağaoğlu Yayınları, İstanbul 1969, C. 3, s. 1408.

¹²²⁷ Cartier, *a.g.e.*, s. 5.

¹²²⁸ Mahmut Aslanbek, *Karaçay ve Malkar Türklerinin Faciası*, Çankaya Matbaası, Ankara 1952, s. 59.

Hitler, Alman birliklerinin Kislowodsk'tan Nalçik'e kadar ilerlemesiyle Rusya'nın mağlup edilmesinde Kafkas halklarının desteğini kazanmak için buradaki halkın Rusya'ya olan nefretinden istifade etmeye çalışmışlardır. Kızıl Ordu'nun bölgeye girişiyle kapatılan Kur'an, ilim mektepleri ve camiler yeniden açılmıştır.¹²²⁹ Almanlar, Kafkaslarda işgal ettiği bölgelerde din ve eğitim konularında tam özerklik tanınmasının yanı sıra halka bölgenin idaresinde önemli görevler ve geniş yetkiler vermiştir. Bu uygulamalar Rusya'nın baskısı altında sıkışan halk tarafından büyük bir memnuniyetle karşılanmıştır. Alman idaresi Kafkasya'da tarım reformuna girişerek bir yıl içinde Rus idaresinin kurduğu kolhozların %40'ı tarım kooperatifine çevrilmiştir. Almanlar, Kafkaslarda diğer işgal bölgelerine kıyasla zorla işçi çalıştırma konusunda daha dikkatli davranmışlardır. Zorla çalıştırmak yerine gönüllü işgücünden yararlanma yoluna gitmişlerdir.¹²³⁰

9 Eylül 1942'ye kadar Alman birlikleri Sukhumi yönünde Kafkasyadaki önemli bütün noktaları ele geçirmişlerdir. Sovyet Komutanlığı, Almanların bu ilerleyişine karşı General K. N. Leselitze'ye bağlı 46. Ordunun savunma birliklerini takviye etmiştir. Alman birlikleri Karadeniz'e ulaşmaya ve saldırıyı Ana Kafkasya'nın batısından çevirmeye çalışmıştır. Almanlar bu planı başarıya ulaştırmak için Novorossiysk yönünde şiddetle çatışmışlardır.

9 Eylül 1942'de Alman birlikleri Novorossiysk'in büyük bir kısmını ele geçirmiştir. Ancak Tuapse ve Batum'a doğru ilerleme girişimleri Rus Generali A. A. Greçko'nun Komutasındaki 47. Ordu'nun zorlu direnişiyle başarısızlığa uğramıştır.¹²³¹ Alman Generali Wetzel'in piyade tümenleri 10 Eylül'de Novorossiysk'i işgal ederken 97. İle 101. Avcı Tümenleri Tuapse Liman şehrine doğru ilerlemiştir. Konrad komutasındaki dağ birliği de Karadeniz doğrultusunda harekete geçerek Suchumi'yi ele geçirmeyi planlamıştır.¹²³² 10 Eylül'de de 17. Alman Ordusu Krasnodar'ı işgal etmiştir.¹²³³ Bu arada Alman von Manstein Kuzey Kafkasya'da Grozni önlerine kadar gelerek Terek Nehrine dayanmıştır. Kalmuk arazisinin ve Kuzey Kafkasya topraklarının yarısı Almanların eline geçmiştir. 6 Alman taburunun ve daha birçok taburun yanı sıra 4 Azerbaycan taburu, bir o kadar da Gürcü ve Ermeni taburu bulunmaktaydı. Lejyonerlere mensup yaklaşık 15 tabur

¹²²⁹ Johnson, *a.g.e.*, s. 39; Neef, *a.g.e.*, s. 51.

¹²³⁰ Alexiev, *a.g.m.*, s. 123.

¹²³¹ Lototski, *a.g.e.*, s. 177.

¹²³² Carell, *a.g.e.*, s. 337.

¹²³³ Alexandre Najjar, *Kafkas Sürgünleri*, (Çev.: İraid Samyel), Telos Yayınları, İstanbul 2000, s. 296.

intizamsız bir şekilde bölgede görev almıştır. Almanya'nın Kafkasya halklarını kendi çıkarına kullanması üzerine Rusya, halklar üzerinde milli ve dini hissiyatlar uyandırmaya çalışmıştır. Bunun için Rusya'da milli askeri birlikler yeniden kurulmuş; Rus yetkililerin yönlendirmesiyle Müslüman ve Hristiyan din adamları, halkı camilerde ve kiliselerde komünizmi müdafaaya davet etmiştir. Rusya tarafından Kafkasya'da "Alman faşizmi hürriyetinizi elinizden alacak, sizi sömürge haline sokacak" tarzında propaganda yapılmaya başlanmıştır. Hatta bazı cephelere milli isimler dahi verilmiştir.

Bu durumda Kafkasya halkları iki büyük gücün birbirlerine karşı kullandıkları bir silah durumuna getirilmiştir. Çaresiz durumda olan buradaki halk da sebepsizce oradan oraya savrulmuştur. Bununla en belirgin örneklerinden biri şudur: Kafkasya'da aynı köyde yaşayan iki savaşı, savaş meydanında karşılaşmışlar. Bunlardan biri Rus üniforması giyerken diğeri ise Alman üniforması giymiştir. Rus üniforması giyen diğeri şu soruyu sormuş: "Neden Alman üniforması giydin?" diğeri de Rus üniforması giyene "peki sen neden Rus üniforması giydin?" Bunun üzerine ikisi de susar, çünkü verilecek bir cevapları yoktur.¹²³⁴ Bu durum Kafkasya halklarının düştüğü durumu en iyi şekilde yansıtmaktadır.

Kafkaslarda yapılan Alman saldırısı 1942 Eylül'ünde Rus birliklerince durdurulmuştur. Almanya, Kafkasya'yı ele geçirme umutlarını yitirmemiş olsa da bu süreçten sonra durum artık Rus birliklerin lehine dönmeye başlamıştır. Ruslar, Almanlara karşı 5 aydan fazla süren savunma savaşları yapmıştır. Almanların Kafkaslara doğru açtığı geniş cephe ve çetin coğrafi koşullar Almanları yıpratmaya başlamıştır. Rus birliklerinin de saldırılarıyla Almanların cephesi yavaş yavaş çökmeye başlamıştır. Takviyelerle güçlendirilen Rus Kara Kuvvetleri, Karadeniz Filosu ve Azak Denizi ve Hazar Denizi filoları Alman birliklerinin daha fazla ilerlemesine imkan vermemiştir. Alman birlikleri Kuzey Kafkasya ve Kuban bölgesinin büyük bir kısmını işgal ettiği halde Sovyet birliklerinin direnişini kırmada başarı sağlayamamışlardır. Böylece Almanlar Kafkasya'daki zengin petrol bölgelerini tamamen işgal edememiştir.¹²³⁵

Doğu kanattaki Kleist'in 1. Zırhlı ordusu Terek'te çakılıp kalmıştır. Bununla birlikte batı kanattaki 17. Ordunun Karadeniz kıyılarına yaptığı taarruz da Suchumi ile Tuapse önlerinde durdurulmuştur. Dağ birlikleri ise ikmal gelmemesi nedeniyle

---

¹²³⁴ Aytugan, *a.g.m.*, s. 12.

¹²³⁵ Lototski, *a.g.e.*, s. 177.

yüksek Kafkas geçitlerini boşaltmak zorunda kalmıştır. Karadeniz limanlarıyla Grozny ve Bakü petrol bölgelerine yapılan son saldırılar da başarısızlığa uğramıştır. Çünkü Rus komutanlığı son anda Don'dan Kafkaslara doğru çekilen birliklerini yeniden toparlamış, İran ile Hazar Denizi üzerinden gelen savaş malzemesini de almaya başlamışlardır. Rus birliklerinin yeniden güçlenmesi karşısında Alman birlikleri bu yeni kuvvetleri yenecek gücü kalmamıştır.¹²³⁶ Ancak Alman birlikleri Kafkasya'da tutunmada ısrarcı olmuşlardır. Almanya Kafkasya halklarını hoşnut etmek için halka bölgenin idaresinde önemli görevler ve geniş yetkiler vermiştir. Almanlar bölgeye gelmeleriyle birlikte Karaçay-Çerkes Muhtar Bölgesi'nin başkenti Mikoyan-Şahar'da Macir Koçkarov'u belediye başkanı olarak atamışlardır. Alman birlikleri 1942 Ekiminde Kabardin-Balkar Cumhuriyeti'nin Başkenti Nalçik'i işgal etmişlerdir. Birkaç gün sonra da Kadi Bayramukov başkanlığında Karaçay Komitesi kurulmuştur. Selim Şadov'da Almanlar tarafından Kabardin-Balkar hükümet başkanlığına getirilmiştir. Yerli halktan Almanlara yardım edenler olmuş fakat işgal tarihinde birçok Kabardin-Balkar halkı Kızıl Ordu birlikleri içinde Almanlara karşı savaşmıştır.¹²³⁷

1942 Kasımında Alman A Ordular Grubu, cephesi güneye doğru olmak üzere Kafkasya'nın kuzey kısmında Karadeniz ile Hazar Denizi arasında bulunmaktaydı. Fakat Alman B Ordular Grubu cephesi doğu ve kuzeydoğuya doğru yönelmiş olmakla birlikte Stalingrad'ın güneyinde Volga'ya kadar uzanan ve Stalingrad'ın kuzeyinde Don nehrinin orta kısmına yönelerek nehir boyunca Voronez'in kuzeyine kadar uzanan bir cepheyi tutmaktaydı.¹²³⁸

Alman Generali Von Mackens komutasındaki 3. Zırhlı Kolordu, 17 Kasım 1942'de harekete geçmiştir. Nihayetinde Von Mackensen komutasında Alman birlikleri 500.000 nüfuslu Kafkasların ve petrole giden yolun kapısı olan Rostov'un ele geçirilmesiyle Don nehri üzerindeki köprüler kontrol altına alındığından İran'a giden yolların çıkış kapısı da açılmıştır.¹²³⁹

2.20. Alman İlerleyişi Karşısında Rusya'nın Uluslararası Destek Arayışı

Rus yetkililer, Alman yayılmacılığına karşı Rusya'ya yardımların yapılması için büyük bir diplomasi trafiğine başlamışlardır. Nihayetinde verilen çabalar sonucu

---

¹²³⁶ Carell, *a.g.e.*, s. 357.

¹²³⁷ Mühlen, *a.g.e.*, s. 191; Akiner, *a.g.e.*, s. 194.

¹²³⁸ Manstein, *a.g.e.*, s. 315.

¹²³⁹ Carell, *a.g.e.*, s. 35.

Rusya ile İngiltere arasında yirmi yıllık bir ittifak anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma savaş süresince ortak hareket etmeyi öngörmekle beraber savaştan sonra da Avrupa'nın ekonomik ve sosyal refahının yapılandırılması konusunu da içermektedir.

Molotov bu destek arayışı sırasında İngiltere ile bir anlaşma yaparken aynı başarıyı ABD'li yetkililerle yaptığı diyalogda sağlayamamıştır. ABD, Rusya ile tam bir müttefik olmaktan çekinmiştir. Sovyetlerin Baltık ülkelerindeki son yıllardaki nüfuz politikası ABD'yi Rusya ile bir anlaşma yapmaktan alıkoymuştur. Ancak Rusya'nın bu savaşta yenilmesi Alman nüfuzunun ABD'nin yayılma hedefindeki bölgeleri büyük bir risk altına sokacağı da düşünülmüştür. Bu doğrultuda ABD, Almanya'nın savaştaki başarısını kırmak, Avrupa'da güçlü bir Alman hegemonyasının önüne geçebilmek için Rusya'ya yardım etmenin kendi çıkarının korunmasına hizmet edeceğini düşünmüştür. Bunun üzerine ABD ve Rusya arasında ABD'nin desteğinin sağlanacağına dair bir kredi anlaşması imzalanmıştır.¹²⁴⁰

İngiltere ile Rusya 1941 Ağustosunda İran'ı işgal ederek İran Körfezinde başlayarak Tebriz üzerinden Rusların Kafkas sınırına kadar bir yol inşa etmişlerdir. Bu sayede Rusya batılı müttefiklerle bir bağlantı kurmuştur. Bu çerçevede, Rostov İngiltere'den gelen ikmal malzemelerinin İran Körfezi üzerinden Rusya'ya ulaştığı bir kavşak noktası olmuştur. Böylece Almanya karşısında zor duruma düşen Rusya'ya ABD ve İngiltere'den gelecek yardımların yolu da açılmıştır.¹²⁴¹ ABD'nin yaptığı bu yardımlar Rusya açısından hayati öneme sahip olmuştur. Ancak Almanya'nın yenilmesi açısından batıda ikinci bir cephenin açılması büyük önem arz etmiştir. Bunun için Molotov, 1942 Mayıs'ında Washington'a bir ziyaret gerçekleştirerek General George Marshall'ı Manş ötesinden ikinci bir cephenin açılması konusunda ikna etmeye çalışmıştır. Genelkurmay Başkanı Marshall, Molotov'a başkanın da isteği doğrultusunda 1942'de ikinci bir cephe'nin açılması konusunda hazırlıkların başlayacağı sözü vermiştir.¹²⁴²

Almanya'nın neredeyse bütün Avrupa'yı işgal etmesi ve İngiltere'ye saldırması üzerine kendi uluslararası çıkarlarının zedelendiğini gören Amerika, Almanya'ya karşı Rusya'ya askeri destek sağlamıştır. Amerika'nın Rusya'ya toplamda 16,5 milyon ton tutarındaki yardım malzemelerinin 15 milyon tona yakın

---

¹²⁴⁰ Vernadsky, *a.g.e.*, s. 504.

¹²⁴¹ Carell, *a.g.e.*, s. 35.

¹²⁴² Tolçenov, *a.g.e.*, s. 7; Best, Hanhimaki, Maiolo ve Schulze, *a.g.e.*, s. 199.

bir kısmı Murmansk yolu aracılığıyla yapılmıştır. Bunların arasında 135 bin makineli tüfek, doksan milyon metre üniformalık kumaşla 11 milyon çift asker postalı vardır.¹²⁴³

Müttefikler savaşta eş güdümlü hareket etmeyi tercih ederek malzeme ve kaynakların dağılımı için temel yol olarak “ödünç verme ve kiralama” yöntemini kullanmışlardır. Yaklaşık olarak 45-50 milyar dolar değerinde yiyecek yardımı, askeri donanım, petrol, sanayi ürün ve hizmetleri denizaşırı ülkelere göndermişlerdir. En büyük alıcı İngiltere iken ikinci sırada da Rusya gelmiştir. Stalin, 1942’de “Bize tank değil kamyon gönderin” demiştir. Bunun üzerine gönderilen 400.000’den fazla Amerikan kamyonu savaş meydanlarında at ve vagonlara bağımlı Almanlar karşısında Kızıl Ordu’ya üstün bir hareket kabiliyeti sağlamıştır. Bunun yanı sıra Amerika’nın Rusya’ya yiyecek sıkıntısının aşılması konusunda büyük yardımları olmuştur.¹²⁴⁴

Rusya’ya 1941 Ekim’inden 1942 Haziran’ına kadar Amerika’dan 1285 uçak, 2249 tank, 81287 makineli tüfek, 60000 ton patlayıcı madde, 36825 kamyon, 56445 sahra telefonu, 381431 mil uzunluğunda kablo ve bunun yanı sıra gerekli olan birçok savaş araç gereç ve teçhizatı gönderilmiştir. İkinci bir protokol uyarınca da bu sayılar üç beş katına çıkarılmıştır. Bütün bunların yanı sıra Rusya’ya, sanayi kuruluşları için gerekli olan malzemeler de verilmiştir. Bunlar Urallarda yeniden monte edilmek üzere sökülüp gönderilen Ford Motor Company’nin bir lastik fabrikası, Rus demiryollarını modernleştirmek üzere bir ışıklı işaret sistemi ve bunun yanı sıra çeşitli ve çok sayıda makine ve alet gönderilmiştir.¹²⁴⁵

1942 yılında Rus birliklerine gönderilen 2.3 milyon ton tutarındaki yardımın 1.2 milyon tonu Murmansk üzerinden gönderilirken bu yardımların 600 bin tonu da İran limanlarından ve 0.5 milyon tonu da Uzak Doğu limanlarından yapılmıştır.¹²⁴⁶ Sonuç olarak Rusya, ABD ve İngiltere’den yaklaşık 10.8 bin tank, 18.7 bin uçak, 400 bin araç vb. yardım almıştır.¹²⁴⁷

ABD ve İngiltere’nin Kafkasya’dan Rusya’ya yapacağı yardımın kilit merkezinde bulunan Rostov’un Kasım 1942’de Almanlar tarafından işgal edilmesiyle Rus Komutan Timeçenko, buranın yeniden alınması için bir plan

---

¹²⁴³ Carell, *a.g.e.*, s. 224.

¹²⁴⁴ Best, Hanhimaki, Maiolo ve Schulze, *a.g.e.*, s. 199.

¹²⁴⁵ Cartier, *a.g.e.*, s. 6.

¹²⁴⁶ Carell, *a.g.e.*, s. 226.

¹²⁴⁷ Margoyt and Fedarov, *a.g.e.*, s. 27.

hazırlayarak General Lopatin ve Şaritanev'in 9. ve 37. Ordularıyla bir hareket planlamıştır.¹²⁴⁸ Rus yetkililer Alman birliklerinin Kafkasya'daki ağırlığını azaltmak için de Müttefiklerden Batı Avrupa'da Almanlara karşı ikinci bir cephenin açılmasını istemiştir. ABD ve İngiltere henüz savaşın sonucunu kestiremedikleri için bu isteğe sıcak bakmamışlardır.¹²⁴⁹

Bu arada General Eisenhower komutasındaki Amerikan ve İngiliz birlikleri 7/8 Kasım 1942'de Kuzey Afrika'da Fas ve Cezayir'e çıkarma yapmışlardır. Almanya böylece Rusya'ya karşı harcadığı askeri gücünün bir kısmını Kuzey Afrika'ya yönlendirmek durumunda kalmıştır. Böylece Müttefikler dolaylı yoldan Rusya'ya yardımda bulunmuştur.¹²⁵⁰

İngiliz Başbakanı Churchill, Stalin'e 13 Kasım 1942'de gönderdiği gizli mesajında şöyle demiştir; Türkiye Amerika açısından büyük öneme sahiptir. Türkiye'yi baharda yanımızda savaşa sokmak için yoğun bir çaba göstermemiz gerekmektedir. Türkiye'nin Müttefiklere katılması veya tehdit edilmesi durumunda Türkiye'ye gereken desteği verebiliriz. Rusya'nın Kafkaslar veya onun kuzeyindeki hareketinin büyük etki uyandırabileceği açıktır. Eğer Türkiye'yi savaşa sokabilirsek Karadeniz'de Rusya'nın sol tarafınıza bir sevkiyat güzergahı açma şansımız olabilir. Bu durumda Rusya'nın Kafkaslardaki ana petrol ikmal bölgeleri de korunmuş olur. Türkiye'yi yanımıza çekmekle bütün bu kazanımların sağlanacağı gibi Mihver devletleri için hayati öneme sahip Romen petrol alanlarının Türk üslerinden rahatlıkla vurabiliriz.”

Stalin ise Churchill'in bu mektubuna karşılık 27 Kasım 1942'de yazdığı mesajda; “Türkiye'yi bizim yanımızda baharda savaşa sokmak için her şeyi yapmanın gerekliliği ile ilgili olarak Başkan Roosevelt ve size katılıyorum. Bu kuşkusuz Hitler ve onun suç ortaklarının kısa sürede yenilgisi için çok şey ifade eder” demiştir.¹²⁵¹

Stalin'e göre Türkiye'nin uluslararası konumu oldukça hassastır. Stalin, Türkiye bir yanda Rusya'ya dostluk ve tarafsızlık antlaşması ile İngiltere'ye karşılıklı

---

¹²⁴⁸ Carell, *a.g.e.*, s. 35.

¹²⁴⁹ Tolçenov, *a.g.e.*, s. 3-5; Vernadsky, *a.g.e.*, s. 504.

¹²⁵⁰ William Shirer, *Nazi İmparatorluğu: Doğuşu, Yükselişi ve Çöküşü*, (Çev.: Rasim Güran), Ağaoğlu Yayınları, İstanbul 1969, C. 3, s. 1442; Abdurrahman Avtorhanov, “İkinci Dünya Savaşı'nda Almanya-Sovyetler Birliği Antlaşmalarının Gizli Yönleri ve Gelişmeler”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, (Haz.: Ömer Barış), İstanbul 2004, S. 88, s. 109.

¹²⁵¹ *İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye Üzerine Gizli Pazarlıklar 1939-1944: SSCB Dışişleri Bakanlığı, Almanya Dışişleri Bakanlığı Belgeleri*, (Haz.: Fatma Güngören), (Çev.: L. Konyar ve N. Uğurlu), Örgün Yayınevi, İstanbul 2003, s. 95.

yardım ve saldırıya karşı koyma anlaşması ile bağlıdır; diğer yandan Almanya'nın Rusya'ya saldırısından üç gün önce tamamlanan dostluk anlaşması ile Almanya'ya bağlıdır. Tam bir denge ve tarafsızlık politikası takip eden Türkiye'nin bu tutumu Rus yekililerde büyük bir kafa karışıklığı oluşturmuştur. Stalin, Türkiye'nin Rusya ile dostluk ilişkilerinin geliştirilmesini istemesine karşılık Rusya'nın da bu isteğe kayıtsız kalmayacağını belirtmiştir.¹²⁵²

Amerikan Başbakanı Roosevelt, İngiltere Başbakanı Churchill ve ABD ile İngiltere'nin kurmay başkanları Ocak 1943'teki Kazablanka Konferansı'nda İkinci Dünya Savaşı'nı sona erdirmek için bir plan üzerinde anlaşmışlardır. Buna göre öncelikle Atlantik'te yürütülen savaşın kazanılması ve Kuzey Afrika'nın işgalinden sonra 1943 yılında Güney Avrupa'ya bir istila hareketinin yapılması planlanmıştır. Ayrıca Rusya'yı desteklemek üzere Pasifik ile Uzakdoğu'da Japonya'ya karşı yapılacak saldırı için de kaynak aktarılmasına karar verilmiştir. Alınan karar gereği Müttefik hava kuvvetlerine Almanya'daki her türlü ekonomik askeri ve politik hedeflere saldırması talimatları verilmiştir. Berlin'e de bir saldırıda bulunulması planlanmıştır.¹²⁵³ Böylece alınan karar gereği Alman halkının moralini bozmak için İngiliz uçakları şehirleri geceleri bombardımana tutarken Amerika da gündüzleri Almanya'nın endüstri merkezlerini bombardımana tutmuştur.

İngiltere ve Amerika birlikleri 1942 Kasım'ında Kuzey Afrika'ya yapılan bir çıkarmaya paralel olarak 1943 Mayıs'ında Alman ve İtalyan birliklerinin Tunus'tan çekilmesini sağlamışlardır. İtalya'nın Mihver güçlerinden ayrılmasından sonra İngiltere, Balkanlara bir çıkarma yapılması gerektiğini savunmuştur.¹²⁵⁴

Bu dönemde Amerika Başkanı Roosevelt, Stalin'e 4 Haziran 1943'te çok gizli ibaresiyle yazdığı mektubunda Rusya'nın desteklenmesine ilişkin şöyle demiştir:¹²⁵⁵

“Düşman sanayinin yok edilmesini, Alman savaş uçaklarının gücünün giderek azaltulmasını ve Almanya'daki sivil halkın moralinin bozulmasını içeren, üç yönlü, amaçla düşmanın elindeki Avrupa'ya karşı şu anda yöneltelen hava saldırıları yoğunlaştırılacaktır. İngiltere'den harekate katılan Birleşik Devletler ağır bombardıman kuvvetleri düzenli bir hızla artmaktadır ve bu artış devam edecektir. Bu arada İtalya'nın mümkün olan en kısa zamanda savaşta devre dışı

¹²⁵² İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye Üzerine Gizli Pazarlıklar 1939-1944: SSCB Dışişleri Bakanlığı, Almanya Dışişleri Bakanlığı Belgeleri, (Haz.: Fatma Güngören), (Çev.: L. Konyar ve N. Uğurlu), Örgün Yayınevi, İstanbul 2003, s. 104.

¹²⁵³ Macksey, a.g.e., s. 184.; Best, Hanhimaki, Maiolo ve Schulze, a.g.e., s. 199.

¹²⁵⁴ Best, Hanhimaki, Maiolo ve Schulze, a.g.e., s. 201.

¹²⁵⁵ SSCB Dışişleri Bakanlığı Stalin, Roosevelt ve Churchill'in Gizli Yazışmalarında Türkiye 1941-1944 ve İkinci Dünya Savaşı Öncesi Sovyet Barış Çabaları ve Türkiye 1938-1939, (Çev.: Levent Konyar), Havass Yayınları, İstanbul 1981, s. 101.

birakılması planlanmıştır. Sicilya üzerine taarruz için yapılan plana “Husky” adı verilmiştir. İtalya’nın çöküşü, Güney ve Doğu Almanya’ya karşı hava hücumlarının yürütülmesini büyük çapta kolaylaştıracak, onların savaş güçlerini yıpratmaya devam edecek ve Balkanlarda Mihver’in konumunu tehlikeye sokacaktır.”

Bu arada 1942’de yapılan kredi yardım anlaşmalarına istinaden ABD, Temmuz 1943’te İran üzerinden bir ay içinde bir milyon tonluk teçhizatı Rusya’ya ulaştırmayı başarmıştır.¹²⁵⁶

Müttefikler 10 Temmuz 1943’te Sicilya’ya çıkarma yapmışlar, bu durum İtalya’nın bütün planlarını altüst etmiştir. Gelişen olaylar çerçevesinde İtalya’da Mussolini iktidardan düşmüş, 3 Eylül 1943’te de müttefiklerin şartlarını kabul ederek Almanya’nın yanında savaşmayacaklarını beyan etmiştir. Böylece İtalya’nın çekilmesiyle Balkanlarda milliyetçilik akımları hızlanmış ve Almanya’nın Balkanlar üzerindeki etkinliği de giderek azalmıştır. Bu durum Rusya’yı daha da rahat hareket eder duruma getirmiştir.¹²⁵⁷

Rusya, Almanya’ya karşı verdiği savaşta uluslararası destek arayışında istediğini elde ederek ABD ve İngiltere’den çok fazla askeri yardım almıştır. Rusya, Ekim 1941 ile Nisan 1944 arası dönemde ABD ve İngiltere’den, özetle, aşağıda belirtilen miktarlardan yardım almıştır.

8,026 tank, (ABD ve İngiltere’den)

12,056 uçak (ABD ve İngiltere’den)

116 deniz uçağı

37,407 komyon ve askeri personel taşıtı

17,017 motosiklet (İngiltere’den)

22,400,000 mermi

87,900 ton barut

245,000 telefon cihazı¹²⁵⁸

Rusya’ya yapılan bu yardımlar Rusya’nın savaş gücünü büyük ölçüde artırırken, Mihver birliklerinde askeri, siyasi ve psikolojik yıkıma sebep olmuştur. Bu durum da savaşın seyrinin giderek Rusya’nın lehine dönmesini sağlamıştır.

¹²⁵⁶ Vernadsky, *a.g.e.*, s. 5004.

¹²⁵⁷ Darende, *a.g.e.*, s. 41; Manstein, *a.g.e.*, s. 497; Paul Heider, “1944 Yılı Yazında Alman-Sovyet Cephesi’nde Merkez Ordular Grubunun Yenilgisine Alman Askeri Sevk ve İdaresinin Yapmış Olduğu Yanlış Durum Muhakemesinin Etkisi”, *Askeri Tarih Bülteni*, Genelkurmay Askeri Tarih Komisyonu Başkanlığı Genelkurmay Basımevi, Ankara 1990, S. 28, s. 169.

¹²⁵⁸ *Berlin Hakkında Sovyet Notası: Bir Tahlil*, Amerikan Haberler Merkezi, Ankara 1959, s. 8.

Nihayetinde Kasım 1943'teki Tahran Konferansı'nda Churchill, Roosevelt ve Stalin'in aldığı karar doğrultusunda açılacak ikinci cephenin Batı Avrupa'ya Manş Denizi ötesinden 1 Mayıs 1944'te yapılmasına karar verilmiştir. Stalin, Almanya mağlup edildikten sonra İngiliz ve Amerikan çıkarları doğrultusunda Japonya'ya saldırıyı da kabul etmiştir.¹²⁵⁹

General Eisenhower 1943 Aralığında Müttefik Orduları Başkumandanlığına getirilmiştir. Böylece Avrupa kıtasına çıkarma yapmanın, Müttefiklerle birlikte Berlin'e ulaşip Alman ordusunu kalbinden vurmanın planı yapılmıştır.¹²⁶⁰ Nihayetinde Haziran 1944'te Amerikan, İngiliz ve Kanadalı askerler Normandiya'ya çıkarma yapmışlardır.¹²⁶¹

---

¹²⁵⁹ Best, Hanhimaki, Maiolo ve Schulze, *a.g.e.*, s. 199.

¹²⁶⁰ Lestien ve Cere, *a.g.e.*, s. 215.

¹²⁶¹ Best, Hanhimaki, Maiolo ve Schulze, *a.g.e.*, s. 201.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA ALMANYA'NIN DOĞU HALKLARI POLİTİKASI

3.1. Almanya'nın, Savaş Esirleri ve Kafkas Halkları Politikası

Almanlar İkinci Dünya Savaşı'nda Kafkasya'yı işgal etmeden önce Rusya'nın askeri ve siyasi organlarından Kızıl Ordu, ÇEKA, GPU veya NKVD gibi Rus Gizli Polis örgütlerinin bölgede uyguladığı baskı ve zulüm politikası Kafkas halklarının Rusya'ya karşı olan öfkesinin artmasına yol açmıştır. Bu arada Rus kökenli olmayan milli liderler ve seçkin aydınlar sistematik bir şekilde ortadan kaldırılarak tasfiye edilmiştir. Rusya'ya bağlılığı görülmeyen bütün milli ve siyasi kuruluşlar Lenin ve Stalin tarafından ortadan kaldırılmıştır. 1930'lu yıllarda tarımın kolektifleştirilmesi bölgede katliam sayılabilecek bir kıtlığa sebep olmuştur. Bütün bu yaşananlara bağlı olarak bölge halkında Almanların, Sovyet tehdidini ortadan kaldıracağı ümidi doğurmuştur.¹²⁶²

Almanlar da Rusya'yı Bolşevik zulmünden, Rus hakimiyeti altında yaşayan diğer milletleri de Rusya'nın hakimiyetinden, dünyayı da Bolşeviklerin siyasetinden ve istilas tehlikesinden kurtaracağı vadinde bulunmuştur. Böylece yüzyıllardır Rusya'nın baskısı altında yaşamak zorunda kalan halklar Almanların vaatlerini kendi kurtuluşlarına bir çare olarak görmeye başlamışlardır.¹²⁶³

Alman Dışişleri ve Alman Askeri Gizli Servisleri 22 Haziran 1941 öncesinde Taşnak Partisi'nin Ermeni sığınmacıları ve Emin Resulzade ile diğer Azerbaycan "Müsavat Partisi mensuplarıyla ve Gürcü sığınmacı Sait Şamil ile bağıntı kurmuştur. Alman Dışişleri müsteşarı Woermann, 28 Haziran 1941'de, Alman Dışişleri Bakanlığı'nda Kafkas halklarının Rusya'ya karşı organize edilmesi için bir "Rusya Komitesi" kurmuştur. Komitede Elçi von Hentig, Güney-Doğu halklarının (Kafkas halkları, Kırgızlar, Tatarlar vb.) sorunlarıyla ilgilenmekle görevlendirilmiştir. Hentig, Bakü'nün ayrıca Maykop ve Grosni'nin petrol kaynaklarını ele geçirmenin tek yolunun Rus olmayan ya da Rusya'ya düşman unsurlarla işbirliği yapmaktan geçtiğini savunmuştur.¹²⁶⁴ 22 Haziran 1941 yılında Nazi Almanya'sı SSCB'ye karşı savaş başlatırken zaferin kısa zamanda

¹²⁶² Alexiev, *a.g.m.*, s. 114.

¹²⁶³ Berkok, *a.g.m.*, s. 4; Gehlen, *a.g.e.*, s. 61.

¹²⁶⁴ Glasneck, *a.g.e.*, s. 200-204; Johnson, *a.g.e.*, s. 20.

kazanılacağını düşünmüştür. Ancak “Yıldırım Savaşı” başarılı olmayınca Almanya Orduları Merkezi Karargahı, SSCB sınırları içinde yaşayan ve önce Çarlık daha sonra Bolşeviklerce işgale uğramış halkların desteğinden yararlanabileceğini düşünmeye başlamıştır. Savaşın ilk birkaç ayında SSCB’nin çok sayıda askerinin bir kısmı isteyerek, bir kısmı da yaralanarak Almanlara esir düşmüştür. Bu esirlerin Almanya safına geçmesinin çeşitli gerekçeleri bulunsa da onlar genelde Sovyet esiri adı altında anılmışlardır.¹²⁶⁵ Almanlar tarafından alınan ilk esirler Polonya’daki esir kamplarına yerleştirilmiştir. Bu kamplarda esirlerin yarısından fazlası hastalıktan ve açlıktan hayatlarını kaybetmişlerdir. Eski Sovyet vatandaşı olarak Almanlar tarafından tutuklanan Mustafa Çokay ve Kayyum Han, Paris ve Berlin’de serbest bırakılmışlar daha sonra bu iki şahıs Paris’te buluşmuşlardır.¹²⁶⁶ Ekim 1941’de Özbek asıllı Veli Kayyum, Almanya’nın Doğu Prusya eyaletindeki Müslümanların olduğu bir esir kampını ziyaret etmiştir. Burada şartların çok kötü olduğunu görmüştür. Tifo salgını başladığını ve esirlerin yarısının ölmek üzere olduğunu, bu esirlerin neredeyse tamamının açlıktan kırılma noktasına geldiğini görmüştür. Bu esirlerin binlerce arkadaşı Nazi tasfiye mangaları tarafından kurşuna dizilmiş olduğundan sağ kalanların da büyük şok içinde olduğunu görmüştür. Bu durumda olan esirlere hitaben Kayyum, Türkistan’ın Rusya’dan bağımsızlığını kazanması için politik bir kuruluş oluşturduklarını ve bunun için Almanya’da kalmaya karar verdiklerini söyledikten sonra esirlere, çok yakında benden iyi haberler alacaksınız demiştir. Kayyum Han’ın dediği gibi iki hafta içinde esir kampındaki şartlar gözle görülür derecede iyileşmiş, yiyecekleri artırılarak hastalar da tedavi edilmeye başlanmıştır.¹²⁶⁷

Mustafa Çokay ve Kayyum Han, Rosenberg başkanlığındaki İşgal Altındaki Doğu Ülkeleri Bakanlığı’nı (Ostministerium) savaş esirlerini Almanya’nın yanında savaşacak gönüllü lejyonlar olarak teşkilatlandırmaya ikna etmişlerdir. Kampları ziyareti sırasında Çokay tifüs hastalığına yakalanarak 1941 Aralığında hayatını kaybetmiştir. Bunun üzerine bütün görev Kayyum Han’ın üzerine yüklenmiştir.¹²⁶⁸

Almanlar iş için esir kampından haftada iki üç gün 50-60 kişiyi sırayla çeşitli işlerde çalıştırmışlardır. Esir kamplarından iş yapmak için çıkan esirlerin bir kısmı

---

¹²⁶⁵ Musa Qasımlı, *Azerbaycan Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1920-1945)*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2006, s. 655.

¹²⁶⁶ Caroe, *a.g.e.*, s. 343.

¹²⁶⁷ Johnson, *a.g.e.*, s. 21.

¹²⁶⁸ Caroe, *a.g.e.*, s. 343.

ormanda ağaç kesmeye, bir kısmı da tren istasyonunda kömür indirmeye ve çeşitli angarya işlerde kullanılmıştır.¹²⁶⁹ Ancak Almanya bu esirleri sistematik bir şekilde kullanabilmek için çalışmalara başlamıştır. Almanya Doğu Bakanlığı bünyesinde Kafkasya birimi oluşturulmuş bu birimin başına da Von Mende getirilmiştir. Mende, muhacirlerle Alman askeri ve siyasi birimler arasında diyalogu sağlayacak “irtibat büroları” kurmuştur. Bu bürolarda çalışanların çoğunu da muhacirler oluşturmuştur. Esir kamplarını dolaşıp esirlerin hangi alanda kullanılabilecekleri konusunda araştırma yapan toplam 25-30 kadar komisyon kurulmuştur. Bu komisyonlar kısmen mültecilerden oluşturulmuştur. İhtiyaca göre genişletilen bu komisyonlarda 500-600 kişi görev almıştır. Bu muhacirler daha ziyade Kızıl ordu’da görev almış kişilerden oluşmuştur. Bu muhacirler Doğu Bakanlığı’nın maaşlı elamanları olarak görev yapmışlar, irtibat bürolarının ismi önce “Rehberlik Bürosu”na daha sonra da “Milli Komite”ye dönüştürülmüştür.¹²⁷⁰ Birçok esir kampında olduğu gibi Dnepropetrovsk Kampı’nda da Türkistanlı, Kafkasyalı ve Azerbaycanlıları bir gruba; Gürcü, Ermeni ve Tatarları bir gruba; Rus, Ukraynalı ve diğer Slavları milli gruplara ayırmışlardır.¹²⁷¹ Almanlar tarafından esir alınanların bir kısmı da Berlin yakınlarındaki Wustrau kampına yerleştirilmiştir. Kampta Kuzey Kafkaslıların yanı sıra Azeri, Gürcü, Ermeni, Rus, Ukraynalı gibi diğer milletlerden esirler de bulunmaktaydı. Ancak farklı milletlerin mensupları farklı bölümlerde kalmaktaydı. Alman yetkililer Ukrayna kamplardaki bu milletleri kendi çıkarında kullanmak için seçilen esirlere günde 3-4 saatlik ders vermiştir. Dersler daha çok nasyonal sosyalizm, İkinci Dünya Savaşı’nın suçlusunun Sovyet Rusya ve özellikle de Stalin olduğu, Müslüman ve Kafkasyalı milletlerin görevlerinin ne olduğu gibi konuları kapsamıştır.¹²⁷²

1941 Kasım’ında Alman ordusunun lejyonlara karşı tepkisi azaltılarak bu lejyonların kurulması için ön hazırlıklar başlamıştır. 1941 Aralık’ın ilk günlerinde Rosenberg, Hitler’e lejyonların kurulması ile ilgili bir istekte bulunmuştur. Bu planı Hitler’in onaylaması sonucu 22 Aralık 1941’de OKW (Alman Silahlı Kuvvetleri) Türkistanlı, Ermeni, Gürcü ve Müslüman Kafkasyalı lejyonu kurulması çalışmalarına başlamıştır. Müslüman Kafkasyalıları lejyonu Azerbaycanlı ve Kuzey Kafkasyalı Lejyonu olarak ikiye ayrılmıştır. Bir yıl sonra da Volga Tatarları Lejyonu

¹²⁶⁹ Han, *a.g.e.*, s. 76; Ramazan, *a.g.e.*, s. 34.

¹²⁷⁰ Johnson, *a.g.e.*, s. 39; Mühlen, *a.g.e.*, s. 54.

¹²⁷¹ Han, *a.g.e.*, s. 87; Ramazan, *a.g.e.*, s. 34.

¹²⁷² Ramazan, *a.g.e.*, s. 152; Johnson, *a.g.e.*, s. 23.

kurulmuştur.¹²⁷³ Lejyonlara katılmak gönüllülük esasına dayandırılmıştır. Siyasi veyahut başka bir nedenle silahlı hizmet yapmak istemeyen kişiler işçi gruplarına alınmışlardır.¹²⁷⁴

Alman Genelkurmayının resmi kayıtlarına göre Almanya-Rusya savaşının ilk 7 ayında Kafkasya halklarının da olduğu 3 milyondan fazla Sovyet askeri esir düşmüş, bu esirler kamplara gönderilmiştir.¹²⁷⁵ İkinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın Kafkasları işgaline kadar Kafkasya halkı Rusya'nın baskı ve zulmüne boyun eğmek zorunda kalırken, şimdi de Kafkasya halkı Almanya'nın esiri durumuna düşmüştür. Traho'ya göre Almanlar da Ruslardan geri kalmamışlardır. Almanların eline düşen sivil halk öncelikle kamplara tıkılmış sonra da cephede istihkam işlerinde ve Almanya'da fabrikalarda çalıştırılmak üzere muhtelif yerlere sevk edilmişlerdir. Böylelikle Kafkasya halkları için yeni bir çile başlamıştır.¹²⁷⁶

Almanlar Sovyet karşıtı Pantürkist kuruluşları ve basını kontrol etmeye çalışmış ve SSCB topraklarına kendi ajanlarını göndermişlerdir. Diğer taraftan Sovyet istihbaratı da karşı ajanlık faaliyetlerinde bulunmuştur.¹²⁷⁷

Alman politikası ilk başta kendi kontrolündeki Sovyet azınlıklarının Ruslara karşı çarpışması fikrini kabul etmemiştir. Bunun sebeplerinden biri Alman olmayanlara karşı ikinci sınıf bir ırk gözüyle bakılmasıydı. İkinci olarak ise Hitler'in Sovyet azınlıklara Alman askerleri ile birlikte savaşmaya müsaade edilmesinin savaş bittikten sonra onların birtakım siyasal isteklerde bulunmalarına yol açabileceği endişesiydi. Ancak Alman genelkurmayı yetkilileri, yedek ihtiyacını karşılayabilmek için doğrudan yerli halktan insanları askere almaya başlamışlar, bunlardan bazılarını ateş hattında bazılarını da geri hizmetlerde görev vermişlerdir. Bunların hepsine birden "Hilfswillige" yada "Hiwis" (Gönüllüler, Küçük Yardımcılar) adı verilmiştir. 1941 sonlarına doğru ulusal birlikler ilk kez kurulmuştur. Bu birlikler, ilk önce Baltık ülkelerinden daha sonra Ukrayna halkından ve savaşın ilerleyen sürecinde de Kafkasya halklarından oluşturulmuştur.¹²⁷⁸ Almanya Propaganda Bakanlığı, Rusya'ya karşı yapılacak saldırı için 1941'de kurduğu "Vinete Şark Dairesi"nde

¹²⁷³ Mühlen, *a.g.e.*, s. 54; Musa Qasımlı, *Azerbaycan Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1920-1945)*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2006, s. 655.

¹²⁷⁴ Han, *a.g.e.*, s. 128.

¹²⁷⁵ Han, *a.g.e.*, s. 76; Ramazan, *a.g.e.*, s. 34.

¹²⁷⁶ Ramazan Traho, "Stalingrat'tan Berlin'e", *Kafkasya (Derkaukasus)*, Münih 1951, No 2-3, s. 34.

¹²⁷⁷ Aleksandr Sotniçenko, "1945-1956 Yıllarında Türk-Sovyet Diplomatik Mücadelesi ve Sonuçları", *Atatürk'ten Soğuk Savaş Dönemine Türk-Rus İlişkileri*, (Çev. ve Haz.: İlyas Kamalov, İrina Svistunova), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2011, s. 326.

¹²⁷⁸ Alexiev, *a.g.m.*, s. 126.

mülteciler vasıtasıyla bildiriler, afişler, filmler, radyo yayınları ve plaklar yaptırılmıştır.¹²⁷⁹

Almanlara esir düşmüş olan Baymirza Hayit'de Berlin ve Doğu Prusya'daki üst komuta kademesi ile aralarındaki irtibatı sağlayacak komutan olarak görev yapmıştır. Alman yetkililer, Hayit ve Kayyum gibi lejyonlardaki doğu halkları askerlerini her fırsatta yüreklendirerek onlara “Bir gün Doğu ülkeleri bağımsızlığa kavuştuğunda sizler de anayurdun bel kemikleri olacaksınız” demiştir.¹²⁸⁰ Papen, Almanya'nın Güneydoğuda mümkün olduğu kadar kuvvetli bir devlet kurarak Rusları her zaman tehdit etmeye özel bir önem vermesi gerektiğini düşünmüştür.¹²⁸¹ Papen'e göre Kafkasya'da Almanya güdümünde kurulacak bir devlet Almanya'nın işine fazlasıyla yarayabilirdi.

Bu gelişmeler sırasında Müstecib Ülkusal Almanya'ya giderek 20 Şubat 1942'de Alman Yarbay Braun ile de görüşmüştür. Bu görüşmede Braun, Kırım Tatarlarından 10 bin kişilik bir gönüllü alay teşkil edilmiş olduğunu bildirmiştir. Romanya'da 300 kadar esir Türk bulunduğunu, bunun 150'sinin Türkistanlı, 100 kadarının Kafkasyalı ve 50 kadarının da Kırımlı olduğunu söylemiştir. Bu esirlerin büyük bir kısmının işçi olarak çalıştırıldığını, bir kısmının da kamplarda tutulduğunu belirtmiştir. Bunun üzerine Ülkusal, Kırımlı esirlerin serbest bırakılmasını istemiştir.¹²⁸² Ancak Almanya bu esirleri serbest bırakmak yerine onları Almanya'nın yararına kullanmanın planlarını yapmıştır.

Almanlar açısından 1942'de cephedeki durumun ağırlaşmasıyla Almanya Hükümeti, Kafkasya'yı ele geçirme konusunda ulusal komitelerin kurulması yönündeki faaliyetlerine hız vermiştir.¹²⁸³ 1942 Mart'ında Berlin'den verilen emirle, esir kamplarındaki Türk (Tatar) asıllı olan bütün esirlerin Rus asıllı esirlerden ayrılması ve gönüllü ordu kurulması için Almanya'ya gönderilmesi bildirilmiştir.¹²⁸⁴

Schulenburg, Nisan 1942'de Fransa, İtalya, Balkanlar, Türkiye ve İsviçre'de yaşan birçok mülteciye Berlin'de görüşmelerde bulunmak üzere davet mektubu göndermiştir. Mayıs'ın ilk günlerine kadar davetlilerin çoğu Berlin'e gelerek Adlon

¹²⁷⁹ Mühlen, *a.g.e.*, s. 37.

¹²⁸⁰ Johnson, *a.g.e.*, s. 22.

¹²⁸¹ *İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye Üzerine Gizli Pazarlıklar 1939-1944: SSCB Dışişleri Bakanlığı, Almanya Dışişleri Bakanlığı Belgeleri*, (Haz.: Fatma Güngören), (Çev.: L. Konyar ve N. Uğurlu), Örgün Yayınevi, İstanbul 2003, s. 177.

¹²⁸² Müstecib Ülkusal, *İkinci Dünya Savaşı'nda 1941-1942 Berlin Hatıraları ve Kırım'ın Kurtuluş Davası*, Emel Yayını, İstanbul 1976, s. 75.

¹²⁸³ Trepavlov, *a.g.e.*, s. 45.

¹²⁸⁴ Ertürk, *a.g.e.*, s. 139.

Oteli'ne yerleşmişlerdir. Schulenberg, Almanya adına söz aldığını ifade ederek mültecilerden istifade etmek istediğini belirtmiştir. Bu davete katılanlar arasında Kuzey Kafkasyalı iki şair Haydar Bammat ve Ali Han Kantemir de vardır. Bu konferansa Azerbaycanlı Mehmet Emin Resulzade, Kuzey Kafkasyalı Said Şamil; Gürcülerden Spiridon Kedia, Leo Kereselidze, Prens Datha Vaçnadze, Prens İrakli Bagration ve Zurap Avalişvili de katılmıştır.¹²⁸⁵ Alman yetkililer burada Rus baskısı altında ezilen hakların çıkarlarının Almanya tarafından korunacağı sözü verilmiştir.

Bu gelişmeler üzerine Milli lejyonların ciddi anlamda oluşturulması için muhacir ve esirler toplanmaya başlanmıştır. Alman subayları ve Rozenberg önderliğinde Doğu Bakanlığı esir kamplarını dolaşarak lejyonlara ve destek birliklerine alınacak esirlerin listesini oluşturmaya başlanmıştır.¹²⁸⁶

Almanlara 1942'de Rus ordusundayken esir düşen Musa Ramazan'ın ifadesine göre Almanya tarafından Ukrayna-Kırım harekatında Ruslardan esir alınanların 1942 Aralık'ında Polonya hududuna yakın Proskurov kentinden iki kilometre kadar uzakta eski Çar Rusya'sının süvari kışlası olan yer esir kampı olarak düzenlenmiştir. Bu kamptaki esirler milli kimliklerine göre ayrılmışlardır ve Kuzey Kafkasyalılar için de ayrı bir bölüm oluşturulmuştur. Bu durumu Almanlara esir düşen Kafkasyalı Ramazan şöyle aktarmıştır,¹²⁸⁷

“Bizleri Kuzey Kafkasyalıların olduğu bölüme götürdüler. Hepimiz 11.000 kişi kadardık. Önceleri atlar için, ama şimdi esirler için uygun görülen ahırlara yerleştirildik. Buraya bizden önce gelen esirler nereden geldiğimizi ve hangi milletten olduğumuzu soruyorlardı, bizler de cevaplıyorduk. Bu konuşmalarımız sırasında hiç de iç açıcı olmayan haberler de alıyorduk. Tüm kampta hemen her gün açlık ve hastalıktan en az 5-10 kişi ölmekte, bu ölenler için 1000 kadar eski esirlerden oluşturulan bir ekip dışarıda 50 metre kadar uzunlukta ve 5 metre kadar derinlikte toplu mezarlar hazırlamıştır. 300 kişilik diğer bir ekip de ölenleri toplayıp hazırlanan bu mezarlara taşımakla görevlendirilmiştir.”

Almanlara Esir Düşen Cabbar Ertürk de esir kampında yaşananları şöyle anlatmıştır:¹²⁸⁸

“Almanların Mariupul Esir kampında her sabah uyanırken koşullardaki ölü sayıları kabardıkça kabarıyordu. Ölüleri gömmek imkanı bulunmadığından veya buna gerek duyulmadığından kampın kapısında veya kapıya yakın bir boşlukta ölüler üst üste odun istifi gibi yığılarak dört metre yüksekliğinde bir sütun oluşturuşuyordu. Yirmi dört saat için üç esire bir karavana yemek veriliyordu. Yemekler ise yarı yarıya yanmış buğday ve arpadan ibaretti. Bunun içindeki buğday ve arpanın tanesi ise yüzde yirmi beşi geçmezdi.”

¹²⁸⁵ Mühlen, a.g.e., s. 68.

¹²⁸⁶ Musa Qasımlı, *Azerbaycan Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1920-1945)*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2006, s. 654.

¹²⁸⁷ Ramazan, a.g.e., s. 45.

¹²⁸⁸ Ertürk, a.g.e., s. 129.

İşgal dilen toprak işleri devlet bakanı Alfred Rosenberg, 1942 Aralık'ında kamplarda çeşitli sebeplerle günde 250'den fazla kişinin öldüğünü Hitler'e bildirmiştir.¹²⁸⁹ Polonya'nın Çenstahav şehrindeki büyük kışla kampında 1941-1942 kışında salgın hastalık yüzünden on binlerce esir hummadan ölmüştür. Sadece Çenstohov ölüm kampında yaşanan salgın hastalık sonucunda 30.000 esirden ancak 2.000'i hayatta kalmayı başarmıştır. Onların da bir kısmı çeşitli hastalıklara yakalanmıştır.¹²⁹⁰ İşgal edilen Avrupa ülkelerinden Almanlara esir düşenler 29 Temmuz 1929 tarihinde Cenevre'de esirlerle ilgili yapılan anlaşma çerçevesinde Dünya Kızıl Haç Örgütü'nün girişimiyle azda olsa yardım paketleri almışlardır. Bu teşkilatın, Sovyet Hükümeti'ne kendi vatandaşlarından Almanlara esir düşenlere yardım etmek isteyip istemediğini sorması üzerine Stalin, Sovyetlerin Cenevre Anlaşması'nı imzalamadığını söyleyip “Biz esirleri tanımıyoruz... Kızıl Ordu'da düşmana esir düşmek yoktur” diye cevap vermiştir. Stalin düşmana esir düşenleri vatan haini olarak nitelendirmiştir. Stalin, yayınladığı 270 numaralı bir emirle de, “...Kızıl Ordu'nun bir kısım askerleri düşmanı tepelemek yerine onlara esir düşmeyi yeğlemişlerdir. Bunlar nerede ele geçirilirse yok edileceklerdir” demiştir.¹²⁹¹

Alman birliklerinin 1942 Eylül'ünde Kafkaslardaki birçok önemli bölgeyi ele geçirmesiyle Almanya Kafkasya halklarının sempatisini kazanmak ve onları Rusya'ya karşı harekete geçirmek üzere faaliyetlerine hız vermiştir. Alman yetkililer Almanya'daki Kafkasya halk temsilcileriyle ilişkilerini sıkılaştırdıktan sonra Kafkasya'da yaşayan halkları da Nazi davasının içine çekmeye çalışmıştır. Bu amaç doğrultusunda Alman Mareşali von Kleist, askerlerinden Kafkasya halkına karşı dostça davranmalarını ve halkı, Rus idaresinin halka dayattığı kolhozları kapatmakta ayrıca ibadethaneleri açmakta serbest bırakılmalarını istemiştir. Almanların bu iyi niyet gösterilerini Rus baskısından kurtulmanın bir yolu olarak gören bazı Kafkasyalılar Almanların yanında yer alırken Almanlara karşı gelenler de Nazi askeri baskısı altında susturulmuştur.¹²⁹²

Alman yetkililer Rus probleminin, Rus nüfuzundaki bölgelerde yaşayan ulusların Rus nüfuzundan kurtarılıp kendi öz karakterlerine kavuşturulması, Mihver devletleriyle gönülden işbirliği yapmaya davet edilmesi ve Slav karşıtı bir anlayışın

¹²⁸⁹ Han, *a.g.e.*, s. 88; Ramazan, *a.g.e.*, s. 34; Musa Qasımlı, *Azerbaycan Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1920-1945)*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2006, s. 650.

¹²⁹⁰ Han, *a.g.e.*, s. 88; Ramazan, *a.g.e.*, s. 34; Musa Qasımlı, *Azerbaycan Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1920-1945)*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2006, s. 650.

¹²⁹¹ Han, *a.g.e.*, s. 76; Ramazan, *a.g.e.*, s. 34.

¹²⁹² Najjar, *a.g.e.*, s. 297.

oluşturulmasıyla çözülebileceğini düşünmüştür. Hitler, Türkiye'yi de güneydoğusunda güçlü bir ileri karakol teşkil edecek bir savunma hattı olarak değerlendirmiştir.¹²⁹³

Alman esir kamplarında sayıları 55.000'i bulan Türk savaş tutsakları Almanya'nın Kafkasya'da kurmaya çalıştığı ileri karakolun adeta savaşçıları olarak düşünülmüştür.¹²⁹⁴ Alman Silahlı Kuvvetleri bütün lejyonları bir çatı altında birleştirmek için 1942 Aralık'ından itibaren "Doğu Birlikleri Generalliği" ve daha sonra da "Gönüllü Birlikleri Generalliği" kurumunu oluşturmuştur.¹²⁹⁵ Milli temsilcilikler ve lejyonerler, elbiselerini, yatacakları yerleri, seyahat masraflarını oturma müsaadelerini ve silahlarını Alman makamlarından, Alman ordusundan ve Alman Doğu Bakanlığı'ndan temin etmişlerdir.¹²⁹⁶ Almanya, lejyonerlere Alman silahlı kuvvetlerinin üniformalarından giydirmiş ancak lejyonerlere apoletleri olmayan alman askeri üniformaları verilmiştir. Apoletlerinin yerine ise Semerkant'taki meşhur "Şah-ı Zinde Camisi'nin silueti" ile "Biz Allah bilen-Allah bizimledir" kelimesinin işli olduğu bir kol arması takılmıştır.¹²⁹⁷ Lejyonların teçhizatı kısmen Alman silahlarından kısmen de ganimet silahlardan sağlanmış. Üniformaları ise Alman askerleri üniformalarından daha kötü kalitedeki giysilerden oluşmuştur.¹²⁹⁸ 1942 yılı sonuna gelindiğinde Alman birlikleri içinde yaklaşık 150.000 Türk, Çerkes ve Kazak yer almıştır.

1943 yılına gelindiğinde Von Mende, Azerbaycan Türklerine, Volga Tatarlarına ve Türkistanlılara temsilci komiteler kurmak üzere kongreler düzenleme, bir de seslerini duyurabilecekleri küçük parlamentolar kurma izin vermiştir.¹²⁹⁹ Bu arada Alman yetkililer, 1943 yılında işgal ettikleri güney cephesinde tüm birliklerine şu emri vermiştir,¹³⁰⁰

"Sovyet ordusundan esir düşen Kafkas ve Kazak kökenli olanları ayırarak, toprakları kurtarıldıkça milli birlikler oluşturulmasına önem verilmelidir. Bu cesur millete güven duyulmalı ve bu halklar korunmalıdır. Kesinlikle bilinmelidir ki bu milletler Sovyetleri sevmemektedir, kendi örf ve adetlerine son

¹²⁹³ *İkinci Dünya Savaşı'nın Gizli Belgeleri: Almanya Dışişleri Bakanlığı Arşivinden Almanya'nın Türkiye Politikası: 1941-1943*, (Derl.: Mehmet Ali Yalçın), (Çev.: Muammer Sencer), May Yayınları, İstanbul 1968, s. 89.

¹²⁹⁴ Landau, *a.g.e.*, s. 167.

¹²⁹⁵ Mühlen, *a.g.e.*, s. 54.

¹²⁹⁶ Mühlen, *a.g.e.*, s. 131.

¹²⁹⁷ Johnson, *a.g.e.*, s. 22.

¹²⁹⁸ Altstadt, *a.g.e.*, s. 157; Caroe, *a.g.e.*, s. 347; Mühlen, *a.g.e.*, s. 54.

¹²⁹⁹ Lan Johnson, *Münih'te Bir Cami: Naziler, CIA ve Müslüman Kardeşlerin Batıdaki Doğuşu*, (Çev.: Serhat Ataman), Mikado Yayınları, İstanbul 2012, s. 23.

¹³⁰⁰ Ramazan, *a.g.e.*, s. 83.

derece bağılıdır. Bu açıdan kendilerine saygı duyulmalı ve topraklarının savunulmasında kendilerine yetki ve görev verilmelidir.”

Alman yetkililer bu düşüncelerle Kafkas halklarından çeşitli isimler altında askeri birlik tarzında lejyonlar oluşturmuştur. Alman yetkililer insan gücü zayıyatını telafi etmek için Askeri birliklere katılmayan Ruslar, Ukraynalılar, Orta Asya ve Kafkasya esirlerinden inşaat, demiryolu, ulaşım, cephane taşıyıcılığı, açıcılık, tercümanlık ve benzeri alanlarda çalışmaları için çok sayıda birlik oluşturmuştur. Onlar arasında 202. Özel Birlik (111 Türkistan, 30 Gürcü, 22 Ermeni, 21 Azerbaycanlı Türk, 15 İdil-Ural Tatar ve 3 Kuzey Kafkasya), aynı zamanda düzenli olarak listesi tutulmayan birlikler ve Alman askeri birlikleri arasında yer alan küçük askeri gruplar da oluşturulmuştur. 1943 ortalarında bu kişilerin sayısının 320.000 civarında olduğu belirtilmektedir. Sadece 8. Ordu'da yardımcı hizmetlerde 47.000 gönüllü çalışmıştır.¹³⁰¹

Lejyonlarda subayların neredeyse tamamı Almanlardan oluşmuştur. Genellikle birliklerde kadronun ortalama %15'ini Almanlar teşkil etmiştir. Her ne kadar savaş esirleri Astsubay ve subay olabiliyorsa da onlara pek itimat edilmemiştir. Bu durum sık sık sürtüşmelerin yaşanmasına da sebep olmuştur.¹³⁰²

Almanya savaş esirlerinden lejyonlar kurmanın yanı sıra Sovyet Doğu halklarının ihtilal duygularının körüklenmesi için planlar yapmış, bu çerçevede enstitüler ve okullar açmıştır. Doğu ülkelerinin meselelerini, Almanya açısından siyasi önemleri çerçevesinde inceleyip araştırarak olan “Doğu Asya Enstitüsü” 1943 yazında Berlin'de faaliyete başlamıştır. Şark Enstitüsü'nün yanı sıra 1944 Ocak'ında da Dresden'de Sovyet Doğu Halkları ile ilgili olarak “Türkistan Çalışma Grubu” kurulmuştur. Daha önceleri Almanya açısından bir tehlike olarak görülen Pan-Türkizm hareketinin bir süre sonra Rusya'nın zayıflatılması için bir araç olarak kullanılabileceği düşüncesi ağırlık kazanmıştır. Bu durumda Nazi Almanya'sı, Türkiye'ye karşı bir sempati uyandırmayı ve Kafkasya'daki Türk halklarını Rusya'ya karşı topyekun bir ayaklandırmanın düşüncesinde olmuştur.

Alman yetkililerin planladığı Kafkasya petrol kaynaklarının ve madenlerinin iktisaden sömürülmesi planı, Kafkasya halklarının endişelerinin başında gelmekteydi. Bu durumda Kafkasyalı lejyonerler Alman yetkililere haklı olarak şu soruları sormuşlardır: Alman sömürgesi mi olacağız? Kafkasya milletleri iktisaden

¹³⁰¹ Gehlen, *a.g.e.*, s. 61; Musa Qasımlı, *Azerbaycan Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1920-1945)*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2006, s. 657.

¹³⁰² Altstadt, *a.g.e.*, s. 157; Caroe, *a.g.e.*, s. 347; Mühlen, *a.g.e.*, s. 54.

idarede hangi haklara sahip olacaklardır. Almanya'nın Kafkasya'yı idaresi Polonya ve Ukrayna'daki Alman idaresi gibi mi olacak? Milli Komiteler ve lejyonerler bu sorularının cevaplanmasını beklerken Almanya, Kafkaslardaki politikasını uygulamakla meşgul olmuştur.¹³⁰³ Glasneck'e göre Alman yetkililer bu insanların isteklerini bir gün yerine getirmeyi uzaktan yakından hiç düşünmeksizin Kafkas bölgesinde yalnızca Alman çıkarlarının korunmasına odaklanmışlardır.¹³⁰⁴ Oysa Kafkas halklarının tek isteği her açıdan özgür ve bağımsız bir şekilde yaşamaktır.

3.1.1. Azerbaycan Milli Komitesi ve Azerbaycan Lejyonu

Rusya ile Almanya arasında savaş yaklaştığında Almanya, Azerbaycan muhacirlerine büyük ilgi göstermiştir. Böylece Berlin, Azerbaycan milliyetçilerinin faaliyet alanı olmuştur.¹³⁰⁵ Azerbaycan siyasetçileri ile Nazi Almanya'sı arasındaki yakınlaşma Bolşevikliğe karşı ortak mücadeleye dayanmaktadır. Azerbaycan siyasi muhacirlerinin başlıca amacı mevcut durumdan yararlanarak Azerbaycan'ı bağımsızlığına kavuşturmaktır. Bu arada Alman yetkililer de Bolşevik baskısına karşı direnen halkların yurtdışındaki temsilcileriyle özel bağlantılar kurmaya çalışmışlardır. 1941 yılı sonlarında Berlin'de Almanya Doğu Bakanlığı oluşturulmasıyla bu idarenin bünyesinde Azerbaycan şubesi de kurulmuştur. Şubenin başlıca görevi Alman birliklerinin Kafkasya'ya yapacağı askeri hareketlerde Azerbaycan halkının yardımını sağlayabilmektir. Bu amaçla Bolşevik işgaline uğradıktan sonra yurtdışına kaçmak zorunda kalmış Azerbaycan Halk Cumhuriyeti temsilcilerinin Almanya'ya davet edilmesi amaca uygun bulunmuştur.¹³⁰⁶

Bu gelişmeler üzerine 1941 yılı sonunda Alman Dışişleri Bakanlığı, Budapeşte'de ikamet eden M. E. Resulzade'yi Berlin'e davet etmiştir. Resulzade bu daveti kabul etmiştir. Berlin'de yapılan görüşmelerde Resulzade'ye Ulusal Azerbaycan Komitesi'ni oluşturması önerilmiştir. Bu gelişme üzerine M. E. Resulzade yurtdışındaki siyasileri Berlin'de bir araya toplamaya başlamıştır. Bu maksatla Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin Türkiye'de bulunan önemli isimlerinden Mustafa Vekilov'u, Mir Yakup Mehdiyev'i ve Hüsrev Paşa Bey Sultanov'u Berlin'e

¹³⁰³ Mühlen, *a.g.e.*, s. 135.

¹³⁰⁴ Glasneck, *a.g.e.*, s. 200.

¹³⁰⁵ Swietochowski, *a.g.e.*, s. 182.

¹³⁰⁶ Musa Qasımlı, *Azerbaycan Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1920-1945)*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2006, s. 646.

davet etmiştir. Bu kişiler de Resulzade'nin çevresinde toplanmışlardır. Böylece Resulzade önderliğinde Ulusal Azerbaycan Komitesi oluşturulmuştur.¹³⁰⁷

İşgal altındaki Doğu bölgelerinden esir alınanların sayısını Rozenberg 3.6 milyon olarak belirtmekteydi. Alman yetkililer bu insan gücünden istifade etmenin yollarını aramıştır. Bu sırada Rus ordusunda tümgenerallik yapmış ve 1941 sonbaharında gönüllü olarak Almanya saflarına geçen A. Fetihlibeyli (Düdenginski) Lejyonların kurulmasını Alman yetkililere bildirmiştir. Gönüllü olarak Almanya safına geçen A. Fetihlibeyli Kasım 1941'de Hitler'e mektup yazarak Alman birlikleri arasında Sovyetler Birliğine ve Büyük Britanya'ya karşı savaşmak istediğini aktarmış ve Almanya Dışişleri Bakanlığı'na çağrıda bulunarak Azerbaycan Lejyonu'nun oluşturulmasını rica etmiştir. 1941 yılı sonlarına kadar savaşın tamamlanacağını düşünen Hitler, önce hiçbir ek askeri güce gereksinim duymadığını söylemişse de savaşın uzamasıyla bu düşüncesinden geri adım atmaya başlamıştır. Alman Dışişleri Bakanlığı ve Doğu Bakanlığı esirlerin fazlalığını ve onların büyük bir çoğunluğunun savaşmaktan yana olduğunu gerekçe göstererek Hitler'i milli lejyonların oluşturulması konusunda ikna etmeye çalışmıştır.¹³⁰⁸ Hitlerin ikna edilmesi üzerine esir kamplarından seçilenlerle lejyon birliklerinin oluşturulmasına başlanmıştır. Bu durumu Almanlara esir düşen Cabbar Ertürk şöyle aktarmıştır:¹³⁰⁹

"Mart 1942'de sivil giyimli bir şahıs benim bulunduğum esir kampına gelerek Azerbaycanlılardan yirmi kadar kişiyi kendisiyle birlikte Ruslara karşı savaşmak için seçti ve beni de başkan olarak gruba dahil etti. Beş gün bizleri Berlin'de gezdirdikten sonra Alman askeri üniforması vererek gönüllü orduya aldıklarını bildirdiler. Bize Alman ordusunda özel bir birlik olan Sonder Komando 203 ismi verildi ve trene bindirildik. Çekoslovakya, Polonya, Ukrayna üzerinden Kuzey Kafkasya'ya geldik."

Bundan sonra Azerbaycan lejyonu Alman birlikleriyle beraber askeri harekate başlamışlardır.

Qasımlı'ya göre savaş sırasında birçok millet mensubuyla birlikte Azerbaycan halkı bazen yaralı halde, bazen de gönüllü olarak saf değiştirmiştir. 1942 Mayıs'ına kadar Almanlara esir düşen Azerbaycan halkının sayısı 150 bini, bütün Türklerin ve diğer Kafkas kökenlilerin sayısı ise 1 milyon'u bulmuştur. Mayıs

¹³⁰⁷ Swietochowski, a.g.e., s. 181; Musa Qasımlı, *Azerbaycan Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1920-1945)*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2006, s. 646.

¹³⁰⁸ Musa Qasımlı, *Azerbaycan Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1920-1945)*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2006, s. 650.

¹³⁰⁹ Ertürk, a.g.e., s. 143.

1942'de Sovyet birlikleri arasında 1.2 milyon Müslüman ve Kafkasyalı bulunmaktaydı.¹³¹⁰

Resulzade, 7 Ekim 1942'de Alman Ordusu, Dışişleri Bakanlığı ve Alman Doğu Bakanlığı ile görüşmeye ve birlikte çalışmaya hazır olduğunu belirtmiş, ancak Azerbaycan'ın bağımsızlığının ilanına olan düşüncesinin Alman yetkilileri tarafından kabul edilmeyeceğini düşünmüştür. Resulzade, Berlin'de kalmanın artık bir anlamının kalmadığını düşünmüş ancak Mende'nin ısrarı üzerine bir süre daha işleri Azerbaycan halkı adına yoluna koymaya çalışmış, Alman siyaseti karşısında çabalarının sonuç vermesinin mümkün olmadığını düşünerek Türkiye'ye dönmüştür.¹³¹¹

Almanlar, Türk asıllı olup da yüksek tahsil görmüş kişileri özel hazırlık okullarına alarak bunları yedek subay olarak yetiştirmeye başlamışlardır. 1942 yılı sonbaharına kadar 260 bin kadar Türk asıllı gönüllü Alman silahlı kuvvetlerine katılmıştır.

Ocak 1943'te Alman makamları, Rus nüfuzundaki Türklerin yaşadığı Azerbaycan'a, Kuzey Kafkasya'ya, Gürcistan'a, Ermenistan'a, Kırım'a istiklal tanıdığını resmen açıklamış ve burada yaşayan halklara yeni devletlerinin çekirdeği olacak milli komitelerini kurabileceklerini bildirmiştir.

Ertürk'e göre Almanlar özellikle Türkiye'nin hassasiyet gösterebileceği Azerbaycan Türklerine yardım ederek Türkiye'nin sempatisini kazanmayı planlamışlardır. Böylece Türkiye, Kafkasya'yı işgal eden Almanya'nın yanında yer almak isteyecek, bu durumda Türkiye'nin Ruslara karşı açacağı ikinci cephe ile yeni bir Türk-Alman ittifakının kurulması sağlanmış olacaktı. Ertürk, Alman Dışişleri Bakanlığı'nın ve Alman Genelkurmayının Türklerin diğer milletler ve Ruslardan ayrılarak özel kamplara alındıktan sonra, gönüllü birlikler haline getirilmesinin sebeplerinden birinin Türkiye'nin sempatisini kazanmak olduğunu savunmuştur.¹³¹² Bu düşünceler çerçevesinde 1943 Ocak'ında Berlin'de Azerbaycan milli kurultayı toplanmıştır. İki yıldan beri Rus cephesinde savaşan yarım milyona yakın Azerbaycanlı savaşçının seçerek gönderdiği temsilciler Berlin'e gelmişler ve büyük bir salonda Azerbaycan Komitesi'nin Kurultayı yapılmıştır. Kurultayda, son olarak Azerbaycan Milli Komitesi kurulmuş ve Milli Komite Başkanlığı'na oy birliğiyle

¹³¹⁰ Musa Qasımlı, *Azerbaycan Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1920-1945)*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2006, s. 650.

¹³¹¹ Mühlen, *a.g.e.*, s. 109.

¹³¹² Ertürk, *a.g.e.*, s. 160.

Abdurrahman Fetalibeyli seçilmiştir. Komite üyeliklerine Fuat Emircan, Mecit Musazade, Cebbar Mehmetzade (Cabbar Ertürk) Enver Gazi ve Ali İslam seçilmişlerdir.¹³¹³

1943 Mart'ında Polonya'nın Radom ilinde Edlina denilen yerde Sovyet askeri esirleri ve savaşçıları arasında Alman orduları Tümgenerali Dr. Ridel'in yönetiminde ve Azerbaycan muhacirlerinin temsilcisi Mehmet Tugay Seyidaliyev ile asker esirlerin temsilcisi Beytullah Babayev öncülüğünde Azerbaycan Lejyonu oluşturulmuştur. Böylece, ilk Azerbaycan Lejyonu Polonya'da şekillenerek 1943 yılı sonlarına kadar hazırlıklarını burada tamamlamıştır. Daha sonra ise Azerbaycan lejyonu, Güney Fransa'nın Rodos şehrine sevk edilmiştir.¹³¹⁴ General Haygendorf (Heigendorf), Kurmay Albay Riedel, Albay Hayze (Heise) Türk gönüllü birliklerinin Alman kumandanları olarak belirlenmiştir.¹³¹⁵ Azerbaycan Lejyonu içerisinde 8 savaş ve 2 işçi birliği oluşturulmuştur. Azerbaycan Lejyonu, Bergmann Birliği veya Dag Birliği'nin yanında Dönmez ve Aslan birliklerinden oluşmuştur. Bergmann, Aslan ve Dönmez birlikleri Kafkas, Kırım, Kuban ve Harkov'da Sovyet ordularına karşı savaşmıştır. Onlar 1943 yılında Varşova yönünde çatışmalarda da yer almıştır. Azerbaycan Lejyonunun 8 savaş birliğinden 4'ü SSCB'ye karşı Doğu Cephesi'nde, diğerleri ise Sovyet, Polonya ve Slovak partizan birliklerine karşı savaşmıştır.

Düdenginski, 1943 ortalarında Hitler'le görüşmüştür. Bu görüşmesinde Alman yetkililerden Sovyetlere karşı aynı çatı altında savaşmayı, bağımsız bir Azerbaycan ordusunun kurulmasını ve Azerbaycan Ulusal Birliğinin kurultayının yapılmasını önermiştir. Alman yetkililer, ordu kurulması görüşüne sıcak bakmasalar da da kurultay kararını onaylamışlardır.¹³¹⁶

İki aylık hazırlığın ardından 6 Kasım 1943 tarihinde Berlin'in Kayzerhof Otelinde Azerbaycan Ulusal Birliğinin Kurultayı yapılmıştır. Toplantıya 200 ile 250 arası katılımcı ve çeşitli basın mensubu katılmıştır. Katılımcıların büyük çoğunluğunu lejyonerler, Alman fabrikalarında çalışanlar, Polonya ve Almanya'nın diğer şehirlerinde sığınmacı olarak bulunan Azerbaycanlılar oluşturmuştur. Katılımı Alman askeri ve diplomatik temsilcileri, Gürcü, Ermeni, Ukrayna ve diğer milletlerin yurtdışı temsilcileri de izlemiştir. Bu kurultayda, aylar önce oluşturulmuş

¹³¹³ Ertürk, *a.g.e.*, s. 155.

¹³¹⁴ Musa Qasımlı, *Azerbaycan Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1920-1945)*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2006, s. 654.

¹³¹⁵ Ertürk, *a.g.e.*, s. 161.

¹³¹⁶ Musa Qasımlı, *Azerbaycan Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1920-1945)*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2006, s. 655.

Azerbaycan lejyonlarının savaş gücünden söz edilmiştir. Dūdenginski konuşmasında, kurultayın amacının Bolşevikliğin yok edilmesi, Kafkasya konfederasyonunda bağımsız Azerbaycan Devleti'nin oluşturulması ve Alman halkı ile birlikte bağımsız Azerbaycan'ın yeniden kurulması fikri üzerine yoğunlaşmak olduğunu belirtmiştir.

Azerbaycan lejyonunun durumu hakkında lejyon komutanı Tümgeneral Boems bir konuşma gerçekleştirmiştir. Bu konuşmasında Azerbaycan lejyonunun Sovyet birliklerine karşı kahramanca savaştığından söz etmiştir. Kurultaya Hitler'in tebrik mesajını Albay Ridel aktarmış ve diğer milletlerin temsilcileri de hararetli birer konuşma gerçekleştirmişlerdir. Kuzey Kafkasyalılar adına Ahmet Nebi Bey Magoma, Gürcüler adına Gabhiani, Ermeniler adına Cemalyan, Türkistanlılar adına Veli Bey Kayyum, Idil-Ural Türkleri adına ise Şefi Bey Almaş konuşma yapmıştır.

Kurultayın sonunda aşağıdaki bildiri kabul edilmiştir:

“28 Mayıs 1918 ile 27 Nisan 1920 yılları arasında varlığını sürdürmüş Azerbaycan Milli Hükümeti tarihimizin en parlak sayfasını oluşturmaktadır; Vatanımız Bolşeviklerin işgaline uğradıktan sonra geçen 23 yıllık süre zarfında ulusumuzun ister ülke dahilinde ister yurtdışında sürdürdüğü milli mücadele özlenilen istiklalin geri dönüşü için yapılmıştır. Yüzyıllar boyunca olduğu gibi bugün de Azerbaycan halkı ile Kafkasyalı komşuları ve Kuzey Kafkasya, Türkistan, Idil-Ural ve Kırım Türkleri ile ortak amaç ve ideal uğrunda birleşmeyi mücadele etmeyi kurultay en büyük gereklilik olarak görmektedir.”

Alınan karar gereği Doğu Bakanlığı, Azerbaycan Milli Kurumu'nun mali destekçisi olarak belirtilmiştir. Kuruma her ay Almanya tarafından 30.000 Mark mali destek sağlanacaktır. Kurumun bünyesinde üç şube oluşturulmuştur. Askeri Şube Başkanlığına Dūdenginski, Siyasi Diplomatik Şube Başkanlığına Atamalıbeyov ve Mülki Şube Başkanlığına da Fuat Emircanov getirilmiştir. Azerbaycan Milli Kurulunun Milli Lejyonlar Bölümü Başkanlığına İsrail Bey, Lejyonun Özel Birimler Bölümü Başkanlığına İslam Aliyev, Esirlerin Serbest Bırakılmasıyla İlgili Bölüm Başkanlığına da Rahim Babayev atanmıştır.¹³¹⁷

Almanya'nın Azerbaycan halkı üzerinde oluşturduğu iyi olumlu izlenimler bu halkı Almanlara daha da yaklaştırmıştır. Bunun sonucunda da Alman birliklerine katılan Azerbaycanlıların sayısı 25000 ile 35000'i bulmuştur. Ancak Azerbaycanlıların büyük bir kısmı cephe gerisinde çalıştırılmışlardır. Almanya safındaki Azerbaycan birlikleri, 1944'te Varşova'da Polonya isyanının

¹³¹⁷ Musa Qasımlı, *Azerbaycan Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1920-1945)*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2006, s. 664.

bastırılmasında, Kırım'da ve Kafkasya'da savaşmışlardır.¹³¹⁸ Azerbaycanlılardan oluşan Aslan Birliği ise 1944-1945 yıllarında İtalya'nın kuzeyinde Pyagenza ve Udine şehirlerinde Sovyet-İtalyan partizanlarına karşı savaşmışlardır.¹³¹⁹ Başlangıçta lejyonlarda subayların tamamı Almanlardan oluşmuştur. Daha sonra Alman askeri okullarında staj görerek iyi derece ile mezun olan Türk asıllı subaylar da Türk birliklerinin başına getirilmişlerdir.¹³²⁰

Aralık 1944'te Himmler, Kuzey Kafkasya, Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan askeri birliklerinin Kafkasya Askeri Birlikleri komutası altında bir araya getirilmesine karar vermiştir. Ancak Ermeniler ile aynı birlik içinde savaşmak istemediklerini söyleyen Azerbaycan birlikleri Harun er-Raşit komutasındaki Türk birliği içinde yer almak istediklerini bildirmişlerdir. Alman yetkililer bu durumda bir orta yol bulmaya çalışmıştır. Bunun üzerine Azerbaycan lejyonerleri Kuzey Kafkasya birlikleriyle birleştirilmiştir.¹³²¹ Ancak Almanya'nın bu iyi niyet gösterileri Alman siyasetinin gizli planlarını örtememiştir.

Almanların Azerbaycan halkına siyasi ve askeri kurumlar oluşturmalarının altında yatan sebep Almanya'nın Kafkaslara nüfuz etme politikasıdır. Bu durumu Cabbar Ertürk şöyle aktarmıştır:¹³²²

“Alman saflarındaki Türk birlikleri olarak Rus baskısının her çeşidini gördüğümüzden Almanlar da Ruslar gibi bizden faydalanacakları açıktı. Harp bittikten ve Almanlar zafer kazandıktan sonra Ruslar gibi onlar da bizi sömürge yapacakları düşüncesi vardı. Aynı zamanda iltica ettiğimiz veya esir düştüğümüz zaman, cephelerde bize karşı gösterilen aşağılayıcı ve aşağı ırk muamelesi münevver (ilim sahibi) olarak hepimizi düşündürüyordu. Milli Komite başkan ve üyeleri içinde Abdullah Fetalibeyli¹³²³’den başka herkes çekingendi, uyuştu. Cephelerde savaşan gönüllülerin hakkını korumaktan çok, kendilerini düşünüyorlardı.”

Alman Doğu Bakanlığı Kafkas Milli komitelerini, dolayısıyla Kafkas Türklerini, Alman milletine tanıtmak için bir kitap hazırlama çalışmasına başlamıştır. Daha sonra Alman Doğu Bakanlığı hazırladığı bu kitabın değerlendirilmesi için Kafkas, Azerbaycan ve Türkistan komitesi temsilcilerine göndermiştir. Azerbaycan Milli Komitesi'ne gönderilen nüshanın incelemesini komite başkanı Cabbar Ertürk

¹³¹⁸ Swietochowski, *a.g.e.*, s. 181.

¹³¹⁹ Musa Qasımlı, *Azerbaycan Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1920-1945)*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2006, s. 656.

¹³²⁰ Ertürk, *a.g.e.*, s. 173.

¹³²¹ Musa Qasımlı, *Azerbaycan Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1920-1945)*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2006, s. 666.

¹³²² Ertürk, *a.g.e.*, s. 164.

¹³²³ Türk aydını olarak Rus ordusunda, mühendislik okulundan mezun olmuş ve binbaşılığa kadar yükselmiştir. Bkz: Ertürk, *a.g.e.*, s. 164.

yapmıştır. Ancak böyle bir kitabın hazırlanması esnasında komitelerin fikri kesinlikle alınmamıştır. Kitabı değerlendiren Ertürk, düşüncelerini şöyle ifade etmiştir:¹³²⁴

“Alman bilim adamlarının bizim hakkımızdaki düşünceleri Ruslarınkinin aynıydı. Ruslar bizlerin milli birlik çatısı altında toplanmamamız için bizi kabilelere bölerek her Türk kabilesine ayrı bir millet adı verdikleri, hatta bu kabilelerin soy akrabalığı bile olmadığını kabul ettirilmeye zorlandığı gibi, Alman bilim adamları da aynı düşünceyi savunmaya devam ediyorlardı.”

Azerbaycan halk temsilcilerinden olan Resulzade, Almanya’nın Kafkasya halkları politikasını yaşadıklarıyla bağlantılı olarak şöyle aktarmıştır:¹³²⁵

“1942 ve 1943 yıllarında Alman Dışişlerinin daveti üzerine Kafkasyalı diğer siyasi muhacir temsilcileriyle birlikte Berlin’e gittiğimiz zaman biri olumlu diğeri ise olumsuz iki şeye şahit oldum. Hitler Almanyasının tutumu bütün milli meselelerde olduğu gibi Kafkasya meselesine olan yaklaşımında da olumsuzdu. Berlin’den milli davamızın esaslarını tanımamasını beklemek mümkün değildi. “Yüksek ırkın” teorileri ile Polonyadaki, Ukrayna’daki ve işgal olunan diğer yerlerdeki Alman uygulamaları en küçük bir ümide bile yer vermemiştir. Almanya’nın bu tutumu karşısında bize düşen görev ise milli hakkımızı tanımayan ve istiklal davamızı dikkate almayan bir hükümetle birlikte çalışmanın mümkün olmadığını tesbit ettikten sonra meydandan çekilmektir. Öyle de yaptık. Temaslarımızı 5 Ağustos 1943 tarihli bir muhtıra ile tesbit ederek Berlin’i terkettik.”

Türkiye de Almanya’nın gerçek niyetini görmüş ve TBMM’de alınan karar gereği Ağustos 1944’te Almanya ile siyasi ve iktisadi bağı kesmiştir.¹³²⁶ Türkiye’nin Almanya ile ilişkilerini kesmesi sonucu lejyonierlerin firarı hızlanmıştır. Şubat 1945’te ise Türkiye’nin Almanya’ya savaş ilan etmesi, Türkçülük temellerine dayanan Doğu Türk Silahlı Birlikleri ile Kafkasya Silahlı Birliklerinin tümünden dağılmasına neden olmuştur. Harun er-Raşit Türkistanlılar birliğinde 500 Almanı kurşuna dizerek ormana çekilmiş ve Azerbaycanlılar savaşın bitmesine doğru çeşitli bölgelere dağılmışlardır.¹³²⁷

Sonuç olarak Rus ordusunda askere alınan binlerce Azerbaycan Türkü Ruslarla birlikte savaşırken bir kısmı da Azerbaycan Lejyonu adı altında Almanlarla birlikte savaşmışlardır. Ancak Azerbaycan halkı hiçbir tarafta topyekün bir işbirliği içine girmemiştir. Nevar ki özgür ulus ve devlet olmak isteyen Azerbaycan halkı eline geçen her fırsatı değerlendirmeye çalışmıştır. Bu süreçte Rusya ve Almanya’nın nüfuz mücadelesi altında büyük sıkıntılar yaşamışlardır.

¹³²⁴ Ertürk, a.g.e., s. 201.

¹³²⁵ Mehmed Emin Resulzade, “Çağdaş Azerbaycan Tarihi V”, *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, (Haz.: Muhiddin Nalbantoğlu), Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1991, S. 53, s. 24.

¹³²⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem 7, İctima 1 C. 13, 2 Ağustos 1944.

¹³²⁷ Musa Qasımlı, *Azerbaycan Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1920-1945)*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2006, s. 666.

3.1.2. Ermeni Lejyonu

Alman Ermenisi Alfred Muradyan tarafından kurulan ve Alman Ordusunda tercümanlık yapan kardeşi Alfons Muradyan tarafından desteklenen “Ermenakan” (Ermeni Lejyonlar Hareketi) ortaya çıkmıştır. Bu oluşum üzerine Alfred Muradyan, 1941 sonbaharında savaş esirleri komisyonları için personel arayışına girişmiştir.

Ermeni Nasyonel Sosyalist Hareketi, Hossank’ın başkanı olan Sovren Begzadyan Payhar, 1942’de Alman makamlarına başvuruda bulunarak Ermenistan’ı ele geçirmek için Odesa ile Rostov arasındaki bütün Ermenilerin Hassank (Yıldırım) bayrağı adı altında toplanmasını teklif etmiştir. Bulgaristan’da yaşayan Ermeni Generali Garegin Nejdeh de Alman makamlarına başvuruda bulunarak 20-30 kadar silahlı ajanla birlikte Ermenistan’a sızdırılırsa orada Rusya’ya karşı genel bir ayaklanma çıkarabileceğini ifade etmiştir. Başarı şansı çok az olduğu düşünüldüğünden Alman Dışişleri Bakanlığı bu teklife sıcak bakmamıştır. Ancak Alman yetkililer Nejdeh ile işbirliği yaparak onu Ermeni Milli Komisyonu üyeliğine atamışlardır. Böylece Nejdeh, Ermeni Lejyonu üzerinde yetki sahibi olarak lejyonerler arasında Azadmardan (Hürriyet Savaşı) hareketini başlatmıştır.¹³²⁸

Bu girişimler sonunda Hitler ordusu bünyesinde Büyük Ermenistan uğruna savaşma çağrısına 30.000’den fazla Ermeni katılmıştır. Onlar Ermeni dilinde Havastan (Ermenistan) ve Hayrenik (Vatan) isimli haftalık bir dergi çıkarmışlardır. Ermeni lejyonu bünyesinde ve onun komutanı General Dron a bağlı, Kuzey Kafkasya da birkaç Ermenilerden oluşan istihbarat birimleri çeşitli faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bu durum da işgal edilen yerlerde yerel Ermeni gruplarını organize etmiş ve bunlar da karşı istihbarat faaliyetlerinde bulunmuşlardır.¹³²⁹

İkinci Dünya Savaşı’nın sonunda Sovyetler Birliği Ulusal Güvenlik Bakanlığı, Almanya ile işbirliği yapmış olan siyasetçileri tutuklamıştır. O dönem Taşnaksutyun’un üyelerinden olan Garegin Nejde de tutuklanmıştır.¹³³⁰

Taşnaklar, Birinci Dünya Savaşı’nda olduğu gibi aynı rolü İkinci Dünya Savaşı’nda da üstlenmişlerdir. Yüzyıllar boyunca güçlünün yanında yer almayı seçen Ermeni örgütleri Almanya’nın Kafkasya’yı işgaliyle birlikte Kafkasya’daki hedeflerine ulaşmak için Almanya’nın yanında yer almayı tercih etmişlerdir.

¹³²⁸ Mühlen, *a.g.e.*, s. 119.

¹³²⁹ Ramiz Sevdimaliyev, “Ermeni Terörizminin Temel Özellikleri: Retrospektif Analiz”, *Yeni Türkiye*, (Çev.: Elnur Ağayev), *Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi*, Ankara 2014, S. 61, s. 1557.

¹³³⁰ Sevdimaliyev, *a.g.m.*, s. 1557.

Taşnaklar, İkinci Dünya Savaşı'nda Alman orduları için gönüllü birlikler oluşturarak bölge halklarına karşı yeni bir suça imza atmışlardır.¹³³¹

Alman makamları ilk başlarda Ermeni birliği kurma fikrine sıcak bakmamış ancak acil asker ihtiyacı ve Almanlar açısından olumsuz gidişat üzerine Ermeni İrtibat Bürosuna savaş esirleri arasından gönülü temin etme talimatı verilmiştir. 1945 Şubat'ı sonuna kadar bu Ermeni gönüllü birliğine binlerce kişi başvurmuştur.¹³³² Bunlar Hitler'e sempati duymaktan ziyade Komünist Rusya'ya karşı mücadele arzusundadırlar. Ancak Kafkaslardaki ve diasporadaki Ermenilerin çoğunluğu Rusya ve müttefiklerin yanında olup Hitler'e karşı olmuşlardır.¹³³³ Nitekim bir Kuzey Kafkas köyünü almak için savaşan Alman safındaki Ermeni taburu köyde Ermenilerin yaşadığını öğrenince topluca taraf değiştirmiştir. Ermeni Lejyonerler de batı cephesinde Fransız direnişçilerden temas kurarak bir kısmı da onların safına geçmiştir. 1942 sonlarına doğru Ermeni birlikleri isyan etmiş, bunun üzerine Hitler başka birliklerin teşkilini geçici olarak yasaklamıştır. 1943 başlarında da Ermenilerin bir kısmı Ukrayna direnişçilerinin safına geçmiş, bütün bunlar Almanların safındaki Ermeni lejyoner isyanlarının giderek artmasına yol açmıştır.¹³³⁴

Almanların safında Ermeni Lejyonu'nda savaşan Ermeniler, Almanlar'ın Kafkasya'ya güçlü bir şekilde saldırdığı zaman Almanların tarafında yer alırken 1943'te Alman birliklerinin Kafkaslarda yenilip geri çekilmeleriyle Müttefiklerin safına geçme eğilimi göstermişlerdir. Bu durum Ermenilerin yüzyıllardır güçlünün yanında yeralma eğilimi göstermesinin tipik bir örneğidir.

3.1.3. Gürcü Lejyonu

Gürcü Milli Demokratlara ve Haydar Bammat'ın "Kafkas" grubuna mensup olan C. Kvinitadze, 1941 Ekim'inde Hitler'e başvurarak Gürcistan'ın yakın gelecekteki kurtuluşu ile ilgili bilgi alışverişinde bulunarak minnettarlığını bildirmiştir. Lado Ahmeteli, Alman Hariciye Bakanlığı'ndan Büyük Kafkasya Federasyonu'nun kurulmasını tavsiye ettikten sonra Hitler'e de 30.000-50.000 kişilik savaş esirinden meydana gelecek bir Gürcü Leyjonu'nun kurulmasını teklif etmiştir. Plana göre Gürcistan önce Alman mandası olacak daha sonra da bağımsız bir ülke

¹³³¹ Mehmet Perinçek, *Rus Devlet Arşivlerinden 150 Belgede Ermeni Meselesi*, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul 2012, s. 26.

¹³³² Mühlen, *a.g.e.*, s. 154.

¹³³³ Bournoutian, *a.g.e.*, s. 271.

¹³³⁴ Mühlen, *a.g.e.*, s. 59.

durumuna gelecektir.¹³³⁵ Bu gelişmeler üzerine 22 Aralık 1941’de OKW (Alman Silahlı Kuvvetleri Komutanlığı) Ermeni ve Gürcü Lejyonu’nun kurulması emrini vermiştir.¹³³⁶

1942’de kurulan Gürcü Milli Komitesi Nikuradze’nin yönlendirmesiyle oluşturulmuştur. Bu komisyonun üyeliğine Mihail Tsereteli, Zurab Avalişvili, Spiridon Kedia ve Şark Bakanlığı’nda tercümanlık yapan Georg Magalov getirilmiştir.¹³³⁷

Almanlar, 1943 Haziran’ında Polonya’nın Radom kenti yakınlarındaki Kruszná bölgesinde Polonyalı partizanlarla savaşmak üzere 800 Gürcü ve 400 Alman askerinden oluşan bir tabur kurmuşlardır. Bu tabura “Konigin Tamar/Kraliçe Tamara” adı verilmiştir. Bu tabur 24 Ağustos 1943’te batı cephesine nakladılmıştır. 30 Ağustos’ta da Hollanda’nın Zandvoort şehrine gelen tabura burada asayiş sağlama görevi verilmiştir.¹³³⁸

Spiridon Kedia, yegeni Mihail Kedia, Aleksandr Tsomaya ve birkaç kişi 1943 sonlarında kurulan “Gürcü İrtibat Heyeti”nin altyapısını oluşturmuşlardır.

Gürcü İrtibat Heyeti daha sonra Gürcü Milli Komitesi şeklinde teşkilatlanmıştır. Rosenberg, 17 Mart 1945’te diğer Kafkasyalıları olduğu gibi Gürcü temsilcilerini de resmen tanımıştır. Gürcü Milli Komitesi, Gürcistan Hükümeti olarak kabul edilmiştir.¹³³⁹

Çoğunluğunu Gürcülerin oluşturduğu “Bergmann” taburu içindeki bir Gürcü, Rus birlikleriyle karşı karşıya geldiği bir sırada Gürcü halk türküleri söylemesi üzerine Rus birliğinde savaşan Gürcü birliklerinin bir kısmı taraf değiştirmiştir. Gürcülerin 795. Taburu mensuplarının çoğu Kızıl Orduya katılırken birkaç yüz Kızıl Ordu askeri de bu tabura katılmıştır. Bu taraf değiştirme çift taraflı olarak gerçekleşmiş, böylece Gürcü birlikleri adeta bir asker takas durumu ortaya çıkmıştır. Bazı Gürcü Lejyonerler de İtalyan ve Fransız direnişçilerinin safına geçmiştir.¹³⁴⁰

Almanların Gürcülerden oluşturduğu Kanigin Tamar Taburu Müttefik ordularının ilerleyişleri karşısında Hollanda’nın kuzeyindeki Texel (Tessel) adasına konuşlandırılmışlardır. Bu Gürcü askerileri 5-6 Nisan gecesi Alman askerilerine karşı ayaklanarak adanın büyük bir bölümünü ellerine geçirmişlerdir. Ayaklanan bu

¹³³⁵ Mühlen, *a.g.e.*, s. 104.

¹³³⁶ Mühlen, *a.g.e.*, s. 54.

¹³³⁷ Mühlen, *a.g.e.*, s. 107-117.

¹³³⁸ İbereli, *a.g.e.*, s. 453.

¹³³⁹ Mühlen, *a.g.e.*, s. 107-117.

¹³⁴⁰ Mühlen, *a.g.e.*, s. 60.

Gürcüler Alman saldırılarına karşı adayı korumak için Müttefik birliklerinden yardım istemişlerdir. Ancak bu destek gelmemiş ve Gürcü isyancı grubun üzerine 2000 kişilik 882. Alman piyade taburu gönderilmiştir. Bu olay sonunda adanın büyük bir kısmını yeniden ele geçiren Alman birlikleri bu çatışmalarda Gürcü komutan Şalva Dolidze ve yardımcısı S. Gucabidze'yi öldürmüşlerdir. Nihayetinde Gürcü askerlerini ihanetler suçlayan Alman komutan Kaus Breitner, ele geçirilen Gürcülere önce kendi mezarlarını kazdırmış daha sonrada bunları kurşuna dizdirmiştir. Bu ayaklanmada 565 Gürcü direnişçi, 812 Alman askeri ve 120 Hollandalı direnişçi hayatını kaybetmiştir. Almanya, 5 Mayıs 1945'te Hollanda ve Danimarka'da teslim olmasına rağmen çatışmalar Texel adasında 20 Mayıs'a kadar devam etmiştir.¹³⁴¹

Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda Gürcülerin bağımsızlık hareketini destekleyerek Kafkasya'ya nüfuz etmeyi planlayan ancak bunda başarılı olamayan Almanya bu şansını İkinci Dünya Savaşı'nda da denemiştir. Ancak bu süreçte de Rus nüfuzu Alman nüfuzuna üstün gelmiştir.

3.1.4. İdil-Ural Türk-Tatarları Birliği ve Lejyonu

İkinci Dünya Savaşı'ndan önce çeşitli siyasi, milli, dini ve kültürel baskılara maruz kalan İdil (Volga) Tatarları Almanya'nın Rusya'ya saldırmasıyla birlikte bu durumu kendi bağımsızlıkları için bir fırsat olarak görmeye başlamışlardır.¹³⁴² 1941'de Almanlara esir düşen Tatar asıllı Garip Sultan, Sovyet asıllılarla Alman askeri yetkilileri arasında bağlantıyı kurmak için Von Mende'nin kurduğu "İrtibak Bürosu"nun Tatar propagandacısı olarak katılmıştır. Almanya'da yayın yapan ve Sovyet doğu halklarını temsil eden Yeni Söz, Gönüllü, Milli Türkistan, Yeni Türkistan gazetelerinin yanı sıra Tatarları temsilen Sultan'ın öncülüğünde Alman-Tatar Gazetesi çıkarılmıştır.¹³⁴³ Bu gelişmeler çerçevesinde Tatarları Rusya'ya karşı kullanmak isteyen Alman yetkililer Eylül 1942'de Volga Tatar Lejyonu'nu kurmuşlardır. Bu yapının sadece Tatar Mücadele Birliği adı altında kurulması mümkün olmamıştır. Çünkü bu yapının içinde İdil (Volga) Tatarlarının yanı sıra Başkurt ve Çuvaş gibi diğer Türk-Tatar grupları da temsil edilmiştir. Bu yapı İdil-

---

¹³⁴¹ İbereli, *a.g.e.*, s. 455.

¹³⁴² Tewari, *a.g.e.*, s. 103.

¹³⁴³ Johnson, *a.g.e.*, s. 37.

Ural coğrafi yapı adı altında oluşturulmuştur.¹³⁴⁴ İdil-Ural Tatarları Lejyonu'nun mevcudu yaklaşık 40 bin olduğu ifade edilmektedir.¹³⁴⁵

1942 yılında Alman ordusunun Kızıl ordu'dan aldığı savaş esirlerinden, İdil-Tatar Lejyonu'nun kurulması ve Idil-Ural Devleti'nin bağımsızlığı için propaganda yapan Tatar Mücadele Birliği'nin oluşturulması çalışmalarına başlanmıştır. Berlin'de bulunan savaş öncesi Idil-Ural topluluğunun önde gelenlerinden bazıları 1941-1945 yılları arasında lider konumlarda yer almışlardır. 1943 te Almanya'dan ayrılan Ahmet Temir'in yanı sıra Alim Idris de bu lejyonda önemli görevler üslenmiştir. Tatar Mücadele Birliği'nin liderliğini de Abdurrahman Şafi-Almas yapmıştır.¹³⁴⁶

İdil-Ural Türk-Tatarları Mücadele Birliği 3 Mart 1944'te Greifswald'da bir kurultay düzenlemiştir. 200 kadar delegenin katıldığı toplantıda mücadele birliğinin yakın ve uzak hedefleri belirlenmiştir. Burada yedi kişilik idare heyetinden oluşan İdil-Ural Cumhuriyeti'nin programı belirlenmiştir. Böylece İdil-Ural Türk-Tatar Mücadele Birliği'nin kuruluşu ilan edilmiştir.¹³⁴⁷ Böylece İdil-Ural bölgesindeki Türkler milli bağımsızlık ve devletleşme sürecini başlatmışlardır.

3.1.5. Kalmuk ve Kazak Lejyonları

Almanya'daki sayıları birkaç yüz kişiden oluşan Kalmuk mültecileri arasından siyasi faaliyetler ilk olarak 1941'de görülmüştür. Şamba Balinov başkanlığında önce Kalmuk Sancağı adlı bir yapı oluşturulmuş 1942'de ise Kalmuk Milli Komisyonu kurulmuştur. Bu teşkilatın başına da Balinov getirilmiştir. Yine Ekim 1942'de Kalmuk bölgesinde Kalmuk süvari birliği tesis edilmiştir. Kalmuk Milli Komisyonu'nun faaliyetlerinin aktarılması için 1943'te itibaren "Kahlmag" (Kalmuk) dergisi çıkartılmaya başlanmıştır.¹³⁴⁸

Melipol'de, 1943 Ağustos ve Eylül'ünde Almanların girişimiyle Kuban ve Terek Kazaklarından birlikler oluşturulmuştur. Kazak birliğinin başkanlığına da Alman asıllı Yüzbaşı Toerer getirilmiştir. Onun yardımcısı ise daha önceleri Sovyet Subay Okulu komutanı olan Polonya-Rus savaşına katılmış Karaçay Muratbi

¹³⁴⁴ Musa Qasımlı, *Azerbaycan Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1920-1945)*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2006, s. 655; Mühlen, *a.g.e.*, s. 96.

¹³⁴⁵ Mühlen, *a.g.e.*, s. 55.

¹³⁴⁶ Sebastian Cwiklinski, "XIX Yüzyılın Sonundan II. Dünya Savaşı'nın Başlangıcına Kadar Berlin'deki Tatarlar ve Başkurtlar", *Türkler*, (Çev.:Özgür Çınarlı), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, C. 18, s. 894.

¹³⁴⁷ Mühlen, *a.g.e.*, s. 98.

¹³⁴⁸ Mühlen, *a.g.e.*, s. 118.

Laypanov'dur. Alayın komutan kadrosu Almanlardan ve Kafkasyalılardan oluşmuştur.¹³⁴⁹

Çarlık Rusyası Kafkasya'yı ilk işgalinden sonra savaşçı ruha sahip olan Kazakları Rus sınırlarını koruması için sınır boylarına yerleştirdiği gibi Almanlar da Kazakların bu kişiliğinden istifade etmeye çalışarak onları Almanya'nın çıkarları doğrultusunda kullanmaya çalışmıştır.

3.1.6. Kırım Tatarları Lejyonu

Alman-Rus savaşı öncesi Almanya'da mülteci Kırım Tatarı bulunmamaktaydı. İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla "Tatar Milli Partisi" Başkanı Cafer Seydahmet, Londra'ya sürgün edilen Polonya Hükümeti ile sıkı ilişkilerde bulunurken Nazi Almanya'sına karşı cephe almıştır. Ancak 1941 Ekim'inde birkaç Kırım Tatarı Alman Dışişleri Bakanlığı'na yazdıkları yazıda 1918'de Alman-Tatar işbirliğine vurgu yaparak Kırım'ın istiklaliyle ilgili isteklerini ifade etmişlerdir.

Türk Generali Erkilet ve Erdel, Kırım yakınlarına giderek cephe hattını ve esir kamplarını gezmişlerdir. Erkilet yaşanan gelişmeleri yerinde gördükten sonra Kırım Tatarlarının Almanya'ya giriş izninin sağlanması konusundaki talebini Hentig'e bildirmiştir. Bu arada 1941 Aralığında Edige Mustafa Kırimal ve Müstecip Fazıl Ülküsal Berlin'e giderek "Kırım Tatar Milli Temsilciliği"nin kuruluşunun altyapısını hazırlamışlardır. Bu iki Kırım Tatarı, Almanların esir kamplarındaki Kırım Tatarı esirlerin ayrı tutulmasını ve şartlarının iyileştirilmesini de talep etmişlerdir.¹³⁵⁰

Kırım, 1941 yılı sonundan itibaren İki buçuk yıl kadar Alman birlikleri tarafından işgal edilmiştir.¹³⁵¹ Almanların Kırım'ı işgalinden kısa bir süre sonra Kırım'ın bütün şehirlerinde Kırım Tatar Komiteleri kurulmuştur.¹³⁵² Kırım Halkının %23'ünü teşkil eden Tatarlar, Rus ve Ukraynalılarla karşı karşıya kalmışlardır. Alman yetkililer Kırım'daki Tatarları Slavlara karşı ve Rus çetelerine karşı bir müttefik kazanmak amacıyla desteklemiştir. Bu düşüncelerle Alman birlikleri Kırım'ı işgal ettikten sonra burada Tatarca ders veren ilkokullar yeniden açılmış,

¹³⁴⁹ Süleyman Mudoytı, "Hadzimed Mudoytı'nın Ölümü", *Kafkasya Yazıları*, (Çev.: Murat Papşu), Çivi Yazıları, İstanbul 1999, S. 7, s. 59.

¹³⁵⁰ Mühlen, *a.g.e.*, s. 119.

¹³⁵¹ Gerhard Simon, "Kırım Tatarları'nın Milli Hareketleri II", *Emel*, (Çev.: M.N.), Kutulmuş Matbaası, İstanbul 1977, S. 100, s. 19.

¹³⁵² Musa, *a.g.m.*, s. 28.

Tatarların “Azad Kırım” gazetesi ile “Ana Yurt” dergisini yayımlamalarına izin verilmiştir. Dini konularda Kırım Tatarlarına bir serbestlik sağlanarak Rusya tarafından daha önce kapatılan 50 kadar cami yeniden ibadete açılmıştır.¹³⁵³ Almanlar bu süre zarfında Kırım Tatarlarının kültürel ve dini faaliyetlerde bulunmalarına da müsaade etmiştir. Kırım Türkleri Simferepol’deki “Müslüman Komitesi” ile bir nevi siyasi bir hüviyet de kazanmışlardır. Bu arada buradaki Tatarlardan, Alman subayların emrinde “Kırım Tatarları Savunma Taburu” denilen birlikler kurulmuş ve bunlar esas olarak Rus çetelerine karşı cepheye sürülmüşlerdir.¹³⁵⁴ Ruslara karşı Ocak 1942’de “Kırım Tatar Nefsi Müdafaa Bölükleri” birlikleri kurulmuş ve kısa sürede de sayıları 9.000 kişiyi bulmuştur.¹³⁵⁵ Zamanla bu sayı artmış ve 20.000 kadar Kırım Tatarı Alman ordusunda görev almıştır. Bunların pek çoğu ise Alman esir kamplarından kurtulmak için gönüllü birliklere katılmıştır.¹³⁵⁶ 1942 ilkbaharında da 147. Kırım Tatar gönüllüleri taburu kurulmuştur. Başlangıçta Sivastopol yakınlarında eğitim gören bu tabur daha sonra Sivastopol savaşlarına da katılmıştır. Almanların Kırım’ı işgaliyle pek çok Rus partizanı Kırım’ın orman ve dağlarına çekilmiştir. Bu Bolşevik partizanlar Almanlar için olduğu kadar Kırım halkı içinde büyük tehlike oluşturmuştur. Nitekim bu partizanlar Tatar köylerine baskınlar düzenleyip burada yaşayanları öldürerek yiyecek ve hayvanlarını gasp edip köyleri de ateşe vermişlerdir. Halkı Bolşevik partizanların zulmünden korumak için Tatar köylerinde de silahlı nefsi müdafaa müfrezeleri kurulmuştur.¹³⁵⁷

Alman Dışişleri Bakanlığı’nın izniyle Ocak 1943’te Berlin’de Kırım Tatarları Temsilciliği kurulmuştur.¹³⁵⁸ Von Mende, Almanya’nın Kırım’ı dini yoldan da etkisi altına alabilmek için 1943 yılında Kırım Tatarlarının başına daha önce Kudüs başmüftülüğü yapan ve daha sonra İngilizlerin Filistin üzerindeki baskılardan kaçarak Avrupa’ya gelen Emin El Hüseyin’i getirmiştir. Böylece Almanya Kırım’a bir müftü atayarak Tatarların olduğu kadar tüm Müslüman dünyasının da sempatisini kazanmaya çalışmıştır. Von Mende, başmüftü Hüseyin ile 1944 Temmuz’unda tekrar görüşmüştür. Fakat o süre zarfında Kızıl Ordu Kırım’ı tekrar ele geçirmiştir.¹³⁵⁹ 147.

---

¹³⁵³ Mühlen, *a.g.e.*, s. 186.

¹³⁵⁴ Simon, *a.g.m.*, s. 19.

¹³⁵⁵ Mühlen, *a.g.e.*, s. 186.

¹³⁵⁶ Simon, *a.g.m.*, s. 19.

¹³⁵⁷ Musa, *a.g.m.*, s. 28.

¹³⁵⁸ Mühlen, *a.g.e.*, s. 125.

¹³⁵⁹ Johnson, *a.g.e.*, s. 41.

Tatar taburu 1944 yılında Kırım'dan ve Alman birliklerinin yanında Doğu Cephesi'nden geri çekilerek Macaristan ve Slovakya'daki savaflara katılmıştır. Bu taburdan başka birçok Tatar taburu oluşturulmuştur. Bu Tatar taburları Kerç'te ve Kafkasya'daki savaflara da katılmıştır.¹³⁶⁰

İlerleyen zaman diliminde Alman işgal kuvvetlerinin hiç bir zaman Kırım Tatarlarının çıkarını düşünmediği, aksine büyük Alman idealini gerçekleştirmek istediği anlaşılmış böylece Kırım Tatarları ile Almanlar arasındaki münasebetlerde bir soğuma görülmeye başlanmıştır.¹³⁶¹ Kırım Tatar heyeti resmi olarak 1944'e kadar diğer temsilciliklerle eşit haklara sahip olamamışlardır. Ancak 1944'ün sonlarına doğru Kırım Tatar Milli Komitesi'nin kurulması ile ilgili planlar yapılmaya başlanmıştır. Kırım Tatarları kendilerini ifade edebilmek için ilk defa Berlin'de Kasım 1944'te "Kırım" adlı bir gazete çıkarmaya başlamışlardır. Kırım, 17 Mart 1945'te Kırım Tatar Milli Merkez Komitesi başkanı olarak kabul edilmiştir. Garip Sultan'da Askeri Birim Başkanlığına getirilmiştir.¹³⁶²

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra yurtları önce Ruslar tarafından, İkinci Dünya Savaşı'nın başlarında Almanlar tarafından ve bu savaşın sonlarında ise tekrar Ruslar tarafından işgale uğrayan Kırım Tatarları bu devletlerin nüfuz mücadelesinin arasında adeta bir yıkıma uğramıştır.

3.1.7. Kuzey Kafkasya Milli Komitesi ve Lejyonu

İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Çeçenler bütün baskı ve tehditlere rağmen Kızıl Orduya asker vermemişlerdi. Bununla birlikte Ruslara karşı savaşmak için gönüllü ordu olarak teşkilatlanmışlardır.¹³⁶³ Nitekim Kislovodsk şehri, Alman birlikleri gelmeden üç gün önce Safarov komutasında harekete geçen Karaçay ve Kazak birliklerince Ruslardan temizlenmiş ve 1942'de Almanların şehre girişleri ile yönetim Alman kumandana teslim edilmiştir.¹³⁶⁴ Said Şamil, Ali Han Kantemir ve Ahmet Nabi Magoma 1942 ortalarında Kuzey Kafkasya Milli Komitesi'ni kurmuşlardır. Kuzey Kafkasyalı Said Şamil'in 1942'de, Alman yetkililere, vatanlarının bağımsızlık isteği ile ilgili teklifi her seferinde Almanlar tarafından ileri bir tarihe atılmış en sonunda da bu teklif yine Alman yetkililerce reddedilmiştir. Şamil de yaklaşık 6 ay süren müzakerelerden bir sonuç çıkmayacağını anlayınca

¹³⁶⁰ Musa, *a.g.m.*, s. 28.

¹³⁶¹ Simon, *a.g.m.*, s. 19.

¹³⁶² Mühlen, *a.g.e.*, s. 127; Johnson, *a.g.e.*, s. 42.

¹³⁶³ Ertürk, *a.g.e.*, s. 137.

¹³⁶⁴ Ramazan, *a.g.e.*, s. 82; Ertürk, *a.g.e.*, s. 163.

Kafkasya Milli Komisyonu'ndan istifa edip 1942 sonbaharında Almanya'dan ayrılmıştır. Bu gelişmeler üzerine Alman Doğu Bakanlığı, Kafkaslarla ilgili politikasını yüksek siyasi ve milli taleplerde bulunmayan mülteciler üzerinden yürütmeye karar vermiştir.¹³⁶⁵

Ramazan'ın ifadesine göre Almanlar, 1943 yılı başlarında tüm esir kamplarından seçtikleri özel kişileri Polonya'nın Varşova kenti yakınlarındaki Keltz kampına getirmiş ve esirler burada ulusal gruplara ayırmıştır. Sadece bu kamptaki Kuzey Kafkasyalılar 78 kişiden oluşmaktaydı. Kamptaki yüksek tahsilli kişiler ise lejyonlara gönderilmiştir. Bu kampta Rusya'da komünist rejimde görev almış parti üyeleri ve parti sekreterleri de bulunmaktaydı.¹³⁶⁶

Kafkasya asıllı Ramazan'ın bulunduğu esir kampına Berlin'deki Başkanlığını Ahmet Nabi Magoma'nın yaptığı "Kuzey Kafkasya Milli Komitesi"¹³⁶⁷ nin üyesi Balkar asıllı Ali Şahan gelerek amaçlarının Kuzey Kafkasyalı milletlerinin oluşturacağı bir cumhuriyet kurmak olduğunu ifade etmiştir. Şahan ayrıca Alman kampındaki esirlere, bu komitelerin amacının esirleri bu kamplardan kurtarmak olduğunu belirtmiştir.¹³⁶⁸

Ahmet Nabi Magoma, 1943 Ekim'inde Berlin'de yapılan kurultayda alınan kararla kurulan Kuzey Kafkasya Milli Komitesi başkanlığına da getirilmişti. Yine Alman Genelkurmayı'nın izni ile General Sultan Kılıç Giray, Kafkasya'ya gönderilerek bölge halkı ile diyalog kurması istenmiş bu şekilde ele geçen yerlerde Ruslara karşı direnişlerin artırılmasına çalışılmıştır.¹³⁶⁹ Bu gelişmelere bağlı olarak 1943'te Ukrayna'nın Melitopol kentinde Kuzey Kafkasya Lejyonu kurulmuştur. Bu lejyon birliği Çerkesler, Karaçaylar, Balkarlar ve Osetlerden oluşmuştur. Toplam mevcudu yaklaşık 1000 kişi olarak kurulan ve Almanların yanında Ruslara karşı savaşılan bu lejyon, her biri 300'er kişilik üç taburdan oluşmuştur. Bu lejyonda yaklaşık 3000 kadar da gönüllü aileleri bulunmaktadır.¹³⁷⁰ Daha sonra ise Kuzey Kafkasya birliğinin sayısı 110 bine kadar çıkmıştır.¹³⁷¹ Kuzey Kafkasya Lejyonu'nun

¹³⁶⁵ Mühlen, *a.g.e.*, s. 89.

¹³⁶⁶ Ramazan, *a.g.e.*, s. 54.

¹³⁶⁷ Kuzey Kafkasya Milli Komitesi'ni oluşturan Halklar; "Çerkes kabileleri olan Şepsuglar, Adigeler, Ubuhlar, Kabardaylar, Çeçenler, İnguşlar, Osetinler, Lezgiler ve Türk asıllı olan Karaçaylar, Balkarlar, Nogaylar ve Kumuklardır. Bknz: Ertürk, *a.g.e.*, s. 150.

¹³⁶⁸ Ramazan, *a.g.e.*, s. 49.

¹³⁶⁹ Trepavlov, *a.g.e.*, s. 45; Ramazan, *a.g.e.*, s. 82-83; Ertürk, *a.g.e.*, s. 165.

¹³⁷⁰ Süleyman Mudoyt, "Hadzimed Mudoyt'ın Ölümü", *Kafkasya Yazıları*, (Çev.: Murat Papşu), Çivi Yazıları, İstanbul 1999, S. 7, s. 58.

¹³⁷¹ Mühlen, *a.g.e.*, s. 60.

bazı birlikleri Almanlar tarafından önce Belarus’da partizanlara karşı, sonra da Doğu Cephesi’nde de Kızıl Ordu birliklerine karşı savaşmışlardır.¹³⁷² Almanların yanında savaşan Kafkasyalılar, sıla hasretinden ve kendi milletleriyle birlikte savaşmak istemelerinden dolayı bir kısmı tekrar Rus birlikleri tarafına geçmiştir. Alman subaylarının yanlış davranışları, milli anane ve şeref kavramlarına aldırış etmemeleri lejyonierlerin sadece askeri bir araç olarak görülmesi ve Kafkas halklarının milli duygularının sömürüldüğü yolunda gittikçe artan düşünce Kafkasya halklarının Almanlara olan güveninin sarsılmasına sebep olmuştur. Alman birliklerinin Kafkaslardan çekilmesi esnasında Kuzey Kafkasya birliklerinin bir kısmı dağlarda kaybolmuştur.¹³⁷³ Bir kısmı da aileleriyle birlikte Almanlarla beraber geri Batı Cephesi’ne çekilmişlerdir.

3.1.8. Türkistan Milli Komitesi ve Lejyonu

Veli Kayyum Han, savaş yıllarında Almanların cephelerde aldığı binlerce esirin arasında Türkistanlıların da olduğunu ve bunların çok kötü şartlar altında bulunduklarını öğrenince Alman Dışişleri Bakanlığına ve Alman Yüksek Başkomutanlığı’na defalarca müracaat etmiş ve kamplardaki esirlerin kötü şartlardan kurtarılmasını istemiştir. Netice olarak Veli Kayyum Han, Alman yetkililerin emriyle arasında Mustafa Bey Çokayoğlu ve Almanların da olduğu bir komisyon ile Aralık 1941’de Polonya’daki esir Kamplarını ziyaret edip buradaki olumsuz şartları yerinde görmüştür.

Kamplardaki durum Hitler Hükümetine rapor edilmiştir. Bu girişimler sonucu kamplardaki esirlerin durumu az da olsa düzeltilmiştir. Kamplarda durum biraz iyileştikten sonra Kayyum Han, esirlerden çeşitli işlerde mesleklerine göre faydalanılmasını teklif etmiş, Yüksek Başkomutanlık ve hükümet bu teklifi kabul etmiştir. Böylece bu esirlerden Almanya’ya hizmet için işçi grupları oluşturulmuştur.¹³⁷⁴ Polonya’da Krakav’ın yakınlarında yer alan işçi batalyonu levazım bölümünde yaklaşık 200 Türkistanlı 24 saat vardiyalar halinde çalıştırılmıştır. Almanlar Polonya’yı işgal ettikten sonra buraya demiryolu döşeyerek burayı askeri malzeme deposu haline getirmiş ve buraya işçi taburları levazım bölüğü yerleştirmiştir. Buraya çeşitli yerlerden haftada 2-3 kere vagonlar dolusu askeri

¹³⁷² Mudoytı, *a.g.m.*, s. 59.

¹³⁷³ Mühlen, *a.g.e.*, s. 60.

¹³⁷⁴ Han, *a.g.e.*, s. 127.

kıyafet, gıda ve benzeri eşyalar getirilmiş, bunların işçiliğinde de savaş tutsakları çalıştırılmıştır.¹³⁷⁵

Bu arada Kayyum Han, 1942 yılı ortalarında Berlin’de, “Milli Türkistan Birlik Komitesi” adıyla Türkistan’daki Rus nüfuzuna karşı bir mücadele teşkilatı kurmuştur.¹³⁷⁶ 1942 yılında Milli Türkistan Birlik Komitesi siyesi ve ilmi faaliyetlerinin propaganda aracı olarak 1942’de Milli Türkistan Dergisi’ni çıkarmaya başlamıştır.¹³⁷⁷ Bu teşkilat, kamplardaki Türkistanlıları esaretten kurtarma üzerine temellendirilmiştir. Kayyum Han bu fırsattan istifade ederek “Türkistan Lejyonu”nun kurulmasına öncülük etmiştir. Türkistanlılar Kumlager Kampına (Kumsal Kamp) getirilerek burada diğer Türkistanlı esirlerle birleştirilmiştir. Esir kamplarından serbest kalan yaklaşık 400 kadar Türkistanlıya burada Alman asker üniforması giydirilmiştir.¹³⁷⁸ Kayyum Han’ın idaresindeki Türkistan Milli Birlik Komitesi ise orta bir yol takip etmiştir. Bunun için Türkistan Milli Birlik Komitesi, Özbek, Kazak Kırgız vs. farkı gözetmeden birlikleri karışık halde düzenlemeye büyük önem vermiştir. Buradaki esas amaç ise Rusların bölgeyi küçük birimlere ayırma planını ortadan kaldırarak bölgenin bir bütün olarak varlığının muhafazasına çalışmak olmuştur.¹³⁷⁹ 1943 yılı başlarında da Almanya’nın Newhammer şehrinde 162. Türkistan Birliği oluşturulmuştur. Birliğin saflarına 1000 Azerbaycandaki Türkler de alınmıştır. Türkmen Özbek, Kazak ve Taciklerle aynı birlik içinde mücadele etmişlerdir.¹³⁸⁰

Türkistan Lejyonu altı haftalık kurs sürecinden sonra beş bölük şeklinde oluşturulmuştur. Her bölük dört takımdan, her takım da otuz kişiden oluşturulmuştur. Esir kamplarından çıkarılıp lejyona getirilen esirler, en azından iki hafta sağlıklı bir şekilde beslenip tam olarak sağlığına kavuşturulduktan sonra Türkistan lejyonu birliğine dahil edilmiştir. Bunlar iki-üç ay süren bir eğitimden sonra demiryolu hatlarını ve silah depolarını korumak için Doğu Cephesi’ne gönderilmişlerdir. Onlardan boşalan yerler de esir kamplarından gelen başka Türkistanlı esirlerle

¹³⁷⁵ Asan Bek, “Barlık Hareketler Azadlık Üçün”, *Milli Türkistan*, Berlin 1943, S. 13, s. 16; Han, *a.g.e.*, s. 129.

¹³⁷⁶ Han, *a.g.e.*, s. 129; Bek, *a.g.m.*, s. 16; Mühlen, *a.g.e.*, s. 93.

¹³⁷⁷ V. Jurtci, “Bizim Yol”, *Milli Türkistan*, Berlin 1949, S. 63, s. 3.

¹³⁷⁸ Han, *a.g.e.*, s. 129; Asan Bek, “Barlık Hareketler Azadlık Üçün”, *Milli Türkistan*, Berlin 1943, S. 13, s. 16; Mühlen, *a.g.e.*, s. 93.

¹³⁷⁹ Caroe, *a.g.e.*, s. 351.

¹³⁸⁰ Musa Qasımlı, *Azerbaycan Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1920-1945)*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2006, s. 655.

doldurulmuştur.¹³⁸¹ Türkistan leyonerlerinin sayısının 180 bin civarında olduğu ifade edilmiştir. Ancak bunların yaklaşık 100 bini ordunun donatılmasında ve ikmal edilmesinde çalışmışlardır.¹³⁸²

Mayıs 1943 tarihinde Ukrayna Doğu Lejyonu çatısı altında toplam sayısı 30.000 üzerinde olan 25 sahra birliği kurulmuştur. Bunların 12'sini Türkistan, 6'sını Azeri, 4'ünü Gürcü ve 3'ünü de Ermeniler oluşturmuştur. Bunların dışında 2 zırhlı Kuzey Kafkasya Birliği, 7 destek ve 2 yardımcı birlik daha bu lejyona dahil olmuştur. 1943 yılında Ukrayna'daki Doğu Lejyonu'nun idari merkezi O. Nidermayer komutasındaki 162. Türkistan topçu piyade alayının emrine verilmiştir. Birliği komuta eden O. Nidermayer kısa süre sonra gerekli askeri yeteneğe sahip olmadığı gerekçesiyle görevinden uzaklaştırılmıştır. Onun yerine Orgeneral R. Haygendorf atanmıştır. Sahra birlikleri ise alayın oluşturulmasında üs rolünü oynamıştır. Alayın kadrosu Sileziya üssünde konumlandırılmıştır. Birliğin eğitimi de burada yapılmıştır. Birlik iki alaydan oluşturulmuştur. 303. ve 314. Azerbaycan yaya birlikleri, topçu birlikleri, süvari birliği, arka cephe birliği dışında alayların %50'si Almanlardan oluşmuştur. Eğitim süreci tamamlandıktan sonra 162. Birlik, Eylül 1943'te Slovenya'ya, oradan da İtalya'da Mussolini'nin faşist rejimi çökünce Balkanlara geçmiştir. Öte yandan bu birlik iki defa çatışma hattına sürülerek İngiliz-Amerikan birlikleriyle savaşmıştır.¹³⁸³

Türkistan Milli Komitesi 162 numaralı birliğin komutanı olan General von Haigendorf 12 Mayıs 1943'te asker ve subaylar huzurunda söylediği bir nutkunda şöyle demiştir:¹³⁸⁴

“Bizim sadece savaşı değil, barışı da kazanmak için Almanya ile Türkistan, Kafkasya ve diğer halkların arasındaki dostluğu pekiştirmemiz gerekmektedir. Böylesine bir dostluğun temelini bu lejyonlarla sağlamlaştırmamız zaruridir. Bu halkların esir düşen evlatlarının çoğu aydın, yüksek kültürlü kişilerdir. Bunlar saygıdeğer şahsiyet sahibi insanlardır. Bunların şan ve şerefine asla zarar getirilmemelidir.”

Kayyum Han da Türkistan lejyonu ve askerlerinin Almanya'nın yanında savaşmasının gayesinin Türkistan bayrağının ve milletin bağımsızlığı için Rusya'ya karşı verilmiş bir mücadele olduğunu söylemiştir.¹³⁸⁵

¹³⁸¹ Dağcı, a.g.e., s. 128.

¹³⁸² Caroe, a.g.e., s. 343; Mühlen, a.g.e., s. 55.

¹³⁸³ Musa Qasımlı, *Azerbaycan Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1920-1945)*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2006, s. 657.

¹³⁸⁴ Han, a.g.e., s. 129; Bek, a.g.m., s. 16.

¹³⁸⁵ Veli Kayyumhan, “Keskin Söz”, *Milli Türkistan*, Berlin 1943, S. 13, s. 5.

Almanya'nın Doğu Bakanlığı Kafkas Dairesi Başkanı Von Mende'nin de girişimleriyle 1943 Ekim'inde Berlin'de Adlon Otelinde, kamplardan kurtarılan ve işçi olarak çalıştırılan Türkistanlılarla seçilerek bir toplantı yapılmıştır. Bu toplantıda alınan kararlar Türkistan Milli Birlik Komitesi'nin Başkanlığına Özbek Türkü Veli Kayyum Han getirilmiştir. Bu komite Almanya tarafından Türkistan'ın yurtdışındaki hükümeti olarak kabul edilmiştir.¹³⁸⁶ 5 Ekim 1943'te yapılan bu konferansta Türkistan Milli Birlik Komitesi başkan vekili olarak da Baymirza Hayıt seçilmiştir. Türkmen gazetesi adlı bir gazete de çıkarılmıştır.¹³⁸⁷

Türkistan Milli Birlik Komitesi 1944'te de bir kurultay düzenlemeye karar vermiştir. Berlin'deki Türkistan Milli Birlik Komitesi'nin kurultay hazırlığı için 1944 Mayıs'ında Türkistan Lejyonu'nun bütün kısımlarına, işçi batalyonlarına komitenin delegeleri gönderilmiştir. Bu kişiler, Türkistanlılara milli mücadelenin, kurultayın maksat ve mahiyetini anlatmışlardır. Nihayetinde 8 Haziran 1944'te başlayan ve Viyana'da yapılan kurultayda lejyonlardan gelen vekiller konuşmuş, daha sonra Hitler kurultayı tebrik edip Başkan Veli Kayyum Han'a bir telgraf göndermiştir. Bununla Almanya hükümeti Türkistan'ın siyasi boyutunu, Milli Türkistan Birlik Komitesi'nin esaslarını kabul etmiştir. Bu kurultayda Türkistan Milli Meclise için 70 vekil seçmiştir. Kurultay'dan sonra Almanya hükümeti, Türkistan Milli Birlik Komitesi'ni Türkistan'ın Milli Vekili, Hükümeti ve Türkistan Lejyonu'nu da Türkistan'ın Milli Ordusu olarak tanımıştır.¹³⁸⁸ Türkistan'ın Milli Ordusu bünyesindeki 162. Türkistan Birliği 1945 yılı Mart ve Mayıs ayları arasında İtalya'da Amerika'ya karşı çetin savaşlar vermiştir. Daha sonra birliğin 162 askeri partizanların safına geçerek bu defa Almanlara karşı savaşmıştır.¹³⁸⁹ Görüldüğü gibi Türkistanlıları Almanların yüzüstü bırakması üzerine bu defa Türkistanlılar da İngiliz ve Amerikalılardan destek sağlamaya çalışmışlardır. Bu halkların tek istekleri Rus esaretinden kurtularak özgür ve bağımsız bir şekilde yaşamaktır.

3.2. Almanya'nın Tutsak Rus Generali Vlasov Komutasındaki Slav Ordusu

Almanlarla girdiği savaşta 1941 Haziran'ında Volkof kuşatmasında Andrey Andreyeviç Vlasov kumandasındaki 2. Rus ordusundaki 10.000'den fazla asker

¹³⁸⁶ Ertürk, *a.g.e.*, s. 170; Musa Qasımlı, *Azerbaycan Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1920-1945)*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2006, s. 652.

¹³⁸⁷ Mühlen, *a.g.e.*, s. 96.

¹³⁸⁸ Johnson, *a.g.e.*, s. 40; Mühlen, *a.g.e.*, s. 100; Han, *a.g.e.*, s. 129.

¹³⁸⁹ Musa Qasımlı, *Azerbaycan Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1920-1945)*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2006, s. 643.

hayatını kaybetmiş, 32.000 asker de Almanlara esir düşmüştür.¹³⁹⁰ Ordu kumandanı Vlasov da Volkof yakınlarında Almanlara esir düşmüştür.¹³⁹¹ Vlasov'un tutsak alınış hadisesine göre bir köylü Almanlara 11 Temmuz 1941'de depoda bir Rus subayının saklandığını haber vermiştir. Alman 58. Piyade Tümeni'nden Kurmay Yüzbaşı Von Schwerdtner'in birliği depoyu çevirmiştir. Bir deri bir kemik kalmış iri yarı bir şahıs dışarıya fırlayarak: "Ateş etmeyin ben General Vlasov'um" demiştir. 18. Alman ordu komutanı Lindermann, Vlasov'u yanına getirterek elini sıkıp tebrik etmiş, sağlığı için gerekenin yapılacağı sözünü vermiştir.¹³⁹²

Bu gelişmeler üzerine Alman işgal bölgesinde, Moskova yakınlarındaki Smolensk şehrinde teşekkül etmiş olan bir komite 1941 yazında bir Rus Milliyetçi Hükümeti kurulması ve Stalin'e karşı savaştacak bir milyon kişilik bir bağımsızlık ordusunun kurulması konusunda görüşmeler yapılmıştır. Rusya'nın siyasi yollarla kontrol altına alınabileceğini düşünen Mareşal Feld von Bock ve diğer komutanlar, Smolenks Komitesi'nin tekliflerini desteklemişlerdir. Fakat Hitler, bu teklife hemen onay vermemiştir.

1942 sonbaharında Teşkilat dairesinden Albay Stieff ve Binbaşı Kont von Stauffenberg, bir "Rus Propaganda Bölümü"nin kurulmasını teklif etmişlerdir. Böylece Berlin'in güneyindeki bir esir kampı olan Dabendorf'ta "Rus Yönetim Merkezi" adı verilen bir kurul oluşturulmuştur. Burada Rus subay ve propaganda görevlileri eğitilmiş, subaylardan oluşturulan bir birliğin omurgası teşkil edilmiş ve Rusça gazeteler yayımlanmıştır. Doğu Birlikleri İstihbarat Başkanlığı'nın işbirliğiyle bir Rus özgürlük hareketinin siyasi ve askeri hedefleri burada belirlenmiştir.

Alman yetkililerin olumlu tavırlarını gören Vlasov kısa bir süre sonra, Sovyetler birliği esirlerinden bir Rus Milliyetçi özgürlük ordusunu kurmayı amaçlamıştır. Vlasov, 1942 Ekim'inde Berlin'deki yüksek komutanlığa (OKW) gönderilmiş ve kısa bir süre sonra da savaş esirleri kampına alınmıştır. Eskiden birlikte çalıştığı bazı kişiler de yanına getirilmiştir.¹³⁹³ Bu arada 1942'de, Berlin yakınlarındaki Wustrau esir kampında her bölümde eski Sovyet vatandaşlarından doktor, işçi ve çeşitli branşlarda sanatkarlar da bulunmaktaydı. Kamp mevcudunun çoğu bilim adamı, yüksek rütbeli subaylar ve yüksek mevkilerde çalışmış

¹³⁹⁰ Carell, *a.g.e.*, s. 188.

¹³⁹¹ Reinhard Gehlen, *Federal Almanya İstihbarat Servisi Kurucusu Gehlen'in Anıları 1942-1971*, (Derl.: Suat Akgül), Berikan Yayınları, Ankara 2001, s. 63.

¹³⁹² Cartier, *a.g.e.*, s. 8.

¹³⁹³ Gehlen, *a.g.e.*, s. 65.

aydınlardan oluşmuştur. Almanlara esir düşen Sovyet generali Andrey Andreyeviç Vlasov da kampta bulunuyordu.¹³⁹⁴

Vlasov, esir kamplarında veya işgal altındaki Rus topraklarında silah altına alınacak Ruslardan oluşmuş bir orduyla Stalin kuvvetlerine karşı yürümeye hazır olduğunu bildirmiştir. Ancak Vlasov Rusya, Stalin'in boyunduruğundan ve kolhoz düzeninden kurtulduktan sonra Almanların Ruslara ve Rusya'ya yenik bir düşman değil eşit millet ve devlet muamelesinde bulunmaları şartını ortaya koymuştur.¹³⁹⁵

Vlasov, komünizmi reddetmesinin sebeplerinin Rusya'nın kulaklara uyguladığı siyasetten kaynaklandığını belirtmiştir. Rus Hükümeti'nin kulakları yok etme siyasetinde babasını kaybeden Vlasov'un komünizme olan öfkesinin en önemli sebeplerinden biridir. Uygulanan kitlesel terör ve ordu subaylarının politik komiserlerce aşağılanmaları bu nefreti daha da artırmıştır.¹³⁹⁶

Alman yetkililer de Vlasov'un Komünizme olan düşmenliğini Almanya'nın yararına kullanılacak bir araç olarak görmeye başlamışlardır. Teğmen Dürksen, Alman Ordusu Propaganda Servisi elemanlarından biri olarak NTS'nin (Rus Dayanışma Birliği) temsilcileri ile temas kurmakla görevlendirilmiştir. Alman Teğmen Dürksen, Andrej Andrejeviç Vlasov ile görüşmüş bu görüşmede Vlasov Almanlarla beraber çalışmaya karar vermiştir. Dürksen, Vlasov görüşmesinden on gün sonra Alman General Rus birlikleri üzerine Vlasov'un imzasını taşıyan mesajlar atmıştır. Bu mesajda kısaca büyük bir felaket içinde bulunan Rus halkının tek sorumlusunun Stalin olduğu vurgulanarak Stalin rejiminin yıkılması için verilen mücadeleye katılmalarını öğütlemiştir.¹³⁹⁷

Bir savaş esiri olmasına rağmen Vlasov'un Kızıl Ordu subay ve erlerine hitaben hazırlanmış olduğu bildirinin Rus hatlarına dağıtılmasından birkaç gün sonra on binlerce Rus askeri Alman birliklerine teslim olmuştur. Böylece Rusya milliyetçiliğinin bağımsızlığı için Almanlarla işbirliği yaptığını açıkça ilan eden General Vlasov'un yanında savaşacak ve Alman yardımıyla yeni bir Rusya kurmayı amaçlayan bir insan topluluğu meydana getirilmiştir. Bu gelişmeler üzerine Hitler de Vlasov'u Sovyet silahlı kuvvetlerini zayıflatmak için bir propaganda aracı olarak görmeye başlamıştır. Bu girişimlerle Almanya, 1943 başlarında 130.000 -150.000

---

¹³⁹⁴ Ramazan, *a.g.e.*, s. 152.

¹³⁹⁵ Cartier, *a.g.e.*, s. 9.

¹³⁹⁶ Hosking, *a.g.e.*, s. 688.

¹³⁹⁷ Roland Gaucher, *Sovyet Rusya'da 50 Yıllık Muhalefet ve Siyasi Cinayetler*, (Çev.: Reşat Uzmen), Yeni Yayınlar, İstanbul 1980, s. 307.

arasında Rus asıllı birliklere sahip olmuştur. Bunlar 176 tabur ve 38 bağımsız bölüğü meydana getirmiştir.

Alman yetkililer, Ruslar arasından kaçanların sayılarını artırmak için bir propaganda faaliyetini yürürlüğe koymaya karar vermişlerdir. Operasyona “Gümüş Hat” adı verilmiş, Dabendorf’taki eğitim kampında, özellikle bu iş için 1500 subay ve propaganda görevlisi yetiştirilmiştir. Böylece nerede olursa olsun Ruslardan kaçan grupların, karşılama görevlileri tarafından gayet iyi bir şekilde karşılanmaları gerekliliği üzerinde durulmuştur. Bu maksatla altında Federal Almanya İstihbarat Servisi Kurucusu Gehlen’in imzası bulunan ve Rus askerlerinin “Özgürlük Ordusu”na katılmalarını isteyen broşürler hazırlanmıştır. Bu broşürlerde Alman ordusuna katılanlara iyi muamele edileceği ifade edilmiştir.

Moskova’da Vlasov’un broşürlerine karşı da broşür bastırılmıştır. Ancak sayıları milyonları bulan bu broşürlerin havadan atılması Sovyet kuvvetleri arasındaki Vlasov taraftarlarının çoğalmasından başka bir işe yaramamıştır. Bunun üzerine bu broşürler hedef bölgelerde ajan gruplarla elden dağıtılmaya başlanmıştır. Vlasov’un durumu Moskova’yı oldukça endişelendirmiştir. Rus yetkililer Almanların safında Rusya’ya karşı savaşan ve Stalinizm’i yıkmaya çalışan Vlasov’un yakalanması için Alman birliklerinin gerisine paraşütle gizlice ajanlar indirip Vlasov’u yakalamaları ve Rusya’ya getirmeleri için bu ajanlara ellerinden gelen her şeyi yapmaları talimatı verilmiştir.

1943 baharında Alman yetkililerin teklifi üzerine General Vlasov, Doğu Cephesi’ni ziyaret etmiştir. Bu durum Alman birliğindeki Ruslar üzerinde etkili olmuş ve gelecekte onların özgürlüklerine kavuşmasında ilham kaynağı olmuştur. Ancak ilerleyen süreçte Rusların Almanlara karşı bir yıl önce duydukları güven yerini giderek ümitsizliğe bırakmıştır. Olumsuz gidişat üzerine 18 Nisan 1943’te Alman yetkilileri tarafından Vlasov’a esir kampına geri dönmesi emri verilmiştir. Böylece “Rus Özgürlük Hareketi” sona erdirilmiştir. Dolayısıyla Almanya bu durumdan da bir sonuç alamamıştır.¹³⁹⁸

Alman silahlı kuvvetler bünyesinde bir Rus ordusunun ve bir siyasi idari yapının kurulması konusu ile ilgili plan yeniden Himmler’e sunulmuştur. Vlasov, Alman silahlı kuvvetlerinin desteğiyle 14 Kasım 1944’te Prag’da “Komitet Osvobojdeniye Narodov Rossii”yi (Rusya Halklarının Kuruluş Komitesini)

---

¹³⁹⁸ Gehlen, *a.g.e.*, s. 68.

kurmuştur. Bu arada “Doğu Türk Silahlı Gücü” ve “Kafkas Silahlı Gücü” ve benzer şekilde 1944/1945 kışında Rus savaş esirleri ve doğulu işçilerden “Russkaya Osvoboditelnaya Armiya” (Rus Kurtuluş Ordusu) kurulmuştur. Rus Kurtuluş Ordusu 1945 Ocak’ında yeniden Vlasov’un komutasına tahsis edilmiştir. Ancak Vlasov’un hükmetmek istediği alan Kafkas ve Türk Tatar halkının yaşadığı coğrafyaları ihtiva etmekteydi. Vlasov’un bu tutumu milli temsilcilikleri rahatsız etmiştir. Alman Doğu Bakanlığı yetkilileri 1944’te Kafkasya Komitesi’nin temsilcilerine Vlasov’un yönettiği “Anti-Bolşevik Mücadele Komitesi” ne katılmalarını önermiştir. Ancak temsilciler bu teklifi kabul etmemişlerdir. Bunun üzerine Vlasov’un kontrolüne girmek istemeyen Kafkas Komiteleri “Kafkas Şurası” adı altında toplanmışlardır. Kafkas Şurası adı altında Gürcüler için Mihail Kedia, Ermeniler için Armik Camalyan, Azerbaycanlılar için Abbas Bey Atam Alibekov ve Kuzey Kafkasyalılar için Ali Han Kantemir temsilci olarak belirlenmiştir. Bu heyetin sekreteri de Gürcü asıllı Michael von Alşibiya olmuştur.¹³⁹⁹

10 Şubat 1945’te ilk ve son Rus tümenleri olan 600. ve 650. Tümenler Gönüllü Birlikler komutanı olarak Helmich’in yerine General Köstring tarafından General Vlasov’a verilmiştir. Bu birlik anavatanlarına (Rusya’ya) doğru bir saldırı yapmakla görevlendirilmiştir. Ancak yapılan bu son hamle de bir başarı getirmemiştir.

Yalta Konferansı’nda alınan kararla bütün düşmanların müttefik esirlerinin kendi ülkelerine teslimi şart koşulmuştur. Bu nedenle savaşın sonunda Vlasov ve adamları Amerikalıların ve İngilizlerin eliyle Ruslara teslim edilmiştir. Böylece Almanların bu planı başarısızlıkla, Vlasov’un çabaları da idamla sonuçlanmıştır.¹⁴⁰⁰ Görüldüğü kadarıyla Aman siyaseti Rusya’yı bertaraf ederek Kafkasya’ya nüfuz edebilmek için Rusya’ya karşı Almanya’nın güdümünde bir Slav ordusu kurma planını dahi devreye sokmuştur.

3.3. Rusya’nın Milli Lejyonlar Karşısındaki Tutumu

Azerbaycan Halk Komiseri Sovyet Başkanı T. Kutiyev ve M. C. Bağirov Ağustos 1942’de bütün il ve ilçe parti yöneticilerine ve yetkililerine birer gizli mektup göndererek Faşist istihbaratın faaliyetlerini genişlettiğini belirtmiş ve bu konuda uyarıda bulunmuştur. Bunun için halktan uyanık olmaları istenmiş ve yetkililere şüphelilerin tutuklanması talimatı verilmiştir. Bağirov, Alman

¹³⁹⁹ Mühlen, *a.g.e.*, s. 162.

¹⁴⁰⁰ Gehlen, *a.g.e.*, s. 68.

istihbaratının Sovyetler Birliği topraklarına kendi casuslarını gönderdiği yolunda ellerinde somut delillerin olduğunu da belirtmiştir. Bağirov, özellikle de İran'daki Alman Gizli Servisinin çalışmalarından büyük rahatsızlık duymuştur. Buna bağlı olarak SSCB Devlet Güvenliği bünyesinde hazırlanan plan gereği savaşın ilk yıllarında Sovyetler Birliği topraklarından yaklaşık 26 bine yakın kişi gözüaltına alınarak sürgün edilmiştir. Bunun 21.031'i Alman, 2.590'ı Sovyet karşıtı, 1.519'u çeşitli cinayetlerin faili, 711'i vatan haini veya yakını olmaktan suçlu bulunmuştur. Bu dönemde Azerbaycan cezaevlerinde 16.707 kişi çeşitli suçlardan mahkum edilmiştir.¹⁴⁰¹

Rus ordusu birçok unsuru barındırdığı gibi Azerbaycan Türklerinden de savaş süresince büyük yararlar sağlamıştır. Nitekim Haziran 1941 ile 1944 arasında Azerbaycan genelinde orduya alınanların toplam sayısı 553.910'a ulaşmıştır. Bunların 473.000'i cepheye sürülmüştür. 1945'te alınanlarla birlikte savaş boyunca Azerbaycan'dan toplamda 600.000 kişi Rus ordusuna alınmıştır. Orduya alınan Azerbaycan birlikleri savaşlarda büyük başarılar göstermiş ve Faşist birliklerin yenilgisinde önemli bir rol oynamıştır.¹⁴⁰² Buna karşılık Almanlar da daha önceki konularda da bahsedildiği gibi Azerbaycan savaş esirlerinden Azerbaycan Lejyonu adı altında yardımcı birlik oluşturmuştur.

İkinci Dünya Savaşı sırasında Rus yetkililer, Almanya'nın Kafkasya halkları milli politikalarına karşı, Sovyetler Birliği'nin Rus olmayan halkların vatanseverlik ve milli duygularından istifade etmek istemiştir. Bu amaçla, Azerbaycan Sovyet Cumhuriyeti'ne "Taganrog Tümeni" adı altında (Taganrog, RSFSR in Rostov eyaletinde bir şehirdir) milli Azerbaycan 416. Tümeni kurma izni verilmiştir. Sovyetler Birliği Yüksek Şurası, Azerbaycan Türk kuvvetlerini seferber etmek gayesiyle, 1 Şubat 1944 de Azerbaycan Sovyet Cumhuriyetine, savunma ve dışişleri komiserlikleri kurma izni vermiştir.¹⁴⁰³ Ancak bütün bu gelişmelere rağmen Rusya, bölgedeki halk üzerindeki ağırlığını hissettirmiştir. Nitekim 1944 başlarındaki gizli bir rapora göre Azerbaycan'da 48.385 kişi tutuklanmış ve sürgün edilmiştir. Bu ve benzeri cezai işlemler halkta rejime karşı korku ve güvensizlik oluşturmuştur.

¹⁴⁰¹ Musa Qasımlı, *Azerbaycan Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1920-1945)*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2006, s. 645.

¹⁴⁰² Shtemenko, *a.g.e.*, s. 220.

¹⁴⁰³ V. Dubrovskiy, "Sovyet Gözlüğü ile Bugünkü Azerbaycan", *Dergi: Sovyetler Birliği Öğrenme Enstitüsü*, Münih 1962, S. 30, s. 70.

Qasımlı'ya göre askeri çatışmalar sırasında Almanlara esir düşen bütün Kafkasya halklarının Rusya düşmanı olduğunu söylemek elbette mümkün değildir. Lejyonerler arasında Nazi Almanyası'ndan nefret eden ve SSCB'ye olan bağlılığını koruyanlar da az değildir. Bu esirler Polonya'da örgütlenmişlerdir. Almanyaya karşı gizli örgütler kuran bu kişilerin belli bir planı bulunmuyordu. Genelde lejyonlarda Faşizm karşıtı propagandalar yapmaktaydılar. Bu zor ve sakıncalı görevi üstlenenlerin başkanlığını Türkistan lejyonuna bağlı General Kıyasbeyov yapmıştır. Onun başını çektiği örgütün kısa hedefli programı da bulunmaktaydı. Örgüt Nazi destekli lejyonlar arasından Sovyet yanlısı propaganda yapmakta, ilk fırsatta lejyonerlerin Rus partizanları tarafına geçmesini öğütlemekte, Sovyet birlikleri ile karşılaşılması durumunda karşı safa geçme anlayışı oluşturmakla görevlendirilmişlerdir. Ayrıca Lejyonerler arasında Nazi propagandasına karşı çıkmayı ve Faşistler lehine çalışmaları boykot etmeyi kendilerine görev saymışlardır. Propaganda görevi Bakülü Zülfikar Esetov ile Ağdamlı Albay Bahadır Hacıyev'e verilmiştir. Silahların kullanılamaz hale getirilmesi ve onarım çalışmalarındaki aksaklıklar Albay İsmail Haydarov, Eyüp Kazımov ve Abbas Hüseyinov'un yetkisindeydi. Bu kişiler Alman tanklarının onarımını geciktirmişler ve bazen de onları kullanılmaz duruma getirmişlerdir.¹⁴⁰⁴ Rusya, Kafkasya halklarını kendi siyasi ve askeri faaliyet ve propagandaları için kullanarak Almanyası'nın Kafkasya halkları üzerinden yürüttüğü faaliyetleri etkisiz kılmaya çalışmıştır.

3.3.1. Rusya'nın Panslavizm Politikası

Çarlık Rusya'sı Tuna Nehri ağzından boğazlara kadar uzanan bölgeyi kendi yayılma alanı olarak görmüştür. Önce Osmanlı Devleti tarafından daha sonra da Paris ve 1878 Berlin Antlaşması'nın Avrupa bloğu tarafından birçok kez Dinyester üzerinde ve Tuna girişinde durdurulmuş olan Rusya, Güneydoğu Avrupa'nın genel siyasetini kendi nüfuzu altına almaktan hiçbir zaman vazgeçmemiştir. Rusya, aşağı Tuna'ya yerleşmek, Slavları kendi nüfuzu altına almak, Bulgarları ve Sırları Ege Denizi'ne, Dedeağaç'a ve Selanik'e ulaştırıp Boğazlarda hakimiyet kurup Türkleri batıdan sıkıştırırken Avrupa devletlerinin "Doğuya Doğru" yolunu kapatmak istemiştir.¹⁴⁰⁵ Rusya bu idealine ulaşmak için Panslavizm'i bir araç olarak kullanmıştır. Nitekim Rusya'nın Panslavizm politikası, Almanyası'da Erzgebirge'den

¹⁴⁰⁴ Musa Qasımlı, *Azərbaycan Türklərinin Milli Mücadele Tarixi (1920-1945)*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2006, s. 645.

¹⁴⁰⁵ Gafenco, *a.g.e.*, s. 35.

Karpatlara, Karadeniz'e, Ege Denizi'ne ve Adriyatik Denizi'ne kadar uzanan bu bölgede Rusya tarafından idare edilen bir Slav İmparatorluğu'nun kurulması temeline dayandırılmıştır.

Bolşevikler, 1917-1918'de Polonya, Finlandiya ve Baltık ülkelerinin bağımsızlıklarını kabul etmek durumunda kalmıştır. Rusya, Birinci Dünya Savaşı sonunda Doğu Avrupa'daki Slavlardan umduğunu bulamamış bunun üzerine yönünü Kafkaslara ve Asya'ya dönmüştür. Stalin, Kafkaslarda ve Asya'da milletler meselesini hallettikten sonra yönünü tekrar batıya Panslavizm'e yöneltmeyi planlamıştır. Rusya bu amaçla 26 Şubat 1921'de İran'la bir anlaşma imzalayarak, bu ülkenin borçlarını iptal etmiştir. Türkiye ile 16 Mart 1921 Moskova Antlaşması'nı imzalayarak Kafkaslar üzerinde yaşanan anlaşmazlığa da son verilmiştir. Nitekim 1933'ten sonra Hitler'in yükselişine paralel olarak Rusya, Panslavizm politikasına yeniden ağırlık vermeye başlamıştır. Stalin, Ocak 1934'teki 7. Sovyetler Birliği Komünist Partisi kongresinde Almanların Slav ırkını aşağı ırk olarak gördüğünü, dolayısıyla Almanya'nın Slavlara karşı bir savaş hazırlığında olduğunu belirtmiştir. 3 Ocak 1935'te de Litvinov, Çekoslovaklara hitap ederken Ruslarla Çeklerin aynı ırktan yani Slav ırkından olduklarına dikkati çekerek milli ve tarihsel bağlara vurgu yapmıştır.¹⁴⁰⁶ Böylece Rusya, kuzeyde eski sınırlarına ulaştıktan sonra güney Avrupa'da da tarihsel nüfuz alanlarını yeniden sağlamaya çalışmıştır. Rusya bir yandan Almanya'yı tehdit olarak görürken diğer yandan da Almanya ile yaptığı anlaşmalarla Polonya ve Baltık kıyılarında eski nüfuz alanlarına savaş yapmadan tekrar sahip olurken, Balkanlardaki eski nüfuzunu tekrar kazanmanın da çabasında olmuştur.

M. Litvinov'un yardımcılarında olan M. Potemkin, 1939 Mayıs'ında Balkanlarda bir dizi görüşmelerde bulunmuştur. Potemkin bu vesileyle Balkanlarda Avrupa'ya karşı bir güvenlik ve askeri duvar örmek için de Ankara'da Türkiye Dışişleri Bakan Vekili Şükrü Saraçoğlu ile yaptığı görüşmede Balkan Antantı'nın genişlemesi gerekliliği üzerinde durmuştur.¹⁴⁰⁷

Rusya, Avrupa'daki büyük hedefine ulaşmak için 23 Ağustos 1939'da Rus-Alman Anlaşması'yla bazı Slav bölgelerini Almanya'ya bırakmayı göze almıştır. Rusya, 1939 Ağustos'undan 1941 Haziran'ına kadar Panslavist bir politikadan ziyade Rusçu bir politika takip etmiştir. Rusya'nın bu dönemde Panslavist

---

¹⁴⁰⁶ Kohn, *a.g.e.*, s. 250.

¹⁴⁰⁷ Gafenco, *a.g.e.*, s. 38.

politikadan uzaklaşmış izlenimi vermesinin en önemli sebebi ise Doğu Avrupa’da kendi hedefine ulaşabilmek için Almanya’yı yanına çekmek istemesinden kaynaklanmıştır. Ancak 1941 Haziran’ında Almanya’nın Rusya’ya saldırmasıyla artık bu saldırgan ülkeden bir şey beklemenin mümkün olmadığını anlamış ve Panislavizm politikasına yeniden yönelmiştir. Stalin, 6 Kasım 1941 raporunda Hitler’in Slav milletlerini, Rusları, Polonyalıları, Çekleri, Slovakları, Bulgarları, Ukraynalıları ve Beyaz Rusları yok etmek istediğini bildirmiştir.¹⁴⁰⁸ Bu ifadeler Rusya’nın yeniden Panislavizm hamiliğine soyunduğunu göstermiştir. Bu arada Hitlerin, Alman ırkının Slav ırkından üstün olduğu propagandası yapması, Polonya ve Sırbistan’daki Slav halklarını Alman kölelerine dönüştüreceği algısı, buradaki önderlerin ortadan kaldırılması, bölgede Rusya’ya Panislavist akımın önderliğini yapma fırsatı vermiştir. Tüm Slav halklarından gelen temsilciler 1941 Ağustos’unda Slavlar Kongresi’nde toplanmıştır. Bu kongreye çok sayıda Slav yazar, tarihçi, sanatçı konuşmacı olarak katılmıştır. Kongrede bir etnik bütünlük içinde tüm Slav halklarının kültürel bağlarına vurgu yapılmıştır.¹⁴⁰⁹

Rusya, daha önce Almanya cephesi ile işbirliği içinde olan Bulgaristan, Hırvatistan ve Slovakya gibi Slav ülkelerinde Panislavizm’e yönelik propaganda faaliyetlerine girişmiştir. Balkanlardaki ve Doğu Avrupa’daki Slav kökenli halkların Rusya’nın yanında yer alması için Moskova’da bir dizi Slav Birliği Kongresi düzenlemiştir. 4-5 Nisan 1942’de, çoğunlukla Rus, Polonyalı ve Çeklerin katılımıyla Moskova’da ilk Slav Kongresi yapılmıştır. General Aleksandır S. Gundarov’un başkanlığında toplanan bu kongrede bütün Slavların kardeş olduğu, Alman ilerleyişinin ancak uygulanan Panislavizm politikasıyla durdurulabileceği üzerinde durulmuştur.¹⁴¹⁰

İkinci Slav Kongresi de General Alexandre S. Goundorov başkanlığında 10 Ağustos 1942’de yine Moskova’da toplanmıştır. Bu kongreye de komünist düşüncenin en önde gelen isimlerinden Nikolay Semenovitch Tikhonov, A. A. Fadayev, Alexei Tolstoy, Chostakovich ve Polonyalı Wanda Wassilewska, Alexander Korneichuk’un eşi ve Çeklerden Zdenec Nejedly ve Jan Sverma katılmıştır. Tolstoy açılış konuşmasında: “Slavlar, birleşelim ta ki her bir Slav,

---

¹⁴⁰⁸ Kohn, *a.g.e.*, s. 236.

¹⁴⁰⁹ Vernadsky, *a.g.e.*, s. 509.

¹⁴¹⁰ Mehmet Saray, *Türkiye ve Yakın Komşuları*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2010, s. 45.

milletinin rahatça var olma hakkı mevcudiyetini korusun ve bizim kültürümüz rahatça gelişebilsin” diyerek Panslavizm’e vurgu yapmıştır.

Rus Hükümeti’nin desteğiyle toplanan Slav kongrelerinden sonra 1943 Ocak’ında Slav kadınları, öğrencileri ve gençleri organize etmek üzere komiteler kurulmuştur. Profesör Nikolay Sevastianovich Derzhavin, Slav Araştırmaları İdaresi Başkanlığı’na getirilmiştir. Rusya, 1943 yılında Rus Ortodoks kilisesini tanıyarak tüm Slavların ilgi ve sempatisini kazanmaya çalışmıştır.¹⁴¹¹ Rusya, batıda Slavlardan destek alabilmek amacıyla Slav kongresinden sonra Rus şehirlerinde, kasaba ve köylerinde kiliseler yeniden faaliyete girmiştir. Rus Hükümeti tarafından din aleyhtarı propaganda da durdurulmuştur.¹⁴¹²

Komünist Enternasyonel Başkanlık Heyeti, durumun İkinci Dünya Savaşı başladığında sınıflar arası bir bölünmeden çok Mihver Karşısı koalisyon arasında bir bölünmenin oluşmasına yol açtığını ve Enternasyonalin artık ana siyasi hedeflere hizmet etmediği sonucuna varmıştır. Böylece Komünist Enternasyonal Başkanlık Heyeti 22 Mayıs 1943’te bütün örgütü tasfiye etmiştir. Komünist Enternasyonalin zayıflayıp tasfiye edilmesinin ardından Sovyet milliyetçiliğinin yükselmesine paralel olarak Panslavizm akımı ön plana çıkmıştır. Nitekim Çarlık Rusya’sı ile Balkanlardaki Ortodoks Slav halkları arasında sıkı bağlardan istifade etmeye çalışan Rusya, şimdi de kültürel ve etnik akrabalık bağlar üzerinde durarak Panslavizm’in kendisine sağlayacağı avantajlardan yararlanmaya çalışmıştır. Moskova’da 12 Eylül 1943’te patrikliğin yeniden kurulmasıyla Balkanların Ortodoks halklarını kendi yanına çekmeye çalışmıştır.¹⁴¹³

Rusya, İkinci Dünya Savaşı sonlarında Prusya monarşisinin merkezi Koenigsberg’e girerek, Berlin, Budapeşte ve Viyana’ya ulaşmıştır. Rusya, Slavların kurtarıcısı rolüne bürünmüştür. Bundan sonra Rusya’nın politikası bütün Slavların Rusya’nın koruyuculuğu altında birleşmek istedikleri propagandasının yayılması ve bunun kabul ettirilmesi üzerine kurgulanmıştır.¹⁴¹⁴

Neticede Avrupalı devletlerin korktukları başlarına gelmiştir. Çünkü Avrupa Almanya ve İtalya faşizmin tehdidinden sonra şimdi de Panslavizm ve Komünizm’i devlet politikası haline getiren Rus tehdidiyle karşı karşıya kalmıştır.

---

¹⁴¹¹ Kohn, *a.g.e.*, s. 242.

¹⁴¹² Aytugan, *a.g.m.*, s. 10.

¹⁴¹³ George Vernadsky, *Rusya Tarihi*, (Çev.: Doğukan Mızrak ve Egemen Ç. Mızrak), Selenge Yayınları, İstanbul 2009, s. 509.

¹⁴¹⁴ Kohn, *a.g.e.*, s. 243.

3.4. Milli Komite Birliklerinin (Lejyonerlerin) İtalya Cephesi'ne Gönderilmesi

Stalingrad yenilgisinden sonra Nazi birliklerinin Kafkasları tamamıyla işgal girişimleri sonuçsuz kaldığı gibi bu birlikler bölgeden de çekilmeye başlamıştır. Böylece Almanların beklediği Sovyetler Birliği'nin çöküşü yaşanmamış, Rus asıllı olmayan milletler ayaklanmadığı gibi Almanların safında savaşan Sovyet halkları mensubu birlikler de Almanların beklentilerini yerine getirememiştir. Böylece Alman yetkililer bu zamana kadar uygulanan siyasetin yeniden gözden geçirilmesine karar vermiştir.¹⁴¹⁵

ABD'nin Rusya'ya yardım etmesiyle Rus birlikleri Almanları topraklarından geri çekilmeye zorlarken Rusya'ya karşı Ukrayna, Belarus, Romanya ve Polonya'daki Alman saflarında savaşan milli birliklerin durumu da sıkıntılı bir sürece girmeye başlamıştır.

Alman birlikleri Kafkasya'dan ve Rus topraklarından geri çekilirken Ruslar, esir aldıkları askerleri öldürmüş, esir kamplarında ya da çalışma kamplarında çalıştırmıştır. Fakat esir alınan Türkleri hemen kurşuna dizmişler veya tankların altında ezmişlerdir. Bu gelişmeleri Türk Milli Komiteleri, Alman Genel Kurmayına bildirerek Türk asıllı gönüllülerin batı cephesine sevk edilmeleri talebinde bulunmuştur. Alman Genel Kurmayı bu teklife olumlu cevap vermiş ve bu birlikleri Ağustos 1944'tan itibaren doğu cephesinden alarak İtalya ve Fransa cephelerine sevk etmiştir.¹⁴¹⁶ Bu arada Alman yetkililer Berlin yakınlarındaki Wustrau kampı başta olmak üzere birçok esir kampındaki kadın esir ve göçmenleri 1944'te İtalya'ya göndermiş; erkekleri ise Doğu Prusya'da siper kazmakla görevlendirmiştir.¹⁴¹⁷

Kafkasya Lejyonerleri 1944 Eylül'ünde Kuzey İtalya'da Tolmezzo kenti yakınlarındaki Karnot İstasyonu'nda toplanmışlardır. Daha sonra birlikler Paluzzi Kasabası'nda konuşlanmıştır. Savaşçıların aileleri de kent çevresindeki köylere yerleştirilmiştir. Daha sonra Almanlar Kuzey Kafkasya birliklerini partizanlara karşı savaşmak için Yugoslavya ve Çekoslovakya'ya sevk etmiştir. Diğer Kafkasya birlikleri gibi Alman Sen-Paul, General Şkuro ve Domanov komutasındaki Kazak birlikleri de orta İtalya'ya sevk edilmiştir. Kazaklar da İtalya, Yugoslavya ve Çekoslovakya'da partizanlara karşı savaşmıştır.¹⁴¹⁸ Bu arada 1944 Eylül'ünde İtalya'nın güneyindeki Sicilya, Sardunya adalarındaki Kafkasyalı birlikleri İngiliz ve

¹⁴¹⁵ Mühlen, *a.g.e.*, s. 140.

¹⁴¹⁶ Ertürk, *a.g.e.*, s. 154.

¹⁴¹⁷ Ramazan, *a.g.e.*, s. 65.

¹⁴¹⁸ Mudoytı, *a.g.m.*, s. 59.

güneyden gelen Sovyet ordusu karşısında konuşlanmıştır. Bu birlikler Alman birliklerini geri çekilmesi durumunda bölgedeki tünel ve köprülerin emniyetini sağlamakla görevlendirilmişlerdir. Almanlar, bu yerleri çetecilere karşı korumak amacıyla Kafkas birliklerinden 25.000, Kazak birliklerinden de 30.000 kişilik bir kuvveti görevlendirmiştir. Adige, Oset, Kabarday, Karaçay, Çeçen, Dağıstan, Abaza vb. halklar diğer birliklerle birleştirilmiştir. Ayrıca İtalya'daki 174. Türk Tümeninde Kazaklar Kırgızlar, Özbekler, Türkmenler, Tatarlar ve Azerbaycan Türkleri birlikte mücadele vermişlerdir. Her an hazır durumda bulundurulanan bu birlikler, bir çatışma olduğunda derhal o bölgeye sevk edilmiş ve bu mücadelelerinde büyük başarılar kazanmışlardır. Alman birliklerinin başında Albay Toyer (Cabbar Ertürk'e göre ise İtalya'daki Alman ordusunun Komutanı Feld Mareşal Köstring idi) bulunurken, Kafkas birliklerinin başında Almanların görevlendirdiği Çerkes Albay Ulugay Küçük, Osetler'in başında da Albay Togaev, Kafkas dağlıları Grubunun kumandanlığında Ulugay, Azerbaycan birlikleri ise İsrafil Bey kumandanlığında mücadelelerini sürdürmüşlerdir. Genel anlamda Türk tümeninin kumandanlığını ise Alman General Haygendorf (Heigendorf) yapmıştır.¹⁴¹⁹

Alman orduları 1944 sonu ve 1945 yılı başlarında işgal ettikleri bölgelerden geri çekilirken, gönüllü Kafkasyalılar da batıda Amerikan, İngiliz ve Fransız; doğuda Polonyalı, Çekoslovak, güneyde ise İtalyan askerlerine karşı direnmişlerdir.¹⁴²⁰ Müttefiklerin taarruzları ve ilerlemeleri karşısında cephe, Kuzey Kafkasya Alayı'nın bulunduğu yere 7 km kalınca Tomayev, kuşatılmaktan kurtulmak için birliklerine geri çekilme emri vermiştir. Aynı şekilde Kazak birlikleri de cephenin gerisine çekilmişlerdir. Bu çekilmeyle Almanların 1945 Nisan'ında teslim olmaları aynı zamana rastlamıştır.

Diğer birlikler gibi Azerbaycan birlikleri ve Gürcü birlikleri de Doğu Cephesi'nden kaydırılarak İtalya'ya gönderilmişlerdir. Ancak Gürcü birlikleri Nisan 1945'te Rusların safına geçerek Almanlara karşı savaşmaya başlamıştır. Ayrıca bu birlik Kuzey Kafkasya Birliği'ni de kuşatmaya çalışmıştır. Paulyar Kasabası'nda sadece Adigelileri kuşatabilmişler ancak daha sonra bunlar da Karaçay bölümü tarafından Gürcülerin elinden kurtarılmıştır.¹⁴²¹

¹⁴¹⁹ Ertürk, *a.g.e.*, s. 198; Ramazan, *a.g.e.*, s. 72.

¹⁴²⁰ Ramazan, *a.g.e.*, s. 78.

¹⁴²¹ Mudoytı, *a.g.m.*, s. 60.

Görüldüğü gibi İtalya Cephesine çekilen Kafkas birliklerinin kontrolü 1945'te Almanların elinden çıkmıştır. Berlin'in düşüşüne giden yolun 1945'te tamamen açılmasıyla Alman yetkililer kendi geleceklerini korumanın çabasına girmiştir. Bu durumda Alman saflarında savaşan lejyonierler de kendi geleceklerinin ne olacağı ile ilgili endişeler yaşamaya başlamışlardır.

3.5. Rusya ve Almanya'nın Kafkasya Politikasında Türkiye Faktörü

Rusya'da 5 Kasım 1917'de bir hükümet darbesiyle Bolşevikler iktidara gelmiş ve Lenin Hükümeti kurulmuştur. Bunun üzerine 15 Aralık 1917'de Rus Kafkas Ordusu'nun delegeleri ile Osmanlı III. Ordusu'nun delegeleri Erzincan'da bir araya gelerek görüşmelere başlamışlardır. Yapılan görüşmeler sonucunda 18 Aralık 1917'de Erzincan Mütarekesi imzalanmıştır.¹⁴²² Bu gelişmelerden sonra Almanya, Rusya, Avusturya-Macaristan, Bulgaristan ve Osmanlı Devleti arasında 15 Aralık 1917'de Brest-Litovsk Antlaşması imzalanmıştır.¹⁴²³ Bu antlaşmaya göre Rusya, Türkiye'de 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi sonrasında savaş tazminatı olarak aldığı Kars, Ardahan ve Batum'u en kısa sürede terk edecek ve bu arazilerin geleceği komşu devletler, özellikle Türkiye ile mutabık kalınmak suretiyle çözüme kavuşturulacaktır.¹⁴²⁴

Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'daki çıkarlarını korumasını, Alman ve Gürcü menfaatlerine aykırı bulan Maçabelli, 22 Mart 1918'de Alman yetkilileri uyaran bir rapor göndermiştir. Bu rapora göre:

“Türkiye'nin ya hile ile ya da güç kullanarak Doğu Kafkasya'yı kendi topraklarına katma isteği açıkça ortadadır. Eğer Türkiye bunu başarırsa Azerbaycan'ı da kendi topraklarına katacaktır. Böyle bir durumda Türkiye, İngiltere ile anlaşarak Almanya'nın doğu politikasının önüne set çekecektir. İran, Afganistan ve Orta Asya'ya giden yollar üzerinde bir köprü durumunda olan Kafkasya, Almanya için açık bir ülke olmalıdır. Zira Kafkasya İttifak Devletlerinin ve özellikle de Almanya'nın ilgi alanı içindedir. Türkiye'nin Kafkasya'da ilerlemesine göz yuman Alman politikacılar, bu yolla kendi anavatanlarına büyük zarar vermektedir.”

Alman Dışişleri Bakanlığı da Maçabelli gibi düşünmekteydi. Almanya'nın Rusya Daire Başkanlığı'nın düşüncesi de şu şekildedir:¹⁴²⁵

“Savaştan önce Transkafkasya üzerinden İran'a giden yolu açık tutmak için büyük çaba sarf ettik ve savaş sırasında Kafkasya'da Almanya'ya dost devletler

¹⁴²² Çolak, a.g.e., s. 157.

¹⁴²³ Enis Şahin, “Türkiye Mavera-yı Kafkasya'da”, *Yeni Türkiye*, Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi, Ankara 2015, S. 73, s. 357.

¹⁴²⁴ Enis Şahin, *Trabzon ve Batum Konferansları ve Antlaşmaları (1917-1918)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2002, s. 456.

¹⁴²⁵ Çolak, a.g.e., s. 201.

kazandırmak için de milyonlar harcadık ki Orta Asya'ya giden köprüyü kurabilelim. Şimdi eğer Türkiye Batum ve Transkafkasya'yı topraklarına katarsa bütün bu çabalarımız boşa çıkmış olacaktır."

Alman ve Gürcü yetkililer Osmanlı Devleti'ne karşı birlikte hareket etme konusunda anlaşmışlardır. Batum'u Osmanlı Devleti'ne bırakmak istemeyen Gürcistan'ın etkisiyle Osmanlı Devleti'ne savaş açılması karşısında Trabzon görüşmeleri de sona ermiştir. Bu zaman diliminde Vehip Paşa kumandasındaki III. Ordu'nun ileri harekatı devam etmekteydi. 5 Nisan'da Sarıkamış, 15 Nisan'da Batum Türk birliklerinin eline geçtiği gibi 25 Nisan'da da Kars alınmıştır. Birkaç gün içinde de 1877-1878 Osmanlı Rus sınırına ulaşılmıştır. Böylece 1918 Nisan'ı sonlarında Kars, Ardahan ve Batum Türk birlikleri tarafından ele geçirilmiştir.¹⁴²⁶ Almanya ve Gürcistan'ın karşı çıkmalarına rağmen Türk ordusu 21 Mayıs'ta Ermeni çetelerine karşı yeni bir saldırı başlatmıştır. Bu gelişmeler üzerine Transkafkasya Hükümeti istifa etmiş ve yerine Çenkeli'nin başkanlık ve Dışişleri Bakanlıklarını üslendiği yeni bir hükümet kurulmuştur. Kafkasya'da yaşanan gelişmeler üzerine Transkafkasya Federasyonu dağılmıştır.

Bu arada Türk birlikleri de Azerbaycan ve Ermenistan'ı kontrol altına almıştır. Bu gelişmeler üzerine 30 Mayıs 1918'de Erivan Ermeni Meclisi, Türk birliklerinin ilerleyişi karşısından Almanya'dan yardım istemiştir. Böylece Transkafkasya'da Gürcülerden sonra Almanlardan yardım isteyen ikinci millet Ermeniler olmuştur.¹⁴²⁷ Almanya ile Rusya, Türkiye'nin Kafkasya'daki politikalarını engellemeye çalışırken Türkiye'de 4 Haziran 1918'de Azerbaycan Hükümeti ile bir anlaşma imzalamıştır. Bu anlaşma ile Türkiye, Azerbaycan'a askeri, iktisadi ve kültürel yönden destek olma sözü vermiştir.¹⁴²⁸

Alman Dışişleri Bakanlığı'nda 4 Haziran'da Kühlmann başkanlığında Yüksek Ordular İdaresi'nden, Başbakanlık ve Ekonomi Bakanlığı'ndan üst düzey yetkililerin katıldığı toplantıda Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'daki ilerleyişinin nasıl durdurulabileceği görüşülmüştür. Bu görüşmede petrol zengini Bakü'nün Türk birlikleri tarafından alınmasının önüne geçilmesi için Rusya ile de anlaşma yapılabileceği sonucuna varılmıştır. Nitekim 27 Ağustos 1918'de Rus-Alman Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmanın ana konusunu Türk birliklerinin Kafkasya'da ilerlemesinin durdurulması oluşturmuştur. Osmanlı Devleti bu

¹⁴²⁶ Çolak, a.g.e., s. 104.

¹⁴²⁷ Çolak, a.g.e., s. 240.

¹⁴²⁸ Mehmet Saray, "Azerbaycan ve Azerbaycan Türkleri", *Kafkas Araştırmaları IV*, İstanbul, 1998, S. 4, s. 11.

anlaşmadan ancak bir gün sonra Bernstorff aracılığıyla haberdar olmuştur. Kress, Alman Orduları Yüksek İdaresi'nden aldığı direktifler gereği Bakü'ye saldırı hazırlıklarına başlamıştır.¹⁴²⁹

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bu süreçte Bolşevik birliklerinin ve Ermeni çetelerinin saldırısına uğraması üzerine Azerbaycan Milli Meclisi Başkanı Mehmed Emin Resulzade, Türk Hükümeti'ne müracaatta bulunarak 4 Haziran 1918 Anlaşması çerçevesinde Türkiye'den en kısa sürede askeri yardım gönderilmesini istemiştir.¹⁴³⁰ Bu gelişmeler üzerine Yakup Şevki Paşa'ya bağlı birlikler 9 Ağustos'ta 1200 asker, 12 makinalı tüfek, bir dağ bataryası, bir adet 10.5'lik sahra bataryası ve bir adet 10.5'lik skoda obüs bataryası ile Bakü cephesine destek vermekle görevlendirilmiştir.¹⁴³¹ Yakup Şevki Paşa birliklerinin de desteğiyle Nuri Paşa kumandasındaki 8.500 kişilik Türk birliği hemen harekete geçmiştir. Türk birlikleri Ermeni çetelerini ve Kızıl Ordu birliklerini yenerek 15 Eylül 1918'de Bakü'ye girmiştir.¹⁴³² Türk birliklerinin Bakü'ye girmesi Rusya'yı rahatsız etmiş ve Bolşevikler 20 Eylül 1918'de Osmanlı Hükümeti'ne bir nota vererek Elviye-i Selase'nin (Kars-Ardahan-Batum) Türkiye'ye ilhakını tanımadığını ve Brest-Litovsk Antlaşması'nı feshettiğini açıklamıştır.¹⁴³³

Bu arada Talat Paşa Berlin'e giderek 27 Ağustos 1918 tarihli Alman-Rus Antlaşması konusunda Osmanlı Devleti'nin rahatsızlığını bildirmiş ve Azerbaycan'ın Osmanlı Devleti'nin hakimiyet sahası olarak kabul edilmesini istemiştir. Uzun süren görüşmeler neticesinde 23 Eylül 1918'de Hintze ile Talat Paşa arasında gizli olan "Türk-Alman Protokolü" imzalanmıştır.

Bu anlaşma ile Bakü hariç Azerbaycan ve Kuzey Kafkasya'nın bir kısmı Osmanlı Devleti'nin nüfuz alanı olarak belirlenmiştir. Ermeniler ise İtilaf Devletlerinin yanında yer almayı seçmiş ve Osmanlı Devleti'ne karşı cephe almışlardır. Bu durumda Gürcüler Almanya'nın, Azerbaycan halkı Osmanlı Devleti'nin, Ermeniler ise İtilaf Devletlerinin nüfuz alanı olarak belirlenmiştir.

---

¹⁴²⁹ Çolak, *a.g.e.*, s. 240.

¹⁴³⁰ Mehmet Saray, "Azerbaycan ve Azerbaycan Türkleri", *Kafkas Araştırmaları IV*, İstanbul, 1998, S. 4, s. 12.

¹⁴³¹ Selma Yel, *Yakup Şevki Paşa ve Askeri Faaliyetleri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2002, s. 67.

¹⁴³² Mehmet Saray, "Azerbaycan ve Azerbaycan Türkleri", *Kafkas Araştırmaları IV*, İstanbul, 1998, S. 4, s. 12.

¹⁴³³ Kalaycı, *a.g.e.*, s. 13.

29 Eylül'de Bulgaristan, İtilaf Devletleri ile Selanik Ateşkes Antlaşması'nı imzalayarak savaştan çekilmiştir. Batı cephesinde Bulgaristan'ın savaştan çekilmesiyle Doğu Cephesinde, dolayısıyla Kafkasya'da, mücadeleye devam etmenin bir anlam taşımayacağını anlayan Almanya da 29 Eylül'de Amerikan Başkanı Wilson'a barış görüşmeleri için başvurma kararı almıştır. Bu gelişmelerden sonra Alman Dışişleri Bakanlığı'nın Alman genel karargâhındaki temsilcisi Lersner, 21 Ekim 1918'de General Kress'e, Kafkasya'daki Alman birliklerinin çekilmesini hızlandırması emrini vermiştir. Ancak Alman Dışişleri'nin isteği üzerine General Kress ve 500 kadar muhafız'ı Gürcistan'da Alman nüfuzunu temsil etmekle görevlendirilmiştir. Bu birlik de 1919 Şubat'ında İngilizlerin baskısıyla bölgeyi terk etmek zorunda kalmıştır.¹⁴³⁴

Osmanlı ardusunun da Bakü'yü alarak kazandığı avantajlı durum, ancak 30 Ekim 1918'de Osmanlı Devleti'nin imzaladığı Mondros Mütarekesi'ne kadar sürmüştür. Nitekim bu mütarekenin 11. Maddesine göre İran'ın kuzeybatısında ve Güney Kafkasya'daki Osmanlı kuvvetlerinin hiç zaman kaybetmeden savaştan önceki hudutların gerisine çekilmesi gerekmektedir. Anlaşma koşullarına bağlı olarak Türk birliklerinin bölgeden çekilmesi üzerine 24 Aralık 1918'de Batum, Tuğgeneral Forestier komutasındaki İngiliz birlikleri tarafından işgal edilmiştir.¹⁴³⁵ Ancak daha sonra Kızıl Ordu birlikleri tüm Kafkasya'yı kontrolleri altına aldıkları gibi Batum'u da Rusya'nın nüfuz alanlarına dahil etmişlerdir. Bu durumu, Türklere karşı Kafkasya'da kazanılmış bir zafer olarak gören Rus Generali Yakov: "Kafkasya'da 1918'de yaptıkları harekatta muzaffer olan Türkler, 1877 yılında savaşı kazanan Rusların hatıralarını çiğnediler ancak 1920'de de onlar kaybetti" demiştir.¹⁴³⁶ Bu ifadeler Rusya'nın Kafkasya ve Türkiye üzerindeki politikasını açıkça ortaya koymuştur.

Bu arada Rus Dışişleri Komiseri Çiçerin, Ankara Hükümeti'nden 1920'de Doğu Anadolu'da Van ve Bitlis'te Ermenilere yer verilmesini istemiştir. Bu istek Ankara Hükümeti tarafından reddedilince Çiçerin Anadolu'daki faaliyetlerini Mustafa Suphi ve destekçileri üzerinden sürdürmeye çalışmıştır.¹⁴³⁷

---

¹⁴³⁴ Çolak, *a.g.e.*, s. 240.

¹⁴³⁵ Kalaycı, *a.g.e.*, s. 14.

¹⁴³⁶ Kefeli, *a.g.e.*, s. 10.

¹⁴³⁷ Hikmet Bayur, *XX. Yüzyılda Türklüğün Tarih ve Acun Siyaseti Üzerindeki Etkileri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989, s. 168.

Ancak ilerleyen zaman zarfında Rus yetkililer Anadolu'da yürütülen Milli Mücadele'nin başarısı karşısında Ankara Hükümeti'ne yaklaşmış ve Rus Dışişleri Komiseri Çiçerin, bu konuda Ankara Hükümeti'ni desteklemeye hazır olduklarını bildirmiştir.¹⁴³⁸ Mustafa Kemal Atatürk, 26 Nisan 1920'de TBMM adına V. İ. Lenin'e gönderdiği mektupta, iki ülke arasındaki diplomatik ilişkilerin geliştirilmesi önerisinde bulunmuştur. Bu mektupta Mustafa Kemal, emperyalist hükümetlere karşı birlikte mücadele etmeyi ve tüm ezilen halkları emperyalist ülkelerin baskısından birlikte kurtarmayı prensipte kabul edebileceğini bildirmiştir. Böylece, gelişen ilişkiler çerçevesinden Rus Hükümeti Anadolu'da yaşanan milli mücadeleyi siyasi ve ekonomik açıdan desteklemiştir.¹⁴³⁹ İki ülke arasında yaşanan olumlu gelişmelere bağlı olarak Rusya ile TBMM Hükümeti arasında 16 Mayıs 1920'de yapılan Dostluk Antlaşması'yla Ankara Hükümeti'ne dolayısıyla Milli Mücadele'ye yapılan maddi yardım ve silah yardımının artırılması ve sürdürülmesi sağlanmıştır.¹⁴⁴⁰

Mustafa Kemal Atatürk, Büyük Millet Meclisi Başkanı sıfatıyla 15. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir'e 6 Haziran 1920'de gönderdiği telgrafta, 15. Kolordu Kumandanlığının önerisini ve Bakanlar kurulunun aldığı karar olan Türkiye'nin Kafkasya'ya açılan kapısı olan Kars, Ardahan ve Batum'un alınması talimatını vermiştir.¹⁴⁴¹ Ermenilerin bölgedeki Türkleri katletmesi üzerine Ankara Hükümeti 9 Haziran 1920'de Doğu Anadolu'da geçici seferberlik ilan ederken, 7 Temmuz'da da Ermenilere ultimatoma verilmiştir. Ermenilerin tutumunda bir değişiklik olmaması üzerine Türk birlikleri 28 Haziran'da Ermenilere karşı saldırıya geçmiştir. Kazım Karabekir kumandasındaki 15 Kolordu 29 Eylül 1920'de Sarıkamış'ı almıştır. Türk birliklerinin başarılı bir şekilde hızla ilerlemesi karşısında Ermeniler Türkiye ile Gümrü Antlaşması'nı imzalamak durumunda kalmıştır. Böylece Ermenilerin Türklere uyguladığı zulme de son verilmiştir.¹⁴⁴² Türk birliğinin bu başarısı üzerine Rus birlikleri Ermenistan idaresine el koyarak burada komünist bir hükümet kurmuşlardır.¹⁴⁴³

¹⁴³⁸ Kazım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2014, C. 2, s. 879.

¹⁴³⁹ Boris Potskhveriya, "Atatürk Zamanı Türkiye Dış Politikasına İlişkin Sovyet Arşiv Yayınları", *1. Uluslar arası Atatürk Sempozyumu*, 21-23 Eylül 1987, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1994, s. 999.

¹⁴⁴⁰ Bayur, *a.g.e.*, s. 168.

¹⁴⁴¹ *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV*, (Haz.: Mehmet Evsile), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2006, s. 356.

¹⁴⁴² Kemal Atatürk, *Nutuk 1919-1927*, (Haz.: Zeynep Korkmaz), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2005, s. 331-333; Kazım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2014, C. 2, s. 997.

¹⁴⁴³ Bayur, *a.g.e.*, s. 179.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye ve Rusya hükümetleri arasında Kafkasya'da sınırlarını karşılıklı olarak güvence altına almak için birtakım görüşmeler yapılmıştır. Her iki ülkenin karşılıklı güven ihtiyaçlarına bağlı olarak Rusya ve Türkiye arasında 16 Mart 1921 de Moskova¹⁴⁴⁴ ve 13 Ekim 1921'de ise Kars Antlaşması imzalanmıştır. TBMM Hükümeti ile Rusya Sovyetleri Federatif Sosyalist Cumhuriyeti Hükümeti diğer devletlerin genişleme ve istila siyasetine karşı olan mücadelelerindeki dayanışmalarının ve aralarındaki dostluk ilişkilerinin sürdürülmesine karar vermişlerdir.¹⁴⁴⁵ Bu anlaşmalarla Anadolu'da yaşanan milli mücadele ve Rusya'da, henüz yeni kurulan, Bolşevik iktidar arasında bir duvar örmek için Gürcistan ve Ermenistan üzerinden emellerine ulaşmak isteyenlerin planları da boşa çıkarılmıştır.¹⁴⁴⁶ Bu anlaşmalarla Rusya, Kafkasyadaki sınırlarını güvence altına alarak bu cephedeki birliklerini batı cephesine kaydırma fırsatı bulmuştur. Ancak Türkiye'nin Fransa ile yakınlaşma çabaları Rus yetkilileri rahatsız etmiştir.¹⁴⁴⁷

Bu gelişmelere bağlı olarak Türkiye, Rusya konusunda temkinli olmaya çalışmıştır. Nitekim 10 Haziran 1921'de Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı olarak Mustafa Kemal Paşa'nın Doğu Cephesi Kumandanı Kazım Karabekir Paşa'ya "Bolşeviklerin Türkiye'ye karşı tutumlarında bir değişikliğin yaşanma ihtimalinin olduğunu, dolayısıyla Kazım Karabekir kumandasındaki Doğu Ordusu'nun her ihtimale karşı uyanık ve hazır bulunması gerektiğini bildirmiştir.¹⁴⁴⁸ Ancak Almanya ve İtalya'da faşizmin yükselişi ve Avrupa'da yaşanan gelişmeler Rusya'nın Türkiye'ye daha fazla yaklaşmasına sebep olmuştur. Türkiye de Rus yetkililerin iyi niyeti karşısında Rus ekonomik örgütleriyle sıkı ilişkilere girmiş ve Türkiye'de modern tarım ve sanayinin şekillenmesinde Rusya ile işbirliği yapılmıştır. Stalin, Molotov, Voroşilov, Litvinov, Karahan, Surits, İsmet İnönü, Refik Rüştü Aras ve Hüseyin Ragıp arasında yapılan 6 Mayıs 1932 tarihli görüşme ilişkilerin gelişmesine

¹⁴⁴⁴ Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimizde Enver Paşa ve İttihat Terakki Erkanı*, Tekin Yayınevi, İstanbul 1990, s. 96.

¹⁴⁴⁵ *Rus Arşivlerine Göre Moskova ve Kars Konferansları-Tutanaklar ve Belgeler*, (Haz.: Natalya Çernichenkina), Değişim Yayınları, İstanbul 2014, s. 214; *Dokumenti Vneşney Politiki CCCR*, Tom 4, Ministerstva Inostrannih Del SSSR Gosudarstvennoe İzdatelctvo Politicheskoy Literaturi, Moskva 1960, s. 421.

¹⁴⁴⁶ Mehmet Perinçek, *Türk-Rus Diplomasından Gizli Sayfalar*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2011, s. 70.

¹⁴⁴⁷ Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hatıraları (21.11.1920-2.6.1922)*, (Haz.: Osman Selim Kocahanoğlu), Temel Yayınları, İstanbul 2002, s. 269.

¹⁴⁴⁸ Atatürk'ün Tamim, *Telgraf ve Beyannameleri IV*, (Haz.: Mehmet Evsile), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2006, s. 405.

büyük katkı sağlamıştır.¹⁴⁴⁹ Bu iyi ilişkiler çerçevesinden İsmet İnönü de Ocak 1934'te SSCB'nin Türkiye Büyükelçisi Surits ile yaptığı görüşmede silahsızlanma konusunda Rusya ile aynı fikirde olduğunu bildirmiştir.¹⁴⁵⁰ Böylece Rus yetkililere siyasi ve ekonomik konularda işbirliğinin yapılmasının yanı sıra askeri alanda da işbirliği yapılabileceği izlenimi verilmeye çalışılmıştır.

Bu arada Almanya, Milletler Cemiyeti bünyesinde gerçekleştirilen silahsızlanma anlaşmasından Ekim 1934'te tamamen çekilmiştir. Bu gelişmelere İtalya'nın saldırgan tavrı da eklenince Türkiye 10 Nisan 1936'da Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin uluslararası bir konferansla yeniden belirlenmesini istemiştir. Türkiye'nin çabaları sonucu 20 Temmuz 1936'da Montreux Boğazlar Sözleşmesi imzalanmıştır. Böylece Türkiye boğazlar üzerinde söz hakkı olan tek ülke olmuştur. Boğazlar bölgesine Türk birliklerinin konuşlandırılmasıyla da Türkiye açısından Boğazların güvenliği de sağlanmıştır.¹⁴⁵¹

Nitekim Potskhveriya'nın tezine göre de Lozan Konferansı ve 1936'da yapılan Montreux Konferansı'na ait "SSCB Dış Politikası Belgelerinde" ve diğer diplomatik belgelerde Türkiye'nin SSCB tarafından desteklendiği görülmektedir. Almanya ve İtalya'nın yayılmacı politikası Boğazlar konusunda Rusya'yı Türkiye'nin yanında yer almaya mecbur bırakmıştır. Bu süreçte Rusya, Türkiye'nin Almanya'ya yaklaşma ihtimalinden büyük endişe duymuştur.

Rusya'nın Türkiye Büyükelçisi Trentyevin'e göre Türkiye'nin ekonomik ve sosyal hayatında Alman etkisi oldukça fazlaydı. 1938'de Almanlar Türkiye'de özellikle askeri inşaat alanında etkin durumdaydılar. Türkiye, Almanya ile ticari ilişkilerinin çok geniş olduğunu göz önünde bulundurmak zorunda olduğundan Almanya ile olumsuz herhangi bir durum yaşamak istememiştir.¹⁴⁵²

Nisan 1939'da İtalya'nın Arnavutluk'u işgali ve savaşın Balkanlara yayılmasıyla Türkiye kendi geleceğini güvence altına almak için İngiltere ve Fransa

¹⁴⁴⁹ Nikolai G. Kireyev, "SSCB Dışişleri Bakanlığı Tarafından Yayımlanan Sovyet Arşiv Belgelerinde Açıklanan Türkiye'de Devletçilik Politikası ve 1920-1930 Yıllarında Sovyet-Türk İlişkileri", *I. Uluslar arası Atatürk Sempozyumu*, 21-23 Eylül 1987, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1994, s. 647.

¹⁴⁵⁰ Boris Potskhveriya, "Atatürk Zamanı Türkiye Dış Politikasına İlişkin Sovyet Arşiv Yayınları", *I. Uluslar arası Atatürk Sempozyumu*, 21-23 Eylül 1987, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1994, s. 999.

¹⁴⁵¹ Baskın Oran, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar 1919-1980*, İletişim Yayınları, İstanbul 2012, s. 374.

¹⁴⁵² Boris Potskhveriya, "Atatürk Zamanı Türkiye Dış Politikasına İlişkin Sovyet Arşiv Yayınları", *I. Uluslar arası Atatürk Sempozyumu*, 21-23 Eylül 1987, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1994, s. 999.

ile Ankara Anlaşması'nı imzalamıştır.¹⁴⁵³ Türkiye bu anlaşma ile güvenliğini sağlamaya çalışmıştır. İngiltere-Fransa-Rusya da 17 Temmuz 1939'da Almanya ve İtalya'nın yayılmacı politikaları karşısında endişeye kapılarak aralarında bir güvenlik anlaşması yapmış ve bu devletlerden birinin Avrupa devletleri ile savaşa girmesi durumunda birbirlerine yardım etmeyi garantilemişlerdir.¹⁴⁵⁴ Bu devletle arasındaki anlaşma Almanya'yı o kadar rahatsız etmiştir ki Alman siyaseti bu anlaşmayı bozmanın yollarını ararken bir yandan da bu ittifaka Türkiye'nin katılmaması için siyasi manevralara girişmiştir. Bu doğrultuda Almanya'nın Ankara Büyükelçisi Von Papen devreye girerek Türkiye'nin daha önce İngiltere ve Fransa ile yaptığı anlaşmaların aleyhinde Türk Hükümeti'ne karşı halk arasında bir propagandaya başlamıştır. Bu propaganda ile Almanya Türkiye'yi batıdan kopararak doğu cephesini güvence altına aldıktan sonra Avrupa'daki devletleri istediği gibi nüfuzu altına almayı planlamıştır. Daha sonra Avrupa'daki durumunu pekiştiren Almanya, Doğu cephesinde Türkiye'yi yanına çekerek Rusya'yı yalnız bırakacak ve böylece Rusya'yı dize getirecektir. Alman propagandası bunun üzerine kurgulanmıştır. Bu propaganda'nın Türkiye'de uygulanması için ise Von Papen vasıtasıyla bir milyon İngiliz lirası bütçe ayrılmıştır.¹⁴⁵⁵

Almanya stratejik planlar yaparken Rusya da Karadeniz'den gelebilecek bir saldırıya karşı kendini güvene almaya çalışmıştır. Nitekim 1939 Haziran sonlarında Molotov, İtalya'nın Moskova büyükelçisine Akdeniz'deki İtalyan nüfuzunun kabul edilmesine karşılık, Karadeniz'de Rus nüfuzunu desteklenmeleri teklifinde bulunmuştur. Aynı yılın temmuz ayında ise Stalin, İngiltere'nin Moskova büyükelçisine Karadeniz'de sahili bulunan devletlerin boğazları kontrol etmesinin gerekliliğinden bahsetmiştir. İtalya ve İngiltere'den boğazlar konusunda istediğini alamayan Stalin, Almanya ile 1939 Ağustos'unda bir anlaşma yaparak bu hedefine ulaşmaya çalışmıştır.¹⁴⁵⁶

Rusya kendi güvenliğinin sağlanması için Almanya ile bir anlaşma yaparken Türkiye'yi batılı devletlerle özellikle de Almanya ile bir anlaşma yapmaktan uzak tutmaya çalışmıştır. Türkiye'nin Almanya'yı karşısına almak istememesi ve

¹⁴⁵³ BCA- 030.1.0.0/11.63.8. (Başbakan Şükrü Saraçoğlu'nun Beyanatı)

¹⁴⁵⁴ *İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye Üzerine Gizli Pazarlıklar 1939-1944: SSCB Dışişleri Bakanlığı, Almanya Dışişleri Bakanlığı Belgeleri*, (Haz.: Fatma Güngören), (Çev.: L. Konyar ve N. Uğurlu), Örgün Yayınevi, İstanbul 2003, s. 61.

¹⁴⁵⁵ BCA-030.10.0.0/231.560.12.(Alman Büyükelçisi Von Papen'in Türk Hükümetinin İngiliz ve Fransızlarla Yaptığı Anlaşmaları Uygulanamaz Hale Getirmek ve Türkiye'de Komünizm Hareketi Oluşturmak İçin Faaliyette Bulunduğuna Dair Alınan Haber)

¹⁴⁵⁶ Otmanbölük, *a.g.m.*, s. 29.

İngiltere ve Fransa ile dostluk ve işbirliği anlaşması imzalaması Rusya'yı rahatsız etmiştir. Bu arada Türkiye ile Rusya arasındaki ilişkilerin ele alındığı 1 Ekim 1939 tarihli görüşmelere Türkiye'yi temsilen Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu ve Türkiye'nin Rusya Büyükelçisi Ali Haydar Aktay katılırken Rusya'yı temsilen Stalin, Rus Dışişleri Bakanı Molotov, Potemkin, Dekanozov ve Terentyev katılmıştır.¹⁴⁵⁷

Rusya, İkinci Dünya Savaşı başlayana kadar bir yandan Türkiye'nin Almanya ile yakınlaşmasından endişe duyarken diğer yandan da Almanya'yı gücendirmemek için Türkiye ile birlikte hareket etmekten uzak durmuştur. Nitekim Türkiye Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu Moskova'da yapılan görüşmelerde Rusya ile karşılıklı yardım anlaşması yapmak istemiştir. Ancak Rus yetkililer Türkiye ile yapılacak bir yardım anlaşması taslağına Almanya ile Rusya arasındaki ilişkilere zarar verebileceği endişesiyle sıcak bakmamıştır. Bu görüşmede Molotov, Saraçoğlu'na "Bu Türk-Rus yardım anlaşması kime karşı olacak? Almanya'ya ve İtalya'ya karşı biz bir anlaşma imzalayamayız. Almanya'nın müttefiki Bulgaristan'a karşı da bir anlaşma imzalayamayız. Çünkü Bulgaristan Türkiye'yi tehdit etmiyor." demiştir. Molotov, bu sözlerle Rusya'nın Türkiye ile birlikte hareket etmek istemediğini üstü kapalı bir şekilde ifade ederken diğer yandan da Almanya'nın Moskova Büyükelçisi Şulenberg'e şöyle demiştir: "Ben Türkiye ile bir anlaşmaya varacağımızdan şüpheliyim. Eğer biz Türkiye ile görüşüyorsak biz bunu Türkiye'nin tutumunu anlamak için yapıyoruz. Bu açıdan görüşmeler bize yararlı oluyor."¹⁴⁵⁸ Bu ifadeler Rusya'nın Türkiye, dolayısıyla boğazlar, üzerindeki politikasında Almanya'yı yanına çekmeye çalışma girişimleri olarak değerlendirilmektedir.

19 Ekim 1939'da Türk-İngiliz-Fransız devletleri arasında bir anlaşma yapılmıştır. Yapılan bu anlaşmayla Akdeniz ve Balkanların güveni sağlanmaya çalışılmıştır. Bu anlaşmaya göre Türkiye bir Avrupa devletinin saldırısına uğrarsa bu iki devlet ellerindeki bütün imkanlarla Türkiye'ye yardım edeceklerdi. Aynı yardım İngiltere ve Fransa Akdeniz'de bir saldırıya uğrarsa Türkiye tarafından da yapılacaktı.¹⁴⁵⁹

¹⁴⁵⁷ Mehmet Perinçek, *Türk-Rus Diplomasinden Gizli Sayfalar*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2011, s. 300.

¹⁴⁵⁸ Boris Potskhveriya, "İkinci Dünya Harbi İçinde Sovyet-Türk İlişkileri İle İlgili Sovyet Arşiv Belgeleri", *XIV. Türk Tarih Kongresi, 9-13 Eylül 2002*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2005, C. 3, s. 196.

¹⁴⁵⁹ Otmanbölük, *a.g.m.*, s. 27.

Molotov, Moskova meclisinde verdiği nutukta Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile yaptığı bu anlaşmadan duyduğu rahatsızlığı açık bir şekilde belirtmiştir. Molotov ayrıca Türkiye'nin bir parçası olan Kars ve Ardahan'da Rusya'nın kesinlikle gözü olmadığını, bu söylemlerin Batı'nın uydurmasından ve kışkırtıcılığından kaynaklandığını belirtmiştir.¹⁴⁶⁰ Ancak zaman, Rusya'nın Kars ve Ardahan hakkında neler düşündüğünü açık bir şekilde gösterecektir.

Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile yaptığı güvenlik anlaşması Rusya'yı olduğu kadar Almanya'yı da rahatsız etmiştir. Alman Dışişleri Bakanı Ribbentrop bu rahatsızlığını şu şekilde dile getirmiştir:¹⁴⁶¹

“Türkiye, Alman saldırısına karşı kendini korumak için bir anlaşma yapmak, aynı zamanda İngiltere ile bağlılığı sürdürmek ve doğrudan İngiltere ile politik ve askeri işbirliği imkanını sağlamak istemiştir. Türkiye şunu kesin olarak anlamalıdır ki dolaysız yolla bile olsa Almanya'nın bir ölüm-kalım savaşına girdiği İngiltere ile işbirliği yapması Türkiye'yi Almanya'nın düşmanları safına alacaktır. Öte yandan Almanya ile yaptığı anlaşmanın en basit sonuçlarından biri olan tarafsızlığı da böylece yeniden bozacaktır.”

Moskova'da yapılan görüşmelerde Molotov, Saraçoğlu'na Türkiye'nin, İngiltere ve Fransa ile yaptığı anlaşmanın Rusya'yı rahatsız ettiğini belirtirken Saraçoğlu da bu anlaşmanın Rusya'ya karşı yapılmış bir işbirliği anlaşması olmadığını belirtmiştir. Saraçoğlu, bu görüşmelerde Stalin'e Sovyet-Türk paktının imzalanmasının bütün sorunları çözeceğini söylemiştir.¹⁴⁶² Ancak Sovyet arşiv belgelerine göre Saraçoğlu'nun tutumunun aksine Rusya, Türkiye ile bir yardım anlaşması yapmaya pek sıcak bakmamıştır. Bu tutumuyla Rusya Türkiye'ye karşı sorumluluk almak istemezken, diğer yandan da Almanya ile yaptıkları dostluk anlaşmasının Türkiye ile yapılacak anlaşmadan zarar göreceğini düşünmüştür. Bu durumda Rusya, Almanya'yı Türkiye'ye tercih etmiştir.¹⁴⁶³

Moskova'da yapılan görüşmelerde Türk-Rus münasebetleri ele alınırken, Boğazlar meselesi de bu görüşmenin önemli konularından biri olmuştur. Bu görüşmede Ruslar, Karadeniz'de sahili bulunmayan devletlere ait savaş gemilerinin boğazlardan geçirilmemesi konusunda Türk yetkililerden teminat isteyerek

¹⁴⁶⁰ V. Molotov, *Sovyetler Birliğinin Harici Siyaseti Hakkında: Sovyetler Birliği Yüksek Sovyetinin Fevkalade Halk Komiserleri Heyeti Reisi ve Hariciye Halk Komiserinin Nutku*, (Çev.: Naci Tımaz), Ecnebi Dillerde Neşriyat Evi, Moskova 1939, s. 21.

¹⁴⁶¹ *Dokumenti Ministerstva Inostrannix Del Germanii: Germanskaya Politika v Turtsii (1941-1943) II*, Arhivnoe Upravlenie Ministerstva Inostrannix Del Soyuza SSR, Moskva 1946, s. 25.

¹⁴⁶² Mehmet Perinçek, *Türk-Rus Diplomasisinden Gizli Sayfalar*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2011, s. 300.

¹⁴⁶³ Boris Potskhveriya, “İkinci Dünya Harbi İçinde Sovyet-Türk İlişkileri İle İlgili Sovyet Arşiv Belgeleri”, *XIV. Türk Tarih Kongresi, 9-13 Eylül 2002*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2005, C. 3, s. 195.

boğazların birlikte savunulması teklifinde bulunmuşlardır.¹⁴⁶⁴ SSCB Dışışleri Halk Komiser Vekili Potemkin'e göre Türkiye, ancak Alman saldırısının kendisine doğrudan bir tehdit oluşturması durumunda bu ülkeye karşı harekete geçecekti. Bu durumda Türkiye'nin Rusya ile anlaşması, Boğazlar, Karadeniz ve Balkanlarda karşılıklı yardım yükümlülüklerini içerebilirdi.¹⁴⁶⁵ Ancak Rusya'nın yayılmacı politikasından endişe duyan Türk Hükümeti bu duruma pek sıcak bakmamıştır. Türkiye'den umduğunu bulamayan Rus yetkililer Almanya ile anlaşarak hedeflerine dolaylı yoldan ulaşmanın çabasında olmuştur. Nitekim Stalin, Molotov ve Ribbentrop arasında 1939'da yapılan görüşmelerde Stalin, Almanya'ya bel bağlayarak Türkiye'yi nüfuz altına almanın yollarını da aramaya başlamıştır.

Rusya Ağustos 1939'da Almanya ile yaptığı anlaşmadan güç alarak İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Polonya ve Baltık Devletlerinin işgalinden sonra Romanya'nın Basarabya ve Buzey Bukovina bölgelerini işgal etmiş daha sonra da dikkatini Boğazlar üzerine yoğunlaştırmıştır.¹⁴⁶⁶

Boğazlar konusunda Almanya'da Rusya'dan farklı düşünmemiştir. Almanya Boğazlar üzerine yoğunlaşarak burayı Kafkasya'ya ulaşacak bir köprübaşı olarak kullanmayı planlamıştır. Ancak Papen'in düşüncesine göre:¹⁴⁶⁷

“Türk hükümeti çevreleri, Türk-Rus sınırının ötesinde bulunan yurttaşlarının ve özellikle Azerbaycan'daki Türklerin durumlarıyla daha da yakından ilgilenmektedir. Türk yetkililer 1918'e dönmeye hazırdırlar hatta çok değerli petrolün bulunduğu Bakü'yü ele geçirmek ve Azerbaycan dışındaki Türk halklarını bağımsız bir devlet şeklinde birleştirmek istemektedir.”

Dolayısıyla Alman diplomasisi Türkiye'nin Kafkasya politikasını yakın takibe almakla kalmamış Kafkasya'da yürütülen Turanist faaliyetlerden kendine bir pay çıkarmanın yollarını aramıştır.¹⁴⁶⁸ Bu da Almanya'nın Birinci Dünya Savaşı'nda olduğu gibi yeniden Kafkasya'ya nüfuz etme düşüncesinde olduğunu açıkça göstermektedir.

¹⁴⁶⁴ V. Molotov, *Sovyetler Birliğinin Harici Siyaseti Hakkında: Sovyetler Birliği Yüksek Sovyetinin Fevkalade Halk Komiserleri Heyeti Reisi ve Hariciye Halk Komiserinin Nutku*, (Çev.: Naci Tımaz), Ecnebi Dillerde Neşriyat Evi, Moskova 1939, s. 20; Günvar Otmanbölük, “İkinci Dünya Savaşı'nda Boğazlar Üzerindeki Kabus”, *Hayat Tarih Mecmuası*, Kent Basımevi, İstanbul 1977, C. 2, S. 12, s. 27.

¹⁴⁶⁵ *İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye Üzerine Gizli Pazarlıklar 1939-1944: SSCB Dışışleri Bakanlığı, Almanya Dışışleri Bakanlığı Belgeleri*, (Haz.: Fatma Güngören), (Çev.: L. Konyar ve N. Uğurlu), Örgün Yayınevi, İstanbul 2003, s. 45; Glasneck, a.g.e., s. 97.

¹⁴⁶⁶ Otmanbölük, a.g.m., s. 27.

¹⁴⁶⁷ *Dokumentı Ministerstva İnostrannix Del Germanii: Germanskaya Politika v Turtsii (1941-1943) II*, Arhivnoe Upravlenie Ministerstva İnostrannix Del Soyuzu SSR, Moskva 1946, s. 37.

¹⁴⁶⁸ Lilyazov, a.g.e., s. 280.

Almanya, İkinci Dünya Savaşı yaklaşırken çeşitli anlaşmalarla kendini güvence altına almış ve doğu harekatı için stratejiler geliştirmeye başlamıştır. Amiral Reader, Rusya'yı arkadan vurmak ve aynı zamanda Akdeniz'i kontrol altına almak için Türkiye'nin işgal edilmesi gerektiğini düşünmüş ve bu konuda hazırladığı planı Hitler'e sunmuştur. Ancak Alman Genelkurmayı Trakya'da bulunan 28 Türk tümenine karşı 50 tümene ihtiyaçları olduğunu ileri sürerken bu riski göze alamayan Hitler, elindeki kuvvetlerle Karadeniz'in kuzeyinden hareketle Kafkasya'ya daha kolay ulaşacağını düşünmüştür. Türkiye'deki arazi durumunu dikkate alan Hitler ve Genelkurmayı, Anadolu'yu ağır silahlarla geçmenin çok zor olacağını düşünerek Anadolu'da çete savaşlarıyla yıpranacaklarını düşünmüşlerdir. Bu bakımdan Türkiye'nin işgalini göze alamayan Hitler, Irak ve Suriye'ye silah sevkiyatını sağlamak için Türklerle bir anlaşmaya varma yoluna gitmiştir. Ancak Alman yetkililerin bu konudaki ısrarlarına rağmen Türk yetkililer bu duruma sıcak bakmayarak Almanya'yı oyalama siyaseti gütmüştür.¹⁴⁶⁹ Alman yetkililer bir yandan Türkiye'yi yanlarına çekmeye çalışırken diğer yandan da Balkanlardaki durumlarını da sağlamlaştırmaya almışlardır.

Dimitrov'un ifadesine göre Almanya, Çekoslovakya'yı paylaşmak üzere İtalya, Polonya ve Macar yetkililerle anlaşma yapmıştır. Alman ordusunun önemli bir kısmı Avusturya'ya yerleştikten sonra Almanya, Macaristan'ı da kendi etki alanına katmaya çalışmış ve Balkan halklarının bağımsızlığına el uzatarak Alman emperyalizminin Berlin-Bağdat stratejik çizgisi ile ilgili eski planlarını gerçekleştirmek üzere Türkiye'ye nüfuz etmeye çalışmıştır.¹⁴⁷⁰

Almanya, Anadolu üzerinden Kafkaslara daha kolay ulaşabileceğini düşünerek Türkiye'yi yanına çekmek istemiştir. Türkiye'nin Rusya ile yakınlaşması ihtimali de Alman yetkililerin Türkiye üzerindeki diplomatik baskılarının artmasına yol açmıştır. Türk-Rus yakınlaşmasını önlemek için de 1940 yılında Alman basınında Türkiye'nin Kafkasya sınırında yığınak yaptığı gibi kasıtlı yalan bir haber çıkarılmıştır. Türkiye bu asılsız habere karşı bir yalanlama yapılması konusunda Alman yetkililer nezdinde bir görüşme yapmışsa da Almanlar buna

¹⁴⁶⁹ *İkinci Dünya Savaşı'nın Gizli Belgeleri: Almanya Dışişleri Bakanlığı Arşivinden Almanya'nın Türkiye Politikası: 1941-1943*, (Derl.: Mehmet Ali Yalçın), (Çev.: Muammer Sencer), May Yayınları, İstanbul 1968, s. 133.

¹⁴⁷⁰ Vladimir İlic Lenin, Josef Stalin, Mao Zedong, ve Georgi Dimitrov, *Türkiye Üzerine*, (Çev.: Cafer Topçu), Aydınlık Yayınları, İstanbul 1977, s. 171.

yanaşmamıştır.¹⁴⁷¹ Almanya bu girişimiyle Türkiye ile Rusya'yı karşı karşıya getirerek Türkiye'nin daha kolay bir şekilde Almanya'nın safına geçmesini sağlamayı planlamıştır. Ancak Türk yetkililer bu oyuna gelmeyerek tarafsız olmaya devam etmişlerdir. Türkiye'yi birtürlü ikna edemeyen Almanya Anadolu'daki isteğine ulaşabilmek için zaman zaman Rusya'yı dahi yanına çekmeye çalışmıştır.

12-13 Kasım 1940'ta Berlin'de yapılan Molotov-Ribbentrop görüşmesinde Ribbentrop, Almanya'nın daha önce Montreux Anlaşması'nın yerine Türkiye, Rusya, İtalya ve Almanya arasında yeni bir anlaşmanın yapılması taraftarı olduğunu bildirmiştir. Bu anlaşma sayesinde Rusya'ya boğazlardan savaş gemilerini serbestçe geçirme hakkı elde edecekti. Ancak Molotov, boğazlardan gelmesi muhtemel saldırılara karşı fiili bir garanti istemiştir. 25 Kasım'da Almanya'nın Moskova Büyükelçisi, Molotov tarafından çağırılmış ve dört devleti bir araya getirecek Alman projesinin bazı şartlar altında kabul edileceğini bildirmiştir. Molotov'un öne sürdüğü şartlar özet olarak şu şekildedir:

“Boğazlarda, uzun vadeli bir kira ile Rus Kara Kuvvetleri ve hafif deniz kuvvetleri için üs kurulmalıdır. Türkiye eğer Almanya, İtalya ve Rusya arasında yapılması düşünülen Boğazlar konusundaki anlaşmayı kabul ederse Türkiye'nin toprak bütünlüğü ve istikbali garanti edilecektir. Ancak bu anlaşmayı kabul etmez ise bu üç devlet Türkiye hakkında gerekli olan diplomatik ve askeri tedbirleri alma ve uygulamada birlikte hareket edecektir.”

Almanya ile Rusya pek çok konuda anlaşmasına rağmen iki mesele üzerinde kesinlikle bir anlaşmaya varamamışlardır Bunlardan biri, Finlandiya'dan Alman birliklerinin çekilmesi ve bu memleketlerin Rusya'ya terk edilmesi; diğeri ise Boğazlarda Rus hakimiyetinin sağlanması meselesidir. Nitekim Hitler, 31 Aralık 1940'ta Mussolini'ye yazdığı mektupta “Aslında bizi Rusya ile birlikte hareket etmekten ayıran iki mesele vardır: Finlandiya ve İstanbul; İstanbul'u Rusya'ya terk etmek menfaaatimize uygun değildir” demiştir.¹⁴⁷² Hitlerin bu ifadesi Almanya'nın da boğazlar üzerinde emellerinin olduğunu açık bir şekilde göstermektedir.

Almanya ile Rusya 1939-1941 yılları arasında yaptıkları anlaşmalarla görünürde barışçıl ilişkilerde bulunmuşlardır. Buna bağlı olarak her iki devlet de birbirine karşı kendi nüfuz alanlarını belirlemeye çalışmıştır. Bu süreçte Rus Dışişleri Bakanı Molotov, Almanya'dan Rusya'nın Çanakkale ve İstanbul boğazları üzerinde üsler kurmasını kabul etmesini ve Rusya'nın Türkiye ve İran üzerindeki politikalarını kabul etmesini istemiştir. Ancak Almanya'nın Kafkasya istikametinde yayılma

¹⁴⁷¹ BCA-030.10.0.0/232.561.2. (Kafkasya Sınırında Türkiye'nin Askeri Yığınak Yaptığı ile İlgili Alman Basınında Çıkan Yalan Haberler)

¹⁴⁷² Otmanbölük, a.g.m., s. 29.

politikası gütmesi Molotov'un isteklerinin yanıtsız kalmasına sebep olmuştur. Bu isteklerde bulunan Rusya'nın Türkiye, İran ve Kafkasya üzerinde Almanya'nın yayılmacı politikasını kabul etmeyeceğini düşünen Alman yetkilileri hedeflerine ulaşmak için ilk iş olarak Rusya'nın bertaraf edilmesi gerektiğini düşünmeye başlamışlardır.¹⁴⁷³ Böylece Almanya ve Rusya'nın nüfuz politikalarının çakışması sonucu Alman yetkililer ilk hedef olarak Rusya'yı görmeye başlamışlardır. Bu durumda Rusya'nın en büyük endişesi Türkiye'nin pozisyonunun ne olacağıydı.

Rusya, Alman askeri kuvvetlerinin faaliyetleri ve M. Von Papen'in yürüttüğü siyasetin etkisiyle Türkiye'nin dış politikasının her an Almanya lehine değişebilmesinden endişe etmiştir. Rusya, bunun için Türkiye'yi tedirgin edebilecek bütün söylem ve eylemlerden uzak durmaya çalışmıştır. Bu konuda 25 Mart'ta Narkomidler bir tebliğ yayınlamıştır. Bu tebliğde şayet Türkiye savaşa girmek durumunda kalırsa Rusya'nın Türkiye'nin zor durumundan istifade edeceği, bu ülkeye saldırılabileceği konusunda dış basında çıkan haberlerin gerçeği yansıtmadığını ifade etmiştir. Şayet Türkiye gerçekten bir saldırıya uğrar ve savaşa girmek zorunda kalırsa Rusya, iki devlet arasında daha önce yapılan anlaşmalar çerçevesinde hareket ederek tarafsız kalacağını belirtmiştir. Türkiye de bu tebliği memnuniyetle karşıladığını belirterek şayet Rusya'da aynı şekilde bir saldırıya maruz kalırsa Türkiye'nin de bu durumda tarafsız olacağını bildirmiştir.¹⁴⁷⁴ Görünüşe göre Rusya yeniden Türkiye'yi Almanya karşısında yanına çekmeye çalışmıştır.

Balkanları ve Ege adalarını işgal eden Alman orduları 1941 ilkbaharında Türkiye sınırlarına kadar gelmiştir. 18 Haziran 1941'de Türkiye ile Almanya arasında bir Dostluk Anlaşması imzalanmıştır. Ayrıca Almanlar, Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile yaptığı anlaşmaya da saygı duyduklarını bildirmişlerdir. Bu anlaşmadan dört gün sonra da Almanya, Rusya'ya savaş açmıştır.¹⁴⁷⁵

Rus-Alman savaşı başladığında her iki devlet Türkiye'yi kendi yanında savaşa sokmak için propaganda faaliyetlerine girişmişlerdir. Nitekim Türkiye 22 Haziran 1941'de yayımladığı bir bildiriyle bu savaşta tarafsız olduğunu açıklamıştır.¹⁴⁷⁶

¹⁴⁷³ İvar Spector, *The Soviet Union And The Muslim World*, University of Washington Press, Seattle 1959, s. 193.

¹⁴⁷⁴ Gafenco, *a.g.e.*, s. 89.

¹⁴⁷⁵ Otmanbölük, *a.g.m.*, s. 29.

¹⁴⁷⁶ BCA-030.18.1.2/95.54.1. (Alman-Rus Savaşında Türkiye'nin Tarafsızlık Beyanatı)

Almanya'nın Rusya'ya saldırmasıyla Hitler, Alman milletine bir bildiri yayımlayarak Molotov'la 1940 Kasım'ında yapılan görüşmeyi de aktararak şu açıklamayı yapmıştır:

“Molotov, Rusya'nın Çanakkale'den serbestçe geçmeye muhtaç olduğunu ve kendi güvenliğini sağlamak için Çanakkale ve İstanbul Boğazları ve sahilleri üzerindeki bazı önemli üsleri işgal etmek isteğini bildirdi. Almanya'nın bu konuda aynı fikirde olup olmadığını sordu. Kendisine cevap olarak Almanya'nın Montreux Antlaşması'nda Karadeniz'de sahili bulunan devletler lehine değişiklik yapılmasına daima taraftar olduğunu fakat Rusya'nın Boğazlarda üsler kurmasına rıza göstermediğini bildirdim.”

Aslında Hitler bu bildiriye yayımlamakla bir yandan Rusya'ya karşı yapılan savaşta Alman halkının desteğini almaya çalışırken diğer yandan da Türkiye'ye, Rusya'nın boğazlar üzerinde emellerinin olduğu mesajını vermeye çalışmıştır.

Bu gelişmeler üzerine zor durumda kalan Rusya, İngiltere ile Türkiye'ye bir dostluk notası sunmuştur. Her iki devletin Montreux Antlaşması'na saygı duyduklarını, Boğazlar üzerinde hiçbir emellerinin olmadığını, Türkiye'nin toprak bütünlüğüne saygı gösterdiklerini, hatta Türkiye bir Avrupa ülkesinin saldırısına uğrarsa her türlü yardıma hazır olduklarını bildirmişlerdir. Ancak Rusya, tarafsız olan Türkiye'yi Almanya'ya karşı savaşa sokmak için bütün imkanlarını seferber etmiştir. Hatta Otmanbölük'e göre Almanya'nın Ankara Büyükelçisi Von Papen'e bir suikast planlayarak bu hedeflerine ulaşmaya çalışmış fakat muvaffak olamamışlardır.¹⁴⁷⁷ Ancak gelişen süreç Türkiye'yi de tedirgin etmiştir.

Potemkin'e göre İsmet İnönü Türkiye'nin Almanya'nın saldırısına uğrayabileceğini düşünmüştür. Almanya tarafından yapılacak bir saldırının Romanya ve Bulgaristan yoluyla kuzeyden gelebileceği düşünülmüştür. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü böyle bir durumda Türkiye'ye güvence veren Rusya'nın yardımının ne derecede olacağı merak konusuydu. Çünkü Türkiye'nin insan gücü, silah, hava ve deniz kuvvetleri açısından yardıma ihtiyacı vardı. Türkiye Rusya'dan ayrıca askeri ikmaller için petrol ihtiyacının karşılanmasını istiyordu. Eğer Türkiye Sovyetler Birliği'nden böylesi bir yardımın geleceğine inanırsa Almanya ile bir çatışmaya girmekten kaçınmayacaktı.¹⁴⁷⁸ Ancak Rusya, Türkiye'ye vaatlerde bulunmadan koşulsuz yanına çekmenin çabasında olmuştur.

¹⁴⁷⁷Otmanbölük, a.g.m., s. 29.

¹⁴⁷⁸ İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye Üzerine Gizli Pazarlıklar 1939-1944: SSCB Dışişleri Bakanlığı, Almanya Dışişleri Bakanlığı Belgeleri, (Haz.: Fatma Güngören), (Çev.: L. Konyar ve N. Uğurlu), Örgün Yayınevi, İstanbul 2003, s. 51.

Rusya, Türkiye'yi Almanya'ya karşı savaşa sokmak için bütün fırsatları kullanmıştır. Nitekim Rusya, 1942'de Alman hava birliklerine sahip uçakları bir şekilde ele geçirip bunları onardıktan sonra Alman hava kuvvetleri işaretli bu uçaklarla Kafkasya'da Türkiye sınırına, Kars'a kadar gelerek burada çeşitli manevralar sergilemişlerdir. Rus pilotların kullandığı Alman uçaklarının Türkiye sınırındaki bu tahriki Türk yetkilileri tarafından Alman yetkililere aktarılmıştır. Alman yetkililerin verdiği ifadeyle Rusya'nın Almanya ile Türkiye'yi karşı karşıya getirmek için böyle bir yönteme başvurduğu ortaya çıkmıştır.¹⁴⁷⁹

Von Papen, Şükrü Saraçoğlu'na Rusya'nın Türkiye üzerindeki politikasını şu şekilde aktarmıştır: "Rusya, Türkiye'nin savaşa girmesini istemektedir. Çünkü böylece Boğazlar için yaptıkları planlarını uygulamaya koyabilecekler ve buralarda hak iddia edebileceklerdi. Hatta böylece Rusya, Montrö Antlaşması'nı yeniden mercek altına almak için bir fırsat yakalamış olacaktı."¹⁴⁸⁰

Sadece Rusya değil aynı zamanda İngiltere ve ABD'de Türkiye'yi Almanya'ya karşı savaşa girmeye teşvik etmiştir. Nitekim İngiltere, Türkiye'den İttifak Anlaşması çerçevesinde Almanya ile siyasi ve iktisadi ilişkilerini kesmesini istemiştir. Türkiye de doğabilecek güçlüklerle karşı koymak için bu ülkelerden iktisadi yardımın yanı sıra askeri yardım talebinde bulunmuştur. Churchill, Türkiye'nin modern anlamda savaş teçhizatından yoksun olduğunu ve bu durumda Almanlara karşı zorda kalmadıkça mücadele etmeyeceği ni düşünerek Türkiye'ye askeri yardımda bulunulacağını belirtmiştir.¹⁴⁸¹ Ancak bu gelişmeler Alman yetkililerin gözünden kaçmamıştır. Bu gelişmeler üzerine Von Papen Berlin'e giderek Hitlerle görüşmüş ve Hitler, İngilizlerin söz verdikleri silahları savaşa girmelerini sağlamak için Türkiye'ye göndermek üzere olduğunu bildirmiştir. Almanya'nın Türkiye'ye iki zırhlı alay göndermesi halinde Türkiye kendisine baskı kuran ittifak devletleri karşısında daha rahat hareket edebileceğini bildirmiştir. Hitler, Türkiye'ye verilecek silahların daha sonra kendisine çevrilebileceği endişesini ortaya koymuş ancak daha sonra bu öneriyi kabul etmiştir. Birkaç ay sonra iki ülke arasında bir anlaşma imzalamıştır. Bu anlaşmada Almanya Türkiye'ye silah verilmesini kabul ederken buna karşılık Türkiye'den bazı stratejik önemi olan materyaller istemiştir. Bunların başında da krom gelmektedir.

¹⁴⁷⁹ BCA-030.10.0.0/323.562.11. (Rusların Alman Uçaklarını Tamir Ederek Türkiye Sınırlarında Yaptıkları Uçuş Hareketleri)

¹⁴⁸⁰ Papen, *a.g.e.*, s. 439; Spector, *a.g.e.*, s. 201.

¹⁴⁸¹ BCA- 030.01.0.0/11.63.8. (Başbakan Şükrü Saraçoğlu'nun Beyanatı)

Papen, daha sonra bir Türk askeri grubunun hem modern savaş metotlarını incelemeleri hem de Almanların Doğu Cephesi'ni ziyaret etmeleri yönünde Hitler'e bir öneride bulunmuştur. Bu ziyaret sonrasında Türk subayları Kırım Savaşı'nı yerinde gözlemlemiş ve Atlantik Duvarı'nı¹⁴⁸² inceleme fırsatı bulmuşlardır.¹⁴⁸³ Bu yolla Alman yetkililer Türklerin, Almanya'nın gücünü yerinde tesbit ederek savaşta yanlarında yer almasını sağlamaya çalışmışlardır.

Almanya'nın Ankara Büyükelçisi Franz von Papen, Almanya'nın Pan-Türkizm politikasına ağırlık vermesi gerektiğini ve bunun Almanya'nın Doğu Politikasına büyük yararlar sağlayacağını Almanya Hükümetine raporlarla aktarmıştır. Papen'in asıl amacı Pan-Türkizm akımının kullanılarak Türkiye'yi Almanya'nın yanında savaşa sokmaktır. Kırım'da özellikle Türklerin yaşadığı bölgelerin gelecekte alacağı şekil ile ilgilenen Türk Generali Hüsnü Emir Erkilet ve Ali Fuad Erden'in cephedeki gezi ve gözlem yapmalarının sağlanmasındaki en büyük sebep budur. Bu cephe gezisinde iki Türk generale Hentig refakat etmiştir. Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın kardeşi olan Nuri Paşa'nın (Killigil) Berlin'e gitmesi de yine Papen'in girişimleriyle gerçekleşmiştir.¹⁴⁸⁴ Görüldüğü gibi Almanya'nın Türkiye Büyükelçisi Von Papen Türkiye'yi Almanya lehine etkilemek için bütün imkanlarını seferber etmiştir.

Hitler, Rusya'ya kapsamlı bir saldırı yapmadan önce İngiltere'nin can damarını, özellikle İran petrol kuyuları ve Süveyş Kanalı gibi yaşamsal noktaları vurmaya karar vermiştir. Ancak Türkiye karşı cephede kaldığı sürece buralara erişmenin neredeyse imkansız olduğunu düşünen Ribbentrop, Von Papen'i sürekli sıkıştırarak ona Türkiye'yi İngiltere ile imzaladığı anlaşmadan uzaklaştırması talimatını vermiştir. Bu talimat karşısında Von Papen de Alman ordusunun son teknoloji silahlarla donatılmış halini ve cephedeki durumunu içeren film kaydını Alman elçiliğinin büyük salonuna davet ettiği Türk subaylara göstermiştir. Buradaki amaç Türk subaylarını Alman silah ve teçhizatlarıyla etkileyip Türk ordusunu bu doğrultuda modernize etmek ve Almanların yanında savaşa sokmaktır.¹⁴⁸⁵

¹⁴⁸² Atlantik Duvarı: Almanların 1943'te inşasına başladıkları savunma amaçlı yapılan duvara verilen addır. Bu duvar Pas de Calais'ten Normandiya'ya oradan Belçika ve Hollanda topraklarını da içine alarak Avrupa'nın batı sahilleri boyunca uzanmaktadır. Bkz: Papen, *a.g.e.*, s. 460.

¹⁴⁸³ Papen, *a.g.e.*, s. 448.

¹⁴⁸⁴ Mühlen, *a.g.e.*, s. 67.

¹⁴⁸⁵ Spector, *a.g.e.*, s. 201; Papen, *a.g.e.*, s. 439.

Almanya, Kafkasya’da Pan-Turanizm’i kullanarak Türkiye’yi kendi yanında savaşa sokmaya Türkiye’nin Kafkasya’daki milli bağlantılarını kendi inisiyatifinde kullanmaya çalışmıştır.¹⁴⁸⁶ Rusya da Almanya’ya karşı Türkiye’nin avantajlarından istifade etmenin yollarını aramıştır. Nitekim Rusya’nın Ankara Büyükelçisi Vinogradov, 16 Temmuz 1943’te Rus yetkililere gönderdiği mektupta şöyle demiştir:¹⁴⁸⁷

“Uluslararası durumun değişmesi üzerine tarafsız Türkiye kötü bir faktöre dönüştü. Zira Türkiye, Müttefik ordularının Balkanlara aktarılmasına engel oluyor. Eğer Türkiye bu durumu reddederse bu ret bizim için faydalı olacaktır. Çünkü bizim o zaman Türkiye’ye karşı ileri süreceğimiz iddialar çoğalacaktır.”

Rus elçi bu mektubuyla Rus Hükümetinin ve diğer müttefiklerin (özellikle ABD ve İngiltere) Türkiye’ye baskı yapmasını isterken diğer yandan da Türkiye’nin her kararını kendi menfaatleri doğrultusunda kullanmanın çabasında olduğunu göstermiştir.

Müttefikler adına İngiltere’nin Ankara Büyükelçisi Sir Knatchull Hugessen ile Türkiye Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu arasında 16 Ocak 1944’te başlayan bir seri mektuplaşma durumu yaşanmıştır. Nitekim Hugessen, 19 Ocak’ta Menemencioğlu’na gönderdiği mektupta uzmanların ve birtakım askeri gereçlerin zaman kaybetmeden Türkiye’de konuşlanmasını istemiştir. Menemencioğlu ise Türkiye’nin güvenliğinin bir bütün olarak değerlendirilmesi ve Türkiye’ye Müttefiklerce bir güvence sağlanması gerekliliğini savunmuştur. İngiltere yetkilileri Müttefikler adına Türkiye’yi yanlarına çekmeye çalışırken Almanları Kafkasya’dan temizlemiş olan Rus yetkililerse artık Türkiye’yi müttefiklerin safına çekmenin gereksiz olduğu anlayışını savunmaya başlamışlardır. Çünkü İkinci Dünya Savaşı’nın başlarında Türkiye’nin Kafkasya’ya doğru yapabileceği bir askeri harekattan kuşkulanan Rus yetkililer, şimdi de Türkiye’nin Balkanlara doğru bir harekate geçebileceği ihtimalinden tedirgin olmaya başlamışlardır. Rus yetkililer bu durumda Rusya’nın Balkanlarda uygulamak istedikleri planın bozulacağını düşünmüşlerdir. Bu durum Rusya’nın Kafkasya’da olduğu gibi Balkanlarda da tek başına hareket etmek istediğini göstermiştir.

Rusya’nın Kafkaslarda olduğu gibi Balkanlardaki emellerinin farkında olan Türk Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu, Rusya’nın Ankara Büyükelçisi

¹⁴⁸⁶ Lilyazov, *a.g.e.*, s. 281.

¹⁴⁸⁷ Boris Potskhveriya, “İkinci Dünya Harbi İçinde Sovyet-Türk İlişkileri İle İlgili Sovyet Arşiv Belgeleri”, *XIV. Türk Tarih Kongresi*, 9-13 Eylül 2002, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2005, C. 3, s. 196.

Sergey Vinogradov'u makamına çağırıştır. Büyükelçi'ye iki ülkenin Balkanlarla ilgili önemli işbirliği yapabileceğinden, ayrıca Balkanların hürriyet ve bağımsızlığına zarar verebilecek ve her iki ülkenin güvenlik ve çıkarlarına zarar verebilecek her türlü gelişmede karşılıklı dayanışma anlayışının benimsenmesi gerektiğini aktarmıştır. Ayrıca bu işbirliğinin tüm Avrupa için de yapılabilceğini bildirmiştir. Vinogradov, Menemencioğlu'nun bu işbirliği talebini Molotov'a iletmış ancak Molotov bu duruma pek sıcak bakmamıştır. Molotov, Türkiye ile Rusya arasında bir yakınlaşmanın olması için Türkiye'nin Almanya ile ekonomik ilişkiler dahil her türlü bağıni koparması gerektiğini bildirmiştir. Gelişen süreçte Türkiye, Almanya ile diyalogunu kesmeye giriştiği sıralarda Rusya'nın tutumu tamamen değişmiştir. Bu defa Rusya, Müttefiklerin Normandiya çıkarmasından da cesaret alarak Türkiye'nin atacağı adımların yetersiz olacağı anlayışını savunmaya başlamıştır.

Cartier'e göre Rusya'nın planının ana hatları, savaşın başında Almanya ile yakın ilişkiler kurdukları dönemde Türkiye'yi kendilerinden uzaklaştırmak, Almanya ile savaşa girişince de Türkiye'nin insan gücünden ve stratejik durumundan kayıtsız şartsız yararlanmanın yollarını aramaktır. Rus yetkililer savaşın Rusya'nın lehine dönmeye başladığı dönemde ise Türkiye'nin barış masasına savaşı kazananlarla birlikte oturmasını engellemeye çalışmıştır. Rusya'nın savaşın sonunda Türkiye'yi yalnız bırakarak amacına ulaşmaya çalıştığını farkedenden Türk yetkililer bu defa İngiltere ve Amerika nezdinde diplomatik faaliyetlere girişmişlerdir.

Gelişmeler çerçevesinde Türkiye Başbakanı Şükrü Saraçoğlu 3 Temmuz 1944'te İngiliz ve Amerikan büyükelçilerine verdiği bildiride aşağıdaki şartların kabul edilmesi koşuluyla Türkiye'nin Müttefiklerin yanında yer alabileceğini bildirmiştir. Bu şartlar şunlardır:¹⁴⁸⁸

1. Almanya ile iktisadi ve diplomatik ilişkilerin kesilmesinin karşılığında savaşa son verilmesi ve barışın sağlanması sırasında milletlerarası bütün meselelerin çözümüne Türkiye'nin de ortak müttefik olarak katılması

2. Ödünç verme ve kiralama mekanizmasının yeniden uygulamaya konulması

3. Türkiye'ye karşı yapılabilecek herhangi bir saldırıya karşı savunma amaçlı olarak Türkiye'ye uçak, hava savunma sistemi ve çeşitli savaş malzemelerinin verilmesi

---

¹⁴⁸⁸ Cartier, *a.g.e.*, s. 312.

4. Türkiye'nin Almanya ile ilişkilerini kesmesi sonucu elde kalacak malların satın alınması ve ithal edilecek sivil ihtiyaç maddelerinin karşılanması konusunda İngiltere'nin her kolaylığı sağlaması

5. Savaşın oluşturacağı gereklerin ve bunlardan doğacak sonuçların karşılanması için Türkiye'ye gereken her türlü yardımın yapılması.

Almanya ile Rusya'nın yayılcı politikaları karşısında kendi askeri ve ekonomik durumunu düzeltmeye çalışan Türkiye bir yandan müttefiklerle diyalogu sürdürürken diğer yandan da kendi ekonomik çıkarları için Almanya ile daha önce imzalanmış ekonomik anlaşmalara sadık kalmıştır. Çünkü Türkiye bu süreçte kendi ekonomisini ayakta tutmanın çabasında olmuştur. Türkiye'nin sahip olduğu yer altı kaynaklarının başında krom gelmektedir. Kromun alıcısı Almanya; bu alışverişin karşısında duran devlet ise Rusya, İngiltere ve Amerika olmuştur. Bu durum karşısında Türkiye Almanya'ya satmadığı, daha doğrusu Almanya'ya satmasına karşı çıkılan stratejik ihraç maddelerini Müttefiklerin daha uygun veya aynı şartlarda almasını haklı olarak istemiştir. Ancak Müttefikler Türkiye'nin sattığı bu maddelere ihtiyaç duymadıklarını ve ağır savaş giderlerinin böyle bir harcamaya imkan vermediği savunmasını yapmışlardır.¹⁴⁸⁹ Ancak daha sonra Müttefikler Türkiye'nin haklılığını anlamışlar ve böylece ilişkilerin seyri olumlu yönde gelişmeye başlamıştır. Müttefiklerin verdiği güven çerçevesinde Türkiye 2 Ağustos 1944'te Almanya ile siyasi ve ekonomik ilişkilerini kesmiştir.¹⁴⁹⁰ Türkiye uluslararası alandaki hak ve yetkilerini korumak için de 23 Şubat 1945'te Almanya'ya savaş ilan etmiştir.¹⁴⁹¹

İkinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın "Doğuya Doğru" yayılma politikası, dolayısıyla Kafkasya'da nüfuz kurma düşüncesi Rusya için olduğu kadar Türkiye için de bir tehdit olarak görülmüştür. Bu yüzden Türkiye, Müttefiklerin yanında yer alarak Almanya'ya savaş ilan etmiştir. Çünkü Kafkasya'daki barış ve huzur Türkiye tarafından kardeş halklar olarak kabul edilen Kafkasyalılar ve Türkler için büyük önem taşımaktadır. Ayrıca Kafkaslar, Türkiye'yi Orta Asya'ya bağlayan kuşak içinde stratejik öneme sahiptir. Kafkasya halkları ve ülkeleri için de Türkiye onların

¹⁴⁸⁹ Cartier, *a.g.e.*, s. 309.

¹⁴⁹⁰ Aleksandr Sotniçenko, "1945-1956 Yıllarında Türk-Sovyet Diplomatik Mücadelesi ve Sonuçları", *Atatürk'ten Soğuk Savaş Dönemine Türk-Rus İlişkileri*, (Çev. ve Haz.: İlyas Kamalov, İrina Svistunova), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2011, s. 337; Glasneck, *a.g.e.*, s. 287.

¹⁴⁹¹ BCA-490.01.0.0/5.26.7. (Türkiye'nin Almanya ve Japonya'ya Savaş İlan Etmesi) Sotniçenko, *a.g.e.*, s. 337; Poyakov, *a.g.m.*, s. 553.

Batı dünyasına açılan kapısıdır. Bu çerçevede Türkiye'nin Kafkasya'ya yönelik politikasının temelinde bölge ülkelerinin bağımsızlığı, toprak bütünlüğü, iyi komşuluk ilişkileri ve dayanışma anlayışı temel alınmaktadır. Bu bağlamda Kafkasya'da Türkiye ile Rusya arasında kurulan barış köprüsü büyük önem taşımaktadır.¹⁴⁹²

Böylece Rusya gelişen olaylar karşısında geri adım atarak Türkiye üzerindeki bir takım isteklerinin ve Kafkasya'da ikinci Dünya Savaşı sürecinde hayata geçirilmiş olan birçok haksız uygulamanın yanlışlığını kabul etmek durumunda kalmıştır. Nitekim insani hak ve değerlerden yoksun olarak alınmış hiçbir kararın başarıya ulaşamayacağını anlayan Rusya Federasyonu Başkanlık Danışmanı Sergei Stankoviç şöyle bir tesbitte bulunmuştur:¹⁴⁹³

“Rusya'nın tarihinde çok büyük rol oynamış olan Türk ve Müslümanlarla işbirliği, karşılıklı anlayış ve anlaşmaya varmak için arayış içinde olunmalıdır. Rusya, Slav, Türk, Ortodoks ve Müslüman parçaların homojeni olarak oluşmuş ve güçlenmiştir. Rusya'nın kendisini tekrar birleştirici, bağlayıcı olarak hissetmesini sağlayacak bir senteze ulaşmak, kategorik bir önem taşımaktadır. Çünkü Rusya Transkafkasya'dan, Kuzey Kafkasya üzerinden Volga'ya doğru bir krizin ne sonuçlar doğuracağını gayet farkındadır.”

Bu ifadeler Kafkasya'da barışın korunmasının ne kadar önemli olduğunu Rus yetkililerin artık anlamaya başladığını göstermiştir. Bu ifadelerle bir yandan Kafkasya'da çıkacak bir sorunun bölge ve komşu ülkeler açısından ne gibi olumsuz sonuçlara yol açacağı ifade edilirken, diğer yandan da bölge halkının birlik içinde barış ve huzur ortamında yaşaması gerekliliği vurgulanmıştır.

Dolayısıyla Kafkasya'da barış ve huzurun hüküm sürmesi Kafkasya halklarının ve devletlerinin çıkarına olduğu kadar Türkiye ve Rusya arasında yaşanan dostluk ve iyi komşuluk ilişkilerinin devam etmesi açısından da büyük öneme sahiptir.

3.5.1. Franz Von Papen'e Suikast Girişimi (24 Şubat 1942)

Ribbentrop, Franz Von Papen'i 1938'de Almanya'nın Ankara büyükelçisi olarak görevlendirmiştir. Bundan sonra Türkiye'de yürütülecek Alman propagandası Von Papen üzerinden devreye sokulmuştur. Avrupa'dan İngiliz sömürgelerine giden en kestirme yolun Anadolu'dan geçtiğini düşünen Hitler, buradan yapılacak bir hareketle amacına ulaşmaya çalışmıştır. Hitler ordugahını Anadolu'ya kurmak ve

¹⁴⁹² Enis Şahin, “Türkiye'nin Kafkas Politikası”, *Yeni Türkiye*, Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi, Ankara 2015, C. 1, S. 71, s. 514.

¹⁴⁹³ Sergei Stankoviç, “Rusya Kendisini Arıyor”, *Avrasya Dosyası*, (Çev.: Funda Özdağ), Ankara 1994, C. 1, S. 1, s. 41.

askerlerini buradan geçirip İngiltere'yi arkadan çevirerek Süveyş Kanalını ele geçirmeyi planlamıştır. Bu arada Almanya, Bulgar Kralı Boris'e bir ultimatoma vermiş ve nihayetinde kral Bulgaristan topraklarını savaşız Almanya'ya teslim etmiştir. Hitler, Türkiye'nin de aynı şekilde hareket edeceğini düşünmüştür. Von Papen ise olayların Bulgaristan'da geliştiği gibi olmayacağını ve Türklerin topraklarından böyle bir geçişe asla izin vermeyeceğini düşünmüştür. Hitler'e de en faydalı yolun Türkiye'nin tarafsız kalması olduğu uyarısında bulunmuştur.¹⁴⁹⁴

Carriere göre Rusya, 1942'nin ilk aylarında Almanlara karşı büyük bir mücadele vermiş, aynı yılın sonlarında Stalingrad'da şiddetli çarpışmalar yaşanmıştır. Rusya bu durumda çaresizlik içindeyken Von Papen'e bir suikast düzenlemek suretiyle ikinci bir cephe açmayı planlamıştır. Başarıya ulaştıkları anda Von Papen'in Türk Hükümeti üzerindeki nüfuzu kalkacak, en önemlisi Hitler'in öfkesi Türkiye üzerine kayacaktı. Rusya bu durumda Almanya'nın, Türkiye'ye karşı saldırıya geçmesine, buna bağlı olarak da Almanya'nın Stalingrad'daki kuvvetlerini azaltmasına yol açacaktı. Bu arada Rus gizli servisi, öğrenim için Türkiye'ye gelen Yugoslav asıllı bir komünisti bu iş için görevlendirmiştir. Bu şahsı ikna ederek yapacağı işin büyüklüğüne inandırmışlar ve kendisine Moskova'da önemli bir mevki vadetmişlerdir. Bu şahsa her gün atış talimleri yaptırarak onu silah kullanmaya da alıştırmışlardır. Papen, Alman elçiliğine giderken her sabah saat 10'a doğru aynı yoldan yaya olarak geçmekteydi. Suikast planlayıcıları ıssız ve ağaçlı yerde planın kusursuz bir şekilde uygulanabileceğini düşünmüşlerdir. Plana göre yakında bekleyen bir otomobil katilin kaçışını sağlayacaktı. Ruslar suikastçıya ayrıca bir sis bombası vermişler, büyükelçiyi öldürdükten sonra kullanmasını ısrarla tembihlemişlerdir. Böylece ortam kalın bir duman tabakası tarafından sarılacak ve suikastı gerçekleştiren şahsın kimseye görünmeden ara sokakta bekleyen araca binmesi sağlanacaktı. Bu şahıs daha sonra da aynı günün akşamı sınırı geçecekti.¹⁴⁹⁵ Suikast planı bu şekilde hazırlanmıştır.

Her gün olduğu gibi Von Papen, eşiyle birlikte 24 Şubat 1942 sabahı saat 10'da elçiliğe gitmek üzere evinden çıkmıştır. İkili Ankara Atatürk Bulvarı'nda ilerlerken Papen'in ifadesine göre korkunç bir patlama olmuş ve patlamanın

¹⁴⁹⁴ Jacques le Berger Carriere, "Hitler'in Elçisine Ankara'da Suikast Teşebbüsü", *Hayat Tarih Mecmuası*, (Çev.:Sezen Ongan), Kent Basımevi, İstanbul 1977, C. 2, S.7, s. 36.

¹⁴⁹⁵ Carriere, *a.g.m.*, s. 36.

şiddetiyle ikili yere savrulmuştur. Bu patlamada Papen dizinden hafif bir şekilde yaralanırken eşi ise hiçbir yara almamıştır.¹⁴⁹⁶

Yapılan araştırmada bir öğrenci olan suikastçının önce sis bombasını hazır hale getirip sol elinde tuttuğu sonra da sağ elindeki silahla Papen'i hedef aldığı anlaşılmıştır. Fakat daha ateş etmesine fırsat kalmadan bomba patlamış ve kendisi havaya uçmuştur. Çünkü bu sis bombası değildir. Suikastçının eline sis bombası diye barut ve mermilerle sıkıştırılmış gerçek bir bomba verilmiştir. Çünkü Ruslar geride bir delil bırakmak istememiştir. Eğer suikastçı hedefini tutturamazsa bu bomba ile Papen'i ve kendisini yüzde yüz öldürecekti.¹⁴⁹⁷

Bu olayla beraber Türk emniyet kuvvetleri soruşturmayı sağlıklı yürütmek ve güvenliği sağlamak için Ankara'nın diğer şehirlerle olan irtibatını bir süreliğine kesmiştir. Papen'in ifadesine göre Türk polisi olayı aydınlatmış ve patlamanın olduğu noktaya yakın bir ağacın üstünde insan vücudu parçaları ve bir ayakkabı bulmuştur. Bu izler polisi Ankara'da küçük bir otelde kalan Makedonya asıllı bir öğrenciye götürmüştür. Daha sonra bu kişinin İstanbul Rus konsolosluğu ile bağlantılarına ulaşılmıştır. Rus konsolosluğu hemen polis tarafından kuşatılmış ve Ruslar konsoloslukta gizlenen bir başka öğrenciyi polise teslim etmiştir. Bu olay üzerine Saraçoğlu, sonuçları ne olursa olsun bu olayın aydınlatılacağını ve Türk topraklarının asla politik tiyatro sahnesine çevrilmesine izin vermeyeceğini bildirmiştir. Aylar süren araştırma ve soruşturmalardan sonra tetikçilerin Rus konsolosluğunda yetiştirilip eğitildiği ortaya çıkmıştır. Bu patlama sırasında suikastçı de parçalanmıştır. Ancak olayın elebaşı İstanbul'u terk etmeyi başarmıştır. Von Papen saldırıdan Rusya'yı sorumlu tutmuştur. Von Papen'e göre Rusya'nın kendisini hedef almasının sebebi; Türkiye'nin tarafsızlığını savunması ve Rusya'nın Çanakkale'ye göz dikmesine karşı oluşu ve Rusların Akdeniz'e geçmelerinin önünde büyük bir engel oluşturmasıdır.¹⁴⁹⁸ Sotniçenko da bu suikastın, Alman istihbaratına karşı faaliyetlerde bulunan Rus istihbaratı tarafından planlandığını savunmuştur.¹⁴⁹⁹ Carriere göre Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'nda tarafsızlığını muhafaza etmesi Rusları rahatsız etmiştir. Bu yüzden Almanya'nın Ankara Büyükelçisi Von Papen'e bir suikast girişiminde bulunulmuştur.¹⁵⁰⁰

---

¹⁴⁹⁶ Papen, *a.g.e.*, s. 447.

¹⁴⁹⁷ Carriere, *a.g.m.*, s. 37.

¹⁴⁹⁸ Papen, *a.g.e.*, s. 447.

¹⁴⁹⁹ Sotniçenko, *a.g.e.*, s. 337.

¹⁵⁰⁰ Carriere, *a.g.m.*, s. 34.

Suikast ile suçlanan Pavlov ve Kornilov isminde iki Rus vatandaşı tutuklanmıştır. Ancak Hitler aleyhtarı harekette ilişkiyi sürdüren İsviçre'deki Amerikan elçiliğinin ikinci sekreteri suikastı Hitler'in bilgisi doğrultusunda Himler'in örgütlediğini Almanya'da bir kaynaktan öğrendiğini ifade etmiştir. Plana göre Papen kurban edilecek ve olup bitenler de Türkiye'ye karşı, Sovyet entrikası olarak görünecekti.¹⁵⁰¹ Goebbels ise bu işten İngiliz gizli teşkilatını sorumlu tutmuştur.¹⁵⁰² Bu konuda her ne kadar farklı görüşler ortaya atılmış olsa da sonuç itibariyle bu olay Türk-Rus ilişkilerinin en sıkıntılı evreye girmesine yol açmıştır.¹⁵⁰³ Almanya'nın Ankara Büyükelçisi Von Papen'e düzenlenen bu suikast girişimi Almanya ile Rusya'nın Türkiye üzerindeki değişken ve çok yönlü politikalarının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

---

¹⁵⁰¹ Glasneck, *a.g.e.*, s. 119.

¹⁵⁰² Goebbels, *a.g.e.*, s. 33.

¹⁵⁰³ Glasneck, *a.g.e.*, s. 119.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ALMAN BİRLİKLERİNİN DOĞU CEPHESİNDEN ÇEKİLMESİ

4.1. Stalingrad Muharebesi (Eylül 1942- Şubat 1943)

Hitler, Rusya'ya psikolojik, ekonomik ve askeri açıdan büyük bir darbe vurmak için Stalingrad'ın işgalini planlamıştır. Endüstriyel bakımdan Almanya'nın Ruhr bölgesiyle aynı değerde olan Don havzası, Ukrayna ve Kafkasya, savaş için önemli olan petrol, maden zenginliği ve buğday açısından önemli bölgelerdir. Stalingrad ise bu bölgelerin adeta kilit noktası konumundaydı. Bu kentin Almanlar tarafından alınması çok gelişmiş bir savaş sanayi bölgesinin ele geçirilmesi, Rusya'nın arterlerinden olan Volga nehrinin kesilmesi anlamına gelirdi. Bu şehrin 1925 yılında Stalin şerefine bu ismi almış olmasından dolayı buranın Almanlar tarafından işgal edilmesi Rusya'yı ideolojik açıdan da çöküntüye uğratabilirdi.¹⁵⁰⁴

Moskova savaşında başarı sağlayamayan Alman birlikleri Hitler'in 5 Nisan 1942 tarihli ve 41 sayılı emri üzerine Kafkasya'ya ve oradan da Stalingrad'a yürümüşlerdir.¹⁵⁰⁵ 1942 yazında Hitler, cephenin güneyindeki 125 tümenin taarruzu için 350 km'yi aşmayan bir genişlikte bir taarruz emri vermiştir. Don bölgesinden başlayan taarruz ilk iki hafta içinde 200 km'lik derinlik kazanmış ve bu durum Almanların güneyde Kafkasya'dan, kuzeyde Stalingrad'a kadar ilerlemesine olanak tanımıştır.¹⁵⁰⁶

Rus ordusunda zorunlu olarak çalıştırılan Ramazan Traho'nun anlattıklarına göre Alman birlikleri Stalingrad'a doğru yaklaştıkça sürgün ettikleri halkların intikamından korkan Ruslar birden bire tavırlarını değiştirerek Kafkas halklarına karşı insanca muamele etmeye başlamışlardır. Hatta içimizde sağlam olanları Kızıl ordu saflarında yer almaları için teşvik bile etmişlerdir. Fakat bütün meşakkate rağmen asker olmak isteyenler parmakla gösterilecek kadar azdı. Kızıl orduya alınan Kafkasyalılar da güvenilmeyecek kimseler olarak görülmüş ve çalışma şartları çok daha kötü olan demiryolu inşaatında çalıştırılmıştır. Tedbir amaçlı birçok kişi de Sovyet Rusya karşıtlığından dolayı zindanlara atılmışlardır. Alman kıtaları biraz daha yaklaşıncı, zindanlara atılan şüpheli kimseler, düşman eline geçmesin diye derhal kurşuna dizilirken diğerleri de hayvan vagonlarına tıkları tahliye edilmeye

¹⁵⁰⁴ Ose Dieter, "Stalingrad; Bir Muharebe Hakkında Düşünceler", *Askeri Tarih Bülteni*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1984, S. 16, s. 97.

¹⁵⁰⁵ Glasneck, *a.g.e.*, s. 167.

¹⁵⁰⁶ Miksche, *a.g.e.*, s. 194.

çalışılmıştır. Tahliyeye imkan kalmayınca da bu vagonlar üzerlerine benzin ve petrol dökmek suretiyle ateşe verilmiş veya Sovyet uçakları tarafından bombalanarak imha edilmiştir.¹⁵⁰⁷

Hitler, Paulus'un yönettiği Alman "B" Ordular Grubu'ndan 6. Ordu birlikleri sayesinde Stalingrad'ı almayı planlamıştır. Bu rahatlıkla Kafkasya'ya doğru yönlendirilen "A" Ordular Grubu'nu desteklemek amacıyla 4. Tank ordusunu Kafkasya Cephesi'ne göndermiştir.¹⁵⁰⁸ 1942 yazında savaş en çok Alman B Ordular Grubu'nun ilerlediği Stalingrad yönünde şiddetlenmiştir. B Ordu Grubu, 13 piyade ve 5 panzer tümeninden oluşan General von Paulos komutasındaki 6. Kara Ordusu da bu grubun içinde yer almıştır.¹⁵⁰⁹ Sovyet Yüksek Komutanlığı, Alman saldırısına karşı 12 Temmuz 1942'de Mareşal S. K. Timoşenko komutasında bir "Stalingrad Cephesi" oluşturmuştur.¹⁵¹⁰ Sovyetler, Alman birliklerinin Stalingrad'a ulaşmasını engellemek amacıyla yedek 63. ve 64. Orduları, Don Irmağı hattına konuşlandırmıştır. Stalingrad'da oluşturulan General V. Y. Kolkarçı'nın 62. Ordusu da Alman ilerleyişini durdurmak için hazır bulundurulmuştur. Böylece 38 tümenenden oluşturulan Rusların Stalingrad Cephesi saldırılara karşı güçlendirilmiştir.¹⁵¹¹

Almanların hızla ilerleyişi karşısında Stalin, 12 Temmuz'da Donets ile Don'daki geri çekilmenin durdurulmasını, Volga'daki çekilmenin de tekrarlanmamasını istemiştir. Bu arada Stalin, Mareşal Timoçenko'ya Stalingrad Ordular Grubu'nun örgütlenmesini ve kentin 62. Ordu tarafından son eri kalıncaya kadar savunulması emrini vermiştir.¹⁵¹² Stalingrad'ın savunması, sırtını Don'un meydana getirdiği geniş kavise, kuzey ve güneyde nehrin doğu yakasında bulunan birliklere dayanmıştır. On binlerce Stalingrad'lı savunma hatlarının yapımında çalışmıştır. Savaş malzemesi ile ilgili olmayan işyerleri kapanmış buralarda çalışan 50.000 kişi şehrin çevresindeki ilk hatlarda çalışmak üzere seferber edilmiştir.¹⁵¹³

Stalingrad Cephesi komutanlığına bir süre sonra General v. N. Gordov getirilmiştir. Rusların bu tedbirleri üzerine Almanlar, birliklerini Sovyet 64. Ordu birlikleri istikametine doğru kaydırmışlardır. Almanlar, Stalingrad'ın güneybatısından şehre doğrudan sokulma planı yaparak Kotelnikova'ya saldırmıştır.

¹⁵⁰⁷ Ramazan Traho, "Stalingrat'tan Berlin'e", *Kafkasya (Derkaukasus)*, Münih 1951, No 2-3, s. 34.

¹⁵⁰⁸ Aragon, *a.g.e.*, s. 70.

¹⁵⁰⁹ Lototski, *a.g.e.*, s. 180.

¹⁵¹⁰ Gehlen, *a.g.e.*, s. 43.

¹⁵¹¹ Lototski, *a.g.e.*, s. 180.

¹⁵¹² Carell, *a.g.e.*, s. 360.

¹⁵¹³ Aragon, *a.g.e.*, s. 70.

Almanlar bu manevrayla Don'a ulaşarak Nezni-Çirskaya yöresindeki önemli bir geçidi de ele geçirmeyi başarmıştır.¹⁵¹⁴ Alman birlikleri 25 Temmuzda Kalaç'a ve bu noktanın güneybatısında Çir ile Don Nehirlerinin birleştiği yere kadar ilerlemişlerdir. Bu durumda Rus birlikleri Voronez'le Rostov'un 50 km doğusu arasında kalan bölgeden başka her yerde Don Nehri'nin doğu yakasına atılmışlardır. Bunun üzerine Rus birlikleri 51. Orduyla ve yedek birliklerle takviye edilmiştir. Rus ordu komutanı Malinovski'nin komuta ettiği Güney Cephesi Rostov bölgesinden çekilmek durumunda kalmıştır. Bu durumda 51. Ordu Don Nehrinin doğu yakasında Alman birliklerinin köprübaşı olarak tuttukları Konstantinovski ve Tsimlianski'de Alman birlikleriyle karşı karşıya gelmiştir. Bu süreçten sonra Kafkasya petrolleri için asıl savaş başlamıştır.¹⁵¹⁵

28 Temmuz 1942'de, Stalin, 227 numaralı emirle geri çekilmenin Rusya açısından bir felaket olacağını belirterek "daha da geri çekilmek kendimizi ve bundan dolayı da anayurdumuzu tehlikeye atmak demek olacaktır" demiştir.¹⁵¹⁶ Bunun üzerine Rus birlikleri bütün güçleriyle savunmayı sürdürmüşlerdir. Bu arada Alman 4. tank taburu 31 Temmuz'da yönünü Kafkasya cephesinden Stalingrad'a doğru çevirmiştir. Tank taburu ileri hareketla Tsimlianski'e ve Don Nehri'nin doğu kıyısına doğru ilerlemiştir.¹⁵¹⁷

5 Ağustos 1942'de Rus Başkomutanlık Karargahı, Stalingrad Cephesi'ni V. N. Gordov'un komuta ettiği Stalingrad ve General A. I. Yeremenko'nun komuta ettiği Güneydoğu Cephesi diye iki cepheye ayırmıştır.¹⁵¹⁸ 12 Ağustos'ta Rus Genel Karargahı Stalingrad'a Mareşal Vassilievski'yi göndermiştir. Ancak bir gün sonra da Eriemenko her iki cephenin komutanlığına getirilmiştir. Golikov Güney-batı, Gordov da Stalingrad Cephelerinde Eriemenko'nun yardımcıları olmuşlardır. Bu arada Voronez Cephesi Stalingrad Cephesi'ni rahatlatmak üzere Macar ordusuna karşı saldırıya geçerek Don Nehri'nin batısında Voronez'in güneyinde bir savunma hattı oluşturmuştur.¹⁵¹⁹

Rus Genel Kurmay Başkanı Korgeneral A. M. Vasilevski ve daha sonra general M. S. Şumilov'un komutasındaki 64. Ordu, karşı saldırıya geçmiştir. Bu saldırı karşısında Alman birlikleri savunmaya geçmek zorunda kalmıştır. Fakat daha

---

¹⁵¹⁴ Lototski, *a.g.e.*, s. 188.

¹⁵¹⁵ Aragon, *a.g.e.*, s. 71.

¹⁵¹⁶ Lototski, *a.g.e.*, s. 188.

¹⁵¹⁷ Aragon, *a.g.e.*, s. 71.

¹⁵¹⁸ Lototski, *a.g.e.*, s. 188.

¹⁵¹⁹ Aragon, *a.g.e.*, s. 73.

sonra Alman birlikleri Kalaç'dan ve Nezni-Çirskaya yöresinden kuzeye doğru ilerlemeye başlamıştır. Bir ay içinde Alman birlikler yaklaşık 80 km ilerlemiş ve büyük güçlüklerle de olsa Rusların kış savunma hatlarına ulaşmıştır. Alman birlikleri 19 Ağustos 1942'de Stalingrad'ın kuzey ve güney yerleşim bölgelerine karşı aynı anda bir saldırı başlatmışlardır. 23 Ağustos'ta General von Paulus'un 6. Alman ordusundan bir tank grubu Volga'yı Stalingrad'ın kuzeyinden yarmayı başarmıştır. 23 Ağustos'ta Alman birlikleri Stalingrad'a bir de şiddetli hava saldırısı başlatmıştır. Sovyet uçakları hava saldırısında 30'dan fazla Alman uçağını düşürmeyi başarmıştır. Bu arada 9. İtalyan ordusu Stalingrad'ın batısına doğru yönlendirilmiştir. Eylül 1942'de ise 3. Romanya ordusu onun sağında saldırıya dahil olmuştur. Eylül sonunda Alman birlikleri Kafkasya'da yaklaşık 30 tümenle varlığını sürdürürken B Ordu Grubu Stalingrad'da 80'den fazla tümenle saldırılarını sürdürmüştür. Hitler bölgeye yığıldığı bu birlikle Stalingrad'ı ne pahasına olursa olsun almak istemiştir.¹⁵²⁰

1942 Sonbaharında Almanya'nın Doğu cephesi 3700 km. uzunlukta olup en büyük genişliğe ulaşmıştır. Bu hat üzerinde 186 Alman, ve Finlandiya tümeni, 21 Romen, 10 İtalyan, 10 Macar, 10 Slovak toplam 237 Mihver tümeni görev almıştır.¹⁵²¹ Hitler sahip olduğu bu güçlerle Stalingrad'da zaferin kesin olacağını düşünmüştür. Stalingrad Savaşı başladığı zaman Rus askeri gücü Almanlara nazaran oldukça zayıftır. Rus ordusu özellikle ağır top, makineli tüfek, uçaksavar ve tanksavar silahları konusunda büyük sıkıntı çekmiştir.¹⁵²²

Bu arada Alman birlikleri Stalingrad'a bütün güçleriyle saldırırken Ruslar her geçen gün müttefiklerinden gelen yardımlar sayesinde gittikçe güçlenmeye ve toparlanmaya başlamışlardır. Özellikle Atlantik'le Hint Okyanusu üzerinden getirilerek İran Körfezi'nden geçirilen malzemeler, Hazar Denizi ve oradan Volga Nehri aracılığıyla Stalingrad'a sonra da cephenin 564. km'sindeki son istasyona kadar ulaştırılmıştır.¹⁵²³ Bu yardımlarla Rus birliklerinin Alman birlikleri karşısındaki dürencini artırmıştır. Hem Rusya'ya yapılan yardımlar hem de Stalingrad'ın güvenliği açısından Volga nehri büyük öneme sahiptir. Volga nehri boyunca 65 km uzanan Stalingrad şehri hiçbir noktada 5 km'den daha geniş değildir.

Mihver birlikleri bütün gücüyle saldırırken Rus birlikleri ve halkı Stalingrad'ı sonuna kadar savunmaya çalışmıştır. Nitekim halk savunması için 50.000 gönüllü

---

¹⁵²⁰ Lototski, *a.g.e.*, s. 188.

¹⁵²¹ Miksche, *a.g.e.*, s. 206.

¹⁵²² Kruşçev, *a.g.e.*, s. 241.

¹⁵²³ Carell, *a.g.e.*, s. 374.

sivil silah altına alınmıştır. Yine halktan 75.000 kişi 62. Rus ordusunun emrine verilmiştir. 3000 genç kız hasta bakıcı ve istihbarat yardımcısı olarak hizmete alınmıştır. 13-16 yaşlarındaki 7000 genç silahlandırılarak savaşan birliklere dahil edilmiştir. 12 Eylülde Jeremenko ile Kuruşçev 62. Ordu Komutanı General V. I. Çukov'u yanlarına çağırarak Volga tahkimatının savunmasını kendisine verdiklerini bildirmişlerdir. Bu arada şehrin güney kesimi General M. S. Şumilov'un komutasındaki 64. Ordu tarafından savunulmuştur.¹⁵²⁴

Almanlar, Stalingrad'ı 13 tümen, 500 tank, 3.000 top ve 1000 savaş uçağından oluşan bir kuvvetle ele geçirme planı yapmıştır. Rusya ise Çukov'un kumandasındaki 50.000 kişilik orduyla şehri savunmaya çalışmıştır.¹⁵²⁵ 13 Eylül'de Alman Generali Seydlitz'in 51. Kolordusuna bağlı General Von Hartmann komutasındaki 71. Piyade Tümeni, Stalingrad'daki savunma hattını yarararak şehrin yakınındaki önemli bir tepeyi ele geçirmiştir. Bir gün sonra da tren istasyonu üzerinden Volga istikametine ilerlemiştir. Çukov, Eylülün üçüncü haftası Rus Ordular Grubu Savaş Danışmanı Nikita Segeyeviç Kuruşçev'i arayarak başka yedeklerinin kalmadığını birkaç tane yeni tümen gönderilmesini talep etmiştir. Kuruşçev'in durumu Stalin'e bildirmesi üzerine yetkin ve tam donanımlı iki birlik Stalingrad Cephesi'ne gönderilmiştir. Bu arada Alman Yüksek Komutanlığı da Stalingrad Cephesi'ndeki bütün birliklerin komutanlığına Paulus'u getirmiştir. Böylece Hitler, artık şehrin ele geçirilmesini ve bu işin bitirilmesini istemiştir.¹⁵²⁶

19 Eylül'den itibaren 18 Alman tümeni, Kalaç-Stalingrad Demiryolu'nun kuzeyinde Volga ile Don Nehirleri arasındaki bölgeyi ele geçirmekle görevlendirilmiştir. Dört gün sonra ise Paulus'un ordusu Volga'ya vararak şehrin kuzey bölgelerine doğru sokulmuştur. Alman tanklarının arkasında bir motorize tümen ve bir piyade tümeni, sekiz kilometre uzunluğunda bir hat meydana getirerek şehrin kuzey orduları ile bağlantısını kesmiştir. Bunun üzerine yüzlerce Alman uçağı Stalingrad'ı bombardımana tutmaya başlamıştır. Bu bombardımanlarla Volga üzerinde ateşe verilen akaryakıt depoları alev alev yanarken ırmağa dökülen petrol, iskeleleri, rıhtımdaki gemileri birer birer tutuşturmuştur. Bu arada Alman saldırılarını

---

¹⁵²⁴ Lototski, *a.g.e.*, s. 189

¹⁵²⁵ Aragon, *a.g.e.*, s. 79

¹⁵²⁶ Carell, *a.g.e.*, s. 393

önlemeye çalışan Rus hava kuvvetleri ve hava savunma sistemleri doksandan fazla alman uçağını düşürmeyi başarmıştır.¹⁵²⁷

Ancak yapılan kara hareketiyle Alman birlikleri şehrin bazı kesimlerine hakim olmuşlardır. Fakat Alman 6. Ordu kumandanı Paulus, 20 Eylül'de General Çukov kumandasındaki 62. Rus ordusunun direnişi karşısında takviye kuvvet gönderilmeyecek olursa yapılan taarruzun boşa gideceğini Alman yetkililere bildirmiştir. Cephane, takviye kuvvet eksikliğinden ve Rus birliklerinin direncinden dolayı Alman birlikleri ilerleyemez duruma gelmişlerdir.¹⁵²⁸

Stalingrad savaşı 26 Eylül'e kadar şehrin merkez ve güney kesimlerinde devam etmiştir. Rus birliklerinin direnişine rağmen Alman birlikleri Çanitsa Irmağı'nın güneyinde şehrin önemli bir kısmını işgal etmeyi ve Volga'ya geniş bir cephe üzerinden ulaşmayı başarmıştır. Eylül sonlarından itibaren çatışmalar fabrika bölgeleri ve Orlovka yöresinde şiddetli bir şekilde devam etmiştir.¹⁵²⁹ Rusya açısından bu olumsuz gelişmeler üzerine Çukov, Eylül'de Stalin'e Don havzasından Rostov'a doğru karşı stratejik bir saldırı başlatılabileceğini, böylece Kafkasya'daki ve Stalingrad'daki Alman ordularının merkezle bağlantılarının kesilebileceğini ancak bunun için yaklaşık iki aylık bir hazırlık gerektiğini bildirmiştir. Stalin, Çukov'un tavsiyelerine uymuş ve ona planın uygulanması iznini vermiştir.¹⁵³⁰ Ancak bu süre zarfında 14 Ekim'de Alman birlikleri Traktör fabrikasını işgal etmeyi, bölgeyi kuşatmayı ve 2.5 km'lik bir cephe üzerinde de Volga'ya ulaşmayı başarmıştır.¹⁵³¹ Don'daki cephe üzerinde ve Strecker Kolordusunun yanında yaklaşık 150 km genişliğinde bir cepheyi tutan 3. Romen Ordusu yer almış daha sonra ise 8. İtalyan ordusu ile 2. Macar Ordusu bu gruba dahil olmuştur.¹⁵³² Almanlar Volga'ya ulaşp Rus birliklerini yarı çember içine almışlar, Rus birliklerinin kuzeyle olan demiryolu bağlantısını ve nehirdeki Rus nehir ulaşımını da kesmişlerdir. Rus birliklerinin Volga'nın doğu kıyısı ile bağlantısı kesilmiştir. Rus birliklerinin bu savaşı kazanabilmesi için Volga'nın doğu kıyı ile bağlantısının mutlaka kurlmaları gerekmektedir.¹⁵³³

¹⁵²⁷ Aragon, *a.g.e.*, s. 77.

¹⁵²⁸ Manfred Kehrigh, "40 Yıl Sonra İkinci Dünya Harbi Stalingrad", *Askeri Tarih Bülteni*, (Derl.: Fahri Çeliker), Şubat-1984, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Ankara 1984, S. 16, s. 84.

¹⁵²⁹ Lototski, *a.g.e.*, s. 189.

¹⁵³⁰ Hosking, *a.g.e.*, s. 682.

¹⁵³¹ Lototski, *a.g.e.*, s. 189.

¹⁵³² Carell, *a.g.e.*, s. 407.

¹⁵³³ Kruşçev, *a.g.e.*, s. 241.

Almanların tank piyadeleri, istihkamacılarıyla tank avcıları Stalingrad'da ev ev büyük mücadeleler verdikleri halde Stalingrad'ı bir türlü işgal edememişlerdir. Kuruşçev'in son yedekler olarak Çukov'a gönderdiği, tam donanımlı altı piyade tümeniyle iki zırhlı tugay ve yine çok iyi donanımlı iki muhafız tümeni ile yapılan takviye Stalingrad'ın savunulmasına büyük katkı sağlamıştır.¹⁵³⁴ Bundan sonra insiyatif giderek Rus birliklerinin eline geçmeye başlamıştır.

Ruslar, 4 Kasım'da Stalingrad'ın güneyinde bulunan Beketovka'dan büyük çapta kurtarma hareketi yapmayı planlamışlardır. Rusya'nın Volga ve Don nehirleri arasındaki cepheleri Serafimoviç'e kaydırılmıştır. Almanlar, Rus hatlarında saldırının başlatılacağı kesimleri özellikle 65. ve 21. Ordularla takviye etmeye başlamıştır. 4 Kasım 1942'de Moskova'da 12 generalin katıldığı Savaş Konseyi'ne Stalin başkanlık etmiştir. Konseyde Grozy ve Mahaçkala'daki rafinerilerin ve makine alet fabrikalarının Orsk ve Taşkent'e nakline karar verilmiştir. Bu arada planlanan taarruz hareketinin hava koşulları elverdiği taktirde 15 Kasım'dan önce gerçekleştirilmesine karar verilmiştir. Bu hareketler öncelikle Grozny'den Mozdok'a, Don havzasından, Vorenej'e, İlmen Gölü güneyindeki Rzhev'de ve Leningrad'da olacaktır. Eksik birlikler ihtiyatlarla takviye edilerek cepheye gönderilecektir. Stalingrad'daki Alman birliklerinin geri çekilmesini sağlamak için bu kente giden demiryolu hattının kesilmesi ve Stalingrad'daki Alman birliklerinin çekilmesiyle Rus birliklerinin Volga'dan bir su yolu olarak yararlanması planlanmıştır.¹⁵³⁵ Rus yetkililer bu şekilde karşı taarruzun planlarını yaparken Almanlar yetkililer de Volga'da Rusya'ya en büyük darbeyi vurmaya hazırlanmışlardır. Nihayetinde Alman birlikleri yaşanan şiddetli muharebelerle büyük endüstri merkezine giden yolu açarak Sovyet Rusya'nın can damarı olan Volga'yı kesmek istemiştir. Hitler bu konudaki niyetini 8 Kasım 1942 de eski parti arkadaşlarına şöyle ifade etmiştir:¹⁵³⁶

"Volga'ya varmak ve önemli bir şehre ve bir noktaya gitmek istiyorum. Tesadüfen bu şehir Stalin'in adını taşıyordu. Fakat bunun için bu şehre yürüdüğümü düşünmeyiniz. Bu şehir başka bir ad da taşıyabilir. Fakat bu şehir çok önemli bir yer olduğu için orayı ele geçirmek istiyorum. Zira 9 milyon tonu petrol olan 30 milyon tonluk bir nakliyat faaliyeti bu şehirde kesişiyor. Bunun içindir ki büyük Ukrayna bölgesinin ve Kuban'ın bütün zahiresi kuzeye taşınmak üzere orada toplanır. Benim ele geçirmek istediğim yer işte orasıdır."

Bu ifadeler Hitler'in Stalingrad'ı neden ele geçirmek istediğini açıkça ortaya koymaktadır. Hitler'in talebi doğrultusunda Von Bock komutasındaki Alman

¹⁵³⁴ Carell, a.g.e., s. 394.

¹⁵³⁵ Gehlen, a.g.e., s. 46.

¹⁵³⁶ Miksche, a.g.e., s. 202.

birlikleri Stalingrad civarına ulaşmakla birlikte İdil-Ural topraklarına da girmişlerdir. Bu arada yüzlerce Türk-Tatar köyü Mareşal von Paulus'un kontrolüne geçmiştir. Böylece Paulus komutasındaki birlikler beş ay boyunca bu bölgeyi kontrolleri altında tutmuşlardır.¹⁵³⁷

Alman birlikleri Kasım 1942'de Stalingrad Cephesi'nde ulaşabilecekleri son noktaya gelmişlerdir. Bu süreçte Alman birlikleri okadar geniş bir alana dağılmışlardır ki birliklerin iâşe ve ikmallerinin yapılmasında büyük sıkıntılar yaşanmaya başlamıştır. Buna bir de kış şartlarının olumsuz koşulları eklenince Alman birliklerinin durumu daha da içinden çıkılmaz bir hal almıştır. Almanların durumu bu şekilde olumsuz bir gidişata doğru sürüklendiği sırada Rus birlikleri yeni takviyelerle hızla toparlanmaya başlamıştır.

Alman saldırıları karşısında planlı geri çekilme sayesinde Ruslar 1942 Eylülü'nden itibaren büyük birlikleri cepheden çekerek dinlendirmiş ve beş yeni ordu ile bir süvari kolordusu, mekanize kolordu ve topçu tümenlerini yeniden kuracak duruma gelmiştir. Bu birliklerin donatımı Uralların doğusuna taşınan silah fabrikalarının verimli bir şekilde üretim yapmaları ve Amerikan yardımı sayesinde mümkün olmuştur. Bu koşullar altında Rus birlikleri çift taraflı bir kuşatma planı hazırlamışlardır. Bu plana göre Mihver ordularının imhası maksadıyla Don ve Güneybatı ordu grupları 9 Kasım'da harekete geçmeyi planlamışlardır. Bu plan doğrultusunda Stalingrad Ordular Grubu, Don kıyısındaki Kalak'ta kısıpı kapatmak üzere bir gün sonra harekete geçecektir. Ancak saldırı koşullarının tam olgunlaşmamasından dolayı plan 19-20 Kasım'a ertelenmiştir.¹⁵³⁸

Kasım 1942'de Rus-Alman Cephesi'nin güney kanadında Ruslar açısından Almanları yenmenin elverişli koşulları oluşmaya başlamıştır. Bu süreçte Stalingrad ve Kafkasya üzerine ilerleyen büyük Alman birlikleri ağır kayıplara uğratılmıştır. Çünkü Alman birlikleri saldırı güçlerini tüketmiş ve büyük bir cephe boyunca elverişsiz olarak yayılmışlardır. Almanlara son darbeyi vurmak için Rus birliklerinin 1942 Kasımı'nda B Ordu Grubu'na karşı harekatı General N. F. Vatutin komutasındaki Güneybatı, General K. K. Rekossovsky komutasındaki Don, ve General A. I. Yeremenko komutasındaki Stalingrad cephesi olmak üzere üç cepheden yürütülmesi planlanmıştır.¹⁵³⁹

¹⁵³⁷ Aytugan, *a.g.m.*, s. 11.

¹⁵³⁸ Kehrig, *a.g.m.*, s. 85.

¹⁵³⁹ Lototski, *a.g.e.*, s. 207.

Nihayetinde Rus birlikleri 19 Kasım'da Almanların B Ordular Grubu'na taarruza başlamıştır. Bu taarruz aynı zamanda 6. Ordunun kanatlarına, Don üzerinden kuzeybatı yönünde 3. Romen ordusuna ve güneyde 4. Romen ordusuna Kalmuk steplerine doğru yapılmıştır.¹⁵⁴⁰ Rus taarruz birlikleri Blinov ve Kleçkaya'da 6. Orduya bir yarma hareketinde bulunarak güney, güneydoğu ve güneybatı yönünde ilerlemiştir. Daha sonra 5. Romen ordusunu kuşatarak 48. Zırhlı kolorduyu püskürtmeyi başarmıştır.¹⁵⁴¹ Bu saldırı sonucunda Romen ordusunun bütün tümenleri bozguna uğrayarak panik halinde geri çekilmeye başlamıştır. Bu arada Rus birlikleri Şir suyu ile güney ve güneybatı doğrultusunda saldırıya geçtikleri sırada asıl kuvvet de güneydoğuya yönelerek Alman 6. Ordusu'nun geri çekilmesini sağlamıştır.¹⁵⁴² Bu gelişmeler üzerine B Ordular Grup Komutanlığı 6. Ordu'nun içinde bulunduğu tehlikeyi görmüş ve bütün muharebe hareketlerinin durdurulması, 14. Zırhlı Kolordu'nun Don'un batı kıyısında bulunan Rus birliklerine karşı taarruza hazırlanması emrini vermiştir.¹⁵⁴³ 19 Kasım akşamı General Paulus, Alman Ordular Grubu Komutanlığı'ndan aldığı emir üzerine Stalingrad'daki bütün taarruz hareketini durdurup üç zırhlı tümeden oluşan savaş gruplarını cepheden çekerek kuzeybatıdan gelen Rus birliklerine karşı Don nehri doğrultusunda savunmaya geçmiştir.¹⁵⁴⁴

Alman birlikleri, Morozovsk'tan Stalingrad'a giden demiryolu hattının Sovyet taarruzunun birinci hedefi olduğunu esir alınan bir Rus subaydan öğrenmiştir. Alınan bilgiye göre Stalingrad'ın güneyindeki Beketovka'dan bir saldırı gelebileceği sürekli rapor edilmiştir. Rus birliklerinin 19 Kasım 1942'de saat 05.00'te Kletskeya ve Serafimoviç köprübaşlarına bir hücumla başlayan saldırı ertesi sabah Stalingrad'ın hemen güneyinden Bekatovka'dan yapılan ikinci bir saldırıyla devam etmiştir.¹⁵⁴⁵

Bu arada Rus Don Ordular Grubu, 22 Kasım'da Don üzerindeki Kalaç Köprüsü'nü ele geçirerek 6. Alman Ordusu'nun bel kemiği olan Rostov-Stalingrad demiryolunu kesmiştir. Kuzeyden ve güneyden gelen iki Rus birliği, Stalingrad'ın 60 km batısında ve Don Nehri kavisinde bulunan Kalaç'ta birleşmiştir. Bunun üzerine Alman 14. Zırhlı Kolordu, akaryakıt yokluğu yüzünden batıya yapılması emredilen taarruzu yapamayacağını 6. Ordu Komutanlığı'na bildirmek zorunda kalmıştır. Stalingrad ve Don ordu gruplarının taarruzları 23 Kasım'da Sovyetski'de

¹⁵⁴⁰ Dieter, *a.g.m.*, s. 99.

¹⁵⁴¹ Kehrig, *a.g.m.*, s. 86.

¹⁵⁴² Carell, *a.g.e.*, s. 412.

¹⁵⁴³ Kehrig, *a.g.m.*, s. 86.

¹⁵⁴⁴ Carell, *a.g.e.*, s. 419.

¹⁵⁴⁵ Gehlen, *a.g.e.*, s. 47.

birleşmiştir. Böylece Alman 6. Ordu ve 4. Kolordu ile Romen ordusunun bir bölümü çember içine alınmıştır.¹⁵⁴⁶ Rus birliklerinin yaptığı çevirme hareketinin iki kolunun Kalaç'ta birleşmesiyle yapılan bu kuşatmada Rus birlikleri Mihver birliklerinin 100 tank, 1.800 top ve 10.000 motorlu taşıtını ele geçirirken 250.000 Alman askerini de esir almıştır.¹⁵⁴⁷

Bu durumun Alman birlikleri 180.000 askerin ölümü, 500.000 askerin yaralanması ve büyük miktarda savaş teçhizatının kaybedilmesi üzerine saldırılarını durdurmak zorunda kalmışlardır.¹⁵⁴⁸

Stalingrad'da Von Paulus komutasındaki 6. Alman Ordusu, Rus birlikleri tarafından kuşatılmıştır. Kafkasya'daki Alman birliklerinin esir düşmemek için geri çekildiği sırada Alman yetkililer, bu çekilmenin programlı bir çekilme olduğunu, yapılacak daha güçlü ikinci saldırı ile Rus birliklerinin bozguna uğratarak zaferin Almanların olacağını bildirmişlerdir.¹⁵⁴⁹ Alman yetkililer böyle ifadeler kullanarak birliklerinin ve halkının moral gücünü yüksek tutmaya çalışmışlardır.

Alman yetkililer gerçekleri gizlemeye çalışırken 6. Ordu birlikleri artık üstü örtülecek bir durumun kalmadığını ve içinde bulundukları zor şartlardan bir an önce kurtulmaları için yetkililerin bir çözüm bulmaları gerektiğini düşünmüşlerdir. Bu doğrultuda Paulus, 23 Kasım'da Hitler'e "Ordu imhaya doğru gitmektedir" diyerek geri çekilme talebinde bulunmuş, ancak Hitler, 6. Ordu'nun bulunduğu yerde savunmaya geçmesini ve dışarıdan gelecek desteği beklemelerini istemiştir.¹⁵⁵⁰ General Schmidt, artık Rus birliklerince kuşatılan Alman 6. Ordu birliklerinin ikmalinin hava kuvvetlerince yapılacağını 8. Uçak Kolordusu kumandanlığına bildirmiştir.¹⁵⁵¹ Ancak Alman Hava Kolordusu ulaştırma birlikleri, kuşatma altındaki 6. Ordu'nun ihtiyacı olan günlük 300 ton ikmal maddesinin sadece 90 tonunu bu orduya ulaştırabilmiştir.¹⁵⁵² Bu durumda kuşatma altındaki 6. Ordu'nun maddi manevi gücü her geçen gün gittikçe zayıflamaya başlamıştır.

Hitler, 25 Kasım'da Feldmareşal von Manstein'i, Leningrad'dan çağırarak Don Ordu Gurubu adını verdiği yeni bir askeri grubun başına geçirmiştir. Hitler,

¹⁵⁴⁶ Kehrig, *a.g.m.*, s. 86; William Shirer, *Nazi İmparatorluğu: Doğuşu, Yükselişi ve Çöküşü*, (Çev.: Rasim Güran), Ağaoğlu Yayınları, İstanbul 1969, C. 3, s. 1427.

¹⁵⁴⁷ Gehlen, *a.g.e.*, s. 47.

¹⁵⁴⁸ Lototski, *a.g.e.*, s. 194.

¹⁵⁴⁹ Ramazan, *a.g.e.*, s. 54.

¹⁵⁵⁰ Carell, *a.g.e.*, s. 421; Manstein, *a.g.e.*, s. 338.

¹⁵⁵¹ Kehrig, *a.g.m.*, s. 87.

¹⁵⁵² Hermann Göring, "İkinci Dünya Savaşı'na Nasıl Başladık? Nasıl İdare Ettik, Niçin Kaybettik? III", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, (Çev.: İbrahim Ulus), İstanbul 2001, S. 57, s. 119.

Manstein'e güneybatıdan harekete geçerek Stalingrad'da kuşatılmış olan 6. Alman Ordusu'nu kurtarma görevi vermiştir. Bunun  zerine kendisine verilen görevi yerine getirmeye  alışan Manstein 12 Aralık'ta Rus birliklerine karşı saldırıya geçmiştir.¹⁵⁵³ Bu arada Hoth Ordu Grubu birlikleri de Stalingrad'a 50 km kadar yaklaşılabilmektedir. Daha sonra Rus ordularının baskısı sonucu Romen, İtalyan ve Macar birliklerinin de yer aldığı Don Ordular grubu birliklerini yeniden organize etmede büyük aksaklıklar yaşanmıştır. Nihayetinde 16 Aralık'ta Rus birlikleri, Voronez'in güneyindeki Don Nehri kavisinde bulunan 8. İtalyan ordusu bölgesinde ve A Ordular Grubu (Kafkasya) ve Don Ordular Grubu'nun bağlantısını kesmek amacıyla Rostov doğrultusunda taarruz ederek yarma harekatında bulunmuştur.¹⁵⁵⁴ Sovyet Başkumandanlık karargahı düşmanın kuşatmadan kurtulmaya çalışacağını anlayarak Don ve Stalingrad Cephelerinde kuşatılmış olan Mihver birliklerinin yok edilmesi emrini vermiştir. Sovyet birlikleri Alman birliklerinin yanı sıra 16 Aralık'ta İtalyan ordu cephesini bozguna uğratmıştır. 17 Aralık 1942'de Rus birlikleri bütün cephelerde başarıya ulaşmıştır. Birkaç gün içinde Rus birlikleri İtalya'nın 8. Ordusu ve Romanya'nın 3. Ordusunu ve geride kalan Alman birliklerini bozguna uğratmıştır.¹⁵⁵⁵ Bu gelişmeler  zerine Manstein, 6. Ordunun kuşatmadan kurtarılmasının mümkün olmadığına kanaat getirerek 17 Aralık'ta Hitler'den bu ordunun geri çekilmesine izin vermesini istemiş ancak Hitler, bu isteği de geri çevirmiştir. Hitler, 6. Ordu'nun Rus birliklerini bölgelerinde sabitlediğini düşündüğünden bu ordunun son kurşununa kadar savaşması gerektiğini düşünmüştür.

Bu arada Alman Generali Hoth'un komutasındaki 4. Panzer Ordusu, 21 Aralık'ta Stalingrad'ın güneyine 40 km kadar yaklaşılabilmektedir. Ancak Rus birliklerinin direnişleri karşısında daha fazla ilerleme sağlanamadığı gibi kuşatılan 6. Ordu da kurtarılamamıştır.¹⁵⁵⁶ Bu arada Rus birlikleri Mareşal Stalin'in yönettiği istihkam stratejisi çerçevesinde kuzeyde, Voronez bölgesinde, güneydoğu yönünde, güney stepte ve kuzeybatı yönünde saldırıya geçmişlerdir. Alman Ordusunun ileri birlikleri üzerine kuzeyden gelen Rus yarma harekatı 1943' n ilk günlerinde başarıya ulaşmıştır. Rus birlikleri bu defa Alman taktiğini kullanarak Alman birliklerinin

¹⁵⁵³ William Shirer, *Nazi İmparatorluğu: Doğuşu, Yükselişi ve çöküşü*, ( ev.: Rasim Güran), Ağaoğlu Yayınları, İstanbul 1969, C. 3, s. 1427.

¹⁵⁵⁴ Hermann Göring, "İkinci Dünya Savaşı'na Nasıl İdare Ettik, Niçin Kaybettik? III", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, ( ev.: İbrahim Ulus), İstanbul 2001, S. 57, s. 119.

¹⁵⁵⁵ Lototski, *a.g.e.*, s. 207.

¹⁵⁵⁶ William Shirer, *Nazi İmparatorluğu: Doğuşu, Yükselişi ve çöküşü*, ( ev.: Rasim Güran), Ağaoğlu Yayınları, İstanbul 1969, C. 3, s. 1428.

gerisine sarkma çalışması yapmaya başlamıştır.¹⁵⁵⁷ Ancak bunda bir başarı sağlayamamışlardır.

8 Ocak 1943'te Sovyet Komutanlığı, kuşatılmış olan 6. Ordu birliklerine teslim olmaları konusunda bir ultiatom vermiştir. Ancak Hitler'in emri üzerine ultiatom reddedilmiştir.¹⁵⁵⁸ 24 Ocak 1943'te Ruslar, Alman 2. Ordusu'nun sağ kanadını da bozguna uğratmıştır. Bu gelişmeler üzerine Almanların Don ordular grubu geri çekilmeye başlamıştır.¹⁵⁵⁹ Bu durum 6. Ordu'nun kuşatmadan kurtulma ümitlerini tamamen tüketmiştir. Bu gelişmeler üzerine General Paulus, 24 Ocak 1943'te Hitler'e şu telsiz mesajını göndermiştir. "Daha fazla savunma yapmak boşuna, felaket kaçınılmaz. Henüz sağlam olan askerlerin canlarını kurtaracak olan teslim olma iznini acilen rica ediyoruz." Fakat Hitler, bu talebi de reddetmiştir.¹⁵⁶⁰ Paulus 30 Ocak'ta radyo ile Hitler'e "Son çöküş 24 saatten fazla geciktirilemez" demiştir. Hitler ise kuşatılan bu orduyu yeni bir direnç moduna sokabilmek için Paulus'a radyo ile Mareşallik Rütbesini verdiğini bildirmiştir.¹⁵⁶¹ Nitekim 30 Ocak 1943 Nazilerin iktidarı ellerine geçirmelerinin onuncu yıldönümüydü. Hitler bu günün anısına Paulus ile birlikte beş orgenerali mareşalliğe yükseltmiştir.¹⁵⁶² Ancak Hitler'in bu son hamlesi de işe yaramamıştır. Kuşatılmış Alman grubuna karşı yürütülen hareket tam 24 gün sürmüştür. Ancak Rusya'nın beklediği 6. Ordu'nun teslim kabulü bir türlü gerçekleşmemiştir. Bunun üzerine kuşatılan 6. Ordu birliklerinin yok edilmesi hareketına Stalin'in emriyle başlanmıştır. Şifre adı "Çember" olan bu hareket Stalingrad'daki Alman birliklerini yok etme yolundaki son hareket olmuştur.

Rusya'nın Don cephesi askeri Konseyi, Baş Komutanlık Karargahı'na gönderdiği raporda; "2 Şubat 1943 saat 16.00'da Don Cephesi kuvvetleri Stalingrad'da kuşatılan düşman grubunun bozgununu ve tasfiyesini tamamlamıştır." ifadesi Almanların 6. ordusunun tamamen imha edildiğinin ispatı olmuştur. Nazi Almanyası için 330.000 kişilik güçlü bir ordunun kuşatılması ve kesin yenilgisi Alman ordusunda maddi ve manevi büyük çöküntüye yol açmıştır.¹⁵⁶³

¹⁵⁵⁷ Lestien ve Cere, *a.g.e.*, s. 195.

¹⁵⁵⁸ Lototski, *a.g.e.*, s. 207.

¹⁵⁵⁹ Gehlen, *a.g.e.*, s. 49.

¹⁵⁶⁰ Lototski, *a.g.e.*, s. 210.

¹⁵⁶¹ William Shirer, *Nazi İmparatorluğu: Doğuşu, Yükselişi ve Çöküşü*, (Çev.: Rasim Güran), Ağaoğlu Yayınları, İstanbul 1969, C. 3, s. 1434.

¹⁵⁶² Dieter, *a.g.m.*, s. 100.

¹⁵⁶³ Lototski, *a.g.e.*, s. 210.

Rus Mareşal Jukov ve General Rokosovski komutasındaki birliklerin kuşatılan Alman birliğini bozguna uğratması üzerine 90.000 Alman askeri teslim olmak zorunda kalmıştır.¹⁵⁶⁴ Volga kıyılarında yaşanan savaşta Rus birliklerinin galip gelmesiyle 1943 Ocağı'nda Almanya'nın B Ordu Grubu bozguna uğratılırken A Ordular grubu da Kafkasya'dan geri çekilmeye başlamıştır.¹⁵⁶⁵ Rus ordu komutanı Shtemenko'ya göre Stalingrad'daki zaferi Kuzey Kafkasya'nın yeniden Rus nüfuzuna girmesini sağlamıştır.¹⁵⁶⁶

Almanlar açısından Stalingrad faciasının bilançosuna baktığımızda: 1942 yılı Aralık ayına kadar kuşatmada 13.000'i Romen olmak üzere 230.000 Mihver birliği bulunmaktadır. 1943 Ocak ayına kadar 230.000 subay ve askerden yaralı ve hasta olan 42.000 kadarı uçakla kuşatmadan çıkarılmıştır. 16.800 asker de 10-29 Ocak arasında Ruslara esir düşmüştür. 31 Ocak'tan 3 Şubat'a kadar süren silahları teslim etme sırasında da 91.000 asker esir alınmıştır. Carell, Stalingrad'da savaş alanında son günlerde korunmasız, bakımsız ve yiyeceksiz kalarak kurtarılmalarına olanak bulunamayıp ölen veya yaralı olarak bırakılan kişi sayısını 80.500 olarak belirtmiştir.¹⁵⁶⁷

Aralık ve Ocak ayı içinde Ruslar tarafından binden fazla Alman uçağı düşürülmüş, savaş alanında 147.000'i aşkın ceset toplanıp gömülmüş, biri Ferldmareşal Paulus olmak üzere 24 general ve 2500'den fazla subayla birlikte 91.000'den fazla asker esir alınmıştır.¹⁵⁶⁸

Alman hava kuvvetleri 6. Ordu'nun ikmali sırasında 8.000 asker ve 500 uçak kaybetmiştir. 6. Ordu'nun 19 Kasım 1942'den 2 Şubat 1943'e kadar yaklaşık 80.000 askeri ölmüştür. 25.000 asker uçakla çemberden kurtarılmıştır. 180.000 asker ise Rus esir kamplarına gönderilmiş 107.800 kişiden sadece 6.000'i savaştan sonra ülkelerine dönebilmiştir.¹⁵⁶⁹ Buna karşı Rus birlikleri Ocak ayı içinde 47.000 kayıp vermiştir.¹⁵⁷⁰

Toplam altı buçuk ay süren Stalingrad savaşı sırasında Mihver orduları Rus-Alman Cephesi'nde harekate katılan büyük kuvvetlerinin yüzde yirmisinden fazlasını kaybetmiştir. Bir buçuk milyon Mihver askeri ölmüş, yaralanmış ya da esir

¹⁵⁶⁴ Vernadsky, *a.g.e.*, s. 507.

¹⁵⁶⁵ Glasneck, *a.g.e.*, s. 243; Hosking, *a.g.e.*, s. 683.

¹⁵⁶⁶ Shtemenko, *a.g.e.*, s. 75.

¹⁵⁶⁷ Carell, *a.g.e.*, s. 436.

¹⁵⁶⁸ Aragon, *a.g.e.*, s. 89.

¹⁵⁶⁹ Kehrig, *a.g.m.*, s. 96; Carell, *a.g.e.*, s. 436.

¹⁵⁷⁰ Aragon, *a.g.e.*, s. 89.

alınmıştır. Böylece Hitler'in savaş gücünün ana omurgası Volga'da kırılmış ve bir daha asla toparlanamamıştır.¹⁵⁷¹

Neticede Von Bock'un Stalingrad'a karşı giriştiği saldırılara 800 binden fazla asker, büyük bir zırhlı araç grubu ve 1500'den fazla uçak katılmasına rağmen bu saldırılar başarısızlığa uğramıştır. Kış şartlarına dayanamayan Alman ordusunun gücü tükenmiştir. Panzer tümenleri Kafkasya'da ilerlemelerinin son noktasına ulaşmış ve artık kendilerine yakıt gönderilemez duruma gelinmiştir.¹⁵⁷²

Rus birlikleri Stalingrad Muharebesi'yle Alman ordusuna büyük zayıflık verdirmiştir. Stalingrad'da, 6. Ordu'nun tamamen çökmesi İkinci Dünya Savaşı'nın kaderinin belirlenmesinde bir dönüm noktası olmuştur. Ayrıca Kızıl ordu ilk kez Stalingrad'da kazandığı büyük başarıyla çevirme muharebeleri ve kuşatma taarruzlarını uygulamaya başlamıştır.¹⁵⁷³

Rus birliklerinin Moskova zaferinden sonra Stalingrad'da Almanlara yaşattıkları yenilgi Hitler ordusunun savaş gücünün zayıflamasının yanı sıra Mihver birliklerinin moral ve motivasyonunu da bozmuştur.¹⁵⁷⁴ Stalingrad zaferi Rus ordusunun uluslararası saygınlığını artırarak Anti-Hitlerci koalisyonun elini güçlendirmiştir. Böylece Nazi Almanyası tarafından işgal edilen ülkelerdeki ulusal kurtuluş hareketleri de güç kazanmaya başlarken Almanya'nın saygınlığı hızla azalmıştır.¹⁵⁷⁵ Bu gelişmeler Almanya'nın Kafkasya'da Birinci Dünya Savaşı'nda yaşadığı hüsrana benzer bir sona doğru adım adım yaklaştığının işareti olmuştur.

4.2. Alman Birliklerinin Kafkasya'dan Çekilmesi

Rusların planına göre ilk olarak Stalingrad Almanlardan temizlenecek, Kuzey Kafkasya'nın durumu ise daha sonra düşünülecekti. 1942 Aralık'ında durum Rusya'nın lehine dönmeye başlamıştır. Kafkas dağlarında Novorossisk ve Terek'teki siperler Rus Güney Cephesi'nin eline geçmesiyle, Rus birliklerine Alman A Ordu Grubu'nu arkadan sarmak için bir fırsat doğmuştur. Rus birlikleri 29 Aralık 1942'de Kotelnikovsky civarını ele geçirmesiyle de Bataisk ve Rostov bozkırlarına giden yol açılmıştır. Böylece Rus birlikleri, Tikhoretskaya'yı ele geçirerek Rostov'dan gelen

---

¹⁵⁷¹ Lototski, *a.g.e.*, s. 210.

¹⁵⁷² Lestien ve Cere, *a.g.e.*, s. 195.

¹⁵⁷³ Dieter, *a.g.m.*, s. 98.

¹⁵⁷⁴ Tolçenov, *a.g.e.*, s. 16.

¹⁵⁷⁵ Lototski, *a.g.e.*, s. 210.

Almanya'nın Kafkas birliklerinin yolunu kesmeyi ve onları burada kuşatmayı planlamıştır.¹⁵⁷⁶

Stalingrad'daki başarılarından yararlanan Rus birlikleri Almanlara karşı saldırıyı geniş bir cephede sürdürmeye başlamışlardır. Rus birlikleri asıl darbeyi Alman B Ordular Grubu'na Don'da, A Ordular Grubu'na ise güneybatı yönünde (Kafkasya'dan) indirmeyi planlamışlardır. Bu planın uygulanmasına Rusların Bryansk, Voronez, Güneybatı, Güney ve Transkafkasya Cepheleleri katılmıştır. Plan dahilinde Rus birlikleri 3 Ocak 1943'te güneyden saldırıya geçmiş ve Mozdok, Mineralniye, Vodi, Pyatigorsk, Yesentuki, Kistovodks, Stavropol kasabalarını ve Armavir'i ele geçirmişlerdir. Daha da ilerleyerek 1943 Şubat'ının ilk günleri Kuzey Donets Irmağı'na, Rostov yakınlarına ve Azak Denizi'ne ulaşmışlardır. Kuzey Kafkaslar'da faaliyet gösteren Almanların A (Kafkasya Ordusu) ve Don Ordu birliklerine ait kuvvetlerin bir kısmı Rostov'a diğer bir kısmı da Kuban Irmağı ve Taman Yarımadası'na doğru geri çekilmeye başlamıştır.¹⁵⁷⁷

Rus birliklerinin saldırısı üzerine Alman Güney Ordular Grubu Komutanı Feldmareşal Von Rundstedt, Alman karargahını arayarak Rostov'un boşaltılması iznini istemiştir. Ancak Hitler bu talebi kabul etmemiştir. Bu isteği zafiyet olarak değerlendiren Hitler, Güney Ordular Grubu Komutanlığına Rundstedt'in yerine Von Reichenau'yu atamıştır. Ancak durumu yerinde gören Reichenau da başka çare olmadığını düşünerek Alman birliklerinin Mius Nehri'nin gerisine çekilmesi talebini Hitler'e iletmıştır. Bunun üzerine Hitler bu çekilme isteğine olumlu karşılık vermek durumunda kalmıştır.¹⁵⁷⁸

Görüldüğü gibi Rus birliklerinin Voronez ve Vladikavkaz yakınlarından yaptıkları saldırılar çerçevesinde Kafkasya'da ve Güney Cephesi'ndeki Alman birliklerinin tamamını tehdit etmesiyle Almanlar, Stalingrad'daki gibi bir felakete uğramamak için bu bölgeden de geri çekilmek zorunda kalmıştır.¹⁵⁷⁹ Böylece Alman birliklerinin Kafkasya'dan geri çekilme süreci başlamıştır. Rus birlikleri ise Kırım'a geçiş yolu olan Taman yolunu kapatarak Alman birliklerinin Kuzey Kafkasya'dan çekilme yollarını kapamaya çalışmıştır. Güney Kafkasya Ordusu ve Karadeniz grubu bu önemli görevi üstlenmiş ve yapılan plana göre bu grubun daha sonra Krasnodar ve

---

¹⁵⁷⁶ Shtemenko, *a.g.e.*, s. 77.

¹⁵⁷⁷ Kondukof, Klokov, Kulchitsky, Likhlat, Sarbey, Sergiyenko and Sokhan, *a.g.e.*, s. 228; Lototski, *a.g.e.*, s. 211.

¹⁵⁷⁸ Carell, *a.g.e.*, s. 40.

¹⁵⁷⁹ Vernadsky, *a.g.e.*, s. 507.

Tikhoretskaya'ya doğru harekete geçerek orada Güney Cephesi'yle birleşmesi planlanmıştır. Rus Genelkurmayı'nın uygulayacağı bu plana göre 1943 başında Genel Ordu Karargahı tarafından Alman birlikleri Kuzey Kafkaslarda sıkıştırılacaktı. Bu plan, Güney Kafkasya Ordusu'nun Karadeniz grubuna doğru Krasnodar ve Novorossiisk üzerinden yürüyüşe geçmesiyle uygulamaya konmuştur. Rus Genelkurmayı Tikhoretskaya'ya hücum emri verir vermez Alman I. Motorize Ordusu da Terek'ten kuzeybatıya doğru çekilmeye başlamıştır. Bu arada 200 den fazla askere, 2 adet 76 mm'lik topa ve 4 ağır makineli tüfeğe sahip olan Gönüllü Süvari Birliği, Almanlara karşı saldırıya geçmiştir. Süvari Muhafız Birliği ise 3.317 askere, 7 topa ve 8 ağır makineli tüfeğe sahipti. Ancak atlarıyla günde yalnız 20-25 kilometrelik yolu katedebiliyorlardı. Bu gelişmelerle beraber bütün imkanları seferber eden Stalin'in emriyle “Gory” (dağlar) ve “Morye” (deniz) adlı hareketlerle Mihver birliklerine büyük bir darbe vurulması planlanmıştır. “Dağ” planını uygulama görevi Kafkas savunmasının en kritik günlerinde Alman birliklerini durduran ve Tuapse'de 18. Ordu'yu yöneten General A. A. Grechko kumandasındaki 56. Ordu'ya verilmiştir. Plana göre 1943 Ocak ortalarında bir saldırıyla Kuban alınıp nehir itinaıyla geçilecek Krasnodar bölgesinde Tikhoretskaya'ya hücum edilecek ve Tikhoretskaya- Kanevskaya hattı ele geçirilecekti. Bu plan doğrultusunda Rus birlikleri “Dağlar” ve “Deniz” hareketine 16 Ocak 1943'te 56. ve 47. Orduların saldırısıyla başlatmıştır. Rus Güney Kafkas Cephesi'nin kuzey grubundaki kuvvetler Peschanookopskoye bölgesinden ilerlemesiyle Alman birlikleri ikinci bir Stalingrad felaketi ile karşı karşıya kalmışlardır.¹⁵⁸⁰

Kafkasya'da gelişmeler Rus birliklerinin lehine devam ederken Leningrad'da da yeni gelişmeler yaşanmıştır. Rus birliklerinin Schlüsselburg'u ele geçirmesiyle 8 Eylül 1941'den 18 Ocak 1943'e kadar süren Alman ablukası delinerek Leningrad, Rusya'nın kalan kısmıyla doğrudan iletişime geçmeye başlamıştır.¹⁵⁸¹ Bu gelişmeler Rusya'nın Kafkasya'da Almanlara karşı savaşı birliğlere moral gücü sağlamıştır.

Rusya'nın Güney Kafkasya Cephesi Alman birliklerini çekilmeye zorlarken iki Rus cephesi Rostov'a yürümek üzere birleşerek Piatigorsk ve Kislovodsk'u ele geçirmiştir. Alman birliklerinin Rostov'a doğru geri çekilme yolları kesilerek 21 Ocak'ta Stavropol, 23 Ocak'ta da Armavir, Rus birliklerinin eline geçmiştir.¹⁵⁸² Rus

---

¹⁵⁸⁰ Shtemenko, *a.g.e.*, s. 89.

¹⁵⁸¹ Lototski, *a.g.e.*, s. 217.

¹⁵⁸² Aragon, *a.g.e.*, s. 88.

Genelkurmayı tarafından 23-24 Ocak 1943'te Transkafkasya Cephesi Kuzey Grubu dışındaki ve General N. I. Meslennikov'un komutasındaki Kuzey Kafkasya Cephesi kuvvetlerine Kuban bölgesi ve Taman Yarımadası'nı kurtarma görevi verilmiştir.¹⁵⁸³ Böylece Kuzey Kafkasya'da Alman birlikleri tıpkı Stalingrad'da olduğu gibi kuşatılıp imha edilecekti. Karadeniz grubu Alman birliklerini Taman Yarımadası'ndan çıkarırken, Güney cephesi Rostov'dan gelen Alman 24. taburunun önünü Kuzey Kafkaslarda kesecekti. Görevin asıl yükü Güney Kafkasya cephesinin kuzey grubu ile işbirliği yapan Güney Cephesi üzerinde olmuştur.

23 Ocak 1943'te A. M. Vasilevsky Genel ordu karargahının çağrısı üzerine Moskova'ya gitmiştir. Stalin'e kendi koordine ettiği hareket cephesindeki durum ve Kuzey Kafkaslardaki gelişmeler üzerine alınacak tedbirlerle ilgili rapor vermiştir. Söz konusu rapordan sonra genel ordu karargahı, Kuzey Grubu'nun bağımsız Kuzey Kafkas Cephesi olmasına karar verilmiştir. Yeni cephe 9, 37, 44 ve 58. Ordular ile Kuban ve Don süvari birliklerinden ve Northern grubunun eski kuruluşlarından bazılarını içermektedir. I. I. Maslennikov da yeni cephenin kumandanlığına tayin edilmiştir.¹⁵⁸⁴

Yaşanan bütün gelişmelere rağmen Hitler, Kafkasya'dan kolay vazgeçmek istememiştir. Don Nehri'nin güneyinde Maikop petrol bölgesini elde bulundurmaya sağlayacak cephenin tutulması gerektiğini düşünerek Kafkasya'ya yeniden bir saldırı yapmak için Kuban'da önemli bir köprübaşı kurmaya çalışmıştır.¹⁵⁸⁵ Bu düşüncelerle Alman birlikleri 1943 Şubat'ında Taman Yarımadası'na saldırmıştır. Bunun üzerine Rus Güney Kafkasya Cephesi, Kafkas sınırlarını müdafaa ederken Kuzey Kafkas Cephesi Almanların Taman Yarımadası'ndaki birliklerine karşı mücadele vermiştir. 1 Şubat 1943'te Rus 47. Ordusu hücumu geçmiş ancak başarılı olamamıştır. 9-22 Şubat 1943 arasında Krasnodar bölgesinde yeni bir hücum geliştirilmiştir. 9 Şubatta Kuzey Kafkas Cephesi'ne bağlı birlikler Beisug ve Kuban Nehirlerindeki mevzilerinden çıkarak Koronovskaya yakınındaki Alman savunmasını kırmayı başarmışlardır. İki gün süren savaştan sonra 37. Ordu batı istikametinde 20-30 kilometre kadar ilerlemiştir. 37. ve 46. Ordunun birleşen kuvvetleri 12 Şubatta Alman birliklerini Krasnodar'dan çıkararak 50 kilometre ilerlemeyi

---

¹⁵⁸³ Lototski, *a.g.e.*, s. 211.

¹⁵⁸⁴ Shtemenko, *a.g.e.*, s. 94.

¹⁵⁸⁵ Manstein, *a.g.e.*, s. 416.

başarmışlardır.¹⁵⁸⁶ Görüldüğü gibi Rus Generali A. I. Ryzhov komutasındaki 46. Ordu 12 Şubatta Krasnodar'ı Alman birliklerinden temizlemiştir. General K. N. Leselidze'nin 47. Ordusu Novorossiysk'e karşı saldırıya geçmiştir. Gemilerden açılan topçu ateşi, donanma uçaklarının saldırıları ve Tümamiral F. S. Oktyabrski komutasındaki Karadeniz Filosu 47. Orduyu desteklemiştir.¹⁵⁸⁷

1943 Şubat'ında Kafkasya bölgesinde büyük kayıplara uğrayan Mihver orduları 500-600 km geriye püskürtülmüştür. Alman birliklerinin Orta Don Bölgesi'nde bozguna uğraması, Rus birliklerinin elini güçlendirmiştir. General R. Y. Malinovski, Şubatta Güney Cephesi kuvvetleri komutanlığına gelir gelmez Alman birliklerine karşı kapsamlı bir saldırıya geçmiştir. 14 Şubatta Rostov'u ele geçiren Rus birlikleri 17 Şubat'ta da Alman birliklerini 90-150 km geri püskürterek Miuss Irmağı'na ulaşmıştır.¹⁵⁸⁸ Bu arada Briansk'te yeni kurulan Merkez Cephesi, Şubat ortasında ve Mart başlarında Orel-Briansk-Smolensk saldırılarıyla Alman cephesini çökerterek onları savunmaya geçmeye zorlamıştır.¹⁵⁸⁹

16 Martta Rus Genelkurmayı, Karadeniz Grubu kumandanını görevden alarak ona bağlı birlikleri Kuzey Kafkas Cephesi Kumandanlığı'na bağlamıştır.¹⁵⁹⁰ Böylece iki ordu birliğinin eşgüdümlü bir şekilde hareket etmeleri sağlanmaya çalışılmıştır. Alman Genelkurmayı, Rus-Alman cephesinin güney kanadındaki kuvvetlerinin yenilgisini önlemek için karşı saldırı başlatmıştır. Alman birlikleri Avrupa'da ikinci bir cephenin olmayışından da yararlanarak batıdan ve çeşitli cephelerden getirilen tümenleri Poltava ve Dinyepropetrovsk mevkillerine sevk etmişlerdir. Böylece Alman birlikleri Sovyet kuvvetleri karşısında insan gücü ve donatım bakımından önemli bir üstünlük sağlamıştır. Bu takviye güçlerle Alman birlikleri 16 Mart 1943'te Harkov'u tekrar ele geçirmiş ve ardından da Belgorod'u elde ederek Rus birliklerini Kuzey Donets'ten püskürtmeyi başarmıştır. Bu arada 1943 Mart'ında Odessa ve Sivastopol savunmasındaki General I. Y. Petrov komutasında olan Kuzey Kafkasya Cephesi kuvvetleri Taman Yarımadası'nda Alman birliklerine saldırmıştır. Bununla birlikte Petrov kuvvetleri "Mavi Hat" olarak bilinen güçlü biçimde tahkim edilmiş olan Alman savunma hatlarını yarmıştır. Bu gelişmelerle birlikte Ruslar, 1943 Nisan'ında

---

¹⁵⁸⁶ Shtemenko, *a.g.e.*, s. 94.

¹⁵⁸⁷ Aragon, *a.g.e.*, s. 88. ; Lototski, *a.g.e.*, s. 215.

¹⁵⁸⁸ Lototski, *a.g.e.*, s. 215.; Aragon, *a.g.e.*, s. 88.

¹⁵⁸⁹ David M. Glantz, "Forgotten, Battles of the Soviet-German War, 1941-1945", *Russia: War, Peace and Diplomacy*, (Ed.: Ljubica Erickson and Mark Erickson), Weidenfeld & Nicolson, London 2004, s. 219.

¹⁵⁹⁰ Shtemenko, *a.g.e.*, s. 103.

Kuban bölgesinde 3.000 uçağın katıldığı bir hava saldırısı başlatmıştır. İki ay süren bu savaşta Mihver orduları 1.100'den fazla uçak kaybetmiştir.¹⁵⁹¹ Rusya'nın yaptığı karşı saldırılar sonucunda 1942 Kasım'ından 1943 Mart'ına kadarki süreçte Alman birlikleri 600-700 km geri çekilmek zorunda kalmıştır.¹⁵⁹²

Almanya açısından Kafkaslardaki olumsuz gidişatın yanı sıra Almanya'nın yanında yeralan Finlandiya'nın da savaştan çekilmek istemesi Alman birliklerinin durumunu daha da kötüleştirmiştir. ABD'nin Finlandiya'ya 20 Mart 1943'te önerdiği bir barış anlaşmasını Finlandiya hükümeti kabul etmemiş ancak Finlandiya Dışişleri Bakanı Witting'in yerini alan Ramsay, ABD'nin sunduğu barış teklifine olumlu cevap verebileceğini Alman Dışişleri Bakanı Ribbentrop'a bildirmiştir. Ribbentrop bu tutumun Almanya'ya ve Bolşevizmle savaşıyan Avrupa'ya karşı bir ihanet olacağını söyleyerek bu isteklerinden vazgeçmeleri gerektiğini bildirmiştir. Böylece askeri teçhizat ve gıda bakımından tamamen Almanya'ya bağımlı olan Finlandiya, Almanya'nın aldığı bütün kararlara uymak zorunda kalmıştır.¹⁵⁹³

Alman birlikleri 15 Nisan 1943'te Rus 56. Ordusu'na karşı saldırıya geçmiştir. Alman uçakları Taman Yarımadası'ndan, Kırım'ın çeşitli bölgelerinden ve Ukrayna'dan saldırılarda bulunmuştur. Bunun üzerine Zhukov, Alman kumandanlığının 17. Ordusu'nun Taman Yarımadası'ndan çıkarılması ve Kırım'ın elde edilmesi için harekete geçmiştir. 20 Nisan 1943'te Kuzey Kafkas Cephesi ve Karadeniz donanmasının uzun menzilli uçakları Anapa'da Alman birliklerinin hava sahasını Novorossiisk'deki Mihver birliklerinin bulunduğu yerleri ve hava alanlarını bombardımana tutmuşlardır. 29 Nisan 1943'te de 56. Ordunun topçuları Alman birliklerine karşı ağır bir saldırı başlatmıştır. Neticede Alman birlikleri 4 Mayıs 1943'te yapılan saldırıyla Krumskaya'dan atılmıştır.¹⁵⁹⁴

Rus Yüksek Komutanlığı Kafkasya, Stalingrad ve Don çizgisindeki birliklerini güçlendirerek Alman birliklerinin malzemelerinden ve mühimmatlarından ayrı düşmesini sağlamaya çalışmıştır. Don, Stalingrad ve Kafkasya'daki Alman hattının düşmesiyle Alman ordusu bir anda cephenin büyük bir kısmı için gerekli malzemeden yoksun kalmıştır. Rus birliklerinin hedeflediği, Alman kuvvetlerinin savaş malzemesini ele geçirme düşüncesi de yavaş yavaş gerçekleşmeye

---

¹⁵⁹¹ Lototski, *a.g.e.*, s. 215.

¹⁵⁹² Kondukof, Klovov, Kulchitsky, Likhlat, Sarbey, Sergiyenko and Sokhan, *a.g.e.*, s. 228.

¹⁵⁹³ Salewski, *a.g.m.*, s. 119.

¹⁵⁹⁴ Shtemenko, *a.g.e.*, s. 103.

başlamıştır.¹⁵⁹⁵ Rus birlikleri Stalingrad'daki karşı saldırıyla 600-700 km ilerleyerek saldırı cephesini genişletmiştir. Böylece Alman birliklerinin Sovyet topraklarından tamamen süpürülmesine başlanmıştır. Dört buçuk ay süren saldırıyla Rus birlikleri 100'den fazla Alman tümenini bozguna uğratmayı başarmıştır. Bu süreçte Almanlar 1.7 milyon subay ve er; 24.000 top, 3.500'den fazla panzer ve 7.300 uçak kaybetmiştir. Böylece Alman birliklerinin askeri gücü büyük ölçüde zayıflamıştır. Rus birliklerinin başlattığı kış saldırısı savaşın gidişatını değiştirmiştir. Bundan sonra da 1943 yazında Rus birliklerinin yürüteceği hareketlerin planlaması yapılmıştır.¹⁵⁹⁶

Almanya'nın 1942 yazında başlayan Kafkasya'yı işgal girişimi 1943'ün ilk yarısında Rus birliklerinin saldırıları sonucu yaşanan büyük yenilgilerle geri çekilmekle sonuçlanmıştır. Almanların Kafkasya'dan çekilmesiyle de Kafkasya halkları kaderleriyle baş başa kalmıştır.

4.3. Rusya'nın Kafkas Halklarını Sürgün Etmesi

İkinci Dünya Savaşı, Sovyet Müslümanları açısından bir dönüm noktası olmuştur. Genel olarak bu süreçte Müslümanların dini ve milli özgürlüklerini rahatça yaşayabilmeleri konusunda bir iyileşme yaşanmıştır. Ancak bu durum 1943'te Almanların Kafkasya'dan çekilmesiyle tam bir felakete doğru gitmeye başlamıştır. Almanlar bölgeden çekildiği için artık Kafkas halklarını memnun etmenin bir getirisinin olmayacağını düşünen Rusya, buradaki halkları Almanlarla işbirliği yaptıkları bahanesiyle yurtlarından sürgün etme kararı almıştır.¹⁵⁹⁷

12 Ekim 1943'te Yüksek Sovyet Prezidyumu¹⁵⁹⁸ Nazi işgali sırasında haince davrandıkları suçlamasıyla tüm Karaçayların SSCB'nin diğer bölgelerine sürülmesi emrini vermiştir. Bunun üzerine 2 Kasım sabahında, NKVD askerleri Karaçay köylerini kuşatmaya almış ve köylerde yaşayan herkes makineli tüfekler altında kamyonlara doldurulmuştur. Halka, yanlarına 100 kilogramı geçmeyecek kadar eşya almaları için bir saat süre verilmiştir. Böylece 1920, 1929, 1930, 1939 ve 1942 yıllarında Ruslara karşı ayaklanan Karaçay-Balkar halkı bir bahaneyle Almanlara yardım etmekle suçlanarak 68,938 Karaçay halkı yurtlarından sürgün edilmiştir. Sürgün edilenlerin yüzde 50'si 16 yaşın altında çocuklardan, yüzde 30'u kadınlardan

¹⁵⁹⁵ Gehlen, *a.g.e.*, s. 50.

¹⁵⁹⁶ Lototski, *a.g.e.*, s. 217.

¹⁵⁹⁷ Akiner, *a.g.e.*, s. 33.

¹⁵⁹⁸ Sovyetler Birliği'nin devlet egemenlik organıdır. Yüksek Sovyet Prezidyum Başkanı her birlik cumhuriyetini temsilen bir kişi olmak üzere toplamda ise 15 kişilik başkan yardımcısı, Prezidyum sekreteri ve 20 Prezidyum üyesinden oluşur. Bkz: *Novosti Press Ajansı Araştırma Kurulu, a.g.e.*, s. 41.

ve yüzde 15'i ise erkeklerden oluşmuştur. Trenlerle yapılan ve yaklaşık üç hafta süren yolculuktan sonra Karaçaylar Kazakistan, Tacikistan, Kırgızistan ve Özbekistan'daki 550 ayrı yerleşim yerine iskan edilmişlerdir. Sürgün edilen bu halkların yerine de Ruslar, Gürcüler ve çeşitli halklar yerleştirilmiştir.¹⁵⁹⁹

1943 Kasım ayının sonlarında da Kabardin-Balkarların Cherek bölgesindeki dört köyde 200-300 köylü katledilmiştir.¹⁶⁰⁰ Rus Devlet Savunma Komitesi, 1944 başlarında da Almanlarla işbirliği yaptıkları gerekçesiyle Kafkasya halklarının yeni bir sürgününe karar vermiştir.¹⁶⁰¹ Böylece Karaçay, Kabardin-Balkar Muhtar Cumhuriyetlerinden birkaç ay sonra bir sürgün de 23 Şubat-1 Mart 1944 tarihlerinde Çeçen-İnguş Cumhuriyetlerinde yaşanmıştır. Çeçenistan'daki facia da bayram gününe rastlamıştır. Moskova'da Stalin, Molotov, Mikoyan ve Kaganoviç tarafından imzalanan bir kararname ile Kafkasya halkları sürgün edilmiştir.¹⁶⁰² Bu sürgünde Çeçen-İnguş Muhtar Cumhuriyeti'nden 500- 700 bin kişi sürgün edilirken 2 Bin Çeçen-İnguş da hapse atılmıştır.¹⁶⁰³ Kızıl ordu'da tümgeneralliğe kadar yükselmiş ilk Müslüman olan Çeçen asıllı Cevher Dudayev'in "Özgürlük Kolay Değil" adlı kitabında Çeçenlere uygulanan bu zulümle ilgili şu ifadeleri dikkat çekicidir.¹⁶⁰⁴

"1944 yılında şöyle telgraf çekiliyor:

"Kesinlikle Gizli"

SSCB İçişleri Bakanlığı Halk Komiseri Yoldaş L. P. Beria'ya.

Ancak Sizin dikkatiniz için.

Taşınması zor olanları ve emre itaatsizlik edenleri kurşunladık.

Dağ operasyonunda Haybah Köyü sakinlerinden 700'ü yok edildi.

KGB Albayı Gveşiani"

¹⁵⁹⁹ R. Karcha, "Soviet Propaganda Concerning the Rehabilitated Peoples of the Northern Caucasus", *Caucasian Review* 8, İnstitute for the Study of the USSR, Munich 1959, No 8, s. 8; Comins and Richmond, *a.g.e.*, s. 873; *Çervonnaya*, *a.g.e.*, s. 3.

¹⁶⁰⁰ A. Magoma, "The Northern Caucasian", *Problems of the Peoples of the USSR, League for the Liberation of the Peoples of the USSR*, Munich 1960, S. 6, s. 12; Yunusov, *a.g.m.*, s. 882; Ramazan Traho, "Rusya Federasyonu İçinde Adige Muhtar Eyaleti Kuruluşunun 40. Yıldönümü", *Dergi: Sovyetler Birliği Öğrenme Enstitüsü*, Münih 1962, S. 30, s. 88.

¹⁶⁰¹ Trepavlov, *a.g.e.*, s. 45.

¹⁶⁰² Mairbek Vatchagaev, "Deportatsiya 1944 Goda-Çeçenskii Xolokost, Genotsid Çeçenstev (Çeçenlere Rusların Uyguladıkları Soykırım ve Çeçen Bağımsızlık Hareketleri)", *Yeni Türkiye*, Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi, Ankara 2015, S. 79, s. 334; M. Zihni Hızal, "Kuzey Kafkasya'da Katliam", *Kuzey Kafkasya'da 1944 yılı Toptan Sürgün ve Katliam (Genocide) Faciası*, Hedef Yayınları, Ankara 1964, s. 13; Abdurahman Avtorkhanov, "The Chechens and the Ingush During the Soviet Period and its Antecedents", *The North Caucasus Barrier*, (Ed.: Marie Bennigsen Broxup), Hurst & Company, London 1992, s. 185.

¹⁶⁰³ Mahmut Aslanbek, "İtibarı İade Edilmiş Kuzey Kafkasya Halklarının Durumu", *Dergi: Sovyetler Birliği Öğrenme Enstitüsü*, Münih 1959, S. 16, s. 17; Dudayev, *a.g.e.*, s. 111; Mühlen, *a.g.e.*, s. 226.

¹⁶⁰⁴ Dudayev, *a.g.e.*, s. 110.

Lavrenty Beria'nın 1944 Temmuz'daki raporuna göre şubat ve mart aylarında 496,460 Çeçen-İnguş, 68,327 Karaçay ve 37,406 Balkar halkı Kuzey Kafkasya'dan Kazakistan ve Kırgızistan'a sürgün edilmiştir.¹⁶⁰⁵ Kabardin-Balkar bölgesinde 1943'teki sürgünden geri kalan 39.000'den fazla Balkar halkı 8 Mart 1944'te Stalin'in emriyle Kazakistan ile Kırgızistan'a sürgün edilmiştir. Balkarlar, Kazakistan ve Kırgızistan'a sürüldükten sonra bu halkın toprakları Kabarda SSC adını almıştır.

Rus Yetkilileri tarafından 11 Mayıs 1944'te çıkarılan bir emirle Kırım Tatarlarının sürgün edilmesine karar verilmiştir.¹⁶⁰⁶ Kırım Tatarlarına 18-19 Mayıs 1944 gecesi evlerinden çıkarak toplanmaları için 15 dakika süre verilmiştir. Bu süre zarfında götürebilecekleri kadar eşyalarını almalarına izin verilmiştir. Fakat birçoğu yanlarına yiyecek alacak vakit dahi bulamamıştır. Bu uygulama K. E. Voroşilov'un genel idaresi altında Kızıl ordu birlikleri yardımıyla General Serov'un komutasındaki KGB silahlı kuvvetleri tarafından yapılmıştır. Her 3-5 bin Türk'e bir alay asker sevk edilmiş, tutukluları taşımak için ABD'den alınan kamyonlar kullanılmıştır. Almanlarla işbirliği yaptıkları gerekçesiyle kadınlar, çocuklar, yaşlılar, hastalar ve engellilerin siyasi ve medeni hakları sınırlandırılarak bir kısmı Kuzey Ural, Yakutistan, Birobican, Krasnoyarsk, Kazakistan ve Kırgızistan'a büyük bir kısmı ise Özbekistan'a sürgün edilmiştir. Kırım'da Hayrullah'ın komutası altında Almanlara karşı gerilla savaşı veren birlik dahi sadece Türk olduklarından dolayı sürgün edilenler arasına dahil edilmiştir.¹⁶⁰⁷ Böylece sürgün edilen Kırım Tatarı'nın sayısı 183.155'i bulmuştur.¹⁶⁰⁸ Bu sürgünde yük vagonlarına tıka basa doldurulan insanların yolculuğu Özbekistan'a 11 gün; Kazakistan'a ve diğer bölgelere ise 3-4 hafta sürmüştür. Kırım Türklerinin bir kısmının yolculukta bir kısmının da daha sonra olumsuz şartlardan dolayı ölmesi ile ilk 18 ayda sürgün edilenlerin %46'sı hayatını kaybetmiştir.¹⁶⁰⁹ Sürgünü yaşayanların anlattıkları Kafkasya halklarının maruz kaldığı olumsuz gelişmeleri doğrulamaktadır.

---

¹⁶⁰⁵ Zürcher, *a.g.e.*, s. 27.

¹⁶⁰⁶ Yunusov, *a.g.m.*, s. 882.

¹⁶⁰⁷ Tamurbek Devletşin, *Sovyet Tataristan'ı*, (Çev.: Mehmet Emircan), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981, s. 528.

¹⁶⁰⁸ Arif Yunusov, "Ahıska (Mesket) Türkleri: İki Kere Sürgün Edilen Halk", *Türkler*, (Çev.: Erhan Yükselci), Ankara 2002, C. 18, s. 882.

¹⁶⁰⁹ Petro Grigorenko, "Kırım Tatarlarının Kırım'dan Sürülmesi ve Sonuçları", *Emel*, (Çev.: Enver Aydoğan), İstanbul 1987, S. 160, s. 7; Devletşin, *a.g.e.*, s. 528.

Sürgün edilenler arasında yer alan Kırımlı Vasfiye sürgün sırasında yaşananları şöyle anlatmıştır;¹⁶¹⁰

“Bizleri kamyonlarla köylerimizden aldılar ve bir süre gittikten sonra trenlere bindirdiler. Vagonlarda daha önce hayvan, mazot ve gübre taşındığı kokudan belli oluyordu. Halkımızı hayvan ve yük vagonlarına balık istifi gibi doldurdular. Vagonlarda ayak basacak yer yoktu. İçeride karanlıktan birbirimizi tanıyamıyorduk. Vagonun içi o kadar doluydu ki herkes oturamıyor, güçlü olanlar sırasıyla ayağa kalkmak zorunda kalıyordu. Vagonumuzda kaç kişi ölmüştü artık sayamaz olmuştum. Ağlamalar, inilti ve o iğrenç kokular arasında nasıl aklımı yitirmedim hala şaşıyorum.”

Kırım Türkleri, Kırım’dan sürüldükten sonra onları hatırlatan her şey imha edilerek evleri yıkılmış, mezarları sürülmüş Türkçe ile yazılan ve basılan eserler ateşe verilmiştir. Tarihi yapı ve anıtlar yıkılmış, camiler soyulmuş ve bütün değerli eşyalar yağmalanmıştır. Bu sürgün sonrası Kırım’a diğer halklar özellikle Slavlar yerleştirilmiştir.¹⁶¹¹ Kırım Tatarlarının topyekun sürgün edilmesiyle beraber Kırım Muhtar Cumhuriyeti de ortadan kaldırılmıştır.¹⁶¹²

Gürcistan İçişleri Bakanı G. Karanadze, SSCB İçişleri Bakanı L. Beriya’ya bir mektup göndermiştir. Bu mektupta Türklerin ve Kürtlerin Tiflis’te huzursuzluk yarattıkları ile ilgili şikayette bulunmuştur.¹⁶¹³ Bunun üzerine 1944 baharında Gürcistan’da zorunlu tehcir uygulanmıştır. Mart 1944’te 600’den fazla Kürt ve Azerbaycanlı aile (toplam 3240 kişi) Gürcistan içinde Tzalldinskiy, Borçalinski ve Karayazskiy bölgelerine sürgün edilmiştir. Daha sonra Sovyet-Türk sınırında yaşayan Gürcistanlı Müslüman halk da aynı uygulamaya tabi tutulmuştur.¹⁶¹⁴ Böylece müslüman halk önce kedi yurtlarından hristiyanların yaşadığı bölgelerin sınırlarına sürülmüş daha sonra da buraların kendi yurtları olmadığı bahane edilerek daha uzak bölgelere sürülmelerinin önü açılmaya çalışılmıştır.

Beria, Stalin’e 24 Temmuz 1944’te Gürcistan sınır bölgelerine yakın yerlerdeki Ahıska, Ahalkelek ve Batum bölgesindeki Türkler, Kürtler ve Hemşinlilerin Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan’a sürgün edilmesi tavsiyesinde bulunmuştur. Bunun üzerine 31 Temmuz 1944’te 76.021 Türk, 8.694 Kürt ve 1.385 Hemşinlininsürgün edilmesine karar verilmiştir.¹⁶¹⁵ Sürgün edilenlerin yerlerine Rus,

¹⁶¹⁰ Vasfiye İbrahim, “Sürgün Hatıralarından: Bitmeyen Çileli Yıllar”, *Emel*, (Derl.: Safiye Belal, Leyla Abdülreşi, İsmet Yüksel), İstanbul 1995, S. 208, s. 31.

¹⁶¹¹ Devletşin, *a.g.e.*, s. 528.

¹⁶¹² Soljenitsyne, Sakharov, Plutch ve Cemiloğlu, *a.g.e.*, s. 254.

¹⁶¹³ Yunusov, *a.g.m.*, s. 882

¹⁶¹⁴ Poyakov, *a.g.m.*, s. 553; Ertürk, *a.g.e.*, s. 75.

¹⁶¹⁵ Poyakov, *a.g.m.*, s. 553; Bentürk, *a.g.m.*, s. 91; Ertürk, *a.g.e.*, s. 75; Tsurtsumia, *a.g.m.*, s. 27.

Ukraynalı ve Gürcüler yerleştirilmiştir.¹⁶¹⁶ Bununla beraber Kızıl Ordu'da tümgeneralliğe kadar yükselmiş ilk Müslüman olan Çeçen asıllı Cevher Dudayev'in ifadesine göre de SSCB İçişleri Bakanlığı Halk Komiseri L. P. Beriya, Çeçenistan, İnguşetya, Balkar ve Karaçay yaylalarını Gürcistan'a vererek bu ülkenin sınırlarını genişletmeye çalışmıştır.¹⁶¹⁷

Ahıska Türklerinin yaşadığı bölgelerde 1944'te 14-15 Kasım gecesi saat 12'de önceden sınırları takviye etmek amacıyla bölgeye yerleştirilmiş olan askerler tarafından bütün evlerin kapıları çalınmış, halk gece yarısı evlerinden dışarı çıkarılmıştır. Devlet Savunma Komitesi Başkanı Stalin'in emri ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) Devlet Savunma Komitesi'nin 31 Temmuz 1944 yılında Türklerin sürülmeleri ile ilgili alınan resmi karar Rus İçişleri Bakanlığı'na bağlı birlikler tarafından gece yarısı uykularından uyandırılan halka okunmuştur.¹⁶¹⁸ Böylece yaşadıkları bölgeler Alman birlikleri tarafından işgal edilmemiş olmasına rağmen 115,500 Ahıska Türkü sürgün edilmiştir. Türklerin sürgün edilmesine gerekçe olarak "sınırların güvenliğinin tahkim edilmesi" bahanesine sığınılmıştır. Diğer sürgün edilenler gibi Ahıska Türkleri de tren istasyonlarına kamyonlarla götürülmüş oradan da trenlere bindirilip¹⁶¹⁹ 30.000 kişi Özbekistan'a, 40.000 kişi Kazakistan'a ve 16.000 kişi de Kırgızistan'a sürmüştür. Sürgün edilen kişilerin yerine Gürcistan'ın değişik bölgelerinden, özellikle İmereti'den 7.000 aile (toplam 32.000 kişi) getirilip iskan edilmiştir. Ahıska Türklerinin yaşadığı yerlerin isimleri de Gürcüce olarak değiştirilmiştir.¹⁶²⁰ Sürgün edilen bu Ahıskalıların 15.432'si yaşadıkları travmadan dolayı yolda veya gittikleri yerde ölmüşlerdir.¹⁶²¹

Richmond'a göre ise sürgün edilen Ahıskalılar gittikleri yerlerde olumsuz koşullarda yaşadıkları için tüm sürgün edilenlerin %46,2'si hayatını kaybetmiştir. Dolayısıyla hastalık, açlık ve orta Asya'nın olumsuz koşulları sürgün edilenleri olumsuz etkilemiştir. Sürgün edilenler gittikleri yerlerde sağ kalanlar da en yoğun işlerde çalıştırılmıştır.¹⁶²² Savaşın sonra, sürgün edilen halklara vatanlarına geri dönme izni verilmiş, ancak Ahıska Türkleri ve Kırım Tatarları bu uygulamanın dışında tutulmuşlardır. Orta Asya'da sürgün hayatı yaşayan Ahıska Türkleri ile yerel

¹⁶¹⁶ Smith, *a.g.e.*, s. 112.

¹⁶¹⁷ Dudayev, *a.g.e.*, s. 111.

¹⁶¹⁸ Bentürk, *a.g.m.*, s. 89.

¹⁶¹⁹ Comins and Richmond, *a.g.e.*, s. 873.

¹⁶²⁰ Arif Yunusov, "Ahıska (Mesket) Türkleri: İki Kere Sürgün Edilen Halk", *Türkler*, (Çev.: Erhan Yükselci), Ankara 2002, C. 18, s. 882; Boravski, *a.g.m.*, s. 126.

¹⁶²¹ Yunusov, *a.g.m.*, s. 882.

¹⁶²² Comins and Richmond, *a.g.e.*, s. 873.

halk arasındaki ilişkilerin gerilmesi üzerine tekrar yurtlarına dönmek için büyük mücadeleler vermişlerdir. Ancak Gürcülerin tekrar dönmelerine izin vermemesi üzerine Ahıska Türkleri de Kuzey Kafkasya ve Azerbaycan'a göç etmek surumunda kalmıştır.¹⁶²³

15–17 Kasım da (1944) Ahıska bölgesindeki halk ile beraber Adıgün, Aspinza, Ahılkelek, Bogdanovka bölgelerinde halk tehcir edilirken 25 – 26 Kasım 1944 tarihinde Acaristan Özerk SSC halkı (91095 kişi) yurtlarından Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan'a sürgün edilmiştir.¹⁶²⁴

İkinci Dünya Savaşı sürecinde Rusların Kafkasya'daki Sürgün Politikası ile Azerbaycan Türklerinin yanı sıra 2 Kasım 1943'te Karaçaylar, 28 Aralıkta (1943) Kalmuklar, 1944'ün 23 Şubat'ında Çeçen ve inguşlar, 8 Mart'ta Balkarlar, 18 Mayıs'ta Kırım Tatarları ve 14 Kasım 1944'te ise Ahıska Türkleri yurtlarından sürülmüşlerdir. Volga Almanları da Almanlarla işbirliği yaptıkları gerekçesiyle sürgün edilemişlerdir.¹⁶²⁵

1944 yılında Almanlarla işbirliği yaptığı gerekçesiyle 750 Kalmuk hapse atılmış, binlercesi sürgün edilmiş ve Kalmuk bölgesi Astrahan ile Stavropol bölgelerine dahil edilmiştir.¹⁶²⁶

İkinci Dünya Savaşı'nda Ruslara karşı Almanların yanında olan bazı Rus milliyetçiler, Ukraynalı ve Baltıklar olduğu halde Almanlarla işbirliği yaptı gerekçesiyle sadece Çeçen-İnguş, Karaçay, Balkarlar, kısacası sadece Kafkas halkları sürgün edilmiştir.¹⁶²⁷

İklimi oldukça soğuk olan Kazakistan, Sibiry ve çeşitli yerlere sürülen bu halkların gazete çıkarmaları ya da kendi dillerinde okullar açmaları yasaklanmıştır. Kafkasya halklarının terk etmek zorunda bırakıldıkları köylerine ve yerleşim yerlerine Ruslar, Ukraynalılar ve özellikle Kızıl Ordu askerileri ve onların aileleri yerleştirilmiştir. Bu politikayla Sovyetlerle kaynaşmayan halkların cezalandırılarak tasfiye edilmesine, ayrıca stratejik açıdan önemli bölgelerin boşaltılarak buralara Rus

---

¹⁶²³ Boravski, *a.g.m.*, s. 126.

¹⁶²⁴ Bentürk, *a.g.m.*, s. 95.

¹⁶²⁵ Bentürk, *a.g.m.*, s. 90; Mahmut Aslanbek, Karaçay ve Malkar Türklerinin Faciası, Çankaya Matbaası, Ankara 1952, s. 72; Hostler, *a.g.e.*, s. 101; Alâeddin Yalçınkaya, *Sovyetler Birliği Döneminde Moskova ile Türk Toplulukları İlişkileri*, Mustafa Kemal Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1997, s. 120.

¹⁶²⁶ Dudayev, *a.g.e.*, s. 111; Mühlen, *a.g.e.*, s. 226.

¹⁶²⁷ Cordier, *a.g.m.*, s. 34.

nüfuzunu tesis edecek insanların yerleştirilip Rus çıkarlarının korunmasına çalışılmıştır.¹⁶²⁸

Rus yetkililer Kafkas halklarına uyguladıkları bu sürgün politikasında kendilerini haklı göstermek için çeşitli yollara başvurmuşlardır. Buradaki en büyük bahaneleri bu halkların Almanlarla işbirliği yapmakla suçlanmaları olmuştur. Stalin döneminde ortaya atılan Çeçenlerin Hitler Almanya'sı ile işbirliği yaptığı iddiası Rusya'da yayımlanan çalışmalarda özellikle işlenmektedir.¹⁶²⁹

Ancak Çeçen ve İnguşlar hiç Alman işgali altına girmemiş olmasına rağmen bu halklar Almanlarla işbirliği yapmakla suçlanmıştır. Bu suçlamanın en büyük sebebi bu halkların karakterlerinin Rus nüfuzunu kabul etmeyecek yapıda olması ve yaşadıkları bölgenin Rusya'nın yayılma politikası açısından önemli konuma sahip olmasından kaynaklanmıştır. Çeçen-İnguş halkı Paleokokazien unsurlarındandır. Dolayısıyla bu halk üç asır devam eden Kafkas-Rus mücadelesine en fazla katkı sağlayan unsurlar olarak görülmüştür. Ruslara karşı verdikleri bu mücadele karşısından “Kafkasya'nın Kılıcı” unvanıyla anılmışlardır. Çeçen-İnguş bölgesi Kafkas dağlarından başlayarak Terek Nehri'ne kadar uzanmakla beraber Gürcü Askeri Yoluna kadar ulaşmaktadır. Bu açıdan bu bölgenin stratejik önemi büyüktür. Bu bölgenin kuzey kısmı petrol yatakları konusunda zengin olmasından dolayı ekonomik açıdan büyük öneme sahiptir. Bütün bunlara bağlı olarak Ruslar, Çeçen-İnguş halkını imha etmekle kendi hedeflerine ulaşma konusunda önlerindeki engeli de kaldırmış olacaklarına inanmışlardır. Ayrıca bölgeye Rus halkının yerleştirilmesiyle Slav unsurunun yayılma planı da uygulamaya sokulmasına, bölgenin ekonomik ve stratejik kazanımlarının Rusya çıkarına kullanılmasına çalışılmıştır.¹⁶³⁰

Hızal'a göre Rusya'nın Kafkasya'da uyguladığı sürgün politikası sonucu Kuzey Kafkasya yaklaşık 1,5 milyon insanını kaybetmiştir.¹⁶³¹ Kış mevsiminde, özellikle Sibirya'ya yapılan sürgünlerdeki tren yolculuğu esnasında bünyesi zayıf olanlar birkaç gün içinde yaşamlarını yitirmişlerdir. Nöbetçiler soğuk ve havasız yük vagonlarında buldukları cansız bedenleri kapıdan dışarıya atmışlardır. Ölen kişinin

---

¹⁶²⁸ Hosking, *a.g.e.*, s. 695.

¹⁶²⁹ Hasbulatov, *a.g.m.*, s. 34.

¹⁶³⁰ Berkok, *a.g.m.*, s. 6; Hasbulatov, *a.g.m.*, s. 34.

¹⁶³¹ M. Zihni Hızal, “Kuzey Kafkasya'da Katliam”, Kuzey Kafkasya'da 1944 yılı Toptan Sürgün ve Katliam (Genocide) Faciası, Hedef Yayınları, Ankara 1964, s. 13.

yakınları tarafından gömülmesine dahi izin verilmemiştir.¹⁶³² Rusya'nın Kafkasya halklarına uyguladığı bu sürgün esnasında gerek yollarda gerekse daha sonra gittikleri yerlerde maruz kaldıkları olumsuz yaşam şartları yüzünden binlerce Kafkasyalı hayatını kaybetmiştir.¹⁶³³

Savaşın sonunda, Ruslarla birlikte cephede savaşan Türk erkekleri de sürgün edilmiştir. Bu erkekler birçok savaş madalyası almış ve çoğunluğu sakat kalmış olarak geri döndüklerinde yerli halk da işin hakikatini anlamaya başlamıştır. Sonuçta, yerli halkla yeni gelenler arasındaki ilişkiler iyileşmeye başlamıştır.¹⁶³⁴

Sürgün edilenler gittikleri yerlerde isimlerinin bulunduğu bir deftere her ay gidip imza atmak zorunda bırakılmıştır. Kendilerine tahsis edilen bölgeleri terk etmeleri durumunda Sibiry'a yeniden sürgün edilip 20 yıl boyunca çalışma kamplarında ağır işlerde çalışmaya mahkum edilmiştir. Yerleştirildikleri yerlerde yerli halka onların birer haydut, hain ve suçlu oldukları empoze edilmiştir. Bu onlara dışlanmanın yanında ilave zorluklar getirmiştir. Genelde olumsuz koşullarda yaşamışlar, ağır şartlarda çalıştırılıp çok az gıda alabilmişlerdir. Çocukların birçoğu eğitimden mahrum kalmıştır. Çeçenlerin dörtte biri, Karaçaylıların da üçte biri henüz sürgün esnasında hayatlarını kaybetmişlerdir. Sürgün edilenlerin Cumhuriyetleri lağvedilmiş, toprakları diğer cumhuriyetlere ve halklara verilmiştir. Sürgün edilenlerin boşalttığı evler yeni yerleşimcilere verilmiştir. Mezarlık ve ulusal anıtlar tahrip edilerek isimleri harita, cadde, doküman ve kamu hafızasından silinmiştir. Sürgün edilenlerin akıbetleri hakkında soru sormak dahi yasaklanmıştır.¹⁶³⁵

İkinci Dünya Savaşı'nda yaşanan bu olumsuz gelişmeler Kafkasya halklarının hafızasından silinmeyecek izler bırakmıştır. Çünkü topyekün Alman saflarında savaşmayan hatta hiçbir zaman Almanların işgaline dahi uğramayan bir halkın Almanlarla işbirliği yapmakla suçlanarak sürgün edilmesi Rusya ve Kafkasya halklarının arasındaki düşmanlığın artmasına yol açmıştır. Bu durum gelecekte Rusya ve Kafkasya halkları arasında yeniden kurulacak dostluğa büyük zarar vermiş Kafkas halkları açısından telafisi mümkün olamayan yıkıma yol açmıştır.

---

¹⁶³² Smith, *a.g.e.*, s. 109.

¹⁶³³ Vatchagaev, *a.g.e.*, s. 334.

¹⁶³⁴ Comins and Richmond, *a.g.e.*, s. 873.

¹⁶³⁵ Johanna Nichols, "Azınlıklar Yol Ayrımında", *Kafkasya Yazıları*, (Çev.: Perit Kumuk), İstanbul 2000, S. 8, s. 20.

4.4. Kursk Muharebesi (Temmuz 1943)

Alman ordularının tam anlamıyla geri çekilmesi ancak 9 Şubat 1943'te gerçekleşmeye başlamıştır. Alman kuvvetleri geri çekilirken Rus birliklerinin ilerleyişi devam etmiştir. Rus birliklerinin ilerleyişi 1943 Mart'ında durdurulmuş ve Alman birlikleri Kharkov'da bir zafer kazanmıştır.¹⁶³⁶ Bu galibiyetle beraber Alman birlikleri büyük bir saldırı planı uygulamak için gerekli kuvveti batı Avrupa'dan getirmişlerdir. Alman birlikleri kendi güçlerini takviye ettikten sonra asıl mücadele Mius Nehri civarında yaşanmıştır. Don Grubu (Güney Ordu Grubu) ordusuna bağlı olan askerler bu hatta Manstain kumandasında saldırı pozisyonuna geçmişlerdir. Bu birlikler Stalingrad harekatında bulunan askerlerden ve Kuzey Kafkas kuvvetlerinden meydana gelmiştir. Alman birliklerine bağlı 4. ve 1. Panzer orduları da bu hatta yer almıştır. Alman birliklerinin saldırıya geçmesi üzerine Rusya'nın Vatutin kumandanlığındaki Güney Batı Cephesi askerleri Stalingrad ve Don Cephelerinde yaptıkları manevralarla ilerleyen Alman birliklerini Volga'da durdurmayı başarmışlardır. Daha sonra Rus birlikleri 8. İtalyan ordusunu püskürterek Orta Don, Kharkov ve Kuzey Donets'e kadar ilerlemiştir.¹⁶³⁷

Hitler, Mihner ordularının Kafkasya'dan geriye çekilmesinden sonra ordunun moralinin yeniden yerine getirilmesi için büyük bir zafer kazanması gerektiğini düşünmüştür. Bu düşünceyle Kursk'ta Ruslara ait olan bölgeyi hedef olarak seçmiştir. Buranın alınmasıyla Rusların birçok malzemesi ele geçirilmeye, Rus birlikleri esir alınmak ve Alman sınırları birleşip 50 mil kadar kısaltılmaya çalışılmıştır. Bu maksatla Hitler 15 Nisan 1943'te kod adı Kale "Citadel" olan taarruz emrini vermiştir. Harekatın asıl maksadı bahar ve yaz aylarında yapılacak olan savaşlar sırasında inisiyatifin tekrar Alman ordusu eline geçmesini sağlamaktır.¹⁶³⁸ Hitler, Kale Harekatı'nı yürütmek için güçlü bir grup meydana getirmiştir. Bu grup 50 tümen, yaklaşık 10.000 top, 2.700 tank-saldırı topu ve 2.000'den fazla uçaktan oluşmuştur.¹⁶³⁹ Alman birliklerinin Doğu Cephesindeki tümenlerinin sayısı 1942'de 240 iken bu hazırlıkla birlikte 257'ye çıkarılmıştır. Alman üretimi "Kaplan", "Panter" ve "Ferdinand" gibi zırhlı tank ve araçlar ilk olarak burada savaşa sokulmuştur. Nisan ortasında Kale harekatını hazırlanmakta

¹⁶³⁶ Gehlen, *a.g.e.*, s. 52.

¹⁶³⁷ Shtemenko, *a.g.e.*, s. 115.

¹⁶³⁸ Gehlen, *a.g.e.*, s. 52.

¹⁶³⁹ Kruşçev, *a.g.e.*, s. 266; Gehlen, *a.g.e.*, s. 56.

olan Hitler, ordusuna şöyle demiştir: “Kursk önünde kazanılacak olan zafer bütün dünyada bir meşale olmalıdır.”¹⁶⁴⁰

Rus Genelkurmayı, Almanya'nın planına karşı Kursk'ta bir savunma ve ardından saldırı hattı oluşturmuştur. Rusya'nın Kursk savunması General K. K. Rokossovski komutasındaki Merkez; General N. F. Vatutin komutasındaki Voronez; General I. S. Konep komutasındaki Step cephelerinden oluşmuştur. Bu cephelerin hareketleri Mareşal G. K. Jukov ve Mareşal A. M. Vasilevski tarafından yönetilmiştir. Kursk'taki savaşa Merkez ve Voronez Cephelerinde Ruslarda toplam 1.3 milyon asker katılmıştır. Ayrıca bu savaşta 20.000 kadar top, 3.600 tank ve 3.130 savaş uçağı bulunmaktadır.¹⁶⁴¹

Kursk Muharebesi 5 Temmuz 1943 sabahı Alman birliklerinin saldırıya geçmesiyle başlamıştır. Alman birlikleri 7 panzer, 2 zırhlı ve 11 piyade taburuyla Orel-Kursk bölgesine doğru harekete geçmiştir. 10 panzer, 1 motorize ve 7 piyade taburuyla Belgorod-Kursk'a hattına doğru ilerlemişlerdir. “Citadel” planında Alman kumandanları bu kuvvetleri cephenin dar bölgelerine sevk etmiştir. Alman birlikleri bu saldırıyla, Orel-Kursk bölgesinde 9 kilometre, Belgorod-Kursk bölgesinde de 15 ila 35 kilometre ilerlemeyi başarmıştır. Fakat Rus birlikleri Voronez ve Merkez Cepheleri Alman birliklerinin büyük bir kısmını bozguna uğratmıştır. İlerleyen günlerde Rus birlikleri Alman askerlerini püskürtmeye devam etmiştir. Rus Genelkurmay'ı kesin bir galibiyet için bir kuşatma planı hazırlamıştır. Bu plana göre Rus birlikleri Dinyeper'e kadar uzanan yol açıldıktan ve Alman birliklerinin Dunbas'tan batıya çekilmesi önlendikten sonra Alman birlikleri imha edilecekti.¹⁶⁴²

15 Temmuz'dan itibaren Alman birliklerinin güçlerinin tükenmesi nedeniyle üstünlük Rus birliklerine geçmeye başlamıştır.¹⁶⁴³ Bu durum Rus birliklerinin saldırıdaki başarı ihtimalini artırmıştır. Rokossovski komutasındaki Rus birlikleri 20 Temmuz 1943'te saldırıya geçmeye hazırlanmıştır. Rus birliklerinin tek amacı Alman hatlarını yarmak ve Harkov'u geri alarak Alman birliklerini Dinyeper'in batısına atmak olmuştur.¹⁶⁴⁴ Hitler, Kızıl Ordu birliklerinin ilerleyişini durdurmak için son bir kısaç hareketinde bulunmuştur. Ancak Alman birlikleri Kursk

---

¹⁶⁴⁰ Aragon, *a.g.e.*, s. 91.

¹⁶⁴¹ Lototski, *a.g.e.*, s. 219.

¹⁶⁴² Shtemenko, *a.g.e.*, s. 187; Vernadsky, *a.g.e.*, s. 513; Lototski, *a.g.e.*, s. 221.

¹⁶⁴³ Vernadsky, *a.g.e.*, s. 513.

¹⁶⁴⁴ Kruşçev, *a.g.e.*, s. 266.

Muharebesi'nde, Rus Generali Zhukov'un idaresindeki birlikler¹⁶⁴⁵ ve General M. A. Yenşin kumandasındaki 207. Piyade tümeninin kurduğu savunma hattı sayesinde durdurulmuşlardır. Verilen mücadeleler sonucunda Kursk'ta verilen mücadeleyi Rus birlikleri kazanmıştır. Bu mücadelede Alman birlikleri 30 tümen, 1.500 panzer, 3.000 top, 3.500 savaş uçağı kaybetmiştir. Bu yenilgi ile Alman birlikleri büyük darbe almıştır. Bu durumda Rus birlikleri Rus-Alman cephesinin büyük bir kısmı üzerinde ciddi bir saldırı başlatma olanağı bulmuştur.¹⁶⁴⁶

Rusların Kursk zaferiyle savaşın gidişatında önemli bir değişiklik yaşanmış ve üstünlük tamamen Rus birliklerin eline geçmiştir.¹⁶⁴⁷ Bu savaşta Alman birliklerinin çok sayıda askerini kaybetmesi ve yaşanan teçhizat kayıpları sonunda Hitler, "Citadel"ın durdurulması emrini vermiştir.¹⁶⁴⁸ Böylece Citatel Harekatı, Rusya'nın ileri harekatı sırasında Almanların son stratejik taarruz denemesi olmuştur. Almanların bu harekatinin başarısızlığa uğraması, durumun tamamen Rusların lehine dönmüş ve bu tarihten sonra Alman ordusu tamamen savunmaya geçmiştir.¹⁶⁴⁹ Rus birlikleri bu galibiyetlerden sonra Karadeniz'de stratejik bir bölge olan Kırım'ı ele geçirmek ve Alman birliklerini bu stratejik bölgeden uzaklaştırmak için kapsamlı bir harekat planına başlamıştır.

4.5. Alman Birliklerinin Kırım'dan Çıkarılması

Alman birlikleri Kursk yenilgisi sonrası Rus birliklerinin saldırıları karşısında geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Rus birlikleri, Kursk'tan sonra Voronez ve Ukrayna Cephelerine doğru harekete geçerek Kiev'e doğru ilerlemişlerdir. Rus birlikleri bu saldırılarla Dinyeper'in batısına geçerek Kiev'in alınması için mücadeleye başlamıştır.¹⁶⁵⁰ Alman birliklerinin Orel yenilgisi ve Rusların Step Cephesi birliklerinin 5 Ağustos 1943'te Belgorod'u almaları Alman birliklerinin daha fazla geri çekilmesine yol açmıştır.¹⁶⁵¹ Kalinin'deki birlikler de 7 Ağustos 1943'te Smolensk komutasında daha güçlü bir saldırıya hazırlanmıştır.¹⁶⁵² Bunun üzerine Hitler, 11 Ağustos'ta Narva'dan itibaren Nevel'den geçerek, Dinyeper ve

¹⁶⁴⁵ Best, Hanhimaki, Maiolo ve Schulze, *a.g.e.*, s. 198.

¹⁶⁴⁶ Lototski, *a.g.e.*, s. 226

¹⁶⁴⁷ Heider, *a.g.e.*, s. 169.

¹⁶⁴⁸ Lototski, *a.g.e.*, s. 221.

¹⁶⁴⁹ Gehlen, *a.g.e.*, s. 56.

¹⁶⁵⁰ Kruşçev, *a.g.e.*, s. 266.

¹⁶⁵¹ Vernadsky, *a.g.e.*, s. 514; Lototski, *a.g.e.*, s. 226.

¹⁶⁵² Shtemenko, *a.g.e.*, s. 202.

Molochnaya boyunca Azak Denizi'ne kadar uzanan savunma hattının hazırlanması emrini vermiştir.¹⁶⁵³

Almanların hazırlıklarından sonra Rus birliklerinin ilerlemesi Kievskoye, Moldavanskoye bölgesi Kursk Nehri, Kuban Nehri ve Neberdzhayevskaya hattında tamamen durmuştur. Çekilen Alman birliklerinin mevziler kazarak yerleştiği ve ihtiyat kuvvetleri getirdiği haberleri Rus birliklerine ulaşmıştır. Alman birliklerinin aldığı bu savunma tedbirine Mavi-Hat denmiştir. Daha önceki girişimlerde Taman Yarımadası'nın Alman birliklerinden alınamaması üzerine Rus Başkumandanlığı buradaki cephe kumandanını değiştirmiş, Maslennikov'un yerine Petrov getirilmiştir.¹⁶⁵⁴

Bu arada I. S. Konev 23 Ağustos gecesi Kharkov'a bir saldırı düzenlemiştir. Böylece Alman birlikleri Kharkov'dan atılmıştır. Rusların Voronez ve Step Cepheleri kısa bir süre sonra da Kiev, Ukrayna ve Dinyeper'in batısına kadar ulaşmışlardır.¹⁶⁵⁵ Fakat Almanlar ter ketmek zorunda kaldıkları her şehri ve kasabayı yakıp yıkmıştır. Harkov'daki binaların %65 yakılıp yıkılarak şehir adeta bir harabeye dönmüştür. 1943 yazında Kursk, Orel ve Kharkov'da yaşanan çatışmalar sonucunda Rus birliklerinin aldığı galibiyetler İkinci Dünya Savaşı'nın kaderini belirlemiştir.¹⁶⁵⁶ Bu bölgelerde 50 gün süren mücadeleler sonucunda Mihver birlikleri yarım milyondan fazla asker kaybetmiştir.¹⁶⁵⁷ 100 bin asker de Ruslara esir düşmüştür.¹⁶⁵⁸

Rus General R. Y. Malinovsk komutasındaki Güneybatı ve F. I. Tolbukhin komutasındaki Güney cephelerine bağlı kuvvetler 1943 Ağustos'unda önemli bir sanayi bölgesi olan Donbas'ı kurtarma hareketına girişmişlerdir. Bu arada Bielogorod da Rusların eline geçerken Alman orduları Dinyeper'in gerisine çekilmek durumunda kalmıştır. Taganrov 30 Ağustos'ta geri alınmış, Eylül başlarında da Donets havzası işgal edilmiştir. Ağustos sonu ve Eylül başında Rusların Bryansk, Merkez, Voronez, ve Step cepheleri yeniden saldırıya geçmiştir.¹⁶⁵⁹

Rus Kuzey Kafkas Cephesi'nin, Mihver ordularının oluşturduğu Mavi-Hat'tı yarması için yapılan hazırlıklar 1943'ün Ağustos ve Eylül ayları boyunca devam

---

¹⁶⁵³ Lototski, *a.g.e.*, s. 226.

¹⁶⁵⁴ Shtemenko, *a.g.e.*, s. 109.

¹⁶⁵⁵ Shtemenko, *a.g.e.*, s. 202.

¹⁶⁵⁶ Vernadsky, *a.g.e.*, s. 514; Lototski, *a.g.e.*, s. 226.

¹⁶⁵⁷ Kondukof, Klovov, Kulchitsky, Likholat, Sarbey, Sergiyenko and Sokhan, *a.g.e.*, s. 229.

¹⁶⁵⁸ Lestien ve Cere, *a.g.e.*, s. 212.

¹⁶⁵⁹ Lototski, *a.g.e.*, s. 226; Lestien ve Cere, *a.g.e.*, s. 212.

etmiştir. Bu hazırlıklar Genel Ordu Karargahı Komandanı S. K. Timoşenko'nun öncülüğünde yapılmıştır. Plan dahilinde yapılacak harekat 9 Eylül 1943 gecesi çıkartmaların yapılacağı bölgelere keşif hava topçu saldırısı ile başlamıştır. Daha sonra Novorossisk bölgesine Karadeniz donanmasından ve 18. Ordu'dan bombardıman başlamıştır. 14 Eylül'de Kievskoye ve Moldavanskoye'de yeni savunma hattının merkezine hücum eden 56. Ordu Almanların savunma hattını yarmayı başarmıştır.¹⁶⁶⁰

Bu arada General I. Y. Petrov'un komutasındaki Rus Kuzey Kafkasya Cephesi kuvvetleri "Mavi Hat"ı aşp 14 Eylül'de Briansk, 16 Eylül'de Novorossisk'i ele geçirmiştir. Kara kuvvetlerinin ve Amiral L. A. Vladimirski komutasındaki Karadeniz filosunun ortak harekatı bu başarıyı kolaylaştırmıştır. Saldırıyı gerçekleştiren birlikler, Taman Yarımadası'nı Alman birliklerinden temizlemişlerdir. Daha sonra Karadeniz ve Azak Filolarının desteğiyle Kerç'e çıkarma yapmışlardır.¹⁶⁶¹ Bu arada 22 Eylül 1943 gecesi Rus 3. Muhafız tank ordusunun piyade taburu Bukrin'i alarak Dnieper'e ulaşmıştır.¹⁶⁶²

Durumun ciddiyetini anlayan Hitler, Eylül 1943'te Zaporozhye'deki Güney Ordu Grubu Karargahı'na gelerek Menstein ile yaptığı gizli görüşmeden sonra batıya doğru çekilmeye karar vermiştir. Eylül ortalarından itibaren Sovyet orduları, Alman birliklerini püskürterek Velikiye Luki'den Azak Denizi'ne kadar bütün stratejik cephe boyunca hakimiyeti elle geçirmişlerdir. Rus 31. Ordu birlikleri Yartsevo'ya girerek Smolensk'e giden yolunu açarken Kuban bölgesi de Almanlardan temizlenmiştir. Böylece bu şehir 25 Eylül 1943'te Rus birliklerinin eline geçmiştir.¹⁶⁶³ Rus birliklerinin bu başarılarıyla birlikte Alman ordusu dört ay içinde 500 km geri çekilmek zorunda kalmıştır.¹⁶⁶⁴ Rus birlikleri, 1 Ekim'den sonra Kiev'den Zaporozhye'ye kadar uzanan Dinyeper hattını ele geçirmiştir.¹⁶⁶⁵ 1943 Ekim'inde Rus birlikleri Polesya ile Kiev'e yaklaşmıştır. Bu arada I. Y. Petrov komutasındaki Kuzey Kafkas Cephesi, 9 Ekim 1943'te Taman Yarımadası'nı almayı başarmış ve Kırım Karasuları Karadeniz donanması ve Azak deniz filosu tarafından kontrol altına alınmıştır.¹⁶⁶⁶ Rus birlikleri Taman Yarımadası'nı ve Donets havzasını

---

¹⁶⁶⁰ Shtemenko, *a.g.e.*, s. 105.

¹⁶⁶¹ Lestien ve Cere, *a.g.e.*, s. 212; Lototski, *a.g.e.*, s. 133.

¹⁶⁶² Shtemenko, *a.g.e.*, s. 206.

¹⁶⁶³ Lototski, *a.g.e.*, s. 133.

¹⁶⁶⁴ Lestien ve Cere, *a.g.e.*, s. 212.

¹⁶⁶⁵ Vernadsky, *a.g.e.*, s. 514.

¹⁶⁶⁶ Shtemenko, *a.g.e.*, s. 223.

ele geçirmekle Kafkasya yolunu da Almanlara kapatmışlardır.¹⁶⁶⁷ Alman birliklerinin bu geri çekilmesinde Kafkas birliklerinin Rus ordusuna sağladığı katkının payı olmakla birlikte Rus ordusunda, sadece Kafkasya Cephesi'nde, sayıları yaklaşık 45.000'i bulan Azerbaycan Türklerinin de büyük payı olmuştur. Nitekim D. Mamedov 1943 Ağustosunda Donets'teki bir Alman hava bombardıman ve yakıt üssünü havaya uçurmuştur. Memedov ve onun grubu Alman haberleşme araçlarına sabotajlar düzenleyerek Alman birliklerinin organize ve manevra kabiliyetinin büyük ölçüde kırılmasını sağlamışlardır. Böylece Mihver birlikleri arasındaki bilgi alışverişini sekteye uğratarak onları geri çekilmeye mahkum etmişlerdir. Bu gelişmeler Almanya'nın geri çekilmesini büyük oranda hızlandırmıştır.¹⁶⁶⁸ Bu gelişmeler çerçevesinde birçok yerde 9. ve 56. Rus birliklerinin saldırıları karşısında bulundukları yeri savunmaya çalışan Alman birliklerinin geri çekilme yolu da kesilmiştir. Alman Genelkurmayı'nın emri üzerine Alman askerleri Mavi-Hat'ın gerisine çekilmeye başlamışlardır. Bu durumdan faydalanan Kuzey Kafkas Cephesi, Alman birliklerinin peşine düşmeye ve hatları yarmaya başlamasıyla Alman birliklerinde bir bozgun havası yaşanmıştır. Bu durumda devreye giren Rus savaş uçakları Alman kara birliklerinin yanı sıra 17. Rus biriliklerinden kaçmak isteyen askerleri nakletmek için Kırım'a gidecek gemilere de ağır kayıplar verdirmiştir. 10 Ekim 1943'e kadar süren bu mücadelede alınan esirler hariç Alman birlikleri bir ayda 4.000 asker kaybetmiştir. Rus birlikleri 1.300'e yakın havan topu ile 92 tank ele geçirmiştir.¹⁶⁶⁹ Böylece Sovyet kuvvetlerinin yürüttüğü kararlı hareketler sonucu Alman birliklerinin övünç kaynağı olan "Doğu Duvarı" 1943 Ekiminde çökmüştür. Böylece Rus birliklerinin bir sonraki hedefi Baltık Cumhuriyetleri, Belarus ve Dinyeper'in batısında kalan Ukrayna olmuştur.¹⁶⁷⁰

Stalin, Alman birliklerinin Kiev'deki kuvvetlerini yok etmek ve Kiev'i almak için I. Ukrayna Cephesi'nin kurulmasını emretmiştir.¹⁶⁷¹ Bunun üzerine 20 Ekim'den itibaren Kuzeyden güneye Baltık Cephesi, 1. Baltık Cephesi; Kalinin Cephesi de 2. Baltık Cephesi adını almıştır. Yalnızca Batı Cephesi adını muhafaza etmiştir. Merkez

---

¹⁶⁶⁷ Vernadsky, *a.g.e.*, s. 514.

¹⁶⁶⁸ Altstadt, *a.g.e.*, s. 154.

¹⁶⁶⁹ Shtemenko, *a.g.e.*, s. 106.

¹⁶⁷⁰ Lototski, *a.g.e.*, s. 133.

¹⁶⁷¹ Shtemenko, *a.g.e.*, s. 206.

Cephesi Belarus Cephesi; Voronej Cephesi Stepler Cephesi; Güneybatı Cephesi ile Güney Cephesi de sırasıyla 1. 2. 3. ve 4. Ukrayna Cepheleri adını almışlardır.¹⁶⁷²

Rus Güney Cephesi, 1943 Ekim sonunda Molochnaya Nehri boyundaki kuvvetli Mihver savunma hatlarını yıkmış ve kasım başında Perekop'a doğru ilerlemiştir.¹⁶⁷³ Rus birliklerince 3 Kasım 1943'te Kiev'in kuzeyinden saldırı başlamıştır.¹⁶⁷⁴ Rus tank birlikleri ile ortak hareket yürüten Çekoslovakya tank birlikleri, Kiev'in kuzeybatı kenar mahallelerine girmiştir. 5-6 Kasım gecesi Kiev için kesin savaş başlamıştır. Başçavuş N. P. Andreyev'in başında bulunduğu bir grubun son hamlesiyle 6 Kasım 1943 sabahı Kiev Rus birliklerinin eline geçmesiyle Ukrayna'nın başkentinde yeniden Rus hakimiyeti sağlanmıştır.¹⁶⁷⁵

1943 sonlarına doğru Belarus ve 1. Ukrayna cephelerine bağlı Rus kuvvetleri 400 km genişliğinde ve 150 km uzunluğunda stratejik bir bölgeyi ele geçirmiştir. 4. Ukrayna Cephesi'ne bağlı birlikler de Alman birliklerinin yolunu Kırım'da keserek Armyansk'a ulaşmıştır.¹⁶⁷⁶ Bu arada 17. Alman ordusu yarımada hapsedilirken 1-11 Kasım 1943'te Kuzey Kafkas Cephesi, donanma kuvvetlerinin de yardımıyla Kerç'in kuzeydoğu kıyı kesimini kontrol altına almıştır. Kuzey Kafkas Ordusu 20 Kasım 1943'te yeniden organize olarak Kırım hareketına katılmış olan 56. Ordu ile birleşerek Bağımsız Karadeniz Ordusu adını almış, kumandanlığına da I. Y. Petrov getirilmiştir. Rus askeri yetkililer, Moskova'dan Karadeniz Ordusu'nun hareket planını almıştır. Bu arada Petrov'un kontrolüne de 9. Kızıl Sancak Kazak Piyade Taburu verilmiştir. Kırım'ın alınmasında büyük ümit bağlanan bu tabur Stalin'in emriyle oluşturulmuştur. Plan çerçevesinde Terek ve Kuban'a konuşlandırılan Kazak birliğinin kumandanlığına Tümgeneral Metalnikov getirilmiştir.¹⁶⁷⁷ Kazak birliklerinin de eşliğindeki Rus ordusu 10 Ocak 1944'te Kırım'da ilk saldırıyı başlatmıştır. Rus birlikleri bütün cephelerde aynı anda harekete geçerek Kırım'daki hedefine ulaşmaya çalışmıştır. Rus birlikleri Dinyeper'in batısında Birinci ve ikinci Ukrayna cepheleri Karpatlardan Ukrayna'ya geçerek Mihver ordularını ve Manstein'in komutasındaki birliği hedef almayı planlamıştır.

---

¹⁶⁷² Aragon, *a.g.e.*, s. 100.

¹⁶⁷³ Shtemenko, *a.g.e.*, s. 223.

¹⁶⁷⁴ Shtemenko, *a.g.e.*, s. 206.

¹⁶⁷⁵ Kruşçev, *a.g.e.*, s. 266; Lototski, *a.g.e.*, s. 232.

¹⁶⁷⁶ Lototski, *a.g.e.*, s. 233.

¹⁶⁷⁷ Shtemenko, *a.g.e.*, s. 234.

Rus birliklerine karşı asıl büyük saldırı ise 24 Ocak 1944'te başlamıştır.¹⁶⁷⁸ Bu saldırı 1. ve 2. Ukrayna Cephelelerinin çift taraflı hareketiyle gerçekleşmiştir. Üç gün sonra da bu iki cephe derin bir vadide bulunan Tikiş Irmağı kıyısındaki Svenigorogka'da birleşmişlerdir. Böylece 5 piyade tümeni ile zırhlı Alman Viking tümeni Walonie tugayından oluşan 11. ve 42. Alman tugayları kuşatılmıştır.¹⁶⁷⁹ Rus birliklerinin bu kuşatmadan sonraki hedefi Alman birliklerine güney ve batı yönünden bir darbe indirerek Dinyeper'in batısındaki Ukrayna topraklarını ve Kırım'ı ele geçirmektir. Aynı zamanda Alman birliklerinin kuzey ordu grubunu imha edip, sonunda Leningrad ablukasını yararak Baltık bölgesine girmek amacıyla Leningrad ve Novgorad'a karşı güçlü saldırı yapmayı planlamıştır.¹⁶⁸⁰

Plan dahilinde Rus birliklerinin Kırım'a doğru ilerlemesi üzerine Hitler, Kırım'ın elde tutulması gerektiğini ve buranın elden çıkmasının Almanlar açısından olumsuz sonuçlar doğuracağını komutanlara bildirmiştir. Özellikle Odesa'nın elde tutulması gerektiği üzerinde ısrarla durarak Alman Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'na da bu konuda büyük görev düştüğünü bildirmiştir.¹⁶⁸¹

Bu arada Dinyeper Nehrinden Karpatlara kadar 4. Rus cephesinin, Almanların Mansten ve Kleist ordularının etrafında onları bir çember içine alma girişimi hız kesmeden devam etmiştir. Arkasını geçilmez Pripyat bataklığına dayanmış olan 1. Ukrayna Cephesi, yönünü güneye dönmüş ve Almanların 1. ve 4. Panzer ordularına doğru ilerlemeye başlamıştır. Koniev ve Malinovski komutasındaki 2. ve 3. Ukrayna Cephesi, 8. Alman Ordusuna karşı bir saldırıda bulunmuştur. Tolbukin komutasındaki 4. Ukrayna Cephesi bir yandan Kırım kuşatmasını sürdürürken diğer yandan Dinyeper'in aşağı boylarında tutunmaya çalışan 6. Alman Ordusu'na karşı saldırısına devam etmiştir.¹⁶⁸² Dinyeper'in batı kıyısındaki bütün Ukrayna topraklarının kurtarılmasından sonra Sovnarkom (SSCB Halk Komiserleri Konseyi), Alman birliklerinin tamamen yenilgiye uğratılınca kadar takip edilmesini istemiştir. Bu arada Rus birlikleri 8 Nisan'da Çekoslovakya sınırına dayanmıştır. Ukrayna cephesinin gerisinde Alman birlikleri sadece Kırım ve Odesa'da kalmıştır.¹⁶⁸³ Buradaki Alman birliklerinin de Kırım'dan atılması için Rus birliklerinin taarruzu 8 Nisan 1944'te kuzeyden ve Kuzeydoğudan başlamıştır. Rus

¹⁶⁷⁸ Shtemenko, *a.g.e.*, s. 238.

¹⁶⁷⁹ Cartier, *a.g.e.*, s. 157.

¹⁶⁸⁰ Lototski, *a.g.e.*, s. 239.

¹⁶⁸¹ *Führer Konferansı*, (Çev.:Tahsin Kalafatoğlu), Deniz Basımevi, Ankara 1951, C. 3, s. 19.

¹⁶⁸² Cartier, *a.g.e.*, s. 158.

¹⁶⁸³ Aragon, *a.g.e.*, s. 108.

birlikleri bu saldırıyla Alman savunma hatlarında gedik açmayı başarmıştır. Rus birliklerinin ilerlemesi karşısında Alman birlikleri Güney Kırım'da deniz yoluyla Sivastopol'a taşınmıştır. Böylece Alman birlikleri Kırım'ki son kale olarak Sivastopol'un elde tutulmasına büyük önem vermiştir.¹⁶⁸⁴ Rus birlikleri Güney Bug'dan Tiraspol ve Odessa'ya doğru ilerlemeye devam etmişler ve 10 Nisan 1944'te Odessa tamamen Rus birliklerinin eline geçmiştir.¹⁶⁸⁵

Kırım'da bulunan birliklerden üç tabur oluşturularak Alman Deniz Binbaşı Hossfeld, Warner, Klemn komutasındaki bu üç tabur en son ana, yani Sivastopol'da Alman köprübaşının tahliyesine kadar savaşa devam etmiştir.¹⁶⁸⁶ Böylece 18 Nisan'da Almanların elinde sadece Sivastopol kalmıştır.¹⁶⁸⁷ Bu arada 20 Nisan 1944'te Sivastopol bölgesinde 125.000 Alman ve Romen askeri bulunmaktaydı. 12 Mayıs 1944 tarihine kadar bu miktarın 116.000'i deniz ve hava yolu ile bölgeden taşınmıştır. Ancak denizden yapılan nakil işlemlerinde Rus hava kuvvetinin bitmek bilmeyen taarruzlarına maruz kalarak büyük zayıat verilmiştir.¹⁶⁸⁸

Dinyeper'in batısında yer alan Ukrayna topraklarındaki başarılı ilerleme, Kırım'ın tamamen kurtarılmasını hazırlayacak bir durum ortaya çıkarmıştır. Bu harekat 8 Nisan-12 Mayıs 1944 arasında Amiral F. S. Oktyabrski'nin komutasındaki Karadeniz Filosu ve Tuğamiral S. G. Gorşkov komutasındaki Azak Filosu gemileri ve uçakları tarafından desteklenen General F. I. Tolbukhin komutasındaki 4. Ukrayna Cephesi kuvvetleri ve General A. I. Yeremonko'nun deniz birlikleri tarafında koordine edilmiştir. 5 Mayıs'ta 4. Ukrayna Cephesi'nin 2. Muhafız ordusu saldırıya geçmiştir. 7 Mayıs sabahında uçakların desteğiyle 51. Ordu ve donanma birlikleri Alman birliklerine karşı eş zamanlı olarak saldırıya geçmiştir. Şiddetli çatışmadan sonra 7-8 Mayıs 1944'te 4. Ukrayna Cephesi kuvvetleri sonunda Alman birliklerinin önemli mevzilerini elle geçirmişlerdir. 9 Mayıs'ta da Rus birliklerinin Sivastopol'u almasıyla Rus Karadeniz filosu üstünlüğü yeniden ele geçirmiştir. Bu durumda Khersoner ve Omega'da deniz kıyısında kuşatılan Alman birlikleri teslim olmak zorunda kalmışlardır. Bu harekat neticesinde Alman birliklerinin 17. Ordusu'nun 100.000'den fazla askeri Kırım'da ya öldürülmüş ya da tutsak edilmiştir. Denizden gemilerle kaçmaya çalışan Alman birlikleri Karadeniz filosuna bağlı denizaltılar,

---

¹⁶⁸⁴ Dönitz, *a.g.e.*, s. 306.

¹⁶⁸⁵ Lototski, *a.g.e.*, s. 249.

¹⁶⁸⁶ Dönitz, *a.g.e.*, s. 306.

¹⁶⁸⁷ Caroe, *a.g.e.*, s. 377.

¹⁶⁸⁸ Dönitz, *a.g.e.*, s. 306.

torpidobotlar ya da uçaklar tarafından batırılmıştır. Lototski'nin ifadesine göre Alman askerleri, Kırım'dan çekilirken insani değerleri hiçe sayarak sivil halka büyük zulüm uygulamıştır. Almanlar Kırım'ın üç caddesinde 200'ü çocuk olmak üzere 584 kişiyi kurşuna dizerek öldürmüştür. Bunun yanı sıra pek çok kişi de canice işlenen cinayetlere kurban gitmiştir.¹⁶⁸⁹

Kırım'ın tamamen Almanlardan temizlenmesiyle birçok Kırım Tatarı Almanlarla işbirliği yaptıkları gerekçesiyle Rusya tarafından idam edilirken birçoğu da sürgün edilmiştir.¹⁶⁹⁰ Böylece Kırım halkı Almanya ve Rusya'nın Nüfuz mücadelesinin kurbanı olmuşlardır.

18 Mayıs 1944'te Kırım'ın tamamen Rus birliklerinin eline geçmesiyle Kırım'ın savunulması bağımsız, Karadeniz ordusuna verilmiştir. Yeni ordu kumandanlığına ise K. S. Menlik getirilmiştir.¹⁶⁹¹

Almanya adına 1941-1942'de von Manstein'in 11. Ordusu Sivastopol'u ele geçirmek için 250 gün uğraşmıştır. Ancak 1944'te Sovyet kuvvetleri, Alman birliklerinin 17. Ordusu'nu 35 gün içinde bozguna uğratarak Kırım'ı tamamen ele geçirmiştir. 17. Ordu'nun Kırım'da bozguna uğraması Almanların A Ordu Grubu'nun tam anlamıyla yenilgisi anlamına gelmiştir. Bu gelişmeler karşısında A Ordu Grubu'nun varlığı sona ermiş ve yerini Güney Ukrayna Ordu Grubu almıştır. Kızıl Ordu'nun saldırısı sonucu Dinyeper'in batısında kalan Ukrayna topraklarının tamamı, Kırım ve Moldova'nın önemli kısmı Rus birliklerinin eline geçmiştir. Krivoi Rog, Nikopol ve Kerç sanayi bölgeleri, verimli Ukrayna toprağı ile Karadeniz'in belli başlı limanları yeniden Rusların kontrolüne girmiştir.¹⁶⁹²

Almanların bu kaybı Hitler için büyük bir hayal kırıklığı olmuştur. Nitekim Hitler, Doğu Cephesi'nden bundan sonra uygulanacak savaş stratejisinin Mareşal von Manstein ve Mareşal Kleist'in direktifleri doğrultusunda yürütülmeyeceği kararını almıştır. Hitler bu iki Alman generalini görevden alarak Kuzey Ukrayna adı verilen eski Güney Orduları Komutanlığı'na Walter Model'i ve Güney Ukrayna adı verilen A Ordular Grubu Komutanlığı'na da Ferdinand Schörner'i getirmiştir. Hitler bu değişikliklerle beraber daha önce otomobil kazasında yaralanmış olan Günther

---

¹⁶⁸⁹ Lototski, *a.g.e.*, s. 249.

¹⁶⁹⁰ Caroe, *a.g.e.*, s. 377.

¹⁶⁹¹ Shtemenko, *a.g.e.*, s. 240.

¹⁶⁹² Lototski, *a.g.e.*, s. 250.

von Kluge'nin yerine de Alman Merkez Ordularının başına Ernst Busch'u getirmiştir.¹⁶⁹³

Alman birliklerinin Kırım'ı terk etmesiyle Alman donanması Karadeniz'de zor duruma düşmüştür. Kırım'da kaybettiğini Boğazlarda arayan Almanlara ait savaş nakliye gemisi 5 Haziran 1944'te Ege Denizi'ne gitmek üzere Karadeniz'den Boğazlara girmiştir. Ancak Türk makamları Montrö Anlaşması çerçevesinde bu geçişe izin vermemiştir. Almanya bu konudaki ısrarının, Türkiye'yi müttefiklerin safına geçmeye teşvik edebileceği endişesiyle bu konuda ısrar etmemiştir.¹⁶⁹⁴ Türkiye'de Alman savaş gemilerinin boğazdan geçmesine izin vermeyerek boğazlardaki mutlak hakimiyetin kendisinde olduğunu birkez daha göstermiştir.

Görüldüğü gibi Kırım'ın yeniden Rus birliklerinin eline geçmesi Karadeniz'de Alman donanmasının sıkışmasına sebep olmuştur. Rusya Kırım'ı alarak bir yandan Karadeniz'de Almanlara karşı büyük üstünlük sağlamakla birlikte, Kafkasya yolunu da Almanlara tamamen kapamıştır. Bundan sonra Rus yetkililer Çarlık Rusya'sından miras kalan anlayış çerçevesinde sıcak denizlere inmek için Karadeniz'deki hakimiyetini güçlendirmeye çalışmıştır.

4.6. Alman Birliklerinin Doğu Avrupa'dan Çekilmesi

Rus birlikleri, Stalingrad bozgunuyla Alman birliklerini Don bölgesinden, dolayısıyla Kafkaslardan geri çekilmeye zorlarken kuzeydeki en uç noktadaki Leningrad'da da harekete geçmişlerdir. Rus birlikleri burada Ocak 1943'te yaptıkları saldırılarla Lagoda Gölü civarındaki Schluesselburg'u tekrar almayı başarıp Almanların Leningrad-Vologda demiryolundan geriye püskürtmeyi başarmışlardır. Bu sayede Rus birlikleri arka cephe ile demiryolu bağlantısını kurarak Leningrad'a giden ikmal yollarını açmışlardır.¹⁶⁹⁵ Böylece Rus birliklerinin Leningrad, Kafkaslar ve Stalingrad'daki başarıları Müttefikleri de harekete geçirmiştir. Bu durumda İtalya'ya Batılı müttefiklerin çıkarma yapmasından sonra 23 Temmuz 1943'te Mussolini'ni Hükümeti yıkılmıştır.¹⁶⁹⁶ İtalya'da yaşanan gelişmeler Mihver ordularının gücünün zayıflamasına yol açmıştır.

Böylece Almanya ile beraber Mihver birlikleri savaş üstünlüklerini kaybetmeye başlarken, 25 Temmuz'da İtalya Kralı, Mussolini'yi tutuklatarak

¹⁶⁹³ Cartier, *a.g.e.*, s. 227.

¹⁶⁹⁴ *Führer Konferansı*, (Çev.:Tahsin Kalafatoğlu), Deniz Basımevi, Ankara 1951, C. 3, s. 36.

¹⁶⁹⁵ Vernadsky, *a.g.e.*, s. 507.

¹⁶⁹⁶ Heider, *a.g.e.*, s. 169.

hükümet yönetimine Badoglio'yu getirmiştir.¹⁶⁹⁷ Tutuklanan Mossolini de Abruzzi Apennines'de hapse atılmıştır. Bu duruma öfkelenen Hitler, Himmler'e Mussolini'yi kurtarma emri vermiştir. Himmler, Roma'daki ajanları vasıtasıyla Mussolini'nin hapsedildiği yeri tespit etmiş ve en çok güvendiği SS subaylarından biri olan Otto Skorzeny'i çağırarak ona Mussolini'nin Abruzzi Apennines'te olduğunu ve Mossolini'yi oradan kurtarması talimatını vermiştir. Otto Skorzeny, bir kurtarma planı hazırlayıp Mussolini'yi kurtararak onu küçük bir uçağa bindirip Viyana'ya getirmiştir. Mussolini hapsedildiği yerden kurtarıldıktan sonra Almanlar, Kuzey İtalya'da Mussolini'nin başkanlığında bir hükümet kurmuşlardır. Ancak İtalya'da durum Almanlar için çoktan kaybedilmiştir. Çünkü Mareşal Badoglio'nun müttefiklerle yaptığı mütareke çok geçmeden açıklanmıştır.¹⁶⁹⁸ Bu durumda Alman birliklerini İtalya cephesinden İngiliz ve Amerikan birlikleri tarafından kuzey ve doğudan ise Rus birlikleri tarafından kuşatılma korkusu sarmaya başlamıştır. Bu arada Rusya, 7 Ağustos 1943'te Smolensk'te saldırı hareketini başlatmıştır. Bu saldırıyla Rus birlikleri Belarus sınırlarına kadar ulaşmıştır.¹⁶⁹⁹

Mihver devletlerinin Rusya'ya karşı yaptığı harekatta, 1943 Eylül'ü itibariyle, Almanların tümen sayısı 195 iken, Finlandiya, Romanya, Macaristan Slovakya ve İtalya askerlerinin toplam tümen sayısı ise 230'dur.¹⁷⁰⁰ Bu güce rağmen Müttefiklerin ilerleyişi karşısında hızla geriye çekilen Alman birlikleri bütün cephelerde olduğu gibi Balkanlarda ve Ege Denizi'nde de ümitsizliğe kapılmaya başlamışlardır. Balkanların ve Ege adalarının Müttefiklerin eline geçmesini istemeyen Almanya, Ege adalarının müttefiklerin eline geçmesinden buraları adalarda tarihsel, hukuksal ve siyasi bir hakkı olan Türkiye'ye iade etmek istemiştir. Almanya adına bu teklifi Büyükelçisi Von Papen, Emniyet Müdürü Naci Perkel'e yapmıştır. Naci Perkel de bu durumu Başbakan Şükrü Saraçoğlu'na bildirmiştir. Başbakan Şükrü Saraçoğlu Türkiye'nin Adalar üzerinde tam anlamıyla söz sahibi olması koşuluyla adaların Türkiye'ye iade edilmesini kabul ederken Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ise adaların kayıtsız şartsız kullanmak üzere alabileceğini ancak adalar için İngilizler ve Yunanlarla herhangi bir ihtilafa giremeyeceklerini ifade etmiştir. Bu durumda Almanya, Türkiye'yi Müttefiklere karşı yanına çekmek için son kozunu

¹⁶⁹⁷ Aragon, *a.g.e.*, s. 95.

¹⁶⁹⁸ Heinrick Fraenkel, "S.S. Teşkilatı ve Himmler 3", *Hayat Tarih Mecmuası*, (Çev.: Özaydın Dokur), İstanbul 1970, C. 2, S.10, s. 86; Goebbels, *a.g.e.*, s. 183.

¹⁶⁹⁹ Lototski, *a.g.e.*, s. 226.

¹⁷⁰⁰ Miksche, *a.g.e.*, s. 201.

oyunarken Türkiye de adalar konusundaki hak ve hukukunu tekrar sağlamak için büyük bir fırsat yakalamıştır. Ancak Türk hükümeti Müttefik devletlerini karşısına almak istemediğinden bu tarihi fırsatı değerlendirememiştir.¹⁷⁰¹

Almanlar Balkanlarda ve Ege’de çözüm arayışlarına girerken Rus birlikleri de Almanya’nın bu zor durumundan istifade ederek Kuzeyden bir saldırıyla Mihver birliklerine bir darbe vurmayı planlamıştır. 15 Ocak 1944’te General L. A. Govorov Komutasındaki Leningrad Cephesi, General K. A. Meretskov komutasındaki Volkov Cephesi, General M. M. Popov Komutasındaki 2. Baltık Cephesi kuvvetleri uzun menzilli uçaklarla koordineli bir şekilde ve Amiral V. F. Tributs komutasındaki Baltık filosunun da desteğiyle Alman birliklerine karşı saldırıya geçmişlerdir. Ruslar 19 Ocak’ta Ropsha ve Krasnoye Selo kasabalarını ele geçirmiş, 20 Ocak’ta da Almanların Peterhof-Strelnya ve Novgorad birlikleri yenilgiye uğratılmıştır. Böylece 27 Ocak 1944’te Almanlar Leningrad kuşatmasını kaldırmak zorunda kalmıştır.¹⁷⁰² Alman birliklerinin Estonya sınırlarına kadar püskürtülmesiyle de Leningrad Alman saldırısından tamamen korunmuştur.¹⁷⁰³

1944’ün Ocak-Şubat aylarında Alman birlikleri Dinyeper Nehri’nin gerisine atılırken Nikopol-Krivoi Rog sanayi bölgesinin kaybı da Almanya için ağır olmuştur.¹⁷⁰⁴ Rus Birlikleri, böylece Mihver birliklerinin işgal altında bulundurduğu Sovyet topraklarının tamamını geri almayı başarmıştır.¹⁷⁰⁵ Bu durumda Balkanlardan Leningrad’a kadar uzanan düz çizginin batısında bütün cephelerde Mihver birlikleri geri çekilmeye zorlanmıştır.

Leningrat ve Volkhov’daki şehirlerini kurtarmak ve Nazi işgalini ortadan kaldırmak için girişilen hareket 1944 Şubat’ında bitmiştir. Bu harekatla Sovyet orduları Alman birliklerini Narva kıyılarına kadar süpürerek Estonya Cumhuriyeti sınırlarına, Pskov ve Ostrov’a kadar ilerlemişlerdir.¹⁷⁰⁶

Rus birliklerinin 1944 Ocak ve Mart aylarında Almanlara karşı yaptığı saldırılar sonucu Rus birlikleri, Çekoslovakya ve Romanya sınırına kadar

---

¹⁷⁰¹ BCA-030.01.0.0/40.240.19. (Alman Elçisi Von Papen’in Adalar Konusunda Naci Peker ile Yaptığı Görüşme)

¹⁷⁰² Lototski, *a.g.e.*, s. 243.

¹⁷⁰³ Aragon, *a.g.e.*, s. 105.

¹⁷⁰⁴ Lototski, *a.g.e.*, s. 243.

¹⁷⁰⁵ Tolçenov, *a.g.e.*, s. 16.

¹⁷⁰⁶ Shtemenko, *a.g.e.*, s. 294.

gelmişlerdir. Bu durumda Alman Başkomutanlığı, birliklerini İtalya'ya doğru kaydırmak zorunda kalmıştır.¹⁷⁰⁷

Alman yetkililer Rusya'nın Balkan devletlerinin çoğunda mevcut olan güçlü komünizmin güçlü etkisinden dolayı bu devletlerin kolayca Almanya'nın nüfuzundan çıkabileceğini düşünmüşlerdir. Rusya'nın Balkanlara yerleşmek için Müttefiklerden önce Balkanlara bir saldırıda bulunabileceğini öngörmüşlerdir.¹⁷⁰⁸ Rus yetkililerin planları Almanların düşüncesini haklı çıkarmıştır. Nitekim Rus Subayı Shtemenko, hazırlanan plana göre Rus topraklarındaki bütün mihver unsurlarının temizlenmesi gerektiğini, Polonya, Çekoslovakya ve diğer doğu Avrupa ülkelerinin Nazi boyunduruğundan kurtarılması gerektiğini birliklere rapor etmiştir. Bu harekatta görev alacak olan birlikler A ve B grubu olmak üzere ikiye ayrılmıştır. A Grubunda 1. Baltık ve 3. Belarus Cepheleri yer almıştır. Bu cepheler 39 piyade taburu, 2 tank birliği, 1 süvari birliği ve 6 topçu taburundan oluşmuştur. B Grubunda 2. Belarus cephesi ve 1. Belaru'un sağ kanat kuvvetleri yer almıştır. Bunların toplamı ise 38 Piyade taburu, 1 tank, 1 zırhlı birlik ve 3 topçu taburundan oluşmuştur.¹⁷⁰⁹

Alman yetkililer 28 Mart 1944'e kadar Doğu Cephesi'nin istisnasız her yerinde Rus saldırısının başlatılacağı konusunda Abwerh'den rapor almıştır. Alınan bu raporda Rusların planları şu şekilde belirtilmiştir: Estonya, Letonya ve Litvanya'yı işgal edilecek, Romanya üzerinden Macaristan, Bulgaristan ve Yugoslavya'ya girilecek ve Polonya işgal edilecekti. Bu planın başarıya ulaşma ihtimali Alman yetkilileri endişeye sokmuştur. Ancak Hitler bütün olumsuz gelişmelere rağmen mücadelesini sürdürmeye karar vermiştir.¹⁷¹⁰ Buna bağlı olarak direnmeye devam eden Almanya, 1944 Nisan'ında 4103 uçak üreterek aylık uçak üretim rekoru kırmıştır.¹⁷¹¹

Müttefikler, 1944 Nisan-Mayıs aylarından itibaren Alman-Romen akaryakıt stoklarının tahribatına girişmişlerdir. Böylece üretim %80 oranında düşmüştür. Bu durum da Almanya'nın savaş gücünü olumsuz yönde etkilemiştir.¹⁷¹²

22 ve 23 Mayıs 1944'te G. K. Zhukov, A. M. Vasilevsky, 1. Baltık Cephesi Komutanı K. K. Rokossovsky ve bu cephelerin askeri konsüllerini temsilen A. A.

---

¹⁷⁰⁷ Glasneck, *a.g.e.*, s. 284.

¹⁷⁰⁸ Heider, *a.g.e.*, s. 168.

¹⁷⁰⁹ Shtemenko, *a.g.e.*, s. 255.

¹⁷¹⁰ Gehlen, *a.g.e.*, s. 70.

¹⁷¹¹ Cartier, *a.g.e.*, s. 291.

¹⁷¹² Hermann Göring, "İkinci Dünya Savaşı'na Nasıl Başladık? Nasıl İdare Ettik, Niçin Kaybettik? IV", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, (Çev.:İbrahim Ulus), İstanbul 2001, S. 58, s. 116.

Novikov, N. N. Voronov, N. D. Yakovlev, A. V. Khrulev, M. P. Vorovyov, I. T. Peresykin'in katılımıyla bir toplantı yapılmıştır. İki gün süren bu toplantıda Belarus harekatı ve Alman merkez ordu grubunun kuşatılarak Minsk bölgesinde imha edilmesi kararı alınmıştır. Bu harekatı I. Ukrayna Cephesi Kumandanı I. S. Konrv kumanda etmiştir. Zhukov ise 1. ve 2. Belarus cephelerinin hareketlerini koordine etmekle görevlendirilmiştir. Vasilevsky 1. Baltık ve 3. Belarus cephesi komutanı olarak görevlendirilmiştir.¹⁷¹³ Rus Başkomutanlık Karargahı, 1944 Mayıs'ında Belarus harekatının planlamasını yapmıştır. Bu harekatla Sovyetler, Belarus'un ve Ukrayna'nın batı, Baltık bölgesinin doğu kısımlarıyla beraber Prusya ve Polonya'nın ele geçirilmesini planlamıştır. Rus birlikleri bu planda 2,4 milyon asker, 36.400 top ve bomba atar, 5.200 tank ve 5.300 savaş uçağı kullanmıştır.¹⁷¹⁴

Almanya, Rusya'nın bu planlı saldırısıyla Doğu Cephesi'nde büyük kayıplar yaşarken Batı Cephesi'nde de Amerika tehdidinin oluşması Almanya'yı telaşlandırmıştır. Nitekim bu durumu Hitler şöyle ifade etmiştir: “Doğudan gelen tehdit hala mevcuttur ancak batıda daha büyük bir tehdit oluşmuştur. İngiliz-Amerikan çıkarması! Doğuda bir kısım toprağın kaybedilmesi Almanya'yı çok sarsmayacaktır. Ancak durum batı için aynı değildir. Eğer düşman savunma hatlarımıza sızmayı başarırsa gerisi çok kısa bir zamanda çorap söküğü gibi gelecektir.” Görüldüğü gibi Hitler'i en çok endişelendiren meselelerin başında Almanya'ya karşı batıdan ikinci bir cephenin açılmasıydı. Buna bağlı olarak Alman sanayisinin kalbi olan Rhine-Ruhr büyük bir tehdit altına girmiş olacaktır. Çünkü bu bölgenin ele geçirilmesi Almanya'nın savaş kapasitesinin tamamen kullanılamaz hale gelmesi anlamına gelebilirdi. Dolayısıyla Hitler'in bütün endişesi iki cephe arasında kalma ve önemli savaş sanayi bölgesini kaybetme korkusundan kaynaklanmıştır.¹⁷¹⁵ Müttefikler arasında savaştan son Avrupa'da daha çok toprak ve söz sahibi olmak için göstermiş oldukları çaba Hitler'in kaygılarını daha da artırmıştır.

Almanların geri çekilmesiyle Rus birliklerinin hızla Avrupa'nın içlerine kadar sokulması Müttefikleri rahatsız eden bir konu olarak kendini göstermeye başlamıştır. Çünkü Alman ve İtalyan faşizminden temizlenen Avrupa'nın şimdi de komünizm tehlikesiyle karşı karşıya kalması sözkonusu olmaya başlamıştır. Ruslar açısından

¹⁷¹³ Shtemenko, *a.g.e.*, s. 260.

¹⁷¹⁴ Heider, *a.g.e.*, s. 168.

¹⁷¹⁵ Stephen E. Ambrose, *D-Day 6 Haziran 1944 İkinci Dünya Savaşı'nın Nefes Kesen Mücadelesi*, (Çev.: Esin Akan), Kastaş Yayınevi, İstanbul 2004, s. 28.

bundan sonraki mesele Avrupa’da elde ettiği kazanımları nasıl koruyacağı konusu önem kazanırken İngiltere ve Amerika açısından da Rusya’nın Avrupa’da yayılışının nasıl engellenebileceği meselesi önem kazanmaya başlamıştır. Perde arkasındaki bu mücadele görünürde savaştan sonra Avrupa’da barışın nasıl korunacağı maskesiyle pardelenmeye çalışılmıştır. Bu durum Rusya, İngiltere ve Amerika arasında yapılan görüşme ve konferanslarda açıkça görölmektedir.

4.7. Moskova ve Tahran Konferansı

Molotov ile Amerikan Başkanı Roosevelt 1942 Haziran’ında bir görüşme yapmışlardır. Bu görüşmede Rus Dışışleri Bakanı Molotov, Roosevelt’ten Doğu Cephesi’nde Rusya’nın üzerindeki yükü hafifletmek için Avrupa’da ikinci bir cephe açılmasını istemiştir. Roosevelt, ikinci bir cephenin açılması için tedbirler alınacağını bildirmiş ancak bunun için bir tarih vermemiştir. Molotov bu görüşmeden sonra Rusya’ya dönerken Londra’ya da uğramış ve İngiltere’den Avrupa’da ikinci bir cephenin açılacağı sözü almıştır. Ancak bu konuda kesin bir tarih verilmemiştir.

Bu gelişmelerden sonra İngiltere Başbakanı Churchill, Moskova’ya giderek Stalin’le görüşmelerde bulunmuştur. Bu görüşmede Stalin’e 1942 yılından sonraki yıllarda ikinci cephenin açılabilceğini bildirmiştir. ABD ve İngiltere’nin Kuzey Afrika’da bir üstünlük sağlamak için ağırlıklarını Avrupa’dan ziyade Kuzey Afrika’ya vermek istediklerinden dolayı batıda Almanya’ya karşı ikinci bir cephenin açılmasını aceleye getirmek istememişlerdir.¹⁷¹⁶ Ancak Stalin, Avrupa’da Mihver devletlerine karşı ikinci bir cephenin biran önce açılmasını ısrarla istemiştir. Ancak Müttefikler ikinci cephenin açılmasını ağırdan alarak Rus savaş gücünün iyice kırılmasını ve savaş sonunda yeniden şekillenecek olan Avrupa’daki siyasi ve askeri üstünlüğün kendilerinde olmasını istemişlerdir.

Müttefikler 1942’de ikinci cephe konusunda Rusya’yı oyalarken 1943’te Almanların Stalingrad’da yenilmeleri ve Rus birliklerinin, Mihver güçlerini Kafkaslardan gerilere doğru çekilmeye zorlaması Müttefiklerin Rusya’nın taleplerine önem vermesine yol açmıştır. Nitekim 1943’te İtalya’nın da teslim olması Rusya’nın elini güçlendirmiştir.¹⁷¹⁷ Bu gelişmeler üzerine Amerika Dışışleri Bakanı Cordell Hull ile İngiltere Dışışleri Bakanı Anthony Eden, Ekim 1943’te Moskova’ya giderek 19-30 Ekim 1943 tarihleri arasında Rus Dışışleri Bakanı Molotov ile bir dizi görüşmede bulunmuşlardır. Bu görüşmelerde Rus, İngiliz ve Amerikalı yetkililer

¹⁷¹⁶ Tolçenov, *a.g.e.*, s. 11; Bohlen, *a.g.e.*, s. 112.

¹⁷¹⁷ Tolçenov, *a.g.e.*, s. 11; Bohlen, *a.g.e.*, s. 112.

arasında yapılan ilk toplantıda Rus yetkililer ikinci cephenin en geç 1944 ilkbaharında açılmasını, Türkiye'nin de savaşa girmesini ve Almanya'nın bombalanması için İsveç hava alanlarının kullanılmasını istemiştir. İngiliz ve Amerikalı yetkililer İsveç hava alanlarının kullanılması dışındaki Rus tekliflerini kabul etmişlerdir. Bu görüşmelerde savaştan sonra barışın korunması ve silahsızlanma konusunda Rusya, Amerika, İngiltere ve Çin'in de içinde bulunduğu dörtlü deklarasyonun işbirliği içinde olmasına karar verilmiştir. Burada alınan karar gereği dört devlet savaştan sonra nüfuz alanları oluşturma politikası gütmeyecek ve bütün sömürgeler milletlerarası vesayet rejimi altında korunacaktır. Ayrıca Almanya'nın işgal ettiği yerlerde zulüm ve işkence yapmasını önlemek için savaş suçlularının cezalandırılması kararı alınmıştır.¹⁷¹⁸Bu konferansta Almanya'nın ve Avrupa'daki diğer Mihver devletlerinin teslim şartlarını saptamak üzere Avrupa Danışma Konseyi'nin kurulması ve gelecekte barışı sağlamak üzere bir dünya teşkilatı kurulması için konferansa katılan devletlerin koordineli bir şekilde işbirliği içinde olmasına karar verilmiştir.¹⁷¹⁹

Avrupa Danışma Konseyi'nin ilk toplantısı 14 Ocak 1944'te yapılmıştır. Bu toplantıda Almanya'nın işgali ve teslimi ile beraber Avrupa meseleleri görüşülmüştür. Bu toplantılar Almanya'nın işgal sürecine kadar birçok kez yapılarak bu toplantılarla işgal devletlerinin kendi aralarında çıkabilecek çıkar çatışmaları ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır.¹⁷²⁰ Bu arada Alman birliklerinin geri çekilmesiyle beraber Rus birlikleri Balkanlar ve Orta Avrupa yönünde yayılma politikasını hızla devreye koymuştur. Rusya'nın bu yayılmacı politikasından rahatsızlık duyan Churchill, 9-20 Ekim 1944 tarihlerinde Stalin'le bu durumu görüşmek üzere Moskova'ya gitmiştir. Görüşmeler sonucunda iki devlet arasında nüfuz bölgelerinin ayrılması konusunda bir anlaşmaya varılmıştır. Bu anlaşmaya göre Romanya Rus nüfuz alanı olarak kabul edilirken Yunanistan'da İngiliz nüfuz alanı olarak belirlenmiştir. Yugoslavya ve Macaristan %50 İngiliz, %50 Rus nüfuzu olarak tespit edilmiştir. Bulgaristan da %75 Rus, %25 İngiliz nüfuzu olarak kabul edilmiştir. Böylece her devlet belirtilen oranda nüfuz altındaki bölgede siyasi temsilcilik ve kabine üyesi bulundurma hakkına sahip olmuştur.¹⁷²¹

¹⁷¹⁸ H. Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1983, s. 392.

¹⁷¹⁹ Tolçenov, *a.g.e.*, s. 11; Bohlen, *a.g.e.*, s. 112.

¹⁷²⁰ *Berlin Hakkında Sovyet Notası: Bir Tahlil*, Amerikan Haberler Merkezi, Ankara 1959, s. 45.

¹⁷²¹ Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 399.

Savaşın dönüm noktası 1942 ve 1943 kışı olmuştur. Müttefiklerin, Mihver devletleri ile nasıl savaşacağı ve zaferin garanti altına alınacağı konusu ile beraber, savaş sonrasında barışın örgütlenmesi için kurumların nasıl oluşturulacağı ile ilgili bir konferansın yapılmasına karar verilmiştir. Bu amaç doğrultusunda Tahran Konferansı yapılmıştır.¹⁷²²

Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Franklin Delano Roosevelt, İngiltere Başbakanı Winston Churchill ve Rusya adına Mareşal Joseph Stalin¹⁷²³ 28 Kasım 1943'te üç büyük devletin lideri, konferans için Tahran'da bir araya gelmiştir. Plana göre Rus delegesi önce müttefiklerin çok ısrar ettiği bir konu olan ikinci cephenin açılması üzerinde durmak istemiştir. Buna bağlı olarak konferansın en önemli konusu ikinci cephenin nerede açılacağı meselesi olmuştur. Stalin'in, ikinci cephenin biran önce açılması fikri Roosevelt tarafından desteklenmiştir. Stalin Almanlara karşı verilen mücadelelerde Rusya açısından cephelerde yaşanan olumlu gelişmelerin bu konferansta Churchill'i ve Roosevelt'i etkilemek için kullanabileceğini düşünmüştür. Bunun için Shtemenko günde en az on defa cephelerdeki durumu telefon veya telgrafla öğrenip Stalin'e son durum hakkında rapor vermekle meşgul olmuştur.¹⁷²⁴

Stalin, Tahran'da Müttefikleri, bir an önce Batı Avrupa'da ikinci bir cephe açılması için sürekli zorlamıştır. Stalin, Churchill'in Müttefik askerlerinin Avrupa'ya çıkarma yapacağı tarihi belirlemesi için sürekli baskı yapmıştır.¹⁷²⁵ Churchill ise ikinci bir cephenin açılış tarihinin saptanmasında bir esneklik olmasını, bu hususta henüz tam bir karar alınamayacağını belirtmiştir.¹⁷²⁶ Rus yetkililer ise Overlord harekatında müttefiklerin bütün kuvvetlerini kullanmaları gerektiğini, harekatın mutlaka 1944 Mayıs'ından önce ve Kuzey Fransa bölgesinden başlamasının şart olduğunu savunmuştur.¹⁷²⁷ Stalin'in bu düşüncesine karşı Churchill de Selanik'e bir çıkarma yapılarak Balkanların ele geçirilmesini savunmuş, Balkanları ele geçirmekle birlikte Türkiye'yi savaşa girmeye zorlayabileceklerini düşünmüştür.¹⁷²⁸ Churchill ayrıca Fransa'da ikinci bir cephenin açılmasının zorluklarına da değinmiştir. İngiltere, ikinci Cephenin Balkanlarda açılması konusunda ısrar etmiştir. Bu da Merkezi Avrupa'ya Rus birliklerinden önce girmek istemesi, böylece Rusya'yı

¹⁷²² Gromiko, *a.g.e.*, s. 117.

¹⁷²³ Sayers ve Kahn, *a.g.e.*, s. 369.

¹⁷²⁴ Shtemenko, *a.g.e.*, s. 215.

¹⁷²⁵ Gromiko, *a.g.e.*, s. 117.

¹⁷²⁶ Charler E. Bohlen, *Tarihe Tanık 1929-1969*, (Çev.: Semra Tekdağ), Som Grafik Teknik Matbaacılık, İstanbul 1977, C. 1, s. 128.

¹⁷²⁷ Shtemenko, *a.g.e.*, s. 215.

¹⁷²⁸ Papen, *a.g.e.*, s. 458.

Avusturya'dan, Romanya'dan ve hatta mümkün olursa Macaristan'dan uzak tutmak istemesinden kaynaklanmıştır. Açıkçası Rusya'nın fazla güçlenmesinden endişe duymuştur.¹⁷²⁹ Ancak Stalin, Boğazlar bölgesinin İngiliz ve Amerikan donanmasına açılmasına sıcak bakmadığından Müttefik hareketinin Fransa ile sınırlı kalmasını, İtalya'daki taarruzun durdurulması ve Akdeniz'deki kuvvetlerin hiç zaman kaybetmeden Provence bölgesine kaydırılmasını istemiştir.¹⁷³⁰

İkinci cephenin nerede açılacağına karar verilemediği gibi ne zaman açılacağı konusunda da kesin bir tarih verilememiştir. Görüşmelerde bir sonuç elde edilememesi üzerine görüşmeler esnasında öfkesine yenik düşen Stalin sandalyesinden kalkarak Voroşilov ile Molotov'a "Burada vakit kaybetmek yerine evde (Rusya'da) yapmamız gereken bir sürü iş var bu şekilde bir yere ulaşamayız," diyerek ABD ve İngiltere'yi konferansı terk etmekle tehdit etmiştir. Bunun üzerine Churchill de "Mareşal beni yanlış anladı. Tam bir tarih verebilirim. Mayıs 1944" diye açıklama yapmıştır.¹⁷³¹ İkinci Bir cephenin açılmasının Fransa'ya yapılacak destekleyici bir hareketle başlayacağını sözünü de alan Stalin Almanlara karşı aynı anda saldırıya geçerek zaferin kazanılacağını belirtmiştir.¹⁷³²

İkinci cephenin açılması ile bağlantılı olarak Türkiye'nin de savaşa katılmasına karar verilmiştir. Savaşın sonra barış düzeninin korunması için milletlerarası bir teşkilatın kurulmasına karar verilirken Rusya bu teşkilatta Çin'in olmasına pak sıcak bakmamıştır. Rus yetkililerin itirazına rağmen Çin'in bu teşkilatta olması yönünde karar alınmıştır.¹⁷³³

Mayıs 1944'te Kuzey Fransa'da ikinci bir cephenin açılmasının kabul edilmesiyle Churchill, Balkan planından vazgeçmek zorunda kalmıştır.¹⁷³⁴ Nihayetinde konferansta en önemli mesele olan ikinci cephe konusu karara bağlanmış ve Churchill bu cephenin açılması için yaklaşık bir milyon asker göndermeyi kabul etmiştir.¹⁷³⁵ Bu gelişme üzerine ortam birden yumuşamış ve katılımcılar çalışmaya devam etmiştir. Fransa'nın kurtarılması için ikinci bir cephe 6 Haziran günü başlayacaktır.¹⁷³⁶

---

¹⁷²⁹ Aragon, *a.g.e.*, s. 118.

¹⁷³⁰ Cartier, *a.g.e.*, s. 137.

¹⁷³¹ Gromiko, *a.g.e.*, s. 117.

¹⁷³² Bohlen, *a.g.e.*, s. 132.

¹⁷³³ Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 393.

¹⁷³⁴ Glasneck, *a.g.e.*, s. 248.

¹⁷³⁵ Shtemenko, *a.g.e.*, s. 215.

¹⁷³⁶ Gromiko, *a.g.e.*, s. 121.

Almanya'nın beş parçaya bölünmesi fikri yine bu konferansta kabul edilmiştir. Roosevelt'in ortaya attığı fikre Stalin de katılarak Almanya'nın birleşme olanağı bulunmayan bir yapı şeklinde ya da doğu batı olacak şekilde bölünmesi fikrini savunmuştur.¹⁷³⁷

Konferansta Sovyet-Polonya sınırına da değinilmiş Stalin, 1939'da belirlenen Sovyet-Polonya sınırının kabul edilmesini istemiştir. Rusların istediği gibi Königsberg (Kaliningrad) ve arka bölgesinin Sovyetler Birliği'ne geçmesi ilkesi benimsenmiştir.¹⁷³⁸ Yapılan görüşmeler sonucunda Polonya'nın doğu topraklarının Rusya'ya verilmesi ve bundan dolayı uğrayacağı zararın Polonya'ya verilecek Alman topraklarıyla telafi edilmesine karar verilmiştir.¹⁷³⁹

Konferansta Alman silahlı kuvvetlerinin imhasına ilişkin planlar üzerinde de anlaşmaya varılarak, Almanya kayıtsız şartsız teslim oluncaya kadar bu ülkeye karşı savaşın sürdürülmesi konusunda da karara varılmıştır.¹⁷⁴⁰ Bu konferansta Müttefikler Rus delegesinden, Almanlar yenilgiye uğratıldıktan sonra Rusya'nın Japonya'ya da savaş ilan etmesi konusunda söz almıştır.¹⁷⁴¹

Konferans sonunda üç devletin temsilcileri Almanya'ya karşı savaşta birlikte hareket edecekleri ve savaştan sonra da işbirliği yapacakları konusunda bir bildiri imzalamışlardır.¹⁷⁴² Roosevelt, Stalin ve Churchill tarafından imzalanan deklarasyonla da bu konferansta alınan kararların barışın teminatı olacağı vurgulanmıştır.¹⁷⁴³

Tahran Konferansı'na, ABD'nin Avrupa İşleri bölümü Rusya Kısmı Başkan Yardımcısı sıfatıyla katılan Charles E. Bohlen'in konferanstaki Rusya hakkındaki izlenimlerine göre Stalin, savaş sonrasında Avrupa'yı Rus hakimiyeti altına almak istemiştir. Rusya'nın düşüncesine göre Almanya bölünüp parçalanacaktır. Güney ve güneydoğu ülkelerinin ayrıca orta Avrupa'nın herhangi bir federasyonda toplanmalarına, dostluk veya birlik kurmalarına izin verilmeyecektir. Sonuç olarak

---

¹⁷³⁷ *Tahran, Yalta ve Potsdam Konferansları: Gizli Belgeler*, (Çev.: Fahri Yazıcı), Sinan Yayınları, İstanbul 1972, s. 55.

¹⁷³⁸ Gromiko, *a.g.e.*, s. 121.

¹⁷³⁹ Cartier, *a.g.e.*, s. 137.

¹⁷⁴⁰ Heider, *a.g.e.*, s. 157.

¹⁷⁴¹ Shtemenko, *a.g.e.*, s. 215.

¹⁷⁴² *Tahran, Yalta ve Potsdam Konferansları: Gizli Belgeler*, (Çev.: Fahri Yazıcı), Sinan Yayınları, İstanbul 1972, s. 59.

¹⁷⁴³ Gromiko, *a.g.e.*, s. 120.

Rusya, bu konferansta Avrupa kıtasında tek önemli askeri ve siyasi güç olmak istediğini tutum ve davranışlarıyla ortaya koymuştur.¹⁷⁴⁴

4.8. Almanya'ya Karşı İkinci Cephenin Açılması

Rus birliklerinin 1943-1944 kış ve ilkbaharında Alman birliklerine indirdiği güçlü darbeler Mihver ordularının gücünü zayıflatmıştır. Ancak Alman askeri birlikleri halen önemli bir askeri güce sahipti. Almanya'nın özellikle bu süreçte hız verdiği silah imalatı savaşın başlangıcından bu yana en yüksek seviyeye ulaşmıştır. Buna rağmen Rus birliklerinin ilerlemesi durdurulamamıştır. Rus birliklerinin batıya doğru ilerlemesinden Amerika ve İngiltere siyaset çevreleri büyük rahatsızlık duymaya başlamıştır.¹⁷⁴⁵ Rusya'nın Avrupa içlerine doğru hızla ilerleyişi, özellikle İngiltere Başbakanı Churchill'de büyük bir endişeye sebep olmuştur. Avrupa'nın tamamının Ruslar tarafından ele geçirilmesi endişesi ihtimali karşısında İngiltere ve Amerika Avrupa'da Mihver ordularına karşı ikinci cephenin açılması için hazırlıklara başlamışlardır.¹⁷⁴⁶ Rusya'ya daha önce İngiltere ve Amerika'nın Batı Avrupa'da ikinci bir cephenin açılması konusundan verdikleri sözü de yerine getirmiş olmak için Amerika, İngiltere ve Kanada ordularının askeri imkanları seferber edilerek 6 Haziran 1944'ta Almanlara karşı ikinci bir cephe açılmıştır.¹⁷⁴⁷ “Normandiya Çıkarması” ya da “Overlord Harekatı” denen bu harekata 175 bin asker, motosikletten tanka ve zırhlı buldozere kadar 50 bin taşıt, 60-100 millik bir alanda açık denizden Alman birliklerinin yoğun bir şekilde koruduğu kıyıya bir gecede taşınıp çıkarma yapılmıştır. Fransa'nın batı kıyılarına yapılan bu çıkarma 5.333 gemi ve 11.000 adet uçağın katılımıyla gerçekleşmiştir.¹⁷⁴⁸

Rus tarihçi Lototski'ye göre ikinci cephe, savaşta kalıcı bir dönüm noktasına ulaşıldığı ve stratejik inisiyatifin tamamen Rus birliklerinin eline geçtiği koşullarda ve olması gerekenden en az iki yıl geç açılmıştır.¹⁷⁴⁹ Buna rağmen Mihver birliklerine karşı ikinci bir cephenin açılması Almanya'yı iki cephe arasında sıkıştırırken Rusya'yı da büyük ölçüde rahatlatmıştır. Nitekim batıdan açılan ikinci cepheyle Fransa ve Belçika'dan sonra Almanya'ya doğru hareket edilmesi

---

¹⁷⁴⁴ Bohlen, *a.g.e.*, s. 137.

¹⁷⁴⁵ Lototski, *a.g.e.*, s. 255.

¹⁷⁴⁶ Tolçenov, *a.g.e.*, s. 18.

¹⁷⁴⁷ Lestien ve Cere, *a.g.e.*, s. 219.

¹⁷⁴⁸ Ambrose, *a.g.e.*, s. 24.

¹⁷⁴⁹ Lototski, *a.g.e.*, s. 252.

planlanmıştır.¹⁷⁵⁰ Normandiya çıkarmasından sonra Rus birlikleri de Polonya ile beraber Çekoslovakya'nın doğu sınırına ve Romanya'ya kadar ilerlemişlerdir.¹⁷⁵¹ Bu arada Rusya, adeta Almanya'nın Baltıklardaki bir üs konumunda olan Finlandiya'ya 9 Haziran 1944'te saldırmıştır. Bu durum Finlandiya'nın savaştan çekilmesinin ve Almanya'nın kuzeyden kuşatılmasının başlangıcı olmuştur.¹⁷⁵² Rus birliklerinin stratejik bölgedeki ilerlemesi sayesinde Litvanya, Letonya ve Estonya'ya giden yollar açılmıştır. Rus birliklerinin batı Ukrayna'ya, sonra Romanya ve Hollanda'ya ilerlemesi, dahası Balkanlardaki diğer bölgelerin ele geçirilmesi, Rus birliklerinin Almanya topraklarına giden yolunu da açmıştır.¹⁷⁵³

Rus birlikleri 23 Haziran'da Belarus Sovyet Cumhuriyeti'ni ele geçirmek için Merkez Ordular Grubuna saldırıya geçmiştir.¹⁷⁵⁴

27 Haziranda da Mareşal K. K. Rokossovski komutasındaki 1. Belarus Cephesi birlikleri harekate geçmiştir. Böylece Almanya'nın 9. Ordusuna ait birlikleri Bobruisk'te kuşatılarak imha edilmiştir.¹⁷⁵⁵

Rus birliklerinin 1. Baltık ve 3. Beyaz Rus Cephelerinin saldırıları, beş Alman tümenini kuşatarak 27 Haziranda teslim olmalarını sağlamıştır. 2. Beyaz Rus cephesi birlikleri, Bobruisk bölgesinde Alman tümenini kuşatmış ve bu tümenler Sovyet hava kuvvetleri tarafından etkisiz hale getirilmiştir.

Bunun üzerine Alman Mareşali Busch 27 Haziran'da Hitler'in fikrine uygun olarak Bobrusk ve Mogilow'un sonuna kadar elde tutulması ve yeni savunma mevzileri hazırlanması emrini vermiştir. Olaylar Busch'un istediği gibi gitmemiştir. Bu gelişmeler üzerine 28 Haziran'da da görevinden ayrılmıştır. Böylece Alman Merkez Ordular Grubu'nun sevk ve idaresine, Kuzey Ukrayna Ordular Grubu Komutanlığı görevini de yürüten Mareşal Walter Model getirilmiştir. Model de tüm çabalarına rağmen Rus birliklerinin taarruzlarını durduramamıştır.¹⁷⁵⁶

1944 Haziran Sonuna doğru ve Temmuz başlarında Leningrad Cephesi kuvvetleri Karelian bölgesinin kuzeybatı kesimini Alman birliklerinden

¹⁷⁵⁰ Lord Montgomery, "Almanlar Nasıl Teslim Oldu", *Hayat Tarih Mecmuası*, Tifdruk Basımevi, İstanbul 1969, C. 5, S. 8, s. 77; Shtemenko, *a.g.e.*, s. 277; Glasneck, *a.g.e.*, s. 43.

¹⁷⁵¹ Hermann Göring, "İkinci Dünya Savaşı'na Nasıl Başladık? Nasıl İdare Ettik, Niçin Kaybettik? IV", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, (Çev.: İbrahim Ulus), İstanbul 2001, S. 58, s. 119.

¹⁷⁵² Salewski, *a.g.m.*, s. 121; Aragon, *a.g.e.*, s. 108.

¹⁷⁵³ Shtemenko, *a.g.e.*, s. 260.

¹⁷⁵⁴ Heider, *a.g.e.*, s. 169.

¹⁷⁵⁵ Lototski, *a.g.e.*, s. 258.

¹⁷⁵⁶ Heider, *a.g.e.*, s. 159.

temizlemişlerdir. Rus Amiral V. F. Tributs'un komutasındaki Baltık filosunun yardımıyla Vyborg Bay'daki önemli bütün adalar Rus birliklerinin eline geçmiştir.

Kızıl Ordu, Temmuzda saldırılarla günde 23 km; toplamda ise 280 km kadar ilerlemiş ve Alman cephesinde 400 km'lik bir gedik açmayı başarmıştır.¹⁷⁵⁷ Görüldüğü gibi Rus birliklerinin 22 Haziran 1944 sabahı başlayan kapsamlı saldırısı sonucunda birkaç gün içinde Alman cephesi tamamen yarılmış, bir ay içinde de Rus birlikleri Doğu Prusya sınırına ulaşmıştır.¹⁷⁵⁸

Rus birliklerinin 16 Temmuz 1944'te başlayan 3. Baltık cephesi harekatıyla Krasnogorodskoye dahil birkaç büyük şehir daha Rus birliklerinin eline geçmiştir. 1. ve 2. Baltık Cepheleeri hızla stratejik açıdan önemli olan Riga önlerine gelmiştir. Temmuzun ikinci yarısında Rus 3. Baltık Cephesi, Doğu Prusya'ya yönelmiştir. Bu arada Almanların 16. ve 18. orduları ciddi biçimde zayıflamıştır.¹⁷⁵⁹ Bu ilerleyiş esnasında Rus birlikleri Maidanek yakınlarında, 1.5 milyon insanın öldürüldüğü bir Nazi ölüm kampını ortaya çıkarmıştır. Temmuz sonunda Sovyet birlikleri Varşova'nın Prag kenar mahallelerine ve geniş bir cephe üzerinden Vistula Irmağına ulaşmıştır. General Bierling'in komutasındaki 1. Polonya ordusu, Polonya'nın kurtuluşu için Rus ordu birlikleriyle mücadele etmiştir. Bu arada Belarus'ta gelişen durumdan yararlanan Rus birlikleri, Ağustos 1944'te Baltık bölgesinin büyük bir kısmını hakimiyeti altına almıştır.¹⁷⁶⁰

Rus birlikleri 23 Hazirandan itibaren cepheyi 500 ile 1300 km genişleterek ve bütün cephe boyunca 500 km ilerlemiştir. Bu ilerleyiş esnasında Mihver güçlerinin 80 tümeni mağlup edilirken bunların 30'u tamamen yok edilmiş, 22'si general olmak üzere Mihver birliklerinden 160.000'i esir alınmış, 3.000 tank ile 600'den fazla uçak tahrip edilmiş ve 381.000 kişi de öldürülmüştür.¹⁷⁶¹

Rusya'nın Finlandiya'daki ilerleyişi de hız kesmeden devam etmiş, Karalin güzergahındaki Wyborg şehri Rus birliklerinin eline geçince Mannerheim komutasındaki Finlandiya birliklerinin ümitleri de tükenmiştir. Bu gelişmeler üzerine Ryti hükümetten çekilmiş ve Mannerheim devlet başkanlığına atanmıştır. Mannerheim, 17 Ağustos 1944'te Alman Genelkurmay Başkanı Keitel'e Finlandiya'nın artık Ryti Anlaşması'na bağlı kalmayacağını bildirmiştir. Bu

---

¹⁷⁵⁷ Lototski, *a.g.e.*, s. 255.

¹⁷⁵⁸ Gehlen, *a.g.e.*, s. 71; Glasneck, *a.g.e.*, s. 285.

¹⁷⁵⁹ Shtemenko, *a.g.e.*, s. 306.

¹⁷⁶⁰ Lototski, *a.g.e.*, s. 262.

¹⁷⁶¹ Aragon, *a.g.e.*, s. 114.

gelişmelerden hemen sonra da Finlandi'ya teslim olup savaştan çekilmiştir. Almanya'nın yanında savaşan Finlandiya'nın da savaştan çekilmesiyle Almanya'yı kuşatan çember iyice daralmıştır.¹⁷⁶²

Ağustos sonunda Rus birliklerinin ilerlemeye devam etmesiyle Almanların Merkez ve Kuzey Ukrayna Ordu Grupları bozguna uğratılmıştır. Böylece Kızıl Ordu Belarus ve Ukrayna'nın kurtarılması operasyonunu tamamlamıştır. Bu durumda Litvanya'nın büyük bir kısmı ve Letonya'nın çoğu Rus birliklerinin kontrolüne geçmiştir.¹⁷⁶³ Batıda açtıkları ikinci cephe ile harekete geçen Müttefik birlikleri Alman birliklerini yararak Ağustos 1944'te Paris'i Alman birliklerinin elinden almıştır.¹⁷⁶⁴ Bu arada Provence bölgesinde de hızla harekete geçen Müttefik birliklerinin saldırıları sonucu 62. Alman Kolordu Komutanı General Neuling, kurmay heyetiyle birlikte esir düşmüştür. Alman Genelkurmayı 11. Panzer Tümeni'ne Ren Nehri'nin karşı kıyısına geçme emrini verilmiştir. Ancak nehir üzerindeki bütün köprüler yıkılmış olduğundan dolayı karşı kıyıya geçme imkanı bulamamışlardır. Bunun üzerine Alman 9. Ordusu'nun hiçbir ümidi kalmamıştır. G grubu ve Batı cephesi komutanlığı da aynı duruma düşmüştür. Bunun üzerine bu birlikler Alman Genelkurmayı'na savaşı durdurma ve Fransa'nın güneyini boşaltma isteğinde bulunmuşlardır. Hitler 17 Ağustos'ta bu isteği kabul etmek durumunda kalmıştır.¹⁷⁶⁵

General R. Y. Malinovsk ve General F. I. Tolbukhin komutasındaki Ukrayna Cephesi'nin iki Karadeniz filosu, Tuna Filosu, uzun menzilli uçaklar ve Moldova partizanları ile işbirliği içinde; “Jessi-Kişinev” harekâtını başlatmıştır. Karadeniz'deki üstünlüğünü kaybeden Almanya, Balkanlardaki insan gücü, tarım ürünleri, petrol, madenler ve diğer gereçler bakımından Balkanlar'a giden yolları korumak için büyük çaba harcamıştır. Alman Genelkurmayı, Rusların 20 Ağustos 1944 sabahında hava saldırıları ile bağlantılı güçlü bir topçu bombardımanı sonucu, 6. Alman ve 3. Romanya ordularına Prut Irmağı'nın batısına çekilmeleri emrini vermiştir. Ancak Rus birlikleri Mihver birliklerinin geri çekilme yönündeki ana yollarını kesmiştir. 24 saat içinde, 6. Alman ordusunun diğer kolları gibi 30. Kolordu da General P. I Rosli, N. N. Şkodinoviç, P. G. Kuznetsov ve D. A. Kupriyanov'un

---

¹⁷⁶² Salewski, *a.g.m.*, s. 122.

¹⁷⁶³ Lototski, *a.g.e.*, s. 262.

¹⁷⁶⁴ Hermann Göring, “İkinci Dünya Savaşı'na Nasıl Başladık? Nasıl İdare Ettik, Niçin Kaybettik? IV”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, (Çev.:İbrahim Ulus), İstanbul 2001, S. 58, s. 119.

¹⁷⁶⁵ Cartier, *a.g.e.*, s. 270.

birlikleri tarafından bozguna uğratılmıştır. Böylece Prut Nehri'nin doğu yakasında kuşatılmış Mihver ordusu grubu üç gün içinde bozguna uğratılmıştır. Şiddetli savaş sırasında 22 Romen tümeni ve 5 tugay teslim olmak zorunda kalmıştır. 18 Alman tümeni de kuşatılmış ve yok edilmiştir. Bu bozguna Birçok askerin yanı sıra Kolordu Komutanı Korgeneral Postel, birkaç tümen komutanı ve subay da esir alınmıştır.

Rus birliklerinin bu kazanımları sonucu Romanya'da halk, Komünist Partisi'nin liderliği altında, Antonescu rejimine karşı 23 Ağustos 1944'te ayaklanarak rejimi yıkmış ve yeni bir hükümet kurmuştur. 24 Ağustos'ta Romanya Nazi Almanyası'nın saflarında savaştan vazgeçmiş ve bir gün sonra da Almanya'ya savaş ilan etmiştir. Hatta Romanya savaş birlikleri geri çekilen Alman birliklerine saldırıya geçmiştir. Romanya'dan sonra Bulgaristan da Rusların tarafına geçmiştir. Bunun üzerine Karadeniz'de savaş sona ermiş ve Alman savaş gemileri kendi kendilerini batırmıştır.¹⁷⁶⁶

Bu arada İngiliz 2. Ordusu Eylül'ün ilk günleri Belçika'ya girerek Tournai'yi ele geçirmiştir. İngiliz birlikleri 3 Eylül'de de Brüksel'i Alman birliklerinden temizlemiştir. 6 Eylül'de de Bethouart komutasındaki 1. Fransız Kolordusu İsviçre sınırı boyunca 7. Ordunun sağında savaş hattına girmiştir. Aynı gün 1. Amerikan ordusu da Tirlemont-Namur hattına ulaşmış ve ertesi gün de Albert Kanalı'na varmıştır.¹⁷⁶⁷ Bu gelişmeler Almanya'nın kaybını iyice artırmıştır. Rus birlikleri, 1944 yılının 20 Ağustos'u ile Eylül'ün ilk haftası arasındaki zaman diliminde aralarında 31 generalin de bulunduğu 208.000 kişiyi esir almıştır. Alman savunma hatlarını aşan Rus kuvvetleri 11 günde 320-350 km ilerlemiştir. 8 Eylül'de 3. Ukrayna Cephesi kuvvetleri Romanya-Bulgaristan sınırını aşarak hiçbir direnişle karşılaşmadan Bulgaristan'ın içlerine doğru ilerlemeye başlamıştır. Karadeniz filosunun çıkardığı birlikler de Rusçuk, Varna ve Burgaz limanlarını ele geçirmiştir. Sovyet Hükümeti, Bulgar gerilla müfrezelerine havadan silah ve cephane yardımı yapmıştır. 1. Ukrayna Cephesi'nin 38. Ordusu'na bağlı birlikler ve 38. Ordu içinde harekate katılan 1. Çekoslovakya kolordusu birlikleri 8-9 Eylül 1944'te Slovak

---

¹⁷⁶⁶ Dönitz, *a.g.e.*, s. 306.

¹⁷⁶⁷ Cartier, *a.g.e.*, s. 287.

halkına yardım için yeni bir saldırı başlatmıştır.¹⁷⁶⁸ 9 Eylül 1944'te Bulgarlar da İşçi Partisi'nin önderliğinde yeni bir hükümet kurarak Almanya'ya savaş ilan etmiştir.¹⁷⁶⁹

Stalin ile Churchill, Romanya ile Bulgaristan'ın Rusya'ya bırakılmasına karşılık Yunanistan'ın İngiliz hakimiyetine bırakılması üzerine yapılan anlaşma gereği Almanların boşalttığı Atina, 13 Eylül'de İngiliz Generali Sir Ronald Scobi komutasındaki kolordu tarafından işgal edilmiştir.¹⁷⁷⁰ Bununla birlikte Rus birlikler, 13 Eylül'de Varşova yakınlarındaki Prag'a girmiştir.¹⁷⁷¹

İngiliz ve Amerikan yetkililer, 13-16 Eylül 1944'te ülkelerinin kayıtsız şartsız tesliminden sonra Alman halkına uygulanacak politika konusunda Amerikan Maliye Bakanı Henty Morgenthaur'un adını taşıyan bir plan kabul etmişlerdir. Bu plana göre bütün Alman sanayi tesisleri imha edilecek ve Almanya kırsal nitelikli bir tarım ülkesi haline getirilecektir.¹⁷⁷² Alınan bu kararlar Rus birliklerinin saldırı motivasyonunu iyice artırmıştır. Sovyetlerin Baltık Harekatı da 14 Eylül'de Baltık Cephesine bağlı kuvvetlerin Riga yönünde saldırıya geçmesiyle başlamıştır. Bu hareketle Letonya ve Estonya tamamen Rus birliklerinin eline geçmiştir.¹⁷⁷³ Rus birlikleri 16 Eylül'de de Bulgaristan'ın başkenti Sofya'yı ele geçirmiştir.¹⁷⁷⁴ Bu gelişmeler çerçevesinde 4 Eylül'de Almanya ile ilişkisini kesen Finlandiya, Müttefik devletleriyle 19 Eylül 1944'de ateşkes imzalamıştır. Rus birlikleri eylül sonlarına doğru Romanya-Macaristan ve Bulgaristan-Yugoslavya sınırına ulaşmış ve Macaristan'ın büyük bir kısmını ele geçirmiştir.

Rus birlikleri 28 Eylül 1944'te Yugoslavya ve Bulgaristan birliklerinin katılmasıyla Belgrad Harekatı başlatmıştır. Belgrad'ın işgalinden sonra Yugoslav Halk Kurtuluş Ordusu, ülkenin kurtarılması ile ilgili harekatı sürdürürken, Yugoslavya'daki Rus birlikleri Macaristan'a aktarılmıştır.

Rus birlikleri 1944 Eylül'ü sonlarına doğru bazı kesimlerde Macaristan ve Yugoslavya sınırlarına ulaşmış ve Transilvanya Alplerini aşarak Ana Karpatya dağlarına ulaşmıştır. Bu durumda Rusların 4. Ukrayna Cephesi'nin Avrupa'nın

---

¹⁷⁶⁸ Lototski, *a.g.e.*, s. 271.

¹⁷⁶⁹ Shtemenko, *a.g.e.*, s. 308.

¹⁷⁷⁰ Cartier, *a.g.e.*, s. 297.

¹⁷⁷¹ Hagen, *a.g.e.*, s. 59.

¹⁷⁷² Cartier, *a.g.e.*, s. 290.

¹⁷⁷³ Lototski, *a.g.e.*, s. 279.

¹⁷⁷⁴ Aragon, *a.g.e.*, s. 118.

içlerine doğru ilerleyişi hızlanmıştır.¹⁷⁷⁵ İlerlemeye devam eden Rus birlikleri stratejik bir yer olan Riga'da 13 Ekim 1944'te Alman birliklerinden almışlardır.¹⁷⁷⁶

Müttefik Birlikleri, savaşı 1944'te bitirmek için 18 Ekim 1944'te Brüksel'de yapılan komutanlar toplantısında bütün ordu gruplarının katılacağı bir genel taarruz konusunda anlaşmışlardır. Bu plana göre 21. Ordular grubuna Hollanda'nın kurtarılması görevi verilmiştir. General William H. Simpson komutasındaki 9. Amerikan ordusunun da katılımıyla mevcudu genişletilmiş olan 12. Ordular Grubu'nun Ardenneler'in iki yanından hücumla geçmesine karar verilmiştir. Plana göre 7. Amerikan ordusu ve 1. Fransız ordusundan oluşan General L. Devers komutasındaki 6. Ordular Grubu Ren'i tutacak ve Strasbourg dolaylarında nehri geçeceklerdir. Böylece her taraftan hücumla uğrayan Alman ordusunun direnişinin kırılması planlanmıştır.¹⁷⁷⁷ Bu arada 20 Ekim 1944'de Rus Ordusu Kalinin Cephesi'nin adı 1. Baltık Cephesi; Baltık Cephesinin adı da 2. Baltık Cephesi olarak değiştirilmiştir.¹⁷⁷⁸ Hazırlanan plan doğrultusunda hareket 22 Ekim 1944'te harekete geçen Rus birlikleri Norveç sınırlarına girmiş ve Kirkenes deniz üssü de dahil olmak üzere kuzey bölgeleri Mihver birliklerinden tamamen temizlenmiştir.¹⁷⁷⁹ Alman birlikleri Batıda ikinci cephenin açılmasıyla birlikte Ekim 1944'e kadarki zaman diliminde yaşanan bu yenilgilerle 1.600.000 asker, 6.700 tank, 28.000 zırhlı araç ve silah, 12.000 uçak kaybetmiştir.¹⁷⁸⁰

Alman birliklerinin bu kaybına rağmen 20 Ağustos 1944 ile Şubat 1945 arasında Rus ordusu önemli başarılar elde etmiştir. Rus birlikleri, Müttefiklerin ve Mihver güçlerinden temizlenen bölge halklarının çok yönlü desteğiyle Alman birliklerini Romanya, Bulgaristan, Ukrayna, Trans-Karpatya, Çekoslovakya'dan, Macaristan'ın ve Yugoslavya'nın da büyük bir kısmından temizlemiştir. Rus birliklerinin bu ilerleyişi karşısında Alman genelmeyi, birliklerini Yunanistan ve Arnavutluk'tan çekmek zorunda kalmıştır.¹⁷⁸¹

Bu durumda Rus orduları Çarlık Rusyasının yüzyıllardır uyguladığı Panslavizm politikasıyla sahip olmak isteyip başaramadığı bölgelere Almanya ve İtalya'nın istilacı ve faşist politikalarının bertaraf edilmesi bahanesiyle sahip

---

¹⁷⁷⁵ Lototski, *a.g.e.*, s. 271.

¹⁷⁷⁶ Shtemenko, *a.g.e.*, s. 282.

¹⁷⁷⁷ Cartier, *a.g.e.*, s. 300.

¹⁷⁷⁸ Shtemenko, *a.g.e.*, s. 282.

¹⁷⁷⁹ Lototski, *a.g.e.*, s. 289.

¹⁷⁸⁰ Shtemenko, *a.g.e.*, s. 282.

¹⁷⁸¹ Lototski, *a.g.e.*, s. 276.

olmuştur. Böylece Rusya savaş öncesi kazanımlarının da ötesine geçerek Çarlık Rusyasının mirası üzerinde hak iddia etmeye başlamıştır.

4.9. Hitler'e Suikast Girişiminde Bulunulması (20 Temmuz 1944)

Alman siyasetinde Adolf Hitler'i bertaraf etmek için yapılan ilk çalışmalar henüz 1938'de Alman Yüksek Komutanlığı Kurmay Başkanı olan General Ludwig Beck'in istifasıyla başlamıştır. Beck, istifa ettikten hemen sonra Nazilerin, dolayısıyla Hitler'in, elinden yönetimi almak için onun etrafında asker ve sivillerden meydana gelen bir grup oluşturmuştur. Bu arada ilk yıllarda Kont Fon Moltke, Leipzig'in eski valisi, Doktor Karl Goerdeler; Almanya'nın eski Moskova elçisi Kont Friedrich fon der Schilenberg; General Witzleben, Hoepfner, Olbricht ve Amiral Canaris gibi önemli şahıslar Beck'in etrafında toplanmıştır. Beck, uygulamaya konulacak planın başarıya ulaşması için ordu mensubu birçok kişiyi de etkisi altına almıştır.¹⁷⁸² Hitler'i karşısına alan bu grubun düşüncesine göre Hitler'in uygulamaya koyduğu savaş planı ve taktiği hatalıydı. Federal Almanya İstihbarat Servisi kurucusu Gehlen bu durumu şöyle ifade etmiştir:¹⁷⁸³

"Ordu içinde Hitler'e karşı olan birçok insanın bulunduğunu biliyordum. 1941-1942 kışında general olan Von Tresckow beni ziyaret etmişti. Tresckow o sıralarda Merkez Ordular Grubu Harekatı subayı idi. Ortak düşüncemize göre savaşın kaybedilmesinin kesin olmasının nedeni askeri veya politik bakımdan kazanabilmek imkansızlığı değil, Hitler'in devamlı olarak engelleyici bir davranış içinde olmasıydı. Bu kaçınılmaz sonun halli için ortada yalnız bir çözüm yolu bulunuyordu: "Hitler gitmeliydi." O sırada Genelkurmay Harekat Başkanı olan General Hellmuth Stess ile görüştim. Onu bu işe karıştırılacak olanların sayısının mümkün olduğu kadar az tutulması ve suikast başarıya ulaşırsa askeri darbenin son derece titizlikle hazırlanması gerektiğini bildirdim. Albay von Freytag-Loringhoven 17 Haziran 1944'te planın artık yürürlükte olduğunu bana bildirdi."

20 Temmuz 1944'te Kont Fon Stauffenberg'in Rastenberg'de Hitler'i öldürmeye teşebbüs ettiği zaman siyasi durum yukarıda anlatıldığı gibiydi. Plan kısaca şöyleydi: Hitler öldürülür öldürülmez Alman ordularının komutanı General Witzleben görevi üstlenecek, vatan ordusunun başında bulunan Fromm da aynı zamanda Berlin'i ele geçirecekti. Bütün askeri karargahlar sarılacak bilhassa Alman Yüksek Komutanlığı ile bütün haberleşme kesilecekti. Asayiş tesis edilir edilmez, Goerdeler ve Beck bir hükümet kuracak ve müttefiklere barış teklifinde bulunacaktı. Bu durumda barışı kayıtsız ve şartsız kabul etmeyi göze almakla beraber barış şartlarını ne kadar ağır olursa olsun kabul edip birçok hayatı kurtarmış ve

¹⁷⁸² *Führer Konferansı*, (Çev.: T. Ahsin Kalafatoğlu), Deniz Basımevi, Ankara 1951, C. 3, s. 43.

¹⁷⁸³ Gehlen, *a.g.e.*, s. 73.

Almanya'nın daha fazla tahrip edilmesini önlemiş olacaklarına inanmışlardır.¹⁷⁸⁴ Bu planın içinde bulunanların bazıları sadece Hitler'i ortadan kaldırmak ve mevcut rejimi yenileme fikrinde iken bazıları da demokrasinin esaslarına uygun bir idare şeklinin tam anlamıyla yansıtılması taraftarıydı.¹⁷⁸⁵

Aragon'a göre ise bu suikastla ilgili İsviçre'de Amerikan servis şefi Allen Dullas doğrudan bilgi sahibiydi. Bu planı hazırlayanların bir başka amacının da batılılara karşı savaşa son vererek onlarla birlikte Rusya'ya yönelmek olduğu düşünülmüştür.¹⁷⁸⁶ Hitler'in yaveri Von Putthamer de Hitler'e yapılan suikastın planlayıcılarındandı.¹⁷⁸⁷ Bu suikast girişimi Hitler'in karargahında harita masasının altına yerleştirilmiş bir bomba ile gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.¹⁷⁸⁸ Hitler, 20 Temmuz 1944'te kendisine yapılan bu suikast girişiminde kolundan hafifçe yaralanmıştır.¹⁷⁸⁹ Bu suikast girişiminden sonra Stauffenberg, Hitler'in öldüğünden emin olmak için beklememiş, haberleşme de emniyet altına alınmamış olduğundan ve Fromm da Hitler'in ölümünden emin olmadan hareketi ifşa ettiğinden suikasti planlayanlar deşifre olmuştur. Bütün bunlar olmakla birlikte planın diğer safhaları da uygulamaya konulmuştur. Nitekim Hitler'in suikastte ölmüş olduğundan yola çıkılarak ihtiyat ordu birlikleri Berlin'e karşı harekete geçmiştir. Bu girişimlere karşı Hitler de seri tedbirler almıştır.¹⁷⁹⁰

Gelişmeler üzerine Hitler, Himmler'i çağırmış ve suçluların en kısa sürede yakalanmasını istemiştir. Hitler ayrıca Himmler'den Berlin'e gitmesini ve İhtiyat Ordusu Kumandanı General Formm'un da bu işin içinde yar aldığı gerekçesiyle onun yerine kumandayı devralmasını söylemiştir. Hitler'in emri üzerine Berlin'e gelen Himmler daha sonra SS subayı Skorzeny ile görüşmüş ve küçük bir SS komando birliği hazırlayarak suikast girişiminde bulunanları tek tek yakalamıştır. Yakalananlar arasında Beck, Olbricht ve von Stauffenberg de yer almaktaydı. Himmler ve Hermann Göring, Strasse'deki Goebbels'in makamında özel bir soruşturma heyeti meydana getirmiştir. Himmler, sorgu ve araştırma heyetinin başına Kaltenbrunner'i getirmiştir. Şüpheliler ve suçlularla ilgili soruşturmalar 7 Ağustos'ta başlamıştır.

¹⁷⁸⁴ *Führer Konferansı*, (Çev.: Tahsin Kalafatoğlu), Deniz Basımevi, Ankara 1951, C. 3, s. 45; Heider, *a.g.e.*, s. 170; Glasneck, *a.g.e.*, s. 287.

¹⁷⁸⁵ Margoyt and Fedarov, *a.g.e.*, s. 32.

¹⁷⁸⁶ Aragon, *a.g.e.*, s. 112.

¹⁷⁸⁷ Dönitz, *a.g.e.*, s. 131.

¹⁷⁸⁸ Best, Hanhimaki, Maiolo ve Schulze, *a.g.e.*, s. 203.

¹⁷⁸⁹ Heinrick Fraenkel, "S.S. Teşkilatı ve Himmler 4", *Hayat Tarih Mecmuası*, (Çev.: Özyayın Doku), İstanbul 1970, C. 2, S. 11, s. 90.

¹⁷⁹⁰ *Führer Konferansı*, (Çev.: Tahsin Kalafatoğlu), Deniz Basımevi, Ankara 1951, C. 3, s. 45.

Nihayetinde sanıklardan Feld Mareşal von Witzleben, General Hoepner, General Stieff, von Stauffenberg'in kuzeni Peter York von Wartenburg ölüme mahkum edilmiştir. Suikast girişiminin elebaşları ölüme mahkum edildikten sonra SS'ler olayla ilgisi olan kaç kişi varsa hepsini tutuklamıştır. Bunlar arasından von Hassel 8 Eylül'de, Langbehen ise 12 Ekim'de idam edilmiştir. Daha sonra da Popitz ve SS şefi Nebe öldürülmüştür. Hitler'in en önemli generallerinden Rommel intihar etmiş, Dietrich Bonhoeffer ve Amiral Canaris de idam edilmiştir.¹⁷⁹¹ Moskova Elçisi Kont Werner von der Schulenburg da bu olayla ilgisi olduğu gerekçesiyle idam edilenler arasındadır.¹⁷⁹²

Von Papen'in Türkiye'de elçilik yaptığı sırada Berlin'deki önemli bilgi kaynağı olan Alman Polis Teşkilatı Şefi Kont Helldorf ve Bismarck bu suikastla bir bağlantılarının olduğu gerekçesiyle tutuklanıp hapse atılmıştır.¹⁷⁹³ Alman İkinci Kurmay Başkanlığı da yapmış olan Albay Finkh de Hitler'e yapılan suikast girişimiyle bir bağlantısı olduğu gerekçesiyle kurşuna dizilmiştir.¹⁷⁹⁴

Gehlen, suikast sonucu yaşananları şöyle anlatmaktadır:¹⁷⁹⁵

“Arkadaşlarım da suikastın başarısızlığını canları ile ödemişlerdir. Freytag-Loringboven intihar etti, Stauffenberg kurşuna dizilmiş, Stieff ise idam edilmiştir. Albay von Roenne olayda yer alması nedeniyle aynı yılın ekiminde o da asıldı. Başyardımcım Albay Wessel, Angerburg'daki arşiv odamın kapısını kırarak içeri girmiş ve bana ait dosyadaki bütün suçlayıcı unsurları ve dokümanları bularak imha etmiştir.”

Federal Alman İstihbarat Servisi Kurucusu Gehlen'in bu ifadesiyle kendisi idam edilmekten son anda kurtulmuştur.

Hitler'e gerçekleştirilen bu suikast girişimi Nazi Faşizminin tüm dünyada olduğu gibi Almanya'nın iç siyasetinde de huzursuzluğa yol açtığını göstermektedir. Hitler'in keskin fikirleri karşısında kendi düşüncelerine değer verilmediğini gören Alman siyasi ve askeri çevreleri Hitler'in ortadan kaldırılmasını bir çözüm olarak görmüşlerdir. Ancak bu suikast girişimi Hitler'in değil de suikasti planlayanların sonu olmuştur. Bu gelişmeler Almanya'nın siyasi ve askeri çevreleri arasındaki güveni oldukça sarsmıştır. Böylece cephelerde dört bir taraftan kuşatılmış olan Almanya, içte de çöküntünün eşiğine gelmiştir. Bu durum Müttefikler için büyük bir fırsat olarak değerlendirilmiştir.

¹⁷⁹¹ Heinrick Fraenkel, “S.S. Teşkilatı ve Himmler 4”, *Hayat Tarih Mecmuası*, (Çev.: Özaydın Dokur), İstanbul 1970, C. 2, S. 11, s. 90.

¹⁷⁹² Kruşçev, *a.g.e.*, s. 166.

¹⁷⁹³ Papen, *a.g.e.*, s. 463.

¹⁷⁹⁴ Manstein, *a.g.e.*, s. 318.

¹⁷⁹⁵ Gehlen, *a.g.e.*, s. 73.

4.10. Yalta Konferansı (Kırım Konferansı 4-11 Şubat 1945)

ABD'nin Avrupa İşleri Bölümü Rusya Kısmı Başkan Yardımcısı Charler E. Bohlen'in ifadesine göre İngiliz Başbakanı Churchill, Almanların geri çekilmesiyle Rus birliklerinin Doğu Avrupa'nın içlerine doğru ilerlemesinden büyük endişe duymuştur. Bu nedenle de yakın bir gelecekte üçlü bir konferans yapılması konusunda Amerika Başkanı Roosevelt'i ikna etmeye çalışmıştır. Ancak Roosevelt, İngiliz başbakanının ısrarı üzerine Kasım 1944'te yapılacak olan ABD seçimlerine kadar bu konferansın yapılamayacağını ifade etmiştir.¹⁷⁹⁶ Daha sonra konferansın yapılmasına karar verilmiştir. Ancak bu konferansın nerede yapılacağı bir tartışma konusu olmuştur. Stalin bu konferansın Rusya'nın hakimiyetindeki Yalta'da yapılmasını istemiştir. Churchill ise Edinburg, Malta, Atina, Kıbrıs, Kudüs veya Roma gibi havaalanı, ulaşım imkanları bulunan, güvenli şehirlerden birinde yapılmasını istemiştir. Churchill bu durumları bahane ederek konferansın Rusya'nın hakimiyeti altındaki bir yerde yapılmasını istememiştir. Ancak Stalin, Almanlar karşısındaki zaferlerine güvenerek Yalta konusundaki ısrarını sürdürmüştür. Nihayetinde İngiliz ve Amerikalı yetkilileri bu konferansın Yalta'da yapılması fikrini kabul etmek durumunda kalmışlardır.¹⁷⁹⁷

Tahran Konferansı'ndan yaklaşık bir yıl sonra Rusya, İngiltere ve ABD temsilcileri Şubat 1945'te Kırım'da bir araya gelmişlerdir. Stalin, konferansa kalabalık bir heyetle katılmıştır. Stalin, Rus heyetinin her bir üyesinin konferansta ele alınacak en önemli konularda tam olarak bilgi sahibi olmalarına büyük önem vermiştir.¹⁷⁹⁸

Bu konferansa Stalin'le beraber katılan Rus Genel Kurmay Başkan Yardımcısı General Antonov, Roosevelt'in Rus-Alman Cephesi hakkında bir açıklama istemesi üzerine kurula bir rapor sunmuştur. General Antonov'un raporuna göre Rus birlikleri Karpatlara doğru, Vüştüla'nın kuzey kıyılarında ve Macaristan'da Almanya'ya bir harekatta bulunulduğunu ifade etmiştir.¹⁷⁹⁹ Rus birliklerinin bu başarıları Rusya'nın konferansta elinin daha da güçlenmesini sağlamıştır. Nihayetinde yapılan görüşmelerde Stalin, Almanya'nın savaş tazminatı ödemesi ısrarında bulunmuştur. Bunun üzerine İngiltere ve ABD savaşta en fazla zarar gören

---

¹⁷⁹⁶ Bohlen, *a.g.e.*, s. 143.

¹⁷⁹⁷ Cartier, *a.g.e.*, s. 340.

¹⁷⁹⁸ Gromiko, *a.g.e.*, s. 130.

¹⁷⁹⁹ *Tahran, Yalta ve Potsdam Konferansları: Gizli Belgeler*, (Çev.: Fahri Yazıcı), Sinan Yayınları, İstanbul 1972, s. 66.

devlet olarak Rusya'nın tazminatın çoğunu almakta haklı olduğunu belirtmiştir. Bu konunun kurulacak bir tazminat komisyonuna devredilmesine karar verilmiştir. Ancak İngiltere, Yalta'da belirli bir meblağın belirlenmesine karşı olmuştur. ABD temsilcileri ise Rusya'nın teklifi olan 20 milyar dolar tazminat ile bu meblağın yarısının Ruslara ödenmesi fikrinin kurulacak komisyonun çalışmalarına temel teşkil etmesini istemiştir.¹⁸⁰⁰

Ruslara göre Müttefikler Almanya'nın ekonomisinin hızlı bir şekilde ayağa kalkmasına izin verilmemesi gerektiğini düşünmüşlerdir. Gromiko'nun ifadesine göre ise Amerika ve İngiltere Rusya'ya verilecek tazminatın tartışılması ve bu konunun karara bağlanması konusuna pek sıcak bakmamışlardır.¹⁸⁰¹ Amerika ve İngiltere'nin bu konuda isteksiz tavırlarına bağlı olarak bu konferansta bir sonuca bağlanamayan tazminat sorunu ancak Postdam'da çözüme kavuşacaktır.

Yalta'da en şiddetli tartışmalar Polonya konusunda yaşanmıştır. Rus yetkililer Polonya'nın fiilen kendi denetimleri altında bulunması nedeniyle bu ülkenin siyasi yetkisinin kendisinde olması gerektiğini savunmuştur.¹⁸⁰² Yalta'da Polonya konusu görüşülürken Stalin bu bölgedeki askeri hareketleri günü gününe takip etmiştir. Nitekim General Antonov akşamın ilk saatlerinde ve bazen de sabahları cephedeki durumu konuşmak amacıyla Stalin'le görüşmelerde bulunmuştur. Bu görüşmelerde Stalin, Antonov'a askeri düzenlemelerle ilgili sorular sormuştur. Antonov, bu süreçte Alman birliklerinin hızlı bir şekilde geri çekilmekte olduğunu açıklamıştır. Stalin, Rus askerlerinin Polonya operasyonu için ne kadar hazırlıklı olduğunu sorunca Antonov: "Rus birlikleri ihtiyaçları olan her şeye sahipler. Fakat bu kolay olmayacak, Polonya'yı kaybetmenin Nazi liderliği için korkunç sonuçları olacağının farkında olan düşman, umutsuz bir direniş ortaya koyacaktır" demiştir. Gromiko'nun ifadesine göre Stalin, konferansta Rusya'nın Polonya ile ilgili yaklaşımı konusunda şöyle bir açıklamada bulunmuştur:¹⁸⁰³

"Biz sadece çok önemli bir konu olduğu için Polonya ve ülkemiz arasındaki sınırla ilgili endişe taşımıyoruz. Sorunun kaynağı daha derinlerdedir. Tarihsel olarak Polonya, Rusya'ya yönelik saldırılar için düşman askerleri tarafından koridor olarak kullanıldı. Düşmanlarımız şimdiye kadar Polonya'dan nasıl bu kadar kolay vazgeçebilir? Polonya geçidi Rus birlikleri tarafından dışarıdan değil; ancak içeriden Polonya'nın kendi güçleri kullanılarak kapatılabilir. Bu nedenle Polonya güçlü olmalıdır. Sovyetler Birliği'nin güçlü, özgür ve bağımsız bir Polonya kurulmasını istemesinin nedeni de budur."

¹⁸⁰⁰ Bohlen, a.g.e., s. 164.

¹⁸⁰¹ Gromiko, a.g.e., s. 130.

¹⁸⁰² Bohlen, a.g.e., s. 165.

¹⁸⁰³ Gromiko, a.g.e., s. 134.

Polonya konusunda yapılan tartişmalardan sonra konunun çözümlenmesi meselesi dışişleri bakanlarına havale edilmiştir. Nihayetinde varılan sonuca göre geçici bir Polonya hükümetinin kurulmasına karar verilmiştir. Polonya’da işbaşında olan geçici hükümet, Polonya’nın içindeki ve dışındaki demokratik liderlerin katılımıyla kurulacak hükümetin adı Polonya Ulusal Birlik Geçici Hükümeti olarak belirlenmiştir. Bu hükümetin imkanların el verdiği ölçüde en kısa zamanda gizli oy sistemine dayalı serbest seçim yapmasına da karar verilmiştir.¹⁸⁰⁴ Yeni Polonya Devleti’nin sınırları da batıya doğru genişletilerek Sovyet Rusya’nın lehine olacak şekilde çizilmiştir.¹⁸⁰⁵

Stalin, daha önce Tahran’da ve Moskova’da yapılan görüşmelerde kesin bir sonuca varılamayan Almanya’nın parçalanması meselesinin bu konferansta görüşülüp bir an önce karara bağlanmasını istemiştir.¹⁸⁰⁶ Bunun üzerine Almanya’nın parçalanması meselesi Yalta’da, Churchill, Roosevelt ve Stalin ile dışişleri bakanları Eden, Stettinius ve Molotov arasında yapılan görüşmelerde bir sonuca bağlanmaya çalışılmıştır. Dallin’in ifadesine göre diğer bütün devlet yetkilileri bu konuda çekingen davranırken Stalin bu konudaki kararlılığını ortaya koymuştur. Nihayet Roosevelt tarafından da desteklenmesiyle görüşünü kabul ettirmiştir. Böylece Almanya’nın parçalanması Yalta’da karara bağlanmıştır.¹⁸⁰⁷ Konferansta alınan kararla savaştan sonra Almanya’nın üç parçaya bölünmesine karar verilmiştir. Almanya’nın kuzeybatı işgal bölgesi ve Ruhr bölgesi İngiliz nüfuz alanı olarak kabul edilmiştir.¹⁸⁰⁸

Berlin de Rus birliklerinin nüfuz alanı olarak belirlenmiştir.¹⁸⁰⁹ Almanya’nın doğu bölgelerinin Rus birliklerince işgal edilmesi kararı alınmıştır. Bulgaristan hariç, Macaristan, Çekoslovakya gibi Balkan ülkeleri de Rus nüfuz alanı olarak belirlenmiştir.¹⁸¹⁰

Rusya, İngiltere ve Amerika, Almanya’nın koşulsuz olarak yenilgiye uğratılması, ülkenin demokratikleşmesi ve askeri güçten arındırılması amacıyla burada çeşitli kurumların oluşturulması konusunda anlaşmaya varmışlardır.

---

¹⁸⁰⁴ Bohlen, *a.g.e.*, s. 169.

¹⁸⁰⁵ Best, Hanhimaki, Maiolo ve Schulze, *a.g.e.*, s. 204.

¹⁸⁰⁶ *Tahran, Yalta ve Potsdam Konferansları: Gizli Belgeler*, (Çev.: Fahri Yazıcı), Sinan Yayınları, İstanbul 1972, s. 79.

¹⁸⁰⁷ David J. Dallin, *Rusya’nın Yeni İmparatorluğu*, Ulus Basımevi, Ankara 1951, s. 12; Bohlen, *a.g.e.*, s. 162.

¹⁸⁰⁸ Aragon, *a.g.e.*, s. 137.

¹⁸⁰⁹ Shtemenko, *a.g.e.*, s. 345.

¹⁸¹⁰ Vernadsky, *a.g.e.*, s. 518.

Konferansta alınan kararla asıl meselenin Alman halkını yok etmek olmadığı, Almanların ancak Alman militarizminin ve Nazizm'in kökü kazındığı zaman barış içinde ve onurlu bir yaşama kavuşabilecekleri ve diğer ülkeler arasında saygın bir konum elde edebileceği tezi benimsenmiştir.¹⁸¹¹

Bu konferansta yapılan anlaşmada da Stalin, Japonya'ya karşı yürütülen savaşa katılmayı taahhüt etmiştir.¹⁸¹² Rusya'nın Japonya'ya karşı savaşa girmesine karşılık bu ülkeye diğer müttefiklerce 100 oktanlık 120.000 ton benzin, 30.000 kamyon, 500 uçak ve benzeri askeri yardımlar yapılmasına karar verilmiştir. Ayrıca Rusya'ya Kuril Adaları, Güney Sahalin'in yarısı, askeri üs olarak Port Arthur verilirken ticari liman olarak Dairen ve Doğu Asya-Güney Mançu demiryollarının yönetimine de ortak olarak katılma hakkı tanınmıştır.¹⁸¹³

Almanya'nın yenilgiye uğratılmasının ardından koşulsuz olarak yeniden güçlendirilmemesi, savaş suçlularının adil bir şekilde hemen cezalandırılması, Almanya'da üç ülke ve Fransa için üç ayrı özel bölge oluşturulması ve Uzakdoğu sorunu konularında da anlaşma sağlanmıştır.¹⁸¹⁴

Bu konferansta ortak güvenlik ilkesini teşvik edecek olan ve Milletler Cemiyeti'nin yerini alacak olan yeni bir uluslararası örgüte ihtiyaç duyulduğu konusunda fikir birliğine varılmıştır. Yalta Konferansı'nda savaştan sonra dünya barışının sağlanması ve devam ettirilmesi için Birleşmiş Milletler Teşkilatı'nın kurulması kararlaştırılmıştır. Bu konferansta alınan kararlara göre BM teşkilatının kuruluşuna katılabilmek için temsilci devletlerin 1 Mart 1945 tarihine kadar Almanya'ya savaş ilan etmiş olmaları şartı kabul edilmiştir.¹⁸¹⁵

Bu konferansta İngiltere Başbakanı Churchill, savaştan önce Türkiye ve İngiltere'nin bir ittifak imzaladığını ve savaş boyunca İngiltere ile iyi ilişkiler yürüttüğünün göz önüne alınması gerektiğini ifade ederek Birleşmiş Milletler'in (BM) kurulması için yapılacak konferansa Türkiye'nin de çağrılmasını istemiştir. Stalin de Türkiye'nin mart ayından önce Almanya'ya savaş açması koşuluyla konferansa çağrılacağını ifade etmiştir.¹⁸¹⁶

---

¹⁸¹¹ Gromiko, *a.g.e.*, s. 133; Aragon, *a.g.e.*, s. 137.

¹⁸¹² Best, Hanhimaki, Maiolo ve Schulze, *a.g.e.*, s. 204.

¹⁸¹³ Cartier, *a.g.e.*, s. 345.

¹⁸¹⁴ Gromiko, *a.g.e.*, s. 134.

¹⁸¹⁵ Poyakov, *a.g.m.*, s. 553.

¹⁸¹⁶ *Tahran, Yalta ve Potsdam Konferansları: Gizli Belgeler*, (Çev.: Fahri Yazıcı), Sinan Yayınları, İstanbul 1972, s. 130.

Konferansta alınan karar gereği Atlantik sözleşmesinde düzenlenen ilkeler doğrultusunda Bağımsız Avrupa Bildirisi yayımlanmıştır. Bildiride Avrupalılara kendi geleceklerini demokratik kurumlar yoluyla belirleyecekleri sözü verilmiştir.¹⁸¹⁷

Çeşitli konferans ve anlaşmalarda ele alınan meseleler çerçevesinde Avrupa halkları ve devletlerinin gelecekle ilgili kaygıları giderilmeye çalışılmıştır. Rusya ve Almanya'nın birbirine karşı verdikleri mücadelede özgürlükleri ellerinden alınan, vatanları işgal edilip parçalanmış ve halkları çeşitli bahanelerle sürgün edilen Kafkasya halklarının çektiği acılar ve gelecek kaygıları görmezden gelinmiştir.

4.11. Berlin'in Düşüşü (1 Mayıs 1945)

Mihver ordularına karşı ikinci cephenin açılmasıyla Müttefikler batıdan Avrupa'nın içlerine doğru hızla ilerlemeye başlamışlardır. Ancak Hitler Batı Cephesi'nden Berlin'e yürüyen Müttefik ordularını durdurmak için savunma ardından da saldırı planını hazırlamaya başlamıştır. Bunun için 1944 Eylül'ünden itibaren Müttefiklere, Normandiya ve Provence başarılarını gölgede bırakacak bir karşı taarruzun hazırlıklarına başlamıştır. Bu konuda 9 Ekim'de Genelkurmay'a incelemesi için bir plan sunmuştur. Bu planda Hollanda, Aachen-Liege, Lüksemburg, Alsace ve Lorraine olmak üzere beş koldan Müttefiklere karşı bir saldırı yapılması düşünülmüştür.¹⁸¹⁸ Bu amaçla Gudeiran komutasındaki birliklerin büyük bir kısmı Mihver ordularını desteklemek üzere Batı Cephesine kaydırılmıştır.¹⁸¹⁹ Hitler, Ekim ayı boyunca Batı Cephesi'ndeki Alman ordularını takviye ederek yeniden organize etmiştir. Buna göre Kuzey denizinden Düsseldorf tepelerine kadar olan bölge Orgeneral Student komutasındaki H Ordular Grubu'nun ve Moselle'ye kadar olan bölge Feldmareşal Model komutasındaki B Ordular Grubu'nun faaliyet alanı olarak belirlenmiştir. Bununla birlikte Karlsruhe'ye kadar olan bölge Blaskowitz'in yerine getirilen Orgeneral Black'ın komutasındaki G Ordular Grubu'nun ve İsviçre sınırına kadarki bölge de Heinrich Himmler'in komutasındaki Oberhein Ordular Grubunun faaliyet alanı olarak belirlenmiştir.¹⁸²⁰ Ancak Alman birlikleri bu plan dahilinde yapılan hareketlerden de bir sonuç elde edememiştir.

Kuzey Norveç'teki Nazi yenilgisi ve Finlandiya'nın savaştan çekilmesi sonucu çatışmalar Barents'ten Baltık Denizi'ne kadar uzanan cephede sona ermiştir.

---

¹⁸¹⁷ Best, Hanhimaki, Maiolo ve Schulze, *a.g.e.*, s. 204.

¹⁸¹⁸ Cartier, *a.g.e.*, s. 307.

¹⁸¹⁹ Gehlen, *a.g.e.*, s. 75.

¹⁸²⁰ Cartier, *a.g.e.*, s. 307.

Alman donanması Baltık'ın kuzey kısmından da geri çekilmiş böylece Rusya'nın Baltık Filosu Alman sahillerine doğru harekete geçmeye hazırlanmıştır. Bu arada Almanya'nın güney kanatta da yenilmesi ve Romanya ile Bulgaristan'ın savaştan çekilmesi sonucu Karadeniz, Alman birliklerinden arındırılmıştır. Böylece Rus Karadeniz filosu, mayınları temizlemeye deniz yoluyla askeri ve ticari gemi taşımacılığını sağlamaya başlamıştır. Bu arada Müttefik Amerikan ve İngiliz kuvvetleri Alman sınırlarına yaklaşmaya başlamıştır. Böylece Almanya doğuda ve batıda iki cephe arasında sıkıştırılmıştır.

Hitler, Almanya'nın her alanda yaşadığı bu olumsuz gidişata karşı savaşı uzatmaya ve Müttefik koalisyon saflarında bir çatlak meydana getirmek için zaman kazanmaya çalışmıştır. Rusya ise Almanya ile devam eden savaşı kazanmak için bu ülkeye geniş bir cephe üzerinde büyük bir saldırı yaparak zafere daha çabuk ulaşmayı planlamıştır.¹⁸²¹

Macaristan'da da durum giderek Rusların lehine doğru dönmeye başlamıştır. 29 Ekim 1944'te Malinovski komutasındaki Rus birlikleri Kecskemet yakınlarında Alman cephesini yarmış ve Budapeşte'nin kenar mahallerine kadar yaklaşmıştır. Birkaç gün sonra Tolbuhin kumandasındaki birlikler Budapeşte'nin güneyinden bir gedik açmayı başarmıştır. Tuna Nehri geniş bir cephe üzerinde geçilerek 6. Alman ve 3. Macar ordularından oluşan General Fretter'in ordu grubu Margaret Mevzii denilen, Balaton Gölü ile Buda Tepeleri arasındaki mevzilerden atılmışlardır. Bu arada Hitler, Güney Ordular Grubu'nun başına Friessner'i getirmiştir. Ancak bu tedbirler de işe yaramamış, nitekim Rusların 3. Ukrayna Cephesi Margaret Mevzisi'ni çökertmiş ve 6. Alman ordusunun da savaş gücünü kırmıştır.¹⁸²²

1944 Ekim sonuna kadar Sovyet kuvvetleri Finlandiya sınırına gelmiş ve büyük bir başarı ile Norveç'in kuzeyine çıkarma yapmıştır. Doğu Prusya'da Goldap'a kadar ilerlemiştir. Rus birlikleri Doğu Prusya'nın güneyinde Vistula'ya doğru ilerlerken Berlin'e gitmek için Sovyet ordularına gerekli olan yollar açılmıştır. 2. Ukrayna Cephesi Budepeşte'ye doğru ilerlerken 3. Ukrayna Cephesi Yugoslavya'nın başkenti Belgrat'ı, 20 Ekim'de ele geçirmiştir.¹⁸²³ Nihayetinde Komaron ve Gran'ın komutasındaki birlikler de Tuna'ya ulaşarak Budapeşte'yi kuşatmışlardır. Hitler ise Budapeşte komutanlığına tayin ettiği Genarll

---

¹⁸²¹ Lototski, *a.g.e.*, s. 292.

¹⁸²² Cartier, *a.g.e.*, s. 333.

¹⁸²³ Shtemenko, *a.g.e.*, s. 321.

Winkelmann'a şehri savunma ve halkı Ruslara karşı silaha sarılmaya çağırma emri vermiştir. Ancak bu çağrı da halk üzerinde etkili olmamıştır.¹⁸²⁴ Görüldüğü gibi Alman birliklerinin savaş gücü ve kaynakları yavaş yavaş tükendiği gibi işgal ettikleri bölgelerdeki halkın desteğini de kaybetmeye başlamışlardır. Nitekim yaşanan yenilgilere bağlı olarak Almanya'nın 1944'ün sonlarından itibaren sanayi üretimi hızla düşmüş, orduda olduğu gibi tarımda da ciddi güçlüklerle karşı karşıya kalınmıştır. İnsan gücü eksikliği ekili alanların azalmasına ve daha düşük miktarda ürün alınmasına yol açmıştır. Ayrıca Hitler artık işgal edilmiş ülkelerin ve tarımsal devletlerin ham madde kaynaklarından yararlanamaz duruma gelmiştir. Rus-Alman cephesinde insan gücü ve savaş techizatı bakımından yaşanan ciddi kayıplar Almanların saldırı gücünü büyük ölçüde kırmıştır.¹⁸²⁵

1944'ün sonlarında Sovyet kuvvetleri kuzeyden ilerleyerek Poznan'ı ele geçirmiş ve Viyana hattına doğru ilerlemişlerdir. Rus, Amerikan ve İngiliz kuvvetleri Almanya'nın kalbi olan Berlin'e hücum etmek için son hazırlıklarını yapmışlardır.¹⁸²⁶ 1943'ten itibaren gündüz Amerika'nın, geceleri de İngiltere'nin toplamda yaklaşık 6 bin uçağı bütün Almanya'yı savaş meydanı haline getirmiştir.¹⁸²⁷ İngiliz ve Amerikan uçakları Almanya'yı bombardımana tutarken Rus Genelkurmayı, Almanya'ya son darbeyi vurmak için en uygun şartları oluşturmak üzere Alman birliklerinin merkezdeki kuvvetlerinin yayılmasına karar verilmiştir. Bu planın uygulanması için Macaristan, Avusturya ve Doğu Prusya'da dahil olmak üzere bütün cephelerden saldırı başlatılacaktır. Bunun da Almanların batı cephesini önemli ölçüde zayıflatılacağı düşünülmüştür. Nihayetinde 1944 Kasım ve Aralık'ında Rus birliklerinin hücumu Alman birliklerinin Doğu Prusya'ya 26 birlik ve Macaristan'ın başkenti Budapeşte yakınına da 55 birlik yığmasına sebep olmuştur. Ruslar, Almanların Doğu Prusya birliğini diğer ordularından ayırmayı planlamıştır. Rus birliklerinin asıl hücumunun 20 Ocak 1945'te başlamasına karar verilmiştir. Rus genelkurmayı Berlin'i alacak olan orduya Baş Yaver Mareşali G. K. Zhukov'un kumanda etmesine karar vermiştir. Böylece 16 Kasım 1944'te Jukov 1. Belarus Cephesi kumandanlığına tayin edilmiştir. Mareşal I. S. Konev 1. Ukrayna Cephesi'nin Komutanıydı. Moskova'ya karşı Alman saldırısı püskürtülürken bu iki önemli asker cepheleri komuta etmişti. Sovyetler Birliği Mareşali K. K.

---

¹⁸²⁴ Cartier, *a.g.e.*, s. 333.

¹⁸²⁵ Lototski, *a.g.e.*, s. 292.

¹⁸²⁶ Shtemenko, *a.g.e.*, s. 325.

¹⁸²⁷ Ertürk, *a.g.e.*, s. 160.

Rokossovsky, G. F. Zakharov'un yerine 2. Belarus Cephesi kumandanı olarak tayin edilmiştir.¹⁸²⁸

Rusya'nın Berlin'e yürüyeceğini anlayan Guderian, Hitler'le bir görüşme yaparak, Doğu Cephesi'nin çökme tehlikesiyle karşı karşıya olduğunu söylemiştir. Ancak Hitler, inatla Doğu Cephesi'nin Rus saldırılarına dayanabilecek kadar kuvvetli olduğuna inandığını belirtmiştir. Gehlen, 8 Ocak 1945'te General Guderian'a sunduğu raporda ise Doğu Cephesi'nin geri kalan kısmı yani Berlin elde tutulmak isteniyorsa Doğu Prusya'nın Alman birlikleri tarafından boşaltılması gerektiğini ifade etmiştir. Gehlen, bu ifadelere ek olarak Doğu Prusya'nın kaybı tam bir bozgun dan daha iyidir diye ilave etmiştir.¹⁸²⁹

Bu arada Almanlar, Ocak 1945 başlarında Vistula ve Oder arasında derinlemesine 500 km'yi kapsayan yedi savunma bölgesine sahiptir. Kuzeyde savunma sistemi Doğu Prusya'nın tahkim edilmiş alanları ile birleştirilmiştir.¹⁸³⁰

Bu süreçte Türkiye 2 Ağustos 1944'te Almanya ile her türlü ilişkisini kestiği gibi 12 Ocak 1945'te de yük taşıyan müttefiklerin gemilerine boğazları açmıştır. Bu durumda Almanların işi daha da zorlaşmıştır.¹⁸³¹ Boğazların açılmasına paralel olarak 12 Ocak 1945'te Mareşal Konihev komutasındaki 1. Ukrayna Grubu'nun hücumuyla Rus birliklerinin saldırısı başlamıştır. Bunu 13 Ocakta, 3. Belarus Grubu'nun ve bir gün sonra da Mareşal Jukov komutasındaki 1. ve Mareşal Rokossovsky komutasındaki 2. Belarus Grupları'nın taarruzları izlemiştir. Bu saldırılar karşısında Alman ordularında bir ümitsizlik havası esmeye başlamıştır. Bu durumu farkedenden Hitler, ümitsizliğin artmasını ve bozgun havasının yaşanmasını engellemek için subay ailelerinin batıya göç etmesini yasaklamıştır.¹⁸³²

Rus birlikleri Ocak 1945'te Baranow'dan Berlin'e doğru saldırıya geçmiş, aynı zamanda Müttefikler Ren Nehri'ni aşmışlardır.¹⁸³³ Rus birliklerinin ilerleyişi karşısında Nazi birlikleri tutunamayınca Kielce'ye doğru geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Kielce, Sovyet orduları tarafından ele geçirilince Alman birlikleri Sandomierz'in kuzeyinde, Vistula Irmağından geri çekilmek durumunda kalmıştır. Rus General V. A. Gluzdovski'nin 6. Ordusu'nun hücumu geçmesiyle Alman

¹⁸²⁸ Shtemenko, *a.g.e.*, s. 329; Lototski, *a.g.e.*, s. 296.

¹⁸²⁹ Gehlen, *a.g.e.*, s. 75.

¹⁸³⁰ Lototski, *a.g.e.*, s. 293.

¹⁸³¹ Sotniçenko, *a.g.e.*, s. 337.

¹⁸³² Gehlen, *a.g.e.*, s. 75.

¹⁸³³ Hermann Göring, "İkinci Dünya Savaşı'na Nasıl Başladık? Nasıl İdare Ettik, Niçin Kaybettik? V", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, (Çev.: İbrahim Ulus), İstanbul 2001, S. 59, s. 110.

birliklerinin hızla geri çekilmeye başlaması genel bir bozguna dönüşmüştür. Alman birlikleri geri çekilirken de Polonya birliklerinin saldırısına uğramışlardır.¹⁸³⁴

17 Ocak 1945'te Polonya'nın başkentinin, Rus ve Polonya birlikleri tarafından ele geçirilmesiyle Hitler, Vistula yenilgisini komutanlara yükleyerek Ordu Grup Komutanı Harpe ve 9. Ordu Komutanı Lüttwits'i görevden almış, birkaç subay Varşova Garnizon Komutanı askeri mahkemede yargılanmıştır. Bu arada orduları 19 Ocak 1945'te Tilsit'i ele geçirmiştir. 22 Ocak 1945'te 1. Belarus Cephesi tank birlikleri Poznan'a yaklaşırken Ukrayna Cephesi Orduları Oder'e ulaşmıştır.

21 Ocak'ta da Gumbinen'in ele geçirilmesinden sonra 26 Ocağa kadar Doğu Prusya grubunun kuşatılması tamamlanmıştı. Doğu Prusya'daki kuşatılmış Mihver birliklerinin temizlenmesi 3. Belarus cephesi kuvvetlerince gerçekleştirilmiştir.¹⁸³⁵ Bundan sonra savaşı bizzat Alman sınırlarından içeri taşıyan Rus birlikleri en büyük taarruzu Vistül kıyılarından başlamıştır.¹⁸³⁶ Durumu toparlamaya çalışan Hitler, Reinhardt'ın yerine Avusturyalı Renduliç'i, Hossbach'ın yerine ise çok güvendiği General Friedrich Wilhelm Müller'i getirmiştir.¹⁸³⁷

Antonov, Rus birliklerinin son 18 gün boyunca 500 kilometre uzunluğundaki bölgede savaştığını ve 44 Alman bölüğünün imha edildiğini belirtmiştir. Mihver birliklerinin Doğu Prusya'daki birlikleriyle Almanya'nın merkez orduları arasındaki yollar kapatılmıştır. Böylece Almanya askerlerini batıdan doğu cephesine kaydırmak zorunda kalmıştır.¹⁸³⁸ Bu durumda Alman Genelkurmayı, Rus birliklerinin ilerlemesini durdurmak için batıda Amerikan ve İngiliz kuvvetlerine karşı yürüttüğü harekatı durdurmak zorunda kalmıştır. Böylece Batı Cephesi'nde savunmaya geçmek durumunda kalmıştır. Hitler Doğu Cephesi'ni Batı Cephesi'nden getirilen birliklerle takviye etmeye çalışırken Rus 1. Belarus ve 1. Ukrayna Cephelerine bağlı birlikler 3 Şubat 1945'te Oder'e ulaşarak kilit noktaların ele geçirilmesiyle Vistula-Oder harekatı tamamlanmıştır. 13 Şubat'ta Budapeşte Sovyet kuvvetlerinin eline geçmiş ve Sovyet kuvvetleri Viyana ve Prag üzerine yürüme olanağı bulmuştur.¹⁸³⁹ Rus birlikleri Doğu Cephesi'nde bu başarıları elde ederken Fransız ve Amerikan

---

¹⁸³⁴ Lototski, *a.g.e.*, s. 294

¹⁸³⁵ Lototski, *a.g.e.*, s. 306.

¹⁸³⁶ Miksche, *a.g.e.*, s. 252.

¹⁸³⁷ Cartier, *a.g.e.*, s. 338.

¹⁸³⁸ Gromiko, *a.g.e.*, s. 124.

¹⁸³⁹ Lototski, *a.g.e.*, s. 315.

birliklerince Munster ve Guebwiller dolaylarında kuşatılan Alman birlikleri de bozguna uğratılarak esir alınmıştır.¹⁸⁴⁰

Mareşal Jukov, Almanlara karşı savaşan Rus kuvvetlerinin başına getirilmesiyle doğudaki Alman birliklerini kuşatarak Leipzig ve Halle civarındaki endüstriyel sahaları ele geçirme planı yapmıştır. Ruslar bu planlarını uygulamaya koyarken Almanlar, Rusların durdurulması için bir dizi plan ortaya koymuşlardır. Nitekim Gehlen, 3 Mart 1945'te Guderian'a büyük orman yangınları çıkarılarak Rus birliklerinin durdurulabileceğini söylemiştir. Rus birliklerinin yok edilmesi için yangının düşmanın kaçmasına engel olacak biçimde çepeçevre çıkarılması gerektiğini de bildirmiştir. Ancak Gehlen bu konuda bir cevap alamamıştır. Diğer bir plana göre ise Vistula Nehri üzerindeki Grakov, Deblin, Varşova ve Thorn'daki köprülerin bir hava saldırısıyla yıkarak Rus birliklerinin ilerlemesi durdurulması planı dahi düşünülmüştür. Ancak bu plan da uygulanamamıştır. Bu durumda Alman yetkililerin ümitleri de birer birer tükenmeye başlamıştır. Çünkü Alman istihbaratı Rus Genelkurmayının bütün Rus birliklerine dağıtmış olduğu Stalin'in 5 numaralı emrini kapsayan bir broşür ele geçirmiştir. Bu emirde Almanlara ait bütün fabrika ve malların yok edilmesi ve Alman birliklerinin püskürtülmesi emredilmiştir. Daha sonra Alman birlikleri Batı cephesi'nde "Eclipse" adını taşıyan müttefiklerin savaş sonrası Almanya'sı ile ilgili planlarını içeren bir broşür ele geçirmiştir. Alman subayları Almanya'nın savaştan sonra yapılacak taksimi hayal kırıklığıyla karşılaşmıştır. Plana göre Berlin, tamamen Rus kontrolünde olan bir bölgenin ortasında dört devlet tarafından yönetilen bir yerleşim merkezi olarak gösterilmiştir. Gehlen'in Başkanlığa ait arşivin güvenlik içinde saklanabileceğine inandığı Thuringia kenti de planda tamamen Rus kontrolüne verilmiştir.

Hitler, Müttefiklerin bu planını öğrendiğinde "tamamıyla aptalca ve bozguncu" olarak niteleyerek bu durumun kabul edilemeyeceğini belirtmiştir. Bu olaylardan sonra Gehlen İstihbarat Başkanlığı görevinden alınarak yerine Yarbay Wessel getirilmiştir. Gehlen, bu karardan sonra Ritzam-Sand'daki bürosuna doğru giderken Hitler'in General Heusinger ve kendisinin ortadan kaldırılması için emir verdiğini öğrenmiştir.¹⁸⁴¹

Bu arada Doğu Prusya hareketinde 25 Alman tümeni yok edilmiş, 12 tümen insan gücünün yarısından fazlasını kaybetmiştir. Büyük Königsberg ve Pilau

---

¹⁸⁴⁰ Cartier, *a.g.e.*, s. 340.

¹⁸⁴¹ Gehlen, *a.g.e.*, s. 79.

limanlarının ele geçirilmesi Baltık filosunun üstünlük kazanmasını sağlamıştır. Böylece Ruslar tarafından Doğu Prusya'daki savaş da kazanılmıştır. Mart 1945'in sonuna doğru Küstrin'de kuşatılmış olan Alman birlikleri de etkisiz hale getirilmiştir. Doğu Pomerania'daki Alman birliklerine karşı yapılan hareket, 2. Belarus Cephesi kuvvetleri ve Baltık filosu birliklerinin desteğiyle 1. Belarus Cephesinin sağ kanadı tarafından yürütülmüştür. Nazi komutanlığı, Doğu Pomerania'ya büyük önem vermiştir. Çünkü bu bölgenin Alman savaş ekonomisindeki önemi büyüktür. Yine bu bölgede büyük cephane fabrikaları, gıda depoları, hava alanları ve iyi donatılmış gemi üsleri vardır. Orta Almanya ve Doğu Prusya'yı bağlayan haberleşme yolları da Pomerania'dan geçiyordu. Bunun için Almanya, Doğu Pomerania'nın savunulması için 2. 11. ve 9. Orduların oluşturduğu özel bir Wisla Ordu Grubu oluşturmuştur.

Ancak Rus birlikleri Alman savunma hattını yarıp kuzeye doğru ilerleyerek 4 Mart'ta Köslin'de Baltık sahiline ulaşmıştır. Böylece Almanların Doğu Pomerania grubu birkaç kısma bölünmüştür.¹⁸⁴²

Hitler, 19 Mart 1945'te generallerine Alman ordusunun terk etmek zorunda olduğu topraklardaki her şeyin yakılıp yıkılması, ulaşım araçlarının, barajların, gaz ve elektrik şebekelerinin, maden ocakları ve sanayi kuruluşlarının, giyecek ve yiyecek depolarının imha edilmesi emrini vermiştir.¹⁸⁴³

25 Mart'tan itibaren Rus birlikleri bütün kesimlerde Alman birliklerini püskürtmeye başlamıştır. Rus birlikleri 28 Mart'ta da önemli bir deniz üssü olan Gdynia'yı ele geçirmiştir. Böylece Alman birlikleri, Doğu Pomerania'da tamamen yenilgiye uğratılmıştır. 1. ve 4. Roman orduları Rus birlikleriyle beraber harekete geçmiştir. 4 Nisan 1945'te Kızıl ordu, Slovakya'nın başkenti olan Bratislava'yı işgal etmiş ve aynı gün Macaristan tamamen Almanlardan temizlenmiştir.¹⁸⁴⁴

Rus Genelkurmayı, 1. Ukrayna Cephesi'ne Alman birliklerini Berlin'in güneyinden, Cottbus bölgesinden atma ve 24 Nisan'dan önce Elbe'den Dresden'e kadar uzanan hattı kuşatma emri vermiştir. 2. Belarus Cephesi'ne ise 6 Nisan'da batı kesiminden Berlin'in kuzeyine saldırıp Szczecin'deki Alman kuvvetlerini vurarak bölgeyi emniyet altına alma görevi verilmiştir. Bu emri yerine getiren 2. Belarus Cephesi Alman birliklerini bozguna uğratmıştır.¹⁸⁴⁵ Bu arada 13 Nisan 1945'te Viyana Rus birlikleri tarafından işgal edilirken Alman birlikleri geri çekilmek

---

¹⁸⁴² Lototski, *a.g.e.*, s. 316.

¹⁸⁴³ Cartier, *a.g.e.*, s. 352.

¹⁸⁴⁴ Lototski, *a.g.e.*, s. 316.

¹⁸⁴⁵ Shtemenko, *a.g.e.*, s. 349.

zorunda kalmışlardır.¹⁸⁴⁶ Yine aynı tarihte Amerikan ve İngilizler, esas kuvvetleri zayıflayan Alman birliklerine karşı Lubeck bölgesindeki Baltık kıyılarını, Elbey'e kadar bölgeyi ele geçirmiştir.

Shtemenko'ya göre İngiliz ve Amerikan birlikleri Rus birliklerinden önce Berlin'e girmek istemişlerdir. Fakat Yalta Konferansı'ndaki anlaşmaya göre Berlin, Rus birliklerinin nüfuz alanı olarak kabul edilmiştir. Bu gerekçelerle Stalin, Rus ordu kumandanlarına Berlin'in en kısa zamanda alınması talimatını vermiştir.¹⁸⁴⁷

Bu durumda Alman Genelkurmayı diğer kesimlerinden ve hatta batı cephesinden de birlikler getirilerek Berlin'in savunulması için eldeki bütün insan gücünü ve maddi kaynaklar seferber edilmiştir. Bunun için 14-17 yaşlarındaki çocuklar, kızlar ve kadınlar da silah altına alınarak Berlin'in savunulması için çok sayıda Volkssturm Müfrezesi kurulmuştur.¹⁸⁴⁸

Berlin'i koruyan Wisla ve Merkez ordu Grupları yaklaşık bir milyon askere, 10.000'den fazla top ve havana, 1.500 panzer ve saldırı topuna ve 3.000 savaş uçağına sahiptir. Artık askerlerinin güvenini kesin olarak yitirmiş olan Hitler, geri çekilme emri veren veya mevzisini terk eden herkesin rütbe veya görevlerine son verilerek derhal kurşuna dizilmesi emrini vermiştir.

Rus yetkililer tarafından Berlin'in alınması, İngiliz ve Amerikalılarla buluşulması için Elben'in ele geçirilmesi planlanmıştır. Bu planın yürütülmesi görevi 1. ve 2. Belarus ve 1. Ukrayna Cepheleri kuvvetlerine ve Baltık filosuna verilmiştir. Rus birlikleri Almanlara son bir darbe indirebilmek için bütün imkanları seferber etmiştir. Bunun için 2.5 milyondan fazla asker, 42.000 top ve havan, 6.200 tank ve top ayrıca 8.300 savaş uçağı Almanya'ya vurulacak son darbe için hazırlanmıştır.¹⁸⁴⁹

Bu arada İngiliz kraliyet hava kuvvetleri 15-16 Nisan gecesi Berlin'e düzenlediği hava bombardımanlarıyla şehri adeta bir harabeye çevirmiştir. Bir gün sonra da toplam sayısı 2,5 milyonu bulan asker ile Rus birlikleri Oder kıyılarından saldırıyı başlatmıştır. Ayrıca Rokossovskiy ve Jukov komutasındaki 1. ve 2. Belarus Cephesi ile Koniev komutasındaki 1. Ukrayna Cephesi birlikleri üç ordu grubu olarak Berlin yakınlarında saldırı için mevzilenmişlerdir. Bu orduların her birinin karşısında bir Alman ordusu konuşlanmıştır. Bu ordular, Rokossovskiy'in karşısında aşağı Oder kıyılarında Alman 3. Panzer ordusu; Oder'in orta kıyılarında Jukov'un

---

¹⁸⁴⁶ Lototski, *a.g.e.*, s. 321.

¹⁸⁴⁷ Shtemenko, *a.g.e.*, s. 345.

¹⁸⁴⁸ Ertürk, *a.g.e.*, s. 170; Lototski, *a.g.e.*, s. 322.

¹⁸⁴⁹ Lototski, *a.g.e.*, s. 327.

karşısında 9. Panzer ordusu ve Neisse kıyılarında Koniev'e karşı Schörner grubunun sol kanadını oluşturan 4. Panzer birliklerinden oluşmaktadır. Bu saldırı 20 Nisan'da Rokossovskiy, Stettin'den Hohenzollern istikametine doğru saldırıya geçmiştir. Güneyde ise Neisse kıyılarında Koniev'in 4. Panzer ordusunun sol kanadını oluşturan 5. Kolorduya karşı giriştiği hücumla Almanların savunmasında bir gedik açmayı başarmıştır. Merkezde ise 9. Ordu'nun iki yandaki Alman birliklerinin bağlantısının kesilmesiyle Alman orduları üçe bölünmüştür. Alman 9. Ordusu ise Rus birliklerince kuşatılmıştır. Böylece Berlin kuşatması yavaş yavaş son şeklini almaya başlamıştır.¹⁸⁵⁰

15-16 Nisan 1945 gecesı 1. Belarus ve 1. Ukrayna Cephelelerine bağılı birlikler aynı anda Alman birliklerine karşı saldırıya geçmiştir. Bu saldırıda cephe topçusu 1.236.000 gülle yağdırmıştır. Şiddetli savaş, Alman birliklerinin tutunmaya çalıştığı ve araziye hakim Seelow tepelerinde yoğunlaşmıştır. 1. ve 2. Muhafız Tank Orduları devreye sokulmuştur. Müttefik pilotlar Berlin üzerine 17.000 saldırı gerçekleştirmişlerdir. Bu saldırıda 474 Alman uçağı düşürölmüştür. 21 Nisan'da 1. Belarus Cephesi'nin 3. ve 5. Hücum orduları Berlin savunma çemberlerini yarmayı başarmıştır. Kuzeydoğudan şehre ilk girenler General N. S. Perevertkin'in 79. Piyade Kolordusu askerleri olmuştur.¹⁸⁵¹ Hitler, Müttefiklerin hızla ilerlemesi karşısında bu ilerlemeden ancak Almanyayn'nın iki savunma bölgesine ayrılarak kurtarılabileceğini düşünmüştür. Bunun için de Amiral Dönitz, kuzey bölgesi komutanlığına getirilirken Mareşal Busch da onun yardımcılığına getirilmiştir. İtalya, Avusturya ve Bavyera Alplerini içine alan güney bölgesi Mareşal Kesselring'in komutanlığına verilmiştir.¹⁸⁵² Hitler, 21 Nisan'da Heinrich'e talimat vererek Oranienburg'da Steiner grubunun kurulmasını istemiştir. Hitler'in düşüncesine göre bu birlik Jukov'un sağ kanadına saldırarak, böylece Rus birliğı Berlin'i saran tahkimatın içine kısıtılacaktı. Bu arada Hitler'in artık boş hayaller peşinde olduğunu ve Almanyayn'yı kaçınılmaz bir sonun beklediğini düşünen Göring Alman Hava Kuvvetleri Komutanlığı'nı terk etmiştir. Bu esnada Hava Kuvvetleri Komutanlığı'nı telefonla arayan Hitler'in karşısına Koller çıkmıştır. Hitler Koller'e şöyle demiştir: "Göreceksiniz Koller, Rusya tarihinin en büyük en kanlı bozgununa Berlin önlerinde uğrayacaktır."¹⁸⁵³ Bu

---

¹⁸⁵⁰ Cartier, *a.g.e.*, s. 368.

¹⁸⁵¹ Lototski, *a.g.e.*, s. 327.

¹⁸⁵² Cartier, *a.g.e.*, s. 367.

¹⁸⁵³ Cartier, *a.g.e.*, s. 370.

ifadeler Hitler'in sanuna kadar mücadele edeceğini göstermiştir. Ancak Hitler'in hiçbir çabası Müttefiklerin Berlin üzerine hızla ilerlemesini durduramamıştır.

Artık Berlin'in düşüşüne giden süreç hızlanmıştır. Nitekim 14 Nisan'da Amerikan birlikleri Elbey'e, 1. Fransız Ordusu 25 Nisan'da Güneyde Tuna'ya, yine 25 Nisan'da Rus ve Amerikan birlikleri Torgau'ya ulaşmıştır. 27 Nisan'da ise İngiliz ve Kanada birlikleri Bremen'e ulaşmıştır. Bu arada Mareşal Alexander, Po Vadisinde kalan birliklere saldırarak 29 Nisan'da teslim olmalarını sağlamıştır.¹⁸⁵⁴

1.Ukrayna Cephesi'nin 3. Muhafız Tank Ordusu hızlı bir ilerlemeden sonra Berlin'in güney mahallelerine ulaşmıştır. 47. ve 2. Muhafız Tank alayları kuzeybatıdan; 6. Muhafız ve 1. Muhafız Tank Ordu birlikleri de güneydoğudan Berlin'i kuşatmıştır. Çeşitli yönlerden yapılan saldırılarla Berlin'de parçalara bölünen Alman birlikleri tek tek imha edilmiştir. Hitler ve çevresindekilerin son kişi kalıncaya kadar Berlin'in savunulması emri vermesi üzerine savaş Berlin'deki her cadde, sokak ve evde devam etmiştir. 29 Nisan 1945'te Rus birlikleri kentin büyük bir kısmını ele geçirerek şehrin merkezine ulaşmıştır.¹⁸⁵⁵ Rus Ordu birlikleri bombardımanlarla yıkılmış caddelerde ilerlerken Hitler, Alman sanayi ve altyapısından geri kalan ne varsa hepsinin yıkılması emrini vermiştir.¹⁸⁵⁶

Cartier'e göre Artık savaşın Almanlar tarafından kaybedildiğini anlayan Hitler, 29 Nisan'da sekreteri Frau Junge'e vasiyetnamesini yazdırmıştır. Hitler bu vasiyet belgesinde savaşa girmekte haklı olduğunu ve yenilgiden, korkaklık ve hainlikle suçladığı subaylarını sorumlu tutmuştur. Özellikle Göring ve Himmler'le ilgili suçlayıcı ve aşağılayıcı söylemlerde bulunmuştur. Hitler bu vasiyetnamesinde Dönitz'i varisi olarak tayin etmiş ve devlet yöneticilerini de kendisi belirlemiştir. Buna göre Goebbels'i başbakan, Seyss-İnquart'ı dışişleri bakanı, Bormann'ı Nasyonel Sosyalist Partisi (Nazi Partisi) Başkanı, Schörner ve Wehrmacht'ı komutan olarak tayin etmiştir. Ribbentrop, Speer ve Keitel'i ise saf dışı bırakmıştır.¹⁸⁵⁷ Bu gelişmelerden sonra Rus birlikleri tarafından ele geçirileceğini anlayan Hitler, 30 Nisan 1945'te intihar ederek hayatına son vermiştir.¹⁸⁵⁸ Hitler'in ölümü üzerine

¹⁸⁵⁴ Lestien ve Cere, *a.g.e.*, s. 225.

¹⁸⁵⁵ Lototski, *a.g.e.*, s. 327.

¹⁸⁵⁶ Best, Hanhimaki, Maiolo ve Schulze, *a.g.e.*, s. 203.

¹⁸⁵⁷ Cartier, *a.g.e.*, s. 381.

¹⁸⁵⁸ Hosking, *a.g.e.*, s. 686.

Dönitz, 1 Mayıs'ta halka ve tüm yetkililere hitaben şu radyo konuşmasını yapmıştır.¹⁸⁵⁹

“Hitler, beni halefi olarak belirledikten sonra intihar etmiştir. Kaderin bana yüklediği ağır yükü Alman milletinin idaresini üzerime alıyorum. İlk işim ilerleyen Rus tehlikesinden Almanları kurtarmak olacaktır. Sırf bu sebeple mücadeleye devam edilecektir. Bu hedefe ulaşmamıza mani olmaya çalıştıkları müddetçe İngiltere ve Amerika'ya karşı müdafaa harbine devam edeceğiz.”

Alman ordusuna hitaben de aşağıdaki açıklamayı yapmıştır:

“Hitler beni kendi halefi olarak devlet başkanı ve Alman orduları başkomutanı seçmiştir. Doğu Alman topraklarında çarpışan kıtalar ile yüz binlerce aileyi Slavlaşma veya yok olma tehlikelerinden kurtarıncaya kadar mücadeleye devam edeceğiz. Bu kararlar Alman ordularının başkomutanlığını üzerime alıyorum. İngilizler ve Amerikalılar bize mani oldukları müddetçe onlara karşı da savaşacağız.”

Dönitz'in ifadesine göre Alman ordusu Müttefiklere karşı mücadeleye devam etme kararı almıştır. Ancak bu durumda Alman birliklerinin savaşacak ne moral gücü ne de askeri gücü kalmıştır. Nitekim Alman birliklerinin silah, cephane, akaryakıt stokları tamamen tükenmiş, İtalya'daki kuvvetler teslim olmuştur. Mareşal Kesserling'in kuvvetleri de dağılmak üzeredir. Güneydoğu ordusu Yugoslavya'ya kadar geri çekilmiştir. Berlin kuşatma altındadır. Kızıl Ordudan kaçan milyonlarca insan batıya göç etmektedir. Deniz kuvvetleri donanması yapılan hava bombardımanları yüzünden büyük zarar görmüştür. Hava kuvvetlerinin elinde çok az uçak kalmıştır. Bu durum açık olarak Almanya'nın savaşı kaybettiğini göstermiştir.¹⁸⁶⁰

Rusya'nın 2. Belarus Cephesi kuvvetleri Baltık sahiline ulaşmış ve Berlin'in Kuzeybatısından Elbe'de İngiliz kuvvetleriyle birleşmişlerdir.¹⁸⁶¹ Bu arada İngilizler Elbe Nehri'nin doğu kıyısında bir köprübaşı tesis ederek 2 Mayıs'ta saldırıya geçmişlerdir. Amerika birlikleri de güneyden aynı nehre ulaşmışlardır. Böylece doğudan batıya ilerleyen göçmenlerin yolu kesilmiştir. Bu durumda Alman birlikleri için savaşa devam etmek anlamsız bir hal almıştır.¹⁸⁶² Bu durumda başka çözüm yolu olmadığını anlayan Berlin Garnizonu 2 Mayıs 1945'te teslim olmuştur. Bu gelişmelerle birlikte Dönitz, savaşa son vermek isterken Ruslara teslim olmak istememiştir. Nihayet 3 Mayıs 1945'te Lüneburg'daki İngiliz karargahına Mareşal Lord Montgomery'nin huzuruna Alman donanması başkomutanı Amiral Von

¹⁸⁵⁹ Dönitz, a.g.e., s. 346.

¹⁸⁶⁰ Dönitz, a.g.e., s. 346.

¹⁸⁶¹ Lototski, a.g.e., s. 328.

¹⁸⁶² Dönitz, a.g.e., s. 347.

Friedburg; Alman Orduları Kuzey Grubu Kurmay Başkanı Orgeneral Kinzel; Büyük Amiral Doenitz'in kurmay Başkanı Tuğamiral Wagner; Mareşal Keitel'in Erkanından Albay Foleck ve Hitler'in Özel Yaveri Binbaşı Friedal gelerek barışın sağlanması taraftarı olduklarını bildirmişlerdir. Bu Alman heyeti mütareke şartlarının kendilerine açıklanması koşuluyla teslim olabileceklerini bildirmişlerdir. Ancak Montgomery, heyetin sözcüsü Friedburg'a açıklanacak bir şart olmadığını bunun şartsız bir teslim olacağını veya savaşa devam edileceğini bildirmiştir. Daha sonra anlaşmaya varma konusunda Doenitz ile görüşen Friedburg ve heyeti 4 Mayıs 1945'te teslim anlaşmasını imzalamışlardır.¹⁸⁶³ Bu anlaşmaya bağlı olarak 5 Mayıs'ta Kuzey Cephesindeki Alman Kuvvetleri Başkumandanı Mareşal Busch silahlarını bırakarak Mareşal Montgomery'ye kayıtsız şartsız teslim olmuştur.¹⁸⁶⁴

8 Mayıs 1945'te yenilen Nazi Almanyası'nın kayıtsız şartsız teslim belgesini¹⁸⁶⁵ Almanyaya adına Keitel, Rusya adına Jukov, İngiltere adına Tedder, ABD adına Eisenhower ve Fransa adına de Lattre de Tassigny imzalamıştır.¹⁸⁶⁶ Alman Silahlı kuvvetlerinin kayıtsız şartsız teslim anlaşması Berlin banliyölerinden biri olan Karlshorst'ta imzalanmıştır. Bunun üzerine Alman birlikleri de teslim olmaya başlamıştır. Alman birliklerinin teslim olmadığı Çekoslovakya'da ise durum giderek gerginleşmiştir. Oradaki Alman birlikleri direnmeye devam etmiştir. 1. 2. ve 4. Ukrayna orduları, ağır hücumlara direnen Alman birliklerine saldırarak Çekoslovakya'nın başkenti Prag'a girmiştir. Alman Mareşal'i Von Schörmen ve General Woehler'in burayı savunma girişimine rağmen Praglıların da yardımıyla Alman birlikleri yenilgiye uğratılmıştır.¹⁸⁶⁷ Bu gelişmelerle birlikte Alman birlikleri 9 Mayıs'ta bütün cephelerde çatışmaya son vermiştir.¹⁸⁶⁸ Böylece 9 Mayıs Rusya'da milli bayram olarak ilan edilmiştir.¹⁸⁶⁹

Berlin'de yaşanan mücadele Almanlar açısından olduğu kadar Ruslar açısından da büyük kayıplara yol açmıştır. Çünkü bu savaşlarda cephede yaklaşık 300.000 ölü ve yaralı verilmiştir. SSCB Yüksek Sovyet Komutanlığı Rus birliklerinin burada

---

¹⁸⁶³ Montgomery, *a.g.m.*, s. 77.

¹⁸⁶⁴ Lestien ve Cere, *a.g.e.*, s. 225.

¹⁸⁶⁵ Lototski, *a.g.e.*, s. 328.

¹⁸⁶⁶ Lestien ve Cere, *a.g.e.*, s. 225.

¹⁸⁶⁷ Shtemenko, *a.g.e.*, s. 412.

¹⁸⁶⁸ Dönitz, *a.g.e.*, s. 350.

¹⁸⁶⁹ Shtemenko, *a.g.e.*, s. 412.

verdikleri mücadele onuruna Berlin'in ele geçirilmesi madalyası çıkarmıştır. Yaklaşık 1.082.000 askere bu madalya verilmiştir.¹⁸⁷⁰

Müttefiklerin Berlin'i işgaliyle Alman Dışişleri Bakanı Neurant, Büyükamiral Dönitz, Rudolf Hess, Maliye Bakanı Speer, Walter Funhk ve Amiral Erich Raeder Milletlerarası Nürnberg Askeri Mahkemesi'nde yargılanıp müebbet hapse mahkum edilmek üzere Spandau Hapishanesi'ne götürülmüşlerdir. Ancak belirli bir süre tutsak kaldıktan sonra özgürlüklerine kavuşmuşlardır.¹⁸⁷¹

Sonuç olarak Rusya'nın, Almanya'ya karşı kazandığı bu zaferin bedeli ağır olmuştur. Ukrayna ve Don havzasında sistematik ve kapsamlı bir şekilde Alman yıkımına uğrayarak 98.000 kolektif fabrika, 1876 devlet fabrikası, 2890 makine-traktör istasyonu yıkılmış ve yağmalanmıştır. Tarım makinelerindeki kayıplar 137.000 traktöre ve 49.000 biçer-döver makinesine ulaşmıştır. Hayvancılıktaki ise 7 milyon baş at, 17 milyon baş sığır, 27 milyon baş koyun ve keçi telef olmuştur. Bu rakam savaş öncesi toplam rakamın yüzde otuzu kadardır. Madencilik ve metalürji sanayinde kömür üretiminde 1940'a göre %60, elektrik üretiminde %48, pik demirinde %74 ve çelikte %55 düşüş yaşanmıştır. Fabrikaların ve sanayi tesislerinin yıkımının yanısıra 25 milyon insan evsiz kalmıştır. Rusya bu savaşta 7 milyon insanını kaybetmiştir.¹⁸⁷² Rusya bu kayıplara rağmen Almanya'yı yendiği, Avrupa'nın içlerine kadar nüfuz ettiği, dahası Kafkasya'da nüfuzunu daha da sağlamlaştırdığı için bu savaşta kendini galip ilan etmiştir. Ancak Rusya kazanımlarından daha fazlasına sahip olmak istemiştir. Çünkü Rusya doğu Avrupa'da Çarlık Rus ideolüjisini ve komünizmi yeniden uygulamayı planlamıştır. İkinci Dünya Savaşı sonunda Kafkasya'dan güneye doğru yayılma politikasına da hız vermiştir.

4.12. Dünya Siyasetinde Rusya'nın Nüfuzunun Yeniden Artması

4.12.1. Potsdam Konferansı (17 Temmuz-2 Ağustos 1945)

İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesiyle beraber Rusya, İngiltere ve Amerika Hükümet başkanları Almanya konusunda, Müttefiklerin amaçlarını belirlemek ve takip edilmesi gereken prensiplerin karara bağlanması için bir konferansın yapılmasına karar vermişlerdir.¹⁸⁷³ Rus temsilci Shtemenko ile Amerikalı diplomat

¹⁸⁷⁰ Lototski, *a.g.e.*, s. 329.

¹⁸⁷¹ Erich Raeder, "Amiral Raeder'in Hatıraları 2: Savaşın Sonu", *Hayat Tarih Mecmuası*, (Çev.: Osman Öndeş), İstanbul 1972, C. 8, S. 6, s. 81.

¹⁸⁷² Vernadsky, *a.g.e.*, s. 523.

¹⁸⁷³ *Berlin Hakkında Sovyet Notası: Bir Tahlil*, Amerikan Haberler Merkezi, Ankara 1959, s. 19.

Harry Hopkins arasında yapılan görüşme sonucunda müttefik kuvvetlerinin de katılacağı bu konferansın 1945 Temmuz sonlarında Potsdam'da yapılmasına karar verilmiştir.¹⁸⁷⁴

İngiltere ve Rusya başkanları bu konferansın biran önce yapılmasını isterken ABD Başkanı, atom bombasının Amerikan bilim insanları tarafından tam anlamıyla üretilmesine kadar Potsdam konferansını ertelemek istemiştir. Sabırsızlıkla test sonuçlarını beklemiş ve 16 Temmuz 1945'te Amerikan bilim insanlarının atom bombasını başarıyla üretmeyi başardıkları haberini almıştır. 17 Temmuz'da da Potsdam Konferansı başlamıştır. Amerika Başkanı bu yeni silahın Amerika'ya kazandıracağı askeri ve siyasi avantajları konferansta bir koz olarak kullanmaya çalışmıştır.¹⁸⁷⁵ Amerika bu atom bombasını kendisi için en büyük tehlike olarak gördüğü Japonya'yı dize getirebilmek için kullanmayı planlamıştır.

Amerika'nın en büyük endişe kaynağı Japonya iken İngiltere'yi endişelendiren en önemli konu Almanya'nın yenilmesine bağlı olarak Rusya'nın Avrupa'daki nüfuzunu artırması meselesi olmuştur. Rusya'nın Avrupa'daki ilerleyişi Churchill için büyük endişe kaynağı olmuş, nitekim İngiltere açısından Potsdam Konferansı'nın yapılmasının sebeplerinden birini de bu endişe oluşturmuştur. Bu konferansta görüşülecek olan başlıca konular; Almanya'nın yönetimi, Rusya'nın Balkan ülkelerindeki durumu, Avusturya'nın işgali, Polonya'nın doğu sınırının saptanması ve Asya'daki sorunlardır.¹⁸⁷⁶

Konferansın yapılacağı bölge olan Potsdam'ın Berlin'deki Rus işgal bölgesi içinde olmasından dolayı delegelerin konaklama ve güvenliği tamamıyla Rusya'nın sorumluluğunda olmuştur. Konferans, Cecilienhof Sarayı'nda yapılmıştır.¹⁸⁷⁷

Konferansta Stalin başkanlığındaki Rus heyetinin askeri temsilcileri G. K. Zhukov, N. G. Kuznetsov, F. Y. Falaleyev, S. G. Kusherov'dur. Genelkurmay'dan ise A. I. Antonov, A. A. Gryzlov, N. V. Slavin, M. A. Vavilov ve bir de yardımcı grup konferansa katılmıştır.¹⁸⁷⁸ Konferans öncesinde kapsamlı hazırlıklar yapılması konusunda Stalin başkanlığındaki Rus yetkililer temel amaçlarla ilgili bir yol haritası belirlemiştir. Bu süreçte Stalin'in dışişlerindeki en önemli destekçisi Molotov

---

¹⁸⁷⁴ Shtemenko, *a.g.e.*, s. 374.

¹⁸⁷⁵ Gromiko, *a.g.e.*, s. 151.

¹⁸⁷⁶ Bohlen, *a.g.e.*, s. 199.

¹⁸⁷⁷ Gromiko, *a.g.e.*, s. 143.

¹⁸⁷⁸ Shtemenko, *a.g.e.*, s. 374.

olmuştur. Görüşmeler esnasında Stalin, gerektiğinde konuşmaya başlamadan önce heyetten bir kişi ile istişare etmeye büyük önem vermiştir.

Potsdam Konferansı'nda Amerika'yı Nisan 1945'te Amerikan başkanı Roosevelt'in ölmesi üzerine yerine geçen Hanry Truman, temsil etmiştir.¹⁸⁷⁹

Potsdam'da karara varılacak asıl mesele, Anti-Hitler koalisyonuna katılan diğer devletlerle birlikte Almanya'ya karşı yürütülecek olan politika olmuştur. Müttefiklerin üzerinde anlaştıkları nokta ise Almanya'da yaşayanları demokratik bir çizgiye getirerek Nazilerin tutumundan şikayetçi olan milletleri bundan kurtarmak ve Almanya'nın asıl sınırını çizmek olmuştur. Yapılan görüşmeler sonucu Almanya'nın geleceği ve Avrupa barışının korunması için bazı konularda karara varılmıştır. Konferansın birinci gününde Rus delegesi Japonlarla savaşmaya hazır olduklarını ifade etmiştir.¹⁸⁸⁰

Truman, henüz yeni ürettikleri atom bombasını siyasi ve askeri şantaj aracı olarak kullanmaya çalışarak, 25 Temmuz 1945 günü yapılan oturumun ardından Stalin'i yanına çekerek "Size özel olarak söylemek istediğim bir şey var: Birleşik Devletler olarak Japonya'ya karşı kullanmayı düşündüğümüz, büyük tahrip gücüne sahip yeni bir silah geliştirdik" demiştir.¹⁸⁸¹ Halihazırda Rusya, uzun zamandan beri aldıkları istihbarat bilgileri doğrultusunda Manhattan Projesi (atom bombası projesi) hakkında yeterli bilgiye ulaşmıştır. Truman'dan Amerika'nın atom bombasını ürettiklerini duyan Stalin, hemen atom bombası çalışmaları yapan uzmanlarına bir telgraf çekerek işi hızlandırmalarını istemiştir.¹⁸⁸²

Amerika tarafından atom bombasının üretilmesi konferansta Amerika'nın baş düşmanı olarak kabul edilen Japonya aleyhine kararın çıkmasını kolaylaştırmıştır. Nitekim bu konferansta Amerika, İngiltere ve Çin Japonya'nın kuşatılmasını öngören kararı imzalamışlardır. Rusya da daha önceki konferanslarda da verdiği söz gereği Japonya'ya karşı savaşa gireceğine dair anlaşmayı kabul etmiştir.¹⁸⁸³

Polonya sorunu Yalta'da olduğu gibi burada da önemli tartışmaların yaşandığı meselelerden biri olmuştur. Burada bölgesel hükümetin kurulmasıyla ilgili kapsamlı tartışmalar yaşanırken konferansa davet edilen Boleslaw Beirut liderliğindeki Polonya heyetinin görüşleri de alınmıştır. Konferansın açılışından kısa

---

¹⁸⁷⁹ Gromiko, *a.g.e.*, s. 138.

¹⁸⁸⁰ Shtemenko, *a.g.e.*, s. 374.

¹⁸⁸¹ Gromiko, *a.g.e.*, s. 151.

¹⁸⁸² Margoyt and Fedarov, *a.g.e.*, s. 33. Bohlen, *a.g.e.*, s. 209.

¹⁸⁸³ Shtemenko, *a.g.e.*, s. 374.

bir süre önce Yalta kararları doğrultusunda Eduard Osobka-Morawski başkanlığında bir Bölgesel Polonya Ulusal Birlik hükümeti kurulmuştur. Nihayetinde Stalin'in ısrarı ve Polonya heyetinin tutumu üzerine Churchill ve Truman Oder-Neisse'nin Polonya'nın batı sınırı olmasını kabul etmiştir.

Henry Truman, Almanya Sovyetler Birliği'ne ilk saldırdığında "Eğer Almanya savaşı kazanıyorsa Ruslara yardım etmeliyiz, ama Ruslar başarılı olursa Almanlara yardım etmeli ve mümkün olduğunca çok Kızılı öldürmelerine izin vermeliyiz." demiştir. Rus yetkililer bu sözlerinden dolayı Truman'ın toplantıya SSCB'nin mümkün olduğunca önünü kesmek ve Almanya'yı batı ekonomisine bağlamak istediğini düşünmüşlerdir. Truman ise kendisinden önceki Amerikan Başkanı Roosevelt'in Yalta Konferansı'nda Almanlar'ın SSCB'ye tazminat ödemeleri sorunuyla ilgili Stalin'e çok fazla ödün verdiğini düşünmüştür.¹⁸⁸⁴ İki taraf arasındaki bu düşünceler Avrupa'da Rus nüfuzunu kırmak isteyen İngiltere için bulunmaz bir fırsat olarak görülmüştür.

Stalin tazminat meselesini bu konferasta da dile getirmiştir. Stalin bu konferansta Almanya'nın yanısıra İtalya'nın da Rusya'ya tazminat ödemesini istemiştir. Ancak Amerika Başkanı Truman, Rusya'nın İtalya'dan tazminat alabileceğini ancak kendilerinin Rusya'ya bu konuda bir garanti veremeyeceklerini ifade etmiştir.¹⁸⁸⁵

Bohlen'e göre Potsdam Konferansı'nda Stalin, Boğazlarda üs elde etmeyi, aynı zamanda boğazlar yoluyla Karadeniz'den Akdeniz'e geçiş hakkını güvence altına almayı planlamıştır. Bu konferansta Stalin, İtalya sömürgelerinin Ruslara verilmesi konusunda taleplerde de bulunmuştur.¹⁸⁸⁶ Rusya'nın bu yayılmacı tutumu Amerikan başkanının gözünden kaçmamıştır. Truman çeşitli iddialar öne sürerek Rusya'nın, Kırım'da üç ülke arasında anlaşmaya varılan yükümlülöklere uymadığını ifade etmiştir.¹⁸⁸⁷

Rus yetkililer Almanya'nın kendi topraklarını işgali sırasında Almanya'nın endüstrilerine ve şehirlerine verdiği zararın tazminat olarak alınması konusunda ısrarcı olmuştur.¹⁸⁸⁸

---

¹⁸⁸⁴ Gromiko, *a.g.e.*, s. 151.

¹⁸⁸⁵ *Tahran, Yalta ve Potsdam Konferansları: Gizli Belgeler*, (Çev.: Fahri Yazıcı), Sinan Yayınları, İstanbul 1972, s. 291.

¹⁸⁸⁶ Bohlen, *a.g.e.*, s. 202.

¹⁸⁸⁷ Gromiko, *a.g.e.*, s. 151.

¹⁸⁸⁸ Bohlen, *a.g.e.*, s. 201.

Rus yetkililer Kuzey Kafkaslardan, Volga, Moskova ve Leningrad'dan batı cephesine kadar tüm bölgenin Mihver ordularının saldırılarıyla harabeye döndüğünü ileri sürerek kendi düşüncelerinin haklılığını savunmaya çalışmışlardır. Gromiko'ya göre Alman birlikleri Moskova ve Urallar arasındaki kentleri de harabeye çevirmiş dolayısıyla bu bölgelerin neredeyse baştan aşağıya yeniden inşa edilmesi gerekmektedir. Buna karşın ne Churchill, ne Attle ne de Truman Rus yetkililerin bu düşüncelerine pek sıcak bakmamışlardır. Sonuçta üçü de Almanya'nın tazminat ödemek zorunda olmadığı fikrini savunmuşlardır.¹⁸⁸⁹ Bunun üzerine konferansta alınan karar gereği Rusya'nın savaş tazminatı olarak Almanya'daki işgal bölgesinden yapılacak aktarmalarla beraber Almanya'nın uygun görülen dış yatırımlarından pay almasına karar verilmiştir. Rusya'nın, kendi işgal bölgelerinden alacağı tazminata ek olarak batı işgal bölgelerinden yiyecek ve madenlerin yanısıra kullanılabilir durumda maden arıtma, kimya ve makine yapımı sanayi donatımından % 10-15 oranında tazminat almasına karar verilmiştir. Almanya'nın batı bölgelerinden aktarılabilir olan sanayi donanımının da %10'unun hiçbir ödeme olmaksızın Rusya'ya aktarılmasına karar verilmiştir.¹⁸⁹⁰

Bu konferansta ele alınan konulardan bir diğeri de Almanya'nın sınırlarının belirlenmesi meselesidir. Bizonya ve Trizonya'nın ardından ayrı bir Batı Almanya devleti kurulmasını öngören Amerika, İngiltere ve Fransa demokratik ve militarizmden arındırılmış bir Almanya istediklerini ifade etmişlerdir. Sonuç olarak çeşitli geçiş aşamalarının ardından iki bağımsız Alman Devleti, Demokratik Alman Cumhuriyeti (DAC) ve Federal Almanya Cumhuriyeti (FAC) kurulmasına karar verilmiştir.¹⁸⁹¹ Bununla birlikte üç büyük devlet temsilcisi Almanya'yı 1937 sınırlarında bir yapı olarak kabul etme konusunda anlaşmışlardır.¹⁸⁹²

Konferansta varılan anlaşmaya göre Almanya'nın tam olarak silahsızlandırılmasına ve savaş gücünün yok edilmesine, Askeri üretimde kullanılabilecek bütün Alman sanayisinin ortadan kaldırılmasına veya denetim altına alınmasına karar verilmiştir. Bütün Alman kara, hava ve deniz kuvvetlerinin yanısıra Alman genelkurmayı dahil bütün Alman askeri kurumlarının da ortadan

---

¹⁸⁸⁹ Gromiko, *a.g.e.*, s. 156.

¹⁸⁹⁰ *Tahran, Yalta ve Potsdam Konferansları: Gizli Belgeler*, (Çev.: Fahri Yazıcı), Sinan Yayınları, İstanbul 1972, s. 377; *Berlin Hakkında Sovyet Notası: Bir Tahlil*, Amerikan Haberler Merkezi, Ankara 1959, s. 30.

¹⁸⁹¹ Gromiko, *a.g.e.*, s. 156.

¹⁸⁹² *Tahran, Yalta ve Potsdam Konferansları: Gizli Belgeler*, (Çev.: Fahri Yazıcı), Sinan Yayınları, İstanbul 1972, s. 156.

kaldırılmasına, bütün silah, cephane ve her türlü askeri araç ve mühimmata el konulmasına karar verilmiştir. Almanya’da denetim ve güvenin sağlanması ile ilgili teşkilatın Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği, Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere ve Fransa’nın silahlı kuvvetlerinden oluşmasına karar verilmiştir.

Batı Avrupa’da ikinci cephenin açılmasıyla İngiltere, Alman donanmasının neredeyse tamamını ele geçirmiştir. Bunun farkında olan Stalin, bu askeri gücün İngiltere’nin elinde olmasını istememiştir. Stalin bu konferansta Churchill’e, Alman donanmasında Rusların da hakkı olduğunu ifade etmiştir. Bunun üzerine Churchill, Stalin’e ele geçirilen Alman donanmasının batırılmasını ya da paylaşılmasını önermiştir. Bunun üzerine Stalin bu ele geçirilen Alman donanmasının paylaşılması fikrine sıcak bakmıştır. Böylece Alman donanmasının Rusya, ABD ve İngiltere arasında eşit bir şekilde paylaşılmasına karar verilmiştir. Almanlara ait 30 denizaltı bilimsel amaçlarla kullanılmak üzere ayrılmış, bunun dışındaki bütün Alman denizaltıları batırılmıştır.¹⁸⁹³

Alman silahlı kuvvetlerinin ve Nazizmin yeniden ortaya çıkmasının engellenmesi için Almanya’nın bütün kara, deniz, hava kuvvetleri, askeri okulları, bütün askeri kuruluşları ve benzer kuruluşların faaliyetlerine son verilerek kapatılmışlardır.¹⁸⁹⁴

Böylece nasıl ki Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra Almanya’nın “Doğuya Doğru” planında Kafkasya hayali hüsrana uğramış ve Almanya birdaha uzun süre askeri gücünü oluşturamayacak duruma getirilmişse İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra da aynı sonu yaşamıştır. Potsdam Konferansı’nda alınan kararlar bu durumu açık bir şekilde göstermektedir.

4.12.2. Rusya’nın Uzakdoğu Harekatı (Ağustos 1945)

Japonya, 1919’da Pasifik’te kazandığı deniz gücü ve nüfuz alanlarıyla büyük devlet olma yolunda dünyanın üçüncü büyük deniz kuvvetine sahip olmuştur. Bu durumda Guam, Midway, Wake adalarıyla Hawai ve Filipinlerdeki nüfuzunu kullanarak Pasifik’teki etki alanını genişletmek isteyen ABD ile bir çatışmanın yaşanmasına doğru giden süreç başlamıştır. Birbiriyle çatışan çıkarlar, iki ülke arasındaki gerginliği o kadar artırmıştır ki sonucunda ABD, 1911’de Japonya ile yapmış olduğu Ticaret Anlaşması’nı 1939’da iptal etmiştir. Japonya, Almanya ve

¹⁸⁹³ *Tahran, Yalta ve Potsdam Konferansları: Gizli Belgeler*, (Çev.: Fahri Yazıcı), Sinan Yayınları, İstanbul 1972, s. 377.

¹⁸⁹⁴ *Berlin Hakkında Sovyet Notası: Bir Tahlil*, Amerikan Haberler Merkezi, Ankara 1959, s. 35.

İtalya arasında yapılan 27 Eylül 1940 tarihli üçlü anlaşma, Amerika'nın Doğu Asya işlerine karışmaması için bu ülkeye bir uyarı olmuştur. Ayrıca Japonya, Eylül 1940'ta Fransız Çinhindi'sinin kuzey kesiminde üsler kurmuş ve 21 Temmuz 1941'de Güney Çinhindi'yi işgal etmiştir. 1 Ağustos 1941'de Japonya'ya petrol ambargosu uygulanmış ve Japonya'nın dış ülkelerdeki alacakları dondurulmuştur.¹⁸⁹⁵

Bu süreçte Japonya'da 18 Ekim 1941'de General Tojo Başbakan olmuştur. Yeni hükümetle birlikte Japonya'da ABD'ye olan nefret giderek artmış, bunun üzerine ABD, Japonya'ya bir nota vermiştir. Bu durum Japonya'nın Amerika'ya olan nefretinin artmasına sebep olmuştur. Japonya'nın Hawaii dolaylarında 7 Aralık 1941'de 353 uçakla gerçekleştirdiği Pearl Harbor saldırısı sonucunda 8 ABD savaş gemisi batırılmış, 7 savaş gemisi ve 3 hafif kruvazör ise ağır hasar almıştır. Bu arada 2341 asker ölmüş, 1143 asker de yaralanmıştır. Japonya ise 55 asker ve 29 uçak kaybetmiştir. Japonya'nın bu saldırısına karşılık ABD 8 Aralık'ta Japonya'ya savaş ilan etmiştir. Bu gelişmeler üzerine Almanya da 11 Aralık 1941'de ABD'ye savaş ilan etmiştir.¹⁸⁹⁶

Bu arada 1942'de yapılan Midway ve Guadalcanal deniz savaşları ile Japonya'nın Pasifikteki genişlemesi durdurulmuştur. 1943'ten itibaren de Japonya'ya karşı Pasifikte avantaj Amerika'nın, Güneydoğu Asya'da da İngiltere'nin eline geçmiştir.¹⁸⁹⁷

Japon yetkililer 1943'te Rusya'ya saldırmaya karar vermiş ancak Amerika'nın Pasifik'teki tehlikeli durumunun giderek artması Japonya'yı bu düşüncesinden alıkoymuştur. Nihayetinde Japonya 1943 yazında Mançurya'daki en seçkin hava birliklerini Pasifik'e göndermek için hazırlıklara başlamıştır. Bu gelişmeler üzerine ABD ve Japon birlikleri arasında şiddetli çatışmalar yaşanmıştır. Japonya, Amerikan birliklerinin gücü karşısında Kamikaze¹⁸⁹⁸ taktiğini kullanmak dahil bütün taktik ve imkanlarını seferber etmiştir.¹⁸⁹⁹

---

¹⁸⁹⁵ Dieter Ose, "40 Yıl Sonra İkinci Dünya Harbi Japon Yenilgisi", *Askeri Tarih Bülteni*, (Çev.: Fahri Çeliker), Genelkurmay Basımevi, Ankara 1983, S. 15, s. 106.

¹⁸⁹⁶ Ose, *a.g.m.*, s. 106.

¹⁸⁹⁷ Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 402.

¹⁸⁹⁸ Kamikaze kelimesi, "ilahî rüzgar" anlamına gelmektedir. 14-15 Ağustos 1281'de Moğol komutanlarından Kubilay Han'ın donanmasını perişan ederek Japonya'yı istiladan kurtaran şiddetli fırtınanın hatırasını yad etmek için kullanılan bir kelimedir. Bu tarihte Kubilay Han'ın maruz kaldığı facia ilahî müdahaleye atfedilmiştir. Bu olay Japon halkı arasında çok yaygın olduğu için Japon pilotları taarruzları sırasında uçakları ile hedeflerine çarpma taktiğini kullanmaya başladıkları zaman buna "Kamikaze Taktiği" ismini vermişlerdir. Bkz: Belot, *a.g.e.*, s. 186.

¹⁸⁹⁹ Belot, *a.g.e.*, s. 186.

Amerikan birlikleri tarafından, 1943 Aralığında Gilbert, Ocak 1944'te Kwajalein, Şubat'ta Eniwetok, Temmuz'da da Marianne adalarının tamamı ve Guam Adası işgal edilmiştir. Amerika, Şubat 1945'te Filipinler'i ve Mart'ta Lwo Jima ve Mayıs'ta da Okinawa Adası'nı işgal etmiştir.¹⁹⁰⁰

Müttefikler, Rusya'nın en kısa zamanda Japonya ile yapılan savaşa katılmasını istemişlerdir. Tahran Konferansı'nda Avrupa'da ikinci bir cephenin açmasına bağlı olarak Rusya, Japonya'ya karşı yapılan savaşa prensipte katılmayı kabul etmişti. Rusya, Japonya'ya karşı vereceği mücadelede Müttefiklerden kendisine silah yardımı yapmaları sözü almıştır.¹⁹⁰¹ Müttefikler, Japonya'ya karşı yapacağı savaş için Rusya'ya 1.5 milyon kişilik orduyu donatacak miktarda yiyecek, akaryakıt ve vagon verilmesini kararlaştırmıştır.¹⁹⁰² Anlaşma gereği Nisan 1945'te Rus askerleri doğuya, Japon cephelerine doğru hareket etmeye başlamıştır. Bu harekatta Meretskov komutasındaki Karelian Cephesi karargahının Voroshilov kasabası yakınlarında kurulmasına karar verilmiştir.¹⁹⁰³ Bu arada İngiliz birlikleri de 1945 Mayıs'ında Birmanya'yı işgal etmiştir.¹⁹⁰⁴

Kızıl ordu generallerinden Antonov, 24 Temmuz 1945'te yapılan üçlü askeri toplantıda Rusya'nın 15 Ağustos sonrası Japonya'ya saldırmaya hazır olacağını ifade etmiştir.¹⁹⁰⁵ Rus temsilcilerin Potsdam Konferansı'ndan dönmesiyle 3 Ağustos 1945'te Mareşal Vasilevsky, yetkililere Uzakdoğu hareket hazırlıkları ile ilgili detaylı bir rapor sunmuştur. Daha sonra Transbaykal Cephesi'nde Lyudnikov ve Managarov'un orduları Moğol Halk Cumhuriyeti ile Mançurya arasındaki sınıra 50-60 km mesafedeki bölgeye konuşlanmıştır.¹⁹⁰⁶

Görüldüğü gibi Rusya ile Almanya arasında 1939 Ağustos'unda yapılan anlaşmaya sadık kalmayan Almanya'nın 1941 Haziran'ında Rusya'ya savaş açması gibi Rusya da 1941'de Japonya ile imzaladığı anlaşmaya sadık kalmayarak Ağustos 1945'te Japonya'ya saldırmıştır.¹⁹⁰⁷

Bu arada Başbakan Roosevelt'in yerine geçen Başkan Truman, Potsdam Konferansı'ndayken Stalin'e atom parçalanması prensibine dayalı bir bombanın

---

¹⁹⁰⁰ Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 403.

¹⁹⁰¹ Shtemenko, *a.g.e.*, s. 356.

¹⁹⁰² George Creel, *Rusların Asya Siyaseti: Rusya'nın Asya Üzerine Beslediği Emeller*, (Çev.: S. Behlül Toygar, B. A. London), Hilmi Kitabevi, İstanbul 1949, s. 93.

¹⁹⁰³ Shtemenko, *a.g.e.*, s. 356.

¹⁹⁰⁴ Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 403.

¹⁹⁰⁵ Bohlen, *a.g.e.*, s. 210.

¹⁹⁰⁶ Shtemenko, *a.g.e.*, s. 383.

¹⁹⁰⁷ Kohn, *a.g.e.*, s. 239.

Amerika tarafından yapıldığını ve bu silahın Meksika'nın boş bir bölgesinde başarıyla test edildiğini belirtmiştir. Amerikan başkanı bu silahı savaşı kısaltmak ve binlerce Amerikalının hayatını kurtarmak için kullanmaya karar verdiğini belirtmiştir. Truman bu silahın en yakın zamanda kullanıma hazır hale getirilmesi konusunda Spatz'a da talimat vermiştir.¹⁹⁰⁸

Bu gelişmeler üzerine Amerika ilk atom bombasını, 6 Ağustos 1945'te saat 08:15'te Tinian'dan kalkan Enola adındaki uçakla Japonya'nın bir şehri olan Hiroşima'ya atmıştır. Bu ilk atom bombası ile yetinmeyen Amerika 9 Ağustos'ta da Nagazaki'ye ikinci atom bombasını atmıştır.¹⁹⁰⁹ Hiroşima'ya atılan bombanın 1300 tonluk (1/4 infilak, 3/4'ü yangın), Nagazaki'ye atılanın da 600 tonluk (1/4 infilak, 3/4'ü yangın) bombaya eşdeğer olduğu değerlendirilmiştir.¹⁹¹⁰ Hiroşima'ya atılan atom bombasıyla 100 bin kişi ölmüş, 400 bin kişi yaralanmış veya ölümcül radyasyona maruz kalmıştır.¹⁹¹¹

Rusya, 8 Ağustos 1945'te Japonya'nın Moskova elçisine Rusya'nın Japonya'ya 9 Ağustos'tan itibaren savaş açacağını bildirmiştir. Böylece 9 Ağustos'ta Transbaykal Cephesi'nin ilk birlikleri saldırıya geçmiştir. Rusların 6. Tank muhafız ordusunun esas zırhlı birlikleri 12 Ağustos'ta Büyük Kingan'ı geçerek Mançurya ovasına doğru ilerleyip Japon cephesinde bir gedik açmayı başarmıştır. 17 Ağustos'ta Uzakdoğu'daki Rus birlikleri Kumandanı, Japon Kwanttung Ordu kumandanına, askerlerin silahlarını bırakarak teslim olmalarını istemiştir. Amerika'nın kullandığı atom bombalarıyla büyük bir şok yaşayan diğer yandan Amerikan, İngiliz ve Rus birlikleri karşısında aciz kalan Japonya artık savaşı devam ettirmenin anlamsız olduğuna kanaat getirmiştir. Japon kumandanı Rusya'nın yaptığı çağrıya aynı gün cevap vererek teslim şartını kabul ettiğini bildirmiştir.¹⁹¹² 19 Ağustos 1945'te Japon Hata, Miyakawa, Japon generalleri ve diğer Japon subayları Meretskov'un karargahına getirilmiştir. Cephedeki Japon birliklerinin tamamen teslim olması ve silahlarının alınması 20 Ağustos 1945'te sona ermiştir. Bunun üzerine 2 Eylül 1945'te Japon Hükümeti kayıtsız şartsız teslim olduğuna dair anlaşmayı imzalamıştır. Böylece İkinci Dünya Savaşı sona ermiştir.¹⁹¹³

---

¹⁹⁰⁸ Lestien ve Cere, *a.g.e.*, s. 228.

¹⁹⁰⁹ Margoyt and Fedarov, *a.g.e.*, s. 34; Bohlen, *a.g.e.*, s. 211; Belot, *a.g.e.*, s. 200.

¹⁹¹⁰ Belot, *a.g.e.*, s. 200.

¹⁹¹¹ Margoyt and Fedarov, *a.g.e.*, s. 34.

¹⁹¹² Shtemenko, *a.g.e.*, s. 383.

¹⁹¹³ Shtemenko, *a.g.e.*, s. 386; Belot, *a.g.e.*, s. 205.

İkinci Dünya Savaşı'nda Almanya, Japonya ile bir anlaşma yaparak Rusya'yı iki cephe arasında sıkıştırmaya çalışmıştır. Ancak Rusya bu planı bozmak için Japonya ile saldırmazlık anlaşması imzalamıştır. Bu durumda Almanya'nın planı bozulmuştur. Bundan sonra iki cephe arasında kalma korkusu Almanya'yı sarmaya başlamıştır. Batı Avrupa'da Almanya'ya karşı ikinci cephenin açılmasıyla korktuğu başına gelmiştir. Rusya, Müttefiklerin Almanya'ya karşı ikinci cepheyi açmalarına karşılık Japonya ile Müttefiklerin yanında savaşmayı kabul etmiştir. Böylece Rusya, Müttefikleri yanına çekerek Avrupa'da Almanya'yı bertaraf ederken; Müttefikler de Rusya'yı yanlarına çekerek Pasikte Japon tehlikesini bertaraf etmişlerdir.

4.12.3. Birleşmiş Milletler'in Kurulması (24 Ekim 1945)

Rus Dışişleri Bakanı Molotov'un düşüncesine göre Birinci Dünya Savaşı sonunda kurulan Milletler Cemiyeti dünya barışının korunması sorumluluğunu yerine getirememiş, nihayetinde bu durum İkinci Dünya Savaşı'nın çıkmasına yol açmıştır. Dünya barışının korunması görevini yerine getiremeyen Milletler Cemiyeti'nin yerine İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra evrensel barışın gerçek anlamda korunabilmesi için uluslararası yeni bir kuruluşun oluşturulmasına karar verilmiştir.¹⁹¹⁴

Bunun üzerine Müttefikler, Washington'da 21 Ağustos-7 Ekim 1944'te Dumbarton Oaks Konferansı'nda Birleşmiş Milletler Sözleşmesi'nin temelini atılacağı çalışmalara başlamışlardır. Görüşmelerde İngiltere ve Rusya'yı Vaşington'daki büyükelçileri, ABD'yi ise Dışişleri Bakan Yardımcısı Stettinius temsil etmiştir. Konferansta BM'in kurulmasıyla ilgili konuların yüzde doksanı üzerinde anlaşma sağlanmıştır. Ancak temel sorun olan Güvenlik Konseyi ve Genel Meclis arasındaki güç paylaşımı sorunu çözümsüz kalmıştır. ABD, Güvenlik Konseyindeki bir üyenin diğer dört üyeyle anlaşamaması durumunda bu bir üyenin oyunun konseyin karar verme sürecine etki etmemesi gerektiğini savunmuştur. Bu konuda İngiltere de ABD ile aynı fikirde olmuştur. Rus heyeti bu durumda BM'in bir grup devletin isteklerini diğerlerine, özellikle konseyin tek sosyalist üyesi olan Sovyetler Birliği'ne dayatmasını sağlayacak bir araca dönüşeceğini düşünmüştür.

Konferansta yer alan Rus temsilci Gromiko, Amerikalı ve İngiliz temsilcilere hitaben şöyle demiştir: “Askerlerimiz Stalingrad'da Volga'dan doğuya bir adım bile çekilemeyeceklerini nasıl biliyorlarsa, bizim de aynı kararlılıkla bu konuda geri adım

¹⁹¹⁴ V. M. Molotov, *Vaprosı Vneşney Politiki: Reçi i Zayavleniya April 1945-İyun 1948 g.*, Gasudarstvennoe İzdatelstva Politiceskoy Literaturı, Agız 1948, s. 15.

atmak gibi bir niyetimiz yoktur.” Rus heyeti, tüm kararların üç galip ülkenin yanı sıra Fransa ve Çin tarafının da oy birliğiyle, aynı haklara sahip ülkelerin ortak onayıyla kabul edilmesini istemiştir. Böylece işleyişle ilgili kararların yanı sıra Güvenlik Konseyi kararlarının da tüm daimi üyelerin oybirliğiyle alınmasına karar verilmiştir.¹⁹¹⁵

Ancak Dumbarton’da BM’in kuruluşuyla ilgili kesin kararlara varılamamıştır. Burada sadece bu kuruluşun içeriği üzerine görüşmelerde bulunulmuştur. Rus, İngiliz ve Amerikan temsilcileri BM sözleşmesinin son halinin 25 Nisan 1945’te San Francisco’da yapılacak konferansta oluşturulmasına karar vermiştir.¹⁹¹⁶ Bu karar üzerine San Francisco Konferansı 25 Nisan 1945’te toplanmıştır.¹⁹¹⁷

Birleşmiş Milletler binasının nerede kurulacağıyla ilgili karar San Francisco’da iki büyük güç olan Amerika ve Rusya arasında yapılan anlaşma doğrultusunda alınmıştır. Amerika’nın savaş zamanında Müttefikleriyle ortaya koyduğu çabaları ve yeni bir savaşın engellenmesine katkı sağlayacağı yönünde Vaşington’dan ardı ardına gelen teminatları göz önünde bulunduran Rusya, buna karşı dostça bir jest olarak Birleşmiş Milletler binasının Amerika’da kurulmasını kabul etmiştir.

Birleşmiş milletler binasının Amerika’da olmasına karar verildikten sonra Güvenlik Konseyi’ndeki beş daimi üyenin (ABD, İngiltere, Rusya, Fransa, Çin) de aralarında bulunduğu 14 ülkenin temsil ettiği bir idari komitenin oluşturulmasına karar verilmiştir. İdari Komite 15 Ağustos 1945’te çalışmalara başlamak üzere Londra’nın Merkezi’ndeki parlamento binası yakınlarında bulunan tarihi Church House binasında toplanmıştır. Genel sekreterlik görevine de Norveçli siyasetçi, diplomat ve avukat Trygve Lie getirilmiştir.¹⁹¹⁸

Nihayetinde BM, tüm devletlerden oluşan Genel Kurul’un yanı sıra dünyanın jandarması gibi hareket edecek olan bir Güvenlik Konseyi’nin oluşturulmasına da karar verilmiştir. Roosevelt’in kurguladığı Güvenlik Konseyi’ndeki devletler arasında Fransa yok iken İngiltere, Rusya’ya karşı Avrupa’da bir destekçi edinebilmek için Fransa’nın da Güvenlik Konseyi’ne dahil edilmesini sağlamıştır.

---

¹⁹¹⁵ Best, Hanhimaki, Maiolo ve Schulze, *a.g.e.*, s. 204; Gromiko, *a.g.e.*, s. 161.

¹⁹¹⁶ Gromiko, *a.g.e.*, s. 134.

¹⁹¹⁷ Margoyt and Fedarov, *a.g.e.*, s. 33.

¹⁹¹⁸ Gromiko, *a.g.e.*, s. 177.

Böylece Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi Amerika, Çin, Fransa, İngiltere ve Rusya'dan oluşmuştur.¹⁹¹⁹

Birleşmiş Milletler teşkilatında yer almak isteyen devletlerin Mihver devletlerine savaş ilan etmesi gerektiğinden Türkiye 23 Şubat 1945'te Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmiştir.¹⁹²⁰ Bu girişimi karşısında Türkiye, Birleşmiş Milletler teşkilatının kurucu üyelerinden biri olmuştur.¹⁹²¹

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra barışın korunması için Milletler Cemiyeti kurulmuştur. Ancak bu teşkilatın kurulması dünyadaki genel barışı koruma görevini yerine getiremediğinden dolayı İkinci Dünya Savaşı yaşanmıştır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra da dünya barışını sağlama görevine Milletler Cemiyeti'nin yerine getiremediğine kanaat getirilerek bu teşkilatın yerine Birleşmiş Milletler Teşkilatı kurulmuştur. Ancak dünyada sağlanacak barışın Birleşmiş Milletler Teşkilatı'ndaki beş Güvenlik Konseyi üyesinin mutlak düşüncesine bağlı olması tüm dünya milletlerini ve devletlerini bu beş devletin kendi menfaatleri doğrultusunda verdiği kararlara mahkum etmiştir. Nitekim Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nde yer alan ve dünyanın jandarmalığı görevini üstlendiğini düşünen bu beş devlet Birleşmiş Milletler'i kendi milli çıkarları doğrultusunda kullanmanın eğiliminde olmuştur. Bu durum dünya milletlerinin ve devletlerinin Birleşmiş Milletler'e olan güveninin sarsılmasına sebep olmuştur.

4.13. Rusya'nın Kafkasya'da Yeni Ermenistan Projesi

Çarlık Rusyasından itibaren Rus siyasetçiler Doğu Anadolu'yu, İran Azerbaycan'ını ve Türklerin hakimiyetindeki Boğazları ele geçirmek istemiştir. Dolayısıyla Rusya, Boğazlar yoluyla Akdeniz'e, İran Azerbaycan'ı ve Doğu Anadolu üzerinden Basra Körfezi'ne, Hint Okyanusu ve Uzakdoğu'daki İngiliz sömürgelerine ulaşmayı hedeflemiştir.¹⁹²²

Ruslarla Ermenilerin bölgede nüfuz sahibi olabilmek için yaptıkları işbirliği, Birinci Dünya Savaşı'na kadar uzanmaktadır. Bu durumu en iyi kanıtlayan olaylardan biri de Taşnaklar tarafından yönetilen Ermeni Milli Bürosu'nun Birinci

¹⁹¹⁹ Best, Hanhimaki, Maiolo ve Schulze, *a.g.e.*, s. 206.

¹⁹²⁰ BCA-490.01.0.0/5.26.7. (Türkiye'nin Almanya ve Japonya'ya Savaş İlanı)

¹⁹²¹ Poyakov, *a.g.m.*, s. 553; Sotniçenko, *a.g.e.*, s. 329.

¹⁹²² Süleyman Hatipoğlu, *Çukurova'da Ermeni Mezalimi*, Hatay Folklor Araştırmaları Derneği Yayını, Antakya 2006, s. 15.

Dünya Savaşı'nın başlarında Rus Çarı II. Nikolay'a gönderdiği bildiridir. Bu bildiride şu ifadeler dile getirilmiştir:¹⁹²³

“Ermeniler atalarının öğütlerini dinleyerek, tek vücut hayatlarını ve varlıklarını yüce Rusya'nın ve onun tahtının şanı için feda etmek üzere, sizin diğer sadık halkınız gibi ayağa kalkmıştır. Türkiye'ye savaş müjdesi bütün Ermeni halkını coşkullandırmaktadır. Bütün ülkelerdeki Ermeniler Rus ordularında yer almak ve Rus silahının başarısına kanıyla hizmet etmek için can atmaktadır. Rusya'nın doğudaki tarihsel görevini yerine getirmek vatan borcumuz olmaktadır. Rus bayrağı İstanbul ve Çanakkale boğazlarında özgürce dalgalanacaktır.”

Bu ifadeler Ermenilerle Rusların aynı emel ve politika peşinde olduğunu açıkça göstermektedir.

Rusya İmparatorluğu Halep Konsolos Sekreteri Nadvorniy Sovetnik Lundekvist'in, Kafkasya Askeri Bölge Karargah Başkanı'na gönderdiği gizli mektupta da Tuğgeneral Bobrikov'un Ermenistan konusundaki fikrine yer verilmiştir. Bobrikov'a göre “Rusya'nın, Müslüman Türk Devleti'nden (Osmanlı Devleti) ziyade Hristiyan Ermenistan Devleti ile komşu olması Rusya'nın daha fazla işine gelmektedir. Rusya kendi çıkarlarını koruması için Kafkasya'da Ermeni Devleti'nin kurulmasına yardımcı olmalıdır.”¹⁹²⁴ Bu ortak duygular içinde olan Rusya ve Ermenistan birbirine karşı tarihsel sorumlulukları olduğuna inanmışlardır.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Rusya her fırsatta Kafkasya'da ve Anadolu'nun doğusunda Ermeniler adına toprak ve tavizler koparmak için diplomasinin bütün argümanlarını kullanmıştır. Hatta Rus Dışişleri Komiseri Çiçerin, Bekir Sami Bey'e Van ve Bitlis vilayetlerinde Ermenilere toprak verilmesi teklifinde dahi bulunmuştur. Bekir Sami Bey ise Çiçerin'e bu durumun mümkün olamayacağını bildirmiştir. Ancak Birinci Dünya Savaşı sonunda Rus orduları, savaştıkları Polonya Cephesi'nde ağır bir mağlubiyete uğramış, Kazım Karabekir komutasındaki Türk birliklerinin doğu cephesinde Ermeniler üzerinde kesin bir zafer kazanmıştır. Bu durum Rusları Ermenilerden uzaklaştırırken Türkiye'ye yaklaştırmıştır. Bu gelişmelerden sonra 16 Mart 1921'de Rusya ile Türkiye Arasında Moskova Antlaşması imzalanmış ve bu olaydan sonra İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar Rusya tarafından Ermeni meselesi rafa kaldırılmıştır. Ancak İkinci Dünya Savaşı sürecinde Rusya Kafkaslardaki nüfuzunu kuvvetlendirmek için yeniden Ermeni kozunu kullanmaya başlamıştır. Rusya'nın nüfuzundaki Sovyet Ermenistan

¹⁹²³ Mehmet Perinçek, *Rus Devlet Arşivlerinden 150 Belgede Ermeni Meselesi*, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul 2012, s. 87.

¹⁹²⁴ *Türkiye'de Ermeni Meselesi (Rus Genelkurmay Başkanlığı Belgeleri)*, (Haz.: Mihail Bashanov), (Çev.: İlyas Kemaloğlu (Kamalov)), Türk Tarih Kurumu, Ankara 2013, s. 23.

Cumhuriyeti'nin 1944'te aldığı karar gereği 140.000 Azerbaycan Türkü, Ermenilerin araziye ihtiyaçları olduğu gerekçesiyle sözde Ermenistan'dan sürülmüştür.¹⁹²⁵

Ermenilerin milliyetçiliği, her şeyden önce Türk karşıtlığı üzerine temellendirilmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın başında Ermeni patriği Çardan halkını korumasını ve Anadolu'nun bir kısmının Ermenistan'a dahil edilmesini istemiştir. Aynı durum İkinci Dünya Savaşı'nda da tekrarlanmıştır. Stalin, Ermeni patriğini kabul ederek patriğin isteklerinin yerine getirileceği garantisini vermiştir.¹⁹²⁶

İkinci Dünya Savaşı yıllarında Rus ordusunda yaklaşık yarım milyon Ermeni görev almıştır. İkinci Dünya Savaşı sonlarına kadar Sovyetler Birliği'nde Pağramyan dahil olmak üzere Ermeni asıllı altmış general ve mareşal görev almıştır. İkinci Dünya Savaşı'nda Ermenilerin ve bir piskopos olarak sunduğu katkılardan dolayı Kevork, 1945'te 6. Katolikos seçilmiş ve Rus Hükümeti bu piskoposun Eçmiyadzin'de ikamet etmesine izin vermiştir.¹⁹²⁷

İkinci Dünya Savaşı'nda ABD ve İngiltere'nin desteğini alıp Almanya'yı bozguna uğratan ve neredeyse Avrupa'nın yarısına, bunun yanı sıra Kafkasya'nın tamamına hükmeden Rusya, yeniden Çarlık Rusya ideolojisi çerçevesinde hareket etmeye başlamıştır. Bu durumdan istifade etmek isteyen Rus Dışişleri Bakanı Molotov, 7 Haziran 1945'te Türkiye'ye bir nota vererek Kars ve Ardahan'ın Rus nüfuz alanı olarak kabul edilmesini isterken Boğazlarda bir Rus üssü kurmak için buradan arazi talebinde bulunmuştur.

Rusya'nın bu talebi üzerine Türk Dışişleri Bakan vekili Nurullah Sümer'in, Rus Elçisi Vinogradov'a, "Dünya üzerinde hatırı sayılır bir toprak parçasına sahip olan Sovyet Rusya'nın gerçekten daha fazla toprağa ihtiyacı var mıdır?" sorusu üzerine Vinogradov "Toprağa ihtiyacı olan Rusya değil Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'dir" diyerek Rusya'nın gerçek niyetinin ne olduğunu ortaya koymuştur. Sümer ise bu isteğin kabul edilemeyeceğini bildirmiştir. Bu arada Rusya, dünyadaki Ermenileri teşvik ederek harekete geçirmiştir. 2 Aralık 1945'te Kremlin'de Sovyet Rusya Halk Komiserleri Konseyi "Yurt dışında bulunun Ermenilerin Sovyet Ermenistan'ına kabul edileceğine" dair bir karar almıştır.¹⁹²⁸ Rusya, Ermeni Gregoryen kilisesi patriğinin yardımıyla bütün dünyaya dağılmış Ermenilerin

¹⁹²⁵ O., D., B., "Sovyet Rusya'nın Kafkasya'da Yarattığı İsrail: Ermenistan", *Türk Kültürü*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1967, C. 5, S. 59, s. 860.

¹⁹²⁶ Mühlen, *a.g.e.*, s. 204.

¹⁹²⁷ Bournoutian, *a.g.e.*, s. 272.

¹⁹²⁸ O., D., B., "Sovyet Rusya'nın Kafkasya'da Yarattığı İsrail: Ermenistan", *Türk Kültürü*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1967, C. 5, S. 59, s. 860.

Sovyetler Birliği Ermenistan'ına dönmeleri için bir propaganda başlatmıştır. Bunun sonucunda çoğunluğu Yunanistan, Ortadoğu ve Amerika olmak üzere dünyanın çeşitli yerlerinden getirilen yaklaşık 100.000 Ermeni Kafkaslara yerleştirilmiştir.¹⁹²⁹ Ruslar, batı Azerbaycan olarak bilinen Revan Hanlığı'nı Türklerden temizlemek ve Türkiye ile Azerbaycan'ı birbirinden ayırmak maksadıyla bu hanlığın sınırlarında bulunan Türkleri göçe zorlamış ve yerlerine dünyanın her tarafından getirilen Ermeni göçmenler yerleştirilmiştir.¹⁹³⁰ Hatta Ermeni yetkilileri bununla da yetinmeyerek Azerbaycan'a bağlı olan Nahçıvan ve Karabağ vilayetlerinin Ermenistan'a ilhakını istemişlerdir. Ermeni yetkililer bu taleplerinde Rusya'dan büyük cesaret ve destek almışlardır. Rusya, yeni Ermenistan oluşturmak için askeri yönden tedbir almanın ve dış siyasetini harekete geçirmenin yanı sıra Ermenistan'a iktisaden komşu Azerbaycan gibi ülkelerden petrol, doğalgaz ve diğer yardımlarda bulunarak Ermenilerin Kafkasya'da diğer halklara karşı siyasi, askeri, ekonomik ve kültürel açıdan güçlenmesini sağlamıştır. Ayrıca Rus yazar ve şairler vasıtasıyla Ermeni halkının gururunu okşayarak onların milliyetçi hissiyatlarını tahrik etmek suretiyle, edebi yönden de birtakım girişimlerde bulunulmuştur. M. Svetlovo, B. Slutskovo ve İ. Snegonov'un yanı sıra daha birçok yazara Ermenilerin sözde kadim toprakları hakkında destan, şiir ve çeşitli edebi eserler yazdırılarak onların sözde kahramanlıklarına övgüler dizilmiştir. Milliyetçiliği kötüleyen ve her gördüğü yerde özellikle Azerbaycan ve Türkistan'da kökünü kazımaya çalışan Sovyet Rusya, Kafkasya'da güçlü bir Ermenistan oluşturmak amacıyla Ermeni milliyetçiliğinin yayılması için elden gelen bütün imkanları seferber etmiştir.¹⁹³¹

Almanların Kafkasya'dan uzaklaştırılmasıyla ve İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesiyle Sovyet Hükümeti, Ermeni ve Gürcü halklarının kendi kaderlerini tayin hakkına sahip olduklarını savunmuştur. Bu arada Kafkasya'dan ve Türkiye'den toprak talepleri ile ilgili olarak Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, Sovyet organları ve yurtdışındaki Ermeni kuruluşları 1915 olaylarını daima gündemde tutmaya çalışarak Kafkasya'daki ideallerine ulaşabileceklerine inanmış yada inandırılmışlardır. Ermenilerin yanı sıra Kafkasya'da ikinci bir hristiyan halk olan Gürcüler de Rusya'nın koruyuculuğunda Kafkasya'daki emellerine ulaşmaya çalışmışlardır. SSCB Dışişleri Halk Komitesi'nin talebi üzerine Gürcistan ve

¹⁹²⁹ Bournoutian, *a.g.e.*, s. 272; Mühlen, *a.g.e.*, s. 239.

¹⁹³⁰ Ertürk, *a.g.e.*, s. 58.

¹⁹³¹ O., D., B., "Sovyet Rusya'nın Kafkasya'da Yarattığı İsrail: Ermenistan", *Türk Kültürü*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1967, C. 5, S. 59, s. 861.

Ermenistan Dışışleri Halk Komiserleri toprak taleplerini kendilerince haklı göstermek için birtakım belgeler hazırlamışlardır. Yine Aralık 1945'te Pravda, Izvestiya, Krasnaya Zvezda gibi Sovyetlerin önde gelen gazetelerinde çeşitli taleplerde bulunmuşlardır.¹⁹³² Rus yetkililer de bu talepleri destekleyerek Kafkasya'daki amaçlarına Ermeniler ve Gürcüler üzerinden ulaşmaya çalışmışlardır.

Rusya'nın uluslararası politikasına vurgular ve yönlendirmeler yapan Dugin'e göre Rusya'nın Kafkaslardaki geleneksel müttefiki olan Ermenistan özel bir jeopolitik öneme sahiptir. Tüm Kafkasya'yı ortadan bölen Ermenistan, Rusya'nın güney ile irtibatını sağlayan önemli bir jeopolitik konum olarak görülmüştür. Ermenistan, Türkiye'nin kuzeye ve doğuya yani Orta Asya (Türk Dünyasına) yayılışının önünü kesmek için büyük öneme sahip stratejik bir bölge olarak görülmüştür. Dugin, Şiiliğin, Güney Azerbaycan ile etnik akrabalığın ve tarihi münasebetlerin vurgulanarak Azerbaycan'ı İran'a bağlamak gerektiğini düşünmüştür. Böylece Erivan'dan geçen Moskova-Tahran stratejik hattın Moskova-Bakü-Tahran hattı ile entegre edilmesi gerekliliği düşünülmüştür. Bunun yanı sıra Rusya'nın Karabağ ile ilişkileri geliştirmesi gerekliliği vurgulanarak, Azerbaycan ile Ermenistan arasında bir mesele olan Karabağ görüşmelerine bölge devletleri dışındaki tüm katılımcılar devre dışı bırakılarak meselenin Azerbaycan, Ermenistan, Rusya ve İran arasında yapılan görüşmelerle çözüme kavuşturulması üzerinde durulmuştur.¹⁹³³

Rusya Kafkasya'daki meselelere diğer devletlerin yanı sıra Türkiye'yi de karıştırmak istememiştir. Çünkü Kafkasya'daki Türk ve Müslümanların haklarının tek savunucusu Türkiyedir. Ancak Rusya Kafkasya halklarının Türkiye ile bağlarını kesip bölgede daha rahat bir şekilde hareket ederek emellerine ulaşmaya çalışmıştır.

4.14. Alman Saflarında Savaşan Kafkas Birliklerinin Akıbeti

İkinci Dünya Savaşı'nda Alman birlikleri Rus ordusunda savaşan yaklaşık 5 milyon askeri esir etmiş ve bu esirlerden Kuzey Kafkasya, Türkistan, Tatar, Azerbaycan, General Vlasov, Ukrayna, Belarus, Gürcistan ve Ermenistan lejyonlarını oluşturmuştur. Almanya'nın vaatlerine inanan bu lejyonerler kendi vatanlarını kurtarabilmek ve milli devletlerini kurabilmek için Rus ordusuna karşı Almanların yanında savaşmışlardır. Fakat Hitler, "Doğuya Doğru" politikasında savaşın ilk yılları büyük bir zafer kazanmış neredeyse tüm Kafkasya Alman birlikleri

¹⁹³² Sotniçenko, *a.g.e.*, s. 337.

¹⁹³³ Dugin, *a.g.e.*, s. 180.

tarafından işgal edilmiştir. Nitekim bu güvensizlik ortamında Almanlar tarafından Sultan Giray'ın Kafkasya'ya gönderilerek halkı Ruslara karşı örgütlenme girişimi de başarıya ulaşamamıştır. Almanya'nın Milli Komiteler-Lejyonerler oluşturarak Kafkasya'yı tamamen ele geçirme ve Rusya'yı güneyden çevirme girişimleri de Alman birliklerinin 1943'in ilk aylarından itibaren Kafkasya'dan çekilmesiyle sonuçsuz kalmıştır.¹⁹³⁴

Stalingrad yenilgisinden sonra Alman ordusu Kafkasya'dan çekilirken 25.000 kadar Adige ve Karaçay-Balkar gibi diğer Kafkas halkları da bölgeyi terk etmişlerdir. Böylece bölgeyi terk eden Kafkasyalılar Avrupa'ya gelerek Avusturya ve İtalya'ya yerleşmişlerdir.¹⁹³⁵ Bu gelişmeler Kafkasya halklarının ve lejyonerlerin ümitlerinin yavaş yavaş tükenmeye başlamasına sebep olmuştur. Bunun üzerine Almanya, Kırım Tatarları başkanlığına bir baş müftü atayarak doğu Müslüman halklarının sempatisini kazanmaya çalışmıştır. Alman birlikleri bir bozgunla Kafkasya'dan çekilmelerine rağmen Mende, Müslümanlardan her açıdan faydalanmanın çabasında olmuştur. Mende, 1944 Haziran'ında da İslam bilgini Benno Spuler'e Göttingen ve Dresden'de molla okulları açtırmıştır. Bu okullarda Sünni-Şii olmak üzere çift mezhepli islam alimlerinin yetiştirilmesi amaçlanmıştır.¹⁹³⁶ Almanya böyle yaparak Kafkasya'da mezhepsel bölünmeyi ortadan kaldırarak Rusya'nın karşısına Müslümanları bir bütün olarak çıkarmayı planlamıştır.

Savaşın sonlarına doğru Alman yüksek komutanlığı ellerine geçen Rus esirleriyle ilgili Türk asıllılardan oluşanlar için ortak bir Türk Birliği oluşturma yada Rusya'nın yaptığı gibi bunları bölgelere göre ayırma konusunda ikilimde kalmışlardır. Almanya, Kafkasya'yı ele geçirdikten sonra bölgede bağımsız devletler kurulmasını desteklemek yada bölgeyi Alman koloni imparatorluğu haline getirme konusunda kesin bir karara varamamıştır. Himler, Pan-Türkizm'e ve Almanların bölgede bağımsızlıkları desteklemelerine taraftarken Rosenberg ise milletlerin ayrıştırılması fikrini ve bağımsızlığın bölge bölge tanınması fikrini savunmuştur.¹⁹³⁷

Alman Dışişleri Bakanlığı doğu ile ilgili bütün meselelerde devre dışı bırakılmış ve Pan-Türkizm hareketlerinin doğu siyaseti çerçevesinde desteklenmesini

---

¹⁹³⁴ Trepavlov, *a.g.e.*, s. 45.

¹⁹³⁵ M. Zihni Hızal, "Kuzey Kafkasya'da Katliam", Kuzey Kafkasya'da 1944 yılı Toptan Sürgün ve Katliam (Genocide) Faciası, Hedef Yayınları, Ankara 1964, s. 13.

¹⁹³⁶ Johnson, *a.g.e.*, s. 42.

¹⁹³⁷ Caroe, *a.g.e.*, s. 345.

savunan Papen'in de Türk Hükümeti ve Türk-Tatar halklarıyla ile görüşmesi yasaklanmıştır.¹⁹³⁸ Caroe'ye göre Hitler bu fikirlerden hiçbirine aldırış etmemiştir. Onun için değişecek pek bir şey yoktu. Değişecek tek şey Rusların yerini Almanlar alacaktı. Bu durumda Almanya'nın Kafkasya'da bölge halkının lehine Rusya'dan farklı olarak herhangi bir iyileştirme yapmayacağı açıkça görülmüştür. Ancak Almanya yine de prosedürleri yerine getirmeyi, kendi planının uygulanması için bir araç olarak görmüştür.¹⁹³⁹

Rus orsusunda savaşırken Almanlara esir düşen Ramazan'ın ifadesine göre Alman siyasetinin bu tutumu da savaştan sonra kazanan taraf olsalar dahi güçlü bir birleşik Kafkasya'nın kurulmasını, bu devletin de Türkiye ili güçlü bir bağlantısının kurulmasını istemediğini açıkça göstermiştir. Almanya savaşı kazanıp Kafkasya'ya hakim olduktan sonra küçük ve birçok parçaya bölünmüş, bunun yanı sıra Türkiye'den bağları koparılmış bir Kafkasya planlamıştır. Böylece Almanya Kafkasya'yı istediği gibi Alman kolonizasyonu haline getirebileceğini düşünmüştür.¹⁹⁴⁰ Ancak sonuç Alman yetkililerin düşündüğü gibi olmamış ve savaş Almanya'nın sınırlarına dayanmıştır. Alman yetkililer yenilginin Almanlar tarafından kaçınılmaz olduğunun yavaş yavaş anlaşılmaya başlamasıyla Kafkasya halklarının tam bağımsızlığı yolunda karar alma eğilimi göstermiştir.

Alman ordusuna güvenerek milletlerinin kurtuluşunu arayanlar yalnız Kuzey Kafkasyalılar olmamıştır. Rus generali Vlasov, kumandasındaki Ruslar, Kazaklar, Boşnaklar, Sırp, Hırvatlar, Romenler, Gürcüler, Azerbaycan Türkleri, Ukraynalılar ve diğer topluluklar da Almanların yanında yer alarak kendi geleceklerini garanti altına alabileceklerini düşünmüşlerdir. Ancak Alman ordusunun artık bu savaşı kazanamayacağını anlamaları üzerine endişeye kapılmaya başlamışlardır. Çünkü 1945 yılı başlarında artık Almanların bu savaşı kaybedeceği kesinleşmiştir.¹⁹⁴¹ Bu süreçte lejyon birliklerinin çoğu dağılmış, bölüklerin bir kısmı da Çekoslovakya'daki partizanlara teslim olmuştur. Bir Gürcü taburu da Almanlara karşı ayaklanmıştır. 1945 Şubat'ında da Türkiye'nin Almanlara savaş açmasıyla Kafkas lejyonlarının moralleri daha da bozulmuş ve lejyon birliklerinde çözümler hızlanmıştır. Bu durumu tersine çevirmek isteyen Alman yetkililerinden Roosenberg, milli komiteleri

---

¹⁹³⁸ Mühlen, *a.g.e.*, s. 80.

¹⁹³⁹ Caroe, *a.g.e.*, s. 345.

¹⁹⁴⁰ Ramazan, *a.g.e.*, s. 75.

¹⁹⁴¹ Ramazan, *a.g.e.*, s. 75.

hükümetler olarak tanıyacağını açıklamıştır.¹⁹⁴² Rosenberg aldığı bu karar çerçevesinde Türkistan Komitesi'ne 1945 Mart'ında Türkistan'ın bağımsızlığını ilan etme yetkisi vermiştir. Ancak bu tarihe kadar iş işten geçmiş Berlin işgalin eşiğine gelmiştir.¹⁹⁴³ Berlin'in bombardımana tutulması üzerine 1945 Mart'ının sonunda Milli Türkistan Birlik Komitesi Almanya'daki faaliyetlerini durdurmuştur.¹⁹⁴⁴

İkinci Dünya Savaşı sonucunda SSCB'li muhacirlerin sayısı 5 milyonu bulmuştur. Savaşın bitmesiyle ortaya çıkan en büyük sorunlardan birini de esirlerin değiştirilmesi meselesi oluşturmuştur. Konuyla ilgili 4-11 Şubat 1945 yılında Yalta görüşmesinde üç devlet arasında bir anlaşma dahi imzalanmıştır. Bu anlaşmada Mihver orduları ve saflarında savaşanların Sovyet ve Amerikan yönetimine teslim olmaları için kamplarda ve belirtilen yerlerde toplanmasına karar verilmiştir. Müttefiklerin bu konuda birbirine yardım edeceği belirtilmiştir. Ancak Stalin, Almanlara esir düşenlerin “vatan haini” olarak kabul ettiğinden onların çoğu Rusya tarafında cezalandırılacakları korkusuyla tekrar dönmek istememişlerdir.¹⁹⁴⁵

Mihail Kedia'nın vekaleten başkanlık ettiği bütün milli temsilcilikler adına Gürcülerden oluşan bir heyet, Uluslararası Kızılhaç ve uluslararası müesseseler aracılığıyla Cenevre'ye gitmiştir. Bu heyet Cenevre'de Müttefiklerden sadece savaş suçu işleyenlerin Rus yetkililerine iade edilmesi talebinde bulunmuşlardır. Ancak bu girişimden Kafkasya halklarının lehine herhangi bir sonuç çıkmamıştır.¹⁹⁴⁶

Berlin'in düşmesi kesinleşince Rus işgali altındaki topraklarda kalmamak için Alman aileleri dahi batı Almanya'ya göç etmiştir. Milli Komite mensuplarının da Berlin'de kalmasının tehlikeli olduğu Alman makamları tarafından bu komitelere bildirilmiştir. Bunun için de bu komite mensuplarına diplomatik vesikalar verilerek İtalya'ya gitmeleri ve İtalya'daki Amerikan veya İngiliz makamlarına teslim olmaları tavsiye edilmiştir. Bunun üzerine milli komite mensupları, 22 Nisan 1945'te bir nevi Rusya'nın gazabından kaçarak İngiliz ve Amerikalı yetkililere teslim olmak için Berlin'den ayrılmışlardır.

Ancak savaşta verdiği kayıplara karşılık 30 milyon kadar köle işçiden mahrum kalmak istemeyen Rusya, lejyonierleri ve Avrupa'daki Kafkas halklarını Avrupa'dan geri alarak onların eliyle savaş boyunca yıkılmış yerleri onarmayı

---

¹⁹⁴² Johnson, *a.g.e.*, s. 42.

¹⁹⁴³ Caroe, *a.g.e.*, s. 345.

¹⁹⁴⁴ Han, *a.g.e.*, s. 148.

¹⁹⁴⁵ Musa Qasımlı, *Azerbaycan Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1920-1945)*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2006, s. 677.

¹⁹⁴⁶ Mühlen, *a.g.e.*, s. 230.

planlamıştır. Rus yetkililere göre asker olarak Rusya'ya dönmek istemeyenler ise vatana hıyanetle suçlanmıştır. Rusya'ya dönmek sitemeyenlerin en büyük korkusu ise Rusya tarafından öldürülme endişesinden kaynaklanmıştır. Rus birliklerinde savaşırken Almanlara esir düşenlerin çoğu esir kamplarında ölmüştür. Fakat ölümden kurtulanların çoğunluğu, Rus yetkililerin gözünde gönüllü ordular kurmuş Almanlarla birlikte üç sene Ruslara ve onun müttefiki olan İngiliz ve Amerikalılara karşı savaşmışlardır. Ukraynalılar ve 1944'te Vlasov adlı bir Rus generalinin başkanlığında kurulan "Rus Kurtuluş Ordusu" (ROA) saflarında Kızıl orduya karşı savaşmışlardır. Stalin bütün bunların hain olduklarını ileri sürerek ilk sırada bunların iade edilmesini istemiştir.¹⁹⁴⁷

Kafkasyalı yazar Mudoytı'nın ifadesine göre Müttefik birlikleri karşısında geri çekilmek durumunda kalan Kafkasya birlikleri, 29 Nisan 1945'te Almanya'nın teslim olduğu haberini almışlardır. Geri çekilenler Gotçah kenti yakınındaki boğazdan geçerek hiç durmadan iki buçuk gün yürümüşlerdir. Geri çekilenler 1 Mayıs'ta Obertrautstein kentinden geçerek Lienz kenti civarına yerleşmişlerdir. 3 Mayıs'ta da Lienz, Mareşal Aleksandr komutasındaki 8. İngiliz ordusu birlikleri tarafından alınmıştır. 5 Mayıs'ta da İngiliz komutanlığı Kafkasyalılara Kazaklardan ayrılmaları emrini vermiştir. Bu emre uyan Kafkasyalılar Lienz'e yaklaşık 25 km uzaklıkta bulunan Tuna boyundaki köye yerleşmişlerdir. Bütün Kafkasyalılar gibi Azerbaycanlılar ve Gürcüler de bu bölgeye yerleşmiştir. Kazaklar ise daha uzağa, Tuna hattına yerleşmişlerdir. Bu arada Kafkasyalı savaşçıların toplamı yaklaşık 8 bin kadardır. Onlarla birlikte bulunan kadın ve çocuklar da yaklaşık iki bin kişidir. General Şkurov'un komutasındaki Kazaklar ise 16 bin kişidir. Onların yanında aileleri yoktur. Kazakların diğer bir bölümü ise 18 bin kişidir. Onlarla birlikte 6 bin kadar da aile bireyleri vardır. Toplamda tüm Kafkasya savaşçılarının sayısı 42 bin, Kafkasyalı siviller ise yaklaşık 8 bindir. Askerler çadırlarda, aileler ise at arabalarında kalmıştır.¹⁹⁴⁸

Ayrıca o günlerde İngiliz 8. Mekanize Ordusu yerleştiği bölgeden doğuya hareket etmiş, Rus birlikleri Avusturya'dan çıkarılmıştı. İngilizler Kafkas ve Kazak birliklerinin taşıdıkları Alman askeri üniformaları içinde kalmalarını ve eğitime devam etmelerini bildirmiştir.¹⁹⁴⁹ Azerbaycan birlikleri de İngilizler tarafından kısa

---

¹⁹⁴⁷ Ertürk, *a.g.e.*, s. 241.

¹⁹⁴⁸ Mudoytı, *a.g.m.*, s. 60.

¹⁹⁴⁹ Ramazan, *a.g.e.*, s. 76.

bir eğitimden geçirilerek müttefikler yanında çatışmalarda yer almışlardır.¹⁹⁵⁰ Almanlardan sonra şimdi de İngilizler, Kafkas halklarını Ruslara karşı bir koz olarak kullanmaya çalışmıştır.

Bu gelişmeler üzerine İngiliz yetkililer 9 Mayıs 1945'te Kuzey Kafkasya Komitesi'nin önde gelenlerinden General Sultan Kılıç Giray'a, Kafkas Birliği Kumandanlığı'na atandığını bildirmiştir.¹⁹⁵¹ Birkaç gün sonra İngiliz komutanlığı Kafkas birliklerinden silahlarını bırakmalarını istemiştir. İngilizlerin samimiyetine inanan birlikler de silahlarını teslim etmişlerdir. Sadece subaylar için birer tabanca ve kampın inzibat korumaları için de bir miktar tüfek bırakılmıştır. Kuzey Kafkasyalıların kampında teslim edilen silahları yine Kuzey Kafkasyalılar korumuşlardır. İngilizler silahların geçici olarak toplandığını yakında Kafkasyalıların onları geri alacağını ve İngiliz ordusuna kabul edileceklerini söylemişlerdir. Birkaç gün sonra ise subayların ve inzibatların da silahlarını teslim etmeleri istenmiştir. Bu emir de yerine getirildikten sonra bütün silahlar kamp alanından götürülmüştür. Silahların teslim edilmesi olayını 8. İngiliz Ordusu bünyesindeki Filistin tümeni gerçekleştirmiştir. Silahların tamamen teslim edilmesinden iki gün sonra 14 Mayıs'ta İngiliz yetkililer Kafkasyalı subaylara bir konferans toplanacağını bildirmiştir.¹⁹⁵² İngiliz 8 ordu komutanı Mareşal Aleksandr'ın 28 Mayıs 1945'de vereceği konferansa tüm Kafkas ve Kazak subayları davet edilmiştir. Belirtilen günde itina ile hazırlıklarını tamamlayan 250 Kafkasyalı ve 1105 Kazak subayı yola çıkmıştır. Sözde konferansa katılacaklar arasında General Şkuro, Krasnoviy-Mladşi, Kafkasya subaylarından General Ulagah, General Kılıçgiray, Yarbay Tomayev ve amcası Üsteğmen Hadzimet Mudoytı'da yer almıştır. Komuta heyeti de bindirildikten sonra araçlar yola çıkmıştır. Ancak aniden araçların yanlarında İngiliz tankları belirmiştir. Yaklaşık her dört arabaya bir tank düşecek şekilde dizilmişlerdir. Arabalar kamptan ayrılarak gözden kaybolmuştur. Konferansa katılmak üzere kamyonlara bindirilen subaylar Avusturya'nın İrschen köyüne doğru yola çıkarılmışlardır. Buraya getirilen Kafkas ve Kazak Subayları Rus birliklerine teslim edilmiştir. İngiliz yetkililer, Kafkasyalı subayların gönderilmeleri esnasında İngiliz kumandanının yanında bulunan Sultan Kılıç Giray'a; "Sayın general, Yalta Anlaşması gereğince tüm yabancılar kendi ülkelerine dönme mecburiyetindedir. Bu nedenle subaylarınız

¹⁹⁵⁰ Musa Qasımlı, *Azerbaycan Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1920-1945)*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2006, s. 656.

¹⁹⁵¹ Ramazan, *a.g.e.*, s. 76.

¹⁹⁵² Mudoytı, *a.g.m.*, s. 61.

lkelerine gönderilmek üzere Ruslara teslim edilmişlerdir. Siz ise bu anlaşmaya dahil değilsiniz çünkü Sovyet vatandaşı değilsiniz, siz ar Rusya'sı subaylarındansınız. Batıda istediğiniz bölgede kalabilirsiniz” diye açıklama yapmıştır. Sultan Kılıç Giray ise, İngiliz kumandanına “siz, benim sizler için savaşan subaylarımı aldatarak lme gönderdiniz ve bunu yaparken hizmetlerini hiçe saydınız. Yüksek msaadelerinizle o subaylarımın gönderildiği yere ben de gitmek istiyorum, müsaade edin bana da bir araç tahsis etsinler” demiştir. Böylece kendisine bir araç tahsis edilmiş ve emrindeki subayların yanına giderek Avusturya'nın Irschen Kynde¹⁹⁵³ tabiiyetindeki Kafkasya askerleri gibi Ruslara teslim olmuştur.¹⁹⁵⁴ Sultan Kılıç Giray ile birlikte şkuro, Krasnov-Mladşiy ve Sen-Paul Ruslara teslim edildikten sonra diğerleri gibi Moskova'da idam edilmişlerdir.¹⁹⁵⁵

İngilizler Kafkasyalı subayları kamyonlara bindirip götürdükten hemen sonra kampın etrafında bir anda İngiliz tankları ortaya çıkmıştır. Bir müddet sonra da bir İngiliz subayı kamptakilere bir een evirmen aracılığıyla komutanlarının artık vatanlarına döndüğünü kendilerinin de iki gün sonra Mayıs 1945'te Ruslara teslim edilecekleri bildirmiştir. Bu sözler zerine Karaaylılar, Balkarlar ve Osetler ve diğer Kafkasyalılar Ruslara teslim edileceklerini duyunca kamptan kaçmaya başlamışlardır. Kaanlar kampa bir kilometre uzaklıktaki ormana gizlenmiştir. Ancak kamptan kaçmakta kolay olmamıştır. Çünkü kampın çevresinde gece gündüz tanklar devriye gezmekte ve ormanın içinde makineli tüfeklerle gizlenen İngiliz askerleri vardır. Bu durumda kaçamayacağını anlayan binlerce Kafkasyalı kampın ortasında siyah bir bayrak aaran herkes kendisi için mezar kazmaya ve dua etmeye başlamıştır.¹⁹⁵⁶

Nihayetinde bir grup, “Rusya'ya gönüllü olarak gitmeyeceğiz; işte mezarlarımız, bizi burada öldürün ama teslim etmeyin” diyerek İngiliz askerlerine yalvarmışlardır. Ancak İngiliz askerleri kadın ocuk ayırmadan sopalarla ve dipiklerle insanlara zor kullanmaya başlamışlardır. Gitmemekte ısrar edenlerin ellerini ve ayaklarını bağlayıp kamyonlara atmışlardır. Bazıları ise kamyonlardan

¹⁹⁵³ Günümüzde Avusturya'nın Irschen Köyü'nde, General Sultan Kılıç Giray'ın araca binip subaylarına katılmak üzere ayrıldığı yerde Münih İslam Cemaati tarafından yaptırılan ve olayı bir yazı ile anlatan anıt bulunmaktadır. Bkz: Ramazan, *a.g.e.*, s. 78.

¹⁹⁵⁴ M. Zihni Hızal, “Kuzey Kafkasya'da Katliam”, Kuzey Kafkasya'da 1944 yılı Toptan Sürgün ve Katliam (Genocide) Faciası, Hedef Yayınları, Ankara 1964, s. 13; Mudoytı, *a.g.m.*, s. 61; Ramazan, *a.g.e.*, s. 78.

¹⁹⁵⁵ Mühlen, *a.g.e.*, s. 231; Mudoytı, *a.g.m.*, s. 63.

¹⁹⁵⁶ Mudoytı, *a.g.m.*, s. 63; Mahmut Aslanbek, *Karaçay ve Malkar Türklerinin Faciası*, ankaya Matbaası, Ankara 1952, s. 80.

atlayıp tankların altında ezilmişlerdir. Bazı kadınlarsa kollarında çocuklarıyla tankların önüne atlayıp Ruslara teslim edilmektense ölümü seçmişlerdir. Bu kıyım tam 3 saat sürmüştür. Günün geri kalan kısmında ise kampın çevresindeki güvenlik artırılmıştır. Bunun üzerine toplu intiharlar başlamıştır. Bazı aileler at arabalarını Tuna Nehri'ne sürerek boğulmuş, bazıları ise ellerini bağlayıp tek başına nehre atlamıştır. Kafkasya halkı buna benzer birçok yöntemle Ruslara teslim edilmektense intiharı tercih etmiştir. Kampın çevresinde devriye gezen İngiliz askerleri ise bu olup bitenleri görmezden gelmişler ve hiç kimsenin bu türden girişimine engel olmamışlardır. Gece vakti de birçok kişi kamptan kaçmış ancak kaçanlar, İngiliz makineli tüfekleriyle ateş edilerek öldürülmüştür. Ertesi gün katliamın ikinci safhası başlamıştır. Bu ilkinden daha da acı olmuştur. Kafkasya halkları tankların altında ezilmiştir. Nihayetinden hırpalanan Kafkasya halkı saat 14.00'da sıkı koruma altında kamyonlara doldurulup 14 km uzaklıkta bulunan tren istasyonuna götürülmüştür. Trenin hareketinden önce İngiliz ve Ruslar yakındaki ormanda ve dağda arama yapmıştır. Etrafı çevrilenlerden bir kısmı bıçaklarla ve ele geçirdikleri silahlarla İngilizlerle göğüs göğüse mücadele etmişlerdir. Verilen mücadele sırasında Hadzimet Mudoytı da hayatını kaybetmiştir. İngilizler, karşı koyanları öldürmüş, yakaladıklarını da trenlere doldurarak Sovyet bölgesi olan Judenburg istikametine doğru sevk etmiştir. Kampta bulunanlardan yaklaşık üçte biri kaçarak kurtulmuştur. Kaçıp kurtulanlara yerli halkın tutumu da çok da farklı olmamıştır.

Nihayetinde İtalya'da bulunan 65.000 Sovyet muhaciri Yalta Konferansı hükümlerine göre Ruslara teslim edilmiştir. Bunlardan 50.000'i Don, Terek ve Kuban Kazaklarından ve Rus asıllılardan oluşmuştur. 10.000 kişi de Kafkasyalıdır. (Karaçay, Malkar, Edigey, Çerkes, Abaza, Kabarday, Osetin, İnguş-Çeçen, Dağıstanlı, Gürcü ve Azerbaycan Türkleri). Bu kişilerin %60'ı askerlikle ilgisi olmayan ihtiyar, kadın ve çocuklardan oluşmaktaydı.¹⁹⁵⁷ Mühlen, Rus yetkililere teslim edilen Kafkasyalıların toplam sayısını 100-150 bin olarak ifade etmiştir. Bu sayının Kazakları ve başka halkları da kapsadığı düşünülmektedir.¹⁹⁵⁸

Ruslar tarafından kurulan komite, esirlerin cezalandırılmayacağını söylese de onlar Sovyet sınırını geçer geçmez direkt Sibiry ve Kolima kamplarına

¹⁹⁵⁷ Mahmut Aslanbek, *Karaçay ve Malkar Türklerinin Faciası*, Çankaya Matbaası, Ankara 1952, s. 79.

¹⁹⁵⁸ Mühlen, *a.g.e.*, s. 131.

gönderilmişlerdir. Bunların çoğu casus ve hain damgasıyla ölüme mahkum edilmiştir. Ayakta kalmayı başaranlar ise sürekli gözetim altında tutulmuştur.¹⁹⁵⁹

Kafkasya halkları, Bolşeviklerin zulmüne dayanamayarak vatanını bırakmış, Almanlar tarafından Kuzey İtalya'ya sevk edilmiş ve kendi ailelerini İtalyan komünistlerinin şerrinden korumak için kendi imkanları çerçevesinde silahlanmışlardır. İngilizlere teslim olurken Rusya'dan çektiklerini ve çaresiz durumlarını medeni devletlerin merhametine sığınma hakkından faydalanmak arzusunda olduklarını İngiliz idari makamlarına bildirmişlerdir. Ancak görüldüğü gibi İngiliz makamları da Kafkas halklarına az da olsa merhamet göstermemişlerdir.¹⁹⁶⁰

Berlin düştükten sonra Amerikalı ve İngiliz askerler Berlin'deki her eve, her sokağa bakarak Sovyet esirlerini ve lejyonlarda mücadele edenleri tutuklayıp Sovyetlere teslim etmeye başlamışlardır. Rosenheim'de üç hafta devam eden araştırmalarda yalnız üç köyde yüzden fazla kişi yakalanmıştır. Yakalananları götürüp askeri kışlaya ve stadyuma toplamışlar oradan da Rusya'ya sevk etmişlerdir.¹⁹⁶¹ Ruslara esir düşen Kafkasya Gönüllü Türk birliklerinin neden Alman Ordusu içinde görev aldıklarıyla ilgili Rus yetkililerinin sorularına şöyle cevap vermişlerdir.¹⁹⁶²

“Almanlar bizim milli varlığımızı tanıdılar. Bizden milli ordu kurdular. Bizleri basit, tahsilsiz Rus ve Ermeni kumandanların hakaretinden kurtardılar. Siz bizden milli ordu kurmadınız. Bizden olan subayların idaresine vermediniz. Rus birlikleri içerisine dağıttınız. Hatta bizlere güvenmediniz ve hakaret ettiniz. Almanlar ise sizde görmediğimiz saygı ve takdiri gösterdiklerinden, birliklerimizi milli ordu halinde bizden olan subayların idaresine verdiklerinden Almanların yanında size karşı savaştık.”

Ruslar da teslim edilenleri alırmaz saygın kişileri Karpat Dağlarının ormanlık bölgelerinde hemen kurşuna dizmiş ve izlerini kaybettirmiştir. Türk asıllıların imhadan kurtulmak için Sovyet hakimiyeti altındaki Türk halklarından olmadıklarını, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olarak Almanya'ya çalışmaya veya okumaya geldiklerini savaş dolayısıyla yollar kapatıldığından memleketlerine dönemediklerini, hava bombardımanları arasında da eşyaları ile birlikte pasaport ve diğer vesikalarını kaybettiklerini söyleyerek Rusya'ya teslim edilmekten kurtulmaya

¹⁹⁵⁹ Musa Qasımlı, *Azerbaycan Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1920-1945)*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2006, s. 676, Ertürk, a.g.e., s. 233.

¹⁹⁶⁰ Mahmut Aslanbek, *Karaçay ve Malkar Türklerinin Faciası*, Çankaya Matbaası, Ankara 1952, s. 80.

¹⁹⁶¹ Han, a.g.e., s. 188.

¹⁹⁶² Ertürk, a.g.e., s. 186.

çalışmışlardır. Almanya, Fransa, İsviçre ve İtalya'daki göçmen ve esir kamplarında kalan bazı Türk asıllılar bu yola başvurmuşlardır. Böylece bulundukları kampların idarecileri bunların Türkiye'deki adreslerini istemiş ve bu konuda da Türk konsolosluklarından bilgi almıştır. Gereken pasaportların verilmesiyle de bu kişiler Türkiye'ye gönderilmişlerdir. Cabbar Ertürk gibi birçokları Rusya'ya teslim edilmekten kurtulmuşlardır.¹⁹⁶³ Kırım Tatarlarının ise yaklaşık üçte biri bu yöntemle Rus yetkililere teslim edilmekten kurtulmuşlardır.¹⁹⁶⁴ Bu çalışmayı hazırlarken hatıralarından istifade ettiğimiz Veli Kayyum Han da İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle Amerikalılar tarafından tutuklanmıştır. İki yıl süre ile Numberg şehrinde devam eden uluslararası müttefik kuvvetlerinin kontrolündeki askeri mahkeme tarafından yargılanmıştır. Fakat savaştan iki yıl sonra suçsuz bulunarak serbest bırakılmıştır.¹⁹⁶⁵

Ancak bu durum Rus siyaseti ve ajanlarının gözünden kaçmamıştır. Bunun önlemini almak için de bütün mülteci kampları Rus sivil polisleri veya NKVD mensupları ile dolmuştur. Böylece birbirleriyle Rusça konuşanlar hemen İtalya, Almanya, Fransa ve diğer batı Avrupa'daki Rus makamlarına haber verilmiş ve Rus elçilikleri de anlaşmaları ileri sürerek rapor edilmiş şahısların teslimini istemiştir. Bunun dışında, göçmen kamplarında bulunanlar bulundukları şehir ve kasabalarda gezindikleri sırada Rus ajanları tarafından yakalanarak Rusya'ya gönderilmiş ya da bulundukları bölgede ortadan kaldırılmıştır.¹⁹⁶⁶

Rusya, Berlin'de General Mihaylov yönetiminde Vatana Dönüş Komitesi oluşturmuştur. Komiteye muhacirler arasında çalışan birkaç Kafkasyalı Sovyet casusu da dahil olmuştur. Bu ajanların da devreye girmesiyle Rusya'ya 2.229.552 kişi teslim edilmiştir.¹⁹⁶⁷

Kafkasyalı bütün halklar batılı müttefikler tarafında Rus yetkililere teslim edilirken Ermeni Generali Dro Kanayan savaştan hemen sonra engin istihbarat bilgisinden dolayı Amerikalılar tarafından korunmuştur. Almanya'da bulunan 3.600-4.000 kadar Sovyet Ermeni'sinden hiçbirisi Rus yetkililere teslim edilmemiştir. Bunların çoğu Amerika'da faaliyet gösteren Ermeni Taşnak örgütü aracılığıyla Amerika'ya göçmen olarak kabul edilmiştir. Ancak Ermeni Generali Garegin

---

¹⁹⁶³ Ertürk, *a.g.e.*, s. 240.

¹⁹⁶⁴ Mühlen, *a.g.e.*, s. 131.

¹⁹⁶⁵ Han, *a.g.e.*, s. 188.

¹⁹⁶⁶ Ertürk, *a.g.e.*, s. 240.

¹⁹⁶⁷ Musa Qasımlı, *Azerbaycan Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1920-1945)*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2006, s. 676; Ertürk, *a.g.e.*, s. 233.

Nejdeh'i Bulgaristan'da tutuklayan Rus yetkililer bu şahsı Rusya'ya götürüp oradan da Sibirya'ya sürgün etmiştir. Ancak diğer Ermeni lejyonierleri Amerika ve İngiltere tarafından korunmuş ve Rusya'ya teslim edilmemişlerdir.¹⁹⁶⁸

Savaş sona erdiğinde gerek Rusların yanında gerekse Almanların safına geçip Almanların yanında savaşan Kafkasyalı binlerce asker, İkinci Dünya Savaşı sürecinde yerlerinden yurtlarından çıkarıldıklarından habersiz bir şekilde ailelerinin yolunu tutmuştur. Ancak evlerine geldiklerinde ailelerinin ve akrabalarının Orta Asya'ya, sürgün edildiklerini öğrenebilmişlerdir. Ailelerinin İkinci Dünya Savaşı'nda Almanlarla işbirliği yaptıkları suçlamasıyla Orta Asya'ya gönderildiğini öğrendikten sonra, ailelerini bulmak için Orta Asya'ya doğru yollara düşmüşlerdir. Orta Asya'da aylarca ve hatta yıllarca ailelerini aramışlardır. Ancak aile ve akrabalarının sadece bir kaçına ulaşabilmişlerdir. Orta Asya'ya ulaştıklarında da Rusya tarafından, Rus ordusundaki başarılarından dolayı kendilerine verilen tüm ödülleri de teslim etmeleri istenmiş ve diğer sürgün edilenlerle aynı muameleye tabi tutulmuşlardır.¹⁹⁶⁹

Sonuç olarak İkinci Dünya Savaşı sırasında ve hemen sonrasında sayıları bir milyonu aşan Kuzey Kafkasyalı (Çeçenler, İnguşlar, Karaçaylar, Balkarlar vd.) ve bir o kadar da Kırım Tatarları ile Kalmuklar “vatan hainliği” suçuyla itham edilerek Sibirya ve Orta Asya'ya sürülmüştür.¹⁹⁷⁰

Rusya'da Stalin, Mart 1953'te ölmüş ve N. Kruşçev, Stalin'in ölümünden sonra 1956 Şubat'ında 20. Komünist Parti Kongresi'nde yaptığı gizli bir konuşmada Kafkasya halklarının sürgün edilmesinin hiçbir insani veya askeri bir sebebinin olmadığını belirterek bu haksız yere yapılan sürgünlerden dolayı Stalin'i sorumlu tutmuştur.¹⁹⁷¹ Bu arada Kruşçev, yaşanan sürgün ve katliamların Birleşmiş Milletler'in gündemine alınmasının önüne geçmek için 1957'de sürgün edilenlerin affı hakkında bir kararname çıkarmıştır. Bu kararnameye göre sürgün edilenlere tekrar vatanlarına dönme izni verilmiştir. Ancak sadece 20.000 Çeçen ve 25.000 Karaçay-Balkar halkı Kuzey Kafkasya'ya dönmüştür. Dönemeyenlerse sürgün

---

¹⁹⁶⁸ Mühlen, *a.g.e.*, s. 132.

¹⁹⁶⁹ Comins and Richmond, *a.g.e.*, s. 874.

¹⁹⁷⁰ Marie Broxup, "Kafkasya Müridizmi ve Sovyet Tarihçiliği", *Kafkasya Gerçeği*, (Çev.: Ayşe Sanem Ümit), Sönmez Matbaa ve Yayınevi, Samsun 1991, S. 5, s. 31.

¹⁹⁷¹ Smith, *a.g.e.*, s. 117.

edildikleri yerlerde zor şartlarda yaşam mücadelesi vermek durumunda kalmıştır. Kafkasya halklarının sürgünleri gibi yurtlarına dönüşleri de sorunlu olmuştur.¹⁹⁷²

Kuzey Kafkasyalılar yurtlarına geri döndüklerinde birçok şeyin değişmiş olduğunu görmüşlerdir. Sadece bıraktıkları evleri işgal edilmekle kalmamış kültürleri yok edilmek üzere kasıtlı bir politikayla camileri yıkılmış, birçok köyde mezarlıklar dahi bozularak taşlar inşaat malzemesi olarak kullanılmıştır.¹⁹⁷³ Yurtlarına geri dönenler kendi köy ve evlerine sahip olamamışlardır. Ancak Kolhozlarda ve devlet fabrikalarında, kömür ocaklarında, mecburi çalışma kamplarında işçi olarak çalıştırılmış ve barakalarda yaşamaya mahkum edilmişlerdir. Bu haksızlığa itiraz eden Çeçenlerden 15.000'i tekrar sürgün edilmiştir.¹⁹⁷⁴

4.15. Rusya'nın Kafkasya'da Türk-İslam Karşısındaki Tutumu

İslamiyetin Kuzey Kafkasya'ya kadar yayılması VII. yüzyılda Araplar vasıtasıyla gerçekleşmiştir. Arapların Kafkasya'yı ele geçirmesiyle bölgede camiler açılmış ve İslam hızla yayılmaya başlamıştır.¹⁹⁷⁵ Ancak Kazan'ın Rus işgaline girmesiyle Ortodoks Kilisesi, hükümetin de desteğiyle Müslümanlara karşı yüzyıllar sürecektir olan misyonerlik faaliyetlerine başlamıştır. İlk olarak Kazan'da camiler, mescitler, maddi ve manevi eserler tamamen yıkılmıştır. Ardından 1555'te Kazan'da Piskoposluk açılarak Türklerin Hristiyanlaştırılmasının temelleri atılmıştır. Bu amaçla Guriy adlı bir papaz ilk piskopos olarak atanmıştır. İlk zamanlarda Çarlık idaresi ile evlerini veya topraklarını bırakıp kaçmak zorunda kalan Türklerin topraklarına el koymaya başlanmıştır. Bu topraklar Saray mensuplarına veya manastırlara dağıtılmıştır. Ancak yerlerinde kalıp elinde kalan toprağı işleyenler de vergi ödemeye mahkum edilmiştir. Çarlık idaresi, Rus olmayan milletlerin dil ve kültürlerini de baskı altına alarak Ruslaştırma, Hristiyanlaştırma ve sömürgeleştirme faaliyetlerine hız vermiştir. Bu politikalar sonucu Ruslar tarafından işgal edilen birçok şehir tahrip edilirken bir o kadar da halk ve devlet tarih sahnesinden silinmiş,¹⁹⁷⁶

¹⁹⁷² Vatchagaev, *a.g.e.*, s. 334; Karcha, *a.g.m.*, s. 5-7; M. Zihni Hızal, "Kuzey Kafkasya'da Katliam", Kuzey Kafkasya'da 1944 yılı Toptan Sürgün ve Katliam (Genocide) Faciası, Hedef Yayınları, Ankara 1964, s. 15; Devletşin, *a.g.e.*, s. 530.

¹⁹⁷³ Smith, *a.g.e.*, s. 117.

¹⁹⁷⁴ M. Zihni Hızal, "Kuzey Kafkasya'da Katliam", Kuzey Kafkasya'da 1944 yılı Toptan Sürgün ve Katliam (Genocide) Faciası, Hedef Yayınları, Ankara 1964, s. 15; Devletşin, *a.g.e.*, s. 530.

¹⁹⁷⁵ Trepavlov, *a.g.e.*, s. 35.

¹⁹⁷⁶ Seyit Sertçelik, "Rus İmparatorluğu'nun Avrupa Yakasında Yaşayan Türklerin Demografik Dağılımı ve Çarlık Rusyası'nın Türklere Yönelik Politikaları", *Genel Türk Tarihi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, C. 9, s. 622.

Rusya'nın bölgede bu baskıcı ve yıkıcı uygulamalarına maruz kalan Kafkasya halkı İslam temeli etrafında birleşerek XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar büyük bir mücadeleye girişmiştir. Ancak daha sonra Rus orduları bu direnişi de kırmış ve bölgeyi neredeyse tamamen kontrolleri altına almışlardır.¹⁹⁷⁷

Dubrovskiy'nin ifadesine göre bu işgaller çerçevesinde Rus hükümetlerinin doktrini, yalnız Rus milliyetçiliğine müsaade etmiş diğer milletlerin kendi milli ve dini menfaatlerini koruma teşebbüsleri irticai bir hareket olarak değerlendirilmiştir.¹⁹⁷⁸ Bu süreçte Rusya Türkleri için manevi bir lider olan İsmail Gaspıralı (1851-1914) ortaya çıkarak “Dilde, fikirde, işte birlik” fikrini ortaya atmıştır. Bu düşüncelerle milli dil ve kültürün korunup geliştirilmesi, milli aydınlar zümresinin yetiştirilmesi, Müslüman hayat tarzının modern yaşam tarzıyla örtüşebileceği üzerinde durulmuştur.¹⁹⁷⁹ İsmail Gaspıralı'nın bu fikri Kafkasya'da büyük bir ilgi görmüştür. Bu ilgi, Rusya'da ihtilalin yaşanmasından sonra Kafkasya halklarının kendi milli birliklerini ve devletlerini kurmalarında büyük rol oynamıştır.

1917 yılında Rusya'da yaptıkları devrimle Moskova'da yönetimi ele geçiren Lenin ve Stalin, “Rusya'nın ve Doğunun Bütün Müslümanlarına” adlı ortak bir bildiri yayımlamışlardır. Bu bildiride Rusya'nın ve Doğu'nun Müslümanlarına hitaben şu ifadeler kullanılmıştır:

“Bütün camileri ve medreseleri tahrip edilmiş olan, inançları ve gelenekleri Çarların ve Rusya'nın zalimlerinin ayakları altında çiğnenenler...inançlarınız ve adetleriniz, milli kültürleriniz ve kurumlarınız bundan böyle hür ve dokunulmazdır. Milli birliğinizi her türlü serbestlik altında kurabilirsiniz.”

Bu bildiri Rusya'nın Nüfuzu altındaki milletler açısından adeta bir kurtuluş beyannamesi olarak görülmüştür. Ancak bütün bu vaatlerle gerçekler arasında büyük zıtlık her yönüyle kendini göstermiştir. Çünkü Kızıl Ordu birlikleri Kafkasya'daki milli, dini, kültürel ve sosyal prensipleri ve vaatleri bir tarafa bırakarak bölgeyi Rusya'nın ekonomik ve askeri nüfuz alanı olarak görmüştür.¹⁹⁸⁰ Rusya içindeki Müslüman halkların kaderini tespit edecek milliyetler politikası iç savaş yıllarında düşünülmüş ve 1922'den sonra Rusya'nın tüm Türk-İslam toprağı üzerinde planların aşamalı olarak uygulanmasına karar verilmiştir. Stalin tarafından ortaya atılan düşünce çerçevesinde bu halklar üzerinde dini, ekonomik ve kültürel boyutta yeni

¹⁹⁷⁷ Trepavlov, *a.g.e.*, s. 37.

¹⁹⁷⁸ Vasiloviç Dubrovskiy, *Sovyet Tarihçiliği Gözünde Türk Dünyası*, (Haz.: Sebahattin Şimşir), IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2009, s. 107.

¹⁹⁷⁹ Nadir Devlet, *Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905-1917)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014, s. 25.

¹⁹⁸⁰ Gaucher, *a.g.e.*, s. 163.

uygulamalara başlanmıştır. Özellikle Müslüman toplulukların sahip olduğu gelenekleri parçalama, dini fikirlerini ortadan kaldırma ve aydın kesimdeki Türk birliği veya İslam birliği ideallerini yok etmeye yönelik plan devreye sokulmuştur. Rus politikası büyük İslam ve Türk birliğini önce parçalara ayırmak ve meydana gelen yıkıntı içinde küçük sınırlı birlikler kurmak için harekete geçmiştir. Bu politika Türklerin yanı sıra Kafkasya'daki diğer halklarada uygulanmıştır. Nitekim Çeçen-İnguş grubu, Edigelilerden ve akrabaları olan Kabarday, Çerkes ve Abazalardan meydana gelen Edige grubu ve nihayet aynı dili konuşan Karaçay ve Balkar Türk grupları Rusya'nın böl, parçala ve yönet anlayışı çerçevesinde birbirinden ayrılmışlardır. Rusya'nın Kuzey Kafkasya'da uyguladığı bu politikayla bir milleti ve kültürü parçalamanın bütün argümanları kullanılmış böylece bölgede kabile tipi mikro milliyetlerin doğmasına çalışılmıştır. Bu siyaset birbirlerine oldukça yakın diller konuşan Müslüman toplulukların bir araya gelmesini neredeyse imkansız hale getirmiştir.¹⁹⁸¹

1923 yılında Sovyet Türk-İslam Cumhuriyetlerin dışarıdaki İslam dünyası ile bağlantıları koparılmış, Sovyet Müslümanlarının kutsal merkezlere yapılan hac ziyaretleri yasaklanmıştır. Bu dönemde Kafkasya coğrafyası dışarıdan gelebilecek bütün Müslümanlara kapatıldığı gibi hiçbir Sovyet Müslüman'ına da yurtdışına çıkma izni verilmemiştir.¹⁹⁸²

Galimcan İbrahimov'un "Milli kültürümüz başka bir kültür (Rus Kültürü) tarafından eritilmemelidir. Milli kültürümüz, milli dilimiz çerçevesinde serbestçe gelişebilmelidir... Ayrıca Türkleşmiş bütün halklar aynı ailenin fertleri oldukları için Türk olan tüm kardeşlerimizle münasebetlerimizi devam ettirmeliyiz..." gibi düşüncelerini Rus yetkililer bir tehdit olarak algılamıştır.

Rusya, aynı kültürün oluşturduğu Kafkas halkından mikro milliyetçiler oluşturmaya çalışırken bölgede İslam üzerinden yapılmak istenen sindirme politikasının Rusya açısından olumsuz gelişmelere yol açacağı düşünülmüştür. Çünkü bölgede İmam Şamil'in hatırası yaşamaya hep devam etmiştir. Halk, İslam'ın geleneklerine, adalet mekanizmasına ve dini değerlerine bağlıydı. Rus yetkililere göre buradaki halkın özgürlükçü ve savaşçı karakterlerini göz önüne almadan bu bölgede bir din karşıtı propagandaya girişmek imkansızdı. İç savaş sırasında Müslümanlar hem Beyaz Dinik'in ordularına hem de Kızıl Ordu'ya karşı

¹⁹⁸¹ Bennigsen, *Quelquejay, a.g.e.*, s. 155.

¹⁹⁸² Bennigsen, *a.g.m.*, s. 314.

savaşmışlardır. Bu açıdan Rusya milli bölünmelerle nüfuzunu sağlamlaştırdığı bölgede İslam dinine karşı verilecek mücadeleyi sonraya bırakmıştır. Bu düşünce 1928'e kadar Sovyetler Birliği'nin Müslüman topraklarında, bilhassa Kafkasya'da uygulanmıştır.¹⁹⁸³

Ancak 1928'den itibaren Stalin, Bolşevik rejime muhalefet etsin veya etmesin neredeyse tüm milliyetçi Müslüman aydınları ve devrim öncesi İslam temsilcisi ve savunucularının tamamını tasfiye etmiştir. Böylece 1928'de SSCB'de İslam'a karşı büyük bir saldırı başlatılmıştır.¹⁹⁸⁴

Komünist Partisi tüm Kafkasya'da olduğu gibi Kırım'da da 1927-1928'de "Milli Parti'nin eski üyelerine karşı saldırıya geçmiştir. Kırım Tatar Sovnarkom'u Başkanı Veli İbrahimov 1927'de tutuklanmış ve 1928 Ocak'ında da karşı ihtilale katılma ve casusluk suçlamasıyla idam edilmiştir. Bundan sonra da Tatar aydınlarının köklerinin kazınması için birçoğu tutuklanırken, bir kısmı da idam yada sürgün edilmiştir.¹⁹⁸⁵

Büyük temizlik yıllarında, Azerbaycan'da 1930'larda uygulanan büyük temizlik hareketi milliyetçi Khanbudagov'un taraftarlarının Komünist Partisi'nden atılmasıyla başlamıştır. Nitekim Azerbaycan Merkez İcra Komitesi Başkanı Sultan Mecid Efendiyev, eski Milli Eğitim Halk Komiseri ve eski Azerbaycan Sovnarkov Başkanı Dadeş Bünyadzade ve Azerbaycan İçişleri Halk Komiseri Hamid Sultanov da Rusya tarafından ortadan kaldırılmıştır.¹⁹⁸⁶

Siyasi tesmdilcilerin yanı sıra dini liderler de hedef alınmıştır. Bu kapsamda binlerce cami kapatılarak yıkılmış, imamlar, ¹⁹⁸⁷ hırsızlık cinayet ve ahlaksızlıkla itham edilerek tutuklanmıştır. İslam dinine karşı savaş okul, parti, konsomol ve bilhassa 1925'te kurulmuş olan "Militan Allahsızlar Birliği" aracılığıyla hep birlikte yürütülmüştür. Bu birliğin başına da E. Laroslavskii (Miney Gubelman) getirilmiştir.¹⁹⁸⁸

Çarlık döneminde Rus papazlarından Nikolay İlminskiy, 1876'de Türk-Müslümanlığa karşı yeni uygulamalar yapılarak Kafkasya'daki Türk-İslam halklarının yazılarının Ruslaştırılması ve dinlerinin Hristiyanlaştırılması gerektiği tezini savunmuştur. Stalin yönetimindeki Bolşevik Rusya da onlarca yıl sonra

¹⁹⁸³ Bennigsen, Quelquejay, *a.g.e.*, s. 185.

¹⁹⁸⁴ Sagadaev, *a.g.m.*, s. 30.

¹⁹⁸⁵ Bennigsen, *a.g.m.*, s. 314.

¹⁹⁸⁶ Bennigsen, Quelquejay, *a.g.e.*, s. 192.

¹⁹⁸⁷ Sagadaev, *a.g.m.*, s. 30.

¹⁹⁸⁸ Yemelianova, *a.g.m.*, s. 43; Bennigsen, Quelquejay, *a.g.e.*, s. 182.

Nikolay'ın bu tavsiyelerine uyarak Kafkasya halklarının yazılarını değiştirip ibadet yerlerini kapatmaya başlamıştır. Bir milleti ve kültürü ifade eden ön önemli iki unsur olan dil ve din üzerinden yürütülen politikalar Rusya'nın Kafkaslar üzerindeki emellerini açıkça göstermektedir.¹⁹⁸⁹ Bunun yanısıra medreseler ve dini okullar kapatılmış dini kitapların basılması ve okunması yasaklanmıştır.¹⁹⁹⁰

Kafkasya'da Rusların İslam dini üzerindeki baskısını en set biçimde göğüsleyen halklardan biri de Çeçenler olmuştur. Rus yetkililerin baskısına rağmen 1931 yılında Çeçen bölgesinde hala 2675 cami ve medrese hizmet vermekteydi. Rusya'nın uygulamaları sonucu binlerce cami kapatılmış bir o kadar din adamı da tutuklanmış ve sürgün edilmiştir.¹⁹⁹¹

Rusya 1931 yılı ve sonrasında Kafkasya halklarından önde gelenlerini Almanya veya Japonya adına casusluk yapmakla suçlamıştır. Aynı yıllarda Rusya İslam'ın beş şartından ikisi olan “Hac” ve “zekat”ı yasaklamıştır. Daha sonra İslam'ın şartlarından olan “Ramazan Orucu” da yasaklanmıştır.¹⁹⁹²

Stalin'le aynı fikirde olan ve Komünist Partisi'nin ileri gelenlerinden olan A. A. Zhdanov ve S. Kirov 1930'ların başından itibaren Sovyetler Birliği'nde tarih kitaplarının yeniden yazılması kampanyasını başlatmıştır. Bu kampanyaya göre Sovyet halkının gerçek rehberinin Komünist Partisi olduğu, tarihçilerin bu gerçeği işleyerek tarih kitaplarını yazmaları gerektiği düşünülmüştür. Sovyet Rusya sınırları içinde yaşayan milletlerin tarihleri ile ilgili gerçekleri araştırmanın son derece sakıncalı olduğu, esas olansa halkların kardeşliği ve dostluğu olduğu, Lenin'in de bu düşünceyi savunduğu vurgulanmıştır. Bu durum başarıya ulaşırsa bunun da Sovyet tarihçilerinin zaferi olacağı belirtilmiştir.¹⁹⁹³ Böylece Sovyet tarihçiliği, Komünist Parti'nin programını uygulayan ve tarihi gerçekleri saptırarak yeni bir Sovyet toplumunun oluşturulmasında bir araç olarak kullanılmaya başlanmıştır.

Stalin'in direktifleriyle İslam'a karşı verilen savaş sonucu 1930'larda yaklaşık 30.000 Müslüman din adamı öldürülmüştür. Bununla birlikte camilerin, medreselerin, İslam'la ilişkili enstitülerin neredeyse tamamı kapatılmış, yıkılmış ya

¹⁹⁸⁹ B. Hayit, “Komünizm ve Türk Dünyası”, *Milli Türkistan*, Düsseldorf 1969, S. 127, s. 22

¹⁹⁹⁰ G. Feizullin, “The Persecution of National-Religious Traditions of the Moslems in the USSR”, *Caucasian Review* 3, Institute for the Study of the USSR, Munich 1956, No 3, s. 70.

¹⁹⁹¹ Gaucher, *a.g.e.*, s. 163.

¹⁹⁹² Bennigsen, Quelquejay, *a.g.e.*, s. 182.

¹⁹⁹³ Mehmet Saray, “Çarlık ve Sovyet Döneminde Rusların Türkler Hakkındaki Görüşleri ve Siyasetleri”, *Avrasya Etüdleri*, TİKA Yayınları, Ankara 1994, C. 1, S. 3, s. 30.

da buralar Rusya ve komünizm yararına kullanılmaya başlanmıştır.¹⁹⁹⁴ Kantemir'in ifadesine göre 1938'e kadar Kafkasya'da 4.000, Kırım'da ise 1000 cami kapatılmıştır.¹⁹⁹⁵ Avşalumova'nın ifadesine göre 1930'da sadece Dağıstan bölgesinde 200-2500 cami vardır. 1930'ların sonlarına kadar bu camilerin çoğu kapatılmıştır.¹⁹⁹⁶ 1941'e gelindiğinde 1920'de açık bulunan 25000-30000 camiden sadece 1000'i kalmıştır. 14.500 İslami din okulları zorla kapatılmıştır.¹⁹⁹⁷

İberieli'nin ifadesine göre komünizm adına dikta rejimi kuran Lenin, Troçki, Stalin ve yandaşları 1921-1941 yılları arasında halkta manevi değerler açısından büyük tahribat oluşturmuştur. Komünist ideolojik eğitimle halk, Lenin ve Stalin gibi komünist liderlere tapma derecesine yükselmiştir.¹⁹⁹⁸

1907 yılında sadece Sovyet Rusya'nın Avrupa kısmındaki camilerin sayısı 7000 iken 1942 yılında Sovyetler Birliği sınırları içindeki camilerin toplam sayısı ise 1312 olarak tespit edilmiştir. Sayıdaki bu denli düşüş Rus yetkililerin İslam karşısındaki tutumunu net bir şekilde ortaya koymaktadır.¹⁹⁹⁹ İşçiler böyle istiyor diyerek bu yerler klüp, sinema veya diğer kamu kurumlarına dönüştürülmüştür.²⁰⁰⁰

Rus Hükümeti, Türk-İslam birliğini bozmak ve Sovyetler Birliği Müslümanlarının dış Müslüman ülkelerle kültürel münasebetlerini ortadan kaldırmak için 1926-1928 yılları arasında Arap alfabesi yerine Latin alfabesinin kullanılmasını zorunlu kılmıştır. Bu değişikliğin gerekli olduğunu ispat için öne sürülen delil ise Arap alfabesinin Türk fonetiğine uygun olmayışı, Arap yazısının bugünkü hitap ve baskı tekniğine elverişli olmayışı, bu alfabenin okullarda öğretimi zorlaştırdığı ve Arap alfabesini korumakla Müslüman halklarının çağdaş medeniyetten ayrıldıkları iddia edilmiştir. Ancak asıl maksat daha farklıydı. Çünkü Stackelberg de bu alfabe değişikliğinin fonetik, öğrenme güçlüğü ve çağdaşlaşmadan ziyade, kültürel ve siyasi amaçlarla yapıldığını savunmaktadır. Kafkasya'da 1939'un sonunda Latin Alfabeti yerine de Rus-Kiril alfabesinin kullanılması zorunluluğunun getirilmesiyle Sovyet Müslümanları, Türkiye'den ve Türk dünyasından soyutlanmaya çalışılmıştır. Bu değişiklikler, Bolşevik liderlerin Sovyet nüfuzundaki Orta Asya bölgeleri ve

¹⁹⁹⁴ Yemelianova, *a.g.m.*, s. 43.

¹⁹⁹⁵ Ali Kantemir, "İslam, Buddhism, Judaism", *Religion in The USSR*, (Ed.: Boris İwanow), (Transl.: James Larkin), Institute For The Study Of The USSR Series 1., Munich 1960, No 59, s. 146.

¹⁹⁹⁶ L. H. Avşalumova, *İclam v Dagistane*, İzdetelstvo Poligrafiçeski, Mahaçkala 1994, s. 98.

¹⁹⁹⁷ Sagadaev, *a.g.m.*, s. 30.

¹⁹⁹⁸ İberieli, *a.g.e.*, s. 447.

¹⁹⁹⁹ G. A. Von Stackelberg, "Sovyetlerin Komünist Emperyalizmi Tecrübesi ve Sovyetler Birliğindeki Müslümanlar", *Birlik*, Ankara 1977, S. 8, s. 610.

²⁰⁰⁰ Bennigsen, Quelquejay, *a.g.e.*, s. 183.

Kafkasya'nın Ruslaştırma sürecini hızlandırma düşüncesinin uygulamaya konulması olarak ortaya çıkmıştır.²⁰⁰¹ Stackelberg'e göre de bu değişiklik, Sovyetler Birliği Müslümanlarını Türkiye ve diğer Müslüman ülkelerden ayırmak için yapılmış bir uygulamadır.²⁰⁰²

Bolşevikler, Kafkasya'da milli tarihi tahrif ettikleri gibi vakıflara, emlak ve taşınmaz mallara da el koymuşlardır. Komünistler için kendi ideolojilerinin karşısında en büyük düşman olarak İslamiyet'i görmüşlerdir. Kuran nüshalarını meydanlarda yakmışlar, bilim insanları ve din alimleri ortadan kaldırılmıştır. Mescit ve camiler ahır, tiyatro, sinema veya kolhoz deposuna çevrilmiştir. Sağlam aile bağlarını koparmak, çocuklara ve gençlere komünist terbiyesi aşılamak için "Komsomol" teşkilatı kurulmuştur. 6-7 yaşındaki çocuklar Rusların adlandırmasıyla "Pionerler" okulda anne-baba ve akrabalarına karşı casus olarak yetiştirilmiştir.²⁰⁰³

Moskova yönetiminin 1928-1938 yılları arasında Kafkasya halklarına sert bir şekilde uyguladığı milli ve dini sindirme politikasında İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Türk-İslam'a karşı tavrında köklü değişikliklere gitmesine sebep olmuştur. Bu dönemde yönetim, Türk-İslam'ın sempatisini kazanmak için bir takım yeni düzenlemeler yapmıştır. Alman birliklerinin 1941'de Sovyet Rusya'ya başlattığı saldırı ile Moskova yönetimi, yıllardır İslam'a karşı verdiği mücadeleden vazgeçtiği izlenimi vermek ve Türk-İslam'ın Rus Hükümeti bünyesinde temsil edilmesini sağlamak için dört dini idare kurmuştur. Bu idareler:

1. Rusya ve Sibirya Sünni Müslümanları İdaresi
2. Orta Asya ve Kazakistan Müslümanları İdaresi
3. Kuzey Kafkasya ve Dağıstan Müslümanları İdaresi
4. Kafkas Ötesi (Güney Kafkasya) Müslümanları Sünni ve Şii İdaresi'dir.

Kuzey Kafkasya ve Dağıstan Müslümanları İdaresi'nin merkezi Dağıstan Cumhuriyeti'nde yer alan Buynask olarak belirlenmiştir. Yetki alanı Çeçen-İnguş, Kuzey Osetya, Kabardin ve Balkar cumhuriyetleri olmak üzere bütün Kuzey Kafkasya, Edige ve Karaçay-Çerkes Otonom Bölgelerini kapsamıştır. Resmi Dili ise Arapça olarak kabul edilmiştir. Kafkas Ötesi Müslümanları Sünni ve Şii İdaresi Azerbaycan'da Bakü'de bulunmaktaydı. Başkanı Şii, başkan yardımcısı ise

---

²⁰⁰¹ Sagadaev, *a.g.m.*, s. 30.

²⁰⁰² Stackelberg, *a.g.m.*, s. 617.

²⁰⁰³ Ahmet Hazer Hızal, "Kuzey Kafkasya'da Hürriyet Mücadelesi ve Sovyet-Rus Müstemlekeciliği", *Azerbaycan*, Bakü 1961, S. 10-11-12, s. 6; Tewari, *a.g.e.*, s. 376; Sagadaev, *a.g.m.*, s. 30.

Sünni'ydi. Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'da bulunan toplulukları idare etmekle yetkilendirilmiştir.²⁰⁰⁴

10 Haziran 1942'de Ufa'da bir Müslümanlar kongresi toplanmıştır. Ufa'da toplanan dünya Müslümanları Kongresi'nin başkanlığına da Abdurrahman Rasulev getirilmiştir.²⁰⁰⁵ Moskova'nın aldığı bu kararların Türk-İslam nezdinde olumlu yansımaları olmuştur. Moskova Hükümeti'nin göstermelik de olsa bu iyi niyetine karşılık Müslümanlar, 1942 Haziran'ında Ufa'da topladıkları bir kongre ile dünyadaki bütün Müslümanlara hitaben Rusya'nın savaşta gösterdiği gayretleri desteklemeye davet etmiştir.²⁰⁰⁶ 1943'te de Rasulev'in başkanlığında Sovyetler Birliği Müslümanları Kongresi Taşkent'te yapılmıştır.²⁰⁰⁷ Burda da müslümanlar Rusya'nın yanında yer almayı prensipte olarak benimsemişlerdir. Ancak bu idarelerin tesisi, Sovyet Hükümeti'nin İslamiyet'le barıştığı anlamına gelmemiştir. Çünkü perde arkasında İslam'a karşı propaganda hız kesmeden devam etmiştir. Müftüler başkanlığında kurulan dini idareler Sovyet siyasi ve askeri çıkarlarının desteklenmesi ve Sovyet Hükümeti'nin propaganda faaliyetlerine hizmet etme aracı olarak kullanılmıştır.²⁰⁰⁸

Rusya, Kafkasya halklarına karşı gerçek yüzünü Alman birliklerinin Kafkasya'dan çekilmesiyle göstermiştir. Nitekim 1943 yılından itibaren Kafkasya halkları Almanlarla işbirliği yaptıkları gerekçesiyle daha önceki konularda da belirtildiği gibi Orta Asya ve Sibiry'a sürgün edilmişlerdir. Daha sonra Kafkaslardan sürgün edilen milletlerin isimleri coğrafya haritalarından, seyahat rehberlerinden ansiklopedilerden ve okul kitaplarından silinerek, gazete ve dergilerde bu milletler hakkında yazılar yazmak dahi yasaklanmıştır.²⁰⁰⁹

Molotov, 29 Haziran 1945'te verdiği demeçte İkinci Dünya Savaşı sürecinde Almanya'nın Slav Ukrayna halkı üzerinde baskı ve sömürü düzeni kurarak Ukrayna okullarının açılmasını yasakladığını, dillerine zulmettiğini, kültürlerini yok ettiğini

²⁰⁰⁴ Bennigsen, Quelquejay, *a.g.e.*, s. 204; Bohdan R. Bociurkiw, "Sovyetler Birliği'nde Kurumsallaştırılmış Din ve Milliyet İlişkileri", *Stratejik Açından Sovyet Müslümanları ve Diğer Azınlıklar*, (Haz.: S. Enders Wimbush), (Çev.: Yuluğ Tekin Kurat), Forum Yayınları, Ankara 1988, s. 282.

²⁰⁰⁵ Bertold Spuler, "1942'den Beri Rusya'daki Müslümanların Durumu", *Türk Dünyası Araştırmaları*, (Çev.: Bengi Özbilen), İstanbul 1989, S. 63, s. 208.

²⁰⁰⁶ Bennigsen, Quelquejay, *a.g.e.*, s. 204.

²⁰⁰⁷ Yemelianova, *a.g.m.*, s. 47; Spuler, *a.g.m.*, s. 208.

²⁰⁰⁸ Stackelberg, *a.g.m.*, s. 612.

²⁰⁰⁹ Mahmut Aslanbek, "İtibarı İade Edilmiş Kuzey Kafkasya Halklarının Durumu", *Dergi: Sovyetler Birliği Öğrenme Enstitüsü*, Münih 1959, S. 16, s. 26.

ve hatta onları sürgün ettiğini ifade etmiştir.²⁰¹⁰ Molotov'un ifade ettiği gibi Almanların düştüğü bu hataya ne yazık ki Rus yetkililer de düşmüş, İkinci Dünya Savaşı'nda Almanlarla iş birliği yaptıkları suçlamasıyla binlerce Kafkas halkı yurtlarından sürülmüştür.

Rus yetkililer İkinci Dünya Savaşı'nda yaptıkları hatayı 11 yıl sonra anlayarak Kafkas halklarının hak ve itibarlarını yeniden iade etme kararı almışlardır. Sovyetler Birliği Yüksek Şurası 1957'de bir kararname çıkararak 1943-1944 yıllarında Orta Asya ve Sibirya'ya sürgün edilen halkların uğradığı haksızlıkların giderileceği, muhtariyetlerinin yeniden verileceği, Kafkasya halklarının eski yurtlarına dönmesine müsaade edileceği bildirilmiştir. Bu doğrultuda Sovyetler Birliği Yüksek Şurası'nın aldığı karar gereği Çeçen-İnguş özerk bölgesi kurulmuştur.²⁰¹¹ Buna ilaveten Kuzey Kafkasya sürgünlerine de topraklarına dönme izni verilmesiyle Karaçay-Çerkes Özerk Bölgesi ile Kabarda-Balkar Özerk Bölgesi de yeniden tesis edilmiştir.²⁰¹² Ancak Kırım Tatarları bu uygulamanın dışında tutulmuştur.²⁰¹³ Ahıska Türklerinin de yurtlarına dönmelerine müsaade edilmemiştir.

Yaklaşık 14-15 yıllık bir süreden sonra tekrar yurtlarına dönen Kafkasya halkları kendi dillerinde gazete ve yayınlar çıkararak okullar ve milli kültür faaliyetinde bulunmaya başlamışlardır. Kendi milletleriyle beraber sürgün edilen yerli idarecilerin bir kısmı yeniden kurumlara alınmışlardır.²⁰¹⁴

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Kafkaslarda Rus nüfuzunun yeniden pekişmesiyle Rusça, siyasi ve ilmi alanda biri Rusça olmak kaydıyla iki lisanlılık ortaya çıkmıştır. Kafkasya'da çok iyi derecede Rusça bilmeden siyasi ve ilmi herhangi bir alanda yükselmek mümkün olmamıştır. Bu durum Kafkas halklarının dil ve kültürlerinin aleyhine gelişen bir durum olarak ortaya çıkmıştır.²⁰¹⁵

Rus Hükümetleri, Sovyetler Birliği döneminde Türklerin büyük kısmını hükümleraltılıkları altında bulundurdıklarından bu bölgelerde emperyalist düşüncelerini daha rahat uygulayabilmek için tek olan bu milleti, Türk topluluklarının adlarını temel alarak, parçalara bölmüş ve bu suretle Azeri, Tatar,

²⁰¹⁰ V. M. Molotov, *Vaprosı Vneşney Politiki: Reçi i Zayavleniya April 1945-İyun 1948 g.*, Gasudarstvennoe İzdatelstva Politiceskoy Literaturı, Agiz 1948, s. 19.

²⁰¹¹ Mahmut Aslanbek, "İtibarı İade Edilmiş Kuzey Kafkasya Halklarının Durumu", *Dergi: Sovyetler Birliği Öğrenme Enstitüsü*, Münih 1959, S. 16, s. 26.

²⁰¹² Najjar, *a.g.e.*, s. 298.

²⁰¹³ Mühlen, *a.g.e.*, s. 241.

²⁰¹⁴ Mahmut Aslanbek, "İtibarı İade Edilmiş Kuzey Kafkasya Halklarının Durumu", *Dergi: Sovyetler Birliği Öğrenme Enstitüsü*, Münih 1959, S. 16, s. 18.

²⁰¹⁵ Mühlen, *a.g.e.*, s. 241.

Özbek gibi suni milletler meydana getirmiştir. İkinci Dünya Savaşı sürecinde aynı tutumu Almanlar da takınmıştır. Nitekim Kırım'ın Almanlar tarafından işgalinden sonra Tatarlar kendilerinin Türk olduklarını üzerinde durmuş ve Türk kelimesini kendi basın ve yayınlarında kullanmaya başlamışlardır. Ancak Almanlar, Rusların yaptığı gibi Kırım Türklerinin kendilerine Tatar demelerini istemiştir. Türk kelimesinin gerek basında gerekse diğer neşriyatlarda kullanılması yasaklanmıştır.²⁰¹⁶ Bu durum Kafkasya'daki halklar üzerinde Rusya ile Almanya'nın politikasının aslında birbirinden farklı olmadığını açık bir delilidir.

Stackelberg'e göre Rus Hükümeti, Sovyetler Birliği Müslümanları arasında yeni bir Sovyet aydın zümresi oluşturmaya çalışmıştır. Rus Hükümeti bu genç aydınların milli duygudan, milli şahsiyetten mahrum, kendi öz vatanının tarihi ve asırlara dayanan Müslüman ecdadının kültürüyle ilgisini kesmeye çalışmıştır. Bu düşünce ve uygulamalar sayesinde Rus Hükümeti, Sovyetler Birliği Müslümanlarını, kendi milli kültürlerini serbestçe geliştirme imkanlarından mahrum bırakarak genç kuşağı milli değerler ve İslami geleneklerden uzaklaştırmışlardır. Sovyetler Birliği Müslümanlarının yaşadıkları milli topraklarında Müslüman olmayan halkların sayıları kasıtlı olarak artırılmış, ziraati kolektivitize ettirilmiş bunun yanı sıra hızla gelişen sanayileşme sayesinde cumhuriyetlerin milli servetleri komünizm yararına ve yerli halk zararına istismar edilmiştir.²⁰¹⁷

Kafkasya, Türkistan, İdil-Ural'da parçala ve yönet siyasetini uygulayan Moskova'nın ruhuna Kafkas halklarının birleşme siyaseti uygun düşmemiştir. Bunun için Rusya, Kafkas halklarının birleşmesini önlemek için bütün imkanlarını seferber ederek bu birliği bozmanın yollarını aramış ve nihayetinde Kafkasya'da onlarca cumhuriyetçik kurulmuştur.²⁰¹⁸

İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesinden on beş yıl sonra Rusya, Kafkasya'da Slav halkına yeni kolonizasyon bölgeleri oluşturmuştur. Bunun sonucunda Ruslar Edige Otonom Bölgesi'nde %70, Karaçay ve Balkarların arasında %51, Çeçen-İnguş Otonom Cumhuriyeti'nde %49, Tatar Cumhuriyeti'nde %44 ve Dağıstan Otonom Bölgesinde %20'ye varan bir nüfusa sahip olmuşlardır. Böylece Rusya, Kafkasya'da

²⁰¹⁶ Aleksander Stambrowski, "Türk Milleti", *Emel*, (Çev.: İbrahim Otar), Ankara 1965, S. 30, s. 38.

²⁰¹⁷ G. A. Von Stackelberg, "Sovyetlerin Komünist Emperyalizmi Tecrübesi ve Sovyetler Birliğindeki Müslümanlar", *Birlik*, Ankara 1977, S. 8, s. 622.

²⁰¹⁸ Mirza, "Maverayı Kafkasya Federasyonu Neden Dağıldı?", *Kurtuluş*, Milli Azerbaycan Neşriyatı, Berlin 1936, S. 21, s. 15.

önemli nüfuz alanları ve koloniler kurmuştur.²⁰¹⁹ Uygulanan politikalar sonucu Kafkasya halkları Rus Hükümetlerini Kafkasya'da sömürü düzeninin mimarları olarak görmüştür. Bu olumsuz algının düzeltilmesi Rus idaresinin elindedir.

Mühlen'e göre Rus yetkilileri tarafından görevi kötüye kullanma, itimatsızlık ve Kafkasya milletlerini aşağılayıcı bakış açısı ortadan kalkarsa Rusya'nın milletler meselesi siyasi, sosyal ve ekonomik bir problem olmaktan çıkar böylece Kafkasya milletlerinin hakları korunmuş olur.²⁰²⁰ Çünkü yüzyıllardır yıpranmış, horlanmış ayrıca dil, din ve kültürü çeşitli sindirme politikalarına maruz kalmış olan Kafkasya halklarının Moskova'ya güveni kalmamıştır. Bu durumda iki kötüden birini tercih etmek durumunda bırakılan halk, İkinci Dünya Savaşı'nda Kafkasya'da Rus birliklerinin yanında savaşırken kimi zaman da Almanların sahte vaatlerine inanmak durumunda kalmışlardır. Buradaki esas mesele kendi benliğiyle özgür bir şekilde yaşamak isteyen bir milletin ikinci hatta üçüncü bir tercihe zorlanması meselesidir. Çünkü bir olayın çözümlenmesi için sonuçtan ziyade sebebine odaklanılmalıdır. Ancak bu şekilde yapılan hatalardan ders alınıp bundan sonra yaşanabilecek sorunlar önlenmiş olur.

---

²⁰¹⁹ Bennigsen, Quelquejay, *a.g.e.*, s. 201.

²⁰²⁰ Mühlen, *a.g.e.*, s. 247.

SONUÇ

Rusya her fırsatta Kafkasya'yı siyasi ve askeri açıdan nüfuzu altına almaya çalışmıştır. Kafkasya'ya hakim olarak buradan güneydoğu istikametinde ilerleyip Basra Körfezi vasıtasıyla Hint Okyanusu'na çıkmak istemiştir. Bir yandan Karadeniz ve Boğazlar diğer yandan da Doğu Anadolu üzerinden Doğu Akdeniz vasıtasıyla sıcak denizlere ulaşmak istemiştir. Rusya bu hedefine ulaşabilmek için önce Kafkasya halkları ve devletleriyle büyük bir mücadeleye girmiştir. Sonucunda Kafkasya'yı nüfuzu altına alan Rusya'nın hakimiyet sahası Osmanlı Devleti ve İran ile çakışmaya başlamıştır. Bu süreçten sonra Kafkasya'da Rusya-Osmanlı Devleti ve Rusya-İran çıkar çatışması kendini göstermeye başlamıştır. Rusya hedefine ulaşabilmek için Birinci Dünya Savaşı'nda askeri ağırlığını daha ziyade Doğu Anadolu'ya vermiştir. Doğu Anadolu'yu Van'a kadar işgal eden Rusya ülkedeki karışıklıklar ve Bolşevik İhtilali'nin etkisiyle Birinci Dünya Savaşı'ndan çekilmiş Doğu Anadolu'da işgal ettiği yerleri de terk etmek durumunda kalmıştır. Rusya'nın Doğu Anadolu'dan ve Kafkasya'nın güneyinden çekilmesiyle buradaki askeri boşluğu doldurmak isteyen Almanya dikkatini bölgeye yoğunlaştırmıştır.

Rusya'nın Güney Kafkasya'da bıraktığı boşluğu doldurmak isteyen Almanya Birinci Dünya Savaşı'nda kendisiyle aynı cephede yer alan Osmanlı Devleti birliklerinin dahi Kafkasya'daki ilerleyişini engellemeye çalışmıştır. Bunun için karşı cephede yer alan Rusya ile işbirliği yapmaktan da geri durmamıştır. Gürcistan'ın hamiliğine soyunarak Kafkasya'da tutunmanın çabasında olan Almanya, Birinci Dünya Savaşı'nın bitmesiyle Kafkasya'dan çekilmek durumunda kalmıştır. Yapılan anlaşmalar çerçevesinde Osmanlı Devleti ve Alman birliklerinin bölgeden çekilmesiyle Rusya, Kafkasya'daki nüfuzunu yeniden sağlamaya başlamıştır.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Rusya, Kafkasya halklarına her ne kadar kendi siyasi, askeri ve milli birliklerini kurmaları izni vermiş olsa da bu hak bir süre sonra ellerinden tekrar alınmıştır. İkinci Dünya Savaşı'ndan önce Stalin başkanlığındaki Rusya'nın uygulamaları sonucu Kafkasya halklarının siyasi, askeri, ekonomik, dini ve sosyokültürel değerleri büyük bir tahribata uğramıştır. Stalin'in uyguladığı imha siyasetinden kurtulmak isteyen Kafkasya'daki halk önderleri kurtuluşu Türkiye'ye ve Almanya'ya sığınmakta bulmuştur.

Almanya'da 1933'te Hitler'in iktidara gelmesiyle Alman siyasi çevreleri Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Almanya'nın imzalamak zorunda olduğu ve

silahlanmasını yasaklayan anlaşmayı tanımadıklarını ilan etmiştir. Böylece Hitler'in iktidara gelmesiyle Almanya Milletler Cemiyeti'nden çekilerek silahlanmaya başlamıştır. Bu süreçten sonra Almanya doğu politikasına yeniden ağırlık vermeye başlamıştır. Kafkasya, Hitler Almanya'sının doğu politikasında ele geçirilmesi gereken en önemli hedef olarak belirlenmiştir. Almanya, Kafkasya'yı elde ederek buradaki petrol yataklarına hakim olmayı, buradaki halkları Rusya'ya karşı kışkırtmayı ve buradan Rusya'yı kuşatmayı planlamıştır. Çünkü Alman siyasi çevreleri Almanya'nın Avrupa ve doğu hakimiyeti önünde en büyük engel olarak Rusya'yı görmüştür.

Almanya'nın Eylül 1939'da Polonya'ya saldırmasıyla İkinci Dünya Savaşı başlamıştır. Haziran 1941'de Almanya'nın Rusya'ya saldırmasıyla da Kafkasya'da Rus-Alman nüfuz mücadelesi resmen başlamıştır. Alman yetkililer Rusya'yı ekonomik, zirai ve askeri imkanlardan mahrum bırakmak için Ukrayna, Kırım ve Karadeniz'in ele geçirilmesi gerektiğini düşünmüştür. Bu bölgeleri ele geçiren Almanya'nın ikinci hedefi Kafkasya olmuştur. Almanya 1942'nin sonbaharında Kafkasya'ya saldırmış ve büyük ölçüde bölgeyi ele geçirmiştir.

Kafkasya halkları da Almanya'nın bu hareketini Rusya tarafından kendilerine yıllardır uygulanan baskı, sürgün, temizlik ve kolektifleştirme uygulamalarından kurtuluş olarak görmüşlerdir. Fakat bölge halkları daha özgür bir Kafkasya'da yaşama hayalleri kurarken Alman siyaset ve askeri çevreleri bu halklar üzerinden Kafkasya'ya nüfuz etmenin çabasında olmuştur. Nitekim Almanya, yüzyıllardır ezilmiş, horlanmış olan Kafkasya halklarını Rusya'ya karşı kullanabileceği bir araç olarak görmüştür. Almanya, esir düşen Kafkas halklarından da Rusya'ya karşı Kafkas Lejyonları oluşturmuştur. Almanlara esir düşen Kafkas asıllı askerler Alman esir kamplarında açlık, sefalet, hastalık ve kurşuna dizilmekten kurtulmanın yolunu Kafkasya Lejyonlarına katılmakta bulmuşlardır.

Kafkasya'yı ele geçiren Alman birlikleri, diğer bir önemli stratejik bölge olan Volga boyundaki Stalingrad'a yönelmişler ancak Rus birliklerinin direnişi sonucu Stalingrad'ı terk etmek zorunda kalmışlardır. Rus ordusunun Stalingrad önlerinde Alman birliklerini büyük bir yenilgiye uğratması sonucu Alman birlikleri Kafkasya'dan tamamen çekilmek durumunda kalmıştır. Almanya'nın 1943 Şubatından itibaren Kafkasya'dan çekilmesiyle Stalin'in emriyle Rusya, İkinci Dünya Savaşı'nda Almanlarla işbirliği yaptıkları suçlamasıyla yüz binlerce Kafkas

halkını tutuklayıp ölüme mahkum etmiş yüzbinlercesini de Orta Asya ve Sibirya'ya sürgün etmiştir.

Rus ordusu ve partizan birliklerinde yer alan Kuzey Kafkasya asıllı askerler Almanlara karşı kahramanca savaşmalarına rağmen bu durum Rus yetkililer tarafından görmezden gelinmiştir. Dünya tarihinde tüm işgalci orduların işgal ettikleri her bölgede işbirlikçiler bulunduğu gibi Nazi birlikleri de işgal ettikleri bölgelerde örneğin Hollanda, Belçika, Fransa, Doğu Avrupa ülkeleri, Belarus ve Rusya'nın nüfuzu altındaki çeşitli bölgelerde kendilerine işbirlikçiler bulmuşlardır. Fakat hiçbir topluluk ve halk Almanlarla işbirlikçilikle suçlanmamasına rağmen Kafkasya halkları topyekün işbirlikçilikle suçlanmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nda topyekün bir başkaldırısı söz konusu olmamasına rağmen Kafkas halkları Almanlarla işbirliği yaptıkları gerekçesiyle topyekün sürgün edilmişlerdir. Sürgün edilen halkların varlıklarına el konularak dini, tarihi, milli ve kültürel değerleri büyük bir tahribata uğratılmıştır. Kafkasya halklarının sürgünü, milli ve dini değerlerinin büyük tahribata uğratılması Kafkasya'da Rusya'ya karşı büyük nefret ve kırıngılığın yaşanmasına sebep olmuştur. Nihayetinde Rusya'nın, Kafkasya, Türkistan ve Doğu Avrupa'da uyguladığı politikalar Çarlık Rusya'sının uygulamalarını aratmamıştır.

Diğer milletler gibi Kafkasya halklarının da büyük bir felakete sürüklendiği İkinci Dünya Savaşı, insanlık tarihinin en korkunç hadiselerinden birine sahne olmuştur. İkinci Dünya Savaşı'nda dünya genelinde 60 milyon insan hayatını kaybetmiştir. Bu savaş Kafkasya halklarında olduğu gibi neredeyse tüm dünyada insanlık adına büyük yıkıma yol açmıştır. Yüzyılların kültürel zenginlikleri yakılmış, yıkılmış, insanlığın ortak mirası büyük yaralar almıştır. Sayısız fabrika, maden ve imalathane beton ve demir yığınlarına, ekili alanlar da adeta birer çöle dönmüştür. Savaşın ardından kıtlık, salgın hastalık ve kitlesel yoksullaşma küresel bir sorun haline gelmiştir.

1945'te savaş sona erdiğinde Rusya, büyük devletlerle birlikte hareket ettiğinden dolayı bu devletler Rusya'yı daha büyük bir yıkımdan kurtarmıştır. Hatta İngiliz ve Amerikan yetkililerin tutumlarından dolayı Rusya savaş öncesinden daha kazançlı duruma gelmiştir. Bu doğrultuda Rusya, bütün Kafkasya'da nüfuzunu tekrar güçlendirdiği gibi Avrupa'da Polonya, Macaristan, Romanya, Çekoslovakya, Bulgaristan ve Arnavutluk; Asya'da ise Mançurya ve Kuzey Kore'yi kontrolü altına almıştır. Rusya açısından batıda Almanya, doğuda ise Japonya tehdit olmaktan çıkarılmıştır. Alman yenilgisiyle Rusya'nın bu denli güçlenmesi batı devletlerini

Komünizm tehdidi karşısında endişelendirmeye başlamıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle SSCB, Sovyet etkisini komşu ülkelere yayma siyaseti izlemeye başlamıştır. Nitekim Birinci Dünya Savaşı'nın galipleri olan sömürgeci ülkelerin yerini İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra SSCB ve ABD almıştır. Bu durum yeni bir soğuk savaşın başlamasına sebep olmuştur.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Doğu Avrupa ve Kafkasya'da yeniden nüfuzunu güçlendiren ve daha fazlasının peşinde olan Rusya, Kafkaslardan güneye doğru yayılma politikasını yeniden uygulamaya çalışmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın ilk yılları Almanya karşısında büyük kayıplar yaşayan Rusya, Türkiye'yi yanına çekmek için Boğazlarda ve Türkiye'nin Kafkasya sınırında herhangi bir istek ve çıkar peşinde olmadığını belirtmiştir. İkinci Dünya Savaşı'nın sonlarında ise Alman tehlikesinin bertaraf edilmesiyle Çarlık Rusya'sının Türkiye ve Kafkasya üzerindeki yayılmacı politikalarını yeniden devreye sokmaya başlamıştır. Nitekim Rus yetkililer Haziran 1945'te Türk yetkililerden Boğazlarda askeri üs kurma ve kuzeydoğu Anadolu'da toprak talebinde bulunmuşlardır.

Rusya'nın İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Çarlık Rusya'sının yayılma alanının ötesine ulaşması, Kafkasya'daki nüfuzunu daha da artırarak buradan Ortadoğu'ya uzanma düşüncesi ABD'yi harekete geçirmiştir. Buna bir de Türkiye'den istekleri eklenince Amerikan Başkanı 1947'de Truman Doktrini'ni ilan etmiştir. Bu doktrinle Rusya'nın yayılması engellenmeye çalışılmıştır. Rusya'nın yayılmacı politikalarını kendileri için bir tehdit olarak gören ABD ve İngiltere Sovyet yayılmacılığını engelleme konusunda Türkiye'yi destekleme kararı almıştır. Türkiye'nin dirayetli duruşu ve diğer devletler tarafından da desteklenmesi karşısında Rusya, Mayıs 1953'te Türkiye ile ilgili isteklerinden vazgeçmek durumunda kalmıştır.

Sonuç olarak İkinci Dünya Savaşı'nda Rusya ve Almanya Kafkasya'da yürüttükleri nüfuz mücadelesinde bölgedeki insan unsuru dahil bütün değerleri kendi çıkar politikaları için kullanma eğilimi göstermişlerdir. Bu devletlerin uyguladığı politikalar yüzünden ezilen yine Kafkas halkları olmuştur. Bu iki büyük devletten birini seçmeye zorlanan halk çaresizlik ve imkansızlıklar içinde bu devletlerin kendilerine biçtiği rolü oynamaya mahkum edilmiştir. Burada Kafkasya halklarının tarihsel süreçte aldıkları kararları eleştirmekten ziyade bu halklara bu kararları almak zorunda bırakan büyük aktörler tenkit edilmelidir. Böylece sorunun kökeni daha iyi anlaşılabilir. Tarihsel sürecin daha doğru algılanması sağlanacaktır. Buradaki asıl

maksat suçluyu aramak değil yaşanan olayları objektif bir bakış açıyla ortaya koyup “Gerçekte Ne Oldu” sorusuna cevap bulabilmektir. Çünkü ancak bu şekilde doğru yanlıştan ayrılabilir ve böylece bilgi ve bilim hikaye olmaktan çıkarak bir yol göstericilik rolünü üslenebilir. Bu hedef doğrultusunda hazırlanan bu çalışma ile tarihsel süreçte Kafkasya’da yaşananlara ışık tutulmaya çalışılmıştır.

Bu çalışma Kafkasya’da Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra ve İkinci Dünya Savaşı sürecinde Almanya ile Rusya arasında yaşanan çıkar çatışmasının Kafkas halklarına yansımalarını tüm yönleriyle ortaya koymaktadır.

Yapılan araştırma sırasında karşılaşılan belge ve bilgiler Kafkasya alanında daha birçok çalışmanın yapılabileceğini göstermiştir. Bu çalışmada yararlanılan kaynaklar Kafkasya alanında çalışacak araştırmacılara yol göstereceği kanısındayız.

Bu çalışmayı kusursuz bir şekilde hazırlamaya çalışmamıza rağmen eksiklerimiz mutlaka vardır. Bu konuda yapıcı eleştirileriniz doğruları daha iyi görmemizi ve daha değerli çalışmalar ortaya koymamızı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

A. Arşiv Kaynakları

1-Başkanlık Cumhuriyet Arşivi

- BCA-930.01.0.0/1.12.1. (Ruslar Tarafından Azerbaycan Topraklarının Bir Kısımının Ermenistan'a Verilmesi ile İlgili Belge)
- BCA-030.01.0.0/11.63.8. (Başbakan Şükrü Saraçoğlu'nun Beyanatı)
- BCA-030.01.0.0/40.240.19. (Alman Elçisi Von Papen'in Adalar Konusunda Naci Peker İle Yaptığı Görüşme)
- BCA-030.10.0.0/116.810.2. (Rusya'nın Kafkasya'daki Türklere Karşı Takip Ettiği Politika)
- BCA-030.10.0.0/228.532.30. (Alman Dışişleri Bakanı Baron Von Neurant'ın "Volk und Reich" Adlı Bir Gazetede Cenevre Konferansı Hakkında Yayımlanan Makalesi)
- BCA-030.10.0.0/231.554.16. (Alman Dışişleri Bakanı Baron Von Neurant'ın Bir Gazeteye Verdiği Mülakat)
- BCA-030.10.0.0/231.560.12. (Türk Hükümeti'nin İngiliz ve Fransızlarla Yaptığı Anlaşmaları Uygulanamaz Hale Getirmek İçin Alman Büyükelçisi Von Papen'in Karşı Faaliyette Bulunduğuna Dair Alınan Haber)
- BCA-030.10.0.0/232.561.2. (Kafkasya Sınırında Türkiye'nin Askeri Yığınak Yaptığı ile İlgili Alman Basınında Çıkan Yalan Haberler)
- BCA-030.10.0.0/323.562.11. (Rusların Ele Geçirdiği Alman Uçaklarını Tamir Ederek Türkiye Sınırlarında Yaptıkları Uçuş Hareketleri)
- BCA-030.18.1.2/95.54.1. (Alman-Rus Savaşında Türkiye'nin Tarafsızlık Beyanatı)
- BCA-490.01.0.0/5.26.7. (Türkiye'nin Almanya ve Japonya'ya Savaş İlan Etme Kararı)

2-Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi (TBMM Arşivi)

- TBMM Zabıt Ceridesi*, Dönem 1, İçtima 1, C. 1, 28, Nisan 1920.
- TBMM Zabıt Ceridesi*, Dönem 1, İçtima 2, C. 9, 24 Mart 1921.
- TBMM Zabıt Ceridesi*, Dönem 6. İçtima 1, C. 3, S. Sayısı 233, 7 Ağustos 1940.
- TBMM Zabıt Ceridesi*, Dönem 6, İçtima 2, C. 19, 25 Haziran 1941.
- TBMM Zabıt Ceridesi*, Dönem 7, İçtima 1 C. 13, 2 Ağustos 1944.

3-Yayımlanmış Arşiv Belgeleri

III. Enternasyonal’de Faşizm Üzerine Tartışmalar Belgeler I (Komünist Enternasyonal’in 3,4,5,6. Kongre Tutanakları)(Çev.: İsmail Yarkın), Dönüşüm Yayınları, İstanbul 1991.

Berlin Hakkında Sovyet Notası: Bir Tahlil, Amerikan Haberler Merkezi, Ankara 1959.

Dokumanti i Materialı Kanuna Vtoroy Miravoy Boynu Arhiv Dirksena II (1938-1939), Ministerstva İnastrannih Del SSSR, Moskva 1948.

Dokumenti Ministerstva İnostrannih Del Germanii: Germanskaya Politika v Turtsii (1941-1943) II, Arhivnoe Upravlenie Ministerstva İnastrannih Del Soyuza SSR, Moskva 1946.

Dokumenti Vneşney Politiki CCCR, Tom 3, Ministerstva İnastrannih Del SSSR Gosudarstvennoe İzdatelectvo Politiceskoy Literaturı, Moskva 1959.

Dokumenti Vneşney Politiki CCCR, Tom 4, Ministerstva İnastrannih Del SSSR Gosudarstvennoe İzdatelectvo Politiceskoy Literaturı, Moskva 1960.

Führer Konferansı, (Çev.: Tahsin Kalafatoğlu), C. 3, Deniz Basımevi, Ankara 1951.

İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye Üzerine Gizli Pazarlıklar 1939-1944: SSCB Dışışleri Bakanlığı, Almanya Dışışleri Bakanlığı Belgeleri, (Haz.: Fatma Güngören), (Çev.: L. Konyar ve N. Ugurlu), Örgün Yayınevi, İstanbul 2003.

İkinci Dünya Savaşı’nın Gizli Belgeleri: Almanya Dışışleri Bakanlığı Arşivinden Almanya’nın Türkiye Politikası:1941-1943, (Derl.: Mehmet Ali Yalçın), (Çev.: Muammer Sencer), May Yayınları, İstanbul 1968.

Osmanlı Arşiv Belgelerinde Nahçıvan, (Haz.: Yusuf Sarıay), Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, İstanbul 2011.

Rus Arşivlerine Göre Moskova ve Kars Konferansları-Tutanaklar ve Belgeler,(Haz.: Natalya Çernichenkina), Değişim Yayınları, İstanbul 2014.

Sovyetler Birliği Komünist Partisi Tarihi (Bolşevik), (Haz.: SBKB: Merkez Komitesinin Bir Komisyonu), (Yönt.:Ömer Özerturgut), Aydınlık Yayınları, Ankara 1970.

SSCB Dışışleri Bakanlığı Stalin, Roosevelt ve Churchill’in Gizli Yazışmalarında Türkiye 1941-1944 ve İkinci Dünya Savaşı Öncesi Sovyet Barış Çabaları ve Türkiye 1938-1939, (Çev.: Levent Konyar), Havass Yayınları, İstanbul 1981.

Tahran, Yalta ve Potsdam Konferansları: Gizli Belgeler, (Çev.: Fahri Yazıcı), Sinan Yayınları, İstanbul 1972.

Türkiye’de Ermeni Meselesi (Rus Genelkurmay Başkanlığı Belgeleri), (Haz.: Mihail Bashanov), (Çev.: İlyas Kemaloğlu (Kamalov)), Türk Tarih Kurumu, Ankara 2013.

B. Rusça Kitap ve Makaleler

Arsanukaeva, Malika Sultanovna, “Organizatsiya Upravleniya Gorskimi Narodami Severnova Kavkaza V XIX. Naçala XX VV.: Asnovnie Etapı, Asobennosti İ Problemi (Kuzey Kafkasya Dağlılarının XIX. yüzyıl Sonu ve XX. yüzyıl başlarında Yönetim Yapısı: Esas Aşamaları,Özellikleri ve Zorlukları)”, *Yeni Türkiye*, Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi, Ankara 2015, S. 79, ss.28-33.

Avşalumova, L. H., *İclam v Dagistane*, İzdetelstvo Poligrafiçeski, Mahaçkala 1994.

Barabov, M. M., “Bulletedni Revolutsionnova Coveta Aboronı: Kak İstoçnik Po İstorii Grajdanskoy Vaynı”, *Vaprosı İstoçnikovedeniya İstorii Dagestana*,(Ed.: A. C. Gadjiev, Z. G. Zulpukarov, M. A. G., G. Ş. Kaymarazov, A. N. Osmanov), Dagestanskii Filial an CCCP, Mahaçkala 1990, s.5-11.

Çervonnaya, C. M., *Kagda Yeşelonı sı Deportirovannımı Narodami Şli na Boctok*, İzdatelstva Odjak, Simferepol 2003.

Duşkavoy, H. A., *İstoriya Rassii So Vtaroy Palavını XIX v. Do Naçala Btaroy Miravoy Vaynı*, Gasudarstvennyı Komitet Rassiskoy Federatsii Po Vısşemu Abrazovaniyu, Voronej 1995.

Dyaçenko, C., *Po Vaprosam Organizatsii Kolhozov v SSSR*, İnstitut Po İzuçenniıyu İstorii i Kulturi SSSR, Munhen 1955.

Gasanlı, Camil, *SSSR-İran: Azerbaycanskii Krizis i Naçala Holadnay Vaynı (1941-1946)*, Geroy Oteçestva, Moskva 2006.

İdrisov, Yusup Magomedovich, “İz İstorii Atnoşeniy Kumikov s Karaçaevtsami Balkartsami i Nogaytsami v XV.-XX. vv. (XVI-XX. Yüzyıllarda Kumuklar, Karaçay Balkarlar ve Nogaylar ve Nogayca ile İlişkileri Tarihi)”, *Yeni Türkiye*, Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi, Ankara 2015, S. 79, ss. 61-88.

İskenderov, G. A., “Arhivno-Dokümentalni i Statistiçeski İstoçniki Pa İstorii Savhoznova Stroitelctva v Dagistane (1920-1937)”, *Vaprosı İstoçnikovedeniya İstorii Dagestana*,(Ed.: A. C. Gadjiev, Z. G. Zulpukarov,

- M. A. G., G. Ş. Kaymarazov, A. N. Osmanov), Dagestanskii Filial an CCCP, Mahaçkala 1990, ss. 24-34.
- Karov, D., *Partizanskoe Dvijenie v CCCP v 1941-1945*, Institut Po İzuçeniyu İstorii i Kulturi CCCP, Münhen 1954.
- Lilyazov, N. A., “Turkiy Faktor vo Bneşney Politike Germaniy Nakanune v Pervie Godı Vtoroy Voynı”, *Materialı Mejdunarodnoy Nauçnoy Konferetsii-İstoriya Volga-Uralskova Regiona*, 10-12 Oktyabrya 2011-Ankara, İzdaniye Turetskova İstoriçeskova Obşestva, Ankara 2015, C. 2, ss. 275-305.
- Marcanlı, Musa, *Armyanstvo-Rassiya-Kavkaz*, İzdatelstvo Flinta, Moskva 2011.
- Margoyt, C. A. – Fedarov, K. V., *Vtoraya Mirovaya Vayna 1939-1945 gg.: Priçini, Harakter, Uroki*, İzdatelstva MGTU, Moskva 1995.
- Medvedko, L. İ. “L. 3. Mehlic: Vıstupavşii İz Teni Vojda”, *Perekrestki Epoh*, (Re.: V. İ. Şeremet, İ. A. Kuzin), Tehnologičeskaya Şkola Biznesa, Moskva 1998, Tom. 2, ss. 213-226.
- Molotov, V. M., *Vaprosı Vneşney Politiki: Reçi i Zayavleniya Aprel 1945-İyun 1948 g.*, Gasudarstvennoe İzdatelstva Politiçeskoy Literaturı, Agiz 1948.
- Ragimov, M. Ş. – Alekperov A. K., “Covremennoe Sostayannie Perspektivı Razvitiya Azerbaydjanckova Yazıka Znaniya”, *Covetskaya Torkologiya*, Akademiya Nauk Azerbaydjanckoy SSR, Baku 1970, No 5, ss. 2-12.
- Semenov, N., *Sovetskoi Sud i Karatilinaya Politika*, İnstitute for the Study of the History and Institutions of the USSR, München 1952.
- Trepavlov, B. B., *Vayna i İslam na Severnom Kavkaze XIX-XX vv.*, Rossiyskaya Akademiya Nauk İnstitut Rossiyskoy İstorii, Moskva 2000.
- Tolçenov, M. P., *Za Kulisami Podgatovki Btaroga Fronta: İz İstorii Vtaroy Miravoy Vaynı*, Vsesoyuznoe Obşestva Po Rasprostraneniyu Politiçeskix i Nauçnix Znaniy, Moskva 1947.
- Vasilev, L. C., *İstoriya Vostoka 2*, Federalnaya Tselevaya Programma Knigaidaniye Russii, Moskva 1994.
- Vatchagaev, Mairbek, “Deportatsiya 1944 Goda-Çeçenskii Xolokost, Genotsid Çeçenstev (Çeçenlere Rusların Uyguladıkları Soykırım ve Çeçen Bağımsızlık Hareketleri)”, *Yeni Türkiye*, Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi, Ankara 2015, S. 79, ss. 334-338.

C. Kitap ve Makaleler

1-Kitaplar

- Adams, Arthur E., Matley, Lan M. ve Mecagg, William O., *An Atlas of Russian and East European History*, Frederick A. Praeger Publishers, New York 1967.
- Akiner, Shirin, *Sovyet Müslümanları*, (Çev.: Ahmet Mutu ve Tufan Buzpınar), İnsan Yayınları, İstanbul 1995.
- Altstadt, Audrey L., *The Azerbaijani Turks: Power and Identity Under Russian Rule*, Hoover Institution Press, California 1992.
- Ambrose, Stephen E., *D-Day 6 Haziran 1944 İkinci Dünya Savaşı'nın Nefes Kesen Mücadelesi*, (Çev.: Esin Akan), Kastaş Yayınevi, İstanbul 2004.
- Andrew, Christopher and Mitrokhin, Vasili, *The Mitrokhin Archive-The KGB in Europe and the West*, The Penguins Press, London 1999.
- Aragon, *Sovyet Rusya: 1939-1960*, (Çev.: Galip Üstün), Cem Yayınevi, İstanbul 1969.
- Aragon ve Maurois, Andre, B. *Amerika - S. Rusya 1917-1960 Paralel Tarih ve Görüşmeler*, (Çev.: Galip Üstün), Cem Yayınevi, İstanbul 1968.
- Argun, Yura G., *Abhazya'da Yaşam ve Kültür*, (Çev.: Hayri Ersoy, Yalçın Karadaş), Nart Yayıncılık, İstanbul 1990.
- Armaoğlu, H. Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1983.
- Aslan, Kıyas, *Ahıska Türkleri*, Ahıska Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği, Ankara 1995.
- Aslanbek, Mahmut, *Karaçay ve Malkar Türklerinin Faciası*, Çankaya Matbaası, Ankara 1952.
- Atatürk, Kemal, *Nutuk 1919-1927*, (Haz.: Zeynep Korkmaz), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2005.
- Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV*, (Haz.: Mehmet Evsile), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2006
- Atnur, İbrahim Ethem, *Osmanlı Yönetiminden Sovyet Yönetimine Kadar Nahçıvan (1918-1921)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2010.
- Avtorkhanov, Abdurakhman, *Stalin and the Soviet Communist Party*, Institute For The Study of The USSS, Munich 1959.
- Baddeley, John F., *Rusların Kafkasya'yı İstilas ve Şeyh Şamil*, (Çev.: Sedat Özden), Kayıhan Yayınları, İstanbul 1994.

- Bal, Halil, *Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Kuruluş Mücadelesi ve Kafkas İslam Ordusu*,İdil Yayıncılık, İstanbul 2014.
- Baytugan, Barasbi, *Kuzey Kafkasya:1917-1970*, Yedi Yıldız Yayınları, Samsun 1998.
- Bayur, Hikmet, *XX. Yüzyılda Türklüğün Tarih ve Acun Siyaseti Üzerindeki Etkileri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989.
- Belot, A. De, *Pasifik Hava Deniz Harbi 1941-1945*, (Çev.: Akif Fırat), Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, İstanbul 1955.
- Benet, Sula, *Abhazlar: Kafkasların Uzun Ömürlü İnsanları*,(Çev.: Nuran Kılıçaslan), Kaf-Der Yayınları, Ankara 1994.
- Bennigsen, Alexandre A. ve Quelquejay, Chantal L., *Step'de Ezan Sesleri: Sovyet Rejimi Altındaki İslam'ın 400 Yılı*, (Çev.:Nezih Uzel), Kent Basımevi, İstanbul 1981.
- Best, Antony, Hanhimaki, Just M., Maiolo, Joseph A. ve Schulze, Kirsten E., *Uluslararası Siyasi Tarih 20. Yüzyıl*, (Çev.: Taciser Ulaş Belge, Emel Kurt), Yayınodası Yayınları, İstanbul 2012.
- Bettelheim, Charles, *Nazizm Döneminde Alman Ekonomisi: Kapitalizmin Çöküşünün Bir Görünümü*, (Çev.: Kenan Somer), Savaş Yayınları, Ankara 1982.
- Beygua, Valeri, *Abhazya Tarihi*, (Çev.: Mahinur Tuna), Asyayın, İstanbul 1999.
- Bohlen, Charler E., *Tarihe Tanık 1929-1969*,(Çev.: Semra Tekdağ), C. 1, Som Grafik Teknik Matbaacılık, İstanbul 1977.
- Bournoutian, George A., *Ermeni Tarihi*, (Çev.: Ender Abadoğlu ve Ohannes Kılıçdağı), Aras Yayıncılık, İstanbul 2011.
- Bullitt, William C., *Asıl Büyük Dünya*, (Çev.: Halit Çakır), Nebioğlu Yayınevi, İstanbul 1995.
- Carell, Paul, *Barbarossa Harekatı:1941-1945 Alman Sovyet Savaşı*, (Çev.: Hüsnu Erentok), Sinan Yayınları, İstanbul 1973.
- Caroe, Sir Alof, *Sovyet İmparatorluğu Sömürülen Milletler*, (Çev.: Zerhan Yüksel), Tercüman Gazetesi Yayınları, İstanbul (t.y.).
- Cartier, Raymond, *İkinci Dünya Savaşı*, (Çev.: Safa Kılıçlıoğlu), Meydan Gazetecilik ve Neşriyat, İstanbul 1975.
- Cebesoy, Ali Fuat, *Moskova Hatıraları (21.11.1920-2.6.1922)*, (Haz.: Osman Selim Kocahanoğlu), Temel Yayınları, İstanbul 2002.
- Cemal Paşa, *Anılarım 1913-1922*, (Haz.: Fahri Parin), Paraf Yayınları, İstanbul 2010.

- Çolak, Mustafa, *Alman İmparatorluğu'nun Doğu Siyaseti Çerçevesinde Kafkasya Politikası (1914-1918)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014.
- Craig, Gordon A., *Germany 1866-1945*, Oxford University Press, New York 1980.
- Creel, George, *Rusların Asya Siyaseti: Rusya'nın Asya Üzerine Beslediği Emeller*, (Çev.: S. Behlül Toygar, B. A. London), Hilmi Kitabevi, İstanbul 1949.
- Dağcı, Cengiz, *Hatıralarda Cengiz Dağcı: Yazarın Kendi Kaleminden*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1998.
- Dallin, David J., *Rusya'nın Yeni İmparatorluğu*, Ulus Basımevi, Ankara 1951.
- Dallin, David J., *Soviet Russia's Foreign Policy: 1939-1942*, (Transl.: Leon Dennen), New Yale University, Haven 1942.
- Dallin, David J., *Sovyet Casusları*, (Çev.: Nüşet Baba), Yarı Yayınları, Ankara 1968.
- Darende, Daver, *Sirenler Çalıyor: Bir Çocuk Gözüyle İkinci Dünya Savaşı Anılar Denemeler*, Duman Yayınları, Ankara 2005.
- D'Encausse, Helene Carrere, *Decline of an Empire: The Soviet Socialist Republics in Revolt*, (Transl.: Martin Sokolinsky, Henry A. La Farge), Newsweek Books, New York 1981.
- Deutscher, Isaac, *Bitmemiş Devrim: Sovyet Rusya 1917-1967*, (Çev.: Seçkin Çağan), Habora Kitabevi, İstanbul 1969.
- Devlet, Nadir, *Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905-1917)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014.
- Devletşin, Tamurbek, *Sovyet Tataristan'ı*, (Çev.: Mehmet Emircan), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981.
- Dimitrov, Georgi, *Faşizme Karşı Birleşik Cephe*, (Çev.: Ali Özer), May Yayınları, İstanbul 1975.
- Dönitz, Karl, *Büyükamiral Karl Dönitz'in Hatıraları*, (Çev.: Muzaffer Elaldı), Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Yayınları, Ankara 1976.
- Dubrovskiy, Vasiloviç, *Sovyet Tarihçiliği Gözünde Türk Dünyası*, (Haz.: Sebahattin Şimşir), IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2009.
- Dudayev, Cevher, *Özgürlük Kolay Değil*, (Çev.: Cihangir Muhammed), Turan Kültür Vakfı Yayınları, İstanbul 1996.
- Dugin, Aleksandr, *Rus Jeopolitiği: Avrasyacı Yaklaşım*, (Çev.: Vügar İmanov), Küre Yayınları, İstanbul 2003.

- Dumezil, Georges, *Kafkas Halkları Mitolojisi*, (Çev.: Musa Yaşar Sağlam), Ayraç Yayınları, Ankara 2000.
- Edelman, Maurice, *How Russia Prepared U.S.S.R. Beyond the Urals*, Penguin Books, Middlese 1943.
- Ekim Devriminin 60 Yılı*, Novosti Press Ajansı Araştırma Kurulu (Çev.: H. Aksoy), Ser Yayınevi, Ankara 1977.
- Erkilet, H. Emir, *Şark Cephesinde Gördüklerim*, (Çev.: Zühtü Gökçeeren), Tan Basımevi, İstanbul 1943.
- Ertürk, Cabbar, *Kızılordu'dan Kafkas Milli Lejyonu'na Bir Türk'ün II. Dünya Harbi Hatıraları*, (Haz.: Erol Cihangir), Turan Kültür Vakfı Yayınları, İstanbul 2005.
- Gafenco, Gregoire, *Rus-Alman Harbinin İçyüzü*, (Çev.: Tefik Sadullah ve Yekta Teksel), Tasvir Neşriyatı, İstanbul 1943.
- Gaucher, Roland, *Sovyet Rusya'da 50 Yıllık Muhalefet ve Siyasi Cinayetler*, (Çev.: Reşat Uzman), Yeni Yayınlar, İstanbul 1980.
- Gehlen, Reinhard, *Federal Almanya İstihbarat Servisi Kurucusu Gehlen'in Anıları 1942-1971*, (Derl.: Suat Akgöl), Berikan Yayınları, Ankara 2001.
- Glasneck, Johannes, *Türkiye'de Faşist Alman Propagandası*, (Çev.: Arif Gelen), Onur Yayınları, Ankara 1968.
- Goebbels, Paul Joseph, *Savaş Notları*, (Çev.: Latif Uğurdıkan), Milli Hareket Dergisi Yayınları, İstanbul 1968.
- Gouliev, Resul, *Petrol ve Politika: Petrol Üreten Ülkeler Arasındaki Yeni İlişkiler Azerbaycan, Rusya, Kazakistan ve Batı Ülkeleri*, (Çev.: Fatma Feran), Ar Matbaacılık, İstanbul 1997.
- Grigorianz, Alexandre, *Kafkasya Halkları: Tarihi ve Etnografik Bir Sentez*, (Çev.: Doğan Yurdakul), Sabah Kitapları, İstanbul 1999.
- Gromiko, Andrey, *Anılarım*, (Çev.: Merve Arkan), Yazılama Yayınevi, İstanbul 2008.
- Haciyev, İsmail ve Amanoğlu, Ebülfez, *Tarihte ve Günümüzde Nahçıvan*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1998.
- Hagen, Walter, *Gizli Cephe: Alman Gizli Hizmetinin Teşkilatı, İdare Edenleri ve Faaliyetleri*, (Çev.: Zeki İlter), Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara 1951.

- Han, Hüseyin İkrâm, *Bir Türkistanlının 2. Dünya Savaşı Hatıraları*, Bedir Yayınları, İstanbul 1999.
- Hasanov, Ali M., *Güney Kafkasya'nın Askeri-Jeostratejik Durumu ve Azerbaycan'ın Güvenlik Politikası*, (Çev.: Azad Ağaoğlu ve Fuad Şammedov), C. 3, Ötüken Yayınları, İstanbul 2016.
- Hatipoğlu, Süleyman, *Çukurova'da Ermeni Mezalimi*, Hatay Folklor Araştırmaları Derneği Yayını, Antakya 2006.
- Hitler, Adolf, *Kavgam (Mein Kampf)*, (Çev.: Refik Özdek), İstanbul Dağıtım, İstanbul 2005.
- Hitler, Adolf, *Tek Kurtuluş Yolu*, (Çev.: İlhami Kaya), Eskin Batbaası, İstanbul 1970.
- Hosking, Geoffrey, *Rusya ve Ruslar: Erken Dönemden 21. Yüzyıla*, (Çev.: Kezban Acar), İletişim Yayınları, İstanbul 2011.
- Hostler, Charles Warran, *Türkler ve Sovyetler: Türklerin Bu Günün Dünyasında Tarihsel Durumu ve Politik Önemi*, (Çev.: Mithat San), Şanal Matbaası, Ankara 1976
- İberielî, Sandro, *Gürcü Halkının Tarihi*, (Haz.: Zeynep Aytekin), Cinius Yayınları, İstanbul 2014.
- İvanov, K., *Lenincilik ve Sovyetler Birliği Dış Politikası*, Konuk Yayınları, İstanbul 1976.
- Johnson, Ian, *Münih'te Bir Cami: Naziler, CIA ve Müslüman Kardeşlerin Batıdaki Doğuşu*, (Çev.: Serhat Ataman), Mikado Yayınları, İstanbul 2012.
- Kaçaznînu, Ovanes, *Taşnak Partisi'nin Yapacağı Bir Şey Yok: 1923 Parti Konferansı'na Rapor*, (Çev.: Arif Acaloğlu), Kaynak Yayınları, İstanbul 2008.
- Kagarlitsky, Boris, *Çevrenin İmparatorluğu: Rusya ve Dünya Sistemi*, (Çev.: Esin Soğancılar), Phoenix Yayınevi, Ankara 2007.
- Kalaycı, İsa, *Atatürk Dönemi'nde Türk-Sovyet İlişkileri (1919-1938)*, Dijital Basımevi, Hatay 2014.
- Karabekir, Kazım, *İstiklâl Harbimiz*, C. 2, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2014.
- Karabekir, Kazım, *İstiklal Harbimizde Enver Paşa ve İttihat Terakki Erkanı*, Tekin Yayınevi, İstanbul 1990.
- Karatay, Neşe Sarısoy, *Gamalı Haç ile Kızıl Yıldız Arasında Türkler*, Sinemis Yayınları, Ankara 2011.

- Karpinski, V. A., *SSCB Toplum ve Devlet Düzeni Stalinist Anayasa 1917-1947*, (Çev.: Selim Yanyeli), Varyos Yayınları, İstanbul 1991.
- Kefeli, Yakov, *Anılar 1916-1919*, (Çev.: Erdoğan Altınkaynak), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013.
- Kırimal, Edige, *Kırım'da Türk Katliamı*, (Çev.: Kemal Vehbi Gül), Toprak Yayınları, İstanbul 1962.
- King, Charles, *Karadeniz*, (Çev.: Zülal Kılıç), Kitap Yayınevi, İstanbul 2008.
- Kleveman, Lutz, *Yeni Büyük Oyun: Orta Asya'da Kan ve Petrol*, (Çev.: Hür Güldü), Everest Yayınları, İstanbul 2004.
- Kohn, Hans, *Panslavizm ve Rus Milliyetçiliği*, (Çev.: Agah Oktay Güner), Kervan Yayınları, İstanbul 1983.
- Kozlov, Viktor, *The Peoples of The Soviet Union*, (Çev.: Michael Rywkin, Paulien M. Tiffen), An Imprint of Century Hutchinson, London 1988.
- Kruşçev, Nikita Sergeyeviç, *Kruşçev'in Anıları*, (Çev.: Mehmet Harmancı), Milliyet Gazetesi Yayınları, İstanbul 1971.
- Kürkçüoğlu, Erol, *Nahçıvan Tarihi*, Güneş Vakfı Yayınları, Erzurum 2007.
- Landau, Lacob M., *Pantürkizm*, (Çev.: Mesut Akın), Sarmal Yayınları, İstanbul 1999.
- Lenczowski, George, *Russia and the West in İran 1918-1948*, Cornell University, İthaca 1949.
- Lenin, Vladimir İlic, Stalin, Josef, Zadong, Mao ve Dimitrov, Georgi, *Türkiye Üzerine*, (Çev.: Cafer Topçu), Aydınlık Yayınları, İstanbul 1977.
- Lestien, Georges ve Cere, Roger, *İki Dünya Savaşı: I. 1914-1918, II. 1939-1945*, (Çev.: Nihal Önal), Varlık Yayınları, İstanbul 1966.
- Lieven, Anatol, *Chechnya: Tombstone of Russian Power*, Yale University Press, London 1993.
- Lorot, Pascal, *Baltık Ülkeleri*, (Çev.: Hüsnü Dilli), İletişim Yayınları, İstanbul 1991.
- Lototski, S. S., *Sovyet Ordusu Sovyet Savaş Tarihi Askerlik Bilimi Doktrini Sanatı Stratejisi*, (Çev.: Nahit Tören), Sorun Yayınları, İstanbul 1978.
- Macksey, Kenneth John, *II. Dünya Savaşı'nda Askeri Hatalar*, (Çev.: M. Tanju Akad), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012.
- Mannerheim, C. G. E., *Finlandiya Mareşalı Mannerheim-Anılar*, (Çev.: Muammer Obuz), Kiralı Matbaacılık, Ankara 1998.

- Manstein, Erich Von, *Kaybedilen Zaferler*, (Çev.: ?), K.K.K. İstanbul Askeri Basımevi, İstanbul 1962.
- McCarthy, Justin, *Ölüm ve Sürgün: Osmanlı Müslümanlarının Etkin Yıkımı (1821-1922)*, (Çev.: Fatma Sarıkaya), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2012.
- Mehmetzade, Mirza Bala, *Milli Azerbaycan Hareketi*, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, Ankara 1991.
- Miksche, F. O., *Hitlerin Stratejik Hataları*, (Çev.: Zeki Erkmen), Genelkurmay Başkanlığı, Ankara 1952.
- Molotov, V., *Sovyetler Birliğinin Harici Siyaseti Hakkında: Sovyetler Birliği Yüksek Sovyetinin Fevkalade Halk Komiserleri Heyeti Reisi ve Hariciye Halk Komiserinin Nutku*, (Çev.: Naci Tımaz), Ecnebi Dillerde Neşriyat Evi, Moskova 1939.
- Monteil, Vincent, *Sovyet Müslümanları*, (Çev.: Mete Çamdereli), Pınar Yayınları, İstanbul 1992.
- Mühlen, Patrik Von Zur, *Gamalıhaç ile Kızılyıldız Arasında İkinci Dünya Savaşı'nda Sovyet Doğu Halklarının Milliyetçiliği*, (Çev.: Eşref Bengi Özbilen), Mavi Yayınlar, Ankara 1984.
- Najjar, Alexandre, *Kafkas Sürgünleri*, (Çev.: İraid Samyel), Telos Yayınları, İstanbul 2000.
- Neef, Christian, *Kafkasya-Rusya'nın Kanayan Yarası*, (Çev.: Özalp Güneralp), Yeni Hayat Yayınları, İstanbul 2004.
- Oran, Baskın, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar 1919-1980*, İletişim Yayınları, İstanbul 2012.
- Orat, Julide Akyüz-Arslan ve Nebahat Oran-Tanrıverdi, Mustafa, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kafkas Göçleri (1828-1943)*, Kafkas Üniversitesi, Kars 2011.
- Papen, Franz Von, *Beni Hitler'i Başbakan Yapmakla Suçluyorlar: Franz Von Papen'in Anılarından*, (Çev.: Anais M. Martin), (Derl.: Necip Azakoğlu), Tarihçi Kitabevi Yayınları, İstanbul 2015.
- Perinçek, Mehmet, *Rus Devlet Arşivlerinden 150 Belgede Ermeni Meselesi*, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul 2012.
- Perinçek, Mehmet, *Türk-Rus Diplomasisinden Gizli Sayfalar*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2011.
- Petrov, Vladimir, *June 22, 1941: Soviet Historians and German Invasion*, University of Sount Carolina Press, (Transl.: A. M. Nekrich), Carolina 1968.

- Polovinkina, Tamara V., *Çerkesya, Gönül Yaram*, (Çev.: Orhan Uravelli), Kafdan Yayınları, Ankara 2007.
- Qasımlı, Musa, *Azerbaycan Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1920-1945)*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2006.
- Ramazan, Musa, *Bir Kafkas Göçmeninin Anıları*, (Haz.: Gökhan M. Menteş), Kafkas Derneği Yayınları, Ankara 2001.
- Raushning, Hermann, *Hitler Bana Dedi Ki: Führer Dünyaya Nasıl Hakim Olacağını Anlatıyor*, (Çev.: Selami İzzet), Remzi Kitabevi, İstanbul 1940.
- Resulzade, Mehmet Emin, *Azerbaycan Cumhuriyeti (Keyfiyet-i Teşekkülü ve Şimdiki Vaziyeti)*, (Haz.: Yavuz Akpınar, İ. M. Yıldırım ve S. Çağın), Azerbaycan Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği Yayınları, İstanbul 1990.
- Riasanovsky, V., Nicholas ve Steinberg, Mark D., *Rusya Tarihi*, (Çev.: Figen Dereli), İnkılap Yayınları, İstanbul 2011.
- Sager, Peter, *Çalınmış Hudutlar: Sovyet Rusya'nın Bozduğu Muahedelerin Fihristi*, (Çev.: M. Lütü İıkiz), Hedef Yayınları, Ankara 1963.
- Saıdaev, İslam, *Çeçenistan Gerçeği Çeçenistan ve Dağıstan Olayları*, (Çev.: Zaza Tsurtsuamia), CIBE-Kafkasya Enformasyon Bürosu, Tiflis (t.y.).
- Sakharov, Vladimir, *Yüksek Seviyeli Bir Sovyet Diplomatının İfşaatı: Ortadoğu'da Kızıl Çember*, (Çev.: Ali Toker), Yeni Asya Yayınları, İstanbul 1981.
- Saray, Mehmet, *Türkiye ve Yakın Komşuları*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2010.
- Sarı, Mustafa, *Türkiye-Kafkasya İlişkilerinde Batum (1917-1921)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014.
- Sasse, Gwendolyn, *The Crimea Question: Identity, Transition and Conflict*, Harvard Ukrainian Research İnstitute Press, Massachusetts 2007.
- Sayers, Michael ve Kahn, Albert E., *Sovyetlere Karşı Büyük Komplo 1917-1947*, (Çev.: İsmail Aydın), Yurt Kitap Yayınları, Ankara 1990.
- Shirer, William, *Nazi İmparatorluğu: Doğuşu, Yükseliş ve Çöküşü*, (Çev.: Rasim Güran), C. 1,2,3, Ağaoğlu Yayınları, İstanbul 1969.
- Sertçelik, Seyit, *Rus ve Ermeni Kaynakları Işığında Ermeni Sorunu 1915-1923 Sömürge Savaşı*, SRT Yayınları, Ankara 2015.
- Shtemenko, Sergei M., *İkinci Dünya Savaşı'nda Rus Harekatı 1941-1945*, (Çev.: Güven Korulsan ve Yaşar Uçar), Ararat Yayınevi, İstanbul 1971.

- Smith, Sebastian, *Allahın Dağları Çeçenistan'da Savaş*, (Çev.: Hadiye Nugay), Sabancı Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2002.
- Soljenitsyne, A., Sakharov, A., Pliutch, L. ve Cemiloğlu, M., *Sovyet Rusya'da Hürriyet Mücadelesi*, (Çev.: Vecdi Bürün), Yağmur Yayınları, İstanbul 1977.
- Spector, İvar, *The Soviet Union And The Muslim World*, University of Washington Press, Seattle 1959.
- Stalin, J. V., *Eserler-1938*, (Çev.: İsmail Yarkin), C. 15, İnter Yayınları, İstanbul 1990.
- Stalin, Josef V., *Leninizmin Sorunları*, (Çev.: Muzaffer Ardos), İlkay Basımevi, Ankara 1977.
- Suny, Ronald Grigor, *The Making of the Georgian Nation*, I.B. Tauris & Co Ltd Publishers, London 1989.
- Swietochowski, Tadeusz, *Rusya ve Azerbaycan*, (Çev.: Lale Mircaferova, Beyler Hacıyev), Hazar Üniversitesi Neşriyatı, Bakü 2000.
- Şahin, Enis, *Trabzon ve Batum Konferansları ve Antlaşmaları (1917-1918)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2002.
- Tişkov, V. A. ve Filippova, E. İ., *Eski Sovyet Ülkelerinde Etnik İlişkiler ve Sorunlar: Kuzey Kafkasya*, ASAM Yayınları, Ankara 1997.
- Tewari, J. G., *Muslims Under the Czars and the Soviets*, Academy of İslamic Research Publications, Lucknow 1984.
- Tornau, Feodor Feodoroviç, *Bir Rus Subayı'nın Kafkasya Anıları*, (Çev.: Keriman Vurdem), Kafkas Derneği Yayınları, Ankara 1999.
- Traho, Ramazan, *Orta Asya Yolculuğu Çerkesler*, (Çev.: Gülden Kangal, Attila Tuygan), Belge Yayınları, İstanbul 2007.
- Troçki, Lev, *Troçki Stalin'i Anlatıyor*, (Çev.: Nadir Güzel), Refet Zaimlar Kitabevi, İstanbul 1948.
- Tuğul, Seyit, *SSCB'de Sürgün Edilen Halklar*, Çiviyazıları Yayınevi, İstanbul 2003.
- Ülküsal, Müstecib, *İkinci Dünya Savaşı'nda 1941-1942 Berlin Hatıraları ve Kırım'ın Kurtuluş Davası*, Emel Yayını, İstanbul 1976.
- Vernadsky, George, *Rusya Tarihi*, (Çev.: Doğukan Mızrak ve Egemen Ç. Mızrak), Selenge Yayınları, İstanbul 2009.
- Williams, Alan, *Beria'nın Anıları: Rus Gizli Polis Şefinin Romanı*, (Çev.: İvi Özerel), Nebioğlu Yayınevi, İstanbul 1973.

- Yalçinkaya, Alâeddin, *Sovyetler Birliği Döneminde Moskova ile Türk Toplulukları İlişkileri*, Mustafa Kemal Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1997.
- Yel, Selma, *Yakup Şevki Paşa ve Askeri Faaliyetleri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2002.
- Yerasimos, Stefanos, *Milliyetler ve Sınırlar: Balkanlar, Kafkasya ve Orta-Doğu*, (Çev.: Şirin Tekeli), İletişim Yayınları, İstanbul 2009.
- Yurikondukof, Klovov Vsevolod, Kulchitsky Stanislav, Likholat Andrei, Sarbey Vitaly, Sergiyenko Grigory and Sokhan Pavel, *A Short History Of The Ukraine*, (Ed.:Yuri Kondufor), (Çev.: Lev Bovrov), Naukova Dumka Publishers, Kiev 1986.
- Zürcher, Christoph, *The Post-Soviet War Rebellion, Ethnic Conflict and Nationhood in the Caucasus*, New York University Press, New York 2007.

2-Makaleler

- Achen, Wolf Von, “Hitler Moskova’yı Niçin Alamadı”, (Çev.: Reşat Uzman), *Hayat Tarih Mecmuası*, 1971, S. 2, ss.79-84.
- Alexiev, Alexander R., “Saldırıya Uğrayan Sovyet Ulusları: İkinci Dünya Savaşı’nın Getirdiği Tecrübe”, *Stratejik Açidan Sovyet Müslümanları ve Diğer Azınlıklar*, (Haz.: S. Enders Wimbush), (Çev.: Yuluğ Tekin Kurat), Forum Yayınları, Ankara 1988, ss.113-129.
- Archimowich, A., “Plant Propaganda in the Northern Caucasus”, *Caucasian Review* 9, Institute for the Study of the USSR, Munich 1959, No 9, ss. 39-66.
- Ardzınba, Vladislav, “Gürcistan ve Abhazya Arasındaki Tarihi ve Hukuki İlişkiler”, *Bülten*, Kafkasya Vakfı, İstanbul 1998, S. 3, ss. 4-5.
- Aslanbek, Mahmut, “İtibarı İade Edilmiş Kuzey Kafkasya Halklarının Durumu”, *Dergi: Sovyetler Birliği Öğrenme Enstitüsü*, Münih 1959, S. 16, ss.16-29.
- Avtorhanov, Abdurrahman, “İkinci Dünya Savaşı’nda Almanya-Sovyetler Birliği Antlaşmalarının Gizli Yönleri ve Gelişmeler”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, (Haz.: Ömer Barış), İstanbul 2004, S. 88, ss. 109-119.
- Avtorkhanov, Abdurrahman, “The Chechens and the İngush During the Soviet Period and its Antecedents”, *The North Caucasus Barrier*, (Ed.: Marie Bennigsen Broxup), Hurst & Company, London 1992, ss.146-193.
- Aytugan, “İkinci Dünya Savaşı ve Milliyetler Meselesi”, *Kafkasya (Derkaucasus)*, Münih 1951, No 4-5, ss. 9-12.

- Baczkowski, Wlodzimierz, “Rus Sömürgeciliği, Çar ve Sovyet İmparatorluğu V”, *Emel*, (Çev.: Y. Uralgiray), İstanbul 1973, S. 78, ss.23-29.
- Baczkowski, Wlodzimierz, “Rus Sömürgeciliği, Çar ve Sovyet İmparatorluğu VI”, (Çev.: Y. Uralgiray), *Emel*, İstanbul 1973, S. 79, ss.20-27.
- Bal, Halil, “Azerbaycan’da Petrol ve Petrol Endüstrisine Genel Bir Bakış”, *Kafkas Araştırmaları IV*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkiye Cumhuriyeti Tarih Anabilim Dalı, İstanbul 1998, ss.17-37.
- Bala, Mirza, “Azerbaycan’da Sovyet Kolonizasyon Siyaseti”, *Azerbaycan, Azerbaycan Kültür Derneği Yayını*, Ankara 1977, S. 223, ss.4-15.
- Bek, Asan, “Barlık Hareketler Azadlık Üçün”, *Milli Türkistan*, Berlin 1943, S. 13, ss. 14-22.
- Bennigsen, Alexander, “Sovyet Müslümanları ve İslam Dünyası”, *Stratejik Açından Sovyet Müslümanları ve Diğer Azınlıklar*, (Haz.: S. Enders Wimbush), (Çev.: Yuluğ Tekin Kurat), Forum Yayınları, Ankara 1988, ss. 303-325.
- Bentürk, Seyfeddin, “Sovyet Belgeleriyle 1944 Ahıska Sürgünü”, *Uluslararası Ahıska Türklerinin Hukuki ve Sosyal Sorunları Sempozyumu 14-15 Nisan 1914*, (Ed.: Rasim Bayraktar), Astana Yayınları, Giresun 2015, ss. 86-98.
- Berkok, İsmail, “Sovyet Rusya’da Kafkasların İmhası ve Kafkasya’nın Ruslaştırılmasına Doğru”, *Kafkasya Dergisi*, İstanbul 1953, S. 3, ss.4-7.
- Birch, Julian, “The Georgian/South Ossetian Territorial and Boundary Dispute”, *Transcaucasian Boundaries*, (Ed.: Suzanne Goldenberg, John F. R. Wriht, Richard Schofield), UCL Press, London 1996, ss.151-189.
- Bociurkiw, Bohdan R., “Sovyetler Birliği’nde Kurumsallaştırılmış Din ve Milliyet İlişkileri”, *Stratejik Açından Sovyet Müslümanları ve Diğer Azınlıklar*, (Haz.: S. Enders Wimbush), (Çev.: Yuluğ Tekin Kurat), Forum Yayınları, Ankara 1988, ss. 267-301.
- Boravski, Peter, “Kafkasya’nın Etnik Sorunu Müslüman Meshiler”, *Kafkasya Yazıları*, (Çev.: Kemal Ertekin), Çivi Yazıları, İstanbul 1998, ss. 123-128.
- Broxup, Marie, “Kafkasya Müridizmi ve Sovyet Tarihçiliği”, *Kafkasya Gerçeği*, (Çev.: Ayşe Sanem Ümit), Sönmez Matbaa ve Yayınevi, Samsun 1991, S. 5, ss. 29-35.
- Budak, Mustafa, “Rusya’nın Kafkasya’da Yayılma Siyaseti”, *Genel Türk Tarihi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, C. 9, ss. 641-686.

- Budak, Mustafa, “Nuri Paşa’nın Kafkas İslam Ordusu Hakkındaki Raporu”, *Kafkas Araştırmaları IV*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkiye Cumhuriyeti Tarih Anabilim Dalı, İstanbul 1998, ss. 61-82.
- Bulluck, Alan, “Hitler İktidara Nasıl Geldi: Hapishaneden Başkanlığa”, *Hayat Tarih Mecmuası*, (Çev.: Özyayın Dokur), 1970, C. 6, S. 4, ss. 67-73.
- Cameron, N. ve Stevens R. H., “Hitler’in Gizli Konuşmaları”, *Hayat Tarih Mecmuası*, (Çev.: Osman Erdeniz), İstanbul 1972, C. 6, S. 11, ss. 23-29.
- Cangava, Georgiy, “Kuzey Kafkasya Tarih Tekrarlanır Mı?”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, (Çev.:?), İstanbul 2002, S. 60, ss. 105-107.
- Carriere, Jacques le Berger, “Hitler’in Elçisine Ankara’da Suikast Teşebbüsü”, *Hayat Tarih Mecmuası*, (Çev.: Sezen Ongan), Kent Basımevi, İstanbul 1977, C. 2, S.7, ss. 34-37.
- Chirikba, Viacheslav, “Devletlerarası Hukuk Açısından Abhazya Cumhuriyeti’nin Yasal Konumu ve Statüsü”, *Abhazya’nın Bağımsızlığı ve Kafkasya’nın Geleceği*, 30-31 Mayıs 2009-İstanbul, (Ed.: Sezai Babakuş), CSA Global Yayıncılık, İstanbul 2010, ss. 18-30.
- Comins-Richmond, Walter, “Sovyetlerin Türk Halklarını Sürgün Etmesi”, *Türkler*, (Çev.: Erhan Yükselci), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, C. 18, ss. 872-876.
- Cordier, Bruno de, “İslamiyetin Kuzey Kafkasya’daki Etnik Milliyetçilik Üzerindeki Etkisi: Çeçenistan ve Dağıstan’ın Durumu”, *Avrasya Etüdleri*, Ankara 1996, C. 3, S. 1, ss. 27-43.
- Cwiklinski, Sebastian, “XIX Yüzyılın Sonundan II. Dünya Savaşı’nın Başlangıcına Kadar Berlin’deki Tatarlar ve Başkurtlar”, *Türkler*, (Çev.:Özgür Çınarlı), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, C. 18, ss. 886-895.
- Devlet, Nadir, “Kuzey Kafkasya’nın Dünü Bugünü”, *Yeni Türkiye*, Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi, Ankara 1997, S. 16, ss. 1924-1929.
- Dieter, Ose, “Stalingrad; Bir Muharebe Hakkında Düşünceler”, *Askeri Tarih Bülteni*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1984, S. 16, ss. 97-102
- Dubrovskiy, V., “Sovyet Gözlüğü ile Bugünkü Azerbaycan”, *Dergi: Sovyetler Birliği Öğrenme Enstitüsü*, Münih 1962, S. 30, ss. 54-72.
- Dudley, H. G., “Sovyet Deniz Kuvvetinin İstikbaldeki Rolü”, *Donanma Dergisi*, (Çev.: Sina Özdoğan), İstanbul 1966, C. 79, S. 455, ss. 10-26.

- Fedenko, P., “İkinci Dünya Savaşı’nın Sorumluluğu Meselesi”, *Dergi: Sovyetler Birliği Öğrenme Enstitüsü*,Münih 1970,S. 59, ss. 55-68.
- Feizullin, G., “The Persecution of National-Religious Traditions of the Moslems in the USSR”, *Caucasian Review* 3, İnstitute for the Study of the USSR, Munich 1956, No 3, ss. 69-76.
- Förster, Jürgen, “The German Military’s Image of Russia”, *Russia War, Peace and Diplomacy*, (Ed.: Ljubica Erickson and Mark Erickson), Weidenfeld & Nicolson, London 2004, ss. 117-225.
- Fraenkel, Heinrick, “S.S. Teşkilatı ve Himmler I”, *Hayat Tarih Mecmuası*, (Çev.: Özaydın Dokur), İstanbul 1970,C. 2, S. 8, ss.73-79.
- Fraenkel, Heinrick, “S.S. Teşkilatı ve Himmler 3”, *Hayat Tarih Mecmuası*, (Çev.: Özaydın Dokur),İstanbul 1970, C. 2, S.10, ss. 83-88.
- Fraenkel, Heinrick “S.S. Teşkilatı ve Himmler 4”, *Hayat Tarih Mecmuası*,(Çev.: Özaydın Dokur), İstanbul 1970, C. 2, S. 11, ss. 86-91.
- Galay, N., “Sovyet Sanayinin Yeniden Teşkilatlandırılmasında Stratejinin Rolü”, *Dergi: Sovyetler Birliği Öğrenme Enstitüsü*, Münih 1957, S. 11, ss. 46-57.
- Glantz, David M., “Forgotten, Battles of the Soviet-German War, 1941-1945”, *Russia: War, Peace and Diplomacy*, (Ed.: Ljubica Erickson and Mark Erickson), Weidenfeld & Nicolson, London 2004, ss. 212-225.
- Glovinski, E., “Sovyetler Birliği’nin Dış Siyasetinde İktisadi Amillerin Rolü”, *Dergi: Sovyetler Birliği Öğrenme Enstitüsü*,Münih 1959, S. 17, ss. 26-49.
- Göring, Hermann, “İkinci Dünya Savaşı’na Nasıl Başladık? Nasıl İdare Ettik, Niçin Kaybettik? I”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*,(Çev.: İbrahim Ulus),İstanbul 2001, S. 35, ss. 115-124.
- Göring, Hermann, “İkinci Dünya Savaşı’na Nasıl Başladık? Nasıl İdare Ettik, Niçin Kaybettik? II”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*,(Çev.: İbrahim Ulus), İstanbul 2001, S. 56, ss. 120-128.
- Göring, Hermann, “İkinci Dünya Savaşı’na Nasıl Başladık? Nasıl İdare Ettik, Niçin Kaybettik? III”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*,(Çev.: İbrahim Ulus), İstanbul 2001, S. 57, ss. 119-128.
- Göring, Hermann, “İkinci Dünya Savaşı’na Nasıl Başladık? Nasıl İdare Ettik, Niçin Kaybettik? IV”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*,(Çev.: İbrahim Ulus), İstanbul 2001, S. 58, ss. 112-120.

- Göring, Hermann, “İkinci Dünya Savaşı’na Nasıl Başladık? Nasıl İdare Ettik, Niçin Kaybettik? V”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*,(Çev.: İbrahim Ulus), İstanbul 2001, S. 59, ss. 110-116.
- Göring, Hermann, “Adım Adım İkinci Dünya Harbine Gidiş: Hitler’in Alman Silahlı Kuvvetlerine İlk Demeci (1933) ve Generallerle 10 Kasım 1937 Tarihli Gizli Oturum”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*,(Çev.: İbrahim Ulus), İstanbul 2001, S. 55, ss. 43-50.
- Grigorenko, Petro, “Kırım Tatarlarının Kırım’dan Sürülmesi ve Sonuçları”, *Emel*,(Çev.: Enver Aydoğan),İstanbul1987,S. 160, ss. 4-10.
- Hacıyev, İsmayıl, “Ermenilerin Azerbaycan’a Yönelik Toprak İddiaları ve Kanlı Cinayetler”, *Yeni Türkiye*, Yeni Yürkiye Stratejik Araştırma Merkezi, Ankara 2015, S. 76, ss. 630-639.
- Hacıyev, İsmayıl, “Ermenilerin Nahçıvan İddiaları: Hayal ve Gerçekler”, *Yeni Türkiye*, Yeni Yürkiye Stratejik Araştırma Merkezi, Ankara 2015, S. 76, ss. 640-654.
- Hajkul, Nurdane “Kafkasya Cumhuriyetleri Haritası”, *Kafkasya Gerçeği*, Sönmez Matbaa ve Yayınevi, Samsun 1992, S. 8, ss. 32.
- Hasbulatov, Ruslan, “Rusya ve Kafkasya’da Geçmiş ve Gelecek”, *Kafkasya ve Orta Asya: Bağımsızlıktan Sonra Geçmiş ve Gelecek Konferansı*, 25-27 Mayıs 1995-Ankara, TİKA, Ankara 1996, ss. 29-34.
- Hatipoğlu, Süleyman, “Rusya’nın Bağdat Demiryolu ve Doğu Anadolu Siyaseti”, Yakın Tarihimizde Kars ve Doğu Anadolu Sempozyumu, Kars-17-21 Haziran 1991-Kars, Ankara 1992, ss.148-154.
- Hayit, B., “Komünizm ve Türk Dünyası”, *Milli Türkistan*, Düsseldorf 1969, S. 127, ss. 19-24.
- Henze, Paul B., “Kafkasya’da Çatışma: Geçmiş, Sorunlar ve Gelecek İçin Öngörüler”, *Avrasya Etüdləri*, Ankara 1994, C. 1, S. 1, s. 66-80.
- Henze, Paul B., “Gürcistan ve Ermenistan: Sıkıntılı Bağımsızlık”, *Avrasya Etüdləri*,Ankara 1995, C. 2, S. 2, ss. 25-35.
- Hewitt, B. G., “Abkhazian: A Problem of Identity and Ownership”, *Transcaucasian Boundaries*, (Ed.: Suzanne Goldenberg, John F. R. Wriht, Richard Schofield), UCL Press, London 1996, ss. 190-223.

- Hızal, M. Zihni, “Kuzey Kafkasya’da Katliam”, *Kuzey Kafkasya’da 1944 yılı Toptan Sürgün ve Katliam (Genocide) Faciası*, Hedef Yayınları, Ankara 1964, ss. 25-37.
- Hızal, Ahmet Hazer, “Kuzey Kafkasya’da Hürriyet Mücadelesi ve Sovyet-Rus Müstemlekeçiliği”, *Azerbaycan*, Bakü 1961, S. 10-11-12, ss. 5-9.
- Heider, Paul, “1944 Yılı Yazında Alman-Sovyet Cephesi’nde Merkez Ordular Grubunun Yenilgisine Alman Askeri Sevk ve İdaresinin Yapmış Olduğu Yanlış Durum Muhakemesinin Etkisi”, *Askeri Tarih Bülteni*, Genelkurmay Askeri Tarih Komisyonu Başkanlığı Genelkurmay Basımevi, Ankara 1990, S. 28, ss. 155-170.
- İbrahim, Vasfiye, “Sürgün Hatıralarından: Bitmeyen Çileli Yıllar”, *Emel*, (Derl.: Safiye Belal, Leyla Abdülreşi, İsmet Yüksel), İstanbul 1995, S. 208, ss. 29-32.
- İmnaşvili, N., “The Fortieth Anniversary of the Subjugation of Georgia”, *Problems of the Peoples of the USSR*, League for the Liberation of the Peoples of the USSR, Munich 1961, S. 9, ss. 30-33.
- Jordaniya, Noy, “Kafkasya Konfederasyonu”, *Şimali Kafkasya*, Ankara 1934, No 3, ss.12-13.
- Jurtci, V. , “Bizim Yol”, *Milli Türkistan*, Berlin 1949, S. 63, ss. 3-4.
- “Kafkasya Konfederasyon Misakı”, *Şimali Kafkasya*, Ankara 1934, No 3, ss. 4-7.
- Kantemir, Ali, “İslam, Buddhism, Judaism”, *Religion in The USSR*, (Ed.: Boris İwanow), (Transl.: James Larkin), Institute For The Study Of The USSR Series 1., Münich 1960, No 59, ss. 143-149.
- Kantemir, A., “Kafkasya”, *Kafkasya (Der Kaukasus)*, Münih 1951, No 1, ss. 3-5.
- Karcha, R., “Soviet Propaganda Concerning the Rehabilitated Peoples of the Northern Caucasus”, *Caucasian Review* 8, Institute for the Study of the USSR, Munich 1959, No 8, ss. 3-16.
- Kayyumhan, Veli, “Keskin Söz”, *Milli Türkistan*, Berlin 1943, S. 13, ss. 1-5.
- Kehrig, Manfred, “40 Yıl Sonra İkinci Dünya Harbi Stalingrad”, *Askeri Tarih Bülteni*, (Derl.: Fahri Çeliker), Şubat 1984-Ankara, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Ankara 1984, S. 16, ss. 83-96.
- Khairmukhanmedov, Nurbek, “Stalin Dönemindeki Siyasi Muhalifleri Tasfiye uygulamaları ve Çalıştırma Kampları”, *Bilig: Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, Ankara 2007, S. 41, ss. 155-172.

- Kırimal, E., “Sovyet Rusya Hakimiyeti Altında Kırım”, *Dergi: Sovyetler Birliği Öğrenme Enstitüsü*, Münih 1967, S. 49, ss. 59-66.
- Kireyev, Nikolai G. “SSCB Dışişleri Bakanlığı Tarafından Yayımlanan Sovyet Arşiv Belgelerinde Açıklanan Türkiye’de Devletçilik Politikası ve 1920-1930 Yıllarında Sovyet-Türk İlişkileri”, *1. Uluslar arası Atatürk Sempozyumu*, 21-23 Eylül 1987-Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1994, ss. 645-649.
- Kojinov, Vadim, “Abhaz Yazarı Bagrat Şinkuba İle Bir Söyleşi: Özgürlüğümüzü Savunuyoruz”, *Kafkasya Gerçeği*, (Çev.:A. Fidarok), Sönmez Matbaa ve Yayınevi, Samsun 1993, S. 12, ss. 58-63.
- Kokebayeva, Gulzhaukhar, “The Place of Turkestan in the Foreign Political Strategy of Germany in the First Half of the 20th Century”, *Bilig: Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, Ankara 2016, S. 76, ss. 117-135.
- Kostyuk, G., “İkinci Dünya Savaşı’nın Hazırlanmasında Molotov-Ribbentrop Paktı’nın Önemi”, *Dergi: Sovyetler Birliği’ni Öğrenme Enstitüsü*, Münih 1960, S. 19, ss. 78-91.
- Kurganov, İ. A., “SSCB Milletleri ve Rus Sorunu II”, *Belgelerle Türk Tarih Dergisi*, İstanbul 1999, S. 26, ss. 118-122.
- Kurganov, İ. A., “SSCB Milletleri ve Rus Sorunu IV”, *Belgelerle Türk Tarih Dergisi*, İstanbul 1999, S. 28, ss. 115-120.
- Lang, David M., “A Century of Russian Impact on Georgia”, *Russia and Asia*, (Ed.: Wayne S. Vucinich), Hoover Institution Press, California 1972, ss. 223-247.
- Lashauri, Mindia, “Current Soviet Interpretations of XIX-XX Century Georgian History”, *Caucasian Review* 3, İnstitute for the Study of the USSR, Munich 1956, No 3, ss. 77-98.
- Magoma, A., “The Northern Caucasian”, *Problems of the Peoples of the USSR*, League for the Liberation of the Peoples of the USSR, Munich 1960, S. 6, ss. 9-13.
- Magoma, A., “Rus Yayılışının Yolları Üzerinde”, *Kafkasya: Derkaukasus*, Münih 1952, No 7, ss. 8-11.
- Matuszewski, Danlel C., “İmparatorluk, Uluslar, Sınırlar: Sovyet Kazançları ve Kayıpları”, *Stratejik Açından Sovyet Müslümanları ve Diğer Azınlıklar*, (Haz.: S. Enders Wimbush), (Çev.: Yuluğ Tekin Kurat), Forum Yayınları, Ankara 1988, ss. 133-266.

- Mehmedzade, M. B., “Münih Anlaşması”, *Kurtuluş*, Berlin: Milli Azerbaycan Neşriyatı, 1938, S. 47-48, ss. 4-11.
- Mehmedzade, M. B., “Azerbaycan’da Üçüncü Beş Yıllık Plan”, *Kurtuluş*, Milli Azerbaycan Neşriyatı, Berlin 1937, S. 33-34, ss. 17-23.
- Meskhidze, Julietna, “The Events of November 1996 in Kabardino-Balkaria and Their Prehistory”, *Ethno-Nationalism, İslam and the State in the Caucasus: Post Soviet Disorder*, (Ed.: Moshe Gammer), Routledge by Published, New York 2008, ss. 69-85.
- Mironenko, Y., “The Question of Population Dynamics in the Soviet Union During the Period 1939-1956”, *Caucasian Review* 5, İnstitute for the Study of the USSR, Munich 1957, No 5, ss. 47-58.
- Mirza, “Maverayı Kafkasya Federasyonu Neden Dağıldı?”, *Kurtuluş*, Milli Azerbaycan Neşriyatı, Berlin 1936, S. 21, ss. 14-17.
- Mirza, Nayman, O.-Kriçinski, “Kafkasya Konfederasyon İdaresi Tarihine Dair”, *Şimali Kafkasya*, Ankara 1935, No 10, ss. 2-3.
- Montgomery, Lord, “Almanlar Nasıl Teslim Oldu”, *Hayat Tarih Mecmuası*, Tifdruk Basımevi, İstanbul 1969, C. 5, S. 8, ss. 73-77.
- Mudoytı, Süleyman, “Hadzimed Mudoytı’nın Ölümü”, *Kafkasya Yazıları*, (Çev.: Murat Papşu), Çivi Yazıları, İstanbul 1999, S. 7, ss. 58-63.
- Musa, A., “İkinci Dünya Savaşı Döneminde Kırım”, (Çev.: Abdülhakim Atanur), *Emel*, Ankara 1984, S. 140, ss. 26-29.
- Musayevna, Almaz İsmailova, “Demiryolu İnşası ve Transkafkasya Bölgesi’nin Sosyo-Ekonomik Hayatına Etkisi (19 yy’ın İkinci Yarısı - 20. yy’ın Başı)”, *Yeni Türkiye*, (Çev.: Semih Işık), Temmuz-Aralık 2015, Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi, Ankara 2015, S. 79, ss. 89-96.
- Nichols, Johanna, “Azınlıklar Yol Ayrımında”, *Kafkasya Yazıları*, (Çev.: Perit Kumuk), İstanbul 2000, S. 8, ss. 12-33.
- Nichols, Johanna, “Vaynahlar, Çeçenlar ve İnguşlar”, *Kafkasya Yazıları*, (Çev.: Ali Ekber Yıldırım), İstanbul 2000, S. 8, ss. 45-54.
- O., D., B., “Sovyet Rusya’nın Kafkasya’da Yarattığı İsrail: Ermenistan”, *Türk Kültürü*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1967, C. 5, S. 59, ss. 856-862.
- Oğan, Sinan, “Yeni Küresel Oyun ve Hazar’ın Statüsü”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, C. 18, ss. 917-934.

- Ormrod, Jane, “North Caucasus: Frangmentation or Federation?”, *Nation and Politics in the Soviet Successor States*,(Ed.: Lan Bremmer and Ray Taras), Cambridge University Press, New York 1994, ss. 448-476.
- Ose, Dieter, “40 Yıl Sonra İkinci Dünya Harbi Japon Yenilgisi”, *Askeri Tarih Bülteni*, (Çev.: Fahri Çeliker), Genelkurmay Basımevi, Ankara 1983, S. 15, ss. 95-110.
- Otmanbölük, Günvar, “İkinci Dünya Savaşı’nda Boğazlar Üzerindeki Kabus”,*Hayat Tarih Mecmuası*, Kent Basımevi, İstanbul 1977, C. 2, S. 12, ss. 22-29.
- Potskhveriya, Boris, “İkinci Dünya Harbi İçinde Sovyet-Türk İlişkileri İle İlgili Sovyet Arşiv Belgeleri”, *XIV. Türk Tarih Kongresi*, 9-13 Eylül 2002, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2005, C. 3, ss. 195-198.
- Potskhveriya, Boris, “Atatürk Zamanı Türkiye Dış Politikasına İlişkin Sovyet Arşiv Yayınları”, *1. Uluslar arası Atatürk Sempozyumu*, 21-23 Eylül 1987, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1994, ss. 994-1000.
- Poyakov, Vladimir, “Kırım ve Kafkasya Halkları Sürgününün Asıl Sebepleri”, *Yeni Türkiye: Kafkas Özel Sayısı*, Ankara 2015,C. 4, S. 74, ss. 548-553.
- Qasımlı, Musa, “Ermenilerin Azerbaycan Topraklarına Yerleştirilmesi ve Sonuçları (1828-1988)”, *Yeni Türkiye: Kafkasya Özel Sayısı*, Ankara 2015, C. 7, S. 77, ss. 7-25.
- Qasımlı, Musa, “Tarihi Kökenleri, Gelişim Seyri ve Barış İnisiyatifleri Bağlamında Ermenistan’ın Azerbaycan’a Yönelik İşgal Politikası (1987-2010)”, *Yeni Türkiye: Kafkasya Özel Sayısı*, Ankara 2015, C. 7, S. 77, ss. 26-49.
- Qasımlı, Musa, “Azerbaycan Cumhuriyeti”, *Yeni Türkiye: Kafkasya Özel Sayısı*, Ankara 2015, C. 5, S. 75, ss. 157-189.
- Quelqejay, Chantal L., “İhtilal ve İç Savaş Sırasında Azınlıktaki Müslümanlar”, *Açıdan Sovyet Müslümanları ve Diğer Azınlıklar*,(Haz.: S. Enders Wimbush), (Çev.: Yuluğ Tekin Kurat), Forum Yayınları, Ankara 1988, ss. 36-48
- Raeder, Erich, “Amiral Raeder’in Hatıraları 2: Savaşın Sonu”, *Hayat Tarih Mecmuası*, (Çev.: Osman Öndeş), İstanbul 1972, C. 8, S. 6, ss. 72-81.
- Resulzade, Mehmed Emin, “Çağdaş Azerbaycan Tarihi V”, *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, (Haz.: Muhiddin Nalbantoğlu), Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1991, S. 53, ss. 23-26.
- Resulzade, M. E., “Bolşevik İstilas Altında Kafkasya”, *Kafkasya (Der Kaukasus)*, Münih 1952, No 10, ss. 4-6.

- Resulzade, Mehmet Emin, “Kafkasya Konfederasyon Hareketi”, *Kafkasya (Der Kaukasus)*, M n h 1951, No 2-3, ss. 3-5.
- Rusetski, Aleksandr, “ ok Kutuplu Dünya’da Güney Kafkasya’nın Büyük ve K  k Boyutu”, *Yeni Türkiye: Kafkasya  zel Sayısı*,( ev.: Semih Işık), Ankara 2015,C. 5, S. 75, ss. 97-111.
- Sagadaev, Arthur, “Rusya ve Büyük G   İdeolojisi”, *Avrasya Dosyası*,( ev.: Cemalettin Tüney),Ankara 1994,C. 1, S. 2, ss. 29-38.
- Salewski, Michael, “Zamanın Hükümet İdaresi ve Silah Arkada lığı; 1941-1944 Yılları Alman-Fin Politikasının Problemleri”, *Askeri Tarih Bülteni*, ( ev.: H. Fahri  eliker), Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Ba kanlı  Yayınları, Ankara 1989, C. 14, S. 26, ss. 101-122.
- Saray, Mehmet, “Gürcistan ve Gürcüler”, *Kafkas Araştırmaları III*, İstanbul 1997, S. 3, ss. 1-27.
- Saray, Mehmet, “Türkiye’nin Kafkasya Siyaseti”, *Kafkas Araştırmaları III*, İstanbul 1997, S. 3, ss. 217-220.
- Saray, Mehmet, “Azerbaycan ve Azerbaycan Türkleri”, *Kafkas Araştırmaları IV*, İstanbul, 1998, S. 4, ss. 3-37.
- Saray, Mehmet, “ arlık ve Sovyet Döneminde Rusların Türkler Hakkındaki Görüşleri ve Siyasetleri”, *Avrasya Etüdleri*, T KA Yayınları, Ankara 1994, C. 1, S. 3, ss. 15-33.
- Seferli, Hacı Fahreddin, “XX. Yüzyılın 20’li Yıllarında Nahcivan’ın Kayıp Toprakları”, *Yeni Türkiye*, Yeni Yürkiye Stratejik Araştırma Merkezi, Ankara 2015, S. 76, ss. 625-629.
- Semenov, Alexander, “Kuzey Kafkasya Da lı Halkların Yaşam Alanlarında Yeni Yerel İktidarların Oluşturulması (1917-1920 Ba ları)”, *Yeni Türkiye*, ( ev.:U ur Büke), Ankara 2015, S. 79, ss. 17-27.
- Sertçelik, Seyit “Rus İmparatorluğu’nun Avrupa Yakasında Yaşayan Türklerin Demografik Dağılımı ve  arlık Rusyası’nın Türklerle Yönelik Politikaları”,*Genel Türk Tarihi*,Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, C. 9, ss. 615-639.
- Sevdimaliyev, Ramiz, “Ermeni Terörizminin Temel  zellikleri: Retrospektif Analiz”, *Yeni Türkiye*, Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi,( ev.: Elnur A ayev), Ankara 2014, S. 61, ss. 1537-1563.

- Simon, Gerhard, “Kırım Tatarları’nın Milli Hareketleri II”, *Emel*, (Çev.: M.N.), Kutulmuş Matbaası, İstanbul 1977, S. 100, ss. 18-21.
- Skuybida, V., “Sovyetler Birliği’nde Mahalli-Milis ve Milli askeri Kıtalar”, *Dergi: Sovyetler Birliği Öğrenme Enstitüsü*, Münih 1958, S. 12, ss. 64-73.
- Sotniçenko, Aleksandr, “1945-1956 Yıllarında Türk-Sovyet Diplomatik Mücadelesi ve Sonuçları”, *Atatürk’ten Soğuk Savaş Dönemine Türk-Rus İlişkileri*, (Çev. ve Haz.: İlyas Kamalov, İrina Svistunova), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2011, s. 321-337.
- Spuler, Bertold, “1942’den Beri Rusya’daki Müslümanların Durumu”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, (Çev.: Bengi Özbilen), İstanbul 1989, S. 63, ss. 207-217.
- Stackelberg, G. A. Von, “Sovyetlerin Komünist Emperyalizmi Tecrübesi ve Sovyetler Birliğindeki Müslümanlar”, *Birlik*, Ankara 1977, S. 8, ss. 599-622.
- Stambrowski, Aleksander, “Türk Milleti”, *Emel*, (Çev.: İbrahim Otar), Ankara 1965, S. 30, ss. 38-41.
- Stankoviç, Sergei, “Rusya Kendisini Arıyor”, *Avrasya Dosyası*, (Çev.: Funda Özdağ), Ankara 1994, C. 1, S. 1, ss. 39-43.
- Şahin, Enis, “Türkiye Maveray-ı Kafkasya’da”, *Yeni Türkiye*, Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi, Ankara 2015, S. 73, ss. 352-373.
- Şahin, Enis, “Türkiye’nin Kafkas Politikası”, *Yeni Türkiye*, Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi, Ankara 2015, C. 1, S. 71, s. 507-514.
- Takoev, R., “The Fortieth Anniversary of the Sovietization of Daghestan, Kabardino-Balkaria and North Osetia”, *Caucasian Review* 10, İnstitute for the Study of the USSR, Munich 1960, No 10, ss. 36-38.
- Tavkul, Ufuk, “Tarihi ve Etnik Yapısıyla Kafkasya”, *Yeni Türkiye*, Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi, Ankara 1997, S. 16, ss. 1895-1923.
- Timokhovitch, İ. V., “Sovyetlerin Büyük Kurtuluş Savaşı Sırasında Hava Üstünlüğü İçin Yapılan Mücadelede Sovyet Hava Kuvvetleri”, *Askeri Tarih Bülteni*, (Çev.: Münevver Gezgin), Genelkurmay Basımevi, Ankara 1983, S. 15, ss. 111-120.
- Traho, Ramazan, “Rusya Federasyonu İçinde Adige Muhtar Eyaleti Kuruluşunun 40. Yıldönümü”, *Dergi: Sovyetler Birliği Öğrenme Enstitüsü*, Münih 1962, S. 30, ss. 86-91.
- Traho, Ramazan, “Stalingrat’tan Berlin’e”, *Kafkasya (Derkaukasus)*, Münih 1951, No 2-3, ss. 31-34.

- Trilati, T., “Literature on Ossetia and the Ossetians”, *Caucasian Review* 6, İnstitute For The Study Of USSR, Munich 1958, No 6, ss. 107-126.
- Tsursumia, Zaza, “Gürcistan’da İslam: Tarihi ve Bugünü”, *Yeni Türkiye: Kafkasya Özel Sayısı*, Ankara 2015, S. 8, ss. 24-33.
- Uselis, A., “Şimali Kafkasya Demiryolları”, *Dergi: Sovyetler Birliği Öğrenme Enstitüsü*, Münih 1958, C. 3, S. 8, ss. 41-49.
- Uselis, A., “Güney Kafkasya’nın Demiryol Nakliyatı”, *Dergi: Sovyetler Birliği Öğrenme Enstitüsü*, Münih 1956, C. 3, S. 7, ss. 87-102.
- Vasilyev, Alexandre, “XIX. yy Sonunda ve XX. yy Başlangıcında Kafkasya ve Doğu Anadolu’daki Demiryollarının İnşaat Projeleri ve Rus Siyasetine Etkileri”, *CIEPO Uluslararası Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Tarihi Araştırmaları 6. Ara Dönem Sempozyum Bildirileri*, 14-16 Nisan 2011, (Haz.: Adnan Şişman, Tuncer Baykara ve Mehmet Karayaman), Uşak İli Kalkınma Vakfı, Uşak 2011, ss. 1279-1282.
- Vozgrin, Valeri, “Bolşevik İhtilalinden Sonra Kırım” *Yeni Türkiye*, Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi, Ankara 2015, S. 81, ss. 399-424.
- Vvedensky, G., “İdil-Ural, Azerbaycan ve Türkistan’da Petrol İstihali”, *Dergi: Sovyetler Birliği Öğrenme Enstitüsü*, Münih 1965, S. 39, ss. 40-47.
- Vvedensky, G. A., “The New Economic Setup: The Organization of Soviet Industry 1917-58”, *Caucasian Review* 6, İnstitute For The Study Of USSR, Munich 1958, No 6, ss. 37-53.
- Wegner, Bernd, “Almanların Stalingrad ve Kafkasya’ya Taarruzu Planlarken (1942), Sovyetler Birliği’ni Değerlendirmeleri”, (Çev.: H. Fahri Çeliker), *Askeri Tarih Bülteni*, Ankara 1990, S. 28, ss. 139-170.
- Wriht, John F. R., “The Geopolitics of Georgia”, *Transcaucasian Boundaries*, (Ed.: Suzanne Goldenberg, John F. R. Wriht, Richard Schofield), UCL Press, London 1996, ss. 134-148.
- Yandarbiyev, Zelimhan, “Rusya’nın Kafkasya’daki Varlığı Barışı ve İstikrarı Tehdittir”, *Yeni Türkiye*, Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi, Ankara 1997, S. 16, ss. 2034-2036.
- Yemelianova, Galina, “İslam in Russia: An Historical Perspective”, *İslam in Post-Soviet Russia: Public and Private Face*, (Ed.: Pilkington, Hilary and Yemelianova, Galina), Routledge Curzon, London 2003, ss. 15-177.

- Yunusov, Arif, “Ahıska (Mesket) Türkleri: İki Kere Sürgün Edilen Halk”, *Türkler*, (Çev.: Erhan Yükselci), Ankara 2002, C. 18, ss. 872-885.
- Yurchenko, A., “The İdeological Basis of Soviet Expansionism”, *Studies on the Soviet Union*, İnstitute for the Study of the USSR, Munich 1960, No 4, ss. 3-23.
- Zgorniak, Marion, “1939’da Polonya İstihbarat Hizmeti; Durum Muhakemesi, Politik ve Askeri Kararlar Üzerindeki Etkisi”, *Askeri Tarih Bülteni*, (Çev.: H. Fahri Çeliker), Ankara 1989, C. 14, S. 26, ss. 91-100.

EKLER

Ek-1a: Rusya'nın Kafkasya'daki Türklere Karşı Takip Ettiği Politikayı Gösteren Belge

24 110 : 922

T. C.
DAHİLİYE VEKÂLETİ
Emniyet İşleri Umum Müdürlüğü

Şube **I. A.**
Hesab **9589**
Ticari

YÜKSEK BAŞVEKÂLETE

**Kasların Kafkasya mntakasında Türk ahaliye kar-
şı takip ettikleri siyasete ve nüfus ve iltica hareke-
tlerine dair Kars Vilâyetinden alınan ve şayanı dik-
kat görülen şifrenin bir örneğini takdim ediyorum.**
Malûmat husulünü arz ve reca ederim efendim.

Dahiliye Vekili
S. Kaya

Tahdim
26 - X - 1913

116 810 2

1030 10

Cevabın yazılacak rubricelerata alt olduğu şubenin tarih ve numarasının dâhil edilmemesi.

BCA-030.10.0.0/116.810.2

Ek-1b:

Kars Vilâyetinin 18/10/933 tarih ve Nüfus		61	630
2978 No.lu gıfresinin Suretidir .			
Çok Acele :		PAZARLANLIK ARŞİVİ	
C: 17/10/933 tarih ve 9247/4646 gıfreye:			
1 - Üç ay içinde Rusyadan 1745 nüfus iltica etmiştir .			
2 - Gelen mültecilerin ifadekârâne göre kaçmak fırsatını bulunca Ahışha ve Ahıkelek muntakasında <u>yarım milyon bir Türk</u> nüfusunun hududunmıza iltica edecekleri anlaşılmaktadır.			
3 - Zahirî sebep açlıktır. Köylü bu suretle evini terk ediyor : Fakat istihbarata göre Ermanistan ve Gürcistan Türkleri kaçırmak için muntazam bir sistem takip etmektedir G Batum İslâm Gürcülerini yerlerinde bırakarak kendi prensiplerine göre yetiştirmeye bağladı . Ahışha Türkleri ' ki vaktiyle Konya havâlisinde Kafkasa getirildiler) bunlara Gürcü topraklarından çıkarmak için gizli tahkikat yapmışlardır.			
Kars Valisi			
Cevdet			
Aslı gibidir .			
030	10		116 810 2

BCA-030.10.0.0/116.810.2.

Ek-2: Alman Büyükelçisi Von Papen'in Türk Hükümetinin İngiliz ve Fransızlarla Yaptığı Anlaşmaları Uygulanamaz Hale Getirmek İçin Birtakım Faaliyette Bulunduğuna Dair Alınan Haber

T. C. DAHİLİYE VEKÂLETİ Emniyet Umum Müdürlüğü Şube : <u>H.S</u> Hususi : Umumi : <u>2123</u>	2017/1939 H : Alman büyük Elçisi Fon Papen'in memleketimizde- ki faaliyeti hakkında Cenev- re'den verilen bir haber H.					
 Başvekâlet Yüksek Makamına	420 776					
I- Alman büyük Elçisi Fon Papen'in Türkiyedeki faaliyeti hakkında Cenevre'den verilen bir haber hülâsası aşağıdadır . " Burada , Almanya'nın Ankara büyük Elçisi Fon Papen'in Türkiye efkârı umumiyesini Hükümet aleyhine çevirmek için fazla miktarda para sarfetmekte olduğu ve bu uğurda sarfedilecek paranın bir milyon İngiliz lirasından ibaret olacağı söylenmektedir . Fon Papen'in maksadı ; Türk Hükümetinin İngiliz ve Fransız Hükümetleri ile imzaladığı anlaşmaları gayri kabili tatbik bir hale sokmak için Türkiyede Hükümetin siyaseti hariciyesine muhalif bir cereyan ve bilhassa bir komunizm cereyanı yaratmak imiş " Fransız mahafilinden ığaa edilmiş olması ihtimali bulunan bu haber incelenmektedir . Yüksek bilgileri için saygılarımla arz ederim . 2- Başvekâlet Yüksek Makamına, Riyaseti C.U.Kâtıblığıne , Hariciye Vekâletine arzedilmiş ve Millî Em. Hz. Reisliğine yazılmıştır .						
22-7-1939 -1-	Dahiliye Vekili <i>Şahin İsmail</i>					
Karşılık yazılacak bitige alt olduğu şubenin gün ve sayısının yazılması <table border="1"><tr><td>030</td><td>10</td><td>231</td><td>560</td><td>12</td></tr></table>		030	10	231	560	12
030	10	231	560	12		

BCA-030.10.0.0/231.560.12.

Ek-3:Rusların Ele Geçirdiği Alman Uçaklarını Tamir Ederek Kafkasya'da Türkiye Sınırlarında Yaptıkları Uçuş Hareketlerinin Tespiti İle İlgili Belge

T. C. Hariciye Vekâleti Üçüncü Daire Umum Müdürlüğü Şube 4 U. No. <u>28475</u> H. No. <u>150</u> Lef:	T. C. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ Yüksek Başvekâlete	Ankara <u>11 Haziran 1942</u> 194 Hulâsa <u>42</u>

Ahiren Alman Sefiri ile vâki olan görüşmem esnasında Türk-Sovyet hududu mintakalarında türk toprakları üzerinde son zamanlarda uçduğu görülen yabancı tayyarelere temas etmişdim. Bu defa Alman Sefaretinden Vekâletimize tevdi edilen bir muhtıreda, Alman Hava Genelkurmayından aldıkları malûmata atfen alman hava kuvvetlerinin türk-sovyet hudud mintakasına civar sovyet topraklarında henüz faaliyete geçmemiş olduğu cihetle mevzu bahis yabancı tayyarelerin alman tayyareleri olmasına ve Kars civarında bulunan "Planör"ün de Almanlara mensub bulunmasına maddeten imkân mevcut olmadığı bildirildikten sonra Sovyetlerin elde ettikleri Messerschmitt 109 ve 110 ve Yunkers 87 tipinde alman tayyarelerini tâmir ederek alman işaretleri altında kullandıkları Alman Genelkurmayınca tesbit edilmiş bir keyfiyet olduğu ve bunun, mezkûr Genelkurmayın fikrine göre, türk-alman münasebâtını ihlâl maksadile yapıldığı, ve bu müşahedate rağmen Alman Hava Genelkurmayının, prensip olarak, türk topraklarına riayet edilmesi ve bu topraklar üzerinde uçulmaması zımında bütün hava birliklerine talimât vermiş olduğu ilâve edilmektedir.

Derin saygılarıma terdifen arz ederim.

Hariciye Vekili
16.6.1942 *16.6.1942*

Yüksek Başvekâlete ve G.K. Başkanlığına vazıldı.

-1	030	10	232	562	11

11.6.1942 5118

DAB-030.10.0/323.562.11.

Ek-4:Türkiye'nin 2 Ağustos 1944'te Almanya ile Siyasi ve İktisadi İlişkilerini Kesmesine Dair TBMM'de Alınan Karar

T. B. M. M. Türkiye ile Almanya arasında siyasi ve iktisadi münasebetlerini kesmeğe karar veriyor.

Reis — Başka söz alan yoktur. Bir takrir vardır. Onu okutacağım.

Yüksək Reisliğe

Almanya ile siyasi ve iktisadi münasebetlerimizin kesilmesi yolunda İngiltere hükümeti tarafından vaki talebin, İngiltere ile aramızda mevcut «19/İlkteşrin/1939 tarihli» ittifak münahedesi icaplarına uygun olduğu, Hükümetin verdiği izahat ve yapılan müzakereler neticesinde anlaşılmıştır.

Binaenaleyh, Almanya ile siyasi ve iktisadi münasebetlerimizin «2 Ağustos Çarşamba gününü, 3 Ağustos Perşembe gününe bağliyan gece yarısından itibaren» kesilmesi hakkındaki hükümet teklifinin tasvibine karar verilmesini arz ve teklif eyleriz.

Trabzon
H. Saka

İstanbul
A. R. Tarhan

Balıkestr
K. Özalp

Bilecik
M. Ş. Esencal

Reis — Bunu açık reyle reyinizde arz ediyorum. Buraya kutuları ko-
yacağız. Her arkadaş kutuyu sağına alarak reylerini versin

(«Gaziantep Mebusu» Bekir Kaleli'den itibaren reyler toplanmıştır.)

Reis ... Rey vermiyen arkadaş var mı?

Rey toplama muamelesi bitmiştir.

Reylerin neticesini arz ediyorum.

Rey veren arkadaşların sayısı (411) dir.

Rey verenlerin tamam ittifakiyle Hükümetin teklifi kabul edil-
miştir. (Bravo sesleri, alkışlar.)

Başveklî Ş. Saracoğlu (İzmir) — Arkadaşlar: memleketimiz için
mühim ve hayati bir karar aldık.

Hükümetin getirmiş olduğu teklifi kabul etmeğe suretliyle göstermiş
olduğunuz yardımdan dolayı Hükümet namına size teşekkürlerimi ar-
z ederim.

S. İçöz (Yozgat) — Allah muvaffakiyet versin.

К о п и я

Ц К В К П /6/

товарищу МАЛЕНКОВУ

В ответ на Вашу телеграмму по поводу предложения секретаря ЦК КП/6/ Армении тов. Арутинова о включении в состав Армянской ССР Нагорно-Карабахской Автономной области сообщая:

Территория Нагорно-Карабахской Автономной области с давних пор входила в состав Карабахского ханства, центром которого с 1747 года был город Панахабад, построенный, как крепость, панах - ханом Карабахским.

В 1826 году Карабах был присоединен к царской России. Впоследствии территория нынешней Нагорно-Карабахской Автономной области вошла в состав Шушинского, Джаванширского, Карягинского и Кубатлинского уездов Елизаветпольской губернии.

В период господства мусаватистов в Азербайджане и дашнаков в Армении в 1918-1920 гг. на территории всего Карабаха мусаватским правительством было организовано Карабахское генерал-губернаторство с центром в г. Шуше (быв. Панахабад).

В результате межнациональной розни, организованной мусаватистами и дашнаками, Шуша, как и многие другие города Азербайджана и Армении, была разрушена и превращена в развалины.

После установления в 1920 году советской власти в Азербайджане, на первое время руководство хозяйственно-политической жизнью всего Карабаха осуществлялось единым Областным ревкомом.

3'

930	01				1	12	1

 ^

930	01			1	12	1

2

В 1923 г. встал вопрос о присоединении нагорной части Карабаха, населенной преимущественно армянами, к Армянской ССР. Но ввиду того, что эта территория не имела общей границы с Армянской ССР и отделялась от неё Кубатлинским, Лачинским, Кельбаджарским и Дастафурским районами, населенными исключительно азербайджанцами, на основе указания партийных органов, декретом Азербайджанского Центрального Исполнительного Комитета от 7 июля 1923 года была создана Нагорно-Карабахская Автономная область с центром в местечке Ханкенды, ныне город Степанакерт.

Таким образом, территориально Нагорно-Карабахская Автономная область к Армянской ССР никогда не примыкала и не примыкает.

За время советской власти в Азербайджане, в Нагорном Карабахе проделана огромная работа по хозяйственно-политическому и культурному развитию области. Одним из ярких примеров, этого является нынешний центр НКАО – город Степанакерт, превратившийся из заброшенного и разрушенного села в один из красивых, благоустроенных и культурных городов не только Азербайджана.

20,5% студентов всех высших учебных заведений и техникумов Азербайджанской ССР составляют армяне, большинство которых из Нагорно-Карабахской Автономной области.

Много товарищей из Нагорного Карабаха и среди руководящих республиканских партийных, советских, хозяйственных кадров: заместители секретарей ЦК и БК КП/б/ Азербайджана, наркомы, зам.наркомов и т.д.

Тем не менее, мы не возражаем против включения в состав Армянской ССР Нагорно-Карабахской Автономной области, но не согласны с передачей Армянской ССР Шушинского района, хотя и входящего в состав Нагорно-Карабахской Автономной области, но населенного и поныне в основном азербайджанцами.

Город Шуша с момента своего основания стал не только административно-политическим и культурным центром Карабаха, но и сыграл исключительную роль в борьбе Азербайджанского народа против персидских захватчиков за свою независимость. В Шуше был убит азербайджанцами один из кровожаднейших за - воевателей, палач закавказских народов персидский царь Ага Мамед Шах-Каджар.

В этом городе формировалась богатейшая музыкальная культура азербайджанского народа, и с ним связаны имена крупных политических и культурных деятелей: Ибрагим-хана, Вагифа, Натаван и других.

Одновременно считаем необходимым довести до сведения ЦК ВКП/б/, что при рассмотрении вопроса о включении НКАО в состав Армянской ССР должен быть рассмотрен и вопрос о включении в состав Азербайджанской ССР Азизбековского, Вединского и Карабагларского районов Армянской ССР, примыкающих к Азербайджанской республике и населенных преимущественно азербайджанцами.

Учитывая исключительную культурную и экономическую от - сталость этих районов, передача их Азербайджану дает воз -

930	01			1	12	1

2

возможность улучшить материально-бытовые условия и культурно-политическое обслуживание населения.

х

х

х

Кроме вышеизложенного, просим ЦК ВКП/б/ рассмотреть и следующие вопросы:

Товарищи из Грузии ставят вопрос о включении в состав Грузинской ССР Белоканского, Закатальского и Кахского районов Азербайджанской ССР.

Несмотря на то, что в указанных районах проживает 9.000 грузин - ингилойцев, из общего количества населения в 79.000 человек, мы не против рассмотрения этого вопроса, но с тем, чтобы одновременно рассмотреть вопрос о включении в состав Азербайджанской ССР Борчалинского района Грузинской ССР, населенного почти азербайджанцами и примыкающего непосредственно к Азербайджанской ССР.

И, наконец, просим рассмотреть вопрос о включении в состав Азербайджанской ССР примыкающей к ней территории Дербентского и Касумкендского районов Дагестанской ССР, в прошлом являющихся частью Азербайджана и входивших в состав Бакинской губернии. Население этих районов в основном состоит из азербайджанцев, при чем больше половины его, занимающееся скотоводством, 9 месяцев в году проводит на территории Азербайджана.

5.

Для подготовки предложений по всем поднятым вопросам считали бы целесообразным создать комиссию ЦК ВКП/б/ с включением в её состав представителей от каждой заинтересованной республики.

Секретарь ЦК КП/б/
Азербайджана

/М.Д.Багиров/

10 декабря 1945г.
№ 330.
гор.Баку

Парта́рхив Азерб. филиала ИМЛ, ф. № I, опись I69,
ед.хр. 249, лл. 3-6а.

930	01			1	12	1

3

ПРИЛОЖЕНИЕ

ДОГОВОР О НЕНАПАДЕНИИ
МЕЖДУ ГЕРМАНИЕЙ И СОВЕТСКИМ СОЮЗОМ

23 августа 1939 г.

Правительство СССР и Правительство Германии, руководимые желанием укрепления дела мира между СССР и Германией и исходя из основных положений договора о нейтралитете, заключенного между СССР и Германией в апреле 1926 года, пришли к следующему соглашению:

Статья I

Обе Договаривающиеся Стороны обязуются воздерживаться от всякого насилия, от всякого агрессивного действия и всякого нападения в отношении друг друга, как отдельно, так и совместно с другими державами.

Статья II

В случае, если одна из Договаривающихся Сторон окажется объектом военных действий со стороны третьей державы, другая Договаривающаяся Сторона не будет поддерживать ни в какой форме эту державу.

Статья III

Правительства обеих Договаривающихся Сторон останутся в будущем в контакте друг с другом для консультаций, чтобы информировать друг друга о вопросах, затрагивающих их общие интересы.

Статья IV

Ни одна из Договаривающихся Сторон не будет участвовать в какой-нибудь группировке держав, которая прямо или косвенно направлена против другой стороны.

Статья V

В случае возникновения споров или конфликтов между Договаривающимися Сторонами по вопросам того или иного рода, обе стороны будут разрешать эти споры или конфликты исключительно мирным путем в порядке дружественного обмена мнениями или в нужных случаях путем создания комиссий по урегулированию конфликта.

Статья VI

Настоящий договор заключается сроком на десять лет с тем, что, поскольку одна из Договаривающихся Сторон не денонсирует его за год до истечения срока, срок действия договора будет считаться автоматически продленным на следующие пять лет.

Статья VII

Настоящий договор подлежит ратификации в возможно короткий срок. Обмен ратификационными грамотами должен произойти в Берлине. Договор вступает в силу немедленно после его подписания.

Составлен в двух оригиналах, на немецком и русском языках, в Москве, 23 августа 1939 года.

По уполномочию
Правительства СССР
В. МОЛОТОВ

За Правительство
Германии
И. РИББЕНТРОП

СЕКРЕТНЫЙ ДОПОЛНИТЕЛЬНЫЙ ПРОТОКОЛ

При подписании договора о ненападении между Германией и Союзом Советских Социалистических Республик нижеподписавшиеся уполномоченные обеих сторон обсудили в строго конфиденциальном порядке вопрос о разграничении сфер обоюдных интересов в Восточной Европе. Это обсуждение привело к нижеследующему результату:

1. В случае территориально-политического переустройства областей, входящих в состав Прибалтийских государств (Финляндия, Эстония, Латвия, Литва), северная граница Литвы одновременно является границей сфер интересов Германии и СССР. При этом интересы Литвы по отношению Виленской области признаются обеими сторонами.

2. В случае территориально-политического переустройства областей, входящих в состав Польского государства, граница сфер интересов Германии и СССР будет приблизительно проходить по линии рек Нарева, Вислы и Сана.

Вопрос, является ли в обоюдных интересах желательным сохранение независимого Польского Государства и каковы будут границы этого государства, может быть окончательно выяснен только в течение дальнейшего политического развития. Во всяком случае, оба Правительства будут решать этот вопрос в порядке дружественного обоюдного согласия.

3. Касательно юго-востока Европы с советской стороны подчеркивается интерес СССР к Бессарабии. С германской стороны заявляется о ее полной политической незаинтересованности в этих областях.

4. Этот протокол будет сохраняться обеими сторонами в строгом секрете.

Москва, 23 августа 1939 года.

По уполномочию
Правительства СССР
В. МОЛОТОВ

За Правительство
Германии
И. РИББЕНТРОП 39

№ 10

ПАПЕН — МИНИСТЕРСТВУ
ИНОСТРАННЫХ ДЕЛ

Секретно
Терапия¹. 5 августа 1941 г.

GERMANSKOE
ПОСОЛЬСТВО
№ А 3018/41

Министерству иностранных дел,
Берлин

Содержание: Пантуранистское движение.

Хорошо осведомлённое доверенное лицо сообщает: ввиду успехов немцев в России турецкие правительственные круги всё больше начинают заниматься судьбой своих соотечественников, находящихся по ту сторону турецко-русской границы, и особенно судьбой азербайджанских турков.

В этих кругах, повидимому, склонны возвратиться к событиям 1918 г. и хотят присоединить к себе эту область, особенно ценнейшие бакинские месторождения нефти. Для этой цели из известных лиц, которые частично уже выполняли подобную службу во времена Абдул-Гамида, образован

---

¹ Терапия — название дачной местности около Стамбула, где находилась дача бывшего германского посольства.

своего рода комитет экспертов, которому поручается собирать весь относящийся к этому вопросу материал и завербовать как внутри страны, среди эмигрантов, переселившихся из-за границы, так и за границей, особенно в азербайджанской части Ирана, сторонников объединения новой Турции с населёнными тюрками областями, которые граничат с ней с востока вплоть до Каспийского моря.

Руководителем этой группы является депутат от Стамбула Шюкрю Ени бакча (который сам считает себя татарин, хотя его семья уже в течение нескольких поколений живёт в Турции).

Далее сюда входят:

Нури-паша (брат Энвер-паши; в своё время он занимал ведущий пост в так называемом Ислам Орду¹ и о нём говорят, что он особенно сочувствовал пан-түранским планам своего брата).

Профессор Зеки Велиди (башкир). Раньше был профессором Стамбульского университета, но из-за столкновения с Ататюрком должен был его оставить, чтобы временно устроиться в Вене, Галле и Бонне.

Ахмед Джафер (которого называют также Ахмет Саит Джафер), крымский тюрк, слышит за человека, на которого совсем нельзя положиться; также ведёт шпионскую работу в пользу правительства; как говорят, ещё и сейчас близок к организации «Прометей» генерала Сикорского в

---

¹ «Армия ислама» — пантюркистская организация в Турции.

Лондоне. Известен как тюрколог под именем Ахмед Джафероглу.

К этой группе нужно также отнести турецкого посла в Кабуле Мемдух Шевкета, который недавно участвовал в переговорах в Анкаре. Будучи чиновником, он едва ли может придерживаться иной линии, чем правительство; хотя его и нельзя смешивать с выше названными, но всё же он слышит за действительного друга восточных тюрков.

Что касается восточных тюркских народов помимо Азербайджана, т. е. поволжских тюрков, татар, туркменов и т. д., то теперешние планы турецких правительственных кругов сводятся к объединению этих тюрков в собственное, внешне независимое восточно-тюркское государство, в котором западные турки будут, однако, играть решающую политическую и культурную роль «советников».

Но эти планы ни в коей мере не совпадают с желаниями самих восточных тюрков. Согласно мнению последних, турки, объединённые в новой Турции, уже потеряны для истинно турецкой народности и притом не за последнее время, а уже много лет тому назад. В Баку их представляют себе не чем иным, как левантинцами, говорящими на турецком языке, с которыми желательно как можно меньше иметь общения. Это развитие имеет на сегодняшний день многовековую историю. Уже в последние столетия османской истории высшее чиновничество двора и империи состояло только в незначительной части

из турок. Оно последовательно было венгерского происхождения, из албанцев и затем, при Абдул-Гамиде, из черкесов и арабов, но никогда не из турок. (Эти исторические соображения и политическая точка зрения часто подтверждались при политических разговорах с заинтересованными кругами в Тавризе. Как раз там эта тема стоит сейчас на повестке дня, так как жители Тавриза также являются азербайджанскими тюрками и чувствуют себя единокровными родичами бакинских тюрков. Особенно необходимо отметить, что одним из ведущих руководителей этого движения в Тавризе является сам иранский генерал-губернатор.)

Руководителем движения теперь, как и прежде, считается Мехмет Эмин Расул-заде (основатель партии Мусават, что значит — равенство). Он примкнул к польскому движению «Прометей», которое являлось не чем иным, как подотделом польского генерального штаба. На фонды генерального штаба (так называемые фонды Пилсудского), которые были переведены в Швейцарию, Расул-заде жил и после падения Польши в 1939 г. В 1940 г. он был с политическим поручением у Сикорского в Лондоне, а затем проживал с другими польскими эмигрантами в Бухаресте. Это крупный политический деятель, если не принимать во внимание финансовую сторону. (Так как другие турецкие члены организации «Прометей» высказывались недавно на турецкой территории во враждебном духе по отношению к Германии, то и по отношению

к Расул-заде следует соблюдать известную сдержанность.) Представителем Расул-заде в Турции является его адъютант Мирза Бала (ныне он призван в турецкую армию и служит рядовым солдатом вблизи Стамбула. О нём нечего сказать, кроме того, что он является верным учеником своего более значительного учителя). С обоими людьми следует, по мнению доверенного лица, проводить работу. (По мнению другого доверенного лица из восточных тюрков, лучше отказаться от всей этой старой гвардии, за которую, исходя из её прошлого и её финансовых связей, никак нельзя поручиться и которой нельзя доверить какой бы то ни было роли в новом азербайджанском государстве.)

Это новое азербайджанское государство не хочет обременять себя другими восточными тюрками, а, напротив того, придерживается мнения, что они, т. е. волжские тюрки, татары, туркмены и т. д., по характеру их расселения, которое отнюдь не является компактным, и прежде всего ввиду их экономической отсталости вовсе не претендуют на государственную самостоятельность, а должны пройти ещё длительный путь развития. Азербайджанское революционное движение не ставит своей задачей воспитывать их для достижения ими государственности. Однако доверенное лицо рекомендует не предоставлять эту задачу русским, а заботиться о том, чтобы немецкая организация и опыт при дальнейшем развитии оставались решающими. Германия должна придавать особое значение об-

разованию по возможности сильного государства на юго-востоке, чтобы быть в состоянии этим окольным путём всё время держать русских под угрозой. Украина не выполнит этой задачи в достаточной степени. Украинцы являются славянами и могут в любое время, как и болгары и сербы, осознать своё общее прошлое с Россией. Что касается тюрков, то это полностью исключено!

На моё напоминание, что иранское правительство также чрезвычайно интересуется азербайджанскими тюрками, моё доверенное лицо указало, что это само собой разумеется. В нынешнем Иране проживает одинаковое количество тюрков и персов. Сам шах происходит из тюркской семьи. Поэтому он очень легко мог бы одним росчерком пера сделать из своего ирано-арабского государства — государство со смешанным населением, если бы ему доказали преимущество такого преобразования и если бы он видел, что он сможет сохранить таким путём свою политическую независимость. Этим объясняется и та роль, которую играет генерал-губернатор Тавриза в движении.

ПАПЕН

Р. S. В дополнение к странице первой.

К доверенным лицам правительства в Анкаре по восточно-тюркским вопросам относится также генерал Хюсейн Хюсню Эмир Эркилет татарского происхождения.

**ВЫСТУПЛЕНИЕ ПО РАДИО В САН-ФРАНСИСКО
В СВЯЗИ С БЕЗОГОВОРЧНОЙ
КАПИТУЛЯЦИЕЙ ГЕРМАНИИ**

9 мая 1945 г.

Сегодня в Москве опубликован акт о безоговорочной капитуляции Германии. Мы пришли к долгожданному дню победы над гитлеровской Германией. В этот день наши мысли устремлены к тем, кто своим героизмом и своим оружием обеспечил победу над нашим врагом, над смертельным врагом Объединённых наций. Навсегда будет свята для нас память о погибших бойцах и о бесчисленных жертвах германского фашизма. Мы честно выполним наши великие обязанности перед инвалидами войны, перед осиротевшими семьями. В день разбойничьего нападения Германии на Советский Союз Советское правительство заявило: «Наше дело правое. Враг будет разбит. Победа будет за нами». Мы этого добились в долгой и тяжёлой борьбе. Советский народ напрягал все свои силы, чтобы выгнать захватчиков из своей страны и отстоять свою свободу и независимость так, как учил нас бессмертный Ленин. Вместе с нашими демократическими союзниками мы победоносно завершили освободительную войну в Европе. Победа над германским фашизмом имеет величайшее историческое значение. Под руководством великого Сталина мы одержали эту славную победу и пойдём вперёд к построению прочного мира. Мы должны закрепить нашу победу во имя свободы народов, во имя благополучия, культуры и прогресса человечества.

2 В. М. Молотов

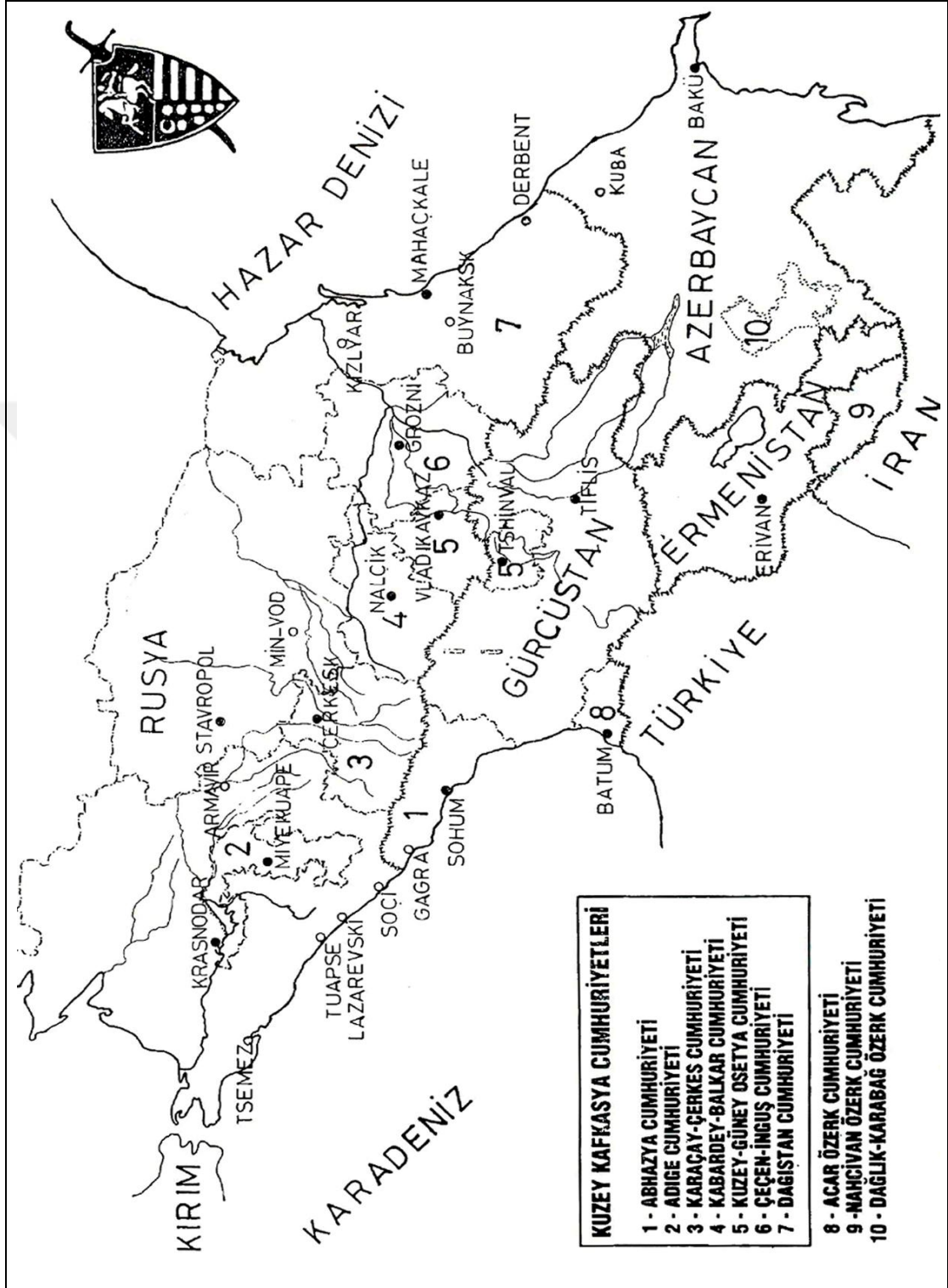
17

V. M. Molotov, *Vaprosı Vneşney Politiki: Reçi i Zayavleniya April 1945-İyun 1948 g.*, Gasudarstvennoe İzdatelstva Politiceskoy Literaturı, Agız 1948, s.17.

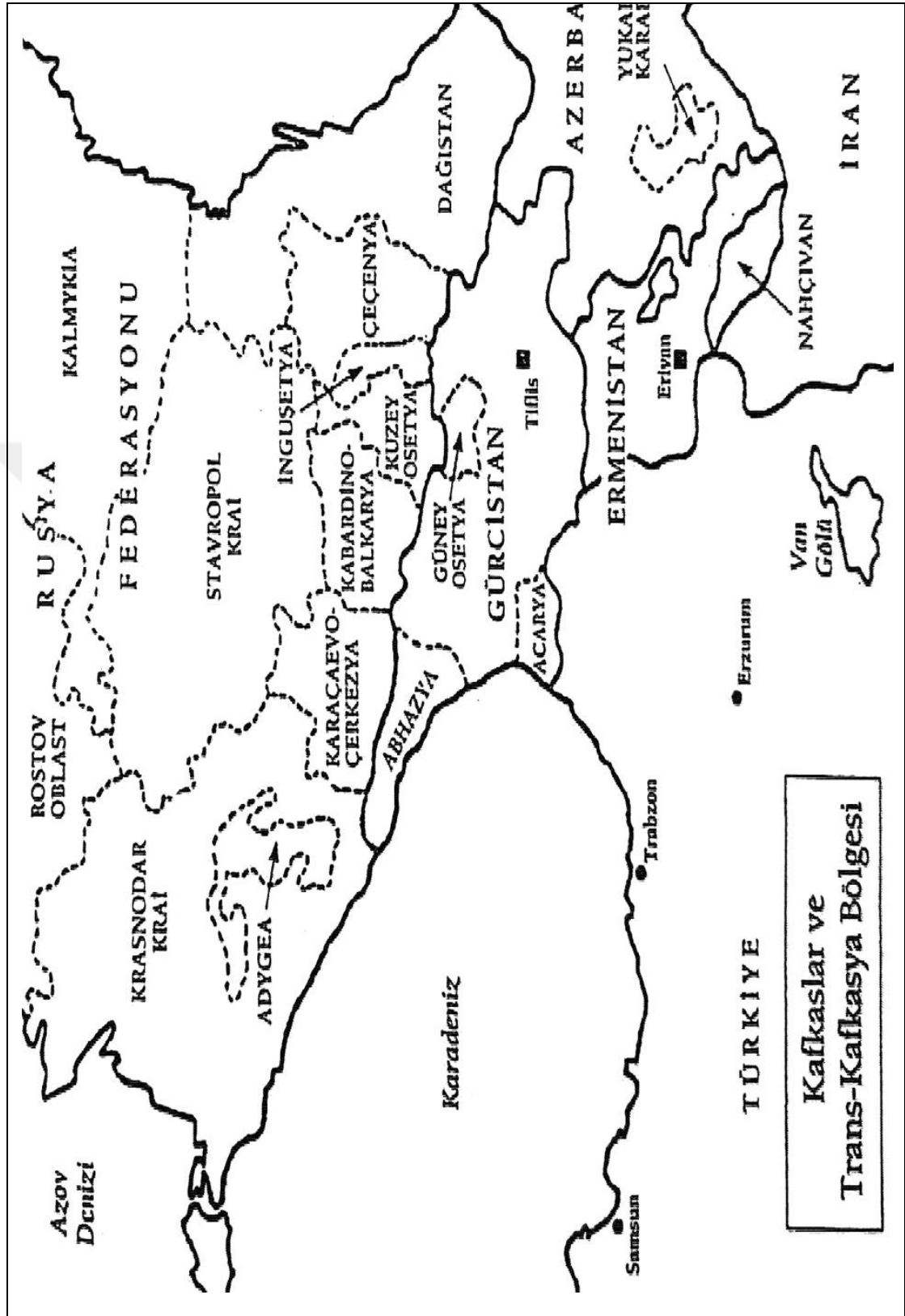
HARİTALAR

Harita-1: Ülkelere Göre Kafkasya Haritası

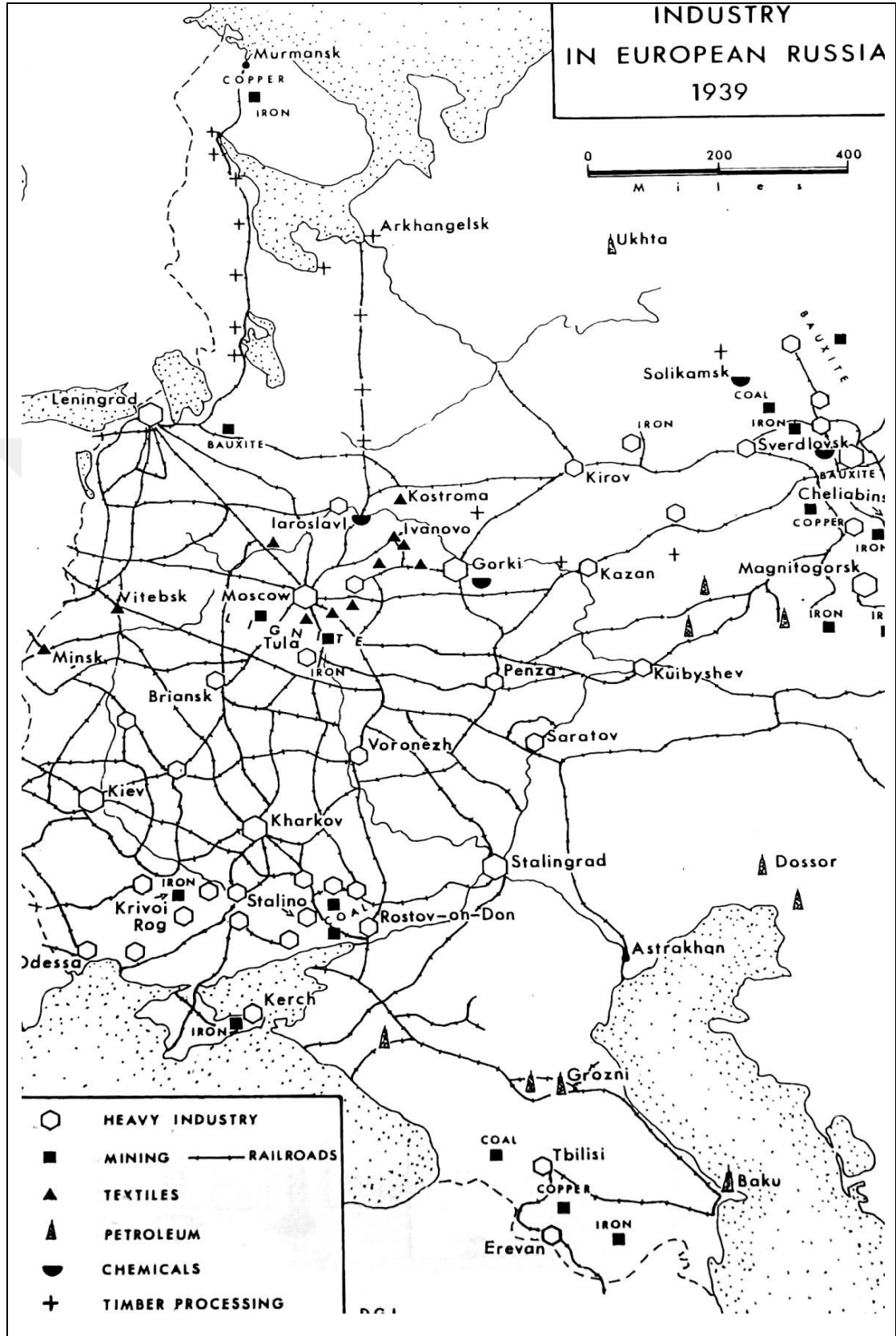
Nurdane Hajkul, "Kafkasya Cumhuriyetleri Haritası", *Kafkasya Gerçeği*, Sönmez Matbaa ve Yayınevi, Samsun 1992, S. 8, ss. 32.

Harita-2: Başkentlerine Göre Kafkasya Haritası

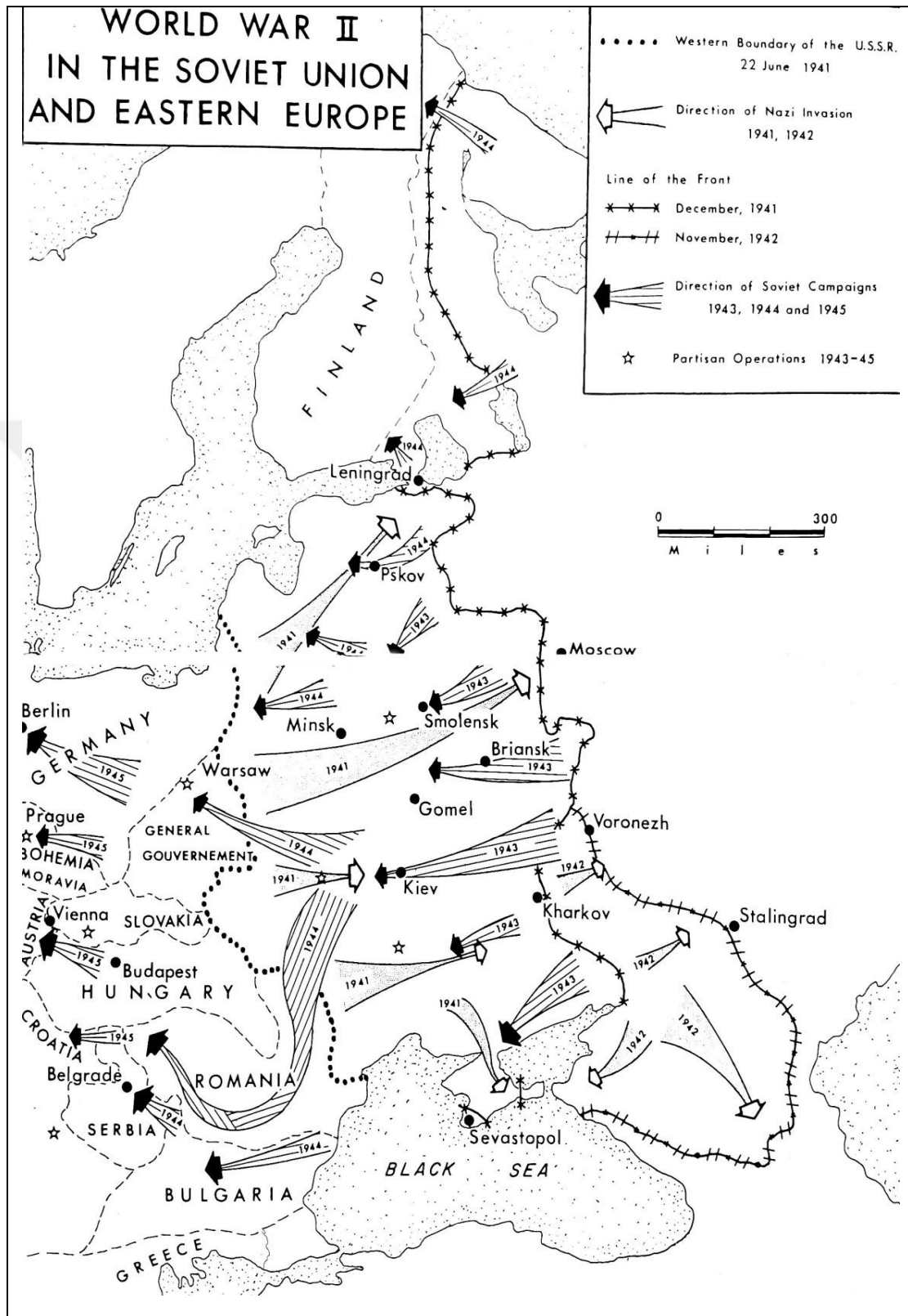
Geoffrey Hosking, *Rusya ve Ruslar: Erken Dönemden 21. Yüzyıla*, (Çev.: Kezban Acar), İletişim Yayınları, İstanbul 2011, s. 589.

Harita-3: Kafkasya ve Rusya'daki Endüstri Merkezleri ve Demiryolları Haritası

Arthur E. Adams, Lan M. Matley ve William O. Mecagg, *An Atlas of Russian and East European History*, Frederick A. Praeger Publishers, New York 1967, s.173.

Harita-4:İkinci Dünya Savaşı'nda Kafkasya'da ve Doğu Cephesi'nde Rus-Alman Birliklerinin Cephedeki Konumunu Gösteren Harita

Arthur E. Adams, Lan M. Matley ve William O. Mecagg, *An Atlas of Russian and East European History*, Frederick A. Praeger Publishers, New York 1967, s.180.